ISSN 2304-5809

Молодий Вчений

7 (47)
2017

ISSN (Print): 2304-5809
ISSN (Online): 2313-2167

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 7 (47) липень, 2017 р.

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.В. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru, Polish Scholarly Bibliography

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.
Index Copernicus (IC™ Value): 4.11 (2013); 5.77 (2014); 43.69 (2015)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987-7777Р від 05.06.2012 р.,
видане Державною реєстраційною службою України.

330 років тому 25 липня 1687 року відбулася важлива історична подія – саме в цей день на скликанні Коломацької ради Гетьманом України було обрано генерального писаря Івана Мазепу. Його гетьманство було найдовшим за всю історію нашої держави – цілих 22 роки він протримав у своїх руках гетьманську булаву. Іван Мазепа належав до добре освічених людей, мав значний дипломатичний та військовий досвід, а також пройшов хорошу школу управління державою. Мазепа зробив величезний внесок у відродження України, в її культурний, економічний і політичний розвиток.

ЗМІСТ

ХІМІЧНІ НАУКИ

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

ВІЙСЬКОВІ НАУКИ

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

CONTENTS

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

MILITARY SCIENCES

SOCIOLOGICAL SCIENCES

PHYSICAL EDUCATION AND SPORT

CULTURAL STUDIES

SOCIAL COMMUNICATIONS

PHILOLOGICAL SCIENCES

PEDAGOGICAL SCIENCES

STATE ADMINISTRATION

LAW SCIENCES

ECONOMIC SCIENCES

ХІМІЧНІ НАУКИ

UDC 547.771+547.781.1

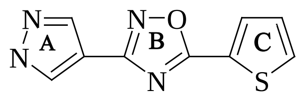
SYNTHESIS AND ANTIMICROBIAL ACTIVITY HYBRID SYSTEMS WITH PYRAZOLE, OXADIAZOLE AND THIOPHENE RINGS

Panasenko N.V.
Bukovinian State Medical University

By cyclocondensation of 4-pyrazolylamidooximes with N-cyanoacetyl-3,5-dimethylpyrazole 3-(4-pyrazolyl)-5-(1,2,4-oxadiazolyl)acetonitriles were synthesized. By interaction of these compounds with sulfur and cycloalkanones in the conditions of Gewald reaction hybrid structures with pyrazole, 1,2,4-oxadiazole and aminothiophene nuclei were produced.
Keywords: hybrid structures, 3-(4-pyrazolyl)-5-(1,2,4)-oxadiazolyl acetonitriles, 4-pyrazolyl-5-(1,2,4)-oxadiazolyl-3-thienylamines, cyclocondensation, antimicrobial activity.

Introduction. Combination of several covalently bound structure fragments into one compound often modulates their characteristics or leads to emergence of new properties. This approach is attractive because it provides a significant quantity of variants of generation of wide range of new molecules for medical research and materials chemistry. It is customary to call compounds produced in this way 'hybrid', and in the recent years they were effectively used for design of bioactive scaffolds [1, 2].

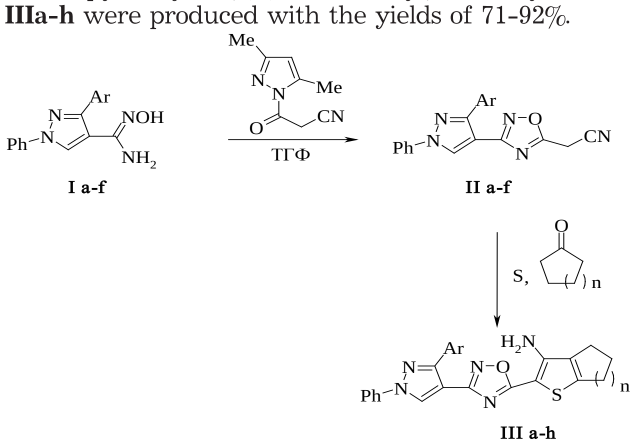
Formulation of the problem. For the foregoing reasons it is desirable to combine three pharmacophores in one hybrid structure: pyrazole (**A**) [3-5], 1,2,4-oxadiazole (**B**) [6, 7] and thiophene (**C**) [8-11].

4-Pyrazolylamidooximes that we recently synthesized were chosen as key objects for building of systems of this kind **Ia-f** [12]. Their 3 hour interaction with 2,5-dimethyl-1-cyanoacetylpyrazole (as an equivalent of one-carbon electrophilic synthon) in boiling tetrahydrofurane allows to form 1,2,4-oxadiazole nucleus and to produce 3-(4-pyrazolyl)-5-(1,2,4-oxadiazolyl)acetonitriles **IIa-f** with yields of 63-76%. As a side note, previously we performed successful synthesis of 5-substituted 1,2,4-oxadiazoles [12] by condensation of amidooximes, type **I**, with anhydrides of carboxylic acids.

It is known that 1,2,4-oxadiazole fragment is often used in the design if leading compounds as an important bio-isostere of esters and amides to achieve targeted pharmacokinetic parameters [13]. Derivatives of 1,2,4-oxadiazole are proposed as agonists of muscarinic [14,15] and benzodiazepine [16] receptors, and also as antagonists of histamine H_3 receptors [17]. Detailed patent search [18-20] demonstrated high inhibitory action of 1,2,4-oxadiazoles, exo-functionalized with aminothiophenol fragment, towards protein binding fatty acids. That's why further structural modification of the 5th position of 3-pyrazolyl 1,2,4-oxadiazole nucleus of this type with a group seems to be a convenient approach to new tricyclic hybrid structures.

Results. In view of this acetonitriles **IIa-f** were entered into Gewald reaction with cycloalkanones and sulfur in the presence of morpholine. As a result of this 4-pyrazolyl-5-(1,2,4-oxadiazolyl)-3-thienylamines **IIIa-h** were produced with the yields of 71-92%.

I, **II**, Ar = 3-MeOC$_6$H$_4$ (a), 4-ClC$_6$H$_4$ (b), 4-BrC$_6$H$_4$ (c), 4-EtC$_6$H$_4$ (d), 4-F$_2$HCOC$_6$H$_4$ (e), thienyl-2 (f);

III, Ar = 3-MeOC$_6$H$_4$, n=2 (a); 4-ClC$_6$H$_4$, n=2 (b); 4-BrC$_6$H$_4$, n=1 (c), 2 (d); 4-EtC$_6$H$_4$ n=1 (e), 2 (f); 4- F$_2$HCOC$_6$H$_4$, n=2 (g); thienyl-2, n=2 (h)

Composition and structure of the synthesized compounds (table 1-3) were confirmed by the measured results of their chromato-mass-, IR-, and NMR spectra. IR-spectra of intermediate acetonitriles **IIa-f** in particular are characterized by the absorption bands of CN groups with low intensity in the 2192-2197 cm^{-1} range. In the ^{1}H NMR spectra singlets of exocyclic methylene group are present in the 4.78-4.82 ppm range. In the IR spectra of the target products **IIIa-h** wide absorption bands of amino groups are recorded at 3435-3445 cm^{-1}. The presence of 1,2,4-oxadiazole and thienyl nuclei in their structure agrees with ^{13}C NMR spectra with corresponding signals of carbon atoms: 149-150 ppm ($C^3_{oxadiazole}$), 171 ppm ($C^5_{oxadiazole}$), 93-96 ppm ($C^3_{thiophene}$), 108-109 ppm ($C^4_{thiophene}$), 117-118 ppm ($C^5_{thiophene}$), 161-162 ppm $C^2_{thiophene}$.

Experimental part

IR-spectra of the compounds in the KBr tablets were recorded in the UR-20 device. The ^{1}H and

^{13}C NMR spectra were measured using spectrometer Varian VXR-400 (399.97 and 100.613 MHz respectively) in DMSO-d_6, internal standard – TMS. Chromato-mass spectra were recorded using Agilent 1100/DAD MSD/VL G119562 device by direct injection of sample, ionization energy – 70 eV.

Table 1

Characteristics of the compounds II a-f and III a-h

Compound	Formula	$[M+1]^+$	Found, % Calculated, %			$T_{melt.}$, °C	Yield, %
			C	H	N		
II a	$C_{20}H_{15}N_5O_2$	358	66.92 / 67.22	4.13 / 4.23	19.78 / 19.60	103-104	74
II b	$C_{19}H_{12}ClN_5O$	362	62.84 / 63.08	3.25 / 3.34	19.60 / 19.36	131-133	68
II c	$C_{19}H_{12}BrN_5O$	407	55.91 / 56.18	3.09 / 2.98	17.47 / 17.24	135-137	76
II d	$C_{21}H_{17}N_5O$	356	71.24 / 70.97	4.93 / 4.82	19.47 / 19.71	108-109	71
II e	$C_{20}H_{13}F_2N_5O_2$	394	61.36 / 61.07	3.21 / 3.33	17.56 / 17.80	112-113	67
II f	$C_{17}H_{11}N_5OS$	334	61.55 / 61.25	3.25 / 3.33	21.18 / 21.01	123-125	63
III a	$C_{26}H_{23}N_5O_2S$	470	66.32 / 66.51	4.85 / 4.94	15.16 / 14.91	187-189	83
III b	$C_{25}H_{20}ClN_5OS$	474	63.64 / 63.35	4.16 / 4.25	14.54 / 14.78	182-184	89
III c	$C_{24}H_{18}BrN_5OS$	505	56.87 / 57.15	3.68 / 3.60	14.09 / 13.88	173-175	81
III d	$C_{25}H_{20}BrN_5OS$	519	58.18 / 57.92	3.77 / 3.89	13.69 / 13.51	191-193	87
III e	$C_{26}H_{23}N_5OS$	454	68.56 / 68.85	5.20 / 5.11	15.21 / 15.44	165-167	92
III f	$C_{27}H_{25}N_5O_2S$	484	67.24 / 67.06	5.29 / 5.21	14.27 / 14.48	156-158	71
III g	$C_{26}H_{21}F_2N_5O_2S$	506	61.56 / 61.77	4.28 / 4.19	13.62 / 13.85	164-166	85
III h	$C_{23}H_{19}N_5OS_2$	446	61.71 / 62.00	4.38 / 4.30	15.51 / 15.72	148-149	79

Table 2

IR and ^1H NMR spectra of the compounds II a-f

Compound	IR spectra, ν, cm^{-1}		^1H NMR spectra, δ, ppm (*J* Hz)
	C≡N	NH_2	
II a	2192		3.80 с (3H, CH_3), 4.79 с (2H, CH_2), 7.00-7.55 м (7$H_{arom.}$), 8.02 д (2$H_{arom.}$, *J* 7.6), 9.18 с (1H, H^5)
II b	2197		4.78 с (2H, CH_2), 7.39-7.57 м (5$H_{arom.}$), 7.82 д (2$H_{arom.}$, *J* 8.6), 8.03 д (2$H_{arom.}$, *J* 8.6), 9.21 с (1H, H^5)
II c	2196		4.78 с (2H, CH_2), 7.38-7.51 м (3$H_{arom.}$), 7.65 д (2$H_{arom.}$, *J* 8.4), 7.77 д (2$H_{arom.}$, *J* 8.4), 8.02 д (2$H_{arom.}$, *J* 7.6), 9.21 с (1H, H^5)
II d	2195		1.20 т (3H, CH_3, *J* 7.2), 2.66 к (2H, CH_2, *J* 7.2), 4.78 с (2H, CH_2), 7.29 д (2$H_{arom.}$, *J* 8.0), 7.39 т (1$H_{arom.}$, *J* 8.0), 7.55 т (2$H_{arom.}$, *J* 7.8), 7.72 д (2$H_{arom.}$, *J* 7.6), 8.02 д (2$H_{arom.}$, *J* 7.6), 9.16 с (1H, $H^5_{pyrazole}$)
II e	2195		4.78 с (2H, CH_2), 7.27 д (2$H_{arom.}$, *J* 8.1), 7.33 т (1H, CHF_2, *J* 7.6), 7.39 т (1$H_{arom.}$, *J* 7.6), 7.55 т (2$H_{arom.}$, *J* 7.6), 7.87 д (2$H_{arom.}$, *J* 8.0), 8.02 д (2$H_{arom.}$, *J* 8.0), 9.19 с (1H, $H^5_{pyrazole}$)
II f	2194		4.82 с (2H, CH_2), 7.17-7.65 м (4$H_{arom.}$), 7.95-8.07 м (3$H_{arom.}$), 9.20 с (1H, H^5)
III a		3435	1.71-1.75 м (4H, 2CH_2), 2.53-2.58 м (2H, CH_2), 2.71-2.73 м (2H, CH_2), 3.80 с (3H, CH_3O), 7.01 д (1$H_{arom.}$, *J* 8.0), 7.36-7.62 м (8H, 6$H_{arom.}$+NH2), 8.01 д (2$H_{arom.}$, *J* 7.6), 9.36 с (1H, $H^5_{pyrazole}$)
III b		3438	1.70-1.73 м (4H, 2CH_2), 2.54-2.58 м (2H, CH_2), 2.70-2.73 м (2H, CH_2), 7.38 т (1$H_{arom.}$, *J* 7.8), 7.52-7.59 м (4$H_{arom.}$), 7.65 с (2H, NH_2), 7.92 д (2$H_{arom.}$, *J* 7.6), 8.01 д (2$H_{arom.}$, *J* 7.6), 9.39 с (1H, $H^5_{pyrazole}$)
III c		3445	2.29-2.33 м (2H, CH_2), 2.67-2.71 м (2H, CH_2), 2.78-2.82 м (2H, CH_2), 7.39 т (1$H_{arom.}$, *J* 7.8), 7.52-7.68 м (6H, 4$H_{arom.}$+NH_2), 7.86 д (2$H_{arom.}$, *J* 7.6), 8.00 д (2$H_{arom.}$, *J* 7.6), 9.38 с (1H, $H^5_{pyrazole}$)
III d		3440	1.72-1.76 м (4H, 2CH_2), 2.53-2.57 м (2H, CH_2), 2.69-2.73 м (2H, CH_2), 7.40 т (1$H_{arom.}$, *J* 7.8), 7.52-7.70 м (6H, 4$H_{arom.}$+NH_2), 7.85 д (2$H_{arom.}$, *J* 7.6), 8.01 д (2$H_{arom.}$, *J* 7.6), 9.39 с (1H, $H^5_{pyrazole}$)
III e		3442	1.05 т (3H, CH_3, *J* 7.2), 2.30-2.34 м (2H, CH_2), 2.62-2.69 м (4H, 2CH_2), 2.82-2.86 м (2H, CH_2), 7.30 д (2$H_{arom.}$, *J* 7.4), 7.39 т (1$H_{arom.}$, *J* 7.6), 7.56-7.64 м (4H, 2$H_{arom.}$+NH_2), 7.80 д (2$H_{arom.}$, *J* 7.6), 8.01 д (2$H_{arom.}$, *J* 7.6), 9.35 с (1H, $H^5_{pyrazole}$)

Закінчення таблиці 2

III f		3444	1.25 т (3H, CH_3, *J* 7.2), 1.70-1.75 м (4H, $2CH_2$), 2.51-2.55 м (2H, CH_2), 2.65-2.72 м (4H, $2CH_2$), 7.28 д ($2H_{arom.}$, *J* 7.6), 7.38 т ($1H_{arom.}$, *J* 7.8), 7.51-7.63 м (4H, $2H_{arom.}$+NH_2), 7.79 д ($2H_{arom.}$, *J* 7.8), 8.00 д ($2H_{arom.}$, *J* 7.8), 9.34 с (1H, $H^5_{pyrazole}$)
III g		3442	1.71-1.75 м (4H, $2CH_2$), 2.54-2.58 м (2H, CH_2), 2.70-2.74 м (2H, CH_2), 7.13-7.38 м (3H, $OCHF_2$+$2H_{arom.}$), 7.40 т ($1H_{arom.}$, *J* 7.6), 7.50-7.66 м (4H, $2H_{arom.}$+NH_2), 7.94 д ($2H_{arom.}$, *J* 8.4), 8.01 д ($2H_{arom.}$, *J* 8.4), 9.39 с (1H, $H^5_{pyrazole}$)
III h		3440	1.74-1.79 м (4H, $2CH_2$), 2.54-2.58 м (2H, CH_2), 2.75-2.79 м (2H, CH_2), 7.18 д ($1H_{thiophene}$, *J* 6.8), 7.41 т ($1H_{arom.}$, *J* 7.6), 7.55-7.64 м ($3H_{arom.}$), 7.69 с (2H, NH_2), 7.98 д ($2H_{arom.}$, *J* 7.8), 8.20 с ($1H_c$), 9.39 с (1H, $H^5_{pyrazole}$)

Table 3

^{13}C NMR spectra of the compounds III a-h

Compound	δ, ppm										
	CH_2	$C^3_{thiophene}$	$C^4_{thiophene}$	$C^5_{thiophene}$	$C^4_{pyrazole}$	$C^5_{pyrazole}$	$C^3_{oxadiazole}$	$C^3_{pyrazole}$	$C^2_{thiophene}$	$C^5_{oxadiazole}$	Ar
III a	25.75, 26.50, 30.81, 31.97	96.86	109.03	117.25	129.56	129.86	150.50	160.34	161.23	171.82	55.09 (OCH_3), 114.06, 114.44, 118.82, 121.14, 122.08, 129.04, 131.57, 133.43, 138.21
III b	22.14, 22.68, 23.76, 25.02	96.87	109.08	117.26	129.83	131.03	149.43	160.42	161.06	171.86	118.74, 127.08, 127.93, 129.50, 130.60, 131.74, 133.33, 138.82
III c	26.81, 27.95, 29.05	93.72	109.15	117.31	128.47	129.88	150.27	159.61	161.17	171.54	117.48, 126.57, 127.84, 129.14, 130.62, 131.87, 133.89, 137.94
III d	22.13, 22.67, 23.75, 25.01	96.87	109.05	117.26	129.50	129.82	149.47	160.40	101.05	171.63	118.76, 121.98, 127.13, 130.84, 130.90, 131.37, 131.70, 138.80
III e	26.95,28.53, 29.50	93.29	108.99	118.70	128.83	129.56	150.74	161.70	162.41	171.28	15.50 (CH_2), 28.01 (CH_2), 121.68, 126.97, 127.31 131.52, 132.07, 138.93, 139.65, 144.23
III f	22.15, 22.69, 23.73, 25.03	96.91	108.91	117.72	129.54	129.73	150.78	160.29	161.27	171.80	15.49 (CH_3), 28.00 (CH_2), 118.71, 126.97, 127.29 128.83, 129.85, 131.37, 138.93, 144.21
III g	22.13, 22.68, 23.75, 25.61	96.88	109.01	117.26	129.58	129.83	151.15	160.37	161.11	171.83	116.24 т (CHF_2, *J* 22.45 Hz), 118.03, 118.83, 127.05, 129.14, 130.57, 131.54, 138.85, 149.72
III h	22.17, 22.70, 23.78, 25.66	96.78	109.27	117.28	129.65	129.87	150.64	160.55	161.04	171.83	118.47, 126.96, 127.13, 128.58, 132.43, 134.04, 138.60, 144.77

3-(4-Pyrazolyl)-5-(1,2,4-oxadiazolyl)acetonitriles (II a-f). Mixture of 0.01 mole of amidoxime **(I a-f)** and 1.63 g (0.01 mole) of 2,5-dimethyl-1-cyanoethylpyrazole in 15 ml THF was boiled for 3 hours. The reaction mixture was cooled down, the solvent was evaporated, and the residue was crystallized out of ethanol.

4-Pyrazolyl-5-(1,2,4-oxadiazolyl)-3-thienylamines (III a-h). Mixture of 0.001 mole of acetonitrile **(II a-e)**, 0.001 mole of corresponding cycloalkanone, 0.05 g (0.0015 mole) of sulfur and 0.5 ml of morpholine in 10 ml of ethanol were mixed for 1 hour at 50˚C, and then 2 hours at 20-22˚C. The resulting precipitate was filtrated and crystallized out of ethanol.

Conclusions. A preparatively convenient method of 4-pyrazolyl-5-(1,2,4-oxadiazolyl)-3-thienylamines synthesis was developed. It includes consecutive transformation of 4-pyrazolylamidooximes into 3-(4-pyrazolyl)-5-(1,2,4-oxadiazolyl)acetonitriles.

Their interaction with sulfur and cycloalkanones in conditions of Gewald reaction was studied.

References:

1. Mehta G., Singh V. Hybrid systems through natural product leads: an approach towards new molecular entities // Chem. Soc Rev. – 2002. – Vol. 31. – P. 324-334.
2. Meunier B. Hybrid molecules with a dual mode of action: dream or reality // Acc. Chem. Res. – 2008. – Vol. 41. – P. 69-77.

3. Kumar H., Saini D., Jain S., Jain N., Pyrazole scaffold: a remarkable tool in the development of anticancer agents // Eur. J. Med. Chem. – 2013. – Vol. 70. – P. 248-258.
4. Perez-Fernandez R., Goya P., Elguero J. A review of recent progress (2002-2012) on the biological activities of pyrazoles // Arkivoc. – 2014. – Vol. II. – P. 233-293.
5. Datar P. A., Jadhav S. R. Development of pyrazole compounds as antidiabetic agent: a review // Lett. Drug Design Discovery. – 2014. – Vol. 11. – P. 686-703.
6. Bora R. O., Dar B., Prodhan V. et al. [1,2,4]-Oxadiazoles: synthesis and biological applications // Mini Rev. Med. Chem. – 2014. – Vol. 14. – P. 355-369.
7. Zhu J., Ye Y., Ning et al. Design, synthesis, and structure-activity relationships of 3,4,5-trisubstituted 4,5-dihydro-1,2,4-oxadiazoles as TGR5 agonists // Chem. Med. Chem. – 2013. – Vol. 8. – P. 1210-1223.
8. Behbehani H., Ibrahim H. M., Makhseed S. et al. 2-Aminothiophenes as building blocks in heterocyclic synthesis: synthesis and antimicrobial evaluation of a new class of pyrido [1,2-a]thieno[3,2-e]pyrimidine, quinoline and pyridin-2-one derivatives // Eur. J. Chem. Med. Chem. – 2012. – Vol. 52. – P. 51-65.
9. Fogue P. S, Lunga P. K., Fondjo E. S. et al. Substituted 2-aminothiophenes: antifungal activities and effect on Microsporum gypseum protein profile // Mycoses. – 2012. – Vol. 55, № 4. – P. 310-307.
10. Aurelio L., Christopoulos A., Flynn B. L. et al. The synthesis and biological evaluation of 2-amino-4,5,6,7,8,9-hexahydrocycloocta[b]thiophenes as allosteric modulators of the A1 adenosine receptor // Bioorg. Chem. Lett. – 2011. – Vol. 21. – P. 3704-3707.
11. Aurelio L., Figler H., Flynn B. L. et al. 5-Substituted 2-aminothiophenes as A1 adenosine receptor allosteric enhancers // Bioorg. Med. Chem. – 2008. – Vol. 16. – P. 1319-1327.
12. Bratenko M. K., Panasenko N. V., Vovk M. V. Synthesis novykh pokhidnykh 3-(pirazol-4-il)-1,2,4-oksadiazolu // Nauk. Visn. Chernivetskoho. Univer. – 2012. – Vyp. 606. – S. 19-23.
13. Young J. R., Devita R. J. Novel Synthesis of oxadiazoles via palladium catalysis // Tetrahedron lett. – 1998. – Vol. 39. – P. 3931-3934.
14. Messer W. S., Abuh Y. F., Liu Y. et al. Synthesis and biological characterization of 1,4,5,6-tetrahydropyrimidine and 2-amino-3,4,5,6-tetrahydropyridine derivatives as selective m1 agonists // J. Med. Chem. – 1997. – Vol. 40. – P. 1230-1246.
15. Orlek B. S., Blaney F. E., Brown F. et al. Comparison of azabicyclic esters and oxadiazoles as ligands for the muscarinic receptor // J. Med. Chem. – 1991. – Vol. 34. – P. 2726-2735.
16. Watjen F., Baker R., Engelstoff M. et al. Novel benzodiazepine receptor partial agonists: oxadiazolylimidazobenz odiazepines // J. Med. Chem. – 1989. – Vol. 32. – P. 2282-2291.
17. Clitherow J. W., Beswick P., Irving W. J. at al. Novel 1,2,4-oxadiazoles as potent and selective histamine H3 receptor antagonists // Bioorg. Med. Chem. Lett. – 1996. – Vol. 6. – P. 833-838.
18. Pat. WO 2014040938 (A1) Non-annulated thiophenylamides as inhibitors of fatty acid binding proteini (fabp) 4 and/or 5 / Buettelmann B., Ceccarelli S., Kuehne H., Kuhn B., Neidhart W., Obst S. U., Richter H. Publ. 20.03.2014 // http // espacenet.com
19. Pat. US 2015183778 (A1) New non-annulated thiophenylamides / Buettelmann B., Ceccarelli S., Kuehne H., Kuhn B., Neidhart W., Obst S. U., Richter H. Publ. 02.07.2015 // http // espacenet.com
20. Pat. WO 2013189841 (A1) New bicyclic thiophenylamide compounds / Buettelmann B., Ceccarelli S., Kuehne H., Kuhn B., Neidhart W., Obst S. U., Richter H. Publ. 27.12.2013 // http // espacenet.com

Панасенко Н.В.
Буковинський державний медичний університет

СИНТЕЗ ТА ПРОТИМІКРОБНА АКТИВНІСТЬ ГІБРИДНИХ СИСТЕМ З ПІРАЗОЛЬНИМ, ОКСАДІАЗОЛЬНИМ ТА ТІОФЕНОВИМ ЦИКЛАМИ

Анотація
Циклоконденсацією 4-піразоліламідооксимів із N-ціаноацетил-3,5-диметилпіразолом синтезовані 3-(4-піразоліл)-5-(1,2,4-оксадіазоліл) ацетонітрили, взаємодією яких із сіркою та циклоалканонами в умовах реакції Гевальда отримані гібридні структури із піразольним, 1,2,4-оксадіазольним та амінотіофеновим циклами.
Ключові слова: гібридні структури, 4-піразоліламідооксими, 3-(4-піразоліл)-5-(1,2,4-оксадіазоліл) ацетонітрили, 4-піразоліл-5-(1,2,4)-оксадіазоліл-3-тієніламіни, циклоконденсація протимікробна активність.

Панасенко Н.В.
Буковинский государственный медицинский университет

СИНТЕЗ И ПРОТИВОМИКРОБНАЯ АКТИВНОСТЬ ГИБРИДНЫХ СИСТЕМ С ПИРАЗОЛЬНЫМ, ОКСАДИАЗОЛЬНЫМ И ТИОФЕНОВЫМ ЦИКЛАМИ

Аннотация
Циклоконденсацией 4-пиразолиламидооксимов с N-цианоацетил-3,5 диметилпиразолом синтезированы 3-(4-пиразолил)-5-(1,2,4-оксадиазолил) ацетонитрил, взаимодействием которых с серой и циклоалканонами в условиях реакции Гевальда полученые гибридные структуры с пиразольным, 1,2,4-оксадиазольным и аминотиофеновым циклами.
Ключевые слова: гибридные структуры, 4-пиразолиламидооксимы, 3-(4-пиразолил)-5-(1,2,4-оксадиазолил)ацетонитрил, 4-пиразолил-5-(1,2,4)-оксадиазолил-3-тиениламины, циклоконденсация, противомикробная активность.

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 57.044:576:616.71/.72:546.815/.819

ВПЛИВ СВИНЦЮ НА КЛІТИНИ КІСТКОВОЇ ТА ХРЯЩОВОЇ ТКАНИН (ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ)

Мальцева В.Є.
Інститут патології хребта та суглобів імені професора М.І. Ситенка
Національної академії медичних наук України

Проаналізовано сучасний стан проблеми вивчення низькорівневого впливу свинцю на клітини тканини опорно-рухового апарату – кісткову та хрящову. Представлено вплив свинцю на остеобластогенез, суперечливим питанням залишається дія цього елементу на остеокласти, маловивчена дія на остеоцити. Розглянута дія свинцю на хондроцити, яка переважно вивчена in vitro. Залишаються невирішеними питання особливостей механізмів дії свинцю на ці клітини, їх структуру та матрикс. Важливим аспектом досліджень в цьому напрямку є вивчення ролі свинцю у виникненні остеопорозу, дегенеративних захворювань хребта і остеоартрозу.
Ключові слова: свинець, Pb, хондроцити, остеобласти, остеокласти.

Постановка проблеми. Актуальним питанням збереження здоров'я опорно-рухового апарату є вивчення впливу несприятливих факторів зовнішнього середовища, зокрема свинцю. Вимоги по зменшенню викидів свинцю у навколишнє середовище, застосовані до різних видів підприємств призвели до зниження вмісту цього елементу у крові сучасних людей, у порівнянні з серединою 20-го сторіччя. Не дивлячись на це, згідно зі звітом ВООЗ за 2010 р., навіть низький рівень свинцю (0,05 мг/л) в крові спричиняє на молекулярному та клітинному рівні негативний вплив на здоров'я [1, 2].

Згідно з експериментальними та клінічними дослідженнями [3-5] існує взаємозв'язок між наявністю свинцю в кістковій тканині та розвитком остеопенії чи остеопорозу. При цьому свинець накопичується в скелеті, має можливість, виділятьcя в кров протягом подальшого життя і впливати на весь організм в цілому. Інтоксикація свинцем в дитинстві перешкоджає досягненню піку кісткової маси, що може провокувати виникнення остеопорозу в майбутньому. Крім того останнім часом з'явилися дослідження, в яких розглядають наявність взаємозв'язку рівня свинцю в крові і розвитку остеоартрозу, а також припускають, що свинець може відігравати роль в патогенезі цього захворювання [6-8]. Однак дослідження суглобового хряща є малочисельні, присвячені вивченню великих суглобів та не розкривають особливостей впливу свинцю на структуру хондроцитів та хрящового матриксу. Найбільша кількість досліджень пов'язана з вивченням впливу свинцю на епіфізарний хрящ довгих кісток та, відповідно, процеси росту [3, 9-13]. Вважають, що зони росту кісток є одними з найбільш чутливих тканин-мішеней для дії свинцю. Доведено експериментально, що вплив свинцю навіть у низьких дозах порушує структурну організацію епіфізарного хряща [14, 15]. Досліджень, присвячених вивченню впливу свинцю на волокнистий хрящ або на міжхребцевий диск недостатньо, що обумовлює необхідність проведення подальших досліджень у цьому напрямку.

Клітини кісткової тканини є мішенями для дії свинцю у зв'язку з можливістю накопичення цього елементу у матриксі. У хрящовій тканині також встановлена можливість накопичення свинцю – у дегенеративному міжхребцевому диску [16] та у суглобовому хрящі кульшового суглоба хворих на коксартроз [6].

Вплив свинцю на хондроцити епіфізарного та суглобового хряща

У дослідженні in vitro M.J. Zuscik зі співавторами [17] оцінили вплив свинцю на мезенхімальні стовбурові клітини зачатків кінцівок плодів мишей лінії C57/B6 за умов наявності або відсутності у культурі клітин таких речовин, як BMP-2 (50 нг/мл) і TGF-β (5 нг/мл). Встановлено посилення хондрогенезу на 3 день впливу свинцю, що виражалося у збільшенні формування хрящових вузликів в 2 рази при концентрації свинцю 1 μМ, і в 3 рази – при 10 μМ. При концентрації свинцю 1 μМ в присутності BMP-2 хондрогенез посилювався в 4,5 рази, а з TGF-β – в 3 рази, що вказувало на те, що свинець збільшує дію цих двох факторів росту на індукування процесу хондрогенез. У більш ранньому дослідженні цих же авторів епіфізарного хрящу курчат було виявлено, що свинець і TGF-β схожим чином пригнічують експресію колагену X типу, який є маркером зрілості хондроцитів [13]. Однак при поєднанні TGF-β і свинцю цього не спостерігається. Поєднання TGF-β і свинцю індукує експресію BMP-6, чого не відбувається при впливі цих факторів окремо. Таким чином, вплив свинцю на хондрогенез і диференціацію хондроцитов частково залежить від присутності TGF-β. У іншому дослідженні in vitro хондроцитів епіфізарного хряща було встановлено, що свинець змінює фенотип хондроцитів, при цьому пригнічується проліферація клітин, знижується експресія і біосинтез колагену II та X типу [9]. Свинець також впливає на мембрани органел хондробластів, що сприяє пригніченню внутрішньоклітинних метаболічних процесів, а саме знижується вміст глікогену, пригнічується метаболізм сульфатованих протеоглі-

канів і біосинтез глікозаміногліканів. Проникаючи в хондробласти свинець пригнічує їх проліферацію, тим самим сповільнюючи ріст [18].

Таким чином, експериментально встановлено, що вплив свинцю викликає пригнічення проліферації хондроцитів епіфізарного хрящу, затримку їх, що в свою чергу може викликати порушення мінералізації хрящового матриксу та призводить до зниження висоти епіфізарного хряща у довгих кістках. Однак повністю механізм дії свинцю на епіфізарний хрящ не з'ясований.

Дослідженню впливу свинцю на суглобовий хрящ присвячено значно менше робіт у порівнянні з епіфізарним хрящем, проте в останнє десятиліття інтерес до даної проблеми зріс, внаслідок збільшення числа захворюваності на остеоартроз.

Для виявлення механізмів впливу свинцю на суглобовий хрящ проводили окремі експериментальні дослідження in vivo та in vitro. M.J. Zuscik зі співавторами [19] виявили, що дія свинцю на суглобові хондроцити виражається в набутті ними більш примітивного фенотипу, їх гіпертрофії, деградації суглобового матриксу та формуванні осередків його мінералізації, а також пригніченні сигнального шляху фактору некрозу пухлин-β (TGF-β). Як відомо сигнальний шлях TGF-β в суглобових хондроцитах забезпечує стабільний стан фенотипу і метаболічні функції, такі як біосинтез колагену II типу, формування колагенових волокон і глікозаміногліканів в суглобовому хрящі, і пригнічення синтезу колагену X типу і ферментів, які беруть участь в деградації матриксу [20].

Дослідження in vitro впливу різних концентрацій свинцю (0,08-10 μM) було проведено на хондроцитах ізольованих з суглобових поверхонь стегнової і великогомілкової кісток курчат віком 4-6 тижнів протягом доби. При дослідженні дії свинцю на хондроцити в концентрації 10 μM не було виявлено зміни життєздатності клітин, однак спостерігалося зниження в 5 разів синтезу колагену II типу, і збільшення в 35 разів синтезу колагену X типу у порівнянні з контролем [20]. Встановлено, що вплив свинцю викликає дозозалежне зростання в 2-4 раза активності ферментів MMP13, які беруть участь в деградації хрящового матриксу. Результати цього дослідження свідчать, що свинець у таких низьких концентраціях (у дослідженні in vitro) не викликає загибелі клітин, однак порушує їх здатність до біосинтезу компонентів матриксу та підвищує активність ферментів, що призводить до деградації хрящового матриксу. А також викликає такі зміни в суглобовому хрящі і в експресії білків, які спостерігаються у разі енхондральної осифікації в умовах остеоартрозу [20]. Представлене дослідження підтверджує, що свинець пригнічує TGF-β шлях, що призводить до підвищення біосинтезу колагену X типу, який є маркером гіпертрофії хондроцитів, та пригнічує синтез протеогліканів та колагену II типу, які є основними компонентами хрящового матриксу. Проте механізми впливу свинцю на цей процес до кінця не з'ясовані.

Вплив свинцю на остеобласти та остеокласти

Функціонування кісткової тканини забезпечується остеобластами, які її формують, та остеокластами, що виконують резорбцію. Саме тому є важливим аналіз наукової інформації щодо впливу свинцю на ці клітини.

У in vitro дослідженні було проаналізовано вплив свинцю на остеобласти і остеокласти мишей лінії C57/B6 [21]. Остеобласти культивували із клітин кісткового мозку великогомілкової кістки, а остеокласти – із спленоцитів селезінки мишей, які піддавалися впливу ацетату свинцю (230 мг/л) протягом 6 тижнів. Автори виявили, що після впливу свинцю відбувається пригнічення остеобластогенеза, що, на їх думку, з пов'язано зі зменшенням кількості остеогенних клітин-попередників. Ці дані були підтверджені результатами дослідження впливу ацетату свинцю на мезенхімальні стовбурові клітини кісткового мозку мишей. Було встановлено, що дія свинцю викликає апоптоз, а також порушує функції мітохондрій, збільшує експресію Bax, каспази 3 і каспази 9, і активує P53 [22]. У той же час не було виявлено негативного впливу свинцю на остеокластогенез [21]. Однак у іншому дослідженні у разі поєднання впливу свинцю на молодих щурів з дієтою з високим вмістом жирів було встановлено підвищення кількості активних остеокластів [23].

В іншому недавньому дослідженні in vitro на мезенхімальних стовбурових клітинах людини, отриманих з гребеня клубової кістки, було відзначено, що вплив свинцю в різних концентраціях (10-160 μM) протягом доби викликає пригнічення остеобластогенеза, що підтверджує дані про вплив свинцю на остеобласти [24].

In vitro дослідження E.E. Beier зі співавт. [25] також підтверджує негативний вплив низьких концентрацій свинцю (0,8-5 μM) на остеобластогенез в культурі клітин-попередників, які отримані із склепіння черепа 3-денних щурів. Автори виявили зниження кількості сформованих кісткових вузликів, зниження експресії колагену I типу, лужної фосфатази та остеокальцину. Також спостерігали скорочення зниження преостеобластичних транскрипційних факторів – бета-катеніну, Runx2 і остерікса, а експресія склеростину навпаки зросла.

У in vitro дослідженні на культурі остеобластів щурів Sprague Dawley було виявлено, що вплив свинцю у концентрації 0-80 μM викликає апоптоз клітин дозозалежним шляхом, що пов'язано, на думку дослідників, зі встановленим збільшенням концентрації внутрішньоклітинного кальцію, накопичення якого і активує сигнальний шлях апоптоза [26].

Мікроскопічні дослідження свідчать, що остеокласти більш чутливі до дії свинцю, ніж остеобласти [27]. Bonucci E. зі співав. [28] виявили, що при отруєнні свинцем зменшується кількість остеокластів, їх розміри, при цьому в клітинах спостерігається каріопікноз, а остеокласти розташовуються відокремлено від кісткового матриксу. Свинець накопичується в цитоплазмі і ядрах остеокластів у вигляді включень. Присутність таких включень в клітинах, можливо, пояснює вплив свинцю на них.

Остеокласти можуть піддаватися більшій інтоксикації свинцем в процесі їх резорбційної активності [27]. Свинець здатний взаємодіяти з вуглецьвмісною ангідразою II і Na+, K+-АТФазою в результаті чого знижується кислотність у поза-

клітинному просторі, оптимальна для активності кислих гідролаз остеокластів, і, таким чином, порушується процес кісткової резорбції.

У дослідженні з використанням високих доз свинцю (500 мг/л у питній воді та вище) у молодих мишей було встановлено збільшення кількості остеокластів, але пригнічення їх активності [29]. В іншому дослідженні свинець (50 μM) викликав підвищення резорбційної активності остеокластів в органній культурі [30].

У недавньому дослідженні на самках щурів, на яких впливали ацетатом свинцю (50 мг/л у питній воді) відповідно до його впливу в навколишньому середовищі, отримали нові дані про стан кісткової тканини після тривалої дії свинцю (18 місяців) [25]. Виявлено зниження кількості остеобластів і скорочення кількості ділянок хрящової тканини в кісткових трабекулах великогомілкової кістки під впливом свинцю, що свідчило, на думку авторів, про пригнічення формування кісткової тканини. Цікавою особливістю було збільшення на 52% кількості адипоцитів в кістковому мозку після впливу свинцю. Для вивчення причин пригнічення формування кістки і посилення адипоцитоза автори досліджували експресію склеростіна і Runx2, маркерів зрілих остеобластів і остеоцитів, бета-катеніну, що міститься у остеогенних клітинах-попередниках. Виявлено, що у тварин після тривалого впливу свинцю зростала експресія склеростину в остеоцитах і матриксі губчастої кісткової тканини епіфізів великогомілкової кістки; знижувалася частота та інтенсивність експресії бета-катеніну і Runx2 в клітинах-попередниках. На думку авторів порушення експресії цих білків вказує на пригнічення Wnt-шляху, який є одним з активних анаболічних шляхів у кістковій тканині, і регулює метаболічну активність остеобластів і остеобластогенез. Таким чином, тривалий вплив свинцю навіть у концентрації, яка вважалася раніше безпечною, може призводити до остепенічних змін в кістці.

У зв'язку з тим, що вплив свинцю in vivo та in vitro у мишей викликає підвищення рівня склеростину, білку, що пригнічує Wnt-шлях та формування кісткової тканини шляхом пригнічення остеобластогенезу. У недавньому дослідженні на мишах, у яких відсутній ген, який експресує склеростин, автори виявили посилення кісткової резорбції внаслідок впливу свинцю. Так, терапія глюкокортикоїдами викликає підвищення як кісткової резорбції, так і рівню склеростину [31], тож склеростин можливо впливає на остеокласти через механізм, який потребує дослідження. З огляду на це Beier E.E. зі співавторами [32] припускають, що свинець впливає на кісткову тканину через той самий шлях, що і склеростин, можливо діючи на остеокласти.

Отже, згідно з проведеним аналізом наукової літератури важливим аспектом дослідження дії свинцю на кісткову та хрящову тканини також є вивчення його дії **на клітини цих тканин на молекулярному рівні**. Однак і понині це питання залишається нерозв'язаним. Так встановлено, що свинець має високу спорідненість з кальцієм, і через це може взаємодіяти з кальцій-чутливими рецепторами, з'єднуватися з кальцій-звязуючим білком, проходити через кальцієві канали, а також виступати вторинним посередником замість кальцію, порушуючи таким чином функціональні процеси клітин, такі як запалення, метаболізм, апоптоз, скорочення гладкої мускулатури, внутрішньоклітинний тиск та інші [33, 34]. Одним з можливих механізмів дії свинцю на клітини є збільшенням концентрації внутрішньоклітинного кальцію, накопичення якого і активує сигнальний шлях апоптоза. З чим пов'язана висока спорідненість кальцію та свинцю невідомо, однак припускають, що свинець формує більш міцні хімічні зв'язки порівняно з кальцієм і тому швидко втручається у вище зазначені процеси. У дослідженнях in vitro встановлено, що свинець пригнічує TGF-β шлях у хондроцитах суглобового хряща, що викликає гіпертрофію цих клітин [19, 20]. На клітини кісткової тканини, остеобласти, на думку дослідників, свинець діє, пригнічуючи Wnt-шлях негативно впливаючи на остеобластогенез [25]. Незважаючи на певну кількість наукових досягнень у сфері розуміння молекулярних механізмів дії свинцю на клітини, повністю вони не з'ясовані.

Висновки. Таким чином, в результаті аналізу наукової літератури, присвяченої впливу свинцю на клітини кісткової та хрящової тканини виявлено, що дослідження хондроцитів суглобового хряща є малочисельні, присвячені вивченню великих суглобів та не розкривають особливостей впливу свинцю на структуру хондроцитів та хрящового матриксу. Виникнення порушень у кістковій тканині, аналогічних змінам на фоні остеопорозу, пов'язують з дозозалежою дією свинцю на остеобласти та остеокласти. В літературі представлені суперечливі дані щодо впливу свинцю на остеокласти. Свинець викликає пригнічення активності остеокластів, а за даними інших авторів їх активність може посилюватися, але цей процес до кінця не з'ясований. Дія свинцю на остеобласти полягає в пригніченні остеобластогенеза, крім того, зі збільшенням його концентрації спостерігається апоптоз остеобластів. Повністю не з'ясовано вплив свинцю на остеоцити. Виникає необхідність проведення подальших досліджень з метою з'ясування ролі свинцю у виникненні не тільки патології пов'язаної з кістковою тканиною (остеопороз та остеопенія), а також і хрящовою (дегенеративні захворювання хребта, остеоартроз).

Список літератури:

1. Lead poisoning and health. WHO [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступа: http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs379/en/
2. Международная программа по химической безопасности. Свинец [Електронний ресурс]. – 2010. – Режим доступа: http://www.who.int/ipcs/assessment/public_health/lead/ru/
3. Effect of lead on bone development and bone mass: a morphometric, densitometric, and histomorphometric study in growing rats / A. Escribano, M. Revilla, E.R. Hernбndez et al. // Calcif Tissue Int. – 1997. – Vol. 60, № 2. – P. 200-203.

4. The influence of lead on the biomechanical properties of bone tissue in rats / G. Olchowik, J. Widomska, M. Tomaszewski et al. // Annals of Agricultural and Environmental Medicine. – 2014. – Vol 21, № 2. – P. 278-281.
5. Campbell J.R. The association between blood lead levels and osteoporosis among adults-results from the third National Health and Nutrition Examination Survey (NHANES III) / J.R. Campbell, P. Auinger // Environ. Health Perspect. – 2007. – Vol. 115. – P. 1018-1022.
6. Differential accumulation of lead and zinc in double-tidemarks of articular cartilage / A. Roschger, J.G. Hofstaetter, B. Pemmer et al. // Osteoarthritis Cartilage. – 2013. – Vol. 21, № 11. – P. 1707-1715.
7. Lead and calcium content in the human hip joint / B. Brodziak-Dopierała, J. Kowol, J. Kwapuliński et al. // Biol. Trace Elem. Res. – 2011. – Vol. 144. – P. 6-16.
8. Whole blood lead levels are associated with biomarkers of joint tissue metabolism in African American and White men and women: The Johnston County Osteoarthritis Project / A.E. Nelson, S. Chaudharya, V.B. Krausb et al. // Environ Res. – 2011. – Vol. 111, № 8. – P. 1208-1214.
9. Effects of lead on growth plate chondrocyte phenotype / D. Hicks, R.J. O'Keefe, P.R. Reynolds et al. // Toxicol. Appl. Pharmacol. – 1996. – Vol. 140. – P. 164-172.
10. Blood lead levels and serum insulin-like growth factor 1 concentrations in peripubertal boys / A.F. Fleisch, J.S. Burns, P.L. Williams et al. // Environmental Health Perspectives. – 2013. – Vol. 121, № 7. – P. 854-858.
11. Blood lead concentration and children's anthropometric dimensions in the Third National Health and Examination Survey (NHANES III), 1988-1994 / C. Ballew, L.K. Khan, R. Kaufmann, et al. // J. Pediatr. – 1999. – Vol. 134. – P. 623-630.
12. Effects of lead on the somatic growth of children / A. Kafourou, G. Touloumi, V. Makropoulos et al. // Arch. Environ. Health. – 1997. – Vol. 52, № 5. – P. 377-383.
13. Lead alters parathyroid hormone-related peptide and transforming growth factor-beta1 effects and AP-1 and NF-kappaB signaling in chondrocytes / M.J. Zuscik, D.B. Pateder, J.E. Puzas et al. // J. Orthop. Res. – 2002. – Vol. 20. – P. 811-818.
14. Effect of lead on bone and cartilage in sexually mature rats: A morphometric and histomorphometry study / J. Gonzalez-Riola, E.R. Hernandez, A. Escribano, et al. // Environ. Res. – 1997. – Vol. 74. – P. 91-93.
15. Hamilton J.D. Effects of lead exposure on skeletal development in rats / J.D. Hamilton, E.J. O'Flaherty // Fundam. Appl. Toxicol. – 1994. – Vol. 22. – P. 594-604.
16. Analysis of trace element in intervertebral disc by Atomic Absorption Spectrometry techniques in degenerative disc disease in the Polish population / A. Nowakowski, Ł. Kubaszewski, M. Frankowski et al. // Ann Agric Environ Med. – 2015. – Vol. 22, № 2. – P. 362-367.
17. Lead induces chondrogenesis and alters transforming growth factor-β and bone morphogenetic protein signaling in mesenchymal cell populations / M.J. Zuscik, L. Ma, T. Buckley et al. // Environ. Health Perspect. – 2007. – Vol. 115, № 9. – P. 1276-1282.
18. Побел Н.А. Микроэлементы, химические токсикогены, нарушение экологического равновесии и артроз / Н.А. Побел, Н.В. Дедух / Корж Н.А., Хвисюк А.Н., Дедух Н.В. и др. Остеоартроз: консервативная терапия: монография; под ред. Н.А. Коржа, Н.В. Дедух, И.А. Зупанца. – Х.: Золотые страницы, 2007. – С. 73.
19. Pb exposure regulates a complex interplay of signaling pathways in articular chondrocytes that ultimately leads to phenotypic changes resembling osteoarthritis / M.J. Zuscik, E. Puzas, R.J. O'Keefe, et al. // The Toxicologist CD-An official Journal of the Society of Toxicology. – 2006. – Vol. 90. – P. 3-12.
20. Lead induces an osteoarthritis-like phenotype in articular chondrocytes through disruption of TGF-β signaling / J.D. Holz, E. Beier, T.-J. Sheu et al. // J. Orthop. Res. – 2012. – Vol. 30, № 11. – P. 1760-1766.
21. Lead exposure inhibits fracture healing and is associated with increased chondrogenesis, delay in cartilage mineralization, and a decrease in osteoprogenitor frequency / J.J. Carmouche, J.E. Puzas, X. Zhang, et al. // Environ. Health Perspect. – 2005. – Vol. 113, № 6. – P. 749-755.
22. Investigating the effect of lead acetate on rat bone marrow-derived mesenchymal stem cells toxicity: role of apoptosis / A.M. Sharifi, R. Ghazanfari, N. Tekiyehmaroof, M.A. Sharifi // Toxicol Mech Methods. – 2011. – Vol. 21, № 3. – P. 225-230.
23. Effects of combined exposure to lead and high-fat diet on bone quality in juvenile male mice / Eric E. Beier, Jason A. Inzana, Tzong-Jen Sheu, et al. // Environmental Health Perspectives. – 2015. – Vol. 123, № 10. – P. 935-943.
24. Diverse effects of lead nitrate on the proliferation, differentiation, and gene expression of stem cells isolated from a dental / M. Abdullah, F.A. Rahman, N. Gnanasegaran, et al. // Origine Scientific World Journal. – 2014. – Vol. 2014. – P. 1-12.
25. Heavy metal lead exposure, osteoporotic-like phenotype in an animal model, and depression of Wnt signaling / E.E. Beier, J.R. Maher, T.J. Sheu et al. // Environ. Health Perspect. – 2013. – Vol. 121, № 1. – P. 97-104.
26. Ma Y. Effect of lead on apoptosis in cultured rat primary osteoblasts / Y. Ma, D. Fu, Z. Liu // Toxicol. Ind Health. – 2012. – Vol. 28, № 2. – P. 136-146.
27. Pounds J.G. Cellular and molecular toxicity of lead in bone / J.G. Pounds, G.J. Long, J.F. Rosen // Environ. Health Perspect. – 1991. – Vol. 91. – P. 17-32.
28. Osteoclast changes induced by lead poisoning (saturnism) / E. Bonucci, R.H. Barckhaus, G. Silvestrini et al. // Appl. Pathol. – 1983. – Vol. 1, № 5. – P. 241-250.
29. Elevated lifetime lead exposure impedes osteoclast activity and produces an increase in bone mass in adolescent mice / E.E. Beier, J.D. Holz, T.J. Sheu // Toxicol Sci. – 2016. – Vol. 149, № 2. – P. 277-288.
30. Stimulative effects of lead on bone resorption in organ culture / T. Miyahara, H. Komiyama, A. Miyanishi et al. // Toxicology. – 1995. – Vol. 97, № 1-3. – P. 191-197.
31. Effect of glucocorticoid treatment on Wnt signalling antagonists (sclerostin and Dkk-1) and their relationship with bone turnover / L. Gifre, S. Ruiz-Gaspa, A. Monegal et al. // Bone. – 2013. – Vol. 57. – P. 272-276.
32. Lead affects bone mass through sclerostin activity / E.E. Beier, T.-J. Sheu, D. Dang et al. // The Journal of Biological Chemistry. – 2015. – Vol. 290. – P. 18216-18226.
33. The cellular effect of lead poisoning and its clinical picture / R. Brochin, S. Leone, D. Phillips et al. // Journal of Health Sciences. – 2008. – Vol. 5, № 2. – Retrieved from https://blogs.commons.georgetown.edu/journal-of-health-sciences/issues-2/previous-volumes/vol-5-no-2-december-2008/the-cellular-effect-of-lead-poisoning-and-its-clinical-picture/
34. Effect of lead nanoparticles inhalation on bone calcium sensing receptor, hydroxyapatite crystal and receptor activator of nuclear factor-kappa b in rats / R. Leonas, Z. Noor, H. Rasyid et al. // Acta Informatica Medica. – (2016). – Vol. 24, № 5. – P. 343-346.

Мальцева В.Е.
Институт патологии позвоночника и суставов имени профессора М.И. Ситенко
Национальной академии медицинских наук Украины

ВЛИЯНИЕ СВИНЦА НА КЛЕТКИ КОСТНОЙ И ХРЯЩЕВОЙ ТКАНИ (ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ)

Аннотация
Проанализировано современное состояние проблемы изучения низкоуровневого воздействия свинца на клетки тканей скелета – костную и хрящевую. Представлено влияние свинца на остеобластогенез, спорным вопросом остается действие этого элемента на остеокласты, малоизучено воздействие на остеоциты. Рассмотрено действие свинца на хондроциты, которое преимущественно изучено in vitro. Остаются нерешенными вопросы особенностей механизмов действия свинца на эти клетки, их структуру и матрикс. Важным аспектом исследований в этом направлении стоит изучение роли свинца в возникновении остеопороза, дегенеративных заболеваний позвоночника и остеоартроза.
Ключевые слова: свинец, Pb, хондроциты, остеобласты, остеокласты.

Maltseva V.E.
Sytenko Institute of Spine and Joint Pathology
Academy of Medical Science

INFLUENCE OF LEAD ON THE CELLS OF BONE AND CARTILAGE TISSUE (REVIEW)

Summary
The current state of the problem of studying the low-level action of lead on the cells of the skeletal tissues – bone and cartilage – is analyzed. The influence of lead on osteoblastogenesis is presented, the question remains the action of this element on osteoclasts, poorly studied the effect on osteocytes. The effect of lead on chondrocytes, which is mainly studied in vitro, is considered. The problems of the features of the mechanisms of action of lead on these cells, their structure and matrix remain unresolved. An important aspect of research in this direction is the study of the role of lead in the occurrence of osteoporosis, degenerative diseases of the spine and osteoarthritis.
Keywords: lead, Pb, chondrocytes, osteoblasts, osteoclasts.

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

УДК 656.7.025(045)

ПІДХІД ДО УПРАВЛІННЯ ВАНТАЖОПОТОКАМИ НА МЕРЕЖІ АВІАЛІНІЙ

Войцеховський В.С.
Національний авіаційний університет

Досліджено ключові складові підходу до управління вантажопотоками на мережі авіаліній. Виявлено, що цей підхід має включати теоретичну складову та практичні рекомендації. Теоретично визначені управлінські елементи, що формують підхід управління вантажопотоками. Розглянуто конкретні приклади управління вантажопотоками авіакомпанії. Розроблено практичні рекомендації реалізації підходу до управління вантажопотоками авіаперевізника.

Ключові слова: підхід, управління вантажопотоками, мережа авіаліній, авіаперевізник, перевезення.

Постановка проблеми. Ключовим принципом роботи мережевого перевізника є організація системного забезпечення мережі маршрутів, оскільки при гармонійному використанні мережі реалізується ефект синергії, який полягає у системному виростанні ключових ресурсів перевізника. Надзвичайна важливість процесу управління вантажопотоками зумовлена, як обмеженим ресурсами авіаперевізника, такі важливістю конкретного рейсу. Варто завжди пам'ятати, що управління вантажопотоками має нести системний характер та спиратися, як на певні теоретичні напрацювання, так і на критичний аналіз ключових практичних проблем, які постають перед перевізником.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує чимало наукових робіт, які присвячені управлінню та прогнозуванню вантажопотоками. Особливо слід відзначити роботи О. Кіркіна, М. Копитчука, В. Наумова, О. Павленка, Н. Пономарьова та ін. Наукові розробки О. Кірікна, які узагальнені у [2] присвячені вирішенню задачі оптимізації та керування нерегулярними промисловими вантажопотоками у віртуальному центрі. У роботі М. Копитчука [3] запропоновані теоретичні основи побудови ієрархічних інтегрованих інформаційних систем обліку вантажопотоків. О. Наумовим у [4] було запропоновано оцінювати ефективність використання рухомого складу на підставі функцій приналежності нечіткій множині оптимальних автомобілів. У науковій роботі О. Олещука [5] реалізовано теоретичні та практичні засоби вирішення однієї з найважливіших проблем автоматизації системи обліку вантажопотоків. Наукові здобутки О. Павленка, які систематизовано у [6] включають: концепцію реструктуризації транспортних вузлів на основі логістичних принципів організації вантажоруху. У своїй роботі Н. Пономарьовою [7] запропоновано економіко-математичну модель процесу доставки вантажів у міжнародному сполученні наземними видами транспорту.

Автором були у попередніх наукових роботах, зокрема [1; 8], висвітлені практичні проблеми управління вантажопотоками, зокрема, здійснено класифікацію вантажопотоків при доставці на мережі авіаперевізника та запропоновані підходи до здійснення прогнозування даних вантажопотоків; визначено необхідність трансформації методів управління вантажопотоком в авіакомпанії на основі логістичного управління; проведено декомпозицію логістичного ланцюга авіаперевезень вантажів та створено дерево формування вантажопотоків та доходів авіакомпанії в мережі авіаліній.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В доступних літературних джерелах, не зважаючи на наявність значної інформації щодо управління вантажопотоками на різних видах транспорту, не виявлено наукових напрацювань, які б стосувалися реалізації підходів до управління вантажопотоками авіакомпанії при перевезенні на мережі авіаліній.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення теоретичної складової та розробка практичних рекомендації щодо управління вантажопотоками авіакомпанії при перевезенні на мережі авіаліній.

Виклад основного матеріалу. Цілком очевидним є той факт, що для мережевого авіаперевізника на більшості напрямків лише локальних об'ємів вантажних перевезень буде очевидно недостатньо для побудови регулярних вантажопотоків, а отже залишиться лише одна можливість – збільшувати частку транзитних вантажів через базовий аеропорт.

Підхід до управління вантажопотоками на мережі авіаліній, на думку автора, має включати теоретичну складову, а також практичні рекомендації щодо управління вантажопотоками. Встановлено, що теоретичну складову управління вантажопотоками на мережі авіаліній (рис. 1) формують наступні управлінські елементи: управління попитом, структурою тоннажу, ціною, терміном та глибиною продажу, мережею, контрактами, а також управління коефіцієнтом комерційного завантаження.

Управління попитом має забезпечуватися через дослідження та прогнозування попиту з окремих пунктів мережі авіаліній конкретного перевізника. Аналіз даних історичних вантажопотоків з кожного пункту мережі має забезпечити можливість виявлення резервів попиту та створити передумови до залучення додаткових трансферних потоків на рейси авіакомпанії.

Управління попитом має реалізовуватися шляхом детального вивчення та прогнозування попиту на окремих маршрутах мережі. Аналіз даних історичних вантажопотоків з кожного пункту мережі, забезпечить можливість виявлення резервів попиту, а також залучення додаткових трансферних потоків.

Управління структурою тоннажу повинно забезпечити виділення визначених квот та блоків тоннажу на кожному рейсі та баланс категорій вантажу. Управління ціною дасть можливість балансувати між завантаженням и доходом, оскільки, з одного боку. мета управління ціною – залучення найбільш дорогого вантажопотоку на мережі рейсів, з іншого – зниження ціни дає можливості збільшення завантаження на окремих рейсах. Управління строком та глибиною продажу надасть можливість визначати час продажу за визначеними тарифами на усю глибину продажу та регулювати початок і закінчення продажу за визначеними тарифами. Управління мережею створює множину потенційних пунктів відправлення та призначення вантажу, а також пунктів генерації та поглинання вантажопотоку. Управління контрактами надасть можливість визначити блочний продаж тоннажу на період навігації або на цілий рік, залучити постійний вантажопотік на рейси авіакомпанії.

Рис. 1. Теоретична складова управління вантажопотоком на мережі авіаліній

Управління коефіцієнтом комерційного завантаження дасть можливість визначити точку екстремуму, після якої збільшення коефіцієнту комерційного завантаження вже не дає значного притоку доходу в авіакомпанію, тоді як витрати на залучення додаткового вантажопотоку, дають надто повільний приріст доходів. При залученні вантажопотоку на мережу рейсів авіакомпанії одним із найбільш важливих чинників є блочний продаж перевезення на початку продажу на усю його глибину. Продаж відбувається за принципами «жорсткого» та «м'якого» блоків. При плануванні перевезень на рік відразу виділяють блоки тоннажу та той тоннаж якій піде у вільний продаж. Блоки місць намагаються підписати завчасно – за рік або півроку. Блоки тоннажу дають авіакомпанії гарантований дохід, що забезпечує авіакомпанії завантаження у низький сезон, коли вантажу немає ніде.

Для визначення вантажопотоку із окремих пунктів мережі необхідно застосовувати планування на основі ринкових даних, маркетингових досліджень, історичних даних про вантажопотік, що в результаті надасть масив даних щодо планового продажу перевезень за певними маршрутами мережі, за принципом найбільш дохідного вантажу. Історично існує певна модель вантажопотоку та історичні тарифи перевізника на тих чи інших маршрутах мережі, виходячи з них виконується планування продажу за тоннажем та за тарифами.

Наприклад за рік планується продаж за певними маршрутами, визначається гарантований тоннаж, який планується перевезти початково (блоки тоннажу за довготривалим угодами), наприклад 18% ємності на одному напрямку, 20% – на іншому, 15% – на третьому, 10% – на четвертому напрямку. Якщо авіакомпанія виконувала раніше перевезення в цьому напряму, то відомий її історично середній тариф. Також на формування тарифу здійснює вплив ринкове конкурентне середовище. Очевидно, що початково реалізується вантажна ємність за найнижчими тарифами.

Наприклад, авіакомпанія планує продати тоннаж у обсязі 100 кг. У термін із 12 до 8 місяців авіакомпанія планує продати 20 кг за 1 дол. США/кг, з 8 до 3 місяців – 40 кг за 2 дол. США/кг, з 3 до 1 місяця – 20 кг за 3 дол. США/кг та и за 1 місяць – 20 кг за 4 дол. США/кг. Цей план відомий за рік. За умови, коли план продажу не виконаний, необхідно здійснювати корегування у плануванні. Класи продажу по мірі закінчення продажу закриваються, а при визначенні тарифів враховуються також категорії вантажів. Аналізуючи складні маршрути в мережі, ємність яка є у літаку розподіляється не на ділянці, а за складним маршрутом, то, наприклад, для пунктів Нью-Йорк, Пекін, Алмати, Тбілісі тоннаж може бути розподілений наступним чином: Нью-Йорк – Пекін 40%, Нью-Йорк – Тбілісі – 20%, 40% – на Нью-Йорк – Алмати. Вибір потоків має здійснюватися на основі запитів на тоннаж, а також на основі тарифних ставок.

Авіакомпанія працює в умовах обмеженого ресурсу – вантажної ємності, яка є мережевою. Відповідно існують історичні ставки тарифів. Припустимо, що в Нью-Йорку вартість перевезення вантажу дешевше ніж в Алмати, але в Алмати немає стільки транзитного вантажу та за таким розкладом, як необхідно на Пекін, тому залишається частина ємності, яку авіакомпанія буде дозавантажувати відносно дешевим вантажем.

На мережі, яку ми аналізуємо буде один з найдорожчих потоків, один з найдешевших, інші середні, розраховані за принципом прорейтування, рис. 2. Принцип для вибору вантажопотоків – максимальна дохідність при максимальному завантаженні. Є вантажі у різних точках мережі, кожен з них займає визначений тоннаж та приносить визначений дохід згідно прорейтуванню, – це й буде план продажу.

Проаналізуємо ситуацію, коли деякий вантаж, який було заплановано, не прийшов в авіаком-

панію. Авіакомпанія цю ємність може відповідно віддати, тобто відкрити її для продажу під інші напрямки. Наприклад, вантаж до Алмати відсутній, авіакомпанія може відкрити цю ємність для продажу на Тбілісі, Пекін, Нью-Йорк. При цьому кожна територія має свою глибину продажу, наприклад у Європі середня глибина продажу перевищує 3 місяці, на інших напрямках вона більш коротка та обмежується періодом у 1-2 місяці. Виходячи з цього авіакомпанія розуміє, коли вона може отримати той чи інший вантажопотік, якщо щось сталося не за планом. Крім того, можливо, що на момент, коли тоннаж на Алмати не прийшов до авіакомпанії, в неї сформувався лист очікування, з Нью-Йорку на Тбілісі на ці дати. На листі очікування знаходяться вантаж, які хочуть відправити, але він поки не вміщається, оскільки заброньовано тоннаж для Алмати. Тому якщо авіакомпанія за місяць розуміє, що вона на Алмати тоннаж не продасть, ця ємність надходить у продаж та відбувається забирання того вантажу, що є на листах очікування.

Таким чином авіакомпанія має весь час вивчати та контролювати попит на тоннаж, який є в кожному пункті мережі за усіма напрямкам, постійно його аналізувати та під нього підлаштовуватися. Під попитом необхідно розуміти дані, яки поступають від агентів та дані із листів очікування. Також авіакомпанія використовує ринкові інструменти для оцінці статистики по ринку і співставляє її з власними статистичними масивами даних.

За умови, коли є сильні розходження, необхідно стимулювати попит, ставити відповідні задачі для пошуку завантаження представниками авіакомпанії, проводити посилення реклами та інші заходи. Стимулювання попиту на тому чи іншому напрямку можливо також за рахунок зниження ціни, залученням нових вантажопотоків з інших видів транспорту, тому що існують так звані субститутні вантажі, які можуть перевозитися, як повітряним, так і іншими видами транспорту, а отже знижуючи ціну, авіакомпанії можуть перетягувати ці потоки на себе.

Якщо авіакомпанія не бере тоннаж по одному напрямку, вона повинна починати використовувати інші напрямки. Тобто, якщо ємність по тому чи іншому маршруту не завантажена, авіакомпанія повинна або забирати тоннаж з листів очікування, або відкривати ємність для вантажних агентів, або робить якість дії для стимулювання продажу на глибину, наприклад, надавши можливість купити сьогодні тоннаж, який полетить через півроку вдвічі дешевше. Принципова схема полягає в тому, що авіакомпанія, за умови відсутності альтернативних шляхів, бере або існуючий вантаж, або стимулює його притік шляхом зниження ціни. Варто пам'ятати, що зміна тоннажу на одному напрямку тягне за собою зміни також і в інших пунктах мережі.

Якщо авіакомпанія розуміє, що на рейсі Нью-Йорк – Київ на Алмати вантажу на даний момент немає, але є на Пекін за тією ж ціною, вона віддасть цей тоннаж, але при цьому має пам'ятати, що залишилася порожньою ділянка Київ – Алмати, а отже тоді ця ділянка повинна бути віддана під завантаження в інше місце, наприклад на Тбілісі чи Пекін. Це забезпечує ув'язку кожного пункту призначення в мережі, що вкрай важливо для гармонійного розвитку мережі та отримання максимального доходу при максимальному завантаженні на всій мережі.

Якщо авіакомпанія буде завантажувати лише однин напрямок, то будуть страждати інші, а отже буде втрата доходу на всій мережі. Тому, якщо буде запит на Нью-Йорк прямого вантажу, який на цьому плечі буде приносити більший дохід, але при цьому авіакомпанія повністю «погасить» перевезення на іншому рейсі, наприклад Алмати, перевага має бути віддана трансферному вантажу, навіть за умови, що на цьому плечі буде менший дохід. Очевидно, що дохід від трансферного вантажу на одному плечі мережі буде завжди нижчим від прямого, але слід пам'ятати, що саме трансферний вантаж генерує дохід на двох плечах.

Якщо запланований дорогий тоннаж не прийшов в авіакомпанію, необхідно розглядати два варіанти – коли тоннаж є, але він дешевий та коли його взагалі немає. Коли тоннаж є, але він дешевий, авіакомпанія оцінює економічну доцільність та бере той тоннаж, який більш доцільний для усієї мережі. Якщо тоннаж відсутній взагалі, авіакомпанія починає шукати можливості його залучення з інших пунктів своєї мережі. При наявності запитів щодо заповнення ємності на конкретний рейс, з різних пунктів мережі, перевага надається тому, який забезпечить більший прорейтований дохід.

Дані про завантаження та рішення щодо зміни ємностей для продажу приймаються з визначеною періодичністю. У найбільших авіакомпаніях – кожен день, у менших – раз на тиждень, на квартал, на півроку. Спочатку має бути здійснено базове планування, із обов'язковим аналізом виконання плану за принципом оперативного планування. Через певний час знову аналізується план та робиться ще одне оперативне планування за усіма рейсами. Проблема може стосуватися конкретних рейсів, напрямків чи періодів. Якщо проблема стосується усіх рейсів в певний період, вирішувати її необхідно не фокусно, а концептуально. Якщо проблема за певними рейсами по дням тижня, то вирішувати її необ-

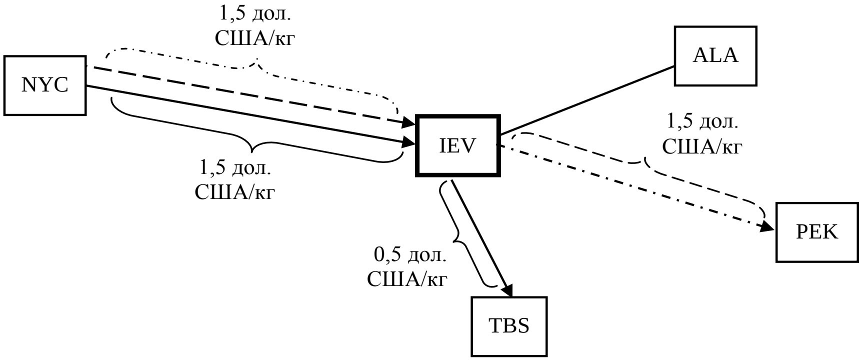

Рис. 2. Розподіл доходу на окремих плечах трансферних рейсів авіаперевізника за принципом прорейтування

хідно фокусно, шукаючи вантажопотік саме під ці рейси.

Висновки і пропозиції. Таким чином, було визначено теоретичну складову та розроблено практичні рекомендації щодо управління вантажопотоками авіакомпанії при перевезенні на мережі авіаліній. Встановлено, що теоретичну складову управління вантажопотоками на мережі авіаліній формує ряд управлінських елементів, а саме: управління попитом, структурою тоннажу, ціною, терміном та глибиною продажу, мережею, контрактами, а також управління коефіцієнтом комерційного завантаження.

У відповідності до практичних реалій розроблено відповідні рекомендації реалізації підходу до управління вантажопотоками на мережі авіаліній, зокрема, керування принципом максимальної дохідності при максимальному завантаженні; додаткового управління вантажопотоком через використання листів очікування на всіх напрямках; постійне вивчення та контроль попиту на тоннаж; використання ринкових інструментів для оцінки статистики на ринку та постійного співставлення її з власними даними; гармонійне використання усієї мережі у відповідності до інструментів управління вантажопотоками.

Список літератури:

1. Войцеховський В.С. Формування системи логістичного управління вантажопотоком на мережі повітряних ліній // Вісник Східноукраїнського національного університету ім. Володимира Даля. – 2015. – № 2(219). – С. 78-82.
2. Кіркін О.П. Удосконалення технології нерегулярних промислових вантажопотоків з використанням методів віртуального підприємства: автореф. дис. ... канд. техн. наук: 05.22.12 / Кіркін О.П.; СНУ ім. Володимира Даля. – Луганськ, 2007. – 20 с.
3. Копитчук М.Б. Теоретичні основи побудови і засоби практичної реалізації інтегрованих інформаційних систем обліку вантажопотоків: дис. ... д-ра техн. наук: 05.13.06 / Копитчук М.Б.; ОНПУ. – О., 2003. – 308 с.
4. Наумов В.С. Формування раціональної структури автопарку в умовах випадкових характеристик потоку замовлень на перевезення вантажів: автореф. дис. ... канд. техн. наук: 05.22.01 / Наумов В.С.; ХНАДУ. – Х., 2006. – 22 с.
5. Олещук О.В. Аналітичні та інформаційні моделі і методи ідентифікації рухомих об'єктів для систем управління вантажопотоками: дис. ... канд. техн. наук: 05.13.06 / Олещук О.В.; ОНПУ. – О., 2007. – 159 с.
6. Павленко О.В. Розробка моделі функціонування логістичних ланцюгів транспортного вузла для вибору інтенсивних технологій вантажоруху: автореф. дис. ... канд. техн. наук: 05.22.01 / Павленко О.В.; ХНАДУ. – Х., 2004. – 20 с.
7. Пономарьова Н.В. Прогнозування вантажопотоків на наземних видах транспорту у міжнародному сполученні: автореф. дис. ... канд. техн. наук: 05.22.01 / Н.В. Пономарьова; ХНАДУ. – Х., 2007. – 20 с.
8. Voitsehovskiy V. The classification of airline cargo traffic in transportation on the air route network and main approaches to its forecasting // International Collection of Scientific Proceedings «European Cooperation». – 2016. – Vol. 11. – № 18. – Pp. 34-41.

Войцеховский В.С.
Национальный авиационный университет

ПОДХОД К УПРАВЛЕНИЮ ГРУЗОПОТОКАМИ НА СЕТИ АВИАЛИНИЙ

Аннотация
Исследовано ключевые составляющие подхода к управлению грузопотоками на сети авиалиний. Выявлено, что этот подход должен включать теоретическую составляющую и практические рекомендации. Теоретически определены управленческие элементы, формирующие подход управления грузопотоками. Рассмотрены конкретные примеры управления грузопотоками авиакомпании. Разработаны практические рекомендации реализации подхода к управлению грузопотоками авиаперевозчика.
Ключевые слова: подход, управление грузопотоками, сеть авиалиний, авиаперевозчик, перевозки.

Voitsehovskiy V.S.
National Aviation University

APPROACH TO MANAGEMENT OF CARGO TRAFFIC ON THE NETWORK OF AIRLINES

Summary
The key components of the approach to management of cargo traffic on the network of airlines were explored. It was revealed that this approach should include a theoretical component and practical recommendations. Theoretically the management elements that shape the approach to managing cargo flows were defined. Specific examples of the airline cargo traffic management were considered. Practical recommendations for the implementation of the approach to managing cargo flows of the air carrier was developed.
Keywords: approach, cargo traffic management, network of airlines, air carrier, transportation.

УДК 691.32.001.4

ОЦЕНКА ТЕХНИКО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ ГИДРОИЗОЛЯЦИИ ЗДАНИЙ

Дмитриева Н.В., Гострик А.Н.
Одесская государственная академия строительства и архитектуры

Статья посвящена анализу технологических решений и оценке технико-экономической эффективности при устройстве гидроизоляции различных составов для конструкций из известняка-ракушечника. В статье проводится анализ, полученных расчетов показателя общей продолжительности устройства гидроизоляции, с учетом технологических перерывов. Представлен сравнительный анализ показателей расхода гидроизоляционных материалов. Определена стоимость и факторы, которые оказывают влияние на ее величину.

Ключевые слова: известняк-ракушечник, гидроизоляционные системы, технологические решения, технологический перерыв, продолжительность, стоимость.

Постановка проблемы. В современном мире большинство людей предпочитают жить в домах с хорошими экологическими характеристиками. Это способствует применению природных строительных материалов, с высокими экологическими качествами. Одним из таких материалов является известняк-ракушечник.

Благодаря наличию пористой структуры известняка-ракушечника он выступает в роли совершенного природного фильтра. Пористая структура камня, словно губка, впитывает в себя все вредные для человека вещества, тем самым не давая им возможности проникнуть в жилые помещения. Так же, камень обладает гипоаллергенными свойствами. В помещении с внутренней отделкой из ракушечника воздух насыщается йодом и солями с бактерицидными качествами. Благодаря таким характеристикам, этот материал служит оптимальным материалом для строительства экологичных домов. Прочностные характеристики позволяют возводить несущие стены зданий высотой до пяти этажей. Крупнопористая макроструктура известняка-ракушечника, заполненная воздухом, дает ему высокие тепло- и звукоизоляционные свойства.

Кроме этого при строительстве зданий возводимая стена из этого материала обойдется на 20% дешевле, чем при использовании пеноблока и вдвое дешевле кирпичной кладки. В Одесской области экономия составит 25-30% с учетом экономии расходов на доставку материала, так как здесь ведется добыча известняка-ракушечника.

Однако, одним из факторов влияющим на долговечность конструкции, является воздействие влаги, а именно попеременное увлажнение и высыхание материала независимо от температурного режима. Особенно это актуально для материалов с пористо-капиллярной структурой, например, таких как известняк-ракушечник.

Наиболее устойчивым и трудно устранимым видом увлажнения конструкций является грунтовая влага, которая попадает в стену путем капиллярного всасывания из грунта в случае повреждения или отсутствия горизонтальной гидроизоляции или при неправильном устройстве отмостки.

Поэтому устройство гидроизоляционной системы является одним из решений повышения защиты от воздействия капиллярного всасывания и водопоглощения, обеспечивающих надежную и долговечную эксплуатацию конструкций из известняка-ракушечника в зданиях и сооружениях.

Цель и задание. Целью данной статьи является анализ способов устройства гидроизоляции конструкций из известняка ракушечника и оценка технико-экономическое обоснование технологических решений. Для достижения цели в выборе технологических решений определены следующие задачи:

– анализ технологических решений устройства системы «гидроизоляция – известняк-ракушечник»;

– расчет общей продолжительности устройства системы «гидроизоляция – известняк-ракушечник»;

– расчет показателей расхода и стоимости материалов.

Анализ последних исследование и публикаций. Успешному применению природного камня сопутствовали широкие исследования его физико-механических характеристик и свойств кладок из него. Первые экспериментальные исследования в направлении изучения прочностных и деформационных характеристик кладок из известняков-ракушечников относятся еще к 50-м годам 20-го столетия. Вопросами изучения физико-механических свойств камня известняка-ракушечника занимались такие авторы как А.В. Комышев, П.Л. Еременок, Ю.В. Измайлов, А.Г. Фигаров, Ф.М. Оруджев, Н.Т. Турсунов, С.Н. Щербина [1-2] и др.

Несмотря на большое количество выполненных в последнее время работ, их все же явно недостаточно для того, чтобы сказать, что проблема оценки физико-механических свойств пильных известняков и кладок из них полностью решена. Во многих случаях имеющиеся опытные данные ограничены малым числом образцов, что затрудняет при характерных кладке рассевах показателей прочности и деформаций получение окончательных выводов и поэтому в ряде случаев их пока приходится делать только в первом приближении.

Сильно ограничивает возможности обобщений и отсутствие в исследованиях различных авторов единых методик экспериментальных работ.

Научной и теоретической основой исследований гидроизоляции стали научные работы таких ученых как А.А. Шилина, О.А. Лукинского, В.П. Хоменко, С.Н. Леоновича, Е.К. Карапузова, В.Г. Сохи, А.И. Менейлюка, Н.В. Дмитриевой и др. [3-6].

Однако, характеристики системы «гидроизоляция – известняк-ракушечник» известняка-ра-

кушечника Одесского месторождения мало исследованы. Исследования влияния технологических параметров устройства штукатурной гидроизоляции на технико-экономические показатели нет.

Изложения основного материала. На сегодняшний день технологии устройства и восстановления гидроизоляции конструкций представлены следующие классификацией рис. 1.

Несмотря на некоторый накопленный опыт использования различных технологий устройства или восстановления гидроизоляции каменных конструкций необходимо учитывать, что не существует определенных рекомендаций для гидроизоляции известняка-ракушечника так как физико-механические свойства этого материала исследованы недостаточно для выбора рационального технологического решения устройства или восстановления гидроизоляции.

Каждая из перечисленных технологий устройства гидроизоляционных систем имеет свои преимуществ и недостатки.

Для восстановления горизонтальной гидроизоляции наиболее прогрессивным и технологически эффективным следует считать метод установки **жесткой гидроизоляции** с использованием различных технологических приемов.

По периметру здания создается непрерывная щель, в которой устраивается гидроизоляционный слой. Это может быть защищенный от коррозии металлический лист, битумная или полимерная изоляция с последующей зачеканкой цементным раствором или нагнетание в щель водонепроницаемого безусадочного цементного раствора [1].

Для резки стены применяется разного рода оборудование, например цепная, канатная или дисковая пила и устройства для резки водными или воднофрикционными струями.

Метод HV с использованием вибрационной технологии основан на разрушении материала шва кирпичной кладки или стыка панелей под действием высокочастотной вибрации или виброударных воздействий (1100–1450 ударов в минуту). При этом вибрационное или виброударное воздействие передается через гофрированную пластину, которая после разрушения материала остается в разрабатываемой полости и служит жесткой гидроизоляцией. Материал жесткой гидроизоляции выполняется из оцинкованной стали толщиной 1,0–1,2 мм или из алюминиевого сплава. Ширина полос составляет 0,4–0,6 м при длине, равной толщине изолируемой стены. Однако в стенах с неаккуратной кладкой, особенно там, где встречаются включения камня, введение стального листа в шов стены довольно сложно, а иногда невозможно. Поэтому решение о применении метода HV принимается только после тщательного исследования структуры стены. Необходимо также проанализировать влияние вибрации на всю конструкцию [2].

Окрасочная гидроизоляция (горячая и холодная) выполняется в виде тонкого (до 2 мм) многослойного гидроизоляционного покрытия, обычно из битумных полимерных лаков, красок. Эти виды полимерных материалов применяются для работ при противокапиллярной, антикоррозионной защите железобетонных, каменных и металлических конструкций.

Обмазочная гидроизоляция работает за счет хорошей адгезии с основанием, может наноситься на бетон, в том числе старый, на кирпич или

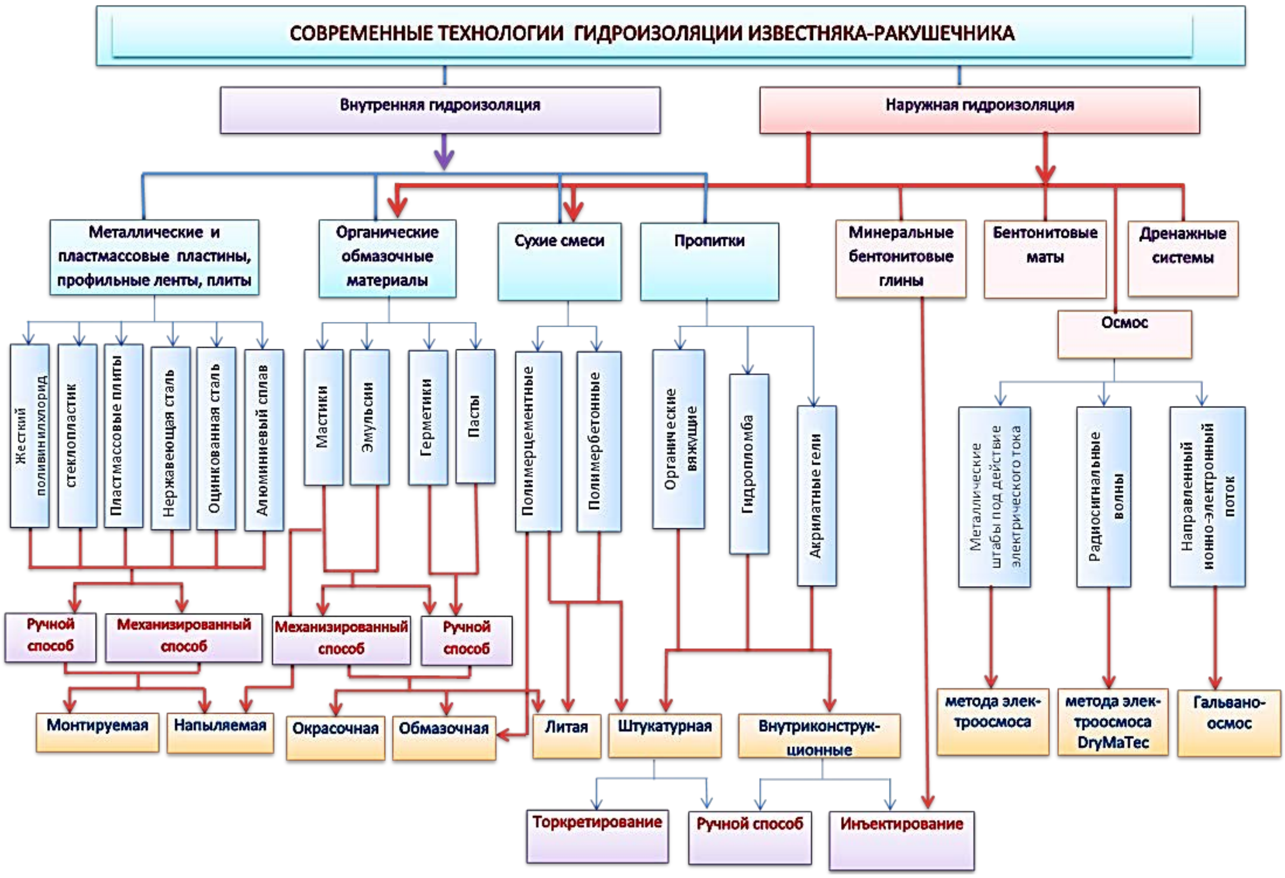

Рис. 1. Классификация способов восстановления гидроизоляции

природный камень. Отличается от окрасочной тем, что она выполняется преимущественно из горячих битумов или мастик и наносится более толстыми слоями. Обмазочные материалы бывают и эластичные, способные выдерживать раскрытие трещин до 2-3 мм. Она устойчива к агрессивным химическим воздействиям и экологична, но отличается высокой стоимостью и требовательна к подготовке поверхности.

Кирпичную кладку выравнивают устройством цементно-песчаной стяжки. Деформационные швы уплотняют герметиками. До начала устройства обмазочной гидроизоляции поверхность конструкции выравнивают, очищают и наносят 2 слоя грунтовки.

Главный недостаток битумсодержащих обмазочных материалов – небольшой срок службы в 5-6 лет (при отрицательных температурах битум теряет эластичность, становится хрупким, деформации приводят к появлению трещин и покрытие отслаивается). Температура разогрева битума при нанесении не менее 120 градусов С, что накладывает требования к квалификации рабочих. В целом обмазочные материалы плохо устойчивы к деформации под действием вибрации или механических воздействий.

Штукатурные гидроизоляции применяются, как правило, для конструкций, неподвергающихся вибрациям и деформациям. Штукатурная гидроизоляция – водонепроницаемое покрытие, наносимое на поверхность штукатурным способом.

Достоинства этих покрытий: возможность нанесения на неровные поверхности (кирпичную кладку), простота и удобство нанесения, экологическая чистота, долговечность, возможность последующего нанесения любых отделочных покрытий – плитки, камня, штукатурки, краски. Штукатурные материалы работают за счет хорошей адгезии к основанию, могут наноситься на бетон, в том числе старый, кирпич и природный камень [3].

Допускается использование только на неподвижных поверхностях, и только после окончания усадки. В противном случае слой будет растрескиваться. Это главный недостаток штукатурной гидроизоляции.

Бентонитовая гидроизоляция. Анализ современных гидроизоляционных материалов для подземного строительства, показывает, что весьма эффективными являются гидроизоляционные материалы на основе натриевого бентонита.

При использовании для изоляции фундаментов, цокольных этажей и подземных сооружений с наружной стороны (со стороны поступления воды) возможны следующие решения.

По всему периметру изолируемого фундамента укладываются горизонтальные экраны под фундаментами или отрывается узкая траншея и в ней устраивается изолирующий глиняный замок выполняемый из плит или рулонов типа мембран «Paraseal» и «SWELLTITE», сухих смесей «БИРСС 35» (при взаимодействии с водой частицы полимерно-минерального композита – активента – набухают, увеличиваясь в объеме более чем в 30 раз), матов «VOLTEX» и т.д.

Преимущества:

- благодаря потенциалу разбухания материалы способны «самозалечиваться», ликвидируя при этом незначительные механические повреждения слоя изоляции или трещины в изолируемом сооружении;
- свойства гидроизоляции не изменяются с течением времени и срок их службы не ограничен;
- простота применения и низкие трудозатраты (приблизительно 30% в сравнении с традиционно используемыми материалами);
- экологическая чистота;
- материалы устойчивы при pH 5-10, стойки к неполярным жидкостям (маслам, бензинам и др.), выдерживают неограниченное число циклов «замораживания-оттаивания» и «гидрации-дегидрации»;
- возможность укладки материалов в любое время года и практически при любых погодных условиях [1].

Недостатком данной технологии можно считать невозможность проведения работ в условиях плотной городской застройки и с внутренней стороны здания.

Традиционные **рулонные и мастичные** защитные материалы при всех их несомненных положительных качествах, таких как высокая водонепроницаемость, плотность, химическая стойкость, износостойкость, имеют один существенный недостаток, состоящий в том, что они, создавая плотную, прочную защитную пленку, работают отдельно от материала защищаемой конструкции в силу несовместимости их реологических свойств, что приводит в процессе эксплуатации к их отслоению от защищаемой поверхности с последующей потерей ими своего функционального назначения. При работе с ними возникают существенные технологические проблемы – необходимость в тщательно высушенной поверхности, строгое соблюдение технологических параметров, сложность работы в конструкциях, где в период производства работ есть открытые течи, приток воды по швам, стыкам и др. [4].

Сущность **инъекционной гидроизоляции** заключается в нагнетании в тело камня через специально пробуренные скважины уплотняющих растворов с целью придания сооружению или его элементу водонепроницаемости и прочности. Инъекционные способы защиты конструкций и сооружений разделяются на следующие виды: цементация, силикатизация, бентонизация и смолизация [5].

Цементирование предназначено для замазывания трещин и исправления дефектов бетонирования. Чтобы обеспечить высокое качество работ по цементированию и достичь гидроизоляционного эффекта, в начале работ определяют размеры трещин, фактическую скорость фильтрования воды и ее химический состав.

Для цементации трещин с раскрытием больше 0,15 мм в бетонной конструкции применяют растворы на обычных цементах. Если трещины имеют меньший размер, то применяют цементно-коллоидные растворы, в которые вводят добавки, которые способствуют лучшему заполнению трещин и ускоряют процесс твердения.

Битумизация осуществляется нагнетанием в скважины горячего битума (БНД 60/90 или БНД 40/60) или холодных битумных эмульсий и паст, изготовленных из би-

тумов БН 90/30 и БН 130/180. Битумизация горячим битумом производят в несколько приемов, поскольку при охлаждении битум уменьшается в объеме на 8-10%. Чтобы разогреть битум в скважине при повторном нагнетании, каждую скважину обустраивают нагревательным приспособлением, что способствует лучшему заполнению трещин битумом [8].

Нагнетание гидроактивных полимерных растворов применяют, чтобы создать гидроактивный слой в подземных строительных конструкциях глубокого заложения.

Недостатки инъекционной гидроизоляции:

· Необходимость использования специального оборудования. Для проведения инъекционной гидроизоляции применяются пакеры, нагнетающие раствор в толщу бетона под высоким давлением (до 240 атм.).

· Длительность проведения работ. Процесс бурения отверстий и нагнетания полимерных смесей занимает продолжительное время (зависит от площади поверхности).

· Высокая стоимость.

· Необходимо тщательно смачивать поверхность.

· Нельзя наносить при температуре ниже пяти градусов и ожидающихся в течение ближайшего дня заморозков.

Ранее считалось, что **проникающая гидроизоляция** работает лишь по бетонной поверхности и для гидроизоляции кирпичной кладки она непригодна. Защитный механизм проникающей гидроизоляции основан на возникновении химической реакции между активными реагентами и гидроксидом кальция (свободной известью) с капиллярной водой в структуре бетоне и камня. В результате взаимодействия образуются гидросиликаты и гидроалюминаты кальция, которые являются трудно растворимыми продуктами, связывающими структуру бетона, уплотняющими и повышающими его прочность.

Среди известных продуктов производства: АКВАТРОН, ГИДРОХИТ, КАЛЬМАТРОН, ЛАХТА, КОРАЛЛ, ГИДРОТЭКС, WASCON и др.

Особенности применения проникающей гидроизоляции следующие.

Использовать материалы проникающего действия в качестве единственного щита от воздействия влаги нельзя. Защита должна быть комплексной. Нужна дополнительная обработка швов и стыков специальными смесями, чтобы предотвратить просачивание влаги через эти уязвимые места.

Гидроизоляция как изнутри, так и снаружи здания требует непростых подготовительных работ, например, бетонные стены должны быть абсолютно чистыми, хорошо увлажненными, гладкими, обработанными кислыми растворами. Гидроизоляция окрашенных или обработанных с применением штукатурки стен требует тщательного удаления старой краски, фрагментов штукатурки. А также обезжиривания, очищения с помощью песка или напора воды под высоким давлением, обработки железными щетками. Должен открыться полный доступ к капиллярной системе бетона, иначе гидроизоляция окажется неэффективной.

Стены должны быть свободными от трещин и повреждений, потому на старых выщелоченных конструкциях такая гидроизоляция не применяется; небольшие щели и трещины тщательно заделываются цементным раствором. Поверхность бетона тщательно очищается от плесени, масляных пятен, грунта и даже пыли.

Проникающая гидроизоляция неэффективна для стен из газобетона и пенобетона, т.к. размер ячеек в структуре материалов слишком велик, и кристаллы не смогут плотно закрыть их изнутри;

Проникающие смеси неэффективны на поверхности кирпичной кладки, потому что в кирпиче отсутствует необходимый для химической реакции элемент. Гидроизоляционными смесями можно обрабатывать лишь поверхности швов, т.к. в кладочном растворе есть продукты гидратации цемента. Проблема гидроизоляции кладки обычно решается с помощью внешней защиты, где используются рулонные и обмазочные материалы;

Раствор для обработки конструкций нужно использовать в течение получаса, потому его подготавливают маленькими порциями – в готовую смесь воду добавлять нельзя.

Обработанные стены и поверхность пола должны быть хорошо защищены от пересыхания и воздействия низких температур. В помещениях обязательно должно быть тепло, а стены и поверхность пола либо покрывают пленкой, либо тщательно увлажняют в течение последующих двух недель [6].

Как видно из выше приведённого анализа технологий устройства и восстановления гидроизоляции не все из них подходят для конструкций из известняка-ракушечника, кроме окрасочной, обмазочной, штукатурной и бентонитовой. Однако однозначно принять решение о нецелесообразности применения того или иного метода невозможно – необходимо рассматривать в каждом конкретном случае, так как условия эксплуатации и неоднородность структуры материала разные.

На основе анализа преимуществ и недостатков были проведены технико-экономические расчеты по определению таких технологических параметров как: время нанесения составов, срок потребления приготовленного состава, продолжительность работ, с учетом технологических перерывов, количество расхода материала и его стоимости при устройстве гидроизоляционных систем: «штукатурная гидроизоляция – известняк-ракушечник» и «обмазочная гидроизоляция – известняк-ракушечник».

Для исследования технологических параметров «гидроизоляция – известняк-ракушечник» были использованы образцы Одесского месторождения (с. Ильинка).

В планировании эксперимента были приняты ряд условных обозначений. Название месторождения известняка-ракушечника: Одесское – Y; вид штукатурной гидроизоляции:

«Гидрозит» – X1, «Siltek V-30» – X2, «Ceresit CR 65» – X3; мастики: «AQUASTOP» – X4; битумно-резиновая мастика (БРМ) – X5. Показатель толщины слоя не варьировался, соответственно принимался 2 мм.

Гидроизоляционную смесь из сухих порошков готовили путем постепенного их добавления в воду, постоянно перемешивая, до образования вязкой массы, которую наносили шпателем. Мастика, готовая к применению наносилась кистью

и шпателем. Данные параметры рассчитывались по площади лабораторных стендов в виде стены из известняка-ракушечника, равной 0,32 м^2. Рабочий фрагмент нанесения составов представлен на рис. 2.

Рис. 2. Рабочий фрагмент нанесения составов гидроизоляции

Материал наносился согласно результатам эксперимента, описанных [7] в один, два и три слоя на сухую и влажную поверхность образца. Чтобы предотвратить пропуски при нанесении, направление нанесения каждого последующего слоя осуществлялось в направлении, перпендикулярном направлению предыдущего слоя. Толщина слоев не превышала 1-2 мм, для предотвращения образования трещин. Каждый последующий слой наносился только после полного высыхания предыдущего.

В табличной форме (табл. 1) представлен сравнительный анализ результатов определения продолжительности устройства гидроизоляции с учетом технологических перерывов при использовании выше приведенных материалов.

Расчет продолжительности осуществлялся по формуле (1):

$$П_i = \sum_{n=1} Т_П + Т_С + Т_Н + Т_{ТП} \quad (1)$$

$Т_п$ – время приготовления состава;

$Т_н$ – время нанесения состава;

$Т_{тп}$ – время технологического перерыва, в данном случае время от момента нанесения начального слоя гидроизоляции до момента нанесения следующего слоя;

$Т_с$ – время смачивания поверхности стены (по рекомендации производителей);

n – количество слоев гидроизоляции.

Влажность стены увеличивала время нанесения составов Х4 и Х-5, соответственно на 1 минуту 5 секунд и на 1 минуту 14 секунд. На время нанесения остальных составов влажность стены существенно не повлияла.

Рис. 3. Показатели продолжительности устройства гидроизоляции на сухую поверхность

Рис. 4. Показатели продолжительности устройства гидроизоляции на влажную поверхность

Как видно из диаграмм рис. 3-4 максимальную продолжительность нанесения показывает состав «Ceresit CR 65» – 96,24 часа при нанесении на сухую поверхность и 96,22 часа при нанесении на влажную поверхность, что в 1,3 раза больше, чем нанесение состава «Гидрозит», в 2 раза больше, чем нанесение «Siltek V-30» и в 4 раза больше мастики «AQUASTOP». Важно заметить, что для приготовления и нанесения состава «Ceresit CR 65» требуется наименьшее количество времени, а ключевым фактором, влияющим на общую продолжительность, является технологический перерыв, который у данного материала в два раза больше по сравнению с остальными составами. При нанесении на влажную поверхность наблюдалось увеличение времени нанесения и технологического перерыва (6 часов) при использовании мастики БМР. Минимальная продолжительность определена при нанесении материала Х4.

Таблица 1

Показатели продолжительности устройства гидроизоляции

Наименование материала	Сухая поверхность						Влажная поверхность					
	$Т_п$, мин., с.	$Т_с$, с.	$Т_{тп}$, час.	$Т_н$, мин., с.	n	П, час, мин	$Т_п$ мин., с.	$Т_с$, с.	$Т_{тп}$, час.	$Т_н$, мин., с.	n	П, час, мин
Х1	3 мин 30 с.	50	24	6 мин. 40 с.	3	72,33	3 мин. 30 с.	0	24	6 мин. 50 с.	3	72,31
Х2	2 мин 50 с.	50	24	4 мин. 30 с.	2	48,16	2 мин. 50 с.	0	24	4 мин. 35 с.	2	48,15
Х3	2 мин 20 с.	50	48	4 мин. 10 с.	2	96,15	2 мин. 20 с.	0	48	4 мин. 17 с.	2	96,13
Х4	0	0	12	3 мин. 40 с.	2	24,08	0	0	12	4 мин. 45 с.	2	24,10
Х5	0	0	12	4 мин.	3	36,12	0	0	18	5 мин. 15 с.	3	54,16

Исследования проводились при температуре помещения 18-20°С.

Сравнительный анализ показателей расхода материалов на 0,32 м² стены в зависимости от количества слоев и их стоимость представлена на диаграмме рис. 5.

Рис. 5. Сравнительный анализ показателей расхода материалов на 0,32 м²

Как видно, что самый большой расход материала при использовании битумно-резиновой мастики (БРМ) – Х5. Однако, самым дорогостоящим материалом по результатам анализа является мастика «AQUASTOP» – Х4.

Выводы. 1. Анализ технологий устройства и восстановления гидроизоляции для конструкций из известняка-ракушечника показал возможность применения окрасочной, обмазочной, штукатурной и бентонитовой.

2. При выборе критерия «продолжительность выполнения работы» по устройству гидроизоляционного слоя – оптимальным технологическим решением является применение состава Х4 (мастика «AQUASTOP»).

3. Применение мастика «AQUASTOP» позволяет сократить сроки устройства гидроизоляции известняка-ракушечника от 2 до 4 раз по сравнению с другими исследуемыми составами.

4. Оптимальным технологическим решением по критерию «стоимость» является применение состава Х2 штукатурного гидроизоляционного материала «Siltek V-30».

Список литературы:

1. Зарубина Л.П. Гидроизоляция конструкций, зданий и сооружений / Л.П. Зарубина. – Санкт-Петербург: БХВ-Петербург, 2011. – 28 с.
2. Цуварев М.А. Гидроизоляция подземных сооружений штукатурными составами / М.А. Цуварев. – Москва: Стройиздат, 1988. – 64 с.
3. Щербина С.Н. Влияние капиллярного всасывания влаги и её испарения на влагосодержание стен зданий / С.Н. Щербина, О.Н. Броник, Т.Н. Стерник, Г.А. Данченко // Вiсник ОДАБА. – Одеса, 2008. – № 32. – С. 350-356.
4. Карапузов Е.К. Гидроизоляция строительных конструкций и сооружений – проблемы применения / Е.К. Карапузов, И.Н. Бабий // Журнал «Будівельне виробництво». – Київ, 2012. – № 54. – С. 92-97.
5. Менейлюк А.И. Оптимизация технологии устройства гидроизоляции способом торкретирования / А.И. Менейлюк, В.А. Галушко // Журнал «Молодий вчений«№ 8-2(23). – Херсон: Издательский дом «Гельветика», 2015. – С. 14-18.
6. Дмитриева Н.В. Анализ инновационных методов восстановления гидроизоляции конструкций из известняка-ракушечника / Дмитриева Н.В., Гострик А.Н. // Вiсник ОДАБА Одеса, Зовнішрекламсервіс, 2016. – № 61. – С. 102-107.
7. Дмитрієва Н.В. Про дослідження водопоглинання вапняка-черепашника при влаштуванні штукатурної гідроізоляції / Н.В. Дмитрієва, А.С. Федоренко, А.М. Гострик // Журнал «Будівельне виробництво». – Київ, 2017. – № 63/1. – С. 72-78.
8. Дергунов С.А. Модификация сухих строительных смесей / С.А. Дергунов, В.Н. Рубцова // Сборник докладов 6-ой международной научно-технической конференции / Современные технологии сухих смесей в строительстве «MixBUILD». СПб. – 2004. – С. 30-35.

Дмитрієва Н.В., Гострик А.М.
Одеська державна академія будівництва та архітектури

ОЦІНКА ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ТЕХНОЛОГІЧНИХ РІШЕНЬ ГІДРОІЗОЛЯЦІЇ БУДІВЕЛЬ

Анотація
Стаття присвячена аналізу технологічних рішень і оцінці техніко-економічної ефективності при влаштуванні гідроізоляції різних складів для конструкцій з вапняку-черепашнику. У статті проводиться аналіз, отриманих розрахунків показника загальної тривалості влаштування гідроізоляції, з урахуванням технологічних перерв. Представлено порівняльний аналіз показників витрат гідроізоляційних матеріалів. Визначено вартість і чинники, які впливають на її величину.
Ключові слова: вапняк-черепашник, гідроізоляційні системи, технологічні рішення, технологічна перерва, тривалість, вартість.

Dmytriieva N.V., Hostryk A.M.
Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture

EVALUATION OF TECHNO-ECONOMIC EFFECTIVENESS OF TECHNOLOGICAL DECISIONS OF WATERPROOFING OF BUILDINGS

Summary
Article is devoted to development of the analysis of technological decisions and the evaluation of technical and economic efficiency in the waterproofing of various structures for designs from limestone shell rock. The article analyzes the obtained calculations of the indicator of the common duration of the device of a waterproofing, taking into time of a technological break.The comparative analysis of the indexes defining a consumption of waterproofing materials is carried out. The cost and factors which affect at its size is determined.
Keywords: limestone-shell rock, waterproofing systems, technological decisions, technological break, duration, cost.

УДК 69.059.002.8

О МНОГОКРИТЕРИАЛЬНОМ АНАЛИЗЕ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ ГИДРОИЗОЛЯЦИИ ИЗВЕСТНЯКА-РАКУШЕЧНИКА

Дмитриева Н.В., Иванова Т.И., Гострик А.Н.
Одесская государственная академия строительства и архитектуры

В статье отражена проблема гидроизоляции конструкций из известняка ракушечника. Рассмотрена методика многокритериального анализа выбора технологических решений гидроизоляционных систем конструкций зданий и сооружений из известняка ракушечника. Приведен алгоритм выбора рационального решения на основе критериев экспертной оценки. Определены количественные и качественные критерии оценки технологических решений.
Ключевые слова: оценочные критерии, многокритериальный анализ, алгоритм, известняк-ракушечник, системы гидроизоляции, технологические решения.

Постановка проблемы. Сегодня уже накоплен колоссальный опыт проектирования и возведения самых сложных объектов подземного строительства. Созданы новые прогрессивные конструктивные и организационно-технологические решения гидроизоляции подземных объектов, в том числе для условий стесненного городского строительства [1].

Главный акцент при комплексном решении проблем гидроизоляции подземных конструкций приходится сегодня на поиск путей рационального применения известных методов гидроизоляции и существенного повышения показателей долговечности гидроизоляционных систем.

Анализ последних исследований и публикаций. Вопросам защиты конструкций подземной части зданий и устройства гидроизоляции посвящены труды С.Н. Алексеева, В.О. Афанасьева, В.И. Бабушкина, В.В. Бойко, Ю.М. Баженова, Д.Ф. Гончаренко, В.А. Ивахнюка, В.С. Искрина, В.М. Кирнос, В.В. Козлова, Т.С. Кравчуновской, В.В. Савйовского, В.И. Торкатюка, Р.Б. Тян, И.А. Рыбьева, С.Н. Попченко, К. Хильмера, В.К. Черненко, Т.М. Штоль.

Научной и теоретической основой методологии многокритериальных методов принятия решения стали труды таких авторов как Т.Л. Саати, Ф. Цвики, О.И. Ларичева, А.И. Менейлюка.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Формирование системы надежности заключается в выборе и применении эффективных технологических решений гидроизоляции конструкций зданий и сооружений из известняка ракушечника.

Несмотря на некоторый накопленный опыт использования различных технологий восстановления гидроизоляции каменных конструкций необходимо учитывать, что не существует определенных рекомендаций для гидроизоляции известняка-ракушечника. Так как физико-механические свойства известняка-ракушечника исследованы недостаточно для выбора рационального технологического решения восстановления гидроизоляции.

Причины повреждения гидроизоляционного слоя и способы их устранения изучены, но методы восстановления и устройства гидроизоляции на прямую зависят от условий производства работ, свойств известняка-ракушечника и гидроизоляционных материалов, которые постоянно модернизируются.

Повышение эффективности применяемых технологий устройства гидроизоляции всегда актуально, так как с каждым годом появляются новые решения в области строительного материаловедения.

Формулировка цели статьи. Целью статьи является проведение многокритериального анализа материалов, оборудования и методов восстановления гидроизоляции, согласно разработанной методики, основанной на экспертной оценке выбора решений.

Изложения основного материала. Не менее важным фактором обеспечения надежной и долговечной эксплуатации гидроизоляционных систем является четко сформулированные технологические основы применения того или иного вида гидроизоляционных материалов, а также методы достоверной оценки эксплуатационного ресурса системы гидроизоляции. Этим проблемам строительная наука практически не уделяет внимания [2].

Эксплуатационная эффективность систем гидроизоляции строительных конструкций и сооружений зависит от многих факторов: физико-механических возможностей гидроизоляционных материалов, эффективности разработки конструктивных решений с учетом возможных нагрузок, состояния материала оснований, но, прежде всего, от четко сформулированных и реализованных в процессе производства работ технологических параметров систем. Нарушение технологии устройства или рекомендуемых условий эксплуатации приводит к ухудшению характеристик элемента и системы в целом. Достоверная оценка и создание условий для эксплуатационной эффективности систем штукатурной гидроизоляции позволяют сберечь значительные средства на ремонт и восстановление систем в процессе эксплуатации, продлить сроки эксплуатации зданий и сооружений.

Обилие различных технологий с большим разнообразием технологических средств, требует наличия и использования оценочных критериев, с помощью которых могут быть выбраны наиболее эффективные и рациональные технологические решения, в том числе материалы и оборудование для устройства гидроизоляции конструкций из известняка-ракушечника.

В научной и технической литературе большинство работ за последние годы посвящено методам оптимального выбора организационно-технологических решений при разработке календарных планов и графиков в составе проектов. Обоснование организационно-технологических решений проводится, в основном, с использованием методов сетевого планирования и управления в сочетании с эвристическими алгоритмами: направленного перебора вариантов по заданным критериям, а также методов линейного программирования (симплекс-метода, метода потенциалов, венгерского метода, метода «северо-западного угла») [4]. Однако их использование не позволяет учитывать многих факторов при обосновании технологических и конструктивно-технологических решений.

Разработка методики выполнения многокритериального анализа поиск оптимальных технологических решений устройства гидроизоляции и оценить весомость критериев объединяет в себе основы нескольких методов.

Начальный этап анализа основан на текстологических методах, которые включают в себя работу с различного рода документацией. Сюда же можно отнести поисковые методы работы с Internet, отраслевыми, городскими и другими базами данных. Это также методы работы с научно-технической, справочной документацией, рекламными материалами, накопление и анализ сообщений прессы, радио и телевидения.

Собранный материал по исследуемой теме далее подлежит структуризации. Один из таких методов многокритериального анализа является метод анализа иерархий (МАИ) разработанный американским математиком Томасом Саати. Метод анализа иерархий начинается с построения иерархической структуры, которая включает цель, критерии, альтернативы и другие рассматриваемые факторы, влияющие на выбор. Эта структура отражает понимание проблемы лицом, принимающим решение. Каждый элемент иерархии может представлять различные аспекты решаемой задачи, причем во внимание могут быть приняты как материальные, так и нематериальные факторы, измеряемые количественные параметры и качественные характеристики, объективные данные и субъективные экспертные оценки [3].

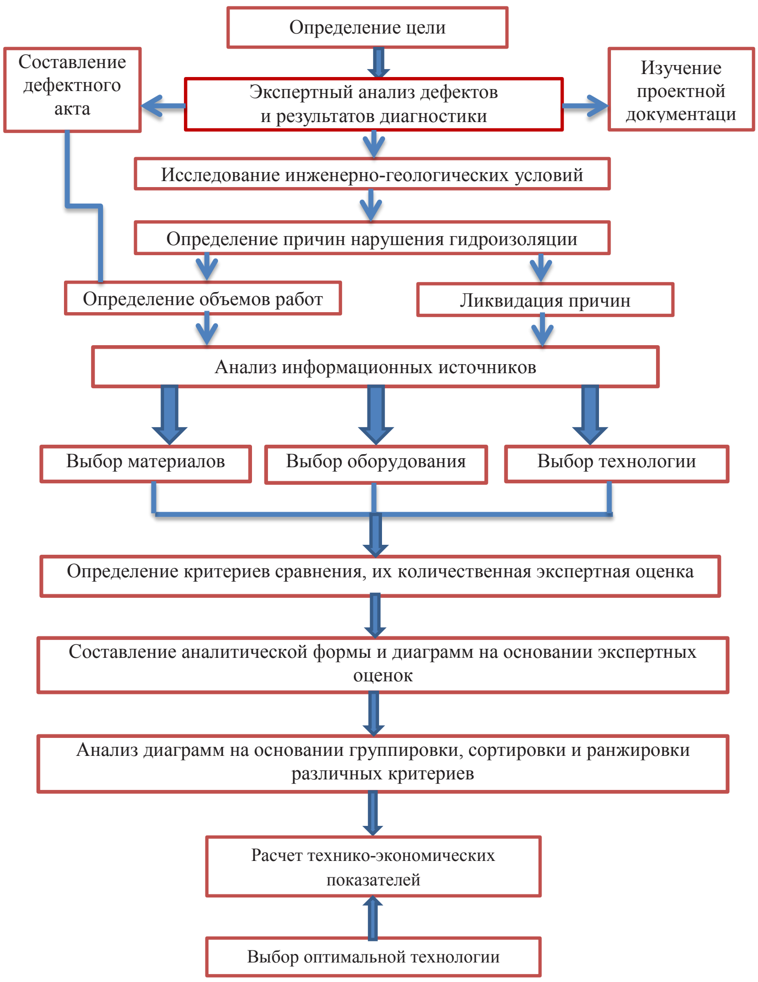

Рис. 1. Алгоритм выбора технологического решения устройства гидроизоляции на основе многокритериального анализа

Итак, при применении большинства методов многокритериального анализа возникают две основные проблемы: как получить оценки по отдельным критериям и как объединить, агрегировать эти оценки в общую оценку полезности альтернативы.

Критериями выбора служат показатели, которые наиболее полно и объективно оценивают объект исследования, сопоставляют варианты-налоги, учитывая все его основные характеристики.

Под критерием понимаем способ оценки и сравнения некоторого качества анализируемых вариантов решения.

Например, технологические решения устройства гидроизоляционной системы можно оценивать по их трудоемкости, продолжительности выполнения, стоимости, эксплуатационной надежности, механизации работ и т.п.

При применении формальных методов оценки альтернатив (решений) чаще всего используются балльные шкалы (например, от 1 до 10). Оценки чаще всего выносят эксперты, мнения которых затем сводятся к единой оценке. Например, с применением метода ранжирования [3].

С точки зрения системного анализа, модель многокритериального выбора имеет важное методологическое значение. Во-первых, необходимо осознать и выделить стоящую перед нами проблему. Для этого необходимо достаточно четко описать проблемную область, поставить цель, предложить варианты решения – альтернативы. И чем богаче множество альтернатив, тем выше вероятность получения более качественного решения. Нужно осознать, явно обозначить и определить критерии оценки и отбора альтернатив [3].

Явное обсуждение альтернатив решения, критериев оценки и их важностей дает возможность рассмотреть различные точки зрения в единой шкале, в рамках единого подхода.

Коммуникативные методы подразделяются на индивидуальные – когда варианты решения генерирует единственный эксперт, и групповые. К индивидуальным методам относится, например, анкетирование, интервью, диалог. Более плодотворными в смысле порождения альтернатив являются групповые методы. Это, в первую очередь, мозговой штурм – когда в условиях отсутствия критики порождаются любые, казалось

Таблица 1

Сравнение технологий восстановления гидроизоляции конструкций из известняка-ракушечника

№ п.п.	Критерии оценки технологий	Наименование технологии гидроизоляции							
		Жесткая	Окрасочная	Штукатурная	Оклеечная	Инъекционная	проникающего действия	бентонитовыми материалами	Дренажная
1.	Возможность восстановления утраченной гидроизоляции конструкций из известняка-ракушечника	да	да	да	да	да	да	да	да
		Количество баллов							
		5	**5**	**5**	**5**	**5**	**5**	**5**	**5**
2.	Возможность производства работ в условиях плотной городской застройки и с внутренней стороны здания	да	да	да	нет	да	да	нет	нет
		Количество баллов							
		5	**5**	**5**	**1**	**5**	**5**	**3**	**1**
3.	Требует специальной подготовки поверхности до обработки	да	да	да	да	да	да	да	да
		Количество баллов							
		1	**1**	**1**	**1**	**1**	**1**	**1**	**1**
4.	Показатель продолжительности устройства полного комплекса работ на 1 м^2	3 часа	10 мин.	20 мин	18 мин	1 час	15 мин	10 мин	3 час
		Количество баллов							
		1	**5**	**3**	**4**	**2**	**4**	**5**	**1**
5.	Показатель экологичности при использовании технологии	да	нет	да	нет	нет	нет	да	да
		Количество баллов							
		5	**1**	**4**	**3**	**3**	**1**	**5**	**5**
6.	Возможность использования механизированного комплекса	нет	да	да	нет	да	нет	нет	нет
		Количество баллов							
		1	**5**	**5**	**1**	**5**	**1**	**1**	**1**
7.	Возможность проведения работы при отрицательной температуре	да	да	да	нет	да	нет	нет	нет
		Количество баллов							
		5	**5**	**5**	**1**	**5**	**1**	**1**	**1**
8.	Возможность использования специальных улучшающих добавок	да	нет	да	да	да	да	да	нет
		Количество баллов							
		5	**1**	**5**	**5**	**5**	**5**	**5**	**1**
9.	Необходимое минимальное количество наносимых слоев	2-3	2	2	2	1	2-3	1	1
		Количество баллов							
		3	**4**	**4**	**4**	**5**	**3**	**5**	**5**
10.	Продолжительность дополнительного ухода после нанесения, дни	12-15	14	14	2	7	5	10	10
		Количество баллов							
		1	**2**	**2**	**5**	**4**	**4**	**3**	**3**
11.	Сумма баллов	32	34	39	30	40	30	34	24

Составлено по источникам [1, 6-11]

бы, даже самые дикие варианты. Другая известная группа методов — деловые игры, а также метод круглого стола. Особенно эффективным является игровой подход, в рамках которого организуется конкурентное взаимодействие групп экспертов [4].

Критерии выбора гидроизоляции имеют многоуровневый подход, который предполагает решение многочисленных задач: технических, технологических, эксплуатационных, экономических и экологических.

Алгоритм выбора заключается в следующем (рис. 1).

Построение структуры анализа. Определение цели: технология устройства гидроизоляции при реконструкции зданий из известняка ракушечника в условиях плотной городской застройки.

Для предварительного сравнения методов на основании экспертной оценки имеющейся технической информации была составлена таблица 1 сравнения технологических решений гидроизоляции известняка-ракушечника по выбранным критериям.

Установление влияющих факторов путем индивидуальной работы специалистов экспертов.

Получение аналитической зависимости, отражающей степень влияния весомости критериев на рациональный выбор технологического решения [5].

Определение максимума и минимума шкалы оценивания критериев.

Весомость критерия оценивается по пятибалльной шкале, где оценке «1» — соответствует наименьшее значение критерия, оценке «5» — наивысшее. Первый этап анализа — ранжирование по степени значимости методов гидроизоляции на основании сведений, представленных в таблице 1.

Количественная оценка показателей 1-10 производилась по сумме баллов каждого критерия [5]. Наибольшие баллы показали такие технологии, как инъекционная (40б), штукатурная (39б), окрасочная (34б) и бентонитовая (34б).

На следующем этапе для последующего анализа выбранных методов гидроизоляции, в том числе, их количественной оценки. Для этого они проранжированы по принципу оценки технологических параметров. Так, некоторые из приведённых в таблице 1 критериев позволяют отбрасывать те или иные методы, другие — группировать по некоторым признакам, третьи — давать количественную оценку методам гидроизоляции [5].

Для проведения данного ранжирования был использован специальный инструмент MS Excel — «сводные диаграммы».

Первому и третьему критериям (см. строки 1 и 3, табл. 1) отвечают все методы, поэтому в анализе он не используется.

Среди методов, по таким показателям как возможность производства работ в условиях плотной городской застройки, при отрицательных температурах и с использованием механизированного оборудования не подходи гидроизоляция бентонитовыми материалами.

При этом наибольшей степенью щадящего воздействия на конструкцию и окружающую среду обладает бентонитовая гидроизоляция, обладая наибольшей степенью экологичности. Оставшиеся методы проанализируем по критериям, позволяющим численно отобразить наиболее существенные показатели: показатель продолжительности работ, минимальное количество слоев нанесения, продолжительность ухода после нанесения.

Рис. 2. Показатель продолжительности устройства полного комплекса работ 1 м^2

Продолжительность работ по инъекционной технологии в 3 раза больше чем устройство штукатурной гидроизоляции и в 6 раз больше окрасочной технологии.

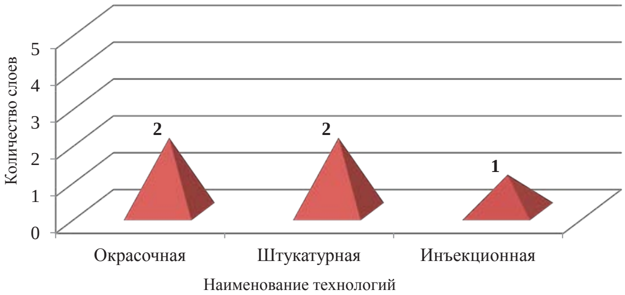

Рис. 3. Количество нанесенных слоев

Количество слоев влияет на продолжительность нанесения, на расход материалов, соответственно и стоимость, как материалов, так и работ. Так же необходимо учитывать технологические перерывы между нанесением каждого слоя. По данному критерию инъекционная технология показывает наилучшие результаты.

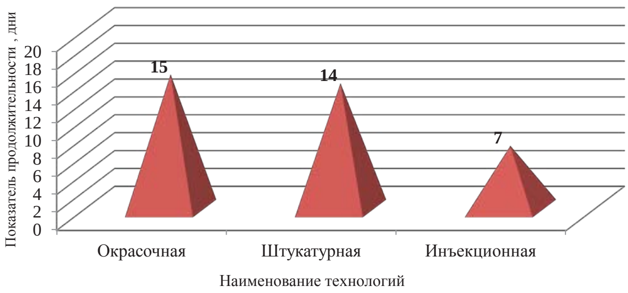

Рис. 4. Показатель продолжительности ухода после нанесения

Анализируя данную диаграмму рис. 4, отметим, что метод инъекцирования требует наименьшее (почти в 2 раза) количество дней ухода после устройства гидроизоляции, чем штукатурная и окрасочная. На основе многокритериального анализа оптимальным решением является инъекционная технология устройства гидроизоляции.

Вывод. 1. Разработанный алгоритм многокритериального анализа позволяет соблюдать

иерархическую последовательность выполнения экспериментально-теоретических исследований, которые помогают достичь поставленной цели.

2. Многокритериальный анализ технологий устройства и восстановления гидроизоляции позволил определить наиболее рациональный вариант, согласно единой балльной шкалы.

3. Оптимальным технологическим решением при устройстве или восстановлении гидроизоляции конструкций из известняка-ракушечника является инъекционная технология.

Список литературы:

1. Зарубина Л.П. Гидроизоляция конструкций, зданий и сооружений / Зарубина Л.П. – Санкт-Петербург: БХВ-Петербург, 2011. – 28 с.
2. Карапузов Е.К. Гидроизоляция / Карапузов Е.К. // Навчальний посібник. – К.: Вища освіта, 2012. – 276 с.
3. Саати Т.Л. Принятие решений. Метод анализа иерархий. – М.: Радио и связь, 1989. – 316 с.
4. Емельянов С.В., Ларичев О.И. Многокритериальные методы принятия решений. М. Знание, 1985.
5. Менейлюк А.И. Оптимизация организационно-технологических решений реконструкции высотных инженерных сооружений / А.И. Менейлюк, М.Н. Ершов, А.Л. Никифоров, И.А. Менейлюк // Монография. – К.: ТОВ НВП «Інтерсервіс», 2016. – 332 с.
6. Вуйцик Р. Механические методы устройства горизонтальной гидроизоляции в исторических зданиях // Строительные материалы, № 9, 2006, с. 58-59.
7. Кизима В.П. Теплоізоляційні та гідроізоляційні роботи у будівництві / Кизима В.П., Якивчук В.В., Люльчик О.В. // Тернопіль: Підручники і посібники, 2010. – 256 с.
8. Поваляев М.И. Физико-технические свойства гидроизоляционных полимерных материалов / М.И. Поваляев, Г.Н. Андреева, Л.И. Дмитренко // Строительные материалы. – 1981. – № 4. – С. 23-24.
9. Краснов П.Л. Как правильно определить качество битумно-полимерных материалов / П.Л. Краснов, И.Г. Погост // Строительные материалы, 2001. – № 3. – С. 14.
10. ДСТУ Б В.2.7-101-2000 (ГОСТ 30547-97). Матеріали рулонні покрівельні та гідроізоляційні. Загальні технічні умови.
11. ДСТУ Б В.2.7-108-2001 (ГОСТ 30693-2000). Мастики покрівельні та гідроізоляційні. Загальні технічні умови.

Дмитрієва Н.В., Іванова Т.І., Гострик А.М.
Одеська державна академія будівництва та архітектури

ПРО БАГАТОКРИТЕРІАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ТЕХНОЛОГІЧНИХ РІШЕНЬ ГІДРОІЗОЛЯЦІЇ ВАПНЯКУ-ЧЕРЕПАШНИКУ

Анотація
У статті висвітлено проблема гідроізоляції конструкцій з вапняку черепашнику. Розглянуто методику багатокритеріального аналізу вибору технологічних рішень гідроізоляційних систем конструкцій будівель і споруд з вапняку черепашнику. Наведено алгоритм вибору оптимального рішення на основі критеріїв експертної оцінки. Визначено кількісні та якісні критерії оцінки технологічних рішень.
Ключові слова: оціночні критерії, багатокритеріальний аналіз, алгоритм, вапняк-черепашник, системи гідроізоляції, технологічні рішення.

Dmytriieva N.V., Ivanova T.I., Hostryk A.M.
Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture

ABOUT MULTI-CRITERIAL ANALYSIS OF TECHNOLOGICAL DECISIONS OF WATERPROOFING FROM LIMESTONE SHELL ROCK

Summary
The article reflects the problem of waterproofing from limestone shell rock. The methodology of multicriteria analysis of the choice of technological solutions for waterproofing systems of structures of buildings and structures from limestone shell rock is considered. The algorithm for choosing a rational solution based on the criteria of expert evaluation is given. Quantitative and qualitative criteria for evaluating technological solutions are determined.
Keywords: evaluation criteria, multicriteria analysis, algorithm, limestone-shell rock, waterproofing systems, technological decisions.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 94(7/8)

ПЕРШІ ПОРТУГАЛЬСЬКІ РОЗВІДУВАЛЬНІ ЕКСПЕДИЦІЇ ДО БЕРЕГІВ БРАЗИЛІЇ ПІСЛЯ ЇЇ ВІДКРИТТЯ ЕСКАДРОЮ ПЕДРУ АЛЬВАРЕША КАБРАЛА

Кряжев П.В.
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

У статті розглянуто обставини організації, перебіг і наслідки перших португальських розвідувальних експедицій до берегів Бразилії після її відкриття ескадрою капітана-мора Педру Альвареша Кабрала у 1500 р. Висвітлено першоджерела, які згадують про перебіг цих експедицій. Акцентовано увагу на тому, що достовірно встановлено про організацію двох розвідувальних ескадр у напрямку Бразилії протягом 1501-1504 рр. З'ясована роль флорентійського мореплавця Амеріго Веспуччі як провідного лоцмана у цих двох ескадрах. З цією метою у статті проаналізовані його листи, які розкривають деталі перебігу експедицій. Відмічено, що за наслідками цих експедицій король Португалії Мануель I прийняв рішення почати практику надання концесій приватним комерсантам з метою організації експорту цінної породи сандалового червоного дерева пау-бразіл в Португалію, з якої виготовляли червоний барвник і коштовні меблі, які користувалися великим попитом в середньовічній Європі. Назва дерева згодом почала використовуватися для позначення нововідкритої землі на середньовічних картах світу як «земля Бразіл».
Ключові слова: розвідувальна експедиція, Бразилія, капітан-мор, мореплавець, ескадра, каравела, концесія.

Постановка проблеми. У вітчизняній історіографії практично не приділяється увага дослідженню проблем історичного минулого найбільшої країни Латинської Америки – Федеративної Республіки Бразилії. Слід відмітити, що в умовах світових глобалізаційних процесів закономірно відбувається економіко-політична і культурно-освітня інтеграція практично всіх країн світу. Створюються різноманітні глобальні міждержавні інтеграційні об'єднання (Європейський Союз, АСЕАН, НАФТА, МЕРКОСУР, БРІКС та ін.). Однією з країн, яка приймає активну участь в проектах глобалізації є Бразилія. Ця країна є однією з найбільших у світі. Вона займає п'яте місце на земній півкулі за територією і населенням. Станом на 2016 р. країна зайняла дев'яте місце у світі за обсягом ВВП. Ця країна є безумовним регіональним лідером в Латинській Америці за своїм економічним, демографічним і ресурсним потенціалом.

З огляду на постійно зростаючий економічний, політичний і демографічний потенціал цієї самобутньої країни західної півкулі, її активну участь в процесах глобалізації та континентальної інтеграції (МЕРКОСУР), постійно зростає науковий інтерес до вивчення історії становлення і розвитку Бразилії, зокрема як невід'ємної складової частини колишньої португальської колоніальної імперії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначимо, що в СРСР з'явилися ґрунтовні наукові розвідки з історії Бразилії [1-2; 4-7; 11; 13]. Зокрема, наукові дослідження з латиноамериканістики почали проводитися за науковими програмами Інституту країн Латинської Америки, який продовжує своє функціонування в Москві. В сучасній російській історіографії з'явилися досить цікаві наукові праці з історії Бразилії [3; 8-10]. В українській історичній науці, на жаль, на даний час не існує жодної наукової історичної монографії або захищеної дисертації, присвяченої дослідженню різних аспектів історичного розвитку Бразилії.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У вищезазначених наукових розвідках не досліджувалася проблема організації, перебігу і наслідків перших португальських розвідувальних експедицій до берегів Бразилії після її відкриття ескадрою капітана-мора Педру Альвареша Кабрала. Дослідник Л.Ю. Слёзкин розглянув цю проблему поверхово [13]. У зв'язку з вищезазначеним метою статті є розкриття обставин організації, перебігу і з'ясування наслідків перших португальських розвідувальних експедицій до берегів Бразилії після її відкриття у 1500 р.

Виклад основного матеріалу дослідження. Бразильський історик і географ А. де Казал став першим дослідником, який здійснив спробу з'ясувати питання стосовно організації першої розвідувальної експедиції до берегів Бразилії у 1501 р. до берегів Бразилії [19]. Він висунув припущення, що капітаном-мором ескадри був португальський мореплавець Гонсалу Коелью. Перший бразильський історик португальського походження П. де М. Гандаво, що жив у XVI ст., нічого не повідомляв відносно перших мореплавців до берегів Бразилії [23]. Інший португало-бразильський історик Г.С. де Соуза, також, стосовно цієї експедиції не надав відомостей [30]. Крім того, не згадували про експедицію 1501 р. португальські хроністи Жоао де Баррос, Даміау де Гойс і Гаспар Коррейя [17; 20; 24].

Францисканський монах, хроніст А. де С.М. Жабоатау і єзуїтський священник, хроніст С. де Васконселуш, навпаки, акцентували на тому, що експедиція до берегів Бразилії у 1501 р. відбулася під командуванням флорентійського мореплавця Амеріго Веспуччі. Одночасно вони згадували Гонсалу Коелью у якості

капітана-мора наступної розвідувальної експедиції до Бразилії, що відбулася у 1503 р. [26; 32].

А. Галвау став першим португальським хроністом, залишившим першу ґрунтовну документальну доповідь про всі головні португальські і іспанські морські експедиції, що відбулися до 1550 р. Ця доповідь стала відомою в історії під назвою «Tratado dos descobrimentos antigos, e modernos, feitos ate a era de 1550» («Трактат про давні і сучасні відкриття, здійснені до 1550 року») [22]. Праця опублікована в Лісабоні після смерті Галвау його приятелем Франсішкой де Соузой Таварешем у 1563 р. У другій частині трактату її автор згадує португальську експедицію до берегів Бразилії у складі 3 каравел, яка вирушила із Лісабону у травні 1501 р. за наказом короля Португалії Мануеля І з метою розвідки і дослідження бразильської берегової лінії. Експедиція тривала 15 місяців.

Першою документальною згадкою про експедицію 1501 р. є лист від 10 вересня 1502 р. багатого купця із Кремони Джованні Франчески Ла Файтада, що мешкав у Лісабоні у 1501-1505 рр. Згаданий лист був адресований дипломату П'єро Пасквалігу. У листі купець писав про повернення в Лісабон 22 липня 1502 р. каравел, які ще у 1501 р. відправилися на розвідку берегової лінії Бразилії [25, с. 176].

Ще одним документальним свідотством про експедицію 1501 р. є лист мореплавця Амеріго Веспуччі, написаний орієнтовно на межі 1502-1503 рр. і адресований флорентійському купцю і його багатому покровителю Лоуренсо де Медичі. Вказаний лист став відомим в історії під назвою «Mundus Novus». Оригінал листа не зберігся. Аутентична копія цього листа була опублікована у 1507 р. в історичній онтології італійця Фраканзана да Монталбоди під назвою «Paesi novamente retrovati» [27]. У цьому листі великий мореплавець дав описання двох експедицій, в яких він прийняв участь, природи і звичаїв тубільців Нового Світу, відкритого завдяки фінансовій підтримці португальського короля. Віспуччі висунув у листі припущення про те, що нововідкрита земля є континентом.

Наступний лист Амеріго Веспуччі як документальне свідотство про експедицію 1501 р., ним був написаний в Лісабоні 4 вересня 1504 р. після повернення чергової експедиції за участі великого космографа і лоцмана. Лист адресований флорентійському товаришу мореплавця Педро Содеріні. Його оригінал листа втрачено. В цьому листі Веспуччі описав чотири свої морські подорожі, починаючи з 1497 і завершуючи 1503 рр. [18, с. 5-19; 25, с. 199-202].

Заслуговує уваги ще один лист Амеріго Веспуччі (без датування), який зберігається в архіві палаца Строзі во Флоренції, будівля якого була збудована між 1489 і 1538 рр. У листі мореплавець описує благодатну картину бразильської природи. У листі він пише: «Найблагодатніша земля з безкінечними, величними і квітучими лісами, у яких ніколи не опадають з дерев листя. Протягом всього року ліси пахнуть найприємнішими ароматними запахами і дарять безліч фруктів, більшість з яких мають чарівний смак і є цілющими для тіла... Ниви родять різноманіття трав, квітів, м'яких і благотворних коренів. Настільки мене вразило благоухання чагарників і квітів, смак фруктів і коренів, що я уявляв про те, нібито перебуваю в околицях земного Раю. Що вже говорити про чисельність птахів та їхні яскраві кольорові пір'я, різноманіття їх співів і красу!.. Хто зможе перелічити безліч різновидів диких тварин...» [25, с. 196-197]. Поряд з описом природи Бразилії Амеріго Віспуччі згадував про туземців-антропофагів, які мешкали на її землях. Про це, зокрема, свідчить його лист від 4 вересня 1504 р.

Аналіз листів Амеріго Веспуччі засвідчує, що ескадра у складі 3 каравел за його участі, призначена для розвідки берегової лінії Бразилії, вийшла із гавані Лісабону 10 травня 1501 р. (лише лист мореплавця «Mundus Novus» називає іншу дату початку плавання – 14 травня 1501 р.). На жаль, флорентійський мореплавець не називає під чиїм командуванням була ескадра. Для з'ясування цього питання доцільно звернутися до першоджерела – доповіді венеціанського купця Леонардо де Са Массера («Ralazione di Lunardo da Ca Masser»), який відправився у 1504 р. із Венеції в Лісабон займатися більш прибутковою торгівлею. Аналіз цієї доповіді надає підстави зробити припущення, що командування ескадрою взяв на себе багатий португальський судновласник Фернау де Лоронья (Норонья). Массер у доповіді згадує, що «...новий християнин Фернау де Лоронья... командував експедицією, яка тримала курс до Нового Світу...» [29, с. 43]. Не дивлячись на цю документальну згадку, бразильський дослідник К. де Абреу називає капітаном-мором експедиції португальського мореплавця Андре Гонсалвеша [14, с. 16].

Проаналізуємо лист Амеріго Веспуччі від 4 вересня 1504 р. (в бразильській і португальській історіографії фігурує під назвою «Lettera») щодо перебігу експедиції за участі Віспуччі до берегів Бразилії у 1501-1502 рр. [18, с. 5-19]. За словами Віспуччі експедиція взяла курс у напрямку західного берега Африки і прибула у гавань Безечісе (оригінальне слово у листі – «Besechicce») 31 травня, затримавшись там на 11 днів для поповнення провіанту. Історики і географи ідентифікують географічну локалізацію цієї гавані з мисом Альмаді в сучасному Сенегалі. 11 червня ескадра продовжила плавання в південній Атлантиці, тримаючи курс до Бразилії. Південну Атлантику ескадра перетнула за 67 днів, подолавши, в цілому, 700 ліг відстані південно-західним курсом (в середньовічній Португалії морська ліга дорівнювала 5920 метрам). Бразильського узбережжя експедиція досягла 17 серпня на лінії південної широти в 5є, і каравели стали на якір у знайденій зручній бухті, на відстані 0.5 ліги від лінії берега, де затримались до 24 серпня. Учасники експедиції стали свідками того, що ця земля була населена «туземцями, гіршими за тварин» [18, с. 8]. Португальці спробували вступити у контакт з туземцями, але зустріли з їх сторони недовірливе ставлення. Спроба контакту коштувала португальцям вбивством трьох молодих членів екіпажу та актом звірячого людоїдства. Капітан-мор заборонив вчиняти помсту проти диких туземців. Після поповнення провіанту ескадра вирушила у плавання в південно-східному напрямку 24 серпня, подолавши 150 ліг відстані

від першої якірної зупинки і здійснюючи ряд заходів у бухти на своєму шляху. Члени експедиції більше не зустрічали туземців, які б бажали контактувати з нами. У листі було відмічено мореплавцем, що берегова лінія землі простягалася на південний захід. Далі Амеріго Веспуччі згадує, що ескадра огинула мис, якому дали назву на честь святого Августина (Санто-Агостінью), день якого католицька церква святкує 28 серпня. Географічні координати вказаного мису: 8°17'13'' південної широти і 35°02'06'' західної довготи.

Продовжуючи плавання, члени експедиції помітили багато туземців на березі, які спостерігали за появою каравел. Мореплавцем відмічено у листі, що цей народ був у кращому стані, ніж попередні. Крім того, Амеріго Веспуччі згадує, що члени експедиції зустріли на березі лісові насадження дерев, відомих в біологічній науці під назвою «зелена канафістула» (латинська назва – «peltophorum dubium»). Дерево ще називається як «пелтофорум крилатоплідний».

Після того, як португальська розвідувальна ескадра залишила цю місцевість, вона вирушила південно-західним курсом у зоні видимості берегової лінії, заходячі у численні бухти і контактуючи з туземцями. Згодом ескадра перетнула південний тропік або тропік Козерога, розташований на лінії південної паралелі з координатами 23°26'16''. Мореплавець згадує у листі, що південний небесний полюс піднімався вже над лінією горизонту на висоту 32°, крім того, на небі зникло сузір'я Малої Ведмедиці, а сузір'я Великої Ведмедиці розташовувалося так низько на небі, що його можна було спостерігали лише на лінії горизонту [18, с. 11]. Слід відмітити, що перебуваючи в південній півкулі Землі, мореплавець під час орієнтування керувався зірками південного небесного полюсу, які були «більш багаточисельнишими і яскравішими, ніж зірки нашого полюсу» [18, с. 11].

Далі у листі лоцман згадує, що ескадра подолала всього 150 ліг відстані від мису Святого Августина, рухаючись західним курсом; і 600 ліг, рухаючись південно-західним курсом. На березі члени ескадри вже не зустріли нічого корисного, крім лісів дерев тинтуарій і кассій (*прим.* – Сімейство Цезальпінови), благовонної смоли мірри й інших див природи. Слід, також, відмітити, що учасники експедиції протягом 10 місяців плавання ніяких родовищ руд на землі не знайшли.

Після поповнення провізії ескадра 15 лютого продовжила плавання у момент: «...коли вже сонце рухалося поблизу лінії рівнодення і поверталo у своєму русі у напрямку північної небесної півкулі» [18, с. 12]. Амеріго Веспуччі пише: «...Висота південного небесного полюсу над горизонтом складала 52° і ми більше не бачили зірок із сузір'їв Малої і Великої Ведмедиць... 3 квітня в океані почався такий сильний шторм, що ми вимушені були спустити всі паруса... Сильний південно-західний вітер з такими величезними хвилями, що всі учасники ескадри відчували великий жах... Перебуваючи в умовах шторму, 7 квітня побачили нову землю, відстань до якої складала 20 ліг. З'ясували, що берег землі був диким, ніяких людей в бухті ми не побачили. Було так холодно, що ніхто з екіпажу не міг лікуватися без підтримки... Внаслідок шторму ми не бачили кораблів один одного, над величним океаном розстилався великий туман... Ми узгодили з капітаном-мором подати знак кораблям об'єднатися і залишити землю з метою терміново взяти курс на повернення до Португалії...» [18, с. 12].

Ескадра на зворотньому курсі досягла берега Африки 10 травня 1502 р. і каравели стали на якір біля берегу африканської землі Сьєрра-Леоне, де члени експедиції відпочивали протягом 15 днів. Була спалена одна пошкоджена штормом каравела. Дві каравели, що залишилися, продовжили плавання у напрямку Азорських островів. В Лісабон експедиція повернулася 7 вересня 1502 р. Амеріго Веспуччі у листі відмічає, що загалом плавання тривало 15 місяців і 11 днів [18, с. 14].

Таким чином, доцільно припустити, що ескадра на своєму кінцевому відрізку плавання вздовж східного узбережжя Південної Америки досягла лінії південної широти в 52°. У цьому контексті потрібно згадати відомий закон науки астрометрії, який говорить про те, що «висота небесного полюсу над горизонтом дорівнює географічній широті місця спостереження.» Іншими словами, висота південного небесного полюсу над горизонтом, яка дорівнює 52°, повинна чітко відповідати координаті лінії південної широти, яка, також, дорівнює 52°. Цей факт може означати, що португальська розвідувальна ескадра за участі Амеріго Веспуччі під час плавання вздовж атлантичного узбережжя Південної Америки досягла околиць Патагонії. Цієї думки, також, дотримується дослідник Р. Саузей [31].

Наступна розвідувальна експедиція до берегів Бразилії за участі космографа і лоцмана Амеріго Веспуччі відбулася у 1503-1504 рр. Капітаном-мором ескадри у складі 6 каравел, які вийшли із гавані Лісабону 10 травня, був Гонсалу Коелью. Хроніст Даміау де Гойс у хроніці короля Мануеля («Chronica do Serenissimo Senhor Rei D. Emanuel») пише: «Шість каравел під командуванням Гонсалу Коелью відправились у напрямку маловідомої землі Святого Хреста. Каравели вирушили із гавані Лісабону 10 червня. Було загублено чотири каравели, дві інші повернулися до королівства з товарами цієї землі. Серед товарів: червоне дерево під назвою «бразіл», мавпи і папуги» [24, с. 87]. Історик і географ Г.С. де Соуза, також, у своєму історичному трактаті згадує експедицію Гонсалу Коельї [30]. При цьому він приписує зазначеному капітану-мору командування експедицією трьох каравел, що відбулася у 1501-1502 рр.

Хроністи Жоао де Баррос, Гаспар Коррейа і Антоніу Галвау не згадували в своїх хроніках експедицію під командуванням Гонсалу Коельї [17; 20; 22]. Аналіз вищезгадуваних листів Амеріго Веспуччі, як учасника і лоцмана ескадри 1503-1504 рр., засвідчив наявність протиріч і істотних неузгодженостей стосовно перебігу цієї експедиції. Описання експедиції вміщене у вже згадуваному вище листі Веспуччі від 4 вересня 1504 р. [18, с. 5-19].

Амеріго Веспуччі у листі від 4 вересня 1504 р. пише, що офіційною метою експедиції було обстеження Молуккського архіпелагу островів в Індійському океані. Першу зупинку протягом 13 днів метою поповнення провізії, ескадра здійснила біля островів Зеленого Мису в Атлантич-

ному океані. Після цього експедиція продовжила плавання південно-східним курсом у напрямку африканської землі Сьєрра-Леоне. Амеріго Веспуччі зазначає про те, що капітан-мор унаслідок своєї впертості розпорядився здійснити розвідку берегової лінії Сьєрра-Леоне без будь-якої на це необхідності і всупереч думці інших капітанів. Наслідком цього стало те, що тримаючи курс поряд зі згаданою землею, ескадра потрапила в область високих морських хвиль. Штормовий вітер був таким сильним, що протягом 4 днів була погана видимість. Це примусило капітана-мора прийняти рішення про термінове повернення на раніше намічений курс і залишити вказану землю.

Плавання каравели продовжили в південно-західному напрямку. Подолавши 300 ліг відстані в Атлантичному океані, експедиція перетнула екватор і відкрила на лінії південної широти 3° острів, який більшість дослідників на сучасних географічних картах ідентифікують з островом Фернандо-де-Норонья. Космограф відмічає, що протяжність острова у довжину – 2 ліги, у ширину – 1 ліга. Слід зазначити, що цей острів став для ескадри роковим, оскільки капітан-мор втратив тут свою каравелу. Це трапилось 10 серпня увечері, на день святого Лаврентія, «коли каравела пішла на дно» [18, с. 15].

Каравела Амеріго Веспуччі стала на якірну стоянку біля острова з метою очікування решти каравел. Космограф відмічає, що на цьому острові «...знайшли чудову гавань, де безпечно могли стати на якір всі каравели і чекали там ескадру 8 днів... Члени екіпажу відчували жах і не могли знайти спокою. Перебуваючи в такому стані, побачили на восьмий день корабель... і зустріли його... Після нашого привітання екіпаж цього корабля повідомив нам про загибель флагманського корабля, його екіпаж був врятований...» [18, с. 16].

Після поповнення провізії обидві каравели продовжили плавання південно-західним курсом, виконуючи, таким чином, королівський наказ, який зобов'язував екіпаж каравели у випадку втрати зв'язку з ескадрою чи флагманським кораблем, продовжувати тримати курс у напрямку землі, яка є метою експедиції.

Після 16 днів плавання, подолавши від острова Фернандо-де-Норонья 300 ліг відстані, експедиція досягнула узбережжя Бразилії і відкрила гавань, яка отримала назву – «Бухта Всіх Святих» («Баія-де-Тодос-ос-Сантос»). Космограф відмічає: «...на цій землі не зустріли ні нашого капітана, ні будь-якої іншої каравели ескадри. Чекали прибуття ескадри 2 місяці і 4 дні, але безрезультатно. Вирішили продовжувати плавання вздовж берега, і подолавши 260 ліг відстані, досягнули гавані, де узгодили будівництво укріпленого форту, що ми і здійснили. У форті ми залишили 24 християнина, яких я взяв на борт каравели після загибелі флагманського корабля. Перебували ми в гавані 5 місяців, будуючи форт і завантажуючи наші кораблі деревом пау-бразіл... Після цього вирішили повертатися в Португалію північно-східним курсом, залишивши 24 християнина на землі з провізією на 6 місяців, 12 гарматами та іншою зброєю, призначеної умиротворювати тубільців... Ця земля розташовується на південь від екватору на лінії південної широти 18° і на лінії західної довготи 37°, згідно з даними наших приладів...» [18, с. 17]. Після завершення будівництва укріпленого форту експедиція 18 червня 1504 р., після 77 днів плавання, повернулася в Лісабон.

Чисельність каравел в ескадрі Гонсалу Коельї співпадає, якщо порівнювати відомості, наведені у листі Амеріго Веспуччі, з відомостями, які наводить у своїй хроніці Даміау де Гойс [24]. Ці каравели належали консорціуму судновласників і купців на чолі з вищезгадуваним новим християнином єврейського походження Фернау де Нороньєй. Можна стверджувати, спираючись на відомості, вміщені у листі Пієтро Рондінелли від 3 жовтня 1502 р., що серед обов'язків орендаторів-концесіонерів експорту червоного сандалового дерева пау-бразіл із Бразилії в Європу, була щорічна відправка ескадри у складі 6 каравел з метою розвідки бразильського узбережжя і будівництва укріпленого форту-факторії [25, с. 255].

Доцільно представити уривок цього листа: «...Король Португалії надав в оренду землю, яку розвідав Амеріго Веспуччі, деяким новим християнам з їхнім зобов'язанням відправляти кожний рік до неї 6 кораблів і обстежувати щорічно 300 ліг берегу, побудувати укріплений форт на обстеженій території і утримувати його протягом 3 років. Протягом першого року вони нічого не сплачують, на другий рік сплачують шосту частину прибутку, а на четвертий рік – четверту частину прибутку. За власний рахунок вони транспортують дерево пау-бразіл, рабів і інший прибутковий товар...» [25, с. 255]. Наведені у листі умови повністю корелюються з відомостями, що наводить у своєму листі Амеріго Веспуччі. Зокрема, це стосується кількості каравел у складі ескадри і відстань, яку подолала експедиція, починаючи від бухти Всіх Святих і закінчуючи останньою якірною стоянкою у зручній бухті, де був побудований форт-факторія. Таким чином, всі умови концесійної угоди були виконані. В цьому контексті, також, слід згадати відомості, які наводить бразильський дослідник К. де Абреу. Він зазначає: «Після повернення ескадри 1501 р. корона розпорядилася віддати в оренду землю на три роки. Орендатори зобов'язувалися щорічно відправляти 6 кораблів з метою розвідки 300 ліг узбережжя, будувати і підтримувати функціонування форту... У 1503 р. відправилась флотилія у складі 6 кораблів, яка згодом скоротилася на половину, в тому числі, унаслідок загибелі флагманського корабля поряд із островом, який пізніше отримав назву Фернау-де-Норонья...» [15, с. 25]. Із назви острову ми бачимо, що він отримав її на честь судновласника флотилії Фернау де Нороньї, яка вирушила у плавання в 1503-1504 рр.

Слід звернути увагу на ту обставину, що португальська корона не сприймала тактику Христофора Колумба щодо плавання у напрямку Індії, тримаючи курс на захід. Чому саме корона і відмовила йому щодо організації саме такого маршруту плавання. Іншими словами, корона не мала безпосереднього інтересу стосовно організації кругосвітнього плавання у напрямку Молуккських островів шляхом огинання Америки. Хоча мали місце суперечки і дискусії істориків з приводу того, що флорентієць Амеріго Веспуччі мав задум досягнути Молуккських островів саме

шляхом огинання Америки. Тим більше, як уже зазначалося вище, метою експедиції Гонсалу Коельї було плавання саме у напрямку Молуккських островів, тримаючи курс на захід. Хоча ця спроба була невдалою. Таким чином, можна зробити висновок про те, що тактика плавання Христофора Колумба на давала спокою Амеріго Веспуччі.

Стосовно острова, який відкрила ескадра Гонсалу Коельї, перетинаючи Атлантичний океан, і де загинув флагманський корабель, слід відмітити, що основний географічний орієнтир, який надав у своєму листі від 4 вересня 1504 р. Амеріго Веспуччі, є лінія південної широти розташування острова, яка відповідає 3°. Відзначимо, що точні географічні координати цього острову є наступними: 3°54' південної широти, 32°25' західної довготи. Португальський космограф Дуарті Пашеку Перейра у трактаті «Esmeraldo de Situ Orbis«(1505-1508) локалізує цей острів на лінії південної широти 4°, називаючи його островом Святого Лаврентія, на честь святого, день якого католицька церква святкує 10 серпня [28]. Цікаво, що саме у цей день трапилась загибель капітанського корабля.

На планісфері Альберта Кантіни (1502) біля берегів Бразилії зображено острів під назвою «Quaresma», який можна ідентифікувати з сучасним островом Фернандо-де-Норонья і, таким чином, віднести його відкриття на 1502 р. португальською розвідувальною експедицією 1501-1502 рр., коли вона поверталася назад в Португалію.

У січні 1504 р. острів був пожалуваний короною судновласнику, купцю і фінансисту експедиції 1503-1504 рр. Фернау де Нороньє у якості спадкового землеволодіння. При цьому острів мав уже іншу назву – острів Святого Жуана. Це можна пояснити тією обставиною, що ескадра Гонсалу Коельї, відбувши із лісабонської гавані 10 травня 1503 р, під час перетинання Атлантичного океану наблизилася до вказаного острова 24 червня – у день святого Жуана (згідно зі святками католицької церкви). Можливо це було перевідкриття раніше відкритого острова, якщо посилатися на планісферу Альберта Кантіни. Крім того, відомо, що розвідувальна флотилія повернулася в Лісабон 18 червня 1504 р., а королівська грамота на спадкове володіння островом, пожалувана судновласнику Фернау де Нороньї, датується 16 січнем 1504 р. [21, с. 80]. Це факт доводить, що португальська корона вже володіла відомостями про цей острів ще до повернення експедиції у червні 1504 р. Крім того, існує вірогідність того, що під час повернення першої розвідувальної експедиції 1501-1502 рр., одна із каравел під командуванням Нороньї перетинала Атлантичний океан курсом, який відрізнявся від курсу двох інших каравел, які рухались у напрямку африканської землі Сьєрра-Леоне. Каравела Нороньї могла рухатися поблизу згаданого скелястого острова, який пізніше був названий на честь цього судновласника і купця.

Як зазначалося вище, флотилія під час плавання вздовж бразильського узбережжя досягла бухти, де був побудований португальцями форт, у якому залишились 24 члени експедиції. Амеріго Веспуччі вказав координати цієї бухти: 18° південної широти, 37° західної довготи. Це означає, що форт був побудований на південь від сучасного бразильського міста Каравелас (координати міста: 17°46' південної широти, 39°31' західної довготи). За даними мореплавця, відстань, яку флотилія подолала, рухаючись від бухти Всіх Святих до місця будівництва форту, склала 260 ліг або 1539 км. Цей поканик не збігається з відстанню між цією бухтою і збудованим фортом, оскільки вона складає біля 100 ліг. Якщо ми порахуємо відстань від бухти протяжністю 260 ліг, отримаємо висновок, що, можливо, флотилія рухалась далеко на південь від сучасного міста Каравелас. Більшість дослідників локалізують кінцевий пункт плавання флотилії вздовж берегової лінії Бразилії в околицях мису Кабу-Фріу (Холодний Мис). Його координати: 23°00' південної широти, 41°59' західної довготи. Іншими словами, Амеріго Веспуччі міг записати дещо помилкові географічні координати кінцевого пункту тривалої якірної стоянки флотилії у берегів Бразилії. Чим можна пояснити такі розбіжності? Якими мотивами керувався мореплавець, коли записував дещо скромніші позначки географічних координат локалізації курсу флотилії?

Ще одним проблемним питанням залишається питання складних взаємовідносин між Амеріго Веспуччі і капітаном-мором Гонсалу Коельєй. Бразильский дослідник К. де Абреу висунув припущення, що тертя і суперечки між ними виникли ще тоді, коли капітан-мор прийняв рішення йти ризикованим курсом у напрямку Сьєрра-Леоне, і значно загострилися ці стосунки після загибелі капітанської каравели біля острова Фернандо-де-Норонья. Щоб запобігти загостренню стосунків, Гонсалу Коелью доручив Амеріго Веспуччі шукати біля цього острова зручну якірну стоянку. Після того, як минуло 8 днів очікування прибуття решти ескадри, екіпаж примусив Веспуччі залишити бухту. Проте, вони зустріли один корабель зі складу ескадри, капітан якої повідомив Амеріго Веспуччі про те, що Гонсалу Коелью взяв курс на південь. Мореплавець вирішив разом з прибувшою до нього каравелою йти курсом до Бразилії. Португальський король внаслідок такого вчинку відмовився від послуг Веспуччі, який вимушений був у лютому 1505 р. відбути в Кастилію, більше не маючи наміру співпрацювати з португальською короною [14, с. 30-38].

У свою чергу, відсутні докази того, що Гонсалу Коелью повернувся в Лісабон раніше повернення Амеріго Веспуччі. Дослідник К.М. де Алмейда висунув припущення, що Гонсалу Коелью не приєднався до Амеріго Веспуччі в бухті всіх Святих, а продовжив, можливо, плавання в південному напрямку з метою досягнення Молуккських островів, пливучи на захід [16]. Згідно з цим припущенням, ескадра Коельї досягла одного з кінцевих пунктів першої розвідувальної експедиції, приблизно розташованому на лінії південної широти 38є, звідки він продовжив плавання до лінії південної широти між 44° і 45°. На цій широті, де простягається берегова лінія Патагонії, він розпорядився встановити межовий стовбур. Ця місцевість в атласі португальського картографа Фернау Васа Доуради ідентифікується під назвою «Межова Земля» («Terra do Marco»). У подальшому плавання ескадр під егідою португальської корони не заходили далі цієї пограничної лінії.

Висновки дослідження. Таким чином, після відкриття Бразилії ескадрою капітана-мора Педру Альвареша Кабрала у 1500 р., португальська корона невідкладно ініціювала відправку декількох розвідувальних експедицій у напрямку нововідкритої землі з метою обстеження її берегової лінії, з'ясування її природи, наявних ресурсів, рас, що населяють цю землю, і заснування перших форпостів Портулії в Південній Америці. Документальні джерела згадують достовірно дві такі експедиції. Постать капітана-мора ескадри 1501-1502 рр. дослідниками досі не з'ясована. Це питання залишається відкритим. Головним першоджерелом, яке висвітлює задачі, перебіг і наслідки обох експедицій є листи флорентійського мореплавця Амеріго Веспуччі. Слід відмітити, що за наслідками цих експедицій король Португалії Мануель I прийняв рішення почати практику надання концесій приватним комерсантам з метою організації експорту цінної породи сандалового червоного дерева паубразіл в Португалію, з якої виготовляли червоний барвник і коштовні меблі, які користувалися великим попитом в середньовічній Європі. Назва дерева згодом почала використовуватися для позначення нововідкритої землі на середньовічних картах світу як «земля Бразіл».

Список літератури:

1. Антонов Ю.Н. Бразилия: армия и политика / Ю.Н. Антонов. – М.: Наука, 1973. – 256 с.
2. Глинкин А.Н. Новейшая история Бразилии (1939-1959) / А.Н. Глинкин. – М.: Издательство ИМО, 1961. – 403 с.
3. Давыдов В.М., Бобровников А.В. Роль восходящих гигантов в мировой экономике и политике (шансы Бразилии и Мексики в глобальном измерении) / В.М. Давыдов, А.В. Бобровников. – М.: ИЛА РАН, 2009. – 234 с.
4. Калмыков Н.П. Диктатура Варгаса и бразильський рабочий класс / Н.П. Калмыков. – М.: Наука, 1981. – 230 с.
5. Караваев А.П. Бразилия: прошлое и настоящее периферийного капитализма / А.П. Караваев. – М.: Прогресс, 1989. – 277 с.
6. Коваль Б.И. Бразилия вчера и сегодня / Б.И. Коваль. – М.: Наука, 1975. – 176 с.
7. Комиссаров Ю.Н. Русские источники по историографии Бразилии первой трети XIX в. / Ю.Н. Комиссаров. – Л.: Наука, 1977. – 168 с.
8. Мартынов Б.Ф. Бразилия – гигант в глобализирующемся мире / Б.Ф. Мартынов. – М.: Наука, 2008. – 320 с.
9. Мартынов Б.Ф. Золотой канцлер. Барон де Рио-Бранко – великий дипломат Латинской Америки / Б.Ф. Мартынов. – М.: ИЛА РАН, 2004. – 160 с.
10. Окунева Л.С. Бразилия: особенности демократического проекта. Страницы новейшей политической истории латиноамериканского гиганта / Л.С. Окунева. – М.: МГИМО, 2008. – 823 с.
11. Очерки истории Бразилии / За ред. В.И. Ермолаева. – М.: Издательство социально-экономической литературы, 1962. – 571 с.
12. Сарайва Ж.Э. История Португалии / Ж.Э. Сарайва. – М: Весь мир, 2007. – 384 с.
13. Слёзкин Л.Ю. Земля Святого Креста. Открытие и завоевание Бразилии / Л.Ю. Слёзкин. – Л.: Наука, 1970. – 160 с.
14. Abreu C. Brazil no seculo XVI / C. Abreu. – Rio de Janeiro: Typographia da Gazeta de Noticias, 1880. – 78 p.
15. Abreu C. O Brasil, suas riquezas naturaes, suas industrias / C. Abreu. – Rio de Janeiro: IBGE, 1986. – T. 1. – 556 p.
16. Almeida C.M. Notas sobre a historia patria / C.M. Almeida // Revista trimensal do instituto hisrotico e geographico do Brasil. – 1876. – Vol. 39. – Parte 2. – P. 5-24.
17. Barros J. Decada primeira da Asia / J. Barros. – Lisboa: Impressa per Jorge Rodriguez, 1628. – 430 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://purl.pt/7030/3/http://purl.pt/7030/3/
18. Cartas de Amerigo Vespucci // Revista trimensal do instituto hisrotico e geographico do Brasil. – 1878. – T. 41. – Parte 1. – P. 5-31.
19. Casal M.A. Corographia brasilica / M.A. Casal. – Rio de Janeiro: Na impressão regia, 1817. – 420 p.
20. Correa G. Lendas da India: Em 4 T. / G. Correa. – Lisboa: Na typographia da Academia Real das Sciencias, 1858. – T. 1. – 492 p.
21. Diario da navegação de Pero Lopes de Sousa pela costa do Brasil ate o rio Uruguay (de 1530 a 1532) acompanhada de varios documentos e notas. – Rio de Janeiro: Typographia de. D.L. dos Santos, 1867. – 114 p.
22. Galvão A. Tratado dos descobrimentos antigos, e modernos, feitos ate a era de 1550 / A. Galvão. – Lisboa: Na officina Ferreiriana, 1731. – 100 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://archive.org/details/tratadodosdescob00galv
23. Gandavo P.M. Historia da provincia de Santa Cruz / P.M. Gandavo. – Lisboa: Na officina de Christouão de Matos, 1576. – 95 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://purl.pt/121
24. Goes D. Chronica do serenissimo o senhor rei D. Manoel / D. Goes. – Lisboa: Na officina de Miguel Manescal da Costa, 1749. – 609 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://purl.pt/288
25. Historia da colonização portuguesa do Brasil: Em 3 vol. / J. Cortezão, C.M. Dias, M.L. Mendonça M.L. e outros. – Porto: Litografia Nacional, 1923. – Vol. 2: A epopeia dos litorais. – 440 p.
26. Jaboatão A.S.M. Novo orbe serafico brasilico, ou chronica dos frades menores da provincia do Brasil / A.S.M. Jaboatão. – Rio de Janeiro: Typ. Brasiliense de Maximiano Gomes Ribeiro, 1858. – T. 1. – 860 p.
27. Paesi nouamente retrovati et Novo Mondo da Alberico Vesputio Florentino intitulato, 1508. – Princeton: Princeton University Press, London: Humphrey Milford, Oxford University Press, 1916. – 168 p.
28. Pereira D.P. Esmeraldo de Situ Orbis / D.P. Pereira. – Lisboa: Imprensa Nacional, 1892. – 127 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://archive.org/details/esmeraldodesitu00peregoog
29. Prado J.F.A. Primeiros povoadores do Brasil: 1500-1530 / J.F.A. Prado. – São Paulo, Rio de Janeiro, Recife, Porto Alegre: Companhia Editora Nacional, 1939. – 309 p.
30. Sousa G.S. Tratado descritivo do Brasil / G.S. Sousa. – Rio de Janeiro: Typographia de João da Silva, 1879. – 383 p.
31. Southey R. Historia do Brazil: Em 6 T. / R. Southey. – Rio de Janeiro: Livraria de L. Garnier, 1862. – T. 1. – 501 p.
32. Vasconcelos S. Chronica da Companhia de Jesu do Estado do Brasil e do que obrarãm seus filhos nesta parte do Novo Mundo / S. Vasconcelos: Em 2 vol. – Lisboa: A.J. Fernandes Lopes, 1865. – Vol. 1. – 200 p.

Кряжев П.В.
Нежинский государственный университет имени Николая Гоголя

ПЕРВЫЕ ПОРТУГАЛЬСКИЕ РАЗВЕДЫВАТЕЛЬНЫЕ ЭКСПЕДИЦИИ К БЕРЕГАМ БРАЗИЛИИ ПОСЛЕ ЕЁ ОТКРЫТИЯ ЭСКАДРОЙ ПЕДРУ АЛЬВАРЕША КАБРАЛА

Аннотация
В статье рассмотрены обстоятельства организации, ход и результаты первых португальских разведывательных экспедиций к берегам Бразилии после её открытия эскадрой капитана-мора Педру Альвареша Кабрала в 1500 г. Освещены первоисточники, которые упоминают про ход этих экспедиций. Акцентировано внимание на том, что достоверно установлена организация двух разведывательных эскадр на пути их к Бразилии на протяжении 1501-1504 гг. Выяснена роль флорентийского мореплавателя Америго Веспуччи как ведущего лоцмана в этих двух эскадрах. С этой целью в статье проанализированы его письма, которые раскрывают детали хода экспедиций. Отмечено, что за результатами этих экспедиций король Португалии Мануэль I принял решение инициировать практику предоставления концессий частным коммерсантам с целью организации экспорта ценной породы сандалового красного дерева пау-бразил в Португалию, из которой изготавливали красный краситель и дорогую мебель, которая пользовалась большим спросом в средневековой Европе. Название дерева впоследствии начало использоваться для обозначения новооткрытой земли на средневековых картах мира как «земля Бразил».
Ключевые слова: разведывательная экспедиция, Бразилия, капитан-мор, мореплаватель, эскадра, каравелла, концессия.

Kryazhev P.V.
Nizhyn Gogol State University

THE FIRST PORTUGUESE RECONNAISSANCE EXPEDITIONS TOWARDS THE COASTS OF BRAZIL AFTER ITS DISCOVERY BY THE SQUADRON OF PEDRO ALVARES CABRAL

Summary
In the article we examine the circumstances of organization, motion and results of the first Portuguese reconnaissance expeditions towards the coasts of Brazil after its discovery by the squadron of Pedro Alvares Cabral in 1500. We illuminaed initial sources about the motion of these expeditions. We emphasized on the fact that two reconnaissance expeditions towards the coasts of Brazil during 1501-1504 years was established. The role of florentine navigator Amerigo Vespucci as leading pilot in these two squadrons is found out. For realization of this goal we examine his letters which reveal the details of expeditions motion. We marked that the king of Portugal Manuel I order to initiate the practice of concession grant for the private trader to organize the export of valuable breed of the red sandalwood pau-brazil towards Portugal after these expeditions. This sandalwood was used for manufacture of the red paint and expensive furniture. In medieval Europe was big demand for this goods. The name of sandalwood was initiated to use for the marking of newly discovered land on the medieval maps of world as «terra do Brasil».
Keywords: reconnaissance expedition, Brazil, captain-major, navigator, squadron, concession.

УДК 0.021:930.1

НАВЧАЛЬНА ЛІТЕРАТУРА, ВИДАНА ЮЗЕФОМ ЗАВАДСЬКИМ У ТИПОГРАФІЇ ВІЛЕНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ У ФОНДІ ВІДДІЛУ БІБЛІОТЕЧНИХ ЗІБРАНЬ ТА ІСТОРИЧНИХ КОЛЕКЦІЙ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО

Рабчун О.С.
Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського

Головна Віленська школа у 1803 р. указом Олександра I була перетворена на Віленський університет. Він був найбільших та найбагатших університетів Російської імперії першої третини XIX ст. З 1805 р. при університеті відновила свою діяльність єзуїтська типографія, котрою тепер опікувався Юзеф Завадський. У період 1805-1832 рр. (до закриття університету) Ю. Завадський надрукував значну частину книг з різних галузей знань, що стали навчальними посібниками для студентів. У статті розглядається навчальна література, видана польською мовою у типографії Ю. Завадського, що нині зберігається у фонді відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського.

Ключові слова: типографія Віленського університету, Юзеф Завадський, навчальна література, відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій, Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського.

Постановка проблеми. Відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій – це науковий підрозділ, який здійснює наукові дослідження в галузі історії книги, історії бібліотечної справи, окремих бібліотечних зібрань та колекцій. Відділ складається з двох секторів: сектору обслуговування читачів та організації фонду та сектору організації фонду іноземної літератури.

Напрями діяльності:

- збирання, зберігання та бібліотечно-бібліографічне опрацювання видань, що мають ознаки приналежності до певної колекції (період XVI – першої чверті XX ст.);
- забезпечення наукової організації, функціонування та використання колекційних фондів НБУВ, введення їх у бібліографічний обіг (підготовка та видання наукових каталогів, путівників по фондах, ведення бібліографічних баз даних), створення резервних цифрових копій унікальних та рідкісних документів;
- збирання, зберігання та бібліотечно-бібліографічне опрацювання видань іноземними мовами без ознак приналежності до певної колекції (друга половина XVI – перша чверть XX ст.);
- обслуговування користувачів літературою з фонду відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій;
- науково-методична діяльність у галузі вироблення критеріїв комплектування спеціалізованих відділів книжковими пам'ятками, організації відповідних колекцій, їх належного зберігання, опису та використання;
- підготовка каталогів та створення Баз даних для забезпечення пошуку документальних пам'яток.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці НБУВ проводять окремі дослідження, що торкаються даного питання. Так, Н.П. Бондар досліджує кириличні видання різних друкарень, зокрема, і віленських [1]. Т.Є. Мяскова досліджувала провінієнції на книгах Віленської медико-хірургічної академії [2].

Після попередніх домовленостей щодо договору про співпрацю між НБУВ та з Бібліотекою імені Врублевських Литовської академії наук, співробітники НБУВ відвідали литовську бібліотеку з дружнім візитом та узгодженням питань для вивчення [3].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. НБУВ співпрацює з багатьма бібліотеками світу у питаннях дослідження та введення до наукового обігу матеріалів, що є національним культурним надбанням народів різних країн. Так, наприклад, продовжується співпраця з Національною бібліотекою Білорусі, Бібліотекою Народовою (Польща), підписані договори про співпрацю з Бібліотекою імені Врублевських Литовської академії наук тощо. Для відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства тісна співпраця розпочалася у 2016 р.

Вона охоплює кілька загально-бібліотечних аспектів:

– дослідження періодичних видань до 1945 р.;

– вивчення та введення до наукового обігу книг латинською мовою періоду Великого Князівства Литовського;

– вивчення репертуару типографії Віленського університету першої третини XIX ст.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є вивчення та представлення примірників навчальної книги, виданої у типографії Віленського університету Ю. Завадським протягом 1805-1832 рр., що нині зберігаються у фонді відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ.

Виклад основного матеріалу. Фонд відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій включає історико-культурні фонди, що були сформовані протягом XVIII-XIX ст. та належали окремим власникам, навчальним установам, громадським організаціям тощо [4]. Протягом часу свого існування вони зазнали різних змін та, на жаль, втрат [5]. Нині співробітники підрозділу займаються вивченням та введенням до наукового обігу як окремих книжкових колекцій, так і досліджують певні аспекти, що є об'єднуючими для цих історико-культурних фондів.

Так, наприклад, наприкінці 2015 р. було узгоджено напрямки спільної діяльності НБУВ та Бі-

бліотеки імені Врублевських Литовської академії наук та намічено шляхи виконання домовленостей. Одним із напрямів роботи є дослідження репертуару видань типографії Віленського університету у 1805-1832 рр. [6].

Протягом 2016 р. проходила робота по виявленню примірників видань типографії Віленського університету у окремих історико-культурних зібраннях, що знаходяться у фонді підрозділу. Зокрема, було досліджено родове книжкове зібрання Урбановських та Стажинських, бібліотеку Почаївського повітового училища, розпочато виявлення примірників вказаних видань у фонді літератури польською мовою.

Станом на початок 2017 р. вдалося виявити чималу кількість назв видань навчальної літератури типографії Віленського університету, надрукованих польською мовою.

Представимо деякі з виявлених друків:

Euklides (315-225 a.ae.n.). Euklidesa poczatkow jeometryi: xiąg ośmioro to iest sześć pierwszych, iedenasta i dwunasta z dodanemi przypisami i trygonometrya / dla pożytku młodzi akademickiej tłumaczone i wydane przez Józefa Czecha. – W Wilnie: w Druk. Józefa Zawadzkiego, 1807. – 608 s.: вкл. л. (Шифр: **ІЗ пол. В 1202**).

В окремих покажчиках йдеться про те, що книга готувалася до друку в Кременці (найімовірніше, в друкарні Волинського ліцею). Проте, у фонді зберігається примірник, виданий у Вільно (Вільнюсі).

Czech Józef (1762-1810). Euklidesa początków geometrii ksiąg ośmioro. To jest sześć pierwszych, jedenasta i dwunasta / Józef Czech. – Po śmierci autora wydanie druge. – 1817: Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego typografa imperatorskiego Wilenskiego uniwer., 1817. – XX, 476 s.: tabl. (Шифр: **Кол. почаївська 14**) – друге видання книги.

Примірник видання має характерну для колекції «Бібліотека Почаївського повітового училища» оправу. На форзаці олівцем зроблено запис – шифр книги у складі названої бібліотеки. На титульному аркуші (внизу) також знаходимо запис чорним чорнилом. Аналогічні записи зроблено на всіх книга, що належать до складу «Бібліотеки Почаївського повітового училища»: «№ 14. Z Biblioteki Szkolnej. Poczajów».

Jurkowski Michal (1765 lub 1766-1833). Antologia grecka, którą dla uczniów języka greckiego w Gimnazjum Wołyńskim z różnych sławnych rymotwórców zebrał i krótkim objaśnił wykładem / Michal Jurkowski. – Wilno: w typogr. Józefa Zawadzkiego, 1815. – XXII, 360 s. (Шифр: **ІЗ пол. В 2020**).

У фонді зберігається два примірники видання. Обидва мають м'яку оправу, тому з часом, в книгах трохи загнуті сторінки. Жодних ознак приналежності до книжкових зібрань чи бібліотек на книгах немає. Тому складно сказати, звідки саме вони надійшли до Бібліотеки.

Wypisy rossyyskie: wyd. poprawne, pomnoź. prawidłami grammat., pisownia, iloczasem, prozodya wierszow rossyysk. i wiadonosc. o rangach i tytułach urzednikow panstwa, oraz miarach, wygach i monecia w Rossyi uzywanych. Na koncu słownik ross.-polski wyrazów w tey xiążće znaydujących się. – wydan. 4. – Wilno: Józef Zawadzki wł. nakł., 1826. – 60, 196 s. (Шифр: **ІЗ пол. В 1395**).

Jacobs Friedrich (1764-1847). Wypisy greckie: kurs pierwszy i drugi / Friedrich Jacobs; пер. S. F. Żukowski; podług ósmego wydania w Jenie potrzecie przedrukowane staraniem i pracą Symona Felixa Żukowskiego. – Wilno: Nakł. i Dr. Józefa Zawadzkiego, 1822. – 144, 107 s. (Шифр: **ІЗ пол. В 1564**).

У фонді літератури польською мовою зберігається три примірники видання. На титульному аркуші першого розміщено печатку «Національна бібліотека Української держави у Київі» – перша печатка Всенародної бібліотеки України. Другий та третій примірники мають ознаки бібліотеки університету св. Володимира в Києві (наліпку на форзаці та печатку на титульному аркуші).

Kamieński Kaietan (X.; 1758-1842). Grammatyka języka niemieckiego / Kaietan Kamieński. – Ed. 9. – Wilno: Nakł. Zawadzki, 1829. – 198 s. (Шифр: **ІЗ пол. А 932**).

Примірник має незначні пошкодження оправи. На титульному аркуші двічі чорним чорнилом зроблено запис (по центру титульного аркуша та внизу) – «Z Biblioteki szkolnej XX Bazylianów Kaniowskich». Також на ст. 39 знаходимо записи чорним чорнилом. Вони стосуються вивчення теми – відмінювання прикметників.

Jeografii czyli opisanie matematyczne i fizyczne ziemi / Jan Sniadecki. – Wydanie 3. – Wilno: Zawadzki, 1818. – XIX, 451 s.: вкл. л. (Шифр: **ІЗ пол. В 3398**).

Примірник має незначні пошкодження оправи. На корінці книги розміщено кілька наліпок, що могли б допомогти визнати ознаки приналежності до книжкової колекції. На жаль, вони вицвілі та пошкоджені. Інших ознак приналежності до колекцій виявити не вдалося.

Szymkiewicz Iakób. Nauka chirurgii teoretyczney i praktyczney / Iakób Szymkiewicz. – Wilno: Zawadzki, 1806. – T. 2. – 378, XII s. (Шифр: **ІЗ пол. В 3728/2**).

У фонді зберігається два примірники видання. Перший примірник має незначні пошкодження. На титульному аркуші чорним чорнилом зроблено напис (зараз майже вицвів). Ймовірно прізвище власника книги. На титульному аркуші другого примірника знаходимо прямокутну печатку чорного кольору «Biblioteka Albina Karpowicza». На жаль, поки відшукати відомостей про місцезнаходження такої бібліотеки та її власника не вдалося.

Jurkowski Michal. Anthologia grecka / Zebrał i krotkim obiasnił wykładem M. Jurkowski. – Wilno: Zawadzki, 1815. – XXII, 360 s. (Шифр: **ІЗ пол. А 3051**).

Sniadecki Jan (1756-1830). Jeografii czyli opisanie matematyczne i fizyczne ziemi / Jan Sniadecki. – Wilno: Zawadzki, 1809. – 474, 17 s.: вкл. л. (Шифр: **ІЗ пол. В 3985**).

На титульному аркуші примірника знаходимо два записи зроблені чорним чорнилом. Один з них (старіший) фактично затушований. Розібрати, що було написано, досить складно. Більш пізній запис «Erazm Michałowski» вказує на власника книги. Проте шляхи надходження примірника до НБУВ нині залишаються невідомими.

Zbior kart geograficznych planow, widokow i medalow dawnej Grecyi sciągających się do podroży młodego Anacharsysa. – Wilno: Zawadzki, 1825. – 35 s.: карти (Шифр: **ІЗ пол. В 3997**).

Примірник на титульному аркуші має чіткі ознаки приналежності до книжкового зібрання. Так, вгорі аркуша чорним чорнилом зроблено запис «S.p. Jakuba Pisarskiego», а трохи нижче розмішена овальна печатка фіолетового кольору «Biblioteka i czytelnia».

Poliński Michał. O geodezyi / Michał Pełkę Poliński. – Wilno: Zawadzki, 1816. – 57 s.: вкл. л. (Шифр: **ІЗ пол. В 4001**).

Zoologia krotko zebrana. – Wilno: Zawadzki, 1807. – Cz. 2: Jundziłł, B.S. (X.) Ptastwo. – 349 s. (Шифр: **ІЗ пол. А 3065/2**).

Книга не має оправи. На шмуцтитулі чорним чорнилом зроблено напис «Zoologia. X. Jundziłła. 1807» вгорі аркуша напис «№ 2727» – ймовірно, порядковий номер у бібліотеці попередніх власників. На титульному аркуші повторюється напис з порядковим номером, а також розміщено суперекслібрис чорного кольору літери OR, над якими знаходиться графська корона.

Sniadecki Jędrzei (1768-1838). Początki chemii dla uzycia słuchaczow akademickich ułozona / Jędrzei Sniadecki. – edyc. powtorna. – Wilno: Zawadzki, 1807. – T. 2. – 353 s. (Шифр: **ІЗ пол. В 4199/2**).

Jundziłł Stanisław Początki botaniki / Stanisław Jundziłł. – Wilno: Zawadzki, 1818. – 333, 18, 152 s. (Шифр: **ІЗ пол. В 4521**).

Haüy R.-J. Traktat początkowy fizyki / R.-J. Haüy; tłum. X.A. Korzeniewski. – Wilno: Zawadzki, 1806. – T. 2. – 329 s., tab. (Шифр: **Із пол. В 4630/2**).

Примірник має незначні пошкодження оправи. На титульному аркуші двічі чорним чорнилом зроблено запис (по центру титульного аркеуша та внизу) – «Z Biblioteki szkolnej XX Bazylianów Kaniowskich».

Jundziłł Bonifacy Stanisław (1761-1847). Zoologia / B.S. Jundziłł. – Wyd. 3. – Ч. 1: Zwierzęta ssące. – Wilno: Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1827. – 329 s. (Шифр: **Кол. почаївська 12**). Прижиттєве видання.

Примірник видання має характерну для колекції «Бібліотека Почаївського повітового училища» оправу. На форзаці олівцем зроблено запис – шифр книги у складі названої бібліотеки. На титульному аркуші (внизу) також знаходимо запис чорним чорнилом. Аналогічні записи зроблено на всіх книга, що належать до складу «Бібліотеки Почаївського повітового училища»: «№ 12. Z Biblioteki Szkolnej. Poczajów».

Oczapowski Michał (1788-1854). O roli, jej uprawie i pielęgnowaniu roślin gospodarskich dla użycia po szkołach powiatowych w wydziale uniwersytetu Wileńskiego / M. Oczapowski. – Wilno: Józef Zawadzki własnym nakładem, 1825. – 155 s.: табл. 2 (Шифр: **Кол. почаївська 10**). Прижиттєве видання.

Примірник видання має характерну для колекції «Бібліотека Почаївського повітового училища» оправу. На форзаці олівцем зроблено запис – шифр книги у складі названої бібліотеки. На титульному аркуші (внизу) також знаходимо запис чорним чорнилом. Аналогічні записи зроблено на всіх книга, що належать до складу «Бібліотеки Почаївського повітового училища»: «№ 10. Z Biblioteki Szkolnej. Poczajów».

Sniadecki Jan (1756-1830). Trygonometrya Kulista analityczne wyłożona: z przystosowaniem do rozmiaru ziemi i do zadań astronomicznych. Ku uczyciu uczacych się w Imperatorskim Wileńskiem Uniwersytecie / Jan Sniadecki. – Wilno i Warszawa: Nakł. i druk. J. Zawadzkiego, 1820. – XVI, 166 s. (Шифр: **ІЗ пол. В 2701**).

Примірник не має оправи. Залишився лише шмуцтитул. Жодних ознак приналежності до книжкових зібрань чи бібліотек на книгах немає. Тому складно сказати, звідки саме вони надійшли до Бібліотеки.

Gedykie, Frederyk Wypisy z rozmaintych pisarzy dla poczynaiących się uczyć języka lacińskiego / Frederyk Gedykie. – Wilno i Warszawa: Zawadzki, 1817. – 275 s. (Шифр: **ІЗ пол. А 2588**).

Goldsmith Oliver (1730-1774). Historya rzymska od założenia Rzymu do upadku Cesarstwa na zachodzie, podzielona na dwie części: pierwsza obeymuie Dzieie Rzeczypospolitej, druga Cesarstwa / Oliver Goldsmith. – T. 1-2. – Wilno i Warszawa: Nakładem i drukiem J. Zawadskiego, 1813. – [20], 356 s. (Шифр: **BZ 6900-6901**).

Двотомне видання має ознаки приналежності до складу родового книжкового зібрання Урбановських та Стажинських. Оправа книг виготовлена з картону та шкіри зеленого кольору. На корінці книг золотом зроблено тиснення назви книги, автора та номера тому. Крім того, в нижній частині корінця розмішені наліпки – порядкові номери книг у бібліотеці Болеслава Стажинського. На звороті титульного аркуша у Т. 2 розміщено також дві печатки фіолетового кольору – «ВУАН. Всенародня Бібліотека України» та «Бібліотека УАН. Відділ польської літератури». Це свідчить про те, що після надходження до фондів Всенародної бібліотеки України книги вилучалися із тих фондів, з якими надходили від колишніх власників та перерозподілялися по створених підрозділах.

Buttmann Philipp Karl (1764-1829). Grammatyka grecka Buttmanna [Text] / skrócona przez Godfr. Ern. Grodka (Groddeck); Tłum. z łacińskiego. – Wyd. 1. – Wilno: Dr. Józefa Zawadzkiego, 1823. – Część 1. – 1823. – IV, 352 s. (Шифр: **ІЗ пол. В 325/1**).

Jacobs Friedrich (1764-1847). Wypisy greckie [Text] / potrzecie przedrukowana staraniem i pracą Symona Felixa Żukowskiego / Fryderyk Jacobs. – kurs 1. – Wilno: Drukiem Józefa Zawadzkiego, 1822. – 144 s. (Шифр: **ІЗ пол. В 332/1-2**).

Geometrya dla szkol narodowych [Text]. – Cz. 2. – Wilno: Nakł. i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1816. – 120 s. (Шифр: **ІЗ пол. В 2819/2**).

Примірник має незначні пошкодження оправи. На форзаці чорним чорнилом зроблено певні позначки, проте їх недостатньо для того, щоб визначити, кому належала книга до того, як надійшла у фонди НБУВ.

Kopczyński Onufry (X.; 1735-1817). Grammatyka dla szkół narodowych na klassę II / коштом Józefa Zawadzkiego. – Wilno: Drukiem Józefa Zawadzkiego, 1817. – 60 s. (Шифр: **ІЗ пол. А 175**).

Висновки і пропозиції. Таким чином, вважаємо, що дослідження репертуару типографії

Віленського університету – цікавий та перспективний напрям наукових досліджень, що дозволить у подальшому виявити у фонді НБУВ не лише примірники видань Ю. Завадського [7], а й прослідкувати можливі шляхи надходження книг у книжкові зібрання України [8]. Виявлення та вивчення видань окремих друкарень, наприклад, друкарні Бердичівського монастиря босих кармелітів, друкарні Почаївського монастиря та ін., вже тривалий час проводиться співробітниками відділу стародруків та рідкісних видань Інституту книгознавства НБУВ[1]. Проте дослідження примірників видань, що були надруковані Ю. Завадським досі не стало об'єктом наукового дослідження. Сподіваємося, що у майбутньому дана тематика може зацікавити науковців.

[1] Заболотна Н.В. Почаївські кириличні стародруки як джерело з історії редакційно-видавничої та друкарської діяльності // Друкарня Почаївського Успенського монастиря та її стародруки. – Київ, 2011. – С. 33-55; Ціборовська-Римарович І.О. Примірники видання твору о. Григорія від Святого Духа «Ozdoba i obrona Ukraińskich Krajow przecudowna w Berdyczowskim obrazie Marya...» (Бердичів: Друкарня отців босих кармелітів, 1767) в книгозбірнях України // Волинська Книга: історія, дослідження, колекціонування. Наук. зб. – Острог, 2013. – Вип. 2. – С. 71-76; Бондар Н.П. Рідкісні календарні видання першої половини XVIII ст. києво-печерського друку з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Українське небо 2. Студії над історією астрономії в Україні: збірник наукових праць / за заг. ред. О. Петрука. – Львів, 2016. – С. 648–657.

Список літератури:

1. Бондар Н.П. Экземпляры кириллических изданий вильнюсских типографий из фондов Национальной библио-теки Украины имени В. И. Вернадского как источник историко-книговедческих и филигранологических иссле-дований // Vilniaus universiteto bibliotekos metraљtis 2015. – Vilnius: Vilniaus universtieto leidykla, 2015. – С. 403-406.
2. Мяскова Т.Є. Провенієнції на книгах з історико-культурного фонду «Віленська медико-хірургічна академія» Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського як джерело з вивчення історії формування фонду наукової бібліотеки академії // Рукописна та книжкова спадщина України. – Вип. 20. – 2016. – С. 175-190.
3. Рабчун О.С. Литовський візит делегації Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського [Електр. ресурс]. http://www.nbuv.gov.ua/node/2527 – Загол. з екрана.
4. Cybulski R. Józef Zawadski – księgarz, drukarz, wydawca / R. Cybulski. – Wrocław, 1972. – S. 36.
5. Malczewska-Kamińska M. Odrodzenie drukarni Uniwersytetu Wilenskiego na początku XIX w. / M. Malczewska-Kamińska // Bibliotekarz. – 1989. – Rok LVI. – № 7/8. – S. 25-28.
6. Materiały do dziejów literatury i oświaty na Litwie i Rusi z archiwum drukarni i księgarni Józefa Zawadskiego w Wilnie z lat 1805-1865. Zebrał Tadeusz Turkowski. (w 3 t.). – T. II. – Wilno, 1937. – 316 s.; T. III. – Wilno, 1937. – VII, 324 s.
7. Turkowski T. Z archiwum drukarni i księgarni J. Zawadskiego w Wilnie z lat 1805-1865. w 3 t. / T. Turkowski. – Wilno, 1935-1937.
8. Wilno w dziejach książki polskiej. – Wilno: w 350 rocznicę ustanowienia Akademii Wileńskiej, 1928. – 24 s.

Рабчун О.С.
Национальная библиотека Украины имени В.И. Вернадского

УЧЕБНАЯ ЛИТЕРАТУРА, ИЗДАННАЯ ЮЗЕФОМ ЗАВАДСКИМ В ТИПОГРАФИИ ВИЛЕНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИЗ ФОНДА ОТДЕЛА БИБЛИОТЕЧНЫХ СОБРАНИЙ И ИСТОРИЧЕСКИХ КОЛЛЕКЦИЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ БИБЛИОТЕКИ УКРАИНЫ ИМЕНИ В.И. ВЕРНАДСКОГО

Аннотация
Главная Виленская школа в 1803 г. Указом Александра I была преобразована в Виленский университет. Он был крупнейшим и наиболее богатым из всех университетов Российской империи первой трети XIX в. С 1805 г. при университете возобновила свою деятельность иезуитская типография, которой теперь занимался Юзеф Завадский. В период 1805-1832 гг. (до закрытия университета) Ю. Завадский напечатал значительную часть книг из разных областей знаний, что стали учебными пособиями для студентов. В статье рассматривается учебная литература, изданная на польском языке в типографии Ю. Завадского, которая в настоящее время хранится в фонде отдела библиотечных собраний и исторических коллекций Института книговедения Национальной библиотеки Украины имени В.И. Вернадского.

Ключевые слова: типография Виленского университета, Юзеф Завадский, учебная литература, отдел библиотечных собраний и исторических коллекций, Национальная библиотека Украины имени В.И. Вернадского.

Rabchun O.S.
National Library of Ukraine V.I. Vernadsky

EDUCATIONAL LITERATURE ISSUED BY JOZEF ZAWADZKI IN TYPOGRAPHY VILNIUS UNIVERSITY IN THE COLLECTION OF THE DEPARTMENT LIBRARY COLLECTIONS AND HISTORICAL COLLECTIONS OF THE VERNADSKY NATIONAL LIBRARY OF UKRAINE

Summary
Main school in Vilna in 1803 by decree of Alexander I was turned into Vilnius University. He was one of the largest and wealthiest universities of the Russian Empire first third of the nineteenth century. With 1805 the university reopened Jesuit typography that now took care Y. Zavadsky. In the period 1805-1832 (the closure University) Y. Zavadsky published significant books of different fields of knowledge that became textbooks for students. In the article the educational literature, published in Polish in typography Y. Zavadsky, now preserved in the collection department of library collections and historical collections of the Institute of Book Science of the Vernadsky National Library of Ukraine.
Keywords: typography Vilnius University, Y. Zavadsky, educational literature, department of library collections and historical collections, Vernadsky National Library of Ukraine.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 1.091

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРАВА ПРОТЯГОМ XX СТОЛІТТЯ, ВІД РАЦІОНАЛІЗОВАНОЇ МОРАЛІ ДО ПОСТМОДЕРНОГО ПРОТЕСТНОГО ІНДИВІДУАЛІЗМУ

Артемчук М.Д.
Київський університет туризму, економіки і права

В статті розглянуто проблему зміни парадигми прав людини на початку XX століття. Внаслідок значних соціо-політичних подій відбулася зміна соціальної свідомості. Проблематика прав людини, до XX сторіччя, в залежності від соціального контексту могла бути нормативною чи моральною, однак логіка зміни суспільства поставила питання про відповідність формальних правил реальності. Свобода індивідуальності в постмодерному світі стала поштовхом для формування нової плеяди питань в царині проблематики прав людини. Перша половина XX століття охарактеризувалася пошуком єдиного переліку загальних правил для всіх людей, пошуку ідеї загальнолюдської цінності, однак цінностей, що об'єднали б всіх людей під одним прапором знайшлось не так вже й багато.
Ключові слова: права людини, соціальний контекст, свобода, цінності, мораль, постмодерн.

Постановка проблеми. У XX столітті, внаслідок значних соціо-політичних подій відбулася зміна соціальної свідомості. Проблематика прав людини, до XX сторіччя, в залежності від соціального контексту могла бути нормативною чи моральною, однак логіка зміни суспільства поставила питання про відповідність формальних правил реальності. Свобода індивідуальності в постмодерному світі стала поштовхом для формування нової плеяди питань в царині проблематики прав людини.

Стан дослідження. Проблематика прав людини та громадянина у філософському дискурсі XX-XXI століть найтіснішим чином пов'язувалися з розробкою широкого кола питань, що стосувалися з'ясування специфічних засад соціального буття індивіда, його місця в системі суспільних зв'язків. Йдеться про праці провідних філософів сучасності: К.-О. Апеля, І. Берліна, А. Веллмера, В. Віндельбанда, Т.-Г. Гадамера, Ю. Габермаса, М. Гайдегера, А. Гелнера, Х. Йонаса, Е. Кассірера, Е. Левінаса, Г. Ломанна, Н. Лумана, П. Рікера, Г. Ріккерта, Дж. Ролса, Р. Рорті, П. Слотердайка, О. Тоффлера, Дж. Шарпа, В. Франкла, М. Френча, Е. Фромма, М. Фуко. В цих роботах виразно ставиться питання про сутність, природу та межі прав людини (відповідальність), усвідомлюється небезпечна загроза антропологічної кризи, неспроможність людини пристосуватись до несприятливих наслідківвласної нерозумної діяльності (ситуація абсурду), трансформації неконтрольованої поведінки індивіда в охлократичну діяльність («руйнівна свобода»).

Метою статті є теоретична розробка соціо-політичної сутності проблеми прав людини у її історичному розвитку в епоху постмодерну.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У статті вперше обгрунтовано трансгресивну природу прав людини в період стику культурних «сингулярностей» (З. Бауман, І. Бентам), що постає як відкритий та поліваріантний феномен, який, під впливом характерного для постмодерністської ситуації послаблення універсальних фрагментів соціальних процесів, набуває мінливого характеру та втрачає наперед визначені предикати.

Виклад основного матеріалу. Перша половина XX століття охарактеризувалася пошуком єдиного переліку загальних правил для всіх людей, пошуку ідеї загальнолюдської цінності, однак цінностей, що об'єднали б всіх людей під одним прапором знайшлось не так вже й багато. З утвердженням ідеї різноманітності світу, фіксації плюралізму культур, релігій тощо, все важче стало віднайти, цитуючи З. Баумана – «упорядковане та згуртоване ціле (щось, що можна назвати «системою»)» [1]. Науковець також вказує на те, що – протягом останніх двох століть стратегії філософії, соціології, а може бути, і всієї гуманістики формувалися в своєрідному симбіозі з моделлю світу, в якому вони жили. Стратегії служили обмірковування моделі, модель же поступово вимальовувалася і міцніла в ході такої рефлексії. З. Бауман описує світ до 60-х років XX століття, як такий, в якому сучасна йому гуманістика моделювала його (світ), як в першу чергу об'єкт адміністрування. Це був світ, який оглядає з висоти столу генеральний директор. Це був світ, в якому ставилися і реалізовувалися цілі, а спільну мету розщеплювали на підпроблеми. Людина мала жити в парадигмі спільних для всього людства цінностей, всезагальної моралі.

Однак, дві світові війни, відмічені винищенням мільйонів людей зробили сумнівною саму думку про гуманізм. Крім цього людство пройшло через багато інших подій та випробувань, що глибоко змінили життя людей та їх уявлення про світ. Досвід середини XX сторіччя дав багато нового яскравого матеріалу для критиків модерністського світогляду. Нацистська Німеччина показала всьому світу один з крайніх варіантів втілення в життя модерністського проекту створення раціонального суспільства: знищення психічно хворих людей і «неповноцінних» рас, пере-

творення процесу знищення людей в фабричне виробництво. Сталінізм продемонстрував світу інший варіант того ж проекту: будівництво «світлого майбутнього» за допомогою масового терору, примусової праці, виховання народу за допомогою тотального страху і т.д. Виникнення тоталітарних держав розвіяло міфи про можливість реалізації свободи і рівності, побудови справедливого суспільства, підірвало віру в світле майбутнє – футуризм.

США продемонстрували третій варіант реалізації модерністського міфу про науку як реальному засобі досягнення світлого майбутнього: атомні бомби, скинуті на Хіросіму і Нагасакі, стали першим аргументом на користь попередження скептиків минулого про те, що наука може призвести не до світлого майбутнього, а до знищення або деградації людства. Прогрес військової техніки, назрівання екологічної катастрофи дали поштовх до зміцнення скептичного ставлення до можливостей науки поліпшити людство, до усвідомлення її потенційної небезпеки. Підйом національно-визвольного руху по всьому світу, що призвів до краху колоніальних імперій в 60-і роки, викликав зростання скептицизму щодо універсальності та переваги західноєвропейської культури. Антигуманні використання плодів розвиток науки і техніки в умовах ліберальної демократії розвіяло міф про всесильність науки і можливості людського розуму.

Розвиток студентського та молодіжного руху в західних країнах в 1960-ті роки, поява впливової і масової контркультури, сприяли розвитку сумнівів щодо наявності єдиної ціннісної системи всього суспільства. Виникнення різноманітних субкультур, перш за все молодіжних, підірвало впевненість в єдності культури, в лінійному характері її розвитку. Культурний мультиплюралізм став своєрідною реакцією на ідеологічну та культурну монолітність (монологізм) індустріального суспільства.

У XX столітті процес плюралізації стилів життя, формування безлічі субкультур, придбав лавиноподібний характер: в єдиному культурному полі співіснують фундаменталісти та модерністи, комуністи та фашисти, «блакитні» та «зелені», християни та сатаністи, кришнаїти та язичники, феміністки та прихильники патріархату, праві та ліві, ліберали та анархісти. Всі вони складають начинку пирога, який називається «сучасна культура».

Історико-культурною передумовою постмодерну є активне зіткнення західної культури з культурами Сходу, а також залучення в культурний поліфонічний діалог численних архаїчних і екзотичних культур. Зустріч культур, що відбулася в XX столітті, породила специфічну, унікальну ситуацію, яка може бути названа герменевтичною. Плюралізм світоглядів, вірувань, світосприйняття приходить на зміну світоглядному монополізму. Єдність та різноманіття культурно-історичних світів, приймається сьогодні абсолютною більшістю мислителів, як світських, так і релігійних.

Політичні передумови постмодерну пов'язані з тим, що основні ідеї постмодернізму були розроблені французькими філософами, на яких велике впливу надали анархістські настрої бунтівної молоді кінця 60-х рр. XX століття. Страх перед тоталітаризмом породив настрою протесту, що виразилися у вигляді боротьби з тоталітарними дискурсами, які постструктуралісти сприймали як форму влади. Поняття постмодерн в якійсь мірі близьке до поняття демократія. Демократизація суспільства являє собою його постмодернізація: руйнування єдиного стилю культури призводить в виникненню культурного плюралізму, що стирає межі між сакральним і кумедним, наростання процесів усереднення людей і піднесення масової культури, зменшення можливості появи геніїв і героїв, що піднімаються над натовпом.

Відповідно й дискурс навколо прав людини, що послідовно розгортався протягом XX століття не був однорідним. Можна сказати, що на період до 60-70-х років минулого століття припадає значна частина філософських творів, в яких фіксується уявлення про людину як про певний елемент системи: це й концепція «одновимірної людини» Г. Маркузе [3], теза Е. Фромма про наявність у людей «синдрому відчуження» [3], концепція «людини організації» [3] (Г. Вайт), формування «корпоративного суспільства» (Ч. Рейч) [3] тощо. Це пов'язане з тим, що існування особистості, її права та буття в цілому зумовлені соціально-економічними і соціокультурними обставинами, отже, суспільство формує певний «соціальний характер», що найбільш повно їм відповідає. При цьому відбувається процес, за яким специфічно індивідуальні риси людини узагальнюються та відходять на другий план, а на перший виходять ті її риси, які формуються та нормативно контролюються соціумом.

Прийняття концепції загальних прав людини (зокрема підписання Всесвітньої декларації прав людини) проходило в межах колективської моделі єдиного вселюдського блага та суспільної моралі. В першу чергу такий підхід мав на меті уникнення конфліктів, формування єдиного переліку прав та норм, продиктованих збірним портретом морального члена соціуму.

Натомість гуманістичний напрямок у філософіїі, що сформувався в 60-70-х роках XX століття, сформував ідею щодо автентичності людського існування, потреби особистості бути самодостатньою. Зокрема, у книзі Е. Фромма «Мати чи бути?» [3] постає проблематика самореалізації індивіда як спосіб подолання «синдрому відчуження», який є пристунім в будь-якому сучасному соціумі. Концепція «радикального гуманізму» Е. Фромма враховує соціальний контекст людини та затвердження у неї певного соціального характеру, але при цьому постулює тезу про те, що індивідуальності в межах капіталістичного світу з її «ринковим характером» притаманна певна деструктивна, егоїстична орієнтація на прагнення «мати», нехтуючи іншими вимірами людського існування. Дослідник на противагу пропонує свій варіант виходу з кризи, що полягає у вимозі докорінно змінити внутрішню природу людини, здійснити перехід від домінуючої установки на «володіння» до наступної бажаної установки на «буття», на самореалізацію. Індустріальне суспільство та ринкова економіка формують «соціальний характер», наслідком чого є існування людини згідно з тими стереотипами і установками, які пропонує суспільство. Через це орієнтація на самовираження

та самореалізацію виглядало як щось таке, що суперечить вимогам суспільного життя. Звідси формується висновок: щоб бути самим собою, людина має виявити здатність протистояти вимогам світу, виявити «мужність бути» (П. Тілліх).

Інший представник цього напряму, К. Роджерс, також дійшов висновку, що основою людської поведінки є «потяг до актуалізації», тобто властиве кожній людині прагнення реалізувати свої задатки, щоб зберегти життя і стати сильнішою. Прагнення до актуалізації є вродженим, воно притаманне будь-якій живій істоті. Самоактуалізація часто пов'язана з боротьбою, з подоланням перешкод. Тому вона виражається в рухливості, а не в інертності, у відкритості, а не в захисних реакціях. Звідси формується прагнення людини до здобуття, нормативного оформлення, та зрештою захисту здобутого індивідуального простору шляхом впровадження нових прав особистості.

Від людини індустріального суспільства такий вихід за рамки власної вже сформованої індивідуальності вимагав певного протесту. Наприкінці 60-х років минулого століття цю настанову намагалися втілити в життя представники руху «нових лівих». Як відомо, лідери молодіжного руху протесту вбачали основну ваду «індустріального суспільства» у тому, що воно майже повністю зумовлює поведінку людини, формує у неї різнорідні залежності, деформує природні прагнення і спрямування людського духу. Відповідно, все, що мало відбиток соціальності, зовнішньої зумовленості, оцінювалося як негативне, зате до «позитивних» якостей зараховувались будь-які прояви людської «самості», різні форми вільного самовираження.

В той же час на противагу теоріям структурного функціоналізму, які виносили конфлікти за межі наукового філософського дискурсу, як щось чужорідне для соціальної системи, вже з 50-х років стали з'являтися спеціальні роботи, присвячені соціальним конфліктам, як явищам властивим внутрішнього життя суспільства, що існує в ньому природньо.

Найбільшу популярність здобули концепції: «позитивно-функціонального конфлікту» Льюїса Козера, «конфліктної моделі суспільства» Р. Дарендорфа і «загальної теорії конфлікту» К. Боулдинга.

Сутність концепції Л. Козера полягає в наступному. Суспільству притаманна фатально неминуча соціальна нерівність, вічна психологічна незадоволеність членів суспільства, напруженість між індивідами та групами, що обумовлена їх чуттєво-емоційною, психічною різноманітністю. Тому соціальний конфлікт Козер зводить до «напруженості між тим, що є, і тим, що повинно бути у відповідності до почуттів відомих груп та індивідів». Під соціальним конфліктом він розуміє «боротьбу за цінності і претензії на певний статус, владу і ресурси, боротьбу, в якій цілями супротивників є нейтралізація, нанесення збитку або знищення суперника». Німецький соціолог Ральф Дарендорф в середині 60-х років виступив з обгрунтуванням теорії соціального конфлікту, що отримала назву «конфліктної моделі суспільства». На його думку, будь-яке суспільство постійно піддається зміні, соціальні зміни всюдисущі; суспільство переживає соціальний конфлікт постійно, соціальний конфлікт всюдисущий; кожен елемент суспільства сприяє його зміні; будь-яке суспільство спирається на примус одних його членів з боку інших. Тому, зазначає Дарендорф, для суспільства характерна нерівність соціальних позицій, займаних людьми по відношенню до розподілу влади, а звідси виникають відмінності їх інтересів і прагнень, що і викликає взаємні тертя, антагонізми, а як результат цього – структурні зміни самого суспільства, зокрема формування нових прав.

На думку Д. Белла, у момент описаного гуманістичного злому суспільство розпадається на роз'єднані сфери: економічну структуру, політику і культуру, які раніше являли собою певну цілісність. Вони не тотожні одна іншій, мають різні ритми змін, узаконюють різні, навіть протилежні, типи поведінки. Економічний порядок пов'язаний з організацією виробництва і розподілом товарів та послуг. Осьовим принципом цієї сфери є функціональна раціональність, а регулятивною формою – економізація. Політика – це арена соціальної справедливості. Осьовим принципом політики є законність, а демократична політика спирається на принцип, згідно з яким існує право бути обраним і здійснювати управління тільки з дозволу тих, ким керують. Відповідно під культурою Белл розуміє «арену експресивного символізму», тобто сукупність тих зусиль у живопису, поезії та літературі через які намагаються дослідити й висловити сенс існування людини в певні й образні формі.

Також щодо свободи самовираження американський футуролог Е. Тоффлер у книзі «Третя хвиля» (1980) [5] підкреслює роль тенденцій які формують новий соціальний характер, але такий, який не є одноманітним, що був властивий більшості населення індустріальних країн у попередній період. Відповідно до мінливого світу, реалій «мозаїчної культури», диверсифікованої системи цінностей соціальний характер теж набуває рис різноманітності. Як зазначав Е. Тоффлер, «замість того, щоб бути відісланими до набору послідовних ідентичностей, серед котрих мусимо вибирати, ми вимагаємо об'єднати їх докупи в одну: конфігуративне або модулятивне "Я"». Тобто, новий соціальний характер формуватиметься як набір різноманітних індивідуальностей. Але це означатиме, що індивідуальні інтенційні акти (свобода, духовність, відповідальність) не так явно контрастуватимуть із соціально санкціонованою поведінкою, оскільки остання вже не є однотипною. Зрештою, це означатиме, що «творча адаптація» людини до плинного, мінливого соціального порядку може згодом реалізуватися, і що вона є не лише абстрактним побажанням.

Фактично становлення нового, «інформаційного суспільства» супроводжується глибокими перетвореннями у виробничій системі, яка відповідним чином вплине на особистість і на формування її соціального характеру. Соціально-економічні чинники постіндустріального суспільства спонукають людей до більшої самостійності у прийнятті рішень, вимагають від них творчої самовіддачі, оригінальних, нестандартних підходів. Тобто, маємо наявну тенденцію формування у працівників індивідуалістичної позиції. До того ж, «комуніка-

ційна» й «інформаційна» революції надають людям могутні засоби для активізації інтелектуальної діяльності, творчого мислення, інтуїції тощо. Збільшуються їхні можливості творчого самовираження, формування свого самобутнього «я», окреслюються контури нової, постмодерністської естетики, центральною категорією якої, як і в класичній естетиці, залишається прекрасне, естетичне в цілому, але зміст естетичного змінюється. «Якщо модернова доба утверджувала за людиною необмежене і невід'ємне право на свободу й самовиявлення, то постмодернова поширює його аж до права на рабство й поневолення», – навіть на ту «спиненість», «закоріненість» у бутті, яку Ясперс оголосив несумісною зі справжнім, екзистенціальним існуванням людини. Оскільки кожний вільний у самому собі і є власним самопородженням, то й право вибору себе не обмежене світоглядною, естетичною, політичною та діяльнісною царинами.

Внаслідок таких соціо-культурних змін всередині суспільства, в царині розуміння природних прав людини, відбувається певний перехід від колективного уявлення до індивідуалістичного, що за М. Кастельсом виникає в дії, яка породжується супротивом певних соціальних груп, починаючи від етнічного націоналізму й територіального сепаратизму і закінчуючи екологічним і феміністським рухами. Аналіз останнього, на думку дослідника, вочевидь засвідчує, що патріархат невпинно складає свої позиції. І саме тому, що жінка починає все більше бути робочою силою (що викликано збільшенням кількості інформаційної праці та гнучкістю, яку вимагає мережеве суспільство), по-друге, тому, що збільшується контроль над її біологічними функціями, по-третє, тому, що інформаційно-комп'ютерні технології сприяли створенню великого оркестру жіночих голосів на теренах усієї планети, об'єднали їх у різноманітні форми феміністського руху. І все це є, на думку М. Кастельса, безпрецедентним викликом сексуальним нормам попередніх століть, проявом зміни суспільної позиції значної кількості жінок, що в процесі своєї боротьби за відстоювання таких позицій і набувають нової ідентичності. Широко відомі і ідеї цього американського дослідника щодо нових форм стратифікації, породжених інформаційною добою. Ідеї щодо змін, за якими трансформуються провладні відносини, розподіл ресурсів й перспективи на майбутнє. Одна з головних ідей у цьому контексті саме і полягала у виникненні нового соціального розколу: розколу не поміж працею і капіталом, найманими працівниками (робітничим класом) і капіталістами, а поміж новим інформаційним працівником, комп'ютерно-технологічною елітою сучасного світу і некваліфікованою, погано підготованою робочою силою, яка через неефективну мобілізацію залишається на периферії інформаційного капіталізму. М. Кастельс успадковує ідеї Д. Белла щодо занепаду робітничого класу у сучасних умовах, пояснюючи такий занепад зменшенням його кількості та зміною ролі теорії вартості. Адже трудова теорія вартості, на його думку, невпинно заміщується теорією вартості, створеною інформацією, знанням. Останні, як стверджує цей американський дослідник, є справжньою сировиною сучасного виробництва, освіта – головним якісним показником значущості праці, а новими виробниками – генератори, або виробники знань і обробники інформації, якщо їхній внесок у економіку виявляється досить вагомим. Інформаційна праця впливає на працю загального типу таким чином, що не виникає сумнівів у тому, хто відіграє більш вагомішу роль. Інколи праця старого типу заміщується автоматизацією (комп'ютерними технологіями), інколи виробництво переноситься в інші регіони світу (що здійснюється доволі легко, якщо планування такого переносу і технології базуються на сучасних досягненнях), інколи – створюється такий продукт, до якого праця загального типу взагалі є незастосовною. Суттєві метаморфози відбуваються і з класом власників, який вже далеко не нагадує клас капіталістів, що контролює усю світову систему, стверджує М. Кастельс. В сучасних умовах, на його думку, виникає певний «невизначений колективний капіталіст» в поставі постійних біржових і валютних торгів, де головну роль відіграють інформаційні працівники – системні аналітики, фінансисти, рекламники, інвестори, бухгалтери, і де рушійна сила неначе вмонтована у саму систему, де загальна мережа важить значно більше, ніж певна конкретна особистість власника. Інформаційні працівники своїм існуванням заперечують вагомість ролі і старожитнього класу власників і колишнього класу робітників, проголошує М. Кастельс [4]. За допомогою аргументів, які збігаються з ідеями Р. Райха щодо ролі «символічних аналітиків», П. Дракера – з його думками щодо «експертів знання», Е. Тофлера – з його визначенням ролі «когнітаріату», М. Кастельс намагається довести, що інформаційна праця і є тією силою, яка генерує нові зміни, цементує економіку, мислить, планує й реалізує кожну вагому практичну дію, тобто здійснює усе те, що вимагає сучасний розвиток інформаційного капіталізму. Звідси моделюється і потреба в людині «нового типу». Індивід, який вже не орієнтується на цінності минулого часу: відданості певній кампанії, постійному місцю у певній бюрократичній, або ж виробничій структурі, надійності та захищеності соціальної та громадянської позиції. Натомість приходить потреба самопрограмування, уміння перенавчатися й пристосовуватися до умов, які постійно змінюються, здатність знаходити собі місце у все нових і нових проектах, спираючись не на зв'язки і позиції у корпоративній бюрократії, а на особисті мережеві контакти. Володіння капіталом стає недостатнім для утримування важелів влади. Натомість особливої ваги набуває набір власних якостей: умінням вирішувати проблеми, здатність працювати в команді, адаптивність, уміння вчитися впродовж життя, спілкуватись тощо.

Врешті-решт наприкінці XX сторіччя відбувся певний перехід в уявленні про права людини з всезагальної концепції універсальних прав до індивідуалістичних та групових, локальних прав. Природа загальних прав є дискусійною, існують різні точки зору щодо універсальності прав, з одного боку, такими правами можуть бути загальні права всіх жителів планети Земля, з іншого боку, суб'єктами загальних прав можуть бути народи окремих континентів, міждержавних об'єднань. У зв'язку з цим, кажучи про загальні права, треба відзначити прийняття в останній чверті XX – початку XXI ст. регіональних стандартів з прав людини, в яких закріплювалися загальні

права лише для громадян окремих територіальних спільнот. Якщо раніше в ході філософських і політико-правових дискусій універсалізм фундаментальних прав однозначно протиставлявся мультикультуралізму, то останнім часом багато фахівців відзначають можливість і навіть необхідність поєднання, синтезу цих феноменів. Так, Л. Феррайолі зазначає, що універсалізм фундаментальних прав і рівності являє собою головну гарантію мультикультуралізму.

Висновки. В умовах мультикультуралізму та глобалізації змінюється співвідношення індивідуальних, групових, колективних та загальних прав. Якщо раніше в умовах протистояння політичних систем соціалізму та капіталізму було традиційним розмежування (в тому числі протиставлення) прав індивідуальних та колективних, то в сучасних теоріях полярність цих класифікацій пом'якшується (аж до синтезу ряду індивідуальних і колективних прав) та доповнюється новими типологіями прав.

Кожне право, як і покоління (або група) прав, на нашу думку, формується в історії людства у відповідь на виклики часу й, епохи (революцій або реформ, ін.). Так, і в сучасному світі відповіддю на виклики XX-XXI ст. стало теоретичне і практичне оформлення загальних прав, з одного боку, і тенденція до певного синтезу, згоди індивідуальних, групових, колективних та загальних прав в умовах мультикультуралізму.

Список літератури:

1. Бауман З. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства / З. Бауман. – Пер. з англ. І. Андрущенка; за наук. ред. М. Винницького. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 109 с.
2. Кастельс М. Інтернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства / М. Кастельс; пер. з англ. – К.: «Видавництво «Ваклер» у формі ТОВ, 2007. – 304 с.
3. Лях В. Нові форми ідентичності в добу глобалізації // Інформаційне суспільство у соціально-філософській ретроспективі та перспективі / В. В. Лях, В. С. Пазенюк, Я. В. Любивий, К. Ю. Райда, В. К. Федорченко, О. М. Йосипенко, О. М. Соболь, Н. А. Фоменко, О. П. Будя, Ю. О. Безукладніков. – К.: ТОВ «XXI століття: діалог культур», 2009. – С. 94-110.
4. Духовні цінності в умовах глобальних цивілізаційних трансформацій: монографія / ред. Власової, Т. М. Талько. – Дн-вськ: Вид-во Маковецький, 2009. – 404 с.
5. Тейлор Ч. Мультикультуралізм і «Політика визнання» / Чарльз Тейлор. – К.: АЛЬТЕР-ПРЕС, 2004. – 172 с. – («Сучасна гуманітарна бібліотека»).

Артемчук Н.Д.
Киевский университет туризма, экономики и права

ТРАНСФОРМАЦИЯ ПРАВА В ТЕЧЕНИЕ XX ВЕКА, ОТ РАЦИОНАЛИЗИРОВАННОЙ МОРАЛИ К ПОСТМОДЕРНИСТСКОМУ ПРОТЕСТНОМУ ИНДИВИДУАЛИЗМУ

Аннотация
В статье рассмотрена проблема изменения парадигмы прав человека в начале XX века. Вследствие значительных социо-политических событий произошло изменение социального сознания. Проблематика прав человека, до XX столетия, в зависимости от социального контекста могла быть нормативной или моральной, однако логика изменения общества поставила вопрос о соответствии формальных правил реальности. Свобода индивидуальности в постмодерном мире стала толчком для формирования новой плеяды вопросов в области проблематики прав человека. Первая половина XX века охарактеризовалась поиском единого перечня общих правил для всех людей, поиска идеи общечеловеческой ценности, однако ценностей, которые объединили бы всех людей под одним флагом нашлось не так уж и много.
Ключевые слова: права человека, социальный контекст, свобода, ценности, мораль, постмодерн.

Artemchuk N.D.
Kyiv University of Tourism, Economics and Law

TRANSFORMATION OF HUMAN RIGHTS DURING THE XX CENTURY, FROM RATIONALIZED MORALITY TO POSTMODERN PROTEST INDIVIDUALISM

Summary
The article considers the problem of changing the human rights paradigm at the beginning of the 20th century. Due to significant socio-political events, a change in social consciousness took place. The problem of human rights, up to the twentieth century, depending on the social context, could be normative or moral, but the logic of society's change raised the question of the correspondence of formal rules of reality. Freedom of individuality in the postmodern world has been the impetus for the formation of a new range of issues in the field of human rights. The first half of the XX century was characterized by the search for a single list of general rules for all people, the search for the idea of universal human value, but values that would unite all people under one flag were not so much.
Keywords: human rights, social context, freedom, values, morality, postmodern.

УДК 778.5(4):141.32

ОБРАЗИ СВОБОДИ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ КІНОМИСТЕЦТВІ: ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ МОТИВИ. ЧАСТИНА I

Бурий А.Р.
Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка

Встановлено суперечливість концепцій свободи в екзистенціалізмі у межах вивчення етапних творів європейського кіномистецтва 1960-1980-тих рр. У контексті фільмів М. Феррері, С. Кубріка, Л. Малля, А. Тарковського актуалізовано тезу про дію як вияв свободи, досліджено рушійні сили здійснення актів свободи крізь призму їхнього сенсу й виправданості, а також наслідки зіткнення принципу свободи та принципу придушення особистості.
Ключові слова: екзистенціалізм, кіномистецтво, свобода, цінності, вибір, бунт, суспільство, об'єктивація, екзистування.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Свобода в екзистенціалізмі постає онтологічною характеристикою людського існування загалом (а разом із нею – вибір: недарма безпосередній предтеча екзистенціалізму С. К'єркеґор називав вибір ядром людського існування). За Ж.-П. Сартром, людина не може бути деколи вільною, а деколи рабом: вона цілком і назавжди вільна або ж її немає зовсім як людини. Однак за цією тезою одразу ж ідуть розбіжності. Якщо атеїсти Ж.-П. Сартр і А. Камю чи антитеїст М. Гайдеґґер дотримуються концепції абсолютної свободи, то релігійні екзистенціалісти (К. Ясперс, Г. Марсель, М. Бердяєв) пов'язують її з Божою волею чи (особливо Л. Шестов) з дивом.

Кінематограф постає своєрідним способом філософування та індикатором духовних процесів у суспільстві й перебуває у синхронності з актуальними тенденціями філософської думки свого часу. Стосовно кіномистецтва Західної Європи окресленого часового періоду, то, на жаль, є усі підстави визнати той факт, що сучасна молодь – і навіть молоді філософи-професіонали – загалом цього кіно не знають, воно сприймається або як знак елітарної культури, «мистецтва для мистецтва», яке з реальними умовами життя нібито не має нічого спільного, до того ж вимагає певної концентрації зусиль при перегляді й аналізуванні, або як щось застаріле, а тому не варте уваги сьогодні й нецікаве. Змаління моральних вартостей героїв більшості сучасних фільмів (не маємо наміру моралізувати, лише констатуємо очевидне), адаптація художнього образу переважної більшості фільмів до рівня невибагливого глядача – усе це постає супутнім явищем і наслідком загальних процесів духовного зубожіння, прагматизму, розрахунку й корисливості, що стали компонентами антропологічного анамнезу нашого часу і виходять поза межі проблеми співвідношення масової й елітарної культур.

Аналізуючи публікації, які започаткували розв'язання проблеми співвідношення кіномистецтва й екзистенціалізму, зауважимо, що і в радянській науковій літературі, й у сучасних закордонних дослідженнях, і в численних працях сучасних українських дослідників маємо без перебільшення грандіозний масив напрацювань у царині вивчення як екзистенціалізму, так і західноєвропейського кіномистецтва. Це не дивно, адже саме в окреслений історичний період кіно суголосно з людинознавчими пошуками представників екзистенціалізму було обернене до осмислення долі людини у світі. За А. Сеном, «кінематограф незгірш за філософію здатен поставити глядача віч-на-віч з проблемами його екзистенції» [17].

Актуалізація знакових кінематографічних образів тридцятирічної давності під кутом аналізу проблематики екзистенціалізму (й насамперед – у контексті аналізу проблеми свободи й вибору, яка ніколи не втрачає актуальності), на наше переконання, виявляє як наукову, так і соціальну значущість. У контексті фільмів М. Феррері, С. Кубріка, Л. Малля, А. Тарковського спробуємо дослідити дію як вияв свободи, проаналізувати рушійні сили здійснення актів вибору крізь призму їхнього сенсу й виправданості, а також окреслити наслідки зіткнення принципу свободи й принципу придушення особистості. Отже, **мета дослідження** – спроба вписати творчі пошуки окремих режисерів у рамки цілісної концепції, пов'язаної з екзистенціалізмом. З огляду на це, пропонована стаття є логічним продовженням авторського дослідження рецепції ідей філософії екзистенціалізму в образах західноєвропейського кіно, започаткованого нашими попередніми розвідками у цьому напрямі [4; 5; 6; 7].

Виклад основного матеріалу. Найбільш ґрунтовно формулює концепцію абсолютної свободи Жан-Поль Сартр. Зазвичай як перешкоди моїй свободі, пише він, розглядають місце (просторове чи соціальне), минуле, оточення, близьких і смерть. Однак жодна із цих перешкод не є реальною. Місце й обставина тому, що це ми самі створюємо перешкоди, від яких страждаємо; але ми їх створюємо вільно – отже, ми вільні. Минулого вже нема, і воно не має сили впливати на наше теперішнє й майбутнє та визначати наш вибір[1]. Речі, які мене оточують, не обтяжують моєї свободи, – навпаки, вони є одними з умов моєї свободи (бо ж свобода надає речам значення, яке і робить їх речами), – отже, свобода зумовлює існування навколишнього, яке треба змінити: перешкоди, які слід подолати, інструменти, якими слід скористатися. Звичайно, саме свобода відкриває їх як перешкоди, проте тільки своїм вільним вибором вона може інтерпретувати значення їхнього буття. Наші ближні не ліквідують нашої свободи, адже коли ми включаємо до розгляду іншу особу, то, хоч існування іншого і становить фактичну

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

межу перед моєю свободою, адже саме внаслідок появи іншого з'являються певні визначення, якими я є, не вибиравши їх, одначе ж накинута межа не є наслідком дії інших і на якому рівні ми б себе не розмістили, єдине обмеження, на яке може наткнутися свобода, це якраз свобода: «Свобода тотальна і безмежна, що означає аж ніяк не те, ніби вона не має меж, а тільки те, що вона ніколи не натикається на них. Єдині межі, об які щомиті б'ється свобода, – це межі, які вона накинула сама собі» [14, с. 722]. Не обмежує нас і смерть – вона радше звільняє нас від деякого обмеження.

Цікаво проаналізувати бачення цієї проблеми Миколою Бердяєвим як представником протилежної вітки екзистенціалізму. Він писав: «У шкільній філософії проблема свободи зазвичай ототожнювалась зі «свободою волі». Свобода мислилась як свобода вибору, як можливість повернути праворуч чи ліворуч. Вибір між добром та злом передбачає, що людина поставлена перед нормою, яка розрізняє добро і зло. Свободу волі цінували особливо з точки зору кримінально-процесуального розуміння життя. Свобода волі необхідна для відповідальності та покарання. Для мене свобода завжди означала щось більше. Свобода є моя незалежність і визначеність моєї особистості зсередини, і свобода є моя творча сила, не вибір між поставленими переді мною добром і злом, а моє творення добра і зла. Сам стан вибору може давати людині почуття пригніченості, нерішучості, навіть несвободи. ... Я вірив усе життя, що божественне життя, життя у Бозі є свобода, свобідний політ, безвладдя, анархія. Гранична тема тут не морально-психологічна, а метафізична тема про Бога і свободу» [2, с. 315-316]. Отож, за М. Бердяєвим, «свободу можна розуміти і як творчу силу людини, як творення цінностей» [1, с. 49]. При цьому ми можемо сповна прийняти позицію П. Гайденко, яка, досліджуючи погляди російського філософа, робить логічний висновок про те, що М. Бердяєв несподівано опиняється «у повній згоді з філософією життя, з одного боку, і матеріалізмом – з іншого, адже вони спростовують у людині цю свободу волі» [8, с. 457]. Справді, якщо людина постає творцем цінностей, то останні втрачають для неї характер позачасових і надіндивідуальних орієнтирів, стаючи такими ж артефактами, як і інші продукти творчості. Людина як творець цінностей наче ставиться М. Бердяєвим на місце Бога: позаяк богів виявляється стільки ж, скільки і людей, то відкривається перспектива їхньої нескінченної взаємовинищувальної війни. У тому сенсі, в якому філософ розуміє свободу, нею може володіти лише Бог, яким його розуміли середньовічні номіналісти, – Бог, конституйований як чиста воля, як всемогутність волі, що одним своїм актом творить буття, покладає закони чи скасовує їх. Але ж людині не дано цієї божественної свободи, бо, згідно з християнським ученням, людина є скінченною, недосконалою й гріховною[2].

Повертаючись до концепції свободи Ж.-П. Сартра, пригадаємо, що його книга «Буття і Ніщо» була написана у важку пору окупації, тож пройнята не лише ідеєю свободи, але й ідеєю відповідальності. «Я, фактично, відповідальний за все, крім самої своєї відповідальності, бо я не є основою свого буття» [14, с. 754], – тож свобода й відповідальність передбачають одна одну, і будь-яке рішення вимагає, щоб до нього поставились з повною відповідальністю. Тому свобода – це акт, здійснюваний всупереч об'єктивним обставинам, раціональним міркуванням, розсудковому розрахункові, логіці фактів. «Раціональне розуміння акту свободи є уподібнення його явищам природи» [3, с. 131], – повторює М. Бердяєв. Вона стає актом стихійного й відчайдушного протесту, бунту, який лише і був помислений в умовах жорстокої окупації[3].

Викладені Ж.-П. Сартром і М. Бердяєвим концепції свободи мають багато спільного з Гайдеґґеровою, – передовсім у тому сенсі, що усі троє філософів намагались вмістити свободу в систему базових понять феноменологічної онтології. У певному сенсі свобода «дедукується» з інтенційної активності трансцендентального суб'єкта, оскільки що таке конструювання трансцендентального предметного світу в інтенційних актах, як не свобідна активність суб'єкта? Однак Ж.-П. Сартр схильний тлумачити свободу як більш глибоку, базисну онтологічну характеристику, як основу людської активності, адже «свобода – перша умова дії» [14, с. 598]. Така зміна акцентів має важливе смислове навантаження – світоглядне, метафізичне: традиційні тлумачення базисної активності ведуть до фактичного ототожнення людини з «неодушевленими» об'єктами ціною приписування активності всій природі – інакше кажучи, ціною усунення «метафізики» на користь «фізики». Подібне тлумачення Ж.-П. Сартр називає упередженням, забобоном. Не відкидаючи наявності активності як природної якості, він покладає, що ця активність принципово інша, ніж та, що пов'язана зі свободою[4]. Тож інтенційна активність не передбачає здатності провістити усі наслідки усвідомленої дії, так само як і далеко не всі цілі, «підкріплені» активними діями, досягаються. Але ці обмовки не знижують важливості того факту, що світ активності, сукупність актів,

[1] Зазначимо, що опозицію такому поглядові складає розвиток подій, пов'язаний з образами драми Бернардо Бертолуччі «Стратегія павука» (1969), знятої за мотивами «Теми зрадника й героя» Х.-Л. Борхеса. Режисер своєрідно переосмислює концепцію героїчного й спростовує псевдолегендарність одного з учасників руху Опору, котрого вбили за зраду його ж товариші, які потім зробили з нього героя й поставили йому пам'ятник – щоб він міг бути символом мужності для нащадків. Відвідавши місто, де колись убили його батька, Атос Маньяні дізнається, що той, кого він змалку вважав взірцем сміливості й безкомпромісності, фактично зраджував свої ідеали й сповістив карабінерів про те, що готується замах на Муссоліні під час урочистої церемонії відкриття театру. У містечку Тара відкрито меморіал Атоса-старшого – так самі сподвижники псевдогероя, які його викрили й убили, підтримують фальшиву легенду. Тепер вони сумно несуть тягар колективної провини. А після з'ясування істини Атос хоче залишити містечко, але не може: у фінальній сцені Маньяні-син стоїть на краю платформи залізничної станції, де рейки давно заросли травою. С. Кудрявцев зауважує: «З оголошень гучномовця стає відомо, що потяг до Мілана запізнюється на все більше число хвилин. Минуле, наче павук, затягує у свою павутину – і Атос вже не може вибратись назад, відмовитись від добровільно прийнятої ролі у спектаклі з назвою «Історія». ... Маньяні-син визнавав «лише теперішнє» і вважав, що «несе в самому собі Історію» (відповідно до повторюваної ним фрази Сартра), але став жертвою «стратегії павука», заручником минулого» [12, с. 299].

[2] Це християнське розуміння людини страшенно обурює М. Бердяєва, і тут він фактично поділяє критику християнської етики, якою займався Ф. Ніцше.

[3] Усе загинуло: розбита армія, уряд зрадив країну, союзники зазнали поразки й відступили, боротьба проти окупантів приречена на поразку. Всупереч усьому цьому людина бореться, спонукана нестримним почуттям відповідальності за увесь світ. І понад це, людина в таких умовах більш свобідна, ніж колись інде, бо справжнє, вільне буття – це буття віч-на-віч зі смертю, коли сповна відчувається невідворотний сенс фрази «людина смертна».

звичайно ж, особлива реальність. Він передбачає наявність «рушійних сил», які у певному розумінні детермінують постановку завдань та вибір цілей, але ці цілі – причина акту; вони лише його складова частина. Як свою основу акт має рішення стосовно цілей і рушійних сил; і тільки тому дія є виявом свободи.

Однак подекуди дія зовсім безглузда – тоді ми не можемо вважати її виявом свободи. Тож своєрідним «доповненням» Сартрової концепції постає фільм Марко Феррері «Ділінджер помер» (1968). Автор позбавляє свого героя професійного середовища діяльності (лише за першими кадрами, коли на екрані ще йдуть вступні титри, можна припустити, що Ґлауко – інженер), зводить до мінімуму його контакти із зовнішнім світом. У глядача майже одразу виникають асоціації з «Чужим». Ф. Естраде переконує, що прізвище Мерсо «побудоване на грі французьких слів *mer* (море) і *soleil* (сонце). ... Крім того, мабуть, у Мерсо немає імені, бо всі персонажі роману називають його за прізвищем. ... Разом зі вкороченим, наче відітнутим, іменем, постає вкороченою й особистість головного героя» [16, с. 138]. Неможливо скласти фізичний чи психологічний портрет осіб, які оточують Мерсо. Читацьке бачення світу й персонажів, які оточують головного героя, заломлюється крізь сприймання оповідача, байдужого до того, що може статись із ним та з іншими – і М. Феррері вочевидь знав творчість А. Камю, бо така характеристика його повісті ідеально пасує стилеві «Ділінджера...». Його герой, до того ж, замкнений майже впродовж усього фільму у стінах власного будинку й обмежує існування малослівним спілкуванням з дружиною і служницею-коханкою. Врешті його життя зосереджується на одній-єдиній деталі, яка розростається впродовж розвитку фільму: Ґлауко несподівано знаходить старий револьвер, загорнутий у газету з повідомленням про смерть Ділінджера[5]. Відтоді герой фільму займається лише знахідкою – фарбує, сушить, прицілюється, а врешті безглуздо убиває дружину, завбачливо обклавши її подушками (не для того, щоб не шуміти – ні-ні, він боїться забризкатись кров'ю). У непримітному обивателі, усередненому представнику суспільства споживання наче просинається на мить з небуття сам Ділінджер, який колись був ворогом суспільства № 1. Але ж, за іронічним висновком С. Кудрявцева, «Ділінджер помер – не лише відповідно до заголовку у старій газеті. Померла епоха останніх індивідуалістів, романтизованих та ідеалізованих ще за життя, а потім на екрані. Протест Ґлауко проти системи й остогидлого способу існування безплідний, дурний і навіть смішний. ... Він звик існувати легко, не замислюючись, а тим більше – не відповідаючи за скоєне, тікаючи у прямому й переносному сенсі слова від неприємної реальності» [11, с. 316].

За таких умов викладена Ж.-П. Сартром обов'язковість присутності мети (нехай і без усвідомлення результатів) і рушійних сил здійснення акту свободи втрачає сенс; рефлексій про остогидле середовище, як на цьому акцентує увагу С. Кудрявцев у наведеній вище цитаті, у фільмі також немає, тож картина М. Феррері постає щонайменш як антисартрівська (не можемо узагальнювати й казати, що антиекзистенціалістська, адже Сартрова концепція свободи не єдина, і згадувані нами неодноразово М. Бердяєв та Л. Шестов, зокрема, пов'язують свободу з Богом: «Екзистенційна філософія, спрямована до Бога, для якого все можливо, відкриває, що Бог ні до чого не змушує, що Його істина ні на кого не нападає й сама нічим не захищена, що Бог сам свобідний і створив людину такою ж свобідною, як і Він сам» [15, с. 808]). І не «рятує» від такого діагнозу аргументація самого Ж.-П. Сартра: «...нам слід запитати себе, яка причина (або мотив) може бути конституйована як така. Ми пересвідчились: коли немає дії без причини, то аж ніяк не в тому розумінні, коли можна було б сказати, що нема феномену без причини. Щоб бути причиною, причина має бути відчута як така. Звичайно, це аж ніяк не означає, що вона має бути тематично задуманою та експліцитною, як і у випадку роздумів. Але принаймі це означає, що для-себе має йому надати вартості мотиву або причини. І, як ми бачили, це конституювання причини як такої не може відсилати до якогось іншого реального й безперечного екзистента, тобто до попередньої причини. Бо інакше зникне сама природа дії як втягненої інтенціонально в небуття. Мотив розуміється тільки через мету. Тобто через неекзистент; отже, мотив сам по собі є негативністю. Якщо я погоджуюсь на мізерну платню, то, безперечно, через страх, і страх тут править за мотив. Але страх померти з голоду, тобто цей страх має значення тільки зовні себе самого в ідеально поставленій меті, що є збереженням життя, яке я сприймаю як «у небезпеці». А цей страх розуміється тільки через зв'язок із вартістю, якої я імпліцитно надаю цьому життю, тобто страх відсилає до тієї ієрархізованої системи ідеальних об'єктів, що є вартостями» [14, с. 602-603]. Нехай так, Бога немає (чи помер), тобто найвища вартість відсутня, але тоді потрібно визначитись щодо менших, нижчих вартостей. Як підкреслює Т. Кузьміна, «...кожен акт людини є актом її свобідного вибору, вона – безумовний автор будь-якого свого діяння [13, с. 69]», адже (підхоплює думку К. Долгов) «свобода, за Сартром, не може мати сутності, а отже, вона не може підпорядковуватися й ніякій логічній необхідності. ... сама свобода, не піддаючись жодному аналізові, визначає мотиви, цілі, спонукальні причини [9, с. 20]» – так ось, ніяких цілей чи спонукальних причин свобода Глауко не визначила: він убиває дружину «без причини», безглуздо, але ж тоді й сенс життя самого Ґлауко втрачається радикально, він перестає бути символом будь-чого, на одміну від героїв

[4] Ж.-П. Сартр наводить приклад: «Необережний курець, призвівши внаслідок своєї недбалості до вибуху порохового складу, не діяв. Натомість робітник, якому доручено провадити вибухові роботи в кар'єрі і який виконав це розпорядження, діяв, коли здійснив передбачений вибух; він і справді знав, що робить. ... Це, звичайно, не означає, ніби слід передбачати всі наслідки своєї дії: імператор Константин, перебравшись до Візантії, не передбачав, що створить осередок грецької культури та мови, поява якого кінець кінцем спровокує розкол християнської церкви і посприяє ослабленню Римської імперії. А проте він виконав дію тією мірою, якою реалізував свій проект створення нової імператорської резиденції на Сході. Відповідності результату намірові досить, щоб можна було говорити про дію» [14, с. 599].

[5] Джон Ділінджер – знаменитий американський бандит, гангстер, що загинув у перестрілці з поліцією в добу «сухого закону» 1930-тих років.

одного з наступних фільмів майстра – «чорної» комедії «Велике жертя»[6] (1973).

Суперечать тлумаченню свободи у Ж.-П. Сартра й доповнення А. Камю. У «Міфі про Сізіфа» автор розглядав становище людини у світі в розумінні метафізичному: людина там поставала перед чужим своєю безсенсовістю всесвітом, а її саму очікували смерть і зникнення. За таких умов головним для філософа було запитання «Чи варто жити?», і А. Камю дав на нього позитивну відповідь. Але ж у дійсності людина стоїть не безпосередньо перед світом (природою). Безпосередньо їй протистоїть соціальний світ, суспільство. Споглядаючи соціальний світ з точки зору життя окремої людини, А. Камю вбачає рису нашого часу в тому, що убивство стало нормою. Ті 70 млн. насильницьких смертей, про які він говорить, – не лише військова чи політична проблема; вона також постає етичною, філософською проблемою. Убивство, припускає А. Камю, випливає з прагнення змінити світ: ми прагнемо змінити дійсність, зробити з хаосу порядок, ми бунтуємо проти безсенсової дійсності. «Бунт хоче, бунт волає й вимагає, щоб скандальний стан світу припинився й нарешті закарбувалися слова, які безупинно пишуться вилами по воді. Мета бунту – перетворення. Але перетворювати – означає діяти, а дія вже завтра може означати убивство, оскільки бунт не знає, законне воно чи ні» [10, с. 126]. Причини бунту змінюються, однак сам він постає суттєвою зміною людської природи. Людина не зводиться до повстання, але історія примушує визнати, що бунт – одна із суттєвих змін людини. Він є нашою історичною реальністю. І нам потрібно не тікати від неї, а знайти у ній наші цінності. Почати потрібно з того, що сама соціальність – точніше, солідарність людей як умова соціальності – проявляється у бунті й виростає з нього. На переконання А. Камю, «для себе самого індивід зовсім не є тією цінністю, яку він хоче захищати. Для творення цієї цінності потрібні усі люди. У бунті, виходячи за свої межі, людина зближується з іншими, і з цієї точки зору людська солідарність є метафізичною» [10, с. 130]. Бунт у принципі може і зруйнувати солідарність, але тоді він позбувається свого метафізичного сенсу «і в реальності збігається з мертвотним уходництвом» [10, с. 134]. Однак бунт зобов'язаний поважати межі, відкриті бунтівником в самому собі, за якими люди, об'єднавшись, починають своє справжнє буття – цю думку А. Камю повторює знову і знову.

Висновки. Розуміння людини в екзистенціалізмі та в кіномистецтві нерозривно пов'язане з розумінням суспільного буття. У 1960-1980-их рр. західноєвропейське кіномистецтво суголосно з людинознавчими пошуками представників екзистенціалізму було обернене до осмислення долі людини. У «в'язниці» власної свободи опиняються герої сатиричних фільмів М. Феррері: їхні псевдо-бунти постають безглуздими втіленнями нав'язливих ідей пересічного буржуа про абсолютність свободи (так сюжети М. Феррері стають антитезами концепції Ж.-П. Сартра).

[6] У цій неймовірно похмурій сатирі четверо заможних буржуа збираються на заміській віллі одного з них і там – з невеликими перервами на сон і секс – обжираються до смерті у прямому розумінні. У комедії, яка врешті перетворюється на трагедію, акт, дія, яка у «Ділінджері...» спрямовувалась на ні в чому не винну дружину героя, тепер спрямовується чотирма учасниками дійства проти самих себе. Тому алегоричний сенс можна прочитати по-різному. З одного боку, фільм виглядає сучасною версією оповіді про чотирьох вершників Апокаліпсису, й тут ці «вершники» символізують цивілізацію споживання, яка сама себе пожирає – і, отже, фільм постає узагальнювальним коментарем до основ нашої цивілізації, де комфорт і облаштованість (втілені у культі достатку й харчування) понад усе. З іншого боку, у «Великому жерті» маємо ***безпосереднє втілення екзистенціалістської постановки питання про самогубство*** (мотив самогубства чи усвідомленого вмирання загалом є одним із лейтмотивів творчості режисера). Може бути прочитаний і третій сенс фільму – метафора загибелі чоловічого начала в сучасному суспільстві, недарма ж у всіх його фільмах жінка виживає й тріумфує там, де чоловіки гинуть або зазнають краху; з кінця 1970-х років у фіналах фільмів М. Феррері виникають видіння жінки з дитиною, або просто жінки, або дитини на березі моря, а один із фільмів має символічну назву: «Майбутнє – жінка».

Список літератури:

1. Бердяев Н. О назначении человека. Опыт парадоксальной этики // Н.А. Бердяев Опыт парадоксальной этики / Н.А. Бердяев. – М.: ООО «Издательство АСТ»; Х.: «Фолио», 2003. – С. 25-424. – (Philosophy).
2. Бердяев Н. Самопознание // Н.А. Бердяев. Самопознание: сочинения / Н.А. Бердяев. – М.: ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс; Х.: Изд-во Фолио, 2005. – С. 259-623. – (Серия «Антология мысли»).
3. Бердяев Н. Философия свободного духа // Н.А. Бердяев. Диалектика божественного и человеческого / Н.А. Бердяев. – М.: ООО «Издательство АСТ»; Х.: «Фолио», 2003. – С. 15-338. – (Philosophy).
4. Бурий А. Бунт і революція: до кіноінтерпретації екзистенціалізму / А. Бурий // International Scientific-Practical Conference Theoretical and applied researches in the field of pedagogy, psychology and social sciences: Conference Proceedings, December 28-29, 2016. – Kielce: Holy Cross University, 2016. – P. 148-152.
5. Бурий А. Фашизм і нацизм в образах кіномистецтва: до інтерпретації екзистенціалізму / Андрій Бурий // Inovačné výskum v oblasti sociológie, psychológie a politológie: Medzinárodná vedecko-praktická konferencia, 10-11 marca 2017. – Sládkovičovo: Vysoká škola Danubius, Fakulta verejne politiky a verejnej správy, 2017. – S. 170-173.
6. Бурый А. Западноевропейское киноискусство 1960-х гг. о судьбах демократии: экзистенциальные мотивы. Введение в проблему / А. Бурый // Актуальні проблеми філософії та соціології. – 2015. – Випуск 5. – С. 27-31.
7. Бурый А. Проблема Massendaseinordnung: взгляд киноискусства / Андрей Бурый // Realita a perspektívy vývoja spoločnosti: sociálne, psychologické a politické aspekty: Medzinárodná vedecko-praktická konferencia, 28-29 októbra 2016. – Sládkovičovo: Vysoká škola Danubius, Fakulta verejne politiky a verejnej správy, 2016. – S. 162-165.
8. Гайденко П. Проблема свободы в экзистенциальной философии Н.А. Бердяева // Гайденко П. Прорыв к трансцендентному: новая онтология XX века / П.П. Гайденко. – М.: Республика, 1997. – С. 448-467.
9. Долгов К. Эстетика Жана-Поля Сартра / К.М. Долгов. – М.: Знание, 1990. – 64 с. – (Новое в жизни, науке, технике. Серия «Эстетика»; № 3).
10. Камю А. Человек бунтующий // Камю А. Бунтующий человек / Альбер Камю; [пер. с фр. Ю.М. Денисов, Ю.Н. Стефанов]. – М.: Политиздат, 1990.- С. 119-356. – (Мыслители XX века).
11. Кудрявцев С. 3500. Книга кинорецензий: в 2 т. – Т. 1 / С.В. Кудрявцев. – М.: Б/и, 2008. – 688 с.

12. Кудрявцев С. 500 фильмов / С.В. Кудрявцев. – М.: СП «ИКПА» – «Видео-Асс», 1991. – 384 с.
13. Кузьмина Т. Человеческое бытие как «ничто» (Ж.-П. Сартр) / Т.А. Кузьмина // Буржуазная философская антропология XX века. – М.: Наука, 1986. – С. 65-72.
14. Сартр Ж.-П. Буття і Ніщо. Нарис феноменологічної онтології / Жан-Поль Сартр; [пер. з фр. В. Лях, П. Таращук]. – К.: «Основи», 2001. – 854 с.
15. Шестов Л. Киргегард и экзистенциальная философия // Л.И. Шестов. Апофеоз беспочвенности / Л.И. Шестов. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2000. – С. 621-830. – (Классическая философская мысль).
16. Эстраде Ф. Альбер Камю / Флоренс Эстраде; [пер. с исп. А. Прищепов]. – М.: АСТ; АСТ МОСКВА; Транзиткнига, 2006. – 221, [3] с.
17. Sen A. Being. Observations and Back [Електронний ресурс] / Arindam Sen. – Режим доступу: http://sayantangoswami. blogspot. com/2010/11/existentialism-in-cinema-by-arindam-sen.html

Бурый А.Р.
Дрогобычский государственный педагогического университет
имени Ивана Франко

ОБРАЗЫ СВОБОДЫ В ЕВРОПЕЙСКОМ КИНОИСКУССТВЕ: ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНЫЕ МОТИВЫ. ЧАСТЬ I

Аннотация
Установлена противоречивость концепций свободы в экзистенциализме в рамках изучения этапных произведений европейского киноискусства 1960-1980-х гг. В контексте фильмов М. Феррери, С. Кубрика, Л. Малля, А. Тарковского актуализирован тезис о действии как проявлении свободы, исследованы побудительные силы осуществления актов свободы с точки зрения их смысла и оправданности, а также последствия столкновения принципа свободы и принципа подавления личности.
Ключевые слова: экзистенциализм, киноискусство, свобода, ценности, выбор, бунт, общество, объективация, экзистирование.

Buryj A.R.
Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University

THE IMAGES OF FREEDOM IN EUROPEAN CINEMATOGRAPHY: EXISTENTIAL MOTIFS. PART I

Summary
The author finds the freedom concepts within existentialist pieces of European cinema of the 1960-1980s to be controversial. The author actualizes the idea of action as the means of freedom display in the context of Marco Ferreri, Stanley Kubrick, Louis Malle, and Andrey Tarkovsky's films. He investigates further the driving forces for such acts of freedom through the prism of their sense and justification as well as the consequences of clashes of freedom principles and principles of personality suppression.
Keywords: existentialism, cinematography, freedom, values, choice, outbreak, society, objectification, existing.

УДК 141.1(430)

КАТЕГОРІАЛЬНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ГАЙДЕҐҐЕРІВСЬКОГО РОЗУМІННЯ ОНТОЛОГІЧНОЇ СИТУАЦІЇ ЛЮДИНИ

Возняк С.В.
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Стаття присвячена розгляду антропологічних ідей у фундаментальній онтології Мартіна Гайдеґґера. Доводиться, що недоцільним є звинувачення Гайдеґґера у елімінації даної проблематики, оскільки широка інтерпретація поняття Dasein може розумітись як фундамент для побудови альтернативної антропологічної концепції. Розкриття сутнісних рис Dasein дозволяє говорити про розрізнення феноменології М. Гайдеґґера та Е. Гуссерля як про категоріальне джерело гайдеґґерівського розуміння онтологічної ситуації людини.
Ключові слова: трансцендентальна свідомість, буття, суще, феноменологія, людина, інтенціональність.

Постановка проблеми. Вести мову про антропологічну проблематику у гайдеґґерівській фундаментальній онтології без будь-яких додаткових уточнень навряд чи можливо – *рефлексивної, артикульованої антропології* там не спостерігається, Гайдеґґер ставить питання про буття. Але і не можна на цій підставі стверджувати, що у фундаментальній онтології людина щезає взагалі. Скоріше, створюється деякий якісно новий регіон антропології. Звідси важливість постановки питання щодо прояснення місця і долі людини у фундаментальній онтології, враховуючи побутуючий і понині погляд, що гайдеггерівський проект онтології – «знелюднений» (у прямому, а не у моральному значенні слова). Йдеться про критику Гайдеґґера з боку антропологічної традиції 20-30-х років XX століття (М. Шелєр, Е. Кассірер, Г. Плесснер, А. Гелен) і більш пізню критику з боку діалогічної філософії (М. Бубер, Е. Левінас). Оскільки продуктивної, двобічної полеміки між Гайдеґґером і названими вище мислителями не відбулося, автор стверджує, що розуміння місця і ситуації людини у гайдеґґерівській онтології відкривається не на шляху антропологічного чи діалогічного аналізу філософії мислителя епохи «Буття і часу», але – на шляху пошуку теоретичних засад фундаментальної онтології в цілому.

Через двояку спрямованість основної думки даної статті актуальність її також є двоякою: якщо прояснення трансформації Гайдеґґером гуссерлівської феноменології проливає світло на розуміння місця людини у фундаментальній онтології, то правильним буде і зворотне твердження: антропологічний розріз гайдеґґерівської онтології прояснює і уточнює теоретичну основу лінію наступності Гуссерль-Гайдеґґер.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема співвідношення гайдеґґерівської та гуссерлівської феноменології неодноразово приваблювала увагу дослідників. Частіше це питання розглядається у зв'язку з осмисленням специфіки феноменології (Є. Бистрицький, В. Кебуладзе, Ж.-Л. Маріон, М. Мерло-Понті, Н. Мотрошилова, Л. Мікешина, П. Рікер) та способу філософствування М. Гайдеґґера (Ж. Бофре, Т. Васильєва, П. Гайденко, О. Михайлов, І. Михайлов, Н. Мотрошилова, Р. Сафранські, Ф. Херрманн, О. Черняков). При цьому основна увага приділяється розкриттю нових горизонтів для феноменологічних досліджень у сфері пізнання (Л. Мікешина, Н. Мотрошилова), конкретизується це питання як виникнення істинного, отже, універсально-об'єктивного, знання із завжди обмеженої фактичності досвіду людини та людства (Є. Бистрицький, В. Кебуладзе), з метою винайдення підходів для розгляду релігійної (Ж.-Л. Маріон, Т. Самаріна) та естетичної (М. Дюфрен, М. Рішир, А. Ямпольська) проблематики. Показовою є двозначність твердження «постметафізичної» природи феноменології: традиційним є розгляд феноменології як антиметафізичного проекту [8], але Ж. Бенуа говорить про феноменологію як таку, що зберігає метафізику, проти якої сама виступала [1, с. 205]. І це привертає увагу до метафізики у її антропологічному звучанні [4; 6; 11].

При розгляді філософії М. Гайдеґґера дослідників приваблюють питання спільних та відмінних моментів гуссерлівської та гайдеґґерівської феноменології (Ч. Алієва, Ж. Бенуа, Є. Борисов, Я. Слінін, Г. Фігаль, Ф. Херманн). Особливо значущою бачиться установка О. Чернякова, який поміщує феноменологію у контекст практичної філософії [16, с. 214, 257-258], що виводить на осмислення специфіки феноменологічного методу у застосуванні його до антропологічної проблематики, причому наявні дві протилежні установки – як «знелюднення» філософії, так і надмірна антропологізація. Виявлення способів підходу до цього питання і потрапляє у центр розгляду у цій статті.

Мета статті – виявити у трансформації Гайдеґґером гуссерлівської феноменології ті сутнісні моменти, які служать теоретичним підґрунтям для можливого аналізу ситуації людини у фундаментальній онтології.

Виклад основного матеріалу. Відкриваючи Гуссерля, Гайдеґґер переймався зовсім іншою проблемою, ніж феноменологія [13, с. 82]. Ж. Бофре конкретизує так: «Питання, що підштовхнуло Гайдеґґера до читання Брентано, було наступним: якщо *суще* виражається чисельністю способів, то якою є *єдність* цієї множини?» [2, с. 162]. Тобто, фундаментальне питання про *буття сущого*, яке служило імпульсом усього гайдеґґерівського філософствування і стало фундаментальною основою для «Буття і часу», виростає не з феноменології, але саме феноменологія Гуссерля стає для Гайдеґґера тією методологічною сферою, з якої і є можливою будь-яка онтологія. Істотним є те, що у пункті розуміння феноменології як основного методу філософії як строгої науки думки Гайдеґґера і Гуссерля звучать

в унісон: «Феноменологія для Гуссерля і Гадеґґера, будучи методологічним поняттям, припускається не тематичним предметом філософії, а як його розробки» [15, с. 32]. Гайдеґґер приймає основні феноменологічні позиції Гуссерля, розроблені у «Логічних дослідженнях». Зокрема, йдеться про фундаментальні відкриття: інтенціональність як визначальну структуру свідомості та ідею категоріального споглядання і категоріального апріорі.

Розходження починається після розробки Гуссерлем ідеї трансцендентальної свідомості. Гайдеґґер бачить у ній повернення, деякий відкат у традиційну метафізичну установку, в якій побачив виразне упускання питання про буття сущого. Гайдеґґер онтологізує феноменологічну проблематику, тим самим радикалізуючи гуссерлівську максиму «до самих речей!». Незважаючи на те, що зриме розходження починається саме з різних тлумачень свідомості, відмінність гайдеґґерівського і гуссерлівського розуміння основних завдань феноменології має починатися не з цього пункту. Вище вже було сказано, що у феноменологію Гайдеґґер приходить, вже будучи збентеженим питанням про буття сущого, – тобто питанням, якого Гуссерль не ставив як основного для феноменології. Його феноменологічний проект починається з критики психологізму і натуралізму у філософії. Гайдеґґер погоджується з учителем, вважаючи розгортання ідеї інтенціональності як базової структури свідомості проривом у філософії. Але на цьому, за Гайдеґґером, феноменологія і зупиняється, скочуючись в ідею трансцендентальної свідомості, яка приводить її до традиційного упускання питання про буття сущого [14, с. 138].

Зупинимося детальніше на онтологічній недостатності гуссерлівської феноменології. Виявлення суб'єктивності як первинної сфери по відношенню до суб'єкта і об'єкта пізнання, до моральних та естетичних орієнтацій людської свідомості – одна з найбільш фундаментальних тем феноменологічної філософії Гуссерля. У феноменологічній установці предмет втрачає своє незалежне від свідомості існування й перетворюється у даність предмету, його смисловий образ. Тому трансцендентальна суб'єктивність не визнає пріоритету жодного виду предметності як вихідної точки рефлексії – у цьому смислі усі феномени є різнозначними. І саме тому онтологічні тенденції у феноменології Гуссерля проявилися не у повній мірі: роль буття приймає на себе свідомість, що феноменологічно рефлектує, призначення її – приводити до очевидності даність предметів і тим самим розкривати останні як феномени. Цю думку точно прояснює П. Гайденко: «предметом безпосереднього сприйняття після «винесення за дужки» емпіричного світу як трансцендентного свідомості залишається чиста структура самої свідомості» [7, с. 120]. Цим обгрунтована необхідність феноменологічної редукції [7, с. 110].

Гуссерль намагається сумістити феноменологічно витлумачений класичний раціоналізм з тими моментами свого вчення, у яких свідомість розуміється ширше, ніж самосвідомість. Це досягається лише за допомогою регулятивного, не феноменологічного принципу, який формулює основне завдання феноменологічної роботи: перетворити спонтанні дії суб'єктивності в усвідомленно-відрефлектовані. Таким чином, «свідомість відкриває себе в якості фундаментального регіону буття, але онтологія свідомості як сфера чистого самопроявлення виявляється непояснимою з феноменологічних позицій» [10, с. 111]. Дійсно, в інтенціональному акті ми не вбачаємо буття як судження або частину судження, воно непредикативне, і у цьому пункті Гайдеґґер і Гуссерль погоджуються з Кантом. Тому, як було сказано вище, роль буття з необхідністю приймає на себе свідомість, яка, проводячи феноменологічну редукцію, здатна ейдетично побачити цілісний, «чистий» феномен, а не сукупність його емпіричних та інших ознак. Через подібну нерефлексивну «онтологізацію» трансцендентальної свідомості питання про буття як таке Гуссерлем не ставиться.

На відміну від Гуссерля Гайдеґґер робить спробу свідомо експлікувати питання про буття. Оскільки він прагне вийти за рамки онтології свідомості, мова йде вже не про буття свідомості, а про буття як таке і, відповідно, про «фундаментальну онтологію». Розуміння буття, за Гайдеґґером, завжди існує, але воно залишається смутним. Тому при спробі поставити питання про буття потрібно вказати на таке суще, в якому буття саме себе виявляє. «Цим сущим, відповідно до Гайдеґґера, і є ми самі, такі, що запитують про буття. Для позначення цього сущого, яке має буттєву можливість запитування, Гайдеґґер вибирає термін Dasein» [10, с. 112].

Як тільки у фундаментальній онтології з'являється термін Dasein (який буквально перекладається слов'янськими мовами як «ось-буття» або ж більш вільно – але, на мою думку, більш влучно – як «присутність»), можна вести мову про ситуацію людини у творчості раннього Гайдеґґера. Саме тут вістря нашого дослідження – через виявлення Dasein як базової онтологічної структури людини можливо побачити коріння «антропологічної» проблематики фундаментальної онтології через онтологізуючу трансформацію Гайдеґґгером гуссерлівської феноменології. «Через вживання категорії Dasein Гайдеґґер претендує на принципову зміну способу розгляду людини у філософії на противагу усій пост платонівській традиції європейської філософії» [9, с. 137]. А втім, не варто беззастережно ототожнювати Dasein з людиною у специфічно антропологічному плані, оскільки Dasein – це, скоріше, спосіб буття людини, її онтологічна конституція, а не уся багатоманітність людської природи. Можна лише попередньо застережити стосовно того істотного моменту, що буттєва структура «ось-буття» містить у собі всі специфічні прояви згаданої багатоманітності, у чому і полягає принципова новизна принципу розгляду людини, що пропонує Гайдеґґер. «Запитуюче про буття сущого – Dasein – має бути визначене у своєму бутті, але у той же самий час буття стає доступним тільки через це суще» [10, с. 112]. Тим не менше Гайдеґґер заперечує наявність «кола у доведенні», оскільки суще у своєму бутті може бути визначене і без експліцитного розуміння буття» [12, с. 8]. Тут можна, скоріше, говорити не про «коло», а про деяку взаємну діалогічність (взаємопрояснення) буття як такого і буття Dasein.

Такий підхід виражає як спорідненість з вченням Гуссерля, так і істотну відмінність від нього. Феномени у Гайдеґґера далеко не рівнозначні, як у Гуссерля. Людина виявляється єдиним феноменом – сущим, яке себе показує у собі самому незалежно від того, розкриває свідомість цей феномен чи ні. Іншими словами, людина виявляє свою суб'єктивність незалежно від самосвідомості чи від пізнавальної свідомості. Не свідомість розкриває предмет як феномен, а само суще – Dasein, що запитує про буття і тим самим володіє можливістю буття, розкриває себе у собі самому, безперервно проявляє і виявляє себе, трансцендує, тобто виходить за межі несумірного з Dasein сущого – наявного. Це виходження-за Гайдеґґер вловлює термінологічно як екзистування.

Фактично, основне розходження ідей Гайдеґґера і Гуссерля вкорінене саме у різному розумінні природи свідомості. Непорушне право свідомості покладати феномени свого вбачання і бути для себе самої первинно даною реальністю ставиться Гайдеґґером під сумнів, оскільки у такому випадку незрозуміло, яким чином свідомість виявляє саму себе. Філософ, по суті, прагне показати взаємну необхідність проблеми буття і проблеми людини, які повинні втратити свою самостійність.

Таким чином, саме питання про людину, поставлене на ґрунті антропології, тобто у пошуках визначеної «людської природи», стає сумнівним. М. Гайдеґґер стверджує, що навіть якщо буде вивчена природна річ «людина» як одне з явищ світу і буде визначеним її спосіб буття, її реальність, але при цьому питання і визначення не зачеплять її істотності, інтенціонального у її бутті – вони зачеплять тільки наявне буття речі, якій її дії притаманні тільки як те, що додається, але не є релевантним для визначення буттєвого характеру цього сущого [14, с. 122]. Інакше кажучи, незрозуміло, яким чином можливо вести мову про *людське* у людині (тобто про те, що визначає цей вид сущого як такий), якщо усі її визначення і властивості як речі світу не утворюють онтологічної єдності. Буття залишається для Гайдеґґера основним питанням і основною темою філософії. Проте це не відмова від проблеми людини, але спроба її нової постановки.

Слід підкреслити особливість гайдеґґерівської онтології, суть якої у тому, щоб вказати на відмінність буття і сущого і, отже, на відмінність сущого, в якому проявляється буття, і несумірного з Dasein сущого. Цю відмінність, за Гайдеґґером, не можна визначити формально-логічно; навпаки, вона є первинною і являє собою первісну інтуїцію сущого, що екзистує. Гайдеґґер підкреслює, що відмінність, яку він називає онтологічною, не привноситься пізнавальною свідомістю, а вкорінена у самому способі існування людини. Отже, основним завданням у Гайдеґґера стає не «прояснення смислу світу» в останній очевидності трансцендентальної суб'єктивності, як це розуміє Гуссерль, а прояснення смислу буття, у якому кориниться пізнавальна установка.

Рух від Гуссерля до Гайдеґґера уявляється як зміщення центру тяжіння філософської думки зі свідомості на буття, але при цьому зберігається фундаментальна феноменологічна методологія постановки проблеми. Приймаючи гуссерлівську ідею інтенціональної природи свідомості, Гайдеґґер онтологічно розповсюджує принцип інтенціональності на все буття людини, і розкриває він цей принцип через екзистентність, екстатичність Dasein: «Перехід з інтенціональності до екстазу, отже, постійно мається на увазі, і, тільки беручи його до уваги, можна пояснити відношення Гайдеґґера до Гуссерля, оскільки цей перехід був не просто зсувом, а стрибком, який одразу ж переносить нас з однієї області в іншу. Для того, хто здійснив стрибок від свідомості до буття, останнє є не об'єктом свідомості, але простором виявлення сущого, і тоді саме буття, а не свідомість, стає фундаментальним питанням» [2, с. 175].

Фактично, «екзистенція» (у гайдеґґерівській феноменологічній транскрипції слова) – це не просто конститутивна здатність свідомості бути свідомістю-про, спрямовуватися на щось, покладене поза свідомістю, але – здатність виступати за межу власної самості назустріч неприхованості буття. Основоположним є не погляд-зсередини, але виступання-назовні. Це можна характеризувати як сутнісну зверненість Dasein, ось-буття, до «ось» свого буття, яке у фундаментальній онтології розкривається як часовість.

Можна сказати, що Гайдеґґер дійсно дезантропологізує людину, але це не значить, що фундаментальна онтологія, виявляючи фундаментальність буття як основу для будь-якого виду сущого, випускає й елімінує людину. Навпаки, строго кажучи, Гайдеґґер радикалізує і загострює питання про ситуацію людини у світі саме як людини, доводячи, що жодна онтологія не може бути вибудована інакше, окрім як із сущого, здатного запитувати про буття через свою природу. Інша справа, що будь-які антропологічні спроби визначити людину як суще зсередини самого сущого – тобто через її властивості й ознаки – чимало втрачають у вазі. Загострення цього питання надане Т. Васильєвою: «Проблема людини не може бути вирішена антропологією. <...> Людина – все ще головне у цьому світі, але вона не може вважати своє буття раз і назавжди забезпеченим, її хитке 'тут' і 'тепер' потребує турботи. Усвідомлення виливається у стурбованість» [3, с. 121].

Висновки. І все-таки, ми говоримо про «онтологічну ніщойність» людини (яку часом іменують «мерехтінням» [17]), оскільки якщо ми приймаємо екзистенцію Dasein як спосіб здійснення людського буття, то повинні визнати, що увесь предметний зміст, що утворює людину як особистість, знаходиться поза Dasein і набувається виключно через енергійно-вольове виступання за рамки власного сущого в *інше*. Тут криється внутрішній *діалогізм* гайдеґґерівської фундаментальної онтології – що робить М. Гайдеґґера представником діалогічної тенденції у філософії. На цьому ґрунті усувається протиставлення теоретичної та практичної філософії – феноменологія як метод побудови фундаментальної онтології виявляє себе не як один з родів пізнання, а як вчинок, коли «гідне мислення» є порожденням і утриманням нового способа життя, а значить онтологія стає етикою – не окремою галуззю теоретичного дослідження, а етосом, стилем життя, утриманням зусилля здійснення і відповідальності. І це повертає нас до одвічного завдання філософії,

виразно представленого сократично-платонівською традицією – бути засобом конституювання людини у історії, чому ми приділяємо спеціальну увагу [5]. Сутнісні риси ситуації людини у гайдеґґерівській онтології коріняться в екзистенціальній аналітиці Dasein (про що свідчить сама структура «Буття і часу»), а категоріальна схематика Dasein, у свою чергу, напряму сходить до розрізнення феноменологічних установок Гуссерля і Гайдеґґера.

Список літератури:

1. Бенуа Жослен. Преодоления метафизики / Жослен Бенуа; [пер. с франц. И. И. Блауберг] // Историко-философский ежегодник'2010. – М.: Центр гуманитарных инициатив, 2011. – С. 205-222.
2. Бофре Ж. Гуссерль и Хайдеггер / Ж. Бофре; [пер. с франц. В. Ю. Быстров]. Диалог с Хайдеггером. В 4-х книгах. Кн. 2. Новоевропейская философия. – СПб.: Владимир Даль, 2009. – С. 161-235.
3. Васильева Т. И. «Бытие и время» М. Хайдеггера в философии XX века / Т. И. Васильева // Материалы обсуждения: Ахутин А. В., Молчанов В. И., Васильева Т. И. // Вопросы философии. – 1996. – № 1. – С. 110-121.
4. Возняк С. В. Обреченность философии на метафизику / С. В. Возняк // «Метафізичний дискурс у філософії: історія і сучасність» (тези Міжнародної наукової конференції «ХХІХ-ті Читання, присвячені пам'яті засновника Львівсько-Варшавської філософської школи Казимира Твардовського», 11-12 лютого 2017 року) / Відп. ред. В. Л. Петрушенко. – Львів: Ліга-Прес, 2017. – С. 68-71.
5. Возняк С. В. О смыслах «историчности» человека / С. В. Возняк // «Людина – соціум – історія: складності сучасних взаємин» (тези Міжнародної наукової конференції «ХХVІІІ-мі Читання, присвячені пам'яті засновника Львівсько-Варшавської філософської школи Казимира Твардовського», 11-12 лютого 2016 року) / Відп. ред. В. Л. Петрушенко. – Львів: Ліга-Прес, 2016. – С. 236-238.
6. Возняк С. В. Метафізичний вимір кантівського апріорі / С. В. Возняк // Вісник Київського національного торгівельно-економічного університету. – 2017. – № 2(112). – С. 55-63.
7. Гайденко П. П. Научная рациональность и философский разум в интерпретации Эдмунда Гуссерля / П. П. Гайденко // Вопросы философии. – 1992. – № 7. – С. 112-127.
8. Кебуладзе В. Феноменологія і герменевтика як методологічні стратегії в сучасній українській філософії та гуманітаристиці / В. Кебуладзе // Філософія освіти. – 2013. – № 1. – С. 128-139. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhilEdu_2013_1_10
9. Михайлов А. А. Проблема «субъективности» в фундаментальной онтологии М. Хайдеггера / А. А. Михайлов // Проблема сознания в современной западной философии: критика некоторых концепций / В. А. Подорога, А. Б. Зыкова, И. С. Вдовина и др. – М.: Наука, 1989. – С. 137-156.
10. Молчанов В. И. Гуссерль и Хайдеггер: Феномен, онтология, время / В. И. Молчанов // Проблема сознания в современной западной философии: критика некоторых концепций – М.: Наука, 1989. – С. 110-137.
11. Петрушенко В. Начала метафизики (обзор истории и проблематики) / В. Петрушенко. – Днепропетровск: «ФЛП Середняк Т. К.», 2014. – 320 с.
12. Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер; [пер. с нем. В. В. Бибихин]. – СПб: Наука, 2003. – 450 с. – (Слово о сущем).
13. Хайдеггер Мартин. Мой путь в феноменологию / Мартин Хайдеггер; [пер. с нем. В. Анашвили при участии В. Молчанова] // Логос. – № 6. – 1995. – С. 82-90.
14. Хайдеггер М. Пролегомены к истории понятия времени / М. Хайдеггер; [пер. с нем. Е. В. Борисов] – Томск: Водолей, 1998. – 384 с.
15. Херрман Ф.-В. фон. Понятие феноменологии у Хайдеггера и Гуссерля: Сб / Ф.-В. фон Херрман; [пер. с нем. И. Инишев]. – Мн.: Пропилеи, 2000. – 192 с.
16. Черняков А. Г. Онтология времени. Бытие и время в философии Аристотеля, Гуссерля, Хайдеггера / А. Г. Черняков. – СПб.: Высшая религиозно-философская школа, 2001. – 460 с.
17. Ямпольская А. В. Феноменологическая редукция как прием / А. В. Ямпольская // Вопросы философии. – 2017. – № 2. – Режим доступа: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=1570&Itemid=52

Возняк С.В.
Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника

КАТЕГОРИАЛЬНО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ ХАЙДЕГГЕРОВСКОГО ПОНИМАНИЯ ОНТОЛОГИЧЕСКОЙ СИТУАЦИИ ЧЕЛОВЕКА

Аннотация
Статья посвящена рассмотрению антропологических идей в фундаментальной онтологии Мартина Хайдеггера. Доказывается, что нецелесообразным является обвинение Хайдеггера в элиминации данной проблематики, поскольку широта интерпретации понятия Dasein может пониматься как фундамент для постройки альтернативной антропологической концепции. Раскрытие сущностных черт Dasein позволяет говорить о различии феноменологии М. Хайдеггера и Э. Гуссерля как о категориальном источнике хайдеггеровского понимания онтологической ситуации человека.
Ключевые слова: трансцендентальное сознание, бытие, сущее, феноменология, человек, интенциональность.

Vozniak S.V.
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

CATEGORY-METHODOLOGICAL BASES OF HAYDEGGER'S UNDERSTANDING OF THE ONTOLOGICAL SITUATION OF HUMAN

Summary
This article is devoted to anthropological ideas in fundamental ontology of Martin Heidegger. It is shown that charges of Heidegger eliminating this issue is inappropriate as a broad interpretation of the notion of Dasein can be understood as the foundation for building an alternative anthropological concept. Disclosure of essential features of Dasein allows to talk about distinguishing of E. Husserl and M. Heidegger phenomenology as categorical source haydegger's understanding of the ontological situation of human.
Keywords: transcendental consciousness, existence, essence, phenomenology, human, intentsionality.

УДК 1:316.3

ПОНЯТТЯ ПЕРФОРМАНСУ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

Лігус М.В.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Розглянуто явище перформансу як соціального феномена. Висвітлено різні теоретичні обґрунтування перформансу з позицій соціальної філософії. Особливу увагу приділено аналізу концепцій перформансу, викладених у працях С. Фріса, Е. Фішер-Ліхте, І. Гофмана, Р. Шехнера та Дж. Александера. Виокремлено різні соціально-філософські підходи щодо розуміння перформансу. Систематизовано науковий досвід дослідження перформансу як соціокультурного явища сучасного життя.
Ключові слова: перформанс, соціальна подія, спектакль, колективні уявлення, актор, аудиторія, засоби символічного виробництва, мізансцена, соціальна влада.

Постановка проблеми. Сучасна дійсність тісно пов'язана з явищем перформансу. Спершу цей термін ствердився в зарубіжній гуманітарній науці як назва мистецького жанру, що виник у середині XX ст. Поява перформансу знаменувала поворот в історії культури, пов'язаний із трансформацією традиційних уявлень про мистецький твір та статус митця. Розвиваючись упродовж другої половини XX – початку XXI ст., перформанс став якісно новою формою мистецької практики. Ця форма характеризується кардинальним переосмисленням дихотомії категорій суб'єкта й об'єкта, виконавця та публіки, а також зміною співвідношення матеріального і знакового статусу дій та предметів як її складових.

Зважаючи на широке побутування перформансу в культурно-мистецькій сфері, це явище досліджувалося переважно в мистецтвознавстві. Водночас науковці визнають, що поняття перформансу виходить далеко за межі мистецтва, охоплюючи весь соціокультурний простір. Зокрема, І. Гофман, М. Карлсон, Б. Кіршенблат-Гімблет, Д. Конкервуд, П. Фелан та Дж. Александер простежують яскраві прояви цього явища на різних рівнях соціальної взаємодії: від ситуацій повсякденності до репрезентативних акцій політичного життя. Означені зауваги обумовлюють актуальність дослідження феномена перформансу в суспільних науках, зокрема, з позицій соціальної філософії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Внаслідок впливу «перформативного повороту» 1960-1970-х рр., що ствердив у науково-культурному середовищі розуміння світу як множини перформативних актів, у різних гуманітарних сферах зарубіжної науки активізувалося дослідження феномена перформансу. Яскравим свідченням цього став розвиток окремого напряму дослідження перформанса – *performance studies.*

У руслі цих студій найбільш плідними видаються розробки Д. Конкервуда, М. Карлсона, Б. Кіршенблат-Гімблет та П. Фелан, присвячені вивченню специфіки перформативного повороту та його наслідків. Праці цих дослідників також єднає пошук оптимального визначення поняття перформансу та осмислення його ролі в сучасному суспільно-історичному процесі. Зокрема, Д. Конкервуд вивчає комунікативний аспект проблеми перформансу, акцентуючи увагу на конститутивній ролі перформансу в культурі [5], а П. Фелан, яка досліджує різні форми колективних драматичних дій, наголошує на доцільності використання поняття перформансу для здійснення їх аналізу [8]. Перспективність дослідження явищ культури за допомогою поняття перформансу підкреслює також М. Карлсон [4].

Водночас теорія перформансу ще не набула сформованого вигляду. Зокрема, недостатньо дослідженим залишається соціально-філософський аспект поняття перформансу.

Мета статті – висвітлити і систематизувати різні теоретичні концепції перформансу, які розкривають це явище як соціальний феномен.

Виклад основного матеріалу. Розуміння перформансу як соціального феномена простежуєть-

ся у роботах зарубіжних вчених різних гуманітарних сфер. Ці праці, як правило, вирізняються міждисциплінарним характером дослідження. Британський соціолог музики С. Фріс аналізує перформанс як мистецьке явище, але водночас наголошує на його соціальній природі, беручи до уваги комунікативний потенціал перформансу [6]. Поняття перформансу вчений розглядає як соціальну подію, а саме форму риторики, що спрямована на виявлення та презентацію непересічних здібностей перформера. Зокрема, С. Фріс підкреслює виняткову роль тілесності у процесі конституювання смислів та передачі символічної інформації аудиторії, яка має зважати на невербальний вимір перформансу під час його інтерпретації.

Аналізуючи музичний перформанс, С. Фріс порівнює це явище зі спортом і вважає, що будь-який перформанс, подібно до спортивного заходу, є поєднанням імпровізації із встановленими правилами, які дають перформеру свободу виконання. За його словами «усі перформанси передбачають як спонтанні дії, так і виконання певної ролі» [6, с. 207].

Також С. Фріс дає такі характеристики перформансу: подвійне виконання (*«double enactment»* [6, с. 212]) та ілюстративні рухи (*«illustrative movements»* [6, с. 216]). Подвійне виконання означає, що кожний перформанс виконується водночас як митцем (знаною у певному соціальному просторі особою), так і певним персонажем, обраного митцем для трансляції своїх ідей. Ілюстративними рухами С. Фріс називає культурно обумовлену невербальну частину перформансу, що пов'язана із самим процесом виконання.

Інша сучасна дослідниця, театрознавець Е. Фішер-Ліхте, також розглядає перформанс як мистецький феномен, але при цьому наголошує на його загальнокультурному значенні, констатуючи, що перформанс може виникати на перетині різних суспільних сфер [1]. Дослідниця вважає, що перформанс має «могутню силу трансформації», а також стає фактором, що конституює культуру в сучасному світі [1, с. 13].

Водночас Е. Фішер-Ліхте відзначає, що перформанс суттєво відрізняється від художнього твору. На її думку, єдиний жанр мистецтва, з яким перформанс має спільні риси, це театральний спектакль. Зокрема, з цим жанром перформанс єднає демонстрація акторами певних умінь перед аудиторією. Специфічною ж ознакою перформасу дослідниця вважає активну участь аудиторії у процесі дійства.

За Е. Фішер-Ліхте, в ситуації фізичної співприсутності перформерів та глядачів виникає аутопоетична петля зворотної реакції, що зумовлює формування певної спільноти, яка є втіленням єдності естетичного, соціального та політичного вимірів перформансу. Це означає, що стосунки митця та аудиторії є симетричними, адже вони рівною мірою беруть участь у створенні перформансу, який жодним чином не є реалізацією готового задуму. Саме тому, на переконання Е. Фішер-Ліхте, перформанс неможливо «зрозуміти» остаточно, адже немає його наперед визначеної інтерпретації [1, с. 90].

Таким чином, згідно з концепцією Е. Фішер-Ліхте, «існування спектаклів визначається безперервним рухом між виникненням та зникненням, а також «аутопоетичною петлею зворотної реакції» [1, с. 137]. Перформативність та подієвість є конститутивними характеристиками будь-якого спектаклю, вони обумовлюють емерджентний характер смислу перформансу, адже унікальність кожного перформансу свідчить про необхідність конструювання смислу спільними зусиллями акторів та аудиторії.

Загалом Е. Фішер-Ліхте розуміє перформанс як соціальну подію. На її думку, до явища перформансу можна віднести різноманітні святкові дійства, ритуальні церемонії, ігри, спортивні змагання, політичні заходи, концерти, драматичні спектаклі тощо.

Якщо С. Фріс та Е. Фішер-Ліхте досліджували соціальну специфіку перформансу в мистецькій площині, то І. Гофман поставив за мету аргументувати соціологічні підстави виникнення і функціонування цього явища в різних вимірах суспільного життя. У своїй праці «Презентація себе іншим у повсякденному житті» [7] він розглянув феномен перформансу в контексті драматургічної теорії соціальної взаємодії. На думку цього вченого, перформанс є реалізацією моделі соціальної поведінки – виконанням індивідом певної «партії» у процесі комунікації з іншими з метою створення певного враження.

Розглядаючи структуру перформансу, І. Гофман виокремлює такі його складові: передній план, драматичне втілення, ідеалізацію, засоби експресивного контролю. Передній план перформансу – сукупність виражальних засобів, які використовує перформер з метою презентації своєї соціальної ролі. Передній план уможливлює порозуміння актора та аудиторії, адже втілює колективні уявлення, які перформер намагається актуалізувати за допомогою представлення своєї соціальної ролі. До елементів переднього плану належать як реквізит, необхідний для реалізації дії, так і специфічні риси самого перформера (зовнішність, соціальний статус тощо).

Згідно з концепцією І. Гофмана, успішна демонстрація і використання переднього плану передбачає наявність у перформера здатності драматичного втілення своїх намірів. Драматичне втілення сприяє комунікації перформера та аудиторії через невербальні засоби аргументації та впливу. Таким чином, від переконливості драматичного втілення ідей перформера залежить ефективність перформансу.

Інший невід'ємний компонент соціального перформансу – ідеалізація. Саме так дослідник називає спробу перформера презентувати себе за допомогою понять, які відображають цінності, прийняті у певному суспільстві [7, с. 3]. Зважаючи на це, у праці І. Гофмана перформанс постає експресивним повторним підтвердженням колективних етичних цінностей.

Ще одна важлива складова перформансу – засоби експресивного контролю, за допомогою яких виконавець намагається представити свої дії якомога природніше. Зважаючи на те, що можливість непорозуміння виконавця із публікою є досить реальною у перформансній комунікації (з огляду на те, що можливості інтерпретації дій виконавця не є чітко окресленими), засоби експресивного контролю, таким чином, мають

убезпечити виконавця перформансу від можливої критики з боку аудиторії.

Ідеї І. Гофмана згодом розвинув інший дослідник феномену перформансу – Р. Шехнер. Цей вчений також розглядав перформанс як процес самопрезентації індивіда. Він вважав, що перформансом можна називати будь-яку процесуальну активність, яка здійснюється в публічному просторі та має перформативний характер (виконавство, гра, спорт, ритуал тощо). На думку Р. Шехнера, усі ці процесуальні активності мають спільні риси, як-от: специфічна часова організація; виняткова цінність об'єктів, залучених у перформанс; невиробничий характер дії; визначені правила; часто специфічні місця реалізації.

Так само як І. Гофман, Р. Шехнер відрізняє перформанси від різноманітних активностей повсякденного життя. За його словами, перформанс – це «окремий світ, де люди можуть створювати свої правила, переписувати час, наділяти цінністю речі та працювати задля задоволення» [9, с. 13]. На думку Р. Шехнера, такі правила існують як структура, що завжди передбачає свободу, яку перформер здатний використати відповідно до власних здібностей. Такий простір свободи, а також відстороненість від повсякденного життя уможливлює як ідеалізацію, так і критику виконавця у перформансах. Перформанси, при цьому, мають відбуватися у місцях, розрахованих на можливість консолідації чисельної аудиторії (великі арени, стадіони, сцени тощо).

Окрім того, Р. Шехнер, подібно до Е. Фішер-Ліхте, розглядає перформанс як соціальну подію (*«actual»* – те, що існує через здійснення), виокремлюючи п'ять його ключових характеристик: 1) процес, що відбувається тут і тепер; 2) передбачає виняткові незворотні дії, обміни та ситуації; 3) має характер змагання: щось поставлено на карту для перформерів та часто аудиторії; 4) має місце ініціація, зміна статусу учасників цих подій; 5) визначене використання простору [9, с. 46].

На основі цих характеристик Р. Шехнер формулює визначення перформансу як «констеляції подій…, що відбуваються як із глядачами, так і з виконавцями, починаючи з того моменту, відколи перший глядач потрапляє у поле перформансу, допоки останній його залишає» [9, с. 71].

Зовсім інший соціально-філософський підхід до феномену перформансу запропонував сучасний дослідник Дж. Александер, якого вважають одним із провідників перформативного повороту в сучасній соціальній філософії. Наукова діяльність цього вченого пов'язана з розробкою макросоціологічної моделі соціального перформансу як інтерпретації теорії соціальної дії з позицій культурної прагматики.

Згідно з концепцією Дж. Александера, перформанс – «соціальний процес, у ході якого актори індивідуально або колективно презентують смисл певної соціальної ситуації» [3, с. 32], який вони свідомо або несвідомо використовують як засіб для переконання інших. При цьому, переконання аудиторії, на думку Дж. Александера, є важливішим за відповідність смислу дійсності. Успішність соціальних перформансів визначається здатністю його учасників поєднати структурні компоненти перформансу таким чином, щоби враження автентичності соціальної події сприяло суспільній інтеграції.

У випадку розрізненості елементів перформансу, його реалізацію не можна вважати ефективною, а отже, успішною. Виходячи з цього, Дж. Александер наголошує на взаємозалежності процесів суспільного розвитку і збереження єдності елементів соціального перформансу: чим більш диференційованим є суспільство, тим більш розрізненими є елементи соціального перформансу. Відповідно, прагнення учасників перформансу до автентичності є запорукою його успіху.

Дж. Александер визначив, що кожний соціальний перформанс вирізняється наявністю шести взаємопов'язаних елементів: колективних уявлень (*collective representations*); акторів (*actors*); аудиторії (*audience*); засобів символічного виробництва (*the means of symbolic production*); мізансцени (*mis-en-scene*); соціальної влади (*social power*) [2].

Система колективних уявлень передбачає єдність фонових символів та сценаріїв першого плану. Фонові символи – репертуар можливих значень, обумовлених соціокультурним контекстом, за допомогою яких аудиторія може інтерпретувати перформанс. Фонові символи завжди структуровані за допомогою бінарних опозицій, що кодують соціальні реалії і конструюють їх як культурні факти. У цьому контексті ключова роль належить сценарію, який визначає призму репрезентації певної інформації.

Іншим значущим елементом соціального перформансу є актор – виконавець. Він кодує смисл повідомлення, використовуючи певну знакову систему, а також втілює ідею і смисл повідомлення перед аудиторією. Аудиторія теж є невід'ємним компонентом будь-якого перформансу, адже у процесі його розгортання встановлюється взаємозалежність актора та аудиторії: вони діють як співавтори смислів події. Без аудиторії, таким чином, комунікація є неможливою.

Задля реалізації перформансу актори потребують засобів символічного виробництва – матеріальних об'єктів, що уможливлюють передачу символічної інформації. Засоби символічного виробництва є інструментом репрезентації, драматизації та оприявлення невидимих намірів та фонових уявлень учасників перформансу. Використання засобів символічного виробництва, крім того, уможливлює соціальне конструювання фактів.

Мізансцена, згідно з концепцією Дж. Александра, – це безпосереднє дійство у часі та просторі. Зважаючи на те, що перформанс не є винятково культурним текстом, він завжди передбачає певну просторову та часову організацію. Це означає, що будь-який перформанс має визначені місце і час реалізації.

Ще одним необхідним структурним елементом перформансу, за Дж. Александером, є соціальна влада. Це поняття розуміється дослідником як зовнішня цензура, що визначає статус перформансу та легітимує його можливі інтерпретації. Відповідно, соціальна влада є сукупністю політичних, економічних та статусних характеристик, що існують у суспільстві та впливають на те, хто може мати доступ до засобів символічного виробництва, хто може визначати культурний контекст перформансу, а також яка аудиторія братиме участь у перформансі.

Висновки. На підставі здійсненого аналізу праць зарубіжних вчених, які розглядали явище перформансу, можна виокремити три соціально-філософські підходи дослідження цього феномена. Перший підхід базується на розумінні перформансу як демонстрації здібності або навички (С. Фріс, Е. Фішер-Ліхте), другий пов'язаний із трактуванням перформансу як реалізації типізованих моделей поведінки (І. Гофман, Р. Шехнер), в основі третього підходу – розуміння перформансу як колективної соціальної дії (Дж. Александер).

Досвід вивчення поняття перформансу переконує, що цей феномен має яскраво виражену соціальну специфіку. Перформанс завжди постає як соціальна подія, що утверджує горизонтальні стосунки акторів та аудиторії. Аудиторія, при цьому, має можливість брати активну участь у колективному процесі творення смислів. Означені висновки дають підстави констатувати перспективність дослідження проблематики перформансу з позицій соціальної філософії.

Список літератури:

1. Фишер-Лихте Э. Эстетика перформативности / Эрика Фишер-Лихте. – Москва: Международное театральное агентство «Play&Play» – Издательство «Канон +», 2015. – 376 с.
2. Alexander J. C. Cultural pragmatics: social performance between ritual and strategy / J. C. Alexander // Sociological theory. – 2004. – Vol. 22, № 4. – P. 527-573.
3. Alexander J. Social performance: symbolic action, cultural pragmatics, and ritual / Jeffrey Alexander // Cambridge University Press. – 2006. – 375 p.
4. Carlson M. Performance: a critical introduction / Marvin Carlson // New York Routledge. – 2004. – 276 p.
5. Conquergood D. Beyond the text: toward a performative cultural politics / Dwight Conquerwood // The Future of Performance Studies. 1998. Pp. 25-36.
6. Frith S. Performing rites: on the value of popular music / Simon Frith. – Oxford: Oxford University Press, 1996. – 360 p.
7. Goffman E. The presentation of self in everyday life / Erving Goffman. – Edinburgh: University of Edinburgh, Social Sciences Research Centre, 1959. – 162 p.
8. Phelan P. Introduction: the ends of performance // The ends of performance, ed. Peggy Phelan, Jill Lane. New York University Press, New York and London, 1998, pp. 1-19.
9. Schechner R. Performance Theory / Richard Schechner. – London and New York: Routledge, 2003. – 432 p.

Лигус М.В.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ПОНЯТИЕ ПЕРФОРМАНСА: СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АСПЕКТ

Аннотация
Рассмотрено явление перформанса как социального феномена. Определены разные теоретические обоснования перформанса с позиций социальной философии. Особое внимание уделено анализу концепций перформанса, представленных в работах С. Фриса, Э. Фишер-Лихте, И. Гоффмана, Р. Шехнера и Дж. Александера. Выделены разные социально-философские подходы в понимании перформанса. Систематизирован научный опыт исследования перформанса как социокультурного явления современной жизни.
Ключевые слова: перформанс, социальное событие, спектакль, коллективные представления, актер, аудитория, средства символического производства, мизансцена, социальная власть.

Lihus M.V.
Taras Shevchenko Kyiv National University

THE NOTION OF PERFORMANCE: SOCIAL-PHILOSOPHICAL ASPECT

Summary
In the article performance is examined as a social phenomenon. Different conceptions of performance are explored from the perspective of social philosophy. Special focus is on the analysis of theories of performance presented in the works of S. Frith, E. Fischer-Lichte, E. Goffman, R. Schechner, and J. Alexander. Different social-philosophical approaches to the performance understanding are defined. Scientific results of the examination of performance as a sociocultural phenomenon of public life.
Keywords: performance, social event, collective representations, actors, audience, the means of symbolic production, mis-en-scene, social power.

УДК 261

ЄДНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ В ПРАВОСЛАВНІЙ ДЕРЖАВІ І СУЧАСНІЙ ЄВРОПІ

Тупчієнко М.Р.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті детально аналізується проблема єдності особистості в православній державі та сучасній Європі. Автор наголошує, що спосіб життя європейського суспільства виник із середньовічного дуалізму держави і суспільства. Підреслюється, що для розуміння того які саме права людини є предметом заклопотаності Церкви, необхідно хоч би коротко простежити їх виникнення, становлення і розвиток в історичному аспекті. Права людини формувалися в процесі тривалого взаємноспілкування людей, виникненні зв'язків і стійких форм стосунків. Доводиться думка про те, що одну з провідних ролей у формуванні єдності особистості в європейських державах займає викладання в тому чи іншому форматі курсу християнської, релігійної етики.

Ключові слова: особистість, православ'я, православна держава, Європа, сучасні європейські країни.

Постановка проблеми. Сьогодні релігійний чинник займає значущу роль в суспільстві та державному розвитку. Не є виключенням і європейські країни. Особливого значення релігійний фактор набуває в контексті глобалізаційних змін, оскільки зникають ті чи інші межі між країнами. Відповідно до цього одним з основних викликів для сучасної людини – проблема співрозуміння та толерантності у мультикультурному та міжрелігійному середовищі. Через це стає актуальним дослідження місця та значення особистості у православній державі та сучасній Європі.

Аналіз публікацій та досліджень. Наразі як зарубіжній так і вітчизняній релігієзнавчій науці присутні дослідження, які присвячені осмисленню становищу релігії в Європі та зокрема православ'я. Серед них можемо зазначити праці таких наступних дослідників як В. Бабія, В. Бондаренка, Л. Владиченко, В. Єленського, А. Колодного, І. Кондратьевої, Л. Конотоп, В. Лубського, О. Предко, О. Сарапіна, М. Рибачука, Л. Филипович, Є. Харьковщенко, Ю. Чорноморця, З. Швед, І. Яблокова та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Слід зазначити, що хоча є певна кількість ґрунтовних наукових досліджень, присвячених розуміння особистості у сучасному суспільстві та православній державі, проте наразі відсутній комплексний погляд на єдність особистості в православній державі і сучасній Європі.

Метою даної статті є релігієзнавче висвітлення та аналіз розуміння єдності особистості в православній державі та сучасній Європі.

Основна частина. Спосіб життя європейського суспільства виник із середньовічного дуалізму держави і суспільства. Новоєвропейські суспільства є «продуктом і результатом» діяльності та влади середньовічної церкви [4; 9]. Політика виникає значно пізніше релігії. В архаїчному суспільстві до появи політики релігія багато в чому забезпечувала регуляцію поведінки людей і дотримання моральних принципів на основі звичаїв, норм віровчення та ритуалів культу. Вона сакралізувала авторитет вождя племені (часто він був одночасно і жерцем), надавала ореол святості традиціям, що формувалися. Наприклад, Дж. Фрезер вважає, що першими носіями влади – вождями, царями ставали чаклуни, жерці, маги, і основою цієї влади була віра в їх чаклунську силу [10, с. 227]. Як бачимо, ця точка зору вченого збігається з визначенням харизматичного типу влади, яку дає М. Вебер [3, с. 166].

Практично загальновизнаним є положення про християнські корені людини. У християнському ракурсі, питання про невід'ємність прав людини було пов'язане з питанням про вічність і Богосхожість людини. Сучасне ж тлумачення прав людини розглядає його з позиції максимального задоволення його потреб і бере початок ще з Нового часу, в якому людство порвало зв'язок з Богом. Таке положення не може бути прийняте православним співтовариством. Зрозуміло, що права людини органічно вплетені в соціальне життя людей, їх громадські стосунки, способи існування. Вони є нормативною формою взаємовідносин між людьми, запобігаючи можливим конфліктам, протиборства. Такі права, як право на життя, на гідність, свободу совісті є необхідними умовами влаштування життя людини і досягнення їм кінцевій меті буття – порятунки душі і входження в життя вічне. Щоб прояснити, наскільки і які саме права людини є предметом заклопотаності Церкви, необхідно хоч би коротко простежити їх виникнення, становлення і розвиток в історичному аспекті. Права людини формувалися в процесі тривалого взаємноспілкування людей, виникненні зв'язків і стійких форм стосунків. При цьому були неминучі протиборства, конфлікти. В результаті були вироблені певні стійкі норми для різних, історично таких, що складаються форм буття залежно від сформованого способу життя, державності і релігії [2, с. 47].

На початку XX століття, за влучним виразом французького богослова Анре де Любака, людство як ніколи «стало мучитися потребою обходитися без Бога» [9, с. 39]. Визначальним явищем цього періоду життя в Західній Європі, а потім і у нас в Україні, стає демократія, що має на увазі повну свободу, тобто і «щастя» людини. До цього часу такі ключові поняття, як права людини, свобода, рівність, братерство під прапором яких і пройшли усі західні буржуазні революції, показали їх істинну суть, далеку від сенсу, спочатку закладеного в цих словах. Як відмічають автори, «демократія під виглядом прав і свобод створює сприятливі умови для усіх видів влади» [1, с. 234]. Видаючи себе за ідеал облаштування людського суспільства, на практиці демократія перетворилася на фарс і утопію, приховуючи свою істинну суть за нагромадженням порожніх,

але звучних і обнаученних фраз. Заради створення зручного їм суспільства, суспільства ілюзій, демократи пожертвували самою суттю, релігією, а також традицією і культурою, видаючи це за новий, прогресивний спосіб мислення і життя. Ще в кінці дев'ятнадцятого століття Фрідріх Ніцше говорив, що християнство – це знаряддя боротьби проти земного щастя. Пізніше, в тридцяті роки минулого століття при фашизмі рівність людей принципово заперечувалося, заміннюючись правом сильного.

«Що прийшло на зміну релігії в Європі? Комунізм і фашизм як ідеології, як світські віри. Що змінило їх? Сучасна безідеологічність (відносна звичайно, лібералізм – теж ідеологія), «безідейність» [9, с. 43-44]. З метою «визволення» від християнства будівельники «єдиного світового співтовариства» пустили в хід і єретичні секти Середньовіччя, псевдомонашеские ордена часів хрестових походів, літературні та філософські гуртки епохи Просвітництва, наукові асоціації та навіть масонські ложі нашого століття. Крок за кроком здійснювалася копітка робота по руйнуванню самого християнського світовідчуття з його богоподобие людини.

Відпали від благодаті Божої католицький Захід перший випробував на собі всю міць цього натиску. «Vexilla regis prodeunt inferni» («Прапори володаря пекла просуваються вперед»), – так писав у кінці дев'ятнадцятого століття в своїй енцикліці папа Римський Лев XIII, попереджаючи західний світ про небезпеку. В даний час скоєно відірваність людини від свого християнського коріння з їх моральним світоглядом дозволила зародитися і утвердитися новій концепції прав людини, без самої людини. Духовна спустошеність з одного боку і активні пошуки в області прав суто земного людини – з іншого, показові для Заходу, який прагне поширити все це за межі Європи. Права третього покоління, так звані Лібертарно права, що йдуть в розріз з багатовіковими людськими моральними цінностями і підвалинами, складають предмет гордості і у їх авторів, які вважають себе істинними захисниками свободи і прав людини. Секулярний західний світ початку минулого двадцятого століття до початку нинішнього століття «збагатився» новими претензіями в області прав і свобод людини, що загрожують існуючої в суспільстві моралі як на Заході, так і за його межами. З середини двадцятого століття Захід пережив ряд безкровних революцій, які мали негативні наслідки не тільки для нього, а й для всього світу, в тому числі і для Росії. Чого вартий молодіжний рух шістдесятих років, яка виголошувала абсолютний індивідуалізм і так звану «сексуальну революцію». На прапорах цього руху була написана безмежна свобода – свобода анархічного індивіда.

Самовираження, яким ганебним б воно не виглядало в очах людей, було основним стимулом і метою цього руху. Його антихристиянський характер очевидний. Відомий музикант і один з лідерів цього руху Джон Леннон відрито заявляв: «Христос пішов. Тепер ми приходимо на його місце». Під впливом цього і подібного їм рухів змінюється парадигма західної свідомості, а разом з ним і правова парадигма. Все це вдихнуло нові сили у всякого роду збочення, що зневажають елементарну моральність, які, тим не менш, стали претендувати не тільки на легальність, а й на їх законність, під прапором прав людини на свободу. В умовах глобалізації це несе пряму загрозу решті світу, дотримується своїх національних і релігійних цінностей.

Після розколу Церкви богословами католицької Європи було розроблено вчення про свободу волі, християнської моралі і справедливості. Блаженний Августин і Фома Аквінський розглядали вільну волю як наслідок відповідальності людини перед Богом. Аврелій Августин у трактаті «Про вільне вирішення» писав: «Моральна свобода є реалізація морального обов'язку в дотриманні добру» [2, с. 321]. У трактаті «Про свободу волі» Блаженний Августин пропонує систему «благ», які враховують як благо окремої людини, так і благо суспільства в цілому. Великим Благом називаються «чесноти, завдяки яким праведно живеться». Звичайним благом називаються «потенції (ж) душі, без яких праведно жити не можна». Найменшим благом називаються такі, «без яких праведно жити можна». До цього відноситься все тілесне, тілесне, в сенсі сприйняття певного світу за допомогою п'яти почуттів. Причому сприйняття за допомогою одного з почуттів будь-якого явища є індивідуальним для кожної людини. Життєвий шлях, націлений на тілесне, Блаженний Августин рахує не істинним, оскільки, «душа є більше благо, ніж тіло». Свободу волі, мудрість, справедливість він пов'язує зі звичайним благом. Праведна життя неможливе без вільної волі. А справедливість як принцип відплати за скоєне буде існувати тоді, коли людина буде вибирати цілі життя, вибирати те, що він вважає благом. Наслідком же досягнення великого блага є набуття істинної свободи – свободи від гріха і, отже, смерті, через возз'єднання з Богом [9, с. 43].

Розуміння «блага» Фомою Аквінським дещо відрізняється від його трактування Блаженним Августином. Він виводить положення про існування якогось відносного вищого блага. До нього відноситься боротьба зі своїми вадами, викорінення їх, утримання пристрастей.

Водночас у різних країнах Європи, процес релігійного виховання та запровадження на державну основу залишається не однозначним. Так право церкви на запровадження в програми загальноосвітніх шкіл (як їх на заході називають, публічних) релігійного комплексу залежить від державно- церковних відносин. Відомі три моделі державно-церковних відносин: церква відокремлена від держави; церква є державною; держава і церква є партнерами, їх взаємини ґрунтуються на двосторонньому договорі про співпрацю.

Свою класифікацію подає кандидат юридичних наук Р. Підіпригора:

– релігійна освіта присутня і в державних і приватних закладах;

– релігійна освіта присутня лише в приватних закладах;

– релігійна освіта заборонена і в державних і приватних закладах.

У межах першої моделі, релігійна освіта може надаватися як у державних, так і в приватних навчальних закладах, які можуть бути інтегровані в систему освіти країни. Наприклад, відповідно до ст. 2 Конституції Єгипту «Релігійна осві-

та є основним предметом у програмах системи державної освіти» [Див.: 8]. Друга релігійна модель притаманна країнам, де існує принцип відокремлення релігійних організацій від держави, але при цьому визнається значущість релігійної освіти. У таких країнах релігійна освіта у державних закладах заборонена. Проте держава не заперечує проти викладання релігії у приватних навчальних закладах, які 120 створюються релігійними організаціями. Дана модель має різні шляхи реалізації на практиці. Наприклад, у Франції, де публічна школа повністю секуляризована, в законі про освіту чітко підкреслено, що «релігійні інституції не можуть бути частиною навчальної програми» [Див.: 5].

У Великій Британії, де інгліканська церква є державною, держава фінансує, а церква контролює процес релігійного виховання. Для учнів цих шкіл обов'язковими є не лише уроки релігії, але й щоденні загальні богослужіння. Батьки, які заперечують участь своїх дітей у богослужіннях або відвідуванні уроків релігії, можуть звільнити їх від цього. Згідно з англійським законодавством про освіту, це не повинно бути предметом жодних дискусій [6, с. 104].

У західноєвропейських країнах, які мають підписаний конкордат із церквою, питання релігійної освіти молоді регулюються на договірних засадах. Наприклад, згідно з конкордатом Австрії та Ватикану, всі католицькі школи в Австрії прирівняні до публічних (тобто державних). Це положення поширюється на приватні школи, які визнані в Австрії публічними. У державних закладах Австрії курси морально-духовного спрямування є обов'язковим, однак держава передбачає відмову від релігійних занять, але з правом на відвідування світської етики з метою виховання у молодому поколінні релігійних цінностей.

Країни, що мали досвід тоталітарної комуністичної влади, а саме Польща, Чехія, Естонія, цю проблему теж вирішують толерантно. Польща сьогодні залишається країною з потужно представленою релігійною традицією що, безсумнівно, позначається на взаєминах держави і церкви в процесі освіти. За умовами законодавства Польської Республіки, предмет, що має назву «Релігія» є обов'язковим у структурі навчального комплексу. Усім легально діючим конфесіям надається однакове право на викладання згаданого предмета. Проте державою передбачено обирати між релігійним вихованням та трьома додатковими гуманітарними предметами. Подібна ситуація відбувається у Чехії та Естонії де релігійне виховання є позаконфесійним та абсолютно добровільним. Навчально- методична база є сформована та затверджена міністерством освіти. Законодавство країн Євросоюзу вважає за необхідність свободу вибору й права на здобуття релігійної освіти. Вільна конкуренція релігійних ідей є основою свободи вибору людини [6, с. 102].

Спільним для всіх країн Європи є загальне бачення взаємовідносин між духовною і світською освітою, яке виражається у формулі, що всі громадські навчальні заклади повинні бути плюралістичними та поважати релігійні та філософські переконання, відмовляючись від будь-якої пропаганди. Тому система освіти Західної Європи та деяких окремих посткомуністичних країн характеризується запровадженням релігійної освіти у вигляді самостійних дисциплін та гарантує молодому поколінню самостійне право вибору. Духовно-моральне виховання в Європі дає підстави зробити певні висновки.

Висновок. Отже, здійснивши цілісне дослідження стосовно розуміння єдності особистості в православній державі та сучасній Європі можна зробити висновок, що існує певне протиріччя між православною цивілізацією як комплексом цінностей, традицій та принципів та нинішнім станом законодавства ряду країн досліджуваного регіону. Наголошується, шо один з можливих шляхів подолання даної дилеми це залучення в освітній процес курсу християнської, православної етики.

Список літератури:

1. Антология мировой философии. – М.: Мысль, 1969. – Т. 1. – Ч. 1. – 380 с.
2. Армстронг А. Х. Истоки христианского богословия. Введение в античную философию / Пер. с англ. В. А. Самойлова. – 2-е изд., исправ. и доп. – СПб.: Издательство Олега Абышко, 2006. – 256 с.
3. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / М. Вебер; пер. з нім. О. Погорілий. – К: Основи, 1998. – 534 с.
4. Козловски П. Общество и государство: неизбежный дуализм: пер. нем. Е. Л. Петренко / П. Козловски. – М.: Республика, 1998. – 220 с.
5. Макар М. Нравственное богословие. Лекция 1.2 // [Електронний ресурс] / режим доступу: http://www.ortodossaambrogio.org/ru/nrbog12/index.html
6. Овчаренко К. Ф. Християнська етика як предмет релігієзнавчого дослідження [Дисертація]: дис. ... канд. філос. наук: 09.00.11 / Овчаренко Катерина Федорівна; М-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2013. – 181 с.
7. Нерсесянц В. С. Философия права Гегеля. – М.: Юрист, 1998. – 350 с.
8. Понкин, И. В. Преподавание знаний о религии в светской школе: европейский опыт правового регулирования [Електронний ресурс] / И. В. Понкин. – Режим доступу: http://www. nravstvennost/info/library/news detail. php?ID=2521
9. Права человека. Учебник для вузов / Ответственный редактор – член-корр. РАН, доктор юридических наук Е. А. Лукашева. – М.: Издательство НОРМА, 2001.
10. Фрэзер Дж. Золотая ветвь:: Исследование магии и религии / Пер. с англ. М. К. Рыклина. – М.: ТЕРРА-Книжный клуб, 2001. – 528 с.

Тупчиенко М.Р.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ЕДИНСТВО ЛИЧНОСТИ В ПРАВОСЛАВНОМ ГОСУДАРСТВЕ И СОВРЕМЕННОЙ ЕВРОПЕ

Аннотация
В статье подробно анализируется проблема единства личности в православном государстве и современной Европе. Автор отмечает, что образ жизни европейского общества возник из средневекового дуализма государства и общества. Подчеркивается, что для понимания того, какие именно права человека являются предметом озабоченности Церкви, необходимо хотя бы кратко проследить их возникновения, становления и развитие в историческом аспекте. Права человека формировались в процессе длительного взаимообщения людей, возникновения связей и устойчивых форм отношений. Доказывается мысль о том, что одну из ведущих ролей в формировании единства личности в европейских государствах занимает преподавание в том или ином формате курса христианской, религиозной этики.
Ключевые слова: личность, православие, православное государство, Европа, современные европейские страны.

Tupchiyenko M.R.
Kyiv National Taras Shevchenko University, Kyiv

UNITY OF PERSONALITY IN ORTHODOX STATE AND MODERN EUROPE

Summary
The article analyzes in detail the problem of unity of personality in the Orthodox state and modern Europe. The author notes that the lifestyle of European society arose from the medieval dualism of the state and society. It is emphasized that in order to understand what exactly human rights are the subject of Church concern, it is necessary at least to briefly trace their occurrence, formation, and development in the historical aspect. Human rights were formed in the process of long-term inter-communication of people, the emergence of ties and stable forms of relations. It is proved that one of the leading roles in the formation of personality unity in European countries is teaching in one form or another the course of Christian and religious ethics.
Keywords: personality, Orthodoxy, Orthodox state, Europe, modern European countries.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 785(477)

ВИКОРИСТАННЯ НАРОДНИХ ІНСТРУМЕНТІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МУЗИЧНІЙ КУЛЬТУРІ

Андрійчук П.О.
Київський національний університет культури і мистецтв

Розглянуто питання включення народних інструментів в сучасній музичній практиці. Для українського простору характерна взаємодія сфер академічної та естрадної музики. Можна спостерігати тенденцію включення оркестрами народних інструментів в свій репертуар не лише фольклорних зразків та творів українських композиторів, але й кавер-версій естрадних поп- та рок-хітів. Відзначено використання народних інструментів в діяльності рок та поп-гуртів, що є ознакою культурної ідентичності. Відмічено, що подібний синтез має значний культуротворчий потенціал, який сприяє появі самобутніх та неповторних мистецьких явищ.
Ключові слова: народні інструменти, оркестр народних інструментів, рок-, естрада, кавер-версія.

Постановка проблеми. Музична культура є напрочуд різноманітною та яскравою. Великий масив стильових напрямків сприяв виникненню незліченної кількості творчих колективів. Серед великих оркестрів можна виділити симфонічний, струнний, духовий, естрадно-симфонічний, джазовий оркестри, оркестр народних інструментів та інші. Використання тих чи інших інструментів сприяло появі певної традиції, пов'язаної з виконанням репертуару визначеного типу. Проте наприкінці XX – на початку XXI ст. можна спостерігати виникнення тенденції до стирання усталених норм, що сприяло зміні звичного «обличчя» виконавських колективів. Неабияку роль у розвитку цього процесу відіграла необхідність досягнення конкурентоспроможності в умовах надзвичайного поширення популярної естрадної культури. Тому актуальним питанням є аналіз виконавського репертуару та специфіки використання народних інструментів в сучасній українській музиці.

Останні дослідження та публікації. Аналіз особливостей оркестрів народних інструментів представлений в ряді робіт вітчизняних авторів, таких як Р. Нелюбов, Є. Роговська, В. Рутецький. Проблеми та перспективи народно-інструментального оркестрового виконавства розглядаються у дослідженні Г. Бродського, С. Сметани. Темброва палітра оркестру народних інструментів розкривається в роботі В. Дейнеги. М. Зайцева досліджує специфіку використання етнічних інструментів у композиторській творчості. Проте питання взаємодії академічної та естрадної сфери музикування, яке проявляється у включенні в репертуар оркестрів народних інструментів популярних композицій, а також залучення народних інструментів рок- та поп-гуртами не знайшло поки що висвітлення в сучасному музикознавстві.

Метою статті є дослідження особливостей використання народних інструментів в контексті української музичної культури XXI ст. Подібна мета передбачає аналіз виконавського репертуару та специфіки функціонування ансамблів народних інструментів. Так само необхідним для даного дослідження завданням є вивчення питання використання народних інструментів в естрадній музичній культурі.

Виклад основного матеріалу. Значне місце у розвитку культури певного етносу відіграють її артефакти, серед яких важливим компонентом є народні музичні інструменти. Проте відразу виникає питання про те, які саме інструменти ми можемо віднести до народних? Є. Роговська та В. Рутецький у посібнику «Оркестр народних інструментів» вказують на те, що ідентифікувати народні музичні інструменти будь-якого народу можна керуючись трьома факторами: часу, простору і суспільним фактором. «Згідно з фактором часу до народних музичних інструментів ми відносимо ті, що протягом певного історичного періоду використовувалися даним народом, виготовлялися і вдосконалювалися його майстрами і, найголовніше, набули специфічного національного репертуару» [5, с. 25]. Подібне визначення не викликає жодних заперечень. Проте вже спроба розділити інструменти за фактором простору на загальнонаціональні і регіональні, виявляється досить умовною. Адже автори до загальнонаціональних відносять скрипку, бандуру, колісну ліру, торбан, сопілку, окарину, бубон, барабан тощо. А серед регіональних народних інструментів згадують такі, як: флояра, дуда, трембіта, дримба, бугай, флейта Пана (Буковина) та ряд інших, хоча деякі з цих інструментів розповсюджені не лише в конкретному регіоні України, а й в інших країнах. На думку музикознавців, варто враховувати використання музичного інструменту в певній місцині, не надто звертаючи увагу на його походження. «Це народ створює інструменти, він їх відбирає, щоб пристосувати для своєї мети, для потреби самовираження. Тому ми повинні перш за все брати до уваги ставлення самого народу до власних музичних інструментів» [5, с. 26].

Отже використання народних інструментів в сучасному музичному процесі є вкрай важливим. Вони безпосередньо впливають на процес формування як самосвідомості творчих індивідів, так і усвідомлення себе в контексті культури. Сучасний музикознавець М. Зайцева влучно

зазначає про це: «Велику роль в художньому мисленні композитора відіграють уявлення про різні музичні інструменти, їх значення в розвитку музичного мистецтва і становленні національної і культурної самосвідомості» [3, с. 2.1]. В 30-40-х роках XX ст. в Радянському союзі виникло чимало оркестрів народних інструментів. Кожен з них включав у себе інструментарій більш універсальний – скрипки, ударні інструменти, а також ряд тих, що були більш характерні для певних народностей. Історія створення і формування українського оркестру народних інструментів досить складна. Про це зазначає Р. Нелюбов: «Дослідження особливостей інструментального складу оркестру показало, що струнно-смичкові інструменти не завжди були провідною групою оркестру. Тому єдине, що можна стверджувати, що український оркестр народних інструментів, як і аналогічні оркестри народів світу – це колектив виконавців на найбільш характерних для українського народного побуту музичних інструментах. Складовими оркестру народних інструментів обох типів є кваліфіковані виконавці, народний музичний інструментарій і репертуар» [4, с. 274-275]. До складу українського оркестру входили різноманітні інструменти – балалайки, домри, баяни, до яких згодом додалися бандури, кобзи, цимбали та ряд інших. Їх репертуар складався насамперед з творів, написаних радянськими композиторами відповідно до соціального замовлення, яке регулювалось ідеологічною спрямованістю офіційної політики керівництва комуністичної партії, що часом йшло всупереч об'єктивним закономірностям і суспільним потребам. Так здебільшого це могли бути обробки народних пісень, танців та деякі класичні твори. Проте подібна традиція згодом призвела до того, що оркестр народних інструментів почав користуватися набагато меншою популярністю, порівняно з іншими творчими колективами.

В останні роки можна спостерігати пробудження інтересу до народних інструментів, що зумовлене розширенням репертуару різноманітних виконавських колективів, включенням у нього творів, приналежних до інших стильових напрямків, оригінальне виконання яких заміновалось досить незвичною інтерпретацією. Цей фактор може бути оціненим позитивно, адже народні інструменти є не лише засобом національної ідентифікації, але й шляхом для розкриття креативних здібностей музикантів, завдяки значній здатності чудово адаптуватися в експериментальні проекти. М. Зайцева вказує на те, що за допомогою реконструйованих етнічних інструментів або їх реконструйованого звучання можна «подорожувати в часі», «відчути аромат минулих часів, увійти в звуковий світ давньої музики... етнічний інструментарій, характерні прийоми гри, надають композитору і виконавцю різноманітні творчі можливості злиття різних культурних традицій, створення політекстуальних творів і збагачення змістовного аспекту художнього образу, артистичного самовиявлення» [3, с. 2.17].

В сучасній естрадній музиці також можна спостерігати зацікавленість народними інструментами. Подібна тенденція пов'язана з піднесенням національного духу, оновленням за рахунок адаптації традицій. Про це влучно зазначає В. Дейнега: «Розвиток культури нації пов'язаний із відродженням історичних традицій музикування. Тому у наш час посилюється зацікавленість народними духовими інструментами як серед виконавців, так і серед слухачів» [2, с. 54].

Можна виділити декілька шляхів використання народних інструментів в сучасній музичній культурі. Найбільш «традиційним», логічним є існування ансамблів народних інструментів, основою репертуару яких є народні пісні та танці. Зараз можна спостерігати видозміну у репертуарі таких колективів, які починають виконувати популярні твори, кавер-версії хітів. Інша лінія представлена естрадними рок та поп-гуртами, які використовують народні інструменти як основний чи додатковий інструментарій в своїх власних композиціях. Також є ряд гуртів, учасники яких грають виключно на народних інструментах, проте основою репертуару є кавер-версії популярних композицій.

Перша тенденція представляє значний інтерес до даного дослідження, яку можна проаналізувати звернувшись до діяльності такого колективу як Національний академічний оркестр народних інструментів (НАОНІ). Його було створено у 1969 році, вже наступного року – 12 квітня 1970 року відбувся перший концерт на сцені Національної опери України. Раніше головним репертуаром була українська народна інструментальна музика, зібрана з усіх регіонів. Надзвичайно яскраво були представлені твори українських композиторів, як класиків – Д. Бортнянського, А. Веделя, С. Гулака-Артемовського, М. Лисенка, М. Леонтовича, так і сучасних композиторів – І. Поклада, М. Скорика, Є. Станковича, І. Шамо та інших. Широка палітра народних інструментів, серед яких бандури, цимбали, кобзи, скрипки, басоля, ліра, телинки, зозульки, свиріль, козобас, сурма, козацька труба, бугай, флояра, полтавський ріжок, дуда, дримба, рубель і качалка, бубон, береста та інші, дозволяє втілити будь-які творчі задуми.

В останні роки НАОНІ, яким керує лауреат Національної премії ім. Т. Шевченка, народний артист України, професор Віктор Омелянович Гуцал, влаштовує концерти, на яких вдало поєднуються обробки українських народних пісень, а також популярні композиції рок- та поп-виконавців. Г. Бродський та С. Сметана вказують на той значний потенціал, яким володіють оркестри, в яких використовуються народні інструменти, поєднані з сучасними, характерними для естрадних виконавських колективів. «Народно-інструментальне та естрадне оркестрове виконавство є одним із найдемократичніших видів мистецтва, яке володіє багатим арсеналом засобів ідейно-емоційного впливу на слухачів, різноманітними формами концертної діяльності та участі в масових святах. Успішний розвиток цього жанру пов'язаний із залученням до оркестрів народних та сучасних інструментів молодого поповнення і організації широкої мережі студентських оркестрів» [1, с. 61]. Ця думка є слушною, адже виходячи з існуючої гастрольної практики, концерти НАОНІ є надзвичайно популярними. Високий виконавський рівень музикантів, що входять до складу колективу, дозволяє грати

твори будь-якої складності, які належать до різних стильових напрямків. Творча інтерпретація композицій західних виконавців сприяє привертенню уваги широких слухацьких кіл. В якості прикладів можна згадати наступні композиції: «Miserlou» Діка Дейла (Dick Dale), що стала надзвичайно відомою після того як була використана у кінострічці «Кримінальне чтиво» К. Тарантіно; саундтрек до телефільму «Mission: Impossible» (1966) Лало Шифріна (Lalo Schifrin); пісні «Hotel California» гурту «The Eagles», «Nothing Else Matters» групи «Metallica», «Knockin On Heavens Door» Боба Ділана, «Smoke on the Water» гурту «Deep Purple», «Billie Jean» Майкла Джексона, «Let it be» Джона Леннона. Також в репертуарі НАОНІ є відомі композиції вітчизняних виконавців: «Дикі танці» співачки Руслани Лижичко, з якою вона здобула перемогу на Євробаченні в 2004 році, пісня «Воїна світла» гурту «Ляпис Трубецкой», «Весна» групи «ВВ». Варто відмітити, що ряд композицій не є точною копією хітів, а скоріше творчими інтерпретаціями, які побудовані шляхом компонування елементів українських народних пісень та танців з шлягером. Завдяки принципу колажу може підкреслюватися інтонаційна, ритмічна спільність.

Можна виділити певні особливості, притаманні трактуванню народних інструментів в оркестровому звучанні, про що зазначає В. Дейнега. «Характерною тенденцією оркестровки для оркестру народних інструментів є сміливіше використання у партитурі українських народних духових та специфічних (епізодичних) інструментів поряд із класичним інструментарієм, що збагачує його художньо-виражальні і темброві можливості. Удосконалення конструктивних і технічних можливостей цих інструментів створює умови для використання більшості з них не тільки як епізодичних, а й як сольних інструментів» [2, с. 54].

Другу тенденцію, а саме використання народних інструментів в діяльності естрадних колективів варто розглянути на прикладі етно-рок гуртів. Так соліст відомого рок-гурту «ВВ» (Воплі Відоплясова) – Олег Скрипка досить часто використовує гру на баяні в піснях «Музіка», «Весна», «Галю, приходь!», «Оля», «Полонина», «Є-є» та інших. Наприклад в композиції «Музіка» сама композиція починається зі звучання баяна на тлі мірної пульсації ритм-секції. Фактично його звучання наскрізно проходить через усю пісню, змінюючись збивками-брейками духових інструментів в першому заспіві та вставками бас-гітари у другому. Подібним чином вирішене аранжування хіту гурту пісні «Весна», де баян використовується не лише в якості одного з основних інструментів, що лунає протягом всієї композиції, але й виконує сольні уривки, створюючи неповторний саунд, який відрізняє їх звучання від інших рок-гуртів. В деяких композиціях партія баяну виконує лише функцію підтримки загального звучання, створюючи більш щільну фактуру, як під час приспіву в кульмінаційних розділах та наприкінці пісні «Є-є».

Так само в композиціях гурту «Мандри», що відноситься до напрямку етно-рок, відчувається тісний зв'язок з фольклором, насамперед за рахунок використання акордеону, як, наприклад, у «Карпатській пісні» (2015). Учасники гурту «Гайдамаки» протягом досить тривалого існування колективу в різних композиціях використовували акордеон, косу, сопілку, цимбали та інші народні інструменти.

Якщо ж звернутися до колективів, що мають відношення до поп-напрямку музичної культури, то варто згадати гурт «Бряц Бенд», в якому основними інструментами є електро-балалайка, акустична балалайка, баян та ударні – тобто виключно народні (не враховуючи модифікації балалайки у електро-версію). Стильове спрямування можна визначити як поєднання Classical Crossover та Indie Folk. В творчому доробку як власні композиції, так і кавер-версії світових хітів. Вибір інструментів дозволяє виконувати як класичні академічні твори (А. Вівальді «Пори року»), так і рок- («Show Must Go On» гурту «Queen», «Miserlou» Діка Дейла), поп- (пісні Майкла Джексона), латину («La Bamba» Ritchie Valens) та фольклорні зразки («Веснянка»).

Висновки. Народні інструменти широко використовуються в українському мистецькому просторі. Відбувається трансформація діяльності класичних оркестрів народних інструментів, які починають розширювати свій виконавський репертуар шляхом залучення кавер-версій естрадних хітів. Разом з тим, можна спостерігати діяльність естрадних колективів, які включають народні інструменти в якості додаткових або основних. Процес взаємодії різних галузей музичного мистецтва уявляється прогресивним явищем, що наочно демонструє невгасаючий інтерес до народних інструментів, які є засобом прояву культурної ідентичності.

Список літератури:

1. Бродський Г., Сметана С. Проблеми та перспективи народно-інструментального оркестрового виконавства // Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Сер.: Педагогічні науки. – 2014. – Вип. 134. – С. 61-64.
2. Дейнега В. М. Темброва палітра оркестру народних інструментів // Часопис НМАУ ім. П. І. Чайковського. – К.: НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2010. – № 1(6). – С. 51-56.
3. Зайцева М. Л. Возвращение к истокам: особенности применения этнических инструментов в творчестве Игоря Мациевского // Траектория науки. Электронный научный журнал. – 2016. – № 5(10). – С. 2.1.-2.19.
4. Нелюбов Р. М. Проблеми та перспективи колективного народно-інструментального музикування // Педагогічна освіта: теорія і практика. – 2012. – Вип. 11. – С. 273-277.
5. Оркестр народних інструментів: навчально-методичний посібник / Є. В. Роговська, В. В. Рутецький. – Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – 220 с.

Андрийчук П.А.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НАРОДНЫХ ИНСТРУМЕНТОВ В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ МУЗЫКАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЕ

Аннотация
Рассмотрены вопросы использования народных инструментов в современной музыкальной практике. Для украинского пространства характерно взаимодействие сфер академической и эстрадной музыки. Можно наблюдать тенденцию включения оркестрами народных инструментов в свой репертуар не только фольклорных образцов и произведений украинских композиторов, но и кавер-версий эстрадных поп- и рок-хитов. Указывается, что использование народных инструментов в деятельности рок и поп-групп, является признаком культурной идентичности. Отмечено, что подобный синтез имеет значительный культуротворческий потенциал, который способствует появлению самобытных и неповторимых художественных явлений.
Ключевые слова: народные инструменты, оркестр народных инструментов, рок, эстрада, кавер-версия.

Andriichuk P.O.
Kiev National University of Culture and Arts

USE OF FOLK INSTRUMENTS IN MODERN UKRAINIAN MUSICAL CULTURE

Summary
The article dedicated the question of the inclusion of folk instruments in modern musical practice. For Ukrainian space typical cooperation areas of academic and pop music. You can observe a tendency to include orchestra of folk instruments in their repertoire not only folklore samples as well as works by Ukrainian composers, but also cover versions of pop and rock hits. Use of folk instruments in rock and pop bands noted as a sign of cultural identify. It is pointed that this synthesis has significant potential for culture, which contributes to the emergence of original and unique artistic events.
Keywords: folk instruments, folk orchestra, rock, pop music, cover version.

УДК 781.6

ДИРИГЕНТСЬКА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ КОНЦЕРТУ № 2 ДЛЯ ВІОЛОНЧЕЛІ З ОРКЕСТРОМ ГЕННАДІЯ ЛЯШЕНКА

Врублевський В.А.
Київський національний університет культури і мистецтв

В статті, на прикладі різних виконавських версій концерту № 2 для віолончелі з оркестром Г. Ляшенка, аналізується специфіка диригентської інтерпретації. Варіанти прочитання композиторського задуму такими диригентами, як В. Блінов та А. Власенко, сприяють підкресленню лірико-медитативного чи конфліктно-драматичного типів розгортання музичного матеріалу. Обрана диригентом стратегія розуміння твору впливає на модифікації інтерпретаційної версії партії соліста, навіть за умови одного виконавця партії віолончелі соло. Композиторський задум потенційно включає в себе можливості для втілення різних виконавських прочитань. Інтерпретація диригента підкреслює інтегрування голосів оркестрової тканини або їх диференціювання.

Ключові слова: концерт, віолончель, диригент, Г. Ляшенко.

Постановка проблеми. В українській музиці жанр інструментального концерту здобув свого втілення в творчості практично всіх сучасних композиторів. Серед них можна назвати імена композиторів старшого покоління, таких як Є. Станкович, Л. Колодуб, Ж. Колодуб, Ю. Іщенко, М. Скорик, Г. Ляшенко, середнього – В. Журавицький, С. Луньов, Л. Юріна, С. Зажитько, І. Щербаков, а також плеяди молодої генерації – А. Рощенко, М. Шоренков, Б. Працюк і ін. Можна з упевненістю сказати, що жанр концерту є одним з провідних у професійній музичній культурі України. У творчості Г.І. Ляшенка концертному жанру відведено значне місце серед інших симфонічних творів, варто згадати концерт для арфи, концерт для контрабаса, симфонію-концерт для фортепіано, два концерти для віолончелі з оркестром. Концерт № 2 для віолончелі з оркестром є зразком твору з високим рівнем емоційно-образного змісту, який був написаний з урахуванням виконавських можливостей соліста – І. Кучера. Актуальним питанням постає специфіка диригентської інтерпретації даного твору. «Проблема інтерпретації музичного твору є однією з ключових у музичному виконавстві, вона торкається об'єктивно-суб'єктивних аспектів ступеню виявлення авторського композиторського задуму і міри свободи виконавської творчості» [1, с. 101].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Специфіка музичної інтерпретації окреслюється в працях В. Москаленка, Л. Гаврілової, Л. Псарьової. Темброва логіка творів Г. Ляшенка аналізується в науковій розробці М. Денисенко. Загальну характеристику творчості провідного українського композитора здійснює М. Ржевська.

Виділення раніше невирішених частин проблеми. Попри те, що специфіка творчості Г. Ляшенка окреслюється в ряді робіт вітчизняних музикознавців, питання диригентської інтерпретації його концерту № 2 для віолончелі з оркестром не було представлено в науковому дискурсі, що зумовлює доцільність його розкриття в межах даної статті.

Формулювання мети статті. Метою статті є аналіз інтерпретаційних диригентських версій концерту для віолончелі з оркестром Геннадія Ляшенка.

Виклад основного матеріалу. Концерт для віолончелі з оркестром Г. Ляшенка належить до одних з найбільш ліричних творів українського композитора. Досить цікавим фактом є те, що твір був написаний з урахуванням можливостей конкретного виконавця-соліста. Прослуховування «Юнацької» сонати Ріхарда Штрауса у виконанні Івана Йосиповича Кучера справило сильне емоційне враження на композитора, внаслідок чого Г. Ляшенко почав писати свій концерт цілеспрямовано під стиль і виконавські можливості визначного українського віолончеліста. За визначенням самого автора, концерт № 2 для віолончелі з оркестром є своєрідною життєвою сповіддю. Вибір такого особистісного, відвертого викладу став приводом для переосмислення сонатної форми, яка найбільш часто використовується в жанрі концерту. Композитор свідомо обирає нетрадиційне семантико-драматургічне значення звичних тем-образів і наділяє головну партію ліричним змістом, в той час як побічна партія стає носієм активної дієвості та конфліктності. Соло віолончелі є символом ліричної образності, виконуючи функцію авторського голосу, в той час як оркестр «звукозображає» події, формує фон і втілює активні епізоди.

Власне сам твір став знаковим для Г. Ляшенка, адже саме за нього йому було присуджено в 2008 році Національну премію України імені Тараса Шевченка. М. Ржевська вказує: «Всесвіт музичних ідей Геннадія Ляшенка незмінно приваблює слухачів, серед яких можна знайти представників різних поколінь і професій. Композитор здобув також втілене в почесних званнях і преміях офіційне визнання, апогеєм чого стало присудження йому в 2008 році Національної премії України імені Тараса Шевченка за Другий концерт для віолончелі з оркестром і два хорових твори – «Містерію тиші» на тексти фрагментів з поем Тараса Шевченка й кантату на вірші Богдана Ігоря Антонича «Вітражі й пейзажі» [4].

Аналізуючи проблему інтерпретації твору варто визначити до якого типу вона може бути віднесена. Музикознавець В. Москаленко відмічає, що існує декілька типів інтерпретаційних версій: «Відповідно до характеру інтерпретаційних версій у музичній інтерпретації виділяються: слухацький, редакторський, виконавський, композиторський та музикознавчий різновиди. У редакторській інтерпретації підсумком інтерпретування є адаптований до нових виконав-

ських вимог варіант нотного тексту музичного твору. Виконавська інтерпретація втілюється в музичному звучанні нового «прочитання» твору. Композиторська інтерпретація характеризується музичною переробкою художнього матеріалу іншого твору чи його фрагмента. Музикознавча інтерпретація виражається в описах музики засобами вербальної чи будь-якої іншої немузичної мови» [3, с. 109-110]. Інтерпретація диригентська може бути віднесена типологічно до виконавського різновиду.

Існує декілька інтерпретацій концерту для віолончелі з оркестром, серед яких будуть розглянуті дві диригентські версії – В. Блінова та А. Власенка. Під керівництвом В'ячеслава Костянтиновича Блінова у виконанні академічного симфонічного оркестру Національної радіокомпанії України концерт № 2 для віолончелі з оркестром прозвучав декілька раз, прем'єра відбулася в 2002 році в рамках «Київ музик фесту» у великій залі НМАУ ім. П.І. Чайковського, також був здійснений запис в ДЗЗ в 2003 році і потім твір було виконано в рамках «Музичних прем'єр сезону». За основу аналізу інтерпретації даного твору було обрано прем'єрна версія 2002 року. Виконання концерту для віолончелі № 2 Г. Ляшенка Київським естрадно-симфонічним оркестром під керівництвом Алліна Григоровича Власенка було здійснено в 2007 році в рамках авторського концерту, присвяченого присудженню Національної премії України ім. Тараса Шевченка у великому залі НМАУ ім. П.І. Чайковського. Слід зазначити, що обидва диригента відрізняються універсальністю і у них відсутня певна установка щодо виконання яких-небудь улюблених жанрів або музичних стильових напрямків. Цікавим аспектом при порівнянні двох диригентських інтерпретацій є те, що соло віолончелі в обох випадках виконує І. Кучер. Таким чином можна простежити як особливості диригентської інтерпретації впливають на трансформацію виконавчих вимірів партії соліста.

Якщо спробувати найбільш загально окреслити виконавський задум диригентів, то, насамперед, варто окреслити певні часові межі звучання твору. Для стилю Г.І. Ляшенка характерне надання свободи вибору того чи іншого темпу. Темпові позначення в розділі Meno mosso (т. 243) такі: чверть = 63-66. Слід також зазначити, що композитор вказує в партитурі приблизну тривалість звучання – 27 хвилин. Власне у трактовці В. Блінова концерт звучить 27 хвилин, а у А. Власенка – 23 хвилини. Внаслідок цього, у А. Власенка, який обирає високу темпову позначку (чверть = 66), створюється драматургія конфліктного типу з спрямованістю до кінця твору. У виконанні В. Блінова, який обирає нижню межу темпів (чверть = 63), основою концепції є лірико-драматична трактовка з тяжінням до трагізму. Вибір темпів є одним з факторів створення того чи іншого образного ладу. Яскраво градація вибору темпів проявляється в активному розділі Allegro (такт 274), де чверть = 72-76. Спостерігається та сама тенденція, коли Блінов обирає нижню межу темпу, а Власенко, відповідно, верхню.

В цілому для версії Блінова характерними є чітка вивіреність, загостреність градацій між повільними і швидкими розділами форми, показ внутрішньої сутності кожного розділу, увага до всіх «подій» музичної тканини, переживання емоційно-образного стану в момент його проголошення. В результаті цього створюється ефект присутності, співпереживання того, що відбувається, заглибленості в емоційний стан. Яскраво виділяється вся інтонаційна канва твору, що дає можливість простежити під час прослуховування всі особливості інтонаційних модифікацій основного тематичного матеріалу. Простежується основна установка інтерпретаційної версії В'ячеслава Блінова, сутністю якої є акцент на інтонаційній спільності, що виступає фактором єдності твору. Весь тематичний матеріал концерту має спільне коріння, явним стає принцип монотематизму, і різні варіанти теми наче розфарбовуються шляхом вибору тих чи інших жанрових витоків. У виконанні В. Блінова в драматургії концерту № 2 для віолончелі з оркестром переважає скоріше медитативна складова. Хоча в творі є конфліктність, що створюється завдяки контрастній образності, яскравим тембровим рішенням, темповим змінам різних епізодів, однак завдяки особливій увазі до інтонаційних модифікацій основного тематичного елемента простежуються єдність тем всіх розділів.

В інтерпретації Власенка твір набуває дещо інших рис. Внаслідок вибору більш швидких темпів, зменшується виразне «промовляння» основного тематичного матеріалу. Надається перевага фоновому матеріалу, а також контрапунктичним лініям, внаслідок чого менш яскраво представлений основний тематичний матеріал. Відбувається згладжування градацій між різними, навіть протилежними образами і розділами твору. Завдяки більш рухливим темпам твір набуває характеру токатності, переважає моторика, а не інтонаційне начало. Під керівництвом А. Власенка в концерті більш яскраво виступає на перший план конфліктна драматургія твору. Ефект «розвитку на відстані» основного тематичного ядра стає прихованим від слухача. Кожен з контрастних розділів форми виступає як самостійна тематична побудова, для якої немає інтонаційного аналога в попередньому розділі. Наприклад, від 63 такту в партії першого фагота, а потім у першого гобоя проходять елементи теми віолончелі (тт. 6-8). У трактуванні Блінова виразно чутна темброво-образна трансформація головного тематичного елемента. У Власенка даний епізод скоріше постає як принципово новий розділ. Переоркестровка виступає фактором «невпізнання» теми. Безумовно, у виконанні віолончеллю при динаміці *p* на фоні витриманого фону у струнних і підголосків дерев'яних духових (як це було на початку твору) і виконанні деревом на тлі струнних і остинато у валторн (тт. 66-74) мало спільного, проте аналіз інтонаційного комплексу наштовхує на думку про безпосередню спадкоємність.

Варто відмітити, що Геннадій Ляшенко обрав тип початкової фактури, яка має великий потенціал для різноманітних трансформацій шляхом переходу кількісних перетворень в якісні. Наприклад, якщо в підголосковій поліфонії зростає ступінь контрасту між поліфонічними голосами, то фактично виникає контрастний тип поліфонії. Якщо, навпаки, зростає ритмічна схожість між

інтонаційно спорідненими голосами, то в наявності ознаки гетерофонії. При посиленні функціональної різноплановості голосів виявляється порідненість з гомофонно-гармонічною фактурою. І, нарешті, при збільшенні тенденції до переплетення голосів, акцентуванні їх темброво-фактурних особливостей на противагу інтонаційним – фактура трансформується в сонорний комплекс. Таким чином, такий тип фактури, який заявлений в початковому проведенні теми можна метафорично асоціювати з протоплазмою, що легко піддається різним варіантам структурування. Потенційна хиткість кордонів між фактурними типами заявлена вже з перших тактів твору, де інтонаційні ходи *b-des* можна інтерпретувати і як єдину інтонаційну лінію, розподілену між різними тембрами, і як темброво-фактурну перекличку якісно різних пластів. Мається на увазі перекличка між віолончелями, контрабасом, бас-кларнетом і литаврами – тонкий тембровий штрих, який допускає виконавські інтерпретації як в сторону інтегрування голосів оркестрової фактури, так і в бік їх диференціації.

Інтегрування голосів оркестрової тканини найбільш яскраво проявляється в інтерпретації В. Блінова, а диференціювання – у виконанні концерту під керівництвом А. Власенка. Виникає аналогія з потенційною «схильністю» головної мелодійної теми до жанрових трансформацій. Ця тема близька до пісенної сфери завдяки співучому інтонуванню, тембру солюючої віолончелі в експресивному регістрі, плавній ритміці і м'якому акомпанементу, що балансує на межі з гротескним образом. Мається на увазі широка інтерваліка, графічно наочні інтонаційні злами, які при іншому ритмічному, тембровому і артикуляційному рішенню можуть асоціюватися з гротескною сферою (див. тт. 312-333). Виходячи на рівень більш широких узагальнень, можна використовувати тезу про реальні і потенційні аспекти тематизму. Будь-яка тема може бути розглянута як з позицій того, що в ній присутнє в момент її викладу, так з позицій того, які можливості є щодо внесення нових рис в її складові елементи.

Як вже відмічалося вище, жанрове різноманіття подальших проявів початкової теми найбільш повно знаходить своє відображення в трактуванні В. Блінова. Вищезазначений стриманий (в темповому відношенні) виклад дозволяє прослухати кожен інтонаційний зворот. Більш того, партія оркестру є дуже «гнучкою» в плані функціональності. Безумовно, партія соло віолончелі є голосом автора, носієм особистісного начала. Оркестр створює фон, іноді ніби «співпереживаючи» віолончельній партії, іноді виступає в ролі «анти-героя», але при цьому сутністю цієї інтерпретації є саме лірико-індивідуалістичне трактування даного концерту диригентом.

При виконанні концерту під керівництвом А. Власенка відбувається абсолютно інше функціональне наповнення партії оркестру. Солююча віолончель і оркестр виступають на рівних позиціях, при цьому відсутній момент змагальності між ними. Крім цього є відчуття того, що оркестр залучає соліста в свій образ світу, твір стає спрямованим до кінця. (Абсолютно логічно з цього випливає, що найбільш яскраво ця особливість виявляється у швидких епізодах).

Якщо порівняти різні варіанти виконання І. Кучером партії віолончелі соло, то, по-перше, варто ще раз відзначити, що твір було цілеспрямовано написано з урахуванням його виконавських можливостей, і не виникає ніяких сумнівів в віртуозності даного музиканта, який є професіоналом найвищого рівня. Однак саме у виконанні під керівництвом В. Блінова проявляється все різноманіття майстерності, віртуозності, як в плані техніки, так і в образному наповненні. При більш повільному темпі опукло і яскраво звучать тт. 90-107, де відбувається перекличка між репліками оркестру і солістом. Віолончель грає роль шамана, який, то повторює якісь «мантри», «слова» заколисуючи нас, то створює колосальну розрядку, тим самим повністю фіксуючи на собі слухацьку увагу. При виконанні під керівництвом А. Власенка даний магічний ефект відсутній. Соліст не може вирватися із заданої диригентом сітки, немає відчуття свободи в даній каденції, в результаті чого виразність проголошення значно знижується. Віолончель стає одним з «гвинтиків» машини, що безперервно рухається. Сольні епізоди – т. 104, 108 – проходять в режимі загального цілеспрямованого руху оркестру.

Здійснений аналіз твору дозволяє зробити ряд зауважень щодо нових і своєрідних рис даного концерту по відношенню до вже відомих і класифікованих типів інструментального концерту. Превалювання внутрішньої реакції ліричного героя над зовнішніми імпульсами є яскравою індивідуальною рисою даного твору. З одного боку, безсумнівно, присутній діалог образних начал і їх змагання за першість в образному полі твору. У цьому сенсі в наявності відповідність перекладу слово concertare з латинської мови (змагання). З іншого боку, завдяки превалюванню інтонаційного ядра, яке, трансформуючись, накладає відбиток на всі образи концерту, можна зробити висновок про переважання принципу монологу над діалогом. При цьому легше знайти зв'язок з італійським значенням слово concerto (гармонія, згода). До такого типу «гармонійних» концертів можна віднести такі твори, як «Метамузика», «Монодія» для фортепіано з оркестром, симфонія-концерт для скрипки з оркестром В. Сильвестрова, концерт для арфи, клавесина і струнних Ю. Іщенка і концерт для арфи з оркестром Г. Ляшенка. У дослідженому випадку присутній драматичний інтровертний діалог, як особлива форма монологу, що увібрав в себе складні колізії і взаємодії внутрішнього і зовнішнього начал.

У концерті присутні не тільки звичайне концертування як «змагання» соло інструменту з оркестром, а й змагання образних начал: внутрішнього і зовнішнього, ліричних і «антиліричних» жанрів. Ці начала чітко матеріалізуються в концерті в наступних смислових опозиціях:

1) жанрові: романс, пісня на одному полюсі, токата, марш, фанфара – на іншому.

2) фактурні: поліфонічність, лінеарність, горизонталізація – гомофонно-гармонічний склад, вертикалізація.

3) темброві: інструменти з м'якою атакою, теплим, насиченим звучанням (віолончель соло, струнні з переважанням плавних штрихів; дерев'яні духові – кларнет, фагот, гобой; валторни; ударні – литаври і великий барабан) – інстру-

менти з гострою атакою, з холоднувато-різкою звучністю (флейта і флейта пікколо у високому регістрі, важка мідь – труби, тромбони, туби, високі ударні і клавішно-щипкові – челеста, арфа, ксилофон, трикутники, флажолети струнних при різких уривчастих штрихах).

4) ладова: виразні ознаки ладотонального мислення на одному полюсі і тяжіння до вільної атональності на іншому.

5) опозиція типів інтонування – квазі-вокальне і суто інструментальне.

Однак превалювання логіки монологу над логікою діалогу в кінцевому підсумку знімає категоричність таких протиставлень, що і підтверджує аналіз коди твори.

Можливо, особлива концептуальна роль «внутрішнього» начала в концерті побічно пов'язана зі специфікою еволюції національної музичної традиції. Східнослов'янська музична культура, на відміну від західноєвропейської, продемонструвала великий часовий розрив між масовою появою хорових концертів і виникненням видатних зразків інструментального концерту. Особливо це характерно для української музичної культури. Це наклало свій відбиток на саме ставлення до концерту і призвело до зміщення акцентів у сферу лірики, в самозаглибленість, до деякого зниження ролі саме змагального начала. М. Денисенко, характеризуючи творчість Ляшенка зазначає: «...дуже суттєвим в творчості Г. Ляшенка видається поєднання новаційних тенденцій з індивідуальною авторською інтонацією, індивідуальним баченням класичних формотворчих принципів, дотримання «високої ноти» духовного та емоційного напруження, перетворенням традиційних принципів у нові стилістично-знакові контексти» [2, с. 7].

Висновки. Завдяки особливостям композиторського задуму і виконавського прочитання диригентами В. Бліновим і А. Власенко твору, виникають дві різні інтерпретаційні версії концерту № 2 для віолончелі з оркестром Г.І. Ляшенка. Створюючи або лірико-драматичний (версія В. Блінова), або конфліктно-активний образ даного твору (версія А. Власенко) здійснюється вплив на інтерпретацію партії віолончелі соло, яку виконував І. Кучер. Під керівництвом В. Блінова проявляється різноманітність майстерності, віртуозності техніки, а також багатогранність втілених різних образів. Оркестр дає можливість «висловитися» віолончелі. При виконанні під керівництвом А. Власенка соло віолончелі стає одним з інструментів оркестру, який прагне до постійного змагання із загальним цілим. У самому творі закладена глибока філософічність, властива творам, написаним в зрілий період композиторської творчості. У ньому поєднуються, здавалося б, несумісні і часом протилежні компоненти, що створюють можливість для різнопланових інтерпретаційних інваріантів.

Список літератури:

1. Гаврілова Л., Псарьова Л. Інтерпретація музичного твору: теоретичні аспекти // Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти: збірник наукових праць. Вип. 3. – Слов'янськ, 2016. – С. 97-106.
2. Денисенко М. Закономірності тембрової логіки в квінтеті для духових «TEXHEMA» Геннадія Ляшенка: виконавське прочитання // Тези міжнародної науково-теоретичної конференції «Феномен школи в музично-виконавському мистецтві». – К.: НМАУ, 2005. – С. 55-58.
3. Москаленко В.Г. Аналіз у ракурсі музичної інтерпретації // Часопис Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського: науковий журнал. № 1(1). – К.: НМАУ ім. П.І. Чайковського, 2008. – С. 106-111.
4. Ржевська М. Слово про майстра [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kdam.kiev.ua/shevchenko/lyashenkoshv.htm

Врублевский В.А.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ДИРИЖЕРСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ КОНЦЕРТА № 2 ДЛЯ ВИОЛОНЧЕЛИ С ОРКЕСТРОМ ГЕННАДИЯ ЛЯШЕНКО

Аннотация
В статье на примере различных исполнительских версий концерта № 2 для виолончели с оркестром Г. Ляшенко, анализируется специфика дирижерской интерпретации. Варианты прочтения композиторского замысла такими дирижерами, как В. Блинов и А. Власенко, способствуют подчеркиванию лирико-медитативного или конфликтно-драматического типов развертывания музыкального материала. Выбранная дирижером стратегия понимания произведения влияет на модификации интерпретационной версии партии солиста, даже при условии одного исполнителя партии виолончели соло. Композиторский замысел потенциально включает в себя возможности для воплощения различных исполнительских прочтений. Интерпретация дирижера подчеркивает интегрирование голосов оркестровой ткани или их дифференцирование.
Ключевые слова: концерт, виолончель, дирижер, Г. Ляшенко.

Vrublevsky V.A.
Kyiv National University of Culture and Arts

CONDUCTOR INTERPRETATION OF CONCERT № 2 FOR VYOLONCHEL WITH ORCHESTRA OF GENNADIY LYASHENKO

Summary
In the article, on the example of various performances versions of the concert No. 2 for cello and orchestra G. Lyashenko, the specifics of conducting interpretation are analyzed. Variants of reading the composer's plan by such conductors as V. Blinov and A. Vlasenko contribute to the emphasis on lyrical-meditative or conflict-dramatic types of musical material deployment. Selected conductor strategy of understanding the work promotes the modification of the interpretative version of the soloist's party, even if there is only one performer of the cello solo. The composer's plan potentially includes opportunities for the implementation of various executive readings. The interpretation of the conductor affects the integration of orchestral tissue voices or their differentiation.
Keywords: concert, cello, conductor, G. Lyashenko.

УДК 792.8

СТАНОВЛЕННЯ ХОРЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

Горбатова Н.О.
Київський національний університет культури і мистецтв

На основі аналізу історичних матеріалів кінця ХІХ – початку ХХ ст. та їх узагальнення було досліджено еволюцію хореографічного мистецтва. Розкрито передумови виникнення та розвиток хореографічної освіти в Україні кінця ХІХ ст. З'ясовано, що визначальний вплив на становлення національної системи хореографічної освіти мали російська та західноєвропейські школи. Зазначається, що саме у 20-30-ті роки ХХ ст. були закладені основи та започатковано систему навчальних хореографічних закладів в Україні.
Ключові слова: балет, балетні школи-студії, освіта, навчальні заклади, хореографія, хореограф, хореографічне мистецтво в Україні.

Постановка проблеми. Становлення української національної хореографічної освіти тісно пов'язане із загальним станом культури України, яка, починаючи з середини XVIII ст., знаходилася у повній колоніальній залежності від Російської імперії.

В усій Росії офіційно існувала одна шкільна організація, керована Міністерством Освіти, утвореним 1802 р. Укр. територію поділено на дві шкільні округи: Харківську й Київську (Волинь зараховано до Виленської округи). Школи в губерніяльних містах 1804 р. перетворено на 4-річні гімназії, в повітових утворено 2-річні повітові школи («уездные училища»), 1-річні початкові названо «церковно-приходскими», причому останні підлягали «смотрителеві» повітових шкіл, а повітові – директорові гімназії, гімназії – університетам [4, с. 922].

На основі старих шкіл м. Харкова єпископ Єпіфаній Тихорський, що був церковним главою Слобідської України у 1727 р., заснував колегіум, який нерідко називався академією, що упродовж століття був головним освітнім центром Слобожанщини. Харківський колегіум мав також клас хореографічного мистецтва. Вийшли друком перші «Правила для благородных общественных танцев, изданные учителем танцевания Л. Петровским, Слободской Украинской гимназии Харькова» [11, с. 23].

У кінці XVIII-XIX ст. хореографічна освіта в Росії систематизується в єдиний порядок підготовки фахівців театрального і хореографічного мистецтва. У 1863 р. було складено Новий Устав Театрального училища [10, с. 11].

Відповідно до Уставу хореографічне відділення складалося із п'яти класів двох підготовчих з дворічними курсами кожний і трьох головних класів річним курсом навчання кожний. Все навчання було розраховано на сім років. Курс з спеціальних дисциплін складався з класу балетних танців, класу бальних і характерних і класу сольних балетів і дивертисментів: в загальноосвітній блок дисциплін входили – Закон Божий, російська словесність, французька мова, арифметика, географія, всесвітня історія і міфологія, природнича історія, малювання і чистописання, музика-фортепіано і скрипка [2, с. 52]. Відповідний набір загальноосвітніх та спеціальних дисциплін зберігся в підготовці хореографів до 1917 р. як в Росії, так і в Україні.

Слід зазначити, що період 20-х років ХХ ст., на фоні історико-політичних і соціальних зрушень в Україні, спостерігається духовне піднесення, яке позитивно вплинуло на формування системи професійної хореографічної освіти.

Загалом, література з питань історії хореографічної освіти в Україні недостатньо досліджена,

є здебільшого навчальною і, як правило, не містить науково-пізнавальних даних. Не зважаючи на те, що хронологічні межі вивчення розвитку хореографічного мистецтва в Україні обмежуються XIX – початком XX ст., вони є надзвичайно цінними для розуміння мистецьких процесів і явищ в даній сфері у наступні періоди.

Аналіз досліджень і публікацій. В Росії перші праці з теорії і методики викладення хореографії було видано вже у XVIII ст., це, зокрема, роботи І. Кускова, Л.Петровського, А.Максина [9, с. 537] та ін. Для підготовки фахівців з хореографії в Росії XIX – першої чверті XX ст. було надруковано ще близько 27 видань [5, с. 193-194]. Однак усі вони занесені до розряду бібліографічних рідкостей Росії, і широкого доступу до них фахівців з України не мають.

Слід зазначити, що в Україні існують дослідження окремих аспектів професійної хореографічної освіти, але в мистецько-історичному напрямку і представлені такими видатними українськими дослідниками, як Г. Боримська, М. Загайкевич, В. Купленник, Ю. Станішевський, В. Верховинця, К. Василенко та ін. Праці М. Загайкевич ґрунтовно досліджують історію становлення українського балету до – і після радянського періоду. Детально аналізуються постанови, балети, виконавці, музика, загальні тенденції розвитку українського балетного мистецтва. Вагомим надбанням наукової думки є монографії Ю. Станішевського. У праці «Балетний театр України. 225 років історії національного професійного хореографічного мистецтва. 1778-2003 рр.» предметом грунтовного мистецтвознавчого наукового аналізу є становлення і розвиток сценічної хореографічної культури України.

У книгах «Український радянський балетний театр (1925-1975)» та «Балетний театр Радянської України, 1925-1985» досліджується історичний шлях розвитку, творчі пошуки і досягнення балетного театру України радянської доби, аналізується творчість видатних майстрів балетної сцени. Період кінця XIX – початку XX ст. Ю. Станішевський розглядає як передумову виникнення власного українського балету, становлення якого пов'язане із відкриттям після революційних подій, театрів опери та балету в українських містах, із діяльністю українських композиторів, які почали писати балетну музику.

Т. Повалій у своїй праці «Історія хореографічного мистецтва» аналізує розвиток хореографічної освіти в контексті європейських провідних балетних шкіл, досліджує підготовку фахівців хореографічного профілю у системі педагогічної освіти України.

Незважаючи на підняті в працях проблеми із зазначеної тематики, остання все ще потребує дослідження. Тому, мета представленої статті – дослідити процес становлення вітчизняної хореографічної освіти кінця XIX – початку XX ст., залишається актуальною.

Виклад основного матеріалу. Західна Європа довгий час, до середини XIX ст. включно, була центром розвитку хореографічного мистецтва і спеціальної професійної освіти. З кінця XIX ст. цю мистецьку естафету переймає Росія.

У 1850 р. в Києві було відкрито й першу жіночу гімназію «відомства цариці Марії», а року 1869 і міністерську. Програма жіночих гімназій була значно вужча, ніж хлоп'ячих, і не давала права вступу до вищих навчальних закладів [12].

З 1860 року Міністерством народної освіти запроваджено жіночі училища двох розрядів: першого – з шестирічним терміном навчання, другого – з трирічним. Вчитися в них мали право дівчата усіх суспільних прошарків. За навчальною програмою до них наближалися єпархіальні жіночі школи з семирічним терміном навчання.

У 1860 року відкрито жіночі гімназії у Полтаві й Харкові. Державні жіночі гімназії були по всіх губернських містах, але крім того відкривалось багато приватних жіночих гімназій з правами і без них [12].

У 1870 р. царським урядом видано «Положення про жіночі школи», за якими вони поділялися на заклади Міністерства народної освіти і відомства опікуванням імператриці Марії. Навчання в таких закладах тривало вісім років. Випускницям надавалося право вступу до університетів. Існували також жіночі прогімназії з чотирирічним терміном навчання.

Жіноча середня освіта була автономною підсистемою, що розвивалася не так активно, як чоловіча, але мала свої особливості у питаннях музично-естетичного виховання. Якщо у першій половині XIX ст. існували поодинокі середні навчальні заклади закритого типу для дівчат привілейованих станів, як, наприклад, Інститут шляхетних дівчат (Київ, Полтава, Харків, Одеса, Керч) приватні пансіони, то з 70-х рр. на основі положення про жіночі гімназії й прогімназії почали відкриватися відповідні державні заклади у багатьох губернських, а пізніше й повітових містах України – Києві (1859), Харкові (1860), Полтаві (1860), Кременчуці (1876) тощо. На рівні гімназійної освіти діяли приватні пансіони, деякі з них відкривалися іноземцями. У жіночих закладах запроваджувався переважно класичний зміст освіти, де до обов'язкових предметів входили танці. Взагалі естетичному компоненту приділялася значна увага, адже вважалося, що залучення до мистецтв є необхідним і важливим для виховання дівчат усіх станів.

З відкриттям у Києві в 1878 р. жіночих курсів зароджується вища жіноча освіта. Проіснували такі курси недовго, але при них були введені уроки танців з гімнастикою. Після закінчення курсів випускниця отримували місце вчительки в одній з гімназій Міністерства народної освіти.

Наприкінці 90-х рр. XIX ст. в Україні існувало вже 129 гімназій, із них 52 чоловічі і 77 жіночих, у яких поступово впроваджувалася і хореографічна освіта. Середню освіту давали також заклади закритого типу – інститути шляхетних дівчат, приватні пансіони. Але доступ до них мали тільки діти дворян [1, с. 537].

В кінці XIX на поч. XX ст. сформувалася професійна школа майстрів хореографічного мистецтва і освіти, серед них Е. Вазем, П. Герд, А. Ширяєв, К. Кулічевська, М. Фокін, С. Адріанов, Л. Іванов, А. Горський, А. Павлова, В. Ніжинський [10, с. 8-10].

З перших років XX ст. хореографічне мистецтво в Україні набирає широкої популярності і починається процес становлення хореографічної освіти. Центрами її стають гімназії, прогімназії,

училища, інститути, пансіони різних відомств, різних підпорядкувань, зокрема у Києві – жіночі гімназії «Казьонна» (була розташована на вул. Олексіївській, 9), «Маріїнська» на вул. Покровській, 4, «Фундуклеївська» на вул.Фундуклєєвській, 6, також «Первая Мужская гимназия» (Бібіковський Бульвар, 14), приватні жіночі гімназії (Л.Е. Браткової, А.В. Жекуліної, В.А. Жеребцової, С.В. Ігнатьєвої, Е.А. Крюгер, М.І. Левандовської, А.К. Тітаренко, В.І. Трифонової, А.А. Фліт та ін.) [13, с. 10].

Активно включилися в процес становлення українського хореографічного мистецтва майстри російської школи хореографії, такі як Н.А. Ланге, С.С. Лєнчевський, М.Г. Ленчевська, Лобойко (батько і син), М.Є. Вебс, С.І. Лисецький, М.О. Артомонова, З.В. Смирнова, А.Ф. Дембська, З.Г. Лахте, Д.І. Бутовецький, І.Б. Бучинський, Ф.П. Гесслєр, С. Шкляр та ін. [3, с. 590]; приватні пансіони (В.І. Данілової, Фезе, Е.А. Крюгер, Макарової та ін.) [8, с. 345].

Велика кількість освітніх закладів виникає у Харкові, де поряд зі стандартним освітнім курсом, йде інтенсивне навчання танцям. Це, зокрема, жіночі приватні гімназії Л.В. Дамбровської, Р.Я. Орлової, А.С. Шилової, М.Е. Попової, Е.Н. Голубніченко, а також чоловічі гімназії Демченко С. Т., та Перша Харківська чоловіча прогімназія [8, с. 97]; були відкриті школи танців, пластики і міміки в Одесі наприклад, приватні школи М.С. Баль, Г.Н. Замбели, К.Д. Казимирова, М.Л. Мелзякович, Л. Праус, І.А. Стародубенко, Д.М. Федорова та ін. [6, с. 22].

У 1910-1920-х роках були створені спеціальні курси при середніх та вищих музичних і драматичних навчальних закладах (драматичній школі Ф. Фрончковського, музичному закладі М. Рейсс, Львівському музичному інституті А. Нементорської, Консерваторії Польського музичного товариства, Вищому музичному інституті ім. М. Лисенка у м. Львові та ін.), а також курси, організовані українськими і польськими культурно-освітніми товариствами.

У 1919 р. Київський театр був націоналізований і став називатися Київським оперним театром імені К. Лібкнехта. При театрі, окрім постановки танців, хореографи вели освітні курси та гуртки для тих, хто бажав оволодіти мистецтвом народного танцю, а також публікували різноманітні фахові матеріали з цієї проблематики у галицьких періодичних виданнях. Зокрема, В. Тихоліз, Я. Булка подавали відомості з історії народної хореографії, практичні рекомендації та описи танцювальних зразків.

У 20-30-х рр. XX ст. було також надруковано ряд праць етнографічного характеру (О. Бариляка, Р. Герасимчук), методично-репертуарних збірок (О. Суховерського, Р. Петріна, О. Заклинської та ін.).

Безпосередню роль у розвитку художньої освіти й культури населення України брали художні й музичні училища, яких налічувалося в Україні біля чотирнадцяти. Серед них перше місце і по рівню хореографічної підготовки належало українському за змістом і духом закладу – Музично-драматичній школі ім. М.В. Лисенка, де вчителем танцю був З.С. Ланге, музично-драматичній школі М.К. Лескевича-Носового, де викладачем танців був С. Ленчевський [8, с. 345].

У 1923 р. був організований Музично-драматичний інститут з хореографічним відділенням, яким керував В. Прєсняков. У 1925 театр згорів, трупа, позбавлена стаціонару, перетворилася у пересувну, і її очолив С. Вакарець. Восени 1926 р. театр увійшов до Об'єднання Українських оперних театрів.

Особливе місце у розвитку українського хореографічного мистецтва зайняли театри. Розвиток українського балету пов'язаний з театром на Мерінгофській вулиці (нині ім. Заньковецької), де 17 серпня 1919 року оперою М. Лисенка «Утоплена» розпочала своє життя Державна українська музична драма. Тут, поряд із співачкою М. Литвиненко-Вольгемут, композитором Я. Степовим, режисером Л. Курбасом і художником А. Петрицьким працював відомий російський балетмейстер і танцівник М. Мордкін, що очолив першу українську балетну трупу.

Польська хореографічна школа наприкінці XIX на початку XX ст. характеризувалася дотриманням класичних танцювальних традицій. Варшавська балетна школа за рівнем викладання в цей період майже не поступалася московській та петербурзькій. Тому вплив польських балетмейстерів та хореографів на українську професійну танцювальну культуру в Галичині був благотворним.

Початок XX століття позначений значними зрушеннями у культурному житті Галичини. Вже у 20-х роках XX ст. завдання професійної підготовки танцюристів класичного профілю виконували балетні школи-студії, що діяли при Великому театрі й Театрі Новини у Львові, Театрі ім. С. Монюшка та українському театрі ім. І. Тобілевича у Станіславі. Вагома роль належить також танцювальним школам при деяких навчальних закладах (наприклад, при Львівському музичному інституті), приватним хореографічним студіям (С. Фалі шевського і Т. Бурки, Л. Валіцької-Цесельської та ін.). Однак здобути найвищу фахову кваліфікацію на той час було можливо лише у Варшаві.

Особлива роль у становленні національної хореографічної освіти належить В. Авраменку, який організував у Галичині ряд шкіл українського народного танцю. Перша така школа була відкрита ним у 1922 році в м. Львів, згодом – у Дрогобичі, Станіславі, Тернополі, Стриї та ін. Навчання в цих школах передбачало опанування як практичного, так і теоретичного матеріалу.

20-30-ті роки XX ст. – якісно вищий етап розвитку професійної вітчизняної хореографічної школи, пов'язаний з відкриттям театрів опери та балету у Харкові (1925 р.), Києві та Одесі (1926 р.). Нові постановки як традиційного, так і експериментального характеру здійснюються діючими трупами оперних театрів. Функції ґрунтовної фахової підготовки модерних танцюристів покладались на спеціальні приватні школи. Першу українську школу ритмопластики було засновано у Львові 1930 року О. Федів-Суховерською.

Таким чином, можна зробити **висновок**, що українська національна школа хореографії і система хореографічної освіти почала формуватися ще у XIX ст. Визначальний вплив на її розвиток мали, з одного боку, російська (петербурзька

і московська) хореографічна школа, з іншого – західноєвропейська (польська). Саме у 20-30-х роках XX ст. в Україні, були закладені основи та започатковано систему навчальних хореографічних закладів – підготовки танцівників і балетмейстерів, засновану на класичній хореографії. Ця система успішно існує і продовжує розвиватися.

Список літератури:

1. Борисенко В.Й. Курс української історії: з найдавніших часів до XIX ст. / В.Й. Борисенко – К.: Либідь, 1993. – 537 с.
2. Бочарникова Е., Мартынова О. Московское хореографическое училище / Е. Бочарникова, О. Мартынова. – М., Искусство, 1954. – 145 с.
3. Весь Киев. – К.: 1910. – 533-542 с.
4. Енциклопедія українознавства. Загальна частина (ЕУ-І). – Мюнхен, Нью-Йорк, 1949. – Т. 3. – 917-934 с.
5. Ивановский Н.П. Бальный танец XVI-XIX вв. / Н.П. Ивановский. – М.-Л.: Искусство, 1948. – 193-194 с.
6. Календарю. – Одеса, 1914.
7. Календар. – Харьков, 1913.
8. Киевский календар. – К., 1911. – 345 с.
9. Кусков И. Танцовальный учитель. И.К. (Иван Кусков) / И. Кусков – СПБ., 1974. – 537 с.
10. Пантюхова Л. Ленинградское государственное училище / Л. Пантюхова. – Л.-М., Искусство, 1954. – 237 с.
11. Петровський Л. Правила для благородних общественных танцев изданные учителем танцования при Слободской украинской гимназии. Харьков / Л. Петровський; Университетская тип., 1825. – 23 с.
12. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. Т. 2. Від середини XVII століття до 1923 року / Н. Полонська-Василенко. – 3-тє вид. – К.: Либідь, 1995. – 608 с.
13. Станішевський Ю.О. Танцювальне мистецтво Радянської України / Ю.О. Станішевський. – К., Мистецтво, 1967. – 48 с.

Горбатова Н.А.
Киевский национальный университет культуры и искусств

СТАНОВЛЕНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ХОРЕОГРАФИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ (КОНЕЦ XIX – НАЧАЛО XX ВЕКА)

Аннотация
На основе анализа исторических материалов конца XIX – начала XX в. и их обобщения была исследована эволюция хореографического искусства. Раскрыты предпосылки возникновения и развитие профессионального хореографического образования в Украине конца XIX в. Выяснено, что определяющее влияние на становление национальной системы хореографического образования имели русская и западноевропейская школы. Отмечается, что именно в 20-30-е годы XX в. были заложены основы и внедрена система учебных хореографических заведений в Украине.
Ключевые слова: балет, балетные школы-студии, образование, учебные заведения, хореография, хореограф, хореографическое искусство в Украине.

Gorbatova N.O.
Kyiv National University of the Culture and Arts

PROVISION OF PROFESSIONAL CHOREOGRAPHIC EDUCATION IN UKRAINE (END OF THE XIX – BEGINNING OF XX CENTURY)

Summary
On the basis of the analysis of historical materials of the late nineteenth and early twentieth centuries. And their generalization was studied by the evolution of choreographic art. The prerequisites for the emergence and development of professional choreographic education in Ukraine at the end of the nineteenth century are revealed. It was found out that the Russian and Western European schools had a decisive influence on the formation of the national system of choreographic education. It is noted that it was in the 20-30's of the twentieth century. The foundations were laid and the system of educational choreographic establishments in Ukraine was started.
Keywords: ballet, ballet school-studios, education, educational establishments, choreography, choreographer, choreographic art in Ukraine.

УДК 78.071

СУЧАСНЕ КОБЗАРСТВО

Єсипок В.М.
Київський національний університет культури і мистецтв

Стаття являє собою новий погляд на унікальне явище української культури – діяльність мандрівних музикантів – кобзарів. Значне місце в розвідці займають питання реконструкції виконавської кобзарської традиції, навчання майбутніх кобзарів, створення кобзарських літературно-музичних композицій, опанування кобзарської риторики.

Ключові слова: кобзарь, традиція, бандура, дума, кобзарська риторика.

Постановка проблеми. Кобзарство – унікальне явище української культури, що мало високу духовну місію в житті українців протягом кількох століть. «Кобзарство – яскрава сторінка історії українського народу, свідчення його високої духовної культури. Творчість кобзарів-бандуристів, ... самобутніх митців, народних співців та поетів, які розносили славу про свій народ, про його вірних синів – героїв, закликали до боротьби з поневолювачами є однією з найдавніших і найбагатших граней української музичної традиції» [1].

Яким ми хочемо бачити сучасного кобзаря? Насамперед людиною зі сформованою національною свідомістю, послідовним борцем за Незалежність держави і розбудову української культури. Він не повинен стояти осторонь сучасних проблем свого народу і своєю творчістю відгукуватись на всі події в країні. Він мусить займати активну позицію по захисту рідної мови і в той же час мусить вільно володіти мистецтвом гри на бандурі і співати у власному супроводі. Абсолютно не завадить кобзареві знання з філософії, риторики, педагогіки, світової та української історії, релігії, політології, географії, літератури, народознавства та інших наук. Опанувавши це, він стає цікавим співрозмовником для слухача і підтверджуючи вже піснею, досягає своєї мети, стає опікуном національних проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кобзарство і його унікальна система духовної і виконавської освіти дозволили організувати професійні об'єднання, що протягом століть зберігали глибинні духовні та виконавські традиції українського народу, охороняли її від сторонніх та чужинських впливів. Згадаймо прізвища науковців і практиків, які зробили неоціненний внесок в українську культуру, досліджуючи життя та діяльність автентичних носіїв кобзарсько-лірницької виконавської традиції: В. Гнатюк, М. Гринченко, П. Житецький, К. Грушевська, К. Квітка, Ф. Колесса, П. Куліш, М. Лисенко, П. Мартинович, О. Русов, О. Сластьон, М. Сумцов, Г. Хоткевич, П. Чубинський та ін. Із середини – останньої чверті ХХ ст. в Україні та в українському зарубіжжі до різних проблем у дослідженні та практичному опануванні кобзарсько-лірницької традиції долучилися С. Грица, Г. Ткаченко, М. Товкайло, К. Черемський, В. Мішалов, В. Дутчак, Н. Брояко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, не зважаючи на різноманітність фахових наукових пошуків, дослідження такої унікальної вокально-інструментальної виконавської галузі, як кобзарство, і, зокрема, система підготовки і виховання майбутнього кобзаря – подовжувача багатостолітніх традицій своїх славних попередників – ще знаходяться на аматорському рівні.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Відтак, завданням нашої розвідки визначаємо такі: проаналізувати історичні витоки і сьогодення кобзарського мистецтва в Україні і сформулювати основні засади виховання майбутнього кобзаря.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виховання кобзаря потрібно починати із визначення його природних здібностей. Тільки поступово розвиваючи їх, можна отримати неординарного виконавця. Це не означає, що робота над усуненням недоліків повинна бути в забутті. Чітка ритміка, стійке інтонування, рівне звучання голосу у всіх регістрах, все те, що притаманно професійному музиканту, має бути у доробку сучасного кобзаря.

Методика гри на бандурі протягом багатьох років залишається без змін. Вона досконало викладена з працях «Школа гри на бандурі» Володимира Кабачка та однойменній праці Сергія Баштана [2; 3]. Всі ці розробки відповідають вимогам сучасного кобзаря і повинні використовуватися в навчальній та виконавській практиці.

Основними способами звуковидобування є «щипок» і «удар». Тільки в деяких творах, та і то, лише на старосвітській бандурі, застосовується прийом «відбиття». Це дуже старовинний спосіб гри, який не вживається на сучасній бандурі через слабке тембральне наповнення звуку (спосіб «відбиття» – це навпаки виконаний спосіб «щипок», коли пальці виконавця рухаються у протилежний бік; детально прийоми гри на бандурі описала Н. Брояко [4]).

Одним із найважливіших факторів у виконавській практиці кобзаря є принцип сугестії (навіювання). Він важливий, за ним слухач повинен потрапити під вплив виконавця, повірити в його природну суть. Кобзарська сугестія містить у собі декілька чинників: вибір місця для виступу, зовнішній вигляд (одежа), репертуар, особливості співу, супровід бандури.

Пройшли ті часи, коли кобзарі ходили од села до села, від церкви до церкви. Зараз існує безліч можливостей заявити про себе. Це і фестивалі, і концертні виступи, учнівські та студентські аудиторії, вернісажі, ярмарки, мітинги – будь-які велелюдні зібрання. Кобзар мусить тонко відчувати, де він зараз знаходиться, і за обставинами відтворювати свій репертуар. Наприклад, у Каневі, на Чернечій

горі, у цій святині для кожного українця, навряд чи потрібно співати жартівливих пісень та розказувати веселі бувальщини, для цього потрібно знайти іншу аудиторію. Тут, біля некрополю, краще виконати патріотичний репертуар, твори філософського змісту, пісні на слова Тараса Шевченка.

Кобзар мусить не штучно, а натурально увійти у культурне життя нашого народу, і для цього треба використовувати всі можливості, перш за все – засоби сучасної інформаційної техніки. Якщо у клубі його можуть почути сотні слухачів, то, використовуючи засоби масової інформації: радіо, телебачення, Інтернет – кобзар спілкується з сотнями тисяч. Випуск аудіо-касет і компакт-дисків теж значно розширює аудиторію. Потрібно тільки завжди пам'ятати, що сучасне кобзарство не існує у мистецькому вакуумі. Воно існує, з одного боку, спільно з іншими видами мистецтва, а з другого – гостро конкурує з ними. Для того, щоб прихилити на свою користь слухача, кобзар мусить бути високопрофесійним митцем, увесь час удосконалювати свою майстерність, розширювати та поновлювати репертуар, шукати нові форми виразності на основі вікових традицій своїх попередників.

Кобзарська сугестія вимагає від бандуриста також певного зовнішнього вигляду: єдність форми і змісту треба наслідувати не тільки в музичному аспекті. Дивно бачити деяких бандуристів в широченних атласних шароварах та червоних чоботах. Слухач вбачає в цьому бутафорність та зайву затеатралізованість, чого ні в якому разі не можна наслідувати. Як і кобзарі минулого, що жили серед людей і співали в тій же одежі, що й звичайні люди, сучасні кобзарі повинні виглядати природно і щиро. На практиці ми зустрічаємо зовсім протилежне. На сцену виходять балалаєчники у фрачних костюмах віденських салонів середини XIX століття і завзято грають «Камаринську», або бачимо бандуриста, який виконує модерну інструментальну п'єсу сучасного композитора в гуцульських постолах та іншій автентичній атрибутиці легеня з полонини. Зі всього вище сказаного треба зробити висновок, що вбрання сучасного кобзаря має бути ошатним і сучасним. Святковість можна підкреслити вишиванкою, адже і зараз в традиції українського народу – на свята одягати вишиванку.

Підходячи до вибору репертуару, треба пам'ятати, що кобзар перш за все є носієм традицій, і в його репертуарі обов'язково повинні бути дума та історична пісня. Це той фундамент, на якому можна будувати все інше. Не дарма великий Тарас Шевченко писав:

Наша дума, наша пісня
Не вмре, не загине...
От де, люди, наша слава,
Слава України!...

І дійсно, українська народна пісня та дума шліфувалися віками. В них закладена сила-силенна глибинних понять і почуттів. Пересічна людина і за все своє життя не зможе опанувати цей невичерпний скарб народної мудрості. Слід ще раз зазначити, українська народна дума – це той самобутній репертуар, який підвладний тільки кобзарям, і ніякі інші вокальні жанри не беруться за його впровадження у практику. Дум кожному кобзареві в репертуарі треба мати якнайбільше, бо слухач чекає виконання хоч однієї із них. Саме у думі більш за все можуть розкритися індивідуальні особливості виконавця. Тут можна зробити цікаві знахідки в інструментальній частині, голосоведенні, речитативі. До того ж думи, як «носії певної інформації», що «відображали події та проблеми, що хвилювали тогочасне народне українське середовище» і були «живими й актуальними», не втратили своєї актуальності й сьогодні, і по праву є вершиною виконавської майстерності кобзаря, адже «саме завдяки вмінню швидко відобразити події мовно-музичним способом співці – музиканти... мали визнання як непересічні виконавці» [5, с. 225-226].

В одному ряду з думами стоять історичні пісні. Історія України багата на події світового значення, своїми героями, і все це віддзеркалено з народних піснях. Народ знає ці пісні і з задоволенням буде їх ще і ще раз слухати. Крім репертуару кобзарів – автентиків, які співали про часи козаччини, сучасний кобзар мусить мати в репертуарі пісні і більш пізнього періоду, а саме: пісні стрілецькі, пісні УПА, пісні, що висвітлюють сучасні події в Україні.

Чумацькі, родинно-побутові, ліричні пісні займають чималу частку в сучасному репертуарі кобзарства. Ця група пісень якнайбільше відбиває ментальність українського народу. Вони мелодійні, мають цікаву гармонічну структуру, неодноразово оброблялися професійними композиторами. В цій частині репертуару існує найбільша небезпека розгубити кобзарську сугестію. Річ у тім, що ці пісні вже мають певні виконавські традиції серед вокалістів – скорочена кількість куплетів, шаблонні метро-ритмічні засоби виразності на тлі гармонічно та фактурно ускладненого акомпанементу. Почувши ретельний, але схематичний переклад на бандуру супроводу, ніхто не повірить, що перед ним кобзар. А не повіривши в кобзарську суть виконавця, слухач і надалі не буде вірити у сказане ним слово. І все через помилково обрану музичну форму.

Композитори, виховані на класичній музиці, і у своїй творчості, і в оцінці чужої, користуються критеріями оцінок цієї музики. Ускладнюючи гармонічну та метро-ритмічну структуру акомпанементу, або навіть і вокальну партію, вони прагнуть дотягували ці пісенні шедеври до західноєвропейських стандартів, забуваючи про виключну оригінальність по своїй суті першоджерела. Кобзар повинен іти іншим шляхом: при обробках спиратися на власні природні здібності, використовувати фактурні можливості свого інструменту, наближатися до автентичності.

Чи повинен кобзар співати жартівливих пісень? Безперечно так! У підтвердження цієї тези наведемо свідчення столітньої давності академіка Альфреда Рамбо про кобзаря Остапа Вересая: «Одного чудового літнього вечора зібралися ми в університетському саду, щоб послухати кобзаря. Його посадили на стільчик і слухачі утворили круг навколо нього, що більшав кожної хвилини. Єдиний ліхтар, захований під зеленим віттям, освітлював лице кобзаря, голос якого зночі здавався співом соловейка. Цікаво дивитись на Остапа, коли він виконує котрусь зі своїх жартівливих пісень. У цей час він притупує і рухами всього тіла супроводить музику,

співаючи і видобуваючи зі струн найдивовижніші звуки. Коли мотив танцювальний, він устає і відбиває такт ногою, а то й пускається навприсядки, наче молодий козак…» [5, с. 365]. За радянських часів жартівлива пісня була чи не єдиною кобзарською піснею, яку дозволяли до виконання, і тому, можна вважати, що тут традиції не були пепервані. Серед них такі пісні, як: «Казав мені батько», «Та орав мужик край дороги», «Да куди їдеш, Явтуше?», «Ой, кум до куми залицявся», «Ой джиґуне, джиґуне» та ін.

Останнім часом завдяки конструктивній модернізації бандури професійні музиканти-бандуристи включають до своїх програм досить велику кількість класичної музики. Не зупиняючись на доцільності такого вибору, потрібно зазначити, що в кобзарській практиці мусимо бути дуже обережними. Ні в якому разі такі твори не повинні превалювати у програмах. Нікого не треба переконувати в тому, що світова класична спадщина – то музичне надбання всього людства. Кобзар має право виконувати деякі твори Л. Бетховена і Д. Бортнянського, П. Чайковського і Б. Лятошинського, але слухач чекає від кобзаря національного глибинного духу народної пісні та думи, а класику він почує в іншому виконанні та на іншому інструменті. Особливо неприйнятно виконувати оперні арії в супроводі бандури. Від цього несе такою провінційністю і хуторянством, що необачно закрадається думка про виключну нашу бідність щодо наявності оперних театрів та інших музичних інструментів, опріч бандури.

З давніх-давен українська земля славилася своїми співаками. Їх залюбки приймали до себе кращі театри та найвеличніші собори Європи. Досить пригадати, яку кар'єру зробив при Петербурзькому дворі церковний півчий Олексій Розумовський або кобзар Григорій Любисток. Світове визнання отримали наші оперні співаки Олександр Мішуга та Соломія Крушельницька. Спів же кобзарів привертав своєю вдумливістю та глибоким проникненням у зміст виконуваних творів. Коли Остапа Вересая привезли до Петербурга, йому довелося брати участь в одному концерті зі знаменитою оперною співачкою Марією Каменською, прозваною «петербурзьким соловейком». Почувши її голос, Остап, важко зітхнувши, сказав: «Господи, чого б я тільки не віддав, якби мені такий голос!» А на наступний день усі газети цитували слова знаменитої співачки: «Я все оддала б, щоб мати хоча б крихту артистичної сили й експресії цього сліпця» [5, с. 362]. З цієї події можна зробити висновок, що успіх мав не голос кобзаря як такий, а експресивний стиль виконання, кобзарська сугестія.

Яким чином це досягається? Візьмемо застосування такого прийому у співі як фермата в українській народній пісні «Ой зійди, зійди, ясен місяцю». Пісня починається з самої високої ноти в цьому творі і деякі вокалісти використовують фермату, щоб з першого свого звуку показати красу і силу голосу. Це хибний підхід до розкриття образів та змісту цієї ліричної пісні. Краще почати з нюансу *piano* – і зразу створюється атмосфера тихої української ночі, природньої інтимності почуттів.

Часто-густо співаки в кінці останнього куплету пісні вставляють високу ноту з ферматою, не думаючи про створюваний образ, а мріючи показати свій вокальний діапазон. У цьому випадку кобзареві краще зробити фермату на першій долі передостаннього такту і співати, не змінюючи мелодії. Сама фермата слугуватиме для підсилення відчуття закінченості твору. Наприклад, українська народна пісня «Ой не пугай, пугаченьку». Однією з особливостей виконавської манери кобзарів є використання речитативу. В обов'язковому порядку – речитатив в українських народних думах.

Українська дума є перлиною першої величини в діадемі епічної творчості нашого народу. Дума є вихователем свідомості, носієм ідеалів та сподівань. Народжена в епоху боротьби українського народу за свою національну незалежність, вона продовжує жити та розвиватися в наші часи. Вокальна лінія думи відрізняється глибокою емоційністю, драматизмом, вона не вимагає сильного від природи голосу, але потребує вміння співати на *піаніссімо*. Необхідно опанувати прийоми затухання звуку на останніх складах кожного музичного речення, застосування прийому *маркато* в окремих складах.

Треба зазначити, що бандуристи-початківці, вивчаючи думи, не надають належної уваги мелізмам, спрощують вокальну лінію шляхом вилучення їх з музичного тексту, вважають такі деталі мало важливими. Тут може міститися дуже глибока помилка. Якщо зробити навіть поверховий аналіз виконавської манери таких кобзарів, як Федір Кушнерик, Євген Адамцевич, Єгор Мовчан, то одразу стає зрозумілим, що саме автентична мелізматика та речитатив складають основу їхньої кобзарської сугестії. Вона відпрацьовується роками, шлях до взірця далекий, але на успіх може розраховувати тільки той, хто з перших кроків стане наполегливо засвоювати ці принципи.

Речитатив у думах – найскладніший прийом у виконавській практиці кобзаря, це напівспів або напівговірка. Така манера відпрацьовується і шліфується роками. Взірцем володіння речитативом може слугувати кобзар Зіновій Штокалка. В його голосі речитатив мав дуже велику амплітуду експресії: від зовні неквапливої говірки до пристрасного голосіння, яке нагадує похоронні плачі – тужіння. Речитатив, як засіб підкреслювання думки, використовують і у строфічних піснях. Особливо часто він звучить в історичних та козацьких піснях: «Пісня про Байду», «Пісня про Морозенка» тощо. В таких випадках речитатив набуває більш мелодекламаційного характеру з елементами пафосу, патетики.

Загалом же кобзарський спів повинен бути розміреним, без зайвої ефектації, не переходячи у крик. Студент мусить не забувати що спів – це є правильне продовження людської мови. Кобзареві більш треба працювати не над силою та красою свого голосу, а над виразністю слова. Слово має бути опуклим, з правильно поставленим наголосом. Неабиякий важіль для підсилення кобзарської сугестії має ще правильний супровід співу кобзаря. Бандура є унікальним музичним інструментом, кобзареві у своїй практиці треба у повній мірі використовувати її тембр, її фактурні, динамічні, тембральні можливості.

Підходячи до акомпанементу, слід пам'ятати, що кобзар – перш за все співак і, якщо пере-

обтяжувати його складним супроводом, він буде менше приділяти уваги вокальному розкриттю змісту виконуваного твору. Краще весь свій хист і вміння володіти музичним інструментом використати у інструментальних перегрaх, які вважаються в кобзарському мистецтві самодостатніми і мають велике художнє значення. Як правило, вони створюється на іншому музичному матеріалі, часто короткі перегри застосовуються і в середині куплету. Перегра і є тим зерном, що відрізняє кобзарську виконавську манеру від інших вокально-інструментальних форм.

Коротко визначившись з основними чинниками кобзарської сугестії та поставивши їх в основу виконавської практики, перейдемо до суті питання кобзарських літературно-музичних композицій. Мушу зазначити, що ця форма кобзарського музикування народилася не в кабінетній тиші, а природно виникла з власної практики, з практичних виступів кобзарів-бандуристів сьогодення: Василя Литвина, Василя Нечепи, Володимира Горбатюка та інших.

Сучасна кобзарська програма – це симбіоз трьох видів мистецтв: мистецтва гри на бандурі, мистецтва співу та мистецтва риторики. При цьому риторика (будемо надалі називати її кобзарським мовленням) займає тут одну із визначальних позицій. Кобзарське мовлення є об'єднуючою ланкою музичних творів в загальний художній образ, воно несе в собі інформаційну, поетичну, пізнавальну, виховну і, нарешті, ідеологічну функцію. Кобзарське мовлення відрізняється від сценічного мовлення своєю безкомпромісною пристрастю, великою вірою в сказане слово – воно повинно бути вимовлено з застосуванням принципу «очі в очі, душа в душу».

Кобзарська програма будується двома шляхами. Перший – коли створюється розповідь і під її сюжет підбираються музичні твори, думи, пісні. Другий шлях – коли обираються декілька пісень, тематично й історично пов'язаних, між собою, а далі за цими творами створюється оповідь. Візьмемо як приклад кобзарську програму на історичну подію в Україні – гайдамацький рух під назвою Коліївщина. Ми знаємо безліч історичних народних пісень про ці події: «Гей, виїхав Гонта та й із Умані», «Максим козак Залізняк». Тарасом Шевченком була створена геніальна поема «Гайдамаки», багато рядків з якої стали народними піснями («Задзвонили усі дзвони», «Гей, літа орел» та ін.).

Окресливши коло музичних творів, переходимо до опрацювання літературної основи для кобзарського мовлення. Тут можуть бути використані такі твори: М. Аркас «Історія України-Русі», В. Антонович «Уманський сотник Іван Гонта», О. Субтельний «Історія України», В. Шевчук «Козацька держава», Т. Шевченко «Гайдамаки», П. Куліш «Чорна рада», Г. Колісник «Полин чорний – мак гіркий», Р. Іваничук «Журавлиний крик».

Список джерел можна продовжувати, але й ці твори дають змогу створити сюжетну лінію. Отже, у середині XVII століття Лівобережна Україна знаходилась під владою Польщі. Не витримуючи панського гніту, українські селяни весь час повставали проти соціальних та релігійних утисків. Повстанців називали гайдамаками. Особливо сильним повстання було у 1769 році, яке називалося Коліївщина. Очолив цей рух запорізький козак Максим Залізняк. Під Уманню на бік гайдамаків перейшов сотник Іван Гонта. Повстання неупинно ширилося, і російські генерали, які спочатку підтримували його, підступно зрадили. Ватажків обманом взяли у полон, після чого Івана Гонту віддано полякам на страшні тортури, а Максима Залізняка заслано у Сибір.

Такі були історичні події, на фоні яких розвивалась особиста драма народних ватажків Залізняка та Гонти. Особливо цікавою може стати розробка образу сотника реєстрових козаків Івана Гонти. Обласканий шляхтою, не маючи від неї ніяких утисків, він у вирішальний момент переходить на бік гайдамаків, стає захисником національних інтересів свого народу. Його образ для майбутніх нащадків стане символом великого патріотизму і самопожертви. Важливим епізодом є зрада російською армією повсталих гайдамаків. Підступність та повне ігнорування інтересів українського народу – ось що характерне для царського уряду. На закінчення цієї кобзарської програми треба розкрити значення Коліївщини для прийдешніх поколінь, формування самосвідомості українського народу, вплив цих подій на творчість поетів, художників, композиторів.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Сучасні кобзарські програми можуть будуватися з різними ступенями складності. Вони повинні бути адаптовані до індивідуальних особливостей та можливостей кожного учня або студента. Такі композиції можуть приготувати зовсім юні бандуристи 10-12-ти років, цікаві вони і в жіночому виконанні. Яскравим прикладом цього є виступи відомої бандуристки з м. Рівного Галини Топоровської.

Виховання кобзаря виключно на теоретичній основі навряд чи дасть вельми позитивний результат. Тільки власний особистий приклад вихователя, його віра в роблену справу, може запалити у вихованця вогонь самопожертви. Як у старосвітські часи, панотець (по-сучасному – викладач) брав кобзу – бандуру, так і сьогоднішній учитель повинен постійно виступати, як кобзар.

На наше глибоке переконання, для української культури один кобзар значить значно більше, ніж декілька музикантів, лауреатів міжнародних конкурсів. Бо кобзар несе своєю творчістю не тільки естетичні ідеї, він є носієм національної ідеології, він змушує кожну людину усвідомити себе частиною суспільства, відчути гордість за своє минуле, оптимістично дивитись у майбутнє.

Список літератури:

1. Чайка С.В., Чайка М.М. Кобзарство – дієвий чинник збереження традицій духовного життя нації [Електронний ресурс] // Режим доступу: file:///C:/Documents%20and%20Settings/123/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/znppo_2012_12_85.pdf
2. Кабачок В., Юцевич Є. Школа гри на бандурі. – К., 1958.
3. Баштан С., Омельченко С. Школа гри на бандурі. – К., 1989.

4. Брояко Н.Б. Теоретичні аспекти виконавської техніки бандуриста: Наукове видання. – Івано-Франківськь, 1997.
5. Кушпет В. Старцівство: мандрівні старці – музиканти в Україні (XIX – поч. XX ст.): Наукове видання. – К., 2007.

Есипок В.Н.
Киевский национальный университет культуры и искусств

СОВРЕМЕННОЕ КОБЗАРСТВО

Аннотация
Статья представляет собой новый взгляд на уникальное явление украинской культуры – деятельность странствующих музыкантов – кобзарей. Значительное место в статье занимают вопросы реконструкции исполнительской кобзарской традиции, обучения будущих кобзарей, создания кобзарских литературно-музыкальных композиций, овладения кобзарской риторикой.
Ключевые слова: кобзарь, традиция, бандура, дума, кобзарская риторика.

Yesypok V.N.
Kiev National University of Culture and Arts

CONTEMPORARY KOBZA ART

Summary
The article presents a new approach to the unique phenomenon of the Ukrainian culture – vagabond kobza players. Such issues as the reconstruction of the kobza players' traditions, the new kobza players' education, creation of literary-and-music pieces for kobza, kobza rhetoric acquisition, are largely considered in the article.
Keywords: kobza player, tradition, bandura, ballad, kobza rhetoric.

УДК 336.72

ВИКОРИСТАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ДИТЯЧОГО МУЗИЧНОГО ФОЛЬКЛОРУ ДЛЯ ТВОРЧОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ

Жилик Н.В.
Вишгородська дитяча музична школа

Досліджено особливості творчого розвитку дітей під дією дитячого музичного фольклору. Особлива увага приділяється значенню використання музичного національного здобутку предків у педагогічній діяльності. Виявлено неоціненний вплив музичного надбання України на формування гармонійно-розвиненої особистості. Розглянуто психофізіологічний аспект дитячого музичного сприйняття. Розкрито необхідність включення у процес розвитку дитини такого сегменту як музичний фольклор.
Ключові слова: український музичний фольклор, дитячий фольклор, народна музика, духовна культура, особистість, творчість, розвиток, діти.

Постановка проблеми. В українській педагогічній системі з давніх-давен люди використовували фольклорну спадщину народу. Вагому її частину складає дитячий фольклор.

Саме зараз відбувається відродження української культури, української народної творчості. Батьки і педагоги у нелегкій справі виховання дитини ставлять перед собою ціль: виховати свідому, гармонійно розвинену особистість. З цією метою виховання відбувається на основі української фольклорної творчості. Українська народна музика є засобом розвитку особистості, яка поважатиме і цінуватиме спадщину власного народу, буде здатна усвідомлювати себе як цінність, шануватиме батьків і оточуючих. Психологами доведено, що фундамент для формування особистості закладається до 7 років. Тому так важливо виховувати з раннього дитинства перевіреним віками засобом – українською народною творчістю. Адже у фольклорній спадщині народу – його мудрість. Народна музика торкається найтонших струн душі маленького українця, і тому чинить колосальний вплив на формування позитивних якостей особистості. Саме тому вибрана проблематика дослідження є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дана проблематика розглядається у працях Г. С. Виноградова [3] та Н. Є. Мойсеюк [10]. Серед

дослідників української музичної етнопедагогіки – А. Іваницький [5], М. Г. Стельмахович [11]. У їхніх працях знаходимо, що твердження про те, що музичною етнопедагогікою український народ займається протягом всього життя, оскільки «виховання – категорія вічна» [11].

До середини XIX ст. науковці не виділяли дитячий фольклор в окрему групу. Тільки з другої половини XIX ст. зростає зацікавлення суспільства народним життям. З цього часу фольклорні тести починають збирати, записувати та публікувати зразки усної народної творчості. Відомими є видання Д. Яворницького, В. Верховинця [2], М. Лисенка [8], Г. Виноградова, В. Даля, П. Шейна та ін.

Вартісними для обговорення проблеми формування здібностей у дітей є педагогічні ідеї А. Арісменді, П. Вейса, В. Верховинця [2], В. Ветлугіної. Вплив музики на поведінку людини досліджував Б. Г. Ананьєв [1]. Серед інших дослідників впливу музики – С. В. Шабутін, І. В. Шабутіна, С. В. Хміль [13]. Виховання музичних здібностей досліджували С. Литвин-Кіндратюк та Б. Д. Кіндратюк [9]. Багато цінної інформації у працях Д. Кабалевського [6; 7].

Знавець народної педагогіки Г. С. Виноградов один з перших почав широко застосовувати термін «дитячий фольклор». Він наголошував, що цим поняттям розумно називати твори, які складені самими дітьми, а також пестушки (невеликі твори, які примовляють дорослі, пестячи дітей.

Деякі дослідники до дитячого фольклору зараховують лише ті твори, які виконують самі діти. Серед таких науковців – Н. П. Андреєв, В. Чічеров.

Першим, хто детально класифікував дитячий фольклор, був російський етнограф, фольклорист П. Шейн. Він виокремив у ньому деякі жанри: колисанки, примовки тощо.

Дослідники однозгідні, що до дитячого фольклору необхідно відносити і твори, створені дорослими для дітей.

Г. Виноградов, досліджуючи український фольклор, простежив зв'язки дитячого фольклору із народним побутом.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження особливостей музичного виховання дітей різновидами української фольклорної творчості; опрацювання психологічного аспекту музичного виховання дітей та дослідження ефективності використання різних видів дитячого фольклору у процесі музичного виховання особистості.

Виклад основного матеріалу. Значущі риси конкретної людини формуються під дією різних чинників: середовища, яке її оточує, суспільства, педагогів, батьків. Педагоги і батьки найбільше впливають на становлення особистості, адже саме вони покликані виховати дитину, підготувати її до життя. Розвиток потенціалу дітей – одна з найдавніших людських справ, і навіть в теперішній час ми повертаємося до старого навчально-виховного досвіду, відроджуючи забуті національні традиції.

Дитинство – це період примноження музичних вражень, посиленого музичного сприймання, розвитку емоційної сфери та творчої уяви. Музика є таким видом мистецтва, який істотно впливає на вироблення особистості в період її формування. «Матеріалом» для утворення гармонічно розвиненої особистості є творча діяльність. У ній дитина виробляє схеми поведінки, збагачує себе новими знаннями. Розвиток дитини неможливий без активної її участі у процесі навчання.

Життя народу, його народна мудрість відображена у фольклорі. Такі видатні педагоги як В. Сухомлинський та К. Ушинський визнавали народну музику основою виховання майбутніх поколінь. Недаремно вони так вважали, адже у фольклорних творах зафіксовано життєві спостереження наших предків. Виховання на основі здобутків народної спадщини дасть можливість дитині перейняти те найліпше, що український народ створював впродовж віків. Вплив народної музичної творчості на становлення особистості неможливо переоцінити. Наукою доведено, що народна творчість є близькою до генетичного коду народу. Через це діти сприймають народну музику легко. Український фольклор є природнім підґрунтям розвитку особистості. Він торкає найтонші струни душі – і дитяче серце відгукується на українську народну музику добротою, любов'ю, усвідомленням власної гідності і приналежності до народної культури. Почуття причетності очищує душу дитини і направляє її на шлях краси і справедливості. Музичний фольклор не тільки формує музичні здібності дитини, а й впливає на розумовий розвиток – підвищує інтелект.

З тієї причини, що дитина – істота емоційна, а не раціональна, виховання повинно бути таким, щоб воно могло достукатися до маленького індивіда через душу і серце. Хорошим і дієвим засобом є прилучення дитини до української музики з раннього віку – тоді, коли формується її духовна культура. Саме по собі мистецтво формує емоційну сферу людини, а виховання народною музичною творчістю розвине у дитини здатність до співчуття, співпереживання, зробить дитяче серце чуйним і добрим. Ніяка інша музика не пробудить в маленького українця таких якостей краще, ніж українська (музика) – така багата різними емоціями, найтоншими відблисками настроїв людей. Л. С. Виготський називає емоційний розвиток дітей – фундаментальним у формуванні особистості [4].

З перших днів життя музика чинить такий вплив на дитину. Українська народна музика в силу своєї емоційності є притягальною для дитини, яка дивиться на світ, пропускаючи усе побачене через своє серце. Український музичний фольклор є цікавим, привабливим для дитини здебільшого через свою простоту мелодій, зрозумілість співочих інтонацій та багатство палітри настроїв. У процесі слухання музики у дитини накопичується художній досвід. Дитина цього не розуміє, нагромадження відбувається підсвідомо. На основі музичних слухових практик формується музичний слух, звукообразне музичне сприйняття та мислення. Коли дитина фантазує – вона пізнає світ, себе. Українська народна музика збуджує дитячу уяву, дитина отримує поняття про навколишній світ, суспільство, засвоює досвід і мудрість попередніх поколінь. Доктор мистецтвознавства Б. Кіндратюк наголошує, що вплив музики на людину збільшується устократ, коли музика сприймається осмислено. Дітей необхідно не тільки вчити уважно слухати

музичний твір, а й пізнавати – проспівувати почуту мелодію. Б. Кіндратюк у своєму дослідженні припускає, що особистість спілкується з душею українського народу, виконуючи чи прослуховуючи українську народну музику. Звук викликає у багатій дитячій уяві ту емоцію, яка виражена в музичному образі [9].

Музика є для дитини джерелом переживання різних почуттів. Проблему творчого розвитку дитини опрацював В. Сухомлинський. Він звертав увагу: «Кожна дитина не тільки сприймає, але й малює, творить, створює. Те, як дитина бачить світ – є своєрідною художньою творчістю. Емоційна насиченість сприйняття – це духовний заряд духовної творчості» [12, с. 38]. Саме музичне мистецтво здатне задовольнити потребу дитини в глибоких враженнях, яскравих образах. Сприймаючи образи, діти додають до них щось власне – вигадане, вимріяне, тобто – творять, переживають і роблять творчий крок до розвитку особистості. Шляхом створення музично-емоційного середовища здійснюється розвиток почуттів та утворення емоційно-вольової сфери.

Творчі прояви у дитини простежуються в перші роки життя. Найпершим формується слуховий аналізатор. Завдяки йому малюк сприймає мову людей. Упіймавши в ній певний ритмічний малюнок – дитина розрізняє слова і відокремлює їх від загальної плутанини звуків. Знання про цю здатність дитини дало підстави вченим стверджувати, що новонародженим присутнє чуття ритму, а протягом життя його необхідно тільки вдосконалювати і розвивати.

Дитяча творчість характеризується непередбачуваністю бажань і дій, їхньою спонтанністю. Творчі процеси проходять на підсвідомому рівні, а свідомість лише закріплює отриманий результат. Тому не дивно, що дитина може безкінечно фантазувати про художній образ, навіяний почутим музичним твором. Нерідко в неї виникає бажання поєднати картину, яка вимальовалася в уяві, з розвагою. Тому такими корисними є музичні забави. Забавляючись під музику, діти вчаться виконувати рухи відповідно до змін звучання музики, а значить – виробляють вміння виробляти настрій музичного твору. Крім цього, музична забава активує ділову активність дитини, розвиває її фантазію та образи мислення. У розвазі відбувається соціалізація дитини. Забавляючись, вона намагається знайти своє місце в житті.

Ігрову діяльність в основу методики творчого розвитку поклав педагог та український композитор В. Верховинець. Він у 20-30 рр. XX ст. довів, що найміцнішим фундаментом для творчого розвитку дитини є забави з дитячого музичного фольклору. Пояснював він це тим, що в розвагах, поєднаних з піснею і танцем, дитина розвивається найінтенсивніше [2].

Дитячі музичні забави з фольклорної скарбниці – це переважно інсценівки дитячих пісень. Завдяки тому, що вони тотожні світу, у якому живе дитина, почуттям, які вона переживає, у процесі гри створюється атмосфера психологічного комфорту. Так відбувається спілкування на рівні емоційно-духовних зв'язків. Виходячи з цього, можна стверджувати, що музична розвага – відмінний спосіб навчити і виховати дитину, не нав'язуючи їй правил поведінки, а переносячи її у конкретну ситуацію і даючи можливість самостійно виробити схему поведінки.

Щоб розвиватися творчо, дитині необхідно отримати якнайбільше вражень про навколишній світ. З давніх-давен з цією метою малих нащадків батьки залучали до водіння хороводів, співу ритуальних пісень. Музичні зразки української культури несуть у собі крізь віки мудрість предків, їхнє світобачення. Перли українського музичного фольклору торкаються серця дитини, і вона вбирає усю зашифровану в звуках інформацію – пізнає світ.

Український дитячий музичний матеріал невеликий за обсягом, адаптований до вікового розвитку дитини. Саме тому він є підхожим, комфортним, зручним для дітей, адже діти можуть зосереджувати уяву тільки від 1 до 3 хвилин.

Висновки і пропозиції. Зразкам української фольклорної музичної творчості характерний високий мистецький рівень, незглибима енергія, емоційна насиченість, завзяття. Різноманітність пісень відображають світогляд, естетичні пристрасті та власне психологію українського народу. Тому виховання та навчання дітей на основі української фольклорної музичної творчості годі переоцінити. Дитячий музичний фольклор є невід'ємною частиною народної педагогіки. З його допомогою формуються естетичні смаки дитини, які так необхідні для створення морально-етичного виховання особистості. Фольклорні твори – безцінний скарб української культури, потрібно використовувати для розвитку особистості.

Український музичний фольклор викликає у дітей бажання творити, пізнавати навколишній світ, фантазувати, і через уяву усвідомлювати свою генетичну приналежність та знайомитися з особливостями музичного мистецтва рідного краю.

Висока емоційність музичних фольклорних творів сприяє різнобічному розвитку, зацікавлює та привертає увагу дитини.

Підсумовуючи, варто зауважити, що період дитинства характеризується особливим пізнанням життя, формуванням світогляду. Музика є важливим засобом в утворенні почуттів і сприйняття. Малюкам з перших днів народження недостатньо тільки мови, їм потрібний більш емоційний фундамент для особистісного розвитку. Такою основою є українське народне музичне мистецтво. Фольклор – це таємничі знання народу, зашифровані у слові, музиці, бо ж «folk», в перекладі – «народ», а «lore» – «таємничі знання». Виховуючи дітей українською фольклорною музикою, ми формуємо у них позитивне ставлення до української культури.

Сприймаючи музику, діти одержують мотивацію до здобуття вмінь і навичок, які є необхідними для її відтворення. Український дитячий фольклор завдяки своїй простоті і природності сприймається легко. Дитячі народні пісні дозволяють співати без напруження голосу, тому діти отримують емоційне задоволення від співу. Коли дитина знаходиться у приємному стані втіхи – вона здатна вигадувати, фантазувати. Це є запорукою її творчого розвитку.

Дитячий музичний фольклор дає дитині можливість розкрити свій творчий потенціал. Опираючись на емоційність та насиченість образами, дитина стає творцем свого власного світу і розбудовує його у відповідності до вже існуючого. Так

вона робить перші кроки до соціалізації. Музичний образ показує дитині вже відомі предмети і явища по-новому. Уява малює яскраву картину, вираження якої відбувається через слово. Дитина більше зацікавиться музикою, коли дасть вираження власним емоціям і враженням.

Спостерігаючи і аналізуючи динаміку розвитку дітей, можна зробити висновок: не тільки після активної гри, коли вони перенасичені враженнями, а й після слухання спокійного характеру українського народного музичного твору, діти наввипередки діляться емоціями.

Список літератури:

1. Ананьев Б. Опыт экспериментального изучения влияния музыки на поведение ребенка и взрослого: диссертация акад. пед. наук СССР / Ананьев Борис Герасимович. – Владикавказ, 1928. – С. 89.
2. Верховинець В. М. Весняночка / В. М. Верховинець. – К.: Музична Україна, 1969. – С. 124.
3. Виноградов Г. С. Народная педагогика / Г. С. Виноградов. – Иркутск: ВСОРГО, 1996. – С. 231.
4. Выготский Л. С. Психология искусства / Л. С. Выготский. – М.: Искусство, 1986. – С. 344.
5. Іваницький А. І. Український музичний фольклор / А. І. Іваницький. – Вінниця: Нова книга, 2004. – С. 320.
6. Кабалевский Д. Б. О трех китах и многом другом / Д. Б. Кабалевский. – М., 1976. – С. 110.
7. Кабалевський Д. Б. Як розповідати дітям про музику? / Д. Б. Кабалевський. – К.: Музична Україна, 1982. – С. 320.
8. Лисенко Н. В. Етнопедагогіка дитинства. Навчально-методичний посібник / Неллі Василівна Лисенко. – К.: Видавничий дім «Слово», 2001. – С. 720.
9. Литвин-Кіндратюк С., Кіндратюк Б. Народознавство та організація здорового способу життя школярів / С. Литвин-Кіндратюк, Б. Кіндратюк. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С. 279.
10. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: Навчальний посібник. – 3-є видання, доповнене / Н. Є. Мойсеюк. – К., 2001. – С. 608.
11. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка: Навчально-методичний посібник / М. Г. Стельмахович. – К.: ІЗМН, 1997. – С. 272.
12. Сухомлинський В. Серце віддаю дітям: Вибрані твори / Василь Сухомлинський. – К.: Освіта, 1977. – С. 158.
13. Шабутін С. В. Зцілення музикою / С. В. Шабутін, С. В. Хміль, І. В. Шабутіна. – Тернопіль: Підручник і посібники, 2006. – С. 192.

Жилик Н В.
Вышгородская детская музыкальная школа

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ УКРАИНСКОГО ДЕТСКОГО МУЗЫКАЛЬНОГО ФОЛЬКЛОРА ДЛЯ ТВОРЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ДЕТЕЙ

Аннотация
Исследовано особенности творческого развития детей под влиянием детского музыкального фольклора. Особое внимание уделено значению использования музыкального национального достижения предков у педагогической деятельности. Обнаружено неоценимое влияние музыкального достояния Украины на формирование гармонично-развитой личности. Рассмотрено психофизиологический аспект детского музыкального восприятия. Раскрыто необходимость включения в процесс развития ребенка такого сегмента как музыкальный фольклор.
Ключевые слова: украинский музыкальный фольклор, детский фольклор, народная музыка, духовная культура, личность, творчество, развитие, дети.

Zhylyk N.V.
Vyshgorod Children's Music School

USING THE MUSIC OF THE UKRAINIAN CHILDREN'S FOLKLORE FOR THE CREATIVE DEVELOPMENT OF CHILDREN

Summary
Features of creative development of children under the influence of a children's musical folklore were investigated. Special attention is paid to the value of the using the music national achievement of ancestors in the pedagogical action. An invaluable impact of the musical achievement of Ukraine at the formation of harmoniously developed personality was revealed. Psychophysiological aspect of child's musical perception was considered. Necessity of inclusion in the process of child's development such a segment as musical folklore.
Keywords: Ukrainian musical folklore, children's folklore, folk music, spiritual culture, personality, creativity, development, children.

УДК 787.6(477)

КОЛЕКТИВНЕ МУЗИКУВАННЯ: ДО ПИТАННЯ РОБОТИ З МІШАНОЮ КАПЕЛОЮ БАНДУРИСТІВ

Іваниш А.А.
Київський національний університет культури і мистецтв

У статті розкривається питання колективного музикування в капелі бандуристів, метою якого є формування компетентностей особистості засобами гри на інструменті та музикування в ансамблі бандуристів. Основні завдання колективного музикування бандуристів полягають у формуванні таких компетентностей: пізнавальної, практичної, творчої, соціальної. Автор зупиняється на питанні важливості самостійної роботи бандуриста над вокально-інструментальною партитурою, а також принципах формування сучасного репертуару капели бандуристів у контексті поєднання традиційних засад і новаторства.

Ключові слова: бандура, капела бандуристів, колектив, репертуар, концерт.

Постановка проблеми. Сучасне народно-інструментальне ансамблеве мистецтво є активнодіючою складовою музичного виконавства України. Актуальним на сьогодні є питання збереження і вивчення народно-інструментальної традиції, примноження нових здобутків у популяризації ансамблевого виконавства на народних інструментах. Унікальною його частиною є творчість ансамблів бандуристів, які традиційно називають капелами.

У творчій підготовці виконавців – бандуристів капелі надається пріоритетне значення, тому що об'єднання з його художньо-творчими процесами окремих виконавців становить колектив, відбувається творча співпраця диригента з виконавцями, взаємодія виконавців з диригентом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Популяризація народно-інструментального ансамблевого виконавства через видання численних монографій, підручників, посібників, збірників педагогічного репертуару та ін. підготували благодатне підґрунтя для розвитку наукових досліджень у галузі народно-інструментального мистецтва України. Серед сучасних науковців (остання чверть XX – поч. XXI ст.) назвемо імена М. Давидова, О. Ільченко, О. Олексюк, В. Дутчак, А. Червоніваненко, Н. Брояко, Н. Морозевич та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На жаль, маємо констатувати, що питання методики роботи з капелою бандуристів досі залишаються поза увагою фахівців – практиків та науковців. Попередній багатосторічний розвиток бандурного мистецтва сформував декілька напрямків – шкіл навчання гри на бандурі (В. Кабачок, Є. Юцевич, С. Баштан, С. Омельченко, Я. Пухальський та ін.); однак, на сьогодні не маємо жодної сучасної науково обґрунтованої методики керування таким різноплановим колективом, як капела (мішана чи однорідна), що поєднує в собі як вокально-хорові, так і інструментально-виконавські аспекти.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Отже, метою нашого дослідження є визначення основних засад творчої діяльності народно-інструментального виконавства в Україні, а саме – капели бандуристів – та подальших перспектив розвитку цього жанру в українській музичній культурі початку XXI століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Переосмисливши слова Л. Пасічняк, зауважимо, що ансамбль народних інструментів – своєрідна творча лабораторія, де створюється новий репертуар для народних інструментів, формуються творчі особистості народно-інструментального мистецтва, пропагується активна творча діяльність [2, с. 232]. Метою колективного музикування в капелі (ансамблі) бандуристів є формування компетентностей особистості засобами гри на інструменті та музикування в ансамблі бандуристів.

Основні засади колективного музикування у мішаній капелі бандуристів були сформульовані автором в процесі багаторічної роботи із студентським навчальним колективом кафедри бандури і кобзарського мистецтва (сьогодні – кафедра бандури та фольклору) Київського Національного університету культури і мистецтв. Капела бандуристів, як основний профілюючий колектив для студентів спеціалізації «бандура/кобза» в КНУКіМ існує з 1970 р. За ці роки керівниками студентської капели бандуристів КНУКіМ були: доц. Анатолій Навроцький (1970-1980-ті рр.), Народний артист України, проф. Григорій Верета (1989-1993, 2000-2005 рр.), проф. Вікторія Шевченко (2005-2006 рр.), доц. Геннадій Григор'єв (2006-2007 рр.), заслужений артист України, доц. Тарас Яницький (2013-2014). З 2007 по 2013 рр. і з 2014 рр. художнім керівником і головним диригентом капели бандуристів КНУКіМ є заслужений артист України, відомий український диригент, проф. Андрій Іваниш, диригентом-хормейстером – заслужений діяч мистецтв України, проф. Володимир Курач. Студентська капела бандуристів – постійний учасник творчих та наукових заходів Національної спілки кобзарів України та Київського національного університету культури і мистецтв.

Отже, основні завдання колективного музикування бандуристів полягають у формуванні таких компетентностей музиканта:

1. Пізнавальної, що забезпечує оволодіння основними поняттями теорії та музичної грамоти, гри на музичних інструментах, знаннями музичної культури.

2. Практичної, що сприяє оволодінню основами гри на музичних інструментах, участь у колективному музикуванні, залучення до кращих зразків вітчизняної та світової музики.

3. Творчої, що забезпечує розвиток музичних та ритмічних здібностей; формування художньо – естетичного смаку; розуміння й сприймання музики залежно від стилю, жанру та характе-

ру творів; підвищення майстерності колективної гри в ансамблі бандуристів.

4. Соціальної, що сприяє розширенню загального світогляду, музичних здібностей; формуванню навичок професійного та соціального партнерства; забезпечує виховання громадянської свідомості, національної гідності через виконання кращих творів вітчизняної музики, професійної взаємодії в колективі, прагнення до створення комфортного доброзичливого мікроклімату в колективі.

Говорячі про народно-інстрментальне ансамблеве мистецтво в Україні Л. Пасічняк використовує термін «академізація», що посилюється у ХХ – початку ХХІ століть [2, с. 229]. «Явище академізації торкнулось народно-інструментального мистецтва на початку ХХ століття, коли вперше на концертній сцені з'явились оркестри народних інструментів, інструментальні ансамблі бандуристів..., «троїсті музики». Так, у 1902 році Г. Хоткевичем були організовані вперше в Україні ансамблі бандуристів. Їхні успішні виступи на концертній естраді ХІІ Археологічного з'їзду стали резонансною подією в історії вітчизняного народно-інструментального ансамблевого мистецтва», – зауважує дослідниця [2, с. 230].

На сучасному етапі розвитку академічного народно-інструментального мистецтва сформувався принципово новий напрямок, а саме академічне виконавство на удосконалених народних інструментах (зокрема, бандурах), що стало «... однією із найсуттєвіших рис еволюції народно-інструментального ансамблевого мистецтва сучасності, становлення ансамблевої народно-інструментальної виконавської школи. Активна концертна діяльність засвідчила про високий виконавський рівень, міжнародне визнання, що уможливило прирівняти названі колективи до камерно-інструментального ансамблевого мистецтва...» [2, с. 233].

Визначимо кілька форм концертної діяльності мішаної молодіжної (студентської) капели бандуристів як творчого колективу:

1. Звітні концерти. Звітний концерт є важливою віхою у творчому житті колективу, підсумком роботи за певний період часу, що узагальнює його творчий доробок. У програму звітного концерту входять найбільш вдалі за художнім змістом та виконанням твори, які неодноразово виконувалися в інших концертах. Оскільки цей концерт є певним обличчям колективу, до нього слід готуватися надзвичайно ретельно. Програму слід будувати, виходячи з міркувань різноманіття жанрів, що досягається вдалим чергуванням кантиленних та п'єс у швидкому темпі, вокальних та інструментальних творів. Перша і заключна п'єса звітного концерту мають бути найефективнішими з усього репертуару, – особливо фінальний твір, де колектив повинен продемонструвати віртуозний (наскільки це можливо) рівень виконання.

Звітний концерт слід ретельно готувати не тільки з боку якомога якіснішого виконання, але й вжити додаткових організаційних заходів. Обов'язково мусить бути програма – буклет колективу, де був би віддзеркалений не тільки репертуар, але, хай навіть у скороченому, анотованому викладі, його творчий шлях. Ведучий звітного концерту повинен добре знати всі нюанси, пов'язані зі специфікою жанру, та можливості оркестру або ансамблю народних інструментів, який він представляє.

2. Гала-концерти. Участь в гала-концертах колективу народних інструментів є бажаним елементом у загальній концепції естетичного виховання. Музиканти в процесі підготовки та проведення концерту відчувають себе учасниками чогось більшого, ніж простий виступ, адже, зазвичай, гала-концерти організовуються на честь визначних народних свят та державних ювілеїв. Не треба зайвий раз доводити, що участь у гала-концертах не тільки є почесною для колективу, але й надзвичайно відповідальною.

Якщо виступ вийде невдалим, то на інший подібний мистецький захід можуть і не запросити. Тому грати на подібних концертах треба лише ті твори, щодо яких є стовідсоткова впевненість у їх якісному виконанні. У гала-концертах, які мають певну динаміку, що продиктована жанровим різноманіттям, дуже важливим є місце виступу колективу народних інструментів. Коли йдеться про невеликий, мобільний ансамбль, то тут, загалом, проблем не виникає. Його виступ можна поставити в середині концерту на будь якому місці – перед чи після танцювального колективу, хору, сольного співу тощо.

Інша річ – оркестр народних інструментів (капела бандуристів). Винести на сцену та прибрати з неї декілька десятків пультів з нотами та стільців – річ громіздка і потребує певного часу. Практика підказує, що таким колективом краще всього розпочинати концерт, або ж другий відділ концерту. Після виступу оркестру краще всього надати слово читцеві, або ж запросити на сцену віртуоза – інструменталіста, щоб заповнити природну паузу в концерті, яка пов'язана з відходом артистів за лаштунки сцени, прибиранням стільців, громіздких інструментів, пультів з нотами тощо.

3. Фестивалі-огляди. На відміну від конкурсу, огляд музичного мистецтва передбачає низку (або один великий) гала-концерт, де виступають колективи одного, частіше – кількох жанрів. Вони не змагаються між собою, не завойовують особливих призів, на фестивалях-оглядах завжди «перемагає дружба». Окрім виступів колективів та виконавців із різних місцевостей, на цьому форумі проводяться майстер-класи, творчі лабораторії, науково-практичні конференції з проблем давньої музики тощо. Мета такого фестивалю – розвиток і підтримка кращих традицій народного мистецтва, пропаганда народної музики й виконавства на народних інструментах й, звичайно, виявлення обдарованої молоді.

4. Фестивалі-конкурси. За роки Незалежності в Україні широкого розповсюдження набули регіональні фестивалі-конкурси. Організацію та проведення цих заходів неможливо звести до якоїсь однієї формули – по всіх усюдах вони проводяться по-різному. Щодо народно-інструментальної музики, то, хоча фестивалі-конкурси, присвячені цьому жанру, не такі численні, як аналогічні заходи з інших жанрів, – вони надзвичайно цікаві й сповнені справжніх художніх відкриттів.

Фестиваль-конкурс проводиться з метою популяризації національної школи виконавства на народних музичних інструментах, підвищення

рівня професійної підготовки творчої молоді, подальшого розвитку та пропаганди народного інструментального мистецтва. Фестиваль-конкурс передбачає проведення методичної конференції з питань музичної педагогіки, семінарів, майстер-класів, творчих зустрічей з провідними музикантами України, концертів лауреатів міжнародних і всеукраїнських конкурсів, концертів професійних та аматорських ансамблів, оркестрів народних інструментів.

Надзвичайно важливу роль у роботі з капелою бандуристів відграє репертуарний «зошит» колективу, «...завдяки створенню оригінального репертуару і професійним перекладам зразків світової музичної культури як одного із важливих чинників, народні інструменти стали академічними» [2. с. 236]. «Завдяки удосконаленню бандури стало можливим значно збагатити її репертуар, поновити в ньому не тільки історичні думи та українські народні пісні, раніше заборонені або забуті, а й залучити сучасні різноманітні за жанрами музичні твори», – слушно зауважує метр академічного бандурного мистецтва С. Баштан [3]. Відтак, у другій половині ХХ – початку XXI століття уперше в українській музиці було створено сонати, сюїти, концерти, фантазії для бандури. Провідні композитори України – М. Дремлюга, А. Коломієць, К. Мясков, В. Кирейко, В. Зубицький, В Павліковський та інші – плідно працюють над створенням оригінального репертуару для бандури. Пишуть для цього інструмента також і ті бандуристи, які добре імпровізують, мають уже опубліковані власні твори й обробки народних пісень, – А. Бобир, С. Баштан, А. Омельченко, Р. Гриньків, О. Герасименко, Л. Федорова, В. Лобко та інші. Певний доробок у сучасних аранжуваннях і перекладеннях українських народних пісень і творів українських композиторів для бандури і капели бандуристів має також автор дослідження.

«У статті «Бандура та її можливості», опублікованій у Харкові 1930 року, Г. Хоткевич писав, що право на існування інструмент має лише тоді, коли він дає щось своє, неповторне. Для бандури треба творити літературу – ось головне завдання», – наголошує С. Баштан, і додає: «...відмовлятися від світової літератури не слід, та не можна все зводити тільки до неї. Зберігаючи і відроджуючи перлини народного кобзарського мистецтва, слід збагачувати й ті досягнення, які має мистецтво гри на бандурі у наш час. Шлях до ізоляції національної культури не сприятиме її розвитку та оновленню. Збагачення репертуару бандуриста, нові ансамблеві концертні форми, використання інструмента сприяють поновленню репертуару творами як українських композиторів-класиків (Д. Бортнянського, М. Лисенка, Я. Степового, К. Стеценка та інших), так і світової літератури (Г. Генделя, Й.-С. Баха, М. Глінки, П. Чайковського, інших)» [3].

Питання роботи над вокальним ансамблем у капелі бандуристів, відпрацювання строю, техніки диригування керівника капели бандуристів та ін. вже піднімалися нами у попередніх розвідках [1]. Зупинимося ще на одній необхідній і вкрай важливій складовій роботи із капелою бандуристів – це самостійна робота студента над вокально-інструментальною партитурою, яка передбачає засвоєння теоретичних та практичних методів роботи з капелою бандуристів, вивчення варіантів її складу і специфіки звучання. Особливе місце у цьому напрямку належить співставленню хору та бандур (та інших інструментів) як акомпануючої групи.

Самостійна робота формує навички, підвищує вимогливість до себе, удосконалює професійний та загальнокультурний рівень майбутнього фахівця – артиста капели бандуристів.

Отже, студент – бандурист повинен вміти: розкрити ідейно-образний зміст твору; розуміти стилістичні особливості музики і поезії (особливо народної) як історичної категорії; визначити жанр твору: вокально-інструментальна мініатюра, обробка, інструментальний твір, хор a cappela, частини з кантати, меси, думи, пісні; користуватися камертоном, проілюструвати партитури та партії на бандурі та фортепіано; володіти навичками музично-теоретичного аналізу вокально-інструментальної, інструментальної та хорової партитури. До того ж досконало володіти різними прийомами гри на бандурі; вміти професійно акомпанувати собі на бандурі, вільно читати з листа оркестрові партії; визначати види фактури: гомофонна, гармонічна, поліфонічна, мішана; визначати види елементів: мелодія, бас, окремі голоси, супровід; вміти розспівувати хор та настроювати оркестр за власною системою, при цьому звернути увагу на вокально-хорове дихання, звукоутворення, характер звука, тембр, дикцію та артикуляцію. Безперечно, що студент – бандурист має володіти різними вокальними та вокально-інструментальними стилями, характерними для кобзарського виконавства.

До складових самостійної роботи студентів – бандуристів належать:

1. Підготовка до концертних виступів.
2. Здійснення комплексного аналізу хорових творів a cappela та із супроводом, витоків народної пісні та її жанрової приналежності, образної структури і змісту пісенних віршів.
3. Рецензування мистецьких подій (концерти, конкурси, фестивалі).
4. Щоденна робота над різними прийомами гри на бандурі (тремоло, арпеджіо, глісcандо і т.п.).
5. Щоденна детальна робота над вдосконаленням бандурної техніки (ауфтакти, динаміка, нюанси, штрихи)

Висновки з даного дослідження і перспективи. Підсумовуючи, можна сказати, що процес керівництва мішаною капелою бандуристів є багатогранним і багатоаспектним. Капела бандуристів, як складова народно-інструментального ансамблевого мистецтва України, сьогодні не втратила своєї актуальності і, з новітніми репертуарними пошуками, набула нових творчих якостей. Сьогодні, як ніколи, надзвичайно важливим є питання збереження національної самобутності української школи ансамблевого виконавства та подальшого розвитку науково-методичної бази у даній галузі. То ж методичні засади роботи із капелою бандуристів ще чекають на своє ґрунтовне опрацювання.

Список літератури:

1. Іваниш А.А. Деякі аспекти диригування капелою бандуристів / А. Іваниш // Мистецтвознавчі записки. – № 18. – К.: НАКККіМ, 2010. – С. 61-68.
2. Пасічняк Л. Український ансамбль народних інструментів у контексті формування академічних традицій. Здобутки і песрпективи / Л. Пасічняк // Народно-інструментальне мистецтво на зламі XX-XXI століть: Зб. мат. міжн. наук.-практ. конф (ДДПУ ім. І. Франка, 25.03.07, м. Дрогобич). – Дрогобич, 2007. – С. 229-239.
3. Баштан С.В. Історія кобзи – бандури та її сучасний розвиток / С. Баштан [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://knmau.com.ua/chasopys/06_NBUV/docs/11_Bashtan.pdf

Иваниш А.А.
Киевский национальный университет культуры и искусств

КОЛЛЕКТИВНОЕ МУЗИЦИРОВАНИЕ: К ВОПРОСУ О РАБОТЕ СО СМЕШАННОЙ КАПЕЛЛОЙ БАНДУРИСТОВ

Аннотация
В статье раскрывается вопрос коллективного музицирования в капелле бандуристов, целью которого является формирование компетентностей личности средствами игры на инструменте и музицирования в ансамбле бандуристов. Основные задачи коллективного музицирования бандуристов заключаются в формировании таких компетентностей: познавательной, практической, творческой, социальной. Автор останавливается на вопросе необходимости самостоятельной работы бандуриста над вокально-инструментальной партитурой, а также принципах формирования современного репертуара капеллы бандуристов в контексте слияния традиций и новаторства.
Ключевые слова: бандура, капелла бандуристов, коллектив, репертуар, концерт.

Ivanish A.A.
Kiev National University of Culture and Arts

MUSIC IN A GROUP: WORKING WITH MIXED BANDURA CHOIR

Summary
The article studies different issues of musical process in a group in a bandura choir. Its purpose is to form a personality's competences by playing the bandura and doing music in a bandura music group. The main tasks of bandura playing are to form such competences as: cognitive, practical, creative and social competences. The author pays special attention to the importance of a bandura player individual work with vocal and instrumental partitions, as well as to the principles of choice of contemporary repertory for a bandura choir in the context of mixing tradition and innovation.
Keywords: bandura, bandura choir, music group, repertory, concert.

УДК 741/743

ПОШУК НОВИХ ФОРМ ВИКЛАДАННЯ РИСУНКУ МАЙБУТНІМ ДИЗАЙНЕРАМ

Лопухова С.О.
Київський національний університет культури і мистецтва

В статті розглядається актуальна проблема реформування академічних дисциплін, відповідно до вимог часу. Аналізується зв'язок рисунку з проектною діяльністю дизайнера. Розглядаються шляхи пошуку нової методики викладання дисципліни. Фундаментальна дисципліна «Рисунок» є невід'ємною частиною дизайнерської освіти. Традиційний підхід до викладання рисунку потребує змін – нових ефективних методів навчання рисунку, необхідних спеціалісту нового покоління.
Ключові слова: рисунок, методика, дизайн, академічний, професійна діяльність.

Постановка проблеми. Темп життя, потік інформації, впровадження в життя новітніх технологій, стрімкий розвиток суспільства, нове сприйняття і розуміння світу людиною – основні риси сучасності. Зміни в суспільстві вимагають змін і у сфері освіти, зокрема, в концепції професійної підготовки дизайнера. У зв'язку із динамічним впровадженням нових дисциплін, пов'язаних з розвитком новітніх технологій та появою широкого спектру технічного інструментарію для роботи над образами, постає проблема зміни системи і методики викладання академічних дисциплін майбутньому спеціалісту нового покоління.

В багатьох сучасних загальноосвітніх вишах існує факультет дизайну з кафедрами різних дизайнерських напрямів. Однією з фундаментальних академічних дисциплін, які викладаються в межах програм таких факультетів, є рисунок. Рівень загальної художньої підготовки студентів в подібних навчальних закладах є набагато нижчим, ніж у спеціалізованих художньо-промислових вишах. Крім того, сучасні державні нормативи і стандарти, на жаль, вкрай обмежують кількість годин, відведених на рисунок, що не дозволяє отримати ті результати, які може дати повноцінний курс. Це об'єктивна реальність, з якою необхідно рахуватись. За таких умов виникає необхідність реформування традиційних підходів до змісту і організації навчального процесу, пошуку нових ефективних методів навчання, синтезу способів застосування новітніх технологій і слідування класичним традиціям.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Світова школа рисунку за свою багатовікову історію напрацювала велику кількість методик і прийомів навчання. В художніх академіях зберігаються і розвиваються найбільш досконалі традиції художньо-образотворчої культури, які зростали на слідуванні зовнішнім формам класичного мистецтва античності. Там формуються основи професійної освіти – художньої школи.

В той же час, в художніх навчальних закладах ніколи не припинявся пошук нових шляхів викладання дисципліни та можливостей співіснування традицій «універсальної» академічної школи і нових тенденцій. Дискусії щодо принципів викладання рисунку (і не тільки) точились в усі часи. Кожний творчий індивідуум-педагог мав свій погляд на методику викладання. Безумовно, результат втілення новітніх ідей у життя залежав і від розуміння педагогом нових за змістом проблем і потреб часу, і від ступеню його обдарованості та освіченості, і від особистих амбіцій, і від загальної підготовки та настрою аудиторії.

Вперше відмова від традиційних академічних методів була проголошена у всесвітньо відомому Баухаузі (мистецький учбовий заклад у Німеччині 1919-1933 рр.). Головним завданням школи було відійти від класичного сприйняття мистецтва як окремих форм, звести воєдино всі його види. Пропагувалась комплексність навчання у програмах художніх дисциплін. Постійно вивчалась, поглиблювалась і вдосконалювалась теорія рисунка, форми, кольору. На диво сучасною і актуальною є система художньої освіти Іоханнеса Іттена (1888-1967 рр.), видатного швейцарського теоретика сучасного мистецтва, художника, педагога, яку було розроблено ним для Баухауза. Головні принципи цієї системи, яких мав дотримуватись педагог – не подавляти особистість студента, не дати йому втратити впевненість у своїх силах, розкрити в повній мірі творчий потенціал, допомогти вибрати свій професійний шлях [3, с. 6-8].

Різні концепції викладання рисунку, від академічних до новаторських, експериментальних, існували і в такому всесвітньо відомому навчальному закладі, як ВХУТЕМАС («Вищі художньо-технічні майстерні» у Москві, 1920-39 рр.). У ВХУТЕМАС було створено універсальну систему пропедевтичних дисциплін, яка надалі застосовувалась в педагогіці різних країн світу. В закладі пропагувалась комплексність навчання, впроваджувалась формально-аналітична методика просторового мислення. На різних факультетах ВХУТЕМАС активною викладацькою діяльністю були зайняті такі видатні філософи і майстри авангарду, як К. Малевич, В. Кандінський, Л. Лисицький, П. Мітурич, А. Родченко, В. Татлін, П. Флоренський [5]. Всі факультети відчували вплив авангардних мистецьких течій – супрематизму, футуризму, раціоналізму, конструктивізму. Традиції класичних академічних дисциплін поступово витіснялись новими тенденціями того часу, вибудовувалась нова концепція конструктивного аналітичного методу навчання. ВХУТЕМАС мав широкі зв'язки із школою Баухауз в Німеччині та іншими закордонними художніми школами. Відбувався постійний обмін методиками навчання та професорами [5].

В наш час проблема обмеження фінансування, скорочення часу навчання традиційним художнім дисциплінам існує в багатьох навчальних закладах. Стрімкий розвиток «технологічного» суспільства поширює подібні тенденції у світі. Марта

Нуссбаум, видатний американський філософ, пише: «Практично у всіх країнах світу в початковій і середній школі, в коледжах і університетах скорочується обсяг досліджуваних гуманітарних наук і різних видів мистецтва. Політики вважають цю галузь знань безглуздою і непотрібною надмірністю. В епоху, коли заради збереження конкурентоспроможності на світовому ринку держави зобов'язані позбуватися всього непотрібного, ці знання швидко втрачають свої позиції в навчальних програмах, а заодно в умах і серцях батьків і дітей» [4, с. 16]. На жаль, непотрібними суспільству і зайвими стали ті фундаментальні знання, які формують професійну і компетентну особистість, виховують художній смак і розуміння культурних традицій в історії суспільства, прищеплюють здатність до критичного мислення, яка готує людину до самостійних дій і розумного опору сліпий силі традицій і авторитетів.

Складність і недослідженість питань взаємозв'язку академічної та спеціальної підготовки майбутнього дизайнера, відокремлення методики викладання рисунку від спеціальних завдань дизайн-проектування висвітлює у своєму дослідженні, на прикладі історії МДХПУ – Московського державного художньо-промислового училища ім. С.Г. Строганова (1825-2005 рр.), кандидат мистецтвознавства М. Горєлов. Він аналізує кризу у розвитку методики викладання дисципліни у МДХПУ, висвітлює намагання педагогів, на різних етапах існування училища, реформувати систему і визначити специфіку практичного застосування набутих знань і навичок з рисунку в процесі проектування [1, с. 5]. М. Горєлов підкреслює, що проблема реформування системи навчання і досі залишається невирішеною і найбільш актуальною для сучасного художньо-промислового навчального закладу, а практичний досвід демонструє обмеженість як академічного, так і спеціального підходу до вирішення проблеми. Він наголошує на необхідності безпосереднього зв'язку традиційної «універсальної» школи рисунку з процесом дизайнерського проектування. За словами М. Горєлова, саме відсутність наукових розробок щодо необхідності взаємозв'язку проектного мислення і завдань навчального рисунка є наслідком постійних дискусій [1, с. 7].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогоднішній день в дизайнерській освіті проблема реформування академічних дисциплін, яка протягом років залишається невирішеною, є надзвичайно актуальною. Перед автором статті, художником-практиком з великим досвідом, викладачем рисунку і живопису факультету дизайну загальноосвітнього вишу, постає питання якісної організації навчального процесу саме в ситуації обмеження фінансування, скорочення строків навчання, навантаження студентів новими дисциплінами, пов'язаними з розвитком сучасних новітніх технологій, появою широкого спектру інноваційного інструментарію.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – проаналізувати особливості методики викладання дисципліни за умов обмеженого часу, дослідити можливі шляхи реформування класичної традиційної форми навчання, розглянути нові ефективні методи формування синтезованої навчальної програми.

Особливості аналітико-конструктивного підходу до методики викладання майбутнім дизайнерам дисципліни «Рисунок» обумовлені принциповими відмінностями між професіями художника і дизайнера. Визначити, якими є ці відмінності, в чому можлива схожість у методах навчання майбутніх дизайнерів і художників, є завданням цієї статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Рисунок – не тільки мистецтво, а і, певною мірою, наука, яка вчить мислити формою, розуміти конструктивну і пластичну основу об'єктів оточуючого світу. Одна з функцій рисунку – прикладна. Рисунок сприяє спілкуванню у професійному дизайнерському середовищі, обміну ідеями. Через рисунок ми також дізнаємося про певні характеристики об'єктів – особливості конструкції, об'єм і форму, пропорції. Це – пізнавальна функція рисунка. Володіння широким спектром різноманітних матеріалів і технічних прийомів рисунку виховує навички практичного їх застосування.

Навчання рисунку потребує постановки і вирішення різноманітних завдань:

– *рисунок з натури* – допомагає студенту набути теоретичні знання і практичні навички, пов'язані з конструктивною побудовою зображення на площині, формує новий ракурс погляду на звичні повсякденні речі;

– *рисунок з уяви та пам'яті* – основа не натура, а знання і практичні навички – розвиває сприйняття, уміння аналізувати і синтезувати будову форми, свідомо і цілеспрямовано проводити порівняння і оцінку пропорційних і тональних співвідношень;

– *лінійно-конструктивний рисунок* – свого роду фундамент, матриця, основа тримірного зображення, дає чітку інформацію про композицію у форматі, масштаб, розташування об'єкту у просторі, пропорції, форму об'єкту;

– *тональний рисунок* – дає емоційну напругу зображенню, виявляє композиційний ритм форм, характер емоційно-образного мислення,

формує професійну естетику;

– *швидкий замальовок*, сучасною мовою «скетч» (від англ. *sketch*) – розвиває і активізує процеси сприйняття, пам'яті, уявного мислення, осмислення графічної мови, допомагає професійній поставі руки та ока.

Важливою складовою професійної діяльності і художника, і дизайнера є художня творчість. З однієї сторони – інтуїція, яскрава уява, с другої – аналітичне конструктивне мислення, логічна діяльність розуму, плюс професійний досвід і технічна майстерність, дають обом можливість вирішувати творчі завдання.

Художник – людина, яка створює зображення і здібна нестандартно мислити, – спостерігає життя і світ навколо, аналізує, узагальнює, створює зображення і образи, відповідно до своєї індивідуальної логіки, відмінної від логіки існування реального світу. Традиційний академічний рисунок, якому навчають студентів-художників у мистецьких вишах, – зображення у вузькому смислі слова. Такий рисунок не є для художника основним етапом композиційного процесу, пов'язаного з творчим мисленням. Штудія (від нім. *Studieren* – вивчати) натури допомагає майбутньому художнику набути теоретичні знання

і практичні навички, вивчити асортимент технічних прийомів рисунку і особливості художніх матеріалів, розширює сприйняття і розуміння світу. Навчальні постановки для академічного рисунку формуються з простих об'ємних геометричних форм і предметів побуту, гіпсових моделей античних зразків, живої натури.

На відміну від художника, для дизайнера найважливішими є формування аналітично-конструктивного підходу до рисунку – розуміння заданого формату, відтворення чіткої і гармонійної композиції, виявлення пластичних і конструктивних характеристик об'єктів. В якій би сфері дизайнер не працював – поліграфія, графічний дизайн, дизайн одягу, навколишнього середовища, інтер'єру, – він завжди буде мати справу з такими поняттями: формат, пропорції, форма, тон, об'єм. На заняттях з рисунку майбутній дизайнер має не тільки вивчати натуру, а й створювати «образ» натури, вчитися узагальнювати форму, прибираючи зайві дрібниці і деталі, здійснювати пошук оригінальної графічної мови.

Сучасна методика викладання фундаментальної дисципліни «Рисунок» при підготовці студентів різних напрямів спеціальності «Дизайн» коливається між вимогами академічної школи образотворчого мистецтва, як «універсальної», і вузько направленими спеціальними завданнями професійного навчання. Важко визначити перевагу тих чи інших способів передачі знань і умінь в області пластичних мистецтв. Але нові способи отримання і пошуку інформації, впровадження нових технологій і широкого асортименту технічного інструментарію потребують і нових методів викладання рисунку, які розширюють професійний кругозір студента, розкривають особливості і можливості проектного використання інноваційних образотворчих засобів, допомагають рухатись у майбутнє професійне життя.

Ми пропонуємо методику, яка потребує постановки і вирішення різних завдань аналітичного, емоційного, експресивного характеру. Навчальна програма формується з різних видів рисунка – рисунок з натури, уяви і пам'яті, скетч, стилізація. У зв'язку з обмеженим часом, відведеним на дисципліну, завдання виконуються в короткий термін. Вибір реквізиту або натури відбувається разом із студентами і, відповідно до завдання, формується постановка.

Головний принцип програми – дотримуватись парної черговості завдань. Перше завдання – академічний реалістичний рисунок постановки з натури (різні за сутністю завдання: об'єм, контраст, нюанс, матеріальність фактур – скло, метал, тканина і т.д.), наступне – стилізоване зображення (або рисунок з пам'яті) тієї ж постановки. Для стилізації викладачем задаються певні умови – формат, матеріал, стилістика. Тобто, зображення виконується в одній із запропонованих манер або їх комбінації – лінійний рисунок, лінійний конструктивний схематичний рисунок – «каркас», монотипія, заливка площин, штрих, графічні фактури і т.д.

Основний принцип створення образу – послідовність, шлях від головного до деталей та дрібних елементів. Три головних етапи у процесі виконання рисунку:

– побудова лаконічної і гармонійної композиції зображення у заданому форматі; різні за сутністю завдання вимагають різного підходу до композиції;

– визначення пропорційних співвідношень частин цілого зображення; у дизайні питання пропорцій є чи не найважливішим;

– графічний аналіз структурної основи і конструктивно-просторової форми об'єкту.

Робота над подібними завданнями передбачає художню трансформацію реальних об'єктів у символічні образи шляхом художнього «кодування» – узагальнення і спрощення форм у зображенні, пошук оригінального графічного наповнення. Студенту-дизайнеру необхідно навчитися вільно використовувати широкий спектр технічних прийомів, вивчити особливості графічних матеріалів, засвоїти різноманітні техніки скетчу. Професійні навички, в якості засобів відтворення зображення, необхідні дизайнеру для подальшого застосування в графічних редакторах на сучасному технічному обладнанні.

Цікаво, що часто студенти, які виконують традиційний рисунок на «відмінно», важко абстрагуються від реального об'єкту, виконуючи стилізоване зображення, а студенти, які малюють на доволі низькому рівні, навпаки – прекрасно узагальнюють форму і створюють оригінальні стилізовані композиції.

Висновки з даного дослідження. Запропонована методика, на наш погляд, вимагає від студента зосередженості і концентрації, швидкої реакції, стимулює пізнання закономірностей техніки рисунка, розширює професійний кругозір.

В процесі навчання студент має набути такі професійно-орієнтовані якості:

– сукупність фундаментальних знань, практичних умінь і навичок;

– володіння способами застосування системи предметних знань;

– здатність самостійно набувати нові знання і уміння;

– здатність до аналізу і синтезу, творчої діяльності;

– незалежність і критичність мислення.

Педагог є носієм професійної системи цінностей. Завдання педагога – розвивати індивідуальність студента, зміцнювати його впевненість у своїх силах, виховувати інтерес і прагнення до самостійного пошуку оригінальних образних рішень творчих завдань. Мета занять з рисунку – виховання в студенті загальної художньої культури, смаку, розвиток творчого начала, пізнання закономірностей і правил професії, набуття навичок аналізу своєї роботи, самоорганізації і самодисципліни.

Освоєння в процесі навчання новітніх технічних засобів, автоматизація цілого ряду операцій в процесах проектування наближає дисципліну до реальної практичної діяльності дизайнера і змушує майбутнього дизайнера шукати ефективну сучасну графічну мову, нові прийоми і методи застосування інноваційних елементів.

Список літератури:

1. Горелов М.В. Рисунок как инструмент проектного мышления (на примере МГХПУ им. С.Г. Строганова): Дис. … канд. искусствоведения: 17.00.06 / М.В. Горелов – Москва, 2006. – 168 с.
2. Дросте Магдалена. Bauhaus / Магдалена Дросте; пер. с англ. Ю. Котова. – М.: Арт-Родник, 2008. – 96 с., ил.
3. Иттен Иоханнес. Искусство формы: Мой форкурс в Баухаусе и других школах: альбом / Иоханес Иттен; пер. с нем. Л. Монахова. – М.: Издатель Дмитрий Аронов, 2013. – 136 с.: ил.
4. Нуссбаум Марта. Не ради прибыли. Зачем демократии нужны гуманитарные науки / Марта Нуссбаум; пер. с англ. М. Бендет. – М.: Издательский дом ВШЭ, 2014. – 192 с.
5. Хан-Магомедов С.О. ВХУТЕМАС. Книга первая / С.О. Хан-Магомедов. – М.: Ладья, 1995. – 343 с.: ил.

Лопухова С.А.
Киевский национальный университет культуры и искусства

ПОИСК НОВЫХ ФОРМ ПРЕПОДАВАНИЯ РИСУНКА БУДУЩИМ ДИЗАЙНЕРАМ

Аннотация
В статье рассматривается актуальная проблема реформирования академических дисциплин, в соответствии с требованиями времени. Анализируется связь рисунка с проектной деятельностью дизайнера. Рассматриваются пути поиска новой методики преподавания дисциплины. Фундаментальная дисциплина «Рисунок» является неотъемлемой частью дизайнерского образования. Традиционный подход к преподаванию рисунка требует изменений – новых эффективных методов обучения рисунку, необходимых специалисту нового поколения.
Ключевые слова: рисунок, методика, дизайн, академический, профессиональная деятельность.

lopukhova S.O.
Kyiv National University of Culture and Arts

SEARCHING FOR NEW WAYS OF TEACHING DRAWING TO DESIGNERS TO BE

Summary
The article deals with an actual problem of reforming academic subjects in accordance with the requirements of the present time. The connection between drawing and designer's activities is analyzed. The ways of searching for a new method of teaching the subject are considered. «Drawing», a fundamental subject, is an integral part of design's education. The traditional approach to teaching drawing requires changes, new effective methods of teaching drawing are necessary for a specialist of the new generation.
Keywords: drawing, methodology, design, academic, professional activity.

УДК 781.65+378.147:7.071.2

МУЗИЧНА ІМПРОВІЗАЦІЯ ЯК СКЛАДОВА СИСТЕМИ ПІДГОТОВКИ МУЗИКАНТІВ-ІНСТРУМЕНТАЛІСТІВ У ВНЗ

Пістунова Т.В.
Київський національний університет культури і мистецтв

Розглядаються трансформаційні процеси в системі музичної освіти. Акцентується увага на необхідності створення комплексів професійно-орієнтованих дисциплін, на детальному вивченні взаємодії новітніх процесів підготовки бакалаврів музичного мистецтва – артистів ансамблів, оркестрів, керівників творчих колективів. Виокремлюється проблема впровадження наскрізної підготовки з музичної імпровізації як системи музичного мислення, виконавської майстерності, колективного музикування, творчої реалізації музиканта-інструменталіста. Вивчається ретроспективний погляд на: імпровізаційні форми музикування; впровадження інноваційних освітніх технологій навчання; психолого-комунікативний аспект; формування системи цінностей професійного музиканта.
Ключові слова: освіта, трансформаційні процеси, музична імпровізація, виконавство.

Актуальність проблеми. Відповідно до державних стандартів навчання у ВНЗ України мистецького спрямування, значної трансформації зазнають навчальні плани та програми. З метою пристосування освітньої діяльності до динаміки сучасного життя, до стандартів та вимог європейської системи вищої освіти впроваджуються інноваційні освітні технології, вдосконалюються моделі навчальних програм і, відповідно, розробляються комплекси професійно-орієнтованих дисциплін. Зазначене передбачає особливу увагу до самостійної та практичної діяльності, як домінантної у професійній підготовці фахівців мистецької галузі. Невід'ємним компонентом процесу підготовки професійного музиканта-інструменталіста є музична імпровізація, яка акумулює в собі музично-теоретичні, спеціальні фахові знання та практичні навички.

Дослідження та публікації. Мистецтво імпровізації обґрунтовано у фундаментальних педагогічних та психологічних дослідженнях вітчизняних та зарубіжних вчених (Є. Барбан, Н. Корихалова, В. Медушевський, В. Москаленко, Є. Назайкінський та ін.), а також у методичній та творчій діяльності провідних майстрів-виконавців й композиторів (І. Бриль, В. Симоненко, Ю. Панас'є, У. Сарджент, М. Скорик, Ч. Корія, Дж. Ширінг, В. Пацера, І. Закус, Н. Лєбєдєва, Р. Іванов та ін.). У вітчизняній науковій літературі розглядається проблема педагогічної імпровізації, зокрема в дослідженнях О. Башкір, О. Олексюк.

Особливу увагу вчені приділяють імпровізації в джазі. Відзначимо роботи таких дослідників і методистів: «Лексикон джаза» В. Симоненка, «Техника аккомпанемента на шестиструнной гитаре» В. Молоткова у співавторстві з В. Маніловим, «Практика джазового басового аккомпанемента» Ю. Маркова, «Українська естрадна музика і фольклор: взаємопроникнення і синтез» В. Тормахової, «Джаззінг як форма взаємодії академічного та «третього» пластів у джазі» О. Воропаєвої, «Школа джазової імпровізації» Ю. Маркіна, «Українські джазові стандарти» І. Закуса і інші.

Концепт традицій та інновацій у сучасній мистецькій освіті розглядається у дослідженнях відомих науковців – О. Рудницької, В. Шульгіної, О. Олексюк, К. Фадєєвої, О. Чайковської та інших.

Зазначені наукові розвідки, посібники, методичні праці слугують підґрунтям підготовки музикантів-інструменталістів в системі сучасної вітчизняної музичної освіти.

Метою статті є аналіз трансформаційних процесів в системі музичної освіти зумовлений вимогами сьогодення та визначення у цьому контексті імпровізації як основного компоненту професійної підготовки музиканта-інструменталіста.

Виклад основного матеріалу. Сучасна музична освіта прагне знайти чіткі параметри співвідношення традиційних і новаторських підходів до навчання, що максимально сприяють творчому розкриттю особистості та пропагують умови психологічного комфорту майбутніх фахівців. Трансформаційні процеси, зокрема, акцентуація освіти на практичній та самостійній підготовці музикантів у мистецьких ВНЗ дали поштовх для осмислення змісту навчальних програм з музично-теоретичної та практичної фахової підготовки студентів. Завданнями новітніх програм є – створення навчальних комплексів, які структурно нагадують трикутник або піраміду, в основі якої – комплекс дисциплін музично-теоретичного спрямування, далі – спеціальні фахові дисципліни і вершина – практична підготовка. Взаємодія означених комплексів розвиває музичне мислення, творчу фантазію, емоційну розкутість, а головне має психолого-комунікативний аспект.

Ефективність впровадження, будь-якої моделі навчання, залежить від низки факторів – мотивації, системи цінностей, культурного контексту, адже сутність процесу навчання – формування особистості, забезпечення умов для розвитку духовних сил студента, його соціалізація, розширення музично-виконавського досвіду, оволодіння культурними моделями в особистісному становленні.

Вивчення професійно-орієнтованих дисциплін у системі підготовки музикантів-інструменталістів оптимізується за умови комплексного наскрізного застосування музичної імпровізації від початкової ланки освіти через середню – до вищої в різних напрямах інструментального виконавства. Засобами техніки імпровізації виконавець інтерпретує свій стиль та музичну мову, демонструє особливий тип музичного мислення, опановує технологічні прийоми, естетико-стильові функції.

Ідея музичної імпровізації вимагає від виконавця поряд з технічними навичками, концентрації уваги на пропорції гармонічних побудов,

ладових, звуковисотних тембрів, ритмоінтонацій, режисурі звукової архітектоніки (за В. Чинаєвим) [5, с. 236], що ускладнюється моментальним інтуїтивним музичним уявленням та має психолого-комунікативну компоненту.

Музична імпровізація забезпечує набуття умінь осмисленої вільної інтерпретації музичних творів різних епох, стилів та жанрів, емоційного комфорту під час концертного виконання. За таких умов від імпровізатора транслюється музичний зміст, художня ідея-символ що упорядковується через послідовність сигналів, натяків, ключів до декодування інформації слухачем. Це дає змогу майбутньому виконавцю накопичувати своєрідний ряд кодових репертуарів та розвиває здібність до кодового переключення, наприклад, у формі зміни стилів [2].

Для глибинного розуміння проблеми необхідно розглянути імпровізацію у мистецтвознавчому аспекті. Так, виконавська поетика музичного твору імпровізаційна за своєю природою. Її своєрідність полягає в тому, що вона тяжіє не стільки до традиційних засобів втілення музичного образу (артикуляція, темп, динаміка, ритм тощо) скільки до ідеї вільного музичного висловлювання, високого рівня виконавської майстерності. Історично-ретроспективний погляд на еволюцію імпровізаційного мистецтва розкриває розмаїття музичних форм:

– мобільні імпровізаційні структури, що склалися у практиці фольклору;

– так звані «вільні фантазії» в епоху бароко, наприклад, імпровізаційне мистецтво А. Фрескобальді, Й. Баха та його синів;

– інструментальні та вокальні каденції.

Окремо зазначимо імпровізаційні елементи:

– basso continuo, мелізми;

– жанрово-стильове інтерпретаційне музикування (Ф. Ліст, Ф. Шопен).

Імпровізаційна форма музикування склалася у контексті західно-європейського музичного виконавства. У ХУІ-ХУІІ ст. теоретично розрізняли composition (створення музики) та sortisatio (імпровізаційний контрапункт). Зазначимо, що для цього часу є привілеї імпровізаторів над композиторами і сольної імпровізації над ансамблевою. Так, при виконанні генерал-баса інструменталіст спирався на цифрований бас, котрий виглядав як стенографічний запис. Не дивлячись на видатні досягнення, мистецтво імпровізації у XIX ст. занепадає. Це пов'язано з процесом бурхливого розвитку виконавства та інструментарію, в якому музична педагогіка відокремлювала підготовку композиторів та виконавців. Каденції у інструментальних концертах розучуються по нотах і виконуються «дослівно».

В процесі пошуку інтерпретаційних ідей, у ХХ ст. на початку ХХІ ст., імпровізація переживає новий підйом у таких напрямах як джаз, алеаторичні форми сучасної музики. Інструментальне виконавство, а саме, колективне музикування стає самостійним видом імпровізації.

Колективне музикування як самостійний вид імпровізації знайшло своє відображення у комплексі навчальних програм запропонованих для студентів-інструменталістів. Тематика курсів спрямована на реалізацію теоретичної підготовки, зокрема з гармонії, поліфонії, аналізу музичних форм, аранжування, композиції, стильових, жанрових особливостей музичних творів та засвоєння спеціальних фахових знань і практичних навичок з фаху, ансамблю, оркестровому класу, сольно-ансамблевому практикуму.

Окреслимо основні компоненти професійно-орієнтованих програм:

1. Теоретико-практичний:

– функціональна гармонія (акордика, гармонізація, цифровка);

– джазова гармонія;

– сольфеджіо, джазове сольфеджіо;

– поліфонія, поліфонія в джазі;

– аналіз музичних творів;

– аранжування (контрапункт, фактурні, гармонічні, фігураційні, артикуляційні, ритмічні прийоми, ритмоінтонаційні формули);

– композиція (жанрова стилізація, основи формоутворення, класичні та синтетичні форми).

2. Виконавський:

– ансамблеве музикування в однорідних та різнорідних складах інструментальних груп (дуетах, тріо, квартетах, квінтетах і ін.);

– музикування у творчому колективі (імпровізаційне «коло»);

– сольне виконавство (створення сольних імпровізаційних епізодів, накопичення концертного репертуару, читання нот з листа, основи акомпанементу);

– опанування сучасного інструментарію, інноваційних технологій (комп'ютерних програм, допоміжного обладнання);

– використання інформаційних джерел (фахова література, репертуарний пошук, відео-та аудіо-школи, майстер-класи провідних музикантів світу, on line спілкування).

Колективне музикування як самостійний вид імпровізації передбачає застосування ігрових моделей навчання. Студенти залучаються до виконавської діяльності, виступають в ролі соліста, артиста ансамблю, оркестру, концертмейстера тощо. Ансамблева гра та імпровізаційне «коло», зумовлює ставлення до ансамблю як до живого організму однією з прикмет якого є згуртованість учасників, адже модель співтворчості в ансамблі подібна до життєвої комунікації. Окрім того кожному з учасників відведена оригінальна роль основного виконавця, лідера або сублідера. Слід зауважити, що означені ролі почергово виконує кожен з учасників ансамблю. Ансамблеве музикування формує характер особистості, допомагає психологічній адаптації у колективі, розвиває ініціативність та відповідальність, удосконалює культуру спілкування. Отже, поєднання традиційної індивідуальної форми навчання та новаційної форми – колективного музикування (імпровізації) є суттєвими для музиканта-інструменталіста. Співтворчість, варіативна можливість у створенні різних мікро ситуацій спілкування, діалогова взаємодія між музикантами у творчому колективі, розуміння ролі диригента, соліста-імпровізатора, спонукання до оцінкових суджень є активними елементами впливу на формування професійного музиканта. Комплексне навчання передбачає поступовість у здобутті знань, наскрізність імпровізаційної підготовки, розробки новітніх навчально-методичних комплексів.

Впровадження ігрової моделі у колективне музикування поєднується із використанням у навчальному процесі новітніх технічних засобів. Ці питання детально розкрито у наукових розвідках О. Чайковської та у фундаментальному дослідженні К. Фадєєвої [6]. Науковець обґрунтовує методологічні засади поєднання традиційних засобів навчання з інноваційними (мультимедіатехнології, Internet-технології, телекомунікаційні проекти, апаратно-програмні засоби: Hi-class, MBS – мультимедійні навчальні системи), розглядає музичні комп'ютерні програми (системи алгоритмічної музики, секвенсери, запис та цифрова обробка звуку, додаткові Plug-ins модулі обробки звуку, програмні емулятори синтезаторів та звукових модулів).

Зауважимо, що з появою технічних засобів і використанням їх у навчальному процесі виникла деяка складність і суперечливість у розвитку виконавського мислення музикантів естрадного напряму, які більше акцентують увагу на прийомах репродукування музичних творів, а не на творчому переосмисленні, оригінальній виконавській інтерпретації. Наполягаємо на пропорційному застосуванні традиційних засобів навчання з інноваційними техніками («cover-version, «overplay», прослуховування та запис композицій, гра під мінус і ін.).

Запропонована система підготовки музикантів-інструменталістів готує їх до: розуміння процесів стилістичного оновлення європейської музичної культури; до впливу української музичної традиції та існування її в сучасному музичному просторі.

Висновки. Підводячи підсумки зазначимо що створення комплексів професійно-орієнтованих дисциплін, а саме: фах, творчий колектив, ансамбль, музично-теоретичний, сольно-ансамблевий практикуми, музична інтерпретація, мистецтво імпровізації, аранжування та інструментування музики, композиція, музична акустика, котрі об'єднані ідеєю що транслює музичну імпровізацію як спосіб музичного мислення, розробляються за допомогою традиційних підходів і новітніх освітніх програм є найбільш ефективною моделлю підготовки бакалаврів музичного мистецтва – артистів ансамблів, оркестрів, керівників творчих колективів. Трансформаційні процеси забезпечують мобільність студентів, надаючи їм можливість продовжувати навчання у провідних вищих навчальних закладах Європи, адаптуватися до швидкоплинних умов ринку праці.

Список літератури:

1. Воропаєва О. Джаззінг як форма взаємодії академічного та «третього» пластів у джазі // Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства. – Х.: ХДУМ. – 2009.
2. Маркін Ю. Школа джазової імпровізації. – М., 2008. – 179 с.
3. Рудницька О. Педагогіка: загальна та мистецька: [Навч. посібник] / О.П. Рудницька – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. – 358 с.
4. Как учат музике за рубежом. Сост., авт. предисл. Д.Дж. Харгривз, А.К. Норт. – М.: Издательский дом «Классика-XXI», 2009. – 208 с. (Серия «Мастер-класс»).
5. Чинаев В. «Открытое» сочинение и исполнитель (пути осмысления и звукового воплощения алеаторных композиций) // Музыкальное исполнительство и педагогика: сб. статей. – М.: Музика. 1991. – С. 213-238.
6. Фадєєва К.В. Сучасні комп'ютерні технології у дослідженні музичної культури: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня д-ра мистецтвознавства: 17.00.03 / К.В. Фадєєва; Національна музична академія України ім. П.І. Чайковського. – К., 2009. – 38 с.
7. Фадєєва К.В. Музичні комп'ютерні технології в історичному та сучасному аспектах / Фадєєва К.В. // Мистецтвознавчі записки: Зб. наук. праць. – Вип. 24. – К.: Міленіум, 2013. – С. 15-23.

Пистунова Т.В.
Киевский национальный университет культуры и искусств

МУЗЫКАЛЬНАЯ ИМПРОВИЗАЦИЯ КАК СОСТАВНАЯ СИСТЕМЫ ПОДГОТОВКИ МУЗЫКАНТОВ-ИНСТРУМЕНТАЛИСТОВ В ВУЗЕ

Аннотация
Рассматриваются трансформационные процессы в системе музыкального образования. Акцентируется внимание на необходимости создания комплексов профессионально-ориентированных дисциплин, на детальном изучении взаимодействий современных процессов подготовки бакалавров музыкального искусства – артистов ансамблей, оркестров, руководителей творческих коллективов. Выделяется проблема внедрения сквозной подготовки с музыкальной импровизации как системы музыкального мышления, исполнительского мастерства, коллективного музицирования, творческой реализации музыканта-инструменталиста. Изучается ретроспективный взгляд на: импровизационные формы музицирования; внедрение инновационных образовательных технологий обучения; психолого-коммуникативный аспект; формирование системы ценностей профессионального музыканта.

Ключевые слова: образование, трансформационные процессы, музыкальная импровизация, исполнительство.

Pistunova T.V.
Kyiv National University of Culture and Arts

MUSICAL IMPROVISATION AS A COMPONENT OF MUSICIANS-INSTRUMENTALISTS TRAINING IN UNIVERSITIES

Summary
The transformation processes are considered in the system of music education. Attention is focused on the necessity for a range of professional-oriented courses on a detailed study of the interaction of new processes bachelors of music – artists' ensembles, orchestra, managers of creative groups. Singled out the problem of implementation of continuous training in musical improvisation as a system of musical thinking, performance skills, collective music making, and creative implementation instrumentalist musician. A study is a retrospective look at: improvised form of music; introduction of innovative educational technology training; psychological communicative aspect; forming of the system of values of a professional musician.
Keywords: education, transformation processes, musical improvisation, performance.

УДК 785.161

ВПЛИВ СКЛАДУ ДЖАЗОВОГО ОРКЕСТРУ НА СПЕЦИФІКУ ВИКОНАВСЬКОГО РЕПЕРТУАРУ ЕРИ СВІНГУ

Постой Г.Г.
Київський національний університет культури і мистецтв

В статті окреслено соціокультурні умови формування великого джазового складу – біг-бенду ери свінгу. Одними з ключових факторів, що зумовлюють перехід від джаз-бендів до біг-бендів, є зростання популярності джазового мистецтва та активний розвиток його інфраструктури – розповсюдження звукозапису, вдосконалення інструментарію, активізація танцювального руху. Виокремлюються особливості впливу виконавського складу на становлення репертуару. Специфіка аранжувань, особливості імпровізацій були зумовлені тією жанровою сферою, яку обирали керівники біг-бендів. Розвиток сучасного естрадно-джазового виконавства спирається на досягнення, закладені видатними представниками ери свінгу.
Ключові слова: ера свінгу, джаз, біг-бенд, оркестр.

Постановка проблеми. Джазове мистецтво є важливою частиною сучасної культури, своєрідною «золотою серединою» між протилежними музичними полюсами. З одного боку, воно протистоїть легкожанровій, поп-музиці, в силу своєї певної елітарності. З іншого – є набагато більш розповсюдженим та легким для сприйняття, порівняно з сучасною академічною музикою. Однією з ключових проблем, які становлять науковий інтерес для сучасного музикознавства, є взаємозв'язок та взаємовплив різних компонентів музичної культури, як-от функціонування того чи іншого виконавського складу та специфіка його музичного репертуару.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Історія формування джазового мистецтва та етапи його становлення аналізуються в роботах Г. Багдасарьяна, Ю. Барбана, В. Конен, Дж. Колліера, Є. Овчіннікова, М. Стернса. Специфіка джазової інтерпретації розкривається в праці І. Горвата та І. Вассербергера. Певні аспекти, пов'язані з аранжуваннями джазових композицій окреслюються М. Мітропольским.

Виокремлення не розв'язаних раніше частин загальної проблеми. Недостатньо дослідженим аспектом є вивчення специфіки взаємодії між соціокультурними умовами, в яких функціонують джазові оркестри та тим репертуаром, який вони виконують. Аналіз останнього передбачає виокремлення загальних закономірностей виконуваного матеріалу, а саме -підходу до аранжувань джазових композицій та специфіки імпровізацій, які в них використовуються.

Формулювання мети дослідження. Мета статті полягає у аналізі специфіки впливу соціокультурних умов на формування виконавського складу джазових оркестрів та особливостей їх репертуару (на прикладі ери свінгу).

Виклад основного матеріалу. Історія джазу є досить тривалою і вже перетнула столітній рубіж. Проте, якщо проаналізувати час виникнення естрадно-джазового оркестру, то його вік буде меншим. Якщо поява джазу датується кінцем XIX століття, а розквіт припадає на 20-30-ті роки XX століття, то формування біг-бендів – великих оркестрів – розпочалось після закінчення фінансово-економічної кризи, приблизно з 1932 року. Перші джазові склади («jazz-band») сформувалися ще на початку століття, до їх складу входили п'ять-сім інструментів, які виконували дві музичні функції: солюючу (труба, кларнет, тромбон) і акомпануючу (барабан, банджо, туба, фортепіано). Варто відмітити, що джаз-бенд мав велику кількість варіативних складів інструментів – іноді використовувалися сопрано-саксофон, гітара, контрабас, акордеон.

Ця варіативність була зумовлена наявними у виконавців інструментами. Виконавські колективи створювалися швидше з набору випадкових інструментів, часто місцем їх гри була вулиця, особливо під час парадів, що можна було спостерігати на прикладі новоорлеанского джазу. Здебільшого це були музиканти-аматори, які не мали спеціальної музичної освіти, грали на слух. Ця специфіка виконавського складу вплинула на характер репертуару – вони обирали досить прості популярні композиції. Складне аранжування вимагало б набагато більш високого виконавського рівня та застосування якісніших інструментів.

Поступово відбувається заміна виконавських складів і ті інструменти, що використовувались зрідка, стали постійними. Подібна новація була зумовлена змінами, пов'язаними з розвитком звукозаписуючої техніки та виникнення нової апаратури. Г. Багдасарьян відмічає: «Однією з особливостей чиказького періоду в розвитку традиційного джазу, який став перехідним до свінгу, була заміна інструментів: замість корнета, туби і банджо на перший план висунулися труба, контрабас і гітара. Серед причин цього була поява мікрофонів і електромеханічного способу звукозапису: гітара нарешті повноцінно зазвучала на платівці» [1, с. 40-41].

Дж. Колліер зазначає, що в ранній період становлення джазу досить важко визначити якісь певні спільні риси, які були б притаманні усім колективам, через те, що навіть уявлення про ритм в межах одного джаз-бенду могли різнитися у виконавців. «У період між 1900 і 1920 роками джаз, і особливо його ритмічний різновид, що одержав пізніше назву «свінг», розвивався настільки стрімко, що нерідко музиканти одного і того ж ансамблю виходили в своїй грі з абсолютно різних уявлень про ритм, використовували різні форми ритмічної організації мелодії, причому розрив у часі появи цих форм іноді досягав десяти і більше років. Коли починали робити перші записи, джаз, як вид музичного мистецтва, остаточно ще не сформувався і ні про одну з його течій не можна було сказати: ось він, типовий джаз» [5, с. 48]. Лише після того, як група новоорлеанских мукантів мігрувала на північ, а згодом почали випускати платівки, виникла можливість визначити чим є новоорлеанський джаз.

Власне історія естрадно-джазових колективів, що продовжують існувати і в наш час, починається з виникнення великих оркестрів – біг-бендів. Основою даних колективів стали джаз-бенди, проте в той час як ритм-група зберіглася в первинному вигляді, то солюючі інструменти почали дублювати. Виникає питання, з чим пов'язане це розширення виконавського складу? В цей час, після економічної кризи, джаз поступово стає надзвичайно популярним. Невеликі виконавські джаз-бенди гарно пасували до невеликих за розмірами залів. Мала площа сцен, які розташовувались у нічних барах, гральних закладах не могла б вмістити більше ніж п'ять -сім виконавців. Натомість «ера свінгу» стала часом виникнення великого інтересу до джазової музики, що характеризувалась появою великих концертних майданчиків, а отже і попитом на великі оркестри. З цього часу можна датувати певну «комерціалізацію» та «професіоналізацію» джазу, пов'язану з цілою самостійною інфраструктурою (звукозаписом, активним концертуванням, написанням аранжувань і виконанням музикантами композицій по нотах, активним розвитком фірм, які виробляють музичні інструменти).

Досить вагомим чинником, який вплинув на швидке розповсюдження джазу в еру свінгу, була поява, а точніше – розвиток звукозапису. Хоча виникнення звукозапису відбувається ще в XIX столітті, проте його технології не дозволяли зробити продукцію придатною для масового вжитку, насамперед через високу вартість. Вже напередодні першої світової війни патефони починають ставати більш доступними для населення. Важливу роль у розповсюдженні джазу відігравала популярність танцювальної музики, записи якої користувалися значним попитом. Свінг викликав у слухача непереборне прагнення до руху. Зв'язок джазового мистецтва з цією більш «прикладною» сферою також стимулював виникнення неймовірної популярності. Маршалл Стернс [10] зазначає, що з 1935 по 1945 роки свінгова музика розповсюджувалась по всій країні під значним тиском всіх сучасних засобів реклами. Увага публіки приверталися до свінгу не лише завдяки музичним якостям джазу, а й за допомогою засобів масової інформації – преси, кіно, радіо. Виникають ряди шанувальників джазової танцювальної музики. Власне джазові виконавці не лише грали у різноманітних дансингах, ресторанах у великих готелях, мюзик-холлах, але й почали записувати свої композиції за допомогою техніки, що згодом почало спряти популяризації їх творчої діяльності. Опора в джазі не на сталий нотний текст, а на імпровізаційність, що має мінливий характер, могло призвести до того, що нащадкам було б важко уявити досягнення майстерності джазових метрів, проте завдяки звукозапису вони збереглись в історії. Більше того, саме завдяки платівкам відбулось знайомство, а згодом й зародження джазу в колишньому СРСР. Молоді джазові виконавці навчались, копіюючи виступи зірок.

Власне до ери свінгу джаз був більш «хаотичним». М. Мітропольский вказує на те, що розвиток біг-бендів відповідав і переходу від лінійного до гармонійного музикування в джазі (від горизонтального до вертикального, в зв'язку з чим з'явилася і нова професія аранжувальника). «Окремі голоси трьох інструментів в традиційному джазовому стилі великий свінговий бенд замінює цілим набором інструментів, де кожен з них має різний і цілком певний музичний голос (грає свою партію), але тут в груповій формі ці інструменти виконують таку роботу, яка раніше проводилася всього лише трьома окремими інструментами на мелодійній, а не гармонійній основі» [7].

Варто відмітити, що досить часто в еру свінгу керівники оркестрів, виконавці були також композиторами і аранжувальниками. Одним з видатних джазових музикантів був Дюк Еллінгтон. Практично всі композиції, які написав він, або інші учасники його оркестру, стали класикою джазу. Особливістю стилю аранжувань була барвистість музичної мови, експресивність гармонії і ладотонального розвитку. Досить сміливим було залучення інструментів, не надто традиційних

для джазу, наприклад бас-кларнету, або використання новітніх прийомів гри, якою на той час була гра духових з сурдиною. Є. Барбан розмірковуючи про Дюка Еллінгтона зазначає: «Успіх Еллінгтона не можна пояснити його удачливістю (легкою вдачею) або музичним конформізмом. Шлях Еллінгтона був би згубним для менш видатної індивідуальності, бо геній Дюка в умінні працювати з оркестром, в його надзвичайній здатності до синтезу. Еллінгтон ніколи не підкоряє музиканта своїй волі. Навпаки, всі його помисли лише про одне: створити всі умови для найбільш повного розкриття індивідуальності кожного музиканта, використовувати її і «узагальнити» всіх солістів у своїй п'єсі» [2, с. 7].

Т. Саймон в своїй роботі «Великі оркестри епохи свінгу» [9] зазначає, що оркестрів існувало в цей період дуже багато, але лише деякі з них мали великий успіх. На думку Саймона, причин для успіху у них було чотири: 1) стиль оркестру (його визначав і встановлював керівник оркестру, тобто його аранжувальник або його лідер); 2) музиканти оркестру або ж сайдмен; 3) вокалісти, які відігравали важливу роль в створенні іміджу оркестру, а в деяких випадках навіть перевищували популярність самого бенду; 4) бендлідери. І хоча бенд-лідер названий був останнім, однак значення його було найважливішим, саме навколо нього оберталися музика, музиканти, вокалісти, аранжувальники і всі комерційні справи, пов'язані з оркестром. Постать виконавців, їх роль у становленні музичної композиції, загального саунду твору був чималою. В. Конен відмічає, що відтепер сама п'єса залежала не лише від єдиного творця, композитора, аранжувальника, а насамперед від того, яким чином твір сприймався аудиторією, яка реагувала на гру. «Так, вже джаз не тільки зберіг, але і довів до рівня професіоналізму фольклорну «відкритість форми» як особливий виразний засіб – тривалість п'єси, її характер прямо залежали від контакту з аудиторією; більш того, з'явився навіть свого роду аналог імпровізацій в письмовій композиторській творчості – так зване джазове аранжування, що найбільш чітко визначилося спочатку в творчості Дюка Еллінгтона (своя або чужа вихідна тема піддається розробці в тому напрямку, в якому це можуть зробити учасники ансамблю)» [6, с. 145]. Конен підкреслює надзвичайну роль окремих виконавців, адже в партитурах ери свінгу досить часто замість назви інструментів могли стояти імена виконавців, що підкреслює їх значимість для створення єдиного цілого.

Новації, які прийшли з діяльністю біг-бендів, були звичайно ж продовженням традицій диксилендів. «Перші біг-бенди, що розробляють стиль свінг, ще продовжували йти шляхом, наміченим розширеними диксилендами, лише трохи упорядковуючи виконання за рахунок використання аранжувань» [8, с. 51]. Варто відмітити, що нова форма джазового музикування була тісно пов'язана з расовою приналежністю виконавців, що входили до оркестру. Від того чи складався оркестр з білих, чи з чорних музикантів, залежали репертуарні відмінності, специфіка аранжувань і виконавська манера. Адже лише з 40-х років XX століття починають з'являтися змішані за складом колективи.

В «класичному» біг-бенді інструментальний склад досить сильно коливався, нараховуючи від десяти до сімнадцяти, а часом і більше учасників. Незмінним був поділ на ритмічну секцію, до якої входили ударні інструменти, фортепіано, контрабас і гітара та на мелодичну секцію, до якої входили підсекції труб, тромбонів та саксофонів. Варто відмітити, що попри спільність інструментарію, який використовували найбільш видатні та відомі колективи ери свінгу, їх можна було б розділити на дві групи саме за типом аранжувань та специфікою виконавської манери, в тому числі і особливостей імпровізування. Так колективи Бенні Гудмена та Глена Міллера можна віднести до однієї групи, а Каунта Бейсі та Дюка Еллінгтона до іншої. Для біг-бенду Каунта Бессі були притаманні аранжування, в яких не було заготовлених партій, всі учасники колективу імпровізували під час виконання твору. Один з учасників біг-бенду Каунта Бейсі – Гаррі Едісон (труба), зазначав, що у них не було жодних нот, а всі аранжування вони тримали у голові. «Всі твори, які ми виконували, не мали ніякого нотного запису, ніяких партитур. У Джимі Лансфорда, Дюка Еллінгтона, Братів Дорсі, Бенні Гудмена, Чіка Веба, у всіх були заготовлені аранжування, якщо ти грав у них, ти отримував аркуш з нотами, у Бессі ти міг грати без усіляких нот, головне тільки щоб ти свінгував» [4].

В оркестрах Б. Гудмена і Г. Міллера основним репертуаром була розважальна музика. Фактично вони розширили жанрову сферу, виконуючи теми з мюзиклів, бродвейських вистав. В основі обраних композицій була закладена орієнтація на європейські звукові ідеали, що призвела до появи комерційного свінгу. Кількість соло в композиціях була незначною, як правило обмежувались одним чи двома сольними виступами протягом номера. Велика роль надавалась вокалістам, більшість інструменталістів постійно грали, адже акцент робився на колективну гру із заздалегідь розписаними партіями й епізодичними імпровізаціями. Саме їх колективи сприяли виникненню у вітчизняному просторі естрадно-симфонічних оркестрів. Для естрадно-симфонічних колективів характерне додавання до складу біг-бенду інструментів, традиційних для симфонічного оркестру, а саме – струнних інструментів, арфи, дерев'яних духових. Подібна «симфонізація» бігбендового складу була зумовлена тими широкими можливостями, що відкривались для їх виконавського репертуару – здатність грати твори, що належать до академічної музичної традиції, джазові композиції та ті, що можна віднести до музики «третього пласту» (В. Конен).

У біг-бендах Д. Еллінгтона та К. Бейсі виконувані композиції були переважно джазово-імпровізаційними, менше орієнтованими на комерційне начало, що зумовлювало більшу кількість сольних та колективних імпровізацій. Саме завдяки їх творчості здійснювався розвиток джазового мистецтва за рахунок новаторських відкриттів у композиції та аранжуванні. Значну роль відігравали концертмейстери груп, які демонстрували необхідну для кожної п'єси виконавську манеру – а саме специфічну ритміку, артикуляцію та динаміку. Внаслідок того новаторського потенціалу, що містила діяльність цих колективів, здійснювалась

подальша еволюція джазового виконавства, представники якого спирались на досягнення їх славетних попередників часів ери свінгу.

Варто відмітити, що на даний момент джазові музиканти мають володіти широким спектром вмінь та навичок, бути в певному сенсі універсальними виконавцями. І. Горват та І. Вассербергер зазначають: «Наші провідні оркестри, як і більшість закордонних, не можуть обмежуватися вузькою спеціалізацією, тому вони вводять до свого репертуару популярну і джазову музику в різних пропорціях, а також твори, що належать до так званої третьої течії, для якої характерне поєднання сучасної композиторської техніки з джазовими традиціями. Таким чином, від кожного музиканта вимагаються загальні музичні знання, всебічне володіння інструментом і, звичайно, освоення специфічиих технічних засобів джазу в усій його повноті» [3, с. 5]. Отже, специфіка репертуару, а саме – аранжування стандартів мають відповідати певним закономірностям. Так однією з найважливіших умов повинно бути дотримання організації виразних засобів відповідно до обраного жанру твору.

Висновки. Значну роль у формуванні складу біг-бенду ери свінгу відігравали соціокультурні чинники. Одними з ключових факторів, що зумовили перехід від джаз-бендів до біг-бендів, було зростання популярності джазового мистецтва, що характеризувалось бурхливим розвитком його інфраструктури – розповсюдженням звукозапису, вдосконаленням інструментарію, активізацією танцювального руху. Виконавський склад джазового колективу впливає на формування його репертуару, специфіка аранжувань якого та особливості імпровізацій зумовлені обраною бенд-лідерами жанровою сферою. Розвиток сучасного естрадно-джазового виконавства спирається на досягнення, закладені видатними представниками ери свінгу.

Список літератури:

1. Багдасарьян Г.Э. Развитие метроритмических способностей в процессе обучения на ударных инструментах: дис. ... канд. пед. наук. Санкт-Петербургский гос. ин-т культуры. – Спб., 2015.
2. Барбан Е. Джазовые опыты. – СПб.: Композитор, 2007. – 336 с.
3. Горват І. Вассербергер І. Основи джазової інтерпретації. – К.: Музична Україна, 1980. – 120 с.
4. Історія джазу. 5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=CrUWs8MBy60&t=2828s
5. Коллиер Дж. Луи Армстронг. Американский гений. – М.: Радуга, 1987. – 429 с.
6. Конен В.Дж. Третий пласт: Новые массовые жанры в музыке XX века. – М.: Музыка, 1994. – 160 с.
7. Митропольский М. Краткая история джаза для начинающих. – М., 2004 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.jazz.ru/books/history/.
8. Овчинников Е.В. История джаза. – М.: Музыка, 1994. – 211 с.
9. Саймон Д. Большие оркестры эпохи свинга. – СПб.: Скифия, 2008. – 680 с.
10. Stearns M. The Story of Jazz. – N. У., 1958.

Постой Г.Г.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ВЛИЯНИЕ СОСТАВА ДЖАЗОВОГО ОРКЕСТРА НА СПЕЦИФИКУ ИСПОЛНИТЕЛЬСКОГО РЕПЕРТУАРА ЭРЫ СВИНГА

Аннотация
В статье обозначены социокультурные условия формирования большого джазового состава – биг-бэнда эры свинга. Одними из ключевых факторов, обусловливающих переход от джаз-бэндов к биг-бэндам, является рост популярности джазового искусства и активное развитие его инфраструктуры – распространение звукозаписи, совершенствование инструментария, активизация танцевального движения. Выделяются особенности влияния исполнительского состава на становление репертуара. Специфика аранжировок, особенности импровизаций были обусловлены той жанровой сферой, которую выбирали руководители биг-бэндов. Развитие современного эстрадно-джазового исполнительства опирается на достижения, заложенные выдающимися представителями эры свинга.
Ключевые слова: эра свинга, джаз, биг-бэнд, оркестр.

Postoi H.H.
Kyiv National University of Culture and Arts

INFLUENCE OF THE JAZZ ORCHESTRA COMPOSITION ON THE SPECIFICITY OF THE EXECUTIVE REPEATHER OF THE SWING ERA

Summary
The article outlines the socio-cultural conditions for the formation of a great jazz orchestra – the big band of the era of swing. One of the key factors driving the transition from jazz-bands to big bands is the growing popularity of jazz and the active development of its infrastructure – the distribution of sound recordings, the improvement of the tools, the activation of the dance movement. The peculiarities of the influence of the performing composition on the formation of the repertoire are singled out. The specifics of the arrangements, the features of improvisations were due to the genre area chosen by the leaders of the big band. The development of contemporary pop and jazz performances is based on the achievements laid down by the prominent representatives of the swing era.
Keywords: swing era, jazz, big band, orchestra.

УДК 747:72.012.8:728.5(477-25)«1960/1980»

ТВОРИ МОНУМЕНТАЛЬНО-ДЕКОРАТИВНОГО МИСТЕЦТВА В ДИЗАЙНІ ІНТЕР'ЄРІВ ГОТЕЛІВ КИЄВА: ДО ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ МИСТЕЦЬКИХ ПАМ'ЯТОК 1960-1980-х РОКІВ

Смоляр О.В.
Київський національний університет культури і мистецтв

У статті досліджуються існуючі твори монументально-декоративного мистецтва в дизайні інтер'єрів готелів Києва 1960-1980-х рр. Визначаються особливі риси притаманні композиціям Радянської України. Актуалізується апеляція мистецьких праць громадських інтер'єрів через діалог з глядачами, що проживають в готелях. Набуття історично-мистецьких аспектів творів шляхом усвідомлення цінності композиційних пам'яток в історичній забудові столиці нашої Батьківщини. Вивчення і збереження монументально-декоративних творів є, безумовно, одним із головних завдань для презентації оригінальних концептуально-стильових пропозицій дизайнерського оформлення нового бачення XXI ст. у поєднанні з досвідченими взірцями професійного мистецтва минулих десятиліть.
Ключові слова: монументально-декоративне мистецтво, готелі Києва, громадський інтер'єр, дизайн, композиція, концептуальний зміст твору.

Постановка проблеми. Готельне забезпечення м. Києва 2010-х рр. сягає широкого спектру будівель з різноманітними рівнями комфортності, хоча цей показник не являється достатнім проявом до підвищення економічного рівня держави, при якому наша столиця була в період радянської доби, коли мистецький почерк наповнював громадські будівлі як інтер'єрів, так і екстер'єрів. На сьогодні проблема торкається масового знищення мистецьких творів монументально-декоративного мистецтва, створених впродовж 1960-1980-х років в готелях Києва. Велика кількість визначних панно талановитих художників України вже лишилася тільки в архівних матеріалах, хоча могла б мати історично-мистецтвознавий наявний характер презентації у піднесенні архітектурних пам'ятників готельного спрямування. Ті твори, що лишилися в сучасних інтер'єрах, вже є ексклюзивними одиницями художньої організації, вписуючись в дизайнерські новації модних тенденцій. Негативною рисою є вандалізм монументальних творів, коли після знищення не відбувається удосконалення інтер'єру шляхом створення нового дизайну з елементами декоративного оздоблення, а йде трансформація в збіднілу порожність через низикий рівень дизайнерського проектування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Монументальне і декоративне мистецтво громадських приміщень загалом СРСР і зокрема України характеризує Л. Жоголь [2]. Проблему архітектурно-художнього ансамблю описувала в дисертаційному дослідженні і монографіях Г. Скляренко [5, 6]. С. Бортніков і В. Толстой розглядають монументально-декоративне мистецтво, як діалог людини з мистецвом архітектури [1, 7]. А. Кантор по філософськи обґрунтовує монументальність в глобалізації простору [3]. Б. Мисюга в монографії про Галину Севрук висвітлює її творчість [4]. О. Чепелик дає оцінку засобів образотворчого мистецтва у формуванні виразності інтер'єрів [8]. Проте досить мало уваги приділяється розгляду творів монументально-декоративного мистецтва 1960–1980-х рр. готелів Києва в мистецькому вивченні сьогодення.

Невирішені частини загальної проблеми. Сучасний мистецький погляд на твори монументально-декоративного мистецтва в дизайні

інтер'єрів готелів 1960-1980-х років. Вплив історичних панно монументального декорування на створення «обличчя міста» столиці України. Подача естетично-концептуальної моделі у зв'язку із функціональною, яка створює досвідчений образ ціннісно-символічного простору інтер'єрів з визначальними характеристиками подальших візитів до готелю для приїжджих гостей чи корінних киян. Саме через такий підхід готельні заклади Києва набудуть довершеної узгодженості в сенсі підняття рейтингів відвідувачів, досягнувши підвищення економічного рівня країни.

Зв'язок із науковими чи практичними завданнями. Написання статті пов'язане з вирішенням практичного завдання збереження готельних будівель України, що є архітертурними пам'ятниками з мистецтвознавчою спадщиною в громадських інтер'єрах. Монументально-декоративні твори відомих майстрів іще часів УРСР існують до сьогодні в готелях, лишаючись неповторними шедеврами в історії. Таким чином, стаття закликає до підтримки стану композицій художниками реставраторами і збереження історичних, етнографічних, концептуально-стилістичних засад творів архітекторами, мистецтвознавцями і дизайнерами, що є актуальним науково-теоретичним завданням.

Мета статті. Головною метою цієї роботи являється характеристика та дослідження сучасного стану і наявності існуючих творів монументально-декоративного мистецтва в дизайні інтер'єрів готелів Києва, створених 1960-1980-х років. Виклад проблеми збереження мистецьких пам'яток України, котрі широко піддаються знищенню. З'ясувати художньо-образні особливості монументально-декоративного мистецтва інтер'єрів готелів Києва.

Опрацьовано матеріал 2017 р. шляхом методології натурного обстеження готелів, порівняльного аналізу і композиційності, який демонструє у більшості випадків – знищення, та в мінімальній кількості – існування мистецьких творів.

Виклад основного матеріалу. Наповнення готельних інтер'єрів м. Києва засобами монументально-декоративного мистецтва завжди було актуальним завданням художників і архітекторів при створенні досвідченого дизайнерського проекту. Починаючи з 1960-х років громадські інтер'єри готелів набували оригінального «обличчя міста», розповідаючи історичні мотиви, традиції, культуру у своїх довершенних, масштабних панно. Охоплюючи періодизацію 1960-1980-х років, було досліджено архівні матеріали, по яких можна визначити готельні об'єкти, в яких були присутні монументальні твори. Такі готелі Києва як: «Прем'єр-Палац» (1909 р.), «Золотий колос» (1961 р.), «Мир» (1963 р.), «Дніпро» (1964 р.), «Пролісок» (1968 р.), «Либідь» (1970 р.), «Славутич» (1972 р.), «Київ» (1972 р.), «Русь» (1978 р.), «Національний» (раніше «Жовтневий» – 1982 р.), «Турист» (1984 р.), «Братислава» (1980 р.) «Президент-готель» (раніше «Інтурист» – 1988-1990 рр.) включали монументальне оформлення громадських інтер'єрів.

Нині все змінилося, столиця України приймаючи гостей з інших країн, з кожним роком доповнюється новими об'єктами готельного забезпечення. Такі значні події як Євро-2012 по футболу, Євробачення-2016 (пісенний конкурс) і багато інших європейських заходів приваблюлюють іноземців і самих українців з інших міст до перебування в готелях столиці.

Створюючи новий образ дизайнерської презентації інтер'єрів, спричинило до швидкого облаштування старих готелів новими оздоблювальними матеріалами. Велика кількість радянських творів знищується без розуміння вагомості історичного змісту і цінності стилістики декоративних панно. В більшості готелів середнього класу можна спостерігати одноманітне, без концепції і стилю, нове прочитання збіднілого дизайну. Для мистецтвознавців це складний період споглядання того, що було раніше, і що ми маємо в 2010-х роках. Оригінальний, неординарний дизайн прочитується в готелях 4-зіркових і 5-зіркових, інші – в більшості, просто зроблений ремонт, без запам'ятовуючих елементів.

Жоголь Л. стверджувала, що найбільш вдалими слід вважати ті інтер'єри, в яких забезпечується співпідпорядкованість елементів, тобто виявлений основний елемент в композиції інтер'єру, а йому вміло підпорядковані всі інші [2, с. 8]. Така думка є висвітлено вірною у практичному застосуванні головного елементу (монументального панно) з іншими доповнюючими складовими дизайну. Саме тоді буде чіткий образ, який базується на сучасних уявленнях про дійсність професійного дизайну.

Досліджуючи готелі Києва методом натурного обстеження, було виявлено в існуванні творів монументально-декоративного мистецтва 1960-1980-х років не багато. Це ті громадські будівлі, які нині – 2017 р., постають зберігаючими історично-мистецтвознавчу спадщину культури України. Готелі: «Дніпро» (1964 р.; архітект. В. Єлізаров, Н. Чмутіна, І. Красний, М. Сенін), «Пролісок» (1968 р.; архітект.: В. Ленченко, І. Мезенцев, Л. Залогіна, В. Приходько і ін.), «Либідь» (1970 р.; архітект.: Н. Чмутіна, В. Єлізаров, А. Аніщенко, О. Стукалов), «Русь» (1978 р.; архітект.: С. Павловський, М. Гречина, А. Сенцова), «Турист» (1984 р.; архітект.: В. Гречина, В. Гопкало, В. Коломієць, Н. Стасюк) є власниками музейних експонатів радянської доби, що неординарно розкривають складне художньо-професійне, високе мистецтво.

«В традиційному розумінні монументально-декоративне мистецтво – це особливий розділ художньої творчості, безпосередньо пов'язаний як з монументальним мистецтвом, так і з декоративним, але він не існує окремо від архітектури, з якою створює найбільш тісне єднання і завданнями якої безперечно підкорений» [1, с. 285].

Прикладом синтезу мистецтв на сьогодні відноситься готель «Дніпро», де історично-мистецтвознавчою спадщиною з 1964 р. постає декоративна стіна в ресторані «Дніпро», оздоблена керамічними тарілками (рис. 1). Художники: Г. Зубченко, С. Отрощенко, А. Шарай, Н. Федорова розмалювали безліч тарілок, які архітектор Н. Чмутіна перетворила в довершений монументальний взірець народного мистецтва України. Якщо в оформленні радянського дизайну можна було бачити масштабну, насиченого червоного кольору стіну з різними за розмірами тарілками, то в 2017 р. – це зовсім новий дизайнерський

підхід. Інтер'єр вирішений у біло-бузковому кольорі з пастельними тонами. Багато доповнюючих колон, які в деякій мірі перекривають композицію з тарілками, надають сучасних тенденцій у планувальному формотворенні стелі з точкових ламп. Стіна пофарбована в насичено бузковий колір, але це не дає втрати образу музейних експонатів, якими являються самі тарілки. Дуже цікавою пам'яткою для відвідувачів з інших країн є така презентація, що підсилює захоплення українським мистецтвом, ознайомлюючи з орнаментальними традиціями розпису кераміки.

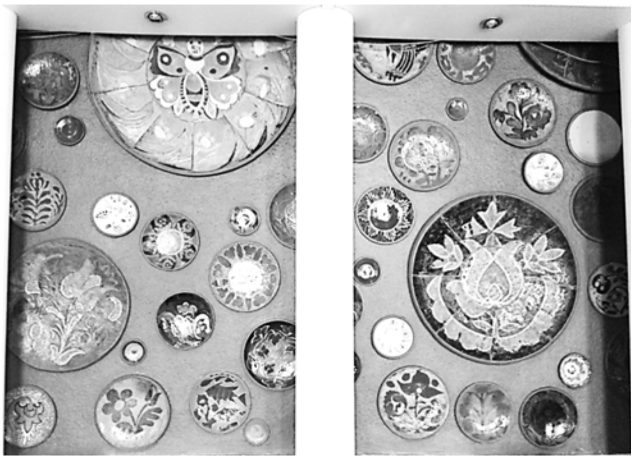

Рис. 1. Декоративна стіна оздоблена керамічними тарілками 1964 р. Г. Зубченко, С. Отрощенко, А. Шарай, Н. Федорова (фрагмент)

Рис. 2. Декоративне панно з гобеленів «Великокняже полювання» 1980 р. Т. Дмитренко, Л. Дмитренко

«Роль монументально-декоративного мистецтва в громадських будівлях, як пише А. Кантор, – це не абстраговане фантазування на вигадані і актуальні теми, не віртуозні варіації об'ємно-просторових побудов, а чи не сама важлива функція – знаходження шляху до людських сердець [3, с. 14]. Таким діалогом людини з мистецтвом є твори в готелі «Пролісок». В ресторані «Пролісок» з 1980 р. до сьогодні розміщені художньо-декоративні гобелени, виконані художниками Т. Дмитренко і Л. Дмитренко. На одній стіні декоративний текстиль зображує динаміку їзди верхи на конях вояків, біг собак і погоню за оленями в творі «Великокняже полювання» (1980 р.) (рис. 2). Стримані кольори надають в дякій мірі казковості цим творам, огортаючи відвідувачів роллю персонажів. На іншій стіні закомпонований твір з двох гобеленів – «Відпочинок» (1982 р.). Перший гобелен демонструє дівчину з палітрою, яка дивлячись на скульптуру, починає обмірковувати свій творчий мотив, а на другому – дівчата з юнаками відпочивають у парку, де хлопець грає на гітарі, налаштовуючи дівчат до танцю. Стилістика цих творів оригінальна в концепції смаків і поглядів того часу, коли люди відчували радісні емоції в перспективі на майбутнє.

«Специфіка монументально-декоративного мистецтва полягає в тому, що воно покликане бути своєрідним літописом свого часу, будучи так само, як архітектура, звернене до найбільш загальних, визначних ідей своєї епохи, орієнтовано на віддзеркалення ідеалів суспільства» [5, с. 130].

Оригінальний своїм оформленням екстер'єру і інтер'єрів являється визначний готель «Либідь». Багато різноманітних монументальних панно були виконані в цій історично-мистецькій будівлі. На сьогодні тут можна зустріти майже все нове, але один інтер'єр має музейну спадщину з 1970-х років. В період радянської доби в інтер'єрі на першому поверсі розміщувалося кафе з естетично-функціональним продуманим дизайном, а тепер – це конференц-зала під назвою «Слов'янська». В огляді цього приміщення відразу постає велич аристократизму, коли на вході можна споглядати неперевершені різьбленні двері в матеріалі червоного дерева під назвою «Пращури», створені художником О. І. Хівренко (1977 р.). З коридору малюнок різблення відображує образи Кия і Либіді з декоративною стилістикою Київської Русі, а зсередини на дверях зображені брати Щек та Хорив. Двері створюють образ воріт фортеці, що надає особливого шарму інтер'єру.

Домінантою монументалізму з дерева є різьблена композиція-подіум під назвою «Слов'янська гостинність» (1978-1979 рр.) – автор О. І. Хівренко Стародавньо-історичні мотиви, переносять в часи Київської Русі, де формальний лад цільний та пластично об'єднаний в презентації свята. Персонажі грають на музичних інструментах, інші танцюють, підсилюючи рефлексивно відчуття на радість (рис. 3).

Одна із стін конференц-зали складається з п'яти сюжетів, де колористично зображені настрої історичного Києва подані художницею Кириченко О. С. в мозаїчному оздобленні: «Козак бандрист», «Свято врожаю», «Рибалки», «Троїсті музики», «Козак-оборонець» (1977 р.). В зображеннях мозаїк молоді хлопці грають на музичних інструментах, файна дівчина стоїть на тлі родючої ниви, юнак на коні концептуально доносить мужність та захист своєї Батьківщини, чоловіки в човні пливуть по Дніпру, козак з бандурою ілюзорно доносить пісенний мотив.

Рис. 3. Різьбленне панно «Словянська гостинність» (червоне дерево) 1978-1980 рр. О. І. Хівренко

Центральна стіна має композиційну характеристику тла в інтер'єрі, де мозаїкою дуже деталізовано по сюжетності, кольору, рисами викладення самого матеріалу, пастельно ілюструються широкі хвилі Дніпра серед просторів Києва. Тематика мозаїчої композицій має назву «Стародавній Київ» (1980 р.), втілена в життя О. С. Кириченко.

Монументальне мистецтво по своїй природі призначене жити постійно поряд з людьми у своїй множині індивідуальностей, і, послідовно, воно не може орієнтуватися тільки на одномоментне сприйняття, не враховуючи багатства і різноманіння духовного життя людини, – так доносив характеристику поняття В. Толстой [7, с. 10]. Звичайно, композиції в інтер'єрах громадських споруд повинні не тільки прикрашати, але і, обов'язково, мати концептуальний зміст в тематиці, стилізації і самому стильовому узгодженні.

Готель «Русь» зараз має тільки одну значиму радянську композицію, яка плинно і наполегливо зберігається персоналом самого готелю. В 1978 р. Мешкова Л. І. вирішила дизайн ресторанної зали «Русь» монументальним твором – «Давньоруське зодчество» (рис. 4). Дві декоративні стіни, розташовані кутовим плануванням і оздоблені керамічними розмальованими плитками. В період 1970–1980-х рр. це було оригінальне співвідношення матеріалів: кераміки і металу. Металом були рельєфно окреслені контури архітектури Староданьої Русі, стилізовано демонструючи образ за назвою самої праці. В 2000-х рр. метал зі стін зняли і тепер композиція виглядає як яскраве, декоративно-колористичне панно, яке сприймається оригінально презентованим, унікальним зразком мистецтва Києва, блискуче вписуючись в сучасний дизайн. Споглядаючи розмальвані плитки, можна довго лишатися під пливом різнобарвної пастельно-перламутрової гами з глибинним філософським уявленням для кожного особисто по різному. Такий твір сприяє до захоплення в розробках нових художніх праць і наштовхує на унікальність в майстерності, яка дає приклад на майбутні покоління.

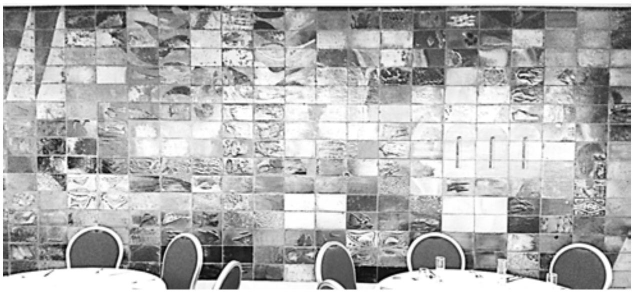

Рис. 4. Монументальне панно «Древньоруське зодчество» (розпис по плитці) 1978 р. Л. І. Мешкова (фрагмент)

Вчений Чепелик О. у своїй статті пише, що важливою часткою сучасної культури України є професійне монументально-декоративне мистецтво, у складі якого розвиваються такі види, як художня кераміка, художній розпис, текстиль, скло, метал, дерево, емаль. Воно є однією з галузей пластичних мистецтв, яке разом з архітектурою визначають навколишнє середовище людини, формуючи її естетичні смаки [8, с. 119]. Прикладом великої майстерності в часи 2010-х рр. постає композиція вестибюлю готелю «Турист», де розкриваються глибинні мотиви історії Київської Русі: її персонажі, архітектура та діяння того часу. Художниця Севрук Г. С. в 1985-1987 рр. зразково втілила в життя монументально-декоративне панно «Місто на семи горбах» (рис. 5). Цей твір є довершеною багатоплановою за змістом та просторовим тлумаченням тематичною композицією. «Праця – наче епічне узагальнення всіх образнопластичних пошуків художниці на тему «княжої доби». Духовно пережиті долі знакових персонажів київської історії, глибоке осмислення позачасових зв'язків поколінь давньоруських сподвижників – роблять тематичну розповідь у глині своєрідним одкровенням митця-філософа. З-посеред усіх ідейно-змістових та формальних винаходів доби «тоталітаризму» монументальний твір можна назвати одним з небагатьох гідних пам'ятників української духовної культури в нашому мистецтві» [4, с. 47].

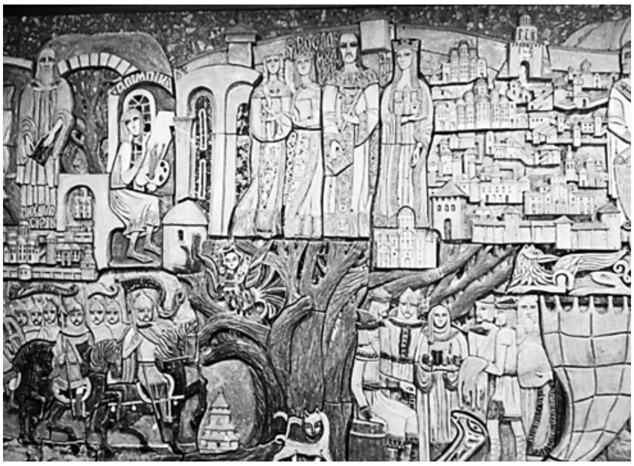

Рис. 5. Керамічне панно «Місто на семи горбах» 1985-1987 рр. Г. С. Севрук (фрагмент композиції)

«Дякуючи художньому наповненню інтер'єрів, глибині і активності використаних в них монументально-декоророативних творів, архітектурно-художній комплекс набуває змістовну, стильову, емоційну індивідуальність, яка відповідає значущості його містобудівного положення і складності об'ємно-просторового вирішення» [6, с. 64].

Висновки. Відповідно до проведеного дослідження можна визначити невелику кількість радянських творів, яка має життя в архітектурних будівлях готелів столиці України. Ці твори необхідно зберегти, підтримуючи реконструктивно. В наш час 2010-х років майже весь історичний матеріал знищується без усвідомлених наслідків для порівняльної оцінки історичного надбання мистецтвознавцями, істориками мистецтва і дизайнерами.

Таким чином, можна висвітлити художньо-образні особливості збережених творів 1960–1980-х рр. в готелях Києва:

– досвідчено виражений синтез мистецтв;
– різноманітність поєднання матеріалів в засобах монументально-декоративного мистецтва;
– чітке тематично-концептуальне вирішення творів даного періоду;
– донесення традицій і культурологічних засад;
– розкриття ідейно-перспективного оформлення, що впливає на настрій;

– декоративно-колористична модель творів у наданні святковості інтер'єру.

Перспективи подальших досліджень включають огляд готелів Києва з монументально-декоративними працями 1990-2000-х рр., які презентують бачення дизайну XXI ст. у стильовому вирішенні культурологічних засад, формуючих українсько-європейські мотиви в історії мистецтва.

Список літератури:

1. Бортников С. Монументально-декоративное искусство в контексте трансформации его функций / С. Д. Бортников, Т. В. Пойдина. – Горно-Алтайск: Редакц. международн. науч. журнала «Мир науки, культуры, образования», 2011 – Выпуск 2. – С. 284-287.
2. Жоголь Л. Е. Декоративное искусство в интерьерах общественных зданий / Л. Е. Жоголь. – К.: «Будівельник», 1978. – 104 с.
3. Кантор А. Самоценность искусства и переживание пространства / А. Кантор // М.: Декоративное искусство СССР. – 1980. – № 12. – С. 16-20.
4. Мисюга Б. В. Галина Севрук. Альбом-монографія / Б. В. Мисюга. – Л., К.: «Смолоскип», 2011. – 240 с.
5. Скляренко Г. Я. Монументально-декоративное искусство в обществен-ных зданиях Украины 1970-х годов (к проблеме архитектурно-художественного ансамбля в городской среде): диссертация на соискание науч. степеня канд. исусствоведения: спец. 17.00.04 «Изобразительное искусство» / Г. Я. Скляренко. – К., 1984. – 211 с.
6. Скляренко Г. Я. Художник і місто: Проблеми формування архітектурно-художнього ансамблю / Г. Я. Скляренко. – К.: «Наукова думка», 1990. – 104 с.
7. Толстой В. П. Монументальное искусство СССР / В. П. Толстой. – Москва: «Советский художник», 1978. – 380 с.
8. Чепелик О. Художня виразність при формуванні інтер'єрів засобами образотворчого мистецтва, і зокрема скульптури / О. Чепелик // К.: Українська академія мистецтва. 2013. – Вип. 21. – С. 118-124.

Смоляр Е.В.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ПРОИЗВЕДЕНИЯ МОНУМЕНТАЛЬНО-ДЕКОРАТИВНОГО ИСКУССТВА В ДИЗАЙНЕ ИНТЕРЬЕРОВ ОТЕЛЕЙ КИЕВА: К ПРОБЛЕМЕ СОХРАНЕНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ДОСТОПРИМЕЧАТЕЛЬНОСТЕЙ 1960-1980-х ГОДОВ

Аннотация
В статье исследуются существующие произведения монументально декоративного искусства в дизайне интерьеров отелей Киева 1960-1980-х гг. Определяются особенности, присущие композициям Советской Украины. Актуализируется апеляция художественных работ общественных интерьеров через диалог со зрителями, проживающими в отелях. Приобретение исторически-художественных аспектов произведений путем осознания ценности композиционных достопримечательностей в исторической застройке столицы нашей Родины. Изучение и сохранение произведений монументально-декоративных произведений есть, безусловно, одной из основных задач для презентации оригинальных концептуально-стилевых предложений дизайнерского оформления нового видения XXI века в сочетании с опытными образцами профессионального искусства прошедших десятилетий.
Ключевые слова: монументально-декоративное искусство, отели Киева, общественный интерьер, дизайн, композиция, концептуальное содержание произведения.

Smolyar O.V.
Kyiv National University of Culture and Arts

WORKS OF MONUMENTAL AND DECORATIVE ART IN INTERIOR DESIGN IN KIEV HOTELS: THE PROBLEM OF CONSERVATION ARTISTIC MONUMENTS OF THE 1960-1980th YEARS

Summary
In article existing works of a monumental and decoration art in design of interiors of hotels of Kiev 1960 are investigated – 1980th the features inherent in compositions of the Soviet Ukraine Are defined. It is staticized artworks of public interiors through dialogue with the spectators living in hotels. Purchase of historically-art aspects of works by comprehension of value of composite places of interest in historical building capital of our Native land. Studying and conservation of works of monumental and decoration works is, undoubtedly, one of the primary goals for presentation of original conceptually-stylistic offers of design registration of new vision of XXI century in a combination to pre-production models of professional art of the last decades.
Keywords: monument and decorative art, hotels Kyiv, public interior, design, composition, conceptual maintenance of art work.

УДК 78.071.1(477)«191/199»Є.Вахняк(093.2)

КОМПОЗИТОРСЬКА ТВОРЧІСТЬ ЄВГЕНА ВАХНЯКА

Чучман В.М.
Львівський національний університет імені Івана Франка

Стаття присвячена композиторській творчості Євгена Вахняка і є першою спробою наукового дослідження цієї сфери діяльності відомого українського диригента-хормейстера. Коротко охарактеризовано весь творчий доробок, виділено найважливіші жанри та форми. Простежено взаємозв'язок композиторської творчості з практичним виконавським та педагогічним досвідом. На основі архівних матеріалів та інших джерел висвітлено історичний аспект створення, виконання та публікації деяких композицій. Методом музично-теоретичного та виконавського аналізу окремих найбільш знакових творів виявлено характерні елементи музичної мови та основні риси індивідуальної творчої манери композитора.
Ключові слова: Євген Вахняк, диригент, композитор, хорове мистецтво, композиторська творчість.

Постановка проблеми. В українському музичному мистецтві жанри хорового мистецтва дуже тісно пов'язані з національною виконавською традицією. В процесі історичного розвитку специфіка виконавської практики сприяла тому, що багато диригентів-хормейстерів зверталися до композиторської творчості і впродовж віків таке поєднання диригентсько-виконавської та композиторської діяльності було природним явищем. У XX столітті з розвитком професійних композиторських шкіл композиторська та виконавська сфери хорового мистецтва поступово диференціювалися. Природнім чином увагу музикознавців привертає насамперед творчість композиторів-професіоналів. Разом з тим значний науковий інтерес викликає й композиторська творчість диригентів-практиків, чий доробок аранжувань та оригінальних композицій становить невід'ємну частину виконавського репертуару.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки тематика композиторської творчості диригентів-практиків привертає увагу багатьох науковців. Дослідження висвітлюють джерелознавчий, музикознавчий та культурологічно-психологічний аспекти цього питання. З джерелознавчої точки зору цінним є видання Михайла Тимофіїва [17], в якому вперше проведено огляд творчої спадщини та опубліковано музичні твори Василя Якуб'яка. В праці Олени Драгомирецької [9] здійснено музикознавчий аналіз та жанрову класифікацію композиторського доробку Анатолія Авдієвського, а також визначено основні принципи його індивідуального композиторського стилю, встановлено зв'язок з виконавською творчістю. Остап Майчик [13] на основі аналізу творчості деяких західноукраїнських диригентів-практиків другої половини XX ст. вивів особливий «давидіанський» психотип композитора-практика, який мислить продукт своєї творчості в нерозривному зв'язку з прикладними завданнями та має на меті служіння конкретній групі людей, в чиїй свідомості прагне утвердити близькі йому ідеали.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Творча діяльність видатного українського диригента-хормейстера, педагога та композитора Євгена Дмитровича Вахняка (1912-1998) ще не отримала належного всебічного наукового висвітлення. В окремих виданнях та публікаціях Володимира Лиги [12], Івана Чупашка [15; 18] та автора цієї статті [19] висвітлюється, головним чином, диригентсько-виконавська та педагогічна діяльності митця і лише побіжно згадується про його композиторську творчість.

Слід зауважити, що сам маестро доволі скромно оцінював свої композиції і старався їх не афішувати. Власні хорові твори Євген Дмитрович виконував переважно з хоровою капелою зв'язківців (тепер – заслужена хорова капела України «Боян» ім. Є. Вахняка; далі у тексті – капела «Боян»), деякі з них по декілька разів переробляв. Як чуйний педагог Є. Вахняк радо відгукувався на прохання своїх учнів про допомогу у формуванні репертуару, йому було дуже приємно коли студенти виявляли бажання виконувати його твори. Він часто давав їм оригінали партитур разом з поголосниками, які йому потім, на жаль, не завжди повертали. Це стало однією з причин того, що не всі твори Є. Вахняка збереглися. Після смерті митця один з його учнів Олег Підківка зібрав та опублікував окремою збіркою усі твори свого вчителя, які вдалося віднайти [8].

Крім цього видання, декілька хорових творів Є. Вахняка були опубліковані в репертуарних збірниках, про що докладніше йтиметься пізніше. Його композиції записані на грамплатівках, зафіксовані у відеозаписах і, найважливіше, продовжують звучати на концертній естраді. Все це красномовно свідчить про мистецьку вартість творів Є. Вахняка і спонукає нас до здійснення спроби їх музикознавчого аналізу.

Формулювання цілей статті. У даній статті ми маємо на меті вирішення наступних завдань: дати коротку характеристику всього композиторського доробку Є. Вахняка та виділити найважливіші жанри та форми; простежити взаємозв'язок композиторської творчості з практичним виконавським та педагогічним досвідом митця; на основі архівних матеріалів та інших джерел висвітлити історичний аспект створення, виконання та публікації його композицій; провести стислий музично-теоретичний та виконавський аналіз окремих найбільш знакових творів; виявити характерні елементи музичної мови та основні риси індивідуальної творчої манери композитора; дати оцінку його творчості в контексті виконавської практики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Композиторський доробок Є. Вахняка складають обробки народних пісень для хору, оригінальні хорові твори на вірші українських поетів, переклади для хору камерно-вокальних та інстру-

ментальних творів, солоспіви та дуети для голосу з фортепіано, твори для фортепіано.

В жанрі обробки народної пісні для хору Є. Вахняка як аранжувальника приваблювали, насамперед, українські ліричні та жартівливі пісні з яскраво вираженою мелодією («Червона калина у гору ся вила», «Раз приходжу я додому» для мішаного хору, «Ніч яка місячна» для соліста та міш. хору). Схильність композитора до ліризму виражена також в обробці словацької народної пісні «Мила, тобі на добраніч шлю» для соліста та чоловічого хору. Характерною рисою його творчості є звернення до музичного фольклору етнічних груп Західної України, зокрема лемківської та гуцульської («Заходит сонечко» для соліста та міш. хору, «Фраїрочко, щось думала» для міш. хору, «Віночок закарпатських народних пісень» для солістки та міш. хору). Пісні календарно-обрядового циклу представлені двома щедрівками для мішаного хору «В полі, в полі плужок оре» та «Чи є, чи нема пан господар вдома». Можемо припустити, що колядок та щедрівок, а також творів на духовну тематику в творчому доробку Є. Вахняка було б значно більше, якби період його композиторської творчості не припав на роки тоталітарно-більшовицького режиму.

Оригінальні хорові твори Є. Вахняка перейняті пантеїстичними мотивами, філософською лірикою та сентиментальними настроями. Вони написані на вірші Маркіяна Шашкевича («Підлисся» для солістів та міш. хору, «Над Бугом» для міш. хору), Юрія Федьковича («Шельвах» для міш. хору), Богдана-Ігоря Антонича («Вокально-хорова сюїта на сл. Б.-І. Антонича» для солістів та міш. хору). Громадянський пафос та щирі патріотичні почуття присутні у кантатах Є. Вахняка «Любов до Вітчизни» на вірші Тимоша Одудька та «В золотих загравах» на вірші Ростислава Братуня.

Жанр перекладу для хору камерно-вокальних та інструментальних творів в композиторській творчості Є. Вахняка тісно пов'язаний з його педагогічною діяльністю. Впродовж багатьох років він керував хорами та викладав хорові дисципліни, зокрема аранжування, у Львівському музично-педагогічному училищі імені Філарета Колесси та Львівській державній консерваторії імені Миколи Лисенка. З дидактичною метою Євген Дмитрович переклав для хору чимало солоспівів, серед них: «Ой джигуне, джигуне» Миколи Лисенка, «Накрила нічка» Романа Купчинського, «Хусточка червона» Федора Надененка (мелодія Зиновія Остапенка), «Журавлі» Дезидерія Задора, «Черемшина» Василя Михайлюка, «Матроські ночі» та «Пора в путь-дорогу» Василя Соловйова-Сєдого. Також Є. Вахняк здійснив переклад для хору та уклав український текст до «Неаполітанської пісеньки» Петра Чайковського. На превеликий жаль, ноти всіх цих перекладів, окрім «Накрила нічка» Романа Купчинського, втрачено. Свій чималий досвід аранжувальника Є. Вахняк узагальнив, систематизував та залишив для нащадків у підручнику «Хорове аранжування» [7].

Усі без винятку твори Є. Вахняка відзначаються мелодизмом і написанні з досконалим знанням природи людського голосу. Євген Дмитрович володів голосом широкого діапазону (драматичний тенор), в роки навчання займався сольним співом в класі Лідії Улуханової та Соломії Крушельницької, мріяв про оперну сцену. Саме завдяки цьому, на нашу думку, він проявив особливий мелодичний дар в своїх композиціях, особливо в сольних вокальних партіях. Зауважмо, в більшості його обробок та оригінальних творів для хору партії солістів представлені дуже широко.

В жанрі солоспіву композитор також проявив себе як тонкий лірик і мелодист. На матеріалі народної пісні написаний дует для тенора і баритона «Ой у полі три криниченьки», який, ймовірно, призначався для родинного музикування. В доробку композитора є солоспіви на вірші Івана Франка («Зелений явір»), Лесі Українки («Сім струн»), Богдана-Ігоря Антонича («Чарки»), а також на власний текст («О Маріє, Царице мая») та на слова рідної сестри Марти («Сніжинки») і брата Олега («Ой скажи чому»).

Його солоспіви «Чарки» та «Ой скажи чому» довгий час були в концертному репертуарі співачки Марії Процев'ят і звучали на сценах міст Західної України, а також Києва, Одеси, Чернігова, Миколаєва, Херсона [16].

Фортепіанна творчість митця носить камерний, ліричний характер. Вона налічує всього декілька творів – це варіації на пісенні теми («О Маріє, Мати Божа», «Левадов-долинов»), а також соната *d-moll*, яка є наймасштабнішим твором композитора в цьому жанрі. Всі ці композиції заслуговують на увагу виконавців і потребують концертної апробації.

Найважливішим жанром композиторського доробку Є. Вахнянка є хорова музика, яка безпосередньо пов'язана з його виконавською практикою. В його диригентсько-виконавському репертуарі була величезна кількість обробок народних пісень різних авторів і як хормейстер-інтерпретатор він дуже любив працювати над творами цього жанру. Вивчаючи та аналізуючи обробки та оригінальні твори Миколи Лисенка, Григорія Давидовського, Миколи Леонтовича, Кирила Стеценка, Олександра Кошиця, Пилипа Козицького, Бориса Лятошинського, Філарета Колесси, Станіслава Людкевича, Василя Барвінського, Миколи Колесси, Євгена Козака, Анатолія Кос-Анатольського та інших композиторів Євген Дмитрович чимало запозичував з їх манери хорового письма. Створюючи свої обробки та оригінальні композиції він намагався знайти такі засоби, які б найбільш лаконічно і, разом з тим, найбільш колоритно відображали жанр, зміст та образно-емоційну сферу кожного твору.

Найчастіше виконуваними творами Є. Вахняка є обробки народних пісень «Ніч яка місячна» та «Заходит сонечко». Дещо рідше виконуються, але заслуговують не меншої уваги виконавців оригінальний твір для хору на вірші М. Шашкевича «Підлисся» та кантата «В золотих загравах» на вірші Р. Братуня.

Опрацювання української народної пісні «Ніч яка місячна» для соло тенора та мішаного хору виконане Є. Вахняком доволі простими і традиційними засобами хорового письма: соло тенора на фоні хору, куплетна форма, класичний гомофонно-гармонічний виклад з елементами підголоскової поліфонії. Короткий двотактовий вступ являє собою початкову фразу мелодії пісні, викладену в партії сопрано, що супроводжується

послідовним імітаційним проведенням початкового мотиву в трьох інших голосах. Таке інтонаційно-ритмічне сплетіння відразу вводить слухача в романтичну атмосферу пісні-ноктюрну. Ліричне соло тенора на фоні гармонічного акомпанементу хору на *mormorando* наприкінці фраз доповнюється мелодійними імітаціями-підголосками окремих хорових партій, а в кінці кожного куплету хорове *tutti* повторює останнє речення соліста. Дуже вдало вибрана тональність (*A-dur*) та теситурна збалансованість всіх вокальних партій дозволяє і хору, і солісту в процесі виконання комфортно оперувати широкою динамічною шкалою від *pp* до *ff*, використовувати весь спектр засобів тембрової драматургії для втілення образно-емоційного змісту пісні.

Ця обробка до сьогоднішнього дня не виходить з репертуару капели «Боян». Найкращим виконавцем сольної партії вважався Мирослав Фікташ, який в 1947 р. молодим юнаком прийшов співати в капелу, а пізніше працював у ансамблі «Дружба» разом з Едітою П'єхою. За свідченнями багатьох хористів капели «Боян» його інтерпретація цього «коронного» соло перевершувала виконання багатьох оперних співаків [12, с. 42]. «Ніч яка місячна» тривалий час була в репертуарі Гуцульського ансамблю пісні і танцю. Партитура твору була опублікована в одному з репертуарних збірників цього професійного колективу, яким в 1970-1981 рр. керував учень Є. Вахняка Богдан Дерев'янко [11, с. 61-63]. Цю пісню із задоволенням співають студентські хори Львова, зокрема в грудні 2012 р. її виконував хор студентів факультету культури і мистецтв Львівського національного університету ім. І. Франка під керівництвом Марії Камінської, соліст – Назар Тацишин [4].

Обробка лемківської народної пісні «Заходит сонечко» для соло баритона та мішаного хору виконана в куплетно-варіаційній формі. В процесі розгортання форми композитор поступово розкриває образно-емоційний зміст пісні майстерно оперуючи всіма засобами вокально-хорової виразності. Теситурна відповідність всіх голосів, добре вивірений баланс між солістом і хором, гнучке поєднання гомофонно-гармонічної та підголосково-імітаційної фактури, вміле тембральне та динамічне зіставлення окремих груп голосів, яскравий та ефектний підхід до кульмінації, поступовий динамічний спад – все це справляє велике враження на слухачів і сприяє популярності цього твору серед виконавців.

У 1973 р. фірма «Мелодія» випустила грамплатівку із записами хорових творів у виконанні заслуженої хорової капели зв'язківців м. Львова під керівництвом Є. Вахняка. На цій платівці серед інших творів записана й пісня «Заходит сонечко», соліст – Володимир Пержило [2]. Цю обробку виконувала народна хорова капела «Мрія» Львівської комерційної академії під керуванням Б. Дерев'янка. Партитура твору була надрукована в репертуарному збірнику цього колективу [14, с. 72-75]. «Заходит сонечко» дотепер є окрасою концертних програм капели «Боян». Соло баритона з капелою виконують Андрій Стецький [4; 5] і Назар Михальчук [6].

Серед оригінальних хорових творів Є. Вахняка особливої уваги заслуговує «Підлисся» на вірші М. Шашкевича для двох солістів (тенора і баса) та мішаного хору *a cappella*. В мелодико-інтонаційній та метроритмічній структурі твору відчувається наслідування композитором жанру галицької елегії, що відповідає духу епохи створення поетичного тексту, його образному та лірико-філософському змісту. Однак музична мова тут, у порівнянні з обробками народних пісень, значно складніша. Часта зміна метру пов'язана з мелодичними обрамленням повторень фрагментів віршованого тексту – цей прийом композитор використовує для посилення настрою журливості, елегійності. Впродовж цілого твору широко застосовуються елементи поліфонічного письма, на словах «Шуми вітре, шуми буйний...» канонічна імітація створює звукозображальний ефект. Структура композиції спирається на строфічну будову тексту і формально нагадує куплетну варіаційність – п'ять куплетів і кода. Однак інваріантність мелодики та складний ладо-тональний план твору виявляє виразні ознаки репризної трьохчастинності. Гармонія рясніє частими, часом дуже несподіваними відхиленнями особливо в третьому і четвертому куплетах. В цьому плані виразно відчувається вплив гармонічного письма С. Людкевича, твори якого Є. Вахняк дуже любив виконувати з хором.

Партитура хорового твору «Підлисся» Є. Вахняка у 1992 р. була надрукована в «Збірнику музичних творів на слова Маркіяна Шашкевича», виданому Інститутом-заповідником Маркіяна Шашкевича у Вінніпезі [10, с. 238-244]. Твір неодноразово виконувала капела «Боян». Вдало інтерпретував цю композицію в грудні 2012 р. студентський хор Львівської національної музичної академії ім. М. Лисенка під керівництвом Христини Флейчук, солісти – Максим Шпинда та Степан Дробіт [4].

Кантату, літературною основою якої став вірш Р. Братуня, спочатку було названо «Пісня про возз'єднання», але через деякий час Є. Вахняк, самостійно переробивши літературний текст і дописавши фінал, дав творові нову назву «В золотих загравах». У 1971 р. фірма «Мелодія» випустила грамплатівку із записом цієї кантати у виконанні студентського хору Львівської консерваторії та хорової капели зв'язківців. Соло баритона виконував Ярослав Мелех, партію фортепіано – Дарія Довбенко. Цей твір був у постійному репертуарі капели «Боян» і часто виконувався, однак ідеологічна заангажованість тексту не влаштовувала Євгена Дмитровича і на його прохання у 1998 р. літературний текст кантати було редаговано втретє. Остаточну редакцію твору в 2003 р. опублікував О. Підківка [8, с. 7-8].

У 2006 р. Петро Свердлик здійснив інструментовку кантати. В цій версії твір був виконаний капелою «Боян» та оркестром «Гомін Карпат» в червні 2006 р. у Львівській філармонії. Соло баритона виконував Богдан Кособуд, диригував Василь Чучман [3].

Попри неодноразове редагування літературного тексту кантати, він все ж залишився дещо строкатим. Оспівуючи вільну, незалежну Україну не вдалося повністю уникнути рудиментів панегіричного жанру радянської доби. На нашу думку, саме цей недолік став на заваді значно ширшій популярності цього твору серед виконавців.

Музика кантати Є. Вахняка «В золотих загравах» для мішаного хору, соло-баритона і фортепіано продовжує традиції жанру одночастинної кантати, започатковані в українській музиці М. Лисенком, М. Вербицьким і продовжені К. Стеценком, С. Людкевичем, Л. Ревуцьким та ін. Композиційна структура твору являє собою послідовне поєднання простої трьохчастинної форми та фугато, яке сприймається як розгорнута кода. Ладо-тональний план, за деякими винятками, витриманий в межах паралельних тональностей *d-moll – F-dur*. Характерна метро-ритміка, теситурна врівноваженість голосів та темпові співвідношення (*Allegro moderato – Marciale maestoso – Tempo I – Moderato con moto energico*) сприяють утриманню загального емоційного тонусу, піднесеного урочисто-гімнічного характеру звучання впродовж усього твору. В усіх структурних елементах форми спостерігається гнучке поєднання гомофонно-гармонічної та імітаційно-поліфонічної фактур.

Перший період (*Allegro moderato*) складається з двох речень, кожне з яких має чітку двотактову будову (2+2+2), що нав'язує до народнопісенної традиції. Відповідно до структури словесного тексту, кожен двотакт за своїм тематичним змістом та емоційним навантаженням виконує певну драматургічну функцію в музичному реченні (експозиція-розвиток-підсумок). Тут композитор проявив себе як досвідчений майстер хорового письма і, відповідно до змісту тексту, вміло поєднує гомофонію з елементами імітації та короткими епізодами змішаної фактури.

У другому періоді (*Marciale maestoso*) також прослідковується чітка двотактовість, проте тут вона виступає структурним елементом двох речень класичної побудови 4+4. Зміна темпу та метру (з трьохдольного на чотирьохдольний) додає патетики партії соло баритона. В хоровому акомпанементі Є. Вахняк майстерно поєднує різні типи фактур. На фоні підкресленої гомофонно-гармонічної маршовості в партіях альтів, тенорів і басів сопранам доручається мелодичний надголосок до партії соліста. Двотактові фрази соло баритона сплітаються в єдиний мелодичний потік з їх імітаційними проведеннями в партіях тенорів і альтів. Мелодія партії соліста, розпочавшись в середньому регістрі, поступово піднімається догори і досягає своєї кульмінації на ферматі в кінці періоду на ноті мі першої октави. Цей момент найвищого емоційного напруження композитор підкреслює гармонією подвійної домінанти та тріольним ритмом в партії фортепіано, який буквально «виносить» музичний потік в стрімке *Tempo primo* третього періоду, що є майже дослівним повторенням першого періоду.

Фугато (*Moderato con moto energico*) являє собою розширену коду кантати. Його тема та мелодичні звороти деяких інтермедій інтонаційно споріднені з окремими епізодами першого періоду, чим досягається образно-інтонаційна єдність твору в цілому.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Виходячи з вищесказаного можемо зробити ряд висновків та намітити перспективи подальших досліджень.

У композиторському доробку Є. Вахняка, який складають жанри хорової, вокально-інструментальної та фортепіанної музики, провідним є хоровий жанр, представлений обробками народних пісень, оригінальними хоровими творами, перекладами для хору. Таке домінування хорового жанру зумовлене досвідом багаторічної диригентською-виконавської та педагогічної практики і часто мотивоване її потребами. Разом з тим, різножанровість композиторської творчості Є. Вахняка засвідчує багатогранність його творчої особистості та виявляє наявність в нього екзистенційної естетичної потреби в художньому, зокрема в музичному самовираженні. Яскравим доказом цього є солоспів на його власні вірші «О Маріє, Царице мая» з присвятою дружині. Виходячи зі змісту тексту та дати написання можна припустити, що твір присвячено десятій річниці їхнього одруження [8, с. 56-57].

Про романтичний характер композиторської творчості Є. Вахняка вже свідчить сама її тематика та жанровий діапазон. Аналіз найбільш знакових творів композитора дозволяє виявити характерні елементи музичної мови та основні риси індивідуальної творчої манери композитора. Обробки народних пісень побудовані на фольклорному матеріалі в якому домінує ліричний настрій та яскрава мелодика. В оригінальних хорових творах композитор звертається до поезії де присутні, з одного боку, пантеїстичні мотиви, сентиментальні настрої, філософська лірика, а з другого – патріотизм та громадянський пафос.

Музична мова композитора не виходить за рамки виразових засобів епохи романтизму. Мелодизм Є. Вахняка має яскраво виражену вокальну природу і обумовлений його особистими здібностями, практичними навиками та знанням вокальної техніки. Доволі широкий діапазон використання таких засобів хорового письма як гармонія, фактура, формотворення. В обробках народних пісень Є. Вахняк є послідовником традицій, закладених М. Лисенком та М. Леонтовичем і продовжених його сучасниками Є. Козаком та А. Кос-Анатольським. Він користується доволі простими і традиційними засобами: класична гомофонно-гармонічна фактура з елементами підголоскової поліфонії; куплетна або куплетно-варіаційна форма. В оригінальних хорових творах Є. Вахняка виразно прослідковуються пізньоромантичні тенденції. У формотворенні композитор виходить за рамки куплетної варіаційності й створює більш розгорнуті структури, широко використовуючи при цьому поліфонічні форми. У складній ладо-гармонічній мові відчутний вплив творчості С. Людкевича.

Як вже зазначалося, Є. Вахняк скромно оцінював свої композиторські спроби, він не був композитором-новатором і не претендував на широку популярність. Тим не менше, йому вдалося створити якісні зразки хорових творів вже існуючих жанрових моделей. Ці композиції виявляють творчу індивідуальність митця і вирізняються своєрідним звуковим колоритом. Їх художня вартість підтверджується концертно-виконавською практикою. Хорові твори Є. Вахняка пережили свого творця і дотепер звучать у концертних залах у виконанні учбових, аматорських та професійних хорових колективів.

В перспективі подальших досліджень першочерговими завданнями видаються пошук, публікація та музикознавче опрацювання втрачених

творів Є. Вахняка, виконавська апробація та музикознавче опрацювання доступних сьогодні творів, особливо фортепіанного та вокально-інструментального жанрів. Це сприятиме популяризації його композиторського доробку серед ширшого кола виконавців, слухачів та музикознавців, стане передумовою частішого звучання цих творів на концертній естраді.

Список літератури:

1. Архів заслуженої хорової капели України «Боян» імені Євгена Вахняка (Далі – АЗХКУ «Боян» ім. Є. Вахняка). Г-33Д-34693-94. Інв. № А-19710000 (Студентський хор Львівської консерваторії ім. М. Лисенка).
2. АЗХКУ «Боян» ім. Є. Вахняка. Г-33Д-00034719-20. Інв. № А-19730000 (Заслужена хорова капела зв'язківців).
3. АЗХКУ «Боян» ім. Є. Вахняка. Інв. № В-20060610 (Концерт з нагоди 60-ліття капели «Боян»).
4. АЗХКУ «Боян» ім. Є. Вахняка. Інв. № В-20121211-1-2 (Концерт з нагоди 100-ліття від дня народження Є. Вахняка).
5. АЗХКУ «Боян» ім. Є. Вахняка. Інв. № В-20131022 (Концерт з нагоди 90-ліття від дня народження М. Антківа).
6. АЗХКУ «Боян» ім. Є. Вахняка. Інв. № В-20161209 (Концерт з нагоди 70-ліття капели «Боян»).
7. Вахняк Є. Хорове аранжування / Євген Вахняк. – Київ: Музична Україна, 1977. – 72 с.
8. Вахняк Є. Хорові твори, солоспіви, твори для фортепіано / Євген Вахняк [упоряд. О. Підківка]. – Львів: НВМ поліграфічного технікуму УАД, 2003. – 96 с.
9. Драгомирецька О. С. Творчість Анатолія Авдієвського в контексті української хорової культури: Автореф. дис... канд. мистецтвознав.: 17.00.03 / Драгомирецька Олена Станіславівна; Львівська національна музична академія ім. М. В. Лисенка. – Львів, 2016. – 16 с.
10. Збірник музичних творів на слова Маркіяна Шашкевича: У 180-річчя від дня народження поета / [муз. ред. Ю. Гнатюк, мовн. ред. Я. Розумний]. – Київ – Вінніпеґ – Львів, 1992. – 362 с.
11. Зелений мій краю: хоровий репертуар Гуцульського ансамблю пісні і танцю / [упор. Богдан Дерев'янко]. – Київ: Музична Україна, 1983. – 76 с.
12. Лига В. І проросте посіяне зерно. Євген Вахняк: людина, митець, педагог / Володимир Лига. – Львів: Дивосвіт, 2001. – 112 с.
13. Майчик О. І. Композиторська творчість західноукраїнських хорових диригентів-практиків другої половини ХХ ст.: Автореф. дис. ... канд. мистецтвознав.: 17.00.03 / Майчик Остап Іванович; Львівська національна музична академія ім. М. В. Лисенка. – Львів, 2010. – 18 с.
14. На крилах «Мрії»: Збірка хорових творів / [упор. Богдан Дерев'янко]. – Львів, 2005. – 225 с.
15. Побратими: [про життя і творчість В. В. Василевича та Є. Д. Вахняка] / авт. ідеї та упоряд. Іван Чупашко. – Львів: Растр-7, 2016. – 355 с.
16. Самотос М. Діяльність концертно-камерної співачки Марії Процев'ят у контексті Західноукраїнської культури ІІ пол. ХХ ст.: до 75-річчя з дня народження / Мар'яна Самотос // Вісник Львівського університету: серія мистецтвознавство. – Львів, 2012. – Вип. 11. – С. 102-110.
17. Тимофіїв М. Композитор Василь Якуб'як / Михайло Тимофіїв. – Чернівці: Друк Арт, 2014. – 296 с.: іл., партит.
18. Чупашко І. Особливості виконавської майстерності Євгена Вахняка та Володимира Василевича / Іван Чупашко // Народознавчі зошити. – 2011. – № 3(99) – С. 497-502.
19. Чучман В. Євген Вахняк: диригент і педагог / Василь Чучман // Вісник Львівського університету. Серія мистецтвознавство. – 2015. – Вип. 16. Ч. 1. – С. 107-117.

Чучман В.М.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

КОМПОЗИТОРСКОЕ ТВОРЧЕСТВО ЕВГЕНИЯ ВАХНЯКА

Аннотация
Статья посвящена композиторскому творчеству Евгения Вахняка и является первой попыткой научного исследования этой сферы деятельности известного украинского дирижера-хормейстера. Коротко охарактеризирован весь творческий доработок, виделены важнейшие жанры и формы. Прослежена взаимосвязь композиторского творчества с практическим исполнительским и педагогическим опытом. На основании архивных материалов и других источников высветлен исторический аспект создания, исполнения и публикации некоторых композиций. Методом музыкально-теоретического и исполнительского анализа отдельных наиболее знаковых призведений выявлено характерные елементи музыкального языка и основные черты индивидуальной творческой манери композитора.
Ключевые слова: Евгений Вахняк, дирижер, композитор, хоровое искусство, композиторское творчество.

Chuchman V.M.
Lviv Ivan Franko National University

MUSICAL COMPOSITION OF YEVHEN VAKHNIAK

Summary
The article is devoted to the musical composition of Yevhen Vakhniak. It is the first attempt to conduct scientific research of this activity area of the famous Ukrainian conductor and choirmaster. The entire list of compositions is briefly described as well as the most important genres and forms. The interrelation of musical composition and practical pedagogical and performing experience is shown. The historical aspect of the creation, performance and publication of some compositions is highlighted, based on archival materials and other sources. Characteristic elements of the musical language and the main features of the composer's individual creative manner are revealed with the method of musical theoretical and performing analysis of some of the most iconic works.
Keywords: Yevhen Vakhniak, conductor, composer, choral music, musical composition.

УДК 784.4.082

ПІСЕННИЙ ФОЛЬКЛОР КИЇВЩИНИ У НОТНИХ ВИДАННЯХ

Школьна Т.С.
Київський національний університет культури і мистецтв

У статті представлено періодизацію видань пісенного фольклору Київщини. Проаналізовано основні з них, мету укладання і методичні підходи укладачів. Рівень і значення опублікованих фольклорних матеріалів подано в аспекті їхніх зв'язків із різними формами вторинного виконавства. Автор зосереджує увагу на перспективах розвитку фольклористичної діяльності у процесі відродження пісенних традицій Київщини. Наголошує на важливості комплексної документації київського музичного фольклору, представлення його у регіональних жанрово-стильових діалектах.
Ключові слова: етномузикологія, фольклоризм, науково-етнографічна інтерпретація, експедиційна діяльність, музичні фольклорні жанри.

Постановка проблеми. Пісенна традиція Київщини вирізняється з-поміж інших місцевостей особливим багатством: на її території сходяться різні історико-географічні ареали, в яких поширені відмінні народно-діалектні мовно-музичні традиції: Полісся (з півночі) та Середня Наддніпрянщина (з півдня); тоді як Південний Захід Київщини є покордонням із Північно-Східним Поділлям. Мовознавці-діалектологи відзначають у Західній Київщині риси волинських говірок. Тож вказана територія стала ґрунтом для розвитку кількох народно-регіональних традицій, що зумовлює строкатість локально-місцевих музичних стилів Київщини та їхню змінність і з півночі на південь, і з заходу на схід.

Говорячи про фольклор Київщини, концентруємося на традиціях сільської місцевості – земель приміських і віддалених від міст. Київ – столиця Давньої Русі й сучасної України – став середовищем формування особливих, суто міських форм культури, носіями яких були різні верстви населення. Позаміська ж територія була осередком основної соціальної верстви країни – селянства, годівника всього суспільства й постачальника людності для інших шарів соціуму. Нині селянство, значно зменшене чисельно за рахунок зростання міського населення, все ж лишається основним носієм консервативної традиційної народної культури, пам'ять про яку намагається зберігати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри той факт, що пісенне багатство цього краю привертало увагу музикантів та, почасти, фольклористів, досі не видано монографічних збірок пісень Київщини, які могли сповна охопити хоча б одну із регіональних традицій. Єдине відоме нам видання, упорядковане Порфирієм Демуцьким [1] (пісні київсько-черкаського пограниччя), є задавненим – початку ХХ сторіччя. У 1960-1990-хх роках публікації зразків пісенного фольклору Київщини та їхній частковий аналіз були здійснені дослідниками під кутом зору окремих проблем музичної фольклористики. Передусім це характеристика видів народного багатоголосся (Л. Ященко [11], В. Матвієнко [12], Є. Єфремов [14-19]); виклад ритмоструктурної типології пісень (Г. Коропніченко [20]), презентація рідкісних жанрів (О. Шевчук, [21]), врешті, наукове видання пісень різних жанрів у різнорегіональному контексті (серія «Українська народна творчість», заснована Інститутом мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН України у 1961 р.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Поряд із тим, пісні Київщини, на відміну від інших областей, не були впорядковані у вигляді окремого збірника й неохарактеризовані всебічно. Не увійшов до поля зору дослідників і такий аспект, як зв'язок фольклорного виконавства із сучасним вторинним фольклористичним рухом.

Формулювання цілей статті Впродовж останньої чверті ХХ ст., коли згасання фольклорних традицій внаслідок соціальних змін помітно посилилося, в міських культурних колах активно поширюється таке його відтворення, як *вторинне фольклорне виконавство (фольклоризм)*, вищою формою якого є науково-етнографічна інтерпретація народної музики [2, с. 96]. Слід зазначити, що практика виконання фольклору в різних формах охопила в радянський час не лише міське, а й сільське населення (це самодіяльні клубні ансамблі й хори, що відтворюють фольклор у зміненому вигляді). Але в даному разі звертаємо особливу увагу на міську професійну фольклористичну діяльність високого рівня, зорієнтовану на виконання фольклору без обробок, що задіює комплексну методику опрацювання фольклорних матеріалів, роботу з аудіозаписами і транскрипціями народнопісенних (словесних і музичних) текстів. Відтак, видання (різного змісту й рівня) стають цінним джерелом ознайомлення, по-перше, з музичним фольклором, по-друге, з динамікою розвитку форм вторинного виконавства і принципами презентації народної музики. Мета даної розвідки – подати періодизацію видань пісенного фольклору Київщини в аспекті їхніх зв'язків із різними формами вторинного виконавства. У зв'язку з цим постають завдання – проаналізувати основні видання, мету їхнього укладання і методичні підходи укладачів, рівень і значення опублікованих фольклорних матеріалів для вторинних виконавських традицій.

Виклад основного матеріалу дослідження. У своєму існуванні народна словесність та музика спираються виключно на усну передачу традиції, не потребуючи фіксації текстів. Це означає, що, за повної відсутності записів фольклору, ми могли б нині отримати уяву лише про його сучасний стан і були б позбавлені можливості здобути знання щодо її минулого. Саме тому роль документації фольклорних зразків постійно зростає. Запис фольклору здійснювали (й продовжують нині здійснювати) передусім представники освічених верств міського населення. Глибока зацікавленість народним мистецтвом була властива українській інтелігенції XIX – початку ХХ століття – освітнім, мистецьким, науковим колам, духовенству, завдяки яким були зафіксовані у нотних текстах (а згодом і в аудіозаписах) перші сотні зразків українського музичного фольклору.

У XVIII-XIX століттях, за відсутності аудіозапису єдино можливим був лише запис пісень «на слух». Точність слухової фіксації – безпосередньо під час виконання співаком – залежала від кількох суб'єктивних причин: складності пісенного зразка, можливості (бажання) виконавця його повторити (для уточнення й перевірки записаного тексту), професійних навичок записувача та, власне, тієї мети, заради якого він здійснював фіксацію (остання може бути узагальнена чи більш-менш детальна). Від цього залежало, обмежувався фольклорист точним записом звучання чи допускав його корекцію на власну потребу.

Аналіз збережених нотних зразків показує, що у XVII-XVIII ст. перший численний та стилістично цільний шар транскрипцій був виконаний представниками освічених верств населення – вихованцями церковних шкіл, колегій, Києво-Могилянської академії. Ними занотовані, щоправда, не народні пісні, а духовні канти, створені, найвірогідніше, церковнослужителями, імена яких до нас не дійшли [2, с. 72-73]. Тогочасні записи духовних (паралітургічних) і світських кантів [3] свідчать, що їх фіксували саме для подальшого розучування з нот і виконання ансамблями школярів – «спудеїв», обізнаних у нотній грамоті. Духовні канти (святкові, прославні, покаяльні) співали, як правило, поза церквою з нагоди церковних свят, на похвалу духовним образам, покаяльні – під час Посту; світські – принагідно: у святкуваннях урочистих подій, шкільних драмах, вертепних виставах тощо. Нині кантовий жанрово-стильовий шар примітний для фольклористів тим, що завдяки значній популярності він увійшов у загальний обіг усної традиції й став усно-народним нарівні із суто фольклорними жанрами. Тож для сучасного вторинного фольклорного виконавства записи кантів XVII-XVIII ст. є правдивим джерелом для їхнього виконання й займають чільне місце нарівні з сучасними аудіозаписами.

Хвиля активного громадського зацікавлення фольклором набирає сили з кінця XVIII ст. Записи й видання музичного фольклору, здійснені упродовж XIX століття, демонструють майже виключно сольний репертуар для потреб дозвілля представників різних верств міського населення, передусім домашнього й салонного музикування. Смаки того часу вимагали публікувати пісні в обробці – для сольного (академізованого) виконання у супроводі фортепіано. Першими «ластівками» цього жанрового стилю стали збірники В. Трутовського (остання чверть XVIII ст.) та І. Прача (кін. XVIII – поч. XIX ст.).

Зацікавлення фольклором широко охоплює європейські міста, у тому числі на слов'янській території. Відомими стають десятки видань, серед них, зокрема, 160 «польських і руських» (українських – Т.Ш.) пісень, зібраних В. Залеським в аранжуванні скрипаля К. Ліпінського [4]. Збірник пісень М. Максимовича (другий) подано з текстами пісень в обробці російського композитора Аляб'єва (1834; перший збірник Максимовича вийшов 1827 р. без нот). Популярними були зібрання пісень із репертуару відомих українських співаків, аранжовані й видані часто поза межами України; так, частина пісень із репертуару Степана Карпенка («Жайворонок київських полів») вийшла 1857 р. у Санкт-Петербурзі в обробці І. Мельтцера [5]. Того ж року в Києві було здійснене видання 50-ти пісень етнографом-музикантом М. Маркевичем, також із акомпанементом (анонімне) [6]. Популярність українських пісень постійно зростає, пропорційно збільшується й кількість видань: відомий збирач О. Гулак-Артемовський налічує їх більше п'ятдесяти (на це звертає увагу П. Демуцький у передмові до свого збірника [1]). Публікаціям підлягали пісні як загального поширення, так і регіональні, але через відсутність точних даних про пісні, встановити місце їх походження у збірниках XIX ст. неможливо.

Вказаний етап нотації фольклору, що обійняв XIX ст. був названий Е. Алексеєвим «композиторським» [7]. Хоча записи фольклору здійснювали музиканти різних фахів, найвизначніший вклад у збагачення нотного фонду фольклорної спадщини, аранжування, видання фольклору

тоді внесли дійсно композитори (в Україні – М. Лисенко, С. Людкевич. в Росії – М. Глінка, М. Римський-Корсаков, М. Мусоргський, А. Лядов, М. Балакірєв та ін.). У виданнях обробок вони переслідували кілька завдань: вибір і оприлюднення народних пісень, найвиразніших і найцінніших за художніми якостями, що могли б збагачувати відчуттям фольклорного стилю самих творців академічної музики, а також задоволення потреб у вартісних матеріалах (різного рівня) як композиторів, так і широких кіл міського населення.

Жанровий фонд пісень у виданнях нерівноцінний. Так, у збірнику з репертуару С. Карпенка бачимо пісні, відомі повсюдно: ліричні, жартівливі, танцювальні, романси. Підбір М. Маркевичем – найрізноманітніший, хоча переважає неприурочена пісенність (козацькі, бурлацькі, чумацькі), серед «жіноцьких пісень» є лише поодинокі, відомі як календарні. Найвищим етапом композиторських публікацій народної пісенності України стали сім збірників засновника національної композиторської школи М. Лисенка (1868-1912). Як фольклорист, він також здійснив спробу аналітичної характеристики матеріалу (репертуарний збірник кобзаря О. Вересая), хоча й не став фундатором науково-аналітичних концепцій. Його видання мають передусім пізнавально-історичну й художню вартість як для професійних музикантів, так і загалу.

У XIX ст., водночас із практикою збору й видання пісенних матеріалів, поступово формується й науковий інтерес до них. Він проявився спочатку в акцентуванні етнографічного чинника пісень й знайшов вираження у їхній частковій паспортизації [8]. Серед публікацій 1860-х років відзначимо збірник О. Гулака-Артемовського, більша частина пісень якого записана на Південному Заході Київської губернії [9]. Увагу в ньому привертає, окрім даних про пісні, й спроба фіксації багатоголосся, яка являла значну складність при слуховому записі, але вона була необхідною для тогочасних хорових аранжувань фольклору (вони входили до хорової практики як такої і до оперного жанру).

У цьому ключі цікавим і новаторським для свого часу став збірник хормейстера-фольклориста Порфирія Демуцького (1905) [1], записаний слуховим методом, що представив (як і видання Гулака-Артемовського) південно-західну частину Київщини. Значна частина пісень, окрім того, була записана Демуцьким від подолян (№№ 11, 21, 48, 49 та багато ін.). Жанрова палітра перехідної Наддніпрянсько-Подільської зони представлена у вказаному збірнику досить повно. Роль і функції цього збірника правдиво визначив К. Квітка у нарисі, присвяченому Демуцькому (1928).

Укладання збірника служило суто практичній меті – виконанню пісень колективами, якими керував диригент – хором с. Охматів (нині Черкаської обл.) та київськими ансамблями. Склад музичного матеріалу виявляє дві основних методичних засади, які співіснували в хормейстерській творчості Демуцького – виконання народних пісень як без обробки, так і в аранжованому вигляді. Якщо використати принцип дефініцій, запропонований Е. Алексеєвим, то слухову нотацію Демуцького можна визначити як «диригентську», адаптовану до можливостей академізованого чотириголосого хору – змішаного тембрового складу, «белькантового» вокалу й значної сумарної теситури. Для ансамблів (дуети, тріо) фактурна адаптація фольклорних зразків не була необхідною. Досвід Демуцького підтримав традицію діяльності народних хорів, яка засновувалась на трансформованих транскрипціях пісенних матеріалів.

Перша чверть XX ст стала часом формування української наукової етномузикологічної школи й завершення практико-емпіричних підходів до нотації фольклорних матеріалів. Нова епоха пов'язується з іменами С. Людкевича та, особливо, Ф. Колесси та К. Квітки, доробок яких вивів українську етномузикологію на тогочасний європейський рівень.

Розпрацьовуючи ключові методологічні наукові проблеми, вчені екстраполювали їх на принципи власної транскрипції пісень, зібраних ними, упорядкованих і виданих. Якщо збірники Роздольського-Людкевича (1906-1908) і Колесси (1910-1911) представляли в основному західноукраїнські матеріали, то збірник Квітки «Українські народні мелодії» (1922) вмістив також зразки з Київщини [10]. У ньому широко представлена традиція, знов-таки, Правобережжя, покордоння з Поділлям (сучасні Київська й Черкаська обл.), де вченим були нотовані щедрівки й колядки (№№ 155-158, 200, 679, 680-682, 696), веснянки (№№ 621-622, 625-630, 634, 635), поодинокі балади, танцювально-жартівливі й «звичайні» (побутові) пісні. У виданнях Колесси й Квітки переслідувалася передусім наукова й пізнавальна мета; практичне застосування їхніх матеріалів дослідниками не передбачалося, а через це можливість аранжування ними пісенної автентики була виключена. Тож, із появою фахових видань був завершений етап «композиторських» і «диригентських» нотацій, як, власне, й епоха слухових записів (вже Колесса нотував із фонографа).

Наступні, 1930-1950-ті роки стали кризовими в історії українського етномузикознавства. Припинив свою діяльність Музично-етнографічний кабінет ВУАН, очолюваний кілька років (з 1922) К. Квіткою. Традиція наукових видань, започаткованих на початку XX ст., надовго перервалася, як і розвиток наукової етномузикологічної методології.

У повоєнні роки поновлюється планова експедиційна діяльність наукових установ (у 1950-х рр. – ІМФЕ ім. М. Рильського) та навчальних закладів Києва (у 1960-70-х рр. – кабінету народної творчості Київської консерваторії, завідувачем якого був на той час В. Матвієнко). Публікації фольклору Київщини, як і інших теренів, стали у 1960-х рр. матеріалом для розробки актуальної на той час проблеми українського багатоголосся. Відзначимо монографію Л. Ященка [11], статтю В. Матвієнка [12], збірник «Українське народне багатоголосся» [13], в яких поряд із іншими матеріалами знаходимо кілька десятків пісень з Київською Лівобережжя (здебільшого ліричних).

Сконцентрованість дослідників на закономірностях організації різних видів багатоголосої фактури пояснювалася тим, що мелодичне багатство сприймалося як найважливіший чинник

художньої досконалості й краси українських пісень. Тож у 1960-ті роки зацікавлення звучанням фольклору ніби підпорядковувалось (на новому рівні – через століття) естетичному замилуванню його художніми вартостями. Увага до координації голосів вивела на перше місце утворену ними інтервально-акордову «вертикаль», що зумовлювало «хоровий» аспект її розгляду. Не випадково автор ґрунтовного дослідження багатоголосся Л. Ященко є (упродовж більш як трьох десятиліть) керівником народного самодіяльного хору «Гомін» (що викликає окремі паралелі з діяльністю П. Демуцького).

Сконцентрованість в публікаціях 1960-х рр. на нотації «вертикалей» дещо відвернула увагу транскрипторів від «горизонталей» – мелодичних ліній, що укладали фактуру. Узагальнені нотації майже позбавлені виконавських «подробиць» (орнаментика, рубатні темпи, ритмічні особливості – пролонгації й абревіації тривалостей, ладові альтерації тощо), а в коментарях майже немає вказівок на особливості інтонування. Схематизм нотацій не оцінюємо в негативному плані, лише звертаємо увагу на підпорядкованість рівня нотацій досліджуваній музикознавчій проблематиці і творчим засадам.

Чисельне збільшення зафіксованих матеріалів і збагачення слухового досвіду призвели до розширення й поглиблення у 1980-х рр. наукової проблематики української етномузикології, в якій відбулося переключення на мелодичний чинник у багатоголоссі й на його виконавські особливості. Дослідження проблеми імпровізації й варіаційності, яке здійснив київський етномузиколог Є. Єфремов, потребувало виконання найдетальніших транскрипцій пісень – фонетичних, які він виконав на матеріалах Київського Полісся [14]. Цей регіон досі не був представлений у публікаціях (свого часу К. Квітка дослідив Полісся сучасної Житомирщини й Чернігівщини – села Мена й Пенязевичі).

Дослідження Є. Єфремовим пісенного фольклору Чорнобильського й Іванківського районів Київської області, часті виїзди на терен і спілкування з народними співаками, комплексний аналіз сотень здійснених власноруч аудіозаписів дозволили йому не лише визначити форми варіювання й імпровізації наспівів, а й самому засвоїти характерні прийоми поліського виконавства й організувати в Києві ансамбль автентичного співу (1979, «Древо»). Фонетичні транскрипції Є. Єфремова, розміщені в декількох розвідках, відзначаються скрупульозною деталізацією й дозволяють професіоналам відпрацьовувати за ними варіанти поліських мелодій. Вони уводять у науковий обіг детальну інформацію, перш за все, щодо календарного фольклору Київського Полісся – це зимові і весняні пісні різних видів [15], русальні [16], жнивні й лісові [17], позаобрядові, ліричні [18].

Фронтальне дослідження північно-київської традиції унаочнило жанрово-стильову різницю між пісенними традиціями Полісся й Середньої Наддніпрянщини й дозволило обґрунтувати, услід за діалектологами, специфіку Київщини як «перехідної зони». Обстеживши терени всієї Київської області, дослідниця Г. Коропниченко дослідила вказану проблематику у жанрі весільних пісень, представивши нотні зразки [20]; окрім того, презентувала досліджену київську традицію у творчій діяльності керованого нею ансамблю «Отава» (1989 р.). Рідкісний жанровий зразок фольклору Київщини був надрукований О. Шевчук, яка обстежувала у польових експедиціях Лівобережжя [21].

Висновки з даного дослідження і перспективи. Таким чином, пісенність Київщини постає у публікаціях XIX-XX ст. з різним ступенем жанрової повноти і в транскрипціях різного рівня деталізації. На вигляді нотацій позначилась практика відтворення фольклорних зразків у позафольклорному середовищі, сольному, хоровому й ансамблевому виконавстві, продиктована суспільними потребами у різні епохи. У XX ст. на деталізацію транскрипції впливала й наукова проблематика, що цікавила транскрипторів.

Регіональна палітра Київського фольклору демонструє в публікаціях своєрідну динаміку. Якщо в кінці XIX – на початку XX ст. повніше представлений Південь (Правобережжя, межа з Волинню й Поділлям), то наприкінці XX – північні терени (україно-білоруське Полісся) й перехідна зона між ними. Комплекс пісенних жанрів Київщини набув повноти у нотних публікаціях лише під кінець XX століття. Наприкінці XVIII – у XIX ст. зацікавлення викликали в основному романси, танцювальні, жартівливі й поодинокі ліричні пісні, що бачимо, наприклад, за репертуарними збірниками С. Карпенка та багатьма іншими. У виданні Маркевича також переважає неприурочена пісенність, але її різновиди стають більш різноманітними (козацькі, бурлацькі, чумацькі пісні), а серед «жіноцьких» зустрічаються й веснянкові. Жанрово різноманітним є пісенник Демуцького (впорядкований проте за абеткою), який добре презентує подільську частину Правобережної Київщини. Ліричні пісні Київського Лівобережжя були представлені у транскрипціях 1960-х років. Коло пісенних жанрів Київщини досягає повноти лише із перебігом XX століття, коли отримуємо вичерпну уяву про поліську обрядову (календарну й весільну) жіночу традицію, яку нині репрезентує, поряд із лірикою, вторинне фольклорне виконавство.

Точність нотації пісень, яка зростає в часі, виявляється тісно пов'язаною з технічними ресурсами аудіозапису, які впродовж XX століття невпинно розвивалися (фонограф, магнітофон, цифровий запис). Але не лише з ними. Провідну роль тут відіграє мета виконання нотації. Для виконання композиторських обробок чи хорових аранжувань пісень XIX – початку XX ст. високий ступінь точності транскрипції не був необхідним. Окрім того, його було важко досягти, здійснюючи слухову нотацію. Тож, композиторські й диригентські записи передають особливості пісенних наспівів в цілому, узагальнено. Із суто науковою метою (здійснення структурно-порівняльних досліджень) передавати в нотації деталі виконання пісень також є зайвим, тому з часів Квітки й Колесси науковці віддають перевагу схематичним (модельованим) нотаціям [2, с. 299-305]. Лише в 1970-х роках, коли постала проблема народновиконавської імпровізації й варіювання, виникла необхідність у точних (фонетичних) нотаціях, які були здійснені на пісенному матеріалі Київського Полісся. На сучасному етапі науковці й виконав-

ці мають у своєму розпорядженні як схематичні, так і фонетичні нотації пісенності Київщини різного часу походження. Є. Єфремовим було доведено, що на різних етапах виконавського опрацювання зразків фольклористами користь приносять як схематичні, так і детальні нотації [19]. Таким чином, нотні публікації XX ст. стають цінним джерелом як порівняльного етномузикологічного аналізу, так і сучасного вторинного виконавства фольклору.

У процесі вторинного виконавського відродження пісенних традицій Київщини слід в майбутньому доопрацювати її фольклорну спадщину таким чином, щоб регіональні жанрово-стильові діалекти цієї території виявилися представленими і у деталізованих (фонетичних), і в узагальнених (модельовано-аналітичних) нотаціях Комплексна документація київського музичного фольклору матиме загально національну й професійну фольклористичну цінність.

Список літератури:

1. Народні українські пісні в Київщині. Записав голос і слова П. Демуцький. – К., 1905.
2. Іваницький А. Українська музична фольклористика. – К, 1996. – С. 96.
3. Український кант XVU-XVIH ст. / У поряд. Л. Івченко. – К., 1990.
4. Muzykadopicsnipoiskich i ruskichludugalicyjskiego, zebranych i wydanychprzezWdciawa z Oleska. Dospiewu i па fortepianulozylKarolLipinski. – Lwow, 1833.
5. Жаворонок киевских полей. Малороссійский музыкальный альбом в 10-ти отделениях, составленный из репертуара малороссийского певца Степана Карпенка. – СПб., 1852. – Отд. 1.
6. Маркевич М. Южно-руські пісні з голосами. – К., 1857.
7. Алексеев Э. Нотная запись народной музыки. – М., 1990. – С. 6, 7, 28, ін. З цією назвою погоджується й А. Іваницький (див. прим. 2, с. 293).
8. Колипінський А Пісні, думки і шумки руського народу на Подоли, Україні і в Малоросії. – К., 1861.
9. Гулак-Артемовський О. Народні пісні з голосом. – К., 1868.
10. Українські народні мелодії. Зібрав Климент Квітка / Українське наукове товариство в Київі, Етнографічна Секція. – К.: Слово, 1922. – XII, 236 с.
11. Ященко Л. Українське народне багатоголосся. – К., 1962.
12. Матвіснко В. Про деякі особливості українського народного багатоголосся (за матеріалами експедицій кабінету народної творчості Київської державної консерваторії) // Укр. музикознавство. – К., 1967. – Вип. 2.
13. Українське народне багатоголосся: Збірник пісень / ІМФЕ АН УРСР; заг. ред. М. Гордійчука – К., 1963.
14. Ефремов Е. Вариантность и импровизационность в фольклорном исполнительстве (на материале традиционной песенной лирики Киевского Полесья); Дис. канд. искусствовед. / КГК им. П. Чайковского. – К., 1989.
15. Єфремов Є. Ритмоструктурні типи календарних наспівів на Київському Поліссі // Полісся України. Вип. 1: Київське Полісся. – Львів, 1997.
16. Єфремов Є. Русальні пісні на Київському Поліссі // Полісся: Мова, культура, історія. – К., 1996.
17. Єфремов Є. Поліські лісові пісні-гуканки // Проблеми етномузикології: Зб-к наукових праць – К: НМАУ, 1998. – Вип. 1.
18. Єфремов Є. Про традиційну фактурну будову поліських ліричних пісень // Фольклористичні візії (учні – вчителеві І. В. Мацієвському з нагоди 60-річчя). – Тернопіль, 2001.
19. Єфремов Є. Використання місцевих фольклорних традицій в народно-співацькому самодіяльному колективі // Репертуар колективів художньої самодіяльності. – К: КДІК, 1985; Єфремов Є., Пономаренко В. Дослідження локальної народнопісенної традиції як основа діяльності вторинного фольклорного ансамблю // Укр. музикознавство. – К, 1989. – Вип. 24.
20. Коропниченко Г. Перехідна зона як об'єкт мелогеографії (за матеріалами весільних наспівів межиріччя Тетерева та Ірпеня // Проблеми етномузикології: Зб-к наукових праць – К: НМАУ, 1998. – Вип. 1.
21. Шевчук О. Жартівливе голосіння (нотатки медієвіста) // Проблеми етномузикології: Зб-к наукових праць – К: НМАУ, 1998. – Вип. 1.

Школьная Т.С.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ПЕСЕННЫЙ ФОЛЬКЛОР КИЕВЩИНЫ В НОТНЫХ ПУБЛИКАЦИЯХ

Аннотация
В статье представлена периодизация публикаций песенного фольклора Киевской области. Проанализировано основные из них, цель их публикации и методические подходы составителей. Уровень и значение опубликованных фольклорных материалов представлены в аспекте их связей с различными формами вторичного исполнения. Автор сосредоточивает внимание на перспективах развития фольклористической деятельности в процессе возрождения песенных традиций Киевской области. Подчеркивается важность комплексной документации музыкального фольклора Киевщины, фиксация его в региональных жанрово-стилевых диалектах.
Ключевые слова: этномузикология, фольклоризм, научно-этнографическая интерпретация, экспедиционная деятельность, музыкальные фольклорные жанры.

Shkolna T.S.
Kyiv National University of Culture and Arts

FOLK SONGS OF KYIV AREA IN NOTE SHEET MUSIC

Summary
The article presents the periodization of folklore songs of Kyiv area (Kyivshchyna). The main ones were analyzed as for the reason of their arrangement and methodological approaches. The level and the importance of published folklore materials are given according to their connection with different forms of derivative execution. The author concentrates upon the perspective of folklore performance in the process of Kyiv area's song traditions revival, pays special attention to the importance of complex document records of Kyiv's musical folklore and its representation in geography-specific and genre styles and dialect forms.
Keywords: Ethnic musicology, folklorism, music patterns translation, expeditionary activity, music folklore genres.

УДК 792.028.3

ІГРОВА ТВОРЧІСТЬ ТА ІМПРОВІЗАЦІЯ ЯК СКЛАДОВА ДИДАКТИКИ СЦЕНІЧНОГО МОВЛЕННЯ В СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ АРТИСТІВ РОЗМОВНОГО ЖАНРУ

Юдов М.О., Раденко Ю.В.
Київський національний університет культури і мистецтв

Метою даної роботи є вивчення дидактики мовленнєвої підготовки артистів розмовного жанру, зокрема, розвиток їх мовленнєвих здібностей шляхом використання методів ігрової творчості та імпровізації. В результаті наукової розвідки встановлено, що шляхом запровадження у дидактику і методику викладання сценічного мовлення майбутнім артистам і режисерам естради різнопланових ігрових та імпровізаційних тренінгових вправ та завдань у студентів виробляються здібність до ігрового способу мислення, творчої самостійності, здібності до самоаналізу, самоорганізації, самовдосконалення. При цьому виховуються професійні критерії і вимоги до роботи над мовленням, досягається якісне відтворення звуків, правильне дихання і побудова перспективи фрази в контексті створення художнього образу, розвивається аналітично-критичне сприйняття сценічного мовлення партнерів, тренується слух, увага та пам'ять, активізується фантазія, розширюється лексичний запас у поєднанні з почуттям гумору, відпрацьовуються навички імпровізаційно-ансамблевої творчості та оволодіння різними формами словесної взаємодії, здобувається досвід колективної роботи з письмовим і виголошеним словом.
Ключові слова: сценічне мовлення, дидактика, ігровий метод, імпровізація, артист розмовного жанру, режисер естради.

Постановка проблеми. Вищі навчальні заклади України без територій Криму та окупованого Донбасу щороку випускають тисячі молодих фахівців зі спеціальностей: «Сценічне мистецтво» – 15 ВУЗів, «Аудіовізуальне мистецтво та виробництво» – 7 ВУЗів та «Музичне мистецтво» – 47 [1]. Обов'язковою складовою навчального процесу з підготовки виконавців для подальшої професійної діяльності на сцені, в кіно та на телебаченні є оволодіння необхідними знаннями, уміннями та навичками з правильного сценічного мовлення. Так, наприклад, у Київському національному університеті культури і мистецтв майбутні виконавці та режисери-постановники різних спеціальностей опановують такі мовленнєві навчальні дисципліни: «Актор кіно», «Режисер кіно і телебачення», «Актор театру і кіно», «Режисер естради та масових свят», «Режисер драматичного театру» – «Сценічна мова» [2, 3], «Диктор та ведучий телепрограм, тележурналіст» – «Техніка екранного мовлення» [4], вокалісти спеціалізації «Народний спів» – «Сценічна культура» [5]. При цьому загальні вимоги до якості мовленнєвого навчання на всіх спеціалізаціях залишаються незмінно досить високими, адже, як засвідчує практика, володіння культурним, правильно сформованим, органічним мовленням позитивно впливає на рівень і якість подальшої фахової діяльності митців. Поруч із загальними вимогами до навчальної підготовки на різних спеціальностях і спеціалізаціях існують і специфічні вимоги, що пов'язані з особливостями роботи в кадрі та на сцені, в тому числі в залежності і від жанрових ознак сценічного виконання. Виходячи з цього, методика викладання мовленнєвих дисциплін для артистів різних спеціальностей поряд з традиційними загальноприйнятими тренінговими і технологічними завданнями, спрямованими на творче опрацювання тексту, логічного його аналізу, засвоєння навичок мовлення в монолозі та діалозі, дикційне, артикуляційне і орфоепічне нормування, розвиток дихання і звучання, збагачення голосової палітри тощо, містить також завдання вузькофахового спрямування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом все більше науковців звертається до вивчення питань теорії, історії та практики сценічного мовлення. Українська мистецька освіта в царині педагогіки сценічного мовлення сьогодні представлена науково-практичними дослідженнями таких авторів: А. Бурлуцький [6, 7], А. Гладишева [8, 9], Н. Грицан [10, 11], В. Євдокимова [12],М. Ігнатюк, М. Сулятицький [13, 14, 15, 16], Н. Кукурудза [17], співавторка даної публікації Ю. Раденко [18], Х. Фіцалович [19] та інших. Аналіз літератури засвідчує, що вітчизняні науково-практичні дослідження за деякими винятками спрямовані на вивчення дидактики універсальних концепцій у системі викладання сценічного мовлення для всіх виконавських спеціальностей.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Комплексне вивчення ігрових методів та імпровізації в системі викладання сценічного мовлення в процесі підготовки артистів розмовних жанрів проводиться вперше.

Метою даної роботи є вивчення дидактики мовленнєвої підготовки артистів розмовного жанру, зокрема, розвиток їх мовленнєвих здібностей шляхом використання методів ігрової творчості та імпровізації. Для досягнення даної мети авторами було поставлено такі **завдання**:

– дослідження ігрових методів для засвоєння правильної вимови та артикуляційно-дикційної розминки;

– аналіз тренінгових вправ щодо їх позитивного впливу на розвиток імпровізаційних здібностей студентів;

– з'ясування ролі ігрових тренінгів у засвоєнні навичок ансамблевої творчості;

– осмислення значення застосування ігрових тренінгів зі створення авторських поетичних і прозових текстів, слів і фраз із заданими звукосполученнями із парадоксально-гумористичним тлумаченням.

Виклад основного матеріалу. Мистецтво естради вже давно стало невід'ємною частиною культурного простору України та світу. З незмінним успіхом проходять сценічні естрадні концерти, на телебаченні популярністю користуються програми за участі артистів естради. Неодмінною складовою естрадних програм стали виступи артистів розмовного жанру. На фоні цього визначились обов'язкові вимоги до їхнього професіоналізму: гарний фонематичний слух, широкий тембровий та звуковий голосовий діапазон, хороша темпоритмічна рухомість мовлення, мобільність і трансформованість голосового і артикуляційного апаратів; володіння видами мовленнєвої характерності: дикційної, акцентної, говіркової, темпоритмічної, лексико-стилістичної і т. д.; навички до імітації, пародіювання, звуконаслідування разом із розвинутим почуттям гумору, здатністю до імпровізації та авторства; вміння працювати з прозаїчними та віршованими текстами, самостійно обробляти та готувати текстовий матеріал для естрадного номеру. Ці професійні знання, вміння і навички майбутні артисти та режисери естради здобувають в процесі навчання у ВНЗ, зокрема, на заняттях зі сценічного мовлення.

Педагоги та психологи вже давно дійшли висновку, що дидактика предмета, що подається на занятті у формі гри, позитивно впливає на якість і кількість засвоєного матеріалу [20]. Гра завжди вносить у процес навчання елемент змагання і суперництва між всіма її учасниками, що спонукає до творчої вигадки, аналітичного порівняння, прагнення лідерства, бажання проявити себе перед іншими і запозичити найкраще один в одного. За такого підходу, на думку В. М. Букатова, навіть багаторазовий повтор завдань, спрямованих на закріплення тих чи інших навичок, стають «прийнятними» і «бажаними», оскільки провокують учасників гри «напрацьовувати віртуозність» [20, с. 33]. Захоплююче-ділове, вмотивоване занурення в навчально-ігрову діяльність дозволяє зберігати справжній довготривалий інтерес до конкретного завдання, зокрема, до дисципліни загалом і згодом до професії в цілому, відкриває перед учасниками перспективу опанування непобутових форм спілкування, непересічного існування. Методика опанування мовленнєвим мистецтвом майбутніми артистами та режисерами естради також базується на одному з найбільш прогресивних напрямків у викладанні сценічного мовлення в сучасній театральній школі – навчально-ігровому.

Специфіка професії вимагає від артиста естради вміння створювати та імпровізувати. Досвід засвідчує, що дієвим способом виховання артистів розмовного жанру є залучення до мовленнєвого тренінгу різних «словотворних» завдань-ігор на кмітливість, дотепність і швидкість реакції. Саме таким чином студент оволодіває навичками легкої, спонтанної, імпровізаційної розмовності. Ю. Нікулін у мемуарах згадував, як під час навчання в цирковій студії, учні часто грали в буриме[1], займались складанням шарад[2] та колективних оповідань [21].

Для організації повноцінного навчання принципово, щоб кожне заняття зі сценічного мовлення містило завдання, спрямоване на стимулювання творчого розвитку студента, поглиблювало здібності і заохочувало до акторства. Для цього студенти мають активно залучатися до пошуку і створення цікавого текстового матеріалу для мовленнєвого тренінгу. Вже на етапі засвоєння базової артикуляційної розминки й правильної вимови, наприклад, звуку «ч», студентам пропонується придумати і вимовити слова, що містять цей звук, але в різних позиціях: *грач, чашка, пічка, черевичок, чечевиця* і т. д. Гра-тренінг спрямована на виконання декількох завдань: студенти відпрацьовують чітке відтворення взятого до роботи звуку; диференціюють вірну і невірну його вимову товаришами, тренуючи слух; підбираючи потрібні для вправи слова, розширюють лексичний запас; тренують увагу і пам'ять, намагаючись не повторюватись і т. д. Швидкість гри зростає з кожним колом, а учасникам необхідно, дотримуючись контролю за якістю вимови, добирати різні, цікаві, незвичні слова, що містять необхідний звук у складних комбінаціях або у значній кількості. Далі студентам пропонується швидко, у режимі «нон-стоп» придумати слово, яке містить, наприклад, звук «ч», що є у кожному слові фрази:

«Чимчикує чорна квочка –
Причепили до кілочка.
Чап-чалап, кричить курчатам:
Час частівки всім вивчати».

Із задоволенням та азартом студенти змагаються, беручи участь у грі «Добери все на «чка»«. Учасникам пропонується уявити, що перед ними накритий святковий стіл з різними стравами та предметами, назви яких закінчуються на «чка» або в іншому варіанті на «чик» або «чок»: *стрічка, пічка, тарілочка, вазочка, виделочка, булочка, скляночка, бульйончик, бокальчик, чайничок* і т. д. При цьому залишається обов'язкова умова гри – не повторюватись. У результаті з'являтимуться нові словоформи, а також вигадані продукти і речі: *кавуночка, холодосупчик, горілконаливайчик, серветкодержачок* і т. д. Варто зауважити, що вигадливе, кумедне словотворення не тільки допускається, але й вітається і заохочується. Захоплююче відбуваються мовленнєві розминки, в яких студентам пропонується підібрати до заданого іменника прикметник або дієслово: *чоловік – рудий, товстий, лисий* і т. д.; *жінка – висока, гарна, шатенка* і т. д.

Також студенти заохочуються до процесу пошуку і вигадування нових завдань для групового тренінгу. Так, наприклад, у результаті цього студентом було запропоновано ігрове завдання: дібрати якомога більше ласкавих і добрих або, навпаки, несхвальних епітетів до іменника «пес»: *милий, хороший, незрівнянний, чудовий, жвавий; потворний, гидкий, мерзотний, поганий, бридкий* і т. д. Потому, на бажання студентів ігрове завдання ускладнювалось – епітети мали починатись з певної літери: *А – агресивний, активний, амбіційний, артистичний, аскетичний, аристократичний, австралійський, австрійський, автентичний; К – кусючий, красивий, кудрявий, компактний, кавказький, каштановий, кістлявий* і т. д.

Цікавою пропозицією стало завдання за допомогою дієслів скласти загадку-скоромовку. Наприклад, «Гулялось – носилось, бісилось – жбурлялось, валялось – бруднилось, сміялось – брикалось. Присіло, поїло, вляглося й приспалось» (Малюк). Такий тренінг сприяє розкриттю творчого потенціалу, розвиває уяву, фантазію, кмітливість, акторську імпровізацію, викликає інтерес до ансамблевої співпраці.

На пропозицію однокурсників до мовленнєвого тренінгу було долучено і багатократно модифікована гра «Слова за алфавітом». Учасники називали слова, що починалися з відповідної букви алфавіту чи містила її у заданій позиції; перелічували якомога більше предметів у кімнаті, назви яких містили задану букву; придумували по 5-10 жіночих або чоловічих імен, назв квітів, фруктів, тварин, населених пунктів, транспортних засобів, предметів побуту тощо на запропоновану букву або кінцеву букву попереднього слова. В якості тренінгу також використовували і відомі з дитинства настільні ігри – виокремлення коротких слів з одного довгого слова або складання слів із букв (фраз зі слів), обраних шляхом жеребкування. Досвід засвідчує, що деякі ігри доречніше проводити у формі змагання між невеликими командами або ж парами – це провокує навички ансамблевої творчості, привчає до взаємодії з партнером на сцені, додає розкутості в інтерактивному спілкуванні з глядачем, а також додає азарту.

Поряд з аудиторними заняттям питому вагу в процесі мовленнєвого навчання складає самостійна робота студента. Так поряд з іграми, що проводяться на заняттях, студентам пропонується домашнє завдання – придумати якомога більше слів, що починаються і закінчується одним тим самим звуком (*біб, дід, баобаб, Андорра* і т. д.), потім словосполучення (*білий зуб, старий баркас, рудий актор* і т. д.), дещо згодом – вже цілі речення або й зв'язані оповідання, що складаються зі слів з однаковою буквою на початку слова або в іншій позиції. Складаючи подібні фрази чи оповідання, студенти розвивають видумку, почуття гумору і, безумовно, вдосконалюють дикцію. На початку заняття зі сценічного мовлення хто-небудь зі студентів за бажанням демонструє свій твір. Виступ обговорюється і аналізується сокурсниками за участі викладача. Наведемо приклад такої роботи, для опрацювання звуку «к» один зі студентів склав скоромовку *«Кішці – книжна? Кішці – кишка? Кішці – кришка!»*. В процесі колективного обговорення сокурсники дійшли згоди, що за вдалої перестановки – *«Кішці – кишка? Кішці – книжна? Кішці – кришка!»* – дана скоромовка набуває не тільки ритмічності, що робить її більш легкою для запам'ятовування, але й додає технічного ускладнення при вимовлені пари *«кишка – книжка» тренується фонем «ш»-»ж»*. Автор скоромовки погодився з колективною думкою і затвердив її у своєму тренінгу. Така вправа тренує не тільки дикцію з чіткою артикуляцією, але й правильне застосування правила асиміляції – уподібнення звуків. Так у слові «кішці» «ш» перетворюється на подовжений «с» і вимовляється «кісці», а слово «книжці» вимовляється як «книзці». На пропозицію викладача вправа може ускладнюватись зміною темпу, різноманітною інтонацією (подив, здивування, захват, роздум, нейтрально) мовлення.

Домашнім завданням, спрямованим на розвиток образного мислення та розширення лексичної палітри, може стати робота з добору означальних прикметників у запропонований текст вірша. Новостворені вірші студенти з подальшим їх обговоренням виголошують в аудиторії. Наприклад:

«Ніби жвавий, … м'ячик
Кошенятко … скаче,
Бо … їсть сметанку
Від бабусі … ранком»

Саме за такого підходу до навчання, по-перше, розвиваються творчі здібності студентів, подруге, набуваються навички роботи з письмовим і виголошеним словом, по-третє, виробляються професійні критерії і вимоги до роботи над мовленням, по-четверте, набувається досвід власного написання текстів, виховується дбайливе і чуйне ставлення до чужих авторських текстів у процесі їхньої переробки, освоєння та присвоєння. Окрім цього, груповий аналіз домашнього завдання спонукає до розвитку навичок колективної творчості.

Мабуть, не менш ефективним для мовленнєвого тренінгу є різноваріативні завдання зі створення текстів «за аналогією». Студентам пропонується не просто повторити відповідну структуру для вимовляння, наприклад, скоромовки *«Командир говорив про підполковника, підполковницю, про підпоручика, про підпоручицю, а про підпра-*

порцицю промовчав» та необхідно «долучити» до тексту новий, «важковимовний» персонаж, наприклад, – електрогазозварника, машиніста торфовидобувного екскаватора, престидижитатора[3] та ін. – і чітко вимовити фразу та передати її для тренування сокурсникам. Варіантом тренінгової гри може слугувати виконання завдання на продовження за аналогією язиколамки[4], але з використанням свого імені або прізвища: «Була собі макітра та переполумакітрилася на маленькі переполумакітриненята – була собі Юлія Раденко та переполуюлієраденкувалася на маленькі переполуюліэраденковененята» У цьому завданні-грі студенти знову ж таки змагаються у видумці і розвивають чуття гумору при підборі важковимовних слів. Несподівані ігрові обставини та включення в них привносять самозадоволення учасникам.

Всі етапи дикційного, артикуляційного, дихального тренінгу проходять під гаслом «твори та імпровізуй». Наприклад, для тренування активного короткого дихання, студентам пропонується дібрати слова або поєднання слова з прийменником, що розпочинається африкатами – звукосполученнями «дз» чи «дж»: *дзьоб, дзвоник, дзиґа, дзенькає, дзеркало; джміль, джерело, джбан, джем, джентльмен, джунглі, джвякнутися5, джеджулитися*[6], *дженджуристий*[7]. Складаючи з декількох слів зрозумілі сюжети (*Джентльмен – дзеркало – дженджуристий – джвякнутися! Джміль – джбан – джем – дзиґа – дзенькає – джеджулитися! Джунглі – джерело – дзьоб – дзвоник!*), виконавці декламують їх, супроводжуючи відповідними активними рухами. Для розвитку ж «подовженого» дихання і освоєння перспективи фрази навчальною методикою пропонується не тільки знайти в літературних творах, але й самим придумати вітіюваті складні імена або назви екзотичної страви, країни, пристрою, тварини чи рослини. Принциповою методичною умовою завдання є не тільки виголошення складного тексту, але і створення художнього образу, від особи якого він декламується.

Цікавими для аудиторії є завдання зі створення фраз та оповідань з односкладових слів чи найменувань книжок і кінофільмів; придумування образного влучного псевдоніму для себе або свого сокурсника, оригінальної назви для творчого колективу, рекламного слогану тощо. З цікавістю зануритись у «словотворчість» спонукає самостійна робота над виконанням домашнього задання з укладання так званого «словника нісенітниць». Наприклад, *БЕЗДАРА – людина без подарунка, ЖАРГОН – аспірин. ПАРАСОЛЬКА – дві дрібки солі, ДИРИГЕНТ – той, хто генерує діри* і т. д. Парадоксальний, «перевернутий» підхід до семантики слова, що кардинально змінює його загальновживаний смисл, дозволяє студентам не тільки з азартом засвоювати основи майбутньої професії, але й активно поповнювати лексичний запас.

Нажаль, нагальною для всіх акторських спеціальностей є проблема регресу лексичного запасу у виконавців, а для артистів розмовних жанрів на естраді – просто неприйнятною. Абітурієнти часто не розуміють і неправильно вимовляють не тільки застарілі слова, наприклад, *«волость»*[8], *«пііт»*[9], *«непман»*[10], *«саламаха»*[11] тощо але й слова, які не так давно ще вживались і використовуються в художній літературі: *«панотець»*[12], *«паніматка»*[13], *«брань»*[14], *«вікторія»*[15], *«ясновельможний»*[16], *«гаківниця»*[17], *«скупиндра»*[18], *«швагро»*[19] та ін. зустрічаючи незнайоме слово, вони воліють здогадуватись, наділяючи незрозумілі їм словам невідповідними значеннями. Так з легкої руки невігласів *гаківниця стає гаком у жіночому роді, волость – зачіскою з волосся, брань – лайкою* і т. д. Низький загальний рівень володіння українською мовою також призводить до казусів: так *суниці стають дюнами, лазня – штольнею або шахтою, покоївка – кладовищем, перукарня – пекарнею* і т. д. Бідний лексичний запас не тільки не дозволяє студенту повноцінно висловлювати свої думки і почуття у вільному імпровізаційному спілкуванні, але й, що не менш важливо і необхідно для творчої реалізації, долучати уяву до процесу «дешифрування» і «обживання» текстів літературних творів. Практика свідчить, що саме ігровий тренінг позитивно впливає на поповнення словникового запасу артистів естради.

Наступним етапом в ігровому розвиваючому тренінгу студентів стає «віршотворення». У перекладі з грецької «поезія» означає «творю, створюю», а саме такий підхід прокламується протягом навчання артистів та режисерів естради. Поезія залучається до процесу навчання студентів-естрадників з моменту освоєння ними різних за ритмічною організацією ланцюгів звукосполучень і текстів скоромовок. І знову найбільш корисними і результативними для навчання стають багаторазові аудиторні та для самостійного опрацювання завдання-твори. Розпочинаючи з елементарних ігор у рими на зразок буриме, які далі переходять у складання лічилок, частівок, дразнилок, невеликих гумористичних віршів, байок з використанням всіх набутих на заняттях знань і навичок. Так студенти спробували написати невеликі віршики-чистомовки з метою тренування правильної вимови голосних і приголосних звуків. Спочатку це виходили доволі незграбні за змістом, ритмом і римою твори. Проте в решті решт, самостійно, або за допомогою товаришів, кожен зі студентів спромігся написати досить прийнятний віршик. Наприклад:

«Жу-жу-жу
Історію всім розкажу.
Чати-чати-чати
Чистомовку слід почати.
Ла-ла ла
Притягнули в двір вола.
Чаток-чаток-чаток
Розігнав він всіх курчаток.
Чити-чити чити
Борозну слід волочити.
Оле-оле-оле
Виораєм гарно поле».

Поезія стимулює фантазію, активізує уяву, стає одним з детермінантів творчого висловлювання. Всі віршовані завдання-твори спрямовані на розвиток почуття гумору, тренування миттєво та за можливості, спритно й дотепно реагувати на висловлення іншого словесним жартом.

Важливо зазначити, що написання тих чи інших віршованих текстів на естрадних курсах часто співвідносяться із завданнями з дис-

ципліни «Майстерність актора». Якщо на курсі готується до постановки естрадна програма або вистава, що передбачає написання куплетів, пісеньок, частівок, віршованих монологів, то ця робота обов'язково співвідноситься з аудиторною та самостійною роботою в межах дисципліни зі сценічного мовлення.

За принципом імпровізаційного висловлювання на заняттях зі сценічного мовлення створюються творчі зачини і фінали до занять, заліків і екзаменів із предмету. Базуючись на фонетичній змістовності звукосполучення, слова, фрази стають приводом для підбору і обігравання прислів'їв, поговірок, афоризмів, анекдотів і гумористичних оповідань на актуальні теми. Приміром можна запропонувати студентам виконати театралізований зачин-сценку на тему відомих скоромовок, наприклад *«Карл у Клари украв коралі…»*. Конферансьє: *«Виступають Карл і Клара! Карл і Клара – добра пара. Кларнетисти – Карл і Клара. (Дивиться в куліси у очікуванні артистів). Карл придбав новенький кларнет, тож вітаємо чудовий дует! (Нервово дивиться за сцену. Далі стурбовано). Була Клара, що носила коралі і був Карл, отой, що кларнет мав. (Пошепки за сцену) Карл і Клари украв коралі?... А Клара у Карла украла кларнет? (Переходить на спів, самостійно багаторазово виконуючи скоромовку). Карл у Клари украв коралі, а Клара у Карла украли кларнет…»*. Віршований чи прозаїчний текст, що використовується для творчих зачинів, в основному, створюється самими студентами.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи вищезазначене, можна стверджувати, що шляхом запровадження у дидактику і методику викладання сценічного мовлення майбутнім артистам і режисерам естради різнопланових ігрових та імпровізаційних тренінгових вправ та завдань у студентів виробляються здібність до ігрового способу мислення, творчої самостійності, здібності до самоаналізу, самоорганізації, самовдосконалення. При цьому виховуються професійні критерії і вимоги до роботи над мовленням, досягається якісне відтворення звуків, правильне дихання і побудова перспективи фрази в контексті створення художнього образу, розвивається аналітично-критичне сприйняття сценічного мовлення партнерів, тренується слух, увага та пам'ять, активізується фантазія, розширюється лексичний запас у поєднанні з почуттям гумору, відпрацьовуються навички імпровізаційно-ансамблевої творчості та оволодіння різними формами словесної взаємодії, здобувається досвід колективної роботи з письмовим і виголошеним словом.

Досліджуючи питання вивчення сценічного мовлення в процесі підготовки артистів та режисерів естради у вищих навчальних закладах, нами було сфокусовано увагу на використанні методів ігрової творчості та імпровізації в дидактиці сценічного мовлення. Проте інші аспекти навчання, – наприклад, тренінг мовленнєвої характерності, звукові етюди – залишились неохопленими і потребують подальшого вивчення, наприклад, питання особливостей викладання сценічного мовлення вокалістам, акторам кіно і телебачення, дикторам і телеведучим. Зазначені перспективи подальших досліджень підтверджують значимість даної проблематики в системі розвитку мистецької освіти в Україні.

Примітки:

1. Буриме – літературна гра, що полягає у створенні віршів, частіше жартівливих, на задані рими, іноді ще й на задану тему.
2. Шарада – вид загадки, де слово-розгадка розпадається на низку послідовних складових, з яких кожна представляє собою окреме слово; подаються натяки на значення цих складових, за якими треба відгадати ціле (наприклад, виноград). Іноді замість словесних визначень виконують сценки-натяки, з яких кожна символізує якусь із слів-частин; глядачам надається відгадати ціле слово або ж йому присвячується заключна сцена.
3. Престидижитатор – в цирку, на естраді фокусник, який використовує силу, спритність, гнучкість пальців і особливо зап'ясть рук. Користується дрібними речами (картами, кульками, монетами, хустками, стрічками та ін.), що з'являються і зникають у нього в руках.
4. Язиколамка (скоромовка) – це жартівливий вислів (фраза або невелика група фраз), що характеризується труднощами вимови чи розуміння на слух, в деяких випадках і тим, і іншим.
5. Джвякнутися – впасти сильно, грюкнути, вдаритися при падінні.
6. Джеджулитися – кокетувати, чепуритись.
7. Дженджуристий – чепуристий, кокетливий.
8. Волость – нижча адміністративно-територіальна одиниця.
9. Піїт – поет.
10. Непман – приватний підприємець, торговець у період НЕПу – Нової економічної політики (1921-1928 рр.).
11. Саламаха – рідка страва, приготовлена із звареного на воді борошна, переважно гречаного.
12. Панотець – 1. Батько стосовно до своїх дітей. 2. Священик, піп. 3. Ввічлива форма звертання до старих поважних чоловіків.
13. Паніматко – 1. Мати стосовно до своїх дітей. 2. Господиня, хазяйка дому. 3. Ввічлива форма звертання до господині, молодших жінок до старших, чоловіків до жінок.
14. Брань – війна, битва.
15. Вікторія – перемога.
16. Ясновельможний – почесно-шанобливе найменування польських панів і українських гетьманів.
17. Гаківниця – довга і важка рушниця великого калібру, з гаком на прикладі, вживана у 16-17 ст.
18. Скупиндра – скупий.
19. Швагро – чоловік сестри

Список літератури:

1. Довідник ВНЗ: Вища освіта [Електронний ресурс] / Osvita.ua. – 2017. – Режим доступу: www.osvita.ua/vnz/guide/search-17-0-0-122-0.html – Назва з домашньої сторінки з Інтернету.
2. Кафедра режисури драматичного театру та акторської майстерності [Електронний ресурс] / Київський національний університеті культури і мистецтв. – Режим доступу: www.frishb.knukim.edu.ua/kafedra-rezhisuri-dramatichnogo-teatru-ta-aktorskogo-mistetstva.html – Назва з домашньої сторінки з Інтернету.
3. Кафедра режисури естради і масових свят [Електронний ресурс] / Київський національний університеті культури і мистецтв. – Режим доступу: www.frishb.knukim.edu.ua/kafedra-rezhisuri-estradi-i-masovikh-svyat.html – Назва з домашньої сторінки з Інтернету.
4. Інститут кіно і телебачення [Електронний ресурс] / Київський національний університеті культури і мистецтв. – Режим доступу: www.ikitb.knukim.edu.ua/kafedry/kafedra-aktoriv-kino.html – Назва з домашньої сторінки з Інтернету.
5. Факультет музичного мистецтва [Електронний ресурс] / Київський національний університеті культури і мистецтв. – Режим доступу: www.fmm.knukim.edu.ua/kafedri/kafedra-folkloru-narodopisennogo-ta-khorovogo-mistetstva/distsiplini.html – Назва з домашньої сторінки з Інтернету. l
6. Бурлуцький А. В. Українське сценічне мовлення в драматичному театрі – від джерел до сьогодення: монографія [Текст] / А. В. Бурлуцький; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса: Астропринт, 2011. – 212 с.
7. Бурлуцький А. В. Генеза українського сценічного мовлення в соціокультурному контексті [Текст]: автореф. дис. .. канд. мистецтвознавства: 26.00.04 / Харьк. держ. акад. культури. – Харків, 2012. – 18 с.
8. Гладишева А. О. Сценічна мова. Дикційна та орфоепічна нормативність [Текст] / Алла Олександрівна Гладишева. – Київ: Червона рута-турс, 2007. – 264 с.
9. Гладишева А. О. Сценічна мова і стан сучасної мовної ситуації [Текст] / Алла Олександрівна Гладишева // Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенко-Карого: зб. / М-во культури і туризму України, Київський нац. ун-т театру, кіно і телебачення ім. І. К. Карпенка-Карого. – Київ: Компас, 2007. – Вип. 1. – С. 60-68.
10. Грицан Н. Техніка сценічного мовлення [Текст] / Надія Грицан. – Івано-Франківськ, 2004. – 238 с.
11. Грицан Н. Слово у поетичному театрі: навч.-метод. посіб. [Текст] / Надія Грицан. – Івано-Франківськ, 2008. – 300 с.
12. Євдокимова В. Д. Тренінги у системі виховання техніки мовлення: навч. посіб. – практ. для студ. вищ. навч. закл. культури і мистецтв [Текст] / Віра Дмитрівна Євдокимова; Луган. держ. ін-т культури і мистецтв. – Луганськ: Прамдрук, 2011. – 160 с.
13. Ігнатюк М. М. Монолог у мистецтві драматичної вистави: навч. посіб. для студ. вузів культ. і мист. [Текст] / М. М. Ігнатюк, М. І. Сулятицький. – Рівне, 2001. – 90 с.
14. Ігнатюк М. М. На кону вічності: Монолог у мистецтві драматичної вистави [Текст] / М. М. Ігнатюк, М. І. Сулятицький. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2005. – 272 с.
15. Ігнатюк М. М. Свічадо зореслова: посіб.-хрест. зі сценіч. мови для студен. вищ. навч. заклад. культ. і мист. [Текст] / М. М. Ігнатюк, М. І. Сулятицький – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2011. – 532 с.
16. Ігнатюк М. М. Не забудьте пом'янути. Шевченкове слово у мистецтві читця [Текст] / М. М. Ігнатюк. – Івано-Франківськ: ЛІК, 2013. – 148 с.
17. Кукуруза Н. В. Майстерність ведучого: навч. посіб. [Текст] / Н. В. Кукуруза. – Івано-Франківськ, 2010. – 176 с.
18. Раденко Ю. В. Сценічна мова: навч. посіб. [Текст] / Юлія Володимирівна Раденко – Київ: КНУКІМ, 2015. – 318 с.
19. Фіцалович Х. П. Основи художнього читання та риторики: навч. посіб. [Текст] / Х. П. Фіцалович. – Івано-Франківськ, 1997 р. – 71 с.
20. Букатов В. М. Секреты дидактических игр. Психология. Методика. Дисциплина [Текст] / Вячеслав Букатов. – Санкт-Петербург: Речь; Москва: Сфера, 2010. – 205 с.
21. Никулин Ю. В. Почти серьёзно... [Текст] / Юрий Владимирович Никулин. – Москва: Вагриус, 2001. – 576 с.

Юдов Н.А., Раденко Ю.В.
Киевский национальный университет культуры и искусств

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

ИГРОВОЕ ТВОРЧЕСТВО И ИМПРОВИЗАЦИЯ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ДИДАКТИКИ СЦЕНИЧЕСКОЙ РЕЧИ В СИСТЕМЕ ПОДГОТОВКИ АРТИСТОВ РАЗГОВОРНОГО ЖАНРА

Аннотация
Целью данного исследования является изучение дидактики речевой подготовки артистов разговорного жанра, в частности, развитие их речевых способностей путем использования методов игрового творчества и импровизации. В результате научного исследования установлено, что путем введения в дидактику и методику преподавания сценической речи будущим артистам и режиссерам эстрады разноплановых игровых и импровизационных тренинговых упражнений и заданий у студентов вырабатываются способность к игровому образу мышления, творческой самостоятельности, способности к самоанализу, самоорганизации, самосовершенствования. При этом вырабатываются профессиональные критерии и требования к работе над речью, достигается качественное воспроизведение звуков, правильное дыхание и построение перспективы фразы в контексте создания художественного образа, развивается аналитико-критическое восприятие сценической речи партнеров, тренируется слух, внимание и память, активизируется фантазия, расширяется лексический запас в сочетании с чувством юмора, отрабатываются навыки импровизационно-ансамблевого творчества и овладения различными формами словесного взаимодействия, приобретается опыт коллективной работы с письменным и произнесенным словом.
Ключевые слова: сценическая речь, дидактика, игровой метод, импровизация, артист разговорного жанра, режиссер эстрады.

Yudov M.O., Radenko Y.V.
Kyiv National University of Culture and Arts

CREATIVITY AND IMPROVISATION AS INSTRUCTIONAL COMPONENTS OF STAGE ELOCUTION FOR ARTISTS AIMING SPEECH PERFORMANCE SPECIALIZATION

Summary
The main purpose of this work is to explore the didactics of speech training of the actors of the conversational genre, in particular, the development of their speech abilities through the use of the methods of play creativity and improvisation. As a result of the scientific research, it has been established that by introducing into the didactics and teaching methodology of the stage broadcasting, future artists and stage producers of the variety of the game and improvisational training exercises and tasks for students develop the ability to play a way of thinking, creative autonomy, ability to self-analysis, self-organization, self-improvement. At the same time are raising professional criteria and requirements for working on the broadcast, qualitative sound reproduction, correct breathing and the construction of the perspective of the phrase in the context of the creation of the artistic image are developing the analytical and critical perception of the stage broadcast of the partners develops, listening, attention and the memory is training, the fantasy is activating, the vocabulary is expanding in conjunction with a sense of humor, the skills of improvisation-ensemble creativity are mastered and the mastery of different forms of the verbal interaction, improving the experience of collective work with a written and pronounced word.
Keywords: stage elocution, didactics, game method, improvisation, actor of the speaker genre, director of the stage.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159.9:331.108.2:355

МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА ДО ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ

Гуртовенко Н.В.
Уманський медичний коледж

У статті теоретично обґрунтовуєься модель психологічної готовності майбутнього педагога до професійної самореалізації. Метою такої моделі є формування психологічної готовності майбутнього педагога до професійної самореалізації. В процесі професійної самореалізації ним з`являються завдання професійного розвитку, що полягають в обгрунтуванні теоретико-методологічних основ професійної самореалізації, формуванні особистості майбутнього педагога як суб'єкта професійної самореалізації, а також визначенні перспектив професійно-особистісного зростання. Побудова моделі формування у майбутнього педагога психологічної готовності до професійної самореалізації здійснюється, якщо реалізуються такі принципи: єдності індивідуалізації і диференціації діяльності, безперервності і спадкоємності, оптимальності і суб'єктності. Відповідно до виокремлених критеріїв визначено рівні сформованості у майбутнього педагога психологічної готовності до професійної самореалізації.

Ключові слова: модель, психологічна готовність, майбутній педагог, професійна самореалізація, професійний розвиток.

Постановка проблеми. Особливості кожної професійної діяльності створюють певні умови для розвитку особистості і процесу професійного становлення, який у свою чергу, впливає на особливості її розвитку, її самореалізацію на обраному шляху [1]. У зв'язку з цим однією з найважливіших задач у психологічній науці залишається вивчення професійної самореалізації, яка передбачає суттєві зміни особистості людини у становленні і подальшому розвитку професійної діяльності. Як будь-який інший процес, професійна самореалізація характеризується якісними внутрішніми перетвореннями, які забезпечують відповідну роботу людини у її професійній діяльності. Незважаючи на те, що адаптація до умов роботи на конкретних місцях відбувається на основі основного багажу знань та вмінь, одержаних у виші, важливу роль, а часом одну з головних, відіграє наявність у молодого фахівця готовності до професійної діяльності. Саме тому в умовах реформування вищої освіти, забезпечення конкурентоспроможності фахівців на ринку праці особливої актуальності набуває проблема формування психологічної готовності майбутніх педагогів до професійної самореалізації [2-5 та ін.]. Тому, вивчаючи процес формування готовності майбутнього педагога до професійної самореалізації, представляється необхідним розробити його модель.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен професійної самореалізації у сучасній філософії, психології та педагогіці в основному вивчається у двох аспектах: з боку його компонентів – цілі, мотиви, процес досягнення мети, і з боку результатів – станів особистості. На цей час дослідження самореалізації особистості, певної діяльності проводились на вікових: учнів (В.П. Завада, М.Ю. Рись), студентів (Е.В. Бакієва, К.Е. Безукладніков, Л.Х. Гудієва, В.М. Журавчик, І.Л. Беккер, О.В. Коломієць, І.В. Лебедик, Г.А. Лєвова, К.А. Поселецька, О.В. Торшевська, С.М. Усова); гендерних (В.А. Гупаловська, О.М. Мірошніченко, О.Г. Угрін) та професійних групах: педагогів (О.В. Волошенко, С.В. Калашнікова, З.Ю. Крижановська, Т.В. Куценко, С.О. Мулькова, В.І. Хрипун, М.І. Ярославцева); психологів (О.Ф. Бондаренко, І.В. Коновалова, А.Б. Косарєва, М.М. Радул, О.Д. Сафін, Я.В. Чаплак); в економічній діяльності (О.В. Іващенко, О.В. Мелешко), творчих професіях (Т.В. Андрєєва, Т.П. Вівчарик), невиробничій сфері суспільства (О.О. Ідінов), особливих видах праці (О.В. Пітерська). В усіх цих дослідженнях підкреслюється, що професійна самореалізація – це пошук і знаходження свого місця у системі людських знань, досягнення поставлених цілей у професійній діяльності, а також особистісне самовизначення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Аналіз теоретичних досліджень з проблеми формування готовності до професійної самореалізації дозволив визначити, що існує два підходи побудови моделі професійної самореалізації: від «професії» і від «особистості». У першому випадку (професіографічному) побудова моделі базується на визначенні основних професійно значущих властивостей, що відповідають вимогам і пред'являються професією до цього фахівця. У цьому випадку готовність представляє собою сукупність властивостей, доступних зовнішньому спостереженню і таких, що визначаються експертним шляхом. Міра їхньої відповідності тій або іншій професійної діяльності обумовлює її продуктивність та успішність. У другому випадку (персонологічному) побудова моделі спирається на базові професійно значущі характеристики, виходячи з уявлень про особистість, при цьому

мається на увазі її багатофакторна структура. У цьому випадку готовність представляє собою цілісну структура різних властивостей особистості, специфічність якої і визначає успішність у професійній самореалізації. В обох випадках міра відповідності реально сформованої системи професійно значущих якостей еталонним моделям може бути інтерпретована як міра готовності майбутнього педагога до професійної самореалізації. У практиці наукового дослідження ці два підходи перетинаються, не суперечать один одному, а взаємодоповнюють один одного в процесі професійної самореалізації. Разом з тим, їх можна спробувати використати водночас у нашому випадку.

Метою статті є теоретичне обґрунтування моделі психологічної готовності майбутнього педагога до професійної самореалізації.

Виклад основного матеріалу. Модель представляє собою або видиму дослідником подумки, або реалізовану структуру, яка може замінити об'єкт дослідження, відображаючи його або відтворюючи його умовно. У основі психологічного моделювання перебуває не тотожність, а явна відповідність між досліджуваним об'єктом та його моделлю [6].

Модель базується на таких вихідних позиціях:

модель розглядається з врахуванням взаємозв'язку особистості майбутнього педагога і його професійної діяльності;

модель покликана вирішити питання підвищення ефективності педагогічної діяльності;

модель відображає основні компоненти формування, будучи орієнтиром для дослідження динаміки цього процесу на різних етапах;

модель дає можливість розробки технології формування готовності до професійної самореалізації;

модель дозволяє управляти процесом формування готовності до професійної самореалізації.

Метою моделі є формування готовності майбутнього педагога до професійної самореалізації, в процесі якої перед ним з`являються завдання професійного розвитку, що полягають в обгрунтуванні теоретико-методологічних основ професійної самореалізації, формуванні особистості майбутнього педагога як суб'єкта професійної самореалізації, а також визначенні перспектив професійно-особистісного зростання.

Побудова моделі формування у майбутнього педагога психологічної готовності до професійної самореалізації здійснюється, якщо реалізуються такі принципи: єдність індивідуалізації і диференціації діяльності, безперервності і спадкоємності, оптимальності і суб'єктності. Принцип індивідуалізації і диференціації діяльності пригорнув пильну увагу більшості дослідників: В.С. Мерліна, Б.Д. Паригіна та інших. Характерним є те, що у кожній з концепцій в основу визначення індивідуальності було покладено різний критерій. Так, Б.Г. Ананьєв розглядав індивідуальність як вищий рівень розвитку особистості [7]. А.С. Прангишвили, наслідуючи принципи теорії установки, розробленої Д.М. Узнадзе, пов'язував індивідуальність з модусом активності особистості [8]. В.С. Мерлін пояснював індивідуальність як інтеграційну здатність особистості (здатність індивідуальним чином інтегрувати соціально-типові якості) [9]. С.Л. Рубінштейн розкрив принцип індивідуалізації як вибірковість внутрішнього по відношенню до зовнішнього, здатність внутрішнього перетворювати зовнішнє, опосередкувати та об'єктивувати його [10]. Включення цього принципу до системи принципів формування психологічної готовності до професійної самореалізації сприяє побудові професійної Я-концепції майбутнього педагога, оцінці ним своїх особистісних і професійних якостей. Важливим є те, щоб майбутні педагоги були зацікавлені і зорієнтовані на сферу самопізнання, самооцінки і саморефлексії. Тоді індивідуальність перестане бути ідеалом розвитку, активності особистості, а стане вираженням реального рівня розвитку, активності та інтегративності в їхній єдності.

Принцип безперервності і спадкоємності виражає зв'язок етапів педагогічної діяльності, передбачає постійне професійне зростання педагога, починаючи з навчання у виші. В процесі освоєння педагогічної діяльності відбувається безперервне поступальне освоєння нових знань, технологій, формування професійно значущих якостей, у той же час незмінність таких характеристик означає їхню дискретність, завершеність розвитку. Спадкоємність є внутрішнім механізмом безперервності, що передбачає оволодіння базовими знаннями і вміннями, професійними якостями як результату попередніх етапів розвитку і можливості просування у професійному становленні взагалі і професійній самореалізації зокрема. Цей принцип встановлює взаємозв'язок безперервності і спадкоємності самоосвітньої діяльності майбутнього педагога, яка сприяє підвищенню його професійної компетентності. Цей принцип означає визначення перспектив професійного зростання майбутнього педагога, забезпечує розвиток його творчих здібностей, передбачає його велику самостійність і відповідальність в процесі професійної самореалізації.

Принцип оптимальності є одним із принципів наукової організації педагогічної праці. Оптимізація процесу професійної самореалізації припускає науково обгрунтований вибір і здійснення такої організації діяльності, при якій можлива її успішність. Оптимальна наукова організація педагогічної діяльності сприяє плануванню праці, створенню умов для її стимулювання, регулювання, контролю та обліку, а також перспектив педагогічної праці. Принцип оптимальності вимагає, щоб процес професійної самореалізації досягав не просто кращого, а самого кращого для конкретної ситуації рівня свого здійснення.

Процес формування психологічної готовності до професійної самореалізації знаходить відображення у реалізації принципу суб'єктності, який сприяє усвідомленню і реалізації свого «Я» у професійній самореалізації, осмисленню своїх дій, передбаченню їхніх наслідків, осмисленому вибору педагогічних рішень. Він забезпечує розвиток здатності майбутнього педагога ставати суб'єктом професійно-педагогічної діяльності. Виявлені принципи взаємозв'язані і утворюють певну систему.

Аналіз теоретичних уявлень про структуру професійної самореалізації дозволяє сформулювати методологічні підходи до її вивчення: аксиологічний, рефлексивно-діяльнісний, а також індивідуально-творчий. Аксиологічне розуміння професійної самореалізації визначається спрямованістю професійної діяльності, розвитком самосвідомості і відображає внутрішній світ майбутнього педагога. Професійна свідомість спрямована на аналіз різних аспектів «Я» особистості майбутнього педагога і його професійної діяльності і покликана визначати межі і перспективи особистісного сенсу. Професійна самореалізація передбачає зміну себе, своєї професійної позиції, подолання перешкод, що виникають у професійній діяльності.

У запропонованій моделі аналіз професійної самореалізації будується на єдності процесів діяльності і свідомості: рівні професійної діяльності характеризуються мірою їхнього усвідомлення суб'єктом і специфікою змісту процесів рефлексії на кожному з них. В процесі і результаті рефлексії майбутній педагог прагне досягти вершин професійної майстерності.

Рефлексивно-діяльнісний підхід виявився ефективним при визначенні основних структурних компонентів. Системоутворюючи компоненти є «будівельним» матеріалом для розробки моделі психологічної готовності майбутнього педагога до професійної самореалізації.

Індивідуально-творчий підхід є також одним із базових для побудови моделі. Сутність його, розробленого В.А. Кан-Каліком, полягає у тому, що він сприяє включенню механізму професійного саморозвитку особистості і передбачає врахування мотивації, її динаміки в процесі професійного становлення. Основне призначення цього підходу полягає у створенні умов для самовизначення, самопізнання, самовиховання, самоосвіти і самоствердження (тобто, діагностика розвитку професійно-педагогічної діяльності, педагогічної позиції, неповторної технології професійної діяльності).

Перша частина моделі містить формування мотиваційно-цільового, когнітивного, процесуально-діяльнісного і рефлексивного компонентів. У професійній самореалізації провідну роль виконує спрямованість особистості. В.О. Сластьонін вважає, що саме «професійно-педагогічна спрямованість утворює той каркас, навколо якого компонуються основні властивості вчителя» [11, с. 65]. Спрямованість, ціннісні орієнтації, професійна позиція складають сутність педагогічної діяльності, визначаючи, заради чого працює педагог, які він ставить цілі і завдання, які обирає способи і засоби досягнення цілей і вирішення завдань, що допомагає йому долати перешкоди і труднощі у професійній життєдіяльності. Ціннісні орієнтації визначають характер прояву і формування мотивації. Наявність цінностей показує відношення людини до світу, що регламентує діяльність і спілкування у суспільстві, до обраної професійної діяльності, будучи сукупністю ідей, концепцій, норм, що регулюють професійно-педагогічну діяльність, до себе як представникові тієї або іншої професії, будучи системою когнітивних утворень, що спонукають і спрямовують діяльність особистості.

Аксіологічне «Я» майбутнього педагога містить цінності:

пов'язані з усвідомленням ним своєї ролі у професійному середовищі (громадська значущість діяльності педагога, престижність педагогічної діяльності та ін.);

які орієнтують на саморозвиток творчої індивідуальності (вдосконалення професійно-творчих здібностей, постійне самовдосконалення та ін.);

що дозволяють здійснити самореалізацію (творчий характер діяльності педагога, захопливість педагогічною професією та ін.);

які задовільнять прагматичні потреби (отримання гарантованої роботи, кар'єрне зростання та ін.) [12, с. 18].

Для нашого дослідження представляють інтерес професійно-педагогічні цінності, які орієнтують майбутнього педагога в його професійному розвитку:

цінності-цілі, що розкривають значення і сенс цілей професійно-педагогічної діяльності; (концепція «Я-професійне» як джерело і результат професійного самовдосконалення);

цінності-засоби, що розкривають значення і сенс способів і засобів здійснення професійно-педагогічної діяльності (концепції педагогічної техніки і технології, педагогічного моніторингу та іноватики);

цінності-стосунки, що розкривають значення і сенс стосунків як основного механізму функціонування педагогічної діяльності (концепція власної професійної позиції);

цінності-знання, що розкривають значення і сенс психолого-педагогических знань в процесі здійснення професійно-педагогічної діяльності (теоретико-методологічні знання формування особистості і діяльності, знання провідних ідей і закономірностей цілісного педагогічного процесу);

цінності-якості, що розкривають значення і сенс якостей особистості майбутнього педагога.

Різноманіття взаємопов'язаних індивідних, особових, комунікативних, діяльнісно-професіональних і поведінкових якостей особистості майбутнього педагога як суб'єкта професійно-педагогічної діяльності знаходять своє відображення у спеціальних здібностях: здатність до творчості; здатність програмувати свою діяльність і передбачати її наслідки; здатність співвідносити свої цілі і дії з цілями і діями інших; здатність до діалогічних стосунків і т. п. [13].

В ієрархії педагогічних цінностей найбільш високий ранг мають «цінності-якості», оскільки у них проявляються індивідні, особистісні і професійно-діяльнісні якості педагога. «Цінності-якості» і «цінності-стосунки» не завжди можуть забезпечити необхідний рівень здійснення педагогічної діяльності, для цього мають бути сформовані «цінності-знання», які є сукупністю знань і вмінь, необхідних для розвитку особистості педагога [12, с. 19]. Очевидним є зв'язок між цими групами педагогічних цінностей. Чим багатіше світ цінностей майбутнього педагога, тим ефективніше і цілеспрямованіше йде відбір і приріст нових цінностей, їхній перехід у мотиви діяльності і поведінки. Зміни у сфері ціннісних орієнтацій впливають на формування позитивної

орієнтації, на самоствердження як однієї зі складових професійної самореалізації.

Когнітивний компонент у структурі психологічної готовності майбутнього педагога до професійної самореалізації припускає сукупність знань і вмінь, отриманих ним під час навчання у виші. При цьому знання повинні розумітися не мертвими, а у зв'язку з його «Я-концепцією», тобто у русі як оперування знаннями, так і педагогічна діяльність відповідно до чітко усвідомлюваної мети.

В процесі пізнавальної діяльності майбутній педагог проходить три ступені самореалізації: оцінка власних ситуативних можливостей; оцінка власних пізнавальних можливостей; оцінка власних сутнісних можливостей. Реалізовуючи потенційні можливості, людина виходить за межі уявлення, що склалося, про себе, здійснюючи відтворення образу «Я». Цей компонент містить такі знання:

методологічні, припускаючі знання сутності професійної діяльності і специфіки його здійснення у сучасних соціокультурних умовах;

теоретичні, включаючі знання цілей, змісту, методів і форм професійної самореалізації, закономірностей її освоєння і здійснення;

методичні, об'єднуючі знання методики реалізації вимог особово орієнтованого освітнього процесу у структурі власної професійної діяльності;

технологічні, грунтовані на знанні сучасних педагогічних технологій навчання і виховання.

Цей компонент дозволяє майбутньому педагогові адекватно осмислити сутність і специфіку професійної самореалізації. Це є можливим за наявності аналітичних, прогностичних, проектних і рефлексій вмінь. Аналітичні вміння передбачають теоретичний аналіз педагогічних чинників та явищ, які містять: вичленення факту або явища і його відособлення від інших, встановлення складу елементів цього факту або явища, розкриття змісту і виокремлення ролі кожного з елементів, проникнення в процес розвитку цілісного явища, визначення місця цього явища в освітньому процесі. При цьому під педагогічним фактом розуміється той або інший тип педагогічної взаємодії, а під педагогічним явищем – результат цієї взаємодії.

Прогностичні вміння сприяють орієнтації суб'єкта освітнього процесу на кінцевий результат. До прогностичних вмінь належать: визначення мети і змісту педагогічних завдань, відбір видів діяльності, адекватних поставленим завданням і планування творчих справ, вибір оптимального поєднання форм, методів і засобів педагогічного процесу, планування прийомів стимулювання активності тих, хто навчається. Вміння педагогічного прогнозування вимагають від майбутнього педагога оволодіння такими методами інтелектуальної діяльності як моделювання, висунення гіпотез, уявний експеримент. Проектні вміння спрямовані на максимальну конкретизацію і обгрунтування способів поетапної реалізації педагогічного прогнозування.

Вміння рефлексувати мають місце при здійсненні майбутнім педагогом контрольно-оцінної діяльності, спрямованої на себе. Їхнє виокремлення обумовлене низкою причин. По-перше, аналіз результатів педагогічної діяльності без ретельного аналізу умов не може вважатися нормою. По-друге, для майбутнього педагога важливим є встановити, чи є позитивні і негативні результати наслідком його діяльності. Самоаналіз діяльності припускає: правильність постановки цілей, адекватність завдань початковим умовам, відповідність змісту діяльності, ефективність методів, що застосовувалися, прийомів і засобів педагогічної діяльності, виявлення причин успіхів і невдач під час реалізації поставлених завдань, співвідношення своєї діяльності з виробленими критеріями і рекомендаціями.

Рефлексія – це не просто знання і розуміння суб'єктом педагогічної діяльності самого себе, але і з'ясування того, як інші (співкурсники, викладачі) знають і розуміють його індивідуально-психологічні особливості, емоційні реакції і когнітивні (пов'язані з пізнанням) уявлення. Виокремлення цього комплексу педагогічних вмінь сприяє розгортанню у зовнішньому або внутрішньому плані педагогічних дій, спрямованих на розвиток майбутнього педагога як суб'єкта професійної самореалізації.

Процесуально-діяльнісний компонент психологічної готовності майбутнього педагога до професійної самореалізації спрямований на його самовираження у професійній діяльності і визначається комплексом проблемних ситуацій, що вирішуються ним у професійній діяльності:

аналіз професійної діяльності, тобто встановлення мотивів, умов, причин, засобів педагогічної діяльності;

виокремлення педагогічної проблеми і шляхів її оптимального вирішення;

планування і прогнозування очікуваного результату;

аналіз результатів та оптимальності зусиль, витрачених на їхнє досягнення.

Дослідники виокремлюють компонент рефлексії, відмічаючи при цьому, що рефлексія є формою теоретичної діяльності і спрямована на осмислення власних дій. «Щоб усвідомити своє буття, необхідно «перебувати» поза власним буттям»; людина, яка «має свідомість, повинна мати здатність… дивитися на своє буття з боку» [14, с. 125] – така схема концепції рефлексії свідомості. Рефлексія є засобом розвитку особистості людини. Покидаючи межі індивідуальної свідомості, особистість має великі можливості самостійно проникнути у систему міжлюдської діяльності, диференційовано ставлячись до норм суспільної свідомості. Рефлексія припускає вихід за межі індивідуальної свідомості: визнання себе в інших, людина дивиться на себе «як би з боку», очима іншої людини; при цьому відбувається процес подвоєного дзеркального взаємовідображення суб'єктами один одного. Таким чином, процеси рефлексій є невід'ємною характеристикою усякої міжособистісної' взаємодії.

Б.Г. Ананьєв вважає, що процеси рефлексій тісно пов'язані з цілями життєдіяльності, ціннісними орієнтаціями, установками, виконуючи функцію саморегулювання і контролю розвитку [7]. Наявність рефлексії

сприяє самопізнанню майбутнім педагогом професійно значущих якостей, що визначають його професійну компетентність; усвідомленню як позитивних, так і негативних аспектів своєї діяльності, у співвідношенні з досвідом колег; самооцінці наявних досягнень; плануванню напрямів саморозвитку і його здійснення. Вирішення професійних проблем відбувається на основі суб'єктивних переваг, що визначаються системою цінностей та інтересів особистості та обумовлено процесами рефлексій.

На сучасному етапі правомірно виокремлювати педагогічну рефлексію, до якої у науково-педагогічній літературі підходять по-різному. З одного боку, рефлексія педагога взагалі і майбутнього педагога зокрема – це переосмислення стереотипів особистого педагогічного досвіду. У цьому випадку здатність до рефлексії може розглядатися як механізм переосмислення стереотипів свідомості, поведінки, спілкування, породження інновацій у різних аспектах професійної діяльності. З іншого боку, рефлексія майбутнього педагога – це повернутість його на самого себе, врахування уявлень викладачів та однокурсників про його діяльність. Крім того, педагогічну рефлексію розуміють як джерело знань педагога, що базуються на внутрішньому суб'єктному досвіді, реалізації його професійних потреб і самозвіті про переживання свідомості і самоаналіз.

Рефлексія справляє значний вплив на професійну самореалізацію майбутнього педагога і проявляється у різних аспектах діяльності:

зміст професійної діяльності управляється педагогічною рефлексією, яка спочатку вичленовує нормативні характеристики, а потім переносить їх до структури власної професійної діяльності, співвідносячи очікуваний і одержуваний результати;

педагогічна рефлексія допомагає майбутньому педагогові співвіднести себе, свої можливості, свої дії з вимогами професійної діяльності, тобто визначити власну особистісну позицію;

педагогічна рефлексія сприяє самовивченню, аналізу причинно-наслідкових зв'язків, роботі над собою, таким чином, вона може бути характеристикою зрілості майбутнього педагога як суб'єкта професійної діяльності;

наявність цілеспрямованості у діях (мотиви і потреби у реалізації власних можливостей і здібностей, що спрямовують особистість на самостійну діяльність, на досягнення поставлених цілей) – мотиваційно-цільовий компонент;

наявність комплексу знань і вмінь, сприяючих осмисленню сутності і специфіки професійної діяльності, – когнітивний компонент;

наявність навички самопроектування професійної діяльності; здійснення самооцінки та оцінки інших через призму власних переконань – процесуально-діяльнісний компонент;

наявність креативності у діяльності (не репродуктивний, а творчий характер діяльності, оригінальність, незалежність у судженнях);

наявність здатності до рефлексії (прояв критичності відносно власних можливостей) – компонент рефлексії.

Відповідно до виокремлених критеріїв визначено рівні сформованості у майбутнього педагога готовності до професійної самореалізації: низький, середній, високий, вищий. Якісну оцінку кожного рівня було визначено таким чином:

низький рівень характеризується нестійким відношенням майбутнього педагога до професійної самореалізації, відсутністю прагнення до виявлення і розкриття власних можливостей і потенцій. Відношення до психолого-педагогічних знань є індиферентним, слабка система предметних знань і вмінь, відсутня готовність до їхнього використання у необхідних педагогічних ситуаціях. Майбутні педагоги у практичній діяльності відтворюють в основному власний попередній досвід і досвід своїх колег, не здатні до реалізації тих особистісних якостей, які яскраво виражені, не проявляють зусиль до реалізації себе у діяльності. Вони схильні діяти лише під чиїм-небудь керівництвом, за заздалегідь відпрацьованою схемою, творчість практично не проявляється;

середній рівень: потреби і мотиви виявлення і розкриття власних можливостей і здібностей мають ситуативний характер. Володіння предметними знаннями і вміннями відбувається на репродуктивному рівні, тобто майбутній педагог переказує те, що знає сам, і так, як знає сам. Він здатний здійснювати цілепокладання і планування дій, прогнозувати їхні наслідки. Творча активність проявляється у стандартних педагогічних ситуаціях. Формується позитивна спрямованість потреб, інтересів, схильностей, можливий перехід до пошукових форм мислення. Особистість здатна до реалізації тих індивідуально-психологічних якостей, які яскраво виражені, при цьому, не докладаючи зусиль для реалізації себе у діяльності;

високий рівень відрізняється більшою цілеспрямованістю, стійким та усвідомленим прагненням до виявлення і розкриття власних можливостей і здібностей. Помітні зміни відбуваються у структурі особистості майбутнього педагога як суб'єкта власної професійної діяльності: він реалізує себе і власні предметні знання у різних ситуаціях діяльності. Самостійний у діях і вчинках, здатний впроваджувати активні методи навчання, діалогічні, проблемні форми організації учбового процесу. Особистість характеризується здатністю ставити перед собою цілі і докладати зусилля для їхнього досягнення; свідомим проявом здатності до рефлексії, але не доводячи її при цьому до саморегулювання власної діяльності;

вищий рівень відрізняється стійким прагненням до виявлення і розкриття сутнісних сил і можливостей, високою мірою результативності педагогічної діяльності; характеризується проявом наполегливості у досягненні поставлених цілей і завдань; активністю, реалізацією власних здібностей у нестандартних ситуаціях; почуттям задоволення від реалізації власних сутнісних сил. Психолого-педагогічні знання і вміння відрізняються глибиною, цілісністю і систематичністю їхнього одержання. Діяльність майбутнього педагога має перетворюючий, активно-творчий і самостворювальний характер. У цілісній структурі діяльності важливе місце займають такі форми прояву творчої активності, як педагогічна імпровізація, педагогічна інтуїція, сприяючі продуктивному вирішенню педагогічних завдань. Вищий рівень здатності рефлексувати створює умови для саморегуляції особистості.

Результати особистісних змін у діяльності відрізняються оригінальністю і неповторністю.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Таким чином, метою запропонованої автором моделі є формування готовності майбутнього педагога до професійної самореалізації, в процесі якої перед ним з`являються завдання професійного розвитку, що полягають в обгрунтуванні теоретико-методологічних основ професійної самореалізації, формуванні особистості майбутнього педагога як суб'єкта професійної самореалізації, а також визначенні перспектив професійно-особистісного зростання. Побудова моделі формування у майбутнього педагога психологічної готовності до професійної самореалізації здійснюється, якщо реалізуються такі принципи: єдність індивідуалізації і диференціації діяльності, безперервності і спадкоємності, оптимальності і суб'єктності.

Подальше дослідження зазначеної проблематики може фокусуватися за такими напрямками як дослідження взаємозв`язку професійної самореалізації молодих педагогів з їхнею первинною адаптацією, вивчення основних шляхів та засобів гармонізації професійного та особистісного аспектів самореалізації, а також психологічних умов корекції їхніх домагань в умовах недостатнього професійного досвіду.

Список літератури:

1. Максименко С.Д. Теоретичні проблеми самоздійснення особистості / С.Д. Максименко, К.С. Максименко // Проблеми сучасної психології: зб. наук. Ін-ту психології імені Г.С. Костюка НАПН України; Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка. – К., 2009. – Вип. 5. – С. 3-13.
2. Артемова О.І. Професійна самореалізація особистості в сучасних умовах / О.А. Артемова Український науковий журнал «Освіта регіону» Політологія, психологія комунікації. – № 1, 2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://social-science.com.ua/article/186
3. Боринштейн Е.Р. Особенности самореализации личности в современном украинском обществе / Е.Р. Боринштейн // Актуальні проблеми філософії та соціології. – Серія: Філософія. – 2014. – Вип. 2. – С. 29-35.
4. Пилипенко Н. Психологічні особливості самореалізації особистості в умовах професійної кризи / Н. Пилипенко // Соціальна психологія. – 2005. – № 3. – С. 72-79.
5. Садова М.А. Професійна самореалізація особистості: біографічний аспект / М.А. Садова // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики: міжвузівський збірник наукових праць. – Одеса: Астропринт, 2008. – Вип. 39-40. – С. 291-296.
6. Дружилов С.А. Общие представления о психических моделях как регуляторах деятельности человека / С.А. Дружилов // Индивидуальный ресурс человека как основа становления профессионализма. – Монография. – Воронеж: Научная книга, 2010. – С. 131-137.
7. Ананьев Б.Г. Психология и проблемы человекознания: избранные психологические труды / Б.Г. Ананьев / Российская академия образования, Московский психолого-социальный институт; под ред. А.А. Бодалева. – М.: Изд-во МПСИ; Воронеж: МОДЭК, 2005. – 431 с.
8. Прангишвили А.С. Психологические очерки / А.С. Прангишвили. – Тбилиси: Мецниереба, 1975. – 111 с.
9. Мерлин В.С. Психология индивидуальности: избранные психологические труды / В.С. Мерлин. – М.: МПСИ, 2005. – 544 с.
10. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание / С.Л. Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1973. – С. 366-370.
11. Сластенин В.А. Введение в педагогическую аксиологию: учебное пособие для студентов высших педагогических учебных заведений / В.А. Сластенин, Г.И. Чижакова. – М.: Академия, 2003. – 187 с.
12. Горская Г.Б. Психологические факторы самореализации профессионалов высокого класса: на материале спортивной деятельности: дисс. д-ра. психол. наук: 19.00.01 – общая психология, история психологии / Горская Галина Борисовна. – Краснодар, 1999. – 332 с.
13. Мамічева О.В. Психологічні основи розвитку педагогічних здібностей викладачів гуманітарних дисциплін вищих навчальних закладів: дис. . д-ра психол. наук: 19.00.01 – загальна психологія, історія психології / Олена Володимирівна Мамічева. – Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2010. – 475 с.
14. Библер В.С. Михаил Михайлович Бахтин, или поэтика культуры / В.С. Библер. – М.: Прогресс, 1991. – 174 с.

Гуртовенко Н.В.
Уманский медицинский коледж

МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ГОТОВНОСТИ БУДУЩЕГО ПЕДАГОГА К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ САМОРЕАЛИЗАЦИИ

Аннотация
В статье теоретически обосновывается модель психологической готовности будущего педагога к профессиональной самореализации. Целью такой модели является формирование психологической готовности будущего педагога к профессиональной самореализации. В процессе профессиональной самореализации перед ним возникают задачи профессионального развития, которые заключаются в обосновании теоретико-методологических основ профессиональной самореализации, формировании личности будущего педагога как субъекта профессиональной самореализации, а также определении перспектив профессионально-личностного роста. Построение модели формирования у будущего педагога психологической готовности к профессиональной самореализации осуществляется, если реализуются следующие принципы: единства индивидуализации и дифференциации деятельности, непрерывности и преемственности, оптимальности и субъектности. Согласно выделенных критериев определены уровни сформированности у будущего педагога психологической готовности к профессиональной самореализации.

Ключевые слова: модель, психологическая готовность, будущий педагог, профессиональная самореализация, профессиональное развитие.

Gurtovenko N.V.
Uman Medical College

A MODEL OF FORMING OF PSYCHOLOGICAL READINESS OF FUTURE TEACHER IS TO PROFESSIONAL SELF-REALIZATION

Summary
The article substantiates theoretically the model of psychological readiness of the future teacher to professional self-realization. The purpose of such a model is the formation of the psychological readiness of the future teacher to professional self-realization. In the process of professional self-realization, the tasks of professional development arise in the substantiation of theoretical and methodological foundations of professional self-realization, formation of the personality of the future teacher as a subject of professional self-realization, as well as determination of the prospects of professional and personal growth. The construction of a model for forming a future teacher of psychological readiness for professional self-realization is carried out if the following principles are realized: the unity of individualization and differentiation of activity, continuity and continuity, optimality and subjectivity. According to the distinguished criteria, the levels of formation in the future teacher of psychological readiness for professional self-realization are determined.
Keywords: model, psychological readiness, future teacher, professional self-realization, professional development.

УДК 159.9

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК РІВНЯ СТРЕСУ І НЕВРОТИЗАЦІЇ З ПОРУШЕННЯМ СЕКСУАЛЬНОГО ЖИТТЯ

Єфремова О.В.
Інститут післядипломної освіти
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

В даній статті проаналізовані взаємозв'язки рівня стресу та невротизації з показниками задоволеності сексуальним життям. Статистичні дані отримані на основі опитувальника установок щодо сексу (Г. Айзенк), опитувальника сексуальної задоволеності (Л. Берг-Крос), оціночної шкали стресових подій (Холмс-Раге), діагностики рівня невротизації Вассермана (Л. Вассерман, В. Бойко). Опитування проводилось серед чоловіків та жінок шлюбного віку, загальна кількість учасників 60 осіб. Отримані дані дають змогу говорити про те, що серед проаналізованої вибірки респонденти мають в цілому середній або підвищений рівень стресу та невротизації, а також високий рівень сексуальної невротичності, при цьому високі рівні сексуальної задоволеності, високі рівні за шкалами фізичного сексу та порнографії, а також високі рівні за шкалами сексуальної цнотливості та відрази, при цьому низькі показники за шкалою сором'язливості, сексуальної дозволеності, маскулінності, збудливості. В статті детально розкриті результати опитування, порівняні результати опитування за різними шкалами, проаналізовано взаємозв'язок рівня стресу та невротизації із задоволеністю сексуальним життям серед учасників, що прийняли участь в опитуванні.
Ключові слова: порушення сексуального життя, стрес, невротизація, установки щодо сексу, задоволеність сексуальним життям.

Постановка проблеми. Гармонійне сексуальне життя є важливим фактором для розвитку та задоволеності шлюбом та сімейним життям, тому дослідження порушень сексуального життя та можливих чинників, їхнього впливу на задоволеність сексуальним життям в парі, стає дедалі актуальнішим. В даний час в Україні існує великий спектр стресогенних чинників, що безумовно впливають на населення країни, так у 2016 році 58% українців пережили протягом року якусь стресову ситуацію [9]. Саме тому рівень стресу та рівень невротизації були обрані серед інших потенційних психогенних чинників, що можуть впливати на сексуальне життя пари та призводити до його порушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психогенні чинники та їх зв'язок із задоволеністю сексуальним життям досліджують багато психологів та сексологів. Ще А. Кінсі [10]. проводив масові дослідження сексуальності та варіативності сексуальних практик людини. Г.С. Васильченко [7], доповнивши матеріали А. Кінсі клінічними даними, дійшов до висновку, що різні типи статевої конституції є факторами поведінкових відмінностей у статевому житті особистості. Г. Айзенк [1.] провів серйозне дослідження, вивчаючи взаємовпливи сексуальної поведінки та установки щодо сексу та типом особистості. За даними С.В. Діденко, О.С. Козлова [11], серед фахівців існують різні думки щодо причин виникнення сексуальних дисфункцій, в тому числі імпотенції. В 96% випадків вона має психологічні причини, і лише в 4% – органічну природу, проте деякі урологи-андрологи подають інше співвідношення – 80% і 20%, сексологи – 60% і 40%.

Вирішення невирішених раніше частин загальної проблеми. В даній роботі аналізуються дані, отримані переважно серед соціально активних жінок та чоловіків, з активною життєвою позицією, шлюбного віку, переважно віком до 36 років. Метою дослідження було визначення взаємозв'язку та впливу психогенних чинників, таких як стрес та невротизація, на порушення сексуального життя.

Мета статті. Метою даної роботи було виявити взаємозв'язок психогенних чинників, таких як стрес та невротизація, з рівнем задоволеності сексуальним життям та установками щодо сексу жінок та чоловіків віком від 27 до 43 років.

Виклад основного матеріалу. Дослідження взаємозв'язку психогенних чинників та порушення сексуального життя проводилось з добровільної згоди учасників дослідження. Вибірка дослідження – 60 респондентів, 30 жінок віком 27-40 років, у шлюбі або проживають сім'єю від 2 до 9 років, 30 чоловіків віком 29-43 років, у шлюбі або проживають сім'єю від 3 до 11 років. Опитування проводилось добровільно та анонімно, таким чином щоб партнери не мали доступу до відповідей один одного, що забезпечує більш високий рівень достовірності та щирості відповідей опитуваних.

Під час дослідження були використані такі **методики**: опитувальник установок щодо сексу (Г. Айзенк); опитувальник сексуальної задоволеності (Л. Берг-Крос); оціночна шкала стресових подій (Холмс-Раге); діагностика рівня невротизації Вассермана (Л. Вассерман, В. Бойко).

За результатами опитування за методикою «Опитувальник рівня сексуальної задоволеності» (Л. Берг-Крос), серед респондентів простежується тенденція до високого рівня сексуальної задоволеності інтимним життям. Наочно ця інформація представлена на рис. 1.

Рис. 1. Результати опитування за методикою «Опитувальник рівня сексуальної задоволеності» (Л. Берг-Крос)

Відповідно до отриманих даних, низький та знижений рівні сексуальної задоволеності інтимними стосунками мають лише 2%, проте 87% респондентів цілком задоволені своїм сексуальним життям. В цілому, високий рівень сексуальної задоволеності демонструють дані за обома тестовими методиками.

За рівнем стресу за результатами опитування за методикою «Оціночна шкала стресових подій» (Холмс, Раге) більше половини, (52%) респондентів мають середній рівень стресу, проте майже третина (28%) знаходяться у стані підвищеного рівня стресу. В цілому можна було передбачити підвищений рівень стресу у респондентів, зважаючи на ситуацію в країні в цілому, саме тому серед психогенних чинників і було обрано цей показник. Наочно інформація представлена на рис. 2.

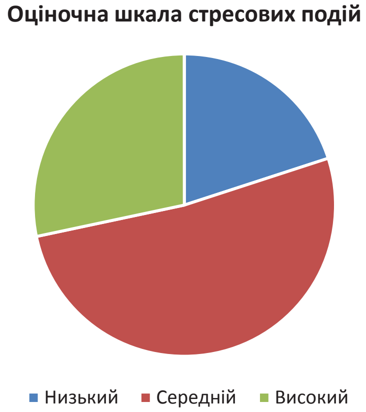

Рис. 2. Результати опитування за методикою «Оціночна шкала стресових подій» (Холмс, Раге)

Досить схожі результати були отримані за методикою «Діагностика рівня невротизації» (Вассерман, адаптація В. Бойко). Серед респондентів 55% дали відповіді, що свідчать про середній рівень невротизації, 22% мають високий рівень невротизації. Як наочно показано на рис. 3, середній рівень невротизації має найбільша кількість респондентів.

Рис. 3. Результати опитування за методикою «Діагностика рівня невротизації» (Вассерман, Бойко)

Таким чином, проаналізувавши отримані дані за чотирма методиками можна дійти до висновку, що респонденти мають в цілому середній або підвищений рівень стресу та невротизації, а також високий рівень сексуальної невротичності, при цьому високі рівні сексуальної задоволеності за обома використаними методиками, високі рівні за шкалами фізичного сексу та порнографії, а також високі рівні за шкалами сексуальної цнотливості та відрази, при цьому низькі показники за шкалою сором'язливості, сексуальної дозволеності, маскулінності, збудливості.

Поєднання високого рівня відрази та цнотливості, що свідчать про ухиляння від думок, направлених на секс, та проявів власної сексуальності, відразу до нормативних сексуальних практик та в цілому негативне ставлення до сексу, та високими показниками за шкалами

фізичного сексу, що свідчить про важливість реального сексу та виділення його з інших любовних проявів стосунків, можна вважати показником високої невротичності. Респонденти проявляють одночасно високий потяг до сексу та заборону на прояв сексуальності, низький рівень дозволеності. Це показують і високі показники саме за шкалою сексуальної невротичності – схильність подавляти свої сексуальні імпульси, складність їх контролювати, сум'яття щодо своїх сексуальних потягів, та переживання про свої сексуальні проблеми.

Для дослідження взаємозв'язку між показниками рівня стресу та показниками за шкалами установок щодо сексу та сексуальною задоволеністю, було обрано метод кореляційного аналізу.

Проаналізувавши отримані дані, можна сказати про особливості наступних кореляційних зв'язків:

1. Виявлено зворотну кореляцію між показниками дозволеності та стресогенності, що значимий на рівні 0,015 та невротизації, що значимий на рівні 0,017. Таким чином, якщо особистість має високі показники за рівнем стресу та невротизації, показники дозволеності в сексі мають тенденцію до зменшення, та навпаки, особи з високим рівнем дозволеності мають нижчі показники за рівнями стресу та невротизації

2. Виявлено пряму кореляцію між показниками сексуальної невротичності та рівнем невротизації, значимі на рівні 0,034. Таким чином, чим вищий рівень невротизації у особи, тим вище показники сексуальної невротизації також.

3. Виявлено стійкий кореляційний зв'язок між рівнем стресогенності та показниками фізичного сексу на рівні 0,00 та між рівнем невротизації на рівні 0,035. Таким чином, особи с високим рівнем стресу та невторизації мають більшу схильність до фізичного, реального сексу.

4. Виявлено зворотну кореляцію між рівнем сексуальної задоволеності за шкалою Л. Берг-Крос та рівнем стресогенності на рівні 0,021, таким чином з підвищенням рівня стресогенності знижується рівень задоволеності сексуальним життям, і навпаки.

5. Виявлено пряму кореляцию між показниками сексуального сорому та невротизацією на рівні 0,012. Таким чином високий рівень невротизації пов'язаний з високим рівнем сексуального сорому.

6. Виявлено пряму кореляцію на рівні 0,003 між показниками цнотливості та невротизації. Таким чином, підвищений рівень цнотливості відповідає підвищеному рівню невротизації.

В ході дослідження були встановлені наявні взаємозв'язки між показниками невротизації та стресогенності та рівнем сексуальної задоволеності, фізичного сексу, сексуальної невротичності, дозволеності, сексуальної цнотливості та сорому. Респонденти з підвищеним рівнем стресу та невротичності мають тенденції до зниження рівня сексуальної задоволеності. На фоні підвищеного рівня стресу також помітні тенденції до зниження сексуальної дозволеності, підвищення рівня заборон на сексуальну реалізацію та переживань щодо проблем у сексі.

Одночасно з цим, високі рівні стресу та невротизації пов'язані з потягом до сексу та оцінкою фізичного контакту вище за інші прояви любовних стосунків, близькості, схильністю до ігнорування інших проявів особистості. При цьому високий рівень тривожності, контролю та відрази до втілення сексуальних практик формують підвищену сексуальну невротичність, що корелює з високим рівнем загальної невротичності. Таким чином, можна сказати, що високі рівні стресу та невротичності пов'язані з порушеннями сексуального життя.

Висновки і пропозиції. Аналізуючи отримані в результаті опитування дані, можна дійти до висновків, що близько половини опитуваних мають середній рівень стресу та невротизації, та майже третина опитуваних мають високі показники за цими шкалами. При цьому, у більшості опитуваних високий рівень задоволеності сексуальним життям (вище 60%) за шкалою Л. Берг-Крос.

Опитувані мають тенденцію до зниженої маскулінності за шкалою установок щодо сексу Г. Айзенка, більшість респондентів (70%) мають високий рівень сексуальної задоволеності. Разом з тим, у респондентів знижений рівень лібідо та збудливості. Підвищений рівень стресу та невротизації пов'язаний зі зниженням лібідо та порушеннями у сексуальній сфері, збільшенням рівня заборон у сексі.

Високі показники за шкалами фізичного сексу свідчать про те, що для респондентів реальний секс дуже важливий, часто ставиться на перше місце серед інших аспектів любовних стосунків. Але низькі показники зі шкалою дозволеності демонструють наявність внутрішніх суперечок та велику кількість заборон у сексуальному житті. У респондентів високі показники за шкалами цнотливості та відрази, що означає схильність оцінювати негативно прояви сексуальності, відразу до сексуальних практик, які для більшості вважаються нормативними, бажання утримуватись від проявів власної сексуальності, та часто навіть почуття відрази до процесу сексу. Поєднання таких показників свідчить про високий рівень сексуальної невротичності, що і відображається у даних опитування.

Дані кореляційного аналізу свідчать про те, що існує зв'язок між рівнем стресу і невротичності та рівнем сексуальної дозволеності. Таким чином, серед опитаних респондентів простежується тенденція до зниження дозволеності у сексі з підвищенням рівня стресу та невротизації. Також виявлено, що високий рівень невротизації співпадає з високим рівнем невротизації і в сексуальному житті, таким чином невротичність впливає не лише на побутове життя, але і на сексуальну реалізованість та невротичність. Виявлено, що високий рівень стресу та невротизації корелює з високими показниками за шкалою фізичного сексу, тобто особи з підвищеним рівнем стресу та невротичності тяжіють до реального, фізичного сексу більше, ніж до ідеалізації чи сексуальних фантазій. Також особи з підвищеним рівнем невротизації схильні до більш високих показників за шкалою сексуального сорому та цнотливості. Підвищення рівня стресогенності корелює зі зниженням рівня сексуальної задоволеності.

Отримані дані свідчать про те, що існує зв'язок між такими психогенними чиниками, як стрес, невротизація, та порушеннями сексуального життя і рівнем сексуальної задоволеності.

Список літератури:

1. Ганс Айзенк, Гленн Вильсон. Как измерить личность. – М.: Когито-Центр, 2000.
2. Linda Berg-Cross. Couples Therapy. The Havorth Clinical Practice Press New York. – London – Oxford. 2001.
3. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика // Методики и тесты. – М.: Бахрах-М, 2011.
4. Наугольник Л. Б. Психологія стресу: підручник / Л. Б. Наугольник. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2015. – 324 с.
5. Психотерапевтична енциклопедія. – С.-Пб.: Пітер. Б. Д. Карвасарський. 2000.
6. Васильченко Г. С., с соавт. Общая сексопатология // Под ред. Г. С. Васильченко. – М.: Медицина, 2005. – 512 с.
7. Київський міжнародний інститут соціології. Стресові ситуації в житті українців, 2016 [Електронний ресурс] / Режим доступу: Київський міжнародний інститут соціології http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=681&page=1
8. Кон И. С. Введение в сексологию. – М.: Медицина, 1989. – 336 с.
9. Діденко С. В., Козлова О. С. Психологія сексуальності. Підручник. – К.: Академвидав, 2009.

Ефремова О.В.
Институт последипломного образования
Киевского национального университета имеми Тараса Шевченко

ВЗАИМОСВЯЗЬ УРОВНЯ СТРЕССА И НЕВРОТИЗАЦИИ С НАРУШЕНИЕМ СЕКСУАЛЬНОЙ ЖИЗНИ

Аннотация
В данной статье проанализированы взаимосвязи уровня стресса и невротизации и показателями удовлетворенности сексуальной жизнью. Статистические данные получены на основе опросника установок относительно секса (Г. Айзенк), опросника сексуальной удовлетворенности (Л. Берг Кросс), оценочной шкалы стрессовых событий (Холмс-Раге), диагностики уровня невротизации Вассермана (Л. Вассерман, Бойко), опрос проводился среди мужчин и женщин брачного возраста, общее количество участников 60 человек. Полученные данные позволяют говорить о том, что среди проанализированной выборки респонденты в целом средний или повышенный уровень стресса и невротизации, а также высокий уровень сексуальной невротичности, при этом высокие уровни сексуальной удовлетворенности по обоим использованными методиками, высокие уровни по шкалам физического секса и порнографии, а также высокие уровни по шкалам сексуальной целомудрия и отвращения, при этом низкие показатели по шкале застенчивости, сексуальной дозволенности, маскулинности, возбудимости. В статье подробно раскрыты результаты опроса, сопоставимые результаты опроса по разным шкалам, проанализирована взаимосвязь уровня стресса и невротизации с удовлетворенностью сексуальной жизнью среди участников, принявших участие в опросе.
Ключевые слова: нарушение сексуальной жизни, стресс, невротизация, установки относительно секса, удовлетворенность сексуальной жизнью

Yefremova O.V.
Institute of Postgraduate Education
Taras Shevchenko National University of Kyiv

INTERRELATION OF STRESS LEVEL AND NEUROTIZATION WITH SEXUAL LIFE DISORDER

Summary
This article analyzes the relationship between stress and neuroticism and satisfaction with sexual life. Statistical data were obtained on the basis of a questionnaire on sex settings (G. Eysenk), a questionnaire of sexual satisfaction (L. Berg-Cross), an assessment scale for stress events (Holmes-Rage), diagnosis of Wasserman's neuroticism (L. Wasserman, V. Boyko), The survey was conducted among men and women of marriage age, the total number of participants was 60. The data obtained suggest that among the sample analyzed respondents generally have an average or increased level of stress and neuroticism, as well as a high level of sexual neuroticism, with high levels of sexual satisfaction with both methods used, high levels of physical sex scale and pornography, As well as high levels of sexual chastity and aversion, with low scores on the scale of shyness, sexual permissiveness, masculinity, and excitability. The article details the results of the survey, compares the results of the survey on different scales, analyzes the relationship between the level of stress and neuroticism with satisfaction with sexual life among the participants who participated in the survey.
Keywords: sexual life disturbance, stress, neuroticism, sex settings, satisfaction with sexual life.

УДК 373.3:376.6

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ВИХОВАННЯ ПОЧУТТЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Ткачук Т.А.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті аналізується почуття відповідальності молодшого школяра, під яким розглядають інтегральне новоутворення, що виявляється у здатності усвідомлено брати на себе прості навчальні, моральні та громадські зобов'язання, чітко дотримуватись їх виконання та передбачати наслідки власних дій. Акцентується, що психологічної основою формування почуття відповідальності є процес засвоєння цінностей життя та їх перетворення в змістовні елементи уявлень про моральні якості особистості. Ефективність цього процесу залежить від включення дитини в діяльність, отримання позитивних результатів та характер її взаємин з соціальним оточенням.
Ключові слова: почуття відповідальності, соціальний досвід, цінності життя, змістовні елементи уявлень, моральні якості, вольові якості.

Актуальність дослідження. Проблема формування почуття відповідальності у молодших школярів належить до однієї з нагальних проблем психології, оскільки саме молодший шкільний вік є визначальним не лише в розумовому розвитку дитини, але й у становленні її моральної свідомості, вольових, громадянських якостей та сенситивним щодо виховання ціннісних орієнтацій. Останнє детермінує особливі вимоги до молодшого школяра як до носія відповідальної поведінки. Адже відомо, що наскільки розвинена буде відповідальність у дитини в цьому віці, настільки серйозно вона буде в майбутньому ставитися до поставлених перед нею завдань, людей, що оточують її та подій. Тому основне завдання школи і батьків виховати в дитині почуття відповідальності за все, що вона робить і повинна робити.

Не можна не зважати на той факт, що наявний на сьогодні стан сімейного і шкільного виховання далеко не завжди відповідає потребам щодо виховання у дітей молодшого шкільного віку відповідальності. Основні засоби, до яких вдаються дорослі з метою її виховання охоплюють разові доручення, висунення вимог щодо виконання завдань навчальної діяльності, а для більшості батьків характерний надмірний вербалізм і моралізаторство. Унаслідок цього набуває поширення безвідповідальне ставлення дітей до своїх обов'язків, порушення поведінки в різних сферах життєдіяльності. Подоланню цих недоліків може сприяти оптимізація взаємодії сім'ї та школи в плані виховання у молодших школярів зазначеної психологічної якості, обґрунтування та впровадження доцільних психолого-педагогічних форм і методів організації цього процесу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Під почуттям відповідальності молодших школярів розглядають інтегральне новоутворення, яке виявляється як здатність усвідомлено брати на себе прості навчальні, моральні та громадські зобов'язання, чітко дотримуватись їх виконання та передбачати наслідки власних дій.

У працях Л. Божович, О. Запорожця, О. Кононко, О. Леонтєва, С. Якобсона відповідальна особистість характеризується як така, що усвідомлено приймає моральні вимоги як принципи і норми власної поведінки, має почуття морального обов'язку. Грунтуючись на таких поглядах, автори вбачають у вихованні відповідальності важливий засіб формування в індивіда єдності уявлень, почуттів та звичок, який включає не лише роз'яснення сутності принципів і норм загальнолюдської моралі, а й спрямовує на їх реалізацію у повсякденному бутті [*Муздыбаев, 1983*].

Велике коло дослідників розглядає відповідальність, як стійку характеристику суб'єкта, стабільну її межу. У молодшому шкільному віці зазначена якість знаходиться в процесі формування і успішність цього процесу залежить від того, як розвивається і ускладнюється діяльність дитини, як змінюється місце, яке вона посідає у системі суспільних відносин. Тому про відповідальність молодшого школяра можна говорити як про відносно стійкій якості, що виявляються на рівні звички, емоційного пориву або на рівні свідомо-вольової діяльності.

Мета даної статті полягає в аналізі психологічних особливостей почуття відповідальності молодших школярів та шляхів її виховання та формування.

Виклад основного матеріалу. Рівень розвитку відповідальності людини безпосередньо пов'язаний з ставленням до неї оточуючих, довірою і пошаною. Вже в молодшому шкільному віці дитина повинна чітко диференціювати такі поняття як «хочу» і «повинна». Проте дітям цієї вікової групи зробити це досить непросто, адже у них немає ні життєвого досвіду, ні ситуацій, в яких «хочу» і «повинна» виступали б антагоністами.

До вступу дитини до школи відповідальність за її дії здебільшого переносилася на батьків. Але з початком шкільного навчання перед дитиною постає потреба в самоконтролі та відповідальності. Вона повинна діяти так, як того вимагають обставини, самостійно «заганяти» себе у рамки і контролювати. Для дитини, яка щойно стала школярем це є досить нелегко і ці труднощі ґрунтується швидше на незвичці нести відповідальність і нерозумінні її потреби, ніж на небажанні бути відповідальним.

Компонентами відповідальності є ціла низка інших якостей і умінь особистості. Серед них чесність, справедливість, принциповість, готовність відповідати за наслідки своїх дій. Названі якості не можуть реалізуватися успішно, якщо в особистості не розвинені емоційні риси: здібність до

співпереживання, чуйність у ставленні до інших людей. Виконання будь-якого обов'язку вимагає прояву інших вольових якостей: наполегливості, старанності, стійкості та витримки. Таким чином, відповідальність виявляється не лише в характері, але і у почуттях, сприйнятті, усвідомленні, світогляді та в різних формах поведінки особистості.

Серед показників відповідальності дітей молодшого шкільного віку К. Климова виокремлює наступні:

· усвідомлення дитиною необхідності і важливості виконання доручень, що є значущими для інших,

· спрямованість дій на успішне виконання доручених завдань (вчасне виконання, прагнення подолати труднощі, завершення справи та ін.),

· емоційне переживання, викликане результатом виконання доручення,

· усвідомлення необхідності нести відповідальність за виконання дорученої справи [*Климова, 1968*].

Основними критеріями прояву відповідальності у навчанні, на думку М. Ватюхиної та С.Ярикової, є нижчезазначені вміння:

· виконувати вимоги вчителя відразу і до кінця,

· планувати і організовувати свою діяльність,

· прояв самостійність на уроці і в підготовці домашніх завдань,

· оцінка своєї поведінки і поведінки товаришів,

· прояв позитивного ставлення до навчання і вимог вчителя,

· отримання задоволення від подолання труднощів у навчанні,

· застосування вольових зусиль при виконанні завдання і ін.

Відповідальний учень розуміє соціальні цінності, критично оцінює свою успішність у навчанні, поведінку, особисті якості, спроможний визнавати свої помилки, правильно тлумачити їх причини.

Дослідження З. Лайзане показали, що вольові якості, зокрема відповідальність, виявляються в молодшому шкільному віці переважно в ігровій діяльності, потім в трудових діях, і лише на третьому місці, по мірі формування позиції школяра, – у навчальній діяльності [*Басюк, 2005*].

Особливого значення проблема виховання відповідальності посідає у спадщині В. Сухомлинського. Видатний вчений-педагог розкрив зміст поняття «відповідальність» та розробив шляхи її формування, яка розглядалась педагогом як інтегральна якість особистості, що органічно поєднує громадянськіcть і сумління та характеризує готовність особистості брати на себе обов'язки й виконувати їх. Вона характеризує здатність особистості самостійно формулювати моральні обов'язки, вимагати від себе їх виконання і здійснювати самооцінку і самоконтроль. Людина повинна відповідати передусім перед власною совістю. У працях педагога зустрічається таке поняття як «голос совісті», яке трактується автором як любов до людини, обов'язок перед суспільством. Він завжди закликав своїх вихованців до того, щоб вони розвивали у собі бачення себе очима суспільства (колективу), звертались до самоаналізу власних вчинків, були відповідальними перед власною совістю, Батьківщиною та перед самими собою [*Сухомлинський, 1977*].

Таким чином, у молодшому шкільному віці вже закладаються основи моральних почуттів. Такі поняття, як добро й зло, справедливість і несправедливість, правда і брехня, щирість і лицемірство, вірність і зрада, краса й потворність, що усвідомлюються в цьому віці в образі яскравих картин і уявлень, лишаються в емоційній пам'яті на все життя. Прямий, у певному розумінні навіть прямолінійний зв'язок між інтелектом та емоціями, з одного боку, і активною діяльністю – з іншого, змушують вихователя серйозно оцінювати все, що діти сприймають, про що вони думають, що бачать. В уявленнях, думках і емоціях дитини молодшого шкільного віку весь світ зазнає дуже простої, з погляду дорослих, класифікації: гарно й погано, правильно й неправильно. В цій класифікації дитина ще не бачить відтінків, їй важко збагнути сплетіння поганого й гарного, особливо в людині. Духовне життя в цьому віці має спрямовуватися так, щоб гарне пізнавалося, осмислювалось і переживалось дитиною на зразках прекрасного, того, що має велику виховну силу, і щоб погане не лише правильно трактувалося, а й активно засуджувалося. Навіть той факт, що дитина в своїх думках схвалює гарний вчинок і засуджує поганий, є виявом її активної діяльності.

Особливо яскраво помітний моральний характер цієї діяльності тоді, коли в схвалюванні й засудженні бере участь весь колектив. У системі виховних бесід, що проводили вчителі Павлиської середньої школи з дітьми молодшого шкільного віку, значне місце посідало ознайомлення з благородними, високоморальними, самовідданими вчинками кращих людей нашого суспільства. Виховна робота вчителів не обмежувалась лише тим, що діти захоплювались вчинками інших. Вони розробляли систему виховання таким чином, що учні, наприклад, мали змогу написати листа людині, яка показала себе самовідданою, чесною, правдивою, і тим самим засвідчували своє схвалення. Звичайно, школярі, не мали на меті зав'язати листування, але в процесі написання листа виявлялося й стверджувалося моральне почуття [*Сухомлинський, 1976*].

У молодших школярів яскраво проявляються такі почуття, як прихильність до ближніх, відповідальність за товариша, співчуття, жаль, чуйність, чутливість до горя, нещастя, скрути товаришів. Діти цього віку здатні усвідомити благородство безкорисливого вчинку, що найбільше зрозумілий їм своєю наочністю, виразністю, безпосереднім зв'язком з особистими інтересами. Уже в віці 4-6 років діти відчувають душевне задоволення, віддаючи свою матеріальну цінність тим, кому вони симпатизують. В молодшому шкільному віці це почуття поглиблюється, збагачується новими думками. Якщо вихователь правильно розтлумачує дітям благородство товариської взаємодопомоги, то вони ладні віддати товаришеві все, що мають, поділитися останнім, відмовитися від особистого задоволення в ім'я товариської солідарності. Використовуючи у своїй роботі ці вікові особливості школярів, В. Сухомлинський прагнув, щоб в учнів початкових класів формувалися й утверджувалися основи моральності людини-колективіста. Діти повинні самі збагнути обставини, за яких потрібна товариська

взаємодопомога, співчуття, відповідальність за доручену справу. Чим певніше зрозуміє дитина, що її втручання може вплинути на хід подій, тим яскравіше виявиться в неї почуття жалю, співчуття, бажання допомогти товаришу, бути відповідальним за долю інших. Почуття ці посилюються тим, що вони, як правило, охоплюють весь колектив, і товариські, колективістські вчинки у цьому віці теж мають колективний характер [*Сухомлинський, 1977*].

Відповідно до цього «відповідальність» за В. Сухомлинським насамперед формується у колективі, в навчанні та праці, проте рушійною силою залишається колектив. А. Макаренко і В. Сухомлинський розглядали його як неодмінно ідейне (за висловом Макаренка, ідеологічне) об'єднання, яке передбачає певну організаційну структуру, чітку систему взаємозалежностей, співробітництва, взаємодопомоги, вимогливості, дисципліни й відповідальності кожного за всіх і за кожного. У своєму творі «Народження громадянина» В. Сухомлинський дав наступне обґрунтування відповідальності: «Відповідальність людини за людину – це для життя колективу все одно, що цементний розчин для спорудження будинку, немає відповідальності людини за людину – немає й колективу» [*Сухомлинський, 1977*].

Таким чином, громадянська відповідальність у працях педагога, спирається на керівні положення принципу народності, який закликає любити, поважати свій народ, бути відповідальним за майбутнє своєї Батьківщини.

Варто розглянути роль праці у формуванні почуття відповідальності у молодших школярів. Педагог-гуманіст стверджує, що однією з визначальних умов виховання є прагнення, вміння вихованця брати на себе відповідальність за працю, щоб ухилення від неї переживалось як мерзенність та повинно мати місце чітке усвідомлення обов'язку.

Навчання, внаслідок якого посилюється почуття відповідальності в учнів, В. Сухомлинський також розглядає як працю, до якої треба ставитися із сумлінням та почуттям обов'язку.

Отже, аналізуючи праці В. Сухомлинського та сучасних науковців, які розглядали педагогічні ідеї видатного педагога можна резюмувати, що відповідальність є важливою категорією, яка формується у колективі, внаслідок відповідальності людини за іншого, відповідальності перед суспільством та власною совістю.

На формування відповідальності молодшого школяра впливає не лише його включення в діяльність та отримання позитивних результатів (завершеність справи, добросовісне її виконання, отримання задоволення від роботи як самим виконавцем, так і оточуючими людьми), але й характер взаємин молодшого школяра з людьми. Тому важливо навчити дитину вмінню суб'єкт-суб'єктної взаємодії: вести діалог, керувати своєю поведінкою, колективно обговорювати підсумки роботи, давати самооцінку своїм діям, застосовувати навички міжособистісної взаємодії, безкорисливо ділитися тим, що маєш (іграшками, їжею, знаннями), проявляти розуміння, настроюватися на переживання іншого, надавати йому посильну допомогу, приносити радість не тільки собі, але й людям, які поруч, брати важчу або більшу частину роботи на себе [*Оржеховська, 1996*].

Батьки хочуть бачити свою дитину самостійною, відповідальною, але при цьому не завжди проявляють достатньо зусиль, турботи для формування в неї цієї якості. Дорослим потрібно зважати на той факт, що відповідальність не виникає сама по собі, а зароджується, розвивається і виховується, закріплюється тими суспільними умовами, в яких живе молодший школяр.

Недостовірний та суперечливий характер інформації, негативні приклади дійсності сприяють формуванню в молодших школярів помилкових уявлень про етичні норми, припустиме і неприпустиме в їхній поведінці.

Тому для вироблення навичок відповідальної поведінки в дітей молодшого шкільного віку потрібно:

– формувати правильні знання, вміння і навички етичної поведінки;

– розвивати мотиваційну сферу;

– сприяти набуттю позитивного досвіду комунікативної взаємодії;

– формувати механізми саморегуляції поведінки [*Басюк, 2005*].

Для формування почуття відповідальності молодших школярів досить ефективним є запровадження педагогічної технології «Створення ситуації успіху», в основі якої лежить особистісно орієнтований підхід до процесу виховання. Ситуація успіху досягається тоді, коли вчитель сам визначає цей результат як успіх. Тому важливо побачити в дитині особистість, що формується, допомогти їй розвинутися та розкритися духовно, стати відповідальною. Головною метою діяльності вчителя є надання можливості кожному вихованцю відчути радість досягнення успіху, усвідомлення своїх здібностей, віри у власні сили, а завданням – допомогти дитині зростати в успіху, дати відчути радість від подолання труднощів та зрозуміти, що задарма в житті нічого не дається, скрізь необхідно докласти зусиль. Технологія «Створення ситуації успіху» виробляє найціннішу людську якість – стійкість у боротьбі з труднощами [*Ануфрієва, 1998*].

Висновки. Отже, молодший шкільний вік – важливий сензитивний період у становленні особистісного розвитку учня. Саме тут закладаються основи моральних знань, відповідальності, норм, формується свідомо-емоційне ставлення до навколишнього середовища. Психологічною основою формування відповідальності є процес засвоєння цінностей життя та їх перетворення в змістовні елементи уявлень про моральні якості особистості. Становлення особистісного розвитку молодшого школяра не є ізольованим процесом. Він тісно пов'язаний із його соціальним та загальнопсихічним розвитком, тобто здійснюється у контексті становлення цілісної особистості. В результаті взаємодії емоцій, почуттів, моральних знань, навичок та звичок у дітей молодшого шкільного віку виникають специфічні для виховання моральності найважливіші особистісні новоутворення. Вони збагачують особистість учня і є передумовою для подальшого засвоєння соціального досвіду розвитку його відповідальності.

Список літератури:

1. Ануфрієва О. Оцінка рівня всебічного розвитку особистості молодшого школяра / О. Ануфрієва // Початкова школа. – 1998. – № 12. – С. 41-43.
2. Басюк Н.А. Педагогічні умови виховання почуття відповідальності в учнів: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Інститут проблем виховання АПН України. – К., 2005.
3. Климова К.А. О формировании ответственности у детей 6-7 лет. – В кн.: Формирование коллективных взаимоотношений у детей старшего дошкольного возраста. – М., 1968.
4. Муздыбаев К. Психология ответственности – Л., 1983.
5. Оржеховська В.М. Формування соціальної відповідальності учнів у сучасній школі / В.М. Оржеховська // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 4. – С. 26-27.
6. Сухомлинський, 1976 – Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т. – Т. 1. Методика виховання колективу / Василь Олександрович Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1976. – 670 с.
7. Сухомлинський, 1977 – Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т. – Т. 3. Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина / В.О. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1977. – 670 с.

Ткачук Т.А.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ВОПИТАНИЯ ЧУВСТВА ОТВЕТСТВЕННОСТИ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация
В статье анализируется чувство ответственности младшего школьника, которое рассматривается как интегральное новообразование, что проявляется в способности ребенка сознательно брать на себе простые учебные, моральные и общественные обязанности, выполнять их и прогнозировать последствия собственных действий. Указывается, что психологической основой формирования чувства ответственности есть процесс усвоения ценностей жизни, их трансформация в содержательные элементы представлений про моральне качества личности. Эффективность этого процесса зависит от включения ребенка в деятельность, получение позитивних результатов и характер его взаимоотношений из социальным окружением.

Ключевые слова: чувство ответственности, социальный опыт, ценности жизни, содержательные элементы представлений, моральные качества, волевые качества.

Tkachuk T.A.
Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University in Pereiaslav-Khmelnytskyi

PSYCHOLOGICAL CONDITIONS FOSTERING A SENSE OF RESPONSIBILITY YOUNGER SCHOOLCHILDREN

Summary
The article examines the sense of responsibility of the younger schoolboy, which is regarded as an integral tumor that manifests itself in a child's ability to consciously take on themselves simple educational, moral and social responsibilities, and carry them to predict the consequences of their actions. Indicates that the psychological basis for forming a sense of responsibility is a process of assimilation of the values of life, transforming them into meaningful elements imaginations of moral qualities. The effectiveness of this process depends on the inclusion of the child into getting positive results and the nature of his relationship of the social environment.

Keywords: sense of responsibility, social experience, the value of life, substantial elements of the representations, moral qualities, volitional qualities.

УДК 159.922.75-053.6

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ШКОЛЯРІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Хуртенко О.В.
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

Досліджено окремий науковий напрямок, що вивчає проблеми творчості і творчої діяльності. Визначено чинники розвитку творчих здібностей у підлітковому віці та умови їх розвитку. Визначено ряд суттєвих положень про поняття «здібності» та проаналізовано поняття «творчі здібності». Охарактеризовано підлітковий вік, як сприятливий період для розвитку творчих здібностей.
Ключові слова: здібності, творчість, креативність, підлітки, розвиток.

Постановка проблеми. В сучасній психології в цілому спостерігається активізація досліджень в галузі психології творчості, так як суспільна практика змушує науковців грунтовніше і активніше проводити дослідження з цієї проблематики, визнавши, що творчі досягнення мають не особистісний, а соціальний смисл.

У вітчизняній психології склався окремий науковий напрямок, що вивчає проблеми творчості і творчої діяльності: психологія творчості. В контексті цього творчість розглядається як основа і механізм розвитку психіки (Н.В. Кіпіані, А.М. Матюшкін, Я.А. Понамарьов, І.Н. Семенов, С.О. Сисоєва та ін.), а її дослідження пов'язується з закономірностями мислення (Н.Г. Алексєєв, С.М. Бернштейн, В.С. Біблер, О.К. Тихомиров, Е.Г. Юдін та ін.).

Дослідження з психології творчості, відомі під назвою «креативність», проводили і зарубіжні вчені: Дж. Гільфорд, С. Меднік, В. Сміт, К. Тейлор, Е. Торренс, Х. Трік, М. Уоллах, Д. Халперн та ін. Однак, як відмічають автори Н.Т. Алексєєв, С.М. Бернштейн, А.Н. Лук, Я.А. Понамарьов, Н.Г. Фролов, Е.Г. Юдін, М.Г. Ярошевський, вони не були достатньо результативними [1].

Питання про розвиток творчих здібностей дітей дошкільного й молодшого шкільного віку досить широко розроблялось у психолого-педагогічній літературі (Ю.З. Гільбух, В.М. Дружинін, А. Леві, В.О. Моляко, О.М. Матюшкин, Л.Ф. Обухова, Н.В. Хазратова та багато ін.), однак формуванню творчих здібностей у більш старшому, підлітковому віці належна увага не приділялась.

Одним з найважливіших завдань психологічної науки на сучасному етапі розвитку є вирішення проблеми формування творчої особистості, адже розвиток у людей творчого способу мислення давно перетворилося у соціальну необхідність. Але між розумінням проблеми і практичним втіленням у навчальному процесі спеціалізованих програм з розвитку творчих здібностей виникають труднощі, пов'язані насамперед з недостатньою визначеністю теоретичних питань, що врешті викликає значну кількість практичних ускладнень.

Підлітковий вік у певному розумінні є унікальним, адже багато складових психіки підлітка знаходяться в стадії активного формування. Підлітків відрізняє підвищена пізнавальна активність, розширення обсягу знань, поява нових мотивів навчання, що дозволяє займатися самостійною творчою працею. Але головним є те, що саме в цьому віці відбувається інтенсивний розвиток логічного мислення (стадія формальних операцій, за Ж. Піаже), що визначальним чином впливає на всі інші пізнавальні процеси та інтелект у цілому. Суттєві зрушення відбуваються і в розвитку самосвідомості, відбувається активне становлення особистості. Усе це в комплексі є гарною базою для розвитку творчих здібностей.

Мета статті – дослідити особливості та умови розвитку творчих здібностей дітей підліткового віку.

Аналіз наукових досліджень. Аналіз наукової літератури (Б. Ананьєв, Д. Богоявленська, О. Дяченко, К. Дункер, Г. Костюк, Н. Лейтес, О. Матюшкін, В. Моляко, К. Платонов, Я. Пономарьов, С. Рубінштейн, Б. Теплов, В. Юркевич та ін.) з досліджуваної проблеми дозволив визначити ряд суттєвих положень про:

здібності, як індивідуально-психологічні особливості, що визначають міжіндивідуальні відмінності; це положення має виключне значення для діагностики творчих здібностей та визначення загального й індивідуального в їх виявленні і розвитку;

здібності, як індивідуальні особливості, що зумовлюють успішність певної чи кількох видів діяльності; у зв'язку з цим особливого значення набуває питання про якісні характеристики діяльності, в якій здібності виявляються, реалізуються і розвиваються;

здібності, як складне психічне утворення, що має компонентну структуру, оскільки:

а) у процесі конкретної діяльності формуються не тільки відповідні загальні здібності, а й початкові елементи спеціальних здібностей до інших суміжних сфер;

б) розвиток загальної (складної) здібності залежить від міцності, стійкості та різноманітності зв'язків між окремими компонентами її структури поряд з мірою її розвитку в цілому, у взаємозв'язку і взаємозалежності між ними;

здібності, як психічні якості, що «зосереджують у собі всю психологію людини» і не можуть розглядатись окремо від спрямованості, досвіду, психічних процесів, емоційних станів; це положення акцентує на творчому потенціалі особистості, на необхідності досліджувати творчі здібності особистості як в індивідуально-психологічному, так і в соціально-психологічному аспектах [3].

Теоретичний аналіз показав, що творча діяльність людини обумовлюється специфічною

здібністю, яка отримала назву креативність. Креативність – це інтегративна, динамічна особистісна характеристика, що визначає здатність до творчості і є однією з умов самореалізації особистості. Її основним процесом є дивергентне мислення. Творчі здібності або креативність – явище багатокомпонентне, яке тісно пов'язане з особистісними і мотиваційними змінними [6].

Підходи до вивчення творчих здібностей, розглядаються переважно як когнітивний феномен із застосуванням кількісних методів їх вимірювання (Дж. Гілфорд, Ф. Баррон, Д. Заррінгтон, М. Уаллах, Е. Торренс, М. Холодна та інші). Творчі здібності – це здібність привносити щось нове у досвід, висувати оригінальні ідеї в умовах вирішення або окреслення нових проблем, усвідомлювати недоліки, суперечності, формувати гіпотези. При цьому критеріями творчого мислення є швидкість, оригінальність, гнучкість, усвідомленість, фантастичність, прагнення до інтелектуальної новизни і т.д.

Водночас на основі аналізу праць вітчизняних та зарубіжних вчених (В. Андреєв, А. Богоявленська, В. Дружинін, В. Моляко, Я. Пономарьов та інші) можна підкреслити, що прояв і становлення творчих здібностей є невіддільними від розвитку і розвиненості інших ознак особистості, серед яких дослідники виділяють: сміливість, незалежність суджень, схильність до заперечення звичного, оригінальність, розумову відкритість, чутливість до нового та незвичного, високу толерантність до невизначених ситуацій, ініціативність, інтенсивну пошукову мотивацію, схильність до самоактуалізації. У цьому контексті творчі здібності розглядаються як постійна і впевнена готовність особистості до самостійної пошукової діяльності, до прийняття самостійних рішень у невизначених чи складних ситуаціях, позитивна пізнавальна активність.

На основі аналізу літератури і власного узагальнення проблеми можна визначити зміст поняття «творчі здібності». Творчі здібності – це сукупність індивідуально-психологічних особливостей особистості, які забезпечують успішність виконання творчої діяльності. Інтелект виступає своєрідною базою, що визначає прояв і розвиток творчих здібностей. Подальший їх розвиток не корелює прямо з розвитком інтелекту, а характеризується зростаючим впливом соціальних факторів, активності самого індивіда, його життєвого досвіду.

Виклад основного матеріалу. Трактування різними авторами поняття «творчі здібності» визначається їх підходами до пояснення природи даного феномена.

Усі підходи до розуміння творчості можна умовно розбити на чотири групи: дослідження продуктів творчої діяльності; дослідження впливу зовнішніх умов, насамперед соціальних; дослідження творчого процесу; вивчення особистості творця: залежність творчої продуктивності від інтелекту в цілому; творчість як важлива характеристика самоактуалізації [7].

Проблема розвитку творчих здібностей особистості не зводиться до вироблення конкретних завдань, а має розглядатися у площині «особистість – соціальне оточення». А тому, на наш погляд, важливим є аналіз соціальної ситуації розвитку – місця особистості в системі соціальних відносин. Система соціальних взаємозв'язків тільки тоді стає ситуацією розвитку, коли її вимоги сприймаються особистістю як актуальні саме для неї. Соціальна ситуація розвитку впливає на розвиток не тільки творчих здібностей, а й ціннісних орієнтацій, певних знань, умінь, навичок.

Природа здібностей вітчизняними вченими трактується з позицій діяльнісного, функціонально-генетичного та суб'єктного підходів. Представники діяльнісного підходу (Л. Виготський, С. Рубінштейн, Б. Теплов та ін.) розглядають здібності як властивості чи особливості особистості, що зумовлюють успішність виконання діяльності.

Представники функціонально-генетичного підходу (Є. Ільїн, Б. Русалов та ін.) розглядають здібності з позицій функціональних систем, а генезис здібностей – з позицій спадковості.

Особливість суб'єктного підходу (Т. Артемґєва, С. Науменко, М. Холодна, В. Москвіна та ін.) полягає в тому, що творчі здібності розглядаються не як ізольована, відносно самостійна якість людини, а як істотно необхідна складова її життєдіяльності. За таких умов якісні відмінності є наслідком певної якості життєдіяльності особистості від життєвих орієнтирів і цінностей до вирішення практичних завдань (навчальних, соціальних тощо).

Якщо проаналізувати основні підходи до трактування природи і детермінації творчих здібностей, то можна зазначити, що Р. Стернберг і Є. Григоренко виділяють сім підходів: містичний, комерційний, психоаналітичний, психометричний, пізнавальний, соціально-особистісний і інтегральний. Крім цих напрямків, у дослідженні природи і детермінації (Г. Гутман, В. М. Бехтерєв, В. М. Вільчек, Я. Парандовський); психологічні теорії природи творчості (Т. Рібо, З. Фрейд, А. Адлер, Е. Кріс, Л. Кубі, С. Аріеті, Р. Мей, А. Ротенберг й ін.); гештальтиський (М. Вертгеймер і ін.); гуманістичний (Ш. Бюллер, А. Маслоу, Дж. Олпорт, К. Роджерс, Н. Роджерс, Е. Фромм).

Розвиток творчих здібностей у підлітковому віці визначається взаємодією низки чинників:

внутрішніх, до яких належать: вікові й індивідуально-психологічні особливості особистості (самооцінка, рівень тривожності, агресивність, спрямованість особистості, акцентуації характеру, властивості ВНД тощо), статеві відмінності, стилі (стратегії) організації розумової діяльності;

зовнішніх, що представлені чинниками мікросередовища: характером і системою сімейного виховання, впливом школи і спілкування з однолітками. Аналіз цих чинників дуже важливий для визначення шляхів розвитку та формування творчих здібностей в підлітковому віці [4].

Підлітковий вік характеризується підвищеною інтелектуальною активністю, багато сторін психічного розвитку підлітка активно формуються. Аналіз літератури з даної проблеми дозволяє припустити, що підлітковий вік є сприятливим періодом для розвитку творчих здібностей.

Розвиток здібностей є складним процесом. Кожна спеціальна здібність проявляється в свій час. Раніше всього проявляються музичні здібності, художні здібності проявляються пізніше і найбільш яскраво виражені в 13-14 років, в дитячі роки виявляються також літературні, математичні та інші здібності.

Підлітки прагнуть до самовдосконалення, незалежності, відмови від стереотипів, проте недостатній життєвий досвід, неадекватні думки про те, що відбувається піддають підлітка випадковим впливам. Усе це сприяє розвитку творчих здібностей.

Дослідників всього світу гостро цікавлять питання пошуку способів формування творчих здібностей. Серед найпоширеніших – тренінги інтелекту і емоційно-особистісної сфери, методи розвитку творчого і критичного мислення [2]. Також рівень розвитку творчих здібностей у підлітків може бути суттєво підвищений шляхом впровадження програми корекційно-розвивальних занять, що передбачають комплексне формування дивергентного і конвергентного мислення.

Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчує, що, поряд з іншими, найбільш адекватним методом вирішення проблеми формування творчих здібностей в підлітковому віці є виконання незвичайних, несподіваних завдань, які можна застосовувати на заняттях образотворчого мистецтва: малювання пальцем, паличкою, пензлем, пером; використання монотипії, малювання по зім'ятому папері, по сирій папері; поєднання різних художніх матеріалів, друкування зображень різними способами і матеріалами.

Застосування проблемних ситуацій (ситуацій утруднення) в навчальному процесі забезпечує включення підлітків в самостійну пошукову діяльність, спрямовану на дозвіл спеціально створених учителем проблем. Проте не всяка проблемна ситуація містить творчу задачу. Творча задача виникає тільки тоді, коли учневі необхідно знайти новий для нього спосіб, сформулювати нове знання, застосувати щось вже відоме в принципово нових умовах.

На підставі проаналізованих досліджень можна стверджувати, що здібності – це стійкі індивідуально-психологічні властивості особистості, які є необхідною внутрішньою умовою її успішної діяльності. Задатки як анатомо-фізіологічні особливості мозку і нервової системи є природною основою виникнення й функціонування здібностей, але з поняттям «здібності» не ототожнюються [7].

В загальнотеоретичному плані вченими обґрунтована необхідність і механізми формування здібностей у процесі навчання й виховання. При цьому їхній розвиток відбувається ефективніше за умови врахування як генетичних передумов, так і соціокультурних впливів середовища.

Загальновизнаним є положення про те, що здібності формуються в діяльності, проте у сучасних дослідженнях значна увага приділяється особливостям психічної організації суб'єкта, тобто потенціальним резервам особистості, від яких залежать творчі досягнення.

Творчість розглядається як продуктивна людська діяльність, здатна породжувати якісно нові матеріальні та духовні цінності, як діяльність, спрямована на самовираження і самоактуалізацію особистості, як взаємодія – джерело будь-якого розвитку, тощо [3].

Синтез понять «здібності» і «творчість» зумовив робоче визначення творчих здібностей як комплексу індивідуально-психологічних властивостей особистості, що є суб'єктивними умовами успішного виконання творчої діяльності [5].

Висновки. Отже, аналіз теоретичних досліджень дозволив визначити розуміння інтегративного характеру творчих здібностей, в якому переплітаються мотиваційні, когнітивні, евристичні, операційні та інші чинники. Досвід багатьох вітчизняних та зарубіжних психологів свідчить про вірогідність успішного формування у підлітків якостей творчої особистості. Для ефективного розвитку творчих здібностей школярів підліткового віку важливим є визначення рівня існуючих творчих здібностей.

Список літератури:

1. Гоцуляк Н.Є. Психологічні умови розвитку професійної креативності викладача іноземної мови: автореф.дис. канд.психол.наук / Н.Є. Гоцуляк. – Хмельницький, 2008. – 23 с.
2. Деревянко Т.М. Психотренинговые технологи развития креативного мышления / Т.М. Деревянко // Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы № 3(165). Серыя 3: Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія / ред. Комар Т.В. – Гродна: Установа адукацыі «Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы», 2013. – С. 149-154.
3. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В.О. Моляко, О.Л. Музики. – Житомир: Вид-во Рута, 2006. – 320 с.
4. Музика О.Л. Розвиток обдарованості та умови її втрати з позицій суб'єктно-ціннісного аналізу // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2005. – № 6. – С. 142-149.
5. Музика О.Л. Творчість з позицій суб'єктно-ціннісного аналізу // Актуальні проблеми науково-методичного забезпечення освітньої практики в системі післядипломної педагогічної освіти: Наук.-метод. зб. / За ред. М.М. Заброцького. – Київ-Житомир: ЖОІППО, 2006. – С. 118-126.
6. Яковлева Е.Л. Развитие творческого потенциала личности школьника // Вопр. психол. – 1996. – № 3. – С. 28-34.
7. Яценко Л.В. Природа творческой деятельности. Философско- методологический анализ: дис. докт. фил. наук / Л.В. Яценко – М., 1987. – 354 с.

Хуртенко О.В.
Винницкий государственный педагогический университет
имени Михаила Коцюбинского

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ ШКОЛЬНИКОВ ПОДРОСТКОВОГО ВОЗРАСТА

Аннотация
Исследовано отдельное научное направление, изучающее проблемы творчества и творческой деятельности. Определены факторы развития творческих способностей в подростковом возрасте и условия их развития. Определен ряд существенных положений о понятии «способности» и проанализировано понятие «творческие способности». Охарактеризован подростковый возраст, как благоприятный период для развития творческих способностей.
Ключевые слова: способности, творчество, креативность, подростки, развитие.

Khurtenko O.V.
Mykhailo Kotsyubynskyi State Pedagogical University of Vinnytsia

THE THEORETICAL FOUNDATIONS OF DEVELOPMENT OF CREATIVE ABILITIES FOR SCHOOLBOYS OF TEEN AGE

Summary
A separate scientific direction has been investigated, which studies the problems of creativity and creative activity. The specific factors of development of creative abilities in adolescence and conditions for their development are determined. A number of significant issues toward the concepts of «ability» as well as «creative abilities» have been defined and analyzed. The adolescence age has been characterized as a favorable period for the development of creative abilities.
Keywords: abilities, creativity, creativity, teenagers, development.

УДК 159.923

ПРОФІЛАКТИКА ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ ЯК УМОВА ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ПРАЦІВНИКІВ ПЕНІТЕНЦІАРНИХ ЗАКЛАДІВ

Шкраб'юк В.С., Млиниська М.М.
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Здійснено теоретичний аналіз причин, чинників, форм емоційного вигорання особистості. Обґрунтовано негативний вплив емоційного вигорання на психологічне благополуччя особистості. Розкрито особливості впливу даного синдрому на особистість у професійній діяльності. Проаналізовано психологічні механізми розвитку синдрому емоційного вигорання у працівників установ виконання покарань. Розглянуто рекомендації з профілактики емоційного вигорання у співробітників пенітенціарних закладів.
Ключові слова: психологічне благополуччя, синдром «емоційного вигорання», емоційне виснаження, особистість, профілактика.

Постановка проблеми. За останні десятиліття питання психологічного благополуччя все частіше стає предметом вивчення психологів. Це викликано гострою для психологічної науки та практики необхідністю у визначенні того, що саме є основою для внутрішньої рівноваги особистості, яким чином здійснюється регуляція поведінки та як можна допомогти людині у вирішенні питання благополуччя.

Одним із актуальних проблем сьогодення є збереження психічного здоров'я та підтримання психологічного благополуччя працівників установ виконання покарань, діяльність яких здійснюється під впливом особливих психологічних, соціальних і правових умов, характеризується низкою специфічних особливостей та відноситься до групи професій з підвищеною моральною відповідальністю. Характер діяльності працівників пенітенціарних закладів, складність умов її здійснення, психоемоційні та фізичні навантаження сприяють швидкому розвитку емоційного вигорання особистості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми психологічного здоров'я та чинники психологічного благополуччя особистості розглядалися такими науковцями як Б.С. Братусь,

В.М. Павленко, Н. Бредберн, Л.В. Куликов; питання задоволеністю професійною діяльністю аналізували І.В. Заусенко, Р.М. Шаміонов; синдром «емоційного вигорання» вивчали Л. Карамушка, Т. Ранинська, К. Маслач, В.В. Бойко; особливості професійного стресу та окремі прояви синдрому емоційного вигорання досліджували В. Зеньковський, А. Реан; професійну деформацію та емоційне вигорання працівників установ виконання покарань та правоохоронних органів вивчали С.П. Безносов, Б.Д. Новиков, В.С. Медведев та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Відомо, що робота в установах виконання належить до найбільш складних професій, яка висуває дуже високі психологічні та психофізичні вимоги до працівників. Умови, в яких працюють співробітники характеризуються непередбачуваністю ситуації і тому виступають екстремальними. Висока нервово-психічна напруженість вимагає не тільки професійної компетенції, але і доволі високого рівня емоційної стійкості та фізичної витривалості. Через специфіку діяльності у працівників установ виконання покарань спостерігаються різні негативні зміни у сфері здоров'я, зумовлені впливом синдрому «емоційного вигорання». Даний синдром є наслідком довготривалого впливу стресу, що призводить до стану емоційного, психологічного та фізичного виснаження.

Метою статті є висвітлення негативного впливу емоційного вигорання на психологічне благополуччя особистості та надання рекомендацій з профілактики даного синдрому у співробітників пенітенціарних закладів.

Виклад основного матеріалу. На даний час сформувалося доволі багато уявлень про те, який зміст необхідно вкладати в поняття «психологічне благополуччя». На думку вітчизняних дослідників (П.П. Фесенка та Т.Д. Шевеленкової [9]) психологічного благополуччя є складним цілісним переживанням, що виражається у суб'єктивному відчутті щастя, задоволеності собою й особистим життям, а також пов'язане з базовими людськими цінностями та потребами. Науковець Р.М. Шаміонов [8] розглядає психологічне благополуччя як поняття, що виражає власне ставлення людини до своєї особистості, свого життя і процес, що має важливе значення з погляду засвоєння нормативних уявлень про зовнішнє і внутрішнє середовище, і характеризується відчуттям задоволеності.

Психологічне благополуччя особистості складається з чотирьох відносно автономних ієрархічних рівнів [1, 9]:

1. Рівень психосоматичного здоров'я – як відображення взаємозв'язку психічної та соматичної сфери людини.

2. Рівень психічного здоров'я – як прояв внутрішньої цілісності, гармонії з оточуючим середовищем, особистісної зрілості.

3. Рівень соціальної адаптації – як стан рівноваги з соціальним середовищем.

4. Рівень психологічного здоров'я – як здатність до розуміння змісту свого існування.

Кожен рівень – це відповідний етап функціонального здоров'я особистості, які в сукупності і утворюють цілісність, тобто повноцінне здоров'я. Психологічне благополуччя особистості є одним із визначальних чинників не тільки особистого життя людини, але і професійної діяльності, а повноцінне психічне здоров'я – важливою умовою професійної самореалізації особистості.

Вперше термін «burnout» (вигорання) був використаний в науці американським психіатром Х.Дж. Фрейденбергом у 1974 р. для опису особливого розладу особистості у здорових людей, який виникає внаслідок інтенсивного та емоційно насиченого спілкування в процесі професійної діяльності з клієнтами, пацієнтами, учнями. До цього дане поняття найчастіше використовувалося у зв'язку з концепцією професійного стресу і визначалося як нездатність подолати стрес, що призводить до деморалізації, фрустрації і зниження продуктивності діяльності [8].

Велике зацікавлення викликають дослідження В.В. Бойко [1], який вважає, що емоційне вигорання – це вироблений людиною механізм психологічного захисту у формі повного чи часткового виключення емоцій у відповідь на психотравмуючі впливи. Емоційне вигорання – динамічний процес, що виникає поступово, у повній відповідності з механізмом розвитку стресу.

Психологи (Н.А. Коинкова, В.А. Тропов) виділяють наступні групи симптомів, які є характерними для синдрому емоційного вигорання:

– фізичні симптоми: втома, фізичне виснаження; безсоння; утруднене дихання, запаморочення, нудота, погане самопочуття; надмірна пітливість, тремтіння; підвищення артеріального тиску; захворювання шкіри, виразки;

– емоційні симптоми: нестача емоцій; песимізм, цинізм в роботі та особистому житті; байдужість, відчуття фрустрації, безпорадності, дратівливість, агресивність, тривожність, нездатність зосередитися, депресія, почуття провини, втрата ідеалів, надії та професійних перспектив, домінування почуття самотності;

– поведінкові симптоми: робочий час більше 45 годин на тиждень, під час робочого дня проявляється втома та бажання відпочити, байдужість до їжі, недостатнє фізичне навантаження, куріння, вживання алкоголю, ліків, імпульсивна емоційна поведінка;

– інтелектуальний стан: зменшення інтересу до нових теорій та ідей в роботі, виникнення втоми, апатії, інтересу до життя, байдужість до нововведень, формальне виконання роботи;

– соціальні симптоми: відсутність часу чи енергії для соціальної активності, зменшення активності та інтересу до відпочинку, обмеження соціальних контактів роботою, відчуття ізоляції, нерозуміння інших, відчуття нестачі підтримки з боку сім'ї, друзів, колег тощо [4, 7].

Аналізуючи дану проблему, Е.Ю. Райкова наголошує, що емоційне вигорання це довготривалий процес и виділяє в ньому 3 стадії [6]:

1. Перша стадія – нервове напруження. Проявляється на рівні виконання функцій, неусвідомлюваної поведінки: забування якихось моментів, збої у виконанні рухових дій тощо. Зазвичай на ці симптоми ніхто не звертає уваги. Залежно від характеру діяльності, рівня нервово-психічного навантаження та особистих якостей працівника пенітенціарного закладу ця стадія може тривати 3-5 років.

2. Друга стадія – опір. Спостерігається зниження зацікавленості роботою, спілкуванням

з іншими (в тому числі і вдома, з друзями), збільшення апатії наприкінці тижня, поява стійких соматичних симптомів (немає сил, енергії, головний біль увечері, «мертвий сон без сновидінь», збільшення числа простудних захворювань тощо), підвищується дратівливість. Тривалість другої стадії – 10-15 років.

3. Третя стадія – емоційне вигорання (виснаження). Характерним її проявом є повна втрата інтересу до роботи і життя загалом, емоційна байдужість, відчуття постійної нестачі сил. Ця стадія може тривати 10-20 років.

Варто зауважити, що важливе значення в діяльності працівників пенітенціарних закладів має їх емоційна налаштованість, яка безпосередньо впливає на характер виробничих стосунків, на перспективу професійних прагнень, а також на безпеку людей, які працюють із засудженими. Сфера діяльності таких осіб вимагає від них стресостійкості, високої емоційної саморегуляції, суворої регламентації діяльності та службової взаємодії. Загалом це можна розглядати в якості показників емоційного здоров'я та психологічного благополуччя.

Робота з засудженими відзначається суперечливим характером, оскільки пов'язана, з одного боку, з перевихованням засуджених та їх ресоціалізацією, а з іншого – з постійним контролем їх поведінки та контактів з кримінальною субкультурою, яка сама є закритою і суворо структурованою. Виховна робота з засудженими має будуватися у рамках особистісного підходу, приймаючого, толерантного ставлення до їх особливостей, їх минулого, сьогодення та майбутнього, а також зацікавленості у їхньому розвитку і соціально-позитивній самореалізації. З іншого боку, практично у кожного працівника пенітенціарного закладу існує психологічний бар'єр, пов'язаний з толерантним ставленням до засуджених, який або ігнорується, або приховується і не знаходить адекватного вираження у професійній діяльності. Також причиною є неправильне застосування стягнень та заохочень до засуджених [2].

Емоційне вигорання негативно впливає на виконання працівниками установ виконання покарань професійної діяльності, оскільки призводить до емоційної та особистої байдужості, неадекватного емоційного реагування, психосоматичних порушень. Зникнення гостроти відчуттів та переживань у сфері емоцій, збільшення кількості конфліктів у колективі, втрата відчуття цінності професійної діяльності, тривожність, депресія – все це супроводжує процес формування синдрому емоційного вигорання.

Найбільш часто особистісні зміни у пенітенціарних працівників проявляються зниженням ефективності професійної діяльності, змінами людських якостей і, перш за все моральних, коли людина втрачає вірне уявлення про зміст служби, не поважає себе за те, що працює із засудженими, сприймає роботу як засіб досягнення власних егоїстичних цілей [3, 10].

Вивчаючи питання професійної деформації працівників пенітенціарної системи, можна виділити низку її характерних рис, які сприяють формуванню комплексного уявлення про це негативне явище. Зокрема, можна виокремити такі риси:

– за характером – це процес впливу низки факторів як зовнішніх (оточуючого середовища, змісту, умов, тривалості виконання службово-трудової діяльності тощо), так і внутрішніх особливостей самої особи (світоглядних, моральних, психологічних, емоційних, вольових, інтелектуальних особливостей, наявності психічних аномалій тощо) на працівника установи виконання покарання;

– за походженням – це результат саме професійної діяльності особи та виконання нею функціональних обов'язків;

– за наслідком – це вплив на якість (професіоналізм, компетентність, ініціативність, чесність, відданість справі України тощо) службової (трудової) діяльності, що виконується працівником пенітенціарної системи;

– за об'єктом впливу – це структура особистості (стереотипів сприймання, ціннісних орієнтацій, характеру, способів спілкування та поведінки тощо) працівника установ виконання покарань [2, 7].

Таким чином, у структурі професійної деформації працівників пенітенціарної системи можна виділити елементи, які слід вважати об'єктами організаційно-правового впливу, спрямованого на попередження та подолання цього негативного явища. Зокрема, такими елементами є: особистість працівника установи пенітенціарної системи; сукупність факторів негативного впливу (зовнішніх та внутрішніх); процес деформації; наслідок деформації (якість службової (трудової) діяльності, порушення дисципліни та законності.

При аналізі проблеми емоційного вигорання працівників пенітенціарних закладів, можна виділити такі групи чинників, що призводить до виникнення емоційного вигорання [3, 4, 7]:

1) чинники, зумовлені специфікою самої роботи, до якої можна віднести: детальну правову регламентацію діяльності, наявність владних повноважень, підвищена відповідальність за результати власних дій, психічне та фізичне надмірне навантаження, яке пов'язане з нестабільним графіком, відсутність часу для відпочинку та відновлення потрачених сил, необхідність в процесі виконання службової діяльності вступати в контакт зі злочинцями, що може привести до засвоєння елементів кримінальної субкультури;

2) індивідуально-психологічні чинники, до яких відносять: недостатня професійна підготовка працівників, завищені особистісні очікування, професійні установки (сприймання інших людей як можливих порушників закону), особливості соціально-психологічної дезадаптації особистості працівників, які призводять до прояву агресії, схильності до насильства, жорстокості, зміна мотивації діяльності (втрата інтересу до діяльності, розчарування в професії);

3) соціально-психологічні чинники. До них відносяться: неадекватний та жорсткий стиль керівництва підлеглими; низька суспільна оцінка діяльності працівників установ виконання покарань, що часто призводить до невпевненості в необхідності власної професії.

З метою профілактики емоційного вигорання доцільно проводити роботу з оптимізації організації професійної діяльності працівників пенітенціарних закладів, застосовувати справедливу систему заохочень та покарань, покращувати

матеріально-побутові умови підлеглих. Необхідно враховувати, що служба в пенітенціарних закладах, в ситуаціях з розподілом відповідальності значно обмежує розвиток синдрому емоційного вигорання, а нечіткий та нерівномірний розподіл відповідальності за результати власної діяльності виступають чинником ризику.

Профілактика емоційного вигорання співробітників установ виконання покарань повинна бути спрямована на вивчення розумно поповнювати та використовувати особистісні ресурси, знижуючи вплив стресогенних чинників професійної діяльності. Для цього необхідне проведення занять з психологічного просвітництва в сфері змісту ресурсів по відновленню психічного здоров'я, вивчення способів адекватного емоційного реагування, розвитку мотивації до особистісного росту та усвідомленої регуляції свого життєвого шляху [2].

Профілактика емоційного вигорання полягає в тому, що людина відкрита новому досвіду, прагне до того, чого хоче, але при цьому не поспішає і дає собі багато часу для досягнення позитивних результатів в роботі та житті. Необхідно мати підтримку у вигляді важливого для людини соціального життя (наявність сім'ї і друзів у стосунках з якими існує комфорт).

Важливою складовою роботи з профілактики емоційного вигорання виступає робота психолога з працівниками, спрямована на підвищення усвідомленості вибору даної професійної діяльності. Розуміння й прийняття значущості своєї праці допомагає знайти персональну цінність та зміст в роботі. Щоб уникнути емоційного виснаження необхідно аналізувати та оцінювати задоволеність власним життям. Таким чином, вироблення стратегії долаючої поведінки та усвідомлена регуляція життєвого шляху виступають важливим компонентом з профілактики синдрому емоційного вигорання та підвищення рівня психологічного благополуччя у працівників пенітенціарних закладів [5].

Висновки і пропозиції. Розроблення заходів профілактики синдрому «емоційного вигорання» виступає важливою та перспективною для збереження кадрового потенціалу установ виконання покарань. Ризик «вигорання» може бути зменшений шляхом інноваційних перетворень внутрішнього середовища організації, навчання працівників веденню здорового способу життя, навичкам ефективного ділового спілкування, стратегіям поведінки в конфліктних ситуаціях, підвищенню стресостійкості.

Список літератури:

1. Бойко В.В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других / В.В. Бойко. – М.: Информ. Издат. Дом Филин, 1996. – С. 132-147.
2. Зобков В. Про удосконалення профілактичних заходів проти жорстокості і професійної деформації офіцерів виправно-трудових колоній / В. Зобков, В. Смірнов, В. Гришин // Професійний фізіолог. – К., 2000. – № 3. – С. 11-17.
3. Ильина Е.С. Экстремальная профессия – сотрудник УИС / Е.С. Ильина // Развитие личности. – 2002. – № 4. – С. 169-173.
4. Коинкова Н.А. Особые условия профессиональной деятельности как причина возможных личностных деформаций / Н.А. Коинкова // Психопедагогика в правоохранительных органах. – 2001. – № 1(15). – С. 11-15.
5. Медведєв В.С. Шляхи попередження та подолання професійної деформації працівників УВП / В.С. Медведєв // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – К.: Вид-во КІВС, 1996. – № 1. – С. 42-47.
6. Райкова Е.Ю. Терапия и профилактика профессионального выгорания у представителей помогающих профессий / Е.Ю. Райкова // Молодой ученый. – 2011. – Т. 2. – № 5. – С. 92-97.
7. Тропов В.А. Особенности синдрома эмоционального выгорания и профессионально-личностных изменений у оперативных сотрудников уголовно-исполнительной системы / В.А. Тропов, И.А. Новикова, П.И. Сиидоров // Экология человека. – 2008. – С. 14-18.
8. Шамионов Р.М. Психология субъективного благополучия личности / Р.М. Шамионов. – Саратов, 2004. – 177 с.
9. Шевеленкова Т. Психологическое благополучне личности (обзор основних концепций и методика исследования) / Т. Шевеленкова, П. Фесенко // Психологическая диагностика. – 2005. – № 3. – С. 95-129.
10. Штефан Е.Ф. Особенности эмоционального выгорания у сотрудников исправительных учреждений, включенных в служебное общение с осужденными / Е.Ф. Штефан // Вестник института: преступление, наказание, исправление. Психологические науки, 2016. – № 33. – С. 73-76.

Шкрабюк В.С., Млыниская М.М.
Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника

ПРОФИЛАКТИКА ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ВЫГОРАНИЯ КАК УСЛОВИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО БЛАГОПОЛУЧИЯ СОТРУДНИКОВ ПЕНИТЕНЦИАРНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

Аннотация
Осуществлен теоретический анализ причин, факторов, форм эмоционального выгорания личности. Обоснованно негативное влияние эмоционального выгорания на психологическое благополучие личности. Раскрыты особенности влияния данного синдрома на личность в профессиональной деятельности. Проанализированы психологические механизмы развития синдрома эмоционального выгорания у работников учреждений исполнения наказаний. Рассмотрены рекомендации по профилактике эмоционального выгорания у сотрудников пенитенциарных учреждений.
Ключевые слова: психологическое благополучие, синдром «эмоционального выгорания», эмоциональное истощение, личность, профилактика.

Shkrabyuk V.S., Mlynishka M.M.
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

PREVENTION OF EMOTIONAL EXPRESSION AS A CONDITION OF PSYCHOLOGICAL WELL-BEING OF EMPLOYEES OF PENITENTIAL INSTITUTIONS

Summary
Theoretical analysis of causes, factors, forms of emotional burnout of the person is carried out. The negative influence of emotional burnout on the psychological well-being of the individual is substantiated. The peculiarities of the influence of this syndrome on personality in professional activity are revealed. The psychological mechanisms of the development of emotional burnout syndrome in employees of penitentiary institutions are analyzed. Recommendations on the prevention of emotional burnout at the penitentiary institutions are considered.
Keywords: psychological well-being, syndrome of «emotional burnout», emotional exhaustion, personality, prevention.

УДК 159.9

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ УВАГИ У ОСІБ З СИНДРОМОМ АСПЕРГЕРА

Шувалов О.В.
Компанія ТОВ «Освіта Фреш 360»

Проблема досліджень аутизму у сучасному світі, стоїть гостро на тлі зростання дітей з цим складним явищем. У статті виділяється окремий тип цього розладу, а саме синдром Аспергера. Розглянуті різні погляди аспекти формування терміну синдром Аспергера (СА), як феномену. Проілюстровано різні погляди на особливості розвитку уваги, як вітчизняних так і зарубіжних вчених. Підкреслено значущість подальших досліджень та проблеми які можуть виникати у дітей з СА.
Ключові слова: Ганс Аспергер, синдром Аспергера, увага, розлади аутичного спектру, аутизм, РАС, СА.

Постановка проблеми. Проблема психічного здоров'я дітей та підлітків існує не перший рік та охоплює великий спектр проблем наукового пошуку. За останні роки не тільки в Україні, а і в усьому світу проблема розладів спектру аутизму у дітей та молоді посіла одну з основних проблем дитячої психології та психіатрії. Аутизм загалом вивчені на теренах України на не високому рівні, а синдром Аспергера, як окреме явище зустрічається лише в загальних описах і як правило з посиланнями на закордоні дослідження.

Формування цілей статті. Метою статті є загальний огляд феномену синдрома Аспергера: історичний огляд становлення даного явища, як окремої нозології, особливості розвитку уваги у осіб з СА.

Викладення основного матеріалу. У 1911 р. швейцарський психіатр E. Bleuler використав поняття психопатологічний феномен «аутизм» у значенні центрального симптому у осіб з шизофренією. E. Bleuler вкладав такий зміст у це поняття: «відірваність асоціацій від даних досвіду, ігнорування реальних стосунків», захисна пристосованість щодо душевного болю, що дає людині можливість уникнути непосильних для неї вимог довкілля.

З часом поняття «аутизм» увійшло до наукової спільноти вчених, і стало широко використовувати стосовно не лише шизофренії, але й інших патологічних станів. Багато дослідників внесли свої доповнення до поняття аутизму. E. Kretschmer відзначав взаємозв'язок аутизму з шизоідністю; на думку E. Minkowski, аутизм є наслідком порушення «вітального» інстинкту. Класик російської психіатрії В. Гиляровский у 30-х роках говорив про аутизм як «своєрідне порушення свідомості самого «Я», при цьому підкреслюючи, що такі особи замкнені та відчужені від навколишнього світу [10, с. 14].

«Синдром Аспергера, або так званий аутизм з високими можливостями названий на честь австрійського педіатра та психіатра Ганса Аспергера. Такий термін був запропонований англійським психіатром L. Wing у публікації 1981 р. та введений в Міжнародний Класифікатора Хвороб, як окрема нозологія [11].

У своїй статті 1981 р. L. Wing приводила аргументи, що феномен аутизму не можна охопити кількома статичними критеріями, існують сильні індивідуальні відмінності та розбіжності у розвитку таких осіб. Вона припустила, що аутизм може виявлятися, у відчуженості, так і у «дивній» з соціальної точки зору поведінці. L. Wing виявила, що діти з дивною соціальною поведінкою часто були дуже балакучі і нагадували клінічні випадки описані Гансом Аспергером. L. Wing не заперечувала наявність у таких дітей аутизму, натомість вона висунула припущення що існує не лише аутизм як такий, а скоріше певний спектр таких розладів з різними ступенями тяжкості у комунікативній, поведінковій, словесних та когнітивних сферах.

Припущення L. Wing про спектр аутизму, прояснило, сенс змін в поведінці у процесі онтогенезу, часто від відчуженості до соціальної дивацтва, а також виявило нову проблему, а саме, чому генетично пов'язані особи можуть демонструвати сильну розбіжність у проявах аутичних розладів.

На сучасному рівні розвитку науки синдром Аспергера визначається, як одне з п'яти загальних (первазивних) порушень розвитку, які характеризуються труднощами в соціальній взаємодії, а також обмеженим, стереотипним, повторюваним репертуаром дій та думок. Особи з синдромом Аспергера мають як мінімум нормальний або високий інтелект,але нестандартні або слаборозвинені соціальні здібності; через це їх емоційних та соціальний розвиток відбувається з затримкою [1, с. 27].

Хоча симптоми у осіб з СА мають розбіжності в залежності від віку та особливостей розвитку, дослідники С. Бренда, Х. Крістен виділяють п'ять типових особливостей цього розладу, які зустрічаються в різному віці:

· Складності у розумінні соціальних та комунікативних сигналів

· Ритуальність поведінки та не гнучке функціональне планування

· Повторення фраз та жестів

· Проблеми з навичками дрібної моторики та сенсорної інтеграції

· Фокусованість уваги на певній темі та завданні.

Роботи Ганса Аспергера проілюстрували складну диференціацію синдрому Аспергера від обсисивно-компульсивного розладу, шизоїдної акцентуації та синдрому дефіциту уваги [2, с. 10] Так, ще Ганс Аспергер підкреслював, що у своїй практиці він часто спостерігав у порушення розвитку уваги у дітей с аутичними порушеннями.

Дослідження E. Fein показали що, як мінімум 75% дітей з синдромом Аспергера, мають специфічні проблеми у навчанні, які наявні у дітей з синдромом дефіциту уваги. A. Nyden та ін. виділяють чотири компоненти уваги, як психічного процесу: здатність утримувати увагу, концентрувати увагу на релевантній інформації, змінювати об'єкт уваги за необхідністю та кодувати увагу (тобто запам'ятовувати те на чому фіксують увагу). У дітей з синдромом Аспергера виникають проблеми з усіма компонентами уваги [3].

Вузькість обсягу уваги у осіб з СА відзначається багатьма дослідниками. Так, Т. Грендін і М. Скаріано доводять у своїх публікаціях про вузькість обсягу довільної уваги осіб з аутизмом, яка проявляється в особливостях запам'ятовування [4].

Хоча особи з СА відрізняються від інших проявів аутизму варто підкреслити що деякі аспекти уваги для СА і іншими проявами аутизму є спільними. В. Каган переконливо доводить, що довільна цілеспрямована увага в аутичних дітей, завжди більш-менш є порушеною: вона важко залучається, погано фіксується, легко розсіюється. У проведених В. Башиною експериментах, було доведено, що діти з аутизмом істотно відстають від норми в показниках обсягу уваги [6; 4].

В.М. Башина та Н.В. Сімашкова в ході проведення експериментального дослідження виявили дефіцит зорової і слухової уваги в дітей з аутизмом. Автори вказують на вибірковість та короткочасний характер уваги в дітей зазначеної категорії [6].

Є.М. Мастюкова відзначає нестійкість та малий обсяг уваги, недорозвинення всіх форм довільної уваги в дітей із РДА, які виявляються порівняно швидко при виконанні ними будь-якого нескладного завдання. Г. Красильников дійшов висновку, що увагу дітей із РДА важко залучити, вона нестійка, діти легко відволікаються, їм властива слабкість активної уваги, необхідної для досягнення заздалегідь поставленої мети. Привернення уваги дитини з аутизмом молодшого віку можливе тільки за допомогою яскраво виражених подразників, проте тривало зосередити її на чомусь надзвичайно складно.

Слабкість довільної уваги, на думку Л. Шипіциної, визначає відсутність цільового спрямування ознак уваги, що виражається в прагненні аутиста обійти труднощі, не намагаючись їх подолати. Слабкістю ж довільної уваги пояснюється прагнення дитини з РДА до частої зміни об'єктів уваги, перенесення уваги з цілого на частину, зі змісту на форму, на окрему ознаку. В. Башина експериментально довела, що діти з аутизмом істотно відстають від норми в показниках обсягу уваги [6].

З точки зору нейропсихологічного аспекту розглядали аутизм К. Лебединська, О. Нікольська, які вказують на перевагу в дітей-аутистів мимовільної уваги над довільною. Це пояснюють особливостями нейродинаміки: слабкістю внутрішнього гальмування і різко вираженим зовнішнім гальмуванням, яке лежить в основі частих відволікань уваги і її нестійкої спрямованості [4].

Є. Мастюкова зазначає, що основним джерелом порушення уваги є коливання психічної активності, яке є проявом летючих, короткочасних фазових станів у корі головного мозку. Це обумовлює швидку виснаженість процесів, яка може настати відразу після деякого розумового напруження. Падіння та коливання тонусу психічної активності може мати місце в кожної дитини з ослабленою нервовою системою (навіть у дітей з нормальним психічним та емоційним розвитком). Однак у багатьох дітей-аутистів коливання тонусу психічної активності виникає дуже часто. Науковець стверджує, що в деяких аутичних дітей із розумовою відсталістю складно буває викликати навіть пасивну мимовільну увагу: це вдається зробити, застосовуючи лише сильні, що діють тривалий час, подразники – яскравий предмет, гучний звук. Іноді увагу дитини може ненадовго привернути й незначний подразник (стук, шерех, світло), проте зосередитися на чому-небудь протягом більш тривалого часу вона не в змозі. В аутичних дітей порушення уваги виявляється в різноманітних формах: «непроникненні» або свого роду застиганні, «повторюваності», коли недорозвинення уваги проявляється в нав'язливих повторних діях, нездатності направляти і фіксувати свій погляд внаслідок або безперервної рухливості очей, або, навпаки, спрямованості погляду в одну точку і труднощі зі сповільненістю її переміщення. Слабкість уваги і її малий обсяг призводять до того, що зовнішні сигнали не сприймаються [9].

Н. Білопільська вказує на неуважність аутичної дитини, яка проявляється у невмінні зо-

середитися на деталях; нездатності утримувати увагу та чути звернену до неї мову; безпорадності в доведенні завдання до кінця; негативному (байдужому) ставленні до завдань, що вимагають напруги; забудькуватості (дитина не здатна зберегти в пам'яті інструкцію до завдання упродовж його виконання); втрати предметів, необхідних для виконання завдання [4].

Attwood T. підкреслював велике роль мотивації у роботі різних компонентів уваги дітей з СА. У випадку високої мотивації та інтересу до матеріалу у дітей та підлітків з СА рівень концентрації уваги може перевищувати норму у порівнянні з нейротиповими дітьми та підлітками. У випадку повної концентрації уваги, знижується перемикання уваги та будь яке реагування на сторонні сигнали, а стан в я кому перебуває дитина повністю зацікавлена дитина з СА нагадує транс та унеможливлює перемикання на іншу форму діяльності [3].

Висновки. Багато проблем у осіб з Синдромом Аспергера, які виникають через їх особливості розвитку породжують не тільки проблеми в навчанні, а і проблеми з оточенням. Важливими залишається проблема втручання (або не втручання) в такі ментальні особливості, яка до того ж ще і складно диференціюється від шизотипових психопатій та високофункціонального аутизму. Подальші дослідження повинні бути спрямовані на виявлення тих побутових проблем, в основі яких лежить особливості когнітивної та поведінкової сфери.

Розвиток уваги це вагомим чинником шкільної успішності, варто підкреслити, що у дітей з синдромом Аспергера, через особливості у розвитку уваги існують цілий ряд проблем та специфічних педагогічних потреб. Варто підкреслити, що лише фахова допомога та комплексе дослідження зазначеного феномену, може покращити життя не тільки дітей з СА, а і сприятиме розвитку сучасної інклюзивної освіти.

Список літератури:

1. Чуприков А., Хворова Г. Розлади спектру аутизму: медична та психолого-педагогічна допомога / Анатолій Чуприков, Ганна Хворова – Львів: Мс, 2012. – 177 с.
2. Бренда С., Кристен Х. та ін. Руководство учителя по синдрому Аспергера [Електронний ресурс] / С. Бренда., Х. Кристен та ін.: Лондон Изд. (organization for autism Research, OAR) 2005.
3. Тони Эттвуда «Полное руководство по синдрому Аспергера» (Tony Attwood «The Complete Guide to Asperger's Syndrome»). Jessica Kingsley Pub. 2006.
4. Задоволення потреб дітей із аутистичним спектром порушень та іншими розладами: поліпшення їхнього здоров'я, освіти, життя.
5. Борис Микиртумов «Аутизм: история вопроса и современный взгляд / Б. Е. Микиртумов, П. Ю. Завитаев»: Н-Л; Санкт-Петербург; 2012. – 93 с.
6. Башина В. М. Аутизм в детстве – М.: Медицина, 1999. – 240 с.
7. Красильников Г. Т. Феноменология, клиническая типология и прогностическая оценка аутизма при шизофрении. Автореф. д.м.н. Томск, 1995. – 34 с.
8. Лебединская К., Никольский О. Диагностическая карта для исследования ребёнка первых двух лет жизни при предположении раннего детского аутизма / К. Лебединская, О. Никольская // Дефектология. – 1990. – № 3. – С. 51-56.
9. Мастюкова Е. Нарушение коммуникативного поведения при раннем детском аутизме. «Лечебная педагогика» (ранний и дошкольный возраст) / Е. Мастюковой Москва, «Владос». – 1997.
10. Скрипник Т. Феноменологія аутизму: Монографія / Скрипник Тетяна – К.: Видавництво «Фенікс», 2010. – 320 с.
11. Wing L. Asperger syndrome: a clinical account Lorna Wing, from the MRC Social Psychiatry Unit, Institute of Psychiatry, London.
12. Kuhn R., tr. Cahn C. «Eugen Bleuler's concepts of psychopathology». Hist Psychiatry. – 2004, 15(3): 361-6.

Шувалов А.В.
Компании ООО «Освита Фреш 360»

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ВНИМАНИЯ У ЛИЦ С СИНДРОМОМ АСПЕРГЕРА

Аннотация
Проблема исследований аутизма в современном мире, стоит остро на фоне роста детей с этим явлением. В статье выделяется отдельный тип этого расстройства, а именно синдром Аспергера. Рассмотрены различные взгляды и аспекты формирования синдром Асперегра (СА), как феномена. Проиллюстрировано разные взгляды на особенности развития внимания, как отечественных так и зарубежных ученых. Подчеркнуто значимость дальнейших исследований и проблемы, которые могут возникать у детей с СА.
Ключевые слова: Ганс Аспергер, синдром Аспергера, внимание, расстройства аутичного спектра, аутизм, РАС, СА.

Shuvalov O.V.
Company LLC «Osvita Fresh 360»

PECULIARITIES OF ATTENTION DEVELOPMENT IN PEOPLE WITH ASPERGER'S SYNDROME

Summary
The problem of research of autism in the modern world, is sharply against the background of the growth of children with this phenomenon. The article distinguishes a separate type of this disorder, namely Asperger's syndrome. Different aspects of the formation of the term Asperger syndrome (AS) as a phenomenon are considered. Illustrated different views on the peculiarities of the development of attention, both domestic and foreign scholars. The importance of further research and problems that may arise in children with AS are emphasized.
Keywords: Hans Asperger, Asperger syndrome, attention, autism spectrum disorders, autism, ASD, AS.

ВІЙСЬКОВІ НАУКИ

УДК 37.035.6:94(477)

СУТНІСТЬ ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ НА ЗАСАДАХ ВІЙСЬКОВИХ ТРАДИЦІЙ

Левицька А.А.
Чернівецький прикордонний загін
Державної прикордонної служби України

Стаття присвячена характеристиці сутності процесу формування патріотизму майбутніх офіцерів-прикордонників на засадах військових традицій. Проаналізовано різні підходи науковців та практиків до розуміння процесу формування патріотизму. За результатами аналізу наукових праць з проблеми та проведеного дослідження встановлено, що формування патріотизму майбутніх офіцерів-прикордонників на засадах військових традицій є цілеспрямованим процесом, важливою складовою формування їх особистості як громадянина-патріота, з високою патріотичною свідомістю, почуттям вірності та любові до Батьківщини, здатного до виконання оперативно-службових та службово-бойових завдань із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України. Встановлено, що методами формування патріотизму майбутніх офіцерів-прикордонників на засадах військових традицій є такі: інформаційні, дослідницькі, дискусійні, аналітичні, відео методи, круглі столи, тощо. Автор звертає увагу, що історія прикордонного відомства багата військовими традиціями, у яких втілилося все найкраще: безмежна відданість Батьківщині, висока пильність, професійна майстерність, героїзм та відвага. Протягом навчання в НАДПСУ військові та прикордонні традиції стають елементом світогляду майбутніх офіцерів-прикордонників.

Ключові слова: патріотизм, військові традиції, прикордонні традиції, методи формування патріотизму, майбутні офіцери-прикордонники.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Формування патріотизму молоді – одне з найскладніших завдань, яке стоїть перед сучасним українським суспільством. Історія теоретичних досліджень патріотичних цінностей, національної самосвідомості налічує не один десяток років. У сучасних умовах динамічної обстановки на державному кордоні, коли зросла складність оперативно-службових завдань, розв'язання яких знаходиться у прямій залежності від сформованості позиції прикордонника як громадянина-патріота, набуває особливої актуальності питання формування патріотизму майбутніх офіцерів-прикордонників. Досвід такої діяльності, який мали прикордонники донедавна, у сучасних умовах не є достатньо актуальним. Виникла потреба істотно переглянути традиційні методи і форми підготовки персоналу Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ), у тому числі щодо її патріотичної складової.

Тому підготовку офіцера, громадянина-патріота, відданого Військовій присязі та українському народові, визначено як один із основних шляхів реалізації Стратегії розвитку Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (далі – НАДПСУ) [1, с. 10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Теоретичну основу нашого дослідження становлять праці І. Беха, В. Борисова, І. Зязюна, М. Стельмаховича, Г. Філіпчука, М. Фіцули, Г. Шевченко та ін. Психологічні механізми формування і розвитку особистості, ціннісного ставлення до Батьківщини, патріотизму як структурного елемента національної свідомості досліджено у працях М. Боришевського, Г. Костюка, О. Сафіна та ін. Про необхідність формування патріотизму військовослужбовців наголошується в працях А. Галімова, І. Грязнова, Д. Іщенка, В. Мірошніченко, Л. Романишиної та ін. Багато сучасних науковців в різних теоретичних і практичних аспектах висвітлюють проблему передачі традицій та культурної спадщини українського народу (Л. Левчук, Д. Кучерук, В. Панченко, М. Ярмаченко). Висновки та положення зроблені цими та іншими вченими мають велику наукову цінність для з'ясування теоретичних та практичних аспектів зазначеної проблематики. Але у дослідженнях, які проводились, в прямій постановці не вивчалась проблема формування патріотизму майбутніх офіцерів-прикордонників на засадах військових традицій.

Метою статті є характеристика сутності процесу формування патріотизму майбутніх офіцерів-прикордонників на засадах військових традицій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначаючи за освітою ключову роль у формуванні, розвитку, збереженні культури і традицій, необхідно врахувати, що державна ідеологія в сфері освіти тільки в тому випадку може бути ефективною, якщо вона враховує власну історичну спадщину і світовий досвід [2].

Як зазначає В. Мірошніченко, у кожному виді діяльності протягом багатьох років, десятиріч складаються об'єктивні закономірності, які відіграють важливу роль в ефективності процесів організації і здійснення цієї діяльності. У сфері, що стосується

суб'єктивного чинника – діяльності людей – такими закономірностями є традиції. На основі традицій створюються моральні ідеали, принципи, переконання і норми, які визначають стосунки між людьми, а також ставлення громадян певного суспільства до своєї держави [3, с. 182].

Традиції, як і інші соціально-психологічні явища, виникають і виявляються в різних масштабах, на всіх рівнях громадського життя [4, с. 126]. Залежно від норм групування людей традиції можуть бути: національні; народні. А відповідно до професійної спрямованості праці серед них можна виділити: трудові; військові (бойові). Військові традиції – це правила, звичаї, норми поведінки, які склалися історично, виражають чесне та сумлінне ставлення військовослужбовців до виконання обов'язку перед Батьківщиною [3, с. 183]. Традиції реалізуються у ритуалах, символах, творах мистецтва, науці, мові тощо.

Основними традиціями прикордонної служби є такі:

постійне підтримання в свідомості кожного прикордонника особливої, надзвичайної значимості охорони кордону держави;

державні інтереси ставити вище особистих, політичних і партійних уподобань;

високий рівень фізичної підготовки прикордонників, їх стійкість і практична спроможність долати складнощі за будь-яких обставин;

наставництво;

надання особливого значення першому виходу прикордонника на кордон;

глибока повага прикордонників до населення прикордоння, опора на місцевих жителів та постійна ефективна співпраця з ними;

вірність зеленому кашкету (берету), що починає свою історію із далекого 1827 року, коли була введена форма одягу для перших прикордонників;

спадкоємність і тісний зв'язок між прикордонниками всіх поколінь;

вшанування героїв.

Щодо трактування патріотизму традиційно існують різні підходи серед науковців та практиків. Так, М. Ярмаченко визначає поняття «патріотизм» як «суспільний і моральний принцип, що характеризує ставлення людей до своєї країни, яке виявляється в певних діях і складному комплексі суспільних почуттів, що звичайно називається любов'ю до батьківщини». М. Ярмаченко називає такі вияви патріотизму як принципу моралі: «піклування про інтереси та історичну долю країни й готовність заради неї на самопожертви; вірність Вітчизні, що бореться з ворогами; гордість соціальними та культурними досягненнями своєї країни; співчуття до страждання народу і негативне ставлення до соціальних пороків суспільства; повага до історичного минулого вітчизни і успадкування від нього традицій; прив'язаність до місця проживання (до міста, села, області, країни загалом» [5, с. 356].

На думку А. Максютова, патріотизм – це любов до Батьківщини, свого народу, турбота про його благо, сприяння становленню й утвердженню України як суверенної, правової, демократичної, соціальної держави, готовність відстоювати її незалежність, служити і захищати її, розділити свою долю з її долею [6, с. 31].

Патріотизм – це комплексна якість людини, яка має конкретно-історичний, суспільно-політичний, національний характер. Без національних ознак патріотизм перетворюється в абстрактно-бюрократичний, чиновницький [7].

Т. Анікіна розуміє, що основу патріотизму як соціально-морального принципу складає його інтелектуальна сторона; у патріотизмі як у моральній якості особистості виступають як єдине ціле емоційно-почуттєвий, інтелектуальний та діяльнісний компоненти, причому останній з них відіграє провідну роль [8, с. 15-16]. Беручи до уваги думку дослідниці, що патріотизм на рівні буття – це складна інтегративна якість особистості, яка складається з емоційно-почуттєвого, інтелектуального та діяльнісного компонентів, зазначимо, що процес формування патріотизму включає в себе комплекс знань про Батьківщину, почуття любові до неї та активну діяльність, спрямовану на її процвітання. Для того щоб своєю діяльністю здійснювати волю нації, не досить лише одного бажання чи переконання. Необхідно мати ще відповідні знання й уміння, а також вимогливе, критичне ставлення до власних патріотичних знань та умінь. Освітнє середовище вищого військового навчального закладу має сприяти формуванню цих характеристик через використання різноманітних форм та методів.

Формування патріотизму майбутніх офіцерів-прикордонників на засадах військових традицій визначаємо як цілеспрямований процес, що є важливою складовою формування їх особистості як громадянина-патріота, з високою патріотичною свідомістю, почуттям вірності та любові до Батьківщини, здатного до виконання оперативно-службових та службово-бойових завдань із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України.

Патріотизм відображає цінний досвід, який накопичувався суспільством тисячоліттями. Кожне покоління по-своєму проходить школу патріотизму. Нині межі патріотизму незмірно розширились. Сучасні дослідження патріотизму охоплюють реалії суспільного життя в незалежній Україні. Саме тому сьогодні патріотизм має нове тлумачення. У наші дні патріотизм передбачає здатність відстоювати суверенітет своєї держави, зі зброєю в руках боротись за збереження її цілісності, здатність встояти перед будь-якими викликами гібридної війни.

Патріотизм виявляється у комплексі суспільних почуттів, поглядів, переконань, способів дій та вчинків, що загально називаються любов'ю до Батьківщини.

Сьогодні український народ має право говорити про український патріотизм, самому визначати своїх патріотів. Наша країна та всі ми переживаємо нелегкі часи. Щодня, в непростих бойових умовах, під кулями і «Градами» терористів та іноземних найманців, ціною власного життя, прикордонники, стають на заваді штучного розколу країни, демонструючи при цьому кращі риси захисника Батьківщини. Виконуючи свій обов'язок по захисту суверенітету та територіальної цілісності держави у південно-східних областях України прикордонники своїм героїзмом, мужністю та відвагою вписали славетну сторінку в історію України. Ми схиляємо

голови перед патріотами, які до кінця виконали свій військовий обов'язок, до останнього подиху залишились вірними священним зобов'язанням Військової Присяги і віддали найдорожче – своє життя – за Україну.

Серед них генерал-майор Момот Ігор Федорович – Герой України, керівник навчального центру Держприкордонслужби України, який з перших днів війни на Донбасі особисто вів своїх хлопців у бій та загинув на передовій під обстрілом «Градів» у липні 2014 року. Указ Президента України ім'я генерал-майора Ігоря Момота присвоєно Навчальному гвардійському Оршанському орденів Суворова, Кутузова і Олександра Невського центру підготовки молодших спеціалістів Державної прикордонної служби України.

У липні 2014 року під час виходу наших підрозділів з пункту пропуску «Должанський» старший лейтенант Дзюбелюк О.М., попавши під мінометно-гаубичний обстріл, проявив мужність та рішучість, але ... загинув. Згодом в смт. Нова Ушиця Хмельницької області, звідки родом Олександр, на Алею Слави Героїв внесено ім'я старшого лейтенанта Дзюбелюка О.М.; відкрито меморіальну дошку на фасаді Ново – Ушицького коледжу в пам'ять старшого лейтенанта Дзюбелюка О.М.; вулицю, на якій проживав Олександр, перейменовано на вулицю Олександра Дзюбелюка;

Таких прикладів багато, мужність та героїзм наших побратимів під час виконання бойового завдання є прикладом патріотизму, самовідданого служіння Батьківщині, українському народові, стійкості в ім'я миру в нашій державі, в ім'я збереження цілісності України. З моменту загострення ситуації в Донецькій та Луганській областях біля 16 тисяч прикордонників стійко стояли на відповідальних ділянках та мужньо виконували свої обов'язки. Під час бойових зіткнень та обстрілів 67 прикордонників загинули. Ще більше 400 військовослужбовців зазнали поранень, а 5 вважаються зниклими безвісти.

Протягом 2014-2016 років за мужність та героїзм під час виконання обов'язків в зоні проведення антитерористичної операції державними нагородами були відзначені більше 680 прикордонників, з яких 66 посмертно. Орденами «За мужність» були нагороджені 159 прикордонники, 30 військовослужбовців відзначені орденом Богдана Хмельницького та 9 – орденом Данила Галицького. Крім того, медалями «За військову службу», «Захиснику Вітчизни», «За бездоганну службу» нагороджено 476 прикордонники. Ще понад 3000 охоронців кордону отримали відомчі відзнаки. Прикордонним відомством вживаються всі необхідні заходи з надання допомоги та підтримки сімей загиблих воїнів-прикордонників.

Історія прикордонного відомства багата військовими традиціями, у яких втілилося все найкраще: безмежна відданість Батьківщині, висока пильність, професійна майстерність, героїзм та відвага. Вони відображають кращі звичаї нашого народу. Героїчний подвиг солдатів і офіцерів у зелених кашкетах є національною гордістю українського народу. Про подвиги та самопожертву охоронців кордону у роки Другої світової війни відомо з історії, а героїзм та мужність нинішніх захисників батьківської землі ми спостерігаємо кожного дня. У цьому міцному зв'язку поколінь наша сила, наша непереможність, велике щасливе майбутнє України.

В органах та підрозділах Держприкордонслужби встановлюються пам'ятні знаки, меморіальні дошки та стенди загиблим охоронцям кордону. Ініціатива з увічнення пам'яті загиблих прикордонників підтримана та активно проводиться з органами місцевого самоврядування, закладами освіти та громадськими організаціями. В школах, освітніх закладах, музеях проводяться тематичні уроки, вечори, присвячені пам'яті захисників України.

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури [3; 6; 9] та практичного досвіду встановлено, що методами формування патріотизму майбутніх офіцерів-прикордонників на засадах військових традицій є такі: інформаційні, дослідницькі, дискусійні, аналітичні, відео методи, круглі столи, тощо.

Особливе значення для формування патріотизму курсантів має застосування такого методу як приклад (використання прикладів з життя і служби прикордонників). Тому в НАДПСУ під час посвячення у курсанти активну участь беруть ветерани-прикордонники, які діляться особистим досвідом служби та закликають курсантів першого курсу бути гідними нащадками старших поколінь, героїв сучасності. Традиція посвячення у курсанти мобілізує кожного курсанта на добросовісну службу, досягнення високих показників у навчанні та спонукає дорожити честю і гідністю звання курсанта.

Також в НАДПСУ започатковано проводити напередодні свята Дня прикордонника зустрічі ветеранів-прикордонників з курсантами, що є однією із традицій НАДПСУ. Такі зустрічі проводиться з метою виховання курсантів:

на героїчних прикладах виконання оперативно-службових та бойових завдань діяльності;

на прикладах життя та служби прикордонників, іменами яких названі іменні прикордонні застави, військові частини і кораблі Державної прикордонної служби України, вулиці в містах та містечках України;

на прикладах сумлінного ставлення до несення прикордонної служби кращих представників відомства.

Практичний досвід переконує в необхідності пошуків нових методів формування патріотизму на героїчних традиціях українського народу та прикордонників зокрема. Задля досягнення цієї мети, було запропоновано створити методики формування патріотизму курсантів на прикладах з життя героїв-прикордонників. В основу формування патріотизму майбутніх офіцерів-прикордонників запропоновано покласти правдиве слово про подвиги захисників України. Таким чином, відбувалося «відомче згуртування» курсантів на основі ознайомлення зі сторінками сучасної історії прикордонного відомства.

Запропоновані методики формування патріотизму майбутніх офіцерів-прикордонників передбачають використання таких методів формування патріотизму курсантів, як інформування та бесіди. Як зазначають вчені, ефективність бесіди чи інформування багато в чому залежить від якості проведення [3, с. 201]. Щоб бесіда викликала у курсантів бажання наслідувати героїчний

подвиг, краще нести службу, вона має бути емоційно насиченою, супроводжуватись демонстрацією фото- чи відеоматеріалів, продуманим має бути місце та час проведення, склад та кількість курсантів у групі, з якою проводиться бесіда.

Протягом навчання в НАДПСУ військові та прикордонні традиції стають елементом світогляду майбутніх офіцерів-прикордонників. Після закінчення НАДПСУ випускники направляються для проходження служби в іменні підрозділи, у ті підрозділи, яким присвоєні імена героїв-прикордонників. Служити у таких підрозділах – велика честь. Командири і офіцери-вихователі роблять багато для того, щоб досягти нових успіхів у виконанні поставлених ними оперативно-службових та службово-бойових завдань.

Висновки. Отже, сьогодні військові традиції у своєму розвитку пройшли шлях від емпіричного осмислення до системного використання в освітньому процесі НАДПСУ та складають унікальний досвід. В результаті проведеного дослідження ми дійшли висновку, що потенціал військових традицій полягає в його використанні як засобу формування та розширення світогляду майбутніх офіцерів-прикордонників, набуття знань про приклади патріотизму, мужності, героїзму, які мають місце щодня в зоні проведення антитерористичної операції, де є проблема з контролем майже чотирьохсот кілометрів ділянки кордону з Російською Федерацією, пробудження глибокої любові до Батьківщини, прагнення до збереження її цілісності. У процесі вивчення та використання військових традицій у курсантів не лише накопичуються знання про складний характер сучасної оперативно-службової та службово-бойової діяльності ДПСУ, а й формуються патріотичні почуття, усвідомлення себе як громадянина України, прагнення наслідувати вчинки захисників Батьківщини.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів розглянутої проблеми.

Виходячи з її актуальності, доцільно продовжити наукові пошуки за такими **перспективними** напрямками:

вплив українських національних цінностей на формування патріотизму майбутніх офіцерів-прикордонників;

формування патріотизму військовослужбовців в екстремальних умовах службово-бойової діяльності;

взаємозв'язок традицій запорізьких козаків та сучасних традицій прикордонної служби.

Список літератури:

1. Стратегія розвитку Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького на період до 2021 року. – Хмельницький: НАДПСУ, 2016. – 29 с.
2. Алексєєва Т. Духовність у системі морального, естетичного та патріотичного виховання українського народу / Т. Алексєєва // Мистецтво у духовному відродженні України: традиції, новації і перспективи. Збірник матеріалів. – Рівне, 2004. – 232 с.
3. Мірошніченко В. І. Система патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників: монографія / В. Мірошніченко. – Хмельницький: Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2012. – 376 с.
4. Грязнов І. О. Система морального виховання майбутніх офіцерів-прикордонників: монографія / І. О. Грязнов. – Хмельницький: НАДПСУ, 2004. – 370 с.
5. Педагогічний словник / за редакцією М. Д. Ярмаченка. – К.: Педагогічна думка, 2001. – 514 с.
6. Максютов А. О. Патріотичне виховання майбутніх учителів географії в процесі пошукової туристсько-краєзнавчої діяльності: дис. ... кандидата пед. наук / А. О. Максютов. – Умань, 2014. – 215 с.
7. Кузь, В. Г. Основи національного виховання: концептуальні положення / В. Г. Кузь, Ю. Д. Руденко, З. О. Сергійчук. – Умань: Христинівська районна друкарня, 1993. – 108 с.
8. Аникина Т. А. Патриотическое воспитание будущих учителей музыки средствами художественного краеведения: дис. ... канд. пед. наук / Т. А. Аникина. – К., 1993. – 186 с.
9. Колодій О. С. Формування патріотизму студентів аграрних вищих навчальних закладів у позааудиторній діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.0.07 / О. С. Колодій. – Умань, 2016. – 22 с.

Левицкая А.А.
Черновицкий пограничный отряд
Государственной пограничной службы Украины

СУЩНОСТЬ ФОРМИРОВАНИЯ ПАТРИОТИЗМА БУДУЩИХ ОФИЦЕРОВ-ПОГРАНИЧНИКОВ НА ОСНОВЕ ВОЕННЫХ ТРАДИЦИЙ

Аннотация
Статья посвящена характеристике сущности процесса формирования патриотизма будущих офицеров-пограничников на основе военных традиций. Проанализированы различные подходы ученых и практиков к пониманию процесса формирования патриотизма. В результате анализа научных работ по проблеме и проведенного исследования установлено, что формирование патриотизма будущих офицеров-пограничников на основе военных традиций является целенаправленным процессом, важной составляющей формирования их личности как гражданина патриота, с высоким патриотическим сознанием, чувством верности и любви к Родине, способного к выполнению оперативно-служебных и служебно-боевых задач по защите национальных интересов, целостности, независимости Украины. Установлено, что методами формирования патриотизма будущих офицеров-пограничников на основе военных традиций являются: информационные, исследовательские, дискуссионные, аналитические, видео методы, круглые столы и тому подобное. Автор обращает внимание, что история пограничного ведомства богата военными традициями, в которых воплотилось все лучшее: беззаветная преданность Родине, высокая бдительность, профессиональное мастерство, героизм и отвага. На протяжении обучения в НАГПСУ военные и пограничные традиции становятся элементом мировоззрения будущих офицеров-пограничников.
Ключевые слова: патриотизм, военные традиции, пограничные традиции, методы формирования патриотизма, будущие офицеры-пограничники.

Levytska A.A.
Chernivetskyi Border Detachment
State Border Guard Service of Ukraine

THE ESSENCE OF THE FORMATION OF PATRIOTISM OF FUTURE BORDER GUARD OFFICERS ON THE BASIS OF MILITARY TRADITIONS

Summary
The article is devoted to characterizing the essence of the process of formation of patriotism of future officers-border guards on the basis of military traditions. Different approaches of scientists and practitioners to understanding the formation of patriotism are analyzed. According to the results of the analysis of scientific works on the problem and the conducted research it was established that the formation of patriotism of future officers-border guards on the basis of military traditions is a purposeful process, an important component of the formation of their personality as a patriot citizen with a high patriotic consciousness, a sense of loyalty and love for the Motherland, able To perform operative-service and service-combat tasks for the protection of national interests, integrity, independence of Ukraine. It is established that the methods of formation of patriotism of future officers-border guards on the basis of military traditions are as follows: information, research, discussion, analytical, video methods, round tables, etc. The author draws attention to the fact that the history of the border agency is rich in military traditions, which embodied the best of all: unlimited devotion to the Motherland, high vigilance, professional craftsmanship, heroism and courage. During the training in the NADPSU, the military and border traditions become an element of the outlook of future officers-border guards.
Keywords: patriotism, military traditions, border traditions, methods of formation of patriotism, future officers-border guards.

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 17.023.6:364-78

ВИКОРИСТАННЯ МОРАЛЬНИХ ПРИНЦИПІВ В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Кравченко О.П.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

Досліджено специфіку етичної складової професійної діяльності фахівців з соціальної роботи. Розкрито важливість морального регулювання соціальної діяльності, яке здійснюють як міжнародні етичні стандарти, так і український Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи. Охарактеризовано зафіксовані в етичному кодексі моральні принципи системи професійної соціальної роботи, а саме: повага до гідності кожної людини, пріоритетність інтересів клієнта, довіра та взаємодія у вирішенні проблем клієнта, доступність послуг, толерантність, конфіденційність. Виховання толерантності визначено як одне з провідних освітніх завдань та як одна з необхідних умов ефективної професійної діяльності фахівця соціальної сфери. Представлено трьохкомпонентну структуру толерантності соціального працівника.
Ключові слова: етика соціальної роботи, етичний кодекс, моральні принципи, довіра, конфіденційність, повага, толерантність.

Постановка проблеми. Соціальні, економічні та політичні перетворення, що відбуваються в українській державі зумовлюють необхідність гуманізації та демократизації всіх сфер суспільного життя, подолання правового нігілізму та моральної кризи, активної гармонізації взаємодії людини з соціальним середовищем, безпосередньо впливають на стан становлення демократичної культури взаємин. У світлі пріоритетного розвитку соціальної сфери українського суспільства на фахівців соціальної роботи покладається завдання реалізації соціальної політики держави, що визначається як допомога людині в подоланні різних форм відчуження (соціальних, психологічних, трудових, економічних, духовних тощо) та відновленні порушених зв'язків в системі соціальних комунікацій. Соціальні працівники мають бути готовими до виконання складних професійних завдань у процесі взаємодії із різними групами клієнтів для надання їм необхідної допомоги і підтримки.

Разом з тим соціальні працівники у своїй щоденній діяльності стикаються з численними етичними проблемами й дилемами, які не визначені правовими нормами, що змушує їх діяти відповідно до своїх моральних знань, переконань і потреб. Соціальний робітник повинен уміти вислухати і зрозуміти, пояснити і довести, запитати і відповісти, вмовити і переконати, створити атмосферу довіри у бесіді і ділового настрою в співбесіді, знайти індивідуальний психологічний підхід до клієнта, розв'язати конфлікт, зняти напругу [6, с. 262]. Це актуалізує значення для соціальної діяльності етики, як науки про мораль, що вивчає закономірності її виникнення, розвитку й функціонування, специфіку та роль у суспільстві, моральні категорії (добро і зло, справедливість і несправедливість, честь, гідність тощо), за допомогою яких формується систему моральних цінностей і традицій, теоретично обґрунтовується певна система моральних принципів поведінки і спілкування.

Отже, зростає рівень вимог до етичної культури фахівця як фактору, що дозволяє соціальному працівнику вийти на високий рівень здійснення професійних функцій і реалізувати соціальні очікування суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відображення основних аспектів проблеми особистості соціального працівника ми знаходимо у працях О. Безпалько, Н. Волкової, М. Галагузової, В. Галузинського, М. Євтуха, І. Звєрєвої, А. Капської, Л. Коваль, Г. Лактіонової. Науково-педагогічні обґрунтування процесу формування професійної етики, системи цінностей та ідеалів соціальної та соціально-педагогічної роботи, а також етичні вимоги до професіограми соціального працівника посіли центральне місце в сучасних розробках Ю. Аракелова, В. Бочарової, М. Гуслової, Т. Демидової, І. Зінчука, І. Зязюна, Г. Медведєвої, Т. Семигіної, О. Тихомирова, Т. Холостової, Є. Ярської-Смирнової та інших. Питання соціальної та соціально-педагогічної деонтології досліджуються науковцями А. Білинською, А. Бойко, І. Мигович, І. Трубавіною та іншими.

О. Бобир, Г. Васянович, А. Донцов, Т. Мішаткіна, Л. Хоружа розкривають професійну етику в системі прикладного етичного знання, досліджують сутність етики педагога та етикет у професійній культурі педагога. Серед зарубіжних дослідників, предметом вивчення яких були особистісні якості соціальних працівників, слід назвати К. Беккета, Дж. Хегерті, С. Шардлоу, S. Clarke, N. Newendorp, G. Rosenberg та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте питання моральної регламентації професії соціального працівника окреслено лише в загальному вигляді. Немає чітко визначених рекомендацій як, використовуючи моральні принципи, зробити спілкування неконфліктним, запобігти появі стресів, сприяти прогресивному, ненасильницькому спілкуванню при проведенні професійних переговорів, дискусій, бесід, при вирішенні соціальних суперечок тощо.

Мета статті. Виокремити та охарактеризувати моральні принципи етики соціальної роботи, розкрити особливості їх використання у професійній діяльності соціального працівника.

Виклад основного матеріалу. Моральні принципи є однією з форм моральної свідомості, в якій моральні вимоги виражаються найбільш узагальнено. Якщо моральна норма приписує, які вчинки людина може здійснювати, то моральні принципи виражають вимоги суспільства до етичної сутності людини, її призначення, характеру взаємовідносин між людьми. Це змушує фахівця опиратися як на загальнолюдську мораль, так і на професійну деонтологію, тобто систему моральних норм і принципів, вироблених у межах професійного співтовариства та зафіксованих у програмних документах, передусім етичних кодексах.

Моральне регулювання соціальної діяльності в Україні виконують як міжнародні етичні стандарти (наприклад, схвалений ще у 1994 році Міжнародною федерацією соціальних працівників документ «Етика соціальної роботи: принципи і стандарти»), так і український Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи (соціальних працівників і соціальних педагогів). Етичний кодекс України містить етичні принципи діяльності спеціалістів із соціальної роботи – найбільш загальні вимоги, які виражають основні напрями поведінки спеціаліста стосовно того чи іншого суб'єкта відношень, що виникають у процесі соціальної роботи.

Етичний кодекс орієнтує на дотримання таких моральних принципів соціальної роботи, як повага до гідності кожної людини, пріоритетність інтересів клієнта, толерантність, довіра та взаємодія у вирішенні проблем клієнта, доступність послуг, конфіденційність [2].

Чи не найважливішим для роботи соціального працівника з цього переліку є принцип толерантності, що передбачає оволодіння певною філософією толерантності, культурою толерантної свідомості, ставленням до відповідної дійсності, що втілюється в поведінці. Сучасні вчені (В. Андрущенко, І. Бех, А. Богуш, І. Зязюн, Л. Кондрашова, В. Кравець, В. Кузь, В. Лозова, Ю. Мальований, І. Прокопенко, О. Савченко, О. Сухомлинська, Ю. Тодорцева, Н. Ярмаченко та ін.) під толерантністю фахівця розуміють професійно важливу якість, що виявляє свою сутність як здатність сприймати без агресії відмінні від його власних судження, образ життя, характер поведінки, зовнішність і будь-які інші особливості людей, які його оточують у сфері освітнього простору і соціокультурного середовища, шляхом встановлення з ними відносин довіри, співпраці, компромісу, радості, товариськості, співпереживання та психологічного комфорту. Це пов'язується з досягненням особливого авторитету у сфері соціального партнерства, налагодження гармонійних педагогічних стосунків і взаєморозуміння з новою генерацією підростаючого покоління, з урахуванням зросту її інтелектуальної активності, появою нових навчально-пізнавальних і соціально-психологічних потреб, розширенням особистісних перспектив розвитку в полікультурному середовищі.

Соціальний працівник у своїй роботі зобов'язаний дотримуватися «Декларації принципів толерантності», що була прийнята Генеральною конференцією ЮНЕСКО 16 листопада 1995 року [1], навіть якщо деякі категорії клієнтів не викликають симпатії спеціаліста, а їх політичні, релігійні і національні особливості, поведінкові стереотипи і зовнішність виявляються незвичними. Це означає визнання відмінностей людей, різноманіття клієнтів і вияву терпимості до проявів цього різноманіття, але неможливість нав'язування окремих поглядів, переконань. У статті третій Декларації підкреслено, що особливу увагу слід зосередити на найменш соціально захищених групах, які перебувають у несприятливих соціальних чи економічних умовах, для того щоб надати їм правового та соціального захисту, зокрема в житлових питаннях та питаннях зайнятості, охорони здоров'я, забезпечити повагу до самобутності їхньої культури та цінностей, сприяти їхньому соціальному і професійному зростанню та інтеграції, зокрема засобами освіти. Саме виховання толерантності визначається як одне з провідних освітніх завдань XXI ст. та як одна з необхідних умов ефективної професійної підготовки майбутнього фахівця соціальної сфери.

Структуру толерантності як професійно важливої якості особистості соціального працівника правомірно, як зазначає Ю. Тодорцева, представити у вигляді взаємодії трьох провідних компонентів [5]. Перший, концептуально-ціннісний компонент толерантності у соціальній роботі, виявляється через систему принципів організації соціальної діяльності, серед яких домінуючими є такі: пріоритет гуманістичних цінностей; ідея духовної свободи людини; визнання самобутності й унікальності кожної людини; віра в невичерпні можливості і здібності особистості; повага до людської гідності; відкритість до сприйняття людських цінностей; орієнтація на діалектичний зв'язок розвитку й саморозвитку особистості; терпимість до думок і поведінки інших людей; зорієнтованість на партнерство і співробітництво.

Другий компонент толерантності соціального працівника – особистісно-мотиваційний – виявляється через характер його емоційного ставлення до учасників педагогічної взаємодії, а саме: доброзичливість, ввічливість, щирість, лояльність, стриманість, милосердність, емпатійність, справедливість, терпимість.

Третій, діяльнісно-поведінковий компонент толерантності соціального працівника виявляється через систему способів його педагогічних дій щодо організації, контролю й оцінки якості діяльності учасників соціально-педагогічної діяльності, серед яких: сприймання особистості партнера таким, яким він є; прийняття та розуміння індивідуальності іншої людини; надання недоторканого права особистісної думки; оцінювання особистості згідно Я-концепції; вміння приховувати або пом'якшувати негативні почуття; вміння вибачати іншому помилки чи ненавмисно спричинені неприємності; терпиме ставлення до професійного дискомфорту; вміння володіти собою і йти на компроміс; уміння безконфліктно вирішувати проблемні педагогічні ситуації.

Із принципом толерантності тісно пов'язаний етичний принцип діяльності соціальних працівників, що забезпечує недопускання жодного прояву зневаги до особистості, адже кожна людина

є неповторною та унікальною, має право на самореалізацію, яка не призводить до порушення подібних прав інших людей. Спеціалісти із соціальної роботи надають допомогу кожному, хто звертається до них за захистом, підтримкою, консультацією або порадою без будь якої дискримінації на підставі статі, віку, фізичних або розумових обмежень, соціальної чи расової приналежності, віросповідання, мови, політичних поглядів, сексуальної орієнтації. На соціальні та соціально-педагогічні послуги мають право як громадяни України, так й іноземці, внутрішньо переміщені особи, особи без громадянства, біженці, які проживають в Україні на законних підставах та перебувають у складних життєвих обставинах. Деякі послуги надаються безкоштовно, деякі – за плату, але вони обов'язково повинні бути доступними. Саме про це зазначають принципи доступності послуг та домінантності інтересів клієнтів. Останній принцип означає розуміння соціальним працівником пріоритетності мотивів, причин та цілей клієнта, які через особливий вольовий імпульс та прагнення спрямовують його на моральні дії.

Принцип довіри та взаємодії у вирішенні проблем клієнта вимагає від спеціаліста співпраці з клієнтами, намагаючись розв'язати будь-які завдання, з якими вони стикаються. Такий принцип заснований на доброзичливому ставленні до проблем клієнта, що засновується на впевненості у його чесності, правоті, готовності вирішувати будь-які труднощі, за умови взаємних договорів. Соціальний працівник визначає проблеми клієнта спільно із ним, спонукає до самостійного прийняття рішення, але при цьому несе відповідальність за наслідки, що були спровоковані цим рішенням. Адже, як правило, клієнт дбає тільки про свої вигоди, а спеціаліст повинен враховувати наслідки від прийнятого рішення для всього суспільства [3]. Зрозуміло, що дотримання даного принципу та розвиток таких моральних якостей, як доброчесність, порядність, відповідальність є обов'язковими для майбутнього фахівця.

Соціальний працівник завжди має пам'ятати про принцип конфіденційності, а у взаєминах із клієнтом з великою повагою відноситися до нього, не в якому випадку не обмежуючи його волю, не ущемляючи його права. Основною вимогою принципу конфіденційності є гарантія нерозповсюдження інформації, отриманої від клієнта, про суть його проблеми і всього, що її стосується. Адже тільки якщо клієнт впевнений у тому, що його проблема буде зберігатися в таємниці, може мати місце позитивний результат, як у спілкуванні, так і в цілому при вирішенні проблеми. Крім того, такий підхід до взаємодії соціального працівника і клієнта забезпечує не тільки етичну сторону професійної діяльності, а й юридичну, що виражається у кримінальній відповідальності фахівця за недотримання професійної таємниці, що призвело до правопорушення клієнта.

Визначальною рисою соціальної діяльності є повага, яка передбачає справедливість, рівність прав, довіру до людини, уважне та ввічливе ставлення до її прагнень, чуйність, делікатність, скромність. Вчені зазначають, що «повага до особистості має багато форм. У різних соціальних культурних групах існує багато різноманітних засобів прояву поваги. Треба враховувати, що вважається ввічливим і тактовним у групах, які відрізняються від нашої власної групи» [4, с. 9]. Порушенням цього принципу є фізичне насилля, зневажливе ставлення, несправедливість, нерівність, грубість, психологічний тиск та травмування тощо.

Фахівці соціальної сфери повинні прагнути до створення умов для найвищої міри свободи кожної особистості, викорінюючи всі можливі види експлуатації. Але тільки заслуживши довіру клієнта, спеціаліст може надіятися, що останній відкриє перед ним свою душу цілком, нічого не ховаючи. У будь-якому випадку соціальний працівник повинен слухати клієнта дуже уважно, показуючи це навіть зовні, ні в якому разі не перебиваючи клієнта. Звідси необхідність формування таких професійних особистісних якостей, як терплячість, витримка, таких професійних вмінь, як здатність розуміти іншого, слухати його. Клієнта варто приймати, насамперед, як людину, ким би він не був, а не як представника яких-небудь шарів населення. Надзвичайно важливими для практичної соціальної роботи є віра в здатність людини до змін, прийняття відмінностей і різноманітностей, запобігання соціальному виключенню людей тощо.

Висновки і пропозиції. Отже, спеціаліст соціальної сфери не лише зобов'язаний знати технологію своєї професійної діяльності, а й вміти здійснювати процес суб'єкт-суб'єктної особистісної взаємодії з різними людьми, в різних сферах діяльності, в різних соціумах. Це дозволяє говорити про специфіку етичної складової професійної діяльності фахівця з соціальної роботи.

Етика соціальної роботи відображається через цілісну систему моральних принципів. Передбачається, що соціальні працівники беруть до уваги всі принципи стосовно тієї чи іншої ситуації, в якій реалізується їх професійна діяльність. Звичайно, самі по собі моральні принципи, зафіксовані в етичному кодексі, не є точним алгоритмом в усіх можливих ситуаціях професійної діяльності. Проте вони передбачають загальні правила поведінки і забезпечує базу для суджень про етичні дії. Першочергового значення тут набуває глибоке усвідомлення принципів-цінностей, коли вони стають життєвими орієнтирами людини, формують її життєву філософію та керують практичною професійною роботою. Тому одним із визначальних моментів професійного становлення майбутнього соціального педагога є засвоєння у процесі фахової підготовки моральних принципів професійної діяльності, що обумовлюють специфічні професійні проблеми, зокрема, проблему моральної відповідальності перед клієнтом, колегами, спеціальністю і суспільством.

Перспектива подальших розвідок у даному напрямку пов'язана із вивченням структури та системи норм етичної поведінки у соціальній роботі, розробкою шляхів формування професійно-етичної культури майбутніх соціальних працівників у навчальному процесі ВНЗ.

Список літератури:

1. Декларація принципів толерантності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: http://edu.helsinki.org.ua/files/docs/1272481866.doc – Назва з екрана.
2. Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України // Соціальна політика і соціальна робота. – 2003. – № 1. – С. 16-22.
3. Москальова Л. Ю. Етика соціально-педагогічної діяльності: Електроний навч.-метод. комплекс / Л. Ю. Москальова, В. В. Осадчий, П. С. Алипов. – Мелітополь, 2010. – Режим доступу: URL: http://lib.mdpu.org.ua/e-book/eBook/official/index.htm – Назва з екрана.
4. Пічкар О. П. Соціальна робота за рубежем: Велика Британія (метод. розробка до курсу «Соціальна робота за рубежем») / О. П. Пічкар, М. М. Дідик. – Ужгород, 2001. – 47 с.
5. Тодорцева Ю. В. Педагогіка толерантності: методичні рекомендації / Ю. В. Тодорцева. – Одеса: ПНЦАПНУ, 2004. – 90 с.
6. Фирсов М. В. Теория социальной работы: учебное пособие / М. В. Фирсов, Е. Г. Студенова. – М.: ВЛАДОС, 2001. – 432 с.

Кравченко Е.П.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МОРАЛЬНЫХ ПРИНЦИПОВ В СИСТЕМЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ

Аннотация
Исследована специфика этической составляющей профессиональной деятельности специалистов по социальной работе. Раскрыто важность нравственного регулирования социальной деятельности, которое осуществляют как международные этические стандарты, так и украинский Этический кодекс специалистов по социальной работе. Охарактеризовано зафиксированые в этическом кодексе моральные принципы системе профессиональной социальной работы, а именно: уважение к достоинству каждого человека, приоритетность интересов клиента, доверие и взаимодействие в решении проблем клиента, доступность услуг, толерантность, конфиденциальность. Воспитание толерантности определено как одно из ведущих образовательных задач и как одно из необходимых условий эффективной профессиональной деятельности специалиста социальной сферы. Представлено трехкомпонентную структуру толерантности социального работника.

Ключевые слова: этика социальной работы, этический кодекс, моральные принципы, доверие, конфиденциальность, уважение, толерантность.

Kravchenko O.P.
Pereiaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University
named after Hryhoriy Skovoroda

USE OF MORAL PRINCIPLES IN THE SYSTEM OF PROFESSIONAL SOCIAL WORK

Summary
The specificity of the ethical component of professional activity of specialists in social work is investigated. The importance of moral regulation of social activity that implements both international ethical standards and the Ukrainian Code of Ethics for social work specialists is disclosed. The moral principles fixed in the ethical code of the system of professional social work are characterized, namely: respect for the dignity of each person, priority of the client's interests, trust and interaction in solving client problems, accessibility of services, tolerance and confidentiality. Tolerance education is defined as one of the leading educational tasks and as one of the necessary conditions for an effective professional activity of a specialist in the social sphere. A three-component structure of the social worker's tolerance is presented.

Keywords: ethics of social work, ethical code, moral principles, trust, confidentiality, respect, tolerance.

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

УДК 796.01:159.9+796.323.2

ИЗУЧЕНИЕ ПРОЯВЛЕНИЙ И УРОВНЯ АГРЕССИВНОСТИ И ВРАЖДЕБНОСТИ У ДЕВУШЕК, ЗАНИМАЮЩИХСЯ ЕДИНОБОРСТВАМИ И АТЛЕТИЧЕСКИМИ ВИДАМИ СПОРТА

Бугаевский К.А.
Институт здоровья, спорта и туризма
Классического приватного университета

В статье представлены результаты исследования, посвящённого изучению проявлений и уровней агрессии у девушек, которые занимаются тхэквон-до, кикбоксингом, вольной борьбой, пауэрлифтингом и тяжёлой атлетикой, с помощью опросника Басса-Дарки. Установлено, что у спортсменок, задействованных в боевых единоборствах, повышены показатели уровня индекса агрессивности и индекса враждебности, по сравнению с девушками, занимающимися тяжёлой атлетикой и пауэрлифтингом.
Ключевые слова: девушки-спортсменки, агрессия, агрессивность, индекс агрессивности, индекс враждебности, единоборства, атлетические виды спорта.

Постановка проблемы. Изучение вопросов поведения людей, их психологической и социальной оценке является весьма актуальным и востребованным в современном обществе и его повседневной жизни. В этом плане не является исключением и пристальное изучение поведения спортсменов, психологические вопросы проявления ними агрессии и агрессивности в тех видах спорта, где они выступают, в особенности во время выступлений и проводимых соревнований [1, с. 81-84; 4, с. 223-226; 8, с. 86-89].

Среди девочек и девушек в почёте единоборства, силовые виды спорта где женщина-спортсменка в полной мере может проявить свою силу, напористость, умение, агрессивность, настойчивость, неуступчивость, всепоглощающую волю к победе, бескомпромиссность [7, с. 160-162; 9, с. 189-196; 10, с. 70-72; 15; 16, с. 16, с. 70-72]. Интересным, и не до конца изученным, по нашему мнению, является вопрос гендерных особенностей проявления агрессивности у молодых женщин-спортсменок в ряде видов спорта, с учётом особенностей спортивной специализации [2, с. 144-153; 3, с. 57-62; 5, с. 228-234; 11, с. 26-28; 14, с. 117-120]. Данное исследование было проведено в марте-июне 2017 года, на базе ряда спортивных учреждений г. Новая Каховка Херсонской области, с добровольным привлечением к нему тренерских коллективов и спортсменок 5 видов спорта, общей численностью 80 спортсменок. Все спортсменки были отнесены к юношескому возрасту.

Анализ последних исследований и публикаций. Вопросам изучения агрессивности в ряде видов спорта, в т.ч. и при занятиях подростками единоборствами, а также гендерных вопросов у спортсменов и неспортсменов, в последние годы уделяли внимание ряд отечественных авторов, работающих в сфере спортивной и педагогической психологии, таких, как: С.Е. Татаржицкий, В.П. Каргаполов, Т.В. Хромина, 2003; А.С. Ашкинази, В.Л. Марищук и др., 2004; З.Н. Платонова, 2009; А.С. Дамадаева, 2011; К.Н. Фирсов, 2011; А.Г. Гасанпур, 2011; В.К. Сафонов, 2012; С.Б. Петрыгин, 2012; О.Г. Лопухова Д.В., 2013; Н.С. Сигал, В.А. Штых, Ю.В. Александров, 2013; В.А. Буряк, Ю.Н. Шувалов, 2013; Д.В. Богданова, С.И. Матафонова, 2015; Н.И. Байкова, 2017; К.А. Бугаевский, 2017.

Выделение нерешённых раньше частей общей проблемы. В доступной специальной литературе по вопросам спортивной психологии нами найдено недостаточное количество работ по агрессии и проявлениям агрессивного поведения у девушек-спортсменок в единоборствах и в атлетических видах спорта. Поэтому актуальным явилось проведение данного исследования, с последующим сравнением и анализом полученных результатов, в нескольких группах юных спортсменок, с определением уровня проявления агрессивности и враждебности в представляемых ими видах спорта, в зависимости от выявленного у них гендерного типа личности.

Целью нашего исследования является изучение взаимосвязи проявления уровней агрессивности и враждебности, в их взаимосвязи с показателями гендерной идентификации типа личности у спортсменок.

Изложение основного материала. Данное исследование было проведено в марте-июне 2017 года, на базе ряда спортивных учреждений г. Новая Каховка Херсонской области, с добровольным привлечением к нему тренерских коллективов и спортсменок 11 видов спорта, общей численностью в 153 спортсменки. Все спортсменки были отнесены к юношескому возрасту. С целью определения уровня агрессии и враждебности у девушек-спортсменок, мы выбрали наиболее информативный, по нашему мнению, для проведения данного исследования опросник А. Басса и А. Дарки (адаптация А.К. Осницкого), кото-

рый предназначен для диагностики агрессивных и враждебных реакций личности на воздействие внешнего мира [12; 13]. Авторы предлагают различать две реакции: реакцию, проявляющуюся «внешне», активно по отношению к конкретным лицам, которую они определяют термином агрессивность, и реакцию, состоящую в том, что личность занимает, в общем, негативную позицию по отношению к окружающим – такая реакция определяется авторами как враждебность [12; 13]. Опросник включает в себя 75 утверждений, с которыми респондент должен или согласиться или не согласиться, отметив своё решение [12; 13]. Для проведения исследования было проведено анкетирование всех участников исследования с использованием опросника «Маскулинность, феминность и гендерный тип личности» (Российский аналог «Bem sex role inventory»), предложенного к практическому использованию О.Г. Лопуховой (2013) [6, с. 1-8], для определения гендерной идентичности типа личности (далее ГИТЛ). Применялся анализ доступной научной и методической литературы, интервьюирование, метод статистической обработки полученных данных.

При рассмотрении полученных результатов по группам спортсменок получены такие результаты показателей ГИТЛ у спортсменок, представленные в табл. 1.

При рассмотрении полученных данных и рассмотрения типов ГИТЛ в группе девушек спортсменок, занимающихся единоборствами и атлетическими видами спорта (n=80), к маскулинному типу ГИТЛ было отнесено 35 (43,75%) спортсменок, к андроидному типу – 33 (41,25%), и к феминному типу ГИТЛ – 12 (15,00%) всех спортсменок данной группы. Маскулинный тип ГИТЛ наиболее выражен у спортсменок, занимающихся тхэквон-до и кикбоксингом – 21 (26,25%), андрогинный тип ГИТЛ – у спортсменок в тхэквондо, вольной борьбе и кикбоксинге – 24 (30,00%), феминный тип ГИТЛ в данных видах спорта был определён у 12 (15,00%) всех спортсменок в данной группе. Показатели уровней агрессивности у спортсменок, представлены в табл. 2.

Совершенно иная картина выявилась при определении уровней агрессивности у спортсменок второй исследуемой группы – при занятиях единоборствами и атлетическим видами спорта (n=80). Здесь у спортсменок доминирующим оказался средний уровень агрессивности, который был определён у 25 (31,25%) спортсменок. Далее, по мере убывания, следуют – низкий уровень агрессивности – у 20 (25,00), повышенный уровень агрессивности – у 19 (23,75%), высокий – у 8 (10,00%) и очень высокий уровень агрессивности, определённый у 7 спортсменок данной группы. Обращает на себя внимание тот факт, что во всей группе преобладает количество спортсменок с повышенным, высоким и очень высоким уровнем агрессивности – у 34 (42,50%). При этом «лидерами» в группе наиболее агрессивных спортсменок являются девушки, занимающиеся единоборствами – тхеквондо – 10 (12,50%) и кикбоксингом – 11 (13,75%). Наименьшее количество «высоких» уровней агрессивности, выявлено у спортсменок, занимающихся тяжёлой атлетикой – 3 (3,75%) и пауэрлифтин-

Таблица 1

Показатели ГИТЛ в исследуемой группе

№	Наименование показателя	Маскулинный тип	Андрогинный тип	Феминный тип
1.	Тхэквон-до (n=26)	14 спортсменок 53,84%	9 спортсменок 34,62%	3 спортсменки 11,54%
2.	Вольная борьба (n=16)	3 спортсменки 18,75%	9 спортсменок 56,25%	4 спортсменки 25,00%
3.	Кикбоксинг (n=15)	7 спортсменок 46,67%	6 спортсменок 40,00%	2 спортсменки 13,33%
4.	Пауэрлифтинг (n=12)	5 спортсменок 41,67%	5 спортсменок 41,67%	2 спортсменки 16,67%
5.	Тяжёлая атлетика (n=11)	6 спортсменок 54,55%	4 спортсменки 36,36%	1 спортсменка 9,09%

Источник: разработка автора

Таблица 2

Показатели индекса агрессивности в исследуемой группе

Название показателя	Индекс агрессивности				
	Тхэквон-до	Вольная борьба	Кикбоксинг	Тяжёлая атлетика	Пауэрлифтинг
Низкий уровень	6	5	1	5	3
Средний уровень	8	7	3	4	3
Повышенный уровень	8	2	4	2	3
Высокий уровень	1	1	3	1	2
Очень высокий уровень	1	1	4	– 1	

Источник: разработка автора

Таблица 3

Показатели индекса враждебности в исследуемой группе

Название показателя	Индекс враждебности				
	Тхэквон-до	Вольная борьба	Кикбоксинг	Тяжёлая атлетика	Пауэрлифтинг
Низкий уровень	3	6	1	6	4
Средний уровень	5	6	3	4	4
Повышенный уровень	12	3	2	1	2
Высокий уровень	3	1	4	–	2
Очень высокий уровень	3	–	5	–	–

Источник: разработка автора

гом – 6 (7,50%). Данные распределения показателей уровней враждебности в группе спортсменок, занимающихся единоборствами и атлетическими видами спорта, представлены в табл. 3.

Анализируя результаты, полученные после определения индивидуальных показателей уровней враждебности в группе девушек-спортсменок, занимающихся единоборствами и атлетическими видами спорта, удалось установить, что повышенный, высокий и очень высокий уровень враждебности был определён у 38 (47,50%) всех спортсменок. При этом самые высокие показатели уровней враждебности были определены в группе девушек, занимающихся тхэквондо – у 18 (22,50%) от всей группы исследуемых спортсменок (n=80). Самые низкие показатели проявлений враждебности и её уровней, был определён в группе спортсменок, занимающихся тяжёлой атлетикой, у которых самый высокий показатель низкого уровня враждебности, и вообще отсутствуют спортсменки с высоким и очень высоким уровнем враждебности. При этом, в целом по группе, доминирует средний уровень враждебности, определённый у 20 (27,50%) спортсменок, низкий и повышенный уровень враждебности был одинаково определён у 20 (25,00%) спортсменок, у 10 (12,50%) девушек был определён повышенный уровень агрессивности, и у 8 (10,00%) – очень высокий уровень агрессивности.

Что касается распределения уровней агрессивности в подгруппах ГИТЛ у спортсменок, занимающихся единоборствами и атлетизмом, полученные показатели представлены в табл. 4.

Таблица 4

Распределение уровней агрессивности в группах ГИТЛ

Название показателя	Индекс агрессивности		
	Маскулинный тип (n=35)	Андрогинный тип (n=33)	Феминный тип (n=12)
Низкий уровень	1	3	6
Средний уровень	5	8	4
Повышенный уровень	8	7	2
Высокий уровень	12	9	-
Очень высокий уровень	9	6	-

Источник: разработка автора

Определено, что «лидером» по высоким уровням враждебности, являются спортсменки с установленным маскулинным типом ГИТЛ – 29 (36,25%), у девушек андрогинного типа ГИТЛ этот показатель определён у 22 (27,50%) спортсменок, с преобладанием спортсменок, занимающихся единоборствами. В группе спортсменок феминного типа ГИТЛ – самый высокий показатель у низкого уровня агрессивности, и полностью отсутствуют высокий и очень высокий уровни агрессивности, при самом низком значении повышенного уровня агрессивности во всей исследуемой группе.

Показатели распределения уровней враждебности в подгруппах ГИТЛ у спортсменок, занимающихся единоборствами и атлетизмом, представлены в табл. 5.

Таблица 5

Распределение уровней враждебности в группах ГИТЛ

Название показателя	Индекс враждебности		
	Маскулинный тип (n=35)	Андрогинный тип (n=33)	Феминный тип (n=12)
Низкий уровень	3	5	6
Средний уровень	11	12	5
Повышенный уровень	14	9	1
Высокий уровень	5	5	-
Очень высокий уровень	2	2	-

Источник: разработка автора

Практически также выглядят показатели уровней враждебности во всех трёх группах ГИТЛ. Наиболее высокими являются «высокие» уровни враждебности в группе спортсменок маскулинного типа ГИТЛ – у 21 (26,25%) и в группе с андрогинным типом ГИТЛ – у 16 (20,00%) спортсменок.

При этом вновь, в группе с феминным типом ГИТЛ был определён самый высокий показатель «низких» значений уровня враждебности, а также отсутствуют высокий и очень высокий уровень враждебности. И лишь у 1 (1,25%) спортсменки, занимающейся кикбоксингом, был определён повышенный уровень враждебности.

Выводы и перспективы дальнейших исследований таковы:

1. В группе девушек спортсменок, занимающихся единоборствами и атлетическими видами спорта (n=80), к маскулинному типу ГИТЛ было отнесено 35 (43,75%) спортсменок, к андрогинному типу – 33 (41,25%), и к феминному типу ГИТЛ – 12 (15,00%) всех спортсменок данной группы.

2. Маскулинный тип ГИТЛ наиболее выражен у спортсменок, занимающихся тхэквон-до и кикбоксингом – 21 (26,25%), андрогинный тип ГИТЛ – у спортсменок в тхэквон-до, вольной борьбе и в кикбоксинге – 24 (30,00%), феминный тип ГИТЛ в данных видах спорта был определён у 12 (15,00%) всех спортсменок в данной группе.

3. У спортсменок группы единоборств и атлетизма «лидером» по высоким уровням враждебности, являются спортсменки с установленным маскулинным типом ГИТЛ – 29 (36,25%), у девушек андрогинного типа ГИТЛ этот показатель определён у 22 (27,50%) спортсменок, с преобладанием спортсменок, занимающихся единоборствами.

4. Наиболее высокими являются «высокие» уровни враждебности в группе спортсменок маскулинного типа ГИТЛ – у 21 (26,25%) и в группе с андрогинным типом ГИТЛ – у 16 (20,00%) спортсменок. При этом, в группе с феминным типом ГИТЛ – самый высокий показатель низких значений уровня враждебности, отсутствуют высокий и очень высокий уровень враждебности.

5. Показатели проявлений и «высоких»уровней агрессивности и враждебности преобладают

в группе девушек-спортсменок, занимающихся единоборствами, над группой спортсменок, занимающихся атлетическими видами спорта и имеющими допустимые уровни агрессивности и враждебности, не направленные на соперников в спорте.

Перспективой дальнейших исследований является изучение уровня агрессивности и тревожности у спортсменок в ряде индивидуальных и командных игровых видах спорта, в соответствии с типами их гендерной идентификации типа личности.

Список литературы:

1. Байкова Н.И. Преодоление агрессии в спорте / Н.И. Байкова // Проблемы современной науки и образования. – 2017. – № 4(86). – С. 81-84.
2. Бугаевский К.А. Изучение показателей гендерной идентификации у девушек-спортсменок / К.А. Бугаевский // Наука-2020. – 2017. – № 2(13). – С. 144-153.
3. Дамадаева А.С. Спортивно-важные качества личности спортсменов разного пола в маскулинных и феминных видах спорта / А.С. Дамадаева // Ученые записки университета им. П.Ф. Лесгафта. – 2011. – № 7(77). – С. 57-62.
4. Фирсов К.Н. Психологический анализ агрессивности в спортивной деятельности / К.Н. Фирсов // Вестн. Костромского гос. ун-та. им. Н.А. Некрасова. – 2011. – Т. 17. – № 5(6). – С. 223-226.
5. Богданова Д.В. Гендерные аспекты агресивного поведения спортсменов / Д.В. Богданова, С.И. Матафонова // Научное сообщество студентов XXI столетия. Гуманитарные: сб. ст. по мат. XXXIII междунар. студ. науч.-практ. конф. – 2015. – № 6(33). – С. 228-234.
6. Лопухова О.Г. Опросник «Маскулинность, феминность и гендерный тип личности» (Российский аналог «Bem sex role inventory») / О.Г. Лопухова // Вопросы психологии. – 2013. – № 1. – С. 1-8.
7. Сравнительная характеристика агрессии и агрессивности у единоборцев, спортсменов других специализаций и неспортсменов / Ашкинази А.С., Марищук В.Л. и др. // Материалы 8-го Международного конгресса «Современный олимпийский спорт и спорт для всех». – Алма-Аты: Мин. обр. и науки Республики Казахстан, казахская академия спорта и туризма, 2004. – Т. 1. – С. 160-162.
8. Сигал Н.С. Агрессия в спортивной деятельности / Н.С. Сигал, В.А. Штых, Ю.В. Александров // Слобожанський науково-практичний вісник. – 2014. – № 3(41). – С. 86-89.
9. Буряк В.А. Агрессивность подростков, занимающихся различными видами спорта, и способы её регуляции // В.А. Буряк, Ю.Н. Шувалов // Известия Тульского государственного университета. Физическая культура и спорт. Издательство: Тульский государственный университет (Тула). – 2013. – С. 189-196.
10. Гасанпур А.Г. Влияние спортивной деятельности на степень агрессивности спортсмена / А.Г. Гасанпур // Вектор науки ТГУ. – 2011. – № 4(7). – С. 70-72.
11. Платонова З.Н Агрессия как фактор адаптации подростков, занимающихся спортом / З.Н. Платонова // Спортивный психолог. – 2009. – № 3(28). – С. 26-28.
12. Татаржицкий С.Е. Методики изучения и коррекция агрессии в спорте: учеб. Пособие / С.Е. Татаржицкий, В.П. Каргаполов, Т.В. Хромина. – Хабаровск: Изд-во Дальневосточ. гос. академии физ. культуры, 2003. – 52 с.
13. Опросник Басса-Дарки. Агрессивность и враждебность. Психологический тест агрессивности URL: http://www.effecton.ru/101.html (дата обращения: 10.07.2017).
14. Тарасевич Е.А. Гендерные отличия спортсменов в различных классификационных группах видов спорта и спортивных дисциплин / Е.А. Тарасевич // Слобожанський науково-спортивний вісник. – Харків: ХДАФК, 2016. – № 2(52). – С. 117-120.
15. Сафонов В.К. Проявления агрессии в поведении спортсменов и неспортсменов // Вестник СПбГУ. Серия 12. Социология. – 2012. – № 2. URL: http://cyberleninka.ru/article/n/proyavleniya-agressii-v-povedenii-sportsmenov-i-nesportsmenov (дата обращения: 07.07.2017).
16. Петрыгин С.Б. Проявление агрессии у подростков, занимающихся контактными видами единоборств // С.Б. Петрыгин // Вестник Рязанского государственного университета им. С.А. Есенина. – 2012. – № 4(37). – С. 70-72.

Бугаєвський К.А.
Інститут здоров'я, спорту та туризму
Класичного приватного університету

ВИВЧЕННЯ ПРОЯВІВ ТА РІВНЯ АГРЕСИВНОСТІ ТА ВОРОЖОСТІ У ДІВЧАТ, ЩО ЗАЙМАЮТЬСЯ ЄДИНОБОРСТВАМИ ТА АТЛЕТИЧНИМИ ВИДАМИ СПОРТУ

Анотація
У статті представлені результати дослідження, присвяченого вивченню проявів та рівнів агресії у дівчат, які займаються тхеквон-до, кікбоксингом, вільною боротьбою, пауерліфтингом та важкою атлетикою, за допомогою опитувальника Басса-Дарки. Встановлено, що у спортсменок, задіяних в бойових єдиноборствах, підвищені показники рівня індексу агресивності та індексу ворожості, в порівнянні з дівчатами, що займаються важкою атлетикою і пауерліфтингом.
Ключові слова: дівчата-спортсменки, агресія, агресивність, індекс агресивності, індекс ворожості, єдиноборства, атлетичні види спорту.

Bugaevskiy K.A.
Institute of Health, Sport and Tourism
Classic Private University

STUDY OF MANIFESTATIONS AND LEVEL OF AGGRESSIVE AND HOSPITALITY OF GIRLS, WORKING WITH BATTLE SINGLE COMBATS AND ATHLETIC SPORTS

Summary
The article presents the results of a study devoted to the study of manifestations and levels of aggression in girls who are engaged in taekwon-do, kickboxing, freestyle wrestling, powerlifting and weightlifting, using the Bassa-Darkee questionnaire. It is established that sportsmen involved in combat sports have increased the index of aggressiveness and hostility index, compared to girls engaged in weightlifting and powerlifting.
Keywords: girls-athletes, aggression, aggressiveness, aggressiveness index, index of hostility, single combats, athletic sports.

УДК 796.412.001.3-055.2-057.875(045)

МОДЕЛЮВАННЯ РУХОВОЇ ПІДГОТОВЛЕНОСТІ СТУДЕНТОК ПЕДАГОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ ПІД ЧАС ЗАНЯТЬ З АЕРОБІКИ

Редько Т.М.
Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка,
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Обґрунтовано актуальне питання покращення стану здоров'я студентської молоді, підвищення рівня їх рухової підготовленості та забезпечення оптимального контролю за показниками. Подано результати дослідження рухової підготовленості студенток педагогічних спеціальностей, які відвідують заняття з аеробіки. Визначено кількісні показники біодинамічної й координаційної структури рівня підготовленості дівчат на заняттях з аеробіки. На основі отриманих даних побудовано біомеханічні моделі біодинамічних та координаційних параметрів моторики студенток.
Ключові слова: студентки, здоров'я, аеробіка, Kangoo Jumps™, моделювання.

Постановка проблеми. На сучасному етапі становлення вітчизняної освітньої системи фізичне виховання студентської молоді, зокрема дівчат, вимагає підвищення ефективності. Це пов'язано не тільки із завданням поліпшення якості освіти, але й із загальним погіршенням стану здоров'я та рухової підготовленості студенток, недостатньою гуманістичною й професійною спрямованістю фізичного виховання, зниженням мотивації до занять фізичними вправами, підвищенням вимог суспільства до підготовки сучасного фахівця.

Саме фізичне виховання вирішує питання покращення стану здоров'я студентської молоді, підвищення рівня їх рухової підготовленості та забезпечення оптимального контролю за показниками.

Державна політика щодо зміцнення, збереження й розвитку здоров'я та покращення рухової підготовленості молоді засобами фізичного виховання базується на засадах Державної національної програми «Освіта. Україна XXI століття», «Державної політики у галузі освіти», Національної доктрини розвитку фізичної культури і спорту, Концепції фізичного виховання в системі освіти України, проекту Загальнодержавної цільової соціальної програми «Формування здорового способу життя молоді України» на 2013-2017 роки, Національної стратегії з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація» та Концепції Державної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на період до 2020 року та ін. офіційних державних документів.

Аналіз стану проблеми оздоровчої діяльності свідчить про те, що одним з найбільш популярних видів рухової активності серед студенток завдяки доступності, емоційності та ефективності є заняття аеробікою.

У той же час науковці зазначають про недостатнє впровадження в заняття з аеробіки сучасних інноваційних, цікавих та здоров'язрозвивальних технологій.

Одним із пріоритетних напрямів підвищення ефективності проведення занять з аеробіки студенток є впровадження здоров'язрозвивальної технології Kangoo Jumps™. Головною особливістю занять є пружиняче взяття Kangoo Jumps™, яке під час занять з аеробіки, безпосередньо виконуючи стрибкові вправи, нейтралізує удари об тверду поверхню, тим самим захищаючи хребет, а також колінні і гомілковостопні суглоби на 80%.

Також вагомим та недостатньо вирішеним залишається питання розроблення інноваційних, об'єктивних критеріїв рухової підготовленості та оздоровчого ефекту занять аеробікою. Тому доцільним є розроблення та впровадження біо-

механічного контролю, що дасть об'єктивну кількісну інформацію про оздоровчий вплив занять аеробікою на організм дівчат, про динаміку їхнього рухового розвитку та стан здоров'я.

На сьогодні ці питання залишаються актуальними та потребують подальшого вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема забезпечення оптимального розвитку рухових якостей та їх контролю є однією з центральних у системі фізичного виховання (О. Архипов, М. Бернштейн, М. Булатова, С. Єрмаков, В. Заціорський, А. Лапутін, В. Лях, Л. Матвєєв, М. Носко [2], В. Платонов та ін.)

Доведено, що аеробіка є ефективним засобом організації здорового способу життя (В. Давидов, Т. Коваленко, Т. Круцевич, К. Купер та ін.). Адже під час цих занять створюється позитивний емоційний фон (Е. Бірюк, Г. Буланова, Т. Лисицька, В. Цветкова, F. Gumni), підвищується рівень рухової підготовленості, інтерес до занять фізичними вправами (І. Погребеняк [3], С. Синиця [6], О. Черненко, Л. Шестерова та ін.).

У той же час у світовому просторі з'являються сучасні здоров'язбережувальні технології, які відсутні в змісті навчальної програми з фізичного виховання. Їх застосування в процесі фізичного виховання студенток може бути одним із перспективних шляхів його вдосконалення.

Однією із таких здоров'язбережувальних технологій, яка набирає популярність, є Kangoo Jumps™ [4, 5].

Одним із дієвих методів дослідження результатів навчання й тренувальних ефектів у фізичному вихованні є моделювання. У роботах С.С. Єрмакова [1], О.М. Худолія, встановлено, що побудова навчання й тренування на основі інформаційних моделей дозволяє інтенсифікувати процес підготовки, підвищити ефективність управління навчанням. О.М. Калиниченко, А.О. Лопатьєв, Б.В. Яковенко [7] розглядають моделювання процесу застосування педагогічних прийомів, які забезпечують використання оптимальних механізмів керування руховими діями.

Таким чином, незважаючи на численні дослідження вітчизняних і зарубіжних авторів, актуальною залишається проблема пошуку ефективних шляхів підвищення рухової активності студенток та поліпшення їхньої рухової підготовленості за рахунок упровадження сучасних здоров'язбережувальних технологій. Також однією із вагомих проблем у системі фізичного виховання є забезпечення оптимального контролю розвитку рухових якостей студенток та їх здоров'я.

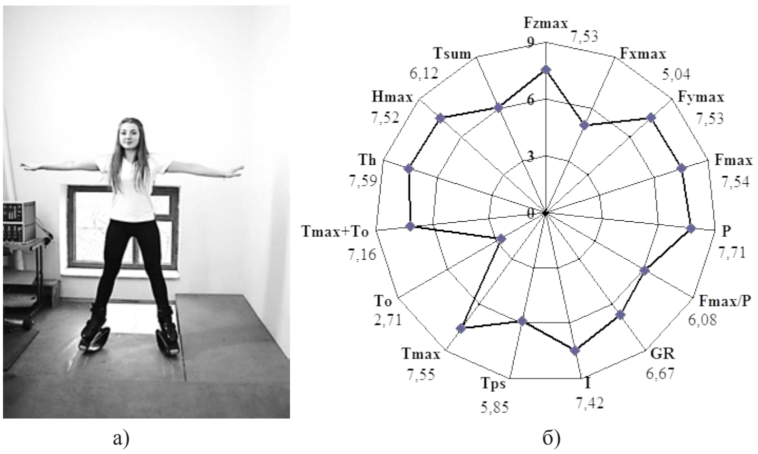
Головною метою цієї роботи є встановлення біодинамічних та координаційних параметрів рухової підготовленості студенток на заняттях з аеробіки та побудова їх біомеханічних моделей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення рухової підготовленості студенток під час занять фізичними вправами має велике значення для практики навчання, виховання та розвитку молоді. Саме такі дослідження мають можливість виявити та усунути проблеми на заняттях.

У дослідженні взяли участь студентки педагогічних спеціальностей, які відвідують заняття з Kangoo Jumps™. Вивчення біодинамічних параметрів моторики студенток здійснювалося з метою рівня розвитку силових, швидкісних та часових показників. Для цього застосовано метод тензодинамографії, який дозволив реєструвати велику кількість показників опорних реакцій під час виконання фізичних вправ. У результаті проведення кореляційного налізу показників спортивної групи дівчат, яку взято за модельну, визначено інформативні показники їх рухової підготовленості та побудовано біомеханічні моделі, до яких входять найбільш вагомі показники.

Під час проведення досліджень використовувався динамометричний комплекс «Модуль», що складається з тензоплатформи ПД-3А, універсальної пати перетворення електронних сигналів WAD-ADC 16-32, персонального комп'ютера зі спеціальним програмним забезпеченням та принтера, і призначений для виміру величин та вектора опорних реакцій студенток у трьох взаємоперпендикулярних площинах. Студентки виконували на тензодинамометричній платформі базові рухи з Kangoo Jumps™.

Для прикладу було з'ясовано силові, швидкісні та часові параметри вправи «Джек» (рис. 1). Так за ранговим розподілом у модельній групі студенток під час виконання вправи «Джек» на першому місці показник ваги (P), на другому – час досягнення максимальної висоти (T_h), на третьому – сумарний час виконання рухової дії (T_{sum}), на четвертому – максимальне значення складових опорних реакцій під час виконання технічних дій (результуюча сила) (Fmax); на п'ятому – максимальна сила відштовхування відносно вертикальної осі ($F_{z\,max}$), на шостому – максимальна сила відштовхування відносно фронтальної осі ($F_{y\,max}$), на сьомому – максимальна висота підйому ЗЦМ тіла студенток під час відштовхування від опори (H_{max}), на восьмому – імпульс сили (I), на дев'ятому – сумарний час фази відштовхування ($T_{max}+T_o$), на десятому – градієнт сили (GR), на одинадцятому – сумарний час виконання рухової дії (T_{sum}), дванадцяте місце – співвідношення максимального значення силових показників опорних реакцій до ваги тіла

а) б)

Рис. 1. а) фрагмент проведення тензодинамометричних вимірювань опорних реакцій студентів під час виконання вправи «Джек»; б) біомеханічна модель показників опорних реакцій студентів під час виконання вправи «Джек»

студентів (F_{max}/P), на тринадцятому – час підсіду (T_{ps}), на чотирнадцятому – максимальна сила відштовхування відносно сагітальної осі ($F_{x\ max}$), на п'ятнадцятому – час відриву від опори (T_o).

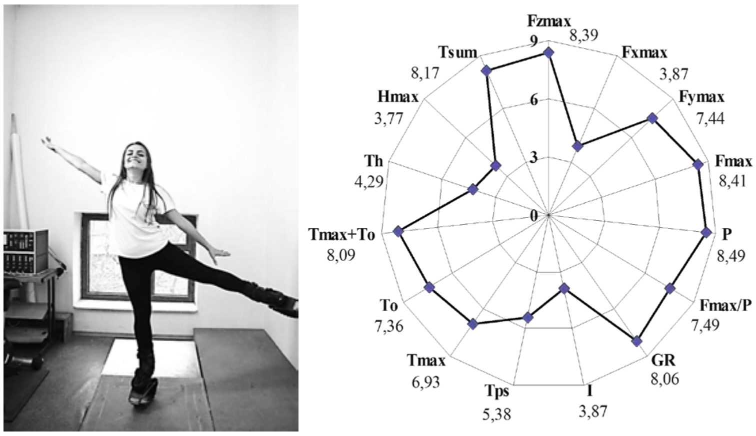
Під час виконання вправи «Флай» (рис. 2) за ранговим розподілом у модельній групі студенток на першому місці показник ваги (P), на другому – максимальне значення складових опорних реакцій під час виконання технічних дій (результуюча сила) (F_{max}); на третьому – максимальна сила відштовхування відносно вертикальної осі ($F_{z\ max}$), на четвертому – сумарний час виконання рухової дії (T_{sum}), на п'ятому – сумарний час фази відштовхування ($T_{max}+T_o$), на шостому – градієнт сили (GR), на сьомому – співвідношення максимального значення силових показників опорних реакцій до ваги тіла студентів (F_{max}/P), на восьмому – максимальна сила відштовхування відносно фронтальної осі ($F_{y\ max}$), на дев'ятому – час відриву від опори (T_o),), на десятому – час досягнення максимальної сили (T_{max}), на одинадцятому – час підсіду (T_{ps}), дванадцяте місце – час досягнення максимальної висоти (T_h), на тринадцятому – імпульс сили (I), на чотирнадцятому – максимальна сила відштовхування відносно сагітальної осі ($F_{x\ max}$), на п'ятнадцятому – максимальна висота підйому ЗЦМ тіла студенток під час відштовхування від опори (H_{max}).

Досягнення необхідного рівня координаційних якостей є одними важливих компонентів здоров'я студенток. Для їх визначення застосовано метод стабілографії.

Дослідження проводилося за допомогою автоматизованого вимірювального комплексу «Стабілограф», До комплексу входять: електротензодинамометрична платформа ПД-3А, універсальна плата перетворення електричних сигналів WAD-ADC 16-32, ПК із спеціальним програмним забезпеченням та принтер. Студентки виконували на стабілоплатформі базові вправи Kangoo Jumps.

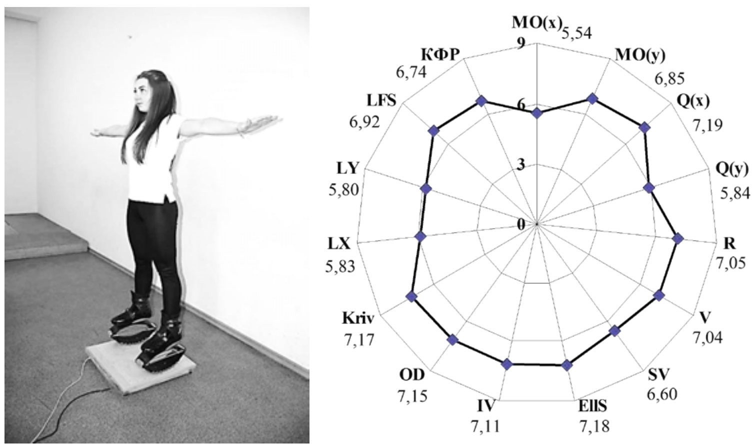
Зокрема, за ранговим розподілом у модельній групі студенток під час виконання вправи «Джек» (рис. 3) на першому місці показник Q(x) – розкид по фронталі, на другому – площа довірчого еліпса (EllS), на третьому -коефіцієнт кривизни (Kriv), на четвертому – оцінка руху (OD), на п'ятому – індекс швидкості (IV), на шостому – середній розкид (R), на сьомому – середня швидкість переміщення ЦТ (V), на восьмому – довжина в залежності від площі статокінезіограми (LFS), на дев'ятому – середнє зміщення ЦТ по сагіталі (MO(y)), на десятому – якість функції рівноваги (КФР), на одинадцятому – швидкість зміни площі статокінезіограми (SV), на дванадцятому місці – розкид по сагіталі (Q(y)), на тринадцятому – довжина траєкторії ЦТ по фронталі (LX), на чотирнадцятому – довжина траєкторії ЦТ по сагіталі (LY), на п'ятнадцятому – середнє зміщення (центр тиску/тяжіння) ЦТ по фронталі (MO(x)).

За ранговим розподілом у модельній групі студенток під час виконання

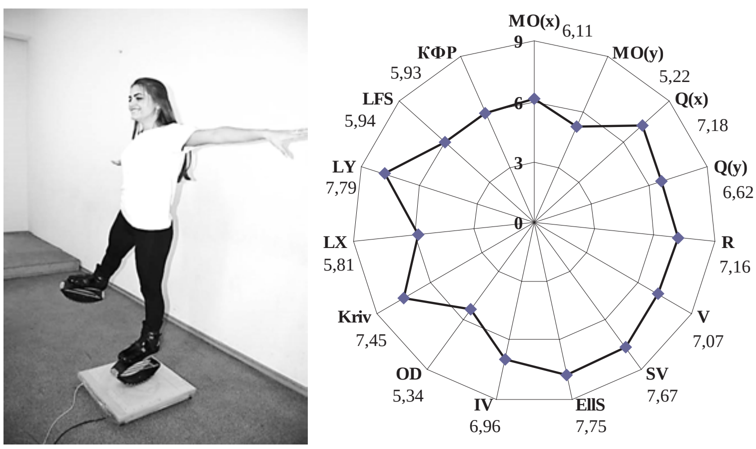
а) б)

Рис. 2. а) фрагмент проведення тензодинамометричних вимірювань опорних реакцій студентів під час виконання вправи «Флай»; б) біомеханічна модель показників опорних реакцій студентів під час виконання вправи «Флай»

а) б)

Рис. 3. а) фрагмент виконання вправи «Джек» на стабілоплатформі; б) біомеханічна модель виконання вправи «Джек»

а) б)

Рис. 4. а) фрагмент виконання вправи «Флай» на стабілоплатформі; б) біомеханічна модель виконання вправи «Флай»

вправи «Флай» (рис. 4) на першому місці показник довжини траєкторії ЦТ по сагіталі (LY); на другому – площа довірчого еліпса (EllS); на третьому швидкість зміни площі статокінезіограми (SV); на четвертому – коефіцієнт кривизни (Kriv); на п'ятому – Q(x) – розкид по фронталі; на шостому – середній розкид (R); на сьомому – середня швидкість переміщення ЦТ (V); на восьмому – індекс швидкості (IV); на дев'ятому – розкид по сагіталі (Q(y)); на десятому – середнє зміщення (центр тиску/тяжіння) ЦТ по фронталі (MO(x)); на одинадцятому – довжина в залежності від площі статокінезіограми (LFS); на дванадцятому місці – якість функції рівноваги (КФР); на тринадцятому – довжина траєкторії ЦТ по фронталі (LX); на чотирнадцятому – оцінка руху (OD); на п'ятнадцятому – середнє зміщення ЦТ по сагіталі (MO(y)).

Отримані дані дозволили виділити провідні критерії рухової підготовленості дівчат, що сприятиме більш ґрунтовним дослідженням впливу занять аеробіки на всебічний розвиток студенток педагогічного фаху.

Висновки і перспективи. Таким чином, побудовано біомеханічні моделі біодинамічних та координаційних параметрів рухової підготовленості студенток на заняттях з аеробіки, що дасть можливість кількісного і якісного контролю за руховим розвитком, станом здоров'я, розвитком рухової підготовленості дівчат та подальшого прогнозування.

Список літератури:

1. Єрмаков С.С. Умови формуванння мотваційно-ціннісних відношень студенток до занять фізичними вправами / С.С. Єрмаков, С.О. Жила, Т.М. Редько // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету / Черніг. держ. пед. ун-т ім. Т.Г. Шевченка. – Чернігів, 2010. – Вип. 76. – С. 263-266.
2. Носко М.О. Біомеханіка фізичного виховання і спорту: навч. посіб. для студ. спец. «Фіз. виховання» / М.О. Носко, О.В. Бріжатий, С.В. Гаркуша, І.А. Бріжата. – К.: МП «Леся», 2012.
3. Погребняк І.М. Вплив занять оздоровчою аеробікою на рівень розвитку гнучкості студенток / І.М. Погребняк, В.Е. Куделко, О.П. Наговіціна // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – Харків, 2013. – № 5. – С. 49-52.
4. Редько Т.М. Здоров'язрозвивальні технології в процесі фізичного виховання студентів педагогічних університетів // Т.М. Редько. – Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. – Вип. 129. – Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка. Чернігів: ЧНПУ, 2016. С. 271-274.
5. Редько Т.М. Особливості використання кенгу джампінгу в освітньому процесі учнів старших класів / Т.М. Редько // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 15: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт). – 2016. – Вип. 3(2). – С. 291-295.
6. Синиця С.В. Оздоровча аеробіка. Спортивно-педагогічне вдосконалення: навч. посіб. / С.В. Синиця, Л.Є. Шестерова. – Полтава: ПНПУ, 2011. – 236 с.
7. Яковенко Б.В. Моделювання біомеханічних характеристик розвитку рухових здібностей школярів в процесі фізкультурних занять / Б.В. Яковенко, О.П. Франчук // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету / Черніг. нац. пед. ун-т ім. Т.Г. Шевченка. – Чернігів, 2013. – Вип. 112, Т. 1. – С. 371-374.

Редько Т.М.
Черниговский национальный педагогический университет имени Т.Г. Шевченко,
Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова

МОДЕЛИРОВАНИЕ ДВИГАТЕЛЬНОЙ ПОДГОТОВЛЕННОСТИ СТУДЕНТОК ПЕДАГОГИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ ВО ВРЕМЯ ЗАНЯТИЙ ПО АЭРОБИКЕ

Аннотация
Обоснован актуальный вопрос улучшения состояния здоровья студенческой молодежи, повышения уровня их двигательной подготовленности и обеспечения оптимального контроля за показателями. Поданы результаты исследования двигательной подготовленности студенток педагогических специальностей, которые посещают занятие по аэробике. Определены количественные показатели биодинамической и координационной структуры уровня подготовленности девушек на занятиях по аэробике. На основе полученных данных построены биомеханические модели биодинамических и координационных параметров моторики студенток.
Ключевые слова: студентки, здоровье, аэробика, Kangoo Jumps™, моделирование.

Redko T.M.
T.H. Shevchenko Chernihiv National Teachers Training University,
National Pedagogical Dragomanov University

SIMULATING OF MOTION ACTIVITY OF STUDENTS OF PEDAGOGICAL SPECIALITIES DURING AEROBICS CLASSES

Summary
Actual question of college kids' health improvement, making the level of their motion activity higher, definite observing of their showings is proved. The results of research up to the motion activity of students of pedagogical specialties, who attend aerobics classes, are applied. The quantitative showings of biodynamic and coordinative structure of the level of girls' motion activity at aerobics classes are determined. On the basis of findings the biomechanical models of biodynamic and coordinative parameters of students' motility are built.
Keywords: student, health, aerobics, Kangoo Jumps™, simulating.

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 316.728+392.81

«ГАСТРОНОМІЧНА КУЛЬТУРА» І «НАЦІОНАЛЬНА КУХНЯ» ЯК ПОНЯТТЯ ГУМАНІТАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЇЖІ

Плюта О.П.
Київський національний університет культури і мистецтв

Здійснено аналіз змісту одних з основних понять гуманітарних досліджень їжі – «гастрономічна культура» та «національна кухня». Звернено увагу на неоднозначність понять, що описують культурні аспекти побутування їжі. Зокрема, відзначено, що гастрономічна культура розглядається як національна кулінарна традиція, і як оцінювальна і порівняльна характеристика. З'ясовано зміст поняття «національна кухня» – система колективних уявлень про харчові звички нації, що включає в себе репрезентативні страви і продукти, специфічні для конкретної місцевості. При цьому звернено увагу на наявність і регіональної кухні, яка за своїми функціями тотожна національній. Зроблено висновок про потребу подальшого всебічного і ґрунтовного вивчення гастрономічної проблематики, зокрема методологічних засад дослідження національної кухні як одного із способів репрезентації норм гастрономічної культури.
Ключові слова: гастрономічна культура, національна кухня, кулінарія, їжа, феномен культури.

Постановка проблеми. Приготування і вживання їжі і напоїв є одним із найважливіших чинників життєдіяльності людини. Мистецтво приготування їжі бере свій початок з давніх часів. Способи приготування їжі і ритуали її споживання складалися протягом багатьох століть, призвівши до створення національних кухонь, які є невід'ємною частиною будь-якої національної культури.

Сьогодні їжа розглядається не лише як спосіб задоволення біологічної потреби, а й як феномен культури. Та попри практичний інтерес до приготування та споживання їжі, даний концепт залишається новим для культурологічного дискурсу. Перш за все, констатується неоднозначність понять, що описують культурні аспекти побутування їжі.

Огляд останніх публікацій і досліджень. Питанням становлення української кухні, її специфіки присвячена чимала кількість праць популярного характеру, щоправда з одноманітним змістом, представлена переважно збірниками рецептів із коротким зверненням до її витоків, однак ґрунтовних, а головне, оригінальних досліджень, особливо культурологічних, значно менше.

Так, Л. Ф. Артюх, відомим українським етнологом, провідним знавцем народної кухні й харчування, досліджено різні аспекти народної їжі [1-5]. Зокрема у монографії «Українська народна кулінарія (історично-етнографічне дослідження)» [5] науковцем висвітлено особливості їжі і харчування українського народу як елемента матеріальної культури, а також подано етнографічний опис і класифікацію повсякденної і святкової обрядової їжі українського селянства доби капіталізму, проаналізовано її соціальну функцію. В іншій своїй праці «Звичаї українців у народному календарі» [4] дослідниця у 23 розділах, присвячених святам календарного року українського народу – від Святвечора до дня святого Андрія, подає рецепти традиційних страв національної кухні.

Проблема їжі і харчування тією чи іншою мірою висвітлюється й дослідниками українського побуту – В. Борисенко [6], В. Наулко [17], О. Кравець [13], О. Кувеньова [14], В. Маланчук [16], які розглядали ці питання в різних контекстах.

Однією з перших публіцистичних розвідок у напрямі осмислення системи харчування сучасних українців у процесах все зростаючої соціальної напруги та інтенсифікації ритму повсякденних відносин є праця В. Г. Панченка «Українське національне харчування: минуле і майбутнє. Уроки здоров'я» [19], в якій дослідник на підставі соціально-диференціювальних характеристик звертає увагу на особливості національної системи харчування та найбільш небезпечні модуси її трансформації.

С. А. Яценко у статті «Традиційна народна їжа як предмет етнографічного дослідження» [26] аналізує праці вчених, які досліджують українські страви і традиції харчування українців. У свою чергу, М. В. Жовнірова та Р. В. Дьяченко [12], досліджуючи питання харчування як елемента традиційно-побутової культури українців, звертають, зокрема, увагу й на тенденцію звуження якісного різноманіття повсякденного меню за рахунок недостатнього використання народних традицій українців у харчуванні. Ю. В. Ліпєц розкриває традиції харчування в українській культурі [15]. А. В. Волковою у статті «Науково-етнографічне дослідження особливостей технології страв української національної кухні» [9] досліджено особливості технології продукції української національної кухні, обумовлених історичними та етнографічними детермінантами.

Систематизовані дані про витоки української кухні містяться у праці відомого знавця кулінарії В. В. Похльобкіна «Національні кухні наших народів», уперше виданій у 1978 р. [20]. В іншій своїй праці – «З історії російської кулінарної культури» [21] автор досліджує семантику їжі і гастрономічних практик у російській літературі.

«Історія української культури (українська культура XIII – першої половини XVII століть)» (Київ, 2001), комплексне дослідження культури українського народу та її міжнародного значення, містить стисле висвітлення культури етнічних меншин у контексті загальноукраїнських культурних процесів.

Чи не є єдиним ґрунтовним дослідженням, дотичним до проблематики української кухні, є докторська дисертація В. В. Ніколенка «Гастрономічні детермінанти суспільного життя: соціологічний вимір» [18], в якій обґрунтовано, з одного боку, зв'язок між гастрономічним виміром суспільного життя, а з іншого – соціальними процесами та відносинами як в ретроспективному контексті, так і сучасному.

Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри наявність публікацій з питань харчування українців, необхідним є з'ясування змісту основних понять гуманітарних досліджень їжі, оскільки для цієї сфери багато в чому характерне некритичне використання термінів. Таким чином, **метою даної статті** є з'ясування змісту основних понять гуманітарних досліджень їжі – «гастрономічна культура» і «національна кухня».

Виклад матеріалу. Серед усього різноманіття термінів, що використовуються в гуманітарних дослідженнях їжі, поняття «гастрономічна культура», як одне з найбільш уживаних, набуває все більшого поширення. В науковий обіг цей термін був введений в другій половині XX століття, проте й досі залишається багатозначним. Мається на увазі, з одного боку, розуміння гастрономічної культури як національної кулінарної традиції, як сукупності страв, типових для даного народу, а з іншого, – як оцінювальної і порівняльної характеристики, як індикатора рівня розвитку суспільства.

У першому значенні говорять про гастрономічну культуру французів, італійців, китайців і т.д. У цьому випадку дане поняття слугує для узагальненої характеристики певної емпіричної даності й охоплює як основні правила організації харчування, прийняті в певній спільноті, так і конкретні страви, звички, ритуали, пов'язані з приготуванням і прийомом їжі. У другому значенні гастрономічна культура ототожнюється з певним знанням, втіленим у практиці приготування і споживання їжі. Так, побутує уявлення про країни «високої» і «низької» гастрономічної культури, а, відтак, і про необхідність підвищувати рівень гастрономічної культури індивідів. Таким чином, гастрономічна культура стає ознакою певної нормативності в сфері харчування та споживання, знаком приналежності до певної культури.

Початок своєрідній «гастрономічній риториці» було покладено жартівливою поемою французького письменника Ж. Бершу «La Gastronomie» (1800) [27], три видання якої розійшлися протягом року, і згодом перекладена на інші мови [25]. Однак більшої популярності здобула «Фізіологія смаку, або Трансцендентальна гастрономія» (1825) [7] Ж. А. Брійя-Саварена, французького громадського діяча, кулінара і таємного автора даної праці. У цьому трактаті автор розмірковує про гастрономію з точки зору цінностей науки, мистецтва і моральності. Гастрономія, як стверджує Ж. А. Брійя-Саварен, – це вінець усіх наук, оскільки вона передбачає обізнаність у сфері «природної історії», фізики, хімії, кулінарного мистецтва, комерції, а також політичної економії в частині оподаткування і «міжнародного обміну». Він пише: «Гастрономія є проявом нашої здатності судити, чому ми віддаємо перевагу приємним на смак речовинам, а не тим, які не мають цієї властивості... Гастрономія є наукове знання всього того, що відноситься до харчування людини. Мета її – піклуватися про підтримку людини, доставляючи їй найкраще харчування» [7]. На підставі даного судження можна припустити, що гастрономія – це теоретична основа смакового задоволення, а також підстава наукової класифікації їжі, отже правила приготування і споживання їжі не формуються стихійно, а підкоряються таким собі «справжнім», єдино правильним, універсальним принципам.

У сучасному значенні слово «гастроном» (фр. Gastronomie, від грец. Γαστήρ – шлунок і νόμος – закон) розуміється як: 1) знання і розуміння кулінарії; 2) продукти харчування, в основному закусочні [23, с. 40]; 3) тонкий смак в їжі; розуміння тонкощів кулінарії; 4) сукупність харчових продуктів (товарів) високоякісного приготування [11]; 5) зведення всіх знань, що стосуються куховарського мистецтва і вміння користуватися його творами [10]. Виходячи з цих визначень, можна припустити, що гастрономія виступає теоретичною основою і регулятором відносин між людиною і їжею. Таким чином, атрибут «гастрономічний» визначає явища, що мають відношення до теоретичного освоєння сфери харчування. Доповнення даного конструкту поняттям «культура» актуалізує нормативність гастрономічного знання і привносить уявлення про специфічність даних норм і правил.

Як сукупність певного культурного досвіду, наукових знань та усталених і новостворених нормативних практик, гастрономія, на думку В. В. Ніколенко, визначає моделі поведінки і рефлексії щодо їжі, допомагає людині орієнтуватися у процесах соціальної комунікації, створює відповідне тло для формування сталих міжособистісних та міжгрупових відносин [18, с. 73]. Тому, як вважає дослідник, не варто тлумачити гастрономію лише як теорію та практику куховарства, оскільки вона являє собою, що не менш важливо, і сукупність явних і латентних соціальних процесів, які репрезентують зв'язки між їжею й культурою, суспільним життям тощо [18, с. 73]. Відтак, «у структурованому вигляді гастрономічна культура є явищем поліаспектним, яке складається як мінімум із трьох елементів: 1) культура вибору, приготування та обробки їжі (кулінарія); 2) комплекс моделей харчування та варіантів соціальної інтеракції за столом із відповідним регламентом та організацією трапези, а також їх зв'язками з різноманітними соціокультурними подіями та явищами; 3) рефлексія щодо процесів збирання, приготування, продажу, а також споживання їжі в ракурсі її онтологічних, символічних і соціальних ознак» [18, с. 73-74].

Згідно з іншою точкою зору, гастрономічна культура – це система норм, які містяться в певній соціокультурній реальності і детермінують, по-перше, кулінарний порядок приготування їжі, різних страв, їх склад та поєднання; по-

друге, власне кажучи, гастрономічний порядок, яким прийнято називати практики, пов'язані з вибором харчових пріоритетів, зі способами їх зв'язку із повсякденним життям, різними подіями, варіантами організації та регламентації трапези; по-третє, аналіз та інтерпретація її ознак, властивостей тощо [24]. Дане визначення найбільш повно відображає змістовні елементи гастрономічної культури: культуру приготування їжі (кулінарну культуру), культуру харчування та відповідні рефлексії [18, с. 72].

Поняття «гастрономічна культура» часто ототожнюється з національною кухнею або національною кулінарною традицією. Однак між ними існують відносини цілого і частини. Більше того, для точності слововживання краще розрізняти поняття «національна кухня» і «національна гастрономічна традиція». Перша являє собою конструкт, інспірований певною соціокультурною ситуацією. Друга ж є гастрономічною традицією, що історично склалася, властивою даній культурній спільноті. Неважко помітити, що національна кулінарна традиція виявляється більш широким поняттям, тоді як національна кухня – це її репрезентативна частина. Існуюче уявлення про національну кухню, в дійсності, характеризує швидше національну гастрономічну традицію, яка є локальним варіантом гастрономічної культури.

Говорячи про національну кухню, слід мати на увазі систему колективних уявлень про харчові звички нації, що включає в себе страви, які вважаються репрезентативними для даної гастрономічної культури, і так звані спеціалітети, тобто продукти, специфічні для конкретної місцевості. Ці уявлення є доволі стійкими і поділяються усіма носіями даної культури, а також транслюються за її межі.

Ще на межі Середньовіччя і Нового часу національна кухня стала затребуваною в якості механізму формування національної ідентичності на рівні повсякденності, створення національних феноменів, поряд з явищами «високої» культури. Однак поряд з національною кухнею, в цей же час виникає і регіональна кухня, яка за своїми функціями є тотожною національній кухні. Різницю між ними слід вбачати, головним чином, в історичній ситуації. Формування національної кухні відбувалося в новоутворених національних державах і, таким чином, стало наслідком становлення національної культури. Ті ж країни, в яких процеси націоналізації виявилися уповільненими, розвинули регіональну своєрідність. Про неточність категорії «національна кухня» говорять також й історики кулінарії: «Гастрономічним осередком є регіон, а не нація» [22, с. 253]. Справді, певна однаковість у кліматичних умовах і культурних традиціях можлива лише на досить обмеженій території, й тоді можуть складатися правила і норми, що визначають характер їжі.

Національна кухня часто репрезентується як споконвічна і зближується за своїми характеристиками з тим, що називають народною кухнею. Проте ця тотожність не відповідає дійсності. Народна, або селянська кухня має локальний характер – вона ґрунтується на локальних доступних продуктах і простих способах їх обробки, а транслюється за допомогою усної традиції з покоління в покоління і, незважаючи на деяку спільність прийомів, являє собою сукупність окремих сімейних традицій. Народна кухня відображає, з одного боку, економічне становище селян [8], а з іншого – вірування та символи, що поділяються всіма носіями даної культури. Безумовно, вона виступає в якості одного із способів збагачення «високої» кухні, але це лише епізодичні контакти. У міру розвитку суспільства вона починає засвоювати досягнення професійної культури, проте в основі своїй її норми зберігають усний характер побутування і специфіку, обумовлену кліматичними, географічними та історичними умовами. Народна кухня тісно пов'язана з уявленнями про споконвічність і традиційність. Ототожнюючись з народною, національна кухня конструює і демонструє історичну перспективу національної єдності.

Складається парадоксальна, на перший погляд, ситуація: національна кухня конструюється як утворення, що звертається до традиції, однак фактично вона має справу з актуальним станом гастрономічної культури. Це протиріччя можна пояснити. Звернення до традиції, як відомо, є одним з найбільш надійних способів набуття правомірності. Ототожнення національної кухні з кухнею народною формує настанову на збереження традицій національної кухні, приписування їй символічної історії, що дає змогу створити історичну перспективу національної кухні і, ширше, національної культури. Через професійну ж обробку і переосмислення рецептів відбувається включення традиційних практик приготування і споживання їжі в «актуальне сьогодення». Відбувається виникнення нових символічних значень їжі й соціокультурних цінностей.

У більшості випадків національна кухня постає як анонімна, позбавлена авторства. Це теж є однією з ознак загальності національної кухні, спроба представити її як таку, що існує в межах усної трансляції.

Національній кухні властивий репрезентативний характер. Вона не передбачає свого втілення в повсякденних гастрономічних практиках, але задає певну ідентичність, зобов'язану бути відтвореною в значущих ситуаціях. Із цим пов'язано і те, що національна кухня існує як сукупність страв-символів, тобто таких страв, які представляють цю культуру в ситуації міжкультурної взаємодії й ідентифікують індивіда як представника певної культури.

Висновки. Таким чином, національна кухня є специфічним продуктом культури, тісно пов'язаним як із певними соціокультурними трансформаціями, так і зі змінами в світосприйнятті. З одного боку, національна кухня зберігає риси традиційного способу трансляції, що сприяє набуттю нею правомірності, з іншого – відгукується на вимоги нової культурної епохи.

Національна кухня належить до сфери гастрономічної культури. Вона репрезентує стрижень кулінарної культури, тобто базові принципи, які поділяються більшістю носіїв цієї культури протягом тривалого часу. «Еталонні» страви, що входять до її складу, задають основні правила поєднання продуктів, визначають набір фірмових страв, і представляють ті значення, на які слід орієнтуватися. Отже, конструкт «національна кухня» є одним із способів репрезентації

норм гастрономічної культури, що свідчить про їх тісний зв'язок, однак різний зміст і специфіку репрезентації.

Дане дослідження, зважаючи на його обсяг, звичайно, не вичерпує усіх аспектів вивчення змісту вказаних понять. Подальших наукових пошуків потребують питання структури, функцій, чинників формування гастрономічної культури та національної кухні як теоретичних конструктів, а також форми та специфіка їх репрезентації в Україні.

Список літератури:

1. Артюх Л. З історії народної кухні. Великий піст. Молочні страви / Л. Артюх // Неопалима купина. – 1995. – № 1-2. – С. 3-5.
2. Артюх Л. З історії народної кухні. Картопля. Борщ / Л. Артюх // Неопалима купина. – 1995. – № 5-6. – С. 18-21.
3. Артюх Л. З історії народної кухні. Мандрили. Шулики. Сластьони. Пундики / Л. Артюх // Неопалима купина. – 1993. – № 2. – С. 23-27.
4. Артюх Л. Ф. Звичаї українців у народному календарі: [укр. нар. кухня] / Лідія Артюх. – Київ: Балтія-Друк, 2012. – 223 с.
5. Артюх Л. Ф. Українська народна кулінарія: історико-етнографічне дослідження: [монографія] / Л. Ф. Артюх. – К.: Наукова думка, 1977. – 154 с.
6. Борисенко М. Побут міських мешканців України в 30-х роках XX століття / М. Борисенко // Етнічна історія народів Європи. – 2008. – Вип. 24. – С. 12-18.
7. Брийя-Саварен Ж. А. Физиология вкуса, или трансцендентальная гастрономия [Электрон. ресурс] / Ж. А. Брийя-Саварен. – Режим доступа: http://bibliotekar.ru/rusKultZastoliya/46.htm – Название с экрана.
8. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм, XV-XVIII вв. Том 1. Структуры повседневности [Электрон. ресурс] / Ф. Бродель. – Режим доступа: http://demoscope.ru/weekly/knigi/brodel/brodel.pdf – Название с экрана.
9. Волкова А. В. Науково-етнографічне дослідження особливостей технології страв української національної кухні [Електр. ресурс] / А. В. Волкова. – Режим доступу: http://journals.uran.ua/pathofscience/article/view/72984 – Назва з екрану.
10. Гастрономия // Энциклопедия Брокгауза и Ефрона [Электр. ресурс]. – Режим доступа: http://www.endic. ru/brokgause/Gastronomija-89691.html – Название с экрана.
11. Гастрономія [Електр. ресурс]. – Режим доступу: http://slovopedia.org.ua/42/53395/279711.html – Назва з екрану.
12. Жовнірова М. В. Їжа і харчування як елемент традиційно-побутової культури українців / М. В. Жовнірова, Р. В. Дьяченко // Матеріали Всеукр. наук.-теорет. конф. «Українська культура XXI століття: стан, проблеми, тенденції». – Київ: КНУКіМ, 2011. – С. 36-38.
13. Кравець О. М. Сімейний побут і звичаї українського народу: істор.-етногр. нарис / О. М. Кравець. – Київ: Наук. думка, 1966. – 136 с.
14. Кувеньова О. Ф. Громадський побут українського селянства / О. Ф. Кувеньова. – Київ: Наук. думка, 1966. – 135 с.
15. Ліпєц Ю. В. Розвиток і традиції харчування в українській культурі / Ю. В. Ліпєц // Матеріали Всеукр. наук.-теорет. конф. «Українська культура XXI століття: стан, проблеми, тенденції». – Київ: КНУКіМ, 2011 – С. 51-55.
16. Маланчук В. А. Побут українців у дослідженнях Володимира Гнатюка / В. А. Маланчук // Народна творчість та етнографія. – 1973. – № 2. – С. 28-34.
17. Наулко В. І. Культура і побут населення України / В. І. Наулко, Л. Ф. Артюх, В. Ф. Горленко та ін. – Київ: Либідь, 1993. – 255 с.
18. Ніколенко В. В. Гастрономічні детермінанти суспільного життя: соціологічний вимір: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра соціол. наук: 22.00.01 / В. В. Ніколенко. – Харків, 2015. – 38 с.
19. Панченко В. Г. Українське національне харчування: минуле і майбутнє. Уроки здоров'я: [зб. ст.] / В. Г. Панченко; Ін-т суспільних досліджень. – Дніпропетровськ: Герда, 2009. – 234 с.
20. Похлебкин В. Национальные кухни наших народов [Электр. ресурс] / В. Похлебкин. – Режим доступа: http://www.e-reading.club/chapter.php/46184/6/Pohlebkin_-_Nacional%27nye_kuhni_nashih_narodov.html – Название с экрана.
21. Похлёбкин В. В. Из истории русской кулинарной культуры / В. В. Похлёбкин. – Москва: Центрполиграф, 2008. – 451 с.
22. Ревель Ж. Ф. Кухня и культура: литературная история гастрономических вкусов от античности до наших дней / Ж. Ф. Ревель. – Екатеринбург: У-Фактория, 2004. – 336 с.
23. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР, Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – Київ: Наук. думка, 1970-1980. – Т. 2. – 547 с.
24. Сохань И. Тоталитарный проект гастрономической культуры общества (на примере сталинской эпохи) [Электрон. ресурс] / И. Сохань. – Режим доступа: http://philos-cafe-spb.livejournal.com/20821.html – Название с экрана.
25. Энциклопедический лексикон. [В 17 томах]. – Санкт-Петербург: В типографии А.Плюшара, 1836. – Том 5. Бар-Бин [Электрон. ресурс]. – Режим доступа http://dlib.rsl.ru/viewer/01003822971#?page=1 – Название с экрана.
26. Яценко С. А. Традиційна народна їжа як предмет етнографічного дослідження [Електр. ресурс] / С. А. Панченко. – Режим доступу: http://eprints.zu.edu.ua/2018/1/3.pdf – Назва з екрану.
27. Berchoux J. La gastronomie, ролме [Electr. resource]. URL: https://archive.org/details/lagastronomiepo00bercgoog [in French].

Плюта Е.П.
Киевский национальный университет культуры и искусств

«ГАСТРОНОМИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА» И «НАЦИОНАЛЬНАЯ КУХНЯ» КАК ПОНЯТИЯ ГУМАНИТАРНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ ПИЩИ

Аннотация
Осуществлен анализ содержания одних из основных понятий гуманитарных исследований пищи – «гастрономическая культура» и «национальная кухня». Обращено внимание на неоднозначность понятий, описывающих культурные аспекты бытования пищи. В частности, отмечено, что гастрономическая культура рассматривается как национальная кулинарная традиция и как оценочная и сравнительная характеристика. Выяснено содержание понятия «национальная кухня» – система коллективных представлений о пищевых привычках нации, включающей в себя репрезентативные блюда и продукты, специфические для конкретной местности. При этом обращено внимание на наличие и региональной кухни, которая по своим функциям тождественна национальной. Сделан вывод о необходимости дальнейшего всестороннего и тщательного изучения гастрономической проблематики, в частности методологических основ исследования национальной кухни как одного из способов репрезентации норм гастрономической культуры.
Ключевые слова: гастрономическая культура, национальная кухня, кулинария, еда, феномен культуры.

Plyuta O.P.
Kyiv National University of Culture and Arts

«GASTRONOMIC CULTURE» AND «NATIONAL CUISINE» AS A CONCEPT OF HUMANITARIAN FOOD RESEARCH

Summary
The analysis of the contents of some of the basic concepts of humanitarian research of food – «gastronomic culture» and «national cuisine» is carried out. Attention is drawn to the ambiguity of concepts that describe the cultural aspects of eating. In particular, it was noted that gastronomic culture is considered as a national culinary tradition, and as an evaluation and comparative characteristic. The content of the concept «national cuisine» is defined – a system of collective representations about food habits of the nation, which includes representative dishes and products specific to a specific locality. At the same time, attention was paid to the availability of regional cuisine, which in its functions is identical to the national one. The conclusion is made on the need for further comprehensive and thorough study of gastronomic issues, in particular, the methodological foundations of the study of national cuisine as one of the ways of representing the norms of gastronomic culture.
Keywords: gastronomic culture, national cuisine, cooking, food, cultural phenomenon.

УДК 393.05.93

ОБРАЗИ ТА РОЛЬ ЖІНКИ У ПОХОВАЛЬНО-ПОМИНАЛЬНІЙ ОБРЯДОВОСТІ УКРАЇНЦІВ

Ткач А.А.
Київський національний університет культури і мистецтв

У даній статті досліджується актуальна проблема – образу та ролі жінки у поховально-поминальній обрядовості українців. Жіночий образ є провідним у ряді обрядів родинного циклу – починаючи від народження дитини і закінчуючи похованням. Детально аналізуються особливості виконуваних обрядових дій жінкою як об'єкта та суб'єкта у цій взаємодії.
Ключові слова: жіночий образ, роль жінки, поховальні обряди, поминальні обряди, невербальні формули, архаїчний політеїзм, сакральність.

Постановка проблеми. Образ жінки займає особливе місце у різноманітних українських обрядових традиціях, у тому числі й у поховально-поминальних. Роль матері, дружини чи доньки є досить специфічними явищем тому потребують детального вивчення. Існуючі дослідження мають досить значний термін давності або сповнені цензурних обмежень.

Аналіз останніх досліджень. Сьогодні вивчення поховально-поминальної обрядовості українців є недостатнім та ґрунтується на результатах досліджень таких провідних етнографів як В. Бесарабка, Б. Грінченка, О. Іваниці, М. Максимовича, М. Марковича, В. Милорадовича, П. Чубинського, К. Шейковського, В. Шухевич, та потребує оновлення інформаційної бази.

У наш час все більше уваги приділяється персони жінки та її роді у всіх аспектах родинної обрядовості. Так, сучасні спроби дослідження даної проблематики висвітлені у публікаціях таких авторів, як: М. Баглай, Ф. Вовк, В. Жайворонок, А. Колодний, О.М. Линюк, І.О. Сєдакова та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналізуючи останні дисертаційні дослідження науковців, якими повною мірою не розкритий образ жінки в поховально-поминальній обрядовості, на сьогодні є потреба виокремити образ та роль жінки в цих обрядах.

Для повного висвітлення визначеної мети були окреслені наступні **завдання**: охарактеризувати особливості поховально-поминальній обрядовості на території України; виявити місце ролі та образу жінки у даній категорії обрядів; детально проаналізувати особливості виконуваних обрядових дій жінкою як об'єкта та суб'єкта у цій взаємодії.

Мета статті. Дослідити та розкрити жіночі образи та роль жінки у поховально-поминальній обрядовості українців.

Виклад основного матеріалу. Протягом багатьох століть була накопичена величезна база родинних обрядів. Вони поєднують різноманітні обрядові дії, вербальні та невербальні схеми та складові, які мають різний вік та належать до різних історичних періодів. Їм властиві соціальні, правові, морально-етичні, виховні, релігійні норми та представлення [5, с. 137].

Так, значним чином вплинула православна церква на родинну обрядовість, яка прагнула замінити архаїчний політеїзм на ідею про Єдиного Бога; традиційні обряди на церковні, які охоплювали головні події у житті будь-якої людини – хрестини, вінчання, панахида; народні морально-хліборобські на християнські (замінити культ Матері-Землі на триєдине чоловіче начало (Бог-Отець, Бог-Син і Святий Дух).

Українське двовір'я привело до модифікації світобачення під впливом сформованих ментальних стереотипів і традицій хліборобського життя, у тому числі, зберігши ідеї домінування жіночого, материнського начала. Аналізуючи вплив християнства на народну культуру у християнський період, А. Колодний у праці «Християнські засади національної культури» акцентує увагу на ідеалізації подружнього життя, розгляд сім'ї як надприродної санкціонованої співдружності, формування культу жінки-матері. Враховуючи все вище перераховане, ми можемо з впевненістю заявити про домінування ролі жінки у українських обрядових діях [4, с. 64].

Домінування жінки прослідковується у базових обрядах родинного циклу – родильних, весільних та поховально-поминальних, мають тісний зв'язок з основними етапами життя людини – народженням, вінчанням, смертю і вшануванням пам'яті померлих.

Початок системного фіксування та часткового аналізу українських звичаїв родинного циклу, у тому числі поховально-поминальної обрядовості, датується XIX століттям та пов'язаний з появою таких наукових праць, як праці П. Чубинського «Труди етнографічно-статистичної експедиції до Західно-Руського краю», М. Марковича «Звичаї, повір'я, кухня та напої малоросіян», В. Бесарабка «Матеріали для етнографії Херсонської губернії», К. Шейковського «Побут подолян», О. Іваниці «Домашній побут малороса», В. Милорадовича «Життя-буття луберського селянина», М. Максимовича «Дні і місяці українського селянина», В. Іванова «Життя і творчість селян Харківської губернії», Б. Грінченка «Етнографічні матеріали, зібрані у чернігівській та сусідніх з нею губерніях», В. Шухевича «Гуцульщина».

Незважаючи на існуючі помилки методологічного характеру, варто зазначити безцінний фактографічний матеріал, який досить активно використовують сучасні українські етнологи, історики, фольклористи, мистецтвознавці, культурологи.

Наукова обґрунтованість, концептуальність, глибина аналізу та повнота висновків властиві здійсненим дослідженням традиційної родинної обрядовості, які були здійснені наприкінці XIX – на початку XX століття українським етнографом Ф. Вовком («Студії з української етнографії та ан-

тропології»), І. Франком («Жіноча неволя у руських піснях народних»), П. Єфименком («Звичаєве право українського народу»), В. Охримовичем («Значение малорусских свадебных обрядов и песен у истории эволюции семьи»), М. Грушевським («Історія Української літератури»). Також ці риси характеризують праці діаспорних дослідників – О. Воропай, С. Килимника, Д. Дорошенка, Н. Полянської-Василенко, що значно вирізняє їх на фоні замовлених, сповнених ідеологічними трактуваннями, обмежених цензурою досліджень та фольклористів доби Радянського Союзу (О. Дея, О. Мишанича, М. Шубравської, О. Правдюка). Дослідженням проведеним після розпаду Радянського Союзу такими фахівцями як В. Скуратівський, А. Пономарьов, В. Борисенко, О. Курочкін, М. Попович. М. Гримич, С. Безклубенко, Г. Лозко властиве використання значної наукової бази та сучасних наукових інструментів, у тому числі поліметодологізму, відображають окремі, заборонені у часи панування радянської влади, нюанси тендерних особливостей родинної обрядовості, незважаючи на те, що роль жінки у традиційних поховально-поминальних обрядах поки що не стали предметом спеціальних досліджень.

Сакральний зміст та ритуальна традиція здійснення поховальних обрядів українців акцентують увагу на їхній глибокій архаїчності. Семантика символіки поховальних обрядових дій характеризується світобаченням, яке сформувалося ще у дохристиянські часи. Відповідно, раніше вважали, що людина складається з трьох складових: душі, духу та тіла. Після смерті від тіла відділяється душа та дух. Дух в окремих випадках може бути повернутим назад до тіла чи безтілесно прийти з потойбічного світу. Це вважалось небажаним і приводило до впровадження цілого ряду обрядових дій, спрямованих на оберіг та уникнення повернення духу у світ живих людей та його шкідливого впливу [5, с. 147].

Український антрополог, етнограф, археолог Ф. Вовк стверджує, що всі похоронні обряди спрямовані на турботу про замогильне існування небіжчиків а основі страху перед покійниками [1, с. 214]. Саме цим пояснюється яскраво виражена сакральність поховально-поминальної обрядовості, для якої кожен незначний елемент набуває унікального значення, це призводить до унікальної регламентації дії, пов'язаних з похованням покійника [5, с. 148]. Тому філософія смерті розглядалась виключно як перехідний етап між життям та потойбічним світом, що має тісний зв'язок із земним життям, оскільки світ померлих суттєво впливав на світ живих. Саме тому позитивні чи негативні риси у впливі потойбічного світу залежать від поведінки живих людей [7, с. 5].

В дослідженнях науковців смерть і життя, обумовлені ритуально-обрядовою системою, розглядаються як взаємопов'язаний і єдиний процес. Відповідно поховально-поминальну обрядовість необхідно розглядати як єдину сакральну тему, що умовно можна поділити на дві частини: похорон і поминки [5, с. 148]. За народним повір'ям важливим фактором, що впливає на її подальше «буття» є те, як саме померла людина, – легко чи після тривалої хвороби. Якщо людина перед смертю відчувала великі муки тривалий час, то це значило, що вона протягом життя мала досвід спілкування з нечистою силою, ворожінням, гаданням, прокльонами. Для уникнення впливу всього попереднього життя такої людини знову ж таки проводилися магічні обрядові дії, які спрямовані на допомогу душі залишити її тіло. Для цього пробивали дірку у стелі чи у стіні, розбирали дах, клали помираючого на підлогу, викликали священника проводити відспівування по померлому.

Під час поховання у разі наявної підозри, що покійний міг перетворитися на вампіра, належало вбивання у груди осикового кілка, проколювання тіла шилом, посипання очей і могили маком, завалювання місця поховання камінням і сміттям. Такі ритуали відносились до оберегової символіки [7, с. 5].

Враховуючи силу народних повір'їв, смерть людини впливала на поведінку рідних покійного, сусідів і односельців. Присутність померлого перед похованням у будинку зменшувала темп життя, надаючи йому ритуальної оформленості. У хаті покійника жінки не мали право прибирати, працювати на подвір'ї та на городі [7, с. 5]. Покійного готували до поховання із певними ритуалами. Як відзначає дослідник А. Пономарьов, в Україні покійника омивали, взували, одягали; обов'язково стежили за тим, щоб закриті були очі у мерця, інколи закривали мідними п'ятками, оскільки родичі померлого вірили, що міг померти хтось із родини. Посмертний одяг для заміжніх жінок складався із сорочки, спідниці, рідко – корсетки чи білої свитки, червоного або зеленого поясу; забороненими були будь-які види прикрас, пов'язували голову хусткою чи вдягали намітку.

Специфічною рисою похорону неодружених дівчат було наявність безпосереднього зв'язку скорботної обрядовості з весільною. Під час поховальної церемонії дівчини використовувались й інші виключно весільні обряди: обирали весільний поїзд, запрошували бояр та дружок, називали покійну «княгинею», також обирали для неї з числа живих нареченого, який повинен виконати власну роль з дотриманням усіх весільних ритуалів. На могилі дівчини обов'язково закопували весільне деревце [5, с. 149-150].

Елементи весільної обрядовості також використовували і при похованні неодруженого хлопця. Молоду дівчину одягали у весільну сукню, покладали на розплетену голову вінок зі стрічками, обв'язували руки весільним рушником, а на середній палець руки одягали восковий варіант обручки. Родичі дівчини роздавали присутнім подарунки, як на весіллі; на труну клали весільний коровай, шматки якого після завершення похоронної церемонії роздавали родичам померлої дівчини.

Як відзначає дослідниця Линюк О. М., у гуцулів до сьогодні зберігся архаїчний обряд ігор із покійним, що здійснюється парубоцькою громадою. Мерця жартома тягнуть за ніс, за ноги, просять вставати, щоб «бавитися», перевертають, смикають за волосся, вимагаючи, щоб угадав, хто саме, тощо. Також дослідниця зауважує, що об'єктом таких ігор також могла бути і дівчина-небіжчиця, вдягнута у вбрання нареченої.

Обрядові дії при виносі покійного з хати обов'язково виконує господиня – жінка, мати. Оберегова магія цих обрядовій цілком очевидна. Відповідно, на місці, де стояла труна у будинку, господиня повинна розбити глечик, щоб запобігти

поверненню покійника назад до хати. Господиня найчастіше випускала у двір худобу, щоб та мала змогу попрощатися з господарем, посипала двір вівсом, а після виносу труни з двору перев'язувала ворота рушником або червоним поясом, щоб за небіжчиком не пішла із двору худоба [1, с. 214].

Аналізуючи голосіння, відомий український історик та етнолог А. Пономарьов зазначає, що раніше вони були обов'язковим атрибутом поминальної обрядовості східних слов'ян, аналізувалися як символ шани померлому, проте ситуація змінилася починаючи з XVI століття, коли їх популярність серед українського народу знизилася на фоні її зростання у російського народу [5, с. 152].

У більшості жителів України жіночим був обряд голосіння за покійником. Але, наприклад, у «йойкані» серед лемків приймали участь і чоловіки. Проте, у Західній Україні все ще збереглися фахові голосільниці. Голосіння за покійником – це вияв безмежного жалю, розгубленості та подальшої долі тих, хто тяжко переживає смерть близької людини: батьки, дружина, діти. Голосіння здійснюється у різних ситуаціях: у момент смерті чи зразу після неї, під час поховання, у поминальні дні. У народі поважають хист голосільниць. Помічено, що основним у голосіннях є два контрастних образи: подружжя і смерті. У контексті метафори подружжя-смерть зрозуміло, що, за народними повір'ями, на подружжя впливає дві вищі жіночі сутності – доля, що об'єднала чоловіка й жінку у родину, та Смерть, яка єдина може дійсно знищити родину [7, с. 5].

Як відзначає М. Грушевський, у окремих містах дівчат підліткового віку спеціально навчають голосити [2, с. 149]. Описуючи українські жіночі голосіння, учений зазначає, що вони є переважно сольними, тоді як колективні, антифтонні або хорові плачі, практикуються лише у окремих місцевостях [2, с. 149]. Дослідник зазначає історичне обмеження кола тем і мотивів голосіння у XIX столітті: оскільки уже втратили свою актуальність елементи політичні, громадські, на зміну яким прийшли переважно «індивідуальні переживання і то досить однорідні, які поєднували невелику кількість тем і мотивів [2, с. 150]. Розглядаючи весь перелік тем і мотивів українських голосінь, учений дає узагальнену характеристику: «Крики жалю і відчаю та заклики до небіжчика, одна з найбільш архаїчних частин плачу, виступають сильно і яскраво. Натомість поклики до повороту до життя доволі рідкі, ослаблені здебільшого до поклику ще раз глянути, встати, промовити... Переважає свідомість неминучості і незмінності-неможливості повернути небіжчика до життя, неможливості побачитись.

Найчастіше звучать у голосіннях наступні мотиви:

– докори предкам, що передчасно забрали покійника до себе;

– заклик «не вмирати», повернутися до життя;

– лагідні докори, що покинув родину напризволяще;

– ласкаве звернення до покійного;

– мотив відчаю;

– мотиви розпачу, зумовлені усвідомленням неможливості знов зустрітися;

– оплакування покійного у новому потойбічному оплакуванні покинутої родини;

– прохання повернутися хоч на хвилинку;

– проява жалю, болю, скорботи з приводу втрати;

– страх перед небезпеками, від яких за життя захищав покійний родину [7, с. 5].

Старі містичні переконання про всемогутність слова і магічного обряду відступили і розтопились перед новими поняттями і перед лірикою жалю і резиґнації. Бажання своїм словом утворити краще посмертне життя покійному теж виступають слабо. Як симптом пізніших відносин – упадку роду – годиться підкреслити мотиви безпомічності і безпорадності покинутих родичів». Важливо також відзначити, що серед мотивів українських голосінь, окреслених М. Грушевським, відсутній мотив гендерної нерівності, – підневільного становища жінки у традиційній родині оплакування «жіночої неволі». На думку дослідника, обряд жіночого голосіння значною мірою втратив той зв'язок із архаїчним світоглядом, який загалом зберігається у ритуалах поховального обряду. Скорботне голосіння за небіжчиком нерідка переходить у веселі жартівливі, також переважно жіночі пісні, що їх заводять голосільниці; ними завершується поминальний обряд. За народними уявленнями, поминки мають бути не тільки щедрими, а й веселими. Звичай звеселяти душу померлого піснями (й іграми – у гуцулів), а душі предків – піснями, танцями, ігрищами з елементами вакхічно-оргаїстичного культу, відносяться до найархаїчніших у поховальній обрядовості [2, с. 151].

Дослідниця Линюк О. М. зауважує, що на відміну від звичайного плачу, голосіння є ритуальним дохристиянським поховальним обрядом, що складається із старовинних народних обрядових пісень – плачів речитативного характеру [3, с. 141]. Найдавніші згадки про голосіння були знайдені у Іпатіївському літописі 945 року – розповідь про те, як княгиня Ольга прохає зробити тризну за вбитим древлянами чоловіком [3, с. 141]. Типовим і найвідомішим прикладом похоронного голосіння є «Плач Ярославни» із «Слова про Ігорів похід».

В усіх регіонах Україні жінки намагалися «зберегти на смерть» шлюбний одяг. Обмивали й одягали покійника жінки старшого віку, котрих на Чернігівщині називали рядильниці. Наряджали тіло на лаві під вікнами – головою до покуття або на столі чи спеціально підготовленому катафалку. У одязі молодих, ще не одружених померлих дівчат, повсюдно вживалися елементи шлюбного вбрання: стрічки, фата, вінки [7, с. 6].

Висновки. З проведеного аналізу поховально-поминальної обрядовості можна стверджувати, що образ жінки займає у родинній обрядовості одне з провідних місць; важлива роль жінки виявляється у поховально-поминальних обрядових діях: під час приготування обрядової їжі «коливо», «канун»), під час знаходження тіла покійного у хаті: обмиванні, перевдяганні померлого, під час виносу з двору та під час голосінь та інших магічних ритуалів оберегового характеру.

Помічено, що серед основних мотивів українських голосінь відсутній мотив принизливого рабського стану образу жінки у родині, що в свою чергу підтверджує демократизм родинного побуту українського народу. Поховально-поминальні обряди українців менш яскраві й колоритні по-

рівняно з весільними. Поховальній обрядовості наменшою мірою притаманні національні специфічні риси, оскільки власне відтворюють те саме, що є й у інших слов'янських та взагалі індоєвропейських народів, і відзначаються тільки деякими рисами особливої архаїчності.

Аналізуючи існуючі дослідження, якими повною мірою не розкриті образи та роль жінки в поховально-поминальній обрядовості, насьогодні є потреба широкоспектрового аналізу та вивчення образів та ролі жінки у родинній обрядовості українців. Проведене дослідження підтвердило визначну роль жінки і її образу у поховально-поминальній обрядовості та дозволило окреслити перспективні напрямки майбутніх досліджень.

Список літератури:

1. Баглай М. Поминання померлих у Зелену суботу на теренах історико-етнографічної Волині / Марія Баглай // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – Вип. 16. – С. 131-139.
2. Вовк Ф. Студії з української етнографії та антропології / Ф. Вовк. – К.: Мистецтво, 2015. – 336 с.
3. Грушевський М. Історія української літератури: у 6 т., т. 1; 9 кн. / М. Грушевський. – Т. 1. – К.: Либідь, 2013. – 391 с.
4. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2016. – 703 с.
5. Календарна обрядовість у життєдіяльності етносу. Збірка наукових праць / Матеріали міжнародної наукової конференції «Одеські етнографічні читання». – Одеса, 2011. – 383 с.
6. Колодний А. Християнські засади національної культури / А. Колодний // Історія української культури: у п'яти т., т. 3. – К.: Наук. думка, 2013. – С. 43-66.
7. Линюк О. М. Жінка у поховально-поминальній обрядовості України // Проблеми культурології: історичні та сучасні розвідки – 2016. – № 1. – С. 5-7.
8. Седакова И. А. «Жилец» – «нежилец». Магия и мифология родин // Живая старина. – 2007. – № 2. – С. 9-11.

Ткач А.А.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ОБРАЗЫ И РОЛЬ ЖЕНЩИНЫ В ПОГРЕБАЛЬНО-ПОМИНАЛЬНОЙ ОБРЯДНОСТИ УКРАИНЦЕВ

Аннотация
В данной статье исследуется актуальная проблема – роли и образа женщины в погребально-поминальной обрядности украинцев. Женский образ является ведущим в ряде обрядов семейного цикла – начиная от рождения ребенка и заканчивая похоронами. Подробно анализируются особенности выполняемых обрядовых действий женщиной как объекта и субъекта в этом взаимодействии.
Ключевые слова: женский образ, роль женщины, погребальные обряды, поминальные обряды, невербальные формулы, архаический политеизм, сакральность.

Tkach A.A.
Kyiv National University of Culture and Arts

THE IMAGE AND ROLE OF WOMEN IN THE FUNERAL AND LAST RITES OF THE UKRAINIANS

Summary
This article examines the actual problem of the role and image of women in funeral and memorial rites of the Ukrainians. The female character is the lead in a number of rites of the family cycle – starting from birth and ending with a funeral. Details analyzes the characteristics of the ritual action performed by the woman as object and subject in this interaction.
Keywords: female character, the role of women, funeral rites, ritual actions, verbal formulas, archaic polytheism sacredness.

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 316.442.432:82-92(477)

ІНФОРМАЦІЙНІ ЖАНРИ ВИСВІТЛЕННЯ ПОДІЙ ПРОВЕДЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ У СУЧАСНИХ МЕДІАРЕСУРСАХ УКРАЇНИ

Бігун Р.С.
Національний авіаційний університет

У статті проведено аналіз основних інформаційних жанрів висвітлення у сучасних медіаресурсах подій проведення антитерористичної операції в Україні. Визначено основну проблему у застосуванні інформаційних жанрів – тенденцію до поширення неперевіреної інформації, або інформації з викривленими даними. У статті автор аналізує причини розповсюдження таких проблем у різноманітних жанрах сучасної журналістики, визначає, що основною проблемою є максимально коротка дистанція у часі між моментом отримання журналістської інформації журналістом і моментом її передачі реципієнтові, пошук вирішення чого визначено перспективою подальших досліджень.
Ключові слова: інформаційний жанр, антитерористична операція, медіаресурс, репортаж, інтерв'ю.

Постановка проблеми. Медіа-простір України з початком вторгнення Російської федерації у Автономну Республіку Крим та у Луганську та Донецьку області наповнений різноманітними за медіа-фактурою та жанрами висвітлення інформаційними матеріалами. Подання інформації, що не відповідає дійсності, свідомий підбір фактів, викривлення сутності подій – це ті негативні наслідки від низькопрофесійного підходу до висвітлення подій проведення антитерористичної операції у сучасних медіаресурсах України. Тому удосконалення журналістської майстерності та професіоналізму у процесі висвітлення найбільш гострих для суспільства подіє є першочерговою задачею для сфери соціальних комунікацій. Саме забезпечення ефективності соціальних комунікацій у процесі медіа впливу на реципієнтів може бути реалізоване посередництвом формування та застосування відповідних інформаційних жанрів, що виступає важливою науково-прикладною проблемою сучасних досліджень у сфері журналістики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом дана наукова проблема набула нового імпульсу у дослідженнях вчених, що пов'язане, у першу чергу, із розгортанням широкомасштабної антитерористичної операції (далі – АТО) із бойовими діями на Донбасі. Зокрема, такі дослідники, як Г. Асмолов, А. Литвиненко, О. Сищук та інші висвітлюють особливості науково-журналістських проблем висвітлення подій АТО, зазначаючи, що динаміка подій не дозволяє у повній мірі аналізувати закономірності і це формує нову методологію у соціальних комунікаціях. Також останнім часом жанровому розвиткові мас-медіа присвятили свої дослідження такі вчені, як Ю. Біловол, А. Близюк, І. Гаврилюк, О. Гарматій, О. Голік, В. Лизанчук, О. Мишкіна, Л. Солодка, А. Іващук, С. Шебеліст, Т. Шлемкевич та інші. У роботах вказаних авторів аналізуються теоретичні та здебільшого прикладні аспекти жанрового різноманіття у мас-медіа у процесі висвітлення подій АТО.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У той же час, потребує узагальнення найбільш характерних тенденцій у інформаційних жанрах висвітлення подій проведення антитерористичної операції у сучасних медіаресурсах України на сучасному етапі розвитку журналістики в Україні.

Мета і завдання статті. Метою даної статті є дослідження характерних тенденцій інформаційних жанрів висвітлення подій проведення антитерористичної операції у сучасних медіаресурсах України. Завданням є узагальнення сучасних жанрових закономірностей у висвітленні подій АТО в умовах розвитку сучасних інформаційних технологій.

Виклад основного матеріалу. Дослідники наголошують, що тексти, які належать до інформаційних жанрів, в кількісному відношенні становлять основну частину масових інформаційних потоків. У ЗМІ ці тексти є основними носіями оперативної інформації. У системі жанрів, що використовують інформагентства, чільне місце також посідають інформаційні матеріали. Адже агентства як першоджерела інформації зобов'язані створювати потік інформації, з якого споживачі будуть вибирати матеріали не за спрямованістю журналістського представлення, а насамперед за темою і датою поданого факту. Тому, на погляд О. Гарматія, головні інформаційні стрічки агентств формуються переважно текстами інформаційного жанрового втілення. Інформагентства для своїх повідомлень використовують традиційні інформаційні жанри, певною мірою видозмінені з урахуванням особливостей діяльності інформагентств. Інколи можуть бути наявні елементи аналітичних жанрів. Збільшення кількості способів поширення інформації, зумовлене передусім виходом інформаційних агентств у всесвітню мережу Інтернет, створило їм можливість розширити жанрову палітру й дещо пом'якшити принцип заборони на аналітичні матеріали й коментарі, при цьому художні жанри для повідомлень інформагентств сьогодні не характерні [1, с. 141].

Проте, поза сумнівом, специфіка інформаційних агентств дає змогу визначити жанри, найбільшою мірою властиві цьому виду журналістської діяльності. Дослідниця у сфері журналістики О. Р. Лащук виділяє такі жанри, що їх активно використовують інформагентства: замітка та її види (подієва замітка, анонс, анотація, міні-огляд, бліц-портрет, міні-рецензія, міні-порада, виклад думки); інформаційний огляд; інформаційне інтерв'ю (опитування, анкетування, прес-конференція); інформаційний звіт; репортаж; інформаційна кореспонденція [2].

Саме такі жанри і охоплюють основний інформаційний масив у висвітленні подій АТО в Україні. Але, особливо на початку розгортання АТО у журналістській практиці чіткої тенденції набули такі інструменти, як домисел і вимисел, які зайняли провідне місце у репортажах журналістів.

Проблема домислу й вимислу невідривно пов'язана з поняттям фактичного матеріалу, що лежить в основі будь-якого інформаційного жанру, із власними моральними-естетичними поглядами журналіста. Питання потребує концентрації спільних зусиль не лише фахівців журналістської науки, а й фахівців з етики, психології тощо. Факт, знайдений журналістом, інтерпретується у підсвідомості, а відтак, діставши належну оцінку на свідомому рівні, реалізується у вигляді інформаційного матеріалу, починаючи існувати як самодостатній елемент. Згодом факт може слугувати приводом для подальшого його опрацювання в аналітиці чи в художньо-публіцистичній групі жанрів [3, с. 12].

Такий стан речей у журналістиці, на наш погляд, пов'язаний, насамперед із великим діапазоном творчих підходів у застосуванні жанрових форм журналістів, особливо у тих випадках, коли висвітлення подій відбувається у режимі стрім – подачі інформації без її попереднього аналітичного опрацювання, що часто відбувається у зоні проведення антитерористичної операції.

Із цього приводу О. Голік справедливо зауважує, що у таких умовах основними тенденціями функціонування жанрів ЗМІ є вільне жанроутворення; стирання жанрових кордонів; зміни акцентів у традиційній типологічній структурі жанрів; витіснення, заміщення художньо-публіцистичних моделей інформаційними чи аналітичними зразками; зміна ієрархії щодо частоти використання жанрів усередині груп; прив'язка певного арсеналу форм висловлення думки до конкретного видання, стилю та манери його подачі; спадкоємність та послідовність жанротворчих процесів [4, с. 138].

Також Г. Асмолов [5] зазначає, що основною причиною засилля домислів і вимислів є відсутність грунтовного системного підходу до обробки інформації перед її подачею реципієнтові. Зокрема, дослідник наголошує, що на відміну від журналістської інформаційної аналітики, система наукових публікацій не дозволяє вченим бути настільки швидкими, наскільки це відповідає часу, тому чимало дослідників висловлюють свої ідеї й пропозиції на нових платформах, приміром, ведуть блоги.

Відповідно, є питання щодо верифікації інформації. Іноді деякі ЗМІ в гонитві за трафіком можуть використовувати неперевірену інформацію. Наприклад, про рух військової техніки чи про використання того чи іншого виду зброї. Подібні ситуації траплялися неодноразово. Тому, мабуть, слід більше уваги приділяти верифікації інформації, її підтвердженню, пошуку достовірних джерел. Адже триває інформаційна війна з Росією, тому потрібно ураховувати даний фактор, для чого робляться ці інформаційні вкиди і якою може бути реакція на таку інформацію [6].

Існує також проблема неправильної подачі інформації, що може стати важливим фактором для нагнітання паніки, утворивши інформаційний тероризм, який є предметом вивчення Т. Адамії. В. Вакулич описує основні аспекти журналістської протидії інформації про терористичні акти та навчає працівників медіа писати про воєнні дії так, аби не нагнітати паніку в населення. С. Шайхітдінова зосереджує увагу на проблемі висвітлення бойових дій, що може або викликати паніку в населення, або ж лише інформувати людей. Вона зауважує, що інформація про бойові дії може стати сенсацією або ж соціальною проблемою – все залежить від способу та правильності подачі. Не остання проблема висвітлення інформації про бойові дії належить захистові журналістів при передачі інформації з безпосередніх бойових точок. Тому М. Друкер розглядає механізми захисту прав та свобод журналістів під час таких небезпечних відряджень [7, с. 21].

Екстремальна журналістика – це один з напрямків журналістики, в якому збирання і аналіз інформації для підготовки публікацій ведеться безпосередньо в зонах бойових дій, етно-релігійних та інших збройних конфліктів, районах надзвичайних ситуацій, природних і техногенних катастроф. При цьому робота журналіста ускладнена ризиком для його життя і здоров'я [8, с. 26].

До екстремальних умов роботи журналіста зазвичай відносять висвітлення бойових дій, природних катаклізмів і стихійних лих (виверження вулканів, землетруси, сходження снігових лавин, паводки тощо), а також надзвичайні події (пожежі, транспортні катастрофи, кримінальні події тощо). У переважній більшості редакцій існує неписане правило: до висвітлення бойових дій чи етнічних конфліктів залучаються спеціально навчені журналісти. А висвітлювати надзвичайні події доводиться практично всім творчим працівникам редакцій [9, с. 18].

Також вчені звертають увагу і на гендерний чинник у жанрових особливостях висвітлення подій АТО у мас-медіа. Зокрема, жінки-журналістки пишуть про соціальні проблеми військових та переселенців, піднімають питання порушення прав дитини у зоні АТО, розповідають історії бійців, які потребують коштів на лікування, висвітлюють особливості волонтерської допомоги, звертаються до проблем людей із інвалідністю, труднощів для переселенців та специфіки психологічної реабілітації для військових. У матеріалах, приміром, газети «День» (останній тиждень серпня 2014 р. та останній тиждень лютого 2015 р.) головними героями та коментаторами виступають чоловіки, які повернулись із зони конфлікту. Лише одну проблему – питання порушення прав дитини в умовах збройного конфлікту – коментує жінка, в іншому матеріалі героїнями є жінки-волонтерки. Переважає жанр

інтерв'ю (14 матеріалів), стаття – 7 матеріалів, решта 8 – розширена замітка [10, с. 114].

У той же час, чоловіки-журналісти зосереджують свою увагу на аналізі подій у зоні АТО, заявах В. Путіна, діяльності українських військових і наслідках переговорів у Мінську. Відповідно, на прикладі газети «День» (останній тиждень серпня 2014 р. та останній тиждень лютого 2015 р.) тут маємо перевагу аналітичних жанрів – 12 матеріалів із 25 – це статті; 4 інтерв'ю, 1 репортаж та 8 розширених заміток. Коментують ситуацію у всіх матеріалах чоловіки-експерти (українські та зарубіжні). Окремо мають особливості мовні конструкти, вживані журналістками та журналістами. Як зазначає В. Потапов, диференціація мови за статтю виявляється в різних мовах інакше, часто на різних рівнях. Найчастіше відмінності яскраво виражені в лексиці, менше – у синтаксисі [11].

Окрім гендерних аспектів, що впливають на жанровість висвітлення подій АТО, одне з ключових місць займає проблема артикуляції аргументами, що використовується у різних жанрах із відмінним акцентом. Приміром, процес спрощення аргументів з приводу соціальної проблеми для того, щоб утримати увагу аудиторії та передати їй, принаймні якусь інформацію, призводить до того, що зникають тонкощі інтерпретації, попередження й відповідні аргументи, а саме так і створюється «страшна» історія. З огляду на час проведення інтерв'ю з журналістами (грудень 2014 р.), коментарі респондентів часто торкались найнебезпечнішої події в Україні – «АТО», а також загальної ситуації в україно-російських стосунках. Традиційно достатньо дружні для більшості населення країн поняття «росіянин» – «українець» у ЗМІ мінялися на негативно забарвлені терміни із «страшних історій» – «безбашенних казаків», «чеченів-кадировців», з одного боку, і «бандерівців-фашистів» – з другого. До елементів таких страшних історій російських ЗМІ можна віднести «страшилки» про розіп'ятих немовлят і зґвалтованих тисячами жінок у зоні АТО. Так, описуючи воєнні дії в зоні АТО кореспон- денти достатньо спрощено коментують конкретні ситуації з точки зо- ру застосування певних видів зброї, хоча насправді тактико-технічні характеристики зброї можуть багато що сказати фахівцеві у спірних ситуаціях (загибель малазійського літака, бомбардування цивільних об'єктів тощо) [12, с. 84-85].

Трансльовані повідомлення упередженості, неприйняття та ненависті щодо окремих груп населення сприяють започаткуванню насильницьких угруповувань. Спостерігається порушення стандарту балансу новин, відокремлення фактів від коментарів, надання значної кількості недостовірної інформації, розміщення матеріалів з ознаками замовлення тощо. Поняття «мова ворожнечі», «мова ненависті» (від англ. – «hate speech») в Україні активно увійшло до обігу в 2006-2007 рр. Виходимо з того, що це – будь-яке самовираження із елементами заперечення принципу рівності всіх людей у правах. У Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи № 97(20) про «мову ворожнечі» подано таке визначення: «...всі види висловлювань, котрі поширюють, розпалюють, підтримують або виправдовують расову ненависть, ксенофобію, антисемітизм та інші форми ненависті, викликані нетерпимістю, в тому числі нетерпимістю, що виявляється у формі агресивного націоналізму та етноцентризму, дискримінації меншин і ворожого ставлення до них, а також іммігрантів та осіб, що за своїм походженням належать до іммігрантів» [13].

Вчені наголошують, що оскільки на сьогодні в Україні не існує законодавства щодо реєстрації інтернет-ЗМІ, доступ до структури власності онлайн-ЗМІ є більш складнішою за всі інші типи ЗМІ. Останнім часом у мережі Інтернет було дуже багато суперечок щодо «мови ворожнечі» і достовірної термінології під час опису подій у зоні АТО. У цьому сенсі поняття «мова ворожнечі» поширюється на всі висловлювання, які спрямовані проти якоїсь однієї особи або якоїсь визначеної групи осіб. Дотримання стандартів якості, креативні підходи до вибору тем та розуміння того впливу, який статті та сюжети мають як на героїв, так і на аудиторію взагалі, – важливі компоненти розвитку та досягнення конкурентної переваги у сфері поширення інформації сьогодні. У конкурентному світі ЗМІ інформація переміщується із запаморочливою швидкістю. Дуже мало часу відведено на перевірку фактів та зображень або підтвердження інформації, і, як виявляється, тут зовсім немає місця для уважного обговорення питань журналістської етики. Проте навіть якщо бракує часу, репортери та редактори повинні зупинятися і робити аналіз щодо наявності образливого, провокативного змісту в їх продукції. Враховуючи темпи розвитку сучасних медіа та можливості, що відкриваються для вільного висловлення думок, де користувач стає і творцем інформації, слід особливу увагу приділяти змісту тих повідомлень, що розміщуються на сучасних медійних ресурсах. Зростає відповідальність за використання «мови ворожнечі», яка є потужним засобом впливу на формування громадської думки. Подібні тенденції уже кілька років поспіль простежуються в сучасному українському медійному середовищі [14, с. 354].

Висновки і пропозиції. Таким чином, до характерних тенденцій інформаційних жанрів висвітлення подій проведення антитерористичної операції у сучасних медіаресурсах України слід віднести наступні: по-перше, системна неоднозначність у типологізації жанрів, що призводить до дифузії, симбіозу та взаємовпливу, коли результатом стають гібридні міжжанові продукти; по-друге, події АТО стають предметом маніпулювання свідомістю реципієнтів та викривлення інформативного фактажу, особливо у такому жанрі як стрім-повідомлення. Остання тенденція є деструктивною, призводить до так званого режиму інформаційної війни і нівелює жанрові основи журналістської діяльності у цілому. Тому перспективою подальших досліджень у даному напряму вважаємо пошук соціально-правових моделей забезпечення соціальної етики у журналістській діяльності, особливо відносно окремих журналістських жанрів, у яких дистанція між моментом отримання журналістської інформації журналістом і моментом її передачі реципієнтові є максимально короткою у часі.

Список літератури:

1. Гарматій О. В. Інформаційні жанри як пріоритетні у практиці інформагентств // Поліграфія і видавнича справа. – № 1(69). – 2015. – С. 141-148.
2. Лащук О. Р. Редактирование информационных сообщений [Електронний ресурс] / О. Р. Лащук. – Режим доступу: http://evartist.narod.ru/text3/43.htm
3. Іващук А. А. Сучасні тенденції інтерпретації факту, інваріанти коментарю / А. А. Іващук // Образ. – Київ, 2009. – Вип. 10. – С. 10-14.
4. Голік О. В. Основні чинники розвитку журналістської жанрології XXI століття / Голік О. В. // Дні науки-2008: зб. тез доп., Запоріжжя, 23-24 жовт. 2008 р.: [у 3 т.]. Т. 3 / Класич. приват. ун-т; [редкол.: В. М. Огаренко та ін.]. – Запоріжжя: КПУ, 2008. – С. 137-139.
5. Толокольнікова К. Воєнний конфлікт у медіа з погляду науковців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/trends/1411978127/voenniy_konflikt_u_media_z_poglyadu_naukovtsiv/
6. Сучасні українські засоби масової інформації: актуальна проблематика сьогодення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://stratcom.co.ua/suchasni-ukrayinski-zasobi-masovoyi-informatsiyi-aktualna-problematika-sogodennya/
7. Дорошенко Я. Особливості екстремальної журналістики в соціальних мережах (на матеріалах конфлікту на сході України) // Наукові дослідження українського медійного контенту: соціальний вимір – № 4. – 2015. – С. 20-25.
8. Рогова О. В. СМИ и борьба с терроризмом / О. В. Рогова // Журналистика в 2004 году. СМИ в многополярном мире: сборник материалов науч.-практ. конференции. Часть 1. – М.: Факультет журналистики МГУ им. М. В. Ломоносова, 2005. – С. 255.
9. Романов Ю. Школа выживания военного репортера / Ю. Романов // Профессия – журналист. – 2002. – № 2. – С. 16-19.
10. Головач Г. Ґендерний чинник у висвітленні збройних конфліктів (на прикладі матеріалів газети «День») / Г. Головач // Образ. – 2016. – Вип. 1. – С. 111-116.
11. Глущенко О. Вивчення гендерних особливостей мовлення в історичному аспекті [Електронний ресурс] / О. Глущенко. – Режим доступу: http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/philology/2007/70-57-20.pdf
12. Герасим Г. З. Медіа як ретранслятор соціальних проблем / Г. З. Герасим, Л. Д. Климанська // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2015. – № 1-4. – С. 77-87.
13. Про «наклепницькі висловлювання»: Рада Європи, Комітет Міністрів Ради Європи; Рекомендації, Міжнародний документ від 30.10.1997 № R(97) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994 093
14. Моргун А. Війна Росії проти України: тенденції конфліктного дискурсу в сучасних українських ЗМІ / А. Моргун // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2016. – Вип. 3-4. – С. 352-362.

Бигун Р.С.
Национальный авиационный университет

ИНФОРМАЦИОННЫЕ ЖАНРЫ ОСВЕЩЕНИЯ СОБЫТИЙ ПРОВЕДЕНИЯ АНТИТЕРРОРИСТИЧЕСКОЙ ОПЕРАЦИИ В СОВРЕМЕННЫХ МЕДИАРЕСУРСАХ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье проведен анализ основных информационных жанров освещения в современных медиаресурсах событий проведения антитеррористической операции в Украине. Определена основная проблема в применении информационных жанров – тенденции к распространению непроверенной информации, или информации с искривленными данными. В статье автор анализирует причины распространения таких проблем в различных жанрах современной журналистики, определяет, что основной проблемой является максимально короткая дистанция во времени между моментом получения журналистской информации журналистом и моментом ее передачи реципиенту, поиск решения чего определен перспективой дальнейших исследований.
Ключевые слова: информационный жанр, антитеррористическая операция, медиаресурс, репортаж, интервью.

Bigun R.S.
National Aviation University

INFORMATION GENRES COVERING THE EVENTS OF THE ANTITERRORIST OPERATION IN THE MODERN MEDIA RESOURCES OF UKRAINE

Summary
The article analyzes the main information genres of lighting in modern media resources of the events of the antiterrorist operation in Ukraine. The main problem in the application of information genres is the tendency to disseminate unverified information, or information with distorted data. In the article the author analyzes the reasons for the spread of such problems in various genres of modern journalism, determines that the main problem is the shortest distance in time between the moment of receipt of journalistic information by a journalist and the moment of its transfer to the recipient, the search for a solution of which is determined by the prospect of further research.
Keywords: information genre, antiterrorist operation, media resource, reportage, interview.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 821.111

ПСИХОЛОГІЗАЦІЯ ОБРАЗУ ПЕРСОНАЖУ В ТВОРАХ В. ВУЛЬФ (НА ПРИКЛАДІ ГОЛОВНОГО ГЕРОЯ РОМАНУ «ОРЛАНДО»)

Висоцька О.Л.
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті зроблена спроба з'ясування способів і прийомів психологізації персонажів, які використовує в своїх творах В. Вульф (на прикладі головного героя роману «Орландо»). Зроблений огляд наукових публікацій за темою дослідження; з'ясована думка науковців із предмету розгляду. Досліджені способи і прийоми психологізації, які використовує В. Вульф для зображення головного героя роману «Орландо». Здійснений аналіз отриманого матеріалу й класифікація виявлених способів психологізації образу Орланда. Зроблені висновки з проведеної роботи й накреслені перспективи подальших досліджень у даному напрямку.
Ключові слова: роман В. Вульф «Орландо», психологізація образу, прийоми й способи.

Постановка проблеми. З точки зору психології творчості, психологізація образу персонажу в художньому творі відіграє провідну роль у побудові художньої реальності, у розкритті задуму автора й досягненні поставленої ним мети. Вона є важливим засобом впливу на читача, визначає особливості сприймання й розуміння ним твору загалом. Відповідно, способи, прийоми й засоби психологізації образу в художньому творі залежать від багатьох факторів: стилю даного твору, його жанрової приналежності, психологічних особливостей автора, його манери оповіді, власних уподобань та низки інших факторів. Як показує аналіз даної теми, з художньою метою можуть використовуватися найрізноманітніші засоби надання персонажам психологічних ознак.

Мета дослідження: з'ясувати, які способи й прийоми психологізації персонажів використовує В. Вульф у своїх творах (на прикладі головного героя роману «Орландо»).

Завдання дослідження:

– зробити огляд наукових публікацій за темою дослідження; з'ясувати думку науковців із предмету розгляду;

– відстежити способи й прийоми психологізації, які використовує В. Вульф для зображення головного героя роману «Орландо»;

– здійснити аналіз отриманого матеріалу та класифікувати виявлені способи психологізації образу Орланда;

– Зробити висновки з проведеної роботи й накреслити перспективи подальших досліджень у даному напрямку.

Аналіз тексту показує, що авторка використовує широкий арсенал засобів психологізації персонажів, тому в подальшому буде наведений виклад системи способів, котрі використовує авторка для вирішення поставлених завдань, з наведеними прикладами-цитатами та їхнім аналізом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До з'ясування особливостей створення образів персонажів у романах В. Вульф неодноразово зверталися як закордонні, так і вітчизняні дослідники її творчості. Певні міркування з цього приводу наявні у працях А. Уолтера (Волтера) [1], Г. В. Анікіна і Н. П. Михальської [2], Ольги Слоновської, Григорія Семенюка, Григорія Косинки [3], Н. Ю. Жлуктенко [4], В. В. Івашової [5], Н. П. Михальської і Л. В. Дудової [6], Н. П. Михальської [7], Р. Чамберса [8], літературознавчих статтях самої В. Вульф [9] та ін. Художній метод письменниці, як і її творчість відносять до «психологічної школи». Зокрема, в публікаціях про її представників відзначається, що для них характерний пріоритет свідомості людини над будь-якими суспільними факторами; відсутність сюжету, а отже й дії в розвитку, як прийнято у класичному романі. Проте цілком нової властивості набуває психологізм модерністської літератури. Її представники визнавали інтуїтивний шлях пізнання поряд із логічним, зосереджувалися на внутрішньому світі людини та суб'єктивних враженнях героя. Для їхнього психологізму характерна пильна увага до позасвідомих сфер психіки, до внутрішньої боротьби роздвоєного «Я» людини.

У літературному творі психологізм є сукупністю засобів, котрі використовуються для відображення внутрішнього, іноді суперечливого, світу героя – для детального аналізу його думок, почуттів, переживань. Цей спосіб зображення персонажу означає, що автор ставить перед собою завдання показати особистість героя безпосередньо з психологічного боку та зробити такий спосіб усвідомлення головним. Внутрішній світ персонажу переважно зображений за допомогою внутрішніх діалогів, його уяви та спогадів, монологів і діалогів із самим собою, часом – через сни, листи та особисті щоденники. Проте способи, прийоми й засоби психологізації образу в художньому творі залежать від багатьох факторів: стилю даного твору, його жанрової приналежності, психологічних особливостей автора, його манери оповіді, власних уподобань та і. Як показує аналіз даної теми, з художньою метою можуть використовуватися найрізноманітніші засоби надання персонажам психологічних ознак.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на здійснений огляд наукових публікацій за темою дослідження-

ня, інформації про способи психологізації, яку використовує В. Вульф для зображення головного героя роману «Орландо», не виявлена; що змушує до проведення власного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Проведене дослідження полягає як у пошуку способів психологізації образу головного героя, які використовує В. Вульф у романі «Орландо», так і здійсненні подальшого аналізу та класифікації зібраного матеріалу. У результаті виконаного дослідження були отримані наступні дані, стислий виклад яких наводиться. Враховуючи те, що обсяг даної публікації не дозволяє відзначити всі результати здійсненого аналізу, у випадку необхідності його елементи будуть подані в ході викладу. Отже, використані наступні способи психологізації образу головного героя:

1. Прямою мовою автора (надання психологічних властивостей)

Розпочати дослідження варто з традиційного способу надання художньому персонажу психологічних ознак (властивостей) – за допомогою приписування їх героєві твору безпосередньою мовою автора. Цей спосіб є дуже давнім, його використовували в своїх творах ще античні автори. Він належить до найпростіших, оскільки автор за власним бажанням може надати героєві необхідних йому психологічних характеристик. Нерідко використовує його й В. Вульф при зображенні психологічного портрету своїх персонажів. У романі «Орландо» знаходимо немало прикладів застосування цього методу.

1. For Orlando was a trifle clumsy [10, p. 12]. 2. He was the very image of a noble gentleman [10, p. 17]. 3. Here, indeed, we lay bare rudely, as a biographer may, a curious trait in him, to be accounted for, perhaps, by the fact that a certain grandmother of his had worn a smock and carried milk pails [10, p. 19]. 4. … – he began to be a little weary of the repetition... [10, p. 21]. 5. He was young, he was rich, he was handsome. No one could have been received with greater acclamation than he was [10, p. 22]. 6. (For...all his images at this time were simple in the extreme to match his senses and were mostly taken from things he had liked the taste of as a boy. But if his senses were simple they were at the same time extremely strong. To pause therefore and seek the reason of things is out of the question) ... [10, p. 26]. 7. Moreover, the change in Orlando himself was extraordinary. Nobody had ever seen him so animated. In one night he had thrown off his boyish clumsiness; he was changed from a sulky stripling, who could not enter a ladies' room without sweeping half the ornaments from the table, to a nobleman, full of grace and manly courtesy [10, p. 29].

Як бачимо із наведеного опису, перед нами постає образ юного парубка, який має не тільки привабливу зовнішність, але й благородне походження, багатство та відповідне становище у «вищому суспільстві». Причому зображений образ не є статичним – у процесі викладу він зазнає змін, котрі пов'язані як із змужнінням героя, так і зі зміною життєвих обставин.

Проте даний спосіб психологізації художнього образу персонажу не є типовим для В. Вульф. Можливо, не через те, що він має певні недоліки, а радше із-за того, що авторка надає перевагу іншим способам, які більш притаманні її художньому стилю та власним уподобанням, оскільки надають ширших можливостей у вирішенні, поставлених нею, художніх завдань.

2. Опис зовнішності головного героя за допомогою зображення портрету

Опис зовнішності, зображення портрету героя, надає чималих можливостей для висвітлення його внутрішнього світу. Зв'язок зовнішності з внутрішнім світом людини був відомим і вивчався мислителями ще в античні часи.

Всупереч до багатьох інших письменників, Вірджинія Вульф надає вичерпної характеристики своїм персонажам, починаючи з самого початку творів; і, хоча знайомство з її героями відбувається поступово, проте, протягом цілого твору, розкриваючи зусібіч тонкощі їхньої душі та природи.

Авторка зображає досконалі детальні портрети персонажів, адже власне завдяки портретові ми можемо відчути душевний стан, переживання, думки та настрій героя. Через портретні характеристики можна побачити, відчути саму душу людини: усе динамічне, усе рухається та змінюється кожної миті – так само, як змінюється і живе душа людини, її настрій і характер.

Їхні портрети та притаманні їм риси вимальовані в постійному русі; при цьому авторка не намагається виокремлювати надзвичайно важливі риси персонажів. Для неї не існує нічого другорядного, незначного – будь-яка найдрібніша деталь вимальована з такою ліричністю, з таким романтизмом, так чуттєво; і, хоча ніде немає чіткого посилання на реальний час, видається, що її герої живуть тут і зараз, поряд із нами, як би зійшовши зі сторінок творів авторки. Психологізм пронизує всю творчість Вірджинії Вульф, бо для неї є дуже важливою людська особистість.

У романі В. Вульф «Орландо», про головного героя роману в зазначений спосіб повідомляється наступне: 8. … the shapely legs, the handsome body, and the well-set shoulders ... A more candid, sullen face it would be impossible to find. Happy the mother who bears, happier still the biographer who records the life of such a one! Never need she vex herself, nor he invoke the help of novelist or poet. From deed to deed, from glory to glory, from office to office he must go, his scribe following after, till they reach whatever seat it may be that is the height of their desire. Orlando, to look at, was cut out precisely for some such career. The red of the cheeks was covered with peach down; the down on the lips was only a little thicker than the down on the cheeks. The lips themselves were short and slightly drawn back over teeth of an exquisite and almond whiteness. Nothing disturbed the arrowy nose in its short, tense flight; the hair was dark, the ears small, and fitted closely to the head... and eyes like drenched violets, so large that the water seemed to have brimmed in them and widened them; and a brow like the swelling of a marble dome pressed between the two blank medallions which were his temples. Directly we glance at eyes and forehead, thus do we rhapsodize. Directly we glance at eyes and forehead, we have to admit a thousand disagreeables which it is the aim of every good biographer to ignore [10, p. 10-11].

Схоже на те, що даний портрет створений художником у хвилини натхнення, автор у захопленні від предмету (об'єкту), котрого зображає, та, здатний викликати не менше захоплення і в читача. Зовнішня досконалість людини передбачає наявність низки відповідних внутрішніх рис, котрі є ознаками гармонії. Проте, незважаючи на те, що даний спосіб дає чимало можливостей для створення уявлення про психологію героя, В. Вульф, вочевидь, надає перевагу іншим способам.

3. Через поведінку персонажу (опис поведінки)

Опис поведінки надає дуже широких можливостей для психологізації образу. Зображення типових манер поведінки, звичок героя дає нам уявлення про його вихованість, вміння поводитися, таким чином розкриває його внутрішній світ. Оскільки поведінка персонажу є зовнішнім проявом його внутрішніх рис, даний спосіб психологізації образу якнайкраще пасує до вирішення художніх завдань В. Вульф і найчастіше нею користовується.

9. He... – ... – was in the act of slicing at the head of a Moor which swung from the rafters [10, p. 9]. 10. But since he was sixteen only, and too young to ride with them in Africa or France, he would steal away from his mother and the peacocks in the garden and go to his attic room and there lunge and plunge and slice the air with his blade [10, p. 9]. 11. Orlando slowly drew in his head, sat down at the table, and, with the half-conscious air of one doing what they do every day of their lives at this hour, took out a writing book labeled 'Aethelbert: A Tragedy in Five Acts', and dipped an old stained goose quill in the ink [10, p. 11]. 12. Soon he had covered ten pages and more with poetry [10, p. 11]. 13. He was careful to avoid meeting anyone. There was Stubbs, the gardener, coming along the path. He hid behind a tree till he had passed. He let himself out at a little gate in the garden wall. He skirted all stables, kennels, breweries, carpenters' shops, wash houses, places where they make tallow candles, kill oxen, forge horse-shoes, stitch jerkins – for the house was a town ringing with men at work at their various crafts – and gained the ferny path leading uphill through the park unseen. There is perhaps a kinship among qualities; one draws another along with it; and the biographer should here call attention to the fact that this clumsiness is often mated with a love of solitude. Having stumbled over a chest, Orlando naturally loved solitary places, vast views, and to feel himself for ever and ever and ever alone.

So, after a long silence, «I am alone», he breathed at last, opening his lip. ... He had walked very quickly uphill through ferns and hawthorn bushes, startling deer and wild birds, to a place crowned by a single oak tree. It was very high, so high indeed that nineteen English counties could be seen beneath; and on clear days thirty or perhaps forty, if the weather was very fine [10, p. 12]. 14. He sighed profoundly, and flung himself – there was a passion in his movements which deserved the word – on the earth at the foot of the oak tree. He loved, beneath all this summer transiency, to feel the earth's spine beneath him; for such he took the hard root of the oak tree to be; or, for image followed image, it was the back of a great horse that he was riding; or the deck of a tumbling ship – it was anything indeed, so long as it was hard, for he felt the need of something which he could attach his floating heart to; the heart that tugged at his side; the heart that seemed filled with spiced and amorous gales every evening about this time when he walked out. To the oak tree he tried it as he lay there, gradually the flutter in and about him stilled itself; the little leaves hung, the deer stopped; the pale summer clouds stayed; his limbs grew heavy on the ground; and he lay so still that by degrees the deer stepped nearer and the rooks wheeled round him and the swallows dipped and circled and the dragon-flies shot past, as if all the fertility and amorous activity of a summer's evening were woven web-like about his body [10, p. 13]. 15. ... a trumpet sounded. Orlando leapt to his feet. ... The Queen had come. Orlando looked no more. He dashed downhill. He let himself in at a wicket gate. He tore up the winding staircase. He reached his room. He tossed his stockings to one side of the room, his jerkin to the other. He dipped his head. He scoured his hands. He pared his finger nails. With no more than six inches of looking-glass and a pair of old candles to help him, he had thrust on crimson, breeches, lace collar, waistcoat of taffeta, and shoes with rosettes on them as big as double dahlias in less than ten minutes by the stable clock. He was flushed. He was excited. But he was terribly late [10, p. 14]. 16. By short cuts known to him, he made his way now through the vast of rooms and staircases to the banqueting-hall, five acres distant on the other side of the house. But half-way there, in the back quarters where the servants lived, he stopped. The door of Mrs Stewkley's sitting-room stood open – she was gone, doubtless, with all her keys to wait upon her mistress. But there, sitting at the servant's dinner table with a tankard beside him and paper in front of him, sat a rather fat, rather shabby man, whose ruff was a thought dirty, and whose clothes were of hidden brown. He held a pen in his hand, but he was not writing. He seemed in the act of rolling some thought up and down, to and fro in his mind till it gathered shape or momentum to his liking. His eyes, globed and clouded like some green stone of curious texture, were fixed. He did not see Orlando. For all his hurry, Orlando stopped dead. Was this a poet? Was he writing poetry? «Tell me», he wanted to say, «everything in the whole world» – for he had the wildest, most absurd, extravagant ideas about poets and poetry – but how speak to a man who does not see you? Who sees ogres, satyres, perhaps the depths of the sea instead? So Orlando stood gazing while the man turned his pen in his fingers, this way and that way; and gazed and mused; and then, very quickly, wrote half a dozen lines and looked up. Whereupon Orlando, overcome with shyness, darted off and reached the banqueting-hall only just in time to sink upon his knees and, hanging his head in confusion, to offer a bowl of rose water to the great Queen herself [10, p. 14-15]. 17. She flashed her yellow hawk's eyes upon him as if she would pierce his soul. The young man withstood her gaze blushing only a damask rose as became him [10, p. 17]. 18. She took it on her to reform Orlando of his sins, which sickened him, so that he drew back from the marriage, and did not much

regret it ... [10, p. 22]. 19. Orlando now noticed that her (Favilla's) teeth were crooked, and the two front turned inward, which, he said, is a sure sign of a perverse and cruel disposition in woman, and so broke the engagement that very night for ever [10, p. 22-23]. 20. Soon it was observed Orlando paid the Muscovite far more attention than mere civility demanded. He was seldom far from her side, and their conversation, though unintelligible to the rest, was carried on with such animation, provoked such blushes and laughter, that the dullest could guess the subject [10, p. 29]. 21. Indeed, as the days passed, Orlando took less and less care to hide his feelings. Making some excuse or other, he would leave the company as soon as they had dined, or steal away from the skaters, who were forming sets for a quadrille. Next movement it would be seen that the Muscovite was missing too [10, p. 30]. 22. So he yielded; believed her; and asked her pardon [10, p. 36].

Як видно з наведених прикладів, опис поведінки якнайповніше розкриває нам психологію головного героя твору. З перших сторінок роману ми дізнаємося, що Орландо належить до давнього, знаного й войовничого роду. За віком він ще не може брати участь у війнах, проте вже зараз дав собі слово продовжувати справу пращурів і готується до майбутніх військових походів. Підліток Орландо – витончена й вразлива натура, він полюбляє поезію, пише вірші й любить бувати на самоті. Проте, його нестримне й непогамоване нутро, постійно тягне його на пошуки пригод. Він легко захоплюється, проте є доволі легковажним і нездатним до встановлення глибоких і довготривалих стосунків. Людські стосунки для нього – лише несерйозна гра, азартна дитяча забава. Проте випадок з «московиткою» Сашею змінює наше уявлення про героя, який виявляє пристрасність і глибину почуттів. Він розбещений, владний, несамовитий і незалежний; може не рахуватися з думкою інших. Люди довкола нього існують лише для того, щоб вдовольняти його забаганки.

4. Через звичне оточення персонажу

Звичне оточення героя, атмосфера в якій він виріс, сформувався, живе і діє – теж може багато дечого розповісти нам про психологію героя. Цей спосіб теж використаний у романі, з якого можемо дізнатися про героя наступне.

23. ... the attic rooms of the gigantic house of the lord ... [10, p. 9]. 24. ... the sun falling through the stained glass on a vast coat of arms in the window. Orlando stood now in the midst of the yellow body of an heraldic leopard [10, p. 10]. 25. Having stumbled over a chest, [10, p. 12]. 26. ... the house was a town ringing with men at work at their various crafts – [10, p. 12]. 27. ... some vast mansion like that of Orlando's father, massed like a town in the valley circled by walls [10, p. 13]. 28. That was his father's house; that his uncle's. His aunt owned those three great turrets among the trees there. The heath was theirs and the forest; the pheasant and the deer, the fox, the badger, and the butterfly [10, p. 13]. 29. ... of his own great house [10, p. 14].

Як бачимо, інформації небагато, проте й вона важлива для розуміння того, як формувався Орландо, котрий проживав у даному оточенні з дитинства. Він живе у велетенському замку з зображеннями родового герба на вікнах у вигляді вітражів; у його кімнаті дорогі розписні предмети. Територія замку величезна, неначе ціле місто – тут працюють люди різних спеціальностей, які забезпечують його володарів усім необхідним. А довкола – такі ж маєтності та володіння, котрі належать родичам Орландо.

5. Через життєпис персонажу та його роду (становище в суспільстві)

Життєпис персонажу, його походження теж відіграє значну роль в зображенні психологічного портрету. Адже усвідомлення приналежності до певного роду, як і до певної народності, традицій, культури – є важливою психологічною характеристикою особистості кожної людини. Не залишає без уваги цю можливість психологізації й В. Вульф; з цього приводу вона пише наступне.

30. Orlando's fathers had ridden in fields of asphodel, and stony fields, and fields watered by strange rivers, and they had struck many heads of many colours off many shoulders, and brought them back to hang from the rafters [10, p. 9]. 31. His fathers had been noble since they had been at all. They came out of the northern mists wearing coronets on their heads [10, p. 9]. 32. ... the memory of her young cousin (for they had blood in common) green in her mind [10, p. 16]. 33. Instantly she plucked a ring from her finger (the joint was swollen rather) and as she fitted it to his, named him her Treasurer and Steward; next hung about him chains of office; and bidding him bend his knee, tied round it at the slenderest part the jeweled order of the Garter. Nothing after that was denied him. When she drove in state he rode at her carriage door... She kept him with her [10, p. 17]. 34. And the queen ... plotted for him a splendid ambitious career [10, p. 18].

Яким може бути самоусвідомлення героя, який змалечку знає, що належить до давнього й сановного роду, крім всього іншого, є родичем самої Королеви? Неспроста королева щедро обдаровує юного Орланда: титулами, нагородами, замками. Вона дбає про нього, власноручно накреслює й влаштовує його майбутнє; наближає до себе й оберігає. Відповідно, перебуваючи під високим покровительством, герой почувається влаштованим і захищеним від будь-яких негараздів.

6. Через сприймання, висловлювання, ставлення інших героїв

Персонаж певним чином поводиться, виявляє власну активність і внутрішні властивості (риси), але не менш важливо знати, як сприймають його і його поведінку оточуючі. Їх висловлювання про героя важать для читача не менше, ніж висловлювання самого автора твору. Яким виглядає Орландо в сприйнятті інших персонажів роману?

35. The long, curled hair, the dark head bent so reverently, so innocently before her, implied a pair of the finest legs that a young nobleman has ever stood upright upon; and violet eyes; and a heart of gold; and loyalty and manly charm – all qualities which the old woman loved the more the more they failed her [10, p. 16]. 36. Strength, grace, romance, folly, poetry, youth – she read him like a page [10, p. 17]. 37. For the old woman loved him. And the Queen, who knew a man when she saw one, though not, it is said, in the usual

way, plotted for him a splendid ambitious career [10, p. 17]. 38. It is certain indeed that many ladies were ready to show him their favours [10, p. 22]. 39. But what most outraged the Court, and stung it in its tenderest part, which is its vanity, was that the couple was often seen to slip under the silken rope, which railed off the Royal enclosure from the public part of the river, and to disappear among the crowd of common people [10, p. 30]. 40. And laughing at his vehemence, ... [10, p. 31]. 41. ... sneered at him, for he must have seemed a child to her, ... [10, p. 32]. 42. And then she praised him; for his love of beasts; for his gallantry; for his legs [10, p. 37]. 43. And halting at length, out of breath, she said, panting slightly, that he was like a million-candled Christmas tree (such as they have in Russia) hung with yellow globes; incandescent; enough to light a whole street by; (so one might translate it), for what with his glowing cheeks, his dark curls, his black and crimson cloak, he looked as if he were burning with his own radiance, from a lamp lit within [10, p. 38].

Персонажів, через сприймання і висловлювання яких подається образ Орланда – небагато; всі вони належать до звичного середовища його перебування: передовсім це Королева і знатні придворні дами. Безсумнівно, зважаючи на захоплюючу зовнішність Орланда, його багатство, знатність і високе суспільне становище – всі вони в захопленні від нього. Але, загалом, цей спосіб теж не належить до головних способів психологізації образу, котрі використовує В. Вульф.

7. Через світогляд, переконання, погляди персонажу

Світогляд, погляди й переконання людини є важливою характеристикою її особистості, котрі визначають, типові для неї, способи поведінки. Проте про цю сторону психіки свого героя авторка повідомляє надто мало.

44. So too would Orlando, he vowed [10, p. 9]. 45. He held that the mixture of brown earth and blue blood was a good one [10, p. 19-20]. 46. It was not to seek «life» that Orlando went among them; not in quest of «reality» that he left them (common people) [10, p. 21]. 47. «All ends in death», Orlando would say, sitting upright on the ice [10, p. 32].

Справа, мабуть, тут зовсім не в обмеженості даного способу. Але В. Вульф описує конкретну людину, у котрої, в силу особливих обставин, не сформувалися певні переконання, а її світогляд є доволі примітивним. Можливо, саме через це, про цю сторону психіки Орланда, автор роману повідомляє дуже мало.

8. Через сприйняття дійсності персонажем (його висловлювання, враження, думки і т. і.)

Сприйняття дійсності персонажем – висвітлення його вражень, думок, висловлювань – теж є відображенням його психіки, не менш важливим, ніж опис типової поведінки. Принаймні, даний спосіб психологізації у В. Вульф відіграє важливе значення при зображенні персонажів.

48. So too would Orlando, he vowed [10, p. 9]. 49. Sights disturbed him, like that of his mother, a very beautiful lady in green walking out to feed the peacocks with Twitchett, her maid, behind her; sights exalted him – the birds and the trees; and made him in love with death – the evening sky, the homing rooks; and so, mounting up the spiral stairway into his brain – which was a roomy one – all these sights, and the garden sounds too, the hammer beating, the wood chopping, began that riot and confusion of the passions and emotions ... [10, p. 11]. 50. He was fluent, evidently, but he was abstract. Vice, Crime, Misery were the personages of his drama; there were Kings and Queens of impossible territories; horrid plots confounded them; noble sentiments suffused them; there was never a word said as he himself would have said it, but all was turned with a fluency and sweetness which, considering his age – he was not yet seventeen – and that the sixteenth century had still some years of its course to run, were remarkable enough. At last, however, he came to a halt. He was describing, as all young poets are for ever describing, nature, and in order to match the shade of green precisely he looked (and here he showed more audacity than most) at the thing itself, which happened to be a laurel bush growing beneath the window. After that, of course, he could write no more. Green in nature is one thing, green in literature another. Nature and letters seem to have a natural antipathy; bring them together and they tear each other to pieces. The shade of green Orlando now saw spoilt his rhyme and split his metre. Moreover, nature has tricks of her own. Once look out of a window at bees among flowers, at a yawning dog, at the sun setting, once think «how many more suns shall I see set», etc., etc. and one drops the pen, takes one's cloak, strides out of the room... [10, p. 11-12]. 51. It was a memorable hand; a thin hand with long fingers always curling as if round orb or sceptre; a nervous, crabbed, sickly hand; a commanding hand too; a hand that had only to raise itself for a head to fall; a hand, he guessed, attached to an old body that smelt like a cupboard in which furs are kept in camphor; which body was yet caparisoned in all sorts of brocades and gems; and held itself very upright though perhaps in pain from sciatica; and never flinched though strung together by a thousand fears; and the Queen's eyes were light yellow. All this he felt as the great rings flashed in the water and then something pressed his hair – which, perhaps, accounts for his seeing nothing more likely to be of use to a historian. And in truth, his mind was such a welter of opposites – of the night and the blazing candles, of the shabby poet and the great Queen, of silent fields and the clatter of serving men – that he could see nothing; or only a hand [10, p. 15-16]. 52. Images, metaphors of the most extreme and extravagant, twined and twisted in his mind. He called her a melon, a pineapple, an olive tree, an emerald, and a fox in the snow all in the space of three seconds; he did not know whether he had heard her, tasted her, seen her, or all three together [10, p. 26]. 53. Orlando stared; trembled; turned hot; turned cold; longed to hurl himself through the summer air; to crush acorns beneath his feet; to toss his arms with the beech trees and the oaks [10, p. 26]. 54. Whom had he loved, what had he loved, he asked himself in a tumult of emotion, until now? An old woman, he answered, all skin and bone. Red-cheeked trulls too many to mention. A puling nun. A hard-bitten, cruel-mouthed adventuress. A nodding mass of lace and ceremony. Love had meant to him nothing but sawdust and

cinders. The joys he had had of it tasted insipid in the extreme. He marvelled how he could have gone through with it without yawning. For as he looked the thickness of his blood melted; the ice turned to wine in his veins; he heard the waters flowing and the birds singing; spring broke over the hard wintry landscape; his manhood woke; he grasped a sword in his hand; he charged a more daring foe than Pole or Moor; he dived in deep water; he saw the flower of danger growing in a crevice; he stretched his hand – in fact he was rattling off one of his most impassioned sonnets ... [10, p. 27-28]. 55. Then, suddenly Orlando would fall into one of his moods of melancholy; the sight of the old woman hobbling over the ice might be the cause of it, or nothing; and would fling himself face downwards on the ice and look into the frozen waters and think of death [10, p. 31-32]. 56. ... would try to tell her – plunging and splashing among a thousand images which had gone as stale as the women who inspired them – what she was like [10, p. 32]. 57. ... and he felt as if he had been hooked by a great fish, and rushed through the waters, yet with his own consent [10, p. 37]. 58. ... yet instantly bethought him how she was like the spring and green grass and rushing waters... [10, p. 38]. 59. ... for, still the astonishing, sinuous melody of the words stirred Orlando like music. Spoken with extreme speed and a daring agility of tongue which reminded him of the sailors singing in the beer gardens at Wapping, the words even without meaning were as wine to him. But now and again a single phrase would come to him over the ice which was as if torn from the depths of his heart. The frenzy of the Moor seemed to him his own frenzy, and when the Moor suffocated the woman in her bed it was Sasha he killed with his own hands [10, p. 39-40]. 60. At last the play was ended. All had grown dark. The tears streamed down his face. Looking up into the sky, there was nothing but blackness there too. Ruin and death, he thought, cover all. The life of man ends in the grave. Worms devour us [10, p. 40].

Як видно з наведеного, для Орланда характерне особливе сприйняття оточуючої дійсності. Він вразливий, має витончене сприйняття природи, схильний легко закохуватися...

9. Через мову персонажу, його манеру висловлюватися

61. So, after a long silence, «I am alone», he breathed at last, opening his lips ... [10, p. 12]. 62. «With all the pleasure in the world, Madame», he replied, speaking French with a perfect accent. For, heaven be praised, he spoke the tongue as his own; ... [10, p. 28]. 63. ... and their conversation, though unintelligible to the rest, was carried on with such animation ... [10, p. 29]. 64. And then, wrapped in their sables, they would talk about everything under the sun; ... Nothing was too small for such converse, nothing was too great [10, p. 31]. 65. «All ends in death», Orlando would say, sitting upright, his face clouded with gloom [10, p. 32]. 66. (For ... with the unthinking passionate foolish actions and sudden extravagant words in which, it is impossible to deny, Orlando at this time of his life indulged.) [10, p. 31-32]. 67. Upon which he told her of the stags in the snow at home, and how they would stray into the great hall for warmth and be fed by an old man with porridge from a bucket [10, p. 37]. 68. Methinks it should be now a huge eclipse of sun and moon, and that the affrighted globe should yawn – [10, p. 40]. 69. Even as he said this a star of some pallor rose in his memory [10, p. 40].

10. Через інтереси, уподобання, звуки персонажа

70. Orlando naturally loved solitary places, vast views, and to feel himself for ever and ever and ever alone [10, p. 12]. 71. At any rate, two years of this quiet country life had not passed, and Orlando had written no more perhaps than twenty tragedies and a dozen histories and a score of sonnets [10, p. 16]. 72. ... unfaithfulness of men [10, p. 31-32]. 73. It was Orlando's fault perhaps; yet, after all, are we to blame Orlando? The age was the Elizabethan; their morals were not ours; nor their poets; nor their climate; nor their vegetables even. Everything was different [10, p. 18]. 74. He was young; he was boyish; he did but as nature bade him do. As for the girl, we know no more than Queen Elizabeth herself did what her name was. It may have been Doris, Chloris, Delia, or Diana, for he made rhymes to them all in turn; equally, she may have been a court lady, or some serving-maid. For Orlando's taste was broad; he was no lover of garden flowers only; the wild and the weeds even had always a fascination for him [10, p. 19]. 75. ... Certain it is that he had always a liking for low company, especially for that of lettered people whose wits so often keep them under, as if there were the sympathy of blood between them. At this season of his life, when his head brimmed with rhymesand he never went to bed without striking off some conceit, the cheek of an innkeeper's daughter seemed fresher and the wit of a gamekeeper's niece seemed quicker than those of the ladies at Court Hence, he began going frequently to Wapping Old Stairs and the beer gardens at night, wrapped in a grey cloak to hide the star at his neck and the garter at his knee. There, with a mug before him, among the sanded alleys and bowling greens and all the simple architecture of such places, he listened to sailors' stories of hardship and horror and cruelty on the Spanish main; how some had lost their toes, others their noses – for the spoken story was never so rounded or so finely coloured as the written. Especially he loved to hear them volley forth their songs of the Azores, while the parakeets, which they had brought from those parts, pecked at the rings in their ears, tapped with their hard acquisitive beaks at the rubies on their fingers, and swore as vilely as their masters. The women were scarcely less bold in their speech and less free in their manners than the birds. They perched on his knee, flung their arms round his neck, and, guessing that something out of the common lay hid beneath his duffle cloak, were quite as eager to come at the truth of the matter as Orlando himself [10, p. 20]. 76. Soon, however, Orlando grew tired, not only of the discomfort of this way of life, and of the crabbed streets of the neighbourhood, but of the primitive manners of the people [10, p. 21]. 77. Orlando, who was a passionate lover of animals, ... [10, p. 22]. 78. Orlando, it is true, was none of those who tread lightly the coranto and lavolta; he was clumsy and a little absent-minded.

He much preferred the plain dances of his own country, which he had danced as a child, to these fantastic foreign measures [10, p. 25]. 79. Soon he had covered ten pages and more with poetry.

11. Переживання, почуття, мрії персонажу

80. The doubt underlying the tremendous force of his feelings was like a quick-sand beneath a monument which shifts suddenly and makes the whole pile shake. The agony would seize him suddenly. Then he would blaze out in such wrath that she did not know how to quiet him [10, p. 34]. 81. Time went by, and Orlando, wrapped in his own dreams, thought only of the pleasures of life; of his jewel; of her rarity; of means for making her irrevocably and indissolubly his own [10, p. 34-35]. 82. Still, all this and more than all this he would do for her (Sasha's) sake. As for his marriage with the Lady Margaret, fixed though it was for this day sennight, the thing was so palpably absurd that he scarcely gave it a thought. Her kinsmen would abuse him for deserting a great lady; his friends would deride him for ruining the finest career in the world for a Cossack woman and a waste of snow – it weighed not a straw in the balance compared with Sasha itself. On the first dark night they would fly. They would take ship to Russia. So he pondered; so he plotted as he walked up and down the deck [10, p. 35].

12. Уява, фантазія персонажу

83. He ... was in the act of slicing at the head of a Moor which swung from the rafters [10, p. 9]. 84. And he fancied her at forty grown unwieldy though she was now slim as a reed, and lethargic though she was now blithe as a lark [10, p. 37]. 85. Now the Abbey windows were lit up and burnt like a heavenly, many-coloured shield (in Orlando's fancy); now all the west seemed a golden window with troops of angels (in Orlando's fancy again) passing up and down the heavenly stairs perpetually [10, p. 37]. 86. Ravished with her praises and shamed to think how he had maligned her on the knees of a common sailor and grown fat and lethargic at forty ... [10, p. 37-38]. 87. Sometimes, in the darkness, he seemed to see her wrappedabout with rain strokes. But the phantom vanished [10, p. 42].

13. Через пейзаж (довкола персонажу)

88. It was very high so high indeed that nineteen English counties could be seen beneath; and on clear days thirty or perhaps forty, if the weather was very fine. Sometimes one could see the English Channel, wave reiterating upon wave. Rivers could be seen and pleasure boats gliding on them; and galleons setting out to sea and armadas with puffs of smoke n from which came the dull thud of cannon firing; and forts on the coast; and castles among the meadows; and here a watch tower; and there a fortress; and again some vast mansion like that of Orlando's father, massed like a town in the valley circled by walls. To the east there were the spires of London and the smoke of the city; and perhaps on the very sky-line, when the wind was in the right quarter, the craggy top and serrated edges of Snowdon herself showed mountainous among the clouds [10, p. 12-13]. 89. Meanwhile, the long winter months drew on. Every tree in the Park was lined with frost. The river ran sluggishly [10, p. 18]. 90. All the colour, save the red of Orlando's cheeks, soon faded. Night came on. As the orange light of sunset vanished it was succeeded by an astonishing white glare from the torches, bonfires, flaming cressets, and other devices by which the river was lit up and the strangest transformation took place. Various churches and noblemen's palaces, whose fronts were of white stone, showed in streaks and patches as if floating on the air. Of St Paul's, in particular, nothing was left but a gilt cross. The Abbey appeared like the grey skeleton of a leaf. Everything suffered emaciation and transformation [10, p. 38]. 91 Now a sight of the most extraordinary nature met his eyes. Where, for three months and more, there had been solid ice of such thickness that it seemed permanent as stone, and a whole gay city had been stood on its pavement, was now a race of turbulent yellow waters. The river had gained its freedom in the night. It was as if a sulphur spring (to which view many philosophers inclined) had risen from the volcanic regions beneath and burst the ice asunder with such vehemence [10, p. 43].

Через картину масового лиха, потопу, спричиненого весняною повінню, передається, як руйнується звичний світ персонажу. Це художній образ – зовнішнє явище передає те, що відбувається всередині героя.

14. Через наміри персонажу

92. The night was dark; it was pitch dark; but it was such a night as this that they had waited for; it was on such a night as this that they had planned to fly. He remembered everything. The time had come. With a burst of passion he snatched Sasha to him, and hissed in her ear «Jour de ma vie!» (Fr.) It was their signal. At midnight they would meet at an inn near Blackfriars. Horses waited there. Everything was in readiness for their flight [10, p. 40].

15. Через ситуативні стани персонажу

93. He sighed profoundly, and flung himself – there was a passion in his movements which deserved the word – on the earth at the foot of the oak tree [10, p. 13]. 94. Orlando looked no more. He dashed downhill. He let himself in at a wicket gate. He tore up the winding staircase. He reached his room. He tossed his stockings to one side of the room, his jerkin to the other. He dipped his head. He scoured his hands. He pared his finger nails. With no more than six inches of looking-glass and a pair of old candles to help hip, he had thrust on crimson, breeches, ... in less than ten minutes by the stable clock. He was ready. He was flushed. He was excited [10, p. 14]. 95. For all his hurry, Orlando stopped dead. Was this a poet? Was he writing poetry? «Tell me», he wanted to say, «everything in the whole world» ... [10, p. 15]. 96. Such was his shyness that he saw no more of her than her ringed hand in water; but it was enough [10, p. 15]. 97. And in truth, his mind was such a welter of opposites – of the night and the blazing candles, of the shabby poet and the great Queen, of silent fields and the clatter of serving men – that he could see nothing; or only a hand [10, p. 15-16]. 98. ... Orlando was ready to tear his hair with vaxation ... [10, p. 26]. 99. For as he looked the thickness of his blood melted; the ice turned to wine in his veins; he heard the waters flowing and the birds singing; spring broke over the hard wintry

landscape; his manhood woke; he grasped a sword in his had; ... [10, p. 28]. 100. For one second he had a vision of them; saw Sasha seated on the sailor's knee; saw her bend towards him; saw them embrace before the light was blotted out in a red cloud by his rage. He blazed into such a howl of anguish that the whole ship echoed [10, p. 35]. 101. ... and seizing her more tightly than ever, he swung her with him half across the river so that the gulls and the cormorants swung too [10, p. 38]. 102. At last the play was ended. All had grown dark. The tears streamed down his face [10, p. 40]. 103. Many a time did Orlando, pacing the little courtyard, hold his heart at the sound of some nag's steady footfall on the cobbles, or at the rustle of a woman's dress [10, p. 40]. 104. Flinging himself from his horse, he made, in his rage, as if he would breast the flood. Standing knee-deep in water, he hurled at the faithless woman all the insults that have ever been the lot of her sex [10, p. 45].

16. Вірування, релігійні переживання персонажу

105. ... and so bids us take refuge in the true Church (in his view the Anabaptist) ... [10, p. 32].

Крім того, що вказано церкву, до якої належав Орландо, про його релігійність більше нічого не повідомляється. Він не відвідує богослужінь, не молиться, не веде релігійних бесід і навіть не думає про це. Але, судячи з того, як із молодечим запалом він віддається гріху – можна стверджувати, що релігійність і релігійні переживання йому не притаманні.

17. Життєві цінності, пріоритети

106. Her kinsmen would abuse him for deserting a great lady; his friends would deride him for ruining the finest career in the world for a Cossack woman and a waste of snow – it weighed not a straw in the balance compared with Sasha herself [10, p. 35].

18. Спогади персонажу

107. ... he (Orlando) would tell her of his other loves ... [10, p. 31].

19. Страхи, побоювання персонажу

108. – for who can be sure that his rage has not painted what he most dreads to find? [10, p. 36].

20. Знання та вміння, освіта персонажу

109. ... his mother's maid had taught him [10, p. 28].

Більше про освіту й знання Орланда нічого не сказано. Проте він знає не тільки грамоту, але й пише поеми, знає історію свого роду – з цього можна зробити висновок, що його навчали крім грамоти ще й історії, літературі, можливо, ще й географії, математиці та деяким іншим наукам. Оскільки шкіл у ті часи не було, очевидно, що ці знання він отримав від домашніх вчителів.

Є також інші способи, наприклад: через картину масового лиха, потопу, спричиненого весняною повінню, передається, як руйнується звичний світ героя. Це художній образ – зовнішнє явище передає те, що відбувається всередині героя; проте авторка використовує цей прийом не часто, швидше як виняток. Відтак, виклад виявлених способів психологізації образу на цьому можна завершити.

Проведене дослідження дає підстави зробити наступні **висновки**:

1. Проведений огляд наукових публікацій за темою дослідження дозволив з'ясувати стан її вивчення й особливості її розгляду науковцями; проте інформація про способи психологізації образу головного героя в романі В. Вульф «Орландо» не виявлена.

2. Проведене дослідження дозволило виявити велику кількість способів психологізації образу головного героя в романі В. Вульф «Орландо», а їхній аналіз дозволив створити їхню класифікацію.

3. Створена класифікація способів психологізації образу головного героя в романі «Орландо» дозволила встановити, що авторка використовувала широкий спектр прийомів для створення образу головного героя, і конкретизувати використані нею способи та прийоми.

У майбутньому передбачено продовжити роботу над даною темою, зокрема, розглянути способи психологізації образу героїв, головних зокрема, в інших романах В. Вульф, а також дослідити мовні засоби, які використовуються при цьому.

Список літератури:

1. Аллен Уолтер. Традиция и мечта. Критический обзор английской и американской прозы с 20-х годов до сегодняшнего дня / Уолтер Аллен: Пер. с англ. В. Харитонова и А. Мулярчика. – М.: Прогресс, 1970. – 423 с.
2. Аникин Г. В. История английской литературы / Г. В. Аникин, Н. П. Михальская: Учеб. пособие для студентов педагог. ин-тов и фак. иностр. яз. – М.: Высшая школа, 1975. – 528 с.
3. Ольга Слоновська, Григорій Семенюк, Григорій Косинка [3] // Українська література / Г. Ф. Семенюк. – Київ: Освіта, 2011. – С. 101.
4. Жлуктенко Н. Ю. Английский психологический роман XX века / Н. Ю. Жлуктенко. – К.: Выща школа. Изд-во при Киев. ун-те, 1988. – 160 с.
5. Ивашева В. В. Литература Великобритании XX века / В. В. Ивашева: Учеб. для филол. спец. вузов. – М.: Высшая школа, 1984. – 488 с.
6. Михальская Н. П. Зарубежная литература XX века / Н. П. Михальская, Л. В. Дудова. – М.: Флинта: Наука, 2003. – 416 с.
7. Михальская Н. П. Пути развития английского романа 1920-1930-х годов. Утрата и поиски героя / Н. П. Михальская. – М.: Высшая школа, 1966. – 271 с.
8. Chambers R. L. The novels of Virginia Woolf / R. L. Chambers. – London, 1947. – P. 78-93.
9. Woolf Virginia. Modern Fiction / Virginia Woolf // The Idea of Literature. The Foundations of English Criticism. – Moscow: Progress Publishers, 1979. – P. 195-202.
10. Woolf Virginia. Orlando. – London: Penguin books, 1998. – 232 p.
11. Вульф В. Орландо: Роман / В. Вульф: Пер. с англ. Е. Суриц. – СПб.: Азбука-классика, 2005. – 304 с.

Высоцкая О.Л.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ПСИХОЛОГИЗАЦИЯ ОБРАЗА ПЕРСОНАЖА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ В. ВУЛЬФ (НА ПРИМЕРЕ ГЛАВНОГО ГЕРОЯ РОМАНА «ОРЛАНДО»)

Аннотация
В статье сделана попытка выяснения способов и приёмов психологизации персонажей, которые использует В. Вульф у своих произведениях (на примере главного героя романа «Орландо»). Сделано обозрение научных публикаций по теме исследования; выяснено мнение учёных по предмету рассмотрения. Исследованы способы и прийомы психологизации, которые использует В. Вульф для изображения главного героя романа «Орландо.» Произведён анализ полученного материала и классификация выявленых способов психологизации образа Орландо. Сделаны заключения из проведённой работы и начерчены перспективи дальнейших исследований в данном направлении.
Ключевые слова: роман В. Вульф «Орландо», психологизация образа, приёмы и способы.

Vysotska O.L.
Lviv National Ivan Franko University

PSYCHOLOGIZATION OF CHARACTERS IN V. WOOLF'S NOVEL «ORLANDO» (ON THE EXAMPLE OF THE MAIN HERO «ORLANDO»)

Summary
An attempt of finding out the ways and methods of psychologization of characters Virginia Woolf uses in her works (on the example of main character «Orlando») is made. A review of scientific publications on the subject is made; a thought of the scientists on the subject of investigation is found out. The ways and methods of psychologization used by V. Woolf for depicting the main hero of the novel «Orlando» are investigated. An analysis of the material used and classification of the discovered ways of the Orlando's character psychologization is made. The conclusions from the work done are made Здійснений аналіз отриманого матеріалу й класифікація виявлених способів психологізації образу Орланда. Зроблені висновки з проведеної роботи. The plans of the further investigations in this direction are outlined.
Keywords: V. Woolf's novel «Orlando», psychologization of a character, ways and.

УДК 821.163.41'06

ОБРАЗИ ПРИРОДНИХ СТИХІЙ У РОМАНІ Ф.М. ДОСТОЄВСЬКОГО «ЗЛОЧИН І КАРА»

Гупало О.-Х.С.
Львівський національний університет імені Івана Франка

Стаття присвячена темі природних стихій у романі Ф.М. Достоєвського «Злочин і кара»; описано роль образів природи у романі та їхні функції; розглянуто специфіку окремих образів-символів із семантикою природних стихій, зокрема образ сонця та сонячних променів у межах стихії вогню, образ мокрого снігу – як елемент стихії води. Важливими у романі виявляються образи землі й повітря, які пов'язані із мотивом каяття. Проілюстровано, що роман є одним із найяскравіших прикладів реалізації функцій природних стихій у творчості письменника, де кожна стихія отримала індивідуально-авторське втілення і показана у всій своїй повноті.

Ключові слова: образи стихій, реалізм, образи-символи, пейзаж, світ природи, російська література.

Постановка проблеми. Звернення до міфології та використання міфологічних образів, біблійних мотивів і символів є характерною ознакою творчості Ф.М. Достоєвського на всіх етапах її розвитку. Світоглядний аспект цієї проблеми складний, він вивчався багатьма дослідниками у різних площинах: філософії, історії, релігії.

Світогляд Ф.М. Достоєвського не був стабільним, а протягом усього життя розвивався, набував нових рис. Крізь призму природних стихій, які створюють узагальнений образ пейзажу в літературі, можна побачити еволюцію стилю письменника і визначити роль природних стихій вогню, води, повітря та землі в романі Ф.М. Достоєвського «Злочин і кара».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день однією з найбільш фундаментальних монографій з питань вивчення образу природи в художній спадщині Ф.М. Достоєвського є монографія С.М. Соловйова «Изобразительные средства в творчестве Достоевского». Актуальними є дослідження таких вчених, як Ю.М. Лотмана «Образи природних стихий в русской литературе (Пушкин – Достоевский – Блок)», Т.А. Касаткіної «О творящей природе слова. Онтологичность слова в творчестве Ф.М. Достоевского как основа «реализма в высшем смысле»«, Д.А. Богача «Образ природы в творчестве Ф.М. Достоевского: различные подходы к изучению», Н.Є. Медніс «Мотив воды в романе Ф.М. Достоевского «Преступление и наказание», Т.Н. Созіна, С.Г. Семенова, та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Традиційно під описом природи в літературознавстві розуміють «опис тварин, рослин, їх, так би мовити, портрети, і, нарешті, власне пейзажі (фр. pays – країна, місцевість) – опису широких просторів» [7, с. 16].

Існують розбіжності вчених з приводу того, як представлена природа у Достоєвського, в чому сенс її втілення, так як письменник більше зосереджений на психології персонажів і спрямований до розкриття складного, напруженого внутрішнього світу людини.

Т.О. Касаткіна стверджує, що природа в творчості Достоєвського проявляється лише тоді, коли реалізується автором через діалог з персонажем, в результаті чого виражається протиставлення людини і природи, де людина повинна і зобов'язана усвідомлювати свою провину перед природою. У людини в творчості Ф.М. Достоєвського «присутствует постоянная память о вине человека перед землей и ее обитателями, вине, все время возобновляющейся, но с которой вообще начинается христианская «историческая память, ибо эта вина – грехопадения, отпадения от Бога, совершенного человеком» [8, с. 367]. Відносини природи і людини Достоєвський розглядає з позиції християнства. Письменник створює образ справжнього ставлення до природи, без якого неможливий перехід до нового життя.

Ю.М. Лотман в російській класичній літературі виділяє три основні форми співвідношення природних стихій води, повітря, вогню, землі з культурним простором, побутом і буттям героя. Перший, пушкінський тип освоєння стихійно-природного образу пов'язаний, на його думку, з виділенням матеріального пласту життя в особливий світ, що протистоїть культурі, світу речей і реалій. Причому, як вважав учений, найбільш символізованим є світ внутрішній, культурний. Сили стихії розташовуються за межею культури, пам'яті, творчості та актуалізуються в момент катастрофи і не на своїй території. Другий тип стосується героїв Достоєвського, які існують у світі боротьби стихій та побуту; третій – орієнтований на Блока, де герой змальований у світі стихій.

У кожного видатного письменника російської літератури XIX-XX ст. – особливий, специфічний природний світ, що подається переважно в формі пейзажів. У творах І.С. Тургенєва і Л.М. Толстого, Ф.М. Достоєвського і М.О. Некрасова, Ф.І. Тютчева і А.А. Фета, І.О. Буніна і О.О. Блока, М.М. Пришвіна і Б.Л. Пастернака природа висвітлюється в її особистісній значущості для авторів та їх героїв.

Крізь призму природних стихій відкривається можливість вивчити не тільки ідиостиль Ф.М. Достоєвського, а й торкнутися більш широкого пласту дослідження – специфіки художньої картини світу письменника. Стихії є першоосновою світобудови, саме тому ми вважаємо необхідним розгляд стихій у творчості Достоєвського як елементів його художньої картини світу. Це дозволить виявити глибинну архаїчну основу уявлень космології та антропології, реалізованих у романі «Злочин і кара».

Метою статті є виявлення своєрідності та визначення функцій образів природних стихій у романі Ф.М. Достоєвського «Злочин і кара».

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Виклад основного матеріалу. Ідея роману «Злочин і кара» Ф.М. Достоєвського у воскресінні душі головного героя, власне від задуму письменника залежить і використання тих чи інших художніх образів у творі. Яскравим прикладом такої закономірності слугують і образи природних стихій вогню, води, повітря та землі, які розкривають мотив покаяння у всій повноті.

У романі «Злочин і кара» автор найчастіше використовує образи стихії води, яка найбільш пов'язана зі «спрагою покаяння» Раскольникова. Лексеми із семантикою стихії води яскраво розкриваються у снах головного героя. В одному з них автор пише про оазис, зі струмка якого Раскольников п'є воду: «ему всё грезилось, и всё странные такие были грезы: всего чаще представлялось ему, что он где-то в Африке, в Египте, в каком-то оазисе. Караван отдыхает, смирно лежат верблюды; кругом пальмы растут целым кругом; все обедают. Он же всё *пьет воду*, прямо из *ручья*, который тут же, у бока, течет и журчит. И прохладно так, и чудесная-чудесная такая голубая *вода*, холодная, бежит по разноцветным камням и по такому чистому с золотыми блестками песку… Вдруг он ясно услышал, что бьют часы.

Он вздрогнул, очнулся, приподнял голову, посмотрел в окно, сообразил время и вдруг вскочил, совершенно опомнившись, как будто кто его сорвал с дивана» [1, с. 67].

Ця сцена створює яскравий контраст між реальністю і світом снів, одночасно її можна трактувати як відсилання і до майбутнього головного героя, тобто до покаяння і очищення душі, і до сьогодення – як безпосереднє застереження напередодні задуманого вбивства. Невипадково у наступному сні Раскольникова, який він бачить уже після вбивства, ідилічна картина оазису змінюється криком вбитої жертви. А.В. Бородіна зазначає: «в сновидении Родиона важно наличие чистого источника жизненных сил, из которого он жадно пьет. Воды ручья имеют именно двойственное значение, так как могут быть и «подземного», и небесного происхождения одновременно, т.е. нести и хаос, и благодатное оживление» [2].

Тут потрібно звернути увагу і на те, що всі «обідають», а Раскольников п'є воду. У цьому контексті важливо згадати твір О.С. Пушкіна «Пророк», а саме його перші рядки:

«*Духовной жаждою томим,*
В пустыне мрачной я влачился,
И шестикрылый серафим
На перепутье мне явился...» [3].

Отже, «жажда», спрага символізує духовне прагнення душі (в українській мові свідченням цього є збіг внутрішніх форм слів), її тугу за втраченою чистотою. Автор показує, що Раскольников вже готовий стати на шлях покаяння за вбивство, ще не усвідомлюючи цього, і він страждає від «духовної спраги».

Автор використовує образи стихії води для розкриття характерів героїв роману, наприклад, після знайомства з Сонею Мармеладовою Раскольников говорить про неї як про колодязь, в який плюють: «Ай да Соня! Какой *колодезь*, однако ж, сумели выкопать! и пользуются! Вот ведь пользуются же! И привыкли. Поплакали, и привыкли. Ко всему-то подлец-человек привыкает!» [1, с. 89].

У християнській традиції колодязь – джерело нового життя і порятунку. Згадаймо розмову Христа з самарянкою біля криниці, де Христос просить напитися води з криниці і жінка дізнається, що з нею говорить сам Спаситель. Раскольников не просто так позначає цим словом Соню, адже, з одного боку, саме вона стає для нього порятунком і вірою в нове життя, а з іншого, ми можемо помітити і її схожість з самарянкою – вони обидві сплюжені суспільством, але при цьому їхня віра в Бога непохитна.

Окрім базових образів води, вогню, повітря та землі, важливу роль у творчості письменника відіграють також образи інших пов'язаних з ними природних стихій. Наприклад, образ **мокрого снігу**, який використовує автор. У романі «Злочин і кара» цей образ подається в контексті спогадів Раскольникова. Він звертається до перехожого на вулиці з питанням: «Любите вы уличное пение? – обратился вдруг Раскольников к одному, уже немолодому, прохожему, стоявшему рядом с ним у шарманки и имевшему вид фланера. Тот дико посмотрел и удивился. – Я люблю, – продолжал Раскольников, но с таким видом, как будто вовсе не об уличном пении говорил, – я люблю, как поют под шарманку в холодный, темный и сырой осенний вечер, непременно в *сырой*, когда у всех прохожих бледно-зеленые и больные лица; или, еще лучше, когда *снег мокрый падает*, совсем прямо, без ветру, знаете? а сквозь него фонари с газом блистают…

– Не знаю-с. … Извините… – пробормотал господин, испуганный и вопросом, и странным видом Раскольникова, и перешел на другую сторону улицы» [1, с. 419].

Ю.Ф. Карякін в монографії «Достоєвський і Апокаліпсис» пише про цю сцену роману так: «пронзительная сцена. Если бы даже мы ничего и не знали о том, что было прежде и что будет потом, не знали даже, кто такой Раскольников, – все равно она пробивает сердце, и пробивает тем сильнее, тем больнее, что все это – знаешь. Здесь чувство и мысль, здесь проза, поэзия, музыка – слиты совершенно. Здесь и звук создает образ» [4, с. 49].

За допомогою цього епізоду письменник розкриває особливості світогляду героя. З одного боку, мало хто здатен насолоджуватися спогадами про мокрий сніг та осінній вечір влітку, що свідчить про тонке сприйняття навколишнього світу Раскольниковим. При цьому, варто зазначити, що ця сцена подається як минуле, те, що було ще до злочину, змальовуючи, яким персонаж був колись, ще не вчинивши вбивства. Оживляючи такі моменти свого життя, Раскольников страждає, і це приносить йому своєрідну насолоду, цей момент передає неоднозначність психології людини.

Якщо брати до уваги творчість інших письменників, то у російській літературі часто зустрічається образ мокрого снігу. Наприклад, у А.П. Чехова цей образ розширюється, з'являються асоціації зі смутком та самотністю: «вечерник, сумерки. Крупный, *мокрый снег* лениво кружится около только что зажженных фонарей… Иона отъезжает на несколько шагов, изгибается и отдается тоске… Обращаться к людям он считает уже бесполезным… Скоро будет неделя, как умер сын, а он

еще путем не говорил ни с кем... Нужно поговорить с толком, с расстановкой... Надо рассказать, как заболел сын...» [5, с. 47].

У Л.М. Толстого, І.О. Буніна з'являються і інші ознаки туги: мокрий сніг, жовтий, каламутний; темрява; тіснота, смерть. Як зазначає Ю.С. Степанов, «образ русской тоски облепляется деталями» [6, с. 54].

Образи природи у Ф.М. Достоєвського часто супроводжують спогади, сни та мрії героїв. Наприклад, у якості спогаду в романі можна навести вищезазначений фрагмент із образом мокрого снігу. Варто відмітити, що образ природи в межах спогадів присутній також у повісті «Бідні люди», у романі «Ідіот» (спогад князя Мишкіна про Швейцарію) та ін.

Велике значення у романі «Злочин і кара» має також **образ вогню**. Ф.М. Достоєвський за допомогою лексем зі значенням вогню створює простір, який заглиблений у темряву. Автор використовує образ свічки, яка нездатна освітити темряву навколо, і образ сонячних променів, про який мова піде згодом. Спочатку наведемо приклади фрагментів тексту, де вжито образ недогарка свічки: «...глаза ее блестели как в лихорадке, но взгляд был резок и неподвижен, и болезненное впечатление производило это чахоточное и взволнованное лицо, при *последнем освещении догоравшего огарка*, трепетавшем на лице ее» [1, с. 29].

Символіку світла у Ф.М. Достоєвського розглядає А.Ф. Лосєв. Вчений звертає увагу на образ «косых лучей заходящего солнца», який письменник вводить в свої твори в ті моменти дії, які пов'язані з певним переломом у свідомості героїв. Виходячи з контекстів, у яких були вжиті ці образи, можна зробити висновок, що Достоєвський використовує образ променів сонця для контрастного протиставлення їх темній силі Петербурга. Образ сонця має цілий комплекс символічних значень. З одного боку, «это символ щемящей тоски, наступающего конца и кончины, невозвратимой силы и молодости, погибших надежд и бесплодных упреков, всегда таящий, однако, в себе нечто сладостное, красиво-грустное и задумливо-скорбное» [6, с. 60]. При цьому, цей образ у Ф.М. Достоєвського може бути і своєрідним дороговказом на щось світле і високе, що виростає на тлі нечистого, переповненого злом міста.

В аналізованому творі Раскольников блукає по Петербургу під час заходу сонця, як робить це і після розповіді Соні про скоєне ним вбивство: «Он бродил без цели. *Солнце* заходило. Какая-то особенная тоска начала сказываться ему в последнее время. В ней не было чего-нибудь особенно едкого, жгучего; но от нее веяло чем-то постоянным, вечным, предчувствовались безысходные годы этой холодной, мертвящей тоски, предчувствовалась какая-то вечность на «аршине пространства». В вечерний час это ощущение обыкновенно еще сильней начинало его мутить.

− Вот с этакими-то глупейшими, чисто физическими немощами, зависящими от какого-нибудь заката солнца, и удержись сделать глупость. Не то что к Соне, а к Дуне пойдешь, − пробормотал он ненавистно. Собираясь повиниться в убийстве перед Соней, он встречается с ней на закате солнца, и на закате же солнца он целует землю на площади «с наслаждением и счастьем» [1, с. 329].

Дослідник А.Ф. Лосєв у своїй праці «Проблема символа и реалистическое исскуство» говорить про те, що образ сонця є символом, який несе у собі цілий ряд конотацій: «Таким образом, символика у Ф.М. Достоевского косых лучей заходящего солнца доказана. Перед нами здесь насыщенный глубочайшими переживаниями образ, который, подобно математической функции, разлагается в бесконечный ряд своих перевоплощений, начиная от щемящей тоски умирания и скорбного сознания о невозвратном прошлом вместе с тайно веселящей грустью, переходя через торжество и ликующую победу полуденного солнца и кончая тем же закатом, который, однако, вселяет уже примирение с жизнью, умиротворение и надежду на победоносную правду. Исключение здесь основного символа привело бы или к незаинтересованному и бескорыстному эстетическому любованию заходящим солнцем, или к его типологии, или даже к его аллегоризму. Однако совершенно ясно, что символ здесь перевешивает все эти подсобные моменты, хотя они могут быть и бывают в оценке людьми заходящего солнца и, хотя они системно связаны здесь с основной символикой» [7, с. 62].

Наступним у нашому дослідженні слід розглянути образ **стихії землі**. Одним з яскравих прикладів функціонування **стихії землі** виступає мотив закопування Раскольниковим доказів у землю, під камінь. Показовим нам видається той факт, що коли Раскольников думає про те, як вчинити з доказами, перше, що спадає йому на думку, це спалити всі докази у печі, але він не знаходить сірників. Потім він іде до річки та вирішує все викинути туди, але йому не дає спокою думка про те, що хтось побачить його. І остання думка − це закопати докази під каменем, або, як каже сам Раскольников, «схоронить концы». Таким чином, у цьому уявному сценарії знищення доказів задіяні три з аналізованих стихій. Наведемо фрагменти тексту роману: «Он шел скоро и твердо, и хоть чувствовал, что весь изломан, но сознание было при нем. Боялся он погони, боялся, что через полчаса, через четверть часа уже выйдет, пожалуй, инструкция следить за ним; стало быть, во что бы ни стало, надо было до времени *схоронить концы*. Надо было управиться, пока еще оставалось хоть сколько-нибудь сил и хоть какое-нибудь рассуждение... Куда же идти?» [1, с. 104].

Можна простежити, як змінюються думки героя і, відповідно, образи стихій: спочатку він думає про стихію вогню, потім про воду і врешті-решт з'являється образ землі та мотив поховання, який символізує те, що закопуючи докази вбивства у яму, Раскольников, таким чином, «ховає» і свою душу.

Також відіграє важливу роль стихія землі у покаянні Раскольникова. Згадаймо слова Соні, де вона закликає його покаятись, в першу чергу, перед землею, яку він осквернив і поцілувати її: «Он вдруг вспомнил слова Сони: «поди на перекресток, поклонись народу, поцелуй *землю*, потому что ты и пред ней согрешил, и скажи всему миру вслух: «Я убийца!». Он весь задрожал, при-

помнив это. И до того уже задавила его безвыходная тоска и тревога всего этого времени, но особенно последних часов, что он так и ринулся в возможность этого цельного, нового, полного ощущения. Каким-то припадком оно к нему вдруг подступило: загорелось в душе одною искрой и вдруг, как огонь, охватило всего. Всё разом в нем размягчилось, и хлынули слезы. Как стоял, так и упал он на землю…

Он стал на колени среди площади, поклонился до *земли* и поцеловал эту грязную *землю*, с наслаждением и счастием. Он встал и поклонился в другой раз…» [1, с. 494].

Частота використання лексем із семантикою **повітря** є найменшою у даному романі, але показовим є індивідуально-авторське використання цього образу.

Автор підкреслює, що після вбивства Раскольникову дуже важко дихати через відсутність повітря. У просторі, де він знаходиться, йому завжди душно, що і призводить до втрати свідомості та загострення ситуації: «Какая-нибудь глупость, какая-нибудь самая мелкая неосторожность, и я могу всего себя выдать! Гм… жаль, что *здесь воздуху нет*, — прибавил он, — духота… Голова еще больше кружится… и ум тоже…» [1, с. 78].

Через три дні після вбивства Раскольников виходить на вулицю, де теж дуже душно: «было часов восемь, солнце заходило. *Духота* стояла прежняя; но с жадностью дохнул он этого вонючего, пыльного, зараженного городом воздуха. Голова его слегка было начала кружиться; какая-то дикая энергия заблистала вдруг в его воспаленных глазах и в его исхудалом бледно-желтом лице. Он не знал, да и не думал о том, куда идти; он знал одно: «что все это надо кончить сегодня же, за один раз, сейчас же; что домой он иначе не воротится, потому что не хочет так жить». Как кончить? Чем кончить?» [1, с. 83].

Тут слід згадати і про житло головного героя, схоже, як висловлюються герої роману, на «морську каюту» або «труну». Наприклад, так говорить Разуміхін?: «Но в эту минуту опять отворилась дверь настежь, и, немного наклонившись, потому что был высок, вошел Разумихин.

— Экая *морская каюта*, — закричал он, входя, — всегда лбом стукаюсь; тоже ведь квартирой называется!» [1, с. 210].

Пульхерія Олександрівна порівнює квартиру з труною: «какая у тебя дурная квартира, Родя, *точно гроб,* — сказала вдруг Пульхерия Александровна, прерывая тягостное молчание, — я уверена, что ты наполовину от квартиры стал такой меланхолик.

— Квартира?.. — отвечал он рассеянно. — Да, квартира много способствовала... я об этом тоже думал... А если б вы знали, однако, какую вы странную мысль сейчас сказали, маменька, — прибавил он вдруг, странно усмехнувшись» [1, с. 345].

Як було згадано вище, Раскольникову весь час не вистачає повітря, і про це говорять також і інші персонажі роману, такі, як Разумихін, Порфирій Петрович і Свидригайлов. Тут потрібно відзначити, що всі вони твердять одну і ту ж фразу: «Человеку нужно, воздуху, воздуху, воздуху!». Ця фраза стає важливою і для самого сюжету роману, оскільки завдяки їй Раскольников розуміє, що його розмову з Сонею Мармеладовою підслуховував Свидригайлов, також як і діалог Разуміхіна і Раскольникова почув Порфирій Петрович.

Розглянемо всі три сцени, де звучить ця фраза. Перша сцена — це картина після смерті Катерини Іванівни, коли Свидригайлов відводить Раскольникова в і говорить: «всю эту возню, то есть похороны и прочее, я беру на себя. Знаете, были бы деньги, а ведь я вам сказал, что у меня лишние. Этих двух птенцов и эту Полечку я помещу в какие-нибудь сиротские заведения получше и положу на каждого, до совершеннолетия, по тысяче рублей капиталу, чтоб уже совсем Софья Семеновна была спокойна. Ну-с, так вы и передайте Авдотье Романовне, что ее десять тысяч я вот так и употребил» [1, с. 450].

Після цього лунає запитання Раскольникова: «с какими же целями вы так разблаготворились?», — і слідом за цим шокуюча відповідь Свидригайлова, адже він цитує слова Раскольникова із розмови із Сонею: «Э-эх! человек недоверчивый! — засмеялся Свидригайлов. — Ведь я сказал, что эти деньги у меня лишние. Ну а просто, по человечеству, не допускаете, что ль? Ведь не вошь же была она (он ткнул пальцем в тот угол, где была усопшая), как какая-нибудь старушонка процентщица. Ну, согласитесь, ну «Лужину ли, в самом деле, жить и делать мерзости, или ей умирать?» И не помоги я, так ведь «Полечка, например, туда же, по той дороге пойдет...» [1, с. 450].

Свидригайлов зізнається, що він підслухав розмову Раскольникова з Сонею, і додає: «Ведь я сказал, что мы сойдемся, предсказал вам это, — ну, вот и сошлись. И увидите, какой я складной человек. Увидите, что со мной еще можно жить...» [1, с. 455].

Пізніше, продовжуючи перервану розмову, питає: «Да что вы, Родион Романыч, такой сам не свой? Право! Слушаете и глядите, а как будто и не понимаете. Вы ободритесь. Вот дайте поговорим: жаль только, что дела много и чужого и своего... Эх, Родион Романыч, — прибавил он вдруг, — *всем человекам надобно воздуху, воздуху, воздуху-с*... Прежде всего!» [1, с. 505].

Друга сцена розпочинається зі слів Раскольникова: «Какого *воздуху*?». Слова ці зачаровують його. Через два дні до кімнати головного героя заходить Разумихін, і раптом Раскольников промовляє: «Вчера мне один человек сказал, что *надо воздуху человеку, воздуху, воздуху*! Я хочу к нему сходить сейчас и узнать, что он под этим разумеет» [1, с. 450].

У третій сцені це момент, коли до головного героя заходить Порфирій Петрович: «Не ждали гостя, Родион Романыч?». Раскольников майже весь час проводить у мовчанні, думаючи про те, що саме відомо Порфирію Петровичу. У певний момент, слідчий промовляє: «отдайтесь жизни прямо, не рассуждая; не беспокойтесь, — прямо на берег вынесет и на ноги поставит. На какой берег? А я почем знаю. Я только верую, что вам еще много жить... Знаю, что не веруете, а ей-богу, жизнь вынесет. Самому после слюбится. Вам теперь *только воздуху надо, воздуху, воздуху*!»... «Раскольников даже вздрогнул» [1, с. 452].

Перед цими словами Порфирій висловлює думку: «Вам, во-первых, давно уже *воздух* переменить надо». А после них, минуты через три, оказывается, опять о том же: «Да и чего вам в бегах? В бегах гадко и трудно, а вам прежде всего надо жизни и положения определенного, воздуху соответственного, ну а ваш ли там *воздух*?» [1, с. 406].

Ю.Ф. Карякін у статті «Достоєвський і Апокаліпсис» в зв'язку з цим писав: «...еще задолго и до свидригайловского «воздуху-с», во второй встрече с тем же Раскольниковым, Порфирий сам обозначил эту тему едва заметным камертоном: «Воздуху пропустить свежего!» [4, с. 78].

Дуже красномовно і те, що ці слова: *«Человеку, надо воздуху, воздуху, воздуху!»* звучать вже після покаяння Раскольникова, а до цього вживаються тільки такі лексеми як «задуха», «нічим дихати», «задуха» тощо, що свідчить про майбутнє полегшення і надію на порятунок його душі.

Висновки і пропозиції. Слід зазначити, що у романі «Злочин і кара» на першому місці за частотою вживань знаходиться стихія води. Образи води використовуються автором як символи, особливо у снах Раскольникова. Крім цього, лексеми зі значенням стихії води створюють образ міста на воді -похмурого Петербурга. Важливу роль відіграють образи стихій, утворених внаслідок взаємодії двох стихій – землі і води – це образи болота, бруду і мокрого снігу. Отже, в більшості випадків стихія води несе в собі негативні конотації, але в даній статті ми також згадуємо про цю стихії і в позитивному аспекті, акцентуючи увагу на тому, що всі рухомі стихії у Достоєвського є амбівалентними. Це твердження також підтверджується на прикладі образу мокрого снігу.

Великого значення набуває також стихія вогню та світла. У рамках нашого дослідження було розглянуто образ сонця, а також сонячних променів, які відіграють важливу роль у творчості Ф.М. Достоєвського і яскраво представлені в даному творі. Для роману «Злочин і кара» Ф.М. Достоєвського дуже важливим є мотив гріха і покаяння, у реалізації якого задіяні образи стихій землі та повітря. Використані для реалізації цих мотивів лексеми вживаються переважно в метафоричному значенні та виконують функцію образів-символів. Образ стихії землі сакралізуєтся Ф.М. Достоєвським, і це явище можна простежити, зокрема, в романах «Злочин і кара» та «Біси». Згідно зі спостереженнями Ю.М. Лотмана, земля набуває ознак, які в культурній традиції характерні для Неба. Результати нашого аналізу узгоджуються з даним твердженням.

Список літератури:

1. Достоевский Ф.М. Собрание сочинений в 15 томах / Ф. М. Достоевский. – Л.: Наука, Ленинградское отделение, 1989. – Т. 5. – 574 с.
2. Бородина А.В. О воспитывающем потенциале романа Ф. М. Достоевского «Преступление и наказание». – Режим доступа: http://moloko.ruspole.info/node/664
3. Пушкин А.С. Собрание сочинений в 10 томах / Пушкин А.С. – М.: ГИХЛ, 1962. Т. 2. – 782 с. – С. 149.
4. Карякин Ю.Ф. Достоевский и Апокалипсис / Карякин Ю.Ф. – М.: Фолио, 2009. – 300 с.
5. Чехов А.П. Тоска / Полное собрание сочинений и писем в 30-ти томах / Чехов А.П. – М.: Наука, 1984. – Т. 4. – С. 47.
6. Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику / Маслова В.А. – М.: Наука, 2011. – 296 с.
7. Лосев А.Ф. Проблема символа и реалистическое исскуство / Лосев А.Ф. – М.: Искусство, 1995. – 320 с.
8. Богач Д.А. Образ природы в творчестве Достоевского Ф.М.: различные подходы к изучению / Д.А. Богач // Вестник ЧелГу 2012. – № 32(286). – С. 16-21.
9. Касаткина Т.А. О творящей природе слова. Онтологичность слова в творчестве Ф.М. Достоевского как основа «реализма в высшем смысле» / Касаткина Т.А. – М.: ИМЛИ РАН, 2004. – 480 с.
10. Лотман Ю.М. Образы природных стихий в русской литературе (Пушкин – Достоевский – Блок). – Режим доступа: http://feb-web.ru/feb/classics/critics/lotman/lot/lot-814-.htm

Гупало О.-Х.С.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ОБРАЗЫ ПРИРОДНЫХ СТИХИЙ В РОМАНЕ Ф.М. ДОСТОЕВСКОГО «ПРЕСТУПЛЕНИЕ И НАКАЗАНИЕ»

Аннотация
Статья посвящена теме природных стихий в романе Ф.М. Достоевского «Преступление и наказание». Описывается роль образов природы в данном романе и их функции. Рассмотрена специфика отдельных образов-символов с семантикой природных стихий, в частности, образ солнца и солнечных лучей – стихия огня, образ мокрого снега – стихия воды. Важными образами в романе являются образы земли и воздуха, которые связаны с мотивом раскаяния. Данный роман является одним из самых ярких примеров реализации функций природных стихий в творчестве писателя, где каждая стихия получила индивидуально-авторское воплощение и показана во всей своей полноте.
Ключевые слова: образы стихий, реализм, образы-символы, пейзаж, мир природы, русская литература.

Hupalo O.-Ch.S.
Ivan Franko National University of Lviv

NATURE ELEMENTS IMAGES IN THE NOVEL OF F.M. DOSTOEVSKY «CRIME AND PUNISHMENT»

Summary
This article is devoted to the subject of the fire, water, earth and air nature elements in the novel of F.M. Dostoevsky – «Crime and Punishment». It describes the role of nature images in this novel and their functions. This article also expands the topic of using individual symbolic images with a «nature element» semantic component. For example, the images of the sun and its rays are vital for the fire element, while the image of wet snow is a key component of the water element. The images of the earth and air elements manifest the importance of the repentance motive. This novel is one of the most striking examples of the embodiment of the nature images functions in the works of F.M. Dostoevsky, where each element is individually marked and is shown in its entirety.
Keywords: elements, realism, symbols, landscape, nature, Russian literature.

УДК 821.161.2:82-1

ПОЕЗІЯ ЛІНИ КОСТЕНКО ДЛЯ ДІТЕЙ ЯК ЗАСІБ ВТІЛЕННЯ ДИТЯЧОЇ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Зубець Н.О.
Запорізький національний університет

Розглянуто перспективну проблему сучасного мовознавства – вивчення дитячої мовної картини світу з її законами та особливостями. У формуванні цього феномену важливу роль відіграє художня література. На прикладі дитячих поезій Ліни Костенко подано результати аналізу розгалуженої системи номінацій, традиційних культурно-мовних образів ключового ідейно-тематичного поля «Природа», яке є важливим фрагментом у цілісному дитячому світосприйнятті. Приділено увагу багатоплановості зв'язків і відношень між лексемами, незважаючи на обмеження у використанні мовностилістичних засобів дитячої поезії.
Ключові слова: дитяча лексика, дитяча мовна картина світу, лексико-семантична група, номени, онтолінгвістика.

Постановка проблеми. Проблема взаємозв'язку пізнання, мислення та мови розроблялася в лінгвістичній науці здавна. У результаті цілеспрямованого дослідження процесу відображення явищ навколишньої дійсності в мові постав складний витвір пізнавальної людської діяльності – картина світу, що становить ядро світогляду, загальнокультурне надбання нації. У залежності від ступеня узагальненості осягнення навколишнього світу виокремлюють її концептуальну, наївну, наукову моделі. Кожну з них формує мовна картина світу (МКС) з її складниками: МКС людства, національна МКС, МКС певної спільноти людей, індивідуальна МКС. Відтак у лінгвістиці кінця XX – початку XXI століття проблематика, пов'язана з мовним образом світу, що синтезує матеріальний дух, досвід нації, привертає увагу все більшої кількості дослідників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові інтереси сучасних учених спрямовані на розгляд не лише загальнонаукової (Ф. Бацевич, Л. Лисиченко, О. Маслова, О. Селіванова, Ж. Соколовська), а й окремих/спеціальних картин світу – міфологічної, народнопоетичної, художньої, чоловічої, жіночої (С. Єрмоленко, Н. Данилюк, В. Жайворонок, Н. Мех, Т. Сукаленко та ін.). У цьому контексті цікавим об'єктом постає дитяча МКС, яка опрацьована ще недостатньо, її моделювання є одним із актуальних питань антрополінгвістики.

Витоки цієї проблематики пов'язуємо з вивченням дитячого мовлення ще І. Франком, О. Курило, С. Смаль-Стоцьким. Відтоді воно виступає складним мовним і психічним явищем, яке вивчають лінгвісти, психологи, педагоги. Згодом лексика дитячого мовлення принагідно залучалася під час вирішення проблем соціальних варіантів української мови (В. Ващенко), формування мови та мовлення (Т. Возний), перекладознавства (В. Карнаушенко), практичної лексикографії (В. Чернецький) [4; 5; 8; 16]. Про чільне місце дитячого мовлення в різноплановій мовній системі свідчить розвиток такої галузі сучасного мовознавства як онтолінгвістика, яка вивчає формування мовленнєвої компетенції дитини, виникнення й подальші вікові зміни в мові індивідів. Сучасні наукові розробки в цьому напрямку розширюють наші уявлення про виникнення і розвиток людської мови, її функції та особливості. Спробою описати перебудову сприйняття, зміцнення пам'яті, розширення уявлення і мислення під впливом народної творчості та художньої літератури є доробок Н. Дзюбишиної-Мельник

[6; 7]. Дитяче мовлення розглядалося на прикладі творчості класиків української літератури і сучасних письменників у розвідках Г. Атрошенко, А. Мойсієнка, Б. Тихолоза [1; 10; 14]. Отже, за останні роки стало помітним зацікавлення науковців лексикою художнього дитячого мовлення, яка у всьому багатстві та різноманітті представлена в творах для дітей.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дитяча література, незважаючи на її істотну педагогічну, соціальну та ідеологічну роль у вихованні молодого покоління, тривалий час знаходилася на периферії наукових досліджень. Сьогодні вже усталилася думка, що вона сприяє духовному розвиткові дитини, її вихованню та здобуттю життєвого досвіду, зокрема збагаченню знань про рідну мову, розширенню умінь і навичок її розуміти й нею користуватися. За допомогою літератури відбувається входження дитини в світ, саме вона живить її розум і уяву, відкриваючи нові світи та моделі поведінки. Дитячі твори повинні допомагати дорослим навчати дитину мові, сприяти формуванню її мовної (лексичної, фонетичної, граматичної) та мовленнєвої компетенцій (художньо-мовленнєвої, когнітивно-мовленнєвої, виразно-емоційної) і цим самим розвивати дитячу МКС, джерелом для якої є МКС дорослих – цілісний, глобальний образ світу, вміщений у мові. Для мислення дитини характерні образи, поняття, пов'язані з певним словом. Усе це складає цілісну картину навколишнього всесвіту, для якої важливі перш за все емоційний і психологічний аспекти. Її можна вважати унікальною проекцією дійсності, у відтворенні якої важлива роль належить мовній особистості письменника, який представляє певний етнос і має індивідуально-авторську картину світу.

Головна риса літератури для малюків – це злиття педагогіки і мистецтва. Цілком слушними видаються нам слова дослідниці дитячої літератури А. Василевич: «Є письменники, яким на роду написано бути дитячими. Вони робили і роблять свою непросту і нелегку справу, не даючи собі знижки. Вони не присідають перед маленьким читачем навпочіпки, не заглядають йому солоденько у вічі, не скачуть перед ним «зайчиком», коли самі розповідають йому про зайчика... Вони просто беруть свого читача за руку і ведуть його у безмежний світ» [3, с. 151]. На сьогодні вже склався ідеал дитячого письменника: це людина з простою і ясною душею, живою фантазією, всебічними знаннями і любов'ю до дітей. Такою є видатна українська письменниця, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка (1987 р.) Ліна Василівна Костенко, яка творить інтелектуальну, новаторську «поезію мислення» для дорослих і яскраву, дотепну, неординарну поезію для дітей. Л. Ставицька так визначила ядро її таланту: «...лірична пристрасть, задушевність, щирість і шляхетність поетичного голосу, в якому плачуть наші сни, нуртує національний дух і повнокровно існує українська мова» [13, с. 24]. Про творчість поетеси написано багато популярних статей і наукових праць. Справжньою перлиною в її поетичному доробку є добірка захоплюючих, дотепних віршів для дітей-дошкільнят, об'єднаних під назвою «Бузиновий цар» [9]. Підґрунтям цієї поезії стали індивідуальні знання письменниці про світ, зацікавленість у передаванні концептуальної картини світу, яку Ліна Костенко хоче донести до маленького читача і слухача за допомогою слів та асоціативних комплексів. Поетеса створила особливі образи – доступні, але не примітивні, зрозумілі дітям, ураховуючи їхній невеликий життєвий досвід і мовну практику.

Мета статті – розглянути основні лексико-семантичні групи слів, наявні в дитячих творах Ліни Костенко, та багатоплановість зв'язків і відношень між ними, які формують дитячу мовну картину світу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Входження дитини в світ відбувається за допомогою літератури. Саме дитяча література живить розум і уяву дитини, відкриваючи нові світи та моделі поведінки. Маючи свої жанрові особливості, вона піднімає проблеми ті ж, що й уся художня література, зображає справжню дійсність. Література для дітей сприяє формуванню словникового запасу, створенню МКС маленької людини, закладає основи культурного середовища, тобто виховує особистість. Відомий дитячий письменник В. Нестайко в одному зі своїх інтерв'ю стверджував: «...незалежність України, як не дивно, залежить від української дитячої літератури. Якщо діти не читатимуть книжок українською мовою – вони не знатимуть рідної мови, не стануть українцями, і їм та незалежність буде до ґудзика» [11].

Дослідниця мови дитячого літературного дискурсу Е. Огар зазначає, що діти «...створюють свій власний самостійний світ, і для того, щоб збагнути його, треба перш за все знати мову дітей. Для дитини один і той же звук може бути наповнений різноманітними смислами. Дитина набагато економніша від нас, дорослих, у своїх мовних засобах» [12, с. 13]. Отже, дитяча МКС відображає самостійну творчу діяльність дитини, яка має особливі цілі й мотиви.

У нашому дослідженні дитяча МКС визначена як така, що сформована на вербальному рівні лексичними засобами й відображена в семантичній системі мови. Науковці наголошують, що дитяча книжка повинна бути написана мовою легкою, вільною, грайливою, квітучою в своїй простоті, образною і доступною [15, с. 7]. Літературний критик Ю. Барабаш писав про збірку «Бузиновий цар» Ліни Костенко: «Це лірика, яка формує у дитячій душі здатність сприйняти і красу природи, і радість буття, і біль чийогось живого серця» [2, с. 67].

Вірші Ліни Костенко написані для дітей молодшого шкільного віку. Авторка перш за все послуговується словником, що відповідає лексикону дітей від 6 до 11 років, їх життєвому і мовленнєвому досвіду. У цьому віці вже повноцінно починає формуватися вміння позначати й розрізняти кількісні та якісні характеристики мовлення.

У наукових колах утвердилася думка щодо кількох ідейно-тематичних епіцентрів у творчості видатної поетеси. Поетичні розмови Ліни Костенко з дітьми обертаються навколо одного з них, що позначається ключовим словом природа, а в ній опоетизовуються ті явища, факти, об'єкти, які вже спостерігала дитина відповідного віку. В на-

шому аналізі об'єктом тлумачення є реалії в широкому значенні: предмети і явища зовнішнього світу, особи, рослини, тварини, властивості та відношення, дії, їх семантика й функції. Вони умовно об'єднані в такі лексико-семантичні групи:

1) назви тварин, птахів, комах: *зайці, котик, миша, жаба, їжачок, пес, слони, білочки, хижак, вовки, корови, сойка, ворон, перепілочки, чорногуз, голуб, гуси, лебеді, синиці, шпак, бджілка, джміль, метелик, цвіркуни, мурашки*;

2) назви дерев, ягід, грибів, квітів і трав: *сосна, ялички, груша, слива, горобина, берези, верби, явори, вишня, сунички, опеньки, сироїжки, бузина, дзвіночок, житечко, будяки*;

3) найменування просторових об'єктів, їх частин: *яри, город, луги, сади, поле, гай, ріка, діброва, верховина, шлях, переярки, узліски*;

4) назви казкових істот: *жаба-царівна, котик-воркотик, Баба-Яга, дід Ревило, баба Віхола*;

5) номени на позначення загальних оцінних ознак, смакових відчуттів, кольорів, фізіологічних ознак: *охайно, невидимий* (їжак), *порожньо, трішки, похнюплені* (паркани), *невимовний* (смуток), *смарагдовий, худесенький, потихесеньку, щосили, веселий* (дощ), *поночі*;

6) назви дій: *задощило, чекати, піднімати, хапати, періщити, застудитися, пояснити, питати, замикати, взяти, плакати, сіяти, сушити, шарудіти, ступати, полетіти, прясти, хилитати, розцвісти, грати*;

7) слова привітання, прощання: *Як ночувалось?, Доброго ранку!, Бувай здоровий і пливи щасливий!*;

8) характеристики часу й місця: *взимку, влітку, восени, літо, ніч, круча, осінь, де-не-де, вранці, далеко, сад, гребля.*

Виокремлені групи слів дитячого мовлення дають уявлення про те, що найбільше впливає на емоційну сферу дитини, що найважливіше для неї у спілкуванні з дорослими та іншими дітьми. Оскільки дитину приваблює все живе, найбільшими групами є «назви тварин, птахів, комах» і «назви дерев, ягід, грибів, квітів і трав». Також чисельні групи «назви дій» і «номени на позначення загальних оцінних ознак, смакових відчуттів, кольорів, фізіологічних ознак», бо в сюжетах відбувається швидка зміна подій, характери персонажів розкриваються предметно й очевидно, через справи і вчинки.

З-поміж вибраних лексем найбільше іменників. Вдало підібрані, вони знайомлять малих читачів з конкретними й абстрактними поняттями. Прикметники, крім описовості, сприяють розвитку образного мислення дитини. Дієслова забезпечують динаміку сюжету і створюють мелодику тексту.

У виокремлених групах переважають слова найбільш типові, прості (але не примітивні), активні. Трапляються естетично навантажені лексеми, вживані в дитячому фольклорі (***гарнесенький, дощик, жаба-царівна, коник-стрибунець, котик-воркотик***). Їх дитина сприймає найлегше, бо це слова літературної мови, а значить – нормативні, точні, а ще – емоційні, позначені ліризмом. До семантичної структури багатьох слів уходить національно-культурна конотація.

Ліна Костенко вводить у тексти віршів і специфічні слова, які належать до безеквівалентного словникового шару. Зокрема, авторські новотвори мають прозору внутрішню форму (*метільна Віхола, равлик-павлик, сестричка-яличка*), дитина засвоює їх завдяки невимушеності поетичної мови. Оказіоналізми знижують рівень дорослості тексту: *І сіє дощ дрібнесенький. Оце уже* ***грибнесенький****!* [9, с. 12]. Розмовні лексеми забезпечують безпосередність мовлення (*подалось* замість літ. *помчало, слухать* замість літ. *слухати* та ін.): Розбігайтесь, людоньки, хто кудою! [9, с. 6], Кудлатий пес біжить, як сіроман [9, с. 9]. Розмовність виявляється також у повторах (*диво дивнеє*, (дощ) *іде-іде-іде, літо-літечко, мало-мало*). Щоб розвивати уяву, пам'ять, мислення, поетеса використовує поодинокі лексеми обмеженого вжитку – застарілі, місцеві (діалектні) (*джоломія, довжик, мишкувати*), значення яких стає зрозумілим із контексту або виводиться за аналогією: *Грає в дудку-****джоломію****...* [9, с. 29], *Город і поле.* ***Довжик*** *і стернисько* [9, с. 9], *Чорненький котик в снопиках* ***мишкує****...* [9, с. 4].

Одна із найхарактерніших рис дитячої лексики в творах Ліни Костенко – багатоплановість зв'язків і відношень між досліджуваними лексемами. Зокрема, в поезії представлені порівняння з достатньо різноманітним діапазоном зіставлюваних понять, адже дитина пізнає світ, зіставляючи знане й незнане. Особливості дитячого мислення молодших школярів обмежують активне їх використання в мовленні, однак під час читання чи слухання художньої літератури в дітей розвивається асоціативне мислення, робляться перші кроки до формування поетичного мовлення. Семантична наповненість порівнянь у Ліни Костенко характеризується оцінністю.

Наприклад, за допомогою цього мовностилістичного засобу творяться прості, але оригінальні образи: *дівчатко-гуся, пеньок-трон, дзвіночок-намет, дощ-кулемет, молодик-серп, зорі-їжачки, грибочок-маркіз, сніг-борошно.*

Уже в назвах віршів натрапляємо на порівняння зримі (*«Осінні* ***хмари****, як слони»*) та приховані (*«Зелені дзьобики бруньок»*).

У віршику «Берізки по коліна у воді» для увиразнення ключового образу Ліна Костенко нанизує порівняння: *гуси – білі, як лебеді та як лебедина низочка.* Кілька поезій являють собою розгорнуте порівняння, як-от: «Пряля» (*Зима – пряля*, бо «пряде» сніг), «Горобець із білою бородою» (*горобець – мудрець, старійшина*, бо має бороду). Такий прийом спостерігаємо у вірші «Веселий дощ», коли в одній строфі за допомогою порівнянь створено два поетичні образи – саду і череди корів: *Струшується* ***сад****, як* ***парасолька****, / Мокрі ниви і порожній шлях… / Ген* ***корів*** *розсипана* ***квасолька*** */ Доганяє хмари у полях* [9, с. 24]. Отже, порівняння створюють панорамну зорову картину, часто зіставлення – несподівані, а тому оригінальні.

Дальшим розвитком порівняння є метафора. Якщо при порівнянні предмети зближуються, то в метафорі ознаки одного предмета переносяться на другий. Ліна Костенко спрямовує метафори на олюднення світу. Звірі, птахи, рослини, фантастичні персонажі постають реальними людьми: зайці надсилають телеграми соснам, а ті їх читають; джміль і бджілка зранку обмінюються люб'язностями, квіти розмовляють одна з одною, верба – з дівчатками, білочка заготовляє на зиму

гриби та ягоди, мурашки рубають на дрова бадилину, пароплав переводить подих, вітається, питає. Ось як за допомогою дієслівних метафор поетеса подає улюблений образ *місяць*: ***Вибіг** місяць з-за діброви, / **Погубив** на вітрі брови, / **Заховав** за спину руки, / **Ходить** лисий, без перуки* [9, с. 20].

Вірші Ліни Костенко вчать дітей спостерігати, фантазувати, вчитися мові, бо тільки тоді можна осягнути незвичайні, яскраві метафори, зокрема іменникові: *брами осені, струни беріз, окраєць місяця* та ін. Цей мовностилістичний засіб організує сприйняття тексту, змушуючи зосередитись на авторському баченні світу. Базуючись на несподіваних асоціаціях, метафори виконують в художньому мовленні естетичну функцію.

Ліна Костенко іноді показує предмет зображення, підкреслюючи його характерну рису, визначальну якість. Так виникають художні епітети. Нерідко вони є вже в назві віршиків, як-от: «***Чародійне*** слово», «***Здивовані*** квіти», «***Веселий*** дощ». За допомогою накопичення, нанизування епітетів створюються яскраві художні образи. Ось, наприклад, портрет казкового Бузинового царя: *Брови в нього **волохаті**, / Сиві косми **пелехаті**. / Очі **різні**, брови **грізні**, / <... > Руки в нього **хапуни**…* [9, с. 29].

Поетеса вживає епітети фольклорні (***чарівна** паличка, диво **дивнеє**, жабка-**царівна**, котик-**воркотик***), а також – постійні, стандартні, що виступають переважно прикметниками чи дієприкметниками (***бідні** шпаченята, **великі** хмари, **невимовний** смуток, **повний** місяць, **похнюплені** паркани, **темні** сади*), рідше – прислівниками (***потихесеньку** питала* (верба), *місяць **уповні***) та іменниками (*дудка-**джоломія**, коник-**стрибунець***), що не втратили виразності та в яких яскраво виступає художня функція.

Стиль Ліни Костенко позначений індивідуально-авторськими новотворами. З-поміж них – оригінальні, неповторні епітети: *місяць **лисий*** (хоч зазвичай *повний*), ***хитрий** бурундук* (а не лисиця), *Віхола **сива*** (хоч переважно – *біла*), *мітла **метільна*** (від *метіль*), *день **полив'яний*** (блискучий, яскравий від дощу, як відповідний посуд), ***невсипущі** павуки, **рогата** гілка.*

Приваблюють «колірні» епітети в аналізованих поезіях, на зразок: ***смарагдова** трава, **чорногривий** вітер, **червоне** листя.* Звичні назви кольорів, переосмислюючись, створюють панорамні картини природи, як у вірші «Чародійне слово»: *Хлоп'я у полі стежкою прошкує. / Метелик **білий в маки** залетів. / **Чорненький** котик в снопиках мишкує, / Вони такі під сонцем **золоті**!* [9, с. 4]. Отже, епітети в дитячих поезіях Ліни Костенко виконують зображальну та оцінну функції.

Висновки і пропозиції. Дитяча мовна картина світу до певної міри є ідеальним варіантом дійсності, який має національну специфіку, що підтверджують висохудожні поезії Ліни Костенко для дітей. Твори поетеси забезпечують закріплення та існування словника нашої мови у свідомості малих читачів з урахуванням оцінного, етичного та пізнавального аспектів. Перспектива подальших досліджень передбачає залучення творчості інших письменників для визначення основних параметрів дитячої МКС та визначення її специфіки в художній літературі.

Список літератури:

1. Атрошенко Г. І. Лінгвостилістика української поезії для дітей: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Запорізький національний університет. – Запоріжжя, 2005. – 20 с.
2. Барабаш Ю. Пам'ять роздуму і серця в ліриці Ліни Костенко // Література. Діти. Час. Збірник літературно-критичних статей про дитячу літературу. – К.: Веселка, 1989. – С. 65-80.
3. Василевич А. На все відгукнися! // Література. Діти. Час. Збірник літературно-критичних статей про дитячу літературу. – К.: Веселка, 1981. – С. 150-156.
4. Ващенко В. С. Фрагменти з українського мовознавства: [пропедевтичний посібник молодого науковця]. – Дніпропетровськ, 1989. – 80 с.
5. Возний Т. М. Формування граматичних категорій у дитячому мовленні: (Категорія відмінка) // Українське усне літературне мовлення. – К., 1967. – С. 205-214.
6. Дзюбишина-Мельник Н. «Розкажу тобі я ще й про те...» // Культура слова. – К.: Наук. думка, 1991. – Вип. 41. – С. 62-67.
7. Дзюбишина-Мельник Н. Фольклор, поет і дитина // Культура слова. – К.: Наук. думка, 1992. – Вип. 42. – С. 80-84.
8. Карнаушенко Г. Н. Дитяча лексика верхньолужицької та української мов // Проблеми слов'янознавства. – Вип. 37. – Львів, 1988. – С. 106-108.
9. Костенко Ліна. Бузиновий цар. Збірка віршів для дітей. – К.: Веселка, Костенко Ліна. Бузиновий цар. Збірка віршів для дітей. – К.: Веселка, 1987. – 30 с.
10. Мойсієнко А. Рясна галузка древа поетичного (Про дитячі поезії Дмитра Павличка) // Дніпро. – 1990. – № 9. – С. 126-129.
11. Нестайко В. Інтерв'ю газеті «День» // Режим доступу: studopedia.org17-4595
12. Огар Е. Мова дитячого літературного дискурсу: функціонально-комунікативні аспекти дослідження // Вісник Сумського державного університету. Серія: Філологічні науки. – 2006. – № 3(87). – С. 10-17.
13. Ставицька Л. Серцем вистраждане слово (Про мову поезії Ліни Костенко) // Мовознавство. – 1990. – № 6. – С. 24 – 30.
14. Тихолоз Б. Моторошна магія тексту. Лінгвістичний аналіз поезії Івана Франка «Опівніч. Глухо. Зимно. Вітер виє...» // Дивослово. – 2003. – № 4. – С. 23-27.
15. Українська дитяча література: Хрестоматія. Навчальний посібник для студ. пед. ін-тів. В 2-х ч. – Ч. 2 / Упор.: І. А. Луценко, А. М. Подолинний, Б. Й. Чайковський. – К.: Вища школа, 1992. – 286 с.
16. Чернецький В. Структурно-семантичний аналіз дитячої лексики, зареєстрованої в «Словарі української мови» за редакцією Б. Грінченка // Проблеми слов'янознавства. – Вип. 37. – Ужгород, 1978. – С. 78-81.

Зубец Н.А.
Запорожский национальный университет

ПОЭЗИЯ ЛИНЫ КОСТЕНКО ДЛЯ ДЕТЕЙ КАК СРЕДСТВО ВОПЛОЩЕНИЯ ДЕТСКОЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ МИРА

Аннотация
Рассмотрена перспективная проблема современного языкознания – изучение детской языковой картины мира с ее законами и особенностями. В формировании этого феномена важную роль играет художественная литература. На примере детских поэзий Лины Костенко представлены результаты анализа разветвленной системы номинаций, традиционных культурно-языковых образов ключевого идейно-тематического поля «Природа», являющегося важным фрагментом в целостном детском мировосприятии. Уделено внимание многоплановости связей и отношений между лексемами, несмотря на ограничения в использовании языковых стилистических средств детской поэзии.
Ключевые слова: детская лексика, детская языковая картина мира, лексико-семантическая группа, номены, онтолингвистика.

Zubets N.O.
Zaporizhzhya National University

LINA KOSTENKO CHILDREN'S POETRY AS MEANS OF IMPLEMENTATION OF THE CHILDREN'S LANGUAGE WORLD PICTURE

Summary
The article deals with the perspective problem of Modern Linguistics – the study of the children's language world picture with its laws and peculiarities. In the formation of this phenomenon an important role is played by fiction. The results of the analysis of the branched naming system, traditional language and culture images of the key ideologically thematic field «Nature», which takes the part of the significant fragment in the integral children's world perception, are given in terms of Lina Kostenko children's poetry. Great attention is paid to the diversity of connections and relations between the lexemes despite the limitations in the usage of the linguostylistic means of the children's poetry.
Keywords: children's lexis, children's language world picture, lexico-semantic group, nomens, Developmental Linguistics.

УДК 159.964.32;398.21:727.022.82

РОЛЬ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ШКОЛИ В УКРАЇНСЬКИХ КАЗКОЗНАВЧИХ СТУДІЯХ

Карпенко С.Д.
Білоцерківський національний аграрний університет

Досліджено вплив надбань психологічної школи на формування едиційної практики українського казкознавства. На прикладі напрацювань О. Потебні, М. Грушевського, Ф. Колесси простежено динаміку вивчення певних теоретичних питань української народної казки на зрізі мова/культура/народ, враховуючи надбання психологічної школи у європейському контексті. Акцентовано на сучасному стані досліджень з етнопсихології в Україні та вказано їх напрями, зокрема проблематику вивчення казки психологічними методами. Прослідковано ґенезу української психологічної школи упродовж двох століть з метою ствердження актуальності етнопсихологічних підходів для українського казкознавства. Узагальнено теоретичні та едиційні надбання гуманітаристики з метою подальшого розвитку етнопсихологічних підходів до вивчення народної казки.

Ключові слова: українська народна казка, казкознавство, психологічна школа, О. Потебня, архетип, етнопсихологія.

Постановка проблеми. Народна казка у нашому сьогоденні лишається об'єктом і предметом вивчення багатьох аспектів національної культури. Психологічний аспект дослідження казкового епосу є необхідною частиною у структуруванні поглядів на фольклорну традицію загалом та розуміння казкових образів-символів як елементів етносвідомості. Існування психологічних підходів до вивчення народної казки є досить давнім та в українській фольклористиці лише у наш час заговорили про психологічну школу, що має значні теоретичні напрацювання, зокрема у студіях О. Потебні [17, 18, 19, 20], М. Грушевського [4], Ф. Колесси [11].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед останніх публікацій українських казкознавців-психологів варто згадати дисертаційні дослідження української народної чарівної казки, що досить легко піддалася класифікації персонажів за архетипами свідомості. Зокрема, психоаналітичного аспекту у народній казці торкнулася О. Тиховська [27], антиномії етнопсихологічних категорій «свій»/»чужий» у казковому просторі розглянула О. Олійник [15], культурні стереотипи в народній казці вивчала Н. Годзь [3], міфопоетичне відтворення у казці архетипу простежила О. Колесник [10]. Теоретичні положення психологічної школи в українській фольклористиці нині постають у працях М. Наєнка [14], М. Дмитренка [8], В. Давидюка [5], В. Романця [25] та інших. За висновками теоретиків, роль психології у фольклористиці обумовлена вирішенням наступних питань: 1) самопізнання етносу, народу, нації; 2) пізнання чужих народів для встановлення міжкультурної та міжетнічної комунікації; 3) здійснення психологічного впливу одного народу на інший у процесі плину історії людства. На підставі досліджень М. Дмитренка [8] про О. Потебню як основоположника психологічної школи в українській фольклористиці, можемо говорити про філолого-психологічну або етнопсихолінгвістичну школу О. Потебні.

Вітчизняними психоаналітиками (В. Андросова, І. Бех, Л. Виготський, Л. Гурович, І. Ельконін, О. Запорожець, Г. Леушина, О. Соловйова, Н. Циванюк) обґрунтовано дидактичний аспект казки, зокрема, особливості сприйняття і розуміння казкового змісту дітьми. Також здійснено спробу розшифрування чарівної казки за теоріями сновидіння З. Фройда та К. Юнга (О. Тиховська [27]).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на множину праць з цієї проблематики, нажаль, українське казкознавство не має окремого дослідження про вплив психологічної школи на його ґенезу та едиційну практику. Пропонована стаття має на меті окреслити ті основні надбання школи, що стали вагомими при вирішенні важливих для казкознавства проблем. Зокрема, вивчення казки як народної духовності, етнічної самосвідомості, психічного та психологічного дозрівання нації, а також розгляд та розуміння персонажної системи казки на рівні архетипів свідомості. Завдання етнопсихології частково вирішуються саме через вивчення народної казки, сприйняття її природи як джерела творчої уяви, а окремих компонентів як архетипів.

Виклад основного матеріалу. Бурхливий розвиток етнографії, психології, мовознавства, що спостерігався у середині XIX ст., призвів до відокремлення етнопсихології в самостійну науку. Вивчаючи відображення спільних психічних законів і закономірностей духовного життя людства на основі мови, магії, ритуалів, обрядів, звичаїв, фольклорної творчості, представники психологічної школи з'ясовували еволюцію світогляду людей і народів, психологію творчості, шляхи самореалізації особистості через мовну, комунікативну та колективно-творчу діяльність як спосіб входження до ширшої спільноти – народу і людства [8, с. 362-363]. Яскравим представником і засновником української психологічної школи був О. Потебня, який у своїх працях обстоював думку про вияв духу народу через його психологію, етнічний характер, зумовлений розвитком нації. Розмірковуючи над питаннями взаємопородження мови та фольклору, О. Потебня у працях «Про міфічне значення деяких обрядів та повір'їв» [20], «Думка і мова» [18], «Із записок по теорії словесності» [17] та ін. обґрунтував закономірності розвитку цивілізації, психологію народу й індивіда, психологію творчості, випередивши чимало ідей представника європейської психологічної школи В. Вундта, автора десятитомної «Психології народів» [32] та психоаналітичні здобутки З. Фройда [30], що з'явилися на початку XX ст.

У праці «Думка і мова» [18] О. Потебня розглянув мову як творчий процес, обумовлений складними етнопсихічними зв'язками, коли кожен індивід усвідомлює себе як частину від цілого, а це ціле – народ – своєю мовою передає свій психічний стан по-різному у різні історичні часи. За таких умов народна творчість починається вже із консолідації першотворця (як автора певного слова) та етносу, що приймає творіння і користується ним, називаючи певну реалію саме такою лексемою. Слово утворюється на підставі суб'єктивного сприйняття і є відбитком не самого предмета, а його відлунням у душі. «Фольклорні твори живуть у віках не тільки заради свого буквального смислу, а й заради того змісту, що може бути в них внесений (виявлений)» [18, с. 130]. Саме тому в мові можемо спостерегти душу народу або його дух. Поняття душі народу, використане О. Потебнею, стало основою етнопсихологічного вчення та способом узагальнення багатьох психологічних явищ духовної культури. Оскільки в будь-якому об'єктивному сприйманні є домішок суб'єктивного, то окрему людську особистість можна вважати особливим поглядом на світ. Мова – це перехід від несвідомого до свідомого. Народна поетична мова є тим духом народу, який вирізняє його серед інших, конкретизуючись у віруваннях, звичаях та традиціях, що клішуються у різних народнопоетичних жанрах, зокрема й у народній казці.

Йдучи за хибними поглядами романтиків на народну творчість як на тимчасове явище, у XIX ст. часто лунали песимістичні міркування про занепад народної поезії. Нерозуміння культурними діячами психології власного народу вилилося у заяви про «не поетичність нашого часу» (Ф. Буслаєв), про згасання народної творчості, «аристократизацію» творчого середовища (Г. Штайнталь, Ф. Фішер, М. Костомаров, О. Пипін, О. Афанасьєв, П. Куліш, О. Русов та ін.), що були зустрінуті О. Потебнею з осудом. Зокрема, німецький професор Ф. Фішер, автор багатотомної праці «Естетика, або наука про прекрасне», вважав, що фольклор гине, як тільки простої людини торкається цивілізація. В «Етюдах із літературних взаємин українсько-польських» О. Пипін навів думку П. Куліша про те, що «дух народу ослаб... і відродився в освіченому, невеликому прошаркові суспільства... Ми і народ – одне й те ж саме, але тільки він з його усною поезією засвідчує в духовному житті перший період освіченості, а ми – початок нового, вищого періоду» [8, с. 274-276]. Вважаючи поезію, як і мову, явищем, що перебуває в постійному русі, розвитку, становленні, О. Потебня глибоко усвідомлював: про занепад поезії можна говорити лише в тому сенсі, що народ, поки живий, безперервно переробляє мову, поезію, застосовуючи їх до мінливих потреб життя, а тому поезія живе «скрізь щогодинно і щохвилинно, де говорять і думають» [17, с. 59]. Саме з такого розуміння суті творчості як діяльності (або точніше: безперервної творчості як безперервної діяльності) сформувалися концепційні погляди О. Потебні на традицію не як на шаблон, раз і назавжди щось дане, а як на стійкий художній конденсат, в якому, як і в мові, якщо розглядати досить тривалі періоди, все рухливе, і ніщо не завершене.

Майже одночасно із О. Потебнею, у працях європейських психоаналітиків (М. Лацарус, Г. Штейнталя) йшлося про виокремлення психології народів як особливої галузі психологічних знань. Пізніше, у десятитомній праці «Психологія народів» В. Вундт [32] вказав на можливість існування національної психології як продовження та поглиблення індивідуальної психології, підкреслюючи, що психологія народів – це наука про душу народу, яка виявляється в мові, міфах, звичаях, етиці, моралі, релігії. В його думках поширене на заході поняття «дух народу» замінено на «душа народу», що точніше обумовлювало предмет дослідження. Адже душа народу не існує поза індивідами, не є безтілесною. Перегукуючись у поглядах з О. Потебнею, дослідник стверджував, що спільне життя індивідів, їх взаємодія між собою повинна породжувати нові явища зі своїми законами, які хоча не суперечать законам індивідуальної свідомості, але й не зводяться до них. Основні положення західних етнопсихологів знайшли продовження у теорії психології мас, що з'явилася у XIX ст. і ґрунтувалася на ідеї співвідношення індивіда та соціального середовища (Г. Лебон, Е. Дюркгейм). Вчені стверджували, що поведінка представників певної спільноти визначається переважно наслідуванням, характерною ознакою якого є знеособлення, переважання ролі почуттів над інтелектом, душею раси (колективної душі).

Самобутніми за природою були думки О. Потебні стосовно психології міфологічних уявлень слов'янських народів. У циклі розвідок «Про міфічне значення деяких обрядів та повір'їв» [20] (у трьох книгах: «Різдвяні обряди», «Баба-Яга», «Змій. Вовк. Відьма») вчений здійснив аналіз казкових сюжетів використовуючи методику різних шкіл: міфологічної, історичної та психологічної. Спираючись на українські й загальнослов'янські вірування, звичаї та традиції, він детально простежив казкові мотиви оранки Змієм, вшанування хліба (казка про хліб та змію) у контексті різдвяних обрядів. Цілою книгою розглянув культурно-міфологічну строкатість образу Баби-Яги, зокрема, її відповідники у казках «Метелиця», «Морозко», «Казка про відьму» (відома ще як «Івась і відьма», «Телесик») із використанням міфічного образу німецької Гольди (Берти). Вчений звернув увагу на ряд варіантів сюжету про дідову та бабину дочку, що відкрито проектує архетипи Анімус та Аніма. Окремо у дослідженнях О. Потебні вивчаються тваринні казково-міфічні персонажі, що у традиціях багатьох європейських народів співвідносяться з людськими рисами характеру. Так, зокрема, ним детально вивчено сюжети про лисицю як трансформування образу Баби-Яги/Гольди/Марени та побутування казок про лисицю і вовка у європейській фольклорній традиції. Дослідник провів аналогію між сюжетами про диких та свійських тварин, зокрема виконання котом/кішкою ролей лисиці/Гольди/Баби-Яги. Окремо подав розвідки про казкові сюжети, де діє Баба-Яга/Кобиляча голова (як паралелі); сюжети про богатирів (Кирила Кожум'яку, Котигорошка); про вовкулаків, відьом. В іншій розвідці О. Потебня порушив питання «Про Долю та подібних до неї істот» [19], де також торкнувся психо-символічного образу Долі у казках. Психологічний аспект вказаних вище явищ утилітарного змісту в поєд-

нанні з народною уявою та віруваннями (певним колективним свідомим) віддзеркалився у народній казці рядом образів-символів, що на підставі окремих спільних ознак дозволяє говорити про подібність мислення етносів віддалених у часі та просторі, про однаковість соціального устрою, природи уяви, свідомості, слова. Частина матеріалі із вищеназваної праці О. Потебні увійшла до другого та третього тому тритомника О. Афанасьєва «Поетичні погляди слов'ян на природу» [1]. Хоча й вважають, що саме ця праця стала однією з головних у формуванні поглядів вітчизняної міфологічної школи та сприяла породженню низки досліджень, зокрема О. Потебні, О. Котляревського, М. Костомарова, М. Сумцова, П. Іванова та ін., проте бачимо, що міфологічна школа у цьому авторстві досить відірвана від народного побуту, не здатна самостійно пояснити причини виникнення та побутування народної душі в її віруваннях.

На початку XX ст. М. Грушевський у вступі до «Історії української літератури», говорячи про «філологічно-естетичне і соціологічне трактування літератури», близько підійшов до формулювання методології психологічної школи. Вчений зазначав: «праці філологів школи Штайнталя, що відродила й розвинула старі гадки Гердера і Гумбольдта, поставивши еволюцію словесної творчості в безпосередній зв'язок із еволюцією мови, мислення і законами психології взагалі, перекинули міст з чисто філологічної сфери у сферу примітивної культури, етнології й соціології». Далі вчений наголосив: «У нас визначним і дуже талановитим представником сього нового напряму історично-літературного методу був Потебня, найбільший з українських філологів. Він... заложив твердий грунт для досліду еволюції словесної творчості в зв'язку з еволюцією слова і думки взагалі. «Історія словесності», таким чином, все більше пересувалась з-поміж філологічних наук ближче до наук соціологічних, які ставили завданням висвітлення психологічних функцій людини в загальній еволюції її соціального життя» [4, с. 53-54]. Цей «новий напрям» можна назвати «психологічною школою» О. Потебні – тією школою, яка «існувала, існує й буде існувати, адже вона має невичерпне джерело не тільки ідей, а й постановок проблеми» [25, с. 104]. В. Петров небезпідставно відзначив, що «фольклоризм Потебні... психологічний. Він обстоює тотожність фольклорних пізнавальних та психологічних явищ і форм» [16, с. 18-19]. Проте, за часів О. Потебні, та й пізніше, психологічна школа в українській науці так і залишилася додатковим методом вивчення, не створивши міцної методологічної основи.

Натомість, у європейській традиції, праця В. Вундта «Психологія народів» розбудила інтерес до вивчення психічних явищ у різних жанрах фольклору, зокрема народних казках [32]. На останні десятиліття XIX ст. визріла гіпотеза Л. Лайстнера у книзі «Загадка Сфінкса» («Das Rätsel der Sphinx», Berlin, 1889) про те, що казкові сюжети постають зі снів, найчастіше – з нічних жахіть. Він «намагався довести існування взаємозв'язку між символічними снами, що повторюються й фольклорними мотивами» [28, с. 15]. Аналогічні думки висловлювали Г. Якоб та Фр. фон дер Лаєн (Georg Jakob «Märchen und Traum», Hannover, 1923; F. von der Leyen «Das Märchen», Leipzig, 1925), однак їхні міркування, так само, як і гіпотеза Л. Лайстнера, не знайшли підтримки у вчених. Пошуки психологічного аспекту природи народної казки не припинялися з початку XX ст. Проте, казка розглядалася у поєднанні з міфом, природа якого більше піддавалася теоретичним поглядам психологів. Основоположник психоаналізу З. Фройд у праці «Психологія сновидінь» стверджував, що своєю основою казки і міфи не відрізняються від сновидінь і використовують подібну мову символів. Міфічна й казкова фантазія глибоко символічна, постає перед нами як «прозора й однозначна алегорія витісненого зі свідомості еротичного комплексу» [29]. Послідовники вченого розглядають міфи і казки як об'єктивовану «психічну ситуацію й реалізацію сексуальних потягів, можливих до періоду утворення сім'ї» [13, с. 58-59]. Так, О. Ранк у статті «Міф про народження героя» [23] стверджував, що казка пізніша ніж міф, виникла у період встановлення унормованих сімейних стосунків, «завуальовуючи «в інтересах батьків» первісний відвертий сексуальний комплекс. Для розради батька казка робить молодшого сина (його найбільш небезпечного суперника, оскільки еротичний потяг до матері інфантильний) героєм, рятівником батька (наприклад, у сюжеті про живу воду й молодильні яблука). Відповідно у казках суперництво сина й батька замінюється суперництвом братів між собою, а інфантильна еротична фантазія, спрямована на матір, трансформується в сюжет еротичного переслідування пасинка мачухою.

Особливої популярності в етнопсихологічних дослідженнях набули праці К.-Г. Юнга [29; 30], де міфологічне мислення і міфологічна свідомість отримали назву сильних емоційних потрясінь, набувши форми архетипів, праобразів, первинних вроджених структур, що містяться в колективному несвідомому, апріорно формують активність уяви й лежать в основі загальнолюдської символіки. Психоаналітики (М.-Л. фон Франц, К.-П. Естес, С. Біркхойзер-Оері, Х. Дікманн, Д. Калшед, Дж. Кемпбелл, М. Вудман та ін.) обрали народні чарівні казки піддослідним матеріалом, вбачаючи в них підсвідоме моделювання народом/етносом психологічних виявів світових архетипів, еротичних заборон, внутрішньої волі людини на рівні «дитинства людства», вселюдських сновидінь. Таким чином, психологічне тлумачення казки може відштовхуватися від того, що всі казкові персонажі, дії, тварини, місця і символи є втіленням внутрішніх душевних поривів, імпульсів, переживань і прагнень.

Психологічна школа в українській фольклористиці до праць М. Дмитренка не ставала об'єктом і предметом окремого вивчення. Історики фольклористики у своїх працях окремими розділами подають школи: міфологічну, культурно-історичну, міграційну, філологічну. Літературознавці, як правило, пишуть про «психологічний напрям у літературознавстві» або про «психологічний напрям в історичній школі» [21; 22; 14]. Л. Білецький у першій книзі «Основ української літературно-наукової критики» подав «Проспект оглаву другої частини», де мав намір висвітлити українську специфіку загальноєвропейсько-

го феномену психологічної школи [2, с. 45, 366]. Проте, не зреалізував задуманого. На підставі досліджень М. Дмитренка [8] про О. Потебню як основоположника психологічної школи в українській фольклористиці, можемо говорити про філолого-психологічну або етнопсихолінгвістичну школу О. Потебні. «Ранні праці вченого науковці зараховують до міфологічної школи; часом згадують про його компаративістські набутки. Ні до міфологічної, ні до культурно-історичної (як бачимо в монографії Я. Гарасима), ні до історичної, ні до філологічної – до жодної із цих шкіл О. Потебня не потрапляє. І, мабуть, не тільки тому, що межі будь-якої школи йому затісні. Науковий внесок О. Потебні особливий, такий, що методологічно охоплює чимало підходів до вивчення мови, мислення фольклору, літератури, загалом етнолінгвістики та етнопсихології [8, с. 269-270].

Проте, в Україні про доцільність вивчення усної народної творчості у світлі психології свого часу писав ще Ф. Колесса, котрий відзначив: «Представники антропологічної школи, як Спенсер, Ланг та ін., устоюють на сьому, що на різних місцях у різних часах, у різних народів можуть зовсім самостійно і незалежно від себе складатися дуже подібні або й однакові пісні, казки і перекази, як виплив однакового устрою людської природи й однакової психіки на однакових ступенях умового розвитку й серед однакових обставин життєвих. Тут дослід входить уже в область психології. Показується, що твори усної словесності є у своєму складі не раз дуже заплутані та що не до всіх можна прикладати однакову методу. В усякім разі досліди на сьому полі мають дуже велике значення для історико-літературних студій» [11, с. 31]. Автор передмови до «Казок з Бачки» (1910) В. Гнатюка, Ю. Тамаш наголошував на існуванні зв'язку між чарівними казками та сновидіннями: «Усі казки будь-якого народу чи етнічної одиниці, як ані одна літературна пам'ятка, виражають ясно, прозоро і переконливо колективний сон найширшої верстви людей певного етносу, який не зазнав привілегій так званих вищих верств чи привілейованих класів цього народу» [26, с. 10]. Сталість казки пояснюється перевагою у фольклорі свідомості типового і традиційного над індивідуальним, так зване «колективне свідоме», де люди постають як біологічний вид, як природна субстанція. За соціологічними поглядами на фольклор як колективне свідоме, казка постає як спосіб передавання інформації та як засіб збереження досвіду людської спільноти. За твердженнями Л. Мушкетик, «казка на відміну від деяких інших жанрів фольклору є суто антропоцентричною, людиновимірною, зосередженою на людині... універсальність казки полягає у колективності всетворення. Цей всетвір живе і розвивається в межах однієї спільноти, усно передається від покоління до покоління; казка – моральний кодекс, спонукальне і стримуюче начало» [13, с. 23]. На наше переконання, людство обрало казку як форму для збереження сакрально-профанної культурної інформації, як невимушено-примусове навіювання підростаючому поколінню культурних цінностей родуплемені, як спосіб привернення уваги до пізнання соціуму створеного дідами (пращурами).

Українські казкознавці рясно користувалися психологічними термінами, пояснюючи те чи інше казкове явище, але не акцентували на методології саме психологічної школи. Так, психологічні аспекти вивчалися дослідниками народних чарівних казок (І. Березовський, Л. Дунаєвська та ін.) як етнофілософські, культурно-історичні, філологічні, зважаючи на дотичність дисциплін та предметів вивчення; В. Давидюк у монографії «Первісна міфологія українського фольклору» осмислив зв'язок української чарівної казки з обрядом ініціації та міфоритуальною традицією слов'ян [5]. Ще яскравіше методику психологічної школи використала О. Олійник у дисертаційному дослідженні «Антиномія категорій «свій»/»чужий» у просторі української народної чарівної казки» вказавши на особливу ознаку казкового часопростору як протиставлення «свого» і «чужого», що зумовлює не тільки специфіку хронотопу в народних чарівних казках, а й специфіку цього фольклорного жанру загалом. На підставі семіотичної бінарної опозиції «свій»/»чужий» (аналог свідоме/несвідоме) утворюється символічний художній простір, який може змінювати не лише форму, а й властивості та функції у процесі розвитку казки [15, с. 15].

Актуалізуючи надбання української психологічної школи, О. Добродум, досліджуючи символіку Світового Дерева, вказала на доцільність занурення «в дух нації», «у душу народу» через аналіз міфів і казок при вивченні першооснов етнопсихології. Дослідниця наголосила на існуванні на всіх етапах становлення і розвитку етносу певних психоповедінкових архетипів як колективного несвідомого, обумовлюючи, з одного боку, унікальну душу української культури та своєрідність формоутворень її феноменального світу, а з іншого – визначаючи специфіку світовідчуття та світосприйняття окремої особистості [9, с. 144].

Думки про доцільність вивчення жанру чарівної казки на межі фольклористики і психології знаходимо у працях Н. Годзь, присвячених дослідженню казки як форми об'єктивації архетипів, в якій нагромаджуються етнічна ідентичність та менталітет: «Казка, як знакова система, будує певний позачасовий наративний простір, де наратори, за допомогою текстів, мають змогу не тільки передавати загальнокультурні константи, але й розкривати етнічно зумовлене світобачення. У казкових текстах зберігається суворий розподіл обов'язків і функцій. Казковий фольклор може структурувати «буденну» поняттєву систему, систему авто- та гетеро стереотипів і відображати етнолінгвопсихологічний несвідомий простір» [3, с. 11].

Основним інструментарієм психологічної школи у вивченні народної казки нині стає архетип, що накладається на поняття казкового мотиву. За спостереженням О. Колесник, «все розмаїття філософсько-естетичних концепцій архетипу можна звести до трьох методологічних моделей розуміння феномену: а) як духовно-онтологічної, трансцендентальної реальності, визначальної по відношенню до матеріального світу; б) як психологічної іманентної реальності; причому відмежування обох типів розуміння не є чітким, що робить логічним їх синтез; в) розуміння архети-

пу як відображення людської душі об'єктивно існуючих структур буття, поєднання реального та ідеального, космічного та психічного. Паралелі можна знайти в усіх концепціях, що мають справу з поняттями Макрокосмосу та Мікрокосмосу» [10]. Вона розглядає «мотив» як корелят архетипу в міфологічних дослідженнях, наголошуючи на тому, що фольклористи відштовхувалися від «емпіричного матеріалу, вражаюча подібність якого в різних етнокультурах зробила необхідними узагальнення та систематизацію. У такий спосіб, через вивчення фольклорних інваріантів, до поняття архетипу підходили М. Грушевський та Леся Українка. Сучасне розуміння фольклорного «мотиву» як конкретного прояву архетипу, підсилює позиції як культурології, так і аналітичної психології». Проте, тут варто вести мову не про архетип поведінки чи дії, а про архетипний образ, що об'єктивується в чарівних казках. Відштовхуючись від психоаналітичних теорій, О. Тиховська у праці «Українська народна чарівна казка: психоаналітичний аспект», спробувала осмислити різні етапи взаємодії української ментальності з колективним несвідомим, метафорично персоніфікованим у чарівних казках через архетипні образи. Чарівну казку, з точки зору психоаналізу, дослідниця вважає відносно закритою системою з низкою символічних картин і подій, що чергуються, й через посередництво яких може бути розкритий її зміст [26, с. 13].

Висновки і пропозиції. Психологічна школа в українській фольклористиці, як бачимо, в особі О. Потебні мала фундатора й законодавця на тривалий час, випередила чимало ідей представника європейської психологічної школи В. Вундта, психоаналітичні здобутки З. Фройда, положення К. Юнга, К. Дюргайма, Л. Леві-Брюля. Прихильниками його поглядів стали згодом відомі теоретики фольклористики П. Житецький, М. Сумцов, І. Франко, Ф. Колесса, В. Петров, О. Білецький та ін. Дослідження народної казки представниками психологічної школи стосувалися вивчення відображення спільних психічних законів і закономірностей духовного життя етносу через мову, магію, ритуали, обряди, звичаї. Її представники з'ясовували еволюцію світогляду, психологію творчості, шляхи самореалізації особистості через мовну, комунікативну та колективно-творчу діяльність як спосіб входження до ширшої спільноти – народу і людства [9, с. 362-363]. Дослідження народної чарівної казки на початку і впродовж першого і другого десятиліть XXI ст., з огляду на світові та національні здобутки психологічної школи, отримали суто психологічне пояснення природи архетипу, колективного несвідомого, концептів свій/чужий як аналогічних до свідомого/несвідомого, вказуючи на відображення у казковому епосі душі та духу народу, його психосоціокультурних чинників. Психологічна школа відкрила перед казкознавцями ще одну сторінку невичерпного народного генія, сприяючи глибшому розумінню і поясненню різнорідних складових чарівної казки.

Дослідження у цьому напрямі лишаються актуальними за тих обставин, що не всі аспекти стосовно психології казки розкрито. Так, зокрема, не отримала належного вивчення думка про постійне продукування народом казкових сюжетів та мотивів, динаміка переходу міфів, легенд, повір'їв у казку тощо. Подальшого дослідження казкознавців-психоаналітиків потребують аспекти побутування та продукування казок у контексті сучасної української культури, міжкультурних взаємин, міждисциплінарних спеціальних досліджень.

Список літератури:

1. Афанасьев А. Н. Поэтическое воззрение славян на природу. Том 1-3 / Александр Николаевич Афанасьев – М., 1865-1869.
2. Білецький Л. Основи української літературно-наукової критики / Леонід Білецький – К.: Либідь, 1998. – 372 с.
3. Годзь Н. Б. Культурні стереотипи в українській народній казці: автореф. Дис. ... канд. філол. наук: спец. 09.00.04 «Філософська антропологія, філософія культури» / Наталія Борисівна Годзь – Харків, 2004. – 19 с.
4. Грушевський М. Історія української літератури. В 6 т., 9 кн. / Упор. В. В. Яременко. Авт. передм. П. П. Кононенко; прим. Л. Ф. Дунаєвської. – Т. 1 / Михайло Грушевський – К.: Либідь, 1993. – 392 с.
5. Давидюк В. Ф. Первісна міфологія українського фольклору / Віктор Феодосійович Давидюк – Луцьк: Вежа, 1997. – 296 с.
6. Дзюба Іван. Білецький і Потебня // Слово і час, 1994. – № 11-12. – С. 9-16.
7. Дикманн Х. Сказание и иносказание: юнгианский анализ волшебных сказок / Ханс Дикманн; пер с англ Г. Л. Дроздецкой, В. В. Зеленского. – СПб.: Гуманитарное агенство «Академический проект», 2000. – 254 с.
8. Дмитренко М. К. Українська фольклористика другої половини XIX століття: школи, постаті, проблеми / Микола Костянтинович Дмитренко – К.: «Сталь», 2004. – 383 с.
9. Добродум О. В. Світове Дерево як культурний символ єдності в різноманітті // Універсальні виміри української культури. – Одеса, 2000. – С. 140-147.
10. Колесник О. С. Міфопоетичне відтворення архетипу: автореф. дис. канд. філос. наук: спец. 09.00.08 – «Естетика» / Олена Сергіївна Колесник. – К., 2002. – 16 с.
11. Колесса Ф. М. Про вагу наукових дослідів над усною словесністю / Філарет Михайлович Колесса // Фольклористичні праці. – К.: Наукова думка, 1970. – С. 17-33.
12. Мелетинский Е. М. Поэтика мифа / Елезар Моисеевич Мелетинский. 2-е издиние, репринтное. – М.: Вост. лит. РАН, 1995. – 407 с.
13. Мушкетик Л. Персонажі української народної казки. Монографія / Леся Мушкетик – К.: Український письменник, 2014. – 350 с.
14. Наєнко М. К. Історія українського літературознавства. Підручник / Михайло Кузьмович Наєнко. – К.: Академія, 2001. – 360 с.
15. Олійник Оксана Григорівна Антиномія категорій «свій»/»чужий» у просторі української народної чарівної казки: автореф. дис... канд. філол. наук: спец. 10.01.07 «Фольклористика». – Львів, 2007. – 19 с.
16. Петров В. П. Український фольклор (На правах рукопису). – Мюнхен, 1946. – С. 18-19.
17. Потебня А. А. Из записок по теории словесности / Александр Потебня – Х., 1905. – С. 59.

18. Потебня А. А. Мысль и язык. Изд. 3-е / Александр Потебня – Х., 1913. – С. 130.
19. Потебня А. А. О Доле и сродных с ней существах / Александр Потебня // Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских: Т. 1. Древности: Труды Московского Археологического Общества. – М., 1865-67. – С. 34-52.
20. Потебня А. А. О мифическом значении некоторых обрядов и поверий / Александр Потебня // Чтения в Обществе Истории и Древностей Российских. Кн. 1-3 – М., 1865. – С. 85-310.
21. Психологическое направление в русском литературоведении // Академические школы в русском литературоведении. – М.: Наука, 1975. – С. 300-399.
22. Психологічний напрям в історичній школі // Наєнко М. К. Українське літературознавство: Школи, напрями, тенденції / Михайло Кузьмович Наєнко – К.: Академія, 1997. – С. 109-129.
23. Ранк О. Миф о рождении героя / Отто Ранк // Между Эдипом и Озирисом: Становление психоаналитической концепции мифа: сборик / Сост., вступ. ст. В. С. Менжулина; пер. с нем. Г. В. Барышниковой, М. С. Кадиш, М. М. Кобылинской, Н. В. Несторенко, В. В. Соболевского – Львов: Инициатива; М.: Совершенство, 1998. – С. 123-206.
24. Ранк О., Закс Г. Психоаналитическое исследование мифов и сказок / Отто Ранк, Ганс Закс // Между Эдипом и Озирисом: Становление психоаналитической концепции мифа: сборик / Сост., вступ. ст. В. С. Менжулина; пер. с нем. Г. В. Барышниковой, М. С. Кадиш, М. М. Кобылинской, Н. В. Несторенко, В. В. Соболевского. – Львов: Инициатива; М.: Совершенство, 1998. – С. 207-246.
25. Романець В. А. Історія психології XIX – початку XX ст. / Василь Романець – К.: Вища школа, 1978. – 428 с.
26. Тамаш Ю. Передмова / Юліан Тамаш // Гнатюк В. Казки з Бачки / Володимир Гнатюк – Нови Сад: Руске слово, 1986. – С. 2-3.
27. Тиховська О. М. Українська народна чарівна казка: психоаналітичний аспект. Монографія / Оксана Михайлівна Тиховська – Ужгород: Гражда, 2011. – 256 с.
28. Фон-Франц Мария-Луиза Психология сказки: Толкование волшебных сказок. Психологический смысл мотива искупления в волшебной сказке / Мария-Луиза Фон-Франц, пер. с англ. – СПб: Б.С.К., 1998. – 362 с.
29. Фройд З. Тотем и табу / Зигмунд Фройд. Пер. с нем. – М.: АСТ, 2006. – 253 с.
30. Юнг К. Г. Архетип и символ / Карл Густав Юнг – М.: Ренессанс, 1991. – 304 с.
31. Юнг К. Г. Душа и миф. Шесть архетипов / Карл Густав Юнг – Мн.: Харвест, 2004. – 399 с.
32. Wundt W. M. Lehrbuch der Physiologie des Menschen / Wilgelm Wundt. – Erlangen: Enke, 1865-1903 (10 volumes).

Карпенко С.Д.
Белоцерковский национальный аграрный университет

РОЛЬ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ШКОЛЫ В УКРАИНСКИХ СКАЗКОВЕДЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Аннотация
Исследованы вопросы влияния психологической школы на формирование практики изучения украинского сказковедения. На примере работ А. Потебни, М. Грушевского, Ф. Колессы показана динамика изучения некоторых теоретических вопросов украинской народной сказки в ракурсе язык/культура/народ, учитывая параллельные исследования психологической школы в европейском контексте. Акцентировано на современном состоянии исследований по этнопсихологии в Украине и определены их направления, в том числе проблематика изучения сказки психологическими методами. Прослежено генезис украинской психологической школы на протяжении двух столетий с целью подтверждения актуальности этнопсихологических подходов в украинском сказковедении. Обобщено теоретические и практические наработки гумманитаристики с целью формирования дальнейшых этнопсихологических исследований народной сказки.
Ключевые слова: украинская народная сказка, сказковедение, психологическая школа, А. Потебня, архетип, этнопсихология.

Karpenko S.D.
Bila Tserkva National Agrarian University

THE ROLE OF THE PSYCHOLOGICAL SCHOOL IN UKRAINIAN FAIRYLORE STUDIOS

Summary
The article deals with the studying of the influence of the psychological school achievements on the development of Ukrainian fairylore editing. Basing on the works of A. Potebnja, M. Hrushevsky, F. Kolessa we observed the dynamics of the theoretical issues of the traditional Ukrainian fairytale on the edge of the language/culture/nation, taking into consideration the parallel research of the psychological school in the European context. It has been emphasized the modern research of the ethnopsychology in Ukraine, as well as pointed out directions of the research, especially the problem of studying the fairytale with the psychological methods. It has also been observed the genesis of the Ukrainian psychological school during two centuries in order to establish the importance of ethnopsychological approaches to Ukrainian fairylore. Theoretical and editing achievements were summarized for further ethnopsychological research of the traditional fairytale.
Keywords: traditional Ukrainian fairytale, fairylore, psychological school, A. Potebnja, archetype, ethnopsychology.

УДК 821.161.2:82-31

ПОРТРЕТ ДОБИ У ПРОЗІ ПАВЛА ВОЛЬВАЧА

Кравченко В.О.
Запорізький національний університет

У статті проаналізовано самобутність художньої манери П. Вольвача у висвітленні суспільних протиріч на прикладах романів «Хрещатик-плаза» та «Сни неофіта». Досліджено особливості втілення інтелектуального потоку свідомості, епатажної гри, розглянуто механізми творення колоритних соціально-психологічних портретів. Акцентовано увагу на зображенні топосу міста як складової портрету доби к. ХХ – поч. ХХІ ст.
Ключові слова: роман, потік свідомості, ліричний герой, деталі-асоціації, соціально-психологічний портрет, художня деталь, стиль.

Постановка проблеми. Портрет доби (кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст.) у місті металургів – це насамперед люди з їхніми стосунками й поведінкою, саме місто з його історично виплеканими культурними традиціями й духовними цінностями та боротьбою за виживання, як законом нового соціального середовища. Оригінальне авторське рішення в зображенні знакової доби, яка сформувала й нову особистість, маємо у колоритній панорамі реального світу, представленій П. Вольвачем у романах «Кляса» (2002), «Хрещатик-плаза» (2013), «Сни неофіта» (2017).

Українцям, року народження к. 60-х поч. 70-х рр., дитинство та юність яких припали на часи «соціалістичних п'ятирічок» в ізоляції «есесеру», притаманне іронічне сприйняття світу, загострене відчуття правди, болісне реагування на будь-які загрози національній і духовній свободі. Павло Вольвач – один із таких письменників, автор романів. Його романи прочитуються як історія життя людини цілого покоління. Хронологія романів порушена хронотопом останнього – «Сни неофіта», який логічно займає проміжну нішу між романами «Кляса» і «Хрещатик-плаза». На особливе вміння П. Вольвача писати правду життя В. Клименко зауважила: «Будьте обережними з його текстами і його образом. Він не жиган, не пролетар і не авантюрист у житті, закінчив журналістське відділення філфаку Запорізького університету, шість років працював у новиннєвому «Телекур'єрі» на запорізькому державному телебаченні..., стажувався у Празі, вчить англійську мову і мріє побачити середземноморську культуру наяву. Просто по життю він іде з однією пересторогою – найбільше боїться сфальшивити» [5]. «Павло Вольвач на початку ХХІ століття відкрив у літературі світ мешканця індустріального Сходу України», – говорла Г. Вдовиченко [1]. Такий художній акцент у літературі перспективний, адже правдиво відтворює соціально-політичні проблеми сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про своєрідність художнього стилю прози П. Вольвача писали В. Клименко, Г. Вдовиченко. Роман «Сни неофіта» одразу отримав схвальні відгуки (Т. Вергелес, С. Олійник). Т. Вергелес писала: «Павло Вольвач – чесний. І якщо ти не можеш у силу виховання або комплексів рубати правдуматку, то це зовсім не означає, що інші не мають на це право» [2].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність проблем у прозі П. Вольвача очевидна. Отож, намагатимемось осмислити природу художньої думки письменника на тлі кардинальних змін у суспільстві, зрозуміти секрети мистецьких підходів до зображення української дійсності у романах «Хрещатик-плаза» та «Сни неофіта».

Мета статті. Головною метою цієї статті є аналіз художніх особливостей та оригінальність манери П. Вольвача у висвітленні соціальних, психологічних, духовних і політичних протиріч сучасного українського суспільства на матеріалах романів «Хрещатик-плаза» та «Сни неофіта». Реалізація мети передбачає виконання таких завдань: дослідити художнє втілення інтелектуального потоку свідомості, епатажної гри в романі «Хрещатик-плаза», охарактеризувати особливості творення соціально-психологічних портретів персонажів, осмислити специфіку художнього контрасту між духовністю та постколоніальним синдромом у сучасному українському суспільстві; охарактеризувати суспільний уклад життя в інтерпретації автора в романі «Сни неофіта», проаналізувати засоби представлення персонажів і специфіку інтерпретації топосу міста у творах.

Виклад основного матеріалу. Роман «Хрещатик-плаза» П. Вольвача представляє колоритну когорту митців і медійників на тлі драматично-оптимістичного періоду 2004-2005 рр. в Україні. Цей час вважаємо відправною точкою кардинальних змін у свідомості українців, їхнього поступу до духовного оновлення, до боротьби за Україну не на життя, а смерть під час Революції Гідності та війни з російським окупантом на Донбасі. Момент історичних перетворень у державі осмислений автором із точки зору іронічного журналіста, незаангажованого громадянина, готового змінюватись і змінювати світ. Події роману розгортаються у Києві (переважно в центрі міста) та в Празі, де знаходиться головна редакція «Радіо Ліберті» (прототип радіостанції «Радіо Свобода»). Усі герої, за висловом П. Вольвача, «журналісти і кагебісти, «колумністи» і «комуністи»,... знамениті діячі і безвісні заробітчани...» [6].

Ліричний герой у романі – постать неординарна, вдумлива, самокритична, спостережлива, з тонким почуттям гумору. Автор не констатує події, не фіксує в них певних сюжетних ходів, а переосмислює побачене й почуте. Тому сюжет подається через потік думок. Внутрішнє мовлення у романі хаотичне. Воно охоплює різні часопросторові площини, перемежовує долі людей і причетність до них ліричного героя, виакцентовує особливості світовідчуття персонажів, їхні стосунки, вчинки, характери, уподобання.

Авторський погляд на світ провокативний. Твір наповнений художніми деталями-асоціаціями та мовною грою. Художній матеріал викладено в реалістичній манері з надто відчутним авторським скепсисом, індивідуальним сприйняттям описаних ситуацій, образів і явищ: «Звернувши увагу на якусь деталь, можу щось там відчути, щось виснувати, як, скажімо, колись про тендітну жінку з косою, викладеною вкруг голови, наче ґроно ковбасок у м'ясній лавці, але то лишень моє приватне відчуття, не більше, котре й тривало якусь мить» [4, с. 9]. Постаті персонажів репрезентовано через асоціативне сприйняття їхньої зовнішності (одягу, рухів, зачісок), що правдиво характеризує набуті риси в соціумі: «Губчик сунув по бюрі, призупиняючись, великий живіт ворушився під футболкою, а на футболці ворушилися плями від піци» [4, с. 31-32]; «Крізь завитки пари над таріллю з печенею білів сорочкою чоловік, представлений як бізнесмен з Овідіополя» [4, с. 41]; «Вусатий, у застібнутому на всі ґудзики оксамитовому піджаку, Трохимович був схожий на прикажчика, що відганяв птахів від панських яблунь, пришвидшуючись, коли дзьоби нависали над лисиною» [4, с. 111]. За допомогою художніх деталей, динамічності яким надають насичені метафори й порівняння, майстерно відтворено характери, оприявнено критичне ставлення до людей (симпатію/зневагу), вималювано відповідне тло для оповіді.

Захоплення грою з асоціаціями, введення домислу, увага до деталі викликають низку уявлень. Акцентувавши увагу на очах персонажів, письменник створив суттєво правдиві колоритні образи з глибокою соціально-психологічною характеристикою: «Очі в багатьох людей рухливі, а серед державного люду – особливо. В мера, наприклад, вони мигтять, як кістяшки на рахівниці, як тенісна кулька – туд-сюд. Віце-прем'єрські, однак, дадуть фору всім, мечучись урізнобіч так швидко, що іноді здається, буцімто око взагалі одне, на переніссі» [4, с. 89].

Ліричний герой роману – творча людина, вільна в помислах, інтелігент із чіткою громадянською позицією та глибоко іронічним сприйняттям оточення. Його внутрішній світ відображає реалії життя з акцентуванням тонкощів соціальних, політичних і культурних проявів. Потік свідомості, на якому вибудувано канву роману, ґрунтується на психологізмі. Пошук пояснень вчинків і прагнень героїв опирається на розгалужену уяву, припущення, здогади, передбачення. Фіксуючи певні риси зовнішності чи поведінки людини, письменник активно розвиває думку, виокремлює ту чи іншу сутність. Описуючи упереджене ставлення до «російськомовних пострадянських осіб» у Празі, ілюстровано портрет лисуватого молодика, «об синій пломінь очей» [4, с. 138] якого обпікся в греко-католицькому українському храмі. Відтворивши кількома штрихами чоловіка, автор дав волю домислу: «Ревний християнин. Аби не погляд. Думаю, він належав до західноукраїнських бандитів, скажімо, до коломийської бригади рекетирів. Для мукачівських, про яких нам не встигли розповісти як про одних з найодіозніших і архаїчних, в нього було забагато шарму» [4, с. 139].

Контрастом до ігрової зухвалості в трактуванні подій і характерів виступають щирі ліричні зізнання, викладені у площині інтимності й чуттєвості. Такими є внутрішні монологи ліричного героя з покійним батьком в умовах чужини, в середмісті Праги, де розташована головна станція «Радіо Ліберті». Зіставляється світ двох різних поколінь – радянського громадянина, який прагне слухати заборонене радіо, і вільної людини незалежної України, яка працює на тому радіо: «Тату, ... ця Свобода, яку ти слухав, припадаючи до старої «Естонії», що блимала вічком у пітьму, а на тисячі миль довкруг і на тисячі років уперед лежала непродихність «есесеру», он вона – кілька сот метрів навскіс. ... Я багато міг би розказати. Зокрема, й про те, від чого, я певен, розвіялися б деякі химери, з якими ти, батьку, так і прожив життя. Життя, вже після тебе, тату, виявилося складнішим і вигадливішим» [4, с. 141]. В уявному діалозі помітний гіркий докір «совєтському» минулому: «Ось, тату, ти виокремлював цю країну ще з 60-х ... «Празька весна», Дубчек, «соціалізм із людським обличчям» – усе це твої паролі, батьку. Як і синій ламінований розмовник «Говорим по-чешски», що стояв на полиці нашої шафи. Все воно – звідси родом. ... Але де тепер ти, батьку?..» [4, с. 164].

Внутрішній світ героя представлено через спогади, навіювання, візуалізацію окремих побутових речей. Потік свідомості відображає роздуми, пов'язані з фото в коридорі «Радіо Ліберті». На фото, датованому 1968 роком, – чехи, що обступило радянський танк. На башті – «ошелешений» молодий солдат зі стиснутим автоматом. Асоціації, давні враження від утаємничених розповідей батька розбурхують внутрішнє мовлення, розставляють акценти на трагічних уроках історії. Особлива увага зосереджена на постаті солдата-українця: «Розгублений, аж зніяковілий. Росіяни зазвичай нахабніші» [4, с. 166]. Роздуми в романі збуджено-емоційні, увиразнені мовними повторами, риторичними висновками, одкровеннями: «Я за чехів, але мені його жаль. Мені його жаль, але я за чехів. Його сюди ніхто не кликав. Він тут окупант» [4, с. 166]. Гостроти судженням додає проведення паралелі-контрасту між часовими площинами. Спогад про радянську окупацію Чехії змінює констатація реалій сучасності про українців-заробітчан: «А через тридцять із лишком років нащадки цього селюка у вицвілій гімнастерці з'явилися тут геть в іншій ролі, знову не дуже звані, рити канави й мити ложки, тиснутися попід стіни. Так же? Так. Якщо не чужій броні, то при чужому посуді» [4, с. 166]. Аналітичних висновків не зроблено, а основну ідею представлено їдкою насмішкою. У контамінації думок проступає сутність освіченої людини зі здоровим почуттям гумору, неабиякою спостережливістю, стовідсотковою правотою у поведінці та експресивністю у висловлюваннях. Загострена уява оповідача вразлива перед протиріччями життя, конфліктом між байдужістю та цілеспрямованістю, безликістю й знаковістю. Контрастом до типової картини у великому місті є авторські роздуми про неосмислену повністю велич Василя Стуса: «Ви знаєте, хто такий Стус, дівчатка з сусідньої лавочки, що вже лисніє запівнічною блакиттю? Типок з моєї лавки, що, витягнувши ноги в здоровенних кросівках, нахилився в бік урни, ти як, зі Стусом? Можеш повідати, нащо

він був?! Може, й він колись сидів отак, уночі, на Хрещатику, може, й на цій от лавці» [4, с. 117]. Викриття збайдужілого світу не в локальному випадку, а в масштабному, глобальному тут очевидне: «...а люд ішов собі та йшов, повискуючи, галайкаючи, підпливаючи секреціями хіті. Роками йшов, і зараз іде, ох, як же їх, мля, багато, і всі зчужілі невідь-коли, сунуть і сунуть, затоптуючи й майже вже затоптавши й мій настрій, і себе самих – все» [4, с. 117]. У романі помітно виакцентовується протиріччя між високим, священним і низьким, буденним. Творчість, дружба, любов виводяться на противагу наживі й бездумному споживанню придбаного. Внутрішні роздуми про сучасне суспільство відверто сатиричні, навіть гротескні, грубо карикатурні: «Суспільство м'ясоутворень зі срамотними отворами для справляння природніх потреб... Так ведеться, завжди й повсюдно. Але ж тут, на цій тверді, є особливість... Вони ось снують, такі плотяні й щільно вмотивовані в дійсність, а над більшістю з них, мені здається, гниє повітря, й самі вони давно підгнили» [4, с. 115].

Сутність соціуму у внутрішньому монолозі – він картатий, різноликий, приземлений: «Ось вони йдуть, живі й теплі, найсвіжіший піт життя в підпахвинах модних футболок, і люблять себе, товар у вітринах для себе, своїх жінок і своїх чоловіків, свої лисніючі авта...» [4, с. 115]. Тло натовпу в уяві мислячої людини накладається на гірке усвідомлення присутності в реальному житті. Гармонія зі світом, відчуття рідного середовища відображені в роздумах про письменницьке коло однодумців. Умиротворення й відчуття задоволеності асоціюються з київським екстер'єром – оригінальним за художньою трансформацією, з поєднанням футуристичних та романтичних образів: «Сонце волохатим гніздом блідне вгорі, в осінню синь всотано запахи кави й бензину. Скоро знову почнуть сходиться «митці», перетворюючись на «вєчєрніх демократів», за класифікацією Нацкома. ... Я люблю цю публіку. Серед них мені хороше, «дружньої співучасти ради» [4, с. 83]. Поєднанням ліричності та грубої повсякденності в художньому мисленні письменника правдиво відображено реалії великого міста, суспільного світу, підкреслено полюсність моделі життя. Такі враження представлені візуально, з точністю перенесено в різноаспектну картинку: «Сходи бузковіли, сіріли і, нарешті, взялися синню, по якій намастилися жовті вилиски ліхтарів. Чорнота розквітла вогнями реклам і вітрин, під якими гув могутній людський потік. Із пітьми, здається, виникав Василь Гервасюк, п'яний, як чіп» [4, с. 114]. Роздуми ліричного героя швидкоплинні й змінювані. Мислення тільки на перший погляд хаотичне, але воно має конкретну змістовність і зв'язність.

Події, пов'язані з Помаранчевим майданом, детально представлені автором у поєднанні реального та позасвідомого. У порухах душі причетність до знакових процесів передано особливо зворушливо й щиро: «Може, то було продовження сну? А може, привідкрилося нічне, підсвічене сяючим середмістям небо. Чиїсь очі кілька разів явно проступали звідти» [4, с. 270]. Образ Майдану співвіднесено з вічними образами Замкової гори та Щекавиці. Важливою деталлю в цьому контексті є вогонь: «...з неврахованих вулиць і повітря сходяться люди, гріють долоні над язиками вогню. Їх небагато. Але без них усе, що діється тут, у цьому Місті, чи деінде під цим небом, не має жодного сенсу. З Майданом теж так» [4, с. 270-271]. Відчуття причетності ліричного героя до перетворень у світі постійно переплітаються в канві роману, наштовхуючись на певні образи чи явища. На основі цього автор виводить свої твердження емоційно й проникливо. Напруженість у потоці свідомості порушує традиційну оповідну структуру. Переміщення планів бачення, перебування ліричного героя в стані збудження, умиротворення, сну чи сп'яніння мають характер епатажного експерименту.

Образ міста у багатьох сучасних художніх текстах української літератури має концептуальний смисл. Відтворюючи певні часові проміжки й долю людини в них, автори обирають об'єктом інтерпретацій рідний топос – те місце, де народились, пережили становлення, де зафіксувались яскраві моменти життя, знакові в часопросторовій площині епохи. Здебільшого перед читачем постають образи Києва, Львова, Харкова, Ворошиловграда (Ю. Андрухович «Московіада», С. Жадан «Ворошиловград», О. Ірванець «Рівне/Ровно (Стіна)», В. Кожелянець «Дефіляда в Москві», А. Курков «Садівник з Очакова», В. Підмогильний «Місто») – тих міст, у яких відбувалися знакові історичні події, з якими пов'язане життя видатних постатей і особисте життя митців. Нове правдиво художнє втілення образу міста, з чим зіткнулися ще в його першому прозовому творі «Кляса» (у цьому майстерність і мужність автора показати правду життя!), представив П. Вольвач у романі «Сни неофіта». Образ металургійного міста Запоріжжя подано у відвертих роздумах про конфлікт цінностей, у непричесаних, але сповнених любов'ю екстер'єрах, в емоційних діалогах-суперечках, діалогах-примиреннях героїв. У романі вдало поєднано непоєднуване – красиве й занедбане, щире й нице. Запоріжжя у романі – не лише топос, це цілісна модель світу, в якій формується неординарна постать, креативний, далекоглядний, правдивий митець, особистість. Твір зворушить і заставить замислитись і тих, хто живе у Запоріжжі, і хто його добре знає й хоче знати, бо це один із найдивовижніших сакральних центрів України.

Роман «Сни неофіта» цінний свіжістю думки, оригінальним баченням проблем сучасності, відображенням українського духу в південно-східному регіоні. П. Вольвач розгорнув панораму світу, невибагливого зовнішньо і вкрай суперечливого внутрішньо, оприлюднив метаморфози становлення особистості в маленькому обласному центрі, з яких складається велика Україна. Твір є частиною трилогії («Кляса», «Хрещатик-Плаза», «Сни неофіта») про світ мислячих людей у журналістиці й літературі, становлення яких відбувалось шляхом нелегких, почасти трагічних українських реалій. Яскраві особистості відтворено на фоні буднів і свят, звершень і поразок, дружби і зради, політичних колізій і особистісних стосунків. Комплекс художніх образів, часопростору, сюжетних ліній змоделював реалістичний портрет доби. У творі – це період 90-х рр. XX ст., які прожив ліричний герой у м. Запоріж-

жі, почуваючи себе своїм на різних рівнях соціуму. Моделюючи характери, знакові для сприйняття сутності часу, автор вдався до змалювання реальних людей – відомих у місті державних і культурних діячів, колег із телеканалу, знайомих із кола заводських робітників і криміналітету, рідних і друзів. В образи персонажів вкладено найсуттєвіше. Перенесені в художнє тло окремі риси прототипів мають потужну характеротворчу силу. Творення персонажів кількома влучними штрихами, деталлю, силою уяви і є особливістю стилю письменника. Автор зумів побачити в людині приховане від зовнішнього світу, обіграв непоказне й буденне. Персонажі у «Снах неофіта», що оточують Пашка, у різних тональностях наповнюють портрет доби – хаотичнонестримної, драматичної. Колектив журналістів телеканалу обласного телебачення уособлює прогресивний прошарок міста. Це не ідеальні люди. Це харизматичні особистості зі своїми проблемами, життєвими цінностями, успіхами й невдачами: Лорік – «екс-викладачка музичного училища, яка зовсім недавно з'явилася в редакції, ошляхетнивши чоловічу компанію»; «Анатолій Григорович Кияниця в доброму підпитку здатний видати два сюжети до обіду й, якщо треба, ще два після, уже в напівпритомному стані» [3, с. 21]. Атмосфера в колективі легка, тут добре уживаються і старожили, і випускники-філологи. В авторському представлені образи журналістів сповнені симпатії й легкої іронії. Індивідуальному стилю П. Вольвача притаманне зображення портретів у динаміці, в акцентуванні рис, що виявляються в повсякденних звичках, невимушеній поведінці, манерах спілкування. Такий художній хід дозволив створити колоритний образ Москаля – журналіста: «...кряжистий Москаль, напружившись, згинає руки в ліктях. Під зеленою футболкою пнуться біцепси» [3, с. 25]. Привабливо-іронічні замальовки персонажів органічно вплітаються в концептуальне бачення мистецько-культурного та інформаційного простору індустріального міста.

У центрі сюжетної канви привертає увагу зіткнення поглядів на літературну творчість двох поетів – молодого, перспективного Павла та визнаного, хворобливо-амбітного Костянтина Григоровича Гулого. У вічній проблемі місця поета в суспільстві П. Вольвач виявив несподівані акценти – ницість і підступність «метра» поетичного слова. Постать Гулого концентрична, у ній кожна деталь є сутнісною: «Гулівські губи зціпилися в риску, а ніздрі порожевіли, як після плачу. Ось очі, очі спідлобно світили вперед, наелектризовані» [3, с. 160]. Внутрішнє єство персонажа передано в його манері вести дискусію, в образах на дружню критику молодшого колеги: «Сентиментальщина, канє-єшно. – Гулий провадив своє. – Куди нам хуторянам? ... А знаєш, чого так? ... Бо я занадто панькався з тобою! Бо я думав, що засіваю у вдячне поле. А діждався жорстокої глухоти й нерозуміння» [3, с. 160]. Митець не вигадував певних характеристик зовнішності й психіки персонажа, він вдало списав їх із реальної людини, додаючи експресії. У цьому й секрет повноти образу. Постать Гулого суперечлива. Свій поетичний дар він розпорошує для широких потреб, орієнтуючись на визнання й матеріальну винагороду. Риси персонажа гармонують із тональностями середовища 90-х XX ст. З відвертою іронією малює П. Вольвач своєрідну галерею-карикатуру представників так званої еліти індустріального міста. Це Боря Сахно – співак, що виконує «пісні на вірші місцевих поетів, тонкоголосячи і зводячи брови дашком, над окуляри» [3, с. 63]. Влучність характеротворення досягнуто абсолютним умінням бачити в людині найсуттєвіше, особливо коли ця людина знайома до набридливості. Письменник удався до саркастичних інтонацій, беручи за основу промовисті висловлювання інших персонажів: «Етот тіхоня кабєль пєрєгризьот, штоби на екранє засвєтіцца» [3, с. 63], – підсміюються на телебаченні з частого гостя. Призупиняючи погляд на важливих деталях зовнішності, фіксуючи моменти рухів персонажів, письменник описав губернатора і мера міста. Це своєрідний спільний портрет двох персонажів: «Губернатор» Куковальський згідливо покивував, білів бездоганною сорочкою й сивим чубом, зломленим вихором. ... Садовничий – такий собі міні-губернатор. Міні, бо дрібніший за статусом і зростом. А так – усе схоже, навіть роздвоєне підборіддя і ямки на щоках, що заокруглюються усміхом, – вони люди не злі ... і знов спадають, бо за скельцями в обох уже загусає державна задума...» [3, с. 16]. Складовою портрета доби у романі є образ Запоріжжя. Місто з його будинками, вулицями, базаром, заводами, транспортом, природним ландшафтом виступає багатоаспектним персонажем. Воно гармоніює з настроями й поведінкою людей, увиразнює їхні ідейні устремління, матеріальні інтереси й духовні цінності. В екстер'єрах, як і в портретах людей, основне функціональне навантаження несе деталь. Це звуки, запахи, написи, світлові ефекти – і штучні, і природні: «Темна арка, у якій завжди пахло чебуреками, виводила з базару на вулицю Анголенка, що рябіла вивісками над двигтливим потоком, спадаючи вниз, до проспектових башт, за якими мріла смужка Хортиці» [3, с. 47]. В описах міста, як і в житті його жителів, поєднується приземлено-буденне і святково-піднесене: «Півмісяць-півкульбаба біліє в небі. Кілька бомжів вештаються між базарними рундуками, що темніють за воротами з аркою» [3, с. 119]. В авторському баченні все це складає строкату композицію, органічну з внутрішнім станом головного героя: «Запізнілі морози змінилися відлигою. Уздовж хідників темніли кучугури злежаного в камінь снігу. Вітер гнав пакети й порожні бляшанки, гримкотів жерстю вивісок» [3, с. 87]. П. Вольвач відвертий перед читачем. У зображенні рідної стихії міста майстерно контамінувались і ніжна любов, і гіркий біль, надія і безнадія.

Висновки і пропозиції. Отже, художня манера П. Вольвача у романах «Хрещатик-плаза» і «Сни неофіта» самобутня, оригінальна в аспекті образотворення, вибудови потоку свідомості, використанні іронії та асоціативності, що в майбутньому буде об'єктом дослідження науковців.

Список літератури:

1. Вдовиченко Г. Павло Вольвач: «Сюжетом наступного роману буде саме життя». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://wz.lviv.ua/life/121666
2. Вергелес Т. Кіріко і правда-матка Павла Вольвача у «Снах неофіта». – Режим доступу: http://zik.ua/news/2017/05/01/kiriko_i_pravdamatka_pavla_volvacha_u_snah_neofita_1088673
3. Вольвач П. Сни неофіта: роман / Павло Вольвач. – Львів: Видавництво Старого лева, 2017. – 288 с.
4. Вольвач П. Хрещатик-плаза: роман / Павло Вольвач. – К.: Український пріоритет, 2013. – 287 с.
5. Клименко В. Чого боїться Вольвач? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.umoloda.kiev.ua/number/438/164/15832/
6. Корчук І. Павло Вольвач: Роман «Хрещатик-Плаза» – про «журналістів» і «кагебістів»: інтерв'ю [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://rozmova.wordpress.com/2013/06/08/pavlo-volvach/
7. Стусенко О. Клясика Павла Вольвача. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://litakcent.com/2011/04/18/kljasyka-pavla-volvacha/
8. Урись Т. Національна самоідентифікація ліричного героя у творчості Павла Вольвача / Т. Урись // Науковий вісник МДУ ім. В. Сухомлинського. Філологічні науки (літературознавство). – № 1(15). – 2015. – С. 200-203.

Кравченко В.А.
Запорожский национальный университет

ПОРТРЕТ ЭПОХИ В ПРОЗЕ ПАВЛА ВОЛЬВАЧА

Аннотация
В статье проанализирована самобытность художественной манеры П. Вольвача в освещении противоречий на примерах романов «Крещатик-Плаза» и «Сны неофита». Исследованы особенности воплощения интеллектуального потока сознания, эпатажной игры, выявлены механизмы создания оригинальных социально-психологических портретов. Акцентировано внимание на изображении топоса города как составной портрета эпохи к. XX – нач. XXI ст.
Ключевые слова: роман, поток сознания, лирический герой, детали-ассоциации, социально-психологический портрет, художественная деталь, стиль.

Kravchenko V.A.
Zaporizhzhya National University

PORTRAIT OF THE EPOCH IN PROSE BY P. VOLVACH

Summary
The article analyzes the originality of P. Volvach's artistic manner in highlighting social contradictions on examples of novels «Khreshchatyk-plaza» and «Dreams of the neophyte». The features of embodiment of intellectual stream of consciousness, epatage game are investigational, the mechanisms of creation of colourful social and psychological portraits are considered. The focus is on the image of the town's topos as part of the portrait of the epoch of the XX-XXI century.
Keywords: novel, stream of consciousness, lyric hero, details of the association, socio-psychological portrait, artistic detail, style.

УДК 81'373.46-028.42]'42:82.0

ЗАГАЛЬНОНАУКОВІ ТЕРМІНИ У ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОМУ ТЕКСТІ

Крохмальна Г.І.
Львівський національний університет імені Івана Франка

Проаналізовано особливості функціонування загальнонаукових термінів у наукових літературознавчих текстах. З'ясовано, що загальнонаукові терміни проходять своєрідну адаптацію у літературознавчому контексті, оскільки часто такі ТО не втрачають свого значення. Вчений використовує загальнонаукове поняття цих термінів у поєднанні з літературознавчими і така ТО набуває іншого ґатунку – більше літературознавчого, науково-мистецького аніж загальнонаукового. Зроблено висновок, що у контексті літературознавчого семантичного поля загальнонауковий термін виконує організуючу функцію.
Ключові слова: термін, літературознавчий термін, термінознавство, загальнонауковий термін, терміносистема, терміноодиниця.

Постановка проблеми. Термінологія існує у двох сферах: у сфері фіксації, де терміни знаходяться в ідеальних умовах замкненої системи (спеціальні словники, збірники термінів тощо), та у сфері функціонування, де термінологія перебуває в оточенні інших слів (це спеціальна література: статті, монографії тощо) [2, с. 15].

Терміни найкраще виявляють свої властивості й ознаки у тексті, тобто у функціональній сфері. Вчені стверджують, що у сфері фіксації (термінографія) термін статичний, незмінний, у сфері функціонування – термін динамічний, схильний до різноманітних змін, швидко реагує на усе, що відбувається у мові науки. Відомо, що будь-яка галузь знань є у постійному розвитку, що і відображається безпосередньо на термінології. Дефініції можуть розширюватись, набувати додаткових значень, відтінків значень і т.п. Реакція на всі ці зміни відбувається миттєво [1, с. 118].

Терміни функціонують не лише у спеціальних текстах, досить часто терміноодиниця (далі – ТО) є і у неспеціальних текстах (художніх, публіцистичних, наукових, у діловій документації). Відповідно, у текстах різних стилів терміни мають різні функції: у художньо-белетристичному стилі, виконують цілу низку функцій, зокрема, функцію безпосереднього зображення дійсності, опису робочої атмосфери, беруть участь у мовних імітаціях ділового документа, вживаються в складі авторської мови і професійного мовлення персонажів, в художній літературі терміни виконують функцію «тематичного маркера», у стандартах і словниках – функцію «лексико-семантичного еталона» [4, с. 18].

В окремих випадках, зазначає О. Суперанська, є інтерференція термінів різних галузей знань. Терміни, проходячи спеціалізацію в іншій галузі, міняють своє місце в системі, зв'язки з іншими поняттями, дефініціями. Таким чином вони перетворюються у міжгалузеві терміни. В результаті таких інтерференцій можуть виникнути помилкові терміни або квазі-терміни, якщо запозичування терміна в нову галузь не супроводжувалось введенням для нього чіткої дефініції [7, с. 109].

Розрізняємо три категорії термінів, які функціонують у науковому тексті: *інтрагалузеві терміни*, які належать галузі знання, представником якої є відповідний текст, *екстрагалузеві терміни*, які належать суміжній галузі знання і *загальнонаукові терміни* [5, с. 118].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Учені уже віддавна цікавляться науковою термінологією у літературознавстві і в літературних текстах. Л. Гнатюк, Д. Кирик досліджували наукову термінологію у літературних творах Г. Сковороди; Ю. Карпенко – у текстах І. Вишенського; І. Галенко – термінологію у працях Івана Франка; Є. Регушевський – літературознавчу термінологію Я. Головацького, І. Нечуя-Левицького, О. Кобилянської, П. Грабовського, М. Коцюбинського, М. Кропивницького, М. Старицького, І. Карпенка-Карого, І. Микитенка, Лесі Українки, В. Деркач – філологічну термінологію М. Драгоманова.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На особливу увагу заслуговують загальнонаукові терміни. Як і в усіх наукових текстах, загальнонаукові терміни у літературознавчих працях Івана Денисюка допомагають чітко і точно передати думку автора. О. Суперанська вважає, що «так звані загальнонаукові терміни не єдині, і в кожній галузі знань вони наповнюються своїм індивідуальним змістом, і тому стають омонімами» [7, с. 109]. Є усі підстави спробувати визначити особливості функціонування та специфіки значення загальнонаукових термінів у літературознавчій терміносистемі наукового тексту Івана Денисюка.

Формулювання цілей статті. В основі цієї розвідки – загальнонаукові терміни, закономірності їх функціонування у філологічних текстах одного вченого. Оскільки загальнонаукові терміни присутні у багатьох текстах з різних галузей знань, ми вирішили проаналізувати, яку роль вони виконують у окремому науковому тексті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначення загальнонаукового терміна **«аналіз»** (аналіз (*1. Метод наукового дослідження предметів, явищ та ін. шляхом розкладу, розчленування їх у думці на складові частини; протилежне синтез. 2. Визначення складу і властивостей якої-небудь речовини, дослідження їх*) [6, Т. 1, с. 41]) вказує на найзагальніші ознаки поняття без зазначення належності до певної наукової галузі, що і підтверджує «нейтральність» та загальнонаукову характеристику цієї словоодиниці. Однак, поєднуючись з іншими лексемами, цей термін здатний конкретизувати сферу вживання й окрему певну галузь.

Так, у Денисюковому тексті функціонує складена ТО **«жанровий аналіз»**, на її прикладі бачимо процес своєрідної адаптації загальнонаукового терміна у літературознавчому контексті. Відзначимо, що ТО «аналіз» не втрачає свого термінного

значення. Загальнонаукове поняття у складеній ТО має уточнену сферу функціонування («жанровий аналіз» – той, що вивчає, досліджує склад, властивості жанру) і така ТО набуває іншого ґатунку – виразно літературознавчого (**жанровий аналіз** – *З категорією жанру пов'язані кардинальні проблеми літературознавства, оскільки жанровий аналіз з'ясовує специфіку художнього твору, закономірності його існування в літературному процесі* [3, Т. 1, Кн. 1, с. 16]).

Збільшення кількості компонентів складеної ТО ***«жанровий аналіз тексту»*** не лише уточнює поняття, але і зменшує загальнонауковий характер значення компонента «аналіз» (в межах цієї ТО), визначаючи його функції у літературознавчому семантичному полі (*Жанровий аналіз тексту зобов'язує висвітлити широкий спектр зв'язків художнього твору – соціальних, естетичних, психологічних (суспільство – автор – твір – читач – суспільство), розглянути його як своєрідний вузол стійких компонентів змісту і коригуючих цю стійкість особливостей творчої індивідуальності письменника* [3, Т. 1, Кн. 1, с. 18]). ТО ***«жанровий аналіз тексту»*** – вивчення, дослідження властивостей і рис жанру у тексті.

У складеній ТО ***«самоаналіз героя»*** фіксуємо переважання загальнонаукового значення ТО (здійснення вивчення і дослідження властивостей і рис, що проводить літературний герой щодо себе самого), яке водночас визначає літературознавче поняття (*Актуальним (тобто таким, який відбувається в теперішньому часі) внутрішнім монологом здійснюється самоаналіз героя – його думок і почуттів у процесі їх виникнення, плинності і розвитку в діалектичному протиборстві тези й антитези* [3, Т. 1, Кн. 1, с. 80]).

ТО **«аналіз»** часто стає одним із багатьох компонентів складеної ТО, при цьому є дві властиві ознаки її функціонування: цей компонент, як правило, стає залежним словом у ТО і зі збільшенням кількості компонентів поступово нівелюється його загальнонауковий характер. (ТО ***«теорія аналізу індивідуального стилю»*** – це абстраговане знання засад вивчення, дослідження рис, властивостей індивідуального стилю: *Чи не найбільш оригінальні уваги щодо теорії аналізу індивідуального стилю знайдемо в останньому розділі – «Бачення і осмислення»* [3, Т. 1, Кн. 2, с. 198].

І. Денисюк дає своєрідне поетичне визначення ТО ***«літературознавчий аналіз»*** (*Взагалі літературознавчий аналіз – «безмежнеє поле в сніжному завої» – сказати б словами Франка* [3, Т. 1, Кн. 2, с. 243], яка у метафоричному контексті (ТО ***«літературознавчий аналіз»*** – вивчення і дослідження властивостей, рис літературних явищ) набуває ознак позанаукових – аналіз, який не має ні меж, ні прозорості, ясності, хоч і гарний, чарівний (*безмежнеє поле в сніжному завої*) – часто суб'єктивний. Цікаво, що актуалізація Франкових слів і згадка про їх же автора ніби й натякає на науковий авторитет Каменяра, оживляє спогад про титанічну працю вченого, її величезні за обсягом плоди, але ж домінує при цьому метафоричний вислів, образ художній, який ледве чи піддасться повністю науковому виміру.

Цікаві компоненти у складених ТО, які містять загальнонауковий термін **«генезис»** (генезис (*Походження, виникнення, становлення*) [6, Т. 2, с. 49]). Вчений найчастіше використовує такі терміни у сферах, які найбільше досліджував – генологічній та поетикальній. Функціонування складених ТО при цьому засвідчує сприймання означеного явища як єдиного цілого, а отже, усі компоненти складеної ТО частково втрачають свою «незалежність» (напр. ТО ***«генезис твору»*** – походження, становлення твору; *Висвітлюється* ***генезис твору*** *та його життя в літературному процесі, резонанс у критиці, давній і сьогоденній* [3, Т. 2, с. 380]. ТО ***«Генезису «потоку свідомості»*** – походження мистецького явища «потік свідомості» – *Генезису «потоку свідомості» наші вітчизняні літературознавці, а також деякі зарубіжні, цілком слушно дошукуються у внутрішніх монологах, які застосовувались і раніше* [3, Т. 2, с. 125]).

Загальнонаукова ТО **«деталь»** (*1. Окремий факт; подробиця. 2. Складова частина механізму, машини і т. ін.*) [6, Т. 2, с. 257] у науковому тексті І. Денисюка представлена у різних поєднаннях. Зокрема, частовживані складені ТО «етнографічна деталь», «поетична деталь», «художня деталь» передають завдяки загальнонауковому компоненту (деталь) логіку наукового мислення. У мінливому і неоднозначному світі образного мислення конкретизоване «деталь» як компонент двоскладної ТО тяжіє до наукової строгості викладу (ТО ***«етнографічна деталь»*** – окремий факт, подробиця етнографічного характеру: *Це не абстрактний надуманий глек сліз у гауптманівському «Затопленому дзвоні», а єдина в новелі етнографічна деталь, піднесена до мистецького узагальнення* [3, Т. 1, Кн. 2, с. 108]; ТО ***«художні деталі»*** – окремий факт, який стосується мистецького відтворення дійсності: *Фольклорні образи «Лісової пісні» – це не тільки образи-персонажі, а й фольклорні тропи, художні деталі, ситуації, окремі діалоги* [3, Т. 1, Кн. 2, с. 16]; ТО ***«поетичні деталі»*** – окремі факти, які стосуються літературно-художньої сфери: *Поетичні деталі передають красу ріки, наприклад опис величезного дзвона із срібної піни і кришталю, утвореного на великому камінні бистрою течією* [3, Т. 2, с. 101].

Вчений часто вживає термінологічні словосполучення, де багатокомпонентні елементи творять метафору-науковий образ поняття. ТО ***«Психологічно наснажені деталі»*** – окремі факти, які стосуються глибокого розуміння, відтворення психічних явищ у літературному тексті: *Психологічно наснажені деталі як головний засіб розкриття образу і соціальної проблеми шикуються за принципом новелістичного кількісного нагромадження, що утворить певну напругу й підготовить несподіваний поворот-вибух, своєрідний окличний знак у розкритті ідеї* [3, Т. 1, Кн. 2, с. 66]; ТО ***«концентруюча композиційна деталь»*** – окремий факт, який організовує, уточнює композицію; *Це концентруюча композиційна деталь, а водночас – символ організованої до отупіння одноманітної казарми, системи нівелювання людської особистості* [3, Т. 1, Кн. 2, с. 67]; термін «деталь» функціонує у складеному ТО і в ролі залежного слова,

але не втрачає свого значення: ТО ***«пластикою художньої деталі»*** – гармонійність форм і образів окремих фактів літературно-мистецького явища: *У Франка-новеліста свій індивідуальний стиль, який характеризується яскравою предметністю зображення, точністю і пластикою художньої деталі* [3, Т. 2, с. 137]. У наведених прикладах бачимо організувальну функцію загальнонаукового терміна у контексті літературознавчого семантичного поля.

Загальнонауковий термін **«елемент»** (*1. Проста речовина, яка не розкладається звичайними хімічними методами на простіші частини. 2. Складова частина чого-небудь. 3. Основи чого-небудь, початкові знання в якій-небудь галузі. 4. Представники якої-небудь соціальної групи. 5. Про людину, особу. 6. Прилад для одержання електричного струму за рахунок енергії, що виділяється при хімічній реакції*) [6, Т. 2, с. 473] як компонент складеної ТО у науковому тексті І. Денисюка функціонує в різних аспектах:

– генологічному (ТО ***«елементи жанру»*** – складові частини окремого, певного виду творів мистецтва – *Раз виникнувши на найдавнішому етапі людської цивілізації, «елементи жанру» (белетристичної утопії) оформлюються в його «головні атрибути»* [3, Т. 1, Кн. 1, с. 22]; ТО ***«елементи новели»*** – окремі частини новели і ***«елементи європейської новели»*** – окремі частини європейської новели – *Окремі елементи новели (новелістичного повістування) дослідник бачить уже в староруській літературі XI-XVI ст. у літописних оповіданнях і «повістях». Це перший етап розвитку жанру. З XVI ст. утверджуються в російській літературі конструктивні* ***елементи європейської новели*** *(другий етап)* [3, Т. 1, Кн. 1, с. 48], ТО ***белетристичні елементи*** – елементи художньої, переважно розповідної, літератури – *От хіба Лариса Копань в оповіданні «Критична маса» («Вітчизна», № 12) у побуті міської сім'ї зуміла знайти досить своєрідні белетристичні елементи* [3, Т. 1, Кн. 2, с. 239]);

– композиційному (ТО ***«ретардаційні елементи»*** – елементи, частини композиції, які штучно сповільнюють розгортання сюжету – *Якщо є тут певні ретардаційні елементи, як от в «Хатці в балці», викристалізовується жанр оповідання, якщо подія нестримно прямує до ефективного емоційного пуанту, – це буде типова новела* [3, Т. 1, Кн. 2, с. 64], ТО ***«структурні елементи твору»*** – елементи, частини структури твору – *Дотримуємось і ми цього робочого терміну – певні структурні елементи твору дають на це право, хоча точнішою була б для таких речей з прикордоння оповідання та повісті назва «повістка»* [3, Т. 2, с. 75-76].

Загальнонауковий термін **«концепція»** (*1. Система доказів певного положення, система поглядів на те чи інше явище. 2. Ідейний задум твору*) [6, Т. 4, с. 275] у текстах вченого представлений широко і, часто, як компонент складеної ТО (аналіз літературознавчого жанру – ТО ***«художня концепція твору»*** – художній ідейний задум твору; система поглядів, яка визначає твір – *Бо була у нього своя художня концепція твору, який не вкладався, врешті-решт, у тісні рамки біографічного жанру* [3, Т. 1, Кн. 1, с. 351]; для генологічних спостережень незвичне і таке, що потребує вдумливого розуміння, ТО ***«жанрова концепція синтезу»*** – система поглядів, жанровий ідейний задум, побудований на узагальненні, на певних висновках із чого-небудь – *У довоєнні роки у процесі переборення формалістичних і вульгарно-соціологічних поглядів на жанр вироблялась жанрова концепція синтезу соціологічного начала з естетичним* [3, Т. 1, Кн. 1, с. 47]; франкознавчі дослідження – ТО ***«Франкова концепція»*** – система поглядів Івана Франка – *Франкова концепція національної літератури не тільки чекає вдумливого дослідника, а й практичного застосування у нашій праці про літературний процес* [3, Т. 2, с. 244], чи вужча ТО ***«Франкова літературознавча концепція»*** – система поглядів Івана Франка на літературознавчі явища – *Тут уже Франкова літературознавча концепція синтезувала здобутки інших наук його часу* [3, Т. 2, с. 220]). Часто І. Денисюк вдається до ускладнених термінологічних конструкцій, які мають назвати чи скерувати реципієнта у потрібному напрямі, як-от: ТО ***«концепція новелістичної концентрації»*** – художній ідейний задум, система поглядів, яка визначає ступінь насиченості жанрових рис, ознак новели – *Таким чином, вибір трагічних ситуацій зумовлений стефаниківською концепцією новелістичної концентрації, а не песимістичним світоглядом митця* [3, Т. 1, Кн. 2, с. 106].

Загальнонауковий термін **«функція»** (*1. Явище, яке залежить від іншого явища, є формою його виявлення і змінюється відповідно до його змін. 2. Робота кого-, чого-небудь, обов'язок, коло діяльності когось, чогось. 3. Специфічна діяльність організму людини, тварин, рослин, їхніх органів, тканин і клітин. 4. Величина, яка змінюється зі зміною незалежної змінної величини (аргументу)*) [6, Т. 10, с. 653] як компонент складеної ТО позначає літературознавчі явища у стильовому і поетикальному аспекті (ТО ***«сюжетотворча функція»*** – тип діяльності, творча роль у межах сюжету як системи – *У деяких письменників цієї доби в поодиноких творах новелістичні тенденції проявились у застосуванні концентруючого прийому «сокола» – лейтмотиву певної деталі, що відіграє сюжетотворчу функцію («Перекотиполе» Квітки-Основ'яненка, «Голка» О. Стороженка)* [3, Т. 2, с. 48], ТО ***«психологічно-символічна функція»*** – психологічно-символічний тип діяльності, роль у межах системи – *Ще виразнішу психологічно-символічну функцію виконують пейзажі села, подані через призму споминів ріпника* [3, Т. 2, с. 69], ТО ***«оповідальна функція»*** – тип діяльності, оповідальна роль у межах системи – *Нового й особливо привабливого тону викладові надає передача оповідальної функції дідові Паньку, який неначе підмінює на якийсь час оповідача-автора* [3, Т. 2, с. 80], ТО ***«художня функція»*** – тип діяльності, художня роль у межах системи – *Про художню функцію так званого казкового чарівного покажчика у новелі «Сон» є у мене спеціальна стаття* [3, Т. 2, с. 201].

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже, загальнонаукові терміни проходять своєрідну адаптацію у літературознавчому контексті. Часто такі ТО не втрачають свого зна-

чення, вчений використовує загальнонаукове поняття цих термінів у поєднанні з літературознавчими і така ТО набуває іншого ґатунку – більше літературознавчого, науково-мистецького аніж загальнонаукового.

Загальнонаукові ТО часто стають одним із багатьох компонентів складеної ТО, при цьому є окремі ознаки їхнього функціонування: вони, як правило, функціонують як один із головних компонентів. При збільшенні кількості компонентів поступово нівелюється їх загальнонауковий характер. У деяких складених ТО фіксуємо переважання загальнонаукового значення, яке водночас визначає літературознавче поняття.

Приклади ТО засвідчують функціонування у науковому тексті Івана Денисюка багатокомпонентних ТО, в яких загальнонауковий термін, не втрачаючи свого значення, вільно взаємодіє з літературознавчими ТО.

Зокрема, частовживані складені ТО передають завдяки загальнонауковому компоненту логіку наукового мислення. У мінливому і неоднозначному світі образного мислення конкретизована загальнонаукова ТО як компонент двоскладної ТО тяжіє до наукової строгості викладу. У текстах Івана Денисюка простежуємо організуючу функцію загальнонаукового терміна у контексті літературознавчого семантичного поля.

Список літератури:

1. Багана Ж. Функционирование терминологии в языке науки и техники / Ж. Багана, Е. Таранова // Научная мисль Кавказа. – 2009. – № 3. – С. 118-121.
2. Даниленко В.П. Русская терминология: опыт лингвистического описания / В.П. Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
3. Денисюк І. Літературознавчі та фольлористичні праці: у 3 т., 4 кн. / Іван Денисюк; Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2005. – Т. 1: Літературознавчі дослідження. – Кн. 1. – 432 с.; Кн. 2. – 486 с.; Т. 2: Франкознавчі дослідження. – 528 с.; Т. 3: Фольклористичні дослідження. – 404 с.
4. Дмитрасевич Р.Я. Функціональні особливості вживання юридичних термінів у текстах газетно-публіцистичного стилю (на матеріалі англійської мови) [Електронний ресурс] / Р.Я. Дмитрасевич // Наукові праці – Філологія. Літературознавство. – С. 17-21. – Режим доступу: http://lib.chdu.edu.ua/pdf/ naukpraci/philology/2008/92-79-3.pdf
5. Скороходько Е.Ф. Термін у науковому тексті (до створення терміноцентрічної теорії наукового дискурсу) / Е.Ф. Скороходько. – К.: Логос, 2006. – 98 с.
6. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1970-1980.
7. Суперанская А.В. Общая терминология: вопросы теории / А.В. Суперанская, Н.В. Подольская, Н.В. Васильева; отв. ред. Т.Л. Канделаки. – 6-е изд. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. – 248 с.

Крохмальная Г.И.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ОБЩЕНАУЧНЫЕ ТЕРМИНЫ В ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКОМ ТЕКСТЕ

Аннотация
Проанализированы особенности функционирования общенаучных терминов в научных литературоведческих текстах. Выяснено, что общенаучные термины проходят своеобразную адаптацию в литературоведческом контексте, поскольку часто такие ТО не теряют своего значения. Ученый использует общенаучное понятие этих терминов в сочетании с литературоведческими и такая ТО приобретает иное значение – более литературоведческое, научно-художественное чем общенаучное. Сделан вывод, что в контексте литературоведческого семантического поля общенаучный термин выполняет организационную функцию.
Ключевые слова: термин, литературоведческий термин, терминоведение, общенаучный термин, терминосистема, терминоеденица.

Krokhmalna H.I.
Ivan Franko National University of Lviv

GENERAL SCIENTIFIC TERMS IN A TEXT OF LITERARY STUDIES

Summary
The article analyses the peculiarities of functioning of general scientific terms in scientific texts of literary studies. It has been ascertained that general scientific terms undergo a certain kind of adaptation in the context of literary studies, since very often such kinds of term units do not lose their meaning. A scientist uses the general scientific meanings of these terms in combination with those used in literary studies, and such a term unit gets a new sense, connected more with literary studies, science and arts, rather than a general scientific one. It is concluded that in the context of the semantic field of literary studies a general scientific term performs an organizing function.
Keywords: term, term of literary studies, terminology studies, general scientific term, term system, term unit.

УДК 821.161.2.0(092):82.02

«ХРЕЩАТИК-ПЛАЗА» ПАВЛА ВОЛЬВАЧА ЯК ЗРАЗОК ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОГО РОМАНУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Ленок М.І.
Запорізький національний університет

У статті простежено постмодерністські тенденції в романі П. Вольвача «Хрещатик-плаза». Розглянуто функції, які виконує наратор у творі. Узагальнено професійні якості діяльності журналіста; опозицію «Запоріжжя/Київ». Проаналізовано мовні особливості персонажів, їх зовнішні риси. Охарактеризовано нову реальність, в яку потрапляє головний персонаж.

Ключові слова: автор, наратор, постмодерністський роман, роман, український постмодернізм.

Постановка проблеми. На сьогодні проза П. Вольвача не набула достатньої уваги з боку літературознавців, оскільки П. Вольвач заявив себе в українській літературі як поет. Становлення Вольвача-прозаїка відбувалось через переосмислення ілюзорної реальності, яка не досягала повного вираження в його поезії. Професійне письменницьке зростання П. Вольвача – це приклад тим, хто прагне знайти гармонію, досягти ідеї сродної праці, пропаговану Г. Сковородою, актуальну й сьогодні у перманентному ХХІ столітті. П. Вольвач йшов до своєї мети, «...у невідомість, у не облаштованість, у хаос» [2], здобуваючи на шляху і власне безвір'я, і людську байдужість. На сьогодні обсяг прозового доробку П. Вольвача – трилогія романів – «Кляса» (2002), «Хрещатик-плаза» (2013), «Сни неофіта» (2016), які, за словами В. Кравченко, «прочитуються як історія життя людини» її покоління, хоча «хронологія романів порушується хронотопом останнього – «Сни неофіта», який логічно займає проміжну нішу між «Клясою» і романом «Хрещатик-плаза»« [3]. В. Агеєва дала зрозуміти, що склалася універсальна ситуація, коли автори, «починають із оповідань, із поезії, але майже кожен письменник такою собі ініціацією вважає роман» [6]. До таких варто віднести й П. Вольвача. О. Соловей зазначив, що «попри видані два романи, Вольвач до сьогодні об'єктивно залишається передовсім поетом» [7, с. 7]. Поділяємо думку В. Клименко, що «...не помітити поета Павла Вольвача теж складно, бо якщо бувають явища неоднозначні, то він – однозначне, він абсолютний поет» [2]. Однак, це той поет, який функціонує і в романному тексті, не заважає помічати експотенціальні зміни життя з позицій П. Вольвача.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про творчість письменника писали В. Клименко, І. Корчук, В. Коскін, В. Кравченко, М. Кучеренко, Г. Пароваткіна, Б. Пастух, О. Соловей, Т. Урись, О. Хоменко, але ґрунтовного літературного дослідження не зроблено, зокрема й обґрунтованого аналізу прози П. Вольвача в контексті постмодернізму.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Питання творчої манери письменника є актуальним і не вивченим, а тому потребує осмислення, зокрема в контексті постмодернізму, адже роман «Хрещатик-плаза» має ознаки постмодерністської прози.

Мета статті. Розглянути роман П. Вольвача «Хрещатик-плаза» в контексті постмодернізму. Для досягнення мети необхідно виконати такі завдання: простежити постмодерністські риси в романі П. Вольвача «Хрещатик-плаза»; розглянути функції, які виконує наратор у творі; узагальнити професійні якості діяльності журналіста, опозицію «Запоріжжя/Київ»; проаналізувати мовні особливості персонажів, їх зовнішні риси; схарактеризувати нову реальність героя.

Виклад основного матеріалу. Цілком природним є процес зміни одного стильового напряму іншим, адже одна генерація письменників змінює іншу, або ж перші пристосовуються до нової течії, чи навпаки – ігнорують її. Змінюються умови, а суспільство, як живий організм, має властивість до швидкого перебігу процесів, подій та явищ. На думку В. Христо, «...постмодернізм варто сприймати як даність, як закономірний етап у розвитку вітчизняної літератури, не зважаючи на те, що колись в українській літературі не досяг свого апогею розвитку модернізм як естетична практика» [8, с. 192]. Сьогочасна ситуація в українській літературі дає можливість говорити про одночасне існування в ній і модернізму, і постмодернізму, що й є особливістю сучасного українського літературного процесу. У літературознавчій енциклопедії подано терміни, які вважають понятійним апаратом постмодернізму: «епістемологічний розрив», «постмодерністська чуттєвість», «деконструкція», «світ як хаос», «світ як текст», «текст як текст», «авторитет письма», «криза авторитетів», «інтертекстуальність», «авторська маска», «подвійний код», «пастиш», «ризома», «симулякр», «нонселекція» тощо» [4, с. 254]. Цей набір ознак підтверджує наші намагання пов'язати роман письменника з постмодерністськими віяннями.

П. Вольвач зберіг за собою право не розкривати авторські секрети (діє авторська маска). Простежуємо це на початку книги: «Будь-які схожості між художніми героями цього тексту і реальними людьми – випадкові» [1, с. 2]. Об'єм людської пам'яті необмежений, але вибірковий. У змісті пам'яті виокремлюються, коли треба, фрагменти, а тому, на думку Ю. Лотмана, текст не повинен бути завантаженим непотрібною додатковою інформацією, а достатньо лише посилань до пам'яті адресата: «Натяк – це засіб актуалізації пам'яті» [5, с. 203]. Текст не залишає байдужим кожного, хто торкнеться його сторінок. Вірогідність того, що який-небудь діяч культури чи спорту буде упізнаним, рівняється лише тим відсотками, наскільки реципієнт вчитається в авторський підтекст. Але текст цінують тоді, коли

ступінь зрозумілості для одних є нормою, а для інших – незрозумілість досягатиме масштабів відчаю нерозуміння прочитаного.

Роман «Хрещатик-Плаза» заслуговує на увагу насамперед тим, що головним персонажем є лімінальний герой (його часто ідентифікують з П. Вольвачем), який в умовах свободи/несвободи зберігає нівельовані цінності. Автор не дає йому імені, але здогадуємось, що це «Пашок» із «Кляси», першого роману письменника. Світ, у якому опиняється молодий журналіст, є поліінформативним. Інформація надходить, а теми для роздумів не зникають: «Зрештою, хто взагалі знає, що в цьому світі є правильним, і чим він є, цей світ? Та й чи буде кому з нас підзолочена хмарка...» [1, с. 200-201].

П. Вольвач ілюструє у романі гомодієгетичного наратора, який виступає від першої особи і є учасником подій у творі. У новій стратифікації головний герой не позбувається свого національного світовідчуття: не полишає думки писати вірші, не відмовляється від внутрішнього чуття мови, яке вимагає фізичного вивільнення (формулює й озвучує думки українською мовою), незважаючи на природу міського мовлення (воно є складним і неоднорідним). Наратор пояснює численні деталі й подробиці, які мали місце в безкінечних пригодах журналіста: «Допіру, впродовж години, мені потисли руки президент і прем'єр-міністр – почергово й саме в такому порядку» [1, с. 84]. Риси ризоми як єдиної структури, яка об'єднує цілісні шматки у текст, позначені автором за допомогою наратора (він визначає, куди треба спрямувати оповідь, який відтінок надати). Романна форма, обрана П. Вольвачем, зовнішньо схожа на нонселекцію, бо переважно створює колаж, крім безперервного потоку думок. У тексті є вкраплення анонсів, виражені фігурою замовчування («Ізраїльські танки біля міста Дженнін... У Японії прийшов тайфун «Банас»...» [1, с. 105]), які щоразу нагадують реципієнту, що основним є показ життя журналістів. Сюжету немає, є лише внутрішні монологи, переживання, спогади. «Я» – глибоко рефлексивний за своєю суттю.

Наратор у романі виконує різні функції, наприклад, упізнавальну, яка існує в нерозривному зв'язку з інтертекстуальністю. Життєвість роману підкреслюють інтертекстуальні вкраплення: згадано збірку поезій П. Вольвача: «Ще й назва в того бантустану – «Південний Схід», в акурат, як в однієї з моїх поетичних збірок» [1, с. 261]; перший роман письменника: «Читав він і мій «запорізький» роман» [1, с. 180], – мається на увазі «Кляса». З певною метою актуалізовано й Шевченківське письмо: «Весь проект дав Тарас Григорович Шевченко: «Та добре вигостріть сокиру, та й заходіться вже будить!» [1, с. 78]. Розуміємо, автор не зміг обійтись без згадок про події минулих років. Наратор є виявом художньої уяви митця, він не полишає читачів надії на упізнавання реальних прототипів у тексті, тримає під контролем сприйняття реципієнтом тексту. З теплотою й щирістю згадано М. Вінграновського: «А ще – у цьому місті є Срібногранський, і я вже тричі був запрошений у гості ... Артист. Кожного разу він стає ближчим, теплішим. Живий Срібногран» [1, с. 34-35]. Міркуємо, кого автор завуалював прізвище під Срібногранського, адже М. Вінграновський свого часу випустив у світ збірку віршів «На срібнім березі», яка є вершинною у доробку митця.

Українського публіциста й критика Є. Сверстюка теж згадано у романі: «У бюрі, де я невдовзі з'явився й за конференційним столом записував на диктофон розмову з філософом і дисидентом Верестюком» [1, с. 223]. Ліну Василівну Костенко названо Діною Василівною Костюченко: «...знаменита поетка дивилася з портрета суворо» [1, с. 213]. Дружину екс-президента України В. Ющенка Катерину Ющенко (яка з народження має подвійне ім'я Кетрін-Клер) представлено так: «Фонд очолює дружина вже не лідера опозиції, а президента, перша леді країни, місіс Галя-Гелен» [1, с. 284]. У завуальованій формі прочитуються прізвища відомих українських діячів. Автор знову натякає, не говорить прямо: «У Срібногранського фігурувала дивна кличка Дволикий, в академіка Дюби, який ще тоді не був академіком, – Кореспондент. У перекладача Рукаса, про якого я чув історії, – Поліглот» [1, с. 187]. Зрозуміло, що Дюба – це І. Дзюба, а Рукас – М. Лукаш, Славко Порошинський – Сашко Положинський. У романі безліч таких прикладів гри слів. Використовуючи цей прийом, письменник увиразнив галерею персонажів і для допитливих реципієнтів – це завдання, яке потребує осмислення.

З'ясування функцій наратора передбачає виокремлення його з-поміж інших персонажів, надання йому різних видів залучення реципієнтів до тексту. Гомодієгетичному наратору з роману «Хрещатик-Плаза» властива функція спілкування (внутрішній монолог: «Про професійний рівень української редакції Радіо Ліберті я вже мав певні уявлення, вони не були критичними, проте без захопливого колишнього флеру» [1, с. 30]); полілоги різної тематики: «– Жінкам вірити взагалі не рекомендується, – пожвавлюється Подолинний. – Наші малороси в свинюшнику колись підсунули мені одну глядь, щоб вона мене отруїла... – А я сьогодні біля «уніану» Симчину зустрів. Все ображається після того злощасного ефіру... – Хто вчора бокс дивився? – вклинюється Трохим» [1, с. 51].

Прикметною стильовою ознакою автора є образність, подеколи навіть із гротескними й іронічними відтінками. Прослідковується вона протягом усього роману. Колега «я» Марічка Ванжурак: «...губаста, волоока Марічка нагадує мені боксера супертяжа Семюеля Пітера на прізвисько Нігерійський кошмар, надто ж, коли гнівається й роздуває ніздрі, й без того роздуті, що вона часто й робить...» [1, с. 128-129]. Славка Порошинського представляє як усміхненого широкоштанного хіпер-хопера з «аксакальською борідкою, що не передбачає вусів». Маркером, який визначає відношення оповідача до його знайомих, є порівняння: «Літл, звукорежисер, вузьким мефістофелівським видом подібний до художника Шемякіна» [1, с. 177]; робочий ритм заповнюють інколи й паузи комічних ситуацій: «Муся, ставши за Юрком, як за токуючим глухарем, зображувала блаженні міни, а дівчата беззвучно сміялися, припадаючи до столів» [1, с. 178]. В описах зовнішності персонажів суттєвими для автора є очі, крізь які проглядається душа людини: у Іванни Хрущ очі: «Ви-

разні, з блакитним полиском ... справді сумовиті, але то може здаватися» [1, с. 129]; у стюардеси Вероніки «...кавові очі, що несподівано пасували до стронціановості пасм, світили втомою» [1, с. 59]. Письменник детально описує портрет кожної особи. Не одразу можна розгледіти людську природу за невеличкими й непримітними рисами, але автор у цьому віртуоз. Персонажі роману ідентифікуються за певними деталями й без цього вони були б безликими.

Образ журналіста П. Вольвач виведено як збірний. Індивідуальні риси, звісно, притаманні герою (в плані зображення типу мислення, вираження волюнтативних ідей), але професійні якості представників різних посад поєднуються в одній особі: «Я» у романі – і кореспондент, і публіцист, і редактор, і письменник. Щодо зображення редакційної «кухні», то Радіо Ліберті – реалістично-деформований офіс, адже письменник не прагнув чесно показати всі переваги й недоліки радіо. Щодня какофонією звуків зустрічає офіс Радіо Ліберті оповідача, але навіть у такому галасі йому подобається думати: «Революція пахне димом вогнищ і людськими випорожненнями» [1, с. 250]. Він не лише уважний слухач, але ще більший прихильник спостережень: «Веселі люди, хоча жити в наметах при мінус 15-20 не так і весело. Вони вже третій тиждень тут» [1, с. 250-251].

Дізнаємось, що спочатку «я» був стрінґером, писав репортажі з регіону, зокрема в Запоріжжя, для РЛ, а після пропозиції Ірки Колиби почав працювати у Київському бюро редакції РЛ. Загальновідомо, що Радіо Ліберті – це міжнародне некомерційне радіомовлення, яке підтримує США, штаб-квартира якого розміщується у Празі. А потім «...п'ять років тому моя сумка опустилась на підлогу квартири на Чоколівці ... Це був мій перший київський простір» [1, с. 21]. «Я», опинившись у місті, продовжує аналізувати, оцінювати інформацію, відкидати хибне й втішатись справжнім. «Я» для себе визначив, що в бюро все підпорядковано субординації, не зважаючи на нормальні стосунки колег, які «щільно втиснені в форму службової ввічливості, як Стефині груди у виріз декольте й так само, як виріз мереживною вставкою, позатягнені відчуттям субординації» [1, с. 9].

Київ – це не лише місто, яке має історію та інфраструктуру, це люди, які щодня роблять місто кращим: різночинці, люди, яких немає в «google», і ще це відомі політики, спортсмени, знамениті письменники, митці, дисиденти тощо. А ще в ньому живуть колоритні постаті, люди, з промовистими прізвищами: Орест Бартосик, Теодора Бастюк, Любчик Воєдило, Богдан Губчинський, Володимир Калетник, Ірка Колиба, Максим Клуня, Володимир Кроєнко та інші. Тому опозиція «Запоріжжя/Київ» – умовна, адже відомо, за яких обставин персонаж перетнув кордон.

Кожен герой-мовець роману не відповідає ні перед ким за презентацію власної культури мови й цим самим утверджує ступінь власної мовної розкутості, яка подеколи жахає й налаштовує проти себе суспільство, яке надає перевагу продуманим формулюванням і літературним формам слів. У романі таким є літературний редактор пані Мартович, у якої від вуличного арґо й суржика, часом очі холоднюють ще більше, бо має лексично стерильну свідомість. Середовище, у якому перебуває наратор, характеризується специфічним мовленням: це і суржик («– Шо, знову десь встряв?»), і сленг («– Тотальний недогрьоб!» [1, с. 27], «...в хлєбало саданують» [1, с. 81], «Я приперся неголений» [1, с. 262], «– Ти шо, Килино, тобнулась?» [1, с. 265]), і вульгаризми («Знає, сука, кого можна чіпати, а кого, бляха, ні!» [1, с. 109]).

Нова реальність неможлива без конструювання образу міста. Вона стимулює наратора до успішних олімпів. Оповідач має право навмисне спотворити або давати правдиві уявлення реципієнтові, але він правдивий у кожній зображеній характеристиці й деталі. Запоріжжя відштовхувало «я» своєю безперспективністю, апатією, тому він спрямував погляд на столицю. Успішно реалізовує себе головний герой у Києві: професія журналіста потребує щоденної комунікації, щохвилинного потоку інформації. Ступінь успішності в такій професії підтверджується якістю представленої інформації. Новий простір – це нові можливості, знайомства, корисні зв'язки, які й простежуємо у романі П. Вольвача.

Висновки і пропозиції. Отже, зважаючи на особливості стильової манери автора, його неординарних персонажів, і не тільки журналістів, простежуємо вольвачівський погляд на Україну та українців. Для цього обрано інтровертний та екстравертний кут зору на зовнішній вияв проблем і внутрішні протиріччя. У постмодерністському тексті образ автора та оповідача розмивається, а подеколи й зникає, що призводить до відсутності чіткої побудови тексту, фрагментарності сюжету, тобто цілісність тексту порушена. Отож, прозовий доробок П. Вольвача безумовно може бути об'єктом інших досліджень у контексті сучасної української літератури.

Список літератури:

1. Вольвач П. Хрещатик-Плаза: роман / П. Вольвач. – К.: Український пріоритет, 2013. – 288 с.
2. Клименко В. «Чого боїться Вольвач?»: [інтерв'ю] [Електронний ресурс] / Розмовляла В. Клименко // Україна молода. – 2005. – 31 травня. – Режим доступу: http://www.umoloda.kiev.ua/number/438/164/15832/
3. Кравченко В. Контраст національної духовності та постколоніального комплексу в романі Павла Вольвача «Хрещатик-плаза» [Електронний ресурс] / Валентина Кравченко. – Режим доступу: http://universe.zp.ua/?p=13864#comment-4363
4. Літературознавча енциклопедія: у 2-х т. / Авт.-укл. Ю. І. Ковалів. – Т. 2: М – Я. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 624 с.
5. Лотман Ю. Текст в процессе движения: автор – аудитория, замысел – текст / Ю. М. Лотман // Лотман Ю. Семиосфера. – СПб.: Искусство-СПБ, 2000. – С. 203-219.
6. Радомська О. Віра Агеєва: «Нам сказали про кінець історії, а ми, дурні, повірили...»: [інтерв'ю] [Електронний ресурс] / Розмовляла О. Радомська // BBCУкраїна. – 2016. – 8 грудня. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/features-38213211?ocid=socialflow_facebook

7. Соловей О. Кавова гуща життя / О. Соловей // Літературна Україна. – 2015. – 15 січня (№ 3). – С. 7.
8. Христо В. Український постмодернізм в оцінці критики / В. Христо // Науковий вісник МДУ імені В. О. Сухомлинського. – Серія: Філологічні науки (літературознавство) – Миколаїв, 2015. – № 4.14(111) квітень. – С. 189-192.

Ленок М.И.
Запорожский национальный университет

«ХРЕЩАТИК-ПЛАЗА» ПАВЛА ВОЛЬВАЧА КАК ОБРАЗЕЦ ПОСТМОДЕРНИСТСКОГО РОМАНА В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Аннотация
В статье прослежены постмодернистские тенденции в романе П. Вольвача «Хрещатик-плаза». Рассмотрены функции, которые выполняет нарратор в произведении. Обобщены профессиональные качества деятельности журналиста; оппозиция «Запорожье/Киев». Выявлены языковые особенности персонажей, их внешние черты. Охарактеризована новая реальность, в которую попадает главный персонаж.
Ключевые слова: автор, нарратор, постмодернистский роман, роман, украинский постмодернизм.

Lenok M.I.
Zaporizhzhya National University

«KHRESHCHATYK-PLAZA» BY PAVLO VOLVACH AS STANDARD OF THE POSTMODERNISM NOVEL IN MODERN UKRAINIAN LITERATURE

Summary
The postmodernism trends was followed in the novel of P. Volvach «Khreshchatyk-plaza» in the article. Was considered the functions, which the narrator execut in the composition. Was summarized professional qualities of activity of journalist; the opposition «Zaporizhzhya/Kyiv». The language features and external features of characters was discovered. Was described a new reality, which main character is falls.
Keywords: author, narrator, postmodernism novel, novel, Ukrainian postmodernism.

УДК 81.111'42

АНАЛИЗ ИНТЕЛЛЕКТИВНЫХ ТРИГГЕРОВ НАПРЯЖЕННОСТИ (НА МАТЕРИАЛЕ КРИМИНАЛЬНЫХ РАССКАЗОВ А. КРИСТИ)

Лещенко А.В.
Черкасский государственный технологический университет

В данной статье нарративная напряженность рассматривается как сложный многоуровневый конструкт, характеризуемый совокупностью универсальной, жанровой и внутритекстовой напряженностью. Последняя возникает как следствие актуализации определенных семантических триггеров, запускающих когнитивно-аффективные реакции на структурно-семантический слой нарратива. Особое внимание уделяется анализу интеллективных триггеров напряженности, под которыми понимают тип текстовых дескрипций, содержащих интеллективную информацию и активирующих у читателя состояние неопределенности. В качестве атрибутов неопределенной информации выступают ее недостаточность, неоднозначность, нелогичность и вероятностность. Каждая из этих характеристик объективируется своей группой триггеров.
Ключевые слова: напряженность, триггер, когнитивный, аффективный, неопределенность, интеллективный.

Постановка проблемы. Категория напряженности относится к разряду лингвистических феноменов, пока еще не получивших должного освещения в работах по теории текста, что объясняется целым рядом причин, главной из которых является комплексный характер анализируемого понятия, системное описание которого требует междисциплинарного подхода, объединяющего наработки психологии, нарратологии, когнитивной поэтики, когнитивной лингвистики, психолингвистики, литературоведения, рецептивной эстетики. Построение целостной концепции напряженности предполагает обобщение и систематизацию существующих трактовок описываемого феномена и выработку единого системного подхода к изучению формирующих его лингвокогнитивных факторов, связанных с автором и читателем текста. При этом теоретические основания такого подхода должны быть вписаны в более широкую картину современных когнитивных исследований, представленных теорией интереса *(Theory of Interest)*, теорией читательского отклика *(Reader Response Theory)*, теориями картирования и конструирования *(Mapping and Construal)*.

Анализ последних исследований и выделение неразрешенных частей общей проблемы. Обзор научных публикаций, затрагивающих проблемы описания категории напряженности (работы В. Г. Адмони, С. В. Куликова, Н. Л. Мышкиной, Т. В. Юдиной, Е. Л. Словиковой, М. Н. Ельцовой и др.), свидетельствует о довольно широком трактовании используемого термина. Напряженность, с одной стороны, ассоциируют с информационной неполнотой [1; 3; 5], возникающей на разных этапах чтения, с другой – связывают с использованием определенных стилистических приемов и лексических единиц (групп, полей) [6], с третьей – объясняют употреблением ряда лингвистических и экстралингвистических средств, обусловленных авторской интенцией и вызывающих у читателя максимальную концентрацию внимания и ожидания разрешения конфликта [2; 4]. На наш взгляд, такая плюралистичность мнений объясняется тем, что в упомянутых работах объектом анализа становился, чаще всего, какой-либо один аспект напряженности, в то время как другие характеристики оставались вне поле зрения исследователей.

В терминах нашей концепции ***нарративная напряженность*** представляет собой сложный многоуровневый конструкт, характеризуемый совокупностью универсальной, жанровой и внутритекстовой напряженности и реализуемый как на уровне его когнитивной модели (имеющей универсальные и жанрообразующие признаки), так и на уровне семиотического пространства текста, содержащего эксплицированные показатели нарративной напряженности – интеллективные и эмотивные триггеры.

Целью данной статьи является лингвокогнитивный анализ внутритекстовой нарративной напряженности, активируемой интеллективными триггерами, которые, наряду с эмотивными триггерами, картируют напряженность в вербализованной ткани текста. Фактическим материалом исследования послужили 99 криминальных рассказов А. Кристи.

Изложение основного материала исследования. Внутритекстовая напряженность возникает вследствие того, что определенные текстовые фрагменты выступают в качестве семантических триггеров, запускающих когнитивно-аффективные реакции читателя на структурно-семантический слой нарратива. Эти фрагменты могут содержать как *интеллективную* информацию, способствующую формированию когнитивной составляющей программы напряженности, так и *эмотивную* информацию, вызывающую у адресата эмоциональное возбуждение различного характера (тревогу, любопытство, замешательство, страх и т.д.) и конституирующую эмотивную составляющую упомянутой программы.

Под термином ***«интеллективный триггер напряженности»*** мы понимаем тип текстовых дескрипций, содержащих интеллективную информацию и активирующих у читателя состояние неопределенности. Неопределенность как таковая может характеризовать различные свойства информации, в том числе ее 1) недостаточность; 2) неоднозначность; 3) нелогичность и 4) вероятностность. Каждая из этих групп представлена набором определенных интеллективных триггеров:

1) недостаточность информации: триггеры фрагментарности, отсутствия информации;

2) неоднозначность информации: триггеры амбивалентности, альтернативности;

3) нелогичность информации: триггеры парадоксальности, противоречивости, неординарности, неконгруэнтности;

4) вероятностность информации: триггеры гипотетичности, обобщенности, подозрительной детали, обскурентности, негативности.

Рассмотрим каждый из интеллективных триггеров более детально, иллюстрируя теоретические положения работы примерами из фактического материала исследования.

1. **Фрагментарность** – триггер недостаточности информации, который содержит частичные сведения о персонаже / сущности / событии. Как правило, включает в себя: слова с обобщенной семантикой, неопределенные местоимения и/или неопределенный артикль. Например:

'*It was after dinner last night, sir, that the man came. He asked to see Mr Pace, sir, and, seeing that he spoke the same way, I thought it was an American gentleman friend of Mr Pace's and I showed him into the gun-room, and then went to tell Mr Pace. He wouldn't give any name…* <…>' *What was this man like who called to see Mr Pace?*' (The Mystery of Hunter's Lodge [8])

В рассказе «Тайна охотничьей сторожки» слуга описывает незнакомца, после визита которого хозяин был обнаружен мертвым. Использование лексических единиц с обобщенной семантикой (*the man, an American gentleman friend, this man who called to see Mr Pace*) подчеркивает неполноту информации о данном персонаже, вызывая у читателя аффективную реакцию любопытства.

2. **Отсутствие информации** – триггер недостаточности информации, указывающий на отсутствие каких-либо сведений о персонаже / сущности / событии; зачастую эксплицирован предложениями без указания агенса, грамматическими пассивными конструкциями, грамматическими конструкциями с отрицанием. Например:

'*Well, look at this last coup, the million dollars' worth of Liberty Bonds which the London and Scottish Bank were sending to New York, and which disappeared in such a remarkable manner on board the Olympia.*' <…> *The bonds seemed literally to have vanished into thin air.*' (The Million Dollar Bond Robbery [11])

В рассказе «Украденный миллион» при описании похищения облигаций с борта судна «Олимпия» отсутствие агенса в предложениях (*disappeared, have vanished*) значительно усиливает любопытство, возникающее у читателя в отношении личности преступника и способа совершения преступления.

3. **Амбивалентность** – триггер неоднозначности информации, подразумевающий сочетание противоречивых характеристик внутри одного персонажа или предметной сущности. Например:

'*The active principle of the foxglove – digitalis – acts on the heart. Indeed, it is a very valuable drug in some forms of heart trouble. A very curious case altogether. I would never have believed that eating a preparation of foxglove leaves could possibly result fatally.*' (The Herb of Death [12])

В рассказе «Трава смерти» доктор Ллойд, обсуждая свойства дигиталиса – основного действующего компонента наперстянки, поясняет, что это растение в одних дозах может действовать как незаменимое лекарство (*a very valuable drug*), а в других – привести к летальному исходу (*could possibly result fatally*). Амбивалентность характеристик данной предметной сущности – и лекарство, и яд – позволяют предположить, что листья наперстянки могли стать орудием убийства (наперстянка: ОРУДИЕ УБИЙСТВА?). Это предположение вызывает у читателя состояние неопределенности, сопровождаемое аффективной реакцией любопытства. Возникающая при этом напряженность (в части энтропийного слота ОРУДИЕ УБИЙСТВА) снимается в финале рассказа, когда выясняется, что это лекарственное растение действительно стало орудием убийства (ОРУДИЕ УБИЙСТВА: наперстянка).

4. **Альтернативность** – триггер неоднозначности информации, предполагающий наличие равнозначных альтернативных вариантов, возникающих по ходу развития сюжета. Например:

Bien, monsieur. So we have four possible suspects. The Russian countess, the English grande dame, the South African millionaire, and Mr Bernard Parker. <…> '*Mr Hardman, of these four people, which do you yourself suspect?*' '*Oh, Monsieur Poirot, what a question! They are my friends, as I told you. I suspect none of them – or all of them, whichever way you like to put it.*' '*I do not agree. You suspect one of those four.*' (The Double Clue [10])

В рассказе «Двойная улика» в деле о пропаже драгоценностей из дома Маркуса Хардмана фигурируют четверо подозреваемых: русская графиня Вера Росакова, леди Ранкорн, южноафриканский миллионер м-р Джонстон и молодой человек без определенного рода занятий Бернард. При этом каждый из гостей имел возможность совершить кражу и каждый отрицал свою причастность к преступлению (реализация триггера амбивалентности). Следует отметить, что триггер альтернативности позволяет создавать неопределенность по нескольким персонажам или сюжетным линиям одновременно, что усиливает общую нарративную напряженность развития действия.

5. **Парадоксальность** – триггер нелогичности информации, выражающий внутреннюю противоречивость, необъяснимость факта / процесса / события. Например:

'*What an extraordinary thing!*' *Mr. Blunt, it is an extraordinary thing. There seems no rhyme or reason in it. Why, if anyone wanted to steal my kitbag, he could do so easily enough without resorting to all this round about business! And anyway, it was not stolen, but returned to me. On the other hand, if it were taken by mistake, why use Senator Westerham's name? It's a crazy business but just for curiosity I mean to get to the bottom of it.* (The Ambassador's Boot [9])

В данном примере речь идет о происшествии, которое случилось с послом Уиллмотом и в котором, на первый взгляд, не было ничего необычного. М-р Уиллмот неделю назад прибыл из командировки. Получив багаж, он отправился домой, где обнаружил, что служащие перепутали его чемодан с чемоданом сенатора Ральфа Уэстерхама, чьи инициалы совпадали с инициалами посла. М-р Уэстерхам, видимо, также обнаружил ошибку, поэтому отправил чемодан м-ру Уиллмоту и взамен получил свой. Казалось бы, обычная история. Но каково же было удивление

м-ра Уиллмота, когда он, случайно столкнувшись с сенатором и напомнив тому о случившемся курьезе, услышал, что сенатор первый раз слышит об этом инциденте! В сильном недоумении посол Уиллмот отправился в детективное агентство, где попросил сыщиков расследовать этот странный случай.

Следует отметить, что чаще всего маркером триггера парадоксальности является логический вопрос «если..., то как ...?» *(Why, if anyone wanted to steal my kitbag, he could do so easily enough without resorting to all this round about business!; On the other hand, if it were taken by mistake, why use Senator Westerham's name?)*. Этот вопрос может быть как имплицитным, вытекающим из логики повествования, так и эксплицированным.

6. **Противоречивость** – триггер нелогичности информации, указывающий на то, что новая информация не согласуется с уже имеющейся. Например:

'I suppose, as he was such a rich man, his life was insured for a big sum?'

'You consider him a rich man, doctor?'

'Was he not? He kept two cars, you know, and Marsdon Manor is a pretty big place to keep up, although I believe he bought it very cheap.'

'I understand that he had had considerable losses of late,' said Poirot, watching the doctor narrowly. (The Tragedy at Marsdon Manor [11])

В рассказе «Трагедия в Масдон Мэйнор» Пуаро обсуждает с доктором личность покойного м-ра Малтреверса. Пуаро знает, что у того были крупные финансовые долги, однако доктор считает иначе. Противоречивость информации вызывает неопределенность в отношении финансового состояния м-ра Малтреверса, что, в свою очередь, ставит под сомнение предполагаемый мотив (МОТИВ: банкротство?), усиливая тем самым напряженность повествования.

7. **Неординарность** – триггер нелогичности информации, подчеркивающий необычность, странность персонажа / сущности / места («Х не такой, как все»). Например:

The figure in the print dress had straightened up and had turned towards them, trowel in hand. She was a sufficiently startling figure. Unkempt locks of iron-grey fell wispily on her shoulders, a straw hat rather like the hats that horses wear in Italy was crammed down on her head. The coloured print dress she wore fell nearly to her ankles. Out of a weather-beaten, not too clean face, shrewd eyes surveyed them appraisingly. (Greenshaw's Folly [7])

В данном примере описывается внешность пожилой леди, наследнице рода Гриншоу. Элементы ее внешнего вида – садовая тяпка в руках *(trowel in hand)*, неопрятные волосы *(unkempt locks)*, соломенная шляпа, из тех, что в Италии надевают на лошадей *(a straw hat rather like the hats that horses wear in Italy was crammed down on her head)*, запачканое лицо *(not too clean face)* – резко контрастируют с социальным положением, которое занимает мисс Гриншоу. Триггер неординарности фокусирует внимание на личности персонажа, подсказывая, что именно с этим персонажем будут связаны дальнейшие сюжетные события.

8. **Неконгруэнтность** – триггер нелогичности информации, суть которого заключается в том, что высказывания и/или действия персонажа не соответствуют контексту ситуации. Например:

A sad case, a very sad case. It reminds me of old Mr Hargraves who lived up at the Mount. His wife never had the least suspicion – until he died, leaving all his money to a woman he had been living with and by whom he had five children. She had at one time been their housemaid. Such a nice girl, Mrs Hargraves always said – thoroughly to be relied upon to turn the mattresses every day – except Fridays, of course. And there was old Hargraves keeping this woman in a house in the neighbouring town and continuing to be a Churchwarden and to hand round the plate every Sunday.'

'My dear Aunt Jane,' said Raymond with some impatience. 'What has dead and gone Hargraves got to do with the case?'

'This story made me think of him at once,' said Miss Marple. 'The facts are so very alike, aren't they? I suppose the poor girl has confessed now and that is how you know, Sir Henry.'

'What girl?' said Raymond. 'My dear Aunt, what are you talking about?'

'That poor girl, Gladys Linch, of course – the one who was so terribly agitated when the doctor spoke to her – and well she might be, poor thing. I hope that wicked Jones is hanged, I am sure, making that poor girl a murderess. I suppose they will hang her too, poor thing.'

'I think, Miss Marple, that you are under a slight misapprehension,' began Mr Petherick.

But Miss Marple shook her head obstinately and looked across at Sir Henry.

'I am right, am I not? It seems so clear to me. The hundreds and thousands – and the trifle – I mean, one cannot miss it.'

'What about the trifle and the hundreds and thousands?' cried Raymond.

His aunt turned to him.

'Cooks nearly always put hundreds and thousands on trifle, dear,' she said. 'Those little pink and white sugar things.' (The Tuesday Night Club [12])

В рассказе «Вечерний клуб «Вторник»« члены клуба обсуждают подозрительную смерть м-с Джонс. Проанализировав все возможные версии и перебрав всех подозреваемых, детективы-любители оказались в тупике и обратились за помощью к мисс Марпл. Объяснения пожилой леди звучат слишком пространно, чтобы присутствующие могли уловить суть развязки, а неконгруэнтность ее высказываний вызывает у других персонажей чувство недоумения и даже раздражения *(What has dead and gone Hargraves got to do with the case?; My dear Aunt, what are you talking about?; I think, Miss Marple, that you are under a slight misapprehension; What about the trifle and the hundreds and thousands?; with some impatience, cried Raymond)*. Следует отметить, что триггер неконгруэнтности, как правило, активирует и эмотивные тригерры, в частности эмотивные сигналы недоумения и удивления, которые также эксплицируются в тексте.

9. **Гипотетичность** – триггер вероятностности информации, представленный предположениями, выдвигаемыми персонажами по ходу развития сюжета. Текстовые дескрипции зачастую включают в себя: глаголы, выражающие пред-

положения (*to think, to believe, to guess, to be convinced, to suppose, to seem* и пр.); модальные глаголы вероятности, чаще всего сопровождаемые перфектным инфинитивом (*can, could, may, might, must* и пр.); лексические единицы со значением вероятности (*probably, maybe, very likely, evidently, possibly* и пр.). Например:

'*I think you're wrong, Clithering, in sticking to the theory that the girl's death was meant. I am convinced that the murderer intended to do away with Sir Ambrose. I don't think that young Lorimer had the necessary knowledge. I am inclined to believe that Mrs Carpenter was the guilty party. <…> Motive, I confess, I don't see; but I hazard the guess that Sir Ambrose had at one time made a will in which she was mentioned. That's the best I can do.*' (The Herb of Death [12])

В данном рассказе речь идет о расследовании дела об отравлении молодой девушки, мисс Сильвии Кин. Детективы-любители по очереди выдвигают свои версии, пытаясь восстановить картину преступления. В этом примере вероятностность подчеркивается использованием ряда глаголов *(to think, to be convinced, to be inclined to believe, to hazard the guess)*, что усиливает гипотетичность высказанного мнения.

10. **Обобщенность** – триггер вероятностности информации, подразумевающий проекцию характеристик класса на конкретный объект / сущность (как представителя этого класса). Например:

'*There is one person we mustn't forget – and that is Hannah.*'

'*Hannah?*'

'*People do all sorts of queer things when they have religious mania.*' <…>'*I mean, you go on singing hymns in your bedroom with the door open for years, and then you go suddenly right over the line and become violent.*' (The House of Lurking Death [9])

Одна из подозреваемых в рассказе «Смерть, живущая в доме» – старая служанка Ханна, ярая католичка, фанатично преданная церкви. Целыми днями она бьет поклоны, расставляет по всему дому свечи, разражается гневом на тех, кто забывает прочитать молитву перед ужином. Обсуждая кандидатуру Ханны на роль убийцы, Таппенс Бересфорд поясняет, что люди, одержимые религией, порой совершают странные вещи: они могут годами петь церковные гимны у себя в комнате, а в один прекрасный момент – перешагнуть черту и прибегнуть к насилию. Эта характеристика религиозных фанатиков совершенно очевидно проецируется на Ханну, активируя тем самым читательское любопытство (Ханна: ПРЕСТУПНИК?).

Исходя из анализа материала, можно говорить о том, что напряженность, активируемая триггером обобщенности, в целом формируется за счет инференций, которые читатель выводит самостоятельно, за счет «несказанного» в тексте, что усиливает непосредственную вовлеченность читателя в процесс чтения.

11. **Подозрительная деталь** – триггер вероятностности информации, которая содержит сведения о каком-либо факте / событии / процессе, вызывающем подозрение. Например:

'*I cleared my throat.*

'*One: All the evidence points to Lowen having been the man who forced the safe.*

Two: He had a grudge against Davenheim.

Three: He lied in his first statement that he had never left the study.

Four: If you accept Billy Kellett's story as true, Lowen is unmistakably implicated.' I paused.' (The Disappearance of Mr Davenheim [11])

В данном примере Гастингс рассказывает Пуаро, какие детали, по его мнению, указывают на Лоуэна, арестованного по подозрению в убийстве м-ра Давенхайма. Во-первых, это улики, подтверждающие, что именно Лоуэн вскрыл сейф; во-вторых, он имел зуб на Давенхайма; в-третьих, он солгал, когда говорил, что не покидал кабинет; и в-четвертых, это показания Билли Келлерта, видевшего Лоуэна на тропинке, ведущей в сад Давенхайма.

Проанализировав данный фрагмент, можно выделить четыре подозрительные детали (улики, неприязнь к Давенхайму, первоначальная ложь и показания бродяги), которые формируют у читателя сомнения в отношении одного из персонажей и, как результат, вызывают у него аффективную реакцию любопытства (Лоуэн: ПРЕСТУПНИК?).

12. **Обскурентность** (от англ. *obscure* – смутный, неясный) – триггер вероятностности информации, содержащей смутные интуитивные подозрения персонажа, связанные с ощущением возможной неверной интерпретации событий («что-то здесь не так»). Например:

'*There's something behind all this. It's fishy, if you ask me. Decidedly fishy.*' <…> '*The rent's a joke,' said Rupert. 'In the city,' he added importantly, 'one gets wise to all sorts of queer things. I tell you, there's something very fishy about this business.*' (The Listerdale Mystery [8])

В данном примере мать и сын обсуждают объявление об аренде квартиры за смехотворно низкую плату. И если мать готова попытать счастья, то сын возражает: его настораживают слишком уж выгодные условия. Он считает, что за этим что-то кроется, чья-то хитроумная уловка *(It's fishy; Decidedly fishy; there's something very fishy about this business)*. Такая же настороженность возникает и у читателя, ожидающего дальнейшего развертывания сюжета (ЧТО-ТО СЛУЧИТСЯ?).

13. **Негативность** – триггер вероятностности информации, способствующей созданию отрицательного образа персонажа / сущности / места. Например:

'*Well, that's neither here nor there, but it shows the kind of chap Sandford is. Bolshie, you know – no morals.*' <…> *This young Sandford gets the girl into trouble. Then he's all for clearing off back to London. He's got a girl there – nice young lady – he's engaged to be married to her. Well, naturally this business, if she gets to hear of it, may cook his goose good and proper. He meets Rose at the bridge – it's a misty evening, no one about – he catches her by the shoulders and pitches her in. A proper young swine – and deserves what's coming to him. That's my opinion.'<…>'Ah! She was a good girl, Rose was. Always was a good girl – till this bloody swine – beg pardon, but that's what he is – till he came along. Promised her marriage, he did. But I'll have the law on him. Drove her to it, he did. Murdering swine. Bringing disgrace on all of us. My poor girl.*' (Death by Drowning [12])

В рассказе «Убийство Розы Эммот» темой повествования является расследование убийства девушки, которую преступник утопил в пруду. Полиция восстанавливает хронологию событий и приходит к выводу, что последним Розу должен был видеть молодой Сэндфорд, приезжий архитектор из Лондона. Как выяснилось, Сэндфорд соблазнил девушку, пообещав жениться и увезти в город, хотя в Лондоне его ожидала невеста, с которой он был уже помолвлен. Нелестная характеристика, которую дают Сэндфорду начальник полиции и отец Розы, способствует созданию негативного образа столичного ловеласа и предоставляет возможный мотив убийства: Роза могла угрожать разрушить семейное счастье Сэндфорда (МОТИВ?).

Выводы и предложения. Проанализировав 13 интеллективных триггеров нарративной напряженности, представляется возможным говорить о том, что семиотическое пространство криминальных рассказов А. Кристи насыщено интеллективными триггерами различноij характера, в целом отражающих свойства неопределенной информации: недостаточность, неоднозначность, нелогичность, вероятностность. Интеллективные триггеры могут функционировать как самостоятельно, так и в комбинациях друг с другом. Актуализация комбинаций триггеров в рамках нарративного эпизода значительно усиливает как локальную, так и глобальную напряженность повествования, что выражается в повышении интенсивности нарративного интереса и стремлении читателя к финальной развязке. Как правило, реализация интеллективных триггеров сопровождается активацией триггеров эмотивных, описание которых является темой отдельного исследования.

Список литературы:

1. Адмони В. Г. Синтагматическое напряжение в стихе и прозе / В. Г. Адмони // Инвариантные синтаксические значения и структура предложения: [доклады на конференции по теоретическим проблемам синтаксиса]. – М.: Наука, 1969. – С. 16-26.
2. Адмони В. Г. Система форм речевого высказывания / В. Г. Адмони – Санкт-Петербург: Наука, 1994. – 153 с.
3. Ельцова М. Н. Категории напряжения и напряженности английского простого предложения [Электронный ресурс] / М. Н. Ельцова, М. С. Югов // Вестник Пермского нац. иссл. политехнического ун-та. Проблемы языкознания и педагогики. – 2012. – С. 88-95. – Режим доступа к статье: https://cyberleninka.ru/article/n/kategorii-napryazheniya-i-napryazhennosti angliyskogo-prostogo-predlozheniya
4. Мышкина Н. Л. Внутренняя жизнь текста: механизмы, формы, характеристики / Н. Л. Мышкина – Пермь: Изд-во Пермского ун-та, 1998. – 152 с.
5. Словикова Е. Л. Синергетические категории дискурса (на материале рекламного дискурса) [Электронный ресурс] / Е. Л. Словикова, М. Н. Ельцова // Вестник Пермского университета. Российская и зарубежная филология. – 2012. – Вып. 2(18). – С. 67-73. – Режим доступа к статье: https://cyberleninka.ru/article/n/sinergeticheskie-kategorii-diskursa-na-materiale-reklamnogo-diskursa
6. Юдина Т. В. Категория напряженности и средства ее выражения: автореф. дис. ... на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / Т. В. Юдина. – Ленинград, 1990. – 17 с.
7. Christie A. The Adventure of the Christmas Pudding [Electronic resource] / A. Christie. – Mode of access: http://leikskolinn.is/os/ skjalasafn/kanna29.pdf
8. Christie A. The Listerdale Mystery [Electronic resource] / A. Christie. – Mode of access: http://www.rulit.me/books/the-listerdale-mystery-read-290999-1.html
9. Christie A. Partners in Crime [Electronic resource] / A. Christie. – Mode of access: http://www.ebookshell.com/Partners%20In%20Crime%20By%20Agatha%20Christie.pdf
10. Christies A. Poirot's Early Cases [Electronic resource] / A. Christie. – Mode of access: http://www.rulit.me/books/poirot-s-early-cases-read-68031-1.html
11. Christie A. Poirot Investigates [Electronic resource] / A. Christie. – Mode of access: https://sites.google.com/site/uituaot98/iutiutfd345/Poirot-Investigates.pdf.
12. Christie A. The Thirteen Problems [Electronic resource] / A. Christie. – Mode of access: http://www.rulit.me/books/the-thirteen-problems-read-291003-1.html

Лещенко А.В.
Черкаський державний технологічний університет

АНАЛІЗ ІНТЕЛЕКТИВНИХ ТРИГЕРІВ НАПРУЖЕНОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ КРИМІНАЛЬНИХ ОПОВІДАНЬ А. КРІСТІ)

Анотація
У статті наративна напруженість розглядається як складний багаторівневий конструкт, що характеризується сукупністю універсальної, жанрової та внутрішньотекстової напруженості. Остання виникає як наслідок актуалізації певних семантичних тригерів, що запускають когнітивно-афективні реакції на структурно-семантичну тканину наративу. Особливу увагу приділено аналізу інтелективних тригерів напруженості, під якими розуміють тип текстових дескрипцій, що містять інтелективну інформацію та активують у читача стан невизначеності. У якості атрибутів невизначеної інформації виступають її недостатність, неоднозначність, нелогічність та ймовірнісність. Кожна з цих характеристик об'єктивується своєю групою тригерів.

Ключові слова: напруженість, тригер, когнітивний, афективний, невизначеність, інтелективний.

Leshchenko H.V.
Cherkasy State Technological University

THE ANALYSIS OF INTELLECTIVE TRIGGERS OF TENSION IN A. CHRISTIE'S CRIMINAL STORIES

Summary
In this article the narrative tension is conceptualized as a complex, multi-layered construal, formed by universal, generic and inner-textual tension. The latter is thought as a result of actualization of some semantic triggers inducing cognitive and affective response to the structural and semantic texture. Special attention is given to the analysis of the intellective triggers which are considered as a type of textual descriptions comprising intellective information and activating reader's uncertainty. Uncertain information is characterized by its insufficiency, ambiguity, illogicality and probability.
Keywords: tension, trigger, cognitive, affective, uncertainty, intellective.

УДК 81'367.335-112«19/20»

ВИВЧЕННЯ СУРЯДНОСТІ Й ПІДРЯДНОСТІ В МОВОЗНАВСТВІ 70-Х РОКІВ XX СТОЛІТТЯ – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ

Ніколайчук А.С., Жукова М.Ю.
Донбаський державний педагогічний університет

Статтю присвячено дослідженню лінгвістичних концепцій щодо паратаксису й гіпотаксису складного речення в мовознавстві 70-х рр. XX ст. – початку XXI ст. Докладно проаналізовано теорію складних мовленнєвих актів (А. М. Приходько). Висвітлено деякі питання класифікації когнітивно-семантичних типів складносурядного речення. Проаналізовано праці лінгвістів, у яких досліджено проблему сурядності й підрядностів рамках функціонального підходу та комплексного аналізу (С. В. Давнюк, Я. Г. Тестелець, О. Є. Пекеліс та ін.).
Ключові слова: паратаксис, гіпотаксис, складне речення, когнітивно-дискурсивний та функціональний аспекти.

Постановка проблеми. Структуралізм змусив мовознавців переглянути старі вчення. Представники попереднього напряму значно вдосконалили й уточнили методи синтаксичного аналізу, що лежали в основі традиційних граматичних класифікацій, такі, як дистрибутивний аналіз.

Цей період характеризується переходом від структуралізму до функціоналізму, що в поліпарадигмальному просторі лінгвістичних досліджень нашого часу стає домінантним напрямом лінгвістики.

На об'єктивну необхідність і плідність дослідження мови в процесі її функціонування вказували багато вітчизняних та зарубіжних лінгвістів: Н. Д. Арутюнова, М. А. К. Хеллідей, О. В. Бондарко, С. Дік, І. Р. Вихованець, Г. О. Золотова та ін. Цікаві результати в галузі функціонального синтаксису були досягнуті на матеріалі простого речення: І. Р. Вихованець, Г. О. Золотова, Н. А. Слюсарева та ін.

У зв'язку з цим зростає інтерес лінгвістів до вивчення функціональних особливостей складного речення й, зокрема, паратактичних і гіпотактичних конструкцій. Незважаючи на давню традицію вивчення, теорія складного речення продовжує залишатись у полі зору дослідників мови, тому що складне речення, на відміну від простого, характеризується специфічними функціональними особливостями й тому повинне бути об'єктом окремого ґрунтовного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Здійснений нами огляд літератури свідчить про те, що серед праць, присвячених аналізу синтаксичних концепцій мовознавців XIX ст. – початку XXI ст., значне місце посідають роботи В. В. Виноградова, Є. М. Ширяєва, В. Г. Адмоні, В. В. Щеуліна, М. І. Черемисиної, Т. А. Колосової, В. А. Бєлошапкової, В. І. Собінікової, Р. Д. Кузнецової, А. П. Загнітка та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасному мовознавстві бракує комплексних лінгвоісторіографічних праць, присвячених як поглядам того чи іншого лінгвіста на проблему паратаксису й гіпотаксису в складному реченні, так і зазначеній проблемі в цілому.

Мета статті. Метою розвідки є висвітлення поглядів граматистів щодо сурядності й підрядності складного речення в мовознавстві 70-х рр. XX ст. – початку XXI ст.

Виклад основного матеріалу. Проблему паратаксису й гіпотаксису із застосуванням функціонального підходу та комплексного аналізу досліджують у своїх працях С. В. Давнюк [2], Я. Г. Тестелець [5], О. Є. Пекеліс [3] та ін.

С. В. Давнюк уперше здійснила спробу комплексного дослідження складних конструкцій із сурядністю й підрядністю у функціональному

аспекті. Вивчення складних багатокомпонентних речень дало можливість уточнити значення терміна *складні конструкції з сурядністю й підрядністю* та визначити основні особливості їхньої структури.

Дослідниця зазначила, що складні конструкції з сурядністю й підрядністю – це окрема модель складних багатокомпонентних речень, що належить до полізв'язкових ускладнених конструкцій з провідним сурядним і допоміжним підрядним зв'язком, який виявляється в низці варіантів [2, с. 17].

С. В. Давнюк визначила такі властиві складним конструкціям із сурядністю й підрядністю конструктивні ознаки: наявність не менше трьох компонентів і двох сполучних засобів; провідний сурядний зв'язок, що виділяється на зовнішньому рівні членування, допоміжний підрядний зв'язок, що виділяється на внутрішньому рівні членування; багатомірність структури; поліваріативність конструкції, можливість предикативного ускладнення; складність семантико-синтаксичної структури й семантико-синтаксичних відношень.

Дослідниця, узявши за основу класифікацію семантико-синтаксичних відношень в елементарному складносурядному реченні І. Р. Вихованця, установила такі типи семантико-синтаксичних відношень зовнішнього рівня членування складних конструкцій із сурядністю й підрядністю: 1) двобічні темпоральні; 2) протиставні; 3) розділові; 4) зіставні; 5) причиново-наслідкові; 6) умовно-наслідкові.

Я. Г. Тестелець у праці «Вступ до загального синтаксису» (2001) досліджує клаузи: сурядність і підрядність. Клаузою вчений називав будь-яку групу, у тому числі й не предикативну, вершиною якої є дієслово, а при відсутності повнозначного дієслова – зв'язка або граматичний елемент, що має значення зв'язки.

Мовознавець відзначив, що клауза є рекурсивною фразовою категорією, тобто фактично може включати довільне число інших клауз. Клауза, яка включає хоч одну іншу клаузу, називається складною клаузою, або поліпредикативною конструкцією [5, с. 256].

Я. Г. Тестелець виокремлював такі критерії паратаксису й гіпотаксису:

1. Гніздування. Підрядна клауза може міститися всередині головної, тобто розташовуватися так, щоб частина головної клаузи була зліва, а інша частина – праворуч від підрядної клаузи. Таке розташування двох складових називається *гніздуванням*. Головна клауза не може бути лінійно вкладена всередину сентенційного сирконстанта, ні одна з сурядних клауз не може бути лінійно вкладена всередину іншої [там же, с. 259].

2. Обмеження на антецедент анафоричного займенника. Простий анафоричний займенник у функції підмета головної клаузи не може бути конферентним щодо актанту, у випадку, коли залежна клауза міститься за головною. Проте вчений відзначає низьку ефективність цього критерію. Тому що *катафора* є мало припустимою й при сурядності. Не всі визнають такі речення: пор. ***Старостин*** *давно предполагал, что обе семьи языков родственны, и в конце концов он доказал это та Он давно предполагал, что обе семьи языков родственны, и в конце концов* ***Старостин*** *доказал это* [там же, с. 261].

3. Вплив матричного дієслова. Якщо необхідно встановити, яка з двох клауз є підрядною, а яка – головною, іноді достатньо розмістити досліджувану поліпредикативну конструкцію в більш крупну клаузу (наприклад, у конструкцію з дієсловом, що вимагає сентенційного актанту).

4. Еліпсис. Правила еліптичного скорочення подібних частин клауз відрізняються для паратаксису й гіпотаксису, причому при підрядності допускаються менш різноманітні типи еліпсису, ніж при сурядності [там же, с. 262].

5. Позиція сполучника. Сурядний сполучник повинен лінійно розташуватися між сурядними елементами; підрядний сполучник не обов'язково міститься між головною й підрядною клаузою.

Н. П. Хватаєва дала визначення поняттю гіпотаксису в системі складного речення: «підрядний зв'язок у системі складного речення – це експліковані значення односторонніх екстралінгвістичних відношень, відрефлексованих тим, хто говорить, і виражених відповідно до граматичних норм побудови речення певної мови [6, с. 13].

У дослідженні вирішено завдання інвентаризації термінологічного апарату в галузі підрядного зв'язку й визначення парадигми засобів репрезентації підпорядкування через уточнення об'єму, змісту й співвідношення понять [там же, с. 14].

Дослідниця ввстановила, що «складнопідрядне речення – це складна синтаксична одиниця, яка містить не менше двох предикативних структур, поєднаних між собою відношеннями підрядності, основна характеристика яких – направленість від головного до підрядного» [там же, с. 17].

Н. П. Хватаєва вважає, що сполучникові засоби вираження гіпотаксису є єдиним явним експлікатором підрядності в реченні. Підрядний сполучник – частина мови, що експлікує відношення між двома простими реченнями в структурі складного за допомогою власної семантики й вимагає граматичних змін у вступному компоненті [там же, с. 18].

Дослідниця стверджувала, що будь-який сполучниковий засіб вираження підрядності має ім'я – структуру, значення – семантику й смисл – якість, що дозволяє йому виступати експлікатором гіпотаксису, наближеному до функціональності [там же, с. 19].

О. Є. Пекеліс своє дослідження «Сурядність і підрядність у контексті причинної семантики» (2009) присвятила пошуку змістових і формальних відмінностей між паратаксисом і гіпотаксисом у сфері поліпредикативних конструкцій з причинним зв'язком частин, а також виявленню особливостей сполучників зі значенням причини (тому що сполучник – основний засіб поліпредикативного зв'язку).

Дослідниця зазначала, що протипоставлення сурядного й підрядного зв'язку між елементарними реченнями (або клаузами), – одне з ключових у синтаксичних теоріях. Проте визначення сутності понять паратаксису й гіпотаксису – до цього часу залишається в значному ступені інтуїтивним» [3, с. 3].

О. Є. Пекеліс досліджувала російські та німецькі підрядні сполучники зі значенням причини. Автор зауважила, що препозитивне підрядне, якщо трактувати його з погляду мовленнєвого

сприйняття, є семантично неповним вираженням. На думку О. Є. Пекеліс, такий підхід до трактування виявився корисним для аналізу сполучників (дозволив пояснити залежність *презумптивно-ассертивного* статусу підрядного від позиції сполучника) [там же, с. 12].

Запропонована схема відобразила принципову відмінність гіпотактичної конструкції від паратактичної. О. Є. Пекеліс зазначила, що «йдеться про допустимість початкового положення сполучника в складнопідрядному реченні, на відміну від складносурядного» [там же].

Дослідниця наголошувала на тому, що «навіть у сфері одинарних сполучників запропонованим комунікативним принципом сурядності й підрядності сутність опозиції сентенційного паратаксису / гіпотаксису не вичерпується, вимагає подальшого вивчення» [там же, с. 16].

Новітні досягнення мовознавства, зокрема, становлення таких його фундаментальних напрямів, як когнітивні та прагмасемантичні механізми комунікативної трансформації мовних знаків в одиниці мовлення, зумовили той факт, що чільне місце посів когнітивно-дискурсивний підхід до вивчення й опису мови.

Зокрема, у когнітивному аспекті паратактичні й гіпотактичні конструкції досліджено в працях таких учених, як Г. Ф. Гаврилова (на матеріалі російської мови), О. І. Давидова (на матеріалі російської і французької мов), Н. М. Собчакова та О. А. Лимаренко (на матеріалі англійської мови) та ін.

У дослідженнях А. М. Приходько та М. Ю. Вороніної на відміну від багатьох теоретичних тверджень, сформульованих у мовознавстві, де паратаксис розглядається на підставі або суто формальних, або логіко-граматичних засад, первинним й основним предметом аналізу є понятійний зміст зазначеного синтаксичного явища. Уперше розкрито когнітивно-функціональний та комунікативно-прагматичний зміст паратаксису в сукупності мовних чинників.

А. М. Приходько в дослідженні «Складносурядне речення в сучасній німецькій мові: синтактика, семантика, прагматика» (2002) проведено комплексний аналіз паратаксису німецької мови в трьох лінгвістичних площинах – синтаксичній, семантичній і прагматичній. Розкрито когнітивно-функціональний та комунікативно-прагматичний зміст паратаксису в сукупності мовних чинників, які беруть участь у його творенні та практичній реалізації як важливого інформаційно-смислового компонента акту мовлення. Обґрунтовано змістову таксономію складносурядного речення на підставі казуальної та епістемічної опозицій, описано чотири когнітивно-семантичних типи складносурядного речення та доведено, що вони мають вигляд тернарно організованого фрейму [4, с. 17].

Ученим висвітлив логіко-семантичні класифікації складносурядного речення, проаналізовано співвідношення його конструктивних, логічних і семантичних ознак. Представив системну стратифікацію моделей складносурядного речення як готових зразків для втілення певних комунікативних інтенцій. Охарактеризував зіставний тип складносурядного речення в німецькій мові, установив інтегральні та диференціальні чинники продукування зіставних відношень, описав принципи мінімальної та оптимальної достатності зіставлення, а також обґрунтував доцільність виділення симетричних й асиметричних типів зіставних речень [там же].

А. М. Приходько розвинув теорію складних мовленнєвих актів, екстраполяція якої на досліджуваний об'єкт допомогла розкрити шляхи, способи та межі мовленнєвої взаємодії в різних комунікативних ситуаціях та інтерпретувати складносурядне речення як мовленнєву дію з багатоаспектним підґрунтям.

Дослідник зазначив, що «З погляду когнітивної семантики, традиційно виокремлювані семантико-синтаксичні типи складносурядного речення (копулятивні, протиставні, розділові, градаційні, каузальні) виявляються, з одного боку, співвіднесеними з логічними судженнями диз'юнкції (розділові) та імплікації (каузальні), а з іншого, – розчиненими в них. В останньому йдеться про копулятивність, протиставність, зіставність та ґрадаційність, які корелюють із кон'юнктивними висловлюваннями» [там же, с. 19].

Когнітивно-семантична специфіка складносурядного речення прямо співвіднесена з особливостями його функціонування в мовленні, де воно виступає засобом аранжування складних мовленнєвих актів – композитних і комплексних.

Когнітивно-дискурсивний потенціал паратактично оформлених композитних мовленнєвих актів визначається тим, що суб'єкт пізнання й суб'єкт мовлення в одній особі, сприймаючи інформацію, яка надходить або виходить із його епістемічного світу, здійснює її оцінку з погляду істинності (знання, опінія, незнання) та раціональності (розуміння, віра, усвідомлення, нерозуміння).

Проведена А. М. Вороніною класифікація складносурядних речень французької мови в аспекті цільової настанови та аналіз смислових відношень між їхніми предикативними частинами дозволили виявити потенційно однозначні моделі складносурядного речення з відношеннями смислової рівноправності або залежності, а також багатозначні моделі з обома видами цих відношень. На підставі різних взаємовідношень між предикативними частинами складносурядні речення розподіляються на прості й складні мовленнєві акти [1, с. 52].

Класифікація складносурядного речення в аспекті комунікативної цільової настанови дозволила виявити зміст смислових відношень між предикативними частинами складного висловлення, що є характерним як для типових моделей, так і для відповідних мовленнєвих реалізацій [там же, с. 53].

Дослідниця вказувала, що аналіз різних типів складносурядних речень французької мови, які поєднують у своєму складі різноманітні за комунікативною спрямованістю цільові настанови (розповідні, питальні, спонукальні), підтверджує висловлене припущення про те, що при збереженні структурної рівноправності смислові відношення між предикативними частинами складносурядних речень можуть бути рівноправними або залежними.

Розповідні та розповідно-питальні моделі складносурядних речень належать за своєю структурною організацією до категорії суряд-

ності, але передають як відношення смислової рівноправності, так і залежності між предикативними частинами, і утворюють зону перетину між моделями ядра та периферії поля. Узагальнені моделі складносурядного речення – це однозначні структури (за синтаксичною організацією) та однозначні або потенційно багатозначні (за смисловими відношеннями).

Відповідність/невідповідність синтаксичної структури та смислових відношень між предикативними частинами складносурядного речення французької мови визначає своєрідність їх актуального членування. Складносурядні речення із відношеннями смислової рівноправності характеризуються незалежним актуальним членуванням предикативних частин. За наявності смислової залежності між предикативними частинами складносурядного речення актуальне членування реалізується в межах усього складного речення.

Висновки і пропозиції. Аналіз досліджень учених дозволяє зробити висновки про ефективність системного та функціонального підходів до вивчення паратаксису з погляду взаємодії синтаксису, семантики й прагматики, що можуть бути використаними й під час розгляду інших типів складних речень. Викладений матеріал відкриває перспективи вивчення складносурядного та складнопідрядного речень в різних видах дискурсу.

Список літератури:

1. Вороніна М. Ю. Складносурядні речення як мовленнєві акти в сучасній французькій мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.05 «Романські мови» / М. Ю. Вороніна. – К., 2008. – 20 с.
2. Давнюк С. В. Складні конструкції з сурядністю й підрядністю в сучасній українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / С. В. Давнюк. – К., 2001. – 20 с.
3. Пекелис О. Е. Сочинение и подчинение в контексте причинной семантики: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / О. Е. Пекелис. – М., 2009. – 257 с.
4. Приходько А. М. Складносурядне речення в сучасній німецькій мові: синтактика, семантика, прагматика: автореф. дис. ... докт. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / А. М. Приходько. – К., 2002. – 35 с.
5. Тестелец Я. Г. Введение в общий синтаксис / Яков Георгиевич Тестелец. – М.: Российск. гос. гуманит. ун-т, 2001. – 800 с.
6. Хватаева Н. П. Особенности формирования системы средств подчинительной связи в диахронии: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / Н. П. Хватаева. – Ижевск, 2009. – 27 с.

Николайчук А.С., Жукова М.Ю.
Донбасский государственный педагогический университет

ИЗУЧЕНИЕ СОЧИНЕНИЯ И ПОДЧИНЕНИЯ В ЯЗЫКОЗНАНИИ 70-Х ГОДОВ XX ВЕКА – XXI ВЕК

Аннотация
Статья посвящена исследованию лингвистических концепций про паратаксис и гипотаксис сложного предложения в языкознании 70-х гг. XX в. – XXI в. Детально проанализована теория сложных речевых актов (А. М. Приходько). Рассмотрены некоторые вопросы классификации когнитивно-семантических типов сложносочиненного предложения. Проанализированы работы лингвистов, в которых исследовано проблему сочинения и подчинения в рамках функционального подхода и комплексного анализа (С. В. Давнюк, Я. Г. Тестелец, О. Е. Пекелис и др.).

Ключевые слова: паратаксис, гипотаксис, сложное предложение, когнитивно-дискурсивный и функциональный аспект.

Nikolaichuk A.S., Zhukova M.K.
Donbas State Teachers' Training University

THE STUDY OF COORDINATION AND SUBORDINATION IN LINGUISTICS OF 70s OF THE XXTH CENTURY – THE BEGINNING OF THE XXIST CENTURY

Summary
The article is devoted to the study of linguistic concepts of parataxis and hypotaxis of the complex sentence in linguistics of 70s of the XXth century – the beginning of the XXIst century. The theory of complex speech acts of A. M. Pryhodko is closely analyzed. Some questions as for the classification of cognitive and semantic types of the compound sentence are elucidated. Linguists' works connected with the problem of coordination and subordination within the functional approach and complex analysis are analyzed (S. V. Davnjuk, Ya. G. Testelets, O. Ye. Pekelis and others).

Keywords: parataxis, hypotaxis, complex sentence, cognitive and discursive aspects, functional aspect.

УДК 821.111

ПОЭТИКА ПСИХОЛОГИЗМА АНИМАЛИСЧЕСКИХ ОБРАЗОВ В БАСНЯХ ЖАН ДЕ ЛАФОНТЕНА

Пелюстка М.И.
психолог-консультант

В статье изучается психологическое понимание анималистических образов в басне Жан де Лафонтена. Автором статьи проведен теоретический анализ последних публикаций по теме данного исследования. Автором статьи раскрыта поэтика психологизма анималистических образов в баснях Жан де Лафонтена.
Ключевые слова: басня, олицетворение, мудрость, анималистические образы, психологизм, экзоп.

Постановка проблемы. Вокруг фигуры Жан де Лафонтена не утихают научные дискуссии о пути и творчества баснеписца. Это неизбежно, ведь писатель стал одной из ключевых персоналий начала XVII века как в литературном, так и в общественной жизни нашего народа. Актуализированный писатель и в современном литературоведческом дискурсе – осмысливается его басня. Сейчас пришло время глубокого постижения поэтики его произведений, которые, несомненно, является важными в развитии зарубежной литературы в эпоху перемен.

Басня – один из старейших литературных жанров, дошедший до наших дней не только как замечательный образец древних литератур, но и как продуктивная модель современного литературного творчества. К числу наиболее известных баснописцев древности относятся греческие авторы Эзоп и Бабрий, римский – Федр, индийский – Бидпай и некоторые другие. Классическая эзопова басня представляла собой аполог – аллегорическое повествование в прозе, первая часть которого давала сжатое описание ситуации, а вторая – общий вывод, мораль. Басни интернациональны. Сюжеты их сходны. Однако каждый народ вносит свое, оригинальное, своеобразное в изложение басенного сюжета.

Политические басни Лафонтена отнюдь не безобидны. Они достаточно язвительны и обнаруживают его демократические симпатии. Приведем басню «Звери во время чумы». Чума косила зверей. Лев собрал совет. «Друзья, – обратился он к ним, – небо разгневалось на нас. Боги ждут искупительной жертвы. Поищем самого виновного среди нас и предадим его казни, авось смилостивятся боги. Басни Лафонтена народны по своему легкому, изящному юмору, столь свойственному французскому народу, по здравому народному смыслу, вложенному в них, но они и изысканны, галантны и салонны. Вот как, например, рассуждает лиса в басне «Волк и Лиса» (лиса сидит в ведре на дне колодца, куда она неразумно опустилась, ища какой-нибудь поживы, и теперь уговаривает волка занять ее место, ибо она-де никак не может доесть находившийся там сыр): «Приятель, я хочу вас попотчевать, вы видите сей предмет? Это особый сыр. Бог Фавн его приготовил. Корова Ио дала свое молоко, даже у Юпитера, и будь он даже болен, разыгрался бы аппетит на это блюдо». Как видим, лиса весьма учена, очевидно, не менее ее осведомлен в античной мифологии и волк, раз лиса обратилась к нему с подобными литературными реминисценциями. В баснях Лафонтена мы найдем литературные имена. Имена мольеровского Тартюфа и средневекового адвоката Пателена уже используются здесь в качестве общеизвестных нарицательных имен. «Кот и Лис, как два маленьких святых, отправились в паломничество. То были два тартюфа, два архипателена, Две проныры...» – так начинается басня «Кот и Лис».

Анализ последних исследований и публикаций. Басни Лафонтена написаны в большинстве случаев вольным стихом; в XVII веке сам по себе стихотворный характер этого жанра приветствовался не всеми – басня воспринималась прежде всего как назидание. Также он усложнил отношение между сюжетной частью и моралью. К числу наиболее известных баснописцев древности относятся греческие авторы Эзоп и Бабрий, римский – Федр, индийский – Бидпай и некоторые другие. Классическая эзопова басня представляла собой аполог – аллегорическое повествование в прозе, первая часть которого давала сжатое описание ситуации, а вторая – общий вывод, мораль.

Л.С. Выготский, говоря о развитии басенного жанра, отмечает, что дидактическая и описательная части басни, часто боролись друг с другом: византийская традиция сделала выбор в пользу морально-дидактического начала, а латинская, напротив, пошла по пути поэтизации и усиления эстетического значения басни [1, с. 116]. Последнее направление связано с творчеством французского писателя Жана Лафонтена, который сделал басню тем, чем она является в нашем представлении сегодня: жанром сатирической поэзии, небольшим, преимущественно стихотворным произведением, аллегорически изображающем человеческие поступки и социальные отношения [2, с. 57]. Басня трансформирует реальность, используя аллегорию, в основе которой лежит эмблематический код (образы животных, растений, явлений природы, предметов или людей). Элементы кода – это «условные фигуры» (термин Л.С. Выготского), «удобные» для данной культуры объекты персонификации качества или способа действия [3, с. 55]. Мораль басни дает расшифровку значения условных образов. Новаторство басен Лафонтена и Крылова заключалось в том, что мораль не только подводит итог басенному сюжету, но плавно входит в сам рассказ, частично декодируя аллегорию и подготавливая вывод: дидактическое воздействие становится более опосредованным и неоднозначным.

К способам его осуществления можно отнести такие общие для двух авторов параметры сти-

ля, как вариативность языка и тона изложения; присутствие остроумного и лукавого рассказчика; психологизм персонажей; драматургию сюжетной «постановки» [4, с. 212-217].

Л.С. Выготский, исследуя специфику восприятия моральной установки басен Лафонтена и Крылова, отмечает возникающий у читателя эффект двойственности, смыслового и аффективного противоречия [1, с. 149-182]. Сопоставительный анализ французской и русской басен о цикаде (стрекозе) и муравье, проведенный В.Г. Гаком, подтверждает это положение: «оба варианта, осуждая непредусмотрительность или безделие, вместе с тем осуждают и отсутствие милосердия» [3, с. 62]. Двойственность проявляется в логике движения сюжета (Ягненок отклоняет все обвинения Волка, но оказывается виновен и приговорен) и в языке, например, в плане стилистики грамматических значений (в словах Демьяна: «ешь до дна!» глагол реализует одновременно две функции императива – приглашение и приказ) [1, с. 149-182].

Выделение нерешенных раннее частей общей проблемы заключаются в том, что в указанных научных трудах мы не находим ответы на вопросы поэтики психологизма анималистических образов в баснях Жан де Лафонтена.

Цель статьи: на основе теоретического анализа научной литературы раскрыть поэтику психологизма анималистических образов в баснях Жан де Лафонтена.

Изложение основного материала. Лафонтен – новатор в области стихосложения. Богатству и особому колориту языка соответствует разнообразие ритмики басен. Изменение ритмов обусловлено движением авторской мысли, отвечает ее поворотам, подчиненным содержательной стороне произведения. Особенности басен Лафонтена. Сюжеты басен Лафонтена в основном общие, большинство из них берут свое начало от прозаических басен полулегендарного греческого баснописца Эзопа Политические басни отнюдь не безобидны. Они достаточно язвительные и в них ощутимые демократические симпатии.

Басни Лафонтена чрезвычайно разнообразны по тематике: одни из них поднимают важнейшие философские проблемы («Желудь и Тыква», «Зверь на Луне», «Павлин, который жалуется Юноне»), вторые дают картину общественной морали, политической жизни современного Л. общества («Львиный Указ», «Чума среди зверей», «Крыса и Слон»), третьи изображают разные человеческие слабости и недостатки («Кот и Старая Крыса», «Ничего лишнего», «Дуб и Камыш»).

В баснях отобразилось вольнодумство Лафонтена, выражалось его политическое свободомыслие. Новаторство Лафонтена в разработке жанра басни заключается, в частности, в ее демократизации. Лафонтен вводит в басню нового героя – человека из народа. Писатель оценивает изображаемые им события с точки зрения простого человека-труженика. Народность и демократизм басенного творчества Лафонтена ощутимы и в острой критике абсолютистского государства. Лафонтен не только углубил содержание басни, добавив ей философского или политического характера, но и проявил заботу о совершенстве формы. Под пером французского поэта басня стала легкой и утонченной.

Отточенность художественной формы, новой для этого жанра, достигалась с помощью разных художественных приемов: свободной композицией, стихотворной формой, введением авторских отступлений, широким использованием диалогов, языковых характеристик, контраста.

Структура басен Лафонтена отличается ясностью, простотой и точностью. Как отмечал французский ученый XIX ст. И. Тен, басни Лафонтена напоминают драму: в них есть экспозиция, завязка, кульминация и развязка, есть диалогические отрывки и присущие для драматургии описание характеров через их поступки и язык. Язык басен – живой, разговорный, народный. Поэт использует характерные для просторечного языка повороты и интонации.

Басни Жан де Лафонтена показывают читателю позитивное развитие познавательных и эмоционально-волевых процессов, психического состояния, развитие коэффициента эмоционального интеллекта и творческого мышления, формирование не зависимой личностной позиции у читателя. В понимании автором статьи Жан де Лафонтен в баснях создал анималистические образы для понимания читателем своих чувств, умение разбираться в людях и не поддаваться влиянию властных и не честных людей.

В понимании автора статьи ***Образ Льва*** олицетворяет властного и хитрого человека находящийся на руководящей должности, который обводит всех вокруг пальца, используя простых людей, которые склонны к внушаемости, зависимости только от других, запрещая им сформировать свою позицию, применяя простых людей, как свой инструмент действий. В нашем понимании автор этой басни при создании этом образа, хочет показать властного и не честного человека, который принуждает выполнять не честные приказы, по поводу других людей для корыстных целей, ориентируя людей на свое мнение, что бы быть иметь власть над действиями других. Отрывок из басни «Львиный указ»

«Такое-то число и год,
По силе данного веленья,
Рогатый крупный, мелкий скот
Имеет изгнан быть из львиного владенья,
И должен выходить тотчас».
Такой от Льва зверям объявлен был указ»
(Эзоп, пер. И.И. Хемницера).

В этом разговорном выражении в понимании автора статьи Жан де Лафонтен показывает озлобленную, властную, не честную личность, которая использует простых не образованных людях, для своих корыстных целей.

В понимании автором статьи таких Образов как: ***Рогатого крупнного, мелкого скота, Козла, Барана, Оленя и Вола*** олицетворяют людей, которые оказались во власти властного и не честного человека, идя на поводу властного человека. В личности таких людей доминирует зависимость от мнения других людей, не развито умение оценивать свои возможности, идя на различные манипуляции. Отрывок из басни «Львиный указ»:

«И все повиновались:
Отправился Козел, Бараны в путь сбирались,
Олень и Вол, и все рогатые скоты»
(Эзоп, пер. И.И. Хемницера).

В этом в разговорном выражении в понимании автора статьи Жан де Лафонтен показывает личностей для, которых характерна зависимость от чужого мнения, которые не могут анализировать свои действия, формировать своё мнение, прислушиваясь к мнению властного человека.

В понимании автором статьи образ ***Волка*** олицетворяет эгоистическую, злобную, хитрую не благодарную, антисоциальную личность, которая способна идти на коварные действия, методом обмана других людей и убийства. Волк является персонажем многих басен Лафонтена. Это злобное существо, неблагодарное, подчинённое инстинкту голода. Вечно голодный волк, который «евши, никогда костей не разбирает». В басне «Волк и Журавль» Волк позволяет Журавлю вытащить у себя из горла кость, которая там застряла, однако в ответ на просьбу о награде объявляет, что такой наградой для Журавля является уже то, что он его не съел.

Присущая Волку логика запечатлена в словах:

«Ты виноват уж тем, что хочется мне кушать» – эта строка звучит в басне «Волк и Ягнёнок» (Эзоп, пер. И. А. Крылова).

Даже когда Волку улыбается удача, и он может овладеть добычей ненасытного охотника – подстреленным лосем, оленем, кабаном, жадность губит его. Пока он ловит пролетавшую куропатку, его насмерть запарывает раненый кабан. Радуясь богатой добыче, жадный волк собирается начать трапезу с жёсткой тетивы лука. Однако из него срывается стрела, насмерть поражая его. Часто Волк глуп. Голодный Волк решает обмануть коня и объявляет себя Лекарем. Конь жалуется на больное копыто, и когда Волк приближается, больно бьёт его («Лошадь и Волк», Эзоп, пер. Жукова).

В понимании автором статьи ***Образ Кота*** олицетворяет гибкого, хитрого, изобретательного, настойчивого человека в войне с не честными людьми, обладающий железной хваткой, развитой способностью думать логически о принятии правильного решения. Образ Кота воплощает изобретательность и настойчивость в войне с крысами и мышами. Внешне мягкий и кроткий, Кот обладает железной хваткой и сноровкой. Кот в баснях Лафонтена похож своей находчивостью на Кота – персонажа народных сказок. Гибкость и мягкость пластики Кота отражены в басне «Петух, Кот и Мышонок». В борьбе с крысами Кот идёт на самые разные хитрости.

В басне «Кот и Старая Крыса» «кот – гроза мышей» отличается «силой и кровожадностью», а также коварством и хитростью. Ему случается в отдельных произведениях быть даже более хитрым и изворотливым, чем Лис («Кот и Лисица»).

В понимании автором статьи ***Образ Зайца*** олицетворяет трусливого человека, у которого доминирует страх быть не признанным социальным окружением, у которого выступает неопределенность в выборе. Автор хочет передать, что этот образ напоминает человека, который попал в сложную ситуацию при принятии решения, имеет не устойчивую позицию, ощущая при этом страх, тревогу, грусть, дискомфорт.

Из басни «Львиный указ»
«(Трусливый Зайчик так Лисице отзывался,
А сам совался И метался)»
«Ахти! Зачем я здесь остался?
Я видел тень ушей моих;
Боюсь, сочтут рогами их.
Опаснейшими их рогами обнесут»
(Эзоп, пер. И.И. Хемницера).

В этом разговорном выражении в понимании автора статьи Жан де Лафонтен показывает личностей, для которых характерна зависимость, неопределенность, инфантильность, страх, тревожность и боязнь властных людей, которые не могут принимать решения без помощи других.

Лис (в рус. вар. Лисица, Лиса) – персонаж многих басен Лафонтена, образ, заимствованный из басен Эзопа и животного эпоса. Это осторожное, хитрое, льстивое существо, которое подчас одерживает победы над недалеким, простодушным зверьем, но зачастую попадает в сети собственного коварства. Лисицы удается добыть лестью сыр.

В морали басни слышится авторская безутешность в том, что бесполезно говорить миру о гнусности лести. Он и сам понимает, что лесть может привести и к успеху.

Образ Лисицы олицетворяет честного, мудрого, настойчивого и решительного, не зависимого человека, который сам решает как ему жить и что делать, творческого человека, который умеет слушать и анализировать людей и сложившеюся ситуацию со стороны, давая ключ решения для инфантильного, и не уверенного человека, который не может самостоятельно найти выход из трудной ситуации.

Из басни «Львиный указ» мы взяли разговорное выражение, которое показало мудрость образа Лисицы.

«И Заяц по следам вдогонку их.
«А ты, Косой, куды?» – Кричит ему Лиса.
«Ах, кумушка, беда!»
(Эзоп, пер. И.И. Хемницера).

В этом разговорном выражении в понимании автора статьи Жан де Лафонтен показывает Лисицы, которые являются сигналом, предупреждения об опасности властного человека для простого человека.

«Ума в тебе, Косой, не стало: это уши!
– Лисица говорит.

В этом отрывке автором этой басни показаны олицетворение мудрости слов образа Лисицы, которые указывают на недостатки личности читателя.

«– Рогами назовут,
Пойдут и уши тпруши!»
(Эзоп, пер. И.И. Хемницера).

В этом разговорном выражении в понимании автора статьи Жан де Лафонтен показывает в этой басни олицетворение, которое говорит о том, что если прикажут выполнять приказ людям, которые не умеют думать, они послушают властного человека и пойдут за этим человеком, как и другие люди.

Изучение баснен Жан Де Лафонтена помогают развивать читателю эмоциональный интеллект, творческие способности, умение самостоятельно находить выход из ситуации, способность самостоятельно интерпретировать олицетворение мягким и безболезненным путём, которое помогает развить умение разбираться в людях. Развитие этих психологических качеств у читателя приводит к формированию независимой позиции у читателя.

Выводы. Основными выводами статьи есть то, что на основе теоретического анализа научно-методической литературы раскрыта поэтика психологизма в баснях Жан де Лафонтена.

В целом Жан де Лафонтену удалось показать читателю жизненный урок, переживания анималистических образов мягким и безболезненным путем.

Контакт с читателем устанавливается с помощью поучительной интонацией, олицетворения, определенных и не определенных артиклей которые вводят читателя в размышление.

Список литературы:

1. Выготский Л.С. Психология искусства. 3-е изд. / Л.С. Выготский Москва: Искусство, 1986. 573 с.
2. Лукасик В.Ю. Жан де Лафонтен // История зарубежной литературы XVII века // Лукасик В.Ю. – Москва: Высшая школа. – 2005. С. 170-183.
3. Lagarde A., Michard L. XVII-e siиcle. Les grands auteurs franзais. Anthologie et histoire littйraire. P.: Bordas, 2002. 448 с.

Пелюстка М.І.
психолог-консультант

ПОЕТИКА ПСИХОЛОГІЗМУ АНІМАЛІСТИЧНИХ ОБРАЗІВ У БАЙКАХ ЖАН ДЕ ЛАФОНТЕНА

Анотація
У статті вивчається психологічне розуміння анімалістичних образів у байці Жан де Лафонтена. Автором статті проведено теоретичний аналіз останніх наукових публікацій з теми данного дослідження. Автором статті розкрита поетика психологізму анімалістичних образів у байках Жан де Лафонтена.
Ключові слова: байка, оусоблення, мудрість, анімалістичні образи, психологізм, екзоп.

Pelyustka M.I.
Consultant-psychologist

POETICS OF THE PSYCHOLOGY OF ANIMALISTIC IMAGES IN THE FABLES OF JEAN DE LAFONTAINE

Summary
The article examines the psychological understanding of animalistic images in the fable of Jean de Lafontaine. The author of the article made a theoretical analysis of the latest scientific publications on the topic of this study. The author of the article reveals the poetics of the psychology of animalistic images in the fables of Jean de Lafontaine.
Keywords: fable, impersonation, wisdom, animalistic images, psychologism, exop.

УДК 81'37:811.161.2

ЛІНГВОПОЕТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АЛЮЗІЙНИХ ОДИНИЦЬ У ФУНКЦІЇ ОЧУДНЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТІВ УКРАЇНСЬКОГО МОДЕРНОГО ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ)

Петрина Х.В.
Прикарпатський національний імені Василя Стефаника

Статтю присвячено аналізу лінгвопоетичних, лінгвокогнітивних та прагматичних параметрів алюзії у функції очуднення. Когнітивний дисонанс і семантичні аномалії кваліфіковано як основні критерії функції очуднення. Схарактеризовано прийоми й моделі актуалізації ефекту очуднення в художньому тексті через залучення алюзій. Функцію очуднення визначено як умову моделювання художньої дійсності твору й як ознаку індивідуально-авторського стилю. Проаналізовано вплив прийому очуднення на семантику тексту та його синергетику загалом.

Ключові слова: алюзія, лінгвопоетичний потенціал, функція очуднення, ефект очуднення, когнітивний дисонанс, текст.

Постановка проблеми. Поліпарадигматичний вимір лінгвопоетики охоплює різні сфери текстотворення з орієнтацією на мовноестетичні засоби [8, с. 22], серед яких науковці виокремлюють феномен очуднення, яке кваліфіковано як художньо-образний прийом, за допомогою якого письменник відкриває читачеві нові якості зображуваного предмета, показуючи його в незвичному аспекті чи освітленні; як систему нетрадиційних художніх засобів, що використовуються автором з метою загострення уваги та емоцій читача до зображуваного сюжету, явища чи образу [14, с. 48].

Свого часу вивченням явища очуднення та засобами його творення займались В.Б. Школовський, Л.І. Бєлєхова, Д.М. Бузаджи, Ю.А. Купчишина, М.П. Новикова, які акцентували на таких стилістичних засобах творення ефекту очуднення як метафора, гіпербола, оксюморон тощо.

Мало дослідженою залишається проблема реалізації очуднення з позицій теорії інтертекстуальності, а саме – крізь призму алюзійних одиниць. При дослідженні функційного навантаження алюзій, їхній лінгвопоетичний потенціал у функції очуднення залишається мало охопленим увагою науковців.

Мета статті – проаналізувати способи й особливості активації лінгвопоетичного потенціалу алюзій у функції очуднення у текстах українського модерного художнього дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Образність, як домінантна властивість художнього твору завжди знаходиться у центрі уваги досліджень з поетики художнього тексту [1; 13]. Щодо художності українського модерного дискурсу, можемо констатувати орієнтацію на ускладнене метафоризоване, вибудуване на тлі інтеркультурних перегуків, поетичне мовлення та інтелектуалізацію його викладу. В цьому сенсі привертають увагу пошуки модерними поетами нових прийомів художнього мовомислення, що визначають не лише як «гру без правил», «карнавалізацію», «метафізику масок», «буфонаду», а й як прийнятну ними систему закономірностей побудови тексту, що трансформуються в суцільні поетичні парадигми з частково зашифрованим смислом [9].

З такого приводу Н.В. Кондратенко зазначає, що для постмодерного українського дискурсу характерне перенасичення тексту алюзіями, образами, власними іменами, які набувають певних змін, що спричинює іронічний, ігровий ефект [7, с. 60].

Вербальні маніпуляції, контекстна завуальованість вибудовують семантично ускладнений простір тексту, позначений, нерідко, внутрішньо алюзійними орієнтирами. Залучення алюзійних включень через лексичні одиниці, несумісні, антонімічні за семантичною конвергенцією, передбачає творення нестандартних образів, їх смислову «переорієнтацію» та нові смислові інтерпретації, увиразнює образи, наділяє їх незвичними конотаціями й бачиться як реалізація лінгвопоетичного потенціалу алюзій у функції очуднення.

Властивість алюзій реалізовувати лінгвопоетичний потенціал у функції очуднення може бути пояснена їх нестандартною, поза традиційною актуалізацією семантики, тобто здатністю переходити із одного смислового поля в інше.

Якщо розглядати алюзійні одиниці за М.В. Воробйовою як трьохкомпонентні структури, які включають три складові: 1) значення мовних одиниць незалежно від контексту (словникове значення); 2) зміст алюзивних засобів, який вони набувають в тексті-джерелі; 3) зміст алюзивних засобів, які вони набувають в тексті-реципієнті [4, с. 92], то можна дійти висновку, що функція очуднення алюзій може активуватися у тексті-реципієнті за рахунок набуття нового алюзійного змісту внаслідок зв'язків алюзійної одиниці й елементів контекстного середовища: алюзія, вливаючись у контекст, порушує категоріальні межі значення, нашаровує нові смислові показники, нерідко семантично неузгодженні, алогічні, суперечливі, а прийом очуднення, власне, й має на меті вивести річ з автоматизму сприйняття, його сутність – це протиріччя, логічне суперечення, заперечення стереотипності, чого можна досягнути за рахунок семантичної гнучкості алюзій та їх здатності до смислової конвергенції.

В.І. Кононенко зауважує, що сприймаючи художній текст як лінгвокультурологічне явище, усвідомлюємо ті значення слів, які пропонує конкретика мовленнєвого оточення, причому не обов'язково одне з тих, які містяться в тлумачному словнику, принаймні воно може отримувати додаткові конотації, викликані асоціативно-оцінними нашаруваннями, алюзійними підтекстами

тощо [9]. Такі вербальні й семантичні операції, які порушують певні сформульовані правила мовної або текстової одиниці й відхід від закономірностей у лінгвістиці традиційно прийнято вважати аномальними явищами [2, с. 437; 3, с. 6]. За таких умов, основними критеріями очуднення як однієї із функцій алюзій вважаємо когнітивний дисонанс й семантичні аномалії алюзій. Когнітивний дисонанс кваліфікуємо як інтелектуальний конфлікт, що виникає при зіткненні традиційно усталеної думки і уявлення з суперечливою новою інформацією [10, с. 5-6]. Під семантичними аномаліями алюзій розуміємо інновації, що порушують систему сталих нормативних значень, інтерпретація яких виходить за усталені попереднім досвідом гіпотетичного адресата межі.

Приміром у тексті *І Матір Божа в зимових гетрах, курячи люльку, гріючи нерви, палила багаття на площах гетто, розігріваючи дешеві консерви* (С. Жадан) функція очуднення активується через когнітивний дисонанс внаслідок поєднання алюзійного імені *Матір Божа* з конструкціями *зимові гетри, курити люльку, палити багаття, дешеві консерви*, що зумовлюють інтелектуальний конфлікт. Таке алогічне зіткнення віддалених смислів спричинює суперечливе сприйняття інформації реципієнтом. Святість, непорочність, духовність поєднано з буденністю, гріховністю через залучення конструкцій *Матір Божа+гетри+люлька*, семантика яких зумовлює відхід алюзійної одиниці від первинного значення, що активує функцію очуднення. Ймовірно автор хоче показати наближення божественного до людини, його всюди сутність, а можливо акцентувати на абсурдності світу, неприйнятності його «моральних» норм.

Прикладом семантичних аномалій постає алюзійний образ *святі з паперовими німбами* у тексті *і тоді, коли на чортопільскій ратуші вибило дванадцяту все почалось. З боку колишньої вулиці Сакраменток сунула грандіозна процесія перебранців…і от вони уже йдуть повз нас, сурмлячи в сурми й ріжки…їх ціле море в масках і з розмальованими фізіями. То були Святі з паперовими німбами, Гетьмани, Ченці… Лемент і гуркіт вони зчинили неймовірний…* (Ю. Адрухович) й вибудовує ланцюг асоціатів, на основі зближення несхожості компонентів та їх антиномій:Автор руйнує архетип святого принципом побудови алогічності семантичних значень *святий + паперовий німб* (поєднання семантично непоєднуваного), формуючи смислове поле асоціатів: *речовина (в певній мірі м'яка), здатність до деформацій, легкість знищення.* Асоціативне тло накладає відбиток на первинне значення німба: німб – сяйво, намальоване у формі круга навколо голови або над головою (на іконах, картинах релігійного змісту та ін.), як символ святості [СУМ, т. 5, с. 424]. Ядрова сема цього поняття (в межах словникової статті) – святість – актуалізується також і в тексті. Контекст не дозволяє опустити взаємозв'язок компонентів *німб* і *паперовий.* Мабуть, невипадково автор обирає матеріалом для німба папір, паперовість постає як атрибутивний елемент цієї лексичної одиниці, що виконує оцінно-характеризувальну функцію, та залучивши асоціати, формує ознаки німба і святого, а отже і образ загалом: *паперовий (нестійкість, гнучкість, зміна форми) + німб (святість) + святий (чистота, зв'язок з божественною силою).* Внаслідок такого зв'язку актуалізується новий смисл лексеми у функції очуднення: *нетривала, непостійна святість.* Вдягаючи на святого німб з паперу, автор наділяє його хиткістю віри та фальшивістю поглядів на пріоритетні цінності людини. В образі паперового німба реалізовується конотація іронії над «модерною праведністю». С.Я. Єрмоленко відзначає з подібного приводу: що такий «новий» для сучасної лінгвокультурології метод, який доповнює метод слова і речі методом індивідуальної рефлексії над словом [6, с. 11].

Визначаючи явище очуднення як інваріант мовної образності, науковці зазначають, що воно може бути реалізоване на всіх рівнях тексту: семантичному, синтаксичному та прагматичному, що дозволяє об'єднати всі тропи і фігури в єдине ціле, як незвичне, дивне сприйняття дійсності [14, с. 17-18].

Якщо ж говорити про реалізацію функції очуднення алюзійними одиницями (АО) то вона доволі часто, може бути активована через такі моделі:

АО+семантично-протиставний/ антонімічний епітет. Розглянемо текст *Парад дешевих Афродит тебе не скине із цариці, ти не балетна танцівниця…* (М. Матіос). Очуднене функціонування імені можна пояснити його взаємодією із компонентом дешевий, що має наслідком переміщення диференційних сем '*унікальність*', '*піднесеність*', '*божественність*' у постпозицію та збереження семи 'краса' як активного смислового показника. Отже, епітет функціонує як протиставний, антонімічний компонент, що експлікує вторинне незвичне, поза традиційне значення алюзійного імені: *Афродити – дешева краса, буденність.* Простежуємо, що алюзійне ім'я поєднує хибне й істинне, і «так»і «ні», а заперечувальний компонент посилює значення оніма [13, с. 29], увиразнюючи його через функцію очуднення.

Сполучення АО з протилежними значеннями в спільному образі (семантична конвергенція антонімічно віддалених смислів): так, скажімо в тексті Ю. Іздрика *Є такий світ де ім'я твоє – синонім пекла і раю…* спостерігаємо відтворення полівалентної та семантично ускладненої парадигм образу через залучення алюзійних одиниць *пекло/рай.* У дефінітивному плані пекло – це місце під землею, куди потрапляють душі померлих грішників для вічних мук; нестерпні, жахливі умови, обставини [СУМ, т. 6, с. 111]; рай – місце, де блаженствують праведники після смерті; красива, благодатна місцевість [СУМ, т. 7, с. 441]. Контрастивні відношення імпліцитних асоціативно прирощених смислових дескриптивів *рай – блаженність, щастя, радість, благодать, вічність, любов, світло; пекло – плач, біль, страждання, печаль, скорбота, муки, гріх, морок* формують амбівалентний образ героя/героїні. Дуальна сутність імені ім'я = пекло (морок, сум) / ім'я = рай (непорочність, щастя) посилює експресивність та, певною мірою, трагічність образу, характеризує невизначеність людської сутності. Залучення семантично різнопластових, антонімічних алюзійних одиниць здавалося б мали виключати значення одні одних, проте спостерігаємо контрастне увиразнення й художнє висвітлення сутності образу, сповнення динамізмом.

Синтаксичне неузгодження АО та контекстного компонента. Проаналізуємо: *Із твоїх молитов я сплету колискову – / хай спочине цей світ, / хай хоч трохи поспить, / хай почнеться все знов з обережного слова, / і за мить до кінця / хай зупиниться мить…/*. Виокремлюємо суперечливе поєднання номінативних одиниць з предикатами: *світ + спочити; світ + спати; мить + зупинятись*. Лексеми світ, мить піддано метафоричному осмисленню, «оживлення» яких зумовлене наділенням їх фізичними діями, що виражаються предикатами *спати, спочити, зупинитись*. Залучення епітета *обережний* в сполуку *обережне слово* кваліфікується як аксіологічна ознака лексеми, що вказує на ототожнення з божественним. Нетрадиційні позанормові вербально-смислові моделі викликають асоціативні паралелі, проектуючись в площині алюзійності. Порівняємо: *Хай почнеться все знов з обережного слова* (текст-реципієнт) / *Спочатку було слово* (текст-джерело) [11, с. 5]; *І за мить до кінця хай зупиниться мить* (текст-реципієнт) / *Спинися мить – прекрасна ти* (текст-джерело) [5]. Такий різнопластовий алюзійний колаж залучається автором як засіб увиразнення, збагачення експресивності та, в певній мірі, інтимізації художньої дійсності, що підсилює очуднену лінгвопоетикальну спрямованість алюзійних включень.

Морфологічні варіації в структурі АО: *Орися Степанівна відкрила мої страждання молодої вертерки випадково* (І. Карпа). Автор апелює до роману німецького письменника Й.В. Ґете «Страждання молодого Вертера». Зумисні морфологічні маніпуляції з алюзійним іменем Вертер (заміна літер Вертер – вертерка) й перекваліфікація чоловічого імені в жіноче внаслідок суфіксальних операцій (вертерКА) узагальнює любовні страждання, трансформує алюзійне ім'я в клас загальноприйнятого, що позбавляє алюзію індивідуальності, значення піднесеного й водночас вистражданого кохання та створює в деякій мірі іронічний ефект.

Функція очуднення в проаналізованих текстах дозволяє сприймати значення алюзій заново, як вперше, активуючи при цьому нову, невластиву для них семантику. За таких умов маємо справу з ієрархією смислів. Набуте значення внаслідок залучення алюзії в контекстне середовище, виключає або накладається на первинне значення, провокуючи нестандартне бачення алюзії, висуваючи на перший план нову семантику. Справедливо зазначає з такого приводу Л.Новикова, що особливості поетики очуднення розкриваються через прийом висунення (foregrounding) нового значення [14].

Отже, приходимо до висновку, що модерний художній дискурс характеризується тяжінням до мовних експериментів, ламанням стереотипів і канонів текстуальної традиційності. Відмова від усталеного і архетипного простежується у взаємодії тексту з інтертекстуальністю, а саме – через залучення алюзій. Алюзійність повністю змінює статус тексту: дискретність і різнорідність стають його конститутивними особливостями.

Для алюзійних одиниць є властива часткова або повна втрата зв'язку зі своїм первинним референтом, а також набуття нових незвичних, переосмислених конотацій, що бачиться як реалізація їх лінгвопоетичного потенціалу у функції очуднення, процес створення якої може бути відображений у такому алгоритмі: алюзія (відповідно до першоджерела) → зреалізованість у тексті: зв'язок із текстуальними елементами → когнітивний дисонанс/ семантична алогічність → переорієнтація первинного значення → функція очуднення.

Список літератури:

1. Jakobson R. Linguistics and poetics / R. Jakobson // Language and Literature. – Cambridge (Mass); London: The Belknap Press of Harvard University Press, 1987. – P. 62-94.
2. Арутюнова Н.Д. Аномалии и язык / Н.Д. Арутюнова // Вопросы языкознания. – 1987. – № 3. – С. 3-18.
3. Булыгина Т.В., Шмелев А.Д. Языковая концептуализация мира / Т.В. Булыгина, А.Д. Шмелев – М., 1997. – 477 с.
4. Воробйова М.В. Алгоритм ідентифікації алюзивних засобів у тексті (на матеріалі англомовного публіцистичного дискурсу) / М.В. Воробйова // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія». – 2011. – № 2. – С. 92-96.
5. Гете Й. Фауст. Режим доступу: http://www.ukrcenter.com
6. Єрмоленко С.Я. Мовно-естетичні знаки в історії літературної мови / Єрмоленко С.Я. // Мовознавство. – 2007. – № 4-5. – С. 11.
7. Кондратенко Н.В. Синтаксис українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу: [монографія] / Н.В. Кондратенко; за ред. К.Г. Городенської – К.: Вид. дім Д. Бураго, 2012 – 328 с.
8. Кононенко В.І. Текст і образ: [монографія] / В.І. Кононенко. – К.; Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту, 2014. – 192 с.
9. Кононенко В.І. Лінгвопоетичні виміри сучасного текстотворення / В.І. Кононенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.movosnavstvo.org.ua
10. Короткова Л.В. Семантико-когнітивні та функціональні аспекти текстових аномалій: автореф. дис. канд. філол. наук. – К., 2001. – 20 с.
11. Краузе Й. Біблія для молодих / Й. Краузе, С. Террієн. – Загреб: Krscanska sadasnjost, 1989. – 529 с.
12. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон; пер. с англ. – М.: Единориал УРСС, 2004. – 256 с.
13. Лотман Ю.М. Семиосфера. Культура и взрыв. Внутри мыслящих миров. Статьи, исследования, заметки / Ю.М. Лотман. – СПб.: Исскуство-СПБ, 2000. – 704 с.
14. Новикова М.Л. Остраннение как основа образной языковой семантики и структуры художественного текста: монография / М.Л. Новикова. – М.: Изд-во РУДН, 2005. – 307 с.

Словники

СУМ – Словник української мови / голов. редкол. І.К. Білодід. – К.: Наук. думка, 1970-1980. – Т. 5, 6, 7.

Петрина К.В.
Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника

ЛИНГВОПОЭТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ АЛЛЮЗИВНЫХ ЕДИНИЦ В ФУНКЦИИ ОСТРАНЕНИЯ (НА МАТЕРИАЛЕ ТЕКСТОВ УКРАИНСКОГО СОВРЕМЕННОГО ХУДОЖЕСТВЕННОГО ДИСКУРСА)

Аннотация
Статья посвящена анализу лингвопоэтических, лингвокогнитивных и прагматических параметров аллюзии в функции остранения. Когнитивный диссонанс и семантические аномалии квалифицированы как основные критерии функции остранения. Охарактеризированы приемы и модели актуализации эффекта остранения в художественном тексте путем привлечения аллюзий. Функция остранения определена как условие моделирования художественной действительности произведения и как признак индивидуально-авторского стиля. Анализируется влияние приема остранения на семантику текста и его синергетику в целом.
Ключевые слова: аллюзия, лингвопоэтический потенциал, функция остранения, эффект остранения, когнитивный диссонанс, текст.

Petryna Kh.V.
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

LINGUOPOETIC POTENTIAL OF ALLUSIVE UNITS IN THE FUNCTION OF ESTRANGEMENT (ON THE MATERIAL OF TEXTS OF UKRAINIAN MODERN ARTISTIC DISCOURSE)

Summary
The article is devoted to the analysis of poetic, cognitive and pragmatic parameters of allusion in the function of estrangement. Cognitive dissonance and semantic anomalies are qualified as the main criteria for the function of estrangement. There are described methods and models of updating the effect of estrangement in the artistic text by allusion. The function of estrangement is defined as a condition for modeling the artistic reality of a text and as a sign of an individual-authorial style. There is analyzed influence of estrangement on the text's semantics and its synergy in general.
Keywords: allusion, poetic potential, function of estrangement, the effect of estrangement, cognitive dissonance, text.

УДК 821.11-312.2(045)

СТЕРЕОТИПНІСТЬ ЖІНОЧИХ ОБРАЗІВ У НОВЕЛАХ В.С. МОЕМА

Рибалка І.С., Холманських В.В.
Маріупольський державний університет

Пропонуємо результати дослідження гендерних стереотипів у художній літературі першої половини XX століття у Великій Британії. Запропоновані висновки ґрунтуються на результаті аналізу жіночих образів у новелах відомого англійського письменника Вільяма Сомерсета Моема. Його твори були обрані у якості матеріалу для вивчення, оскільки він є визнаним майстром, який зображував життя представників середнього класу англійського суспільства того часу. Матеріалом дослідження стали дев'ять новел різних років. У статті зроблена спроба довести стереотипність жіночих образів у новелах автора.
Ключові слова: гендер, епічний жанр, новела, стереотип, художній образ.

Постановка проблеми. Кінець XIX – початок XX століть розглядається дослідниками як особливий історичний етап у розвитку британського суспільства, який відобразився на формовані нового типу культури та мистецтва. Прогресивні ідеї розповсюджуються серед представників середнього класу, що змінює ставлення до жінки як до берегині сімейного вогнища, яка повністю залежить від волі її чоловіка. Жінка поступово отримує можливість змінювати своє життя відповідно до власного бажання, навіть якщо вони не відповідають планам її чоловіка.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасному літературознавстві вивчення комплексу проблем, пов'язаних із становленням і розвитком жанру новели в англійській літературі, знаходиться ще в початковій стадії. Причиною цього є той факт, що протягом майже трьох століть роман у англомовній традиції міцно зберігав провідні позиції, тому, переважно, увага літературознавців була зосереджена на цьому жанрі, що, безумовно, виправдано і закономірно. Однак, залишати поза увагою малі епічні жанри, та ще і такі, характерні ознаки яких досі викликають широкі теоретичні диспути у літературознавчих колах, є не коректним. Тож вивчення англійської новели є актуальним для сучасних літературознавчих робіт, а той факт, що нас цікавить саме гендерний вектор таких досліджень, дозволяє презентувати новелу під зовсім іншим кутом.

Таким чином, маємо на **меті** дослідити гендерний аспект образу жінки в англійській новелі першої половини XX століття. Матеріалом для дослідження були обрані роботи відомого автора Вільяма Сомерсета Моема, бо саме його вважають одним з майстрів цього малого епічного жанру. Його перу належать близько 70 новел і, у більш ніж 75 відсотках цих тестів, жіночі образи є ключовими. У ході роботи були детально проаналізовані такі новели «Заводь» («Pool» (1921)), «Збираючись у гості» («Before the party» (1922)), «Джейн» («Jane» (1923)), «Рівно дюжина» («The Round Dozen» (1924)), «Закляття» («P&Q», (1926)), «Записка» («The Letter» (1926)), «Відкрита можливість» («The Door of Opportunity» (1931)), «Нейл Макадам» («Neil MacAdam» (1934)), «Мейбл» («Mabel» (1951)).

Аналіз досліджень та публікацій. Теоретичним підґрунтям стали праці, які присвячені питань вивчення новелістичного жанру в світовій художній літературі: О. Беляева, М. Воропанова, Ю. Ковалев, а також роботи дослідників, яких цікавила саме творчості В. М. Моєма: И. Кон, Г. Пучкова.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наприкінці XIX століття в англійській літературі складається ситуація, сприятлива для розвитку малих жанрів: з'являється велика кількість періодичних видань, в яких центральне місце займають так звані «short story». Це примушує літературних критиків не тільки переглянути своє упереджене ставлення до малих епічних жанрів, а й зробити спробу посприяти формуванню нових поглядів на новелу як на самостійний і перспективний жанр літератури та перейти до обговорення перспектив його розвитку [1, с. 233].

Закономірності розвитку малого жанру самим безпосереднім чином пов'язані і з проблемою особистості, яка надзвичайно гостро постала перед літераторами «кінця століття», оскільки ще середина XIX століття в англійському суспільстві позначилася «недоліком душі» і «духовною порожнечею» [4, с. 128]. Наприкінці цього століття ще більш явно заявила про себе антигуманістична сутність капіталістичного суспільства та побудованої на цих принципах цивілізації, і, як наслідок цього, в літературі все частіше піднімаються питання приреченості та інфантильності людини, яка все частіше схиляється до містики і простого споглядання та боїться власних вчинків [4, с. 130].

Г. К. Честертон, відомий англійський письменник – філософ, який створив низку детективних оповідань та новел про сільського священика з видатними детективними здібностями, позначив новелу «як сон, повний чарівності вдавання», вказував на те, що його сучасники зображують у своїх новелах «відрізки життя», в яких немає нічого «остаточного», «міцного», а саме життя ними сприймається короткою і, «можливо, недостовірною розповіддю» [6, с. 445]. Саме ці характеристики дозволили новелі швидко завоювати прихильність публіки, яка вже на той час втомилася від масштабних романів, де роздуми автора над законами буття переважали та уповільнювали розвиток сюжетної лінії.

Найбільш яскравими представниками англійської малої прози того часу вважаються Вірджинія Вульф, Джеймс Джойс, Джером Клапка Джером, Джон Голсуорсі, Вільям Сомерсет Моем, Ділан Томас та інші. Однак не слід вважати твори у жанрі малої проза видатних англійських письменників доповненням до їх романів, які трактуються як центральний жанр їх

творчості, новели є самостійним розділом їхньої спадщини. Більше того, такі письменники-новелісти, як Джозеф Ред'ярд Кіплінг, Джозеф Конрад, Кетрін Менсфілд, Сомерсет Моем, найбільш повно проявили свою авторську індивідуальність саме в цьому жанрі. Письменникам вдалося наочно продемонстрували у своїх творах, що новела в англійській літературі – форма, яка розвивається і прагне до оновлення.

Якщо пильніше придивитися до новел Сомерсета Моема очевидною стає розірваність внутрішнього світу і зовнішнього буття персонажа. Автор, головним чином, намагається відтворити «людину як таку», що є виключеною з соціальної сфери. Однак слід зазначити, що при цьому автор продовжує розвивати цей жанр у руслі класичної традиції, і в основу його методу складають реалістичні принципи [7]. Тому саме його твори буду обрані для аналізу стереотипів жінки першої половини XX століття у англійському суспільстві за допомогою жіночих образів представлених у його творах.

Англійська новела кінця XIX століття – початку XX століття демонструє нові принципи і підходи в розкритті людини. Ряд новелістів, таких як С. Моем та Дж. Джойс, все рішучіше відмовляються від вікторіанських табу на зображення природної сутності і чуттєвого досвіду особистості. Вони розмивають межі традиційних уявлень про форми людського буття і, розробляючи поетику приватного буття, відтворюють живий світ людських почуттів і відносин [5, с. 86]. Сукупність образів у малій прозі С. Моема виростає в особливу систему універсального значення: у його різноплановій характерології набуває конкретного втілення вся ієрархія соціальних типів буржуазно-аристократичної Англії, що дозволяє більш менш об'єктивно описати уявлення про типових представниць англійської жіночої статі початку XX століть.

Повертаючись до англійської жінки межі XIX-XX століть, слід зазначити формування нової категорії представниць жіночої статі, які переглядають своє місце та обов'язки як в родині, так і в суспільстві, роблять перші спроби скинути з себе «ненависні вікторіанські кайдани» і отримати рівні права із чоловіками. Формується новий тип жінки – незалежної, енергійної, впливової, вільної від колишніх стереотипів. Тож, особливу увагу С. Моема отримують жіночі образи, які мають відтінок автобіографічності, тобто пряме відношення до сімейного життя письменника, яке не склалось. Дві генеральні теми творів – сімейне вогнище і «все зло від жінок» – пов'язані між собою і наскрізної лінією проходять через усю творчість новеліста. Свого часу він писав: «Ви говорите, що я жінконенависник, що мої жінки-героїні неприємні. Я часто чую такі закиди. Разом із тим в художній літературі, погодьтеся, образ ідеальної жінки зустрічається вкрай рідко. І потім, жінки мого покоління знаходяться в перехідному стані: вони не мають чеснот ні своїх матерів, ні дочок. Сьогодні жінка – рабиня, якій дали свободу, але яка не розуміє, на що її спожити. Вона неосвічена, вона і вдома не всидить, і в суспільстві проявити себе не здатна» [6, с. 56].

Приклади такого ставлення до усіх представників жіночої стать присутні майже у кожній новелі автора. Так, герой новели «Заводь» («The Pool» (1921)) Лоусон, зацькований оточенням, різницею між життям у Шотландії та на Самоа, уживає алкоголь у великій кількості, шалено ревнує дружину, а згодом завершує життя самогубством. Причиною цьому стає те, що його дружина Етель, батьками якої є англієць та представниця корінного населення Самоа, не змогла призвичаїтися до життя в Англії, тому повернулася з їх маленьким сином до рідного селища. Лоуренс вирішив, що життя без дружити та сина йому не буде та скоює самогубство [7, с. 81-106].

Дочка юриста Скіннера Міллісент з новели «Збираючись у гості» («Before the Party» (1922)) після повернення з Борнео в Англію бреше матері та сестрі, що її чоловік Гарольд помер від лихоманки. Тоді як насправді він свого часу одружився на Міллісент не з любові, а заради збереження хлібного місця в колонії, після чого запив і став жертвою дружини, яка перерізала йому горло, видавши вбивство за самогубство [7, с. 214-231].

Герой новели «Закляття» («P.&O.» (1926)) п'ятдесятирічний Хемлін після двадцятирічного, абсолютно щасливого шлюбу закохується в іншу жінку і не тільки не кається через це, але й залишається глибоко переконаним у правильності цього кроку: «And at that age you feel that you can't afford to throw away the chance of happiness which a freakish destiny has given you. In five years it will certainly be over, and perhaps in six months. Life is rather drab and grey, and happiness is so rare. We shall be dead so long» [7, с. 740].

Як правило, сімейні скандали, сварки, розлучення, зради, навіть убивства зазвичай відбуваються через жінку, думку С. Моема, і цю думку він методично доводить у більшості своїх творів. Важко сказати, яких героїнь у світовій художній літературі більше – позитивних чи негативних, але у цього автора ідеальні жінки зустрічаються вкрай рідко, і, якщо це і трапляється, то їх ідеальність негативно впливає на чоловічі образи у цих творів – жінки, а не чоловіки, уособлюють собою «силу обставин». Чоловіки в книгах С. Моема, навіть якщо їх життя і кар'єра складаються успішно, – люди переважно слабкі, зманіжені, малодушні пияки, готові збрехати, приховати правду, піти на компроміс. Жінки ж, навпаки, стійки, підступні, заповзяті, завжди знають, що їм треба, і заради досягнення мети готові піти на будь-який крок, не зупиняться ні перед чим, у тому числі й перед убивством, як героїня новели «Записка» («The letter» (1926)) Леслі Кросбі та героїня новели «Збираючись у гості» («Before the Party» (1922)) Міллісент Скіннер.

Більшість героїв-чоловіків з творів письменника не найкращої думки про жінок, наприклад Мортімер Елліс з новели «Рівно дюжина» («The Round Dozen» (1924)) зауважує: «Women have got a craving to be married. It doesn't matter how young they are or how old they are, if they're short or tall, dark or fair, they've all got one thing in common: they want to be married. And mind you, I married them in church. No woman feels really safe unless she's married in church» [7, с. 592], у слова героя С. Моем вклав власні думки, бо цей тезис є одним з наскрізних у творчості автора.

«Поважна стара провінціалка» Джейн Фаулер з новел «Джейн» («Jane» (1923)) з легкістю

підкорює серця юних кавалерів, але при цьому абсолютно незрозуміло, чим вона їх підкорює [7, c. 622-638]. Мейбл з однойменного оповідання із завзятістю («Mabel» (1951)), гідною кращого застосування, переслідує чоловіка по всьому світу, закидаючи його моторошнуватими, невідхильними телеграмами: «Arriving shortly. Love» [7, c. 455].

Героїня новели «Відкрита можливість» («The Door of Opportunity» (1931)) Енн Олбені не прощає своєму, ще зовсім недавно коханому, чоловікові, малодушність та брехню – тепер він не викликає у неї нічого, крім презирства й огиди. Образ Енн, в цілому, є позитивним, але, на фоні її позитивності, її чоловік виглядає ще більш жалюгідним. Тож, її ідеальність знов такі є негативною рисою. Однак, психологічно її образ здається недостатньо опрацьованим, оскільки є незрозумілою причина, звідки раптом взялася завищена принциповість Енн до коханого чоловіка [7, c. 659-680].

Героїня новели «Нейл Макадам» («Neil MacAdam» (1934)) Дар'я, російська дружина вченого-натураліста Ангуса Манро переслідує своєю ненаситною, хтивою пристрастю юного красеня Нейла Макадама: «He was grateful for every little thing you told him. He was very polite. He never asked you to pass him anything without saying 'please' and always said 'thank you' when you gave it. And he was a good-looking fellow, no one could deny that» [7, c. 911]. Дар'я, розмірковуючи про жінок, каже, що жінки, пускаючись з МакАдамом в розмову по душах, перетворюються на щось жахливе, – вони стають ревнивими, злими, та й взагалі чого від них вона не має чого чекати [7, c. 934].

Описуючи жіночий образ, автор дуже детально зображує зовнішность героїні, пов'язуючи їх з рисами її характера та поведінкою. Нерідко героїня його новели постає перед читачем привабливою, милою, сором'язливою жінкою, з гарними манерами та неабиякою витримкою, але це лише на перший погляд. В процесі читання автор розкриває сутність своєї героїні, і вона часто виявляється підступною, егоїстичною, норовливою. Слід також зауважити, що все це С. Моем робить за допомогою висловлювань та вчинків героїні, її думок. Прямого ж авторського опису або коментарів з приводу того чи іншого епізоду з їх життя у текстах майже не має, тобто читачу дозволяється самому зробити висновки.

Такою перед нами постає героїня, Леслі Кросбі, з новели «Записка» («The Letter»), яка безжально вбивши свого зрадливого коханця, обманює чоловіка, слідчого та всіх оточуючих, видаючи обставини за спробу зґвалтування. Всі їй вірять, бо знають Леслі як тиху, скромну і милу жінку, віддану дружину і гарну господиню. Але коли слідчий дізнається правду про скоєння злочину і викриває її, в Леслі навіть змінюється вираз обличчя: «Her face was no longer human, it was distorted with cruelty, and rage and pain. You would never have thought that this quiet, refined woman was capable of such fiendish passion. Mr Joyce took a step backwards. He was absolutely aghast at the sight of her. It was not a face, it was a gibbering, hideous mask» [7, c. 882].

Висновки з даного дослідження. Тож, Вільям Сомерсет Моем демонструє стійку тенденцію до стереотипізації жіночих образів у своїх творах, що може свідчити про формування схожих думок у чоловічого населення Великої Британії, оскільки художня література завжди відбиває зміни, що відбуваються у суспільстві. В основі переважної більшості образів лежить думка про пагубний вплив жінки на сильну половину людства, під маскою тендітності, сором'язливості, краси криються безжальні, хтиві, злі, заздрісні особи. Однак, жінки представлені як більш сильна половина людства, оскільки у них вистачає сили та наснаги, терпіння та наполегливості, щоб досягнути бажаного: чоловіки ж такого натиску не витримують. Його героїні «перемагають» не лише завдяки власній силі, але й безжальністю, брехнею, лицемірством, – щирості від ним навряд чи дочекаєшся. Пояснити таке уявлення про жіночу половину людства можна культурними змінами англійського суспільства на початку XX століття: жінки отримали свободу, однак не знали, як нею розпорядитися і знищують все на своєму шляху. Дослідники зауважують, що та переоцінка цінностей, що відбулася в усьому європейському суспільстві привела до зміни стабільності й оптимізму на песимізм та пригніченість, на зміну пристойності приходить епатаж. Англійські чоловіки звикли до того, що їх жінки є матері, дружини, домогосподарки, і болюче сприймають таку зміну.

Іншим же поясненням такого негативного ставлення – С. Моем був бісексуалом, про що, не ховаючись, заявляв громадськості. Однак, він часто висловлював сумніви щодо того, чи варті жінки того, щоб їх любили та довіряли. Після невдалого одруження, до речі, письменники одружився у віці 43 років і шлюб тривав одинадцять років, він написав: «Моя сама велика помилка була у тому, що я вважав себе на три четверті нормальним та лише на чверть гомосексуалом, тоді як насправді все було навпаки» [5, c. 286]. Тож, може коріння негативних жіночих образів у його творах лежить саме в цій площині.

Список літератури:

1. Беляева О. В. Истоки и развитие модернизма в Англии / О.В. Беляева // Культура народов Причерноморья. – 2005. – № 73. – С. 232-235.
2. История всемирной литературы / под ред. И. М. Фрадкина. – М. Наука:, 1994. – Т. 8. – 848 с.
3. Воропанова М. Й. Голсуорси-новеллист // Проблемы метода и жанра в зарубежных литературах. – Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1982. – С. 39-55.
4. Ковалев Ю. Английская новелла / Р. Л. Стивенсон, Р. Киплинг, О. Уайльд и др. – Л.: Лениздат, 1961. – 528 с.
5. Кон И. С. Любовь небесного цвета / И. С. Кон – Олма-пресс, 2001. – 384 с.
6. Пучкова Г. А. О жанровых особенностях английского рассказа конца XIX начала XX века // Типология и взаимосвязи в русской и зарубежной литературе. – Вып. 1. – Красноярск, 1976. – С. 70-86.
7. Maugham W. Somerset. Sixty-five short stories / W. S. Maugham – Octopus Books Limited, 1988. – 937 p.

Рибалка И.С., Холманских В.В.
Мариупольский государственный университет

СТЕРЕОТИПНОСТЬ ЖЕНСКИХ ОБРАЗОВ В НОВЕЛАХ В.С. МОЭМА

Аннотация
Предлагаем результаты исследования гендерных стереотипов в художественной литературе первой половины XX века в Великобритании. Предложенные выводы основаны на результате анализа женских образов в новеллах известного английского писателя Уильяма Сомерсета Моэма. Его произведения были выбраны в качестве материала для изучения, поскольку он является признанным мастером, изображающим жизнь представителей среднего класса английского общества того времени. Материалом исследования стали девять новелл разных лет. В статье сделана попытка обосновать утверждение о стереотипности женских образов в новеллах автора.
Ключевые слова: гендер, эпический жанр, новелла, стереотип, художественный образ.

Rybalka I.S., Kholmanskigh V.V.
Mariupol State University

FEMALE STEREOTYPES IN W.S. MAUGHAM'S NOVELLAS

Summary
We propose the results of the gender stereotype analysis in the English fiction of the beginning of XX. The conclusions are based on the study of the female images in the novellas by the famous English writer William Somerset Maughman. His works were chosen, because he is a recognized master depicting the lives of the English middle class. As the texts for the analysis we choose the nine stories of different years. We suppose the author represents the general tendency in the female image in the English society of that time.
Keywords: gender, epic genre, novella, stereotype, artistic image.

УДК 82-193.7«15»/«16»/«18»

БОЙОВИЙ ІДЕАЛ: ТЯГЛІСТЬ ТРАДИЦІЇ ТА ЇЇ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ НА ПРИКЛАДІ ВИБРАНОЇ ЛІРИКИ ЗАХОДУ І СХОДУ ВІД XVI-XVII СТОЛІТТЯ ДО РОМАНТИЗМУ

Смольницька О.О.
Науково-дослідний інститут українознавства МОН України

Досліджено паралелі у віршах, присвячених конфлікту кохання і власного вибору війни. Як матеріал беруться культури Англії, Німеччини і Кримського ханства. Розглянуто традиції англосаксів, скальдів, східної поезії. Хронологічно тексти взято від кінця XVI до XIX ст. Доведено сублімацію поета і його ліричного персонажа та реалізацію творчості.
Ключові слова: поезія, війна, релігія, Ерос, Танатос, Аніма, сакральне/профанне.

Постановка проблеми. Сучасне українське літературознавство вже пропонувало компаративні студії, в яких зіставлялися поетичні, історичні, політичні традиції Заходу і Сходу доби пізнього Ренесансу, бароко, Реставрації та пізніших періодів – зокрема, аристократичної поезії. На перший план виходить дослідження персоналій, які поєднували державотворчий (часто військовий) і поетичний хист, причому в історію ввійшли насамперед як володарі, тоді як самі не надавали великого значення своїй поезії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відповідно, твори згаданого штибу були відкриті та проаналізовані на належному рівні буквально нещодавно. Це публікації М. Стріхи, С. Трош (Сластьон) (Філіп Сідні і Багадир Ґерай Хан I (поетичний псевдонім Резмі) [11]); О. Смольницької (Єлизавета I Тюдор і Резмі [5], політичні діячки Європи і Сходу [8], тощо).

Виокремлення не розв'язаних раніше частин проблеми. При ознайомленні з гармонійно розвинутими, освіченими і творчими персоналіями різних культур впадають у вічі подібні риси не лише у змалюванні конкретної тематики, але й біографій – зокрема, це військова кар'єра, конфлікти з владою через власні релігійні погляди, особиста принципова позиція, гостра критичність до оточення, екстремальні умови більшої частини життя. Приклади у культурах Заходу і Сходу – це англійський поет-кавалер (тобто епохи Карла I Стюарта), державний і релігійний діяч Ричард Лавлейс (Richard Lovelace, бл. 1617 – бл. 1657) і кримський хан Бора Ґази Ґерай Хан (II Gazi Giray Han, або II Bora Ğazı Geray, 1551-1607, ха-

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

ном був з 1588 р.), який творив під псевдонімом «Ґазаї» (Gazayî, або Gazâyî – «гази (добровільний воїн за іслам), який пише газелі» [1]. (Аналогічний принцип псевдоніма – Навої, «мелодійний», від «наво»). Р. Лавлейс прожив тільки сорок років чи менше (утім, на той час це вважалося поважним віком). 55-річний Ґазаї міг прожити довше, але є версія, що його отруїли (офіційно проголосивши, що хан умер від чуми під час облоги Темрюка). Обставини смерті обох підозрілі. Обидва мали і військовий досвід, і досвід ув'язнення, частий ризик життям. Творчість Р. Лавлейса – оспіваний жіночий образ Алтеї (Althea) – уже досліджувалася в українській гуманітаристиці ([9], [14]), але українською перекладено тільки два вірші цього автора (архів О. Смольницької). Постать Ґазаї – цього унікального поета, класика рідної літератури, – була запроваджена до українського дискурсу І. Франком (який переклав його вибрані вірші) і А. Кримським [13] (якому, зокрема, належить переклад суфійського месневі, тобто релігійно-філософської поеми, «Млинове колесо» – «Dolab»), описана О. Гайворонським; хана згадувала О. Смольницька [8]; переклади кількох віршів інших кримських ханів здійснені М. Стріхою [10; 12, с. 614-615], проте комплексного і особливо зіставного аналізу лірики цього діяча досі бракує. У компаративному аспекті С. Сластьон заявлена така паралель: «Маскулінна картина світу: релігійно-філософський та генераційний аспекти (на матеріалі месневі «Dolab» Бора Газі Герай хана II та поеми Семьюеля Джонсона «The Vanity of human wishes»)» (доповідь на Міжнародній науковій конференції «Україна і сучасний світ: міжмовний та міжкультурний діалог», 25-26 жовтня 2016 р., Інститут філології КНУ ім. Тараса Шевченка). Пропонована стаття зіставляє Ґазаї з іншим автором – Лавлейсом. Слід зазначити, що творча спадщина Р. Лавлейса елітарна і досі широко не видана; його книги – предмет англомовних студій або лектури вузького кола інтелектуалів. У Ґазаї, попри збережені твори (деякі стали народними піснями; хан і сам був музикантом та композитором), лишилося багато неоприлюдненого, невідомого. Окремі тексти можна вважати навіть знищеними, або й не записаними, бо вірш у цього хана часто був усним експромтом як відповідь. Якщо деяка невідома збережена частка досі існує, то як анонімна. Поезія Ґазаї аналізується в турецьких працях, є окремі переклади його віршів (написаних старокримськотатарською) на сучасну турецьку [1], але в європейських студіях цей хан, як уже зазначалося, висвітлений замало. Повнота зібрання творів Лавлейса також умовна і викликає сумнів; цілком вірогідно, що через непопулярність цієї постаті при дворі Карла І під час арешту вірші та інші тексти було знищено (відомо, що одну з петицій точно спалили).

Мета – зіставити на прикладі представників обох культур створені у молодому віці глибоко символічні поезії, присвячені конфлікту кохання і війни та позначені взаємодією та водночас протистоянням Еросу і Танатосу. Остання проблема вже розглядалася на прикладі англійської барокової метафізичної лірики ([4]) та вимагає розширення апарату. Поставлена мета передбачає **завдання**: 1) навести стислі біографії обох авторів, закцентувавши на політичній та релігійній позиції; 2) проаналізувати з точки зору версифікації та символів відомі вірші: епістолу Р. Лавлейса «To Lucasta, Going to the Warres» (додаток 1, переклад – додаток 2), або «Song. To Lucasta. Going to the Warres», і газель Ґазаї (оригінал – додаток 2); 3) у тяглості дослідити метафоричний опис війни, зброї тощо як Еросу і Танатосу в германській традиції – від англосаксів до німецького романтизму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вірші наводяться в оригіналах та поетичних перекладах (Р. Лавлейс – мій переклад, Ґазаї – у перекладі І. Франка з німецької та моєму напівсліпому з оригіналу – додаток 4). Робота має також практичний характер, оскільки наводить труднощі, які виникають при перекладі поезії.

Біографічні довідки. 1) *Ричард Лавлейс*. Точна дата життя і смерті поета невідомі (як, до речі, і місце його народження – Вулвіч у родовому графстві Кент, чи Голландія). Англомовні джерела запевняють, що Р. Лавлейс (узагалі вимовляється «Лавліс», /lʌvlɪs/) народився 9 грудня 1617 р., а вмер у Лондоні 1657 р. Є розбіжності у датах: називаються 1618 та 1656 рр. Навчався в Оксфорді та Кембриджі, починав як драматург, став автором майже 200 віршів. Майстер версифікації, канонічної форми: складав сонети, еподи, оди тощо.

Аристократ з давнього кентського роду, Р. Лавлейс і всі четверо його братів підтримували Карла І й служили його короні. Наприклад, його наймолодший брат, Френсіс Лавлейс (Francis Lovelace; близько 1621-1675), був другим губернатором провінції Нью-Йорк, коли Англія мала свої землі в Новому Світі. Військова кар'єра Р. Лавлейса припала на Громадянську війну; також поет брав участь у шотландських кампаніях. (Див. біографію Лавлейса: [14, с. 342-343]).

Поет – ревний протестант із родини англіканських церковних лідерів – творив у час, коли загострилися релігійні суперечності. Наприклад, сам король, теж будучи протестантом, намагався повернути англіканській церкві деякі елементи католицизму – причому не лише обрядності, але й догматики (наприклад, про Чистилище), що зустріло страшне обурення як священнослужителів, так і світських кіл, і не зіграло на користь монарху при його засудженні на смерть. Діяльність Лавлейса була присвячена обстоюванню парламентських прав (які Карл І хотів обмежити).

Відстоювання поетом релігійних принципів, які збігалися з політичними (наприклад, 1641 р. він написав петицію проти єпископату) призвело до того, що за наказом нетерпимого Карла І та його оточення Лавлейса ув'язнили в тюрмі Ґейтхауз у Вестмінстері. Лавлейс був у тюрмі двічі (1641 і 1648 рр.), але пережив свого короля.

2) *Бора Ґази Ґерай II хан*. Через складні родинні зв'язки хана і велику кількість битв у статті наводяться лише головні факти. Принцом (ханзаде) брав участь в іранському поході, де був узятий у полон (цікаво, що, побачивши ворогів, міг урятуватися втечею, але вважав це нижче власної гідності [17]). Провів певний час у зиндані (підземній тюрмі) Кахкаха. На пропозицію лишитися в Ірані та отримати завдяки цьому свободу відповів у віршованій формі

(перською мовою), висловивши незгоду і недовіру. Тому у в'язниці провів сім років, урешті зміг утекти, перебравшися на дервіша [17]. Після довгих колізій і проблем з отриманням ханства прославився у битвах (зокрема, облозі фортеці Еґер в Угорщині, 1596 р.). Перше правління тривало 8 років 10 місяців, друге – 11 років 3 місяці [17]. Хан відзначався жорстокістю в усуненні конкурентів (що не було дивним на той час ні для Європи, ні для Сходу) і досягненням стабільності у внутрішній політиці. Слід наголосити, що моральні риси (зокрема, неприйняття алкоголю та взагалі надмірності) у Бора були явно вищими, ніж у його сучасників. Він був носієм справжньої бойової культури. І. Франко, розповідаючи у статті «Татарське лихоліття на Украïні» (точна дата написання невідома, опубліковано 1928 р.) про набіги на Україну та війни, характеризує династію Ґераїв (Ґіреїв) і підсумовує історичний екскурс так: «Бора Гасі-Гірей, визначний не лише як миролюбний володар, але також як талановитий поет» [16, с. 406]. Цей хан складав вірші арабською, перською та рідною мовами, був професійним каліграфом, мав музичні, педагогічні здібності. І. Франко орієнтувався на німецькомовне видання австрійського дослідника Османської імперії Й. Гаммера-Пурґшталля «Історія Кримського ханства (ханату) під османським правлінням (владою, пануванням), скомпільована за турецькими джерелами» (J. Hammer-Purgstall, «Geschichte der Chane der Krim unter osmanischer Herrschaft, aus türkischen Quellen zusammengetragen», Відень, 1956) – звідси, можливо, транслітерація «Гасі» замість «Ґази» (німецькою Gaßi). Австрійський учений прямо називає літературний дар Бора «поетичним генієм» [19, s. 71]. Найменування Бора І. Франком «миролюбним», звісно, неправильне, і в іншій статті («Кримський хан Бора Газі-Гірей 1588-1607) і дещо з його віршів», переклади здійснені 1915 р.) І. Франко докладно наводить войовничу політику цього діяча. Прізвисько «Бора» («буря», «буревій», «дужий північний вітер» [15, с. 610]) було дане хану саме з цієї причини та через особисті риси характеру. І. Франко обрав німецькомовні джерела через те, що вони були найавторитетнішими з орієнталістики; інтерес до Сходу зумовлювався в українського письменника, вченого і перекладача також німецьким корінням (пізнанням іншої культури на контрасті) – отже, тут наявний і генетичний момент.

Версифікаційні особливості. 1) Р. Лавлейс. Обраний для дослідження вірш Лавлейса був, гіпотетично, написаний 1640 р., а опублікований 1649 р. (збірка «Lucasta: Epodes, Odes, Sonnets, Songs, & c., to which is added Aramantha, A Pastoral»). Попри малий обсяг, він являє труднощі для поетичного перекладу саме через лаконізм і насиченість смислами. Текст складається з трьох строф по чотири рядки, римування abab. Він символічний та емблематичний; згідно з тогочасною традицією, провідні концепти-іменники позначені заголовними літерами. На перший погляд, головний у тексті – мотив розлуки (як і в іншому, «Song. To Lucasta. Going Beyond the Seas»), але насправді цей твір формально і змістовно складний. Жанр цього вірша – послання, він адресований ідеальній ліричній героїні, тут наявний діалог «Я» – «Ти», «Я» – «Інший», пізнання Себе в Іншому.

Тезаурусний аналіз. Проблеми виникають уже з перекладу назви, оскільки треба зважати на контекст. Зовні нейтральний іменник *song* можна перекласти як «пісня», проте, якщо зважати на врочистість, це може бути і «піснь», і «піснеспів». *Warres* (сучасне *wars*) – множина від *war* (староанглійською *warre*), тобто від коханої герой іде не на одну війну, а на безліч, тобто його полишання Лукасти не поодиноке.

Ім'я «Лукаста» або «Люкаста» (Lucasta) умовне й не належить конкретній жінці (можливо, це фемінітив від Lucas – «Лука»); традиція давати адресаткам поезій модні романтичні імена загальновідома (наприклад, Ellinda у Р. Лавлейса; виняток – висміювана Мопса у Ф. Сідні; досліджено М. Стріхою і С. Трош [11], О. Смольницькою [9], сонет перекладено М. Стріхою [12, с. 83]). Сам образ коханої адресанта також конкретно не описаний, це загальні слова – Sweet, Deare [3, p. 29] (сучасн. Dear). Проте переклад портрета героїні все одно являє собою загадку. Зокрема, її затишок (або дім) названий багатозначним іменником *Nunnerie* [3, p. 29] – сучасне nunnery – «жіночий монастир» чи просто «монастир» (синонім convent). Але з єлизаветинської доби до XX ст. включно на сленґу іменник *nunnery* означав бордель («Гамлет» В. Шекспіра), і, відповідно, *nun* – проститутка, повія (проте такий переклад у випадку конкретного вірша, навіть якщо припустити неплатонічність стосунків героїв, неприйнятний). Якщо взяти нормативний варіант, то *nun*, на відміну від *sister*, означає черницю, яка прийняла постриг, а не є терціарієм чи просто тою, яка допомагає ордену чи монастирю добровільно. Тобто nun мусить дотримуватися целібату. Але наведена лексема навряд чи означає, що Лукаста – черниця. Вочевидь, передовсім у тексті мається на увазі сакрум, затишне місце, мир на противагу війні – недарма Лукаста дає персонажу розраду (можливо, і релігійну), але він обирає війну. Синонімом до Nunnery може бути «Обитель». Сама Лукаста означає стабільність і має такі чесноти, як «...thy chaste breast, and quiet minde» [3, p. 29]. Проте якщо війна для воїна – сакральне, то ліричний герой боїться профанувати себе у стосунках зі звичайною (мирною) жінкою. Водночас Лукаста саме несхожістю потрібна йому для врівноваження.

Куртуазне забарвлення вірша викликає паралелі з жанром альби, чиї ознаки тут імпліцитні: герой покидає даму (у даному разі відбуває на війну), сцена прощання відбувається, можливо, на світанку. Відомі картини на цей сюжет – наприклад, «God speed» прерафаеліта Е. Лейтона (Edmund Blair Leighton, 1900): дама проводжає лицаря. Можна згадати розлуку Трістана та Ізольди. Але у випадку вірша Р. Лавлейса туги саме за любовними стосунками у маскулінного персонажа не відбувається: спочатку герой протиставляє їх війні, а потім поєднує у своїй картині бачення. Куртуазним впливом позначені і вірші попередників Лавлейса – єлизаветинців (наприклад, Е. Спенсера), Дж. Донна (Данна), і сучасників (Е. Марвелла) [4], та ін.

Також багатозначний іменник *Mistress* («True; a new Mistresse now I chase» [3, p. 29]): «пані»,

«володарка» (у поезії це частий титул коханої; докладніше: [7]). Це може бути і відповідником Прекрасній Дамі, і водночас додаткові відтінки англійського слова створюють враження багаторівневості поняття. Mistress може означати і «наставниця». Отже, якщо прийняти цей варіант, то Війна – наставниця героя. Недарма далі пояснюється, хто ця Mistress: «The first Foe in the Field» [3, p. 29] (рядок алітераційний, звук *f* повторюється тричі, що ускладнює адекватне формальне відтворення українською). Таким чином, герой радіє ворогу, бо трапилася нагода боротися за свої ідеали. Також «Пані» – це і смерть, і римська богиня війни Беллона (алегоричний образ, популярний з часів латинської поезії, до шекспірівської епохи і пізніше). Дієслово *chase* означає «догнати», «гнати», часто – на полюванні. Відтак, уживання цього слова передбачає азарт. Отже, Аніма, на перший погляд, танатологічна, але насправді у ній Ерос переходить у Танатос; точніше, ці два начала поєднані в аналізованому явищі: «...with a stronger Faith imbrace / A Sword, a Horse, a Shield» [3, p. 29]. Воїн притискає до себе зброю; згадується і звичай цілувати меч, шпагу тощо. Ключові концепти: *War, Armes* (сучасне *Arms* – зброя; також військо; влада; війна; герб), *Faith, Honour* (причому вони переплітаються). War і Faith для воїна одне. Перший варіант перекладу відтворив точний порядок іменників 4-го рядка II строфи: «Це Меч, це Кінь, це Щит», але вимога точних рим і водночас прагнення збереження еквіритмічності змусила змінити вибір (див. додаток 2). *Love* вживається тільки як дієслово: «I could not love thee (Deare) so much, / Lov'd I not Honour more» [3, p. 29], і тут виникає цікава колізія: спочатку запевняючи, що для нього головне – війна, насамкінець (в останньому рядку) герой зізнається, що на перший план для нього виступає честь. При цьому кохання до земної жінки стає наслідком обожнювання честі (яку персонаж любить більше, що відповідає лицарському кодексу) – *Honour* (корінь запозичено з англо-французької мови [20], слово було відоме з лицарської доби). Цей іменник можна перекласти і як «честь», і як «чеснота», і як «ґонор». Але етимологія слова – це і «слава», і «шаноба», і «тріумф» [20]. Герой Лавлейса поєднує у собі як честь, так і прагнення слави та здобуття перемоги.

Імпліцитно виступають ще два концепти – жорстокість (або нечулість: «Tell me not (Sweet) I am unkinde» [3, p. 29]) і непостійність (мінливість) – Inconstancy [3, p. 29]. Ця непостійність (лірична героїня ревнує героя до війни як до своєї суперниці) урівноважується вірністю персонажа честі. До того ж, у заяві про непостійність може бути і гра слів: дослівно прізвище Lovelace означає «любовне мереживо», проте є версія, що саме цей поет був прототипом антигероя, аристократа Ловеласа у романі С. Ричардсона «Кларисса Ґарлов, або Історія юної леді» («Clarissa Garlow», або «Clarissa, or, the History of a Young Lady», 1748) – навіть ім'я спокусника починається на «р» (Роберт). Омофони досягаються і варіативністю прізвища, бо є Lovelace, Loveless (дослівно «позбавлений любові», нездатний любити» – чи не звідси епітет *unkind(e)* у першому рядку? Лукаста дорікає коханому саме цим прикметником), Lowles [2, c. 287]. Етимологія прізвища – від середньоанглійського Love-lēs [2, c. 287]. Отже, ґрунтуючись на «народній етимології» та відданні героєм переваги війні персонажу дорікають непостійністю – але чи правда це?

Для розуміння специфіки ставлення ліричного героя Лавлейса до зброї та війни слід урахувати культурно-історичну тяглість англосаксонської та куртуазної традицій. Зокрема, англосакси (як і взагалі германці) надавали велике значення зброї, описуючи її кеннінґами – складними метафорами (Докладніше це питання висвітлено: [6]). «Ексетерська книга» (X ст.), пам'ятка англосаксонської літератури, містить цикл алітераційних загадок (детально: [3]) – алітераційним узагалі був германський вірш до появи римування, – які, зокрема, описують різновиди зброї: лук, щит, спис, меч тощо. Загалом цей тип загадок пронизаний войовничим духом. В описі меча поєднується ставлення до нього як до зброї та навіть коханої. Це водночас і витвір майстра, і найперший помічник у бою, і дар, і володар битви, і кохана. Цікаво, що мужня роль меча сусідує з його іпостассю як Аніми героя – сакральної замість профанної (тобто почуття до земної жінки).Так, загадка № 51 (K-D 20, у виданій Б. Торпом збірці – XXI), яка, імовірно, означає меч, дає «портрет» зброї: «Ic eom wunderlicu wiht / on gewin sceapen // frean minū / leof / fægre gegyrwed» [18, p. 400], тобто дослівно: «Я чудесна річ, створена (виліплена) для бою, / прекрасно вбрана, дорога (люба) моєму володарю»; далі описується, що король прикрашає меч сріблом і самоцвітами [18, p. 401], що викликає асоціації з убором королеви, нареченої або іншої жінки. Так само прикрашають атрибути влади – корону, берло.

2) Ґазаї. Для унаочнення наводяться два переклади газелі. В І. Франка: «Проста душа для нас ліпша як простий ріст, / Від чорних брів миліший кінський хвіст. // До луків тужимо ми все й до гострих стріл, / Більш ніж до гарних лиць та до жіночих тіл. / Товариш наш – меч гострий та твердий, / Байдуже до пухких та білих нам грудий. // Ми серце до коня в'яжем, що бистро ніс, / Не до маленьких ніг та золотистих кіс. // Острогами коня зіпнем, хай бистро грає, / А жадна Пері нас очима не спіймає. // Ми присвятилися війні й боям святим, / Рум'яне личко й стан дівочий – менше з тим! // Душа в нас кождого лиш боротьби жадить, / Замість води й вина нам кров ворожу пить!» [17, c. 610]. Як пояснює перекладач, «кінський хвіст» – це «Так зв. бунчук, що служив татарам за воєнний стяг (Прим. І. Франка)» [15, c. 610].

Цей переклад спирається на лексику німецького перекладу Й. Гаммера-Пурґшталля – до речі, не інтерлінеарію, а теж римованого, зі збереженням рефренів, хоча не еквіритмічного: «Gerader Sinn vertritt geraden Wuchses Stelle, / Den Rossschweif wählt das Herz an duft'ger Locken Stelle, // Nach Bogen und nach Pfeil Sohnsucht das Herz erfüllt, / An schöner Augen Brau'n und scharfer Wimpern Stelle, // Die Zeit vertreiben wir mit Schwertern um, den blanken, / An Silberleibiger und blanker Busen Stelle, // Wir binden unser Herz an's Stirnenhaar von Pferden, / An schöner Leiber statt, an schönen Haares Stelle, // Wir spornen an das Pferd, herfahrend gleich den Winden, / An eines Hirschen Aug's und Peribildes

Stelle, // Wir haben uns geweiht dem Krieg' und heil'gen Kampfe / An Mondgesichtes statt und Periswangen Stelle, // Von ganzer Seele Bind wir durstig nach dem Kampfe, / Und trinken Feindesblut an klaren Wassers Stelle» [19, s. 71-72].

Версифікаційні особливості. Оригінал написано розміром аруз (докладніше: [5], [11]). Еквіритмічне і еквілінеарне відтворення українською тут складне: наголос у словах падає на останній склад, рядки насичені епітетами, розгортаючи візуальний ряд. І. Франко точно відтворив лексику (не вдаючись до доместикації, хіба що ужив пестливе «рум'яне личко», та й то викликає іронічні асоціації), але не принцип римування (яке в українського перекладача скрізь парне, без рефренів-редифів. В оригіналі кінець, згідно зі східною традицією, згадує псевдонім автора (причому це звернення до самого себе, фактично наказ). В обох перекладах збережено розмір; лексика, обрана І. Франком, частково застаріла та діалектна (деякі форми обрано для рими: «твердий» – «грудий», діал., замість нормативного «грудей», тощо). Римування І. Франком, на відміну від німецького тексту і оригіналу, використано і дієслівне (до якого І. Франко неодноразово вдавався). В оригіналі рефрен *yerine* означає «замість». Мотив заміни (причому невдалої: мирні втіхи як профанні не замінять священної війни) тут наскрізний.

Символогічний аналіз. Один з важливих символів газелі – «пасмо», «локон», «чубок» (kâkül). Ханів зять, Багадир Ґерай Хан I (Резмі), також оспівував у газелі поширений символ – пасмо («Hatt-ı sersebzînic üstünde ider yer zülfün...» – «На ніжний пух коханих щік твоє упало пасмо...» – пер. М. Стріхи [12, с. 614]). У Резмі це перепона для пізнання суфієм Аллаха [11]. Але у вірші Ґазаї «мирське», «плотське» пасмо волосся коханої протиставляється волоссю, з якого сплетено бунчук, і кінській гриві. Тактильний момент: пасмо торкається щоки ліричного героя – але він віддає перевагу бойовому знамену і бунчуку (чиє зав'язане пасмо так само розвіюється і торкається шкіри, як і у коханої) та коню (грива торкається героя). Кінь для героя більш граційний, ніж красуня. Автор фактично руйнує необхідний «набір» штампів для опису коханої на Сході: ніжне круглощоке обличчя, красиві очі, як у газелі, виткі локони, стрункий стан, гострі вії, вигнуті брови, срібна (тобто блискучо-біла) шкіра, тощо, – бо, пізнавши сакральне і тріпочучи перед священним знаменом, герой уже не цінує профанного. Він знаходить іншу чуттєву насолоду – сублімацію у війні. Як і у Лавлейса, вірш оспівує зброю: це меч, лук і стріли. З одного боку, дуже поширений різновид зброї – але з іншого, тут є підтекст: адже деякі струнні музичні інструменти постали з лука (як арфа). Хан грав на танбурі – струнному інструменті, відомому ашикам. Можливо, вірш натякає на військове «минуле» творчості взагалі (для конкретного поета) і окремих музичних інструментів зокрема.

З причини недоступності оригіналу іменник «Пері» в І. Франка з великої літери (бо у німецькій мові іменники пишуться із заголовної), тоді як це не ім'я чи власна назва, а загальна: міфічний персонаж, часто згадуваний у казках, аналогічний феї або духу (наприклад, водяна пері), у переносному значенні – красуня. У німецькому джерелі слово «Peri» виділене розрядкою як варваризм. В українському перекладі, на відміну від оригіналу, останній рядок згадує абстрактних «ворогів», тоді як у Ґазаї це «гяури», «невірні», і війна – «джихад». Якщо провести паралелі з Р. Лавлейсом, то для англійського поета ворогами будуть католики («папісти») та взагалі ті, які «засмічують» протестантський обряд. Цікаво, що в обох поетів такі погляди не обмежили ні тематики, ні жанрів творчості.

Концепти газелі: війна (священна) – кохання, «ми» – «вони», душа (серце, бажання), краса показна (мирська) і внутрішня, навіть у буденному (війна). Тобто, як і у Лавлейса, це опозиція сакральне/профанне. З одного боку, ліричний герой Ґазаї сильний завдяки «ми» (причому ідентифікатом для нього виступає релігія), а з іншого – вірш демонструє індивідуальність і навіть опір зовні нав'язуваним штампам (адже любовна тематика дуже рясно презентована у східній літературі, і Ґазаї виступав проти обмеженості). Суто Ерос для поета – підміна, підробка, автору це не цікаво, його ліричний герой прагне сублімації у війні, і саме бойові дії дозволяють поету повніше творити. (Так само: барди, скальди та ін. теж були воїнами).

3) Карл Теодор Кернер. У зв'язку з активним зверненням германської (англійської, німецької тощо) літератури у різні періоди саме до національних архетипів та розквітом цього напряму у романтизмі, варто звернутися до бойової поезії німецьких романтиків, причому віршів, базованих не на легендах чи сагах, а на сучасних авторам подіях. Цим прикметна «Пісня меча» («Das Schwertlied»), останній передсмертний вірш К. Т. Кернера, чий розквіт таланту припав якраз на час війни.

Карл Теодор Кернер (Karl Theodor Körner, 1791-1813; мало би бути відтворення «Кьорнер», але більш усталена українська традиція – «Кернер», як Goethe – Ґьоте – Ґете). У виданнях часто опускається перше ім'я. Німецький романтик, поет, драматург. Покинув кохану наречену заради Війни за Звільнення (1813 р.) проти Наполеона. Бився у військах прусського короля у добровольчому корпусі Лютцова (Lützowschen Freikorps), оспіваному поетом у віршах. Кьорнер був відомим воїном і по смерті став символом германського патріотизму і єдності народу. Загинув у бою під час захоплення ворожого обозу в лісі Розенов (Rosenow) біля Ґадебуша (Gadebusch), неподалік від села Вьобеллін (Wöbbelin), 26 серпня 1813 р. З наведеної біографічної довідки помітно, що військова кар'єра Кернера була напрочуд короткою (лише рік), але славетною.

За кілька годин до смерті поет на біваці написав свою лебедину пісню – «Пісня меча», яка потім була покладена на музику Вебером. Збірка «Ліра і меч» («Leier und Schwert»), куди ввійшов цей вірш, була видана посмертно (1814 р.) і стала дуже популярною, як і трагедія «Розамунда». Пам'ять поета широко відзначається в Ляйпцизі.

Вірш «Пісня меча» побудований на язичницьких германських образах. Зброя як наречена – відомий мотив, який із язичництва перейшов до куртуазної поезії (наприклад, Дюрандаль у Роланда; докладніше: [5]). Приспів «Hurra» пере-

кладено не як «ура» (див. додаток 5), а як «гурра» (згідно з традицією І. Качуровського), тому що останній варіант більш давній і походить від гунів. До того ж, «гурра» – це бойовий клич, а не просто крик щастя. За приміткою автора: «При «Гурра» чується бряжчання мечів». У цьому вірші Ерос (підготовка до символічного шлюбу, ініціації) і Танатос, як і у вищепроаналізованих текстах, взаємодіють; очікувана загибель у битві сприймається героєм як славетна і означає для нього перехід – на генетичному рівні до Валгалли (як у предків – вікінґів або нащадків германських племен).

Висновки з даного дослідження і перспективи. Здійснений аналіз виявив, попри різні ментальні картини у Р. Лавлейса (дещо ближчий йому як германський нащадок К. Т. Кернер) і Ґазаї, спільні риси у змалюванні бойового духу, релігійну принциповість, протиставлення мирського священному, темперамент авторів і ліричних героїв. Жанр такої поезії можна визначити як бойовий, любовна тема тут лише позірна, тексти містять складні імпліцитні символи. Дослідження показало часту тотожність і взаємозбагачення у даному випадку тезаурусного, символогічного і концептуального аналізу з огляду на надзвичайну насиченість кожного рядка всіх трьох текстів. Перспективний асоціативний метод з огляду на те, що тогочасні реципієнти одразу вловлювали символічно-асоціативні ряди, закодовані у текстах. Виявлено спільні концепти: війна – синонім вищої любові; земна любов (кохання) як нижче; священні принципи, які вищі, ніж звичайні насолоди; земна кохана як Для Р. Лавлейса несподівано виявляється, що війна і звичайне почуття до жінки – два боки одного явища, і любов до честі та бойових перемог зміцнюють самоповагу, а, відтак, і земне кохання. Ґазаї рішучо протиставляє бойовий азарт і вищі принципи (несення своєї релігії, завоювання) земному щастю. Цікаво, що в обох поетів Аніма не прописана і йменується штампами: у Р. Лавлейса це абстрактна Sweet, Dear, у Ґазаї – кохана, пері зі стандартним набором епітетів і символів, причому краса її тільки зовнішня. Кернер «Піснею меча» доповнює картину бойової поезії. у всіх трьох проаналізованих текстах головним героєм виступає насправді зброя, причому холодна, ототожнювана з коханою. Справжня Аніма – зброя. Важливий символ – кінь, причому він – одне ціле з воїном (що взагалі притаманно бойовій культурі). Наявне у цій поезії ставлення до зброї та коня – воїнський ідеал, наявний також в українському фольклорі та козацькій культурі. Ліричні герої досліджених віршів полишають кохану не для одного бою чи однієї війни, а для нескінченної низки боїв. Отже, сюжет цих віршів певною мірою не завершений і означає ініціаційний шлях. Робота має перспективу продовження, бо для повнішого висвітлення досі бракує комплексного перекладу поетичної спадщини Р. Лавлейса. Так само – вірші Бора Ґази Ґерай Хана II вимагають адекватного українського перекладу з оригіналу. Дослідження продемонструвало потребу збереження символів як одне із важливих завдань поетичного перекладу.

Додаток 1. ***Richard Lovelace, «Song to Lucasta, Going to the Warres»***, *1640.* Tell me not (Sweet) I am unkinde, / That from the Nunnerie / Of thy chaste breast, and quiet minde, / To Warre and Armes I flie. // True; a new Mistresse now I chase, / The first Foe in the Field; / And with a stronger Faith imbrace / A Sword, a Horse, a Shield. / Yet this Inconstancy is such, / As you too shall adore; / I could not love thee (Deare) so much, / Lov'd I not Honour more [3, p. 29].

Додаток 2. ***Ричард Лавлейс, «Пісня до Лукасти, ідучи до Війн»*** *(поетичний переклад Ольги Смольницької, 2017).* / О Люба, не кажи, що я черствий, / Бо Прихисток лишив, / І нігу, й дум покинувши спокій, / Рушаю до Боїв. // Бо інша Пані на шляху моїм – / У Полі Супостат; / В твердішій Вірі обіймуся з ним – / Це Щит, Кінь, Меч-Булат. // Мінливість хай вража моя, / Але для тебе Жар / Погас, як не поклав би я / Чесноту на вівтар.

Додаток 3. ***II Bora Ğazı Geray (Gazâyî). Ğazel.*** Râyete meyi ederüz kamet-i dilcû yerine / Tuğa dil bağlamışuz kâkül-i hoş-bû yerine. // Heves-i tîr ü keman çıkmadı dilden asla / Naveg-i gamze-i dil-dûz He ebru yerine. // Sürerüz tığımuzun zevk u sefasın her dem / Sîm-tenlerle olan lezzet-i pehlû yerine. // Gerden-i tevsen-i zîbâda kutâs-ı dilbend / Bağladı gönlümüzi zülf ile gîsû yerine. // Severüz esb-i hünermend-i sabâ – reftârı / Bir peri-şekl-i sanem bir gözü âhu yerine. // Gönlümüz şâhid-i zîbâ-yı cihada verdik / Dilber i mâh-rûy u yâr-ı perî-rû yerine. // Seferün çevri çok ümmid-i vefa ile velî / Olduk aşüftesi bir şuh-ı cefa-cu yerine. // Olmışuz cân ile billâh Gazâyî teşne / Kanını düşmen-i dinin içerüz su yerine [1].

Додаток 4. ***Бора Ґази Ґерай Хан II (Ґазаї). Газель*** *(поетичний переклад Ольги Смольницької, 2017).* Знамена бойового стан гнучкий не підміня, / І жодний локон бунчука в бою не підміня. // Ніколи до меча і стріл одвічної жаги / Ні зір, ні лет разючих брів одвік не підміня. // Ні леза радісна п'янка оголеного мить / Оманлива сріблиста плоть повік не підміня. // І гриви мабння витке стрімкого румака / На скроні локонзавиток одвік не підміня. // Найкраще – швидконогий кінь, гартований румак, / Його ні пері, ні хода красунь не підміня. // І замість любої тому обрали ми джихад, / Небеснозора пері нам мети не підміня. // В походах потерпання хай стрічаємо завжди, / Жорстокосерда діва нам жаги не підміня. // Ми прагнемо, о Ґазаї, священної війни, / Вода нам крові ворогів одвік не підміня.

Додаток 5. ***Карл Теодор Кернер, «Пісня меча»*** *(Karl Theodor Körner, 1791-1813, «Das Schwertlied», поетичний переклад Ольги Смольницької, 2013).* Мій меч тепер в лівиці / Чом сяє та іскриться? / Твій щирий зір направду, / О, ти моя відрадо. / Гурра! // «Мене до бою взявши, / Проміння бачиш завше. / Обороняю мужа – / І меч це тішить дуже. / Гурра!» // Так, гарний меч, я вільний, / До тебе серцем схильний, / І криця сокровенна, / Як люба наречена. / Гурра! // «До смертної хвилини – / З тобою нерозривно. / Життя залізне – ясність. / Коли б ми повінчались? / Гурра!» // Ми будемо з тобою, / Як кличе ріг до бою; / Як зазвучать гармати – / Знак милу обіймати. / Гурра! // «Хвилини незрівнянні! / Обіймів жду в жаданні. / Тобі належу, любий, / Тобі – вінок мій шлюбний. / Гурра!» // Дзвениш у піхві грізно, / Заступнице

залізна, / Так дико і нестримно, / Мій меч, бряжчиш невпинно! / Гурра! // «Скажу, чому бряжчу я: / За битвою нудьгую, / Жду дикої години, / Мій вершнику єдиний. / Гурра!» // Ні, в затишку лишайся! / О люба, не пручайся! / Войовнице, не треба! / Жди: прийду я до тебе. / Гурра! // «О, довго ждати знову! / Ходімо в сад любові, / Де кров троянд шарлатна, / Де квітне смерть булатна! / Гурра!» // Так вийди з піхви швидше, / Для вершника найліпша! / Мій меч, тобі дорога / На батьківські пороги! / Гурра! // «Як гарно тут на волі, / У шлюбних танців колі! / Як в променях на сонці / Сталь сяє оборонця! / Гурра!» // Йди, воїне-звитяжцю! / Йди, вершнику-германцю! / Чи серце вже застигло? / В правиці стисни милу! / Гурра! // Тепер на лівім боці / Лиш зблиснуть оборонці; / В правиці – меч з тобою, / Звінчав Бог з молодою! / Гурра! / Її стискай міцніше, / І вуст залізних швидше / Твої хай прагнуть губи! / Ганьба зрадливим, згуба! / Гурра! // Тепер співають милі, / Стрибають іскри світлі! / І стане при вінцеві / Обраниця крицева! / Гурра!

Список літератури:

1. Алешин Н. Е. Справедливая война у Газайи / Н. Е. Алешин, Н. В. Алешина, Н. Н. Алешина, В. Н. Алешин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.scienceandapologetics.org/text/338.htm, на рус. яз., свободный. Заголовок с экрана. – Дата обращения: 08.04.2016.
2. Рыбакин А. И. Словарь английских фамилий: Ок. 22700 фамилий / А. И. Рыбакин. – Изд. 2-е, стереотип. – М.: ООО «Изд-во Астрель»: ООО «Изд-во АСТ», 2000. – 576 с.
3. Смольницька О. Взаємодія архетипних систем в українських, польських, староанглійських і кельтських загадках (на матеріалі праць І. Я. Франка та Ексетерської книги) / Ольга Смольницька // Література. Фольклор. Проблеми поетики. – Вип. 29. – Ч. 1. – К.: Твім інтер, 2010. – С. 612-631.
4. Смольницька О. О. Віддзеркалення Еросу і Танатосу в поезії англійських метафізиків: компаративний аналіз вибраної лірики Джона Данна (1572-1631) і Ендрю Марвелла (1621-1678) / О. О. Смольницька // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія». – Вип. 76. – Харків, 2017. – С. 35-40.
5. Смольницька О. О. Компаративний аналіз емоційного стану у вибраній поезії Заходу і Сходу XVI-XVII ст. (Єлизавета I Англійська Тюдор – Резмі) / Смольницька О. О. // Питання сходознавства в Україні. Тези доповідей Всеукраїнської практичної конференції 6-7 квітня 2017 року. – Харків – 2017. – С. 106-108.
6. Смольницька О. Перекладацька діяльність І. Франка: компаративістський аналіз архетипних систем давньоукраїнського та скандинавського мислення / Ольга Смольницька // Слово і час. – № 1(589). – Січень 2010. – С. 81-86.
7. Смольницька О. О. Полісемантичність фемінного титулу «Mistress» в Ендрю Марвелла (1621-1678) / Смольницька О. О. // Перспективи розвитку філологічних наук. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 24-25 березня 2017 року). – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. – С. 96-99.
8. Смольницька О. О. Символ східної жінки-лідера у поетичній збірці Віри Вовк «Жіночі маски» (кроскультурний аспект) / О. О. Смольницька // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: «Філологія». – 2016. – Вип. 15. – С. 50-60.
9. Смольницька О. Трансформація аристократичного жіночого образу в любовній ліриці англійських поетів доби пізнього Ренесансу і бароко: практичний аспект / Смольницька О. О. // Сучасні дослідження з іноземної філології: Зб. наук. праць. – 2017. – Вип. 15. – [У друці].
10. Стріха М. З кримськотатарської поезії XVII сторіччя: декілька слів від перекладача / Максим Стріха // Літературна Україна. – 26 січня 2017. – № 4(5685). – С. 14.
11. Стріха М. Специфіка гендерних мотивів у творчості Філіпа Сідні та Бахадир Ґерай Хана I (Резмі): історико-біографічний та компаративний аспекти / Максим Стріха, Сабріє Трош // Слово і час. – 2016. – № 2. – С. 73-79.
12. Стріха М. Улюблені переклади: поезії / М. В. Стріха. – К.: Український письменник, 2015. – 724 с. – (Серія «In corpore»).
13. Студії з Криму. I-IX. [Ред. Ак. А Е. Кримський]. – Відбитки із «Записок Історико-Філологічного Відділу». – У Києві – 1930. – 212 с.
14. Трош С. Специфика гендерных мотивов в поликультурном пространстве: методологический аспект (на материале стихотворения Р. Лавлейса «К Алтее, из тюрьмы» (1642/1649?) / С. Э. Трош // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – Серія «Філологічна». – Вип. 49. – 2014. – С. 342-344.
15. Франко І. Кримський хан Газі-Гірей (1588-1607) і дещо з його віршів / Іван Франко / З тюркської поезії // Франко І. Зібрання творів: у 50-ти тт. / Іван Франко. – Т. 13. Поетичні переклади та переспіви. – К.: Наук. думка, 1978. – С. 609-613.
16. Франко І. Татарське лихоліття на Україні / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів: у 50-ти тт. / Іван Франко. – Т. 42. Фольклористичні праці. – К.: Наук. думка, 1984. – С. 406.
17. Халим Гирай-султан. Бора Гази Гирай / Розовый куст ханов, или История Крыма // Средневековые исторические источники Востока и Запада [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Krym/XV/Rozovyj_kust_chanov/9.phtml?id=12929, на рус. яз., свободный. – Дата обращения: 16.02.2016.
18. Codex exoniensis. A collection of Anglo-Saxon poetry, from a manuscript in the library of the dean and chapter of Exeter / By Benjamin Thorpe, F. S. A. – London: Pub. for the Society of antiquaries of London, 1842. – 567 p.
19. Hammer-Purgstall J. Geschichte der Chane der Krim unter osmanischer Herrschaft, aus türkischen Quellen zusammengetragen / Joseph Hammer-Purgstall. – Wien: K. K. Hof- und Staatsdruckerei, 1856. – 278 s.
20. Honor // Online Etymology Dictionary. – Available at: http://www.etymonline.com/index.php?term=honor – Accessed: 16.07.2017.

Джерела ілюстративного матеріалу:

1. Gazi Giray (Gazai). Gazel. – http://www.gozlemci.net/5830-gazi-giray-gazai.html (16.07.2017).
2. Körner K. T. Das Schwertlied / Karl Theodor Körner. – http://gutenberg.spiegel.de/buch/leier-und-schwert-1909/37 (16.07.2013).

3. Lovelace R. Song. To Lucasta. Going to the Warres / Richard Lovelace // Lucasta: the poems of Richard Lovelace, esquire. – Chicago: The Caxton club, 1921. – P. 29.

Смольницкая О.А.
Научно-исследовательский институт украиноведения МОН Украины

БОЕВОЙ ИДЕАЛ: ПРЕЕМСТВЕННОСТЬ ТРАДИЦИИ И ЕЕ ПЕРЕОСМЫСЛЕНИЕ НА ПРИМЕРЕ ИЗБРАННОЙ ЛИРИКИ ЗАПАДА И ВОСТОКА ОТ XVI-XVII ВЕКА ДО РОМАНТИЗМА

Аннотация
Исследованы параллели в стихах, посвященных конфликту любви и собственного выбора войны. В качестве материала берутся культуры Англии, Германии и Крымского ханства. Рассмотрены традиции англосаксов, скальдов, восточной поэзии. Хронологически тексты взяты с конца XVI до XIX вв. Доказано сублимацию поэта и его лирического персонажа, а также реализацию творчества.
Ключевые слова: поэзия, война, религия, Эрос, Танатос, Анима, сакральное/профанное.

Smolnytska O.O.
Research Institute of Ukrainian Studies

MILITANT IDEAL: THE CONTINUITY OF TRADITION AND ITS RENEWING IN SELECTED LYRICS OF THE WEST AND THE ORIENT (16-17 CENTURIES – ROMANTICISM)

Summary
The parallels in poems, devoted to the conflict of love and war as own choice, were investigated. The cultures of England, Germany and Crimean Khanate are compared. Traditions of Anglo-Saxons, Skalds, Oriental poetry are lighted up. The chronology of the texts is 16, 17 and 19 centuries. The sublimation of poet and his lyrical hero and realization of artistic work are proved.
Keywords: poetry, war, religion, Eros, Thanatos, Anima, sacral/profane.

УДК 811.11'81'255

СПЕЦИФІКА ПЕРЕКЛАДУ ЕМОТИВНИХ КОНСТРУКЦІЙ НА ПОЗНАЧЕННЯ НЕВДОВОЛЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОЇ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ)

Тараненко Л.І., Горбачук О.І.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Статтю присвячено дослідженню особливостей мовного вираження невдоволення в англійському діалогічному мовленні на матеріалі художніх творів, а також установленню закономірностей їхнього перекладу на українську мову. Розглянуто специфіку та інвентар емотивних конструкцій на позначення невдоволення, а саме: еліпси підмета, дієслова-зв'язки, присудка, підмета і допоміжного дієслова; експліцитні та імпліцитні повтори; номінативні й односкладні речення, вживання вигуків і сленгізмів, на основі яких за результатами виконання перекладацького аналізу встановлено характерні для них перекладацькі трансформації.
Ключові слова: емотивність, невдоволення, емотивні конструкції, мовні засоби, перекладацькі трансформації.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку лінгвістики підвищеним є інтерес науковців до вивчення закономірностей і механізмів відображення емоцій і почуттів у мові й мовленні (А. А. Калита, В. І. Шаховський, D. Bolinger та ін.). Починаючи з кінця XX ст., дослідження різноаспектних питань відтворення в перекладі емоційного мовлення входить і до кола інтересів перекладознавства. Це цілком природно, адже невпинне розширення наукових та культурних контактів з представниками англомовних країн вимагає адекватного перекладу різних типів і видів емоційних висловлень, властивих відповідній англомовній культурі.

Тому **метою** цієї статті є встановлення способів перекладу на українську мову англомовних емотивних конструкцій на позначення невдоволення як часто вживаного емоційно насиченого різновиду висловлень, реалізованих у діалогічному мовленні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На теперішній час у галузі перекладознавства особлива увага приділяється розробці теоретичних положень перекладу текстів художньої літератури, які дослідники традиційно розглядають як упорядковані й організовані зразки живого мовлення. Зокрема, за результатами наявних напрацювань узагальнено специфіку відтворення в перекладі емоційно-естетичного впливу твору на читача, авторського світобачення, образів тощо (див., напр., праці В. В. Коптілова [7, с. 23], А. В. Федорова [12, с. 28], В. М. Комісарова [6, с. 27], Я. І. Рецкера [9, с. 14], Р. П. Зорівчак [5, с. 15] та ін.). Водночас у наведених дослідженнях не розкрито питання закономірностей перекладу на українську мову мовних засобів вираження невдоволення.

Виклад основного матеріалу. Під час розгляду цього питання ми спиралися на визначення невдоволення як емоційного висловлення, що виражає певну протидію, орієнтовану на зміну існуючого стану речей, яка актуалізується, здебільшого, в емоційній формі моральної оцінки індивідом своїх чи чужих вчинків [13, с. 23]. Ми також ураховували відоме положення про те, що емотивність як одна з основних категорій художнього тексту, що реалізується в передачі позитивного чи негативного емоційного стану героїв, потребує ретельного дослідження та опису на кожному з мовних рівнів. Отже, невдоволення як прояв негативної експресивної реакції персонажів, що здійснює вплив на читачів, навіюючи їм певні ідеї [1, с. 11], досягається засобами всіх рівнів мовної системи.

Так, засоби синтаксичного рівня, взаємодія яких характеризується значним потенціалом у вираженні широкої варіативності емоційних відтінків значення, здатні передавати не стільки основний зміст повідомлення, скільки суб'єктивно-оцінне емоційно забарвлене ставлення мовця до предмета думки [1, с. 13]. Синтаксичні або стилістичні фігури збільшують емоційність висловлювання за рахунок незвичайної синтаксичної будови, як-от: різні типи повторів, інверсія, еліпсис, зіставлення протилежностей, риторичні питання тощо [там само, с. 15].

Виконаний нами аналіз ілюстративного матеріалу засвідчив, що в художніх текстах широко використовуються еліптичні речення, особливість яких полягає у пропуску головних чи другорядних членів речення з метою надання висловлюванню вищого ступеня емоційності, динамічності та художньої виразності [14, с. 275], наприклад:

1) *еліпс підмета: Aha! Talk about trying to cure warts with spunk – water such a blame fool way as that!* [19, p. 71]. – *Та який же бісів дурень зводить отак бородавки гнилою водою?* [12, с. 72]. У цьому реченні відсутній підмет, що при перекладі компенсовано граматичною заміною. У реченні *Ought to be ashamed of 'imself, untmanly coward* [16]. – *Хоч би постидився, трус нещасний!* [16] пропущено підмет you. Встановлено також, що у поєднанні з лексичним повтором еліпс підмета набуває вищого рівня емоційності: *Hateful, hateful, hateful!* [19, p. 207]. – *Гидкий, гидкий, гидкий хлопчисько!* [12, с. 208], що в перекладі компенсується розширенням.

Хоча опущення підмета притаманне, здебільшого, мовцям низького соціокультурного рівня, це явище також зустрічається і в мовленні представників середнього рівня, наприклад: *«Knew!», shrieked Aunt Petunia suddenly* [23, p. 16]. – *Знали! – раптом завищала тітка Петунія* [10, с. 17]. У наступному реченні відсутній підмет *we*, який з легкістю відновлюється

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

з контексту: *Got to have that ruddy tail removed before he goes to Smeltings* [19, р. 70]. – *Треба ж вирізати того клятого хвоста, поки він не пішов до «Смелтінґсу»!* [10, с. 71], де в перекладі застосовано граматичну заміну неповного речення на безособове;

2) *еліпс дієслова-зв'язки*, прикладом якого може слугувати репліка *«YOU bad!» and Huckleberry began to snuffle too* [19, р. 115]. – *Це ти поганий! – Гек і собі зашморгав* [12, с. 116], у якій опущено дієслово-зв'язку are складеного іменного присудка. Подібне явище спостерігаємо і в наступному прикладі: *You bad girl, why didn't you come to Sunday-school?* [19, р. 195]. – *Ти чому не була в недільній школі, негідниця?* [12, с. 196]. Як бачимо, опущення дієслова-зв'язки в художніх текстах є частотно вживаним прийомом, який слугує підкресленню неосвіченості героїв і їхнього низького соціокультурного стану;

3) *еліпс присудка*, який особи середнього соціокультурного рівня використовують з метою економії мовних засобів у діалогічному мовленні, що українською передається дослівним перекладом: *«Now what?» said Aunt Petunia, looking furiously at Harry* [20, р. 16]. – *І що тепер? – люто подивилася на Гаррі тітка Петунія* [10, с. 17];

4) *еліпс підмета і допоміжного дієслова*, який у формі риторичного запитання передає середній або високий ступінь невдоволення-роздратування мовця, наприклад: *Wonder what's wrong with his leg?* [20, р. 144] – *Цікаво, що в нього з ногою?* [10, р. 145]. У цьому випадку перекладач використав прийом граматичної заміни неповного речення на безособове.

Виконаний аналіз дозволяє зробити узагальнення, що при вираженні невдоволення найчастотнішими еліпсами є підмет і дієслово-зв'язка, які характерні, здебільшого, для мовлення представників низького соціокультурного рівня та слугують для передачі середнього рівня емоційно-прагматичного потенціалу висловлювання. У перекладі еліпсів на українську мову домінує прийом граматичної заміни.

Іншим засобом, здатним відображати емоційно-оцінне ставлення адресанта до того, що повідомляється, є ***повтор***, який традиційно розуміють як експліцитне чи імпліцитне повторення елементів лексичного значення та семантико-структурних компонентів синтаксичних конструкцій. Аналізом ілюстративного матеріалу встановлено, що під час вираження невдоволення різні види повторів передають його комплекси: невдоволення-розчарування, невдоволення-тривогу, невдоволення-занепокоєння, невдоволення-злість, невдоволення-обурення, невдоволення-роздратування, невдоволення-страх, невдоволення-відмову, невдоволення-розпач, невдоволення-наказ, невдоволення-жаль, невдоволення-огиду тощо, виконуючи тим самим емотивно-експресивну функцію [1, с. 16], наприклад:

1) *послідовний повтор*, тобто послідовне повторення певної лексеми у реченні: *Oh, LORDY, lordy, lordy, I wish I only had half your chance* [20, р. 115]. – *Ой боженьку мій, боже, мені б бути хоч наполовину таким, як ти!* [12, с. 116], що підсилює значення повторюваного компоненту, узагальнюючи думку персонажа у логічному та емоційному плані. При перекладі використано лексичну заміну шляхом пестливого суфікса *-еньк-*. Іншим прикладом вживання повтору при вираженні невдоволення-страху може слугувати висловлювання *«Stop!» murmured Dorian Gray, «stop!»* [20, р. 30] – *Годі-бо! Годі! – затинаючись, пробелькотів Доріан Грей…* [3, с. 31], де перекладач застосував компенсацію;

2) *кільцевий повтор*, при якому повторювана одиниця знаходиться і на початку, і в кінці уривка, утворюючи своєрідну рамку: *Look, Hucky, look!* [23, р. 115] – *Гляди, Геку, гляди!* [12, с. 116], де застосовано дослівний переклад;

3) *лексичний повтор*, тобто повторення слова, словосполучення або речення без зміни їх структури та компонентного складу в одному висловлюванні та в більших комунікативних одиницях, що охоплюють низку висловлювань: *«Batty!» said Edmund, tapping his head. «Quite batty»* [22, р. 10]. – *Здуріла! – сказав Едмунд і постукав пальцем собі по чолі. – Геть здуріла* [12, с. 11], де використано перекладацьку трансформацію граматичної заміни прикметника на дієприкметник.

Яскравим прикладом лексичного повтору слугує повтор особового займенника *I*: *I think that is rather mean of you, Ernest, I must say* [22, р. 6]. – *Це начебто не дуже порядно з твого боку, Ернесте* [2, с. 7], де за перекладацьку трансформацію взято антонімічний переклад. Аналогічним випадком є *«I don't like that explanation, Harry», he rejoined, «but I am glad you don't think I am heartless. I am nothing of the kind. I know I am not»* [22, р. 127]. – *Мені не до вподоби ваше пояснення, Гаррі, та все ж приємно, що ви не вважаєте, ніби я й справді без серця. Я й сам знаю, що я не такий* [10, с. 128]. У цьому прикладі повторення *I* сигналізує про емоційне напруження персонажа та його невдоволення-роздратування, що в перекладі передано шляхом об'єднання речень та граматичною заміною.

Наведені випадки лексичних повторів належать до експліцитного типу повторів, що передбачає використання слів з тотожним змістом, але різною формою [14, с. 229]. До імпліцитних повторів відносять, як правило, вживання синонімічних та антонімічних лексичних одиниць:

1) *синонімічний повтор*, який дозволяє персонажу художнього твору більш повно висловити свої думки й переживання, передаючи одночасно і їхнє емоційно-оцінне значення, а також урізноманітнити й індивідуалізувати своє мовлення, наприклад: *Go away and leave me alone, can't you!* [22, р. 199] – *Дай ти мені спокій, не ходи за мною!* [12, с. 200]. Тут у ролі перекладацької трансформації використано лексичну заміну та опущення;

2) *антонімічний повтор*, який базується на застосуванні хоча й протилежних, але взаємопов'язаних значень лексичних одиниць. Для відтворення цього явища в українській мові вживається антономічний переклад.

Таким чином, можна зробити узагальнення, що найчастішими повторами, вживаними мовцем при вираженні свого невдоволення, є послідовний і лексичний. Перекладацькими трансформаціями, які при цьому застосовуються, є граматична й лексична заміни та подекуди антонімічний переклад.

Крім вище зазначених синтаксичних засобів, актуалізованих у мовленні персонажів під час

прояву їхнього невдоволення, нами було зареєстровано і значну кількість ***номінативних речень*** – односкладних речень з головним членом-підметом, вираженим іменником у називному відмінку [14, с. 312]. Цей тип синтаксичних конструкцій використовується представниками всіх соціокультурних рівнів, позначаючи, здебільшого, невдоволення-роздратування: *The nerve of him!* [22, p. 2] – *Що за телепень!* [10, с. 3] з аналогізацією в українському перекладі, або *«Funny stuff on the news», Mr. Dursley mumbled…* [23, p. 5] – *Та якісь дивні новини, – промимрив містер Дурслі…* [10, с. 6] з лексичною заміною. Невдоволення-злість виражено у репліці *«All right, thirty-seven then», said Dudley, going red in the face* [23, p. 33]. – *Ну, добре, тридцять сім, – налився кров'ю Дадлі* [11, с. 34] з компенсацією в українському перекладі.

Іншими прикладами актуалізації номінативних речень можуть слугувати такі: *No damn letters today* [23, p. 7]. – *Не буде тих клятих писульок!* [11, с. 8], де застосовано граматичну і лексичну заміну; *«Barking», said Uncle Vernon, «howling mad, the lot of them. You'll see»* [22, p. 23]. – *Нісенітниці! – обурився дядько Вернон. – Повне ідіотство! Вони всі там такі!* [10, с. 24] з конкретизацією і розбивкою речення та *«Typical», said Harry darkly* [23, p. 45]. – *Як завжди, – похмуро буркнув Гаррі* [11, с. 47] з використанням аналогу.

При цьому було встановлено, що при перекладі називних речень на позначення невдоволення одним із найуживаніших способів є граматична заміна: *«LIAR!» Harry shouted suddenly* [22, p. 237]. – *БРЕШЕШ! – зненацька вигукнув Гаррі* [10, с. 238]; *«Third time this week!» he roared across the table* [22, p. 1]. – *Уже втретє на цьому тижні! – горлав він за столом* [11, с. 2]; *Dead!* [23, p. 110] – *Померла?* [3, с. 111]; *Impossible, my dear boy!* [22, p. 145] – *Ну, це вже чи не занадто, мій любий!* [10, с. 147]; *Your native language of... the Bible* [16]. – *[мовою] можна читати Біблію* [16].

Результати аналізу показали, що в перекладах досліджуваних висловлювань, виражених номінативними реченнями, зустрічається також лексична заміна, як у наступних прикладах: *«How perfectly dreadful!», said Susan as they at last came back in despair* [23, p. 23]. – *Який жах! – вимовила Сюзан, коли вони у повній безнадії нарешті повернулися до хатки* [8, с. 24], та дослівний переклад: *«You!» said Ron furiously* [22, p. 78]. – *Ти! – люто засичав Рон* [10, с. 80]; – *Oh, that is nonsense!* [22, p. 20] – *Але ж це безглуздя!* [2, с. 21]; *Australia!* [23, p. 34] – *Австралія?* [2, p. 35]; – *Rubbish, Pickering* [16]. – *Пікерінг, це неправда* [16].

Аналіз текстових фрагментів дозволив також виявити, що найвищий рівень емоційно-прагматичного потенціалу невдоволення передається вигуками, наприклад: *«Ah, shut up, Dursley, yeh great prune», said the giant* [23, p. 36]. – *Дурслі, ти б си помовчав, старий придурку! – мовив на те велетень* [10, с. 36]; *Oh! It always is nearly seven* [22, p. 22]. – *У тебе вічно майже сьома!* [2, с. 23]; *Ah! Can't you see that my heart is breaking?* [23, p. 92] – *Хіба ви не бачите, що в мене серце крається?* [13, с. 93]. Наведені приклади наочно свідчать, що в українському перекладі вигуки часто опускаються або втрачають свою фонетичну форму, а смислове навантаження передається шляхом підсилення лексичного значення слова та розділовими знаками.

Водночас, нами було зафіксовано достатньо прикладів збереження вигуком своєї фонетичної форми в українському перекладі, що слугує однозначному відтворенню емоційного стану мовця при вираженні невдоволення: *«Shhh!» hissed Professor McGonagall* [22, p. 12]. – *Тссс! – зашипіла професорка Макґонеґел* [10, с. 13]; *Oh! I am not really wicked at all, cousin Cecily* [23, p. 27]. – *Ой ні, я нітрохи не безпутній, кузино Сесілі* [2, с. 28]; – *Oh, don't say that* [22, p. 34]. – *Ой не кажіть!* [2, с. 35]; *Oh, no. This is the girl I jotted down last night* [16]. – *О ні, це та дівка, яку я записав учора ввечері* [15]. Подекуди нами було зареєстровано випадки перекладу вигуку, що передає невдоволення персонажа, за допомогою аналога: *Alas! Ear wax!* [22, p. 242] – *Фу! Сірка з вуха!* [10, с. 243]; *Bother! Well, go long with you* [22, p. 45]. – *Що ти скажеш! Ну гаразд, нехай* [13, с. 46]; *Good heavens, no!* [23, p. 67] – *Ні за що!* [13, с. 68] або еквівалента: *Dear me!* [23, p. 66] – *Боже!* [13, с. 67]; *My God!* [18, p. 67] – *… О Господи!* [13, с. 68]; *'God!* [22, p. 67] – *О Боже!* [13, с. 68].

Дослідження показало, що діалогічне мовлення, в якому реалізується невдоволення, вирізняється наповненням ***односкладними неповними реченнями*** [7, с. 83], наприклад: *«Sorry», he grunted, as the tiny old man stumbled and almost fell* [23, p. 2]. – *Перепрошую, – буркнув він маленькому старому чоловічкові, який заточився й мало не впав* [10, с. 2] з граматичною заміною при перекладі на українську мову; *«No», she said sharply* [23, p. 4]. – *Ні, – гостро відповіла вона* [10, с. 4] з використанням еквіваленту; *«So?» snapped Mrs. Dursley* [23, p. 7]. – *Ну то й що? – відрубала місіс Дурслі* [10, с. 8] з аналогом в українському відповіднику.

Прагнення до максимальної змістової і структурної близькості перекладу до оригіналу призводить до того, що еквівалентними виявляються не лише тексти, що об'єднуються у процесі перекладу, але й окремі висловлювання в цих текстах, не тільки відповідні висловлювання, а й їхні складові одиниці, як, наприклад, ***сленгові слова*** [7, с. 99]. Переклад сленгізмів найчастіше здійснюється за допомогою еквівалентних відповідників, стилістично нейтральних варіантів чи просторіччя [15, с. 134].

Сленг є невід'ємною частиною вираження невдоволення представниками різних соціокультурних рівнів, особливо низького та середнього. При перекладі сленгу найчастотнішим є використання еквівалентних відповідників за наявності їх в мові перекладу. Прикладами перекладу сленгових одиниць за допомогою еквівалентних відповідників можуть слугувати: *budge up – посунутися, pup – слинько, tyke – шибеник, imp – бісеня*. При відсутності еквівалентних відповідників перекладачі послуговуються просторіччями, які додають висловлюванню-невдоволенню необхідного емоційного забарвлення: *lump – бовдур, prune – придурок, staring great stuck pig – кабанюга лупоокий*.

При перекладі таких сленгізмів досить часто вдаються і до функціональних аналогів або ва-

ріантних відповідників, за рахунок чого у тексті перекладу створюється інший образ, але такого самого стилістичного навантаження [8, с. 17], наприклад: *I can lick you!* [21, p. 10] – *Вибити тобі бубну?* [8, c. 11]; *to steal sheep* – *вмиватися слізьми; by jingoes!* [21, p. 15] – *побий мене грім!* [12, c. 16]; *You're losing it!* [21, p. 34] – *Ти також чокнувся!* [10, c. 35]; *geeminy* [21, p. 18] – *ах ти ж чорт* [12, c. 19].

Отже, переклад сленгізмів у висловлюваннях-невдоволеннях вимагає використання національно-специфічних відповідників, уникання змішування американського й британського варіантів сленгу, підбір релевантного за емоційно-оцінним навантаженням відповідника.

Висновки і пропозиції. Узагальнення результатів аналізу особливостей перекладу висловлювань-невдоволень, актуалізованих в англомовних художніх текстах, показало, що, вони набувають різних ступенів емотивності шляхом комплексної взаємодії засобів фонетико-морфологічного, лексичного і синтаксичного рівнів мови. Серед найбільш рекурентних засобів передачі невдоволення зареєстровано еліпс підмета і дієслова-зв'язки, різні види повторів, номінативні речення, вигуки, односкладні неповні та безособові синтаксичні конструкції, сленгізми. Встановлено, що коректне відтворення синтаксичних емотивних фігур у тексті перекладу забезпечує точну передачу емоційно-прагматичного потенціалу висловлювання-невдоволення.

До перспективних напрямів подальшого наукового пошуку в галузі перекладу емотивних конструкцій доцільно віднести питання встановлення спільних і відмінних ознак у вираженні невдоволення представниками різних соціокультурних рівнів та їхнє відтворення в перекладі, а також переклад мовних засобів на позначення невербальної некооперативної комунікації (невдоволення, незгода, відмова тощо).

Список літератури:

1. Арнольд И. В. Интерпретация художественного текста: типы выдвижения и проблемы экспрессивности / И. В. Арнольд // Экспрессивные средства английского языка. – Л.: Слово, 1975. – С. 11-20.
2. Вайльд О. Портрет Доріана Ґрея: [пер. з англ. Р. Доценко]. – К.: Фоліо, 2017. – 400 с.
3. Вайльд О. Як важливо бути серйозним: [пер. з англ. Р. Доценко]. – К.: Знання, 2014. – 222 с.
4. Діккенс Ч. Великі сподівання: [пер. з англ. Р. Доценко]. – К.: Веселка, 1986. – 480 с.
5. Зорівчак Р. П. Про підготовку перекладачів для України XXI ст. / Р. П. Зорівчак // Сучасна лінгвістика. – 2005. – № 7. – С. 15-17.
6. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. / В. Н. Комиссаров – М.: Высш. шк., 1990. – 253 с.
7. Коптілов В. В. Теорія і практика перекладу / В. В. Коптілов. – К.: Вища школа, Вид-во при Київському університеті, 2001. – 166 с.
8. Льюїс К. С. Хроніки Нарнії: Лев, чаклунка і стара шафа: [пер. з англ. І. Ільїн та О. Кальниченко]. – Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2017. – 212 с.
9. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика / Я. И. Рецкер. – Харьков: Лингво, 2001. – 216 с.
10. Ролінґ Дж. К. Гаррі Поттер і таємна кімната: [пер. з англ. В. Морозов за ред. П. Таращука та І. Малковича]. – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2004. – 352 с.
11. Ролінґ Дж. К. Гаррі Поттер і філософський камінь: [пер. з англ. В. Морозов за ред. П. Таращука та І. Малковича]. – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2002. – 320 с.
12. Твен М. Пригоди Тома Сойєра: [пер. з англ. В. Митрофанов]. – К.: Веселка, 1990. – 274 с.
13. Федорів Я. Р. Соціокультурні аспекти просодичної організації висловлювань-невдоволень (Експериментально-фонетичне дослідження на матеріалі англійського мовлення): Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. – К., 2000. – 248 с.
14. Федоров А. В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы) / А. В. Федоров. – М.: Филология три; СПб.: Филология фак. СПбГУ, 2002. – 418 с.
15. Шаховский В. И. Лингвистическая теория эмоций: [монография] / В. И. Шаховский. – М.: Гнозис, 2008. – 416 с.
16. Cukor G. My Fair Lady [Електронний ресурс] // United States: Warner Bros. – 1964. – Режим доступу до ресурсу: https://fmovies.is/film/my-fair-lady.104q/lyn26z
17. Dickens C. Great Expectations / Charles Dickens. – Harper Collins Publishers, Collins Classics, 2010. – 464 p.
18. Lewis C. S. The Lion, the Witch and the Wardrobe / Clive Staples Lewis. – Harper Collins Publishers, 2001. – 208 p.
19. Rowling J. K. Harry Potter and the Chamber of Secrets / Joanne Rowling. – Bloomsbury, 2014. – 360 p.
20. Rowling J. K. Harry Potter and the Philosopher's Stone / Joanne Rowling. – Bloomsbury, 2014. – 342 p.
21. Twain M. The Adventures of Tom Sawyer / Mark Twain. – Harper Collins Publishers, Collins Classics, 2011. – 272 p.
22. Wilde O. The Importance of Being Earnest / Oscar Wilde. – Знання, English Library, 2014. – 222 p.
23. Wilde O. The Picture of Dorian Gray / Oscar Wilde. – Знання, 2015. – 283 p.

Тараненко Л.И., Горбачук О.И.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

СПЕЦИФИКА ПЕРЕВОДА ЭМОТИВНЫХ КОНСТРУКЦИЙ, ОБОЗНАЧАЮЩИХ НЕДОВОЛЬСТВО (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛОЯЗЫЧНОЙ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРОЗЫ)

Аннотация
Статья посвящена исследованию особенностей языкового выражения недовольства в английской диалогической речи на материале художественных произведений, а также выявлению закономерностей их перевода на украинский язык. Рассмотрены специфика и инвентарь эмотивных конструкций, обозначающих недовольство, а именно: эллипсы подлежащего, глагола-связки, сказуемого, подлежащего и вспомогательного глагола; эксплицитные и имплицитные повторы; номинативные и односоставные предложения; употребление междометий и сленгизмов, на основе которых по результатам переводческого анализа определены характерные для них способы переводческих трансформаций.
Ключевые слова: эмотивность, недовольство, эмотивные конструкции, языковые средства, переводческие трансформации.

Taranenko L.I., Horbachuk O.I.
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

SPECIFICITY OF TRANSLATING THE EMOTIVE STRUCTURES CONVEYING DISSATISFACTION (BASED ON ENGLISH FICTION)

Summary
The research focuses on the study of lingual expression of dissatisfaction utterances in the English dialogical speech based on fiction literature as well as defining the regularities of their translation into Ukrainian. The article outlines the specificities and inventory of emotive structures, conveying dissatisfaction, namely: the ellipses of subject, linking verb, predicate, subject and auxiliary verb; explicit and implicit repetition; nominative and one-member sentences; the use of interjections and slang. As a result of translation analysis the authors define typical ways of their translation into Ukrainian.
Keywords: emotivity, dissatisfaction, emotive structures, language means, translation transformations.

УДК 811.161.2'373.2

ПРІЗВИЩА ЖИТЕЛІВ МІСТА НОВОВОЛИНСЬКА ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ З СУФІКСОМ -ИН / -ІН(-ЇН)

Хвіщук О.В.
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Систематизовано та проаналізовано нововолинські прізвища з формантом *-ин / -ін(-їн)*. Зроблено лексико-семантичний і словотвірний аналізи виявлених онімів. З'ясовано, що такі антропоніми утворювалися як від чоловічих, так і жіночих імен, пов'язані з різноманітними тематичними шарами загальнорозмовної лексики, характеризують носіїв за їхніми фізичними чи психічними рисами й особливостями поведінки, соціальним станом і відображають контакти мешканців із представниками різних етнічних груп.
Ключові слова: антропонім, антропонімікон, апелятив, онім, прізвище.

Постановка наукової проблеми. Активізація розвитку антропоніміки як наукової галузі, посилений інтерес до дослідження сучасних та історичних особових назв, вивчення загальнотеоретичних питань – явища не випадкові, а продиктовані насамперед науковими та практичними проблемами, свідчення значимості антропоніміки не лише для мовознавства, а й для гуманітарних наук загалом [6, с. 3]. Антропонімія – це своєрідна скарбниця давньої лексики, яка відображає всі сфери життя праукраїнців.

Аналіз досліджень. Прізвища історичної Волині досліджено в кількох аспектах. Опрацьовано антропонімію давньої Волині XVI-XVIII ст. (І. Митнік), в окремих розвідках науковців розглянуто прізвищеві назви XVI ст. (А. Білорус, А. М. Матвієнко), кінця XVIII ст. – початку XIX ст. (М. Корнилович), м. Луцька (І. Д. Ско-

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

рук), ґрунтовно проаналізовано прізвища півдня сучасної Волинської області (Л. О. Лісова). Аналіз прізвищ жителів м. Нововолинська доповнить загальне уявлення про українську, зокрема й волинську, антропонімну систему на сучасному етапі та в її історичному розвитку.

Мета статті – зафіксувати сучасні нововолинські антропоніми з суфіксом *-ин / -ін(-їн)*, зробити їх лексико-семантичний і структурно-словотвірний аналізи.

Виклад основного матеріалу. Патронімно-посесивний суфікс *-ин / -ін(-їн)* утворився шляхом наростання **-no* на **ĭ*-основи. За його допомогою в українській мові утворено присвійні прикметники. Так само виникли й родові прізвища на *-ин*, що, як правило, походили від імен, а також від первісних прізвиськ, які мали закінчення *-а(-я)* [3, с. 90-93]. Формант *-ин* указував на належність однієї особи іншій, така патронімна форма була додатковою до особового імені [1, с. 59]. Прізвища з суфіксами *-ин / -ін*, як зауважує Ю. К. Редько, утворено від жіночих (такі прізвища одержували в основному нешлюбні діти), а також від варіантів чоловічих імен із флексією *-а* [3, с. 19].

М. Л. Худаш зауважує, що в історичних пам'ятках української мови антропонімів із афіксами *-ин, -ов / -ев* серед двочленних і тричленних іменувань зафіксовано мало, за винятком Галичини XVIII ст. Патроніми на *-овъ, -евъ, -инъ* починають активно використовувати в документах після возз'єднання України з Росією [6, с. 136].

Прізвища на *-ин / -ін*, як і антропоніми на *-ов / -ев*, на думку Ю. К. Редька, часом важко відрізнити від аналогічних російських. Тому критерії для визначення належності прізвища до українських – це насамперед національність його носія та лексична база передсуфіксальної частини [2, с. 81].

В основах нововолинських прізвищ цієї моделі виявлено:

а) чоловічі та жіночі християнські імена різної структури:

Абакумкін < Абакумко < Абакум (СУІ, 15); *Аксеніна < Аксен/я < Авксентій* (СУІ, 257), *Аксенія* (СУІ, 259); *Амеліна, Омеліна < Омелія < Омеляна* (СУІ, 270); *Аліkіна < Алик < Олександр* (СУІ, 261) і *Олексій* (СУІ, 265); *Альохін < Альоха < Алексій < Олексій* (СУІ, 264); *Альошин < Альоша < Алексій < Олексій* (СУІ, 264) або *Альошин < Альоша < Олена* (СУІ, 265); *Анікіна < Анікей < Аникій* (СУІ, 271); *Афоніна < Афон* (СУІ, 48); *Вакулін < Вакула* (СУІ, 54); *Ваніна < Ваня < Іван* (СУІ, 143); *Ванюшин < Ванюша < Ванюха < Іван* (СУІ, 143);

Вісин. Гіпотетично можливі версії: 1) < *Віс* (СУІ, 70); 2) < *Вися < Віссаріон* (СУІ, 70); 3) < *Віся < Вікторія* (Редько, І, 155); 4) < *Вісьо < Віктор, Віссаріон* (Редько, І, 155);

Володін < Володя < Володимир (СУІ, 74), пор. ще діал. апелятив *волод* 'волога' (ЕСУМ, І, 418); *Вульчин < Вулька < Уля < Уляна* (СУІ, 368), пор. ще діал. *вуль-вуль* 'вигук для підкликання гусей, качок, індиків' (ЕСУМ, І, 439); *Галкіна < Галка < Галя < Галина* (СУІ, 80), *Ганна* (СУІ, 80), якщо не *Галкіна < Галка* (пор. прізвисько *Галка* 'темна на вигляд' (Арк.1, І, 221)) < *галка* 'назва птаха' (Редько, І, 187), відповідно '*так могли називати людину за кольором волосся'; *Гащина < Гаська < Гася < Агафія* (СУІ, 20), якщо не *Гащина < Гашко* < діал. *гашко* 'гарно одягнений парубок' (Чуч., 141); *Дронякіна < Дроняк/а < Дрон < Андрон* (СУІ, 35), якщо не *Дронякіна < Дроняк/а < Дрон < Андрон < Андрій, Андріан* (СУІ, 33; 35); *Дьомін < Дьома < Дем'ян* (СУІ, 103); *Єрьоміна < *Єр(ъ)ома < *Яр(ъ)ома < Ярема* (СУІ, 417); *Євстіфейкін < *Євстіфейко < *Євстіфей < Євтіхій < Євтихій* (СУІ, 127); *Захаркін < Захарко < Захар* (СУІ, 138); *Зоткіна < Зотко < Зот < Зотик* (СУІ, 142) або *Зоткіна < Зотко < Зот* (СУІ, 142); *Зорін < Зоря* (СУІ, 141) або *Зорін < Зоря < Зорина, Зорян, Зоряна* (СУІ, 141); *Івашкіна < Івашко < Іваш < Івах < Іван* (СУІ, 145); *Ігнашкін < Ігнашко < Ігнаша < Ігнат* (СУІ, 91); *Ігнашина < Ігнаш < Ігнат* (СУІ, 91); *Ігошина < *Ігоша < Гоша < Георгій* (СУІ, 87); *Ільїн < Ілья < Ілля* (СУІ, 152); *Іллюшин < Іллюша < Іллюха < Ілля* (СУІ, 152); *Ілюхін < Іллюха < Ілля* (СУІ, 152); *Калінін < Калина* (СУІ, 163); *Кареліна* < чеськ. *Karel < Карл* (Редько, І, 440), пор. ще рос. діал. апелятив *карела* 'залізне ліжко' (СРНГ, 13, 86); *Кириліна < Кирило* (СУІ, 173); *Кирюхин, Кирюхін < Кирюха < Кирило* (СУІ, 174); *Климкін < Климко < Клим* (СУІ, 178) або ж *Климкін < Климка < Клима < Клементина* (СУІ, 177); *Костіцина < Костік < Костя < Костянтин* (СУІ, 182); *Кузін < Кузя < Кузьма* (СУІ, 185); *Лаврушкіна < Лавруша < Лавруха < Лавр < Лаврентій* (СУІ, 188); *Ларін < Ларіон* (СУІ, 150); *Логвін < Логвин* (СУІ, 197); *Льовкин, Льовкіна < Льовка < Льова < Лев* (СУІ, 191); *Льовушкін < Льовушка < Льова < Лев* (СУІ, 191); *Любчин < Любка/о < Любов* (СУІ, 201), *Любомир* і *Любомира* (СУІ, 201-202); *Люшин < Люша < Ілля* (СУІ, 152) або *Люшин < Люша < Люся < Людмила* (СУІ, 202); *Матюхін < Матюх < Матій < Матвій* (СУІ, 221); *Мирінін < Мирін < Мирон* (СУІ, 233); *Мішин < Міша < Михайло* (СУІ, 238); *Мітяйкіна < Мітяй < Мітя < Дмитро* (СУІ, 108);

Мінін. Можливі різні версії: 1) < *Мина* (СУІ, 233); 2) < *Ми/ін(н)а < Михайло* (СУІ, 237), *Митрофан* (СУІ, 236); 3) < *Міня < Марія* (СУІ, 214); 4) пор. ще апелятиви *міна* 'вираз обличчя; гримаса', можливо, '*так могли називати людину зі своєрідним виразом обличчя'; діал. *міна́* 'обмін; оплата при міновій торгівлі; перетворення' тощо, а також дієсл. *міняти, міни́ти* 'змінювати', '*діал.* комусь щось визначати, обіцяти' (ЕСУМ, ІІІ, 477-479);

Мойсина < Мойса < Мойсей (СУІ, 243); *Мотін < Мотій* (СУІ, 242) чи *Мотін < Мотя < Мотря* (СУІ, 242); *Назаркін < Назарко < Назар* (СУІ, 245); *Натальїна < Наталья (Наталія)* (СУІ, 246); *Нікітін < Нікита < Микита* (СУІ, 228); *Олексин < Олекса* (СУІ, 264), якщо не *Олексин < Олекса/я < Олександр* (СУІ, 261) і *Олександра* (СУІ, 263); *Павлухіна < Павлуха < Павло* (СУІ, 279); *Палухін < Палуха < Пальо < Павло* (СУІ, 279); *Петрухина, Петрухіна < Петруха < Петро* (СУІ, 293); *Петунін < Петуня < Петя < Петро* (СУІ, 293-294); *Родіна < Рода < Родіон* (СУІ, 313); *Савін < Сава* (СУІ, 319) чи *Савін < Сава < Савелій* (СУІ, 320), *Варсава* (СУІ, 58), якщо не *Савін < Савин* (СУІ, 321); *Самохін < Самох/а < Самойло < Самійло* (СУІ, 323); *Свидина < Свид < Свирид* (СУІ, 326); *Семикін < Семик < Сем/а < Семен* (СУІ, 331); *Сехіна < Сех*

< *Семен* (Редько, ІІ, 949); *Серьогін, Сєрьогін* < *Се/єрьога* < *Сергій* (СУІ, 335); *Таскіна* < *Таська/о* < *Тасьо/я* < *Таїсій і Таїса* (СУІ, 354), *Станіслава* (СУІ, 347); *Тімошкіна* < *Тимошка/о* < *Тимош* < *Тимофій* (СУІ, 361); *Томін* < *Тома* < *Хома* (СУІ, 400) і *Тамара* (СУІ, 354); *Федина* < *Фед/а/ъ/ьо/я* < *Федора* (СУІ, 378), *Федот* (СУІ, 379), *Феодул* (СУІ, 383); *Федорціна* < *Федорця* < *Федорка* < *Федора* (СУІ, 378); *Фокін* < *Фока* (СУІ, 393); *Фомін* < *Фома* < *Хома* (СУІ, 400); *Фомкін* < *Фомка* < *Фома* < *Хома* (СУІ, 400); *Юдин, Юдіна* < *Юда* (СУІ, 159); *Янін* < *Ян* і *Яна* (СУІ, 416; 417).

Значна частина прізвищ із формантом *-ин* походить від андронімів, які були особливим типом іменування жінки за іменем чоловіка. С. М. Пахомова зауважує, що їх поява могла бути зумовлена не лише першорядністю в сім'ї чоловіка, а й існуванням у первісному суспільстві табу на ім'я жінки [4, с. 205]. У таких найменуваннях в основах відбувається чергування приголосних *[х] / [ш]*. Структурно-суфіксальний засіб вираження андронімності – формант *-их-а*, сполучаючись із присвійним афіксом *-ин*, трансформується в складний словотвірний засіб *-иш-ин* [5, с. 51]: *Андрусишин* < *Андрусиха* < *Андрусь* < *Андрій* (СУІ, 33), *Андріан* (СУІ, 35); *Ващишин* < **Ващиха* < *Вашко (Івашко)* < *Іван* (СУІ, 145) чи *Ващишин* < **Ващиха* < *Васько* < *Василь* (СУІ, 61); *Галашина* < *Галаш/а* < *Галах/а* < *Галактіон* (СУІ, 79), пор. ще діал. апелятив *ґалах* '*зневажл.* телепень' (Корзонюк, 94); *Гнатишен, Гнатишин* < *Гнатиха* < *Гнат* < *Ігнатій* (СУІ, 90); *Гринишин, Гринішин* < *Гриниха* < *Грин/ъ* < *Григорій* (СУІ, 94); *Гринчишин* < *Гринчиха* < *Гринко* < *Грин/ъ* < *Григорій* (СУІ, 94); *Грицишіна* < *Грициха* < *Гриц/а/ъ* < *Григорій* (СУІ, 94); *Данилишина, Данилішина, Данілішина, Данілишина* < *Данилиха* < *Данило* (СУІ, 99); *Дем'янишина* < *Дем'яниха* < *Дем'ян* (СУІ, 103); *Демчишин* < *Демчиха* < *Демко* < *Дементій, Демид* (СУІ, 102), *Дем'ян* (СУІ, 103); *Дмитришена, Дмитришин* < *Дмитриха* < *Дмитро* (СУІ, 107); *Карпишин* < *Карпиха* < *Карпо* (СУІ, 167); *Кащишин* < *Кащиха* < *Касько/о* < *Кася* < *Касян* (СУІ, 168), *Катерина* (СУІ, 169); *Лавришин* < *Лавриха* < *Лавр* < *Лаврентій* (СУІ, 187); *Луцишин* < *Луциха* < *Луць/я* < *Лука* (СУІ, 198), *Лукера* (СУІ, 199); *Матвейшин* < **Матвей(і)ха* < *Матвей* < *Матвій* (СУІ, 221); *Михайлишин* < *Михайлиха* < *Михайло* (СУІ, 237); *Павлишин* < *Павлиха* < *Павло* (СУІ, 279); *Панчишин* < *Панчиха* < *Панч* < *Панко* < *Пантелеймон* (СУІ, 285-286); *Романашина, Романишин* < *Романиха* < *Роман* (СУІ, 315); *Сапрошина* < **Сапроха* < *Сапрон* < *Сопрон* (СУІ, 345); *Семенихина* < *Семениха* < *Семен* (СУІ, 331); *Семенишена, Семенишина* < *Семениха* < *Семен* (СУІ, 331); *Семчишина* < *Семчиха* < *Семко* < *Сем/а* < *Семен* (СУІ, 331); *Сидоришин* < *Сидориха* < *Сидор* < *Сидір* (СУІ, 336) або *Сидоришин* < *Сидориха* < *Сидора* < *Ісидора* (СУІ, 158); *Стащишин* < *Стащиха* < *Сташко/а* < *Стахій* (СУІ, 347), *Євстахій* і *Євстахія* (СУІ, 125-126), *Остап* (СУІ, 276), *Станіслав* і *Станіслава* (СУІ, 347); *Степанишина* < *Степаниха* < *Степан* (СУІ, 348); *Тимчишин* < *Тимчиха* < *Тимко* < *Тимофій* (СУІ, 361); *Федчишин* < *Федчиха* < *Федька/о* < *Фед/а/ъ/ьо/я* < *Федір* (СУІ, 375-376), *Федора* (СУІ, 378), *Федот* (СУІ, 379), *Феодул* (СУІ, 383); *Яцишина* < *Яциха* < *Яць* < *Яків* (СУІ, 413).

б) відапелятивні імена та прізвиська:

Баландін < *Баланда* (пор. ОН ст.-рос. *Баланда*, 1492 р. (Веселовський, 22)) < *баланда*. Спектр мотивації досить широкий: 1) 'повільна, неповоротка, неспритна людина', 'дурний, нудний балакун' (Гр., І, 24); 2) 'баламут, балагур', 'жартівник' (Чуч., 45); 3) 'дуже рідка пісна юшка' та ін. (ЕСУМ, І, 124); 4) пор. ще діал. дієсл. *бал?ндати* 'хитати сюди й туди, гойдати' (ЕСУМ. І, 124);

Баскіна. Теоретично можливі версії: 1) < *Басько* < *Василь* (СУІ, 60); 2) < *Баска/о* (пор. ОН ст.-рос. *Баско*, 1624 р. (Веселовський, 27)) < діал. апелятиви *баска* 'довга кофта з оборками; жіночий жакет, пошитий у талію', правдоподібно, '*вказівка на зовнішній вигляд носія', *баско* 'завзятий працівник' (ЕСУМ, І, 148-149); 3) < *Баский* (пор. прізвисько *Басько* 'хто багато та швидко говорив' (Арк.1, І, 81)) < *баский* 'гарячий, прудкий, жвавий' (Гр., І, 32), імовірно, '*із вказівкою на психічні особливості носія'; 4) < *Баска/о* < *Бас/а* (пор. САІ *Басъ* (Дем., 134), прізвиська Бас 'людина з сильним голосом', 'про людину з великим животом' та ін., *Баса* 'хто в дитинстві так називав ковбасу' (Арк.1, І, 80)). Спектр мотивації досить широкий: а) < рідкісне церк. ім. *Басс* (Осташ, 528); б) < полісемантичний апелятив *бас*: 'низький чоловічий голос' (СУМ, І, 108), очевидно, '*так могли називати людину з грубим голосом'; 'музичний інструмент' (Гр., І, 31), правдоподібно, '*про того, хто грав на басовій трубі'; діал. '*зневаж.* живіт' (Арк., 12), імовірно, '*вказівка на фізичні особливості носія'; пор. ще апелятив *баса* 'басом' (ЕСУМ, І, 146), а також дієсл. *басити* 'видавати звуки баса', діал. *басувати* 'мурчати; підтакувати' (Гр., І, 32), діал. *басувать* 'співати низьким голосом або басом' (Лисенко, 30);

Бахін < *Бах* < *бах*. Спектр мотивації досить широкий: 1) 'вигук для передачі звуку від падіння, удару, пострілу, сильного тріску' (ЕСУМ, І, 152), можливо, 'про людину, яка часто використовувала у своєму мовленні це слово'; 2) діал. '*бахур* («волоцюга, розпусник», «байстрюк», «хлопчисько», «єврейська дитина»)' (ЕСУМ, І, 153);

Бутинін < **Бутин* (пор. ОН ст.-рос. *Бутень*, 1490 р. (Веселовський, 57)). Гіпотетично можливі різні версії: 1) < *Бут* (пор. ОН ст.-укр. *Бут*, 1483 р. (ССМ, І, 132), ОН ст.-рос. *Бут*, 1485 р. (Веселовський, 57), детальніше про різні версії походження ОН *Бут* див. (Чуч.1, 91)). Спектр мотивації широкий: а) < *бут* 'перекладач' (Осташ, 532); б) < діал. *бута* 'гордість, пиха', 'розбещеність, розкіш' (ЕСУМ, І, 307); в) пор. ще діал. дієсл. *бутати* 'чванитися', 'грати в бути', а також *бутіти* 'гудіти, глухо кричати' та ін. (ЕСУМ, І, 309-310); 2) < діал. *бутин* 'очищений від кори стовбур', пор. ще діал. *бутина* 'ліс, призначений для рубання' (ЕСУМ, І, 309);

Буторін (пор. діал. апелятиви *бутор* 'бите скло, цегла, каміння' (Чуч., 102), 'харчі', *бутора* 'вантаж' (ЕСУМ, І, 309), хоча, можливо, *Буторін* < **Бутор/а* < *Бут* < *бут* (див. *Бутинін* 1);

Бучукіна. Теоретично можливі версії: 1) < *Бучо/ук* < *бучок* діал. 'букова палка' та ін. (ЕСУМ, І, 284); 2) < *Бучук* < *Бучъ* < *Бучай* <

ОН *Богучай* (Худ., 52); 3) < *Бучук* < *Бучо* < ОН *Будимиръ* чи *Жизнебудъ* (Чуч.1, 92); 4) < *Бучук* < *Буч/а* (пор. прізвисько *Буча* 'дуже сварлива людина', 'чий батько був товстим' (Арк.1, І, 165)) < *буча* 'шум, крик, гармидер' (Гр., І, 118), діал. 'дитяче бешкетування'; 'сварка' (Арк., 40), пор. ще діал. дієсл. *бучати* 'шуміти' (ЕСУМ, І, 285), очевидно, '*так могли називати дуже галасливих непосидливих людей'; 5) < *Бучук* < *Буч/а* < *Бук* (пор. антропоніми *Букъ* (Худ., 52), *Бук* (Шульгач, 20), ОН ст.-рос. *Бука*, 1498 р. (Веселовський, 53)) < *бук*. Спектр мотивації широкий: а) 'назва дерева' (СУМ, І, 251); б) діал. '*перен*. силач, здоровань' і інші (Редько, І, 109); в) діал. 'бик' (Лисенко, 36); г) діал. 'ціпок, палиця, кий' (СУМ, І, 251); ґ) пор. ще ст.-рос. *бука* 'пугало', 'відлюдник' (Веселовський, 53), а також рос. діал. *бука* 'про грізну, люту людину'; 'товста людина'; 'несміливий чоловік' та ін. (СРНГ, 3, 262);

Вдовин, *Вдовін* < *Вдова* < *вдова* 'жінка, яка після смерті чоловіка не одружилася вдруге' (СУМ, І, 312), якщо не *Вдовин*, *Вдовін* < *вдовин* 'вдовій (*вдовець)' (Гр., І, 130);

Верещагіна < *Верещага* (пор. ОН ст.-рос. *Верещага*, кінець XV ст. (Веселовський, 65)) < рос. діал. *верещага*. Спектр мотивації досить широкий: а) 'балакун'; б) 'плакса (про дитину)'; в) 'буркотун'; г) 'клопотун' та ін. (СРНГ, 4, 144);

Височкін (пор. ОН *Височко*, яку, на думку П. П. Чучки, надавали батьки своїй дитині, зичивши зростати у висоту (Чуч.1, 99), пор. ще *великий*);

Волін. Гіпотетично можливі версії: 1) < *Воля* (яке, на думку П. П. Чучки, співвідносне з *Володислав* (Чуч., 124)) (СУІ, 75); 2) < *Воля* < *Володимир* (СУІ, 74); 3) < *Воля* < *воля* (Р. І. Осташ припускав, що цей часто вживаний у українців апелятив міг бути пов'язаний і з топонімом (докл. див. (Осташ, 534))), очевидно, '* про вільну, вольову, рішучу людину';

Воронін < *Ворон/а* (пор. ОН ст.-укр. *Ворона*, 1458 р. (ССМ, І, 197), САІ *Ворона*, *Воронъ* (докл. про походження див. (Дем., 122, 124; Чуч.1, 117)), прізвиська *Ворон*, *Ворона* 'темноволосі люди', 'люди, які часто одягають чорний одяг', 'із довгим носом жителі', 'люди, які багато говорять, часто кричать; пліткарки', 'лінивий чоловік', 'жінка, яка передбачала біду', 'хто не вимовляв звук [р]', 'хто ходив із відкритим ротом', 'злодійкуваті люди' та ін. (Арк.1, І, 205)) < *ворон* 'крук' (ЕСУМ, І, 427), 'рід дитячої гри' (Гр., І, 255), *ворона* 'назва птаха', '*перен*., *зневажл*. про неуважну людину; ґава, роззява' (СУМ, І, 740);

Ворожейкіна < **Ворожейко* < **Ворожей* < *Ворож* < *діал. ворож* 'ворожбит' (ЕСУМ, І, 427), пор. ще дієсл. *ворожити* '*перен*., *жарт*. поратися біля кого-, чого-небудь' та ін. (СУМ, І, 740), якщо не *Ворожейкіна* < **Ворожейко* < **Ворожей* < *Ворож* < *Ворог* < *ворог* 'недруг', діал. 'злодій', пор. також *ворожий* (ЕСУМ, І, 426);

Воротіліна < *Воротило* < *воротило* '*заст*. дрючок, яким повертають вітряк' (СУМ, І, 741), імовірно, '*так могли називати дуже рухливу людину', пор. ще дієсл. *вертіти* '*перен*., *розм*. верховодити, розпоряджатися на свій розсуд', '*перен*., *діал*. бентежити, непокоїти' (СУМ, І, 333);

Ворошилін (пор. ОН ст.-рос. *Ворошило*, 1516 р. (Веселовський, 72-73), а також дієсл. *ворушити* 'торкаючись кого-, чого-небудь, злегка рухати'; 'перевертати що-небудь легке (сіно, солому і т. ін.)'; 'спонукати до діяльності, виводити зі стану байдужості; збуджувати' (СУМ, І, 743));

Гаківник (пор. апелятив *гаківниця* 'довга та важка рушниця, із гаком на прикладі, яка була на озброєнні запорізьких козаків у XV-XVII ст.' (СУМ, ІІ, 18), можливо, '*гаківником* могли називати людину, яка володіла такою зброєю');

Гірін < *Гира/я* (пор. САІ *Гира* (Дем., 134), ОН *Гиря* (Чуч.1, 123-124), прізвисько *Гира* 'дуже повна людина' (Арк.1, І, 239)). Спектр мотивації досить широкий: 1) < *гира*, *гиря* 'коротко обстрижена людина' (Осташ, 535); 2) < *гир* діал. 'чутка, слава, репутація', *ґир* діал. 'вигук, що імітує незрозумілу мову', *гира* 'вигук, яким підганяють коня' тощо (ЕСУМ, І, 508); 3) < *гиря* діал. 'набряк, гуля', 'чуприна', очевидно, '*вказівка на зовнішній вигляд носія'; діал. 'слуга', (Чуч., 143); 4) пор. також дієсл. діал. *гирити* 'нести, тягти насилу', 'занапащати, втрачати, розтринькувати' та ін. (ЕСУМ, І, 508);

Глибіна, *Глібіна* (пор. апелятив *глибина* '*перен*. те, що становить собою основу, у чому зосереджена суть чого-небудь', '*перен*. про значущість, змістовність чого-небудь' (СУМ, ІІ, 82), можливо, '*так могли називати людину, яка завжди говорила змістовно, по суті, чиї слова підтверджувалися конкретними вчинками');

Гнєдін (пор. *гнідий* 'темно-коричневий', можливо, '*вказівка на певні фізична особливості носія (колір волосся, очей тощо)');

Горіна. Можливі різні версії: 1) < *Гора* < *Георгій* (СУІ, 86); 2) пор. прізвисько *Горе* 'людина, яка казала, що їй завжди горе' (Арк.1, І, 255), апелятив *горе* ; 3) пор. ОН *Гора*, докл. про походження див. (Чуч.1, 131; Худ., 79), САІ *Гора* (Дем., 71), прізвисько *Гора* 'дуже повна людина', 'високої статури людина, яка живе на пагорбі', 'висока та міцна людина' (Арк.1, І, 253), апелятив *гора*;

Древін < *Древо* < *древо* діал. 'бук, дрючок, кий, дерево' (ЕСУМ, ІІ, 124);

Дробіна < *Дроб* (пор. ОН *Дроб* (Чуч.1, 175)) < *дроб* 'свійська птиця', 'недійні вівці', 'дрібні мисливські кульки' та ін. (Гр., І, 443), пор. корінь *дріб-* 'малий, дрібний', правдоподібно, '*про невисокого зросту людину', а також дієсл. *дробити*, можливо, '*про того, хто дробить', якщо не *Дробіна* < *дробина* 'малі діти та ін.' (ЕСУМ, ІІ, 129), 'дрібниця, дріб'язок', 'дрібна худоба', 'надвірне птаство' (Тимченко, ІІ, 826);

Жибчин (пор. діал. *жеб* 'щоб' (ЕСУМ, ІІ, 190), правдоподібно, '*про людину, яка відрізнялася від оточення тим, що говорила *жеб / жиб* замість *щоб*', пор. також діал. *шибко* 'швидко' (Арк., 619));

Живчин. Теоретично можливі версії: 1) < ОН **Живко* < *Живъ* < *Живибудъ*, *Живиславъ*, *Живитѣхъ*, *Дабиживъ* (Худ., 103) (про походження цієї ОН див. ще (Чуч.1, 186); 2) < *Живко* < діал. *живкей* 'гіркий' (ЕСУМ, ІІ, 191), пор. ще *живець* 'життєва сила' та ін. (Гр., І, 480), *живий*, імовірно, '*про жваву, енергійну, живучу людину';

Жлудкін < *Жлудка/о* < *Жлуд/а* < рос. діал. *жлуда* 'скупа людина' (СРНГ, 9, 201), якщо не *Жлудкін* < рос. діал. *жлудка* 'карта трефової масті' (СРНГ, 9, 202), можливо, '*так називали людину, яка добре грала в карти';

Забеліна (пор. ОН ст.-рос. *Забела*, перша половина XVI ст., (Веселовський, 117)) < рос. діал. апелятив *забела* '*перен.* про людину, яка є достоїнством сім'ї, суспільства' (СРНГ, 9, 251); *Закабуніна* (пор. рос. діал. апелятив *закабунька* 'перешкода, перепона, трудність'; 'завзятість' (СРНГ, 10, 111)); *Залунін* (пор. дієсл. *залунати* 'почати лупати, стати чутним', 'видавати дзвінкі звуки' (СУМ, III, 195), можливо, '*так називали людину, яка дуже голосно говорила'); *Заходякін* (пор. дієсл. *заходити*, очевидно, '*той, хто часто заходив');

Зеленіна < *Зелений* (пор. прізвисько *Зелений* 'хто носив зелений піджак, модні зелені штани та куртку', 'працював агрономом із захисту рослин' та ін. (Арк.1, I, 389)) < *зелений* 'хворобливо блідий', *перен.* 'недосвідчений' (ВТССУМ, 456);

Злобін < *Злоба* (пор. ОН ст.-рос. *Злоба*, кінець XV ст. (Веселовський, 123), САІ *Злоба*, яке дане носієві за певною рисою характеру, поведінки, темпераменту. Дослідниця зауважує, що виникнення та вживання таких ОН із негативним значенням пов'язане з певними забобонами древніх слов'ян із їх вірою в профілактичну та захисну магічну силу імені (Дем., 119).) < *злоба* 'почуття недоброзичливості, ворожнечі до кого-небудь; роздратування, гніву, досади; розлюченість' (СУМ, III, 597);

Золотавін (пор. ОН ст.-рос. *Золотавин*, 1660 р. (Веселовський, 124)) < *Золотавий* < *золотавий* 'золотистий', 'золотий' (СУМ, III, 681), можливо, '*так називали носіїв за кольором волосся'; '*вартих поваги; здібних, обдарованих людей';

Золотухін (пор. ОН ст.-рос. *Золотухин*, 1567 р. (Веселовський, 124)) < *Золотуха* < *золотуха* 'застарілий термін, яким позначали прояви діатезу, що поєднується з туберкульозним ураженням шкіри, очей і лімфатичних вузлів (перев. у дітей)' (СУМ, III, 683), очевидно, '*про людину, яка хворіла цією недугою';

Істомін (пор. ОН ст.-рос. *Истома*, XV ст. (Веселовський, 129), а також рос. діал. апелятив *истома* 'довготривале очікування', 'втомлена, виснажена людина' (СРНГ, 12, 258));

Казюлін (очевидно, здеформоване, пор. *козуля* 'дика коза; сарна' (СУМ, IV, 213), 'назва комахи', 'назва подвійного гачка для ловлення риби' тощо (Редько, I, 491));

Калугіна (пор. рос. діал. апелятив *калуга* 'калюжа', 'болото, драговина' тощо (СРНГ, 12, 366-367)); *Калюга* < *калюга* діал. 'калюжа' (Арк., 207), пор. ще прізвисько *Калуга* 'хто приїхав із цього російського міста' (Арк.1, II, 25);

Каманіна (пор. діал. апелятив *каман* 'вид прянощів' (ЕСУМ, II, 356));

Карабін < *карабін* 'гвинтівка полегшеної ваги, із коротким дулом' (СУМ, IV, 99), можливо, '*так називали людину, яка володіла цією зброєю', 'гачок у ланцюгах, повідках' (ЕСУМ, II, 381); *Каритовкіна* (пор. апелятив *карита* 'карета' (Гр., II, 222));

Карюкіна < *Карюк/а* < *карюк* 'столярський клей' (Гр., II, 224, пор. також *корюка* 'невелика промислова риба', діал. *корюки* 'назва рослини' (ЕСУМ, III, 47); *Касаткін* (пор. діал. *косатка* 'назва рослини' (ЕСУМ, III, 49), а також рос. діал. *касатка* 'про дівчину-небораку' та ін. (СРНГ, 13, 115));

Кишкін (пор. ОН ст.-рос. *Кишкин*, кінець XV ст., *Кишка*, початок XV ст. (Веселовський, 142), ОН ст.-укр. *Киш*, 1499 р. (ССМ, I, 475), прізвисько *Кишка* 'дуже худий чоловік; висока худорлява жінка', 'зла, погана жінка' (Арк.1, II, 53)) < *кишка* в одному з його значень, зокрема анатомічному чи кулінарному (Гр., II, 242), пор. ще дієсл. *кишкати* '*розм.* кричати «*киш*», відганяючи свійську птицю, птахів' (СУМ, IV, 157) і діал. дієсл. *кішкати* 'дбайливо виховувати'(ЕСУМ, II, 450));

Клешнін, *Клєшнін* (пор. ОН ст.-рос. *Клешнин*, 1559 р. (Веселовський, 142), апелятив *клешня*, а діал. *клиша* 'клишонога людина' (ЕСУМ, II, 459; 461)); *Кленіна* < *Клен* < *клен* 'назва дерева'; '*діал.* назва риби'; пор. ще діал. дієсл. *кленити* 'давити' (ЕСУМ, II, 458), очевидно, '*про того, хто *давить*';

в) апелятивні характеристики осіб:

Дячишина < *Дячиха* < *дячиха* 'дружина дяка' (Гр., I, 463); *Карбовнічин* (пор. апелятив *карбівничий* 'діал. таврувальник'; 'лісник' (ЕСУМ, II, 387-388)); *Ковалишин*; *Кожем'якін* (пор. ОН ст.-рос. *Кожемякин*, 1564 р. (Веселовський, 147)) < *кожум'яка* '*заст.* майстер, що виробляв сирицю; мнець' (СУМ, IV, 208); *Шевчишин*. Деякі прізвища тотожні етнонімам: *Волошин*, *Русин*, *Турчин*, *Черкашин*.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, аналіз прізвищ жителів м. Нововолинська Волинської області з формантом *-ин / -ін(-їн)* виявив розгалужену систему твірних основ, що свідчить про природний і тривалий процес їхнього формування. Такі антропоніми утворювалися як від чоловічих, так і жіночих імен, пов'язані з різноманітними тематичними шарами загальнорозмовної лексики, характеризують носіїв за їхніми фізичними чи психічними рисами й особливостями поведінки, соціальним станом і відображають контакти мешканців із представниками різних етнічних груп. Ті апелятиви на позначення професії чи заняття, які засвідчені в основах нововолинських онімів, вийшли зі сфери загального вжитку, адже зникли народні ремесла, що не витримали конкуренції з промисловістю.

В антропоніміці відсутнє цілісне дослідження волинських прізвищ, яке б дало змогу встановити локальні особливості антропонімії регіону. Це зумовлює необхідність подальшого вивчення сучасних нововолинських онімів.

Список літератури:

1. Железняк И. М. К истории сербохорватских патронимических форм XII-XV вв. / И. М. Железняк // Желєзняк І. М. Слов'янська антропоніміка (вибрані статті) / І. М. Желєзняк. – К.: Кий, 2011. – С. 48-72.
2. Редько Ю. К. Географія основних типів українських прізвищ / Ю. К. Редько // Питання ономастики / відп. ред. К. К. Цілуйко. – К.: Наук. думка, 1965. – С. 77-84.
3. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища / Ю. К. Редько. – К.: Наук. думка, 1966. – 216 с.
4. Пахомова С. М. Реконструкція світогляду язичників за даними слов'янської антропонімії / С. М. Пахомова // Вісник Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника. Філологія. – Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту, 2011. – Вип. XXIX-XXXI. – С. 204-207.

5. Фаріон І. Д. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX століття (з етимологічним словником) / І. Д. Фаріон – Львів: Літопис, 2001. – 371 с.
6. Худаш М. Л. З історії української антропонімії / М. Л. Худаш; Д. Г. Гринчишин (відп. ред.). – К.: Наук. думка, 1977. – 236 с.

Список умовних скорочень назв джерел:

Арк. – Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок. А-Я. – Вид. 2-ге переробл., випр. і доп. / Г. Л. Аркушин. – Луцьк, 2016. – 648 с.
Арк.1. – Аркушин Г. Л. Словник прізвиськ північно-західної України: у 3 т / Г. Л. Аркушин. – Луцьк, 2009. – Т. 1-3.
Веселовський – Веселовський С. Б. Ономастикон: Древнерусские имена, прозвища и фамилии / С. Б. Веселовський. – М., 1974.
ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь, 2005. – 1728 с.
Гр. – Словарь української мови: у 4-х т. / упоряд. з дод. власн. матеріалу Б. Грінченко. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958-1959. – Т. 1-4.
Дем. – Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV-XVII ст.: монографія / М. О. Демчук. – К.: Наук. думка, 1988. – 172 с.
ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: у 7 т. / гол. ред. О. С. Мельничук. – К.: Наук. думка, 1982-2012. – Т. 1-6.
Корзонюк – Корзонюк М. М. Матеріали до словника західноволинських говірок / М. М. Корзонюк // Українська діалектна лексика: зб. наук. праць. – К., 1987. – С. 62-263.
Лисенко – Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – К.: Наук. думка, 1974. – 261 с.
Осташ – Осташ Р. І. До походження прізвищевих назв Реєстру (спроба етимологічного словника) // Реєстр війська Запорозького / Р. І. Осташ. – К.: Наук. думка, 1995. – С. 517-567.
Редько – Редько Ю. К. Словник сучасних українських прізвищ: у 2 т / Ю. К. Редько. – Львів, 2007. – Т. 1-2.
СРНГ – Словарь русских народных говоров / под ред. Ф. П. Филина, Ф. П. Сороколетова, С. А. Мызникова. – М.; Л.; СПб.: Наука 1965-2013. – Вып. 1-46.
ССМ – Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. / Ред. Л. Л. Гумецька, І. М Керницький. – К.: Наук. думка, 1977-1978. – Т. 1-2.
СУІ – Трійняк І. І. Словник українських імен / І. І. Трійняк. – К., 2005. – 509 с.
СУМ – Словник української мови / Гол. ред. І. К. Білодід. – К.: Наук. думка, 1970-1980. – Т. 1-11.
Тимченко – Історичний словник українського язика / За ред. Є. Тимченка. – Харків; К.: ВУАН, 1930-1932. – Т. 1. – Вип. 1-2.
Худ. – Худаш М. Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від слов'янських автохтонних від композитних скорочених особових власних імен) / М. Л. Худаш. – К.: Наук. думка, 1995. – 361 с.
Чуч. – Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник / П. П. Чучка. – Львів: Світ, 2005. – 704 с.
Чуч.1 – Чучка П. П. Слов'янські особові імена українців: Історико-етимологічний словник / П. П. Чучка. – Ужгород: Ліра, 2011. – 432 с.
Шульгач – Шульгач В. П. Ойконімія Волині: етимологічний словник-довідник / В. П. Шульгач. – К.: Кий, 2001. – 189 с.

Хвищук А.В.
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки

ФАМИЛИИ ЖИТЕЛЕЙ ГОРОДА НОВОВОЛЫНСКА ВОЛЫНСКОЙ ОБЛАСТИ С СУФФИКСОМ -ИН / -ІН(-ЇН)

Аннотация
Систематизированы и проанализированы нововолынские фамилии с суффиксом *-ин / -ін(-їн)*. Сделан лексико-семантический и словообразовательный анализ выявленных онимов. Выяснено, что такие антропонимы образовывались как от мужских, так и женских имен, связанные с различными тематическими слоями общеразговорной лексики, характеризуют носителей по их физическим или психическим чертам и особенностями поведения, социальному положению и отражают контакты жителей с представителями различных этнических групп.

Ключевые слова: антропоним, антропонимикон, апеллятив, оним, фамилия.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Khvishchuk O.V.
Eastern European National University named by Lesya Ukrainka

THE SURNAMES OF NOVOVOLYNSK CITIZENS (VOLYN REGION) WITH SUFFIXES -YN / -IN(-YIN)

Summary
There were systematized and analyzed the surnames of Novovolynsk citizens with the suffixes *-yn / -in(-yin)*. Lexical-semantic and derivational analysis of revealed onymis were also made. It was ascertained that these anthroponyms were coined from men and women names. They were connected with different thematic layers of commonplace vocabulary. These antroponyms also characterized carriers for their physical and mental traits and peculiarities of behavior, social status. They reflect citizens' contacts with representatives of other ethnic groups.
Keywords: anthroponym, anthroponimicon, appellative, onym, surname.

УДК 821.161.2:82-31:82-9

ЖАНРОВА УНІКАЛЬНІСТЬ РОМАНУ ЮРІЯ ЩЕРБАКА «ЧАС СМЕРТОХРИСТІВ. МІРАЖІ 2077 РОКУ»

Шабаль К.С.
Запорізький національний університет

Стаття присвячена дослідженню жанрово-стильових особливостей сучасного українського роману Ю. Щербака «Час смертохристів. Міражі 2077 року». Стверджується належність роману до політичного жанрового різновиду. Окреслено вплив світоглядних орієнтирів письменника на ідейне спрямування твору. Осмислено тенденції й перспективи розвитку жанрового різновиду за сучасної літературної динаміки.
Ключові слова: антиутопія, герой, жанр, жанровий різновид, політичний роман.

Постановка проблеми. Історія світової літератури показує, що з усіх жанрів найбільш репрезентативним із точки зору художньої характеристики тієї або іншої епохи є роман. До другої половини XIX століття він став провідним європейським жанром. Як відомо, роман, завдяки своїй особливій ємності, здатний найбільш повно й багатогранно розкрити образ людини. Тому власне романний предмет отримує широку модифікаційну реалізацію. Це означає, що є складнощі з ідентифікацією романних різновидів і модифікацій, зокрема й політичного роману. Досі панує суто тематичний (явно недосконалий) підхід до жанрового різновиду політичного роману, який і не призводить дослідників до осмислення художніх способів вирішення політичної тематики. Але політичний роман не тільки проблемно-тематичне поєднання, але й структурне. Складність проблеми ідентифікації жанрового різновиду пов'язана також з тим, що давати статичне визначення жанрового різновиду неможливо. Жанр – не постійна, а рухома система. Політичний роман рідко зустрічається в чистому вигляді, як і всяка романна модифікація.

Проблема жанру загалом належить до однієї з найскладніших, а відтак і найбільш своєрідних у вітчизняному та світовому літературознавстві. Н. Копистянська в монографії «Жанр, жанрова система у просторі літературознавства» звернулася до відомих концепцій жанру та жанрової системи, вибудувавши цілісну генологічну картину. Пройшовши довгий шлях неузгодженості в термінології й на сьогодні зберігши право на творчу свободу учених-літературознавців, дефінітивні рамки жанру залишаються рухливими. Узгодити стале й змінне в межах жанру Н. Копистянська намагалась за допомогою концепції чотирьох взаємопов'язаних сфер спіралі, де перша сфера окреслює жанр, як поняття найбільш абстрактне, загальнотеоретичне, друга – як історичне, обмежене в часі та «літературному просторі», третя – як явище конкретної національної літератури і четверта – як вище індивідуальної творчості [6, с. 32-34].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Літературознавці неодноразово звертались до з'ясування структурного наповнення жанру, його складових. Розробці цього питання присвятили свої праці С. Аверінцев, С. Андрусів, М. Бахтін, Б. Іванюк, О. Галич, Н. Копистянська, О. Ніколенко, О. Потебня, А. Ткаченко, Ц. Тодоров, Л. Чернець та ін.

Виділення невиділених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що вивчення цієї літературознавчої категорії почалося досить давно, залишається багато суперечливих питань, які потребують детальнішого розгляду. При цьому варто поцінувати своєрідність політичного роману та показати його місце в ієрархічній системі романної типології, адже в українській літературі все частіше з'являються твори, до сюжетотворення яких вводиться політична проблематика, що зазнає різного рівня художнього осмислення. В українських літературоз-

навчих термінологічних виданнях відсутнє визначення «політичного роману». У вітчизняній літературі цей жанровий різновид малодосліджений. Існують лише його поодинокі розвідки, представлені літературно-критичними статтями В. Климчука, І. Моторнюка, М. Слабошпицького. Виділяємо такі специфічні ознаки політичного роману як жанрового різновиду: головним предметом зображення є політичні перипетії, в основі твору можуть лежати певні реальні політичні події, основна думка сфокусована на проблемах соціально-політичного характеру, головні персонажі є виразниками ідеологічних і політичних переконань автора, текст документалізовано, існує баланс між реальністю та вимислом, у творі переважає суспільно-політична лексика. Поділяємо думку І. Моторнюка, який у статті «Політичний роман сьогодні» стверджував, що риси політичного роману можна відшукати в багатьох творах сучасної літератури: «Чорний Ворон» В. Шкляра, «Музей покинутих секретів» О. Забужко, «Час смертохристів» Ю. Щербака, «Заплава» В. Баранова, «Країна іррєдента» Р. Іваничука, «Записки українського самашедшого» Л. Костенко.

Мета статті. Дослідити специфіку жанрово-стильових особливостей роману «Час смертохристів. Міражі 2077 року» Ю. Щербака. Вона передбачає такі завдання: проаналізувати художню систему твору, для якої характерне змалювання суспільно-політичних подій; розкрити суть художнього осмислення авторської дійсності та пов'язаною з цим науковою потребою комплексного вивчення мистецького доробку письменника.

Виклад основного матеріалу. Сучасна українська проза шукає різних шляхів осмислення складних і болючих суспільно-політичних перипетій сучасності в руслі загальноєвропейської художньої практики, не відриваючись водночас від національного ґрунту та літературного процесу. Поява неординарного твору Ю. Щербака «Час смертохристів. Міражі 2077 року», в основі якого авантюрний сюжет, збентежила читачів і критиків. Автор зазначив: «У романі багато ситуацій може видатися надуманими, але вони не є такими, бо фактично – це віддзеркалення нинішнього світу» [7]. Прозаїк змалював конкретні, часто впізнавані ситуації українського політичного, соціального й духовного недалекого минулого й сьогодення, містифікуючи своїх реципієнтів. Він переніс дію роману в майбутнє, у 2077 рік. У творі втілено досвід Ю. Щербака як політика й дипломата, що дозволило створити атмосферу абсолютно достовірної (попри всю гротескність) картини інтриг, переговорів, підступів і зрад. Напевно, деякі епізоди твору списано з власного життя колишнього чиновника.

Наукову полеміку викликала жанрова «заплутаність» твору. М. Ільницький, Л. Онишкевич, Є. Кононенко, М. Стріха, А. Шпиталь вбачають у творі антиутопічну жанрову природу. З найдавніших часів людство замислювалося про майбутнє, про те, яким буде світ, відносини між людьми. Письменники теж створювали образ суспільства майбутнього. Так народився жанр утопії – творів, що описують ідеальний суспільний устрій. Назву жанру дала книга англійського письменника Т. Мора «Утопія» (1516 р.). У XX ст. бурхливий розвиток науки, а головне, небачені досі суспільні перетворення викликали стурбованість тим, куди рухається суспільство. Коли уявлення про щасливе майбуття стало перетворюватись на жахіття, пов'язані з примарними соціальними ідеалами, розчаруваннями у прогресі, народився жанр – антиутопії. У першій половині століття такі твори з'являлись один за одним: «Ми» Є. Замятіна (1924 р.), «Котлован» А. Платонова (1930 р.), «Цей дивовижний світ» О. Хакслі (1932 р.), «1984» Дж. Оруелла (1949 р.) та ін. У літературознавчому словнику маємо визначення: «Антиутопія, або негативна утопія – зображення у художній літературі небезпечних наслідків, пов'язаних з експериментуванням над людством задля його «поліпшення», певних, часто принадних соціальних ідеалів» [7, с. 48]. Тобто це твір, у якому зображено негативні тенденції розвитку країни або й світу загалом. Автори антиутопій, посилаючись на аналіз реальних суспільних процесів, за допомогою фантастики намагаються передбачити небезпечні наслідки існуючого порядку або утопічних ілюзій. Фантастика складає основу поетики антиутопії, але не будь-який фантастичний твір є антиутопією. Фантастика виконує в антиутопії дві функції: фантастичні ситуації допомагають розкрити недосконалість суспільного ладу; показує негативні наслідки тих чи інших суспільних процесів. В одному з інтерв'ю Ю. Щербак назвав «Час смертохристів» гостронолітичним трилером і антиутопією [7], зазначивши, що оповідь здається фантастичною, але будь-яка ситуація, пов'язана з головним героєм (начальником військової розвідки України генерал-лейтенантом Ігорем Гайдуком), має реальну основу.

Як дистопію або ж політичний памфлет ідентифікує цей твір О. Гольник. Зустрічаємо стосовно твору й інші жанрові дефініції: роман-тривога, роман-пророцтво, роман-застереження, політичний детектив. В. Скуратівський у роздумах про жанрову специфіку твору зауважив: «Жорстока глибока притча, жанрово унікальна – несподівана в нашій літературі: нібито твір-фентезі, який однак, точно віддає трагічну реальність українського минулого і української сучасності у контексті гіпотетичної української прийдешності» [14]. За М. Слабошпицьким, новий роман Ю. Щербака «не просто політична антиутопія, хрестоматійний трилер. Це концентрація і художня кристалізація небезпечних тенденцій політичного життя України та й усього світу. Це роман-набат про загрозу зникнення української нації та держави» [11].

Ю. Щербак – письменник, який протягом десятиріч був очевидцем великої політичної гри кінця XX початку XXI століття, порушує в романі гострі проблеми, застерігаючи українців від недалекоглядності й небезпек, що чатують на Україну. Пізнаваність багатьох змальованих автором ситуацій, сатирична стратегія, обрана ним для викриття проблем сьогодення, прямий вплив на свідомість читача, завдяки гротеску, алюзіям, сатиричним контрастам, прямому або прихованому цитуванню формують публіцистичний пафос «Часу смертохристів». Як зауважив Л. Онишкевич, «це сатира на силу олігархів, уряд маріонеток, наївну вишивко-шароварщину, легке віддавання влади не-українцям. Це також сатира на пасивних жителів України, які не беруть на себе відповідальності за свою державу»

[10, с. 4]. У творі бачимо нову політичну карту світу, яку поділено на потужні державні утворення: Конфедерацію Держав Північної Америки (США, Канада, Мексика), Франко-Арабський халіфат, Альянс Південна Америка, Ісламо-Монгольську Чорну Орду, позаблокове формування УРОД (Українсько-Російська Об'єднана Держава). Насамперед увагу письменника привертає майбутня доля України (Військово-Козацька Федеративна держава), яку політичні керманичі призводять до критичної ситуації, поступової втрати її суверенітету. У романі оприявнено реальний стан подій в Україні 2077 року: панівна верхівка – пішаки, їхня влада формальна; процвітає олігархічно-кланова система; землі розділено між різними можновладцями й політичними силами; столиця – занедбана, розкрадена, в історичному центрі якої збудовано Батий-град, де вирішуватиметься питання приєднання України до Чорної Орди; з'явилися кріпаки XXI століття, яких багатії тримають не для того, щоб вони обробляли панські лани, а для поповнення світових борделів, для гладіаторських боїв; повний занепад будь-якої моралі й гідності (позбавляння людей головного духовного надбання – християнської віри, кабінки для кохання на вулицях міст, автомобільні гонки, під час яких збивають на смерть невинних людей тощо). Завдяки авторським абревіатурам, що мають негативну конотацію, увиразнюється абсурдність громадських об'єднань та політичних новоутворень: СУКА – Східно-Українська Комуністична Асоціація, УСРАН – Українська секція російської академії наук, ЗЕК – Зона етнічної консолідації, УРА – Українська Революційна Армія, ЛУК – Ліга Устима Кармелюка та ін. Жахає лицемірство світового політикуму, ігри якого призвели до Третьої й Четвертої світових воєн.

Роль рятівника світу, що перебуває на межі знищення, автор віддає українському розвідникові Ігорю Гайдукові. Герой, повернувшись зі служби в Конфедерації Держав Північної Америки, стає учасником політичних інтриг, підступних змов, бурхливого життя української «верхівки». Протагоніст прагне захистити державу від агресії Чорної Орди, та його наміри безуспішні. Фінальним етапом розвитку суспільства, в якому панує безпринципність, жага до безмежної влади, відсутність будь-яких моральних цінностей, за задумом автора, стає його знищення. Ядерні вибухи на планеті та в космосі призводять до ефекту «кінця світу»: «У цей період людство втратило понад два мільярди населення. Розпалися великі державні утворення, натомість почали виникати невеличкі, як у середні віки, місцеві громади людей, охоплених страхом кінця світу» [14, с. 466]. Письменник акцентує увагу на регресивних занепадницьких процесах сьогодення в суспільстві, художньо реалізуючи свій прогноз майбутнього: «Бандитські правлячі режими в Україні, хоч би якими гаслами прикривалися, розтлівали і знищували український народ, заганяючи його в злидні і кріпацтво, денаціоналізуючи, криміналізуючи, галушкізуючи та ісламізуючи його...» [14, с. 472]. Обравши апокаліптичну розв'язку роману, автор прагне сформувати в читача неприйняття зображуваного, викликати непримиренність до політичної стагнації, пробудити національну свідомість, прагнення творити нову історію, врахувавши помилки минулого.

Осмислення соціальної дійсності, індивідуально-художню реалізацію власного письменницького сприйняття політичних перипетій демонструє і М. Гримич. Антиутопічний варіант розвитку історії в її романах займає особливе місце. За концептуальними акцентами та художнім втіленням «Егоїст» є непересічним романом. До певної міри це унікальний твір, у якому розгорнуто такий художньо-образний кут зору на українську політичну дійсність, що надає йому рис політичного роману. Художні задуми у творі ґрунтуються на сучасних реаліях із глибокими філософськими узагальненнями, змістовним описом механізму управління країною в період зовнішньої загрози та внутрішньої боротьби в Україні на початку XXI століття. Авторка змалювала уклад життя українських депутатів, що ведуть закулісні ігри в стінах Верховної Ради, вказала на знедуховлені домінанти скаліченого суспільства та криміналізований світ державної політики. Роман є спробою уможливити художнє бачення політико-правової свідомості народу як її органічної складової. Галерея персонажів роману представлена образами українських політиків, іноземних послів, працівників СБУ, журналістів. Деякі персонажі названі прямо – іменами своїх прототипів, деякі – легко прочитуються. Особливо деталізовано образи членів націоналборотьбістів. Підпільники намагались збурити громадську свідомість українців проти неоколоніальної політики Росії, висловивши обурення проти дій щодо Грузії. Письменниця, аналізуючи сучасний політичний стан у країні, проектує можливі події майбутнього, у голосі протагоніста передчуття загрози – через кілька років Росія те саме зробить з Україною. Мета цього угрупування – «зачистка» українського суспільства від корупціонерів, зрадників, бандитів.

Через переосмислення політичних фактів у горнилі авторського світовідчуття, через утворення сильно сугестивних образів переплітаються екзистенційні та національні модуси буття особистості. Видаються ймовірними роздуми Ю. Щербака й М. Гримич про ментальність українського народу, про політичний устрій держави і руїну, яка в ній триватиме до приходу справжнього лідера. Письменники показують, що в сучасному світі існує велика кількість передумов, які можуть привести людство до антиутопічного існування.

Висновки і пропозиції. Головна сюжетна лінія «Часу смертохристів» Ю. Щербака – політична боротьба за панування та територію на планеті. Це художній твір про механізми здійснення політичної влади. У творі репрезентовано актуальні події часу, в основі лежить багатий фактичний матеріал. Роман місткий щодо інформації, по журналістському оперативний і гостросюжетний. «Документальне начало» (документ-фікція, документ-прийом) у структурі роману набуває рангу паритетності із власне літературним текстом. Отже, «Час смертохристів» Ю. Щербака належить до політичного жанрового різновиду. Роман є своєрідним і неоднорідним мистецьким явищем із позиції його жанрово-стильової специфіки, що інспірує необхідність його більш детального дослідження в контексті сучасної літератури.

Список літератури:

1. Гольник О. Жанрова природа роману Ю. Щербака «Час смертохристів» / О. Гольник // Наукові записки КДПУ. Серія: Філологічні науки (літературознавство) / ред.: Г. Д. Клочек, В. В. Лучик, В. П. Марко. – Кіровоград: КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. – Вип. 111. – С. 69-79.
2. Гримич М. Егоїст: роман / М. Гримич. – Львів: Кальварія, 2003. – 228 с.
3. Ільницький М. Що було б, якби?.. Що буде, якщо?.. Альтернативна історія Василя Кожелянка та антиутопія Юрія Щербака [Електронний ресурс] / М. Ільницький // Літературна Україна. – 2012. – № 4(5433). – Режим доступу: http://litukraina.kiev.ua/index.php/home/28-2012-01-25-13-26-57.html
4. Козирєва Т. Не абсолют [Електронний ресурс] / Т. Козирєва // День. – 2011. – № 194. – Режим доступу: https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobici/ne-absolyut
5. Кононенко Є. Великий досвід і велика гра [Електронний ресурс] / Євгенія Кононенко. – Режим доступу: http://litakcent.com /2011/ 09/ 05/ velykyj-dosvid-i velyka-hra/
6. Копистянська Н. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства / Н. Копистянська. – Львів: ПАІС, 2005. – 368 с.
7. Коскін В., Бондаренко С. Юрій Щербак: Люди без моралі без моралі – це смертохристи [Електронний ресурс] / В. Коскін, С. Бондаренко. – Режим доступу: http://www.vox.com.ua/data/publ/2011/05/18/yurii-scherbak-lyudy-bez-morali-tse-smertohrysty.html
8. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 752 с.
9. Моторнюк І. Політичний роман сьогодні / І. Моторнюк // Літературна Україна. – 2013. – № 10. – С. 12.
10. Онишкевич Л. У Вашингтоні відбувся круглий стіл за романом Юрія Щербака «Час смертохристів: Міражі 2077 року» / Л. Онишкевич // Літературна Україна. – 2013. – № 3. – С. 4.
11. Слабошпицький М. Юрій Щербак. Час смертохристів: Міражі 2077 року [Електронний ресурс] / М. Слабошпицький // День. – Режим доступу: http://incognita.day.kiev.ua/yurij-shherbak-chas-smertoxristiv-mirazhi-2077-roku.html
12. Стріха М. Роман-пересторога Юрія Щербака / Максим Стріха // Кур'єр Кривбасу. – 2011. – № 262- 263. – С. 309-313.
13. Шпиталь А. Роман про майбутнє, яке не повинно настати / Анатолій Шпиталь // Слово і час. – 2011. – № 8. – С. 70-76.
14. Щербак Ю. Час смертохристів. Міражі 2077 року: роман / Ю. Щербак. – К.: Ярославів вал, 2013. – 480 с.

Шабаль К.С.
Запорожский национальный университет

ЖАНРОВАЯ УНИКАЛЬНОСТЬ РОМАНА ЮРИЯ ЩЕРБАКА «ВРЕМЯ СМЕРТОХРИСТОВ. МИРАЖИ 2077 ГОДА»

Аннотация
Статья посвящена исследованию жанрово-стилевых особенностей современного украинского романа Ю. Щербака «Время смертохристов. Миражи 2077 года». Утверждается принадлежность романа к политической жанровой разновидности. Определено влияние мировозренчиских ориентиров писателя на поэтику характеросоздания и идейного направления произведения. Осмысленно тенденции и перспективы развития жанровой разновидности в условиях современной литературной динамики.
Ключевые слова: антиутопия, герой, жанровая система, жанровая разновидность, политический роман.

Shabal K.S.
Zaporizhzhya National University

UNIQUE OF THE GENRE OF NOVEL «TIME OF SMERTOHRYSTS. MIRAGES OF 2077» BY YURI SHCHERBAK

Summary
The article is devoted to the study of genre and stylistic features of the modern Ukrainian novel «Time of Smertohrysts. Mirages of 2077» by Y. Shcherbak. Reflections on the affiliation of the novel to the political genre variety are suggested. The influence of the writer's worldview orientations on the poetics of the character and the ideological direction of the work is determined. The tendencies and perspectives of the genre variety development in contemporary literary dynamics are understood.
Keywords: anti-utopia, character, genre system, genre variety, political novel.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 378.14

ОСОБЛИВОСТІ ОБЧИСЛЕННЯ КОЕФІЦІЄНТА КОМПЕТЕНТНОСТІ ЕКСПЕРТНОЇ КОМІСІЇ

Бацуровська І.В.
Миколаївський національний аграрний університет

В статті представлено етапи експериментальної роботи та надана характеристика кожному з них: визначена мета та основний зміст експериментальної роботи. Для перевірки ступеня компетентності експертної комісії автор розрахував відповідний коефіцієнт компетентності експерта. В статті визначені критерії та показники відбору експертів. За допомогою методу експертних оцінок визначено узгодженість думок експертів щодо доцільності використання мотиваційних, організаційних, технологічних та методичних умов освітньо-наукової підготовки магістрів з застосуванням масових відкритих дистанційних курсів.
Ключові слова: освітньо-наукова діяльність магістра, експерти, компетентність, експериментальна робота, педагогічне дослідження.

Постановка проблеми. Освітньо-наукова діяльність магістра на певних етапах свого розвитку переходить в самоосвіту, спрямовану на пізнання і перетворення об'єктивної дійсності, яке має своїм результатом цілеспрямовано відібрані і систематизовані наукові факти, логічно вивірені гіпотези, узагальнюючі теорії, фундаментальні і приватні закони, а також методи дослідження. Масовий відкритий дистанційний курс за рахунок сукупності структурованого уніфікованого матеріалу в межах єдиного навчального середовища та масового характеру може підвищити якість освітньо-наукової підготовки магістрів. Виникає необхідність визначити узгодженість думок експертів щодо доцільності використання мотиваційних, організаційних, технологічних та методичних умов освітньо-наукової підготовки магістрів з застосуванням масових відкритих дистанційних курсів за допомогою методу експертних оцінок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Експертне оцінювання є процедурою отримання оцінки педагогічної проблеми на основі думки експертів. Цей метод допомагає уникнути помилок окремих експертів і створює єдино-правильну позицію для прийняття кваліфікованого рішення. У ролі експертів виступають авторитетні спеціалісти, добре обізнані з об'єктом оцінювання, які можуть дати логічні судження про властивості об'єкта в кількісній формі [2; 3].

Для перевірки ступеня компетентності експертної комісії ми розрахували відповідний коефіцієнт компетентності експерта. Так як вагомим критерієм відбору експертів є їх компетентність, ми під час оцінювання скористались методикою І.Б. Васильєва [1].

Мета статті. Метою статті є перевірка ступеня компетентності експертної комісії та розрахунок відповідного коефіцієнта компетентності експерта. За допомогою методу експертних оцінок визначити узгодженість думок експертів щодо доцільності використання мотиваційних, організаційних, технологічних та методичних умов освітньо-наукової підготовки магістрів з застосуванням масових відкритих дистанційних курсів.

Таблиця 1

Етапи експериментальної роботи

Етап експ. роботи	№ п/п	Мета експ. роботи	Основний зміст експ. роботи
Теоретико-аналітичний	I	Збирання і систематизація матеріалу щодо проблеми освітньо-наукової підготовки магістрів в умовах масових відкритих дистанційних курсів.	З'ясування стану дослідженості проблеми освітньо-наукової підготовки магістрів в умовах масових відкритих дистанційних курсів, а також мети, завдань, об'єкта та предмета дослідження; розроблення концептуальних положень й програми наукової роботи
Аналітико-пошуковий	II	Визначити педагогічні умови та обґрунтувати модель освітньо-наукової підготовки магістрів в умовах масових відкритих дистанційних курсів; виявити критерії, показники, рівні освітньо-наукової підготовки	Побудова моделі освітньо-наукової підготовки магістрів в умовах масових відкритих дистанційних курсів. Висвітлення відповідного рівня освітньо-наукової підготовки магістрів
Формувально-узагальнюючий	III	Розробити технологію освітньо-наукової підготовки магістрів в умовах масових відкритих дистанційних курсів. Підтвердити розроблені педагогічні умови кількісними і якісними показниками	Виділення контрольних та експериментальних груп. Введення до навчального процесу розробленої технології освітньо-наукової підготовки магістрів в умовах масових відкритих дистанційних курсів. Оформлення результатів роботи, формулювання її висновків

Джерело: розроблено автором

Виклад основного матеріалу. Дослідження проводилось протягом 2013-2017 років та охопило декілька етапів. Основною метою експерименту була перевірка теоретичних та методичних положень, педагогічних умов та розкриття предмету дослідження. Педагогічне дослідження проводилось у декілька етапів мета та основний зміст яких представлено таблицею 1.

З метою перевірки доцільності використання окреслених педагогічних умов, було відібрано 15 експертів. При підборі експертів ми враховували їх педагогічний стаж, наявність друкованих напрацювань з визначеної проблематики та участь у заходах, спрямованих на підвищення якості освітньо-наукової підготовки майбутніх магістрів в умовах масових відкритих дистанційних курсів [4].

Для показника, що визначає стаж роботи експерта зі студентами магістратури – Кс (коефіцієнт стажу) – відповідають наступні значення:

– стаж роботи експерта зі студентами магістратури до 5 років – 0,3;
– стаж роботи експерта зі студентами магістратури від 5 до 8 років – 0,4;
– стаж роботи експерта зі студентами магістратури від 8 до 12 років – 0,5;
– стаж роботи експерта зі студентами магістратури від 12 до 15 років – 0,6;
– стаж роботи експерта зі студентами магістратури від 15 до 20 років – 0,7;

Наявність друкованих праць з проблем, присвячених освітньо-науковій підготовці магістрів та впровадженню масового дистанційного навчання у вищій школі України, визначається наступними значеннями коефіцієнта публікацій – Кпу:

– наявні до 5 публікацій – 0,3;
– наявні від 5 до 10 публікацій – 0,4;
– наявні від 10 до 20 публікацій – 0,5;
– наявні від 20 до 30 публікацій – 0,6;
– наявні від 30 до 40 публікацій – 0,7.

Наявність друкованих праць з проблем, присвячених освітньо-науковій підготовці магістрів та проблемам впровадження масових відкритих дистанційних курсів закордоном англійською мовою («коефіцієнт публікацій»), визначається наступними значеннями коефіцієнта (Кпа):

– наявні до 5 публікацій – 0,3;
– наявні від 5 до 10 публікацій – 0,4;
– наявні від 10 до 20 публікацій – 0,5;
– наявні від 20 до 30 публікацій – 0,6;
– наявні від 30 до 40 публікацій – 0,7.

Наявність сертифікатів, які засвідчують проходження масового відкритого дистанційного курсу визначається наступними значеннями коефіцієнта (Ксерт):

– наявні до 3 сертифікатів – 0,3;
– наявні від 3 до 5 сертифікатів – 0,4;
– наявні від 5 до 10 сертифікатів – 0,5;
– наявні від 10 до 20 сертифікатів – 0,6;
– наявні більше ніж 30 сертифікатів – 0,7.

Наявність самостійно-розроблених відкритих дистанційних курсів, зокрема масових визначається наступними значеннями коефіцієнта (Кдк)

– наявний 1 дистанційний курс – 0,3;
– наявні від 2 до 4 дистанційних курсів – 0,4;
– наявні від 4 до 6 дистанційних курсів – 0,5;
– наявні від 6 до 8 дистанційних курсів – 0,6;
– наявні більше ніж 8 дистанційних курсів – 0,7.

Ступінь зацікавленості та компетентності експертів щодо впровадження в освітньо-наукову підготовку магістрів масових відкритих дистанційних курсів визначається наступними значеннями коефіцієнта (Кзк):

– експерт має сумніви щодо впровадження в освітньо-наукову підготовку магістрів масових відкритих дистанційних курсів – 0,3;
– експерт показує зацікавленість щодо впровадження в освітньо-наукову підготовку магістрів масових відкритих дистанційних курсів – 0,4;
– експерт із задоволенням впроваджує в освітньо-наукову підготовку магістрів масових відкритих дистанційних курсів – 0,5;
– експерт володіє теорією та практикою щодо впровадження в освітньо-наукову підготовку магістрів масових відкритих дистанційних курсів – 0,6;
– експерт володіє уміннями і навичками щодо впровадження в освітньо-наукову підготовку магістрів масових відкритих дистанційних курсів – 0,7.

Таблиця 2

Визначення коефіцієнта компетентності експертів Кк

Експерт	Знач. Кс	Знач. Кпу	Знач. Кпа	Знач. Ксерт	Знач. Кдк	Знач. Кзк	Сума показників	Коефіцієнт компетентності Кк
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	0,4	0,5	0,3	0,5	0,4	0,5	2,6	0,619
2	0,5	0,7	0,4	0,7	0,5	0,7	3,5	0,833
3	0,7	0,5	0,4	0,5	0,7	0,5	3,3	0,786
4	0,5	0,3	0,5	0,4	0,5	0,3	2,5	0,595
5	0,5	0,4	0,7	0,4	0,5	0,4	2,9	0,690
6	0,3	0,4	0,5	0,3	0,6	0,6	2,7	0,643
7	0,5	0,4	0,5	0,4	0,5	0,5	2,8	0,667
8	0,6	0,5	0,3	0,5	0,6	0,7	3,2	0,762
9	0,5	0,4	0,5	0,7	0,3	0,5	2,9	0,690
10	0,4	0,5	0,6	0,4	0,5	0,6	3,0	0,714
11	0,5	0,5	0,3	0,3	0,7	0,3	2,6	0,619
12	0,3	0,3	0,5	0,3	0,5	0,5	2,4	0,571
13	0,5	0,5	0,7	0,5	0,3	0,6	3,1	0,738
14	0,4	0,3	0,5	0,6	0,6	0,4	2,8	0,667
15	0,5	0,4	0,3	0,5	0,4	0,6	2,7	0,643

Джерело: розроблено автором за даними

Враховуючи значення показників визначимо коефіцієнт компетентності кожного експерта Кк:

$$К_{к}.=\frac{Кс+Кпу+Кпа+Ксерт+Кдк+Кзк}{4,2} \quad (1)$$

Максимально можливий сумарний коефіцієнт компетентності для ідеального експертаможна розрахувати за формулою:

$$К_{с} + К_{пу} + К_{па} + К_{серт} + К_{дк} + К_{зк} = \\ = 0,7 + 0,7 + 0,7 + 0,7 + 0,7 + 0,7 = 4,2 \quad (2)$$

Для ідеального експерта $К_{к} = 1$, але для реальних експертів $К_{к}$ буде менше за 1. Визначення коефіцієнта компетентності експертів представлено таблицею 2.

Показник репрезентативності групи експертів представляє собою середнє арифметичне величини компетентності всіх експертів і визначається по формулі:

$$К_{р}=\frac{Кк1+Кк2+Кк3\ldots\ldots n}{15}=0,683. \quad (3)$$

Група експертів вважається репрезентативною за умови Кр ≥ 0,67. Дослідник Б.С. Гершунський стверджує, що якщо 2/3 експертів задовольняють умові 0,67 < Кр < 1,0, то результати експертної оцінки можна вважати репрезентативними. Отже, експертна група складається з 15 експертів з показником репрезентативності 0,683, що відповідає вимогам. Тому отримані результати експертної оцінки можна вважати репрезентативними.

За допомогою методу експертних оцінок визначимо узгодженість думок експертів щодо доцільності використання мотиваційних, організаційних, технологічних та методичних умов освітньо-наукової підготовки магістрів з застосуванням масових відкритих дистанційних курсів [5]. Кодування показників відповідних умов представлено у додатку Р. Експертні оцінки залежать від кількості експертів. При цьому зменшення їх кількості перебільшує роль кожного з них. Вважається, що оптимальна чисельність експертної групи повинна дорівнювати 15-20 фахівцям. У нашому випадку обрано 15 експертів.

Даний статистичний метод дозволяє дати оцінку досліджуваного явища у вигляді узагальненого думки фахівців (експертів) по досліджуваному питанню або проблемі. Експерти висловлювали свою думку в умовних одиницях від 1 до 10. Визначимо ступінь узгодженості експертів за величиною коефіцієнта конкордації (W).

Ми дотримувались наступного порядку обчислень:

1. Заповнили зведену таблицю, думки експертів (перші 15 рядків таблиці додатка П).

2. Обчислити суму рангів, отриманих кожним спортсменом $\sum_{i=1}^{15} x_i$.

3. Обчислити середню арифметичну суму рангів:

$$X=\frac{1511}{25}=60,44$$

4. Розрахувати відхилення суми рангів кожного показника відповідної умови від середньої арифметичної суми рангів (рядок 17 таблиці додатка П).

5. Звели відхилення суми рангів кожного показника відповідної умови в квадрат, підсумували отримані числа, та знайшли S = 11234,16 (рядок 18 таблиці додатка П).

6. Визначимо коефіцієнт конкордації за формулою:

$$W=\frac{12\cdot S}{m^2(n^2-n)}=\frac{12\cdot 11234,16}{15^2(25^2-25)}\approx 0,038$$

m – кількість експертів

n – кількість показників відповідних умов

Залежно від ступеня важливості думок експертів коефіцієнт конкордації лежить в межах від 0 (при повній відсутності узгодженості) до 1 (при абсолютному одностайним голосуванням експертів). А отже,

Висновки і пропозиції. Отже, основною проблемою при застосуванні методу експертних оцінок є добір експертів, оскільки від них залежить цінність отриманих результатів. За допомогою запропонованих критерії та показники відбору експертів визначено коефіцієнт компетентності експертної комісії. За допомогою методу експертних оцінок визначено узгодженість думок експертів. Можемо зробити висновок, що думки експертів цілком узгоджені щодо доцільності використання мотиваційних, організаційних, технологічних та методичних умов освітньо-наукової підготовки магістрів з застосуванням масових відкритих дистанційних курсів.

Список літератури:

1. Васильев И. Б. Диагностика обученности и уровни усвоения знаний / И. Б. Васильев // Професійна освіта: теорія і практика. Науково-методичний бюлетень. – 2002. – № 1-2(15-16). – С. 51-69.
2. Грабовецький Б. Є. Методи експертних оцінок: теорія, методологія, напрямки використання / Б. Є. Грабовецький. – Вінниця: ВНТУ, 2010. – 171 с.
3. Орлов А. И. Теория принятия решений: учеб. пособ. / А. И. Орлов. – М.: Изд-во «Март», 2004. – 656 с.
4. Baer L. From Metrics to Analytics, Reporting to Action: Analytics' Role in Changing the Learning Environment / Linda Baer, John Campbell. Game Changers: Education and Information Technologies, Diana G. Oblinger, ed. (Boulder, CO: EDUCAUSE, 2012). – P. 63.
5. Yang B. Development and validation of an instrument to measure adult educator's power and influence tactics in program planning practice / B. Yang. Adult education quarterly, v. 48, n. 4, 1998. – P. 227-243.

Бацуровская И.В.
Николаевский национальный аграрный университет

ОСОБЕННОСТИ ВЫЧИСЛЕНИЯ КОЭФФИЦИЕНТА КОМПЕТЕНТНОСТИ ЭКСПЕРТНОЙ КОМИССИИ

Аннотация
В статье представлены этапы экспериментальной работы и дана характеристика каждому из них: определена цель и основное содержание экспериментальной работы. Для проверки степени компетентности экспертной комиссии автор рассчитал соответствующий коэффициент компетентности эксперта. В статье определены критерии и показатели отбора экспертов. С помощью метода экспертных оценок определены согласованность мнений экспертов о целесообразности использования мотивационных, организационных, технологических и методических условий образовательно-научной подготовки магистров с применением массовых открытых дистанционных курсов.
Ключевые слова: образовательно-научная деятельность магистра, эксперты, компетентность, экспериментальная работа, педагогическое исследование.

Bacurovska I.V.
Mykolayiv National Agrarian University

FEATURES OF CALCULATION OF COMPETENCY COEFFICIENT OF EXPERT COMMISSION

Summary
The article presents the basic stages of experimental work and the characteristics of each of them. The author defines purpose and main content of experimental work. In order to test the level of competency of the expert commission the author calculates the appropriate competency coefficient for the experts' selection. The article reveals the criteria and indicators of the experts' selection. The author identifies the coherence of experts' opinion on the feasibility of using motivational, organizational, technological and methodological conditions for educational and scientific Masters' training using massive open distance courses.
Keywords: master's educational and scientific activity, experts, competency, experimental work, pedagogical research.

УДК 378

ТЕНДЕНЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ПРИКОРДОННИХ ВІДОМСТВ У ПРОВІДНИХ КРАЇНАХ ЄВРОПИ В XX-XXI СТОЛІТТЯХ

Білявець С.Я.
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького

У статті представлено узагальнення результатів вивчення наукових джерел з метою виокремлення тенденції професійної підготовки фахівців прикордонних відомств у країнах Європи в XX-XXI століттях для обґрунтування теоретичних і методичних основ формування професійної компетентності офіцерів-прикордонників. З'ясовано, що розвиток професійної освіти відбувався інтенсивно у тих країнах, де розуміли важливість створення професійно підготовленого офіцерського корпусу – еліти прикордонних відомств. Зміст статті ґрунтується на матеріалах досліджень вчених, які вивчали розвиток правоохоронної освіти в країнах Європи. Зроблено висновок, що для підвищення якості професійної освіти важливе значення має ефективність навчання. Для цього в освітньому процесі потрібно застосовувати найсучасніші технології викладання, а навчальні заклади повинні подолати тенденцію вивчення лише передбачуваних професійних ситуацій, які були в минулому, а зосередити увагу на опануванні ефективних тактичних прийомів і операцій, основ їх планування на засадах міждисциплінарності. З'ясовано, що теоретичною основою підготовки фахівців прикордонних відомств у навчальних закладах розвинених європейських країн є положення ціннісного підходу (цінності суспільства є пріоритетними у визначенні цілей підготовки офіцерів, вони відображають соціальне замовлення суспільства), концепції прагматизму, біхевіоризму, гуманістична парадигма, а також технологічний детермінізм.

Ключові слова: професійна освіта, правоохоронні органи, професійна компетентність, військова справа, професійна підготовка, майбутні офіцери.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У Стратегії розвитку Державної прикордонної служби України (ДПСУ) передбачено підвищення рівня боєздатності органів Держприкордонслужби та їх спроможності до виконання завдань із захисту державного кордону; забезпечення готовності Держприкордонслужби до охорони тимчасово неконтрольованих ділянок державного кордону після відновлення контролю над ними; підвищення рівня довіри населення до Держприкордонслужби та її особового складу, а також впровадження європейських норм і стандартів у систему прикордонного контролю та удосконалення системи підготовки, комплектування, роботи з особовим складом Держприкордонслужби [1]. Це зумовлює необхідність оновлення системи професійної підготовки майбутніх офіцерів з урахуванням загальноєвропейських стандартів, впровадження сучасних освітніх технологій, що мають на меті забезпечення високого рівня професійної компетентності та здатності офіцерів до професійного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення зазначеної проблеми та на які опирається автор. Результати аналізу наукових джерел з проблеми дослідження дозволяють стверджувати, що питання підготовки фахівців правоохоронних органів у навчальних закладах провідних країн НАТО розкрив О. Даниленко [2]. Вивченню світового досвіду професійної підготовки персоналу прикордонних відомств Румуні та Фінляндії присвячено публікації А. Балендра [3; 4]. Досвід підготовки прикордонників Республіки Польща був предметом досліджень Н. Ринденко [5], Литви – І. Блощинського [6]. Заслуговують на увагу публікації про Уніфіковану програму підготовки прикордонників країн Європейського Союзу [7].

З огляду на це **метою статті** є висвітлення тенденції професійної підготовки фахівців правоохоронних органів та армій у провідних країнах світу в XX-XXI століттях.

Виклад основного матеріалу дослідження. У Федеративній республіці Німеччина охорону кордонів здійснює Федеральна поліція – федеральний правоохоронний орган, який підпорядкований Міністерству внутрішніх справ Німеччини. Персонал Федеральної поліції Німеччини (йдеться про поліцейських в уніформі) представлений трьома ланками службовців: нижча (mittlerer Dienst – категорія звань від поліцаймайстера до поліцайхгауптмайстера), середня (gehobener Dienst – категорія звань від поліцайкомісара до ерстерполіцайхаупткомісара), вища (höherer Dienst – категорія звань від поліцайрата) [8].

Результати аналізу офіційної інформації, а також доступних для аналізу джерел дозволяють зробити висновок про те, що поліцейські службовці нижчої ланки після проходження відповідної підготовки працюють у складі відділень/груп, взводів і підрозділів, які несуть службу з охорони кордону або виконують обов'язки залізничної поліції, а також у сфері безпеки повітряного сполучення в аеропортах Німеччини. Після певного періоду служби у складі підрозділів персонал нижчої ланки допускається до служби у складі змін (спостереження за кордоном, патрулювання, контроль осіб, транспортних засобів і товарів, що перетинають державний кордон). Поліцейські службовці середньої ланки обіймають первинні управлінські посади (керівник групи/відділення) або посади відповідальних виконавців спочатку у контрольній, патрульній, дізнавальній службі, а потім, після підвищення кваліфікації, у загонах Федеральної поліції. Професійну підготовку поліцейських службовців нижчої ланки забезпечують п'ять регіональних навчальних центрів у містах Свісcталь, Нойштрелітц, Вальсроде, Ешвеге, Оерленбах, які одночасно є й регіональними

пунктами добору персоналу Федеральної поліції. Центральна служба добору знаходиться в місті Любек. Вона, так само як і регіональні центри підготовки та підвищення кваліфікації, організаційно входить до складу Академії Федеральної поліції. В Академії Федеральної поліції професійну підготовку проходить персонал середньої ланки [2; 8].

З вересня 2010 року навчання в Академії Федеральної поліції відбувається за модульною системою відповідно до укладеної із дотриманням вимог Болонської декларації Модульної книги [9]. У Модульній книзі визначено особистісні, фахові, соціальні та методичні компетенції, які необхідні поліцейським для виконання професійної діяльності. Так, наприклад, йдеться про те, що поліцейський повинен уміти аналізувати, бути готовим постійно вдосконалюватись, навчатись протягом всього життя, бути відповідальним, ініціативним, гнучким та креативним, готовим до змін, цілеспрямованим, умотивованим, здатним до критичного оцінювання, мати відчуття власної гідності, впевненість у своїх силах, добре розвинені комунікативні навички (письмові та усні), високу стійкість до психологічного та фізичного навантаження, здатність працювати в команді, виконувати функції керівника [9, с. 10].

До фахових компетенцій, якими має володіти поліцейський середньої ланки, у Модульній книзі віднесено знання уміння та навички за фахом; дидактичні та методичні знання, уміння та навички; знання, уміння та навички, необхідні для оформлення протоколів, вивчення місця події; уміння вести справу від початку до її передачі до суду та розуміння ступеня власної відповідальності за неї; уміння чітко віддавати розпорядження та добиватись їх виконання; проводити опитування, допити; кваліфіковано реагувати на клопотання інших підрозділів або органів, приймати відповідні рішення; виконувати обов'язки керівника у випадку його тимчасової відсутності; здатність керувати малим підрозділом, таким як відділення або група; уміння спілкуватись з іноземцями англійською мовою під час виконання повсякденних службових обов'язків та в особливих ситуаціях (участь у місіях закордоном).

До спеціальних компетенцій, якими має володіти поліцейський, віднесено такі, як комунікабельність, здатність вникати у суть справи, толерантність, повага до людей, здатність до кооперації, уміння влагоджувати конфлікти, здатність до роботи у команді, лідерські якості, здатність вести за собою співробітників, високий інтелектуальний розвиток, здатність поводити себе відповідно до загальноприйнятих етичних принципів і переконань [9, с. 11].

В академії навчається близько 700 курсантів і ще близько 2500 в навчальних центрах. Окремої уваги потребує характеристика системи підготовки. Вона охоплює три рівні – середня, висока та вища ланки. Середня ланка передбачає навчання впродовж 2,5 років, з яких перший рік присвячено теоретичній підготовці, другий рік – практичній, яка проводиться на місцях несення служби – аеропортах, вокзалах, пунктах пропуску та ін. Ще півроку відводиться на спеціалізацію та випускні іспити.

Університетська підготовка або висока ланка, на якій навчається переважна більшість курсантів – випускників шкіл, передбачає навчання впродовж 3-х років. Також за цим рівнем підготовки навчаються курсанти, що завершили підготовку середньої ланки. У цьому випадку термін їхнього навчання становить 2 роки.

Щодо навчання персоналу вищої ланки, то воно триває 2 роки: перший рік – на базі академії, другий рік – в навчальному центрі земельної поліції м. Вествалія за уніфікованим курсом разом з представниками земельної поліції [10]. Для навчання на вищій ланці приймають оперативних співробітників у віці до 40 років (як виняток – до 45 років), які позитивно характеризуються за місцем служби, мають стаж роботи в поліції не менше 10-12 років, звання – не нижче головного комісара, освіту – в обсязі вищої поліцейської школи [11].

Викладачами спеціальних (поліцейських) дисциплін в Академії Федеральної поліції працюють досвідчені працівники. Їх приймають в академію на конкурсній основі, вони працюють в ній від трьох до п'яти років, після чого їх направляють з підвищенням на посаді в поліцейські органи.

В основу підготовки поліцейських кадрів Німеччини покладено принцип довічного найму. Службова діяльність і навчання співробітника планується і спрямовується в суто перспективному плані. При цьому передбачено постійне підвищення його кваліфікації.

Особливістю системи підготовки поліцейських кадрів ФРН є також те, що жоден з поліцейських навчальних закладів країни не видає своїм випускникам освітніх документів, відповідних державному освітньому стандарту. Після закінчення відомчих навчальних закладів видаються тільки відомчі освітні документи, що дають право працювати тільки в поліції і, як виняток, у деяких інших державних установах [11].

У контексті дослідження заслуговує на увагу досвід підготовки персоналу для Прикордонної поліції Румунії, оскільки цю правоохоронну структуру було реформовано відносно недавно – у період 2001-2005 років. Реформа Прикордонної поліції Румунії змінила її внутрішню структуру відповідно до норм, прийнятих в Європейському Союзі. На сьогодні це прикордонне відомство є невід'ємним компонентом структури Міністерства адміністрації та внутрішніх справ та спеціалізованим державним органом, на який покладено низку завдань, а саме: спостереження та контроль на прикордонних переходах та виконання положень законодавства про державний кордон; запобігання нелегальній міграції та перевірки паспортів іноземних громадян; боротьба із транскордонною злочинністю; забезпечення інтересів держави в дельті Дунаю і зоні Сулінського каналу, а також в прикордонній зоні і територіях, що перебувають під посиленою охороною; забезпечення громадського порядку і миру в зонах, що перебувають під контролем Прикордонної поліції відповідно до вимог законодавства (стаття 1 Закону про надзвичайні ситуації № 104 від 27 червня 2007 р. щодо організації та функціонування сил Прикордонної поліції) [3, с. 58].

Питаннями відбору, підготовки, комплектування та перепідготовки фахівців для Прикордонної поліції Республіки Румунія займається управління менеджменту людськими ресурсами

при Генеральному інспектораті Міністерства адміністрації та внутрішніх справ.

Фахівців для Прикордонної поліції Румунії готує декілька навчальних закладів: Поліцейська академія «Олександру Іоан Куза» (м. Бухарест); Школа підготовки офіцерів прикордонної поліції «Аврам Янку» (м. Орадя); Школа підготовки співробітників прикордонної поліції (м. Оршова); Школа початкової і безперервної підготовки персоналу прикордонної поліції (м. Констанца); Школа початкової і безперервної підготовки персоналу прикордонної поліції (м. Ясси).

Наприклад, поліцейська академія «Олександру Іоан Куза», яка з 2007 року перейшла на підготовку фахівців за Болонською угодою, має у своїй структурі Факультет поліції, на якому організовано підготовку фахівців для прикордонної поліції (напрям підготовки – «Право», спеціальність – «Порядок і громадська безпека»), Факультет пожежників (напрям підготовки – «Обладнання», спеціальність – «Обладнання для пожежних конструкцій»), Факультет архівістики (напрям підготовки – «Історія», спеціальність – «Архівістика»). Після закінчення навчання випускникам присвоюється офіцерське звання – «субінспектор поліції». Слухачі впродовж навчання (3 роки) забезпечуються екіпіруванням (повсякденним, польовим, парадним), харчуванням, житлом, медичною допомогою, а також можуть отримувати соціальну стипендію або підвищену стипендію. Зі слухачами денної форми навчання укладають контракт, який зобов'язує їх після закінчення академії прослужити в лавах Міністерства адміністрації та внутрішніх справ впродовж 10 років.

Під час навчання в академії «Олександру Іоан Куза» слухачі зобов'язані поважати деонтологічний кодекс співробітників прикордонної поліції, не бути членом політичних партій або політичних товариств, заборонених релігійних сект, не організовувати і не брати участь у страйках. Щодо змісту навчання, то слухачі вивчають «Право державного кордону», «Розслідування прикордонної злочинності», «Європейське право для прикордонної поліції», «Митне право», «Тактику прикордонної поліції», «Технічні системи спостереження і контролю на кордоні», «Менеджмент прикордонної поліції», «Інформатику для прикордонної поліції», «Контроль на кордоні Шенген», «Прикордонну інформацію», «Юридичний захист прав людини», «Вступ до інформатики і технічних засобів зв'язку» та інші.

Молодших спеціалістів (агентів) для підрозділів Прикордонної поліції готують в Школах підготовки співробітників прикордонної поліції, які за структурою практично однакові. Термін навчання у них – 1-2 роки, основний базовий курс складається із теоретичної і практичної підготовки. Щодо кількості курсантів, то її визначає Управління менеджменту людськими ресурсами Генерального Інспекторату (від 100 до 200 осіб). Серед особливостей функціонування цих навчальних закладів можна виокремити декілька:

вони розташовані досить близько від кордону (на відстані 25-35 кілометрів), що дозволяє практичну частину навчання організовувати в підрозділах кордону під керівництвом досвідчених інструкторів;

школи мають неоднакові навчальні плани і постійно змагаються за якість підготовки кадрів;

для виконання оперативно-службових завдань у Прикордонній поліції Румунії використовують лише короткоствольну зброю вітчизняного виробництва, тому для набуття практичних навичок зі стрільби широко використовують практичні заняття в польових умовах і електронні тири;

у навчальних закладах не практикуються такі вправи, як біг на довгі дистанції (крос), біг на короткі дистанції, силові, комплексно-силові вправи. При вступних та випускних екзаменах слухач до них самостійно готується і здає. Вони є додатком до основного екзамену з професійної придатності, який включає: практичне володіння прийомами рукопашного бою у різних ситуаціях (при затриманні порушника державного кордону в автомобілі, автобусі, літаку, поїзді, на різних ділянках місцевості), вміння застосовувати спецзасоби, а також дотримуватися заходів безпеки при виконанні завдань з охорони державного кордону;

на виконання вимог Європейського Союзу щодо знання іноземних мов кожен співробітник Прикордонної поліції Румунії має обов'язково володіти двома іноземними мовами (пріоритет мають англійська, німецька, російська, французька);

враховуючи те, що Румунія є членом Європейського Союзу, вимоги до закладів освіти Прикордонної поліції обумовлені вимогами експертів Євросоюзу, серед яких зменшення кількості офіцерського складу Прикордонної поліції та збільшення таких категорій, як агент (сержанти та прапорщики);

у навчальних закладах навчається досить багато слухачів жіночої статі (30-60%);

розповсюдженою є практика стажування викладачів на різних посадах в органах прикордонної поліції (щороку кожен викладач протягом одного-двох місяців проходить стажування на кордоні);

організаційна діяльність навчальних закладів дозволяє швидко відображати в програмах підготовки зміни, які відбуваються в оперативно-службовій діяльності Прикордонної поліції, і не залежить від Міністерства освіти;

особливе значення має практична спрямованість підготовки фахівців Прикордонної поліції;

особлива увага надається матеріально-технічному забезпеченню навчального процесу, на що виділяються кошти у достатньому обсязі.

Оскільки Державна прикордонна служба України перебуває у стані реформування, вважаємо за доцільне узагальнити також особливості підготовки фахівців для Прикордонної охорони Фінляндії (ПОФ). Досвід підготовки прикордонників у цій країні є для нас цікавим з огляду на наявність сухопутних і морських кордонів. Серед прикордонних відомств країн Європейського Союзу це прикордонне відомство заслуговує на увагу, оскільки нещодавно завершило етап реформування. ПОФ – державна служба Фінляндії, відповідальна за охорону зовнішніх кордонів. Це військова організація, підпорядкована міністрові внутрішніх справ Фінляндії і Президенту Фінляндської Республіки [12].

Охорона сухопутного кордону здійснюється патрулюванням в пішому порядку або на лижах, а також за допомогою візуального спосте-

реження кордонів і прилеглих територій. При патрулюванні також використовують вертольоти і літаки Сторожової авіаескадрильї, позашляхові транспортні засоби, снігоходи та катери. Використовуються і службові собаки, навчені йти по сліду. Додатково застосовуються технічні засоби контролю і спостереження.

Основу охорони морських кордонів становлять морські прикордонні застави, оснащені системами радарів і відеоспостереження. Стаціонарна охорона доповнюється патрулюванням на патрульно-сторожових кораблях – ПСКР і сторожових катерах. Повітряні судна Сторожової авіаескадрильї регулярно патрулюють і морську акваторію Фінляндії (1250 км) [12].

До ПОФ приймається молодь, яка обов'язково пройшла військову підготовку (жінки – на добровільних засадах). Система комплектування та підготовки персоналу ПОФ складається з двох компонентів – відбору і підготовки.

Щодо підготовки персоналу, то на сьогодні в ПОФ є такі рівні освіти:

початкова, яка передбачає набуття первинних знань, умінь та навичок, необхідних для виконання військовослужбовцями строкової служби своїх повсякденних обов'язків; середня освіта – підготовка унтер-офіцерів, молодших офіцерів, сержантів і старшин, які проходять службу за контрактом; вища освіта – підготовка офіцерів; додаткова освіта – підвищення кваліфікації та перепідготовка військовослужбовців, а також освоєння ними нових професійних функцій і зразків військової і спеціальної техніки.

Рядовий, унтер-офіцерський склад, а також офіцери резерву набувають необхідної первинної підготовки під час проходження ними дійсної військової служби. Її термін залежить від категорії військовослужбовців, а також від військово-облікової спеціальності й становить від 180 до 362 діб [13].

Підготовка персоналу ПОФ здійснюється в навчальних закладах і навчальних центрах підготовки та перепідготовки.

Прикордонна Академія берегової охорони (м. Іматра) забезпечує навчання майбутніх фахівців прикордонній безпеці, морську підготовку, підготовку з питань управління SAR, підготовку до кінологічного забезпечення прикордонної служби, а також координацію науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт. Прикордонна Академія берегової охорони несе відповідальність за підготовку призовників прикордонної служби до служби в спеціальних прикордонних підрозділах прикордонних єгерів. У цих підрозділах проходять військову підготовку солдати-строковики, яких, крім іншого, вчать навичкам розвідників, диверсантів і партизанів у воєнний час. Щороку близько 500 молодих громадян Фінляндії, призваних на строкову військову службу, які виявили бажання служити прикордонними єгерями і пройшли конкурсний відбір, зараховуються в підготовчі підрозділи, де протягом терміну строкової служби отримують елітну підготовку і йдуть у запас. У випадку війни вони йдуть на фронт. Для проходження служби в прикордонних єгерів потрібна хороша фізична підготовка [14].

Підготовку офіцерського складу організовано у навчальних закладах збройних сил (Академія національної оборони). Для кандидатів у ФПО в процесі навчання передбачено прикордонну підготовка терміном до 1 року. Під час навчання приділяється увага законодавчій базі прикордонного контролю та охороні кордонів Євросоюзу, керівництву діями в надзвичайних ситуаціях, інформаційним технологіям. Стажування в прикордонних районах (комендатурах) триває 1,5 місяця. Після закінчення передбачено комплексний державний екзамен. Крім того, ті, хто навчаються, пишуть дипломну роботу з прикордонної тематики, яка дає право на присвоєння освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра (зі званням лейтенанта) або магістра (зі званням старшого лейтенанта). Після закінчення навчання в навчальному закладі перед призначенням на посаду передбачено додаткову підготовку – 10 навчальних тижнів у школі ФПО за фахом [4, с. 15-16].

Академію національної оборони (АНО) Фінляндії (м. Хельсінкі), у якій, крім офіцерів збройних сил, передбачено підготовку офіцерів прикордонної охорони, засновано 1 січня 1993 р. на базі трьох військово-навчальних закладів, які функціонували до цього самостійно: Кадетської школи, де відбувалась підготовка молодших офіцерів, Бойової школи – аналогу загальновійськового училища або академії, а також Військової академії, в якій готували офіцерів Генерального штабу. Стати кадетом основного факультету Академії національної оборони може кожен громадянин Фінляндії. Для цього треба мати повну загальну середню освіту, обов'язково відслужити строкову службу в армії і пройти підготовку за курсом офіцера резерву. Випробування витримують не більше 7% від усіх бажаючих стати офіцером резерву. Це свого роду перший відбір майбутніх кадетів. Ті. хто отримав диплом офіцера резерву, змагаються потім на вступних іспитах. У результаті кадетами факультету стають кращі з кращих. Щорічно на перший курс набирають 100-110 осіб, з них – 4-5 дівчат.

Середній вік слухачів основного факультету 20-24 роки. В академії готують офіцерів для всіх родів сухопутних військ, ВМС і ВПС, прикордонної охорони. Курс навчання прирівнюється до університетського і триває чотири роки за програмою магістра наук.

Після закінчення АНО випускникам присвоюється звання старшого лейтенанта. Вони проходять службу на посадах офіцера-інструктора військовослужбовців строкової служби і резервістів, заступника командира роти або викладача середнього військово-навчального закладу. Офіцер-прикордонник, який закінчив академію, може дослужитися до коменданта прикордонного району або стати офіцером штабу прикордонного загону.

Через 9 років служби на стройових посадах випускники можуть стати слухачами курсу старших офіцерів АНО. Випускники курсу старших офіцерів, які показали високі результати на іспитах, можуть бути зараховані на курс офіцерів генерального штабу. Тільки випускники цього курсу можуть в перспективі займати посади вищого та середнього командного складу прикордонної охорони.

Курсанти та слухачі Академії виїжджають для підготовки у військово-навчальні заклади інших армій. В АНО навчаються й слухачі іно-

земних академій, в основному зі Швеції. Однак обмін слухачами не регулярний. Основний обмежуючий фактор – знання мови. У АНО навчання проводиться в основному фінською мовою. Рішення про прийом іноземного офіцера приймає головний штаб оборонних сил. Фінські студенти цивільних вишів можуть подати заяву про прийом на окремі курси академії.

У АНО функціонує шість кафедр: стратегії, тактики, управління військами, техніки, військової історії, педагогіки і дидактики. На них працює близько 110 викладачів, у тому числі доктори наук. Приблизно стільки ж викладачів залучається для читання лекцій з університетів та інститутів країни. Кафедра тактики є найбільшою за чисельністю.

Навчальна програма передбачає вивчення питань управління військами, загальновійськової тактики, тактики видів оборонних сил, військової педагогіки, техніки, природничо-математичних дисциплін, політики безпеки і стратегії, історії, іноземних мов, фізичної підготовки. Оскільки у Фінляндії функціонує дві державні мови (фінська і шведська), курсанти академії вчаться віддавати команди двома мовами. З іноземних мов вони вивчають англійську, німецьку, французьку та російську [15].

Висновки і пропозиції. Отже, результати порівняльного аналізу систем підготовки фахівців прикордонної служби закордоном дозволяють зробити висновок про те, що в європейських країнах ефективно реалізується державна політика щодо підготовки прикордонників. Система їхньої підготовки має комплексних та різнорівневий характер. Підготовка складається з декількох етапів: початкового рівня, середнього рівня та вищого рівня. При проходженні початкової підготовки основна увага приділяється практичним навичкам і формуванню особистості прикордонника, розвитку у нього цінностей прикордонної служби, а також таких якостей, як дисциплінованість, урівноваженість, сміливість тощо. Серед характерних особливостей підготовки прикордонників є блоковий характер навчання на всіх рівнях: теоретичні заняття чергуються з періодами виконання практичних завдань на місцевості. Це має на меті забезпечити формування спеціальних умінь і навичок, необхідних прикордонникам. Окрім базової підготовки, обов'язковими для всіх категорій персоналу є проходження курсів підвищення кваліфікації за всіма предметами підготовки.

Щодо перспектив професійної освіти, то, на думку фахівців, офіцери повинні вивчати свою професію протягом всієї своєї кар'єри. Освіта повинна стати предметом уваги і коледжів, і командирів. Йдеться також про те, що професійну військову освіту потрібно краще фінансувати, передбачати заохочення інтелектуального розвитку представників військових професій. Теоретична основа підготовки офіцерів силових структур та правоохоронних органів у навчальних закладах розвинених європейських країн базується головним чином на засадах ціннісного підходу (цінності суспільства є пріоритетними у визначенні цілей підготовки офіцері, вони відображають соціальне замовлення суспільства), концепцій прагматизму, біхевіоризму, гуманістичної парадигми, технологічного детермінізму, зокрема меритократичної концепції. На думку провідних зарубіжних військових теоретиків, таке комплексне застосування підходів та принципів фундаменталізації і міждисциплінарності сприятиме підвищенню якості вищої військової освіти.

Список літератури:

1. Про схвалення Стратегії розвитку Державної прикордонної служби [Електронний ресурс]: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. № 1189-р. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1189-2015-%D1%80
2. Даниленко О. Б. Особливості професійної підготовки фахівців правоохоронних органів у навчальних закладах провідних країн НАТО / О. Б. Даниленко // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогіка. – 2015. – Вип. 5. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadped_2015_5_6
3. Балендр А. Сучасний досвід підготовки персоналу прикордонної поліції Республіки Румунія / А. Балендр // Молодь і ринок. – 2012. – № 12. – С. 57-61. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2012_12_14
4. Балендр А. В. Особливості системи відбору та підготовки персоналу різних ланок Прикордонної охорони Фінляндії / А. В. Балендр // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Сер.: Педагогічні та психологічні науки. – 2013. – № 3. – С. 7-16. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnapv_ppn_2013_3_3
5. Ринденко Н. М. Тенденції комунікативної підготовки курсантів навчальних закладів Прикордонної варти Республіки Польща: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Ринденко Наталія Миколаївна; Держ. прикордон. служба України, Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Богдана Хмельницького. – Хмельницький, 2016. – 20 с.
6. Блощинський І. Г. Сучасний досвід підготовки прикордонників європейських держав за дистанційною формою навчання (на прикладі Державної прикордонної служби Литви) / І. Г. Блощинський // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Сер.: Педагогічні та психологічні науки. – Хмельницький: вид-во НАДПСУ, 2010. – № 56. – С. 9-15.
7. Блощинський І. Г. Уніфікована програма підготовки прикордонників країн Європейського Союзу: мовний аспект / І. Г. Блощинський, Д. В. Таушан // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Сер.: Педагогічні та психологічні науки. – Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2012. – № 64. – С. 20-24.
8. Ісаєва І. Особливості системи добору та професійно-особистісні вимоги, що висуваються до персоналу Федеральної поліції Німеччини / І. Ісаєва // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогіка. – 2016. – Вип. 4. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadped_2016_4_9
9. Diplomstudiengang (Diplomverwaltungswirt) – Modulhandbuch / Modulares Curriculum. – FHB, 2010. – 152 S.
10. Довгаль, П. Опыт зарубежных стран по защите национальных интересов в морских пространствах / П. Довгаль, О. Свининых // Зарубежное военное обозрение. – 2009. – № 2. – С. 62-66.
11. Мартыненко О. Профессиональное обучение полиции Германии (по материалам МВД Украины) [Електронний ресурс] / Олег Мартыненко. Режим доступу: http://khpg.org/index.php?id=1399024677

12. Пограничная охрана Финляндии [Електронний ресурс] http://www.raja.fi/ru/pogranichnaia_ohrana_finljandii
13. Пограничная охрана Финляндии [Електронний ресурс] http://www.promreview.net/moskva/pogranichnaya-okhrana-finlyandii?page=0,2
14. Корчагин П. Военное образование в Финляндии [Електронний ресурс] http://warfiles.ru/show-64317-voennoe-obrazovanie-v-finlyandii.html
15. Плотников Н.. Академия национальной обороны Финляндии [Електронний ресурс] / Николай Плотников // Независимое военное обозрение (23.06.2000): режим доступа: http://nvo.ng.ru/forces/2000-06-23/2_findefence.html?print=Y

Билявец С.Я.
Национальная академия Государственной пограничной службы Украины
имени Богдана Хмельницкого

ТЕНДЕНЦИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ ПОГРАНИЧНЫХ ВЕДОМСТВ В ВЕДУЩИХ СТРАНАХ ЕВРОПЫ В XX-XXI ВЕКЕ

Аннотация
В статье представлены результаты изучения научных источников с целью выделения тенденции профессиональной подготовки специалистов пограничных ведомств в странах Европы в XX-XXI веках для обоснования теоретических и методических основ формирования профессиональной компетентности офицеров-пограничников. Установлено, что развитие профессионального образования проходило интенсивно в тех странах, где понимали важность создания профессионально подготовленного офицерского корпуса. Содержание статьи основывается на материалах исследований ученых, изучавших развитие правоохранительного образования в странах Европы. Сделан вывод, что для повышения качества профессионального образования важное значение имеет эффективность обучения. Для этого в образовательном процессе нужно применять самые современные технологии преподавания, а учебные заведения должны преодолеть тенденцию изучения профессиональных ситуаций, которые были в прошлом, а сосредоточить внимание на освоении эффективных тактических приемов и операций, основ их планирования на основе междисциплинарности. Выяснено, что теоретической основой подготовки специалистов пограничных ведомств в учебных заведениях европейских стран являются положения ценностного подхода (ценности общества являются приоритетными в определении целей подготовки офицеров, они отражают социальный заказ общества), концепции прагматизма, бихевиоризма, гуманистическая парадигма, а также технологический детерминизм.
Ключевые слова: профессиональное образование, правоохранительные органы, профессиональная компетентность, военное дело, профессиональная подготовка, будущие офицеры.

Bilyavets S.Y.
National Academy of the State Border service of Ukraine
named after Bohdan Khmelnytsky

TRENDS OF PROFESSIONAL TRAINING OF SPECIALISTS OF BORDER OFFICES IN THE LEADING COUNTRIES OF EUROPE IN THE 20-TH XXI CENTURY

Summary
The article presents the results of studying scientific sources with the purpose of highlighting the tendency of professional training of specialists of border agencies in the countries of Europe in the 20st-21st centuries to substantiate the theoretical and methodological foundations for forming the professional competence of border officers. It is established that the development of vocational education was intensive in those countries where they understood the importance of creating a professionally trained officer corps. The content of the article is based on research materials of scientists who studied the development of law enforcement education in European countries. It is concluded that the effectiveness of training is important for improving the quality of vocational education. To do this, the educational process needs to use the most modern teaching technologies, and educational institutions must overcome the tendency to study professional situations that were in the past, but focus on mastering effective tactics and operations, the basics of their planning based on interdisciplinarity. It was found out that the theoretical basis for training specialists of border agencies in educational institutions of European countries is the position of the value approach (the values of society are the priority in determining the objectives of training officers, they reflect the social order of society), the concept of pragmatism, behaviorism, the humanistic paradigm, and technological determinism.
Keywords: professional education, law enforcement bodies, professional competence, military science, professional training, future officers.

УДК 378.016:811.111'276.5:61

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ МЕДИЧНИХ КОЛЕДЖІВ У ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Бреус О.Д.
Київський медичний коледж № 3

Досліджено шляхи формування іншомовної професійної комунікативної компетентності та обґрунтовано їх дотримання у процесі викладання англійської мови студентам медичних коледжів. На основі аналізу літературних джерел визначено поняття: «компетентність», «іншомовна комунікативна компетентність», «іншомовна професійна комунікативна компетентність». Проаналізовано особливості формування іншомовної компетентності студентів. Визначено роль фонетичної компетенції під час навчання англійської мови студентів медичних коледжів. Звернена увага на професійний аспект медичної лексики.
Ключові слова: іншомовна професійна комунікативна компетентність, компетенція, студенти медичних коледжів, іноземна мова, заняття з англійської мови, викладач англійської мови.

Постановка проблеми. Освітній процес на сучасному етапі розвитку нашої країни ставить перед викладачем англійської мови медичних коледжів завдання іншомовної підготовки студента, готового спілкуватися англійською мовою в типових ситуаціях, пов'язаних з медициною та медичним обслуговуванням, в межах програмного матеріалу. Це в свою чергу вимагає не лише залучення нових знань, але й формує нові підходи до навчання, змушуючи викладача англійської мови коригувати освітній простір, навчальні програми, педагогічні технології. Здатність студентів медичних коледжів спілкуватися англійською мовою забезпечується формуванням у них іншомовної професійної комунікативної компетентності. Майбутній випускник медичного коледжу повинен володіти англійською мовою на рівні, що дозволяє йому активно і вільно застосовувати її в сфері професійної діяльності. Тому для досягнення позитивного результату дуже важливо, щоб вивчення англійської мови носило не просто поглиблений характер, а набуло професійного статусу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літературних джерел засвідчив, що проблема формування іншомовної професійної комунікативної компетентності студентів медичних коледжів у процесі викладання англійської мови є багатоаспектною. Вченими-методистами створено цілу низку методик навчання іноземних мов для немовних вищих навчальних закладів. Проблема формування іншомовних навичок у студентів немовних спеціальностей привертала увагу таких дослідників як: Т. Аванесова, Р. Мільруд, А. Самсонова [4, с. 85]. Однак із розвитком потреб суспільства змінювались акценти практичного викладання іноземних мов, і, як наслідок, нагальною потребою стало формування у студентів саме іншомовної комунікативної компетентності, яку досліджували науковці: А. Астадур'ян, Л. Борозенець, Н. Гавриленко, О. Григоренко, М. Євдокімова, В. Зикова, О. Іскандарова, Е. Комарова, Т. Кускова, Л. Фішкова, Л. Халяпіна, Н. Цатурова [4, с. 87].

Методику формування іншомовної комунікативної компетентності досліджували такі вітчизняні та зарубіжні вчені-методисти: І. Берман, В. Бухбіндер, В. Коростильов, С. Шатілов, В. Гнаткевич [6, с. 36]. Зокрема, О. Петращук, М. Задорожна – для медичних вищих навчальних закладів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проведений аналіз літератури з'ясував, що проблема формування іншомовної професійної комунікативної компетентності у процесі викладання англійської мови, зокрема студентам медичних коледжів є ще недостатньо розроблена та потребує уваги. Адже, в суспільстві існує соціальне замовленням на фахівців медичної галузі, які б володіли англомовним професійно-орієнтованим мовленням.

Мета статті. Головною метою дослідження є визначення та обґрунтування шляхів формування іншомовної професійної комунікативної компетентності студентів медичних коледжів під час вивчення англійської мови.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукової літератури засвідчив, що існують різні визначення таких понять, як: «іншомовна комунікативна компетентність», «іншомовна професійна комунікативна компетентність», «іншомовна професійна компетентність». Зокрема, перш за все зупинимось на понятті «компетентність».

У галузі лінгвістики термін «компетентність» був уведений Н. Хомським [7, с. 79]. Цей термін означав знання системи мови на відміну від володіння нею в реальних ситуаціях спілкування. Поступово в зарубіжній, а пізніше і у вітчизняній методиці з'явився термін комунікативна компетентність, під яким стали розуміти здатність здійснювати спілкування через мову, тобто передавати та обмінюватися думками в різноманітних ситуаціях у процесі взаємодії з іншими учасниками, правильно використовувати систему мовних і мовленнєвих норм та вибирати комунікативну поведінку, адекватну автентичній ситуації спілкування [4, с. 89].

Розкриваючи зміст поняття «іншомовна компетентність», продуктивним, на нашу думку, буде звернутися до характеристики поняття «професійна компетентність», оскільки вважаємо, що іншомовна компетентність тісно пов'язана з професійною компетентністю, більш того, є компонентом, що входить до її структури. Отже, професійна компетентність включає в себе не тільки уявлення про кваліфікацію (професійні навички

як досвід діяльності, вміння й знання), але й як засвоєння соціально-комунікативних та індивідуальних здібностей, які забезпечують самостійність професійної діяльності [6, с. 34].

У Загальноєвропейських Рекомендаціях з мовної освіти комунікативні мовні компетенції визначаються як такі, що забезпечують людині можливість діяти, застосовуючи специфічні лінгвістичні засоби. Комунікативна мовленнєва компетенція складається з таких компонентів, як лінгвістичні компетенції, соціолінгвістичні компетенції та прагматичні компетенції, і реалізується у виконанні різних видів мовленнєвої діяльності (сприймання, продукція, інтеракція або медіація) [1, с. 154]. Однак, деякі науковці, розуміючи іншомовну компетенцію як результат професійної підготовки студентів та готовності до іншомовної діяльності у різних сферах згідно з пріоритетами особистості, ототожнюють поняття «формування іншомовної комунікативної компетентності студентів» і «професійна компетентність фахівця» (А. Андрієнко, Е. Бібікова, Ю. Солоднікова, О. Кравченко) [6, с. 39].

Інший підхід пропонує Ю. Солоднікова, яка стверджує, що іншомовна комунікативна компетентність є комплексним особистісним ресурсом, що забезпечує можливість ефективної взаємодії у процесі взастосування іноземної мови як засобу вирішення професійних завдань. При цьому Ю. Солоднікова відокремлює у структурі професійної підготовки майбутнього фахівця як два окремих компоненти іншомовну комунікативну компетентність та загальну професійну компетентність [4, с. 76].

Якщо говорити про іншомовну професійну комунікативну компетентність студентів медичних коледжів, то вона, на нашу думку, формується шляхом ознайомлення студентів на заняттях з англійської мови з фаховими текстами, спілкування з носіями мови, ознайомлення з останніми науковими досягненнями в медичній галузі науки англійською мовою.

Отже, ми визначаємо іншомовну професійну комунікативну компетентність як здатність встановлювати й підтримувати професійні контакти з людьми іншомовного середовища.

Для ефективної іншомовної комунікації студентам медичних коледжів необхідно набути сукупність знань та вмінь, які забезпечують процес комунікації. З огляду на це, здійснення студентами медичних коледжів професійно-орієнтованої іншомовної діяльності, а також вивчення курсу «Іноземна мова за професійним спрямуванням» є актуальним та передбачає виконання дій на основі розвитку ряду загальних компетентностей, а також комунікативних мовленнєвих компетентностей.

Іншомовну професійну компетентність студентів медичних коледжів можна також визначити як інтегративне особистісно-професійне утворення особистості, яке реалізується у психологічній та практичній готовності особистості до виконання успішної, продуктивної професійної діяльності в галузі медицини із застосуванням іноземної мови.

У загальному вигляді склад іншомовної професійної компетентності студента можна подати у сукупності таких компонентів, як компетенції лінгвістичного рівня, компетенції соціолінгвістичного рівня та компетенції прагматичного рівня [3, с. 212].

Отже, беручи до уваги вищезазначене, ми вважаємо, що у формуванні іншомовної професійної комунікативної компетентності студентів медичних коледжів у процесі викладання англійської мови необхідно враховувати:

а) мовну (лінгвістичну) компетентність, яка передбачає систему знань, умінь і навичок здійснювати іншомовну комунікацію в типових ситуаціях професійної сфери спілкування в галузі медицини; читати і розуміти професійну літературу;

б) соціокультурну компетентність, яка включає фонові знання (сукупність відомостей про особливості функціонування медичної галузі країни, мова якої вивчається);

в) професійну компетентність, яка передбачає вміння та навички знаходження і оперування іншомовною професійно значущою інформацією в галузі медицини, знання фахової медичної та клінічної лексики, вміння читати й виділяти основне зі спеціалізованих текстів.

Входження України в єдиний освітній простір підвищує значущість англійської мови не тільки як академічної дисципліни, але і як засобу оволодіння вузькогалузевою спеціалізацією, в тому числі в галузі медицини [4].

Методисти та автори сучасних підручників та посібників з англійської мови для студентів медичних коледжів рекомендують навчати усного фахового мовлення через оволодіння фонетичним, лексичним та граматичним мовними рівнями у системі різноаспектних передтекстових та післятекстових комунікативних вправ, побудованих за принципом мовленнєвих ситуацій і спрямованих на удосконалення орфоепічних норм англійської мови, заучування правильної вимови медичної лексики, вивчення активного функціонально-тематичного словника, розуміння тексту на медичну тематику, розвитку вмінь діалогічного спілкування та засвоєння мовного матеріалу, тобто всіх тих навичок, які необхідні сучасному працівнику медичної галузі для участі у міжнародному фаховому діалозі.

Формування фонетичної компетенції у студентів медичних коледжів ми пропонуємо здійснювати завдяки правильній вимові звуків та звукосполучень, реалізації орфоепічних норм у мовленнєвій діяльності, правильному наголошуванні слів, володінні інтонаційними засобами увиразнення мовлення (темп, тембр, сила голосу, логічний наголос тощо) [2, с. 18].

Систематична робота щодо покращення вимови медичної лексики здійснюється студентами протягом всього курсу вивчення англійської мови і виконується на основі принципів наступності навчання, оскільки студенти медичних коледжів вивчають ту ж англійську мову, що і в школі, однак характер удосконалення їхньої фонетичної компетенції повинен змінюватися на різних етапах навчання та мати професійну спрямованість.

Робота над вимовою в процесі вивчення англійської мови студентів медичних коледжів має велике значення для вироблення вмінь і навичок усного мовлення, адже можливість іншомовного розуміння пов'язана з адекватністю сприйняття фонетичної сторони мовлення і вдосконалення

навчання іншомовної мовленнєвої діяльності багато в чому визначається успішністю формування вимовних основ цієї діяльності [6, с. 29].

Варто наголосити на специфіці фонетики медичної англійської термінології, лексеми якої мають походження з латинської та грецької мов й активно застосовуються при вивченні клінічних навчальних предметів. Майбутні випускники медичних коледжів часто вживають латинські терміни замість англійських, що пов'язано з етимологією лексем. Наприклад:

Таблиця 1

Лексика з теми: «Male reproductive system»

English	Latin/Greek	Ukrainian
Spermatic duct, vas deferens	ductus deferens spermatic	сім'явиносна протока
seminal vesicle	vesicula seminalis	сім'яний міхурець
male urethra	urethra masculina	чоловічий сечівник
scrotum	scrotum	калитка, мошонка
spertnatozoon	spermatozoon	сперматозоїд
semen	semen	сім'я
contraception	contraceptio	запобігання вагітності, вагітноконтрацепція

Джерело: розроблено автором за даними [5]

Також варто на кожному занятті англійської мови у медичних коледжах пропонувати професійно-орієнтований текст, який можна використати для формування фахової комунікації під час занять в аудиторії та у процесі самостійної роботи студентів. Наприклад:

Major Medical Specialty Fields

Allergy and immunology deal with disorders of the immune system, including allergies, autoimmune diseases, and immune deficiencies. Anesthesiology is the study of anesthesia and anesthetics. Anesthesiologists give anesthetics during operations or supervise the administration of these drugs. Cardiology is the diagnosis and treatment of disorders of the heart is the surgical treatment of disorders of the lower digestive tract. Dermatology diagnoses and treats diseases of the skin, nails, and hair. Emergency medicine deals with the immediate recognition and treatment of acute injuries, illnesses, and emotional crises [5, с. 434].

Варто наголосити на необхідності використання словників у процесі навчання англійської мови студентами медичних коледжів, оскільки орфоепічна компетентність є фундаментом усного спілкування, тому використання додаткового джерела знань – словника – має супроводжувати всі етапи роботи над вивченням звучання англомовної медичної лексики [3, с. 128]. За допомогою словника студент-медик отримує інформацію про вимову звуків з транскрипції лексеми. Як правило, варто кожен англомовний текст пропонувати студентам зі сформованим до нього переліком фахових медичних термінів, поданих із транскрипцією, з якими студент ознайомлюється вперше. Для засвоєння фонетичних норм фахової англійської мови варто використовувати фонограми вимови звуків у термінах, аудіозаписи текстів, окремих розмовних тем і розігрування діалогів [3, с. 126]. Наприклад:

Dialogue: «At the Therapeutist's»

Patient: I have caught a terrible cold.

Doctor: Have you taken your temperature before your visit to me?

Patient: Yes, I have taken my temperature before I left home. The temperature was normal.

Doctor: How long do you feel this way?

Patient: I am off-colour since Wednesday.

Doctor: Do you have a sore throat or a headache?

Patient: I have both.

Doctor: Did you take anything for your headache yet?

Patient: Only aspirin.

Doctor: And do you cough a lot?

Patient: Yes, I do.

Doctor: Get on that couch please. I will examine you. It is not an ordinary cold. I'm sure you have flu. I give you a prescription which you must take to the pharmacy. If you follow my recommendations you will feel much better in a few days. If you will not feel better, you have to call for me.

Patient: Thank you very much, doctor.

Doctor: Not at all. Good-bye.

Patient: Good-bye [5, с. 431].

На етапі вивчення теми медичного спрямування варто пропонувати нескладні рецептивно-репродуктивні завдання, що розвивають орфоепічну практику та водночас мають комунікативну спрямованість, оскільки одним із видів роботи є не тільки правильно вимовити лексему, але і скласти із нею власне висловлювання.

Висновки і пропозиції. Отже, ефективність формування іншомовної професійної комунікативної компетентності значною мірою залежить від тенденції до професіоналізації викладання англійської мови в медичних коледжах. Однак такий підхід, як свідчать практика, не дозволяє вирішувати задачу формування умінь та навичок, необхідних студентові для здійснення завдань професійного змісту з використанням засобів іноземної мови. Тому формування іншомовної професійної компетентності студентів медичних коледжів має передбачати «накладання» іншомовних навичок на предметний зміст професії під час виконання професійних завдань на заняттях англійської мови. Формування іншомовної професійної комунікативної компетентності буде реалізовано за умови використання підходу, у межах якого викладання дисципліни «Іноземна мова за професійним спрямуванням» у навчальному плані підготовки майбутнього випускника медичного коледжу, буде не формально, а змістовно спрямовано на досягнення загальної мети навчання студента у вищому навчальному закладі – формування його професійної компетентності.

Перспективи подальших наукових пошуків у даному напрямку вбачаємо у розробці дидактичної моделі формування іншомовної професійної комунікативної компетентності у студентів вищих медичних навчальних закладів з урахуванням можливостей інформаційних освітніх технологій та застосування інноваційно-комунікаційних технологій.

Список літератури:

1. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / [науковий редактор українського видання доктор пед. наук, проф. С. Ю. Ніколаєва]. – К.: Ленвіт, 2003. – 273 с.
2. Кравчук Л. В. Якісна підготовка навчально-методичного забезпечення іноземної мови / Л. В. Кравчук // Освіта технікумів і коледжів. – 2008. – № 1. – 25 с.
3. Ніколаєва С. Ю. Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах: підручник / С. Ю. Ніколаєва. – К.: Ленвіт, 1999. – 320 с.
4. Панасенко Г. О. Особливості професійно орієнтованого навчання іноземних мов студентів у немовних ВНЗ / Г. Панасенко, Т. Акопян // Рідна школа. – 2010. – № 1. – 121 с.
5. Саблук А. Г. English for medical students / А. Г. Саблук, Л. В. Левандовська. – К.: Медицина. – 2015. – 574 с.
6. Фурсіна Г. А. Формування комунікативної компетенції студентів ВНЗ в процесі мовної підготовки / Г. А. Фурсіна // Актуальні питання вузівської науки: збірник наук. статей. – Самара, 2005. – 53 с.
7. Хомский Н. Язык и мышление / Н. Хомский: перевод с англ. под ред. В. В. Раскина. – М.: Издательство Московского университета. – 1972. – 122 с.

Бреус А.Д.
Киевский медицинский колледж № 3

ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ ИНОЯЗЫЧНОЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ МЕДИЦИНСКИХ КОЛЛЕДЖЕЙ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация
Исследованы пути формирования иноязычной профессиональной коммуникативной компетентности и обоснованно их соблюдение в процессе преподавания английского языка студентам медицинских колледжей. На основе анализа литературных источников определены понятия: «компетентность», «иноязычная коммуникативная компетентность», «иноязычная профессиональная коммуникативная компетентность». Проанализированы особенности формирования иноязычной компетентности студентов. Определена роль фонетической компетенции при обучении английскому языку студентов медицинских колледжей. Обращено внимание на профессиональный аспект медицинской лексики.
Ключевые слова: иноязычная профессиональная коммуникативная компетентность, компетенция, студенты медицинских колледжей, иностранный язык, занятия по английскому языку, преподаватель английского языка.

Breus O.D.
Kyiv Medical College № 3

WAYS OF FORMING OF FOREIGN PROFESSIONAL COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS OF MEDICAL COLLEGES ARE IN PROCESS OF TEACHING OF ENGLISH

Summary
Ways of formation of foreign-language professional communicative competence are investigated and their compliance in the process of teaching English to students of medical colleges is substantiated. On the basis of the analysis of literary sources, the notion is defined: «competence», «foreign language communication competence», «foreign language professional communication competence». Peculiarities of formation of students' foreign competence are analyzed. The role of phonetic competence during the study of the English language of students of medical colleges has been determined. Pay attention to the professional aspect of medical vocabulary.
Keywords: foreign professional communicative competence, competence, students of medical colleges, foreign language, classes in English, English teacher.

УДК 378.015.31:[159.9-051:005.336.2]

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ФАХОВИХ ПСИХОЛОГІВ: АКМЕОЛОГІЧИЙ ПІДХІД

Вінтюк Ю.В.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті зроблена спроба з'ясувати можливості використання акмеологічного підходу до підготовки майбутніх фахових психологів у вітчизняних ВНЗ у сучасних умовах. Здійснений огляд наукових публікацій за обраною темою; з'ясовані основні положення застосування акмеологічного підходу до вирішення завдань підготовки фахівців. Встановлено можливості використання здобутків акмеології до підготовки фахівців у ВНЗ. З'ясовані можливості застосування акмеологічного підходу до підготовки майбутніх фахових психологів. Зроблені висновки з проведеної роботи і намічені перспективи подальших досліджень у даному напрямку.

Ключові слова: вища освіта, підготовка майбутніх фахових психологів, формування професійної компетентності, акмеологічний підхід.

Постановка проблеми. На даному етапі становлення, коли перед нашим суспільством гостро постала необхідність приведення до сучасних світових вимог всієї соціальної системи, подолання суперечностей, які перешкоджають прогресу, особливого значення набуває проблема компетентності професійної діяльності. Щоб отримати високі результати у певній галузі, необхідно враховувати, що лише фахівець високого рівня здатний забезпечити необхідні показники, які відповідають сучасним вимогам. Відтак, наявні умови суспільного розвитку потребують змін у функціонуванні всіх ланок соціальної системи, фахівців різного профілю, через що зростають вимоги до якості освіти, професійної підготовки студентів у вітчизняних ВНЗ, майбутніх психологів зокрема. Звідси випливає актуальність даного дослідження.

Мета роботи: з'ясувати можливості використання акмеологічного підходу до підготовки майбутніх фахових психологів у вітчизняних ВНЗ у сучасних умовах.

Завдання дослідження:

– здійснити огляд наукових публікацій за обраною темою; з'ясувати можливості застосування акмеологічного підходу для вирішення завдань професійної підготовки;

– встановити особливості використання здобутків акмеології до підготовки фахівців у ВНЗ;

– з'ясувати можливості застосування акмеологічного підходу до підготовки майбутніх фахових психологів;

– зробити висновки з проведеної роботи і намітити перспективи подальших досліджень у даному напрямку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на необхідність підвищення професійної компетентності фахівців, що передбачає також забезпечення їхньої конкурентоспроможності, зросла кількість наукових публікацій, спрямованих на вивчення даної проблеми. Пошуком можливостей її вирішення займається професійна акмеологія, яка вивчає процес фахового становлення, досягнення людиною вершин у діяльності, шляхів і способів її вдосконалення як професіонала. Професійна акмеологія – галузь науки акмеології, яка виникла у XX ст. і вивчає закономірності досягнення людиною найвищого рівня її розвитку, професійного зокрема. Розгляду питань, пов'язаних із застосуванням знань з акмеології стосовно досягнення найвищих показників у професійній діяльності присвячені праці як зарубіжних, так і вітчизняних науковців: Т. Є. Баєва, Л. Є. Варфоломєєва, І. Н. Васильєва, В. М. Гладкової, Г. С. Данилової, А. А. Деркача, О. В. Лівшуна, В. Н. Максимової, Д. А. Мамонта, І. О. Ніколаєску, Н. М. Носовця, С. С. Пальчевського, М. Ф. Сікача, В. А. Храпіка та ін. Помістити повністю результати здійсненого огляду й аналізу останніх досліджень і публікацій не дозволяє обсяг даної роботи, частково це буде зроблено за ходом викладу матеріалу власного дослідження.

Частково результати дослідження інших аспектів підготовки майбутніх фахових психологів опубліковані раніше [2] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Огляд наукових публікацій за обраною темою дозволяє з'ясувати можливості застосування акмеологічного підходу для вирішення завдань професійної підготовки, а також особливості використання здобутків акмеології до підготовки фахівців у ВНЗ. Проте інформації про застосування цих знань до підготовки практичних психологів у знайдених працях не виявлено, що змушує до проведення самостійного дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема підготовки фахівців, як і розвитку їхньої конкурентоспроможності набула особливої актуальності у зв'язку з соціально-економічними змінами, які відбуваються в сучасному суспільстві та вимагають перегляду підходів до професійного розвитку, що викликає інтерес сучасних дослідників. Зокрема, І. Н. Васильєв констатує, що особистість завжди була предметом психологічних досліджень, проте у різні періоди вона вивчалася під кутом зору проблем, які існували у суспільстві в певний момент часу. Оскільки на сучасному ринку, крім ринку товарів, активно починає діяти і ринок особистостей, саме формування професійної компетентності є найактуальнішим в умовах ринкових відносин. Успіх конкретного працівника залежить від того, наскільки він здатний зарекомендувати себе у професійній діяльності, зможе бути комунікабельним, активним і т. д., тобто конкурентоспроможним [1, с. 69-70]. Необхідно відзначити, що явища розвитку, особистості зокрема, а також формування професійної компетентності та конкурентоспроможності, взаємопов'язані. Відповідно, професійно компетентний фахівець

є конкурентоспроможним, тобто розвиток з метою формування професійної компетентності, як для і досягнення успіху в діяльності, мають багато спільного. Врахування даної обставини дозволяє поєднати різні підходи до розгляду проблеми, що перебуває в центрі уваги.

Передусім необхідно з'ясувати співвідношення акмеології і професійної педагогіки, яка також має за мету підготовку людини до успішної діяльності за обраним фахом. Відмінність полягає в тому, що педагогіка розглядає становлення особистості в освітньому процесі, і здійснюється під час виховання та навчання. Натомість акмеологія вивчає процеси розвитку особистості, які пов'язані з просуванням до вершин зрілості, і мають випереджальний характер. На відміну від професійної педагогіки акмеологія вивчає співвідношення загального особистісного розвитку людини з професійним, взаємозв'язок етапів її соціалізації і професіоналізації. Акмеологія виходить з того, що вершин професіоналізму та майстерності людина досягає сама, причому професійна діяльність особистості відіграє провідне місце в її долі [10].

Звичайно під високим рівнем професійної майстерності розуміють здатність максимального розширення фахівцем наявних можливостей з метою реалізації себе в особистісному, професійному, соціальному та моральному плані. Таким чином, для забезпечення професійної компетентності та конкурентоспроможності – на думку більшості дослідників – необхідно передусім формувати:

– професійну спрямованість особистості;

– систему професійно значущих особистісних якостей;

– професійну самосвідомість особистості;

– систему професійного цілеспрямування.

Мухіна В. С. вважає, що «розвиток особистості визначений системою суспільних відносин і здійснюється в процесі виховання та освоєння людиною основ матеріальної та духовної культури. Але, разом з цим, це визначення не виключає можливості формування внутрішніх потенцій особистості, що виходять за межі наявних суспільних відносин». Сюди можна віднести і здатність до конкуренції у всіх значущих для особистості обставинах [цит. за 1, с. 70]. Здатність особистості, яка має конкурентні переваги і є професіоналом високого рівня, що спроможний задовольняти суспільні запити, одночасно задовольняючи власні потреби у самореалізації і самоактуалізації, можна співставити з поняттям конкурентоспроможність.

І. О. Ніколаєску вказує наступні психолого-акмеологічні умови розвитку професіоналізму: соціальне замовлення на фахівців вищої кваліфікації, ситуації особистісно-професійного розвитку, акмеологічне середовище, професійне співробітництво з колегами, інноваційність, активна взаємодія з суб'єктами впливу, професійна рефлексія [9, с. 17].

Інші фахівці відзначають, що «акме у професійному розвитку особистості – це психічний стан, який позначає найвищий для даної людини рівень у її професійному розвитку, котрий припадає на певний відтинок часу». Професійне акме – це психічний стан, що означає максимальну мобілізованість, реалізованість всіх професійних здібностей, можливостей і резервів людини на конкретному етапі життя. Підвищення ефективності професійної діяльності є неодмінною складовою етапу акме, тобто кульмінації, піку в професійному розвитку людини, на даному проміжку життєвого шляху. Відтак, дослідження шляхів і способів підвищення ефективності професійної діяльності становить одне з найактуальніших завдань сучасної акмеології [цит. за 1, с. 71]; деякі з цих можливостей будуть розглянуті у подальшому викладі.

Що ж може дати сучасна акмеологічна наука, зокрема, професійна акмеологія, для вирішення означеної проблеми? За визнанням ряду авторів, професійна акмеологія – наука про шляхи досягнення професіоналізму в роботі фахівця. Головним результатом його роботи є наявність позитивних якісних змін в оволодінні вміннями, знаннями та навичками, що відповідають прийнятим професійним стандартам; формування якостей особистості, які необхідні для активної життєдіяльності в суспільстві. На думку науковців, сутність професійної акмеології полягає у:

– виборі фахівцем способів своєї діяльності з врахуванням мотивів, ціннісних орієнтацій, цілей;

– гуманістичній орієнтації на здійснення фахової діяльності;

– визначенні шляхів досягнення професіоналізму;

– підготовка тих, з ким працюють, до подальшої взаємодії.

Професійна акмеологія вивчає також рівні професійної діяльності та зрілості особистості фахівця [4]:

– початковий рівень оволодіння професією, що має за мету адаптацію до неї, первинне засвоєння чинних норм, необхідних технологій тощо;

– рівень фахової майстерності (використання у своїй діяльності кращих зразків професійного досвіду, володіння прийомами індивідуального підходу до суб'єктів взаємодії, здійснення особистісно-орієнтованого підходу);

– рівень самоактуалізації в професії (усвідомлення можливостей професії для розвитку особистості, саморозвиток за допомогою професії);

– рівень творчості фахівця (здійснення особистісного творчого вкладу, внесення авторських пропозицій, які стосуються як окремих завдань, прийомів, засобів, методів, форм організації процесу навчання, так і створення нових систем ефективної взаємодії).

Як відзначає Н. М. Носовець, акмеологічний підхід передбачає застосування системи принципів, прийомів і методів, які дозволяють вирішувати акмеологічні проблеми і завдання. Його впровадження в професійну освіту забезпечує підвищення якості фахової підготовки і виражається в спрямованості педагогічних впливів на актуалізацію творчого потенціалу студентів, підвищенні у них професійної мотивації та мотивації до досягнення успіху в діяльності, формування прагнення до самовдосконалення й успішної самореалізації у професії, потреби та здатності в постійному оновленні професійних знань і вмінь, у творчому саморозвитку, орієнтації на досягнення вершин професіоналізму [10]. На його думку, кінцевим результатом

реалізації акмеологічного підходу є акмеологічна спрямованість особистості.

У центрі уваги акмеології стоїть проблема професіоналізму, виявлення умов і чинників, які підвищують ефективність діяльності фахівців і стимулюють особистісний розвиток. Створені моделі професійної компетентності для різних категорій фахівців, які є для них важливим професійним орієнтиром; розроблена система необхідних психологічних якостей і можливостей їх розвитку; виявлено психологічні протипоказання до різних професій, а також види професійної „деформації" фахівців, розроблені методи їх компенсації і подолання. Людина, яка претендує на досягнення високого професійного рівня, повинна постійно розвиватися, вдосконалюватися, досягаючи при цьому нових вершин професіоналізму. Основу цього процесу складають саморозвиток, самоосвіта, самоорганізація, самоконтроль зрілої людини, самореалізація її творчого потенціалу в процесі діяльності на шляху до вершин («акме») [5, с. 254].

На психолога покладені важливі професійні завдання, які передбачають надавати допомогу іншим, тому до нього висуваються певні вимоги: психологічні, педагогічні та спеціальні. Щоб їх дотримуватись, йому потрібно прямувати до певного ідеалу професійної майстерності, співставляючи з ним якості своєї особистості, та постійно розвиватись. Тому важливим є вивчення, розкриття, дослідження психологічних вимог до особистості майбутнього фахівця, психолога зокрема, оскільки результати таких досліджень вказують напрям для розвитку його особистості.

Реалізація акмеологічного підходу до професійної підготовки майбутніх фахівців, основною метою якого є оволодіння стратегіями творчої самореалізації у процесі досягнення вершин професіоналізму, передбачає застосування акмеологічних технологій, освітніх зокрема, оскільки вони сприяють активізації внутрішнього потенціалу як умови їхнього сходження до найвищого рівня. Ці положення розвинені у праці В. Н. Максимової [8]; складовими моделі фахівця, на її думку, є його професійна, особистісна духовна зрілість та акмеологічна позиція. Відповідно, професійна зрілість передбачає його готовність до інноваційної професійно-педагогічної діяльності; до структури якої входять:

– відповідна спрямованість професійної діяльності, як система домінуючих мотивів, наявність стійкої позитивної мотивації;

– професійна компетентність як система знань, умінь та навичок, а також стратегій вирішення професійних завдань;

– здатність до творчого, нестандартного вирішення професійних завдань.

Акмеологічна модель фахівця, розроблена Г. С. Даниловою, містить такі компоненти [5, с. 6]:

І – компетентність (психологічні й соціальні знання, теоретико-практичні та методичні знання, професійні здібності та вміння);

ІІ – особистісна орієнтація (самореалізація у контексті акмеологічної моделі «Я – компетенція» в динаміці від «Я – реальний» до «Я – перспективний (ідеальний).

ІІІ – морально-духовна культура (моральна свідомість, моральна діяльність, моральні стосунки).

Як відзначає О. В. Лівшун, справжній професіоналізм неможливий без розвитку загальних здібностей людини, формування системи особистісних цінностей. моральної зрілості, наявності внутрішньої мотивації діяльності. Відповідно, одне із головних завдань акмеології – з'ясувати технологію оволодіння професією на високому рівні, знайти алгоритм діяльності, який приведе до формування індивідуального стилю та високого рівня професійної компетентності. Фахівець своєї справи вирізняється постійним прагненням до самовдосконалення, професійного зростання, отже акмеологія вирішує проблему розвитку професійних здібностей і дозволяє по-новому подивитися на управління цим процесом [7, с. 80]. Причому цей процес не може обмежуватися періодом навчання у ВНЗ і завершуватися з одержанням фаху.

Для досягнення акмеологічної вершини майбутньому фахівцю слід працювати над собою в рамках програми індивідуально-професійного саморозвитку, окремими складовими елементами якої є такі [6]:

– прагнення до самовдосконалення;

– адекватна оцінка рівня свого професіоналізму;

– бажання вдосконалити свій професійний рівень;

– отримання задоволення від співпраці з суб'єктами взаємодії;

– сприйняття фахової діяльності як задоволення;

– ознайомлення з роботою досвідчених колег і ретельний їх аналіз;

– інтерес до професії та нових досягнень в обраній галузі;

– оцінка труднощів, які зустрічаються у фаховій діяльності;

– обмін думками щодо нових здобутків психологічної науки з колегами;

– моделювання системи дій з вирішення певного завдання або й певної проблеми та ін.

Стосовно застосування акмеологічного підходу до підготовки психологів та забезпечення їхньої конкурентоспроможності, необхідно розглянути два аспекти. Сутність першого полягає у тому, що професійний психолог повинен вміти, передусім, застосовувати щодо себе:

– виявлення здібностей;

– пошук шляхів їхнього розвитку і можливостей застосування;

– задіяння відповідних здібностям видів діяльності;

– формування належної мотивації досягнень;

– постановку адекватних професійних цілей;

– розробку шляхів досягнення бажаного;

– формулювання відповідних цілям завдань;

– розробку способів виконання завдань;

– розвиток власних професійних здібностей у діяльності;

– максимально повне використання здібностей, орієнтація на досягнення успіху, як у професійній діяльності, так і у житті загалом і ін.

Оскільки предмет «Основи акмеології», ані будь-який інший, що передбачав би можливості реалізації акмеологічного підходу, майбутнім психологам наразі не викладають, передбачено надати необхідні для його втілення знання в межах спеціалізованого курсу «Психологія

конкурентоспроможної особистості», який викладається психологам-магістрам у Національному університеті «Львівська політехніка» [3]. В його межах передбачено розглянути наступні питання, що дозволить надати студентам необхідні знання, які розширюють їхні можливості професійної самореалізації:

1. Акмеологія як галузь психологічного знання.
2. Підготовка фахівця з позицій акмеології.
3. Конкурентоспроможність особистості з позицій акмеології.
4. Структура акмеологічного підходу до розвитку професіоналізму.
5. Акмеологічні закони і їх практичне застосування.
6. Акмеологія професійного становлення.
7. Шлях до професійної майстерності з позицій акмеології.

Проте, крім розкриття та примноження власного потенціалу акмеологічний підхід передбачає застосування набутих знань і в професійній роботі з клієнтами. Відповідно, практичний психолог повинен вміти застосувати щодо своїх потенційних клієнтів:

– виявлення і розкриття їхніх здібностей;
– пошук шляхів їхнього розвитку і застосування;
– вибір відповідних здібностям видів діяльності;
– актуалізацію та розвиток необхідних інтересів і схильностей;
– формування мотивації досягнень;
– постановку й актуалізацію цілей;
– розробку шляхів досягнення мети;
– формулювання завдань, що відповідають поставленим цілям;
– розробку способів виконання завдань;
– розвиток їхніх здібностей;
– орієнтацію на відповідні здібностям види діяльності;
– спрямування на шлях максимально повного використання здібностей, тобто на досягнення успіху, як у професійній діяльності, так і у житті загалом тощо.

Наведене дозволяє констатувати, що застосування акмеологічного підходу у професійній діяльності практичного психолога передбачає вміння вирішувати наявні проблеми – як власні, так і клієнтів – за допомогою розвитку, тобто створення і задіяння нових ресурсів для їхнього вирішення; що відповідає основним положенням професійної акмеології. Відповідно, освоєння можливостей професійного зростання, що надає застосування даного підходу, відповідає вимогам підготовки фахівців на даному етапі суспільного розвитку, професійних психологів зокрема, сприяє підвищенню їхньої професійної майстерності, компетентності та конкурентоспроможності.

Проведене дослідження дає підстави зробити наступні **висновки**.

1. Наявна у спеціальній літературі з акмеології інформація дозволяє констатувати, що в арсеналі даної науки є доволі широкий набір засобів для інтенсифікації процесу професійної підготовки, які дедалі частіше застосовуються для вирішення завдань навчання фахівців різного профілю, у вищій освіті зокрема.

2. Акмеологічний підхід до формування професійної компетентності майбутніх психологів має дві основні складові: підготовку психологів і здійснення ними професійної діяльності; кожна з яких вимагає як окремого розгляду, так і діяльності з їхнього налагодження.

3. Акмеологічний підхід до професійної діяльності практичних психологів полягає у задіянні їхньої здатності застосування знань з акмеології, в результаті чого відбувається підвищення їхньої професійної компетентності, оскільки дозволяє ефективніше вирішувати завдання, які ставлять перед ними як працедавці, потенційні клієнти, так і суспільство в цілому.

В майбутньому передбачено продовжити роботу над даною темою, зокрема, розробити практичні заняття, що передбачають вироблення вмінь та навичок особистісного та професійного зростання, з застосуванням акмеологічного підходу.

Список літератури:

1. Васильев И. Н. Конкурентоспособность как акмеологический феномен / И. Н. Васильев // Наука и современность-2010. Психологические науки. – С. 69-72.
2. Вінтюк Ю. В. Професійна компетентність майбутніх психологів: сутність і можливості формування / Ю. В. Вінтюк // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2016. – № 4. – С. 36-47.
3. Вінтюк Ю. В. Створення і апробація навчального курсу «Психологія конкурентоспроможної особистості» / Ю. В. Вінтюк // Проблеми та перспективи розвитку освіти. Матеріали ІІІ Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 30-31 березня 2017 року). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. – С. 86-89.
4. Гладкова В. М. Основи акмеології: підручник / В. М. Гладкова, С. Д. Пожарський. – Львів: Новий Світ – 2000, 2007. – 320 с.
5. Данилова Г. С. Акмеологічна модель педагога у XXI столітті / Г. С. Данилова // Рідна школа. – 2003. – № 6. – С. 6-9.
6. Деркач А. А. Акмеологические основы развития профессионала / А. А. Деркач. – М. – Воронеж: НПО «МОДЭК», 2004. – 752 с.
7. Лівшун О. В. Акмеологічні особливості професійної готовності майбутнього вчителя / О. В. Лівшун. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.
8. Максимова В. Н. Акмеология: новое качество образования. – СПб.: РГПУ им. А. И. Герцена, 2002. – 99 с.
9. Ніколаєску І. О. Практичні основи акмеологічного розвитку особистості в умовах освітньо-інформаційного простору: навчально-методичний посібник / І. О. Ніколаєску. – Черкаси: ОІПОПП, 2012. – 54 с.
10. Носовець Н. М. Теоретичні основи педагогічної акмеології в підготовці майбутнього вчителя / Н. М. Носовець. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Винтюк Ю.В.
Национальный университет «Львовская политехника»

ПОДГОТОВКА БУДУЩИХ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ПСИХОЛОГОВ: АКМЕОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД

Аннотация
В статье предпринята попытка выяснить возможности использования акмеологического подхода к подготовке будущих профессиональных психологов в отечественных ВУЗ-ах в современных условиях. Произведён обзор научных публикаций по выбранной теме; выяснены главные положения применения акмеологического подхода к решению заданий подготовки профессионалов. Установлены возможности использования наработок акмеологии к подготовке специалистов в ВУЗ-ах. Выяснены возможности применения акмеологического подхода к подготовке будущих профессиональных психологов. Сделаны выводы из проведённой работы и намечены перспективы дальнейших исследований в данном направлении.
Ключевые слова: высшее образование, подготовка будущих профессиональных психологов, формирование профессиональной компетентности, акмеологический подход.

Vintyuk Yu.V.
National University «L'viv Polytechnic»

TRAINING OF FUTURE PROFESSIONAL PSYCHOLOGISTS: ACMEOLOGICAL APPROACH

Summary
The article attempts to find out the possibility of applying acmeological approach to training future professional psychologists in national universities in modern conditions. The review of scientific publications on the chosen theme is made; the use of the main provisions of applying acmeological approach to training is studied. The possibility of using the gains of acmeology in the training of future specialists at universities is established. The chances of applying acmeological approach to training future professional psychologists are examined. The conclusions from the work are made as well as the outlined prospects for further research in this direction.
Keywords: higher education, professional training of future psychologists, formation of professional competence, acmeological approach.

УДК 378:[005.336.5:373.2.011.3-51]

ДОСЛІДНИЦЬКІ УМІННЯ ЯК ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ДОШКІЛЬНОГО ПЕДАГОГА

Волинець Ю.О.
Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті висвітлюються питання формування дослідницьких умінь у процесі фахової підготовки. Проаналізовано стан досліджуваної проблеми в педагогічній теорії та практиці. Уточнено зміст базових понять дослідження. Визначені умови ефективності формування дослідницьких умінь у майбутніх дошкільних педагогів ДНЗ. Розглянуто зміст програми спецкурсу «Формування дослідницьких умінь майбутніх вихователів» для студентів III-IV курсів напряму підготовки «Дошкільна освіта».
Ключові слова: уміння, дослідницькі уміння, формування дослідницьких умінь, педагог-дослідник, дошкільна освіта, професійна компетентність дошкільного педагога.

Постановка проблеми. Сучасна вищої школи України висуває нові вимоги до системи професійної підготовки майбутнього дошкільного педагога, який має широкий світогляд та інтегровані ґрунтовні знання, вміння, навички у сфері дошкільної освіти. Окреслена проблема зумовлена багатьма соціально-економічними чинниками, а її розв'язання значною мірою залежить від формування готовності майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів до педагогічної діяльності. Випускник вищого педагогічного навчального закладу має використовувати увесь свій творчий потенціал для роботи з дітьми, діяльність якого базується на позиціях гуманності та сучасних принципах педагогічної роботи з дітьми.

Вихідні концептуальні положення щодо професійної підготовки майбутніх фахівців закладено у законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про дошкільну освіту», Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття); Національній доктрині розвитку освіти; Концепції Європейської кредитно-трансферної системи; Проекті Національної стратегії розвитку педагогічної освіти України на 2012-2021 роки; Базовому компоненті дошкільної освіти та інших законодавчо-нормативних документах.

Незважаючи на широкий науковий інтерес, проблема формування дослідницьких умінь у процесі фахової підготовки як запит соціуму і ознака сучасності професійної підготовки педагога ще не отримала належної уваги дослідників. Потреба підготовки дошкільного педагога, здатного здійснювати професійну діяльність на дослідницькому рівні, зумовила наш інтерес у дослідженні окресленої проблеми.

Таким чином, особлива роль у цьому процесі належить вищій школі, оскільки саме вона відповідно до сучасних вимог суспільства покликана «підготувати для всіх ланок освіти педагогічні кадри, здатні забезпечити всебічний розвиток особистості, формування її розумових, фізичних і дослідницьких здібностей, високих моральних якостей, збагачення на цій основі інтелектуальних, творчих та культурних надбань суспільства» [1, 9]. Перед вищими навчальними закладами постає проблема не лише підвищення рівня опанування студентами теоретичних знань з фахових дисциплін, але й формування вмінь застосовувати їх для розв'язання професійних проблем дослідницьким шляхом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз психолого-педагогічних джерел та дисертаційних досліджень свідчить про посилену увагу науковців до вивчення проблеми формування дослідницьких умінь, творчого зростання молодих фахівців в умовах інноваційної діяльності. Проблеми теорії і практики особистісно орієнтованої освіти й нових інформаційно-комунікаційних технологій досліджено І. Бехом, І. Дичківська, М. Кларіним, С. Кривець, О. Пєхотою, С. Сисоєвою. Науковцями Є. Барбіною, Г. Бєлєнькою, І. Зязюном, Ю. Калугіним, С. Мартиненко, О. Савченко, Л. Хоружою визначено структуру професійної діяльності та окремі складові професійної компетентності майбутнього педагога.

У працях О. Бугрій, І. Зязюна, В. Кан-Калика, З. Левчука, А. Макаренка, Н. Меньшикової, Я. Понамарьова, С. Сисоєвої йдеться про розвиток педагогічних здібностей, особливості педагогічної майстерності та творчості. Питання професійної підготовки знайшли відображення також і в дослідженнях зарубіжних учених: Дж. Бередея, Дж. Лоурея, Е. Міранте, Т. Томазі (Італія); Р. Бремвея, Т. Букера, Б. Гормана, Д. Гайхса (США); Т. Стінета (Англія).

Філософсько-методологічні аспекти творчості та наукової діяльності досліджували Л. Анциферова, М. Каган, М. Казарінов, Л. Рижко. Аспекти науково-дослідної діяльності студентів вивчали також В. Борисов, І. Каташинська, М. Князян, Є. Кулик, Є. Спіцин, В. Шейко та інші вчені.

Перевагу дослідницьким умінням у професійній підготовці надають С. Балашова, В. Борисов, І. Каташинська, В. Литовченко, Н. Недодатко, Н. Пузирьова.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасна освіта стає все більш складною системою, яка висуває до майбутніх педагогів та зокрема освітнього процесу високі вимоги. Саме тому, потрібно забезпечити системне підвищення якості підготовки майбутніх педагогів для дошкільних навчальних закладів, посилити орієнтованість освітніх програм професійної підготовки на запити споживачів. Незважаючи на існуючі напрацювання і запити практики щодо нашої проблеми ще не знайшли ґрунтовного вирішення.

Мета статті. Формування дослідницьких умінь майбутніх дошкільних педагогів у процесі фахової підготовки.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, характер соціально-економічної інформації зумовлює адекватні щодо цілей свого розвитку вимоги до фахівців у галузі освіти. Йдеться про професійну компетентність педагога, яка розглядається в сучасних умовах як гарант успіху професійної діяльності.

Аналіз наукових джерел засвідчив, що вивченню проблеми формування дослідницьких умінь майбутніх вихователів у фаховій підготовці присвячені праці Л. Артемової, Г. Бєлєнької, А. Богуш, Н. Гавриш, О. Запорожця, А. Люблинської, Т. Поніманської та інших учених. Розвідки психолого-педагогічної літератури дає змогу констатувати, що однією з основних форм діяльності особистості, в процесі якої вона набуває необхідного досвіду самостійного предметного діяння, є учіння. Під час навчальної праці студенти здобувають знання, формують вміння та навички, опановують загальнолюдський досвід. «Уміння – це використання суб'єктом наявних знань і навичок для вибору і здійснення прийомів дій відповідно до поставленої мети. Поняттям уміння позначають і володіння складною системою психічних і практичних дій, необхідних для доцільної регуляції діяльності наявними у суб'єкта знаннями та навичками» [7, с. 196].

В аспекті досліджуваної нами проблеми саме від рівня активної обізнаності студентів у дослідницькій роботі, їхньої творчості, свідомого та цілеспрямованого включення до дослідницького педагогічного процесу значною мірою залежить формування готовності до проведення творчої педагогічної діяльності в майбутньому. На думку Г. Гловіної, «дослідницькі вміння – це система інтелектуальних і практичних умінь навчальної праці, необхідних для самостійного виконання дослідження або деякої його частини» [3, с. 65].

Поняття «фахова підготовка майбутніх дошкільних педагогів дошкільних навчальних закладів» тлумачиться як цілеспрямований динамічний процес передачі та засвоєння знань, формування умінь і навичок, способів професійної діяльності, особистісного становлення. Дослідницька діяльність майбутніх дошкільних педагогів охоплює здобуття фахових знань, активну пізнавальну діяльність, спрямовану на формування дослідницьких якостей і вмінь, що сприяють особистісно-професійному розвитку та саморозвитку.

Складовими дослідницької діяльності є дослідницькі вміння, що формуються у студентів – майбутніх вихователів ДНЗ під час навчання у ВНЗ. Результатом дослідницької підготовки є готовність до професійної діяльності, в т.ч. і до дослідницької.

Узагальнюючи психолого-педагогічні розвідки, варто зазначити, що категорія «готовність до професійної діяльності» передбачає як об'єктивну готовність, так і суб'єктивну (ступінь самореалізації особистості). Вона характеризується позитивним ставленням до праці та певним рівнем оволодіння педагогічними знаннями, вміннями і навичками; самостійністю у розв'язанні професійних завдань; розвитком педагогічних здібностей; відповідними моральними особистісними якостями тощо.

Дослідницькі вміння дошкільних педагогів нами розглядаються як уміння, що поєднують інтелектуальні знання і практичні вміння, забезпечують здатність особистості до самостійних спостережень, узагальнень, аналізу процесів і явищ дійсності, а також набуття нових знань і застосування їх відповідно до окресленої мети дослідницької діяльності.

Формування дослідницьких умінь майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів визначається як цілеспрямований процес передачі та засвоєння теоретичних знань у процесі систематичного вирішення дослідницьких завдань, розв'язання задач, результатом якого є готовність майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів до дослідницької діяльності, яку розглядаємо як результат і складову фахової підготовки до цього виду діяльності, що охоплює взаємопов'язані елементи, має специфічне призначення та інтегративно входить до загальної системи професійно-педагогічної готовності, складається з мотиваційно-ціннісного, змістово-процесуального та дослідницького компонентів.

Варто підкреслити, що ефективність формування дослідницьких умінь у майбутніх дошкільних педагогів ДНЗ буде залежатиме від таких умов: професіоналізація пізнавально-пошукової діяльності студентів; поєднання різних видів фахової підготовки; застосування системи диференційованих та індивідуальних завдань; індивідуальний підхід щодо добору напрямків, змісту і форм студентських досліджень; варіативність шляхів здійснення студентами досліджень з урахуванням особливостей фахової підготовки; диференційований підхід стосовно добору методів педагогічного впливу на студентів, які знаходяться на різних рівнях готовності сформованості дослідницьких умінь; створення сприятливого мікропсихологічного клімату між студентами і викладачами. На нашу думку, ці умови мають бути враховані під час розроблення змістово-технологічного забезпечення формування дослідницьких умінь у майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів.

Отже, педагог-дослідник має вміти сприймати нові ідеї, спрямовувати свою творчу пізнавальну активність на життєве самовизначення і професійне самоствердження, мати розвинені професійні вміння і певний досвід навчально-виховної роботи. Майбутньому дошкільному педагогові необхідно формувати вміння спостерігати, критично мислити, аналізувати й узагальнювати явища, виділяти головне, також володіти вміннями за великою кількістю ознак передбачати розвиток явищ, бачити альтернативу очевидному, запропонованому рішенню, поєднувати точний розрахунок із фантазією і здогадкою тощо.

Для успішного формування дослідницьких умінь майбутніх дошкільних педагогів у процесі фахової підготовки нами розроблений і введений до навчального плану підготовки студентів напряму підготовки (ОКР «бакалавр») «Дошкільна освіта» спецкурс «Формування дослідницьких умінь майбутніх вихователів», метою якого є розвиток регуляторної основи дослідницької діяльності, вдосконалення дослідницьких знань і вмінь.

Завдання курсу: розкрити зміст і структуру організації дослідницької діяльності вихователя ДНЗ; ознайомити студентів із сучасними

науковими дослідженнями та напрацюваннями практичних працівників ДНЗ щодо розвитку дітей дошкільного віку шляхом застосування у навчально-виховному процесі дослідницьких методик; визначити доцільний зміст завдань і методів дослідницької діяльності; розвивати креативність, усвідомлення професійної та особистісної значущості в оволодінні дослідницькими вміннями; формувати пізнавальні потреби і пізнавальний інтерес, ціннісне ставлення до творчої педагогічної діяльності; сприяти організації під час проведення роботи в творчих групах; підготувати майбутніх вихователів ДНЗ до проведення дослідницької діяльності.

Курс «Формування дослідницьких умінь майбутніх вихователів» є інтегрованим. Підготовка студентів за освітньо-кваліфікаційним рівнем «бакалавр» напряму підготовки «Дошкільна освіта» передбачає, що формуванню дослідницьких умінь сприяють проблемно-пошукові методи (проблемна лекція, розв'язування творчих завдань, евристична бесіда-пошук, дослідницький метод, навчально-рольові ігри, педагогічний експеримент, викладання-діалог), які можна успішно реалізувати у таких організаційних формах, як: семінарські заняття, навчально-дослідницька робота, пошукова самостійна робота.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 108 год., 3 кред. ECTS. Зміст навчальної дисципліни «Формування дослідницьких умінь майбутніх вихователів» складається з трьох змістових модулів: 1. Проблема формування дослідницьких умінь майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів. 2. Основи методології науково-дослідницької діяльності. Інформаційне забезпечення наукових досліджень. 3. Педагогічна інноватика в системі дошкільної освіти ДНЗ.

Завдання для самостійної роботи студентів спрямовані на розвиток їхніх аналітичних і дослідницьких умінь у процесі роботи зі спеціальною літературою, активності, усвідомлення професійної та особистісної значущості внаслідок оволодіння дослідницькими вміннями; впровадження прогресивних педагогічних технологій формування дослідницьких умінь; використання результатів дослідницької діяльності у процесі педагогічної практики; підвищення психолого-педагогічної компетентності майбутнього вихователя.

Таким чином, спецкурс «Формування дослідницьких умінь майбутніх вихователів», цілісно поєднує теоретичну і практичну складову фахової підготовки майбутнього дошкільного педагога, забезпечує формування професійної готовності майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів до педагогічної діяльності.

Висновки і пропозиції. Нами висвітлені питання щодо формування дослідницьких умінь майбутніх дошкільних педагогів у процесі фахової підготовки, уточнено зміст базових понять дослідження. Спецкурс «Формування дослідницьких умінь майбутніх вихователів» (для студентів ОКР «бакалавр») є основою реалізації початкового етапу програми формування дослідницьких умінь у майбутніх дошкільних педагогів ДНЗ. Однак, проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Подальшого вивчення потребують таке питання, як: удосконалення післядипломної підготовки дошкільних педагогів до дослідницької діяльності у процесі модернізації системи вищої освіти. До актуальних напрямів подальшого наукового пошуку відносимо оновлення змісту навчальної програми дисципліни та розширення самостійних завдань для студентів.

Список літератури:

1. Абашкіна Н.В. Підготовка соціальних педагогів у Німеччині: метод. рек. щодо удоскон. підготов. соц. педагогів в Україні на основі використання нім. досвіду / Н.В. Абашкіна; АПН України, Ін-т педагогіки і психології проф. освіти. – К., 2003. – 23 с.
2. Волинець Ю.О. Роль і місце дослідницької діяльності майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів у структурі професійної діяльності / Ю.О. Волинець // Zbior raportow naukowych. «Pedagogika. Wspolczesne tendencje w nauce i edukacj» (30.01.2016 – 31.01.20165) – Warszawa: Sp. Z o.o. «Diamond trading tour», 2016. – 120 str. – S. 111-115.
3. Гловин Н.М. Формування дослідницьких умінь з дисциплін природничо-математичного циклу в студентів агротехнічного інституту в процесі фахової підготовки: дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Гловин Надія Миронівна; Тернопільський нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2007. – 207 с.
4. Дичківська І.М. Розвиток інноваційної поведінки педагога / І.М. Дичківська // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: зб. наук. пр.: Наук. зап. Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту. – Рівне, 2002. – Вип. 19. – С. 10-14.
5. Закон України «Про вищу освіту» (Із змінами, внесеними згідно із Законом № 380-IV від 26.12.2002) // Відом. Верховної Ради. – 2002. – № 20. – Ст. 134.
6. Закон України «Про дошкільну освіту» // Уряд. кур'єр. – 2001. – № 144. – С. 1-9.
7. Психологічний словник / за ред. В.І. Войтка. – К.: Вища шк.,1982. – 216 с.

Волынец Ю.А.
Киевский университет имени Бориса Гринченко

ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЕ УМЕНИЯ КАК ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ ДОШКОЛЬНОГО ПЕДАГОГА

Аннотация
В статье освещаются вопросы формирования исследовательских умений в процессе профессиональной подготовки. Проанализировано состояние исследуемой проблемы в педагогической теории и практике. Уточнено содержание базовых понятий исследования. Определены условия эффективности формирования исследовательских умений у будущих дошкольных педагогов ДУЗ. Рассмотрено содержание программы спецкурса «Формирование исследовательских умений будущих воспитателей» для студентов III-IV курсов направления подготовки «Дошкольное образование».
Ключевые слова: умение, исследовательские умения, формирование исследовательских умений, педагог-исследователь, дошкольное образование, профессиональная компетентность дошкольного педагога.

Volynets Y.A.
Boris Grinchenko Kiev University

RESEARCH SKILLS AS THE PROFESSIONAL COMPETENCY OF THE PRESCHOOL TEACHER

Summary
The article highlights the issues of formation of research skills in the process of professional training. The state of the problem studied in pedagogical theory and practice is analyzed. The content of the basic concepts of research is specified. The conditions for the effectiveness of the formation of research skills in future preschool teachers of children's educational institutions are determined. The content of the special course program «Formation of research skills of future educators» for students III-IV curriculum of the «Pre-school education» course is considered.
Keywords: skill, research skills, formation of research skills, teacher-researcher, preschool education, professional competence of preschool teacher.

УДК 378:1.07.316.6

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗАСТОСУВАННЯ АРТ-ТЕРАПІЇ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ

Головатюк І.Г.
Тернопільський обласний академічний театр актора і ляльки

У статті обґрунтовано теоретичні основи застосування арт-терапії у процесі професійної підготовки фахівців. Подано короткий огляд становлення арт-терапії як нового напряму в науці. Проаналізовано основні підходи до визначення арт-терапії, її цілі та завдання. Розглянуто особливості процесу творчості як такого, що лежить в основі арт-терапії. Досліджено основні арт-терапевтичні технології, що активно використовуються сучасними педагогами, психологами, арт-терапевтами та проведено короткий огляд таких технологій як: ізотерапія, драматерапія, бібліотерапія, музикотерапія, казкотерапія тощо.

Ключові слова: творчість, арт-терапія, арт-терапевтичні технології, професійна освіта, професійна підготовка фахівців.

Постановка проблеми. На сучасному етапі суспільних відносин в Україні актуалізуються питання всебічного формування особистості й висококваліфікованого фахівця, здатного до самовиховання, саморозвитку та творчої самореалізації. Нагальна потреба у вирішенні цієї проблеми обумовлена соціальними, культурологічними, педагогічними чинниками й викликає необхідність пошуку нових засобів формування особистості й фахівця. Закономірно, що чільне місце серед арсеналу методів та прийомів розвитку творчої особистості посідає мистецтво. Особливу увагу привертає порівняно новий метод формування творчої індивідуальності, що перебуває на межі психології та мистецтва – арт-терапія.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості арт-терапії як нового напряму в сучасній науці досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні науковці. Так, дослідники зосереджували увагу на загальні основи арт-терапії (І. Бабій, Л. Фірсова та ін.), окремі арт-терапевтичні технології (Н. Борисова, Б. Едвардс та ін.), специфіка використання арт-терапії та арт-терапевтичних технологій у роботі з фахівцями різних напрямів: психологів, соціальних працівників (О. Брюховецька, М. Кисельова та ін.)

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри те, що в останні десятиліття арт-терапія і арт-терапевтичні технології зокрема неодноразово ставали предметом наукових пошуків вітчизняних та зарубіжних науковців, це питання не втрачає своєї актуальності, оскільки постійно відбувається стрімкий розвиток арт-терапії і, відповідно, її основних засобів – арт-терапевтичних технологій.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є обґрунтування теоретичних основ застосування арт-терапії і арт-терапевтичних технологій у процесі професійної підготовки фахівців.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж переходити до аналізу безпосередньо арт-терапевтичних технологій, слід зазначити, що термін «арт-терапія» є відносно новим і використовується в Україні порівняно недавно – кілька десятиліть.

Як зауважує Л. Фірсова, в основі арт-терапевтичних технологій лежать архаїчні форми мистецтва, які зберігалися в народній творчості і яким властива наївність, безпосередність, опора на символічну мову несвідомого. Ці форми мистецтва є джерелом душевного здоров'я людини [7, с. 65].

Сучасний соціокультурний простір України характеризується втратою національних культурних традицій, зміною загальносуспільних духовних орієнтирів, засиллям псевдокультурних, агресивних та антигуманних тенденцій у засобах масової інформації. Саме мистецтво і творчість допомагають зрозуміти й оцінити свої почуття, спогади, образи майбутнього, знайти час для відновлення життєвих сил і спосіб спілкування із собою. Тому *арт-терапія* – це, за свідченням О. Брюховецької, «технології створення та використання різних творів мистецтва з метою передачі почуттів, емоцій та інших проявів психіки людини; це інструмент для дослідження і гармонізації тих сторін внутрішнього світу людини, для вираження яких слова не підходять» [3, с. 26]. Арт-терапія здатна за допомогою простих засобів актуалізувати внутрішній потенціал кожної людини, тому останнім часом все ширше застосовується в сфері освіти і підготовки фахівців різних галузей зокрема.

Засновником арт-терапії як окремого напряму в науці вважається британський художник А. Хілл. Творчість Хілла поєднувала в собі елементи імпресіонізму та експресіонізму, проте мала і риси традиційних художніх напрямів. У 1938 році, під час лікування від туберкульозу в санаторії Мідхерст, А. Хілл, малюючи довколишні об'єкти, зауважив, що це заняття – малярство – допомагає йому одужувати. Вже наступного року арт-терапію була застосовано в санаторії, а А. Хілл почав викладати малюнок і живопис іншим пацієнтам, левову частку яких становили поранені солдати, котрі повернулися з війни.

А. Хілл виявив, що практика мистецтва не тільки допомагає пацієнтам відволіктися від своєї хвороби або травми, але і сприяє звільненню від психічних розладів. У 1942 році А. Хілл вперше використав термін арт-терапія, а вже у 1945 році опублікував свої ідеї в художній книзі «Мистецтво проти хвороб». Згодом саме він став президентом Британської асоціації арт-терапевтів.

Арт-терапія – це спеціалізована форма психотерапії, заснована на мистецтві, в першу чергу, образотворчому і творчій діяльності. Окрім того, арт-терапія – метод психотерапії, що використовується для лікування і психокорекції за допомогою художніх прийомів таких як: малю-

вання, ліплення, музика, фотографія, кінофільми, книги, акторська майстерність тощо.

Спочатку арт-терапія виникла в контексті теоретичних ідей З. Фрейда і К. Юнга. Зокрема на думку К. Юнга, мистецтво, особливо легенди, міфи і арт-терапія, значно полегшують процес індивідуалізації саморозвитку особистості на основі встановлення зрілого балансу між несвідомим і свідомим «Я». Надалі арт-терапія набувала більш широкої концептуальної бази, включаючи гуманістичні моделі розвитку особистості К. Роджерса і А. Маслоу.

Основна мета арт-терапії полягає в гармонізації розвитку особистості через самовираження і самопізнання. Оскільки арт-терапія є наукою, що перебуває на межі психології, власне терапії і мистецтва, закономірним є той факт, що наукові уявлення про арт-терапевтичні технології спираються на психолого-педагогічні дослідження, а саме:

– концепцію педагогіки свободи та педагогічної підтримки (О. Газман);

– самоорганізовної педагогічної діяльності і сенсорозвивальних засобів пробудження творчої активності (С. Кульневич);

– специфічної природи педагогічної діяльності (В. Загвязинський, В. Сластенін);

– використання арт-терапії як методу навчання та особистісного розвитку (О. Вознесенська);

– інноваційну технологію особистісно орієнтованого навчання та виховання (О. Деркач);

– технологію створення особистісно орієнтованих ситуацій (В. Серіков) тощо [2, с. 96-102].

Привабливість методу арт-терапії для сучасної людини полягає, передусім, в тому, що цей метод в основному використовує невербальні способи самовираження та спілкування. Гармонійний розвиток людини передбачає рівноцінний розвиток обох півкуль і їх нормальну взаємодію. Окрім того, повноцінне виконання деяких видів активності людини вимагають як раз роботи правої півкулі – творчість, інтуїція, культурна освіта, сімейний устрій, виховання дітей тощо [1, с. 10].

Арт-терапія створює можливість для індивідуума висловити свої емоції, почуття за допомогою ліплення, малювання, музичного мистецтва та ін. Переживаючи образи, людина знаходить свою цілісність, неповторність та індивідуальність. Окрім того, в процесі арт-терапії можуть бути застосовані інші форми мистецтва: тілесні імпровізації, театральні постановки, літературна творчість. Таким чином, за свідченням І. Бабій, досягається мета:

– вираження індивідуумом емоцій і почуттів, пов'язаних з переживаннями своїх проблем, самого себе;

– активний пошук особистістю нових форм взаємодії зі світом;

– підтвердження своєї індивідуальності, неповторності і значимості;

– підвищення адаптивності в постійно мінливому світі (гнучкості) [1, с. 11].

Ці цілі переслідує арт-терапевт у роботі як з дорослими, так і з дітьми.

В сучасній арт-терапії існує два основні підходи щодо співвідношення у ній мистецтва і власне терапії. Згідно з першим підходом, мистецтво саме по собі є цілющим, художня творчість дає можливість висловитися і заново пережити внутрішні конфлікти, є засобом збагачення суб'єктивного досвіду. Арт-терапія, у свою чергу, розглядається як засіб розвитку особистості та її творчого потенціалу за допомогою основних механізмів: сублімації і трансформації. Керівник (вчитель, викладач, психолог, арт-терапевт) заохочує членів групи (учнів, студентів, пацієнтів) довіряти своєму власному сприйняттю і досліджувати свої творіння як самостійно, так і за допомогою інших членів групи.

Відповідно до другого підходу, на першому місці в арт-терапії – терапевтичні цілі, в той час як творчі цілі є вторинними. В рамках цього підходу арт-терапія розглядається як додаток до інших терапевтичних методів; представляючи власний внутрішній світ у візуальній формі, людина поступово рухається до його усвідомлення за допомогою основного механізму – трансферу. Керівник групи спонукає її членів до вільних асоціацій та до спроби самостійно знайти значення власних робіт. Деякі вправи полягають у спільній групової роботи, наприклад створення групових фресок і створення загального групового художнього твору [1, с. 12].

З вище викладеного випливає, що в основі арт-терапії лежить процес творчості. Творчий потенціал закладений у кожної людини на різній глибині підсвідомості, і «витягнути» його можливо, тільки спираючись на особисту індивідуальність [4, с. 12].

Поняття творчості охоплює всі форми створення і перетворення нового на тлі існуючого, стандартного.

Процес творчості, за твердженням М. Кисельової, складається з трьох етапів:

1) створення нових, раніше неіснуючих форм матерії;

2) зміна, оновлення, перетворення і вдосконалення вже існуючого;

3) руйнування «старого світу» і побудова на його місці нового [4, с. 12].

Творча людина – це людина, здатна по-новому обробляти інформацію, що звичайні і доступні всім дані, що сприймаються органами чуттів [8, с. 49]. Творча особистість інтуїтивно бачить можливості для перетворення звичайних даних в нове творіння, що істотно перевершує вихідне старе.

Основним засобом арт-терапії є арт-терапевтичні технології. У світовій педагогіці поняття «технологія» виникло, передусім, як протиставлення існуючому поняттю «метод». Недолік методу полягає в його негнучкості та статичності. Термін *технологія (технологія в освіті)* набув поширення у 40-х рр. XX століття і був пов'язаний із застосуванням нових аудіовізуальних засобів навчання [5, с. 15].

Як зауважує Г. Селевко, автор енциклопедії освітніх технологій, технологізація освітнього процесу створює нові можливості перед педагогом, він має змогу:

– більш конкретно передбачати результати і керувати педагогічними процесами;

– аналізувати і систематизувати на науковій основі наявний практичний досвід і його використання;

– комплексно вирішувати освітні та соціально-виховні проблеми;

– забезпечувати сприятливі умови для розвитку особистості;

– зменшувати ефект впливу несприятливих обставин на людину (учня, студента);

– оптимально використовувати наявні в розпорядженні ресурси;

– вибирати найбільш ефективні й розробляти нові технології та моделі для вирішення нових соціально-педагогічних проблем [6, с. 9-10].

Серед арт-терапевтичних технологій, якими нині активно послуговуються психологи, педагоги і власне арт-терапевти, слід виокремити:

1. Анімаційну терапію, що являє собою сучасну технологію соціальної реабілітації з метою зміни поведінки, міжособистісних і колективних відносин. У процесі анімаційної терапії відбувається, з одного боку, «розблокування» громадських зв'язків і встановлення теплих, довірливих відносин, з іншого – навчання та оволодіння навиками позитивного мислення, естетики і поетики.

2. Арт-синтезтерапія – комплексний метод групової психотерапії, що використовує синтез мистецтв. Ця технологія розглядається як самостійний напрям в лікувально-корекційній роботі, де володіння технічними прийомами різних видів мистецтва поєднується із знаннями психопатології і підпорядковане психотерапії мистецтв, психопатології.

3. Бібліотерапія – технологія, в основі якої лежить лікування і виховання за допомогою книг. Це лікування людини словом, книгою. Вона займається вивченням особливостей читацького сприйняття під час хвороби і розробкою способів психологічної корекції за допомогою спеціально підібраної літератури.

4. Казкотерапія – програвання і аналіз казок. Це терапія середовищем, особливо казковою атмосферою, в якій можуть проявитися потенційні можливості особистості, може матеріалізуватись мрія.

5. Кінотерапія – один з напрямків арт-терапії. Фільм – це метафора, де можна побачити відображення певної життєвої ситуації. Щоб допомогти пацієнтові, сюжет фільму має бути схожим із життєвою ситуацією, в яку потрапила людина, і запропонувати вихід з неї.

6. Драматерапія – терапія засобами театру і акторсько майстерності.

7. Ігротерапія – терапія через гру, ігрові ситуації.

8. Музикотерапія – використання музики як терапевтичного засобу.

9. Орігамі – створення фігур з паперу.

10. Пісочна терапія – лікування під час роботи пацієнта з піском.

11. Ізотерапія – використання прийомів графіки, живопису для лікування.

Спільна участь у художній діяльності може сприяти створенню відносин емпатії і взаємного прийняття, розвинути почуття внутрішнього контролю. Так, робота над малюнками, картинами або ліпленням передбачає упорядкування кольору і форм, концентрує увагу на відчуттях і почуттях. Заняття образотворчим мистецтвом створює багаті можливості для експериментування з кінестетичними і зоровими відчуттями, розвиває здатність до їх сприйняття, розвиває художні здібності та підвищує самооцінку. Сприятливим продуктом арт-терапії є почуття задоволення, яке виникає в результаті виявлення прихованих талантів та їх розвитку.

Висновки і пропозиції. Таким чином, арт-терапевтичні технології лежать в основі арт-терапії. Окрім того, арт-терапія спирається на творчість особистості. Саме під час творчості у процесі арт-терапії вдається зосередити увагу на внутрішньому світі, почуттях і переживаннях пацієнта (студента). Внаслідок цього, закономірним є той факт, що арт-терапія має потужний потенціал для формування особистості та професійних якостей майбутніх фахівців. Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми застосування арт-терапії у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у більш детальному вивченні арт-терапевтичних технологій, що мають найбільший потенціал для формування і розвитку висококваліфікованого фахівця.

Список літератури:

1. Бабій І. В. Теорія і практика арт-терапії: навчально-методичний комплекс / І. В. Бабій. – Умань, Алмі, 2014. – 75 с.
2. Борисова Н. В. Образовательные технологии как объект педагогического выбора / Н. В. Борисова. – М.: Исследоват. центр применения средств арт-терапев. технол. проблем качества подготовки спец., 2010. – 145 с.
3. Брюховецька О. Арт-терапевтичні технології у процесі особистісно орієнтованої підготовки майбутніх психологів, які отримують другу вищу освіту / О. Брюховецька // Післядипломна освіта в Україні. – 2014. – № 1. – С. 25-30.
4. Киселева М. В. Арт-терапия в практической психологии и социальной работе / М. В. Киселева. – СПб.: Речь, 2007. – 336 с.
5. Педагогічні технології: навч. посіб. / О. С. Падалка, А. М. Нісімчук, І. О. Смолюк, О. Г. Шпак – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. П. Бажана, 1995. – 254 с.
6. Селевко Г. К. Энциклопедия образовательных технологий: в 2-х т. Т. 1 / Г. К. Селевко. – М.: НИИ школьных технологий, 2006. – 816 с.
7. Фірсова Л. С. Арт-терапія в педагогічній роботі / Л. С. Фірсова. – К., 2011. – 98 с.
8. Эдварс Б. Художник внутри вас / Б. Эдвардс. – Минск: ООО «Попурри», 2000. – 256 с.

Головатюк И.Г.
Тернопольский областной академический театр актера и куклы

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРИМЕНЕНИЯ АРТ-ТЕРАПИИ В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ

Аннотация
В статье обоснованы теоретические основы применения арт-терапии в процессе профессиональной подготовки специалистов. Представлен краткий обзор становления арт-терапии как нового направления в науке. Проанализированы основные подходы к определению арт-терапии, ее цели и задачи. Рассмотрены особенности процесса творчества как такого, который лежит в основе арт-терапии. Исследованы основные арт-терапевтические технологии, активно используемые современными педагогами, психологами, арт-терапевтами и проведен краткий обзор таких технологий как: изотерапия, драматерапия, библиотерапия, музыкотерапия, сказкотерапия и др.
Ключевые слова: творчество, арт-терапия, арт-терапевтические технологии, профессиональное образование, профессиональная подготовка специалистов.

Holovatiuk I.H.
Ternopil Regional Academy Theatre of Actor and Puppet

THEORETICAL BASIS OF ART THERAPY APPLICATION IN THE PROCESS OF FUTURE SPECIALISTS' PROFESSIONAL TRAINING

Summary
The theoretical bases of applying art therapy in the process of specialists' professional training are justified in the article. A brief overview of the formation of art therapy as a new direction in science is presented. The main approaches to the definition of art therapy, its goals and tasks are analyzed. The features of the creative process as such, which underlies art therapy, are considered. The main art-therapeutic technologies, actively used by modern teachers, psychologists, art therapists and a brief review of such technologies as: isoterapy, dramatherapy, bibliotherapy, music therapy, fairy tale therapy, etc., have been studied.
Keywords: creativity, art therapy, art-therapeutic technologies, professional education, professional training of specialists.

УДК 378.014.15

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «МОЛОДИЙ ВИКЛАДАЧ»

Дяченко Н.О.
Інститут вищої освіти
Національної академії педагогічних наук України

У статті проаналізовано нормативно-законодавчу базу з питань визначення поняття «молодий викладач». Проаналізовано звіти ректорів з питання кількісного складу науково-педагогічних працівників віком до 35 років. Визначено, що поняття «молодий викладач» ототожнюється з поняттям «молодий спеціаліст». Обґрунтовано поняття «молодий викладач» та розкрито вікові межі для обґрунтування цієї категорії науково-педагогічних працівників.

Ключові слова: науково-педагогічні працівники, молодий викладач, молодий спеціаліст, вікові межі молодих викладачів.

Постановка проблеми. Потреба у забезпеченні якості освітньої діяльності (рівень організації освітнього процесу у вищому навчальному закладі, що відповідає стандартам вищої освіти, забезпечує здобуття особами якісної вищої освіти та сприяє створенню нових знань (Закон України «Про вищу освіту» розділ 1, ст. 1, п. 24) у закладах вищої освіти дає підстави стверджувати, що відповідальність покладається насамперед на науково-педагогічний склад працівників університетів, тобто викладачів.

Відповідно, заклади вищої освіти намагаються забезпечити освітній процес не тільки кваліфікованими, але, й найчастіше, досвідченими науково-педагогічними кадрами. Це призводить до того, що знижується увага до категорії молодих викладачів та їх професійного розвитку, які у свою чергу мають у майбутньому провадити освітню діяльність на найвищому рівні.

Саме тому, категорія «молодий викладач» потребує особливої уваги з боку дослідників і практиків. Це підтверджується і думкою дослідниці К. Чучиліної, яка наголошує, що в цій групі сконцентрований інноваційний потенціал, заснований на новітніх знаннях, отриманих у закладах вищої освіти. Перевагою молодих викладачів можна визначити перспективи розвитку конкретної освітньої установи, оскільки в майбутньому вони складуть основну частину їхніх трудових ресурсів [27].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових досліджень показав, що традиційно звертаються до питань, що стосуються підготовки викладачів вищої школи (О. Мороз [16]), проблем адаптації викладачів до професійної діяльності (Г. Шулдик, Л. Ткачук [29], С. Хатунцева [23], Я. Абсалямова [1]). Чимало досліджень з проблеми професійного розвитку молодих вчителів та визнанням їх правового статусу О. Болотова [3], І. Зязюн [13], О. Тринус [20], Т. Чувакова [26]. Проте, кількість наукових розвідок, що стосуються статусу молодих викладачів та їх професійного розвитку обмежена Т. Федірчик [22], С. Шара [28].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проведений аналіз вказує на те, що проблема професійного розвитку молодих викладачів наразі актуальна і потребує уваги науковців, що проводять дослідження у галузі вищої освіти.

Аналіз звітів ректорів закладів вищої освіти Л. Губерського [8], В. Мельника [9] показав, що існує потреба у забезпеченні та оновленні кадрового потенціалу молодими спеціалістами. За даними звітів середній вік науково-педагогічних працівників складає 40 – 55 років (переважно ті, хто займає посаду доцента). У звіті С. Ніколаєнка [10], ректора Національного університету біоресурсів і природокористування України зазначено, що кількість науково-педагогічних працівників віком до 35 років становить 292 особи, а 600 осіб віком від 35 до 50 років, тобто середній вік викладачів становить 47 років.

Розподіл викладачів за віком подається у звіті ректора Національного університету «Острозька академія», який очолює І. Пасічник [11]. Науково-педагогічний склад представлений викладачами у віці до 30 років (36 осіб), від 30 до 40 років (83 особи) від 40 до 60 років (77 осіб). У порівнянні з іншими закладами вищої освіти в академії спостерігається досить велика частка саме молодих викладачів.

Метою статті є обґрунтування та визначення сутності поняття «молодий викладач» університетів відповідно вікових меж та особливостей професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оскільки поняття «молодий викладач» на сьогодні починає вживатися досить часто у науковому колі в галузі вищої освіти, постає потреба у його обґрунтуванні.

Перше, що слід зазначити, це те, що у вітчизняних дисертаційних дослідженнях акцентується увага на понятті «молодий вчитель». Можна погодитись, що є певні спільні моменти, проте специфіка діяльності викладача університету має відмінності. Також спостерігається тенденція ототожнення понять «молодий викладач» та «викладач». Деякі дослідники ототожнюють поняття «молодий викладач» з «викладач-початківець» [22]; також зустрічається обґрунтування статусу «молодий фахівець» у соціологічному дослідженні К. Чучиліної [27]. Тому актуальною проблемою є визнання статусу молодого викладача університетів як на законодавчому рівні, так і серед науковців, які досліджують цю проблему.

Звернемося до визначення дотичних понять, таких як «молодий вчитель», «молодий фахівець» та «молодий спеціаліст».

Обґрунтовуючи дефініцію «молодий учитель», сучасні вчені пов'язують її з віковими межами, конкретним хронологічним віком, особливостями професійної діяльності [21]. Існує досить значна

кількість досліджень, присвячених «молодим вчителям». Розглянемо декілька запропонованих визначень:

– В. Радул, досліджуючи проблему соціальної зрілості молодого вчителя, вважає, що молодий учитель – це той учитель, який безпосередньо впливатиме на учнів протягом найближчих десятків років, та визначає його віковий період – від 18 до 25 років [18];

– О. Мороз, зазначає, що молодий вчитель – це починаючий вчитель, випускник педагогічного навчального закладу, професійна адаптація якого є соціопрофесійною макрокомпонентою адаптації як феномену планетарного масштабу [15];

– Б. Дьяченко констатує, що термін «молодий вчитель» вживається у двох головних значеннях: «молодий вчитель» – це визначення хронологічного віку в онтогенезі; «молодий вчитель» – це категорія молодих спеціалістів, які закінчили вищий навчальний заклад і починають самостійну професійну діяльність [4].

– Дослідниця Т. Чувакова, поряд із загальновживаним терміном «молодий учитель» (new teacher) пропонує використовувати поширений у США термін «учитель-початківець» (beginning teacher), що стосується вчителя, який завершив курс навчання в педагогічному закладі, отримав первинний (умовний) сертифікат і первинну ліцензію, найнятий шкільним округом і працює перший рік у школі [26].

Отже, можна виділити спільне у визначенні «молодого вчителя», зокрема:

– особа, яка здобула вищу освіту (педагогічну);

– граничний вік до 35 років;

– досвід роботи не потрібний.

Дотичним до поняття «молодий вчитель» науковці розглядають поняття «молодий фахівець». Дослідниця А. Чернишова визначає молодого фахівця як «випускника будь-якого професійного навчального закладу, який пропрацював за обраною спеціальністю не більше трьох років або не має такого досвіду» [25].

О. Бавикіна, розглядаючи кар'єрні стратегії молодих спеціалістів, зазначає, що «молодий фахівець – це працевлаштований за фахом протягом 1 року після закінчення навчального закладу індивід у віці від 18 до 30 років з середньою спеціальною або вищою професійною освітою (у тому числі незакінченою) і трудовим стажем за фахом не більше 3-х років» [2].

Першим завданням у визначені сутності поняття «молодий викладач» є обґрунтування слова «молодий/молодь». Дослідження, що проводилось з метою визначення поняття «молодь», вказує на те, що в різних країнах є певні відмінності у розумінні вікових меж, що звісно залежить насамперед від економічної та демографічної ситуації в країні. Наведемо декілька прикладів граничної межі для молоді:

– країни Європейського Союзу (Болгарія, Фінляндія – 29 років; Латвія, Польща – 25 років; Хорватія, Італія, Словаччина – 30 років);

– Білорусія – 31 рік, Молдова – 30 років [30].

В Законі України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» – молодь, молоді громадяни – громадяни України віком від 14 до 35 років [6].

Погоджуємося з висновками консультанта з кадрових питань О. Золотухіна, що у нормативно-правових актах при визначенні молодого спеціаліста, не зазначаються обмеження за віком. Тобто, слово «молодий» вживається стосовно професії, а не віку – «молодий» в професії. Наприклад, випускник вищого навчального закладу, якому виповнилося 60 років, при влаштуванні на роботу за набутою під час навчання кваліфікацією є молодим спеціалістом. А двадцятип'ятирічний юнак, який відпрацював п'ять років після навчання у професійно-технічному училищі, таким не вважається [12].

Проведений аналіз законодавчої бази України на предмет наявності в ній понять «молодий спеціаліст» та «молодий викладач», дозволив зробити наступні висновки, що не існує чітко визначеного поняття «молодий спеціаліст» та дотичних до нього понять «молодий викладач» або «молодий вчитель». Проте, слід зауважити, що таке поняття як «молодий вчений» визначено у Законі України «Про вищу освіту» [5].

Зокрема, у Постанові Кабінету Міністрів «Про порядок працевлаштування випускників вищих навчальних закладів, підготовка яких здійснювалась за державним замовленням» (з червня 2017 р. цей документ втратив чинність), зазначено, що випускники вищих навчальних закладів, яким присвоєно кваліфікацію фахівця з вищою освітою різних освітньо-кваліфікаційних рівнів і які працевлаштовані на підставі направлення на роботу, вважаються молодими фахівцями протягом трьох років з моменту укладення ними трудового договору із замовником [17].

У Кодексі законів про працю України (стаття 197), вказується, що молодим спеціалістам – випускникам державних навчальних закладів, потреба в яких раніше була заявлена підприємствами, установами, організаціями, надається робота за фахом на період не менше трьох років у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України [14].

Зазначення на строк два роки не вповні узгоджується з правилами частини другої ст. 197 КЗпП і п. 4 ст. 7 Закону «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», але дозволяє зробити висновок про те, що випускники професійних навчально-виховних закладів, права як молоді спеціалісти мають протягом трьох років, а обов'язки, передбачені законодавством для молодих спеціалістів, несуть протягом двох років.

Закон України «Про зайнятість населення» у розділі I, стаття 1 надає наступне визначення: молодий працівник – громадянин України віком до 35 років, випускник професійно-технічного або вищого навчального закладу, який у шестимісячний строк після закінчення навчання працевлаштувався самостійно або за направленням навчального закладу чи територіального органу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, та продовжує працювати протягом трьох років за кваліфікацією, яку він набув під час навчання, в тому числі незалежно від місця першого працевлаштування [7].

Дослідниця Я. Абсалямова розглядає молодого викладача, як педагогічного та науково-педагогічного працівника – випускника педагогічного

вищого навчального закладу, який розпочинає професійну діяльність з викладання предмета (іноземної мови) студентам вищих технічних навчальних закладів [1]. Вважаємо, що таке визначення вузьке, як для поняття «молодий викладач», тому що, викладач (згідно Закону України «Про вищу освіту») це науково-педагогічний працівник і не завжди той, хто закінчує вищий педагогічний навчальний заклад.

У дисертаційному дослідженні С. Хатунцевої, зазначено, що молоді викладачі – це викладачі-початківці, які у процесі професійної діяльності засвоюють цінності, норми, традиції, вимоги того освітнього середовища, де вони почали працювати [24].

На думку Т. Федірчик, «молодий викладач вищої школи» – це педагог, який працює на посаді науково-педагогічного працівника чотири-п'ять років, незалежно від віку, та проходить процес професійного й особистісного розвитку в процесі науково-педагогічної діяльності в умовах освітнього середовища вищого навчального закладу [22]. Відповідно до цього визначення постає питання: яку посаду може займати молодий викладач, якщо посади науково-педагогічних працівників визначені від асистента до ректора вищого навчального закладу?

Ймовірна відповідь на це запитання знаходиться у вимогах, що визначені у посадових обов'язках науково-педагогічних працівників (в залежності від вимог вищого навчального закладу, проте як правило), де посаду викладача займає особа, яка має стаж роботи від 2 років, а посаду асистента займає особа, у якій відсутній стаж роботи. Тому, доцільним є висновок, що молодий викладач – це особа, яка займає посаду асистента. Проте, якщо молодим спеціалістом вважається особа, яка має стаж роботи до 3 років, то вона має право займати також посаду і викладача університету.

Відповідно, якщо особа, отримала ступінь кандидата наук (PhD) і розпочала науково-педагогічну діяльність у закладі вищої освіти, то доцільним є припущення, що вона має займати посаду викладача, оминувши попередні й також мати статус «молодого викладача/спеціаліста» за умови, що у період навчання в аспірантурі особа офіційно не працювала і немає досвіду роботи.

В межах проведеного дослідження Т. Федірчик, зауважує, що синонімом до поняття *«молодий викладач»* доцільно й можливо використовувати поняття *«викладач-початківець»* [22]. Обґрунтовуючи це визначення через тлумачний словник сучасної української мови, де «початківець» це «автор (найчастіше молодий), який починає творчий шлях; та якщо використовується у сполученні з словами, що означають професію, певне заняття. Особа, що починає працювати в якійсь галузі» [19].

В іноземних джерелах поняття «молодий викладач/спеціаліст» не використовується. Тому ця проблема розглядається з погляду кар'єрних ступенів, тобто «молодий викладач» у системі вищої освіти України визначається як особа, яка знаходиться на ранньому ступені (early stage) і відповідно займає посаду асистента (assistant) або викладача (lecture). Досвід роботи на ранньому ступені кар'єрного зростання визначають через час навчання в аспірантурі з активною викладацькою діяльністю та прирівнюють до 5 років [30]. Отже, можна сказати, що в Україні статус «молодий викладач/спеціаліст» ототожнюється з особою, на ранній стадії кар'єрного зростання в закордонних закладах вищої освіти.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Проведений теоретичний аналіз дозволяє зробити наступні висновки стосовно поняття «молодий викладач». По-перше, поняття «молодий спеціаліст» ототожнюється з поняттям «молодий викладач/вчитель». По-друге, можна констатувати, що «молодий викладач» – це особа, що закінчила вищий навчальний заклад або отримала науковий ступінь та займає посаду асистента протягом трьох років. Проте, зазначимо, що є необхідність на законодавчому рівні зняти вікові межі молодих спеціалістів, а основним показником залишити досвід роботи за отриманою кваліфікацією.

Список літератури:

1. Абсалямова Я.В. Професійна адаптація молодих викладачів іноземної мови до роботи у вищих технічних навчальних закладах: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Абсалямова Яна Вадимівна. – К., 2005. – 207 с.
2. Бавыкина Е.Н. Карьерные стратегии молодых специалистов, оказывающие влияние на качество трудовых ресурсов, как одного из факторов экономического роста России / Е.Н. Бавыкина // Мир науки, культуры, образования. – 2012. – Вып. 6. – С. 117-119.
3. Болотова Е.Л. Есть ли правовой статус у молодого специалиста? / Е.Л. Болотова // Народное образование. – 2010. – № 2. – С. 132-138.
4. Дьяченко Б.А. Розвиток професіоналізму молодого вчителя в системі післядипломної освіти: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Дьяченко Борис Андрійович. – К., 2000. – 200 с.
5. Закон України «Про вищу освіту» [Електронний ресурс] / Закон України «Про вищу освіту». – 2016. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18
6. Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» [Електронний ресурс] / Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні». – 2017. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2998-12
7. Закон України «Про зайнятість населення» [Електронний ресурс] / Закон України «Про зайнятість населення». – 2016. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5067-17
8. Звіт ректора Київського національного університету імені Тараса Шевченка [Електронний ресурс] / Л.В. Губерський. – К., 2016. – Режим доступу до ресурсу: http://www.euroosvita.net/index.php/?category=1&id=3772
9. Звіт ректора Львівського університету В.П. Мельника [Електронний ресурс] / В.П. Мельник. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: http://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/05/zvit_rektora-2016.pdf
10. Звіт ректора Національного університету біоресурсів і природокористування України С. Ніколаєнка [Електронний ресурс] / С. Ніколаєнко. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u18/zvit_2016.pdf

11. Звіт ректора Національного університету «Острозька академія», І.Д. Пасічника [Електронний ресурс] / Пасічник І.Д. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: http://www.oa.edu.ua/ua/info/access/zvit_rektora
12. Золотухін О. Деякі права та пільги молодих працівників [Електронний ресурс] / О. Золотухін. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: http://www.kadrovik.ua/content/deyak-prava-ta-p-lgi-molodikh-prats-vnik-v
13. Зязюн І.А. Педагогічна майстерність: підр. / І.А. Зязюн та ін.; за ред. І.А. Зязюна. – К.: СПД Богданова А.М., 2008. – 376 с.
14. Кодекс законів про працю України [Електронний ресурс] / Кодекс законів про працю України – 2017. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/322-08/page6
15. Мороз А.Г. Профессиональная адаптация молодого учителя: монография / Алексей Григорьевич Мороз. – К., 1998. – 326 с.
16. Мороз О.Г. Викладач вищої школи: психолого-педагогічні основи підготовки / О.Г. Мороз, О.С. Падалка, В.І. Юрченко; за заг. ред. О.Г. Мороза. – К.: НПУ, 2006. – 206 с.
17. Постанова Кабінету Міністрів «Про порядок працевлаштування випускників вищих навчальних закладів, підготовка яких здійснювалась за державним замовленням». [Електронний ресурс]. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/992-96-%D0%BF
18. Радул В.В. Соціальна зрілість молодого вчителя: монографія / Валерій Вікторович Радул. – К.: Вища школа, 1997. – 269 с.
19. Тлумачний словник сучасної української мови [Електронний ресурс] / – 2010. – Режим доступу до ресурсу: http://sum.in.ua/s/pochatkivecj
20. Тринус О.В. Проблема визнання статусу молодого вчителя в Україні / О.В. Тринус // Scientific Journal «ScienceRise: Pedagogical Education». – 2017. – № 1(9). – С. 15-19.
21. Тринус О.В. Саморозвиток педагогічної майстерності молодого вчителя: історичний аспект: посібник / Олена Тринус. – К., 2015. – 108 с.
22. Федірчик Т.Д. Теоретико-методичні засади розвитку педагогічного професіоналізму молодого викладача вищої школи в процесі науково-педагогічної діяльності: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Федірчик Тетяна Дмитрівна. – Чернівці, 2016. – 452 с.
23. Хатунцева С.М. Адаптація викладача-початківця до професійно-педагогічної діяльності у вищому навчальному закладі: моногр. / С.М. Хатунцева; Бердян. держ. пед. ун-т. – Донецьк: Юго-Восток, 2007. – 175 с.
24. Хатунцева С.М. Педагогічні умови адаптації викладача-початківця до професійно-педагогічної діяльності у вищому навчальному закладі: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Хатунцева Світлана Миколаївна. – Х., 2004. – 204 с.
25. Чернышова А. Высокий старт или Как начать работу молодому специалисту / А. Чернышова // Работа & зарплата. – 2007. – № 2. – С. 9-14.
26. Чувакова Т.Г. Професійне становлення молодого вчителя у США: автореф. дис. ... канд. пед. наук / Т.Г. Чувакова. – К., 2004. – 20 с.
27. Чучиліна К.С. Чинники професійного успіху молодих фахівців у сучасному українському суспільстві: дис. ... канд. соц. наук: 22.00.04 / Чучиліна Катерина Сергіївна; Харків. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2016. – 204 с.
28. Шара С.О. Професійно-педагогічна адаптація молодих викладачів вищих навчальних закладів непедагогічного профілю: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Шара Світлана Олексіївна; ДВНЗ «Переяслав-Хмельниц. держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький, 2013. – 20 с.
29. Шулдик Г.О., Ткачук Л.В. Психолого-педагогічні особливості адаптації викладача-початківця до науково-педагогічної діяльності у вищому навчальному закладі [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/5872/1/ShuldykGO.pdf
30. Definition of «youth» according to age limits // Eastern Partnership Youth Regional Unit, Kyiv [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: http://eapyouth.eu/sites/default/files/documents/request_4_age_limit.pdf

Дяченко Н.А.
Институт высшего образования
Национальной академии педагогических наук Украины

СУЩНОСТЬ ПОНЯТИЯ «МОЛОДОЙ ПРЕПОДАВАТЕЛЬ»

Аннотация
В статье проанализирована нормативно-законодательная база по вопросам определения понятия «молодой преподаватель». Проанализированы отчеты ректоров по вопросу количественного состава научно-педагогических работников в возрасте до 35 лет. Определено, что понятие «молодой преподаватель» отождествляется с понятием «молодой специалист». Обосновано понятие «молодой преподаватель» и раскрыто возрастные границы для обоснования этой категории научно-педагогических работников.
Ключевые слова: научно-педагогические работники, молодой преподаватель, специалист, возрастные границы молодых преподавателей.

Diachenko N.O.
Institute of Higher Education
of the National Academy of Sciences of Ukraine

THE ESSENCE OF THE DEFINITION OF «YOUNG TEACHERS»

Summary
The article analyzes the regulatory framework on the definition of the concept of «young teacher». The reports of rectors on the quantitative composition of scientific and pedagogical workers under the age of 35 years have been analyzed. It is determined that the concept of «young teacher» is identified with the concept of «young specialist». The definition of the «young teacher» is substantiated and the age limits for the justification of this category of scientific and pedagogical workers are revealed.
Keywords: academic staff, young teacher, young specialist, age limits of young teachers.

УДК 378.124

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Жабенко О.В.
Інститут вищої освіти
Національної академії педагогічних наук України

У статті проаналізовано нормативно-правову базу щодо професійного розвитку науково-педагогічних працівників в Україні. Здійснено порівняння нормативних вимог до післядипломної освіти (підвищення кваліфікації, стажування) та атестації працівників, які здійснюють педагогічну діяльність: педагогічних працівників закладів освіти та науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів. З'ясовано спільні та відмінні моменти цього процесу. Виявлено особливості післядипломної освіти (підвищення кваліфікації, стажування) та атестації науково-педагогічних працівників вищих закладів освіти України. Визначено перспективи подальших наукових досліджень у цьому напрямі.
Ключові слова: науково-педагогічні працівники, педагогічні працівники, наукові працівники, підвищення кваліфікації, стажування, атестація науково-педагогічних працівників.

Постановка проблеми та її актуальність. Актуальність визначається необхідністю у сучасному світі постійного поновлення й розширення професійних знань, вдосконалення умінь і навичок науково-педагогічних працівників незалежно від наукового ступеня і вченого звання.

Постійне зростання об'ємів інформації, дотримання принципу «навчання протягом життя» (lifelong learning) вимагають постійного професійного розвитку науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти. Однією із складових освіти впродовж життя є професійне навчання, що включає професійну підготовку та післядипломну освіту (зокрема підвищення кваліфікації та стажування).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури свідчить, про увагу науковців до проблем професійного розвитку науково-педагогічних працівників: виявлення сутнісних характеристик професійного розвитку науково-педагогічних працівників вищого навчального закладу й опис шляхів його формування на засадах освітнього коучингу здійснювався Боровою Т.А. [2]; дослідження теорії й методики моніторингу якості професійної діяльності науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів – Аннєнковою І.П. [1]. Питання післядипломної освіти науково-педагогічних працівників розглядалися вченими у різних аспектах: напрями удосконалення адміністративно-правових методів державно-управлінського впливу на умови функціонування механізму підвищення кваліфікації та стажування педагогічних і науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів (Мороз В. [6]); визначення мети, змісту, результату стажування як ефективної форми підвищення кваліфікації наукових і педагогічних кадрів (Мирончук Н.М. [5]); шляхи модернізації системи підвищення кваліфікації педагогічних працівників в умовах інноваційного розвитку (Даниленко Л.І. [3]); підвищення кваліфікації педагогічних працівників на регіональному рівні (Клокар Н.І. [4]) та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Питанню професійного розвитку науково-педагогічних працівників присвячена значна кількість наукових досліджень. Проте виявлення особливостей професійного розвитку (підвищення кваліфікації, стажування та атестації) науково-педагогічних працівників ще не було предметом окремих наукових досліджень.

Метою статті є виявлення особливостей професійного розвитку науково-педагогічних працівників вищих закладів освіти України.

Основні **завдання** статті: проаналізувати нормативно-правову базу щодо післядипломної освіти

(підвищення кваліфікації, стажування) та атестації науково-педагогічних працівників в Україні; здійснити порівняння нормативних вимог до післядипломної освіти (підвищення кваліфікації, стажування) та атестації працівників, які здійснюють педагогічну діяльність: педагогічних працівників закладів освіти та науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів; виявити особливості післядипломної освіти (підвищення кваліфікації, стажування) та атестації науково-педагогічних працівників вищих закладів освіти України.

Виклад основного матеріалу. У закладах вищої освіти однією із категорій учасників освітнього процесу є наукові, науково-педагогічні та педагогічні працівники. У статті 53 Закону України «Про вищу освіту» визначено основні види діяльності, які здійснюють педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники у вищих закладах освіти (табл. 1).

Таблиця 1

Основні види діяльності педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників

Педагогічні працівники	Науково-педагогічні працівники	Наукові працівники
Навчальна діяльність. Методична діяльність. Організаційна діяльність. - -	Навчальна діяльність. Методична діяльність. Організаційна діяльність. Наукова (науково-технічна, мистецька) діяльність.	- - - Наукова, науково-технічна або науково-організаційна діяльність.

До обов'язків науково-педагогічних, наукових та педагогічних працівників вищого навчального закладу віднесено підвищення професійного рівня, педагогічної майстерності, наукової кваліфікації (для науково-педагогічних працівників) [7].

Основною особливістю науково-педагогічних працівників у порівнянні з педагогічними є обов'язкове виконання ними наукової діяльності. Із цього входить, що підвищення кваліфікації та атестація науково-педагогічних працівників за навчальною, методичною та організаційною діяльністю має проводитись так як і в педагогічних працівників, а за науковою діяльністю – за аналогією із підвищенням кваліфікації та атестацією наукових працівників. Підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників, що забезпечується державою, має відбуватися не рідше одного разу на п'ять років [11].

Відповідно до Положення про підвищення кваліфікації та стажування педагогічних і науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів [9] метою підвищення кваліфікації та стажування є вдосконалення професійної підготовки особи шляхом поглиблення і розширення її професійних знань, умінь і навичок, набуття особою досвіду виконання додаткових завдань та обов'язків у межах спеціальності [11].

Основними завданнями навчання педагогічних і науково-педагогічних працівників (далі – працівники) вищих навчальних закладів є [9]:

– оновлення та розширення знань, формування нових професійних компетентностей в психолого-педагогічній, науково-дослідній, організаційно-управлінській діяльності;

– засвоєння інноваційних технологій, форм, методів та засобів навчання;

– набуття досвіду формування змісту навчання з урахуванням його цільового спрямування, посадових обов'язків працівників, здобутої освіти, досвіду практичної роботи та професійної діяльності, їх інтересів і потреб;

– вивчення педагогічного досвіду, сучасного виробництва, методів управління, ознайомлення з досягненнями науки, техніки і виробництва та перспективами їх розвитку;

– розроблення пропозицій щодо удосконалення навчально-виховного процесу, впровадження у практику навчання кращих досягнень науки, техніки і виробництва;

– застосування інноваційних технологій реалізації змісту навчання, що передбачає його диференціацію, індивідуалізацію, запровадження дистанційних, інформаційно-комунікативних технологій навчання.

Нормативно визначено місце навчання працівників, зокрема це вищі навчальні заклади, відповідні наукові, освітньо-наукові установи та організації як в Україні, так і за її межами. Навчання працівників може здійснюватись також у вищому навчальному закладі, у якому вони працюють [11].

Підвищення кваліфікації працівників здійснюється за такими видами:

довгострокове підвищення кваліфікації;

короткострокове підвищення кваліфікації (семінари, семінари-практикуми, семінари-наради, семінари-тренінги, тренінги, вебінари, «круглі столи» тощо).

Навчання за програмою довгострокового підвищення кваліфікації спрямовується на оволодіння, оновлення та поглиблення працівниками спеціальних фахових, науково-методичних, педагогічних, соціально-гуманітарних, психологічних, правових, економічних та управлінських компетентностей, у тому числі вивчення вітчизняного та зарубіжного досвіду, що сприяє якісному виконанню ними своїх посадових обов'язків, розширенню їх компетенції тощо.

Строк довгострокового підвищення кваліфікації за обсягом годин навчальної програми становить не менше 108 академічних годин (два національних кредити або три кредити ECTS): 72 години аудиторних і 36 годин самостійної навчальної роботи або в іншому співвідношенні в межах від однієї третини до двох третин загального обсягу академічних годин.

Періодичність довгострокового підвищення кваліфікації установлюється закладами-замовниками залежно від потреби, але не рідше ніж один раз на п'ять років.

Навчання за програмами короткострокового підвищення кваліфікації – семінарів, семінарів-практикумів, семінарів-нарад, семінарів-тренінгів, тренінгів, вебінарів, «круглих столів» тощо передбачає комплексне вивчення сучасних та актуальних наукових проблем галузі освіти, науки, педагогіки, відповідних нормативно-правових актів, вітчизняного та зарубіжного досвіду, підвищення рівня професійної культури тощо.

Навчальні програми семінарів-тренінгів та тренінгів спрямовані на формування, розвиток та вдосконалення особистісних професійних компетентностей (організаторських, творчих, лідер-

ських, комунікативних тощо), підвищення ефективності професійної діяльності в галузі освіти.

Строк короткострокового підвищення кваліфікації за обсягом годин навчальної програми становить менше 108 академічних годин (один національний кредит або два кредити ECTS) із розподілом загального обсягу годин на аудиторні і самостійну навчальну роботу у співвідношеннях в межах від однієї третини до двох третин загального обсягу академічних годин [9].

Періодичність короткострокового підвищення кваліфікації установлюється закладом-замовником.

Окрім підвищення кваліфікації післядипломна освіта включає стажування, яке здійснюється з метою формування і закріплення на практиці професійних компетентностей, здобутих у результаті теоретичної підготовки, щодо виконання завдань і обов'язків на займаній посаді або посаді вищого рівня, засвоєння вітчизняного та зарубіжного досвіду, формування особистісних якостей для виконання професійних завдань на новому, більш високому якісному рівні в межах певної спеціальності.

Строк стажування працівників визначається закладом-замовником з урахуванням обсягу годин навчальної програми, її мети та завдання за погодженням з керівником закладу-виконавця і становить не більше 32 національних кредитів (48 кредитів ECTS) [9].

Результатом підвищення кваліфікації (стажування) працівників є підсумковий контроль і відповідний документ про післядипломну освіту, що враховується при проходженні чергової атестації педагогічних, науково-педагогічних працівників [11].

У педагогічних працівників показником професійного розвитку (одним із етапів якого є післядипломна освіта) є присвоєння педагогічних звань та кваліфікаційних категорій (табл. 2).

Кваліфікаційні категорія та педагогічні звання присвоюються педагогічним працівникам за результатами їх атестації (всебічне комплексне оцінювання педагогічної діяльності, за якою визначаються: відповідність педагогічного працівника займаній посаді; рівень його кваліфікації; та присвоюється кваліфікаційна категорія, педагогічне звання). Атестація здійснюється з метою стимулювання цілеспрямованого безперервного підвищення рівня професійної компетентності педагогічних працівників, росту їх професійної майстерності, розвитку творчої ініціативи, підвищення престижу й авторитету, забезпечення ефективності навчально-виховного процесу [13].

Крім того, у разі призначення на посаду педагогічного працівника, на якій передбачено її присвоєння, без атестації присвоюються кваліфікаційні категорії [8]:

– «спеціаліст» – особі з освітнім ступенем магістра, яка вперше призначається на таку посаду;

– «спеціаліст вищої категорії» – особі, яка має науковий ступінь.

Педагогічні працівники призначаються на посаду та звільняються з посади керівником вищого навчального закладу. Всі педагогічні працівники (навіть ті, хто мають наукові ступені і вчені звання) зобов'язані проходити чергову атестацію (кожні п'ять років) або позачергову (за заявою педагогічного працівника) під час проведення якої мають враховуватися результати обов'язкового підвищення кваліфікації (на засадах вільного вибору форм навчання, програм і навчальних закладів) [13] та проходження стажування.

За результатами атестації визначається відповідність педагогічних працівників займаній посаді, педагогічному працівнику присвоюється вища кваліфікаційна категорія (або підтверджується відповідність раніше присвоєній кваліфікаційній категорії); присвоюється педагогічне звання.

Відповідність педагогічного працівника займаній посаді визнається: наявністю освіти, що відповідає вимогам, визначеним нормативно-правовими актами у галузі освіти; виконанням посадових обов'язків у повному обсязі; проходженням підвищення кваліфікації [13].

Кваліфікаційні категорії (тарифні розряди) та педагогічні звання зберігаються за педагогічними працівниками до наступної атестації при їхньому переході на роботу до іншого навчального закладу, а також на інші педагогічні посади у цьому ж закладі [13].

Об'єктивне оцінювання професійної діяльності педагогічних працівників передбачає вивчення педагогічної діяльності осіб, які атестуються, шляхом відвідування уроків (навчальних занять), позаурочних (позанавчальних) заходів, вивчення рівня навчальних досягнень учнів, студентів, курсантів, слухачів, з предмета (дисципліни), що викладає педагогічний працівник, ознайомлення з навчальною документацією щодо виконання педагогічним працівником своїх посадових обов'язків, його участі у роботі методичних об'єднань, фахових конкурсах та інших заходах, пов'язаних з організацією навчально-виховної роботи, тощо [13].

Для науково-педагогічних працівників педагогічні звання та кваліфікаційні категорії не передбачені, незважаючи на здійснення ними таких же видів діяльності, які здійснюють педагогічні працівники. Натомість передбачено присудження наукових ступенів та присвоєння вчених звань. При цьому наукові ступені свідчать про підвищення професійного рівня лише з наукової діяльності. Вчені звання доцента і професора – присуджуються особам, які здій-

Таблиця 2

Показники професійного розвитку педагогічних і науково-педагогічних працівників

Педагогічні працівники [8]		Науково-педагогічні працівники [7]	
Кваліфікаційні категорії	Педагогічні звання	Ступінь вищої освіти *	Вчені звання
Спеціаліст. Спеціаліст другої категорії. Спеціаліст першої категорії. Спеціаліст вищої категорії.	Викладач-методист. Старший викладач.	Доктор філософії. Доктор наук.	Старший дослідник. Доцент. Професор.

** – ступінь вищої освіти здобувається за результатами атестації – встановлення відповідності засвоєних здобувачами вищої освіти рівня та обсягу знань, умінь, інших компетентностей вимогам стандартів вищої освіти [7]*

снюють науково-педагогічну або творчу мистецьку діяльність, а старшого дослідника – особам, які професійно здійснюють наукову або науково-технічну діяльність [7]. Тому відображенням рівня професійної компетентності науково-педагогічного працівника як педагога є лише вчені звання доцента і професора.

На відміну від педагогічних працівників, науково-педагогічні працівники обираються на посади за конкурсом чи з ними укладають трудові договори [7]. При цьому мають враховуватися результати підвищення кваліфікації та проходження стажування.

Так, для участі у конкурсі на заміщення вакантної посади науково-педагогічний працівник подає до кадрової служби окрім заяви про участь у конкурсі, списку наукових праць, ще й документи, які підтверджують підвищення кваліфікації протягом останніх п'яти років (дипломи, сертифікати, свідоцтва та інші передбачені законодавством України документи) [12].

МОН України рекомендує проводити попереднє обговорення кандидатур претендентів на заміщення посад професорів, доцентів, старших викладачів, викладачів колективом відповідної кафедри в присутності претендентів (у разі відсутності претендента кандидатура обговорюється лише за його письмової згоди).

Оцінювання кафедрою рівня професійної кваліфікації претендента може здійснюватись шляхом попереднього прочитання кандидатом пробних лекцій, проведення практичних занять в присутності науково-педагогічних (педагогічних) працівників вищого навчального закладу.

Висновки кафедри про професійні та особистісні якості претендентів затверджуються таємним голосуванням та передаються на розгляд конкурсної комісії разом із окремими висновками учасників засідання, що мають бути викладеними в письмовій формі [12].

При прийнятті на роботу (переведенні на іншу посаду, продовження трудових відносин) після успішного проходження конкурсу, укладається строковий трудовий договір (контракт) строком узгодженим обома сторонами але не більше ніж на п'ять років (строк може варіюватися від одного до п'яти років) [12]. При цьому Законом про вищу освіту передбачено обрання на посади деканів факультетів, директорів навчально-наукових інститутів, завідувачів (начальників) кафедр та укладання з ними строкових трудових договорів строком не менше ніж на п'ять років.

Рушійною силою підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників можуть бути: внутрішня мотивація через усвідомлення необхідності підвищення свого професійного рівня, прагнення зайняти вищу посаду та/або підвищеної заробітної плати; зовнішня мотивація – рішення керівництва.

Для педагогічних працівників присвоєння кваліфікаційних категорій передбачає підвищення тарифного розряду, і як наслідок збільшення (не досить суттєво) заробітної плати.

Науково-педагогічним, науковим і педагогічним працівникам вищих навчальних закладів встановлюються доплати за науковий ступінь доктора філософії та доктора наук у розмірах відповідно 15 та 20 відсотків посадового окладу, а також за вчене звання доцента і старшого дослідника – 25 відсотків посадового окладу, професора – 33 відсотки посадового окладу [7]. Зазначені доплати встановлюється працівникам, якщо їх діяльність за профілем збігається з наявним науковим ступенем чи вченим званням. Відповідність вченого звання та наукового ступеня профілю діяльності працівника на займаній посаді визначається керівником закладу вищої освіти. За наявності у працівників двох або більше наукових ступенів чи вчених звань доплата встановлюється за одним (вищим) ступенем (званням) [10].

При переході педагогічного працівника на іншу посаду чи до іншого навчального закладу, як зазначалося вище, кваліфікаційна категорія зберігається за педагогічним працівником до наступної атестації. Натомість надалі вона може бути підтвердженою або навіть зменшеною, що призведе до зниження тарифного розряду і відповідно зменшення заробітної плати.

Для науково-педагогічних працівників у цьому плані встановлено менш жорсткі умови. Наукові ступені та вчені звання зберігаються за науково-педагогічним працівником незалежно від переходу на інші посади чи до інших навчальних закладів.

Висновки і пропозиції. Аналіз [7-13] дозволив визначити особливості професійного розвитку науково-педагогічних працівників, а саме:

– науково-педагогічні працівники на відміну від педагогічних працівників окрім навчальної, методичної й організаційної діяльності обов'язково здійснюють наукову діяльність;

– присудження наукових ступенів доктора філософії, доктора наук та присвоєння вченого звання старшого дослідника свідчить про удосконалення лише наукової складової діяльності науково-педагогічних працівників. Свідченням суттєвих досягнень у науково-педагогічній діяльності є присвоєння вчених звань доцента й професора;

– атестація науково-педагогічних працівників – процес визнання досягнень у науковій сфері, за результатом якого присуджуються наукові ступені доктора філософії та доктора наук. Атестація ж педагогічних працівників, як до речі й наукових працівників, – визначення відповідності кваліфікації працівника займаній посаді. За результатами атестації педагогічним працівникам присвоюється кваліфікаційна категорія, педагогічне звання;

– визначення відповідності кваліфікації науково-педагогічного працівника кваліфікаційним вимогам до посади здійснюється конкурсною комісією при заміщенні вакантних посад науково-педагогічних працівників;

– після здобуття наукового ступеня доктора наук та вченого звання професора у науково-педагогічного працівника у подальшому можуть зникнути внутрішні мотиви до подальшого удосконалення професійної майстерності;

– науково-педагогічним працівникам не потрібно кожні п'ять років підтверджувати наукові ступені та вчені звання на відміну від педагогічних працівників, які під час кожної атестації мають підтверджувати свої кваліфікаційні рівні.

Подальшого дослідження ще потребують питання організації процесу атестації педагогічної складової у діяльності науково-педагогічних працівників, забезпечення високої якості педагогічної діяльності науково-педагогічних працівників.

Список літератури:

1. Аннєнкова І.П. Теорія і методика моніторингу якості професійної діяльності науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів: дис. … д-ра пед. наук: 13.00.06 / І.П. Аннєнкова. – К., 2016. – 517 с.
2. Борова Т. Формування вмінь щодо професійного розвитку науково-педагогічних працівників вищого навчального закладу на засадах освітнього коучингу [Електронний ресурс] / Т. Борова. – Режим доступу: http://tme.umo.edu.ua/docs/5/11borbec. pdf
3. Даниленко Л.І. Модернізація системи підвищення кваліфікації педагогічних працівників в умовах її інноваційного розвитку / Л.І. Даниленко // Післядипломна освіта в Україні. – 2008. – № 2. – С. 8-10.
4. Клокар Н.І. Підвищення кваліфікації педагогічних працівників в умовах післядипломної освіти регіону на засадах диференційованого підходу: монографія / Н.І. Клокар. – Київ, 2010. – 528 с.
5. Мирончук Н.М. Стажування як форма підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників / Н.М. Мирончук // Андрагогічний вісник. – 2013. – № 4. – С. 64-69.
6. Мороз В. Механізм організації підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників як об'єкт державного управління якістю освіти [Електронний ресурс] / В. Мороз // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2014. – № 3. – С. 107-113. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2014_3_22
7. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII (із змінами; у редакції від 16.04.2017, підстава № 1958-19): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18
8. Про затвердження переліку кваліфікаційних категорій і педагогічних звань педагогічних працівників та порядку їх присвоєння: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.12.2015 № 1109: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1109-2015-п/paran11#n11
9. Про затвердження Положення про підвищення кваліфікації та стажування педагогічних і науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів: наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 24.01.2013 № 48 (зареєстровано в Міністерстві юстиції України 26.03.2013 за № 488/23020): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0488-13
10. Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.08.2002 № 1298 (із змінами; у редакції від 16.05.2017, підстава 294-2017-п): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1298-2002-п
11. Про освіту: Закон України від 23.05.1991 № 1060-XII (із змінами; у редакції від 19.02.2016, підстава № 940-19): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1060-12
12. Рекомендації щодо проведення конкурсного відбору при заміщенні вакантних посад науково-педагогічних працівників та укладання з ними трудових договорів (контрактів), затверджені наказом МОН України від 05.10.2015 № 1005 (із змінами; у редакції від 26.11.2015 № 1230): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.uipa.edu.ua/files/2015/12/nak4.pdf
13. Типове положення про атестацію педагогічних працівників, затверджено наказом МОН України від 06.10.2010 № 930, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 14.12.2010 за № 1255/18550 (із змінами, у редакції від 30.09.2013, підстава № z1417-13: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1255-10

Жабенко А.В.
Институт высшего образования
Национальной академии педагогических наук Украины

ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ РАБОТНИКОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье проанализирована нормативно-правовая база профессионального развития научно-педагогических работников в Украине. Проведено сравнение нормативных требований к последипломному образованию (повышение квалификации, стажировка) и аттестации работников, осуществляющих педагогическую деятельность: педагогических работников учебных заведений и научно-педагогических работников высших учебных заведений. Выяснены общие и отличительные моменты этого процесса. Выявлены особенности последипломного образования (повышение квалификации, стажировка) и аттестации научно-педагогических работников высших учебных заведений Украины. Определены перспективы дальнейших научных исследований в этом направлении.
Ключевые слова: научно-педагогические работники, педагогические работники, научные работники, повышение квалификации, стажировка, аттестация научно-педагогических работников.

Zhabenko O.V.
Institute of Higher Education
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

THE FEATURES OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC-PEDAGOGICAL EMPLOYEES OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN UKRAINE

Summary
In the article was analyzed the legal framework for the professional development of scientific-pedagogical employees in Ukraine. Comparison of normative requirements for postgraduate education (advanced training, internship) and attestation of employees, engaged in pedagogical activity: pedagogical employees of educational institutions and scientific-pedagogical employees of higher educational institutions was carry out. The general and distinctive features of this process are elucidated. The features of postgraduate education (advanced training, internship) and attestation of scientific-pedagogical employees of higher educational institutions of Ukraine are revealed. Prospects for further scientific research in this direction have been determined.
Keywords: scientific-pedagogical employees, pedagogical employees, scientists employees, advanced training, internship, attestation of scientific-pedagogical employees.

УДК 378:004.358:004.94

ВИКОРИСТАННЯ КОМПАС-3D У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ СПЕЦІАЛІСТА АВТОТРАНСПОРТНОГО ПРОФІЛЮ

Козловський Ю.М., Носкова М.В., Пукало М.І.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті проведений аналіз використання системи автоматизованого проектування у процесі вивчення технічних дисциплін, розкривається процес використання віртуального моделювання під час формування нових знань та умінь студентів.
Ключові слова: автоматизоване проектування, Компас-3D, модель, двигуни внутрішнього згоряння.

Постановка проблеми. Засвоєння знань – це складна важка систематична та напружена праця, яка потребує постійної позитивної мотивації та володіння раціональними засобами організації діяльності [5]. Реформування вітчизняної освітньої галузі, що тепер активно відбувається, вимагає від викладача нових форм та методів навчання студентів, які б відповідали потребам суспільства та запитам працедавців. Оновлення методики навчання є нагальною проблемою, що потребує нової схеми підготовки фахівців, здатного працювати в динамічних умовах сучасних комп'ютерних технологій та активно їх використовувати у своїй професійній діяльності. Тому необхідність у створенні сучасної моделі підготовки майбутнього дослідника технічного профілю є актуальною та потребує швидкого наукового вирішення.

В педагогічній науці, на даний момент, відбувається пошук ефективних підходів до побудови моделей використання інформаційних технологій у навчанні технічних дисциплін. У зв'язку з цим інженерно-графічна підготовка студентів потребує оновлення методів навчання та повинна бути спрямована на освоєння сучасних засобів представлення інформації з використанням відповідних комп'ютерних програм та інтернет-сервісів. Важливу роль в навчальному процесі при побудові конструкторських моделей відіграє застосування програмного забезпечення систем автоматизованого проектування (САПР). Тому застосування програмного забезпечення у всіх галузях діяльності потребує розширення їх впровадження в освітній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Удосконалення методики навчання технічних дисциплін з використанням інформаційних технологій як наукову проблему досліджували А. Верлань, В. Биков, А. Єршов, М. Жалдак, Б. Гершунський, Р. Гуревич, К. Колін. А також питанням професійної підготовки фахівців присвячені праці вчених: І. Зязюна, І. Козловської, Н. Ничкало, О. Романовського, С. Сисоєвої та ін.

Мета статті – розкрити особливості використання Компас 3D на практичних заняттях навчальної дисципліни «Двигуни внутрішнього згоряння».

Виклад матеріалу. Застосування нових інформаційних технологій в освіті – один із засобів підготовки кадрів у сучасних умовах з урахуванням завдань майбутнього [4, с. 12]. Тому особливої уваги потребує розвиток форм подання знань, формування інтелектуальних умінь, набуття практичних навичок застосування новітніх засобів обчислювальної техніки.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

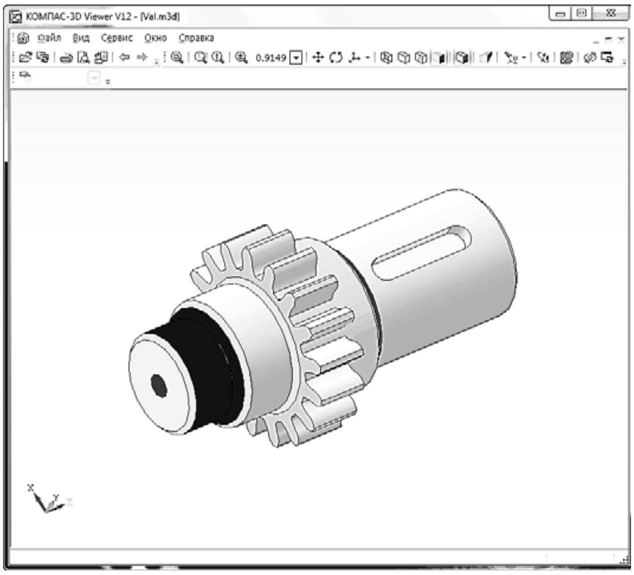

Рис. 1. Схема тривимірного моделювання

Найяскравіше сучасні інформаційні програми навчання представлені в інформаційних технологіях, які обумовлюються психологічними, логічними, змістовими, організаційними аспектами. Цілеспрямоване, обґрунтоване, систематичне застосування комп'ютерних програм забезпечує розв'язок інформаційних, навчальних, контрольних та організаційних функцій. Технологічне використання комп'ютера в навчальному процесі розв'язує ряд проблем:

1. Технологічну – знайомлять студентів з можливостями обчислювальної техніки; прищеплюють їм уміння та навички доцільного її використання; формує уміння користуватись навчальними програмами;

2. Дидактичну – надає доступ до інформаційних джерел, допомагає студенту швидко і якісно засвоювати навчальний матеріал; унаочнює навчальний процес,

3. Організаційну – індивідуалізує навчання;

3. Моніторингову та аналітичну – забезпечує можливість одночасного використання різноманітних форм контролю, зокрема комп'ютерного тестування, індивідуальних та творчих завдань; здійснювати перевірку виконаних завдань з використанням комп'ютерних програм та стежити за якістю виконання творчої (індивідуальної) роботи.

За визначенням В. Ю. Бикова, модель – це деяке подання системи, в якій відображається, враховується, характеризується і можуть відтворюватися такі особливості цієї системи, які забезпечують досягнення цілей побудови та використання моделі [1, с. 232]. Головна особливість моделювання в тому, що це метод опосередкованого пізнання за допомогою об'єктів – замінників. Модель виступає як своєрідний інструмент пізнання, який дослідник ставить між собою і об'єктом та за допомогою якого вивчає сам об'єкт.

Під час вивчення технічних дисциплін базою вивчення є комп'ютерна графіка, яка використовується як сучасна модель навчання студентів щодо проектування деталей, виробів, вузлів, агрегатів, їх взаємозв'язків, принципу роботи та конструювання. На сьогодні створено досить багато комп'ютерних програм, які можна застосовувати у викладанні та професійній діяльності: це і PhotoShop, Corel Draw, ARCHICAD, SolidWorks, AutoCad, КОМПАС-3D тощо. Найбільшого поширення у навчальних закладах, які готують фахівців у транспортній галузі набула програма КОМПАС-3D.

Програма КОМПАС-3D – це інтерактивний графічний редактор з сучасним інтерфейсом, оснащений інструментальними засобами, які дозволяють створювати твердотілі об'єкти з використанням набору елементарних параметричних тіл [3]. Програма дозволяє реалізовувати пошук раціональних рішень з певних практичних питань, оформляти конструкторську документацію, задавати певний технологічний процес, виконувати графічні роботи, які можна використовувати при курсовому чи дипломному проектуванні.

Основні компоненти КОМПАС-3D:

– система тривимірного моделювання (рис. 1). Призначена для створення тривимірних моделей окремих деталей і складальних одиниць, стандартизовані конструктивні елементи. Параметрична технологія дозволяє швидко отримати моделі типових виробів на основі спроектованого прототипу. Багаточисельні сервісні функції полегшують вирішення допоміжних задач проектування і обслуговування виробництва;

– графічний редактор (рис. 2). Призначений для автоматизації проектно-конструкторських робіт в різних галузях діяльності.

– модуль проектування специфікацій (рис. 3). Використовується з системою тривимірного моделювання і/або графічним редактором. Модуль дозволяє створювати різні специфікації та різні табличні документи.

– текстовий редактор (рис. 4). Призначений для створення різного типу текстової документації. Можливе як стандартне так і складне оформлення документів.

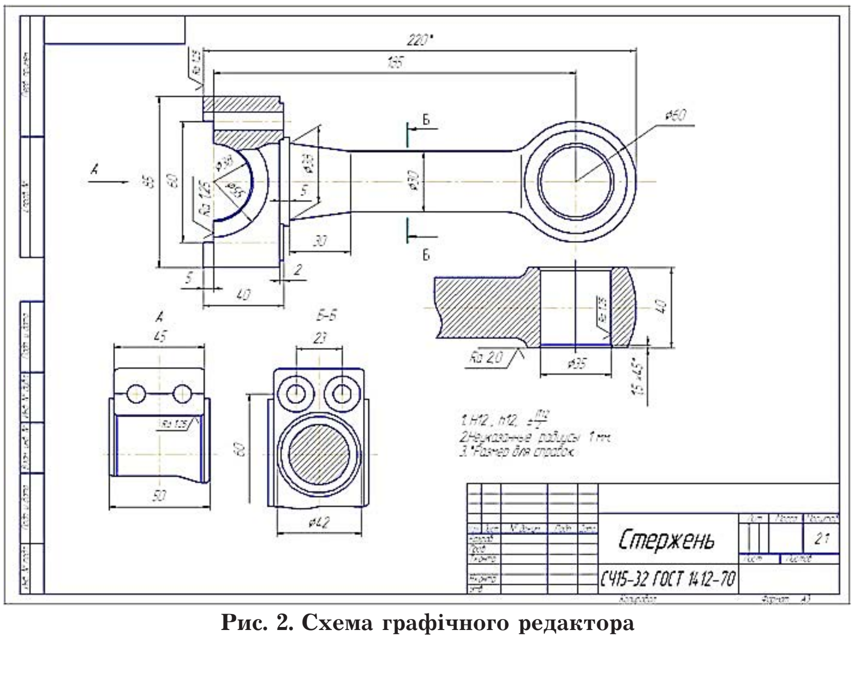

Рис. 2. Схема графічного редактора

Використання на заняттях прикладних програм для візуалізації нового навчального матеріалу дозволяє продемонструвати ефективні та швидкі прийоми роботи, їх послідовність. Це значно оптимізує діяльність викладача та створює можливості для індивідуалізації навчання студента, швидкого виявлення проблемних моментів у засвоєнні навчального матеріалу студентом та їх вирішення на робочому місці.

Вона може успішно використовуватися у машинобудуванні і приладобудуванні, архітектурі і будівництві, тобто скрізь, де необхідно розробляти і випускати креслярську документацію. Програма має цілу низьку переваг: універсальність, простота у використанні, надійність, інтуїтивно зручний інтерфейс, довідкову службу, безкоштовність демонстраційної версії та невисоку вартість повної версії, велику кількість навчально-методичних матеріалів, прийнятні для навчальних закладів системні вимоги до обладнання, широке застосування у всіх галузях промисловості.

Студенти, які вивчають дану програму в рамках дисциплін «Комп'ютерна графіка», «Машинобудування», «Автомобілебудування» та інших, стають фахівцями високого класу, що володіють всіма необхідними в сучасних умовах професійними навичками.

Робота із системою також дає змогу на сучасному рівні виконувати ряд навчально-виховних завдань, серед яких:

– засвоєння знань за допомогою моделювання;

– трудова політехнічна і професійна підготовка фахівців до умов сучасного виробництва;

– формування елементарних компетентностей із комп'ютерної графіки;

– уміння складати креслярсько-графічну документацію за допомогою систем автоматизованого проектування.

Також безпосереднє використання прикладної графічної програми у процесі навчання (наприклад, Компас-3D), значно підвищує у студентів інтерес до дисципліни, розвиває мислення, увагу та спостережливість, адже всі графічні побудови створюються та візуалізуються за допомогою комп'ютера – звичного інструмента для сучасної молоді.

Широко застосований у науці метод моделювання стає традиційним для багатьох навчальних дисциплін та змінює характер та зміст використання наочності у процесі навчання.

Викладання навчальної дисципліни «Двигуни внутрішнього згоряння» вимагає знань з теорії та практики. Теоретична частина включає короткий курс вивчення матеріалу з використанням комп'ютера, проектора та слайдів. Практична частина включає самостійне виконання завдань на основі певної послідовності.

Тому пропонується для розгляду введення програми Компас 3D для моделювання механізмів та систем двигуна автомобіля.

Розглянемо приклад виконання практичної роботи «Механізми газорозподілу», де одним із

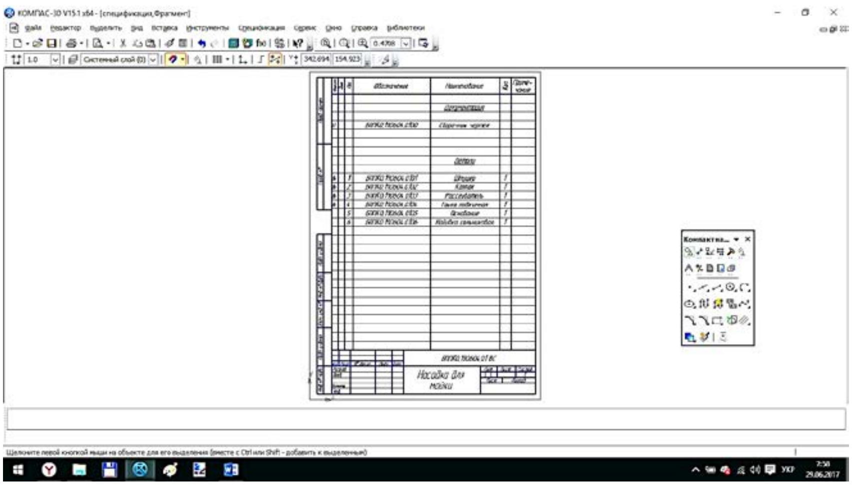

Рис. 3. Схема проекту специфікації

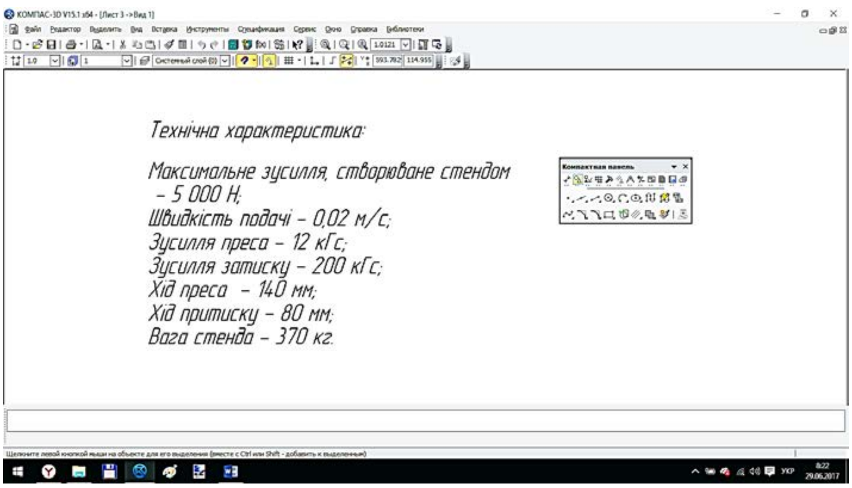

Рис. 4. Схема текстового редактора

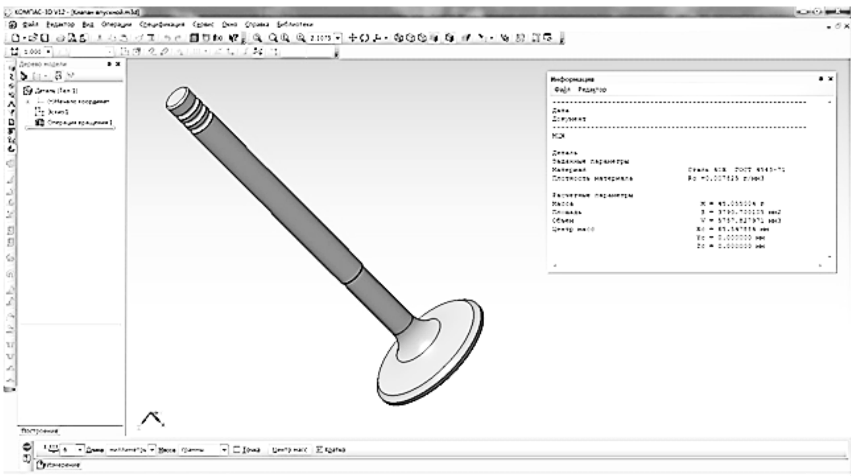

Рис. 5. Впускний клапан двигуна та розрахунок його маси

основних завдань є модель впускного клапана і визначення його маси (рис. 5).

При виконанні моделі майбутні спеціалісти набувають навики введення графічних об'єктів, визначення розмірів кожної деталі, позначає базові поверхні, шорсткість поверхні тощо.

При визначенні маси деталі слід визначити об'єм геометричного тіла, що вимагає багато часу. За допомогою 3D моделювання достатньо визначити площу тіла і відстань від центра ваги площі до осі обертання. Тому студентам необхідно провести осьову лінію на контурі деталі (в нашому випадку клапана) і на компактній панелі натиснути кнопку «Измерения», а потім вибрати операцію «Площадь». На екрані виникає діалогове вікно «Информация». На панелі задач слід натиснути на кнопку «Отрисовать центр масс» і вибрати необхідну частину клапана. Виміряна площа виділяється червоним кольором і в діалоговому вікні появляється результат розрахунку в певних координатах (рис. 5).

Студенти записують отримані результати у звіт з виконання практичної роботи для всіх деталей механізму газорозподілу.

Виконуючи таким чином практичні роботи студенти визначають переваги комп'ютерного проектування. Високий рівень вмінь в даній програмі дозволяє швидко адаптуватися в професійній та практичній діяльності.

Висновки. В процесі підготовки спеціалістів автотранспортного профілю за допомогою програмного забезпечення КОМПАС 3D, формуються навики над створенням окремих деталей, вузлів, механізмів та агрегатів автомобіля. Крім цього є можливість удосконалення конструкції будь-якої системи, що сприяє розвитку пізнавального інтересу у студентів. Виникає можливість максимального розкриття творчого та аналітичного потенціалу майбутнього фахівця даної галузі. Тому є необхідність у подальшому вивченні використання та впровадження сучасних інформаційних технологій у навчальний процес.

Список літератури:

1. Биков В. Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти: монографія / В. Ю. Биков – К.: Атіка, 2009. – 648 с.
2. КОМПАС-3D V10. Руководство пользователя. Том I Акционерное общество АСКОН 2008 г. – 375 с.
3. КОМПАС-3D V10. Руководство пользователя. Том II Акционерное общество АСКОН 2008 г. – 344 с.
4. Носенко Т.І. Інформаційні технології навчання: начальний посібник / Т.І. Носенко; ун-т ім. Бориса Грінченка. – К.:Київ, 2011. – 184 с.
5. Основи педагогіки і виховання. Технічні засоби навчання як засіб активізації учнів. [Електронний ресурс] // All Rights Reserved. – Режим доступу: http://www.startpedahohika.com

Козловский Ю.М., Носкова М.В., Пукало М.И.
Национальный университет «Львовская политехника»

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОМПАС-3D В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ СПЕЦИАЛИСТА АВТОТРАНСПОРТНОГО ПРОФИЛЯ

Аннотация
В статье проведен анализ использования системы автоматизированного проектирования в процессе изучения технических дисциплин, раскрывается процесс использования виртуального моделирования при формировании новых знаний и умений студентов.
Ключевые слова: автоматизированное проектирование, Компас-3D, модель, двигатели внутреннего сгорания.

Kozlovsky Y.M., Noskova M.V., Pukalo M.I.
National University «Lviv Polytechnic»

USING COMPASS-3D IN PROFESSIONAL PREPARATION OF THE SPECIALIST OF AUTOMOTIVE TRANSPORT PROFILE

Summary
The article analyzes the use of the system of automated design in the process of studying technical disciplines, reveals the process of using virtual simulation during the formation of new knowledge and skills of students.
Keywords: automated design, compass-3D, model, internal combustion engines.

УДК 37.016:629.3:004.4'24-057.87

АНАЛІЗ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ САПР ПРИ ПІДГОТОВЦІ МОЛОДШИХ СПЕЦІАЛІСТІВ ТРАНСПОРТНОЇ ГАЛУЗІ

Козловський Ю.М., Носкова М.В., Пукало М.І.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті наведені основні проблеми підготовки фахівців автотранспортного профілю, аналіз використання системи автоматизованого проектування (САПР) у процесі вивчення технічних дисциплін та розроблено методи використання комп'ютерної графіки для активізації навчальної діяльності студентів.
Ключові слова: автоматизоване проектування, Компас-3D, AutoCAD, T-Flex, ProlEngineer.

Актуальність проблеми дослідження. На сьогоднішній день випускникам навчальних закладів для конкуренції на ринку праці необхідно мати окрім знань і практичні навики, які відповідають сучасним вимогам відповідної галузі. Тому вміння вирішувати виробничі і наукові задачі з використанням профільних систем автоматизованого проектування набуває все більш важливого значення.

Використання сучасних інформаційних технологій у процесі навчання відіграє важливу роль і стає фактором розвитку компетентностей майбутніх інженерів транспорту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми впровадження професійно орієнтованих програм в навчальний процес підготовки майбутніх технарів присвячені наукові дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених.

Огляд літературних джерел показав, що дослідженнями подібних проблем займаються Т.Е. Акімов, А.М. Васін (впровадження і використання CALS-технологій в машинобудуванні); В.В. Сало (актуальність розробки і реалізація технологій у вітчизняній промисловості); О.В. Белянкіна (перспектива застосувань технологій в гірському машинобудуванні) тощо.

Роботи вчених є основою для формування професійної підготовки майбутніх фахівців, однак є обмежене поєднання традиційних та інформаційних технологій професійного навчання, і зокрема спеціального програмного забезпечення систем автоматизованого проектування.

Мета статті – провести аналіз використання САПР та розробити методи використання комп'ютерної графіки для активізації навчальної діяльності студентів.

Виклад матеріалу. В сучасних умовах модернізації системи освіти на формування компетентності випускників впливає перш за все впровадження в систему освіти інформаційних технологій.

При підготовці молодших спеціалістів автотранспортного профілю можна виділити такі основні проблеми підготовки студентів:

– обмежений доступ до складних технічних засобів і технологій;

– складність організації практичного навчання;

– неможливість проведення експериментів у реальних умовах;

– відсутність необхідних теоретичних і практичних компетенцій у майбутніх спеціалістів з точки зору роботодавця;

– відсутність навчальних посібників, які відповідають сучасному рівню технологій тощо.

Наведені проблеми можна вирішити використовуючи інноваційні технології, які інтенсивно розвивають особистість студента і педагога, а також модернізують засоби, методи, технології матеріальної бази вивчення. Це дає можливість формувати сучасне мислення майбутнього фахівця.

Графічна модель є найбільш наглядним і економічним засобом представлення інформації, тому комп'ютерна графіка може бути використана в якості інструмента для вирішення задач конкретних дисциплін. Успіх у засвоєнні навчальних дисциплін є індикатором майбутньої професіональної кваліфікації інженера, оскільки неможливо уявити собі технічного спеціаліста, який не володіє графічною мовою [1].

Автоматизація проектування – невід'ємна складова сучасного науково-технічного прогресу. Проектування технічних об'єктів без автоматизації вимагає надмірно великих часових і людських ресурсів. Проекти найбільш складних об'єктів і обчислювальні системи створюються з обов'язковим використанням САПР. В них об'єкти проектування можна представити блок-ієрархічно, виділивши ряд рівнів. Це дозволяє загальну складну задачу звести до сукупності ряду менш складних задач, що вирішуються з допомогою наявних засобів проектування.

Сучасні САПР є прогресивними та зручними інструментами створення моделей, креслень та технічної документації.

Використання в процесі навчання інженерної і комп'ютерної графіки дозволяє вийти на високий рівень активізації навчально-пізнавальної діяльності, при якій студент творчо підходить до будь-якої графічної моделі.

Для створення параметричних тривимірних і двовимірних моделей агрегатів, вузлів, деталей автомобіля студент може використовувати будь-які машинобудівні САПР. На рис. 1 представлена класифікація САПР, які орієнтовані на використання 2D і 3D моделювання. Наведені системи об'єднують методи математичного моделювання об'єктів, організацію компонентів програмного забезпечення та ін.

До першої групи відносяться САПР, які використовуються в основному для двовимірного моделювання і не вимагають потужних персональних комп'ютерів.

САПР другої групи використовуються для створення креслень як на основі 3D моделей так і 2D моделей.

До третьої групи відносяться САПР більш універсальні і використовуються для розробки конструкторських креслень, створених на основі тривимірних геометричних моделей.

Крім цього машинобудівні САПР умовно можна поділити на три рівні, які залежать від ступеня автоматизації. До першого рівня можна віднести КОМПАС-3D, який підтримує типи файлів. cdw,.dwg та інші [2]. Можливості системи забезпечують проектування машинобудівних виробів будь-якої складності відповідно до передових методик проектування.

У КОМПАС-3D присутній широкий інструментарій з проектування деталей, що дозволяє створювати найскладніші конструкції, з подальшим автоматичним отриманням розгортки на спроектовані деталі.

Система має простий і зрозумілий інтерфейс, який дозволяє швидко освоїти функції і доступ до роботи. Щоб перші кроки у роботі в системі були легшими, КОМПАС-3D містить інтерактивні уроки для вивчення основного інструментарію, які зібрані в «Абетці КОМПАС-3D». Дана азбука допоможе на готових прикладах розібратися з можливостями КОМПАС-3D. «Азбука КОМПАС-3D» містить приклади:

– створення твердотільної і поверхневої моделі;

– створення деталей і складальних одиниць;

– створення листових деталей;

– конструкторської роботи над збірками.

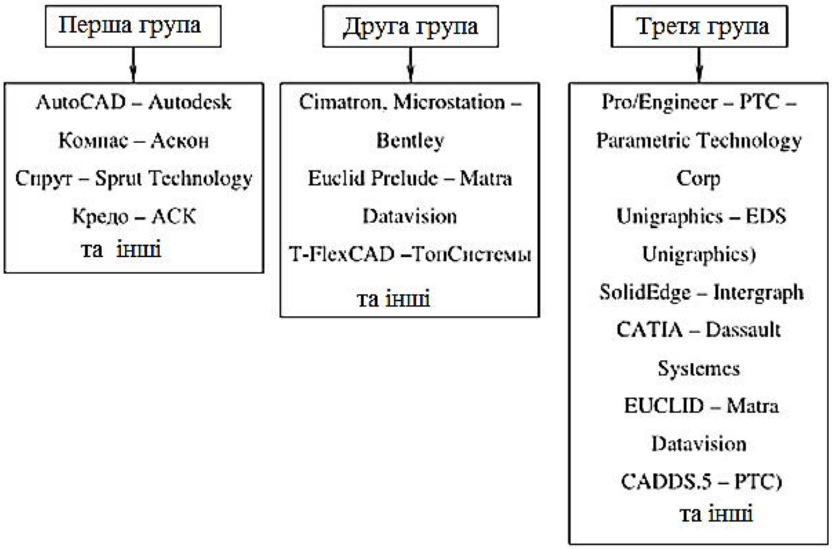

Рис. 1. Класифікація САПР

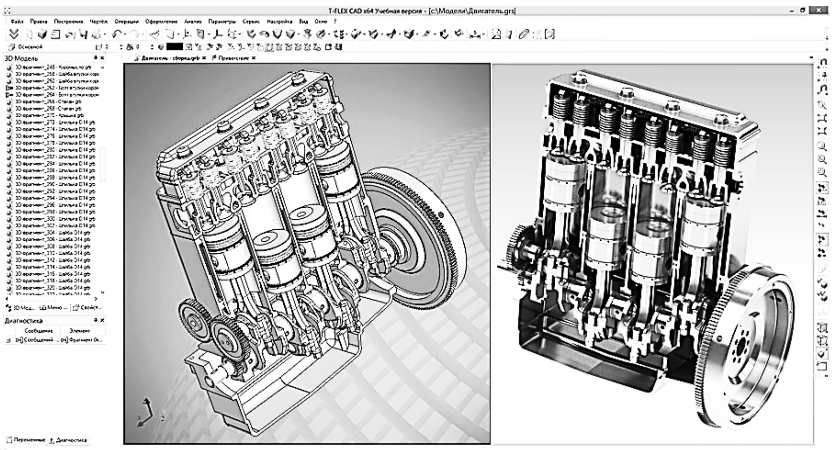

Рис. 2. Схема двигуна внутрішнього згоряння

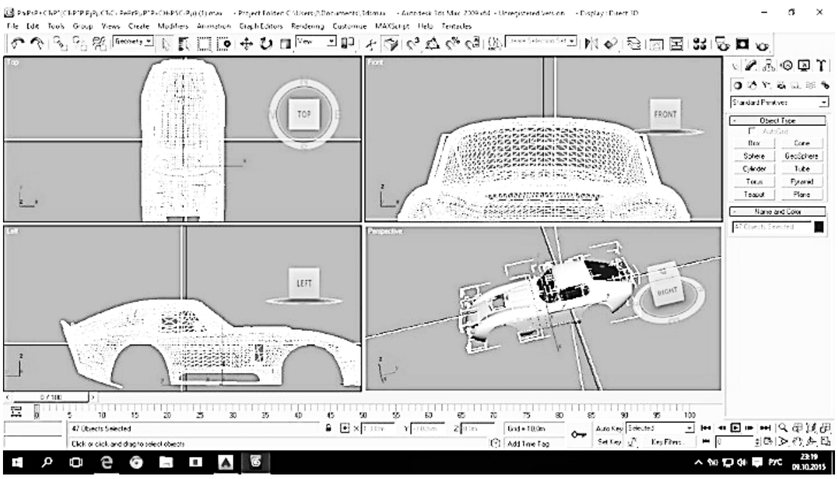

Рис. 3. Ескіз кузова автомобіля

Сучасні інженерні проектування часто виконуються у програмі AutoCAD, яка теж відноситься до першого рівня автоматизації. допускає використання різних системних мов VisualBasic і VisualLISP.

Перші версії AutoCAD оперували невеликим числом елементарних об'єктів, такими як кола, лінії, дуги і текст, з яких складалися складніші моделі. Однак, на сучасному етапі можливості AutoCAD дуже широкі.

В області двовимірного проектування AutoCAD як і раніше дозволяє використовувати елементарні графічні примітиви для отримання складніших об'єктів. Крім того, програма надає великі можливості роботи з шарами і об'єктами (розмірами, текстом, позначеннями). Використання механізму зовнішніх посилань (XRef) дозволяє розбивати креслення на складові файли, а динамічні блоки розширюють можливості автоматизації 2D-проектування звичайним користувачем без використання програмування.

Поточна версія програми включає в себе повний набір інструментів для комплексного тривимірного моделювання (підтримується твердотільне, поверхневе і полігональне моделювання). AutoCAD дозволяє отримати високоякісну візуалізацію моделей з допомогою «Mental ray». Тим не менш, слід зазначити, що відсутність тривимірної параметризації не дозволяє AutoCAD безпосередньо конкурувати з машинобудівними САПР середнього класу, такими як Inventor, SolidWorks та іншими. До складу AutoCAD включена програма Inventor Fusion, яка реалізує технологію прямого моделювання.

Інтенсивно почали використовувати систему другого рів-

ня – T-Flex, яка включає в себе потужні модулі параметричного тривимірного моделювання і параметричного креслення [3]. За допомогою зовнішніх баз даних здійснюється доступ до інформації в системах Microsoft Access, Microsoft Excel та інші.

T-FLEX CAD – професійна система проектування і 3D-моделювання (рис. 2) з унікальними параметричними можливостями. Вона має повний набір засобів тривимірного моделювання та зручні інструментарії щодо створення та оформлення конструкторської документації. Навчальна версія T-FLEX CAD є безкоштовним аналогом робочої версії системи і, в порівнянні з комерційною версією, має ряд обмежень, проте дозволяє освоїти всі основні прийоми 2-х і 3-х вимірного проектування.

Однією з найвідоміших систем САПР третього рівня є Pro/Engineer, який дозволяє створювати будь-які поверхні моделюючого об'єкта, включає десятки модулів для виконання конкретних задач [4]. Однак система вимагає багатоядерних процесорів для точного проектування. Pro/Engineer зайняв місце одного з базових модулів пакета Creo Elements/Pro.

Варто зазначити, що програма має повну «асоціативність». Іншими словами, будь-яка зміна, внесена на будь-якому етапі проектування в електронну документацію створюваного проекту, автоматично відстежується в усіх можливих його областях, які можуть бути будь-яким чином пов'язані з цією зміною.

Це не тільки полегшує проектування в цілому, але і в сукупності з гнучкою системою взаємозв'язків і прив'язок відіграє важливу роль при так званому низхідному проектуванні, яким можна сміливо користуватися в Pro/Engineer.

Наприклад, на етапі проектування вузла або складальної одиниці ми можемо створити збірку, що складається з одних лише складових, а потім, транслюючи інтерфейси збірки в моделі вхідних деталей, створити геометрію на їх основі, після чого ці деталі автоматично вбудовуються в збірку.

Pro/Engineer є одним з першоприхідців в області тривимірного параметричного моделювання і заснований на ієрархічній параметризації, що має на увазі наявність «дерева побудови», а геометрія створюваного об'єкта при цьому складається з «Фічер» – найпростіших геометричних елементів, що співвідносяться один з одним, і операцій, що здійснюються над ними.

Pro/Engineer дозволяє створювати повністю взаємопов'язані з моделями плоскі креслення, при цьому, практично всі дані переноситься в креслення з моделі. Варто відзначити, що специфіка оформлення креслень здійснюється під західну систему стандартів. Pro/Engineer добре оптимізований: його системні вимоги залежать від підключених модулів і складності виконуваного завдання.

Таким чином, можна сказати, що Pro/Engineer як самостійно, так і в пакеті Creo Elements/Pro, широко застосовується як в різних виробничих об'єднаннях, так і приватними особами в індивідуальній діяльності.

Для прикладу студентам можна задати завдання створити графічну модель двигуна, трансмісії, ходової частини чи кузова (рис. 3) автомобіля у вигляді самостійної роботи. Таким чином появляється винахідливість, видумка чи навіть неординарність з урахуванням пропорцій. При виконанні завдання перш за все студент повинен вибрати автомобіль і ознайомитись з особливостями будови вибраного агрегату. Потім у вибраному графічному редакторі спроектувати окремі деталі в дійсних розмірах, після чого об'єднати в єдине ціле і задати режим руху. Таким чином можна перевірити чи всі спряження співпадають. Також і педагоги під час проведення занять можуть використовувати комп'ютерну графіку як інструмент візуалізації моделі та принципу роботи.

Використання САПР дозволяє студентам виконувати курсові і дипломні проекти з використанням комп'ютерних програм проектування, а отримавши таку освіту, бути конкурентоспроможним на ринку праці.

Крім того досвід таких промислових світових гігантів, як чеська «Skoda», «Bosch» і «Siemens» в Німеччині, американських «Ford» і «Shevrolet», що широкого застосовують описувані технології, свідчить про ефективність їх використання.

Висновки. Використання САПР дозволяє значно знизити затрати часу і засобів на створення нових і модернізацію існуючих об'єктів, що підтверджує високу ефективність в автоматизації машинобудівних робіт. Метою комп'ютерної графіки є підвищення продуктивності інженерної праці та якість проектів, зниження вартості проектних робіт, скорочення термінів їх виконання.

Сьогодні в транспортній галузі очевидним є важливість і практична цінність створення достатньо розвиненої комп'ютерної інфраструктури як невід'ємної частини сучасного проектування і виробництва за умови комплексного вирішення, на базі автоматизованих систем.

Тому важливим завданням педагогів транспортного профілю – підготувати фахівця, який відповідає сучасним вимогам на ринку праці.

Список літератури:

1. Черкасова И.И. Педагогика висшей школи: учеб. Пособие для аспирантов / И.И. Черкасова, Т.А. Яркова. – Тобольск: ТГСПА им. Д.И. Менделеева, 2012. – 171 с.
2. Герасимов А.А. Автоматизация роботи в Компас-График / А.А. Герасимов. – СПб.: БХВ-Петербург, 2010. – 608 с.
3. Шмуленкова Е.Е. Автоматизированний способ оценки взаимного положения фрагментов изображений на чертежах металлорежущего инструмента / Е.Е. Шмуленкова, Ф.Н. Притикин // Вестник СибАДИ. – 2011. – № 1(19). – С. 59-61.
4. Система автоматизированного проектирования – Pro/Enginner [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ptc. ru.com/cad/creo/parametric
5. Райковська Г.О. Теоретико-методичні засади графічної підготовки майбутніх фахівців технічних спеціальностей засобами інформаційних технологій: автореф. дис. докт. пед. наук: 13.00.04 / Г.О. Райковська. – К., 2011. – 46 с.

6. Бендерець Н.М. Формування готовності вчителів до підвищення педагогічної майстерності з використанням інформаційно-комунікаційних технологій / Н.М. Бендерець // Інформатизація освіти України: європейський вимір: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (14-17 травня 2007 р.). – Кам'янець-Подільський: [б. в.], 2007. – С. 34-36.

Козловский Ю.М., Носкова М.В., Пукало М.И.
Национальный университет «Львовская политехника»

АНАЛИЗ ФУНКЦИОНАЛЬНЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ САПР ПРИ ПОДГОТОВКЕ МЛАДШИХ СПЕЦИАЛИСТОВ ТРАНСПОРТНОЙ ОТРАСЛИ

Аннотация
В статье приведены основные проблемы подготовки специалистов автотранспортного профиля, анализ использования системы автоматизированного проектирования (САПР) в процессе изучения технических дисциплин и разработаны методы использования компьютерной графики для активизации учебной деятельности студентов.
Ключевые слова: автоматизированное проектирование, Компас-3D, AutoCAD, T-Flex, ProlEngineer.

Kozlovsky Y.M., Noskova M.V., Pukalo M.I.
National University «Lviv Polytechnic»

ANALYSIS OF FUNCTIONAL CAPABILITIES IN THE PREPARATION OF YOUNG SPECIALISTS OF THE TRANSPORT INDUSTRY

Summary
The article presents the main problems of the training of specialists in the motor transport profile, analysis of the use of the automated design system in the process of studying technical disciplines and developed methods for using computer graphics to enhance the student's educational activities.
Keywords: automated design, Compass-3D, AutoCAD, T-Flex, ProlEngineer.

УДК 378

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ФАХОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ МЕДИЧНИХ СЕСТЕР У ВИВЧЕННІ ХІМІКО-БІОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Мельничук І.М.
Тернопільський державний медичний університет
імені І.Я. Горбачевського МОЗ України

У статті досліджено теоретичні питання сутності наукових підходів до формування фахової компетентності майбутніх медичних сестер. Узагальнено зміст предметного хіміко-біологічного світогляду. Визначено сутність системного, гносеологічного, інтеграційного наукових підходів у вивченні хіміко-біологічних дисциплін. Обґрунтовано доцільність реалізації синергетичного підходу. Сформульовані рекомендації щодо комплексного використання системного, гносеологічного, синергетичного, компетентнісного, діяльнісного, інтеграційного, особистісно орієнтованого, праксеологічного, синергетичного, акмеологічного, аксіологічного та інших наукових підходів.

Ключові слова: студенти, майбутні медичні сестри, наукові підходи, фахова компетентність, професійна підготовка.

Постановка проблеми. Формування фахової компетентності майбутніх медичних сестер передбачає надання професійного спрямування змісту всіх дисциплін, які вивчаються в медичних коледжах. Серед фундаментальних наукових галузей, які закладають основу навчальних дисциплін науково-природничого циклу та циклу професійної підготовки майбутніх фахівців сестринської справи, є хіміко-біологічні. Так, учасники семінару на тему «Хімічні дослідження в Європейському регіоні вищої освіти» зазначали, що вивчення хіміко-біологічних дисциплін пов'язане з досягненнями інших фундаментальних наук про природу та науково-технічним прогресом [13]. Підсилює актуальність вивчення хіміко-біологічних дисциплін майбутніми фахівцями сестринської справи ще й те, що ці курси є базовими в підготовці студентів у медичному коледжі. Відтак для формування фахової компетентності майбутніх медичних сестер необхідно зосередити особливу увагу на вивченні хіміко-біологічних дисциплін, що складають основу професійної підготовки фахівців сестринської справи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що проблема вдосконалення професійної підготовки майбутніх медичних сестер стає предметом поглибленого вивчення для сучасних науковців, які вивчають європейський та український досвід підготовки кадрів для медсестринства [4], уточнюють сутність компетентнісного підходу у професійній підготовці майбутніх бакалаврів сестринської справи [5], визначають предметні компетенції з хімії як складову ключових компетенцій особистості [1], визначають методичні особливості формування професійних компетенцій майбутніх фахівців з хімічних дисциплін [2], враховують професійну спрямованість навчання предметів природничо-математичного циклу в медичному коледжі [6]. обґрунтовують доцільність використання нових інформаційних технологій у навчанні біології та хімії в медичному коледжі [8] та ін. У наших попередніх публікаціях узагальнено теоретичні основи професійної підготовки фахівців медсестринства [9].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Професійна спрямованість вивчення хіміко-біологічних дисциплін студентами медичних коледжів базується на багатьох чинниках, які необхідно враховувати у формуванні фахової компетентності майбутніх медичних сестер. Лише компетентний фахівець сестринської справи може встановити взаємозв'язки між причинами й результатами хіміко-біологічних процесів, які протікають в організмі людини. Відтак, виникає потреба вивчення наукових підходів до формування фахової компетентності майбутніх медичних сестер у вивченні хіміко-біологічних дисциплін, що віднесено до не вирішених раніше частин загальної проблеми.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є уточнення наукових підходів до формування фахової компетентності майбутніх медичних сестер у вивченні хіміко-біологічних дисциплін.

Виклад основного матеріалу. Важливу роль у теоретичному аналізі та осмисленні наукових доробків стосовно хіміко-біологічної підготовки майбутніх фахівців сестринської справи відіграють дослідження, в яких зосереджено увагу на врахуванні різних філософсько-методологічних підходів до вивчення дисциплін природничого циклу. Так, у дисертаційному дослідженні Т. Уварової аргументовано доцільність використання біофілософського підходу до хімічної підготовки студентів медичного ВНЗ [Уварова]. Дослідниця розподіляє такі основні напрями реалізації означеного наукового підходу:

– розвиток хімічної поінформованості, що передбачає розширення наукового світогляду студентів у напрямі інтеграції хімічних знань з іншими науками (наприклад, екологією) та сферами життєдіяльності й охорони здоров'я людини;

– формування хімічної компетентності, яка слугуватиме основою для «правильного використання хімічних речовин, безпечного для життя і ... попередження явищ, які завдають шкоди здоров'ю людини» [11, с. 9];

– засвоєння норм культури професійної діяльності медичної сестри, які не лише складають основу діалектичної взаємодії людини з навколишнім світом, а й відображають особистісне ставлення до вирішення «морально-етичних проблем генної інженерії, моральних аспектів прак-

тики трансплантації органів, нових технологій дітонародження, евтаназії тощо» [11, с. 9].

Ми погоджуємося з думкою Л. Борисюк, в дисертаційному дослідженні якої зазначається, що вивчення хіміко-біологічних дисциплін майбутніми фахівцями сестринської справи сприяє формуванню «аналітичних, експериментальних умінь, інтелектуальних здібностей студентів (мислення, логіка, пам'ять, уміння застосовувати засвоєні хіміко-біологічні знання на практиці в різних ситуаціях), що має велике значення у формуванні професійної компетентності. Тому, ефективність хіміко-біологічної підготовки майбутніх бакалаврів сестринської справи залежить від того «фундаменту», який закладається на початковому етапі професійної підготовки (саме на першому курсі в медичних коледжах вивчається більшість хіміко-біологічних дисциплін), а також від того, наскільки глибоко і доцільно встановлений зв'язок між усіма етапами і ланками безперервної хіміко-біологічної освіти» [3, с. 31].

Визначаючи проблеми та перспективи вищої хімічної освіти [12], науковці окреслюють зміст предметного хіміко-біологічного світогляду (як складника загального природничого світобачення), що потребує від майбутніх фахівців сестринської справи сформованості фахової компетентності, яка заснована на реалізації багатьох наукових підходів.

Засадничим науковим підходом у вивченні хіміко-біологічних дисциплін студентами медичних коледжів є системний підхід, на основі якого формування фахової компетентності майбутніх медичних сестер розглядається як складно організований та упорядкований процес. У наших попередніх публікаціях зазначалося, що становлення системного підходу в наукових дослідженнях відбулося у 60-х роках XX ст., зумовивши появу якісно нового етапу розвитку методології наукового пізнання. Традиції системного світосприймання, цілісного осягнення явищ довкілля закладені в працях В. Вернадського, Л. Виготського, П. Флоренського, Л. Берталанфі [10, с. 106]. Водночас, знання майбутніми медичними сестрами хімічної номенклатури базується на системі хімічних елементів Д. Менделєєва. Використання біологічної термінології (наприклад, латиною) в поєднанні із знаннями з хімії дає змогу «сформувати у студентів природничо-наукове мислення у процесі визначення хіміко-біологічної сутності та механізмів процесів, які протікають в біологічних системах на клітинному та молекулярному рівнях» [12, с. 97]. Отже, реалізація системного підходу під час вивчення хіміко-біологічних дисциплін сприятиме розумінню студентами взаємозалежності між цими процесами.

Водночас, виникнення нових хімічних препаратів, опис раніше не досліджених біохімічних процесів, які протікають в організмі людини в стані здоров'я та хвороби, потребує систематичної активізації пізнавальної діяльності студентів медичних коледжів, що базується на реалізації гносеологічного підходу для ознайомлення з сучасними досягненнями у медичній галузі. В основі «гносеологічного підходу лежить спрямованість студентів на застосування форм і методів наукового пізнання, всебічного вивчення, аналізу, порівняння, знаходження паралелей» [10, с. 105], що сприяє встановленню закономірностей перебігу біохімічних процесів в організмі людини.

У цьому контексті слушною є думка Л. Борисюк, що «вивчення закономірностей протікання хімічних процесів у живих системах є базовим для розуміння й успішного вивчення біохімічних процесів і різних видів гомеостазу. Так, знання теорії розчинів електролітів і неелектролітів є основою для розуміння електролітного балансу, явищ осмосу і прогнозування наслідків їх порушень. Кінетичні параметри дають змогу опанувати особливості каталітичної активності ферментів, початкові відомості у сфері фармакокінетики та фармакодинаміки. Теорія кислотно-лужної рівноваги є основою для розуміння функціонування протеолітичних буферних систем організму, стану кислотно-лужного гомеостазу, його порушень і шляхів для діагностики та корекції, що необхідно знати майбутнім бакалаврам сестринської справи» тощо [3, с. 32].

Саме пізнання сутності біохімічних процесів, які протікають в організмі людини чи відбуваються у живих організмах під дією різних хімічних та біологічних чинників (тиск, радіація, температура, дія геомагнітних полів, світла, хімічних речовин тощо) [7, с. 69], дає змогу студентам проаналізувати й обґрунтувати доцільність чи шкідливість застосування певних медичних препаратів у процесі лікування.

Відтак, вивчення хіміко-біологічних дисциплін студентами медичних коледжів потребує реалізації синергетичного підходу (від грец. synergetikos – сумісний; той, що діє погоджено; спільна дія), який ґрунтується на науково-філософському принципі, що розглядає природу, світ як комплексну самоорганізовану систему і зумовлений розвитком теорії самоорганізації (синергетики). Синергетику розглядають як міждисциплінарний напрям наукових досліджень, що визначає своїм основним завданням пізнання загальних закономірностей і принципів, які перебувають в основі процесів самоорганізації в різних системах: фізичних, хімічних, біологічних та ін. [10, с. 136].

Важливу роль у формуванні фахової компетентності майбутніх фахівців сестринської справи відіграє реалізація інтеграційного підходу. У розумінні інтеграції засадничими є взаємодія і взаємопроникнення різних систем знань. Так, у медичних коледжах студенти вивчають кілька хімічних та біологічних дисциплін, які існують як окремі курси, однак, нерозривно поєднані між собою на основі міждисциплінарної інтеграції (медична, біологічна, біоорганічна, біонеорганічна та фізколоїдна хімія, медична біологія, мікробіологія та ін.). Науковці виокремлюють чотири групи міждисциплінарних зв'язків, що формуються в процесі вивчення хіміко-біологічних дисциплін майбутніми фахівцями сестринської справи:

– зв'язки на основі міждисциплінарної інтеграції змісту хімічних дисциплін;

– зв'язки на основі міждисциплінарної інтеграції змісту біологічних дисциплін;

– зв'язки на основі міждисциплінарної інтеграції змісту хімічних та біологічних дисциплін;

– зв'язки на основі міждисциплінарної інтеграції змісту хіміко-біологічних дисциплін з дисциплінами циклу професійної та практичної підготовки [3, с. 40].

Результатом реалізації інтеграційного підходу є поглиблене розуміння студентами вивчення одного й того ж поняття, яке вивчається в різних дисциплінах, що розширює науковий і професійний світогляд майбутніх медичних сестер. У дисертаційному дослідженні Л. Борисюк виокремлені специфічні особливості єдності та інтегрованості вивчення хіміко-біологічних дисциплін у медичних коледжах:

1) взаємозв'язок між цілями медичної освіти та хіміко-біологічною підготовкою в її структурі;

2) універсальність і фундаментальність хіміко-біологічних дисциплін;

3) єдність вивчення хімічних об'єктів і процесів у живих організмах на мікро- і макрорівнях з розкриттям різних форм їхньої хімічної організації як єдиної системи та функцій, які проявляються в ній (хімічні, біологічні, біохімічні, фізіологічні та ін.) у залежності від їх природи, середовища й умов;

4) залежність методологічного, евристичного, прогностичного, світоглядного потенціалу хіміко-біологічних знань від рівня їх системності, структурованості та інтегрованості;

5) залежність дидактичних і професійних цінностей від єдності хіміко-біологічних знань і вмінь з реальною дійсністю та медичною практикою [3, с. 35].

Інтеграційний підхід у вивченні хіміко-біологічних дисциплін майбутніми медичними сестрами передбачає й інтеграцію теоретичної та практичної підготовки студентів. У цьому контексті набуває особливого значення реалізація праксеологічного підходу, спрямованого на виконання «правильних дій». Праксеологічний підхід (грец. praxis – дія) ґрунтується на філософській концепції діяльності. Діяльність – одне з фундаментальних понять класичної філософської традиції, що фіксує у своєму змісті акт зіткнення цілепокладальної (свобідної) волі, з одного боку, і об'єктивних закономірностей буття – з іншого. Відповідно до цього в структурі діяльності традиційно виокремлюються суб'єктний компонент, тобто цілепокладальний суб'єкт, і об'єктний компонент, що є предметом діяльності [10, с. 116].

У цьому контексті простежується інтеграція не лише праксеологічного та діяльнісного підходів, а й гносеологічного та особистісно орієнтованого. Адже саме в процесі діяльності особистість стає суб'єктом пізнання. Дидактико-методичне забезпечення особистісно орієнтованого навчання передбачає посилення у змісті професійної підготовки майбутніх фахівців особистісно значущого, емоціогенного матеріалу, створення методик на засадах пізнавального інтересу, ситуації вибору, рефлексії, стимулювання, збереження емоційної комфортності та реалізації «педагогіки успіху» [10, с. 112].

Спрямування студентів до організації цілепокладання у вивченні хіміко-біологічних дисциплін базується на реалізації аксіологічного та акмеологічного підходів, які сприяють визначенню ціннісних орієнтацій та вершин (акме) у професійній підготовці майбутніх медичних сестер.

Аксіологічний підхід (грец. aksios – коштовний) ґрунтується на філософському вченні (аксіології) про моральні, етичні, культурні цінності як смислоутворювальні основи людського буття, що визначають напрями і вмотивованість людського життя, діяльності, вчинків. Виведення аксіології за межі суто філософської дисципліни суповоджувалося запровадженням аксіологічних ідей у суспільствознавчі науки [10, с. 123].

Акмеологічний підхід (давньогрец. akme – вища точка, зрілість, найкраща пора, вершина чогось) лежить в основі інтегральної науки акмеології, що вивчає феноменологію, закономірності, механізми розвитку особистості в період її найвищої професійної зрілості, тобто вивчає професіоналізм як вищий ступінь розвитку особистості [10, с. 130].

Ми погоджуємося з думкою Л. Борисюк, що взаємодоповнювальна реалізація означених наукових підходів у процесі вивчення хіміко-біологічних дисциплін відображається у компетентнісному підході, а їх поєднання сприятиме формуванню професійної компетентності майбутніх фахівців сестринської справи [3, с. 40].

Висновки та пропозиції. Підготовка висококваліфікованого фахівця сестринської справи, який відповідатиме сучасним вимогам і потребам суспільства передбачає реалізацію наукових підходів до навчання студентів у медичних коледжах. Педагогічний досвід підготовки майбутніх медичних сестер свідчить, що в освітньому процесі необхідно комплексно використовувати системний, гносеологічний, синергетичний, компетентнісний, діяльнісний, інтеграційний, особистісно орієнтований, праксеологічний, синергетичний, акмеологічний, аксіологічний та інші наукові підходи. Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо в поглибленому вивченні окреслених наукових підходів у вивченні хіміко-біологічних дисциплін майбутніми фахівцями сестринської справи з метою цілеспрямованого формування у студентів професійної компетентності.

Список літератури:

1. Бабенко О. М. Предметні компетенції з хімії як складова ключових компетенцій особистості / О. М. Бабенко // Біологія і хімія в школі. – 2005. – № 5. – С. 41-43.
2. Бойчук І. Д. Методичні особливості формування професійних компетенцій майбутніх фахівців з хімічних дисциплін / І. Д. Бойчук // Вісник Житомирського державного університету. Сер.: Педагогічні науки. – 2012. – Вип. 63. – С. 100-104.
3. Борисюк Л. О. Формування професійної компетентності майбутніх бакалаврів сестринської справи у процесі вивчення хіміко-біологічних дисциплін: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Борисюк Леся Олександрівна. – Хмельницький, 2016. – 256 с.
4. Гордійчук С. В. Європейський та український досвід підготовки кадрів для медсестринства / С. В. Гордійчук, Н. П. Леонченко // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Педагогіка. – 2011. – № 4. – С. 195-200.
5. Демянчук М. Р. Сутність компетентнісного підходу у професійній підготовці майбутніх бакалаврів медсестринської справи / М. Р. Демянчук // Вісник національного університету оборони України. – 2013. – № 4(35). – С. 36-40.

6. Копетчук В. А. Професійна спрямованість навчання предметів природничо-математичного циклу в медичному коледжі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / В. А. Копетчук. – Київ, 2009. – 20 с.
7. Лукащук І. М. Формування професійної компетентності у майбутніх медичних сестер на заняттях хімії в медичному коледжі / І. М. Лукащук, І. М. Хмеляр // Актуальні проблеми формування особистості лікаря у студентів-медиків: матер. IX наук.-практ. конф. (м. Київ, 26 березня, 2009 р.). – К.: Мед. Інст. УАНМ, 2009. – С. 68-70.
8. Лукащук М. М. Нові інформаційні технології у навчанні біології та хімії у медичному коледжі / М. М. Лукащук // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2005. – № 4. – С. 94-105.
9. Мельничук І. М. Теоретичні основи професійної підготовки фахівців медсестринства / І. М. Мельничук // Науковий вісник Чернівецького університету. Випуск 749. Педагогіка та психологія. – 2015. – Вип. 749. – С. 90-98.
10. Мельничук І. М. Теорія і методика професійної підготовки майбутніх соціальних працівників засобами інтерактивних технологій: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04 / Мельничук Ірина Миколаївна. – Тернопіль, 2011. – 585 с.
11. Уварова Т. А. Химическая подготовка студентов медицинского вуза на основе биофилософского похода: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теория и методика обучения и воспитания (химия)» / Т. А. Уварова. – Казань, 2013. – 22 с.
12. Юффа А. Я. Проблемы и перспективы высшего химического образования / А. Я. Юффа, С. А. Паничев // Российский химический журнал. – 2003. – № 2. – С. 93-99.
13. Seminar on «Chemistry Studies in the European Higher Education Area». Dresden/Germany, June 14-15, 2004; Recommendations to the Bologna Follo-Up Groop [Electronic resource]. – URL: http://www.aic. lv/ace/ace_disk/Bologna/Bol_semin/Oth_conf/Dresden/Dresden_chemists.pdf

Мельничук И.Н.
Тернопольский государственный медицинский университет
имени И. Я. Горбачевского МЗ Украины

НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ МЕДИЦИНСКИХ СЕСТЕР ПРИ ИЗУЧЕНИИ ХИМИКО-БИОЛОГИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН

Аннотация
В статье исследованы теоретические вопросы сущности научных подходов к формированию профессиональной компетентности будущих медицинских сестер. Обобщено содержание предметного химико-биологического мировоззрения. Определена сущность системного, гносеологического, интеграционного научных подходов в изучении химико-биологических дисциплин. Обоснована целесообразность реализации синергетического подхода. Сформулированы рекомендации по комплексному использованию системного, гносеологического, синергетического, компетентностного, деятельностного, интеграционного, личностно ориентированного, праксеологического, синергетического, акмеологического, аксиологического и других научных подходов.
Ключевые слова: студенты, будущие медицинские сестры, научные подходы, профессиональная компетентность, профессиональная подготовка.

Melnychuk I.M.
I. Horbachevsky Ternopil State Medical University

SCIENTIFIC APPROACHES TO FUTURE NURSES PROFESSIONAL COMPETENCE FORMATION IN THE STUDY OF CHEMICAL AND BIOLOGICAL DISCIPLINES

Summary
The article deals with theoretical issues of the essence of scientific approaches to the formation of future nurses professional competence. The content of the substantive chemical and biological worldview is generalized. The essence of systemic, epistemological, integration scientific approaches in the study of chemical and biological disciplines is determined. The feasibility of implementing the synergetic approach is substantiated. The recommendations for the complex use of systemic, epistemological, synergetic, competence, activity, integration, personally oriented, praxeological, synergetic, acmeological, axiological and other scientific approaches are formulated.
Keywords: students, future nurses, scientific approaches, professional competence, professional training.

УДК 378.22:376.37

ВИКОРИСТАННЯ ІКТ ЛОГОПЕДОМ В УМОВАХ СІЛЬСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ

Мицик Г.М.
Запорізький національний університет

У статті досліджено проблеми організації та надання логопедичної допомоги в сільській місцевості. Розглянуто особливості використання ІКТ логопедом в зазначених умовах. Акцентується увага на питаннях, котрі потребують свого вирішення при їх застосуванні.
Ключові слова: логопедична робота, учитель-логопед, діти дошкільного віку з вадами мовлення, сільська місцевість, дистанційне навчання, ІКТ.

Постановка проблеми. Одним із важливих завдань сучасної спеціальної освіти є налагодження взаємодії вчителя-логопеда і сім'ї, в якій виховується дитина з вадами мовлення. Мета, яка при цьому переслідується, – надання допомоги батькам у навчанні та вихованні шляхом формування їх педагогічної культури, просвіти. Адже саме родина має найбільший вплив на становлення особистості і індивідуальності дитини з мовленнєвою патологією.

Безініціативність, пасивність батьків, їх небажання приділяти увагу своїй дитині, побачити очевидне – це втрата часу, а звідси – посилення негативних наслідків в мовленнєвому розвитку дитини. Самостійно отримати необхідні знання та навички таким батькам надто складно. Тому одним з найважливіших завдань логопеда – допомогти батькам усвідомити свою роль у процесі розвитку дитини, визначити правильний напрямок домашнього навчання, озброїти їх певними знаннями і вміннями, методами та прийомами подолання мовленнєвого порушення, наповнити конкретним змістом домашні заняття з дітьми по засвоєнню та закріпленню отриманих знань [5, с. 191].

Здійснення логопедичної роботи в межах тріади «дитина-логопед-сім'я» з раннього віку в організованому логоінформаційному просторі, на переконання В. А. Кисличенко [4, с. 150], забезпечує підвищення ступеня обізнаності, підвищення мотиваційної потреби батьків у контролі мовленнєвого розвитку дитини та свідомого пошуку логопедичної допомоги у випадках наявності порушення мовлення, а також підвищення ефективності логопедичної допомоги.

Залучення батьків до корекційно-педагогічного процесу як повноправних партнерів-педагогів своєї дитини, усвідомлення наслідків не скоригованої проблеми, формування готовності та обізнаності в цій сфері дасть змогу прискорити та покращити процес логопедичного впливу на дитину. Особливо це є важливим для тих батьків, які мешкають в сільській місцевості. Однак, слід розуміти, що досягти необхідного рівня логопедичної освіченості батьків, а саме зробити їх обізнаними та практично підготовленими до здійснення корекційно-виховного впливу в зазначених умовах, справа не з легких.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останнім часом спостерігається активізація уваги науковців і педагогів-практиків до вивчення різних аспектів проблем співробітництва педагогів дошкільнят з їхніми батьками. Цим питанням присвячені праці Н. Ф. Виноградової, Р. Н. Годіної, Л. В. Загик, Т. А. Маркової та ін. Досить гостро в сучасних реаліях обговорюється уклад сільських сімей, які виховують дитину дошкільного віку з вадами мовлення, рівень логопедичної освіченості батьків, їх бажання приймати участь в корекційному процесі. Не без уваги в наукових колах й питання співпраці вчителя-логопеда і батьків. Пропонуються та розкриваються різноманітні форми роботи між ними в ході організації логопедичного супроводу тощо (В.А. Кисличенко, Р.Є. Левіна, Ю.В. Рібцун, Г.В. Чиркіна та ін.). Тим не менш, проблеми залишаються і сучасному селу вкрай потрібні логопедично освічені батьки.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Нажаль, на сьогодні відсутні наукові доробки вітчизняних вчених, які б розкривали особливості створення інформаційного простору для сімей, які виховують дітей дошкільного віку з вадами мовлення в умовах села, та шляхи впровадження дистанційної форми взаємодії з ними у педагогічну практику майбутнього вчителя-логопеда. Пошук таких, що виправдовують себе, форм взаємодії вчителя-логопеда та батьків дітей дошкільного віку з вадами мовлення, які мешкають на селі, і зумовив обраний напрям дослідження.

Мета роботи – визначити проблеми, які впливають на організацію та надання логопедичної допомоги в сільській місцевості; обґрунтувати переваги сучасних ІКТ в роботі логопеда в зазначених умовах.

Виклад основного матеріалу. Упродовж періоду розвитку логопедичної допомоги надзвичайно важливим було поширення логопедичних знань. Так, в 70-х рр. логопедичне просвітництво визнавалося, поряд з оздоровчими заходами, одним з основних компонентів комплексу медико-педагогічних заходів з виховання та перевиховання мовлення дітей. Все це спрямовувалося на сприяння правильному становленню і розвитку дитячого мовлення. Однак, в цей час чимало батьків не були освіченими в питаннях правильного мовлення і необхідності своєчасного подолання мовленнєвих порушень, крім того, вони не мали чітких уявлень щодо становлення і розвитку мовлення в нормі та патології. Завдяки розумінню батьками, вихователями, вчителями, логопедами значення «здорового» мовлення можна було б очікувати на раннє звернення за логопедичною допомогою, на позитивні результати у виправленні мовленнєвих розладів тощо [1, с. 146]. Нажаль з того часу мало що змінилося. Спектр можливостей щодо логопедичної просвіти таких батьків в освітньому просторі України обмежений. Особливо потерпають від цього ті родини, що мешкають в сільській місцевості.

Якщо в містах традиційні форми підвищення корекційно-мовленнєвої компетентності батьків (батьківські збори, консультації, семінари, бесіди) себе ще виправдовують, то в умовах сільської місцевості вони є малоефективними. Такі форми взаємодії розглядаються за часту, як недостатньо дієві, такі, що породжують одноманітний, деколи авторитарний характер взаємодії педагога з батьками у словесно-теоретичному плані, що ускладнює введення отриманих знань, здобутих умінь та навичок у виховну практику, й навряд чи зможуть виправдати себе в роботі з батьками дітей-логопатів у сільській місцевості.

Аналіз організації логопедичної роботи на селі вимагає використання нових форм і методів її здійснення, прийняття творчих, нестандартних рішень, і обов'язково з урахуванням можливостей сільського мешканця. Ключову роль в цьому має відігравати пропаганда логопедичних знань серед батьків, звідси – їх просвіта у цьому напрямку, яка стане запорукою успішного подолання мовленнєвих дефектів у дитини.

Позитивні зрушення в сільському господарстві, які розпочалися в 2000 р., поки що не забезпечили належного поліпшення життєдіяльності сільського населення. Лише близько 20% дітей дошкільного віку відвідують дитячі садки. Недостатньо розвиненою є матеріально-технічна база, дорожня інфраструктура села, відсутнє інформаційне забезпечення сільського населення тощо. Плинність кадрів і неукомплектованість дошкільних навчальних закладів загалом і логопедами зокрема зумовлює до пошуку шляхів вирішення проблеми, пов'язаної з наданням логопедичної допомоги дітям дошкільного віку з вадами мовлення в селах.

Задля створення умов для здобуття дітьми дошкільного віку, учнями безперервної дошкільної та загальної середньої освіти, збереження та зміцнення їх фізичного і психічного здоров'я, з урахуванням малокомплектності дитячих садків та шкіл, як це передбачено Державною програмою розвитку соціальної сфери села на період до 2005 року (далі – Програма), затвердженої указом Президента України від 15.07.2002 р. № 640/2002, своєї актуальності мало б набути створення в сільській місцевості навчально-виховних комплексів «загальноосвітній навчальний заклад-дошкільний навчальний заклад» (далі – НВК). Результати роботи НВК «школа-дитячий садок» кінця 80-х років свідчать, як певна соціально-педагогічна система всебічного розвитку дитини, вони себе виправдовували. До того ж достатньо широкі й соціально-педагогічні функції таких установ. Сьогодні, у світлі децентралізації, яка відбувається в нашій країні, на це слід звернути особливу увагу.

Адміністративно-територіальна реформа в Україні змушує говорити про нові територіальні утворення – об'єднанні територіальні громади. Для них, НВК, побудовані на засадах партнерства, мали б стати тими опорними навчальними закладами, які в змозі об'єднати і задовольнити освітні потреби дітей з найближчих сіл. Така освітня децентралізація сприяла б і організації корекційно-логопедичної роботи в межах таких громад. Адже відсоток дітей з вадами мовлення в сільській місцевості достатньо високий.

За відсутності в селі дошкільного навчального закладу, працюючого логопеда в його штаті на теперішній час основною організаційною формою надання логопедичної допомоги на селі є логопедичні пункти, які, у своїй більшості, розміщуються у районних центрах. При утворенні опорних НВК таку функцію частково можуть взяти на себе логопеди цих закладів, які в більшій мірі знають нагальні потреби дітей з найближчих сіл і можуть вчасно розв'язати проблему.

Відповідно до Положення про логопедичні пункти системи освіти (далі – Положення) 1993 р., основна форма організації навчально-корекційної роботи – групові заняття, які проводять 3 рази на тиждень (через день). З дітьми, у яких наявні дизартрія, ринолалія або інші мовленнєві дефекти, спричинені порушенням будови артикуляційного апарата, проводять індивідуальні заняття 2-3 рази на тиждень по 15-20 хвилин з кожною дитиною. При цьому відповідальність за обов'язкове відвідування дітьми логопедичних занять, за додержання розкладу занять покладається, в першу чергу, саме на вчителя-логопеда. Однак, розташування логопунктів на значній відстані від села, відсутність належного транспортного сполучення, зайнятість дорослого населення у сільському виробництві вносять свої корективи і не сприяють постійному відвідуванню дітьми логопедичних занять. Ті ж фахівці, які приїжджають в села пропагувати логопедичні знання серед батьків, для надання їм консультацій, неспроможні задовольнити всі потреби в цій послузі. Достатньо великою є й географія охоплення такими пунктами дітей, які потребують логопедичної допомоги. Зрозуміло, що за таких умов вчитель-логопед не в змозі, з дотриманням встановленої Положенням періодичності, надавати консультативну допомогу батькам та підтримувати ритм проведення занять з їхніми дітьми.

Одним з найдієвіших способів впоратися з цим – це використання у своїй роботі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, які дозволяють вести спілкування в режимі он-лайн на відстані, обмінюватися інформацією тощо.

Однією з базових вимог сучасності є вчасне забезпечення особи, яка приймає рішення, актуальною інформацією. Не в останню чергу це стало можливим завдяки тому, що називають тепер «другою комп'ютерною революцією» – поєднанню обчислювальних і комунікаційних технологій у рамках глобальної мережі з неосяжним обсягом і необмеженим потенціалом. Сьогодні термін «телекомунікації» (від грец. «tele» – далеко та «communico» – спілкуюся) позначає здатність передавати текст, голос, зображення і навіть нематеріальні активи (грошові кошти) через мережі разом із функціональною інформацією, призначеною для управління комп'ютерними системами [2, с. 34]. Одним із основних видів телекомунікації є комп'ютерні мережі, найбільшою з яких вважається Інтернет.

Технічні можливості світової комп'ютерної мережі Інтернет сьогодні ні у кого не викликають сумніву. Завдання логопеда уміло скористатися ними. Тому незалежно від майбутнього місця роботи йому необхідні знання про комп'ютерні технології загалом, про тенденції комп'ютеризації та інформатизації, про існуючі

програми корекційного та діагностичного спрямування, які вже впроваджено в освітній процес та ін. Без цього логопеду складно вибудовувати свою роботу, виконувати свої функції та досягати поставлених завдань.

Можливість вийти за межі традиційних методів проведення занять з дітьми-логопатами сільської місцевості, з урахуванням факторів означених вище, надає дистанційне навчання. Його можна охарактеризувати наступними рисами:

– віддаленість, однак яка не є перешкодою для налагодження ефективної логопедичної роботи між логопедом, дитиною та сім'єю;

– індивідуалізація, тобто взаємовідносини будуються виключно між сім'єю та логопедом. Обидві сторони є активними учасниками процесу спілкування (навчання, корекції);

– гнучкість, що є дуже важливим для тих батьків, хто не може впливати на свій розпорядок дня;

– рентабельність, адже значно економить кошти та час його учасників;

– ефективність, так як сприяє корекції мовленнєвого дефекту у дитини, логопедичної обізнаності її батьків і робить цей процес постійним;

– активна взаємодія між усіма учасниками логопедичного супроводу. Визнається одним з самих ефективних методів навчання;

– технічне забезпечення, що передбачає наявність персонального комп'ютера та Інтернету як у сім'ї та логопеда. Звідси достатній рівень обізнаності сторін з комп'ютерними технологіями та специфікою їх використання в корекційно-виховному процесі.

Сама по собі дистанційне навчання є достатньо розвинутим і таким, що активно використовується у вищих навчальних закладах. Воно має як своїх прихильників так і тих, хто сприймає його досить критично. На переконання останніх така освіта дає поверхові знання і не навчить витримувати серйозну конкуренцію [6, с. 4]. Інша справа використання дистанційного навчання в умовах, коли спілкування в обумовлений час і за місцем знаходження логопеда є неможливим, однак яке є надто важливим в структурі виховного процесу. В цьому випадку он-лайн взаємозв'язок з логопедом себе виправдовує.

Індивідуальні заняття з окремо взятою дитиною мають бути побудовані виходячи з наявного у неї мовленнєвого дефекту і проводитися у присутності одного з батьків. Навчаючи дитину, логопед одночасно навчає батька, який, застосовуючи отриманні знання в повсякденному житті (в іграх, у побуті, на прогулянках), робить корекційний процес постійним, а звідси й більш ефективним. В усіх випадках при використанні саме такого виду усного вербального спілкування опосередкованого можливостями ІКТ заняття з розвитку мовлення та закріплення навичок вимови мають плануватися логопедом спільно з батьками дитини-логопата.

В інших випадках усне спілкування з використанням зокрема мобільного телефону буде носити більше консультативний за змістом характер. Для логопеда головне знати проблему дитини, а для цього потрібно хоча б почути її вимову. Якщо це не можливо зробити при безпосередньому контакті з дитиною, то певна уява про це у нього може сформуватися і при прослуховуванні її вимови по телефону.

З допомогою ІКТ логопед може вести і просвітницьку роботу. Цьому може сприяти викладена інформація на персональній сторінці логопеда в Інтернеті. Таку ж інформацію для себе батьки можуть знайти серед практичних порад на українських логопедичних сайтах: http://logoclub.com.ua; http://www.logopedia.com.ua; http://logopedu.com.ua; http://logopunkt.ru; http://logopedia.by тощо. Однак, в цих випадках головне, не з'ясувавши до кінця проблему, не обстеживши дитину, своєю самодіяльністю не нашкодити їй.

Цінність таких сайтів полягає в тому, що вони містять методичні поради, практичні рекомендації та весь комплекс необхідних матеріалів для розвитку мовлення дітей, попередження та подолання мовленнєвих порушень, а також підвищення результативності корекційно-розвивальної роботи. Такі сайти дають можливість батькам сформувати домашню комп'ютерну бібліотеку, аудіо-, відео ігротеку, фонди яких можна постійно поповнювати або змінювати, за потребами як дітей, так і батьків, не витрачаючи на це багато часу.

Як відомо, однією з перших програм корекційно-розвиваючого спрямування в Україні було розроблено Універсальний комп'ютерний комплекс (далі – УКК), який пройшов успішну апробацію та на цей час ефективно використовується як в дошкільних установах та школах-інтернатах під час спеціально організованого навчання, так і в домашніх умовах для розвитку мовлення та когнітивних навичок дитини, що має порушення слуху чи мовлення. Також однією з важливих переваг цього комплексу є можливість залучення батьків до навчально-корекційного процесу. При цьому батьки дитини мають можливість навчитися самостійно здійснювати її підготовку до навчання в загальноосвітній школі та проводити навчально-корекційні заняття з дитиною з особливими освітніми потребами в домашніх умовах. Навчальний матеріал, запропонований у цікавому та доступному викладі, дозволяє надавати інформацію в привабливій формі, що не лише прискорює запам'ятовування змісту, але й робить його осмисленим і тривалим [3].

Заслуговує на увагу авторський навчально-програмовий комплекс «Адаптація-Лого» (розробник Качуровська О.Б.), в якому зібрано систему вправ, що спрямовані на попередження та подолання порушень фонематичних процесів, які лежать в основі недоліків звуковимови дітей старшого дошкільного або молодшого шкільного віку; комп'ютерна логопедична програма «Ігри для Тигри», яка розрахована на дітей старшого дошкільного віку і містить чотири тематичні блоки: розвиток просодичної, лексичної, фонетичної сторони мовлення та правильної звуковимови.

Використання означених програм в оф-лайн режимі наділяє логопеда та родину дитини з вадами мовлення певними перевагами організаційного характеру, а саме:

– полегшує підготовку фахівця до роботи з батьками;

– дає можливість використовувати матеріал багаторазово та з різними сім'ями однаково;

– дозволяє систематизувати матеріал та поетапно будувати логокорекційну роботу по принципу «від простого до складного»;

– припускає виконання завдань в будь-який вільний від роботи час, що є дуже актуальним для батьків, які зайняті в сільськогосподарському виробництві;

– дозволяє спостерігати динаміку розвитку мовленнєвих навичок дитини.

Значною мірою періодичність роботи логопеда з дітьми буде залежати від загального рівня батьківської компетентності їхніх батьків.

Багаторічні спостереження Г. М. Хворової дозволили їй виділити такі п'ять рівнів батьківської компетентності: дуже низький (батьки не вміють правильно формулювати проблеми та не бачать шляхів вирішення), низький (батьки вміють визначати проблеми, але не вміють їх аналізувати, моделювати шляхи вирішення), середній (батьки вміють визначати проблеми, знаходять шляхи вирішення, але це займає дуже багато часу та ресурсів, тому такі батьки важко реагують на зміни та бояться майбутнього), високий (батьки швидко вирішують будь-яку проблему), найвищий (батьки отримують відповідну освіту та починають професійно займатися питаннями реабілітації або допомагають іншим батькам на громадських засадах) [7, с. 334].

Крім цього, досить важливими в процесі взаємодії логопеда з батьками є такі якості останніх як їх моральність, етична та естетична культура, організованість, наполегливість, небайдужість до проблем дитини, високим рівнем розвитку спостережливості, схильність до просвіти та самоосвіти.

Однак, і сам вчитель-логопед має бути готовий до такої співпраці з батьками. Тому однією з провідних концептуально-мотиваційних настанов компетентнісного підходу в навчанні майбутніх логопедів має стати формування в них професійно важливої складової особистості – професійної компетенції, яка б визначала їх здатність співпрацювати з батьками дітей дошкільного віку з вадами мовлення, які є мешканцями села; творчо підходити до використання нетрадиційних форм організації такого спілкування враховуючи всі фактори, які впливають на якість їхнього життя. До числа основних можна віднести вміння: створювати електронний контент, який надавав би змогу кожному члену родини користуватись матеріалами, представленими в цифровому вигляді (текст або ж аудіо, відео, фото, файли), що забезпечувало б безперервність процесу інформування батьків шляхом доступу їх до мережі Інтернет; розробити засоби контролю та якісної оцінки впливу логокорекційного процесу за рахунок використання комп'ютерних технологій, з метою відстеження дієвості та змістовності організованого батьками домашнього виховання. Все це вимагає певних змін в підготовці логопедів у вищій школі. Підтвердженням цьому є і не досить невисокі показники серед логопедів щодо врахування ними в своїй роботі такого напрямку, як підвищення педагогічної компетентності батьків.

З іншого боку, в межах просвітницьких заходів логопеду доречно періодично відвідувати віддалені від центру села, здійснювати обстеження та складати списки діток з вадами мови, інформувати про це орган державного управління освітою, у віданні якого перебуває логопедичний пункт або опорний НВК, дошкільний навчальний заклад; популяризувати логопедичні знання серед батьків, при необхідності консультувати їх. Саме така організації логопедичної роботи буде себе виправдовувати у випадках, коли сільська сім'я позбавлена можливості бути користувачем, з різних причин, Інтернет-ресурсу.

Висновки. Дистанційний логопедичний супровід сім'ї визначається нами як напрям роботи, який має свою мету, завдання, шляхи їх вирішення та очікуваний результат. Він включає в себе як інноваційні (системи дистанційного навчання, Інтернет-сайти, спеціалізовані комп'ютерні програми тощо) так і традиційні форми (батьківські збори, бесіди, консультації) взаємодії з батьками у межах сімейно-центрованого підходу. В залежності від складу сім'ї, умов її проживання, рівня освіченості та можливості використання комп'ютерних технологій в повсякденному житті, вікових, фізіологічних та психологічних особливостей дитини, специфіки симптоматики її вад мовлення буде варіюватися і змістове наповнення структурних елементів програми супроводу, при цьому їх послідовність та поетапність реалізації залишатиметься незмінною.

В усіх випадках запропонована вчителем-логопедом дистанційна форма пізнавальної діяльності має передбачати наявність зворотного зв'язку та постійного контакту між фахівцем та сім'єю, в якій виховується дитина з вадами мовлення, раціональний розподіл та використання відведеного часу на спілкування, своєчасне реагування на проблеми, що в процесі такого супроводу виникають, докладання зусиль щодо їх усунення тощо. Досягти цього без наявних для цього комп'ютерних засобів, мобільних телефонів, доступу до Інтернет, інформаційно-методичного забезпечення такої діяльності, зокрема методичними та іншими матеріалами практично неможливо. Окремо слід говорити про навики користування цими засобами, про комп'ютерну грамотність вчителя-логопеда та батьків, їх прищеплення дитині-логопату.

Список літератури:

1. Берник Т. Л. Розвиток диференційованих форм логопедичної допомоги дітям з мовленнєвими вадами в Україні (1945-2000): дис.... канд. пед. наук / Т. Л. Берник. – Київ, 2006. – 192 с.
2. Денісова О. О. Інформаційні системи і технології в юридичній діяльності: Навч. посібник / О. О. Денісова. – К.: КНЕУ, 2003. – 315 с.
3. Засенко В. В. Використання інформаційних технологій в умовах спеціального та інклюзивного навчання дітей зі слухомовленнєвими порушеннями [Електронний ресурс] / В. В. Засенко, А. А. Колупаєва, Б. С. Мороз, В. П. Овсяник. – Режим доступу: http: // rc-vabos.at.ua/_ld/0/9_______.pdf
4. Кисличенко В. А. Логопедичний супровід сім'ї, в якій виховується дитина з порушеннями мовлення: дис. ... канд. пед. наук / В. А. Кисличенко. – Київ, 2010. – 208 с.

5. Логвинова Л. Л. Особливості взаємозв'язку логопеда та батьків у процесі корекції ЗНМ у дітей дошкільного віку / Л. Л. Логвинова // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2010. – № 10(197), Ч. ІІ. – С. 189-193.
6. Моісеєва Т. Онлайн проти офлайну / Т. Моісеєва // Урядовий кур'єр. – 2017. – № 92. – 20 травня. – С. 4.
7. Хворова Г. М. Зміст та рівні батьківської компетентності у корекційно-педагогічному аспекті / Г. М. Хворова // Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки). Збірник наукових праць / за ред. В. М. Синьова, О. В. Гаврилова. – Вип. V. В 2-х т., том 2 – Камянець-Подільський: ПП Медобори – 2006, 2015. – 408 с. – С. 333-347.

Мыцык А.М.
Запорожский национальный университет

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИКТ ЛОГОПЕДОМ В УСЛОВИХ СЕЛЬСЬКОЙ МЕСТНОСТИ

Аннотация
В статье исследованы проблемы организации и предоставления логопедической помощи в сельской местности. Рассмотрены особенности использования ИКТ логопедом в указанных условиях. Акцентируется внимание на вопросах, требующие своего разрешения при их использовании.
Ключевые слова: логопедическая работа, учитель-логопед, дети дошкольного возраста с нарушениями речи, сельская местность, дистанционное обучение, ИКТ.

Mytsyk A.M.
Zaporizhzhya National University

USE OF ICT BY THE SPEECH THERAPIST IN CONDITIONS OF RURAL AREA

Summary
The article deals with the problems of organizing and providing logopedic work in the countryside. The peculiarities of use of ICT by the speech therapist under the indicated conditions are considered. The focus is on issues that need to be addressed when using them.
Keywords: logopedic work, speech therapist, preschool children with speech impairments, rural area, distance education, ICT.

УДК 372.851

ВИКЛАДАННЯ МАТЕМАТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН У ЄЗУЇТСЬКИХ КОЛЕГІЯХ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Навольська Г.І.
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

На основі аналізу джерельної бази з'ясовано зміст навчальних предметів математичного профілю у школах ордену єзуїтів. Визначено методи та форми навчання. Встановлено, які підручники використовувались у єзуїтських колегіях. Визначено особливості навчального процесу і з'ясовано можливості творчого використання педагогічних ідей ордену у сучасному освітньому процесі.
Ключові слова: математика, методи навчання, навчальний процес, орден єзуїтів, єзуїтські колегії.

Сучасний розвиток історико-педагогічної думки в Україні актуалізує можливості об'єктивного висвітлення питань, які впродовж багатьох років оцінювалися на основі певних ідеологічних засад. Однією з педагогічних систем, що спричиняє неоднозначні судження фахівців, є освітня діяльність ордену єзуїтів. Про важливу роль єзуїтської освіти в історії України свідчить той факт, що її здобули відомі політичні й культурні діячі: Б. Хмельницький, П. Могила, Ф. Прокопович, І. Мазепа, П. Орлик та інші.

Діяльність ордену єзуїтів, у тому числі освітня, привертала увагу багатьох дослідників: С. Беднарського, Б. Лісіяка, Б. Натонського, Л. Пєхніка та інших. Сучасні наукові розвідки українських вчених зосереджені в історичній площині (Н. Яковенко, Т. Шевченко, С. Сєряков, А. Папазова).

Мета статті – на підставі аналізу джерельної бази дослідити особливості навчання математичних дисциплін в єзуїтських навчальних закладах та з'ясувати можливості творчого використання педагогічних ідей ордену в сучасній педагогічній теорії та практиці.

Єзуїтська колегія – це «форма організації громади ордену єзуїтів (наступна після місії та резиденції), орденський дім, при якому, з огляду на матеріальне (відповідні шляхетські фундації) та кадрове забезпечення (щонайменше 6-8 осіб), могла бути відкрита школа для учнів з-поза ордену» [1, с. 283].

Орден єзуїтів запровадив систему освіти, яка орієнтувалися на модель гуманістичної школи. Головним завданням було навчання ораторського мистецтва, що ґрунтувався на солідній базі латинської та грецької мов і класичних традиціях [13, с. 115].

Освіта в ордені мала ступеневий характер. Навчальні заклади ордену єзуїтів поділялися на класи вищого та нижчого рівнів: греко-латинська школа, яка мала три класи граматики, поетику та риторику; греко-латинська школа з трирічним курсом філософії; греко-латинська школа з курсом філософії та теології (4 роки) – академія [9, с. 34]. На українських землях існували школи різного рівня: граматичні класи (неповні школи), у яких поступово відкривали класи поетики і риторики (середній рівень), а де була можливість, викладали філософію та теологію (вищий рівень). Перші три класи шкіл середнього рівня були: infima, grammatica, syntaxis. Навчальний план передбачав такий обсяг знань і умінь: I – основи латини, ази грецької мови; II – опанування загальними граматичними правилами латинської мови, грецький катехизм; III – завершення вивчення латинської граматики, початок вивчення грецької граматики. У вищих класах (poesis, rhetorica) шкіл середнього рівня навчання зосереджувалось на двох напрямках: 1) поглиблене вивчення класичних мов, стилістика, написання власних творів, «eruditio»; 2) навчання красномовства, ораторського мистецтва та історії (доволі поверхово) [7, с. 120-121]. Грецький курс було присвячено вивченню трактатів ораторів, істориків, поетів (Демосфен, Платон, Василій Великий, Златоуст, Гесіод) [3, с. 178]. Крім того, викладали християнську релігію (П. Канізій, «Виклад християнської доктрини»). Учні вивчали художні твори Вергілія, Горація, Марціала, ораторські промови Цицерона, історичні опуси Цезаря, Салюстія, Лівія; опрацьовували метрику та пізнавали мистецтво написання віршів [7, с. 122].

Незважаючи на гуманітарний характер освіти, у єзуїтських колегіях вивчали й математичні дисципліни. Так, правила провінціала гласили, щоб усі студенти другого року філософії слухали у школі сорокап'ятихвилинні виклади математики. Якщо деякі з них будуть здібні до тих студій, то після закінчення курсу нехай вчать цей предмет під час приватних лекцій [3, с. 245].

Навчальна програма з математики передбачала вивчення елементів теорії Евкліда, деяких відомостей з географії та астрономії. Слухачам викладалися такі розділи: вступ; дефініція і розділи про лінії; дефініція і розділи площини та тіла; визначення і розділи про плоскі кути, плоскі фігури, фігури прямолінійні та криволінійні, коло, трикутник, чотирикутні фігури, тіла. Вивчення арифметики передбачало знання правил додавання, віднімання, множення, ділення. Оскільки документ «Ratio studiorum» ґрунтувався на засадах гуманістичної школи, то він не передбачав вивчення математики в рамках гуманіори чи середньої школи [8, с. 19]. Проте єзуїти так формували свою освітню концепцію, що все було пристосовано «до місця й обставин». Члени ордену, які діяли на українських землях, кілька разів зверталися до генерала із проханням про надання дозволу на викладання математики. Віце-провінціал Суньєр у серпні 1566 р. ставив генерала перед доконаним фактом, що математика буде викладатися за вимогою кардинала Гозія (Sunyer do

Borgiasza 21VIII 1566 (ASJ, Germ. 147 f. 187-188 v.)) [10, c. 37]. У 1599 р. Конгрегація Польської провінції звернулася до генерала К. Аквавіви з проханням про впровадження математики до програм середніх шкіл, щоб задовольнити вимоги шляхти. У 1602 р. вона отримала позитивну відповідь про дозвіл на викладання предмета. Обсяг навчального матеріалу математики в середній школі окреслено у «Звичаях» Польської провінції, написаних 1604 р. за провінціала Д. Стрівієрі і віце-провінціала Литовської провінції П. Бокша [8, c. 32-33]. Відповідно до цього документа, під час навчання арифметики варто дотримуватися такої практики: 1) арифметику необхідно викладати в класах граматики (grammatika, syntaxis); 2) на це виділяється півгодини в дні рекреації (четвер) за умови скорочення інших вправлянь і за потреби; 3) змістова частина охоплювала такі відомості: про числа, порядки, розряди, цифри; правила: про додавання, віднімання, множення, ділення; 4) щодо підручника зазначалося, що варто керуватися «Praeceptiones arithmeticae» O. Claviusa, доки не буде видано більш досконалого джерела. «Звичаї» окреслили не лише тематичний обсяг предмета, а й час, відведений на навчання, спосіб проведення занять [8, c. 34-35].

На початку XVII ст. був виданий підручник математики, який докладно розподіляв відомості з математики за класами: в інфімі вчили писати і читати числа, у граматиці – додавання і віднімання, у синтаксисі – множення та ділення [10, c. 38]. Отже, викладання математики на українських землях проводилось навіть у нижчих класах. Це стало можливим після того, як нове покоління єзуїтів закінчило повний курс філософії та вчительські семінарії, тож вони мали необхідний обсяг знань, щоб викладати математику разом із гуманітарними предметами.

Із кінця XVI до початку XVIII ст. у школах вивчали арифметику, геометрію, початки тригонометрії. Подавалося стільки матеріалу, скільки шляхтич потребував для обчислення десятин, робітників, відсотків [6, c. 411].

У хроніках Ярославської колегії від 1673 р. записано: «eodem anno 1673 inchoatum est studium Mathematicum, primo exemplo in Provincia nostra, atquae aliis vicinis» (у 1673 р. введено викладання математики вперше не лише у Польській, а й у сусідніх провінціях) (Supplementum Historae Collegii Iaroslaviesis S. Joanis (ARSI, Pol. 54 f. v – 52)). Новина полягала не в самих студіях, адже такі існували в рамках філософії, а в тому, що вони стали не залежними від філософії. Професором був П. Хорчинський [12, c. 135]. Студії математики, відкриті в Ярославі, відіграли важливу роль, оскільки показали, що серед єзуїтів уже тоді існували особистості, які бачили потребу в зміні змісту навчальної програми [8, c. 65].

Із другої половини XVII ст. єзуїти розширили обсяг викладання математики. Вони вважали Картезія за геніального математика, хоча критично ставилися до його філософських ідей. Аналогічним було ставлення до Лейбніца, Вольфа [8, c. 42]. Дослідники зазначають, що каталоги Польської провінції з другої половини XVII ст. містять відомості про викладання арифметики, геометрії, географії, астрономії. Зокрема, дослідження рукописів і філософських друків (тез) єзуїтських шкіл може підтвердити, що в XVII ст. у них містилося чимало інформації про поступ у науці й нові відкриття, передусім в астрономії, а також фізиці, географії. Багато інформації мало практичний характер: переважно вчили, як користуватися картами, календарем; теоретична частина містила інформацію про «матерію» неба, характер і будову зірок та планет. Ці матеріали давали можливість учителям презентувати нові погляди і теорії, інтерпретувати їх, провадити дискусії та полеміку [8, c. 48]. Підтвердженням цієї тези є додатки, вміщені в рукописній історії Львівської колегії (Вєлєвича), що містять інформацію з астрономії [14, c. 334 (а, б)].

Проте на переломі століть єзуїти не виявляли бажання цілковито перебудувати структуру відповідних студій [8, c. 49]. Причини цього були об'єктивні (війни, матеріальні й кадрові втрати) та суб'єктивні (недостатнє розуміння панівними класами важливості розвитку математичних наук як для держави, так і для людства).

У другій половині XVII ст. розширюється обсяг математики як у гімнастичних класах, так і в філософських студіях. Астрономія виділилася з курсу філософії в окремий предмет. Арифметику і геометрію викладали в усіх колегіях у поєднанні з деякими експериментами з фізики, а у школах, які мали дворічний курс філософії, викладали вищу математику з експериментальною фізикою. Щодо обсягу вивчення математики і фізики, то єзуїти почали з часом випереджати піарів [8, c. 51]. У 1711 р. А. М'ясковським видано програму з математики, що охоплювала елементи Евкліда, арифметику, геометрію, астрономію, календар [6, c. 411].

Найбільшим відступом від букви «Ratio» став офіційний дозвіл на впровадження до студій філософії експериментальних наук, названих «philosophia amoenior», декретом XXXVI Генеральної Конгрегації від 1730 р. Можемо стверджувати, що ця постанова давала «зелене світло» для розвитку експериментальних наук, основою яких була математика. Розпорядження литовського провінціала В. Даукши від 1736 р. наказувало принаймні один раз на рік публічно вести диспути з математики. Ще однією важливою рисою стала зміна ставлення професорів-єзуїтів до теорії Миколи Коперника [8, c. 50].

У XVIII ст. Львів належав до основних центрів навчання математики. Тут у 1743 р. для того, щоб отримати нові кадри вчителів математики, був організований спеціальний математичний курс. Викладали: відомий професор Фаустин Гродзіцький (1743-1747), після нього очолював кафедру Міхал Радзініновський (1749-1753), Томаш Сєкєржинський (1753-1769), Людвік Гошовський (1769-1773) [4, c. 369]. У відкритих у той час єзуїтських елітарних шляхетних колегіях (Collegia Nobilium) значно більше уваги приділяли математичним предметам. Окремо було визначено професорів алгебри та геометрії [8, c. 39].

У новій версії «Ratio» (1832) програма з математики мала комплексний характер і охоплювала (перший рік) алгебра, геометрія, тригонометрія плоска і, якщо можливо, також сферична, різання конуса і (для другого і, можливо, третього), аналітична геометрія і диференціальне та інтегральне числення. Як і раніше велике значення надавалося повторенню і вправам [6, c. 411].

У математичній літературі XVI – початку XVII ст., що поширювалася в українському науково-освітньому середовищі, переважає так звана лінійна арифметика. Зразком цього типу арифметичної науки слід вважати друкований латиномовний підручник «Лінійна арифметика» Бенедикта Гербеста, що вийшов у Кракові 1561 р. (Benedicti Herbesti Neapolitani. Arithmetica linearis, 1561). Будучи ректором Львівської катедральної школи (50-ті рр. XVI ст.), він запровадив там викладання курсу арифметики, який було покладено в основу його друкованого підручника «Лінійна арифметика». Цей підручник став таким популярним, що впродовж наступних п'ятнадцяти років витримав ще п'ять видань. Зміст «Лінійної арифметики» Гербеста загалом відповідав рівневі європейської арифметичної науки того часу. В ній викладені, як це було тоді заведено, дев'ять арифметичних дій. До чотирьох основних – додавання, віднімання, множення і ділення – він додав ще такі дії, як нумерація, подвоєння, роздвоєння, піднесення до степеня і добування кореня [2].

Проте в основному математика у єзуїтських колегіях вивчалася за підручником К. Клавія. 1609 р. у Кракові було видано підручник для вчителів «Arithmetica practica in usum scholarum S. J. opera PP [atrum] eiusdem Societatis conscripta». Він подавав докладний розподіл матеріалу за класами: інфіма – лічба, граматика – додавання і віднімання, синтаксис – множення, ділення, дроби, правила сполучення, римські цифри. Наприкінці містився додаток: «Iucundae aliquot exercitationes arithmeticae divinationum et similes ad nullam certam partem pertinentes» [4, с. 338].

Крім того, єзуїти послугувалися також працями «Cursus seu mundus mathematicus» Франциска де Халеса (1621-1678 рр.), «Opera mathematica practica» А. Таквета (1612-1660 рр.) і його «Arithmetica practica» (1745 р.) [8, с. 48] та працею В. Бистровського «Informacja matematyczna» (1743 р.) [4, с. 298].

1733 р. з'явився новий підручник з математики для граматичних класів («Alpha matheseos»), але, як і попередні, він залишався підручником для вчителів [4, с. 339].

Навчання геометрії проводили на основі підручника Clavius Ch. «Geometria practica». – Moguntiae, 1606 р. [5]. Структура підручника включала вісім книг з основним та ілюстративним матеріалом. Тут також були таблиці квадратів і кубів, таблиця гномоніки.

Ще один підручник із геометрії А. Таквета «Elementa Euclidea geometriae plane ac solidae; et selecta ex Archimede theoremata». – Cantabrigiae, 1722 р. Він складався з дванадцяти книг, кожна з яких містила теоретичні відомості, приклади та була проілюстрована таблицями. Частину підручника займав розділ, присвячений теоремам Архімеда (від с. 260) [11].

Інтенсивний розвиток математичних наук розпочався з XVIII ст., тобто після повернення до країни професорів, які навчалися за кордоном. Математика викладалась у всіх колегіях. Орден єзуїтів відкрив математичні та фізичні музеї, астрономічні лабораторії [4, с. 369]. Для підготовки достатньої кількості вчителів математики на українських землях функціонували спеціальні курси в Ярославлі (1673-1674), Львові (1743-1773) [6, с. 411].

Аналіз джерельної бази свідчить, що вивчення математики, як і інших предметів, мало ступеневий характер. На навчання дисципліни виділяли обсяги часу, які відповідали природному поділу предмета. Виклад навчального матеріалу ґрунтувався на принципах науковості, послідовності, доступності, системності, ґрунтовності та міцності знань, наочності, емоційності, що підтримувало використання відповідних методів навчання.

Самобутність єзуїтської системи навчання забезпечувалась активним використанням методів стимулювання і мотивації пізнавальної діяльності учнів (диспути, декламації, повторення, змагання між студентами, академії, нагороди). Ці методи є перспективними для впровадження в сучасний освітній процес. Напрямками подальших досліджень можуть бути теми, які стосуються навчання математики у інших освітніх закладах, які були поширені на українських землях.

Список літератури:

1. Енциклопедія Львова / [ред.-упоряд. А. Козицький]. – Львів: Літопис, 2008. – 608 с.
2. Ізборник. Історія України IX-XVIII ст. Першоджерела та інтерпретації. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://litopys.org.ua/istkult2/ikult247.htm
3. Ratio studiorum: Уклад студій Товариства Ісусового. Система єзуїтської освіти (серія: Studia rationis) / [Пер. з лат. Р. Паранько, пер. з англ. А. Маслюх]. – Львів: Свічадо, 2008. – 252 с.
4. Bednarski S. Upadek i odrodzenie szkył jezuickich w Polsce: studium z dziejyw kultury i szkolnictwa polskiego / Bednarski S. – Krakyw: Wydawnictwo księży jezuityw, 1933. – 538 s.
5. Clavius Ch. Geometria practica / Clavius Ch. – Moguntiae: Typograepheo Ioannis Albini, 1606. – 22, 392, 26 p.
6. Encyklopedia wiedzy o jezuitach na Ziemiach Polski i Litwy (1564-1995). – Krakyw: WAM, 1996. – 882 s.
7. Leń K. Jezuickie kolegium św. Jana w Jarosławiu (1573-1773) / Leń K. – Krakyw: Wyd. WAM: Wyższa Szkoła Filozoficno-Pedagogiczna «Ignatianum», 2000. – 154 s.
8. Lisiak B. Nauczanie matematyki w polskich szkołach jezuickich od XVI do XVIII w. / Lisiak B. – Krakyw: Wyd. WAM: Wyższa Szkoła Filozoficno-Pedagogiczna «Ignatianum», 2003. – 258 s.
9. Natoński B. Szkolnictwo jezuickie w Polsce w dobie kontrreformacji / Z dziejow szkolnictwa jezuickiego w Polsce. – Krakyw: WAM: Księża Jezuici, 1994. – S. 34-62.
10. Piechnik L. Gimnazjum w Braniewie w XVI w. Studium o początkach szkolnictwa jezuickiego w Polsce / Piechnik L. // Nasza Przeszłość. – Krakyw, 1958. – T. 7. – S. 5-71.
11. Tacquet A. Elementa Euclidea geometriae plane ac solidae; et selecta ex Archimede theoremata / Tacquet A. – Cantabrigiae: Impensis Corn. Cronfield, Celeberrimae Academiae Typographi, 1722. – 330 s.
12. Z dziejyw szkolnictwa jezuickiego w Polsce (Wybyr artykuływ) / [wstęp, wybyr i oprac., mapki, wykaz szkył, bibliografia, indeks Jerzy Paszenda]. – Krakyw: Wydaw. WAM: Księża Jezuici, 1994. – 259 s.
13. Żmudziński W. Jak wychowac dojrzałego ucznia / Żmudziński W. // Psychologia w Szkole. – 2006. – Nr. 4. – S. 113-124.

14. Історія Львівської колегії (1626-1684) // Центральний державний історичний архів, м. Львів. Ф. 52. Оп. 2. Спр. 1114. арк. 175-344.

Навольская Г.И.
Тернопольский национальный педагогический университет
имени Владимира Гнатюка

ПРЕПОДОВАНИЕ МАТЕМАТИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН В ИЕЗУИТСКИХ КОЛЛЕГИЯХ НА УКРАИНСКИХ ЗЕМЛЯХ

Аннотация
На основании анализа источников исследовано содержание учебных предметов математического профиля в школах ордена иезуитов. Определены методы и формы обучения. Установлено, какие учебники использовались в иезуитских коллегиях. Определены особенности учебного процесса и изучены возможности творческого использования педагогических идей ордена в современном образовательном процессе.
Ключевые слова: математика, методы обучения, учебный процесс, орден иезуитов, иезуитские коллегии.

Navolska H.I.
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

EACHING OF MATHEMATICS IN JESUIT COLLEGES ON UKRAINIAN LANDS

Summary
The paper is based on the analysis of the source base and reveals the content of the subject of Mathematics taught in the Jesuit schools. The methods and forms of education are defined and the textbooks used in the Jesuit colleges are specified. The peculiarities of educational process and the possibilities of the Order's pedagogical ideas creative usage in today's educational process are determined as well.
Keywords: mathematics, teaching methods, educational process, Order of Jesuits, Jesuit colleges.

УДК 37.014:371

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ

Нос Л.С.
Львівський національний університет імені Івана Франка

Здійснено теоретичний аналіз проблем підготовки майбутніх вчителів, досліджено педагогічну освіту в країнах Європи. Розглянуто основні моделі педагогічної підготовки в країнах Європейського Союзу. Представлено спільні принципи щодо формування професійної компетентності майбутніх вчителів. Проаналізовано особливості підготовки вчителів початкової школи у Франції, Англії, Німеччині.
Ключові слова: професійна підготовка, мобільність, педагогічна кваліфікація, співпраця, паралельна модель.

Постановка проблеми. XXI століття потребує нової генерації вчителів, здатних забезпечити якісними знаннями підростаюче покоління, сформувати творчі особистості, які готові до розбудови суспільства. У цих умовах актуалізується проблема підвищення якості освіти в навчальних закладах, що здійснюють підготовку вчителів. У вищій педагогічній школі України посилюється увага до міжнародної співпраці в галузі педагогічної освіти, до порівняльно-педагогічних досліджень з проблем підготовки вчителів [5, с. 77].

Вивчення досвіду європейських країн, особливо в контексті освітніх реформ та впровадження прогресивних ідей зарубіжного досвіду у вітчизняну практику сприятиме удосконаленню системи підготовки педагогічних кадрів України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що українські науковці надають великого значення проблемам професійної підготовки вчителів у країнах Європи. Основні тенденції розвитку вищої педагогічної освіти та професійної підготовки вчителів у Великій Британії розглядали Н. Авшенюк, В. Базурінова І. Задорожна, Ю. Кіщенко, Т. Кучай, Л. Поліщук. Систему підготовки педагогічних кадрів та підвищення кваліфікації вчителів у Німеччині досліджували Т. Вакуленко, Л. Гаврило, Т. Кристопчук, у Франції – О. Бочарова, О. Голотюк, О. Романенко, Т. Харченко.

Метою даної статті є виявлення особливостей підготовки вчителів початкової школи в країнах Європи з огляду на реформи, що проводяться в Україні у початковій загальній освіті. Виявлення сучасних тенденцій у європейському освітньому просторі слугуватиме базою для використання зарубіжного досвіду у процесі удосконалення системи підготовки педагогічних кадрів у вищих навчальних закладах України.

Виклад основного матеріалу. В інформаційно насиченому XXI столітті збільшився обсяг функціональних обов'язків учителя, педагога без урахування чого неможливий сучасний розвиток педагогічної освіти. Сьогодні учитель, педагог – це носій гуманітарної культури, морально-етичних і культурно-естетичних цінностей, дослідник, психолог, майстер, котрий стимулює своїх учнів, студентів до саморозвитку, самоактуалізації, самовдосконалення, самореалізації [8].

Аналіз документальних джерел з галузі освіти показав, що у європейських країнах надається велика увага підготовці вчителів, розробляються спільні принципи щодо формування компетентності майбутніх педагогів. Важливо, щоб майбутні фахівці здобували освіту у вищих навчальних закладах та отримували відповідну педагогічну кваліфікацію. Особливу увагу приділено розвитку у студентів необхідних навичок та вмінь для роботи з учнями з урахуванням розуміння соціокультурних особливостей. Підкреслюється той факт, що вчителі мають удосконалювати і поглиблювати свої професійні знання, використовувати новітні підходи у навчальному процесі впродовж всієї своєї практичної діяльності. Одним із пріоритетних завдань, що стоять перед навчальними закладами для подальшого професійного розвитку вчителів є формування професійної мобільності. Важливо створити умови для стажування педагогів у зарубіжних країнах. Наголошується на важливості організації підготовки вчителів у співпраці з школами, місцевими освітніми органами та іншими зацікавленими сторонами [10].

Як зазначає у своєму дослідженні Н. Носовець, – педагогічну освіту у європейських країнах можна здобути в університетах, коледжах, спеціальних інститутах. Термін підготовки вчителів початкової школи триває від трьох до п'яти років. Специфіка типології вищих педагогічних навчальних закладів Західної Європи обумовлена особливостями соціокультурного рівня суспільного розвитку кожної країни. Тому кожній з національних структур педагогічної освіти притаманний ряд специфічних характеристик, що представляють національну самобутність. У деяких країнах, зокрема в Німеччині, університети відповідають за теоретичну частину підготовки майбутнього вчителя, а місцеві органи народної освіти і школи – за практичну. У Франції загальна й спеціальна підготовка вчителя середньої школи проходить в університеті, а професійно-педагогічна (теоретична й практична) – у спеціальних центрах. У Великобританії нині вибудовується нова модель, за якою університети здійснюють цілісну теоретичну підготовку вчителів, а практична професійна підготовка повністю переноситься в школу. Різноманітність моделей педагогічної освіти в Європі передбачає широкий спектр адаптації цього процесу до трьохступеневої системи: бакалавр – магістр – доктор. В той же час у більшості європейських країн простежується прагнення пристосування традиційних моделей підготовки вчителя до двохступеневої системи: бакалавр – магістр [6].

Розглянемо моделі педагогічної підготовки в країнах Європейського Союзу. Найтиповішими є паралельна, інтегрована та послідовна. Паралельна модель будується за принципом паралельного вивчення всіх складових навчальної програми впродовж усього терміну підготовки вчителя. Відповідно до інтегрованої моделі вивчення складових навчальної програми відбувається у взаємозв'язку певними темами та завдяки інтеграції теорії з практикою. Послідовна модель передбачає вивчення загальних і спеціальних дисциплін на першому етапі навчання, а вивчення дисциплін психолого-педагогічного циклу й навчальну практику – на другому, завершальному етапі. Серед варіантів послідовної моделі найбільшого поширення набула «цюріхська модель», відповідно до якої психолого-педагогічна підготовка здійснюється раніше від вивчення спеціальних дисциплін і методик їх викладання. Запровадження у навчальний процес модульних програм підготовки з використанням навчальних планів за принципом циклічної структури призвело до збільшення кількості структурних модифікацій підготовки вчителів у країнах Західної Європи. Суть принципу циклічності полягає в розподілі курсів навчання на самостійні періоди, упродовж яких студент опановує певну систему знань, вмінь та навичок із майбутнього фаху. В окремих країнах Європи студентам дають право самостійно визначати черговість навчальних модулів, що у свою чергу призводить до великої кількості індивідуальних навчальних планів [4].

Вивчення наукових джерел [2, 3] показало, що у Німеччині підготовка вчителів початкової школи здійснюється на основі інтегрованої моделі. Період навчання для отримання посади вчителя першого ступеня – Primarstufe (учитель початкової школи) триває три роки (6 семестрів). Навчальний процес поділяється на дві фази: перша – це теоретичне навчання в університеті, і друга, практична – у школі. Навчальна практика проходить у формі щотижневих відвідувань кількох шкільних уроків з наступним їх обговоренням під керівництвом викладача. До обов'язкових дисциплін належать педагогічні, методика викладання в початковій школі та фахова підготовка. Майбутній дипломований учитель викладає у школі й паралельно відвідує семінари, які супроводжують фазу практики та безпосередньо готують до здійснення практичної діяльності у школі. У процесі підготовки вивчаються і підлягають обов'язковому проміжному контролю різні предмети і курси. Кінцевий контроль – це державні іспити після теоретичного навчання в університеті та практики-референдаріату (так називається, зокрема в Баварії, практичний одно-дворічний курс роботи у школі під керівництвом методиста і вчителя-наставника).

Професійна підготовка вчителів початкової школи у Франції здійснюється в університетських інститутах підготовки вчителів або в національному центрі дистанційної освіти. Підготовка студентів у названих навчальних закладах здій-

сноються за такими спеціальностями: вихователь материнської та вчитель початкової школи. Ці фахівці працюють з дітьми від 2 до 11 років, тобто починаючи з першого року перебування дитини в материнській школі (укр. дитячий садок) та закінчуючи роботою в останньому класі початкової школи. Майбутні вчителі материнської та початкової шкіл отримують полівалентну освіту й вивчають французьку мову та літературу, математику, історію, географію, експериментальні науки, іноземні мови, музику, танці, методику й фізичну культуру. Саме ці дисципліни майбутні фахівці будуть викладати в початковій школі [9].

Випускники університетських інститутів підготовки вчителів (УІПВ) отримують спеціально-наукову підготовку й диплом ліценціата (укр. – бакалавр / фр. – licence). Цей диплом свідчить про завершення першого року другого циклу навчання в університеті, тобто студенти отримують його після трьох років навчання в університеті. Згідно з Законом від 1989 року навчання в УІПВ розраховано на два роки та передбачає поглиблення спеціально-наукової підготовки протягом першого року, психолого-педагогічну й загальноосвітню підготовку, а також педагогічну практику впродовж усього періоду навчання в УІПВ. Отже, термін навчання майбутніх учителів триває п'ять років [Там само].

Структура професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи в Англії є двоступеневою, з обов'язковим отриманням статусу кваліфікованого вчителя (QTS). Після отримання цього статусу молодий учитель має пройти випробувальний термін (один рік) для адаптації і його підтвердження під керівництвом досвідченого вчителя. Підготовка майбутнього фахівця триває в Англії чотири роки. Англійський учитель – це, в першу чергу, гуманіст, покликаний реалізувати принципи гуманізму на практиці. Він має бути особистісно-орієнтованим, тобто зацікавленим, насамперед, у формуванні й розвитку особистості дитини, а вже потім у її навчанні. Ці вимоги зафіксовані в Стандарті кваліфікованого вчителя, який є найбільш відповідним документом підготовки вчителів початкової школи на сучасному етапі. Він охоплює більшість аспектів професійної підготовки, включаючи зміст і форми Національної програми підготовки вчителів з базових предметів. Виконання даної програми розглядається як один із ключових елементів у планах уряду щодо досягнення і підвищення грамотності, а також щодо прогресу в досягненні цільових показників [7].

На сучасному етапі розвитку освіти Англії є три моделі професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи: послідовна, паралельна й альтернативна. У підготовці майбутніх учителів початкової школи найбільш традиційною є паралельна модель, яка триває три роки і закінчується присудженням статусу кваліфікованого вчителя і наукового ступеня 50 бакалавра. Навчальна програма включає вивчення предметів базового циклу; психолого-педагогічних дисциплін; професійні дисципліни і предмети за вибором. Педагогічна практика триває 24 тижні. Студенти мають пройти практику не менш, ніж у двох школах. Упродовж шкільної практики студенти викладають один з обов'язкових предметів і беруть активну участь у громадському житті школи. Після завершення навчання студент складає іспит, захищає дипломну роботу (професійний проект), отримує науковий ступінь бакалавра освіти (BEd) і рекомендується для одержання статусу кваліфікованого вчителя. Послідовна модель найбільш поширена серед учителів середніх шкіл, але останнім часом вона стала популярна і серед бажаючих стати вчителем початкової школи. Навчання відбувається на педагогічних відділеннях університетів, у технічних педагогічних і художніх педагогічних коледжах. Курси послідовної підготовки майбутніх учителів початкової школи тривають 4 роки. Після 3 років навчання студенти отримують ступінь бакалавра і статус кваліфікованого вчителя (QTS). Після 4 років навчання майбутній учитель отримує сертифікат аспіранта в освіті (Postgraduate Certificate in Education – PGCE). Для отримання PGCE для викладання в початковій школі студент повинен пройти навчальну програму, що включає всі дисципліни, які входять до Навчального плану початкової школи, сучасні іноземні мови, інформаційні технології, професійні дисципліни і педагогічну практику в школі. Альтернативна модель містить низку курсів з підготовки майбутніх учителів [Там само].

Дослідники польської педагогічної освіти зазначають, що професійна підготовка вчителів Польщі, яка донедавна орієнтувалася на технологічний підхід, набуває ознак моделі функціональної та професійної майстерності. Процес підготовки вчителя усе більшою мірою вважається не ремеслом, а мистецтвом, що характеризується креативністю та рефлексією над освітньою практикою. Для студентів істотним є пізнання й випробовування себе в ролі вчителя, визначення власних професійних інтересів, переконаність у психологічній готовності до фахової діяльності. Відтак, майбутній учитель повинен бути добре підготовленим до професії. Польські освітяни вважають, що викладачі вищих шкіл з підготовки майбутніх учителів не повинні зосереджуватися лише на трансформації теоретичних знань. Натомість вони мають сприяти самостійному отриманню студентами професійних компетентностей, зокрема завдяки організації практичної діяльності шляхом експериментування й набуття цінного досвіду. Здійснити таке завдання можна лише за умови тісної співпраці з учителями базових шкіл, де студенти перебувають майже стільки ж часу, скільки на заняттях у вищій школі. Головними завданнями шкільної практики є формування вмінь налагодження міжособистісної взаємодії в учнівському колективі, організації праці з малими групами та окремими учнями.

Висновки і пропозиції. Здійснений аналіз сучасних підходів до підготовки майбутніх вчителів початкової школи в окремих країнах Європи уможливлює виокремлення тих тенденцій, які характерні для європейської освіти: підготовка педагогів у вищих навчальних закладах, двоступенева освіта, розвиток у студентів навичок працювати з учнями з урахуванням соціокультурних особливостей, формування у них готовності до професійної мобільності, до навчання впродовж усієї професійної діяльності, створення

умов для стажування за кордоном. Прогресивні ідеї зарубіжного досвіду можуть враховуватися у вітчизняній практиці підготовки вчителів. Подальші наукові розвідки можуть бути спрямовані на дослідження змістового наповнення навчальних програм підготовки вчителів та особливостей організації навчального процесу у вищих навчальних закладах країн Європи.

Список літератури:

1. Василюк А. Педагогічна практика в системі професійно-педагогічної підготовки вчителів у Польщі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ddpu.drohobych.net/pedagogics/arhiv/29_ch2_2014/7.pdf
2. Гаврило Л. М., Гаврило О. І. Підготовка вчителя початкової школи в Німеччині / Л. М. Гаврило // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2014. – № 9. – С. 133-140.
3. Кристопчук Т. Є. Стан та тенденції розвитку педагогічної освіти в Німеччині [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://xn--e1aajfpcds8ay4h.com.ua/files/image/konf%2012/doklad_
4. Кристопчук Т. Є. Система педагогічної освіти в країнах Європейського Союзу: спільні та відмінні риси / Т. Є. Кристопчук // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Сер.: Педагогіка. – 2012. – Т. 209, Вип. 197. – С. 121-126.
5. Нос Л. С. Система підготовки вчителя початкової школи в університетах Канади / Любов Нос // Рідна школа. – 2012- № 8/9. – С. 77-80.
6. Носовець Н. М. Професійна підготовка майбутніх учителів у країнах західної Європи [Електронний ресурс] / Н. М. Носовець // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. – 2015. – Вип. 130. – С. 68-72. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2015_130_17
7. Поліщук Л. П. Професійна підготовка майбутніх учителів початкової школи в Англії в умовах євроінтеграції: [навчально-методичний посібник] / Л. П. Поліщук – Житомир: ЖДУ, 2010. – 121 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eprints.zu.edu.ua/3972/1/9111.pdf
8. Сотська Г. І. Проблеми сучасної педагогічної освіти в Україні у вимірах євроінтеграційних процесів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lib.iitta.gov.ua/706279/1/%
9. Харченко Т. Г. Професійна підготовка вчителів початкової та середньої шкіл у сучасній Франції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://studentam.net.ua/content/view/7551/97/
10. Improving the Quality of Teacher Education. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. Brussels 3.8.2007: European Commission. [Electronic recourse]. – Mode of access: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52007DC0392

Нос Л.С.
Львовский национальний университет имени Ивана Франко

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ПОДГОТОВКЕ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ ШКОЛ В СТРАНАХ ЕВРОПЫ

Аннотация
Осуществлен теоретический анализ проблем подготовки будущих учителей, исследовано педагогическое образование в странах Европы. Рассмотрены основные модели педагогической подготовки в странах Европейского Союза. Представлены общие принципы по формированию профессиональной компетентности учителей. Проанализированы особенности подготовки учителей начальной школы в Франции, Англии, Германии.
Ключевые слова: профессиональная подготовка, мобильность, педагогическая квалификация, сотрудничество, параллельная модель.

Nos L.S.
Ivan Franko National University of Lviv

MODERN APPROACHES TO THE TRAINING OF ELEMENTARY SCHOOL TEACHERS IN EUROPE

Summary
The theoretical analysis of the problems of the preparation of future teachers is carried out, the pedagogical education in the countries of Europe are researched. The main models of pedagogical training in the countries of the European Union are considered. General principles for the formation of future teachers professional competence are presented. The peculiarities of the primary school teachers preparation in France, England, and Germany are analyzed.
Keywords: professional training, mobility, pedagogical qualification, partnership, concurrent model.

УДК 378.661.014.3

БАГАТОРІВНЕВІСТЬ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СЕСТРИНСЬКОЇ СПРАВИ В УМОВАХ СТУПЕНЕВОЇ ОСВІТИ В США

Пікон К.С.
Global Professional Consulting, США

У статті окреслено особливості ступеневої освіти та багаторівневої професійної підготовки майбутніх фахівців сестринської справи в США. Визначено специфіку поняття багатоступеневої освіти. Розглянуто основні академічні програми – традиційні та комбіновані, – котрі пропонують вищі навчальні заклади США. Проаналізовано можливості та етапи здобуття фаху медичної сестри в США. Прослідковано зв'язок між якістю надання медичних послуг та рівнем професійної підготовки медсестер у закладах вищої освіти США.

Ключові слова: багаторівнева освіта, ступенева освіта, майбутні фахівці сестринської справи, професійна підготовка, професійна підготовка майбутніх медсестер, освіта США.

Постановка проблеми. Сестринська справа є обов'язковою і невід'ємною складовою частиною системи охорони здоров'я. Ця галузь має в своєму розпорядженні значну частину кадрових ресурсів, завдяки чому створюються реальні потенційні можливості для задоволення потреб населення в доступній медичній допомозі. Нині гостро стоїть питання докорінних змін у освіті медичних сестер, оскільки в Україні спостерігається складна ситуація із забезпеченням практично усіх ланок охорони здоров'я медсестринськими кадрами. Подібна проблема існує і в системі професійної підготовки медичних сестер. Нині спостерігається тенденція до узгодження Галузевих стандартів підготовки медсестринських кадрів із міжнародними вимогами, внаслідок чого окреслюються нові напрямки професійної діяльності фахівців сестринської справи. Зазначені зміни вимагають ґрунтовних педагогічних досліджень і розробки наукових підходів до процесу підготовки таких фахівців в умовах ступеневої освіти. Окрім того, актуалізується необхідність зарубіжного досвіду професійної підготовки медсестер, зокрема у тих країнах, де система охорони здоров'я перебуває на вищому рівні розвитку. Найбільшого розвитку багаторівнева ступенева освіта медичних сестер набула в США.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях вітчизняних та зарубіжних вчених неодноразово поставали різні аспекти проблеми підготовки медсестринських кадрів. Зокрема, Виокремлюються такі напрямки, у яких проводилися дослідження: тенденції розвитку вищої медсестринської освіти в умовах євроінтеграції (І. Губенко, Б. Локай, М. Шегедин та ін.); соціально-історичні характеристики вищої медсестринської освіти в Україні та зарубіжних країнах (С. Андрейчин, О. Горай, І. Мельничук та ін.); напрями наукового пошуку в медсестринстві (І. Бойчук, І. Радзієвська, В. Шатило та ін.); специфіка ступеневої освіти медичних сестер (Ю. Гребеник [3], А. Єгорова [4], І. Махновська [5] та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри те, що проблемі медсестринської освіти загалом і в окремих країнах зокрема присвячено велику кількість досліджень, система підготовки медичних сестер у США з погляду її багаторівневої ступеневої організації не набула належного розвитку у працях науковців.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження багаторівневості професійної підготовки майбутніх фахівців сестринської справи в умовах ступеневої освіти в США.

Виклад основного матеріалу. Оскільки США є лідером світової економіки, досвід підготовки кадрів у цій країні заслуговує на особливу увагу. З одного боку, це лідерство базується на професіоналізмі працівників, тому американські досягнення в цій сфері, безсумнівно, становлять великий інтерес. З іншого боку, проблеми, які доводиться вирішувати в США, можуть виникнути і вже виникають в інших країнах, тому аналіз американського досвіду корисний і в цьому аспекті.

Згідно з визначенням, запропонованим у словнику термінів із загальної та соціальної педагогіки, багаторівневість освіти слід розуміти як організацію багатоетапного освітнього процесу, що забезпечує можливість досягнення на кожному етапі того рівня освіченості, який відповідає можливостям і інтересам людини [2, с. 57]. Таким чином, багаторівневість освіти виявляється в тому, що фахівець може здобувати освіту поступово, рухаючись від нижчого рівня до вищого, при чому кожен з цих рівнів вважається завершеною ланкою професійної підготовки.

Загалом в основі сучасної світової освітньої моделі медсестри лежать такі основні принципи:

– опора на етику, ідеали, загальнолюдські цінності у процесі професійної підготовки;

– діагностика професійної придатності тих, хто прагне опанувати фах медичної сестри (належний соціальний життєвий досвід, наявність практики загального рівня розвитку, нахилів, здібностей тощо);

– єдність теоретичного і практичного компонентів професійної освіти (навчальними планами підготовки медичних сестер у багатьох країнах світу передбачено від 40 до 50 відсотків навчального часу, відведеного на практичну підготовку) [5, с. 35].

Як стверджує І. Махновська, порівнюючи системи підготовки медичних сестер у різних країнах, американська модель медсестринської освіти є комплексною. Програми основного ступеня розраховані на чотирирічне академічне навчання. Протягом цього періоду студенти отримують три дипломи із званнями ліцензованої практичної медсестри, дипломованої зареєстрованої медсестри (асоціативний диплом у медсестринстві)

та бакалавра медсестринства. Ступінь бакалавра медсестринства є найвищим досягненням у клініці. Проте для тих медсестер, котрі планують займатися наукою, існують і академічні курси для підвищення своєї кваліфікації. У системі професійної підготовки медичних сестер у США існує етап післядипломної освіти, в результаті якого студенти можуть отримати науковий ступінь магістра і згодом доктора філософії [5, с. 33-34].

Попри те, що в американській практиці підготовки фахівців, зокрема медичних сестер існує ступінь Associate Degree (середня медсестринська освіта), він, за твердженням А. Єгорової, поступово відходить у минуле. Медсестри із середньою освітою можуть працювати так само, як медсестри з вищою освітою (BSN – Bachelor of Science in Nursing), проте вважається, що їхня кваліфікація нижча. Оскільки більшість лікарень прагнуть мати персонал високої кваліфікації, відбувається поступовий перехід лише на BSN. Спостерігається тенденція до того, що незабаром усі медсестри змушені будуть отримувати вищу освіту, а багато лікарень взагалі не приймають на роботу медичних сестер із середньою освітою. Окрім того, що в медсестер з вищою освітою вищий рівень зарплат, вони також мають більше можливостей для кар'єрного росту [4, с. 36].

Дослідниця особливостей професійної підготовки медичних сестер в умовах ступеневої освіти І. Махновська відзначає високу професійність медсестринської справи у США, що, на її думку, було досягнуто шляхом поступового методичного вдосконалення системи освіти медсестер [5, с. 34]. На гнучкість системи медсестринської освіти у США звертає увагу О. Ворожейкіна, котра зауважує, що для студентів-майбутніх медсестер у США відсутній ліміту для продовження навчання, яке може бути призупинене на будь-якому рівні. Ті студенти, котрі вирішують продовжувати навчання в галузі медсестринства, можуть одержати післядипломну освіту на отримання ступеня магістра медсестринства і доктора філософії. Навчання до отримання ступеня магістра триває від 18 до 24 місяців [1, с. 29]. Це дає можливість медсестрам-магістрам розширити діапазон своїх професійних можливостей. Так, медична сестра, котра має ступінь магістра, може виконувати професійні обов'язки в соціальній сфері та в громадській охороні здоров'я, перебувати на державній службі, провадити наукову і дослідницьку роботу медичної сестри-магістра, працювати у шпиталі, мати власну практику, працювати у страхових компаніях, в бізнесі та промислових компаніях (фармацевтика, медичне обладнання і устаткування, медичні торгівельні компанії), юридичних фірмах, медичних видавництвах, для медичних веб-сайтів та рекламних агенцій, що рекламують медичні товари чи послуги, у відділах громадських зв'язків, професійних асоціаціях та ін.

Метою освітньої програми на здобуття докторського наукового ступеня є підготовка медичних сестер до керівних посад у медичному обслуговуванні, освіті й науково-дослідній роботі. Загальний термін навчання до отримання звання доктора філософії становить від 5 до 7 років [5, с. 34].

Як показує аналіз американської системи охорони здоров'я, медична сестра – один з найважливіших фахівців у роботі з пацієнтами. По-перше, професія медсестри є дуже затребуваною; по-друге саме попит породжує пропозицію: система медицини організована таким чином, що люди постійно звертаються по допомогу, а не займаються самолікуванням, що, за твердженням Ю. Гребеник, лише ускладнює роботу медичних працівників. Це одна з найсуттєвіших переваг американської системи надання медичної допомоги: люди не соромляться і не затягуються зі зверненням у лікарню [3, с. 463].

Важливим є той факт, що саме медична сестра є особою першого контакту з пацієнтом і саме вона знає повну картину стану здоров'я пацієнта, проводить основні ін'єкції, слідкує за змінами у стані здоров'я, спілкується безпосередньо з пацієнтом та його родичами.

Навчання медичних сестер відбувається, здебільшого, у коледжах. Основну спеціалізацію медсестри здобувають після складання ліцензованого іспиту. Як показує програма Колумбійського коледжу для підготовки медичних сестер, одними з важливих стандартів для одержання диплома є: фізичні здібності, швидкість реакції, розвинені органи чуття, комунікативні навички, розумові здібності, професійні навички, а також відсутність судимостей і наркозалежності [7]. Також слід зазначити, що характерною особливістю медсестринської освіти у США є розподіл медсестер на види: медсестра дипломована (RN) і професійна медсестра (LPN или LVN) [6]. Такий розподіл дозволяє чітко і регламентовано розподілити обов'язки між медичними сестрами [3, с. 464].

Поряд з традиційними бакалавріатом, магістратурою, аспірантурою й ступеням, що відповідають їм, американські ВНЗ пропонують велику кількість комбінованих програм, після закінчення яких можна отримати одразу кілька ступенів і дипломів. Саме комбіновані програми є однією з найяскравіших рис американської вищої освіти, що відрізняє її від освітніх систем інших країн.

Серед традиційних рівнів освіти, котрі пропонують ВНЗ США слід виокремити:

– асоційований ступінь (Associate Degree) – професійна кваліфікація, що приблизно відповідає кваліфікації випускника українського ВНЗ I-II рівнів акредитації (технікум). Може бути як самостійною програмою, так і зараховуватися як частина програми бакалавріату;

– бакалавріат, в результаті якого студенти здобувають ступінь бакалавра мистецтв (BA) або бакалавра наук (BS);

– магістратура, результатом якої стає здобуття студентами наукового ступені магістра мистецтв (MA/AM) або магістра наук (MS/SM);

– аспірантура і здобуття наукового ступені доктора філософії (PhD) [8].

Також ВНЗ США можуть присвоювати ступінь із вказівкою предметної галузі: після закінчення бакалавріату, магістратури або аспірантури в педагогічній школі випускник отримує професійний ступінь BEd / MEd/ DEd та ін. професійних ступенів менше, ніж предметних галузей, проте все ж досить багато. Окрім традиційних програм у США існує кілька видів комбінованих програм, які іноді помилкова вважають особливим видом ступенів:

– Joint degrees, JD – навчання у двох ВНЗ в рамках однієї програми;

– Double/ dual degrees – отримання двох дипломів в рамках однієї програм.

Основна мета комбінованих програм – формування фахівців, готових працювати в різних країнах світу, розвивати міжнародне співробітництво ВНЗ, допомагати студентам скоротити фінансові і часові витрати на навчання [8].

В системі освіти США існує ще одна окрема категорія медсестер – Nurse Practitioner (NP). Nurse practitioners навчаються три роки додатково до вищої освіти; такі медсестри мають повноваження діагностувати, виписувати ліки і призначати лікування, але з деякими обмеженнями. NP можуть займатися медичною діяльністю в межах конкретної спеціалізації. Наприклад, NP за спеціалізацією в гінекології і акушерства можуть займатися лише акушерством і гінекологією. NP з геронтологічною спеціалізацією можуть діагностувати захворювання людей похилого віку і лікувати їх, але не мають права працювати з дітьми. Загалом, сфера повноважень NP обмежена, здебільшого, хронічними захворюваннями на стадії ремісії. Окрім того, їх діяльність не є повністю самостійною. В більшості штатів NP, попри те, що мають ліцензію, повинні працювати під керівництвом лікаря. NP працюють в таких галузях, як онкологія, геронтологія, акушерство і гінекологія, сімейна медицина, педіатрія, а також холістична медицина. Їх можна зустріти в амбулаторних центрах, клініках і стаціонарах [4, с. 37].

Досвід підготовки медичних сестер у вищих навчальних закладах США може стати підґрунтям для переосмислення системи професійної освіти медсестринських кадрів в Україні і побудови нової, більш ефективної системи, яка ґрунтуватиметься на принципах багаторівневості та ступеневості.

Висновки і пропозиції. Отже, нині сестринська справа і, відповідно, медсестринська освіта виходить на новий щабель свого розвитку. Закономірно, що найкращий рівень медсестринства спостерігається у найбільш розвинених державах світу, однією з яких є США. Зростання ефективності медичної допомоги за умови високого рівня освіти середнього медичного персоналу у США дає змогу проводити диференціювання сестринської діяльності, удосконалювати стандарти долікарської медичної допомоги, визначати і нормувати потреби пацієнта в медичних послугах, здійснювати контроль і облік медичної допомоги а, отже, раціонально і економно використовувати ресурси системи охорони здоров'я. Високий рівень професійної підготовки медичних сестер у США визначається добре структурованою і високоефективною системою професійної підготовки медичних сестер. Основна особливість медсестринської освіти у США, є її багаторівневість і ступеневість, завдяки чому студенти мають змогу здобувати освіту поступово, відповідно до своїх потреб і можливостей, рухаючись, таким чином, від найнижчої ланки – медсестри, котра може лише допомагати лікарю до найвищої – медичної сестри з науковим ступенем, котра має право займатися науковою діяльністю. Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів визначеної проблеми. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні основних форм, методів та засобів професійної підготовки медичних сестер у закладах вищої освіти США.

Список літератури:

1. Ворожейкина О. Л. Зарубежные системы образования: (США, Япония, Великобритания, ФРГ, Франция) / О. Л. Ворожейкина, Н. И. Давыдов, Е. Б. Покладок и др.; под ред. Ю. Г. Круглова. – Москва: Московск. гос. открытый пед. ун-т, 1996. – 168 с.
2. Воронин А. С. Словарь терминов по общей и социальной педагогике / А. С. Воронин. – Екатеринбург, 2006. – 135 с.
3. Гребеник Ю. С. Коммуникативная направленность учебных программ при подготовке медицинских сестер США / Ю. С. Гребеник // Матер. междунар научн.-практ. конф. «Образование XXI века». – Витебск: ВГМУ, 2014. – С. 463-465.
4. Егорова А. Практика медсестры в США / А. Егорова // Медицинская сестра. – 2012. – № 3. – С. 36-39.
5. Махновська І. Р. Професійна підготовка магістрів сестринської справи в умовах ступеневої освіти: автореф. дис...канд. пед. наук: 13.00.04 / І. Р. Мановська. – Житомир, 2015. – 312 с.
6. Book of majors 2014: Eighth Edition. – New York: The College Board, 2014. – 1368 с.
7. Undergraduate Curriculum Catalog: [Электронный ресурс] / Columbia College of Nursing. – Glendale, Wisconsin, 2014-2015. – 58 с.
8. Основные уровни и степени высшего образования в США [Электронный ресурс] // Education index. – Режим доступа: https://www.educationindex.ru/articles/higher-education-in-the-usa/education-system-in-the-usa/osnovnye-stepeni-obrazovaniya-v-ssha/

Пикон Е.С.
Global Professional Consulting, США

МНОГОУРОВНЕВОСТЬ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ СЕСТРИНСКОГО ДЕЛА В УСЛОВИЯХ СТУПЕНЧАТОГО ОБРАЗОВАНИЯ В США

Аннотация
В статье описаны особенности ступенчатого образования и многоуровневой профессиональной подготовки будущих специалистов сестринского дела в США. Определена специфика понятия многоуровневого образования. Рассмотрены основные академические программы – традиционные и комбинированные, – предлагаемые высшими учебными заведениями США. Проанализированы возможности и этапы получения специальности медицинской сестры в США. Прослежена связь между качеством оказания медицинских услуг и уровнем профессиональной подготовки медсестер в учреждениях высшего образования США.
Ключевые слова: многоуровневое образование, ступенчатое образование, будущие специалисты сестринского дела, профессиональная подготовка будущих медсестер, образование США.

Pikon K.S.
Global Professional Consulting, USA

MULTIPLE-LEVEL SYSTEM OF FUTURE NURSING SPECIALISTS' PROFESSIONAL TRAINING IN CONDITIONS OF GRADED EDUCATION IN THE USA

Summary
The multiple-level system of future nursing specialists' professional training in conditions of graded education in the USA is described in the article. Specificity of the notion of multiple-level system of education is defined. The main academic programs – traditional and combined, – offered by higher educational institutions of the USA are considered. The possibilities and stages of obtaining a specialty of a nurse in the United States are analyzed. The relationship between the quality of medical services and the level of professional training of nurses in institutions of higher education in the United States has been traced.
Keywords: multiple-level system of education, graaded education, future nursing specialists, training of future nurses, education in USA.

УДК 378

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ЦИВІЛЬНОГО ФЛОТУ ЗАСОБАМИ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Сваричевська А.П.
Національний університет «Одеська морська академія»

У статті теоретично обґрунтовано складові авторської структурно-функціональної моделі формування екологічної компетентності майбутніх офіцерів цивільного флоту засобами інтерактивних технологій. Проаналізовано змістове наповнення категорій «моделювання» і «модель» у контексті дослідження шляхом проведення розширеного екскурсу в тлумачення цих дефініцій у педагогічній науці. Встановлено, що під категорією «моделювання» дослідники розуміють спосіб вивчення об'єктів шляхом створення їх детальних моделей. Узагальнено, що в педагогіці моделювання застосовується як метод наукового пізнання власне педагогічних об'єктів, як метод навчання з метою вирішення певних дидактичних завдань. Визначено сутність моделювання, яка полягає у встановленні подібності явищ (аналогій), адекватності одного об'єкта іншому в певних відношеннях і на цій основі перетворення простішого за структурою і змістом об'єкта в модель складнішого, яким є оригінал. Охарактеризовано складові авторської структурно-функціональної моделі формування екологічної компетентності майбутніх офіцерів цивільного флоту засобами інтерактивних технологій.
Ключові слова: модель, моделювання, інтерактивні технології, інтеракції, екологічна компетентність, офіцери цивільного флоту.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Теоретичне обґрунтування процесу реалізації виокремлених педагогічних умов базувалося на абстрагуванні в поєднанні з емпіричними дослідженнями. Використання методу абстрагування дало змогу розробити авторську структурно-функціональну модель формування екологічної компетентності майбутніх офіцерів цивільного флоту засобами інтерактивних технологій. Моделювання освітніх процесів є відносно новим методом у педагогічній науці. Тому, перш, ніж перейти до опису розробленої та апробованої структурно-функціональної моделі означеного процесу, доцільно конкретизувати змістове наповнення категорій «моделювання» і «модель».

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що нині не існує єдиного трактування терміну «моделювання». Так, у методології сучасної науки моделювання визначається як: метод дослідження об'єктів на їх моделях (аналогах певного фрагмента природної або соціальної реальності) (І. Мельничук); побудова і вивчення моделей реально існуючих предметів і явищ (Т. Зайцева); теоретичний метод дослідження процесів і станів за допомогою їх реальних (фізичних) або ідеальних, насамперед математичних, моделей (О. Головко); метод опосередкованого практичного або теоретичного управління об'єктом, за умови використання якого досліджується безпосередньо не об'єкт, а допоміжна природна або штучно створена система, що знаходиться в певній об'єктивній відповідності до досліджуваного процесу, здатна заміщати його на кожному з етапів педагогічного експерименту (М. Бабишена); заміщення досліджуваного об'єкта іншим, спеціально створеним (Л. Білик); процес відтворення економічних об'єктів і процесів в штучно створених умовах (М. Гнатишин).

Теоретичний аналіз наукової літератури засвідчив відсутність цілеспрямованих наукових пошуків щодо вирішення проблеми розробки структурно-функціональної моделі формування екологічної компетентності майбутніх офіцерів цивільного флоту засобами інтерактивних технологій. У наших публікаціях вже йшлося про певні аспекти досліджуваної проблеми [5].

Метою статті є теоретичне обґрунтування структурних складових авторської структурно-функціональної моделі формування екологічної компетентності майбутніх судноводіїв засобами інтерактивних технологій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під категорією «моделювання» дослідники розуміють спосіб вивчення об'єктів шляхом створення їх детальних моделей. У педагогіці моделювання застосовується як метод наукового пізнання власне педагогічних об'єктів, як метод навчання з метою вирішення певних дидактичних завдань. Сутність моделювання полягає у встановленні подібності явищ (аналогій), адекватності одного об'єкта іншому в певних відношеннях і на цій основі перетворення простішого за структурою і змістом об'єкта в модель складнішого, яким є оригінал. Відтак, модель – допоміжний засіб, який у процесі пізнання, дослідження дає нову інформацію основний об'єкт вивчення [2, с. 34].

Досліджуючи процесуальну сторону моделювання, А. Кочергін зазначає, що початковим його етапом є уявне презентування об'єкта, в процесі якого дослідник, визначає межі моделі та формулює мету проектування. Такі моделі, за словами науковця, є когнітивними. Тоді як створення змістовної моделі, яка є вербалізованою копією когнітивної, репрезентує другий етап моделювання [3]. Завершується робота над створенням моделі її апробацією з подальшим підведенням підсумків на основі аналізу отриманих результатів [3, с. 56-59]. Нині існує низка класифікацій моделей за різними ознаками (за видом; формою відображення; предметом дослідження; природою явищ; завданням дослідження; ступенем точності; обсягом; властивостями відображення; способом вираження тощо). У контексті дослідження нам імпонує наукова позиція Ф. Пере-

гудова, який розподіляє моделі на пізнавальні та прагматичні.

Пізнавальні моделі є формою організації та подання знань, засобом з'єднання нових знань з існуючими. За умови виявлення розбіжності між моделлю та реальністю завданням дослідника є усунення несхожості шляхом зміни структурних складових розробленої схеми. Прагматичні моделі є засобом управління, організації практичних дій, демонстрації зразково правильних дій або їх результату. Моделі цього виду є нормативними, оскільки відіграють роль стандарту, зразка, якому повинна відповідати діяльність майбутніх фахівців (плани і програми дій, статути організацій, кодекси законів, алгоритми, робочі креслення і шаблони тощо). У контексті виконання анонсованих завдань використовувались обидва типи моделей.

У процесі створення структурно-функціональної моделі формування екологічної компетентності майбутніх офіцерів цивільного флоту засобами інтерактивних технологій ураховувалася наукова позиція С. Гончаренка щодо проблеми виокремлення критеріїв «правильності» педагогічних моделей. Дослідник переконаний, що кожна модель має фіксувати найголовніші риси об'єкта вивчення, може бути створена внаслідок глибокого розуміння функцій і властивостей, які моделюються, виступає як аналогія і є проміжною ланкою між висунутими теоретичними положеннями та їх перевіркою в реальному педагогічному процесі [2, с. 35-36].

Найбільш повне, на нашу думку, є визначення дефініції «модель» за І. Мельничук: модель – це штучно створений об'єкт у вигляді схеми, конструкції, знакових форм або формул, який, будучи подібним досліджуваному об'єкту (або явищу), відображає і відтворює в більш простому й узагальненому вигляді структуру, властивості, взаємозв'язки і відносини між елементами цього об'єкта [4, с. 67-68].

Водночас, процес розробки авторської структурно-функціональної моделі відбувався з урахуванням вимог до змісту педагогічних моделей, розроблених А. Кочергіним:

1) дидактичних (доцільність; значущість змісту; динамічність розвитку змісту; раціональність побудови інформаційної моделі);

2) методичних (наявність логіки та структури у відображенні змісту; відповідність обсягу інформації умовам оптимального функціонування пам'яті (перевантаження або недовантаження); естетичність і художність відображення змісту; зв'язок змісту з алгоритмом заходів, що проводяться);

3) технічних (варіативність темпу подачі інформації; сучасність засобів відображення змісту; зручність управління заходами, які проводяться) [3, с. 5-7].

Передбачалося, що спроектована структурно-функціональну модель формування екологічної компетентності майбутніх офіцерів цивільного флоту засобами інтерактивних технологій базуватиметься на створенні нових форм навчально-пізнавальної діяльності, які залучатимуть курсантів у «суб'єкт-суб'єктні» відносини, в яких використовуються професійно зорієнтовані, наповненні екологічною проблематикою інтеракції та реалізуються педагогічні умови, що забезпечують досягнення окресленої в моделі мети.

Концептуальною основою створення авторської структурно-функціональної моделі були резюмовані в дослідженні С. Адамів методологічні норми застосування методу моделювання в педагогічних дослідженнях:

– модель – це результат схематизації, рівень якої залежить від загального задуму й цілей аналізу, очікуваної повноти й точності рішення;

– структурна модель повинна чітко відображати найсуттєвіші риси явища, поза як другорядні подробиці моделлю не відтворюються;

– у моделюванні досліджувана ситуація усвідомлено спрощується, хоча значні спрощення перешкоджають всебічній характеристиці об'єкта, а відмова від них – ускладнює пізнання;

– спрощення та схематизація уможливлюють застосування в моделюванні методів математики й статистики;

– методи моделювання, математики та статистики в педагогічному дослідженні мають допоміжний характер, оскільки їхніми засобами пізнаються лише окремі аспекти педагогічного об'єкта [1, с. 126].

Зазначимо, що розроблена нами структурно-функціональна модель є лише одним із варіантів вирішення проблеми формування екологічної компетентності майбутніх офіцерів цивільного флоту засобами інтерактивних технологій, адже володіє лише необхідним рівнем подібності до реального об'єкта, оскільки відображає позицію дослідника. Тоді як «для всебічного вивчення реального об'єкта необхідним є наявність безлічі моделей» [1, с. 125].

Визначаючи реалізацію виокремлених педагогічних умов як складний процесуальний, динамічний процес і базуючись на наукових позиціях вище згаданих дослідників прийнято рішення застосувати метод моделювання, основним завданням якого був вибір найбільш адекватної до оригіналу моделі та перенесення результатів дослідження на оригінал. Моделювання дало змогу описати об'єкт з точки зору його структури та функцій і виявити інтегративні властивості.

Беручи до уваги наукову позицію В. Беспалька, згідно якої модель, що імітує взаємозв'язок декількох підсистем з позиції критерію якості, а також з урахуванням умов, у яких здійснюється зміна системи в цілому, є оптимізаційною. Головним функціональним призначенням такої моделі є оптимізація витрат (матеріальних, часових тощо) з метою досягнення бажаного результату. У контексті нашого наукового пошуку розроблена структурно-функціональна модель спрямовувалась на підвищення ефективності формування екологічної компетентності майбутніх офіцерів цивільного флоту засобами інтерактивних технологій.

Виокремлення організаційних етапів процесу формування анонсованого феномену в майбутніх фахівців морського та річкового транспорту дало змогу конкретизувати складові авторської структурно-функціональної моделі, які в контексті дослідження найменуватимемо як блоки. Під блоком розумілася підсистема, що відрізнялася вмістом, структурною специфічністю, відносною автономністю і функціональною інтегративністю. Структурно-функціональна модель формування екологічної компетентності майбутніх офіце-

рів цивільного флоту засобами інтерактивних технологій охоплювала п'ять підсистем – блоків: цільовий (мета); теоретико-змістовий (компетентнісний підхід; нормативно-правові акти, що регулюють процес професійної (в тому числі й екологічної) підготовки майбутніх судноводіїв; дидактичні особливості використання засобів інтерактивних технологій у процесі формування досліджуваного феномену в курсантів; принципи навчання); технологічний (засоби інтерактивного навчання, педагогічні умови); аналітико-оцінковий (компоненти, рівні сформованості екологічної компетентності майбутніх офіцерів цивільного флоту); результативний (результат).

Цілепокладальним складником розробленої моделі є мета, яка як еталон результату і як інструмент, що створював впорядковану взаємодію між усіма іншими її структурними ланками, відображала зміст цільового блоку структурно-функціональної моделі.

Теоретико-змістовий блок віддзеркалює теоретичні засади формування дослідження, методологічні підвалини компетентнісного підходу до підготовки майбутніх фахівців морського та річкового транспорту, впровадження якого базувалося на синтезі особистісно-орієнтованого і діяльнісного підходів на якісно новому рівні та зрушень у проектуванні стандартів підготовки студентів: від знань до компетенцій шляхом використання компетенцій як своєрідного «будівельного матеріалу» суб'єктивно-особистісних потенціалів майбутніх офіцерів цивільного флоту; нормативно-правових актів, що регулюють процес екологічної підготовки майбутніх судноводіїв (Морська доктрина Україна на період до 2035 р., Національна парадигма сталого розвитку України, Міжнародна конвенція про підготовку і дипломування моряків та несення вахти (1978 р.), Міжнародна конвенція з охорони людського життя на морі (1974 р.), Міжнародна конвенція щодо попередження забруднення з суден, Міжнародний кодекс з управління безпекою та ін.); дидактичні особливості використання засобів інтерактивних технологій у процесі формування екологічної компетентності майбутніх офіцерів цивільного флоту, виокремлення яких базувалось на наукових доробках вітчизняних та зарубіжних дослідників у галузі екологічної освіти; загально дидактичні та специфічні принципи навчання курсантів.

До *технологічного блоку* розробленої структурно-функціональної моделі віднесено педагогічні умови дослідження, якими визначено:

– мотивація курсантів до природоохоронного та бережливого використання навколишнього середовища у процесі здійснення майбутньої професійної діяльності на основі використання тренінгових технологій;

– реалізація міждисциплінарної інтеграції в професійній екологічній підготовці майбутніх судноводіїв у процесі використання інтеракцій під час вивчення дисциплін «Екологія та охорона навколишнього середовища», «Безпека життєдіяльності», «Охоронні заходи на судні», «Міжнародні правила попередження зіткнення суден та використання радіолокаційних станцій і засобів автоматизованої радіолокаційної прокладки при розходженні суден»;

– формування екологічної деонтології майбутніх офіцерів цивільного флоту в умовах упровадження технології case-study;

– використання технології портфоліо як засобу залучення курсантів до самоосвітньої діяльності в напрямі розширення професійних екологічних знань, умінь і навичок.

Упровадження виокремлених педагогічних умов формування екологічної компетентності майбутніх офіцерів цивільного флоту здійснювалося шляхом імплементації у навчально-виховний процес засобів інтерактивних технологій. У цьому контексті ми погоджуємось з науковою позицією І. Мельничук, яка трактує термін «засоби інтерактивних технологій» як комплекс науково обґрунтованих педагогічних дій (організаційні форми проведення занять, методи навчання, що спрямовуються на реалізацію педагогічних умов дослідження), спеціально створених об'єктів, які упредметнюють змістове наповнення навчального середовища, розширюють спектр засобів, за допомогою яких студент оволодіває навчальним матеріалом [4, с. 145] (в контексті нашого дослідження – матеріалом екологічного змісту згідно з навчальними програмами дисциплін «Екологія та охорони навколишнього середовища», «Безпека життєдіяльності», «Охоронні заходи на судні», «Міжнародні правила попередження зіткнення суден та використання радіолокаційних станцій і засобів автоматизованої радіолокаційної прокладки при розходженні суден»), науково-інформаційні джерела, технічні засоби навчання, авторське навчально-методичне забезпечення «Тренінг формування екологічної компетентності майбутніх офіцерів цивільного флоту»), способів діяльності курсантів (творчість, самостійні роботи) у формуванні досліджуваного феномену. Систематизація засобів інтерактивних технологій, що використовувались у процесі екологічної підготовки майбутніх фахівців морського та річкового транспорту до природоохоронної діяльності, дала змогу згрупувати їх у чотири класи: праксеологічні, матеріально-технічні, когнітивно-пізнавальні, аксіо-акмеологічні.

Аналітично-оцінковий блок відображає результативність реалізації педагогічних умов дослідження, методологічним ядром використання яких були інтерактивні технології навчання. Упровадження анонсованих інновацій спрямовувалося на формування компонентів екологічної компетентності майбутніх офіцерів цивільного флоту, а саме: мотиваційно-світоглядного, еколого-правового, поведінково-діяльнісного, особистісно-рефлексивного. Аналітико-оцінковий блок увібрав передумови для об'єктивної, валідної та надійної оцінки ефективності досліджуваної компетентності курсантів шляхом використання засобів інтерактивних технологій за чотирма рівнями сформованості анонсованого феномену: творчий (високий), виконавчий (середній), репродуктивний (задовільний), інтуїтивний (низький).

Результативний блок структурно-функціональної моделі відображає досягнутий результат – сформовану екологічну компетентність майбутніх офіцерів цивільного флоту. Цей блок передбачав проведення контрольних процедур, аналіз отриманих результатів сформованості досліджуваного феномену в майбутніх фахівців морського та річкового транспорту.

Висновки. Розроблена експериментальна структурно-функціональна модель формування екологічної компетентності майбутніх офіцерів цивільного флоту характеризується цілісністю, відкритістю, інваріантністю, варіативністю, динамічністю. Цілісність авторської моделі виявляється у взаємозв'язку її інваріантних і варіативних структурних компонентів. Динамічність – полягає у постійній зміні, розвитку, вдосконаленні, модернізації змісту, форм і засобів інтерактивних технологій, що використовуються в процесі формування екологічної компетентності майбутніх судноводіїв. Структурованість структурно-функціональної моделі визначалася єдністю її структурних блоків. Оскільки анонсована схема вбудована у контекст фахової підготовки курсантів, вона вважалася відкритою.

Розроблена структурно-функціональна модель формування екологічної компетентності майбутніх офіцерів цивільного флоту віддзеркалює специфіку імплементації інтерактивних технологій у процес професійної підготовки фахівців морського та річкового транспорту. Анонсована модель спрямована на комплексну реалізацію виокремлених у дослідженні педагогічних умов та розширення екологічних знань, умінь, навичок курсантів щодо природоохоронної життєдіяльності шляхом цілеспрямованого використання методів і форм інтерактивного навчання.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі вбачаємо у висвітленні результатів експериментальної перевірки педагогічних умов та авторської структурно-функціональної моделі формування екологічної компетентності майбутніх офіцерів цивільного флоту засобами інтерактивних технологій.

Список літератури:

1. Адамів С. Є. Формування професійної компетентності майбутніх маркетологів засобами інтерактивних технологій: дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / Світлана Євгенівна Адамів. – Хмельницький, 2017. – 233 с.
2. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям / С. У. Гончаренко. – Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. – 278 с.
3. Кочергин А. Н. Моделирование мышления / А. Н. Кочергин. – М.: Политиздат, 1969. – 224 с.
4. Мельничук І. М. Теорія і практика професійної підготовки майбутніх соціальних працівників засобами інтерактивних технологій: монографія / І. М. Мельничук. – Тернопіль: Економічна думка, 2010. – 326 с.
5. Сваричевська А. П. Формування екологічної компетентності майбутніх офіцерів цивільного флоту засобами інтерактивних технологій: актуальність дослідження / А. П. Сваричевська // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології. – 2015. – Вип. 1(12). – С. 78-81.

Сваричевская А.П.
Национальный университет «Одесская морская академия»

СТРУКТУРНО-ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ОФИЦЕРОВ ГРАЖДАНСКОГО ФЛОТА СРЕДСТВАМИ ИНТЕРАКТИВНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация
В статье теоретически обоснованы составляющие авторской структурно-функциональной модели формирования экологической компетентности будущих офицеров гражданского флота средствами интерактивных технологий. Проанализировано содержательное наполнение категорий «моделирование» и «модель» в контексте исследования путем проведения расширенного экскурса в толкование этих дефиниций в педагогической науке. Установлено, что под категорией «моделирование» исследователи понимают метод исследования объектов путем создания их детальных моделей. Обобщено, что в педагогике моделирование применяется как метод научного познания собственно педагогических объектов, как метод обучения с целью решения определенных дидактических задач. Определена сущность моделирования, которая заключается в установлении сходства явлений (аналогий), адекватности одного объекта другому в определенных отношениях и на этой основе преобразования более простого по структуре и содержанию объекта в модель более сложного, чем оригинал. Охарактеризованы составляющие авторской структурно-функциональной модели формирования экологической компетентности будущих офицеров гражданского флота средствами интерактивных технологий.
Ключевые слова: модель, моделирование, интерактивные технологии, интеракции, экологическая компетентность, офицеры гражданского флота.

Svarychevska A.P.
National University «Odessa Maritime Academy»

STRUCTURAL-FUNCTIONAL MODEL FOR FUTURE CIVIL FLEET OFFICERS' ENVIRONMENTAL COMPETENCE FORMATION BY MEANS OF INTERACTIVE TECHNOLOGIES

Summary
The components of the author's structural and functional model of forming the ecological competence of future civil fleet officers in the form of interactive technologies are theoretically substantiated in the article. The content of the categories «modeling» and «model» in the context of the research is analyzed by conducting expanded excursion into the interpretation of these definitions in pedagogical science. It is established that under the category of «modeling» researchers understand the way of studying objects by creating their detailed models. It is generalized that in pedagogy modeling is used as a method of scientific knowledge of actual pedagogical objects, as a method of teaching with the aim of solving certain didactic tasks. The essence of modeling is determined, which consists in establishing the similarity of phenomena (analogies), the adequacy of one object to another in certain relations, and on this basis a simpler transformation of the structure and content of the object into a more complex model, than the original. The components of the author's structural and functional model of forming the ecological competence of future civil fleet officers by means of interactive technologies are characterized.
Keywords: model, modeling, interactive technologies, interactions, ecological competence, civil fleet officers.

УДК 37.091.2

ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНА ТЕХНОЛОГІЯ ВИХОВАННЯ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ФУНКЦІОНУВАННЯ

Сембрат А.Л.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті теоретично обґрунтовано функціонування особистісно орієнтованої технології виховання; проаналізовані принципи які є провідними для функціонування особистісно орієнтованих технологій виховання; встановлено, що впровадження особистісно орієнтованої технології в навчально-виховний процес ефективно впливає на становлення гуманістичних якостей школярів, ціннісного ставлення до себе, до інших людей, Батьківщини, природи, стимулює розвиток умінь і навичок.
Ключові слова: особистісно орієнтоване виховання, технологія, педагог, учень.

Постановка проблеми. На сучасному етапі становлення правової демократичної держави – інтеграції України до загальноєвропейського співтовариства, дедалі більшої гостроти набуває проблема виховання особистості – творця власного майбутнього, гуманіста, громадянина – патріота України. У Національній доктрині розвитку освіти, визначено освіту як основу розвитку особистості, суспільства, нації та держави. Освіта є визначальним чинником політичної, соціально-економічної, культурної та наукової життєдіяльності суспільства. Даючи базові знання учням у школі, треба навчити людину вчитися упродовж життя, використовуючи здобуті знання на практиці. Так, в Україні має забезпечуватися прискорений, випереджальний інноваційний розвиток освіти, а також мають створюватися умови для розвитку, самоствердження та самореалізації особистості протягом життя. Висунуто запит на виховання творчої особистості, здатної самостійно мислити, пропонувати оригінальні ідеї, приймати сміливі нестандартні рішення. Тому основним орієнтиром змісту освіти є розвиток особистості у процесі навчання і виховання [1].

Школа була і залишається тим єдиним соціальним інститутом, завданням якого є захист прав кожної дитини, забезпечення повноцінного особистісного розвитку у максимально можливому діапазоні росту індивідуальних ресурсів особистості учня. Сьогодні у педагогічній науці на особливу увагу заслуговує особистісно-орієнтований підхід, який має на меті створення нових механізмів навчання та виховання, який ґрунтується на принципах глибокої поваги до особистості, самостійності особи, врахування індивідуальності (неповторності). Особистісно орієнтований підхід покликаний суттєво гуманізувати навчально-виховний процес, наповнити його високими морально-духовними переживаннями, утвердити принципи справедливості і поваги, максимально розкрити потенційні можливості дитини, стимулювати її до особистісно-розвивальної творчості, до життєтворчості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Демократизація освіти, надання їй державно-на-

ціональної спрямованості вимагають від психолого-педагогічної науки пошуку нових шляхів якісного вдосконалення виховання підростаючої особистості [8].

Проблемі виховання особистості присвячено значну кількість психолого- педагогічних досліджень. Зокрема, розроблені та розробляються методологічні проблеми виховання і становлення особистості (Г. Андрєєва, Л. Анциферова, Р. Бернс, А. Бойко, І. Бех, О. Киричук, Б. Лихачов та інші); досліджуються різні аспекти виховання особистості: морального виховання (В. Гаврилов, А. Донцов, В. Оржеховська, та інші); розвитку духовних потреб (В. Антофійчук, М. Білогорка, О. Сухомлинський); естетичного виховання (І. Зязун, П. Іваницька, Л. Левчук та інші); громадського виховання (В. Бєлоусова, Ї. Єрмаков, В. Сухомлинський, О. Сухомлинська, К. Чорна та інші); національного виховання (Г. Ващенко, М. Стельмахович, Р. Скульський та інші); ідеї самоцінності людської особистості (Б. Бітінас, Л. Буєва, Г. Ващенко, С. Гессен, Г. Сковорода та інші); концептуальні положення про організацію навчально-виховного процесу гімназії (О. Гавалі, Ю. Гільбух, О. Добенько, А. Лопухівська, В. Паламарчук та інші).

Науковці працюють над створенням такої моделі вихованості людини, яка б давала їй змогу оптимально вирішувати складні питання своєї життєтворчості, успішно досягти індивідуальних і суспільних цілей. Особлива увага звертається на розробку нових виховних технологій, які б забезпечували формування і розвиток у підростаючої особистості насамперед духовних здібностей як домінуючих і вирішальних для розвитку ціннісної системи людини [3, 7].

Метою даного дослідження є теоретичний аналіз функціонування особистісно орієнтованої технології виховання.

Виклад основного матеріалу. Впровадження особистісно орієнтованої технології відкриває широкі можливості розвитку глибинних духовних потенцій дітей, виховання у них гуманізму як стійкого ставлення до навколишнього світу [1, 2]. Технологія особистісно орієнтованого підходу дозволяє школяру усвідомити ціннісну природу власної особистості, інших людей, якої б раси чи національності вони не були, переживати ціннісне ставлення до рідної землі та природи [5].

«Особистісно зорієнтоване виховання – це утвердження людини як найвищої цінності, навколо якої ґрунтуються всі інші суспільні пріоритети», – вважає І. Д. Бех [1, с. 29].

Набуття людиною достатнього життєтворчого потенціалу, який би забезпечив успішне досягнення нею вищих духовних цілей і гуманістичних сенсів її буття, безпосередньо пов'язане зі способом привласнення суспільних норм. Свою життєствердживальну функцію особистість може сповна реалізувати, якщо ці норми будуть внутрішньо сприйнятими нею, стануть невід'ємною частиною уявлення про саму себе. Саме це є складовою саморозвитку і самовиховання людини як особистості, що, в свою чергу, є основною метою виховання як суспільного явища. Не останню роль в цьому, на нашу думку, відіграє особистісно орієнтоване виховання.

Особистісно орієнтоване виховання – це виховання в людини переживань (як активних, пристрасних внутрішніх дій) стосовно світу людей і світу природи, позаяк тільки те, що емоційно пережите особистістю, стає ціннісно-смисловим надбанням. Переживаючи смисли життєвих явищ, особистість освоює соціокультурний світ. За І.Д. Бехом, у просторі переживань і відбувається саморозвиток і самовизначення людини як особистості.

На думку вченого, особистісно орієнтований виховний процес – це повноцінне емоційно насичене й суспільно значуще, спільне творче життя педагога й вихованців, яке відповідає їхнім основним соціогенним потребам.

Лише особистісно орієнтованому вихованню під силу досягнення особистісно розвивальної мети, оскільки воно акцентує увагу на усвідомленні вихованцем себе як особистості, на його вільному і відповідальному самовираженні. Особистісно орієнтоване виховання спрямоване на реалізацію сутнісної природи суб'єкта, якій відповідають цінності служіння, коли основним життєвим відношенням виявляється любов до інших людей. Це дає змогу людині виходити за межі своїх актуальних, наявних можливостей. Розвиток особистості набуває оптимального характеру, якщо вихованець виступає суб'єктом виховного процесу. Особистісно орієнтований підхід ставить в центр виховного процесу інтереси людини, її потреби та можливості, права окремого індивіда, його суверенітет незалежно від індивідуальних особливостей. Такий підхід потребує і того, щоб вихованець бачив у собі таку особистість, як і в людях, які його оточують. За такого підходу кожна людина сприймається як самостійна цінність, а не як досягнення власних цілей.

На думку І.Д. Беха, у процесі пізнання себе через інших людей, важливими є як позитивні, так і негативні міжособистісні стосунки. Так, наприклад, міжособистісні конфлікти, емоційні зриви допомагають самопізнанню. Цей досвід не слід ігнорувати чи прагнути забути. Щоб він слугував у подальшому особистісному зростанню, його слід переживати, тобто знайти в собі сили здолати внутрішні протиріччя і відновити втрачену рівновагу. Пережити – значить зробити зусилля з перебудови психологічного світу, щоб знати смислову відповідність між свідомістю і буттям для підвищення осмисленості життя.

У наш час особливо актуальним є фундаментальне методологічне положення українського психолога Г.С. Костюка, що «виховання за своєю суттю – це керівництво індивідуальним становленням людської особистості... виховувати – це проектувати поступове становлення якостей майбутньої особистості і керувати здійсненням накреслених проектів» [6].

Отже, постає необхідність підвищення розвивальної ефективності виховання, оптиматизації процесу керування виховною діяльністю дитини. А це пов'язано зі створенням і використанням якісно нових виховних методів. Останні повинні грунтуватись не на механізмі зовнішнього підкріплення (заохочення і покарання), а на рефлексивно – вольових механізмах, механізмах співпереживаннях і позитивного емоційного оцінювання, які апелюють насамперед до самосвідомості та до свідомого, творчого становлення людини до суспільних норм і цінностей. Такі методи й можна

кваліфікувати, як «виховними технологіями особистісної орієнтації».

Виховна дієвість особистісно орієнтованих технологій залежить від тієї методологічної основи, яка безпосередньо визначає характер їх практичного розгортання і конкретизується в сукупності взаємоузгоджених принципів. Ці принципи, визначені І. Бехом у книзі «Виховання особистості» [2] і є провідними для функціонування особистісно орієнтованих технологій виховання:

1. *Принцип цілеспрямованого створення емоційно збагачених виховних ситуацій*. У педагогіці виховну ситуацію пов'язують, як правило, із конфліктом, проблемою, де вихованець ставиться в умови вільного морального вибору (причому завжди передбачається кілька можливих варіантів поведінки). Особливість подібних ситуацій полягає в тому, що їх розв'язання розраховане лише на активність школяра.

Наш підхід до проблеми виховних ситуацій полягає в активному впливові вихователя на вихованця, аби той більш-менш свідомо сприймав моральні вимоги. Звідси виховна ситуація – це соціальні умови, за яких дитина у стосунках із дорослим засвоює соціальні норми поведінки. Правильно побудована виховна ситуація має спонукати дитину до дії. Це відбувається завдяки створенню психологічних умов її емоціогенності, які сприяють формуванню у вихованця емоційних знань про моральну норму – таких знань, які емоційно переживаються, набувають особистісної значущості.

2. *Принцип особистісно розвиваючого спілкування*. Вводиться у зв'язку з тим, що оволодіння виховною ситуацією є результатом специфічних стосунків між вихованцем і вихователем, який вносить у неї соціальний аспект. Його дія виявляється в ході спілкування. Але тільки особистісно розвиваюче спілкування спроможне залучити вихованця до суспільних цінностей. Воно передбачає те, що вихователь розуміє, визначає і сприймає особистість дитини, вміє стати на позицію вихованця. Подібне спілкування несумісне з погрозами, образою, покаранням. Воно формує погляд на дитину як на рівноправного партнера в умовах співпраці і відкидає маніпулятивний підхід до неї. Доцільно враховувати, що рівність у спілкуванні вихователя й вихованця не є абсолютною, оскільки у них різні психосоціальний розвиток, досвід, обсяг знань, соціальне становище і статус.

У побудові виховного процесу важливо враховувати, що ефект впливу слова дорослого на дитину не завжди буває позитивним. Не завжди пояснення суті суспільно значущого вчинку, приведе до засвоєння певної поведінкової норми. У зв'язку з цим постає проблема підвищення регулятивної функції слова. Одним із засобів підсилення її є наочні опори, які мають бути пов'язані зі словом. Саме вони демонструють дитині ті чи інші способи моральної поведінки.

3. *Принцип використання співпереживання як психологічного механізму у вихованні особистості*. За особистісно розвиваючого спілкування, в якому реалізуються суб'єктні стосунки між дорослим і дитиною, вона має вміти стати на позицію іншої. Це провідний компонент процесу співпереживання, розвинена форма якого має два пізнавальних компоненти: вміння вирізнити й назвати емоції, які переживають інші люди, і прийняти чужу позицію. Емоційний компонент – це здатність до душевного відгуку. Співпереживання завжди пов'язане з емоційними стосунками між двома суб'єктами. Та тільки багаторазові емоційні переживання узагальнюються і пов'язуються не з конкретною людиною як об'єктом вчинку, а з самим способом моральної дії, що закріплюється у відповідне етичне поняття. Це узагальнене емоційне ставлення до змісту ситуації, події, явища і є моральною властивістю, що регулює поведінку особистості.

4. *Принцип систематичного аналізу вихованцем власних і чужих вчинків*. Результатом процесу морального виховання є сформованість у вихованця сукупності вчинків, тобто таких моральних дій, які характеризуються усвідомленістю суспільно значущих мотивів. Витоки особистісних вчинків пов'язані із зіткненням розвинених форм поведінки, з якими дитина стикається в житті, з примітивними формами, що характеризують її власну поведінку. Щоб таке зіткнення давало позитивні наслідки, вихованця треба вчити систематично сприймати й аналізувати результати власних і чужих вчинків. Це допомагає усвідомлювати моральні норми, сприяє формуванню здатності передбачати згадані результати й позитивно позначається як на виробленні навичок поведінки, так і на подоланні миттєвих прагнень, станів, бажань.

Особистісно орієнтована технологія виховання базується і функціонує на поєднанні комплексу розглянутих вище принципів і вимог особистісно орієнтованого підходу. Завдяки її застосуванню створюються оптимальні умови для самореалізації особистості, адже вихователь ціннісно ставиться до учня, визначає його індивідуальність, спілкується з ним на позиціях взаєморозуміння та розкриття здібностей, що стимулює розвиток гуманістичної моральності і вихованця, і педагога.

Виховний вплив, який забезпечується особистісно орієнтованою технологією, вимагає від педагога чіткої постановки завдань розвитку дитини та визначення напрямів їх реалізації відповідно до бажань, потреб, здібностей кожного школяра. Вихід на технологічний рівень проектування виховного процесу робить педагога висококопрофесійним спеціалістом; дає йому можливості творчого пошуку та моделювання відносин з вихованцями, виступає альтернативою формалізму; значно підсилює роль особистості школяра, відкриває нові можливості самовдосконалення та реалізації його здібностей. Особистісно орієнтована технологія виховання являє собою своєрідну «оболонку» – простір, в якому комфортно як педагогу, так і вихованцю.

Особистісно орієнтована технологія виховання забезпечує усвідомлення самоцінності кожної особистості у системі взаємовідносин з іншими людьми та світом, що приводить до актуалізації потреби у самовдосконаленні шляхом здійснення особистісного самовиховання.

Висновки. Отже, підводячи підсумки проведеного дослідження можна зробити наступні висновки: Особистісно орієнтована технологія створює максимальні можливості для життєвого самовизначення школярів, що означає розкриття перед ними світу людських взаємин у всій її

складності й суперечливості, вирізнення тих моделей взаємодії людей, які можуть вести до успіху. Впровадження особистісно орієнтованої технології в навчально-виховний процес ефективно впливає на становлення гуманістичних якостей учнів, ціннісного ставлення до себе, до інших людей, Батьківщини, природи, стимулює розвиток умінь і навичок.

Список літератури:

1. Бех І.Д. Духовні цінності в розвитку особистості // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 124-129.
2. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Науково-методичний посібник. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
3. Бондаревская Е.В. Смыслы и стратегии личностно ориентированного воспитания // Педагогика. – 2001. – № 1. – С. 17-24.
4. Джуринский А.Н. История зарубежной педагогики: Учебн. пособие для вузов. – М.: Издательская группа «Форум» – «Инфра – М», 1998. – 272 с.
5. Кононенко О.Л. Плекаємо у дитини життєдайне само становлення // Дошкільне виховання. – 2002. – № 2.
6. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психологічний розвиток особистості. Київ, 1989. – 270 с.
7. Рибалка В.В. Психологія розвитку творчої особистості. – Київ, 1996. – 380 с.
8. Сембрат А.Л. Історичний аспект особистісно орієнтованого підходу у вихованні // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – Харків, 2005. – № 14. – С. 51-58.

Сембрат А.Л.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ЛИЧНОСТНО ОРИЕНТИРОВАННАЯ ТЕХНОЛОГИЯ ВОСПИТАНИЯ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ

Аннотация
В статье теоретически обосновано функционирования личностно ориентированной технологии воспитания; проанализированы принципы которые являются ведущими для функционирования личностно ориентированных технологий воспитания; установлено, что внедрение личностно ориентированной технологии в учебно – воспитательный процесс эффективно влияет на становление гуманистических качеств школьников, ценностного отношения к себе, к другим людям, Родине, природе, стимулирует развитие умений и навыков.

Ключевые слова: личностно ориентированное воспитание, технология, педагог, ученик.

Sembrat A.L.
Pereyaslav-Khmelnytsky Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University

PERSONALLY ORIENTED TECHNOLOGY OF EDUCATION: THE THEORETICAL ASPECT OF FUNCTIONING

Summary
The article theoretically justified functioning personality oriented technology education; analyzed the principles that are leading to the functioning of the personality oriented technology education; found that the introduction of individual oriented technology in teaching – educational process is effective at becoming the humanistic qualities of students, valuable attitude to themselves, to others, home, nature, encourages the development of skills.

Keywords: personality oriented education, technology, teacher, student.

УДК 37.03:303.746.1

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ НАДІЙНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ПОЗИТИВНОГО ІМІДЖУ ПРИКОРДОННОГО ВІДОМСТВА

Сердюк С.І.
Адміністрація Державної прикордонної служби України

Стаття присвячена обґрунтуванню процесу формування професійної надійності майбутніх офіцерів-прикордонників в умовах розвитку позитивного іміджу прикордонного відомства. Проаналізовано різні підходи науковців до розуміння професійної надійності фахівців. За результатами аналізу наукових праць з проблеми та проведеного дослідження встановлено, що професійна надійність майбутнього офіцерів-прикордонника є інтегральною якісною характеристикою властивостей особистості, що відображає її здібність до здійснення оперативно-службової діяльності. Оскільки позитивний імідж прикордонного відомства викликає прагнення до безвідмовного (обов'язкового) виконання професійної діяльності за будь-яких умов, його було віднесено до об'єктивних факторів, що обумовлюють професійну надійність фахівця. Імідж Державної прикордонної служби України трактується як емоційно забарвлене, узагальнене стереотипне уявлення про неї, стихійно чи цілеспрямовано сформоване в масовій свідомості. Автор звертає увагу, що позитивний імідж ДПСУ розвивається як сукупність позитивного іміджу всіх категорій персоналу відомства.
Ключові слова: професійна надійність, формування професійної надійності, майбутні офіцери-прикордонники, імідж прикордонного відомства.

Постановка проблеми у загальному вигляді. На сьогодні головною метою діяльності та подальшого розвитку Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ) є забезпечення ефективної реалізації державної політики у сфері безпеки державного кордону України, охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні, запровадження європейських стандартів інтегрованого управління кордонами. Тому деталізація виконання завдань Стратегії розвитку ДПСУ передбачає: підвищення рівня боєздатності органів і підрозділів ДПСУ та їх готовності до виконання завдань із захисту державного кордону, з одного боку, підвищення рівня довіри населення до ДПСУ та її особового складу, з іншого. Відтак, розвиток позитивного іміджу прикордонного відомства та формування професійної надійності особового складу є взаємозалежними явищами. Значний вплив професійної надійності на рівень бойової підготовки військовослужбовців актуалізує порушені питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Результати аналізу останніх досліджень свідчать, що різноманітні аспекти проблеми професійної надійності фахівців є предметом вивчення науковців різних галузей. Значна кількість досліджень цього феномену здійснено вченими-психологами (О. Євсюков, О. Керницький, М. Корольчук), медиками (Б. Ломов, В. Марищук). Також у технічних, педагогічних, військових науках досліджувалися питання пов'язані з формуванням професійної надійності фахівців (В. Корнещук, В. Лещенко, А. Швець). Щодо питань іміджу, привертають увагу, в контексті тематики нашого дослідження, праці таких науковців, як О. Кудінов, М. Самохін (імідж організації), С. Мозоль, В. Столбов, А. Токарська, О. Цільмак (імідж міліції), Д. Давидов, В. Данілов, У. Ільницька (імідж Збройних Сил України).

Висновки та положення зроблені цими та іншими вченими мають велику наукову цінність для з'ясування теоретичних та практичних аспектів зазначеної проблематики. Але у наукових працях останніх десятиліть в прямій постановці не порушувалась проблема формування професійної надійності майбутніх офіцерів-прикордонників в умовах розвитку позитивного іміджу прикордонного відомства.

Метою статті є обґрунтування формування професійної надійності майбутніх офіцерів-прикордонників в умовах розвитку позитивного іміджу прикордонного відомства.

Виклад основного матеріалу дослідження. У психолого-педагогічній літературі поняття «ефективність діяльності» нерідко ставлять в один синонімічний ряд з поняттям «професійна надійність», тобто зі здатністю людини вирішувати покладені на неї завдання своєчасно й точно протягом заданого часу з мінімальними витратами сил, засобів, енергії та ресурсів. Критеріями її ефективності при цьому є: своєчасність – виконання поставленого перед людиною завдання у відведений для цього термін часу; точність (безпомилковість) – здатність вирішувати поставлене завдання без помилок, оптимально чи в межах установлених відхилень; надійність – збереження здатності вирішувати поставлене завдання точно й своєчасно протягом заданого часу (робочого циклу, робочого дня, в особливих ситуаціях тощо); витрата ресурсів – кількість енергії (фізичної, психічної), що витрачається людиною в процесі трудової діяльності, а також швидкість відновлення її початкового рівня працездатності [1, с. 5].

Водночас «Словник-довідник для менеджерів освіти, соціальних педагогів та працівників соціально-педагогічних служб, консультацій» «ефективність діяльності групи» визначає як продуктивність і якість спільної праці в малій групі, а «надійність» (trustworthy) трактує як властивість наукового методу дослідження, яка дозволяєотримувати одні й ті самі результати [2, с. 27].

Б. Ломов зазначає, що надійністю діяльності є ймовірність того, що робота буде виконана на будь-якій стадії функціонування системи протягом заданого часу [3].

Є. Гаркавцев трактує професійну надійність як інтегративну якість особистості, яка охоплює її психологічні сфери (особистісну, мотиваційну, пізнавальну, емоційно-вольову), проявляється в професійній діяльності і забезпечує її ефективне (своєчасне, правильне, безвідмовне) виконання [4, с. 86]. З цього приводу цікавим є наукове бачення О. Ставицького, який досліджуючи професійне виховання майбутніх офіцерів-прикордонників, виокремлює певні умови ефективності системи професійного виховання у вищому військовому навчальному закладі (орієнтація на стимулювання самовиховання і саморегуляцію курсантів на основі ставлення до себе як суб'єкта навчальної і одночасно службової діяльності; координація та взаємодія всіх суб'єктів освітнього процесу на єдиній концептуальній основі, послідовність і розвиток змісту роботи від курсу до курсу; організація роботи на основі диференційованого й індивідуального підходу до курсантів), зазначаючи, що чим більша кількість умов реалізується в процесі практичної педагогічної діяльності, тим вона більш ефективна [5, с. 207-209].

На думку Г. Лещенка, професійна надійність фахівця – це сукупна властивість суб'єкта, що характеризує його здатність продуктивно, якісно, з оптимальними енергетичними та часовими витратами вирішувати актуальні професійні завдання в заданих умовах діяльності, вдосконалюючи свою професійну компетентність і середовище професійної діяльності відповідно до суспільних і особистісних потреб [6].

Ми поділяємо точку зору П. Яременка [7] і вважаємо, що професійна надійність майбутнього офіцерів-прикордонника є інтегральною якісною характеристикою властивостей особистості, що відображає її здібність до здійснення оперативно-службової діяльності.

Сутність професійної надійності правоохоронної діяльності полягає, на думку В. Авдєєва, в організації елементів правоохоронної діяльності як особливого виду професійної діяльності; в адаптації правоохоронної діяльності особистості до умов соціального середовища; у здійснені регуляторної функції в даних умовах; у досягненні заданого результату правоохоронної діяльності [8].

Основу професійної надійності майбутніх офіцерів-прикордонників становлять їх професійні знання, а процес формування професійної надійності майбутніх залежить від засвоєння професійних знань. Так, В. Беспалько пропонує розглядати засвоєння знань, як чотирирівневий процес. Вчений розглядає засвоєння на прикладі вирішення завдання (проблеми). Під завданням розуміється ціль, досягнення якої можливе за допомогою конкретних дій (діяльності) в певній ситуації (умовах). Таким чином, компонентами завдання є ціль, дії та ситуація (умова). Перший рівень – учнівський – простий рівень репродуктивної діяльності. Другий – алгоритмічний – більш складний рівень репродуктивної діяльності. Третій – евристичний – є першим рівнем продуктивної діяльності. Четвертий – творчий – складний рівень продуктивної діяльності [9]. Для формування професійної надійності вагомими є два останні рівні засвоєння знань (евристичний та творчий), оскільки саме продуктивна діяльність є виявом ефективності діяльності.

Поняття «професійна надійність» не слід плутати із надійністю та валідністю вимірювань, що застосовуються під час проведення педагогічного експерименту, і є характеристиками самого дослідження, що стосується точності та коректності вимірювального інструментарію [5, с. 218-219]. Експеримент є надійним, якщо висновки отримані в результаті, не випадкові, тобто мають здатність підтверджуватись при повторних випробовуваннях або коли, наприклад, інший експериментатор здійснить цей експеримент за аналогічних умов. У цьому контексті О. Ставицький звертає увагу на різні типи надійності. Надійність інструментарію означає, що інструмент (вимірювальний прилад) вимірює вірно. Спостереження вважаються надійними, якщо вони співпадають у різних спостерігачів. Є також надійність тестів, що визначається тим, чи співпадають результати тестів в одному випадку реалізації тесту та в іншому.

На надійність результатів експерименту впливають такі фактори:

забезпечення багатократності вимірювань кожного параметру;

тестування іншого або більшого додаткового набору індивідів;

використання уніфікованої процедури тестування;

коректне застосування статистичного інструментарію, що дає можливість поширювати висновки з вибірки на всю сукупність [5, с. 218-219].

Існують процедури для виявлення надійності та валідності вимірювань, що ґрунтуються на методах кореляції. Наприклад. Процедура тест-ретест, що полягає в обчисленні індексу надійності, застосовується для визначення надійності тестів. Індекс обраховується як коефіцієнт кореляції двох різних випробувань, здійснених одним і тим самим тестом за аналогічних умов. Існують різні типи статистичних показників надійності [10].

Як детермінанти, що обумовлюють професійну надійність фахівця, можна виділити дві категорії факторів: об'єктивні – умови та засоби праці, особливості організації трудового процесу; суб'єктивні – прояви індивідуально-психологічних особливостей людини та її професійно важливих якостей [11]. Вважаємо, що до об'єктивних факторів можна віднести розвиток позитивного іміджу прикордонного відомства. Позитивний імідж служби викликає прагнення до безвідмовного (обов'язкового) виконання професійної діяльності за будь-яких умов, що може набути спонукальної сили мотиву діяльності.

При цьому мотив розуміють як «внутрішнє спонукання особистості до того чи іншого виду активності, пов'язане із задоволенням певної потреби». А мотивацію розглядають як «всю сукупність різних спонукань: мотивів, потреб, інтересів, прагнень, цілей, потягів, мотиваційних установок, ідеалів, що у найбільш широкому розумінні детермінує поведінку людини в цілому» [4, с. 44].

Водночас імідж прикордонного відомства залежить від рівня бойової та мобілізаційної готовності, дисциплінованості та професійної підготовленості особового складу, його мотивації до сумлінного виконання професійного обов'язку.

Імідж тлумачиться як узагальнене уявлення, що складається у людей про будь-який об'єкт. З поняттям іміджу пов'язані низка близьких за

значенням понять: думка, рейтинг, репутація, образ, популярність, слава, престиж тощо. Позитивний чи негативний імідж залежить від загального ставлення до керівника чи організації, яке формується за рахунок емоційного фону сприйняття організації, системного уявлення про неї та відповідності змісту іміджу очікуванням людей.

Так, М. Білозерських визначає імідж ОВС як емоційний образ силового відомства, що формується стихійно і цілеспрямовано, і здійснює психологічний вплив на різні соціальні групи [12, с. 48-50].

Імідж може розглядатися як образ суб'єкта, уявлення про нього, що цілеспрямовано й активно формується в масовій свідомості за допомогою різних засобів, щоб зміцнити чи послабити його престиж, авторитет і репутацію, забезпечити довіру чи, навпаки, недовіру до нього. Таким чином, імідж є багатоаспектною і багатогранною категорією.

Виходячи з цього, імідж Державної прикордонної служби України можна трактувати як емоційно забарвлене, узагальнене стереотипне уявлення про неї, стихійно чи цілеспрямовано сформоване в масовій свідомості.

Професійно створений позитивний образ функціонує як оптимальний інформаційний об'єкт, що формує прихильність і визнання з боку громадськості та забезпечує адекватне сприйняття прикордонного відомства як силової та правоохоронної державної інституції.

Виявами позитивного іміджу ДПСУ можуть бути:

привабливість прикордонної служби;

роль представників прикордонного відомства у захисті національних інтересів і гарантуванні прикордонної безпеки держави;

ставлення громадян до представників відомства;

ставлення іноземних громадян до українських прикордонників;

престижність (рейтинг) професії офіцера-прикордонника у суспільстві;

морально-психологічний стан офіцерів-прикордонників;

кількість прикордонних династій;

соціальна захищеність військовослужбовців-прикордонників, рівень життя військовослужбовців і членів їх сімей ін.

Науковці виділяють такі види іміджу:

імідж людини – це думка про цю людину у групи людей в результаті сформованого в їх свідомості образу цієї людини, що виник через прямий їх контакт з цією людиною або через отриману про цю людину інформації від інших людей;

імідж об'єкта – це ставлення раціонального або емоційного характеру до об'єкта (людини, предмета, системи), що виникає у свідомості групи людей на основі образу, сформованого в результаті сприйняття ними тих чи інших характеристик цього об'єкта.

імідж фірми – це думка про цю організацію у групи людей на основі сформованого у них образу, що виник унаслідок або прямого контакту з цією фірмою, або в результаті інформації, отриманої про цю фірму від інших людей;

імідж товару – думка про певний товар у групи людей на основі образу цього товару, що виник або під час покупки, використання цього товару особисто, або на основі думки про цей товар інших людей [13].

Якщо взяти до уваги наукову позицію щодо наявності вказаних видів іміджу, то кожна особа, організація чи державна структура може мати певний імідж. Тому, на нашу думку, позитивний імідж ДПСУ розвивається як сукупність позитивного іміджу всіх категорій персоналу відомства. В контексті нашого дослідження особливий інтерес становить розвиток іміджу майбутніх офіцерів-прикордонників.

Нам імпонує думка В. Ромадикіна, що імідж створюється, виходячи із завдань, які постають перед тим чи іншим відомством та основних принципів діяльності цього відомства, окреслених на законодавчому рівні [14, с. 39-48].

Відповідно позитивний імідж прикордонного відомства сприяє:

підтримці позитивного морально-психологічного стану персоналу;

зміцненню військової дисципліни та правопорядку в органах і підрозділах ДПСУ;

формуванню почуття гордості за належність до прикордонного відомства у персоналу ДПСУ;

підвищенню авторитету представників прикордонного відомства у суспільстві;

формуванню відповідального ставлення до виконання своїх функціональних обов'язків, підвищенню ефективності оперативно-службової діяльності.

Висновки. Отже, ДПСУ реформується та діє відповідно до завдань, окреслених вимогами сьогодення. Сучасні виклики, що обумовлені соціально-економічною та військово-політичною ситуацією, висувають нові вимоги до професійної надійності прикордонників, які стоять на захисті національних інтересів і гарантування прикордонної безпеки. Ускладнення відповідальності, поява нових загроз та викликів вимагають розроблення нових методик, застосування технологій інтерактивного навчання, удосконалення форм та методів підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників з метою формування їх професійної надійності. Саме цей напрямок становить перспективу подальших наукових пошуків окресленої проблематики.

Список літератури:

1. Анализ и учет факторов, влияющих на эффективность деятельности человека-оператора / под ред. А. И. Прохорова, Р. Э. Эльбура. – Рига: Мысль, 1974. – 105 с.
2. Приходько М. І., Приходько О. М., Селіверстова Н. І., Турська О. В. Словник-довідник для менеджерів освіти, соціальних педагогів та працівників соціально-педагогічних служб, консультацій. – Запоріжжя: Поліграф, 1999. – 132 с.
3. Ломов Б. Ф. Деятельность человека-оператора в. системах «человек-машина» / Б. Ф. Ломов // Вестник АНСССР. – 1975. – № 1. – С. 51-60.
4. Гаркавцев Є. І. Педагогічні умови формування професійної надійності майбутніх працівників органів внутрішніх справ України: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Є. І. Гаокавцев. – Харків, 2015. – 292 с.

5. Ставицький О. М. Теоретичні та методичні засади професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників: монографія / О. М. Ставицький. – Хмельницький: Видавництво НАДПСУ, 2014. – 464 с.
6. Лещенко Г. До питання професійної надійності авіаційних фахівців [Електронний ресурс] / Г. А. Лещенко // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2015. – Вип. 41. – С. 187-195. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pfto_2015_41_27
7. Яременко П. С. Професійна підготовка майбутніх працівників ОВС України / П. С. Яременко. – К.: Лібра, 2001. – 167 с.
8. Авдеев В. В. Психологические основы повышения эффективности деятельности сотрудников ОВД в екстремальных условиях / В. В. Андреев. – М.: МВД СССР, 1988. – 47 с.
9. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологи / В. П. Беспалько. – М.: Педагогика, 1989. – 346 с.
10. Research methods in psychology / J. J. Shaugnessy, E. B. Zechmeister, J. S. Zechmeister. – 5 ed. – Boston etc.: McGraw-Hill Higher Educftion, 2000. – 560 p. Spencer, L. M. Competence at work: models for superior performance / L. M. Spencer, S. M. Spencer. – New York: John Wiley, 1993. – P. 13-26.
11. Трофимов Ю. Л. Інженерна психологія: навч. посіб. / Ю. Л. Трофимов. – К.: Либідь, 2002. – 304 с.
12. Белозерских М. А. Стереотипы массового сознания и имидж органов внутренних дел / М. А. Белозерских // Молодой ученый. – 2010. – № 12. – Т. 2. – С. 48-50.
13. Почепцов Г. Г. Имиджелогия / Г. Г. Почепцов. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М.: Рефл-бук; К.: Ваклер, 2001. – 698 с.
14. Ромадикіна В. С. Методологічні підходи до психологічної інтерпретації феномена «імідж міліції» / В. С. Ромадикіна // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні та психологічні науки / [гол. ред. О. В. Діденко]. – Хмельницький: Видавництво НАД ПСУ, 2011. – № 3. – С. 39-48.

Сердюк С.И.
Администрация Государственной пограничной службы Украины

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ НАДЕЖНОСТИ БУДУЩИХ ОФИЦЕРОВ-ПОГРАНИЧНИКОВ В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ПОЛОЖИТЕЛЬНОГО ИМИДЖА ПОГРАНИЧНОГО ВЕДОМСТВА

Аннотация
Статья посвящена обоснованию процесса формирования профессиональной надежности будущих офицеров-пограничников в условиях развития положительного имиджа пограничного ведомства. Проанализированы различные подходы ученых к пониманию профессиональной надежности специалистов. По результатам анализа научных работ по проблеме и проведенного исследования установлено, что профессиональная надежность будущих офицеров-пограничника является интегральной качественной характеристикой свойств личности, отражающей ее способность к осуществлению оперативно-служебной деятельности. Поскольку положительный имидж пограничного ведомства вызывает стремление к безотказному (обязательному) выполнению профессиональной деятельности при любых условиях, он был отнесен к объективным факторам, обусловливающим профессиональную надежность специалиста. Имидж Государственной пограничной службы Украины трактуется как эмоционально окрашенное, обобщенное стереотипное представление о ней, стихийно или целенаправленно сформированное в массовом сознани. Автор обращает внимание, что положительный имидж ГПСУ развивается как совокупность положительного имиджа всех категорий персонала ведомства.
Ключевые слова: профессиональная надежность, формирование профессиональной надежности, будущие офицеры-пограничники, имидж пограничного ведомства.

Serdyuk S.I.
Administration of the State Border Guard Service of Ukraine

FORMATION OF PROFESSIONAL RELIABILITY OF FUTURE OFFICERS BORDERERS IN CONDITIONS OF DEVELOPMENT OF POSITIVE IMAGE OF THE BORDER

Summary
The article is devoted to the substantiation of the process of formation of professional reliability of future officers-border guards in the conditions of developing a positive image of the border department. Various approaches of scientists to understanding the professional reliability of specialists are analyzed. Based on the results of the analysis of scientific works on the problem and the conducted research, it is established that the professional reliability of future border officers is an integral qualitative characteristic of personality characteristics that reflects its ability to carry out operational and official activities. Since the positive image of the border agency causes the desire for trouble-free (mandatory) performance of professional activity under any conditions, it was attributed to objective factors that determine the professional reliability of the specialist. The image of the State Border Service of Ukraine is interpreted as an emotionally colored, generalized stereotypical idea of it, spontaneously or purposefully formed in the mass consciousness. The author draws attention to the fact that the positive image of the SBS is developing as a combination of a positive image of all categories of personnel of the department.
Keywords: professional reliability, formation of professional reliability, future border officers, image of the border department.

УДК 37.013.42

СПЕЦИФІКА ФОРМ ОРГАНІЗАЦІЇ ХУДОЖНЬО-ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТСЬКОГО АМАТОРСЬКОГО ХОРОВОГО КОЛЕКТИВУ

Сіненко О.О.
Київський національний університет культури і мистецтв

В статті розглядається специфіка форм організації художньо-творчої діяльності студентського хорового аматорства. Дане питання виступає як важливий компонент в аспекті педагогічного керівництва студентським аматорським хоровим колективом. Здійснений теоретичний аналіз наукових джерел з досліджуваної проблеми.
Ключові слова: хоровий колектив, художньо-творча діяльність, організація діяльності.

Постановка проблеми. Духовне оновлення України, процес демократизації суспільства, що значною мірою впливають на всі сфери людської життєдіяльності, передбачають створення сприятливих умов для утвердження атмосфери творчості та співробітництва, багатогранного розвитку особистості, її здібностей, талантів й особливо духовності. У цьому зв'язку актуальним постає вирішення завдання щодо створення сприятливого соціокультурного середовища, яким виступає студентський аматорський хоровий колектив для розвитку потенційних можливостей як кожного з його учасників, так і всього консолідованого художньо-творчого виконавського колективу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних наукових дослідженнях висвітлюються деякі аспекти теорії й методики організації діяльності студентського колективу (О. Глоточкін, А. Макаренко, І. Мангутов, Л. Уманський та ін.). Як об'єкт і суб'єкт виховного процесу він постає в роботах Ю. Бохонкової, Л. Орбан-Лембрик, В. Третяченко, В.Дзюби та ін.; з точки зору механізму реалізації особистості у сфері провідної діяльності він аналізується О. Леонтьєвим, Г. Костюком та ін.; проблему формування міжособистісних відносин в колективі на засадах духовності, гуманізму, толерантності розглядають М. Боришевський, О. Киричук, Г. Грибенюк та ін.; розвитку творчих здібностей особистості в колективній діяльності присвячені роботи Г. Андреєва, Л. Буєвої, В. Моляко, В. Рибалки, М. Савчиної та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Питання специфіки художніх дозвіллєвих колективів розглянуто у роботах А. Карпуна, Н. Нарожної, Є. Смірнової, Ю. Соколовського, В. Чабанного. Автори з позицій організації клубної роботи визначають актуальні питання музично-освітньої практики у самодіяльних хорових колективах різних типів і видів, вивчають та узагальнюють хормейстерський досвід керівництва самодіяльними колективами, акцентуючи увагу як на художньо-творчий розвиток співаків-аматорів, так і на їх морально-естетичну вихованість. Однак поза увагою дослідників лишається специфіка форм організації художньо-творчої діяльності студентського аматорського хорового колективу.

Мета статті. Теоретично обгрунтувати специфіку організаційних форм художньо-творчої діяльності студентського аматорського хорового колективу. Завдання: здійснити аналіз наукових джерел зі заданої проблеми.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових джерел доводить, що діяльність студентського аматорського хорового колективу здійснюється в рамках цілісної системи, складовими якої є: формування колективу; вибір мети (цілепокладання); прогнозування; планування; потоки прямої і зворотної інформації; прийняття рішення та його реалізації; організаційна внутрішня діяльність; контроль та поточна корекція; оцінка ефективності реалізованої діяльності (Л. Дзюба, О. Зотова, Л. Марісова, Л. Орбан-Лембрик, К. Платонов, В. Третяченко, К. Шгарке, Є. Шорохова та ін.).

Б. Асафьєв в процесі структурування діяльності колективу виокремлює наступні етапи: вироблення й прийняття головної мети, в рамках якої здійснюється організаційна структура колективу; забезпечення процесу регулювання колективної діяльності та його коригування з урахуванням багатоманітності функцій, які виконує колектив; оцінка і контроль, що здійснюються поетапно та за кінцевим результатом загалом [1].

У цьому контексті особливого сенсу набуває дотримання офіційних взаємовідносин на рівні «керівник-колектив». І. Мангутов та Л. Уманський підкреслюють, що в первинному колективі діяльність керівника зливається з організаційною [5].

Перше завдання організаційно-формувальної діяльності полягає в інтеграції особистостей (студентів), що здійснюється за допомогою ознайомлення їх із загальною метою і завданням, визначення умов та засобів досягнення мети, планування, координації діяльності, контролю, оцінки.

Другим завданням цієї діяльності є комунікативне, під яким розуміється встановлення горизонтальних комунікацій всередині первинного колективу та зовнішніх вертикальних комунікацій з іншими організаційними утвореннями.

Третім завданням організаційно-формувальної діяльності є педагогічне керівництво процесом навчання, виховання і розвитку особистості (студента) засобами «провідної» (за О. Леонтьєвим) діяльності. В організаційній діяльності всі зазначені завдання виявляються в єдності та взаємообумовленості. Вони постають у рівних сполученнях, з можливим переважанням тієї чи іншої з них в залежності від конкретної (тактичної) мети і завдань.

В. Рубахін та Я. Філіпов розглядають інваріантні та спеціальні функції в організації діяльності колективу: визначення цілей та головних напрямів діяльності; перспективних шляхів розвитку колективу та суспільної значущості його

діяльності у соціумі; забезпечення згуртованості, стійкості колективу у вирішенні складних завдань; формування раціональної структури колективу; розподіл функціональних обов'язків з урахуванням індивідуальних можливостей кожного учасника колективу [8].

У загальних рисах зміст організації діяльності колективу в багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідженнях збігається:

– цілепокладання – визначення мети та засобів її досягнення;

– адміністративне управління – формування керівних органів (у студентському колективі органи самоврядування; в хоровому аматорському колективі – «організаційне ядро» на рівні «керівник – ініціативна група -старостат», а також методист культурно-дозвіллєвої діяльності, психолог); розподіл завдань між учасниками колективу; узгодженість їхніх дій та контроль за виконанням рішень;

– творча діяльність – продуктивність поліаспектної діяльності колективу на основі розвитку творчого потенціалу його учасників;

– оціночне стимулювання – визначення якості діяльності на основі колективної оцінки та застосування різних форм морального стимулювання поряд із заохоченням.

На думку М. Обозова, одним із важливих показників успішного функціонування колективу є урахування однорідності його складу. До першого параметру однорідності дослідник відносить індивідуально-типологічні властивості та якості суб'єктів колективної діяльності (темперамент, характер, здібності, якості), а також соціально-психологічні (мотивація, інтереси, ціннісні орієнтації, світоглядні позиції тощо). Це забезпечує регуляцію спільної діяльності в колективі. До другого параметру дослідник відносить психологічні механізми такі, як навіювання, наслідування, комфортність, що сприяють єдності думок, оцінок, прояву індивідуально-творчих можливостей, світоглядних позицій кожного учасника колективу. Це виступає рушієм розвитку взаємовідносин, взаємодопомоги, взаєморозуміння тощо [6].

Крім зазначених параметрів існують специфічні особливості, зумовлені специфікою мистецтва хорового співу, а саме:

– наявність музичних здібностей, які визначають різні грані музичності суб'єкта хорового співу: музичний слух, музичний ритм, ладове відчуття, музично-слухові уявлення, музична пам'ять, а також інші властивості, такі як музичне мислення, уява, емоції, воля, інтуїція;

– володіння «інструментом співака» – людським голосом, який характеризується цілою низкою специфічних властивостей, міра виразності і розвиненості котрих визначає його вокальну індивідуальність: тембр, силу, діапазон.

В залежності від складу хорового колективу, рівня музичної, в тому числі й вокальної підготовленості його учасників здійснюється добір тих організаційних форм, які сприяють забезпеченню позитивної результативності колективної художньо-творчої діяльності.

До найбільш поширених форм роботи хорового колективу, в тому числі й студентського аматорського відносяться:

– індивідуальна (контролювання та корегування творчих дій того чи іншого виконавця з метою досягнення злагодженого виконання в хоровому ансамблі, підготовка квартетів, дуетів та окремо взятих солістів для виконання фрагментів хорових творів. Важливим є набуття практичних виконавських вмінь і навичок хористів; налагодження творчого контакту з концертмейстером хору для досягнення узгодженості в реалізації творчих намірів);

– групова (опрацювання часткового/унісонного та унісонно-вертикального – октавного/ансамблю з урахуванням закономірностей обертонових фізичних властивостей звуку (підпорядкування верхніх обертонів нижнім як необхідна закономірність вироблення в хорі злагодженого ансамблю), подолання тих, чи інших виконавських складнощів з метою заощадження часу на загально-хорових репетиціях);

– загально-хорова робота, як цілісність творчих керуючих та регулюючих дій, поліфункціональний комплекс організуючої (плануючої), репетиційної (педагогічної), керуючої (реалізуючої), виконавської, інтерпретаційної (аналітичної) спрямованості. Першорядне завдання – підготовка хору до роботи над репертуаром, в основі якої – система розвитку співацьких вмінь і навичок, що реалізуються під час розспівки і настройки хору та в подальшій вокально-хоровій роботі над опрацюванням компонентів хорової звучності (вокально-хорова техніка, хоровий стрій, хоровий ансамбль), розкриттям музичного образу засобами художньої виразності.

Робота з хором передбачає дотримання дидактичних принципів: послідовності – осмислення, засвоєння і узагальнення. А звідси – поетапне вирішення таких суто практичних завдань, як:

Етап 1. Ознайомлення. Здійснюється ознайомлення учасників студентського аматорського хорового колективу з репертуаром, що погоджений з керівником та «художньою радою» колективу. Визначається конкретний хоровий твір та здійснюється його первинне «озвучення» з метою створення певного уявлення про загальну, емоційно-образну специфіку хорового твору.

Етап 2. Інформування. Диригентом хору пропонується власна «ідеальна модель» звучання твору (модель-взірець), конкретизуються шляхи і засоби реалізації художньо-творчих завдань, пов'язаних з опануванням конкретного твору.

Етап 3. Організація репетиційної діяльності. Управління-регулювання-контролювання – складові репетиційної діяльності із студентським аматорським хоровим колективом під орудою керівника-хормейстера (диригента), спрямовані на вирішення багатоманітних питань творчого осягнення мистецького твору.

3.1. Опрацювання твору, що здійснюється в умовно визначених чотирьох напрямах, тісно пов'язаних між собою:

– сприймання хорового твору з орієнтацією на художньо-естетичні цінності;

– опанування безпосередньо матеріальної структури вокально-хорового твору;

– засвоєння вокально-хорової техніки;

– створення художнього образу.

3.2. Біфункціональний акт як процес прямих і зворотних зв'язків: «диригент-хор»; «хор-

диригент». Позиція «диригент-хор» – це забезпечення різновидів діяльності в опануванні мистецького твору (репертуару) за загальністю мети, завдань, цільовою спрямованістю на кінцевий виконавський художньо-творчий результат. Позиція «хор-диригент» – це персоніфіковані форми вираження колективних норм, ціннісних орієнтирів, світогляду, художнього досвіду, що склалися у студентів аматорського колективу стосовно тих вимог, які висуваються до них диригентом-хормейстером.

3.3. Взаємодія диригента з учасниками студентського аматорського хорового колективу, що обумовлена циклічністю дій: «звернення-відповідь-оцінка». Це прийняття рішення про бажаний характер і зміст колективної дії (звернення); «розшифрування» їх в актах сумісного творчого пошуку та трансформація здобутого творчого проекту в розгорнуту музичну мову з подальшою виконавською інтерпретацією (відповідь-виконання); здійснення колективної оцінки (оцінка), широких творчих узагальнень здобутих результатів.

3.4. На основі аналізу співставлення внутрішньої «моделі-взірця» виконання хорового твору керівником і реальним станом його інтерпретації студентами-аматорами враховується вектор відхилень зазначених позицій, що обов'язково мають бути врахованими у регуляції взаємодії між суб'єктами художньо-творчого процесу (диригент-хор) для забезпечення цілісності функціонування студентського аматорського хорового колективу.

Етап 4. Коригування.

4.1. Здійснення коригуючих дій диригентом шляхом внесення додаткової інформації до процесу вокально-хорового виконавства з метою наближення до «моделі-взірця».

4.2. Забезпечення коригуючих дій «зворотнього зв'язку» в ланцюгу «хор-диригент» на рівні адекватного осягнення і відтворення всієї інтерпретаційної архітектоніки вокально-хорового матеріалу, що фіксується в «моделі-взірці», а також застосування «концентрованої множинності» засобів художньої виразності, що використовуються у хоровому співі, спираючись на визначену «модель-взірець», обґрунтовану диригентом-хормейстером.

Провідними напрямками художньо-творчої діяльності студентського аматорського хорового колективу є:

1. Засвоєння вокально-технічної сторони, тобто робота над компонентами хорової звучності, де вокально-хорова техніка виступає як міра володіння співацьким голосом, хоровим строєм, хоровим ансамблем.

2. Створення художнього образу засобами музичної виразності до яких відносяться: якісна сторона хорового звучання, звуковисотне інтонування, темпоритм, динаміка, тембр, артикуляція, фразування.

Дані напрями тісно пов'язані між собою, складаючи одне ціле.

Ці два способи мають свої переваги та свої вади. В першому випадку забезпечується тверде знання кожним співаком партії, але випускається з виду вокально-хоровий ансамбль. У другому – учасники колективу набувають досвіду ансамблевого співу, швидкого орієнтування в гармонічній обстановці, проте часто не всі беруть однаково активну участь в процесі репетицій. Тому на початковому етапі пропонується працювати по партіях, або групах, але тільки після попереднього осмислення твору всім хоровим колективом.

3. Концертний виступ як специфічна форма художньої діяльності хорового колективу, в тому числі й студентського аматорського, має ряд особливостей, які відрізняють його від інших видів. Перш за все, концерт є актом творчості і тому неповторний, що здійснюється перед слухачами безпосередньо, зараз, в даний момент.

З цим пов'язана інша характерна риса концертного виконання – його неповторністю в тому значенні, що помилку, допущену під час концерту, неможливо виправити. Якщо художник, скульптор, або композитор можуть неодноразово повертатися до своїх творів в процесі їх створення, то артист і диригент позбавлені цієї можливості. Публічний виступ вимагає від учасників хору і диригента цілісного втілення задуму як би «начисто», для чого необхідна гранична концентрація духовних і фізичних можливостей, зібраність, воля, точність і ясність самовираження.

Практика свідчить про те, що діяльність диригента-хормейстера повинна базуватись на оволодінні «внутрішньої» і «зовнішньої» техніки у забезпеченні активної і продуктивної взаємодії, співтворчості із студентським аматорським хоровим колективом. Таким чином, організаційна єдність студентського аматорського хорового колективу проявляється в злагодженій координації зусиль його учасників; у забезпеченні продуктивної взаємодії на основі спільної мети і завдань, які стоять перед колективом (при цьому колективна мета сприймається кожним учасником як індивідуальна); у прояві компетентності при розв'язанні художньо-творчих завдань, особливо при збільшенні їхньої складності. Наявність цих показників породжує й згуртованість студентського аматорського хорового колективу як ціннісно-орієнтаційну єдність, що виявляється у специфікованих аспектах його цілеспрямованої діяльності.

Висновки і пропозиції. Творчі досягнення студентського аматорського хорового колективу нерозривно пов'язані з чіткою і цілеспрямованою організацією його поліаспектної діяльності. Злагоджений хоровий колектив завжди сприймається як «вокальний інструмент», оскільки в ньому набувають нової потенційної сили гармонія колективних властивостей – єдність звучання всіх хорових партій як цілісність.

Визначення окреслених у дослідженні питань потребує подальшого наукового пошуку в аспекті вивчення стану практики діяльності студентського аматорського хорового колективу в умовах культурного дозвілля.

Список літератури:

1. Асафьев Б.В. О хоровом искусстве. Сб. статей / Сост. и коммент. А. Павлова-Арбенина. – Л.: Музыка, 1980. – 216 с.
2. Ержемский Г.Л. Психология дирижирования: Некоторые вопросы исполнительства и творческого взаимодействия дирижёра с музыкальным коллективом. – М.: Музыка, 1988. – 80 с.
3. Кустов Ю.П., Чабанный В.Ф. Репетиционно-творческая работа в самодеятельном коллективе: Лекции для студ. хор. отделения / Ленингр. ин-т культуры им. Н.К. Крупской. – Л., 1987. – 64 с.
4. Леонтьев А.Н. Деятельность, сознание, личность. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
5. Мангутов И.С., Уманский Л.И. Организатор и организаторская деятельность. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1975. – 312 с.
6. Обозов М.М. Психологическая совместимость и срабатываемость как фактор эффективности труда // промышленная социальная психология. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1982. – С. 102-108.
7. Петровский А.В. Личность, деятельность, коллектив. – М.: Политиздат, 1982. – 316 с.
8. Рубахин В.Ф., Филиппов А.В. Психологические аспекты управления. – М.: Знание, 1975. – 63 с.
9. Третьяченко В.В. Колективні суб'єкти управління: формування, розвиток та психологічна підготовка. – К.: Стилос, 1997. – 585 с.
10. Чернышев А.С., Крикунов А.С. Социально-психологические основы организованности коллектива. – Воронеж: Изд-во Воронежск. Ун-та, 1991. – 164 с.
11. Шамина Л.В. Работа с самодеятельным хоровым коллективом. – 3-е изд. – М.: Музыка, 1985. – 176 с.

Синенко О.А.
Киевский национальный университет культуры и искусств

СПЕЦИФИКА ФОРМ ОРГАНИЗАЦИИ ХУДОЖЕСТВЕННО-ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНЧЕСКОГО ЛЮБИТЕЛЬСКОГО ХОРОВОГО КОЛЛЕКТИВА

Аннотация
В статье рассматривается специфика форм организации художественно-творческой деятельности студенческого хорового любительства. Данный вопрос выступает как важный компонент в аспекте педагогического руководства студенческим любительским хоровым коллективом. Проведён теоретический анализ научных источников по исследованной проблеме.
Ключевые слова: хоровой коллектив, художественно-творческая деятельность, организация деятельности.

Sinenko O.A.
Kyiv National University of Culture and Arts

SPECIFICITY OF THE FORMS OF ORGANIZATION OF THE ARTISTIC AND CREATIVE ACTIVITY OF THE STUDENT AMATEUR CHOIR

Summary
The article deals with the specifics of the forms of organization of artistic and creative activity of student amateur choir. This question is an important component in the aspect of pedagogical leadership of the student amateur choir. A theoretical analysis of scientific sources on the investigated problem is conducted.
Keywords: choir, artistic and creative activity, organization of activity.

УДК 37(09)(477)

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ УЧНІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Царик О.М.
Тернопільський національний економічний університет

У статті вивчено досвід розвитку культури писемного мовлення учнів у системі радянської освіти другої половини ХХ ст. З'ясовано, що писемне мовлення учнів у досліджуваний період характеризувалося повторенням однакових слів, стереотипних виразів і фраз. Ефективним засобом розвитку культури писемного мовлення було запровадження саморедагування, написання переказів, описів. З метою вдосконалення писемного мовлення учні повторно виконували твори на ту ж саму тему після їх виправлення. Проаналізовано твори учнів, методи та форми мовної підготовки учнів.
Ключові слова: педагогічні умови, метод навчання, форма навчання, мовна освіта, культура писемного мовлення.

Постановка проблеми. Однією з найбільш актуальних наукових проблем історії педагогіки є дослідження розвитку культури мовлення учнів у процесі навчання у школі. Вивчення теорії і практики мовної освіти сприяє ефективному вирішенню питань вдосконалення комунікативної діяльності учнів, змісту і структури уроку з розвитку мовлення. Формування культури усного та писемного мовлення особистості пов'язане із загально педагогічними завданнями виховання і освіти підростаючого покоління, залученням молоді до традицій вітчизняної культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські вчені Н. Бабич, І. Білодід, О. Біляяв, С. Єрмоленко, М. Жовтобрюх, А. Каніщенко, А. Коваль, Л. Мацько, В. Русанівський та ін. досліджували лінгвістичні та методичні аспекти розвитку культури мовлення. Теоретичні положення про розвиток мовлення та зв'язок мовлення з мисленням вивчали Л. Виготський, П. Гальперін, О. Леонтьєв; обґрунтуванням змісту, форм і прийомів роботи з формування мовлення учнів займалися М. Вашуленко, Н. Голуб, В. Мельничайко, М. Пентилюк, О. Хорошківська, Г. Шелехова. Важливою для нашого дослідження є монографія І. Синиці «Психологія писемної мови учнів 5-8 класів», де викладено результати експериментальних досліджень, які були проведені автором з метою вирішення важливих питань засвоєння писемного мовлення, а також детально описаний багаторічний досвід автора.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Загальна мовна культура сьогоднішніх школярів перебуває в тісному взаємозв'язку з їхнім духовним розвитком. Для вирішення типових проблем усного та писемного мовлення учнів (невідповідність темі, непослідовність викладу думок, невміння пов'язувати одну частину висловлювання з іншого, неправильне вживання слів та їх форм, учнівські твори містять численні фактичні, мовні, стилістичні, логічні помилки) важливе значення має вивчення педагогічного досвіду минулих років.

Мета статті. Головною метою цієї статті є аналіз особливостей розвитку культури писемного мовлення учнів у радянській системі освіти другої половини ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. У другій половині ХХ ст. існувало твердження, що писемне мовлення учнів відстає від усного. Проте з іншого боку методисти стверджували, що писемне мовлення учнів відстає не від усного, а від загальної літературної мови. Звідки випливає, що порівняння вчителем писемного мовлення учнів із усним недостатнє для з'ясування його недоліків. Для цього необхідно його порівнювати із загальною літературною мовою, тобто із тим взірцем, на який слід рівнятись у формуванні писемного мовлення учнів. Вихідним було те, що усне мовлення становить основу для писемного. Усне та писемне мовлення перебувають у складному, суперечливому та динамічному взаємовпливі, що залежить від змісту того, що є об'єктом мовлення для учнів; від спеціального навчання і вправляння у викладі думок, від настанови, з якою учні виконують завдання, та багатьох інших факторів. Проте не викликає сумнівів позитивний вплив писемного мовлення учнів на усне [1, с. 101].

Український учений І. Синиця монографії «Психологія писемної мови учнів 5-8 класів» критикував шкільну практику зарубіжних країн, де «переважав формальний підхід до організації і проведення письмових робіт. Тематика їх була відірвана від життя, далека від досвіду учнів» [4, с. 8].

Цей учений зауважував, що в окремих країнах, зокрема в США переважав практичний, утилітарний підхід до розвитку писемної мови учнів. Основна увага зосереджувалась на розвиток ділової писемної мови, зокрема учні писали твори на теми: «Мій досвід у збиранні грошей», «Що може дати один долар». І. Синиця стверджував, що середня школа США не надавала потрібного значення загальній культурі писемної мови учнів [4, с. 8].

У монографії І. Синиці зазначено, що перебудова і наближення школи до життя створювали всі умови для удосконалення писемної мови учнів, зокрема розвитку її самостійності. Самостійність писемної мови автор вважав основною ланкою, за допомогою якої можна розв'язати проблему писемної мови загалом, враховуючи проблему грамотності учнів. Акцентується увага на твердженні, що не можна вважати, що учень засвоїв шкільну програму з мови, якщо він не вміє формулювати свої думки, описати свої почуття у логічній, переконливій, доступній формі [4, с. 9].

Серед можливостей розвитку писемної мови учнів учений називав формування емоційної сфери підлітка, внаслідок чого загострюється

сприймання навколишнього середовища, виникають різноманітні інтереси, бажання спробувати сили в різних видах діяльності, зокрема в літературній, прагнення до самоствердження та самостійності, а також розвиток довільної уваги, словесно-логічної пам'яті, формування естетичних смаків та суджень. Ефективність педагогічного керівництва розвитком писемної мови залежить від знання психологічних та вікових особливостей розвитку дитини, від розуміння труднощів та можливостей їх подолання [4, с. 9].

Рецензент Б. Баєв опублікував працю «Цінна книга з психології писемної мови» у журналі «Радянська школа» та вважав слушними поради І. Синиці щодо активізації шляхом застосування спеціальних вправ позитивного впливу, який має писемне мовлення на усне. Аналіз труднощів учнів у засвоєнні писемного мовлення показав, що найбільш поширеними були попереднє планування учнями писемного мовлення, логічність письмового викладу думок та стилістичне їх оформлення, труднощі, пов'язані з бідністю лексичного запасу, нерівномірним його використанням, недостатнім контролем за добором слів, невправністю в користуванні словотворчими засобами, у побудові фрази, з впливом чужих зразків [1, с. 101].

Писемне мовлення учнів 5-8 класів тяжіло до повторення однакових слів, до стереотипних виразів і фраз. Ефективним засобом подолання цього було запровадження саморедагування, написання переказів після одноразового читання тексту, статистичних описів, повторного виконання письмових робіт на ту ж саму тему після їх виправлення.

Важливі питання порушуються у розділі про зв'язність писемного мовлення учнів. Оскільки зв'язне мовлення – це зрозуміле для інших мовлення, воно повинно передавати думки того, хто говорить, в логічній послідовності та взаємозв'язку [1, с. 101].

І. Синиця на основі проведеного експериментального дослідження зробив висновки, що писемне мовлення учнів середнього шкільного віку впливає на усне мовлення. Після порівняльного аналізу першого та другого варіанту усного висловлювання, між якими учні писали твір, цей учений з'ясував, що під впливом письмового варіанта відбувалося вдосконалення лексичного оформлення усного мовлення, зокрема: 1) збільшення змінюваних граматичних категорій, що свідчить про більшу контекстність у викладі думок. Зменшення кількості займенників та прислівників на користь фраз, властивих контекстній мові (замість «тут», «он там», «ось тут зразу» використано «на передньому плані картини...»); 2) зменшення кількості діалектизмів; 3) зменшення кількості слів-паразитів, якими учні заповнюють паузи при доборі потрібних слів. Після виконаного завдання у письмовій формі учням значно легше виконувати його усно, зменшується кількість пауз та слів-паразитів; 4) збільшення точності в доборі слів та зменшення їхніх перекручень, а також збагачення лексики; 5) зменшення повторень слів та виразів; 6) зменшення подвоєнь окремих слів (прикметників, прислівників: «дуже зелена» замість «зелена-зелена», «прозора, як скло» замість «чиста-чиста», «надзвичайно красиво» замість «красиво-красиво») [4, с. 69-70].

І. Синиця акцентував увагу і на впливі писемної мовлення учнів на структуру фраз і речень в усній формі: 1. Збільшення гіпотаксичності: посилюється залежність між окремими реченнями і словами, збільшується кількість підрядних речень, слів у непрямих відмінках, сполучників та сполучних слів. Виклад думок стає більш зв'язним та логічнішим. 2. Заміна прямої мови непрямою. 3. Інверсія. Наголошення окремих слів чи синагм в усному мовленні відбувається за допомогою інтонації, у письмовій формі переважно – за допомогою порядку слів. 4. Збільшення вживання дієприкметникових та дієприслівникових зворотів. Оскільки дієприкметникові та дієприслівникові звороти вважаються атрибутами писемного мовлення, під впливом письмової підготовки усне мовлення учнів теж збагачується [4, с. 73-77].

Таким чином, І. Синиця довів експериментальним шляхом, що під впливом писемного мовлення усне мовлення уподібнюється писемному, стає більш субстантивним та означальним, більш логічним та послідовним, більш впорядкованим щодо змісту та мовно-граматичного оформлення [4, с. 82].

Для розвитку усного мовлення учнів у другій половині XX ст. методисти радили застосовувати спеціальні вправи, які активізовували позитивний вплив на нього писемного мовлення: а) вправи на переказ «своїми словами» («Розкажи, що ти написав», «Розкажи, як ти написав») з одночасним або наступним виправленням; б) вправи на варіативність виконання одного завдання; в) вправи на попереднє обдумування усного викладу своїх думок із використанням чернетки; г) вправи на перебудову окремих фраз, зокрема для початку та завершення, з метою розвитку лексичних та синтаксичних синонімів; д) вправи на передавання діалогів описовими формами; е) вправи на планування усного мовлення, на міркування та доказовість, що застосовуються для розвитку писемного мовлення учнів [4, с. 83-84].

Для позитивного та всебічного впливу писемного мовлення на усне важливе значення мала тематика, зокрема розповідь за картиною, художній опис пейзажів з попереднім описом в письмовій формі, а також врахування специфічних особливостей усного та писемного мовлення [4, с. 84].

Ефективним способом подолання лексичних недоліків у писемному мовленні учнів, зокрема синонімічної бідності, було застосування саморедагування як найбільш дієвого виду самоконтролю, що розвивало мислення учнів, активізувало словниковий запас, виробляло вміння і навички використання синонімів, сприяло формуванню мовного чуття. І. Синиця рекомендував ширше застосовувати у практиці роботи над розвитком писемного мовлення прийоми повторного виконання письмових робіт на одну тему після попереднього корегування. Цей учений вважав, що краще провести менше письмових робіт, домагаючись їхньої досконалості [4, с. 123].

У статті С. Чавдарова «Про активізацію та удосконалення методів навчання», яка опублікована у журналі «Радянська школа» зазначається, що варто переглянути систему письмових робіт з літератури, зокрема, окрім творів про образи художньої літератури, описувати історичні події,

досягнення і багатства країни, зміни, які відбуваються в житті радянських людей, рецензії на окремі художні твори, на кінофільми, театральні вистави. Професор С. Чавдаров зауважує, що варто зробити спробу давати учням завдання описати той чи інший виробничий процес, проведену екскурсію на виробництво, на природу, в радгосп чи колгосп, детальний звіт про спостереження з висновками, виконану на підприємстві чи в колгоспі роботу.

На думку вченого, це не означало, що твори на літературні теми могли бути повністю замінені роботами на інші, не літературні теми. Він вважав, що недосить мотивована практика культивування творів лише на літературні теми [5, с. 26].

Цей учений вважав, що надання письмовим творам учнів значення ширшого дидактичного засобу, аніж тільки як засобу викладання літератури, могло сприяти активізації шкільного викладання, підвищенню грамотності, поширенню кругозору учнівської молоді та її суспільно-політичному розвиткові [5, с. 27].

Цікавим вважаємо метод експерименту з розвитку мови при написанні творів, який описано у статті С. Кестель «Досвід викладання російської мови в експериментальних восьмирічних школах». У восьмих класах було запропоновано проведення експерименту, в одному класі учні писали твір на тему «Весна» за мотивами трьох картин: «Весна – большая вода» Левітана, «Грачи прилетели» Саврасова і «Оттепель Ф. Васильєва. При цьому порядок картин не відбивав послідовності в зміні й збільшенні ознак весни. На пропозицію вчителя школярі мали змінити порядок картин і відповісти, яка з них відображає минуле Вітчизни («Грачи прилетели») і чому саме. Після попереднього аналізу змісту картин учні приступали до написання. У іншому класі учні отримали завдання написати власний твір тільки за картиною Левітана «Весна – большая вода». В результаті їхні твори виявилися біднішими, ніж у тих учнів, що писали за мотивами трьох картин. Експеримент переконав учителів у доцільності використання кількох картин для написання творів [3, с. 51].

Творчі роботи у першому класі передбачали написання не більше як 3-4 речення. Розглянемо для прикладу кілька зразків творів, які були опубліковані в «Радянській школі» 1964 року. Перед написанням твору «Шкільний сад» діти мали можливість спершу спостерігати за роботою старших учнів у сода, визначати породу дерев. На уроці вчитель проводив бесіду: Де розташований шкільний сад? Хто його посадив? Яка користь від саду? Які дерева ростуть у ньому? Які роботи проводять в саду восени? Після відповідей на запитання учителя, які повторювали кілька разів, два чи три учні переказували твір за запитаннями усно, а далі записували:

Шкільний сад

Біля школи росте молодий сад. У ньому є яблуні, груші, сливи, вишні. Восени учні зібрали гусінь і обкопали дерева [2, с. 42].

Учні третього класу після проведення підготовка писали твір за результатами своєї роботи

Як ми закладали шкілку

Ми вирішили закласти шкілку плодових дерев. Ціле літо збирали насіння груш і яблук. Настав час висівати насіння в грунт. Підготували грядку, поробили на ній канавки, поклали туди зернята, загорнули землею. Рядочки притрусили піском, щоб навесні було краще видно, де мають зійти рослинки. А щоб зернята не вимерзли, ми прикрили шкілку листям [2, с. 41].

У четвертому класі перед написанням твору на тему «Зимовий день» учням перед написанням твору пропонували заздалегідь вести спостереження за природою. На уроці після прочитання віршів про зиму, «Зимової пісеньки» Л. Глібова, «Зими» О. Пушкіна, обговорювали зміст. В результаті проведеної підготовчої роботи учні написали твір.

Зимовий день

Ну і чудова зима цього року! Хоч і запізнилася, проте прийшла в усій своїй красі. Заслала землю пухкими килимами, прибрала дерева у сріблясте мереживо з інею, поклала на дахи товсті білі ковдри. У голубому небі сяє ясне сонечко. Мерехтять у повітрі снігові пилинки. А на розкішному сніговому килимі, що укутав матінку-землю, грайливо переливаються різнокольорними вогниками сніжинки. Ось спалахнув зелений вогник, а тут синій, червоний, жовтий.

Так гарно, ніби в казковому царстві.

Приємно рипить під ногами сніг, і хочеться без кінця милуватися красою зими [2, с. 43].

Окрім розвитку писемного мовлення та формування навиків грамотності, творчі роботи мали виховну мету – формування у дітей почуття прекрасного.

Проте особливо цікавими та найбільшими за обсягом були твори, у яких учні описували свої спомини та емоції. У таких творах учні найбільш правильно розкривали тему [2, с. 43].

Висновки і пропозиції. У середніх загальноосвітніх школах у другій половині XX ст. при формуванні культури писемного мовлення учнів великого значення надавали усним та письмовим роботам творчого характеру, написанню оповідань за планом, заданим початком, з використанням вказаного лексичного матеріалу. Ефективним засобом розвитку культури писемного мовлення було саморедагування, написання переказів, описів, а також повторне виконання творів на ту ж саму тему після їх виправлення.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у вивченні досвіду мовної підготовки учнів 1991-2000 рр.

Список літератури:

1. Баєв Б. Ф. Цінна книга з психології писемної мови / Б. Ф. Баєв // Радянська школа. – 1966. – № 9. – С. 101-102.
2. Заза Р. К. Система творчих письмових робіт у початкових класах / Р. К. Заза // Радянська школа. – 1964. – № 9. – С. 41-43.
3. Кестель С. М. Досвід викладання російської мови в експериментальних восьмирічних школах / С. М. Кестель // Радянська школа. – 1960. – № 12. – С. 47-52.
4. Синиця І. О. Психологія писемної мови учнів 5-8 класів / І. О. Синиця. – К.: Рад. шк., 1965. – 315 с.

5. Чавдаров С. Х. Про активізацію та удосконалення методів навчання / С. Х. Чавдаров // Радянська школа. – 1959. – № 8. – С. 20-29.

Царик О.М.
Тернопольский национальный экономический университет

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ КУЛЬТУРЫ ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ ХХ ВЕКА

Аннотация
В статье изучен опыт развития культуры письменной речи учащихся в системе советского образования второй половины ХХ в. Выяснено, что письменная речь учащихся в исследуемый период характеризовалась повторением одинаковых слов, стереотипных выражений и фраз. Эффективным средством развития культуры письменной речи было введение самоˀредактирования, написание пересказов, описаний. С целью совершенствования письменной речи ученики повторно исполняли произведения на ту же тему после их исправления. Проанализированы произведения учеников, методы и формы языковой подготовки учащихся.
Ключевые слова: педагогические условия, метод обучения, форма обучения, языковое образование, культура письменной речи.

Tsaryk O.M.
Ternopil National Economic University

FEATURES OF WRITTEN SPEECH CULTURE DEVELOPMENT OF STUDENTS IN THE SECOND HALF OF THE TWENTIETH CENTURY

Summary
The article examines the experience of written speech culture development of students in the system of Soviet education in the second half of the 20th century. It was found out that the written broadcast of students in the studied period was characterized by repetition of identical words, stereotyped expressions and phrases. An effective means of developing the culture of written speech was the introduction of self-editing, writing of retellings, descriptions. In order to improve writing students repeatedly performed works on the same topic after their correction. The works of students, methods and forms of language preparation of students were analyzed.
Keywords: pedagogical conditions, teaching method, form of education, language education, culture of written speech.

УДК 378.14

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ Й ПРОВЕДЕННЯ ВИРОБНИЧОЇ ПРАКТИКИ МАЙБУТНІХ ФЕЛЬДШЕРІВ НА ЗАСАДАХ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ

Чорнобрива Н.В.
Рокитнівське медичне училище

Розглянуто теоретичні засади проблеми підготовки майбутніх фельдшерів до професійної діяльності у процесі виробничої практики на засадах компетентнісного підходу. Виділено вплив компетентнісного підходу на проведення виробничої практики майбутніх фельдшерів, визначено особливості організації й проведення виробничої практики майбутніх фельдшерів на засадах компетентнісного підходу, які впливають на якість їх професійної підготовки. Зроблено висновок, що проблема розкриття особливостей організації й проведення виробничої практики майбутніх фельдшерів на засадах компетентнісного підходу є інтегративною і поєднує у собі різноманітні аспекти. Перспективно-пошуковий етап передбачає визначення рівнів сформованості готовності майбутніх фельдшерів до професійної діяльності у процесі виробничої практики.

Ключові слова: професіоналізм майбутніх фельдшерів, навчальний процес, професійна діяльність, виробнича практика, фахова підготовка, компетентнісний підхід.

Постановка проблеми. Головною метою реформ у системі охорони здоров'я є підвищення надання належних кваліфікованих медичних послуг, відповідного професійного рівня й якості, населенню та забезпечення доступу до них усіх громадян для поліпшення їхнього здоров'я [9, с. 135]. У Концепції розвитку охорони здоров'я населення України зазначено про удосконалення системи підготовки і підвищення кваліфікації та атестації фельдшерів, покращання розвитку медсестринства. Роль медичних фельдшерів та інших спеціалістів середньої ланки є очевидною і надзвичайно важливою. Завдання медичних фельдшерів полягає насамперед в наданні кваліфікованої допомоги всім людям, які її потребують. Вивчення міжнародного досвіду з питань розвитку медичних працівників засвідчує, що раціональне використання сестринських кадрів сприяє значному покращанню якості, доступності та економічності надання медичної допомоги населенню, ефективному використанню ресурсів в охороні здоров'я, профілактиці захворювань [7, с. 17].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади проблеми підготовки майбутніх фельдшерів до професійної діяльності розкриваються у дослідженнях вітчизняних науковців. Професійній підготовці фахівців в Україні приділено значну увагу в контексті обґрунтування: теоретико-методологічних основ професійної підготовки (А. М. Алексюк, Г. П. Васянович, С. У. Гончаренко, О. А. Дубасенюк, І. А. Зязюн, А. О. Лігоцький, С. В. Лісова, Н. Г. Ничкало, С. О. Сисоєва, В. В. Харабет, Л. М. Романішина); порівняльно-педагогічних досліджень вищої освіти (Н. В. Абашкіна, С. С. Вітвицька, В. М. Зубко, А. В. Козаков, А. А. Сбруєва, Л. П. Пуховська); вищої медичної освіти (І. Є. Булах, Ю. В. Вороненко, Б. П. Криштопа, Я. В. Цехмістр, В. Й. Шатило, М. Б. Шегедин).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Реформування охорони здоров'я на національній основі з переорієнтацією на удосконалення первинної медико-санітарної допомоги та впровадження принципів сімейної медицини ставлять нові вимоги до якості підготовки фахівців охорони здоров'я, в тому числі і майбутніх фельдшерів [7, с. 15].

Однак, в умовах сьогодення підготовка майбутніх фельдшерів до професійної діяльності у процесі виробничої практики потребує додаткове вивчення. Тому питання особливостей організації й проведення виробничої практики майбутніх фельдшерів на засадах компетентнісного підходу є важливою сучасною науково-практичною проблемою.

Головною метою цієї роботи є розгляд особливостей організації й проведення виробничої практики майбутніх фельдшерів на засадах компетентнісного підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування спеціаліста охорони здоров'я XXI століття, здатного надавати висококваліфіковану медичну допомогу всім людям, які її потребують, здійснюючи при цьому свою професійну діяльність на демократичних та гуманістичних засадах, бути конкурентноздатним на національному, європейському та міжнародному ринках праці є надзвичайно важливим [7, с. 14].

Основними заходами у Програмі розвитку медсестринства України, в тому числі і майбутніх фельдшерів, передбачено:

– забезпечити розвиток менше затратної медичної допомоги;

– удосконалити систему підготовки і підвищення кваліфікації, атестації середнього медичного персоналу (фельдшерів) та привести її у відповідність до міжнародних стандартів;

– покращити надання доступної ефективної медичної допомоги населенню в країні;

– сприяти ефективному використанню кадрових ресурсів в галузі охорони здоров'я [7, с. 16].

Реалізація основних завдань та принципів Болонської декларації в медичній освіті України дозволить підняти її до рівня міжнародних стандартів та сформує у медичних спеціалістів здатність до навчання протягом всього життя, що сприятиме покращанню надання медичної допомоги населенню нашої країни. Реальний стан підготовки майбутніх фельдшерів засвідчує, що, на жаль, медична професійна освіта переживає кризові явища. Підготовка медичних працівників в Україні не повною мірою відповідає рівню загальноєвропейських стандартів [7, с. 18].

Звернемося до поняттєво-термінологічного осмислення засад компетентнісного підходу для

досліджуваної проблеми, що дасть змогу краще з'ясувати особливості організації й проведення виробничої практики майбутніх фельдшерів.

Компетентність – семантично первинна категорія і представляє собою інтеріоризовану (привласнення особистісного досвіду) сукупність, систему, якийсь «психологічний» багаж людини. Звідси «компетентна» у своїй справі людина означає «обізнаний, що є визнаним знавцем в будь-якому питанні, авторитетний, повноправний, що володіє колом повноважень, здатний». Отже, відмінність «компетенції» і «компетентності» полягає в тому, що компетенція являє собою інституційне поняття, що визначає статус будь-якої особи, а компетентність, у свою чергу, є поняттям функціональним [5, с. 112].

За баченням Е. Ф. Зеєра на основі сучасного освітнього процесу виокремлюють такі базові компетентності майбутнього фахівця: прийняття активної життєвої і професійної позиції; відповідальність за власне благополуччя і за стан суспільства. здатність до самоорганізації; орієнтація на соціальне і професійне самовизначення і самореалізацію; освоєння основних соціальних навичок, практичних умінь у галузі економіки і соціальних стосунків; здатність входження в глобалізований світ, у відкрите інформаційне співтовариство; толерантність, уміння вести діалог, шукати і знаходити змістовні компроміси; досягнення сучасного загальнокультурного рівня; правова культура [4, с. 114].

Поняття «професійна компетентність» у працях педагогів розглядається як сукупність знань і вмінь; обсяг навичок виконання професійних завдань; комплекс особистісних якостей, зокрема професійно значущих; вектор професіоналізації; єдність теоретичної та практичної готовності до праці; здатність здійснювати складні види культуровідповідної діяльності тощо [1, с. 123; 2, с. 54].

Професійна компетентність, за С. О. Сисоєвою, – одна з провідних якостей сучасного фахівця, яка передбачає, окрім технологічної підготовки, цілу низку інших якостей, які мають позапрофесійний або надпрофесійний характер. але водночас є необхідними сьогодні кожному фахівцю. Це, перш за все, такі якості особистості як самостійність, здатність приймати відповідальні рішення, творчий підхід до будь-якої справи. уміння доводити справу до кінця і постійно вчитися. Також до таких якостей фахівця можна віднести гнучкість мислення. абстрактне, системне й експериментальне мислення, уміння вести діалог, комунікабельність, здатність до співробітництва тощо [8, с. 97].

А. К. Маркова розглядає такі види професійної компетентності: спеціальну – у межах конкретної спеціальності, володіння власне професійною діяльністю, здатністю проектувати свій подальший професійний розвиток; соціальну – у сфері спілкування і взаємодії, а також відповідальність за результати своєї діяльності; персональну – у сфері пошуку способів покращення результатів своєї роботи, підвищення ефективності праці за рахунок використання власних індивідуально-особистісних особливостей і професійно-психологічного потенціалу; поліпрофесійну як складову практично всіх видів праці; екстремальну – компетентність дій в екстремальних ситуаціях; аутокомпетентність – компетентність у галузі свого внутрішнього світу, тобто наявність адекватного уявлення про себе, свої якості, особливості, здатності, потреби, цілі, мотиви, ціннісні орієнтації [6, с. 81].

Варто зазначити, що компетентний спеціаліст володіє всім арсеналом методів у своїй професійній галузі, що дозволяє йому варіювати їх використання відповідно до кожної конкретної ситуації, обираючи оптимальний [2, с. 36].

Важливим з точки зору організації й проведення виробничої практики майбутніх фельдшерів є компетентнісний підхід, який характеризується:

1. Комплексною системою підготовки майбутніх фельдшерів до професійної діяльності (мета, завдань, зміст, форми, методи, засоби організації навчально-виховного процесу; технології і науково-методики навчання під час виробничої практики, які передбачають: оволодіння майбутніми фельдшерам відповідною системою теоретичних знань (з анатомії, фізіології, цитології, біохімії, які виступають предметом засвоєння у процесі становлення фельдшера) з формування системи цінностей в наданні кваліфікованої допомоги всім людям (бажання допомогти пацієнтам, любов і повага до людей, самовідданість, почуття відповідальності), спеціальних умінь, системами практичних навичок для догляду за хворими).

2. Професійною спрямованістю майбутніх фельдшерів для поглиблення професійних вмінь та навичок, власного професіоналізму (задіяння спеціально-структурованого навчального матеріалу для формування готовності до виконання професійних обов'язків з відповідним рівнем компетентності; розкриття особистості з формуванням професійних компетенцій, творчих інтересів, цілеспрямованості на фахову реалізацію; впровадження ефективних методик і технологій навчання з використанням інтерактивних технологій за визначеними фаховими програмами, принципами, підходами; актуалізація професійних навичок для впровадження різноманітних прийомів і нових методів, технологій фахової роботи; використання аналітичних і організаційних здібностей для застосування інновацій у власній системі роботи; впровадження навченості упродовж усього життя до нових знань, вмінь та навичок із практичною задіяністю їх у фаховій діяльності).

Таким чином, аналіз науково-педагогічних джерел, освітньо-нормативних документів з організації навчально-виховного процесу медичних навчальних закладах надає можливість визначити особливості організації й проведення виробничої практики майбутніх фельдшерів на засадах компетентнісного підходу, які впливають на якість їх професійної підготовки:

– соціальною потребою професійної діяльності майбутніх фельдшерів (соціальне замовлення змінюється з кожним новим етапом розвитку суспільства, з'являється потреба в удосконаленні та реформуванні системи охорони здоров'я. Дана потреба виражається в замовленні суспільства і виконує роль системоутворюючого фактора в медичній системі освіти. Соціальне замовлення майбутніх фельдшерів виражається в загальній меті системі охорони здоров'я: удосконаленні системи підготовки і підвищення кваліфікації майбутніх

фельдшерів, забезпеченні всебічного особистісного розвитку майбутніх фельдшерів, підготовленості їх до успішного виконання своїх фахових обов'язків, відповідно до поставлених завдань).

– специфікою вивчення фахових дисциплін, організацією проведенням навчального процесу на підсилення практичної підготовленості майбутніх фельдшерів під час виробничої практики (вивчення нормативної документації, удосконалення навчальної документації; організацію навчальної діяльності (визначення принципів, методів, засобів, форм); організацію і проведення навчально-практичних занять, розробку методичних матеріалів для проведення виробничої практики майбутніх фельдшерів на засадах компетентнісного підходу; проведення навально-методичних та наукових заходів з метою вдосконалення методики проведення виробничої практики, корекцію навчального процесу на самоактуалізацію, самоосвіту, саморозвиток майбутніх фахівців).

– інтелектуалізацію процесів самоактуалізації та самостійного отримання знань та вмінь й оволодіння ними (усвідомлене набуття та збагачення професійних знань, стратегічне планування діяльності та напрямів узагальнення теоретичних знання та інтеграції їх у фахові надбання, раціональне конструювання діяльності на розвиток, самореалізацію та становлення особистості майбутніх фельдшерів, самоактуалізація у вирішенні нестандартних рішень у процесі професійної діяльності, самостійне планування своєї діяльність в осягненні прогресивно нового в медичні галузі).

– практичної спрямованості на засадах компетентнісного підходу до оволодіння та використання комп'ютерних технологій у професійному процесі (Комп'ютерні технології в сучасній медицині сприяють лікуванню, збереженню та зміцненню здоров'я людей; дослідженню нормальних і патологічних процесів в організмі людини, різних захворювань і патологічних станів. Практичного значення набуває задіяність інформаційного медичного середовища, як інтеграції різних видів навчальної та самостійно діяльності, використання інноваціної форми організації та обміну інформацією в медичній сфері на основі використання інформаційних засобів, сучасних ІТ додатків, хмарних освітніх технології в рамках єдиної інформаційно-технологічної платформи).

Водночас при організація й проведення виробничої практики майбутніх фельдшерів на засадах компетентнісного підходу важливим є задіяння комп'ютерних технологій; впровадження інформативних, дискусійних лекцій для ознайомлення з теоретичним матеріалом; використання модульного, програмованого навчання; впровадження індивідуальних завдань; використання медико-технічних та навчально-тренувально-медичних засобів, новітніх інформаційних технологій; застосуванні тестових засобів діагностики; впровадження форумів, симпозіумів, навчальних ігор на тьюторських заняттях, заняттях за методами проектування.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Сьогодні вимоги до надання медичної допомоги населенню України підвищує значущість завдань та вимог до якості підготовки майбутніх фельдшерів до професійної діяльності у процесі виробничої практики. Проблема розкриття особливостей організації й проведення виробничої практики майбутніх фельдшерів на засадах компетентнісного підходу є досить важливою у системі охорони здоров'я. Це зумовлено тим, що готовність майбутніх фельдшерів до професійної діяльності є інтегративною і поєднує у собі багато аспектів. Перспективним також є вивчення проблеми стану готовності майбутніх фельдшерів до професійної діяльності, яка є важливим у системі охорони здоров'я для відповідного надання належних кваліфікованих медичних послуг.

Список літератури:

1. Богданова І. М. Професійно-педагогічна підготовка майбутніх учителів на основі застосування інноваційних технологій: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04 / Богданова Інна Михайлівна; Інститут педагогіки АПН України. – К., 1999. – 392 с.
2. Гузеев В. О. О межпредметных связях / В. О. Гузеев // Народное образование. – 1964. – № 3. – С. 36-37.
3. Гуревич Р. С. Комп'ютерні технології навчання як засіб дистанційної вищої освіти / Р. С. Гуревич, О. В. Домінський // Шляхи реформування заочної (дистанційної) вищої освіти: Всеукр. наук.метод. конф. (Київ, 11-13 жовтня 2000 р.) / Укр. акад. друкарства. – К.; Л., 2000. – С. 53-55.
4. Зеер Є. Ф. Модернизация профессионального образования: компетентностный подход: [Учебное пособие] / Э. Ф. Зеер. – М.: Московский психолого-социальный институт, 2005. – 216 с.
5. Козлова Н. В. Профессиональные компетенции: экспертно-статистический анализ / Н. В. Козлова, О. Г. Берестнева // Вестник Томск. гос. ун-та. – 2007. – № 295. – С. 108-115.
6. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М.: Знание, 1996. – 308 с.
7. Програма розвитку медсестринства України (2005-2010 рр.) // Медична освіта. – 2006. – № 1. – С. 14-21.
8. Сисоєва С. О. Освіта і особистість в умовах постіндустріального світу: [монографія] / С. О. Сисоєва. – К: Поліграф книга, 1996. – 446 с.
9. Чорнобрива Н. В. Теоретичні засади підготовки майбутніх фельдшерів до професійної діяльності на засадах компетентнісного підходу / Н. В. Чорнобрива // Науковий вісник Чернівецького нац. ун-ту ім. Ю. Федьковича. Серія: Педагогіка та психологія. – Вип. 987. – Чернівці. – 2015. – С. 135-142.

Чорнобрыва Н.В.
Рокитновское медицинское училище

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ И ПРОВЕДЕНИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ ПРАКТИКИ БУДУЩИХ ФЕЛЬДШЕРОВ НА ОСНОВЕ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА

Аннотация
Рассмотрены теоретические основы проблемы подготовки будущих фельдшеров к профессиональной деятельности в процессе производственной практики на основе компетентностного подхода. Выделено влияние компетентностного подхода на проведение производственной практики будущих фельдшеров, определены особенности организации и проведения производственной практики будущих фельдшеров на основе компетентностного подхода, которые влияют на качество их профессиональной подготовки. Сделан вывод, что проблема раскрытия особенностей организации и проведения производственной практики будущих фельдшеров на основе компетентностного подхода является интегративной и объединяет в себе несколько аспектов. Перспективно-поисковый этап предусматривает определение уровней сформированности готовности будущих фельдшеров к профессиональной деятельности в процессе производственной практики.
Ключевые слова: профессионализм будущих фельдшеров, учебный процесс, профессиональная деятельность, производственная практика, профессиональная подготовка, компетентностный подход.

Chornobryva N.V.
Rokitnov Medical School

FEATURES OF ORGANIZATION AND MANUFACTURING FUTURE MEDICAL ASSISTANTS PRODUCTION ON THE BASIS OF THE COMPETENT APPROACH

Summary
The theoretical principles of the problem of preparing future medical assistants for professional activity in the process of production practice on the basis of a competent approach are considered. The influence of the competent approach to the production practice of future medical assistants is determined, the peculiarities of the organization and conducting of the practice of future medical assistants on the basis of the competent approach, which influence the quality of their professional training, are determined. It is concluded that the problem of disclosure of the peculiarities of the organization and conduct of the industrial practice of future medical assistants on the basis of a competent approach is integrative and combines various aspects. The prospect-search phase involves determining the levels of formation of the readiness of future paramedics to professional activity in the process of production practice.
Keywords: professionalism of future medical assistants, educational process, professional activity, industrial practice, professional training, competence approach.

УДК 373.5.016.041.091.313:811.111

МЕТОД ПРОЕКТІВ ЯК НАЙЕФЕКТИВНІША ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Шморгун І.В.
Спеціалізована школа № 255 м. Києва

Досліджено ефективність методу проектів як форми організації самостійної роботи учнів у процесі вивчення англійської мови. На основі аналізу літературних джерел визначено поняття: «самостійна робота», «метод проектів». Проаналізовано особливості застосування методу проектів в основній та старшій школі як найефективнішої форми самостійної роботи у процесі вивчення англійської мови. Визначено етапи підготовки та організації методу проектів. Обґрунтовано роль вчителя під час виконання учнями проектів.
Ключові слова: метод проектів, форма організації, самостійна робота, урок англійської мови, вчитель англійської мови.

Постановка проблеми. Реалізація Державного стандарту загальної середньої освіти ставить перед вчителем завдання іншомовної підготовки учня, готового до активної пізнавальної діяльності на уроках іноземної мови, який прагне постійного оновлення своїх навичок і умінь. Значне місце належить пошуку ефективних методів навчання, розробці методичних систем, технологій викладання, підвищенню дієвості навчання загалом, розвитку в школярів самостійності. Практична мета навчання англійської мови у сучасній школі полягає в тому, щоб формувати й розвивати вміння і навички усного мовлення, навчати читати не тільки адаптовану, але й оригінальну літературу, розуміти носіїв англійської мови. Одним із важливих засобів такої активізації є правильно організована самостійна робота, як на уроках англійської мови, так і в позаурочний час. Методично правильна організована самостійна робота на уроках англійської мови сприяє розвитку творчих здібностей учнів, розширює їхній полікультурний світогляд, розвиває мислення [1, с. 49]. На сучасному етапі модернізації освіти, у середніх навчальних закладах, гостро постає проблема впровадження якісно нових методів організації самостійної роботи на уроках англійської мови як передумови самореалізації особистості учня, розвитку його інтелектуальних можливостей і творчих здібностей. Важливе місце серед новітніх технологій посідає метод проектів, перевагою якого є навчання учнів самостійно здобувати знання та використовувати їх у практичній діяльності у процесі вивчення англійської мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літературних джерел засвідчив, що проблема застосування методу проектів як найефективнішої форми організації самостійної роботи учнів у процесі вивчення англійської мови є багатовекторною. Значущість самостійної роботи у навчанні знайшла своє відображення в класичній педагогічній спадщині А. Дістервега, Я. А. Коменського, Й. Г. Песталоцці, Ж. Ж. Руссо та інших. У психолого – педагогічній літературі, доведено, що правильно організована самостійна робота учнів на уроці сприяє значному підвищенню ефективності навчання (П. Я. Голант, М. А. Данилов, Н. Г. Дайрі, Б. П. Єсипов, Р. Г. Лемберг, І. І. Малкін, Р. М. Мікельсон, І. П. Огородніков, Т. С. Панфілов, М. Н. Скаткін, Р. Б. Срода, А. В. Усова та ін.). Чимало досліджень проведено і в галузі методики навчання іноземних мов (Г. Б. Бурденюк, С. Г. Заскалєта, Л. І. Іванова, Н. Ф. Коряковцева, Н. З. Магазова, Л. В. Онучак, Ф. М. Рабінович, Г. В. Рогова, І. Т. Качан, Л. А. Грачова, Н. Б. Фадєєва, І. А. Зимня, Л. П. Малишевська,О. В. Котенко та ін.). Аналіз попередніх досліджень свідчить, що проблемі використання методу проектів у навчальному процесі присвячені роботи: Г. Арванітопуло, Р. Борисової, І. Бруснікіна, Дж. Дьюї, У. Кілпатрік, Н. Морзе, С. Ніколаєвої, Т. Новікова, Є. Пархерст, Є. Полат, І. Сєргєєва, С. Сисоєва, С. Шацького.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проведений аналіз літератури з'ясував, що проблема застосування методу проектів як найефективнішої форми організації самостійної роботи учнів у процесі вивчення англійської мови є недостатньо розроблена та потребує уваги. Адже метод проектів у методиці викладання англійської мови відіграє велику роль, пов'язану з можливістю організовувати навчання в процесі діяльності, зокрема й самостійну роботу, розвивати вміння і навички практичного оволодіння іноземною мовою.

Мета статті. Головною метою дослідження є визначення та обґрунтування ефективності методу проектів як форми організації самостійної роботи учнів у процесі вивчення англійської мови.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукової літератури засвідчив, що існують різні визначення поняття «самостійна робота». Так, Л. В. Жарова визначає, що самостійною є та діяльність, яку учень здійснює без сторонньої прямої допомоги, спираючись на свої знання, мислення, вміння, життєвий досвід, переконання, і яка, через збагачення учня знаннями формує риси самостійності [2, с. 27]. Самостійна робота учнів – діяльність учнів, спрямована на оволодіння навчальним матеріалом або його застосування, що відбувається без участі вчителя [8, с. 156].

Під самостійною роботою з англійської мови варто розуміти таку форму організації навчальної і мовної діяльності учнів, при якій під керівництвом учителя і за його завданням на уроці англійської мови учні самостійно здійснюють послідовний цикл навчальних дій, спрямованих на оволодіння відповідним матеріалом або формування іншомовних навичок і умінь. Це готує учнів до організованої вчителем навчально-комунікативної діяльності, у процесі якої змінюю-

ється структура їх психічної діяльності і реалізується мета навчання англійської мови учнів відповідного віку [1, с. 20]. Також під самостійною роботою з англійської мови розуміють різні види індивідуальної та колективної діяльності учнів, яку вони здійснюють на класних та позакласних заняттях або вдома за завданнями без безпосередньої участі вчителя [8, с. 159].

Самостійна робота визначається методистами по-різному: як засіб навчання (Ю.Б. Зотов), прийом навчання (О.Ф. Соловова), спосіб навчання (І.Е. Унт), форма організації діяльності учнів (Б.П. Єсипов), що відображається на підходах до формування навичок та прийомів її характеристики та здійснення [8, с. 127]. В останніх методичних дослідженнях самостійна робота з англійської мови розуміється як цілісна система дій вчителя та учнів, яка має наступні ознаки:

1) наявність проблемної пізнавально-розмовної задачі;

2) організація та керування самостійною роботою з боку вчителя;

3) активність учнів при виконанні завдань;

4) самостійність учнів (відтворювальна, творча, перебудовуюча);

5) творчість учнів, ступінь якої визначається етапом навчання, рівнем навченості учнів, характером вирішуваної задачі. При цьому головною умовою прояву самостійності школярів в навчально-виховному процесі є органічний динамічний зв'язок діяльності вчителя та учнів, в якому акцент постійно зсувається з активної діяльності вчителя на активну діяльність учнів [1, с. 50].

І.А. Зимня вважає, що самостійна робота з іноземної мови є наслідком правильно організованої навчальної діяльності учнів на уроці, що мотивує самостійне її розширення, поглиблення та продовження у вільний час [2, с. 267].

Особливе місце під час організації самостійної роботи учнів у процесі вивчення англійської мови займає метод проектів. За словами І. Єрмакова, метод проектів це «інструмент, який створює унікальні передумови для розвитку ключових компетенцій (соціальних, полікультурних, інформаційних, комунікативних та ін.) і самостійності учня в осягненні нового, стимулюючи його природну допитливість та творчий потенціал» [5, с. 24].

Проектна робота з англійської мови допомагає учням застосовувати свої знання на практиці, вдосконалювати та активізувати лексичний запас, поповнити свій словник новими лексичними одиницями. У процесі роботи над проектом у дітей підвищується інтерес до вивчення англійської мови. Застосування методу проектів під час організації самостійної роботи учнів на уроках англійської мови надзвичайно ефективне. Проект дозволяє вийти за традиційні межі уроку, змінити стосунки між учнями та вчителем, підвищити самооцінку школяра [7, с. 34]. Проектна робота – найвідоміший метод розвитку креативності учнів.

На нашу думку, застосування методу проектів як форми організації самостійної роботи учнів у процесі навчання англійської мови дозволяє вирішити ряд наступних завдань: поглибити знання учнів під час самостійної роботи над проектом, розвинути логічне та критичне мислення, сформувати іншомовні навички спілкування. Даний метод має великі потенційні можливості для більш поглибленого вивчення навчальних дисциплін, зокрема, особливо під час вивчення іноземної мови.

Як відомо, основною проблемою вивчення англійської мови є те, що поза класом учні практично не мають можливості спілкуватися іноземною мовою. Застосування методу проектів в процесі самостійної роботи учнів дозволяє в більшій мірі застосовувати мовні знання та мовленнєві навички. Виконання завдань проекту виходить за межі уроку та вимагає багато часу, але при цьому можна вирішити цілий ряд важливих завдань, а саме: а) учні отримують можливість самостійно здобувати необхідну інформацію не тільки з підручників, а й з інших джерел; б) посилюється індивідуальна та колективна відповідальність учнів за конкретну роботу в межах проекту [3, с. 185].

Учні різного рівня мовленнєвих умінь можуть зробити свій власний проект оригінально та неповторно, відповідно рівню своїх знань, можливостей.

Метод проектів застосовується для організації ефективної самостійної роботи учнів під час вивчення англійської мови, а також спрямовано на активізацію діяльності учнів відповідно до їх інтересів для здобуття знань, відчутного практичного результату. Тому при реалізації методу проектів необхідно використовувати власну зацікавленість учнів у знаннях і показувати, де отримані знання можна застосовувати в реальному житті [5, с. 16]. Успіх застосування методу проектів залежить від того, наскільки учні захочуть самостійно вирішувати проблему, застосовувати необхідні знання, отримувати реальний і відчутний результат.

Особливого значення набуває координація й коригування роботи над проектом: обговорення ходу його виконання та спільних або індивідуальних дій, організація презентації, аналіз отриманих результатів і можливих способів їхнього впровадження в практику, а також зовнішня оцінка проекту [7, с. 26].

Перш ніж розпочати роботу над проектом, учень повинен оволодіти активною лексикою і граматикою в рамках теми, яка вивчається, творчими та комунікативними навичками, тобто він має навчитися працювати з літературою, аналізувати прочитану інформацію, уміти користуватися науковими джерелами, висловлювати свої думки, брати участь у бесіді тощо. Тому вчителю варто продумати систему комунікативних вправ для забезпечення мовного рівня [4, с. 136].

Не можна пропонувати завдання, яке учень не може виконати. Завдання повинні відповідати індивідуальному рівню кожного учня. Необхідно допомогти кожному визначитися з конкретною темою, порадити, на що звернути увагу і як представити свої результати. Саме тут відбувається основна робота вчителя англійської мови зі своїми учнями, обговорюються проміжні результати, виправляються помилки у вживанні мовних одиниць. Опрацьовані в такій ситуації лексичні, граматичні одиниці англійської мови надійніше закріплюються в пам'яті учнів.

Таким чином, для реалізації методу проектів необхідна серйозна підготовка учнів, вивчен-

ня значного лексичного матеріалу, формування мовленнєвих навичок учнів.

Робота над проектом може будуватися за наступним планом: 1) визначення теми проекту; 2) створення творчих груп, розподіл завдань; 3) самостійна дослідницька і творча робота учнів; 4) оформлення проекту; 5) захист проекту; 6) обговорення результатів та оцінювання [4, с. 198].

Проектну роботу можна проводити в різних формах – зробити інформаційну сторінку для газети, статтю, брошуру, афішу, рекламно-інформаційний лист, мультимедійну презентацію, дослідження, сценарій, інсценізацію, свято тощо. Захист презентацій можна проводити в різних формах: у вигляді прес-конференції, публікації, круглого столу, сценарію, мультимедійними засобами та ін.

В основній школі тематика проектів під час самостійної роботи учнів має відповідати віковим особливостям дітей 10-14 років. Учням цього віку до вподоби розповідати про себе і своє оточення, захоплення, друзів. Вони вже самі навчаються визначати проблеми, складати схему проекту, планувати конкретні результати, застосовувати інтегровані знання і вміння з різних предметів, діяти самостійно, але допомога вчителя в плануванні кроків проекту є вагомою. Вчитель допомагає учням визначити проблему, спланувати проект, скоординувати роботу учнів, організовує попереднє вивчення мовних аспектів [7, с. 37]. Ідеї проектів належать учителю, але учні можуть запропонувати своє бачення розв'язання проблеми або ідеї для нового проекту.

Приклади проектів, які можна запропонувати під час організації самостійної роботи учнів 5-9 класів на уроках англійської мови: «My family», «My family tree» (5 клас), «My favourite book» (6 клас), «My favourite dishes», «My favourite kind of sport», «Famous sportsmen» (7 клас), «Welcome to my school», «British writers» (8 клас), «Sights of London», «Space exploration», «Ascania-Nova nature reserve», «My favourite TV programme» (9 клас).

Під час виконання проектів у старшій школі вчитель організовує попереднє вивчення мовних аспектів на підготовчому етапі, якщо це необхідно, виконує консультативні функції [6, с. 70]. Завдання вчителя полягає в тому, щоб залучити учнів до прийняття рішень та надати їм якомога більше самостійності. На кінець цього періоду учні навчаються визначати проблему, формулювати мету, вміти планувати і здійснювати проект поетапно, спрямовуючи роботу на досягнення конкретних результатів.

Так, учні 10-11 класів можуть створювати такі проекти англійською мовою: «Traditional Easter dishes», «Christmas dishes in Ukraine», «Ukrainian dishes», «English meals», «British cuisine» (алфавітна збірка страв британської кухні), «British artists», «Ukrainian artists», «Three generations», «Visit my website», «I wish you...» (електронні вітальні листівки).

Використання проектних технологій не обмежується уроками. Так, учням 10 класу можна запропонувати створити груповий проект «Tea party». Групи збирають і презентують матеріал про традиції чаювання в різних країнах: Китаї, Японії, Великій Британії, Україні. Захист проектів може проходити у формі мультимедійної презентації з використанням музики цих країн, що створюватиме відповідну атмосферу.

Висновки і пропозиції. Отже, метод проектів є найефективнішою формою організації самостійної роботи учнів у процесі вивчення англійської мови. Адже, метод проектів полягає в співпраці, довірі й особистій орієнтації. Цей метод сприяє розвитку творчої обдарованості, креативності. Принципи цієї технології забезпечують добровільність участі, проблематики обговорення, участі в різних заходах, справах; свободу спілкування на принципах прагнення до взаєморозуміння, конструктивності; повагу до поглядів, ідей, підходів і діяльності учасників; надання можливостей для здійснення учнем вільного й усвідомленого вибору ідей, норм, цінностей, моделей поведінки, рішень, тощо; забезпечує партнерство, рівноправну співпрацю. Цей метод сприяє розвитку особистості учня, розширенню мовних знань. Це реальна можливість використати знання, отримані на інших уроках засобами іноземної мови. Впровадження методу проектів в навчальний процес як форми організації самостійної роботи учнів розглядається нами як двосторонній процес, цінність якого полягає не лише в кінцевому продукті, а й в русі до кінцевого результату. У цьому контексті, організація самостійної роботи учнів на основі ідей проектного навчання є найбільш ефективною, оскільки сприяє розвитку ініціативи, самостійності, організаторських здібностей, стимулює процес саморозвитку особистості.

Перспективи подальших наукових пошуків у даному напрямку вбачаємо у розробці системи педагогічних умов здійснення ефективної самостійної роботи учнів у процесі вивчення англійської мови.

Список літератури:

1. Буряк В. К. Самостійна робота як вид навчальної діяльності школяра / В. К. Буряк // Рідна школа, 2001. – № 9. – С. 49-51.
2. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: навч. посібник / І. М. Дичківська. – К.: Академвидав, 2004. – 351 с.
3. Ніколаєва С. Ю. Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах / С. Ю. Ніколаєва. К.: Ленвіт, 1999. – 269 с.
4. Пєхота О. М. Освітні технології: навч.-метод. посібник / О. М. Пєхота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська та ін.: за заг. ред. О. М. Пєхоти. – К.: А. С. К., 2001. – 256 с.
5. Полат Е. С. Метод проектов на уроках иностранного язька / Е. С. Полат // ИЯШ. – 2000. – № 2. – 30 с.
6. Попіль І. Ф. Шляхи підвищення ефективності та якості уроку англійської мови / І. Ф. Попіль. – К.: Академвидав, 2009. – 143 с.
7. Стеців Л. І. Реалізуємо метод проектів / Л. І. Стеців // Директор школи. – 2005. – № 40(376). – 40 с.
8. Шатилов С. Ф. Самостоятельная работа в обучении иностранного языка в школе / С. Ф. Шатилов. – М.: Просвещение, 1990. – 244 с.

Шморгун И.В.
Специализированная школа № 255 г. Киева

МЕТОД ПРОЕКТОВ КАК ЭФФЕКТИВНАЯ ФОРМА ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ УЧАЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация
Исследована эффективность метода проектов как формы организации самостоятельной работы учащихся в процессе изучения английского языка. На основе анализа литературных источников определены понятия: «самостоятельная работа», «метод проектов». Проанализированы особенности применения метода проектов в основной и старшей школе как эффективной формы самостоятельной работы в процессе изучения английского языка. Определены этапы подготовки и организации метода проектов. Обоснована роль учителя при выполнении учащимися проектов.
Ключевые слова: метод проектов, форма организации, самостоятельная работа, урок английского языка, учитель английского языка.

Shmorhun I.V.
Specialized school № 255, Kyiv

METHOD OF PROJECTS AS THE MOST EFFECTIVE FORM OF ORGANIZATION OF SELF-STUDY WORK OF PUPILS IN THE PROCESS OF STUDING ENGLISH

Summary
The effectiveness of method of projects as a form of organization of self-study work of pupils in the process of studying English is investigated. On the basis of the analysis of literary sources, the notion is defined: «self-study work», «method of projects». Peculiarities of application of method of projects in the basic and high school as the most effective form of self-study work in the process of studying English language are analyzed. The stages of preparation and organization of method of projects are determined. The role of teacher during execution of pupils' projects is grounded.
Keywords: method of projects, form of organization, self-study work, English lesson, English teacher.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

УДК 005.6:01.001

ЯКІСНА СЕРЕДНЯ ЕКОЛОГІЧНА ОСВІТА В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Вовк Т.В.
Донецький державний університет управління

Розглянуті завдання, що стоять перед екологічною освітою в умовах розбудови нової української школи. Визначені проблеми формування і впровадження механізмів державного управління в середній освіті та управлінських мереж для їх формування. Запропоновані рекомендації щодо системи якісної середньої екологічної освіти та шляхи визначення управління та підготовки кадрів для викладання предмету екологія на всіх рівнях середньої освіти. Розглянуті напрямки існуючи механізми державного управління в середній освіті та їх розподіл на напрямки середньої освіти. Доведена необхідність впровадження єдиної якісної системи середньої екологічної освіти.
Ключові слова: якісна освіта, екологічна освіта, середня екологічна освіта, механізми державного управління, нова українська школа, формування освіти.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день на сферу середньої екологічної освіти вплинуло багато світових тенденцій і на формування освітньої політики України в цілому. З середини XXI століття діяльність урядів різних країн Європи, Америки, Азії щодо забезпечення рівного доступу до освіти та поліпшення її якості активізувались та набули характеру чітко визначеної загальносвітової тенденції. Пріоритетними напрямами державної політики України стало забезпечення одного з конституційних прав людини – права на здобуття якісної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування системи якісної екологічної освіти в Україні ґрунтується на Законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту».

У державних документах, зокрема Законах України «Про освіту» [1], «Про загальну середню освіту» [2], Національній доктрині «Концепція розвитку освіти України на період 2015-2025 років» [3] в рамках якого запропоновано проект «Нова українська школа» [4] в яких визначено основні конституційні зміни державної політики.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми на сьогодні не існує чіткого механізму державного управління стосовно впровадження екологічної освіти на протезі всього навчання у закладах середньої освіти.

Мета роботи. Головною метою цієї роботи є надати аналіз основним механізмам державного управління системою якісної екологічної освіти у галузі середньої освіти та надати структуру використання.

Викладення основного матеріалу. Реалізація цього надзвичайно важливого напряму політики передбачає створення усіх необхідних для цього умов, а саме: забезпечення належного рівня бюджетного фінансування, розробка адекватної процесам і реформам нормативно-правової бази, запровадження нових і ефективних форм контролю за діяльністю навчальних закладів та органів системи державного управління та оцінювання результатів функціонування ЗСО та ЗСЕО, забезпечення галузі усіма необхідними ресурсами високої якості та у повному обсязі, розширення форм соціальної підтримки молоді, заохочення до навчання тощо.

Вирішальна роль у реалізації освітньої політики України, насамперед щодо зазначених пріоритетних її напрямів, належить органам державного управління освітою, зокрема загальною середньою. У нормативних документах, які визначають повноваження центральних та регіональних органів державного управління ЗСО зазначається, що вони мають брати участь у «формуванні та забезпеченні реалізації державної політики у сфері освіти, створенні умов для здобуття громадянами повної ЗСО» [5], а також вживати заходів щодо забезпечення навчальними закладами належного рівня дошкільної, позашкільної, загальної середньої та професійно-технічної освіти, організовувати їх навчально-методичне забезпечення, сприяти підвищенню кваліфікації [6].

В останні роки уряд України приділяє значну увагу освітній галузі, спрямовуючи свої зусилля на її розвиток. Так у «Стратегії економічного і соціального розвитку України (2015-2025 роки)» [7] зазначається, що «рівень освіти населення України є одним з найвищих серед країн Центральної та Східної Європи. За даними Національної доповіді про розвиток людини Програми розвитку ООН (ПРООН) валовий показник охоплення навчанням у 2013 р. в Україні становив 79,6% (для порівняння: в середньому по світу – 65%, по країнах, які розвиваються, – 61%, високорозвинених країнах ОЕСР – 94%, в країнах Східної Європи та СНД – 77%) [8, с. 56]. «Україна має високі стандарти освіти і значні досягнення у розвитку цієї галузі. Загальний рівень охоплення освітою перевищує рівень країн з середнім рівнем доходів ВВП на одну особу, а по деяких показниках досягає рівня країн з високим рівнем доходів» [9, с. 261]. Позитивними зрушеннями є збільшення питомої ваги випускників 9-х класів, які продовжують навчання для здобуття повної ЗСО

в ЗНЗ: з 62% у 2013/14 до 69% у 2015/16 навчальному році [10, с. 57]. Проте, незважаючи на традиційно високі показники розвитку вітчизняної освіти, вона перебуває у складному становищі: скорочується кількісно і знижується якісно рівень дошкільної і загальної середньої освіти; освіта на селі не відповідає сучасним стандартам [10, с. 261]. А саме в системі ЗСО потерпають галузі середньої освіти такі як, природоохоронного складу, економічного тощо, це пов'язано з нехваткою викладацького складу і відсутністю чітко структурованих навчальних програм.

Отже, ситуація, що склалась у системі екологічної освіти в Україні, свідчить про виникнення проблеми недостатності забезпечення рівного доступу до якісної освіти в Україні як однієї з основних проблем системи державного управління ЗСО. Вона є сукупним результатом негативної дії різноманітних зовнішніх і внутрішніх факторів. Серед них найвагоміший вплив, на наш погляд, мають:

1. Недієвість механізму (відсутність необхідних умов) для реалізації законодавства щодо розвитку ЗСО та порушення або невчасне і неповне виконання через це окремих правових документів.

2. Тривале недофінансування системи ЗСО та відсутність адекватного реформам механізму фінансування освіти і перерозподілу коштів на її підсистеми. У результаті обмеження фінансування освітньої галузі, на нашу думку, стало причиною:

– фізичної недоступності загальноосвітніх навчальних закладів через скорочення мережі малокомплектних шкіл у сільських населених пунктах та їх віддаленість від місця проживання дітей;

– старіння матеріально-технічної бази ЗНЗ, погіршення умов їх експлуатації (аварійний стан, потреба у капітальному ремонті тощо);

– посилення дефіциту педагогічних кадрів при достатньому випуску спеціалістів ВНЗ;

– відсутність та застарілість навчально-методичної бази за освітніми напрямками середньої освіти та зменшення кількості класів з профільним навчанням;

– зниження рівня загальноосвітньої підготовки учнів ЗНЗ.

3. Перекладання суттєвої частини фінансового тягаря на батьків через недостатність державних витрат на освіту.

4. Значне розшарування населення за доходами та збіднення більшої частини населення, що, з оглядом на попередній пункт, обумовлює фінансову недоступність ЗСО для малозабезпечених родин.

5. Падіння моральних устоїв та вагомості духовних цінностей у суспільстві через відсутність єдиної консолідуючої національної ідеї, та зменшення обсягів виробництва і, відповідно, попиту на робочу силу протягом тривалого часу. Це, у свою чергу, спричинило посилення таких негативних соціальних явищ як соціальне сирітство, виховання дітей у неповних родинах, безпритульність і бездоглядність серед дітей дошкільного та шкільного віку, жебрацтво, незаконна дитяча праця, злочинність серед неповнолітніх. Сам факт існування проблеми недостатності забезпечення рівного доступу до якісної ЗСЕО ми розглядаємо як наслідок неефективної діяльності органів державного управління якістю ЗСО, а також недієвості чинних механізмів реалізації державної освітньої політики та впровадження урядових програм щодо забезпечення та підтримки її якості.

Оцінювання ефективності системи державного управління якістю ЗСЕО та планування її діяльності, на наш погляд, слід з всебічного вивчення об'єкту управлінського впливу, тобто якості ЗСО як системи, освітнього простору і результату. Саме тому об'єктом аналізу ми обрали досягнутий системою ЗСО стан. З цією метою необхідно виявити причини, що впливають на якість ЗСЕО і якість кінцевого продукту – випускника ЗНЗ, а отже й, на ефективність державного управління цією якістю. Систему ЗСЕО ми вважаємо тією ланкою у системи освіти, яка виступає фундаментом для формування у майбутньому досвідченого фахівця (рівень підготовки якого має відповідати вимогам сучасного виробництва), а також виховання громадянина з високими моральними якостями, що мають особистісну та суспільно значущу цінності. Від результативності ЗСЕО значною мірою залежить також якість вищої та професійно-технічної освіти, оскільки ці освітні рівні пов'язані між собою наступністю освіти і базується на вихідних результатах попереднього етапу навчання. Таким чином, виправлення виявлених помилок, корекція допущених відхилень, ліквідація порушень у ході реалізації державних освітніх програм, сприятиме не лише поліпшенню якості ЗСЕО, як першої освітньої ланки, а й удосконаленню механізмів державного управління якістю освіти, зміцненню інтелектуального потенціалу вищої освіти в обличчі абітурієнтів.

У державних документах та нормативних актах щодо поліпшення якості освіти [1] особливо підкреслюється важливість підвищення об'єктивності та надійності інформації про результати діяльності освітньої галузі та необхідність здійснення моніторингової та контролюючої оцінки досягнутого системою освіти стану. Така оцінка може бути зроблена лише на підставі ґрунтовного аналізу результатів функціонування системи ЗСО, проведеного за певними показниками розвитку освітньої сфери, які адекватно і повно відображали б сучасні зміни.

Досить часто у доповідях міністра освіти, урядовців та пресі трапляються деякі дані, причому переважно кількісні, про результати розвитку системи освіти за певний рік і виглядають вони як ілюстрація загальних успіхів або невдач. На замовлення уряду незалежними організаціями, такими як, наприклад, Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова [2] або ПРООН [3] проводяться дослідження часткових проблем, що виникають у сфері освіти. На жаль, підготовка щорічного зведеного аналітичного огляду, який ґрунтувався би на певній національній системі індикаторів якості ЗСО та ілюстрував динаміку змін і ходу реформ, визначав основні тенденції, проблеми та перспективи розвитку системи освіти поки що не стала для уряду України та органів державного управління ЗСО звичним і логічним завершенням при підведенні підсумків навчального року та плануванням подальшої діяльності. На наш погляд це обумовлено наступними причинами:

– недосконалістю наявної системи показників розвитку системи ЗСО взагалі та окремо всіх її

категорій, які не орієнтовані на оцінку освітньої діяльності;

– ефективності впровадження освітньої реформи ефективності державного управління якістю ЗСО і не дає можливості здійснювати повноцінний аналіз політичних документів;

– відсутністю в Україні незалежної інституції, яка на підставі результатів моніторингу здійснювала б оцінку якості ЗСО та її категорій, наприклад ЗСЕО, та будувала прогноз стосовно перспектив і тенденцій її розвитку;

– консервативністю та вузькістю мислення багатьох посадових осіб органів державного управління освітою, які покладаються на власний розсуд і не бачать значної користі від наукового дослідження наслідків функціонування системи екологічної освіти, прогнозування перспектив її розвитку та оприлюднення недоліків.

На думку фахівців, головними проблемами вітчизняної екологічної системи освіти, у тому числі шкільної, на сучасному етапі є [4, с. 23-25]:

– хронічне і таке, що увійшло у традицію, значне недофінансування системи ЗСО;

– відсутність адекватного реформам механізму фінансування освіти та перерозподілу ресурсів між всіма категоріями ЗСО;

– порушення окремих законодавчих документів, зокрема статті 57 Закону України «Про освіту» та деяких інших, в плані гарантованого забезпечення всім громадянам рівного доступу до високоякісної освіти;

– вкрай низький громадянський статус вчителя і його слабка соціальна захищеність;

– низький рівень інформатизації і комп'ютеризації системи ЗСЕО та державного управління нею на всіх рівнях і на всіх напрямах діяльності, застосування сучасних комп'ютерних інформаційних, мультимедійних технологій;

– відсутність механізмів об'єктивного контролю та оцінювання системи ЗСЕО;

– потреба суттєвого перегляду змістового наповнення ЗСЕО, розробки і впровадження державних стандартів якості освіти;

– необхідність перегляду змісту та спрямованості педагогічної освіти, підготовки і перепідготовки кадрів для системи ЗСЕО та системи державного управління освітою.

Проведений комплексний аналіз стану ЗСО в Україні ґрунтується на запропонованій нами системі показників і критеріїв її якості і забезпечує можливість порівняння результатів її функціонування з іншими галузями та рівнями освіти щодо загальних витрат, рівня соціального захисту, потребою у фахівцях тощо. Це дає змогу проаналізувати якість і повноту реалізації освітньої державної політики, ефективність державного управління ЗСЕО та спроектувати перспективи розвитку системи шкільної екологічної освіти в Україні. В основу такого аналізу покладений системний підхід, що передбачає вивчення стану ЗСЕО через зв'язки між всіма її складовими, з оточуючим середовищем та іншими освітніми підсистемами (дошкільною, професійно-технічною, вищою, позашкільною освітою).

Висновки і пропозиції. Таким чином, зменшення бюджетних витрат на потреби ЗСЕО є цілком закономірним і логічним наслідком скорочення обсягів промислового виробництва і надходжень до державного бюджету. Ми припускаємо, що тривала недостача державних коштів та відсутність ефективного механізму їх розподілу порушує збалансованість впливу на ЗСО органів державного управління освітою, знижує якість ресурсного забезпечення ЗСЕО, рівень соціального захисту всіх учасників освітнього процесу та освіченості випускників ЗНЗ. Проведений порівняльний аналіз рівня економічного розвитку України та величини бюджетних витрат на потреби середньої екологічної освіти дає можливість висловити припущення, що неприпустимо низьке фінансування ЗСО за остаточним принципом є причиною порушення або неможливості реалізації таких пріоритетних напрямів державної освітньої політики як забезпечення доступності освіти та поліпшення її якості.

Список літератури:

1. Райт Г. Державне управління: Посіб.: Пер. с англ. В. Івашко, О. Коваленко, С. Соколик. – К.: Основи, 2014. – 131 с.
2. Радиш Я.Ф. Державне управління охороною здоров'я в Україні: генезис та тенденції розвитку: Дис. д-ра. наук з держ. упр.: 25.00.01 / УАДУ. – К., 2013. – 510 с.
3. Про проведення моніторингу якості основної навчальної літератури: Наказ М-ва освіти і науки України від 27.02.01, № 94 // http://www. mon.gov.ua/.
4. Про затвердження Типового положення Про атестацію педагогічних працівників України: Наказ М-ва освіти і науки України від 01 грудня 2012 р., № 419 // http://www.mon.gov.ua/.
5. Курдюмова И.М. Оценка эффективности школ за рубежом // Стандарты и мониторинг в образовании. – 2012. – № 4. – С. 58-59.
6. Дагбаева Н.Ж. Шкільне екологічна освіта для сталого розвитку місцевого співтовариства // Географія та екологія в школі XXI століття. – 2014. – № 7. – С. 36-42, 48.
7. Єрмолаєва В.А. Розвиток екологічного мислення старшокласників в умовах модернізації змісту освіти: на прикладі курсу «Економічна та соціальна географія світу». дисс. канд. пед. наук. Мінськ, 2012.
8. Закон України «Про загальну середню освіту» // Голос України. – 1999. – 23 червня.
9. Закон України «Про освіту» // Голос України. – І996. – 25 квітня.
10. Захлєбний А.Н. Розвиток загальної екологічної освіти в Україні на сучасному етапі // Україна в навколишньому світі – 2011. Сталий розвиток: екологія, політика, економіка: Аналітичний щорічник / Відп. ред. М.М. Марфенін; під загальною редакцією М.М. Марфенін, С.А. Степанова. – К.: Изд-во МНЕПУ, 2011. – С. 144-170.

Вовк Т.В.
Донецкий государственный университет управления

КАЧЕСТВЕННОЕ СРЕДНЕЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В УСЛОВИЯХ ФОРМИРОВАНИЯ НОВОЙ УКРАИНСКОЙ ШКОЛЫ

Аннотация
Рассмотрены задачи, стоящие перед экологическим образованием в условиях развития новой украинской школы. Определены проблемы формирования и внедрения механизмов государственного управления в среднем образовании и управленческих сетей для их формирования. Предложены рекомендации относительно системы качественного экологического образования и пути определения управления и подготовки кадров для преподавания предмета экология на всех уровнях среднего образования. Рассмотрены направления существующие механизмы государственного управления в среднем образовании и их распределение на направления среднего образования. Доказана необходимость внедрения единой качественной системы среднего экологического образования.
Ключевые слова: качественное образование, экологическое образование, среднее экологическое образование, механизмы государственного управления, новая украинская школа, формирования образования.

Vovk T.V.
Donetsk State University of Management

AVERAGE QUALITY OF ENVIRONMENTAL EDUCATION IN THE FORMATION OF A NEW UKRAINIAN SCHOOL

Summary
Discussed the challenges facing environmental education in the development of a new Ukrainian school. The problems of formation and implementation mechanism of state management in secondary education and management systems for their formation. The recommendations regarding the system of high-quality environmental education and ways of determining control and training for teaching the subject of ecology at all levels of secondary education. As the direction of existing mechanisms of public administration in secondary education and their distribution on the direction of secondary education. The necessity of introduction of uniform quality secondary environmental education.
Keywords: quality education, environmental education, environmental secondary education, governance, the new Ukrainian school of formation education.

УДК 316.334.52

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ З ГРОМАДСЬКІСТЮ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

Малаш С.М.
Київський національний торговельно-економічний університет

У даній статті проведено аналіз напрямків вдосконалення організаційно-економічного механізму взаємодії органів виконавчої влади у процесі формування взаємодії з громадськістю, обґрунтовано стратегії взаємодії з громадськістю та процеси посилення ролі взаємодії з громадськістю органів виконавчої влади.
Ключові слова: аналіз, взаємодія з громадськістю, органи виконавчої влади, суспільство.

Постановка проблеми. Створення дієвої системи зв'язків з громадськістю в органах виконавчої влади є важливою умовою демократизації державного управління в Україні та наближення його до європейських стандартів ефективного урядування. На сьогоднішній день нормативно-правове поле, що сприяє розширенню можливостей функціонування органів громадського суспільства, протягом останніх років інтенсивно формується. Можемо спостерігати значне нормативне поліпшення умов комунікації між ОВВ та громадськістю; водночас, практика використання органами громадського суспільства унормованих процедур не є системною та результативною щодо змісту державної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зокрема Н. Дніпренко, зазначає, що з метою сприяння розбудові громадянського суспільства саме органи виконавчої влади мають впроваджувати демократичні принципи відповідальної комунікації через формування відповідних структур діалогічної орієнтації в масштабі усієї спільноти, тобто здійснювати проведення консультацій з громадськістю, забезпечення участі громадян у прийнятті державних рішень, аналіз вивчення громадської думки, що ініціюється владними структурами, їх урахування та здійснення відповідної корекції владних дій [1, с. 74].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Важливим інструментом ефективної реалізації громадянами конституційного права на участь в управлінні державними справами є їх залучення до прийняття рішень органами виконавчої влади через механізм публічних консультацій.

Консультації з громадськістю на разі проводяться у різноманітний спосіб і являються важливими для забезпечення системного діалогу влади з суспільством, адже дозволяють посилити рівень довіри громадян до владних інститутів, підвищують ступінь прозорості, прогнозованості, обґрунтованості та якості рішень, які ухвалюються органами виконавчої влади, розширюють доступ громадян до інформації про діяльність цих органів, забезпечують більш ефективне використання публічних фінансів, усувають ряд корупційних ризиків при прийнятті нормативно-правових актів.

Формування цілей статті. Проаналізувати напрями вдосконалення організаційно-економічного механізму взаємодії органів виконавчої влади у процесі формування взаємодії з громадськістю, обґрунтувати стратегії взаємодії з громадськістю та процеси посилення ролі взаємодії з громадськістю органів виконавчої влади.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогоднішній день прийняття низки законодавчих актів дає підстави стверджувати про розширення правового поля для взаємодії органів виконавчої влади з громадськістю, об'єктивною є орієнтація на діалог з суспільством, дедалі активніше відбувається залучення громадськості до формування і реалізації державної політики.

Залучення інститутів громадянського суспільства в управлінні державними справами на сьогодні визначено низкою нормативно-правових актів. Зокрема, Конституцією України, Законом України «Про громадські об'єднання» від 02.11.2016 № 4572-VI [2], Указом Президента України від від 26 лютого 2016 № 68/2016 «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» [3], Порядком сприяння проведення громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від від 12 травня 2015 р. № 976 [4], Порядком проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України 29 травня 2015 р. № 996 [5], та іншими нормативно-правовими актами.

Аналіз практики забезпечення структурними підрозділами органів виконавчої влади, відповідальними за зв'язки з громадськістю, виконання функцій щодо сприяння розвитку громадянського суспільства та залучення громадськості до формування та реалізації державної та регіональної політики, вже котрий рік поспіль включено до плану заходів щодо реалізації Стратегія державної політики Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні від 26 лютого 2016 року, № 68/2016 [3]. Метою Стратегії є створення сприятливих умов для розвитку громадянського суспільства, налагодження ефективної взаємодії громадськості з органами державної влади, органами місцевого самоврядування на засадах партнерства, забезпечення додаткових можливостей для реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина, задоволення суспільних інтересів з використанням різноманітних форм демократії участі, громадської ініціативи та самоорганізації.

У більшості європейських країн вже багато років спостерігається тенденція до розширення участі громадян у прийнятті рішень як на центральному, так і місцевому рівнях. При цьому

дедалі частіше громадяни та інші зацікавлені суб'єкти залучаються до процесу розробки не лише підзаконних актів, але і проектів законів.

Основним нормативно-правовим актом, який регулює механізм проведення консультацій з громадськістю в Україні, є Порядок проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 29 травня 2015 р. № 996 [5]. Відповідно до зазначеного Порядку органи виконавчої влади систематично проводять консультації з громадськістю. Крім того, відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів від 11 червня 2012 р. № 2311 «Про проведення публічного громадського обговорення системних соціально-економічних реформ» [6], органи виконавчої влади забезпечують проведення за участю фізичних осіб, у тому числі фізичних осіб-підприємців, представників громадських організацій, професійних спілок та їх об'єднань, організацій роботодавців, юридичних осіб, науковців, експертів публічного громадського обговорення (засідань за круглим столом, громадських слухань, зустрічей з громадськістю, конференцій) системних соціально-економічних реформ.

Варто зазначити, що інформація органів виконавчої влади про результати консультацій з громадськістю щоквартально аналізується Секретаріатом Кабінету Міністрів України.

Робота служби зі зв'язків з громадськістю в цілому стане ефективною лише за умови, коли органи державної влади, отримуючи повну інформацію про суспільну думку, будуть використовувати її у ролі органічно вбудованої частини як у процес прийняття державних рішень, так і в механізм діяльності державних органів.

Проведений аналіз засвідчив, що на сьогодні більшість органів виконавчої влади забезпечили функціонування структурного підрозділу з питань взаємодії з громадськістю, його належне кадрове та матеріально-технічне забезпечення, водночас відсутня усталена практика визначення типу такого підрозділу. Переважна більшість органів виконавчої влади дотримується вимог Порядку проведення консультацій з громадськістю, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 травня 2015 р року № 996 [5]. Також здійснюється низка правових, організаційно-технічних, інформаційно-просвітницьких заходів з метою сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні, надається фінансова підтримка громадським організаціям.

Загалом сучасна українська практика відповідає вимогам, що ставляться до сучасних демократичних держав, створюючи всі необхідні передумови для самостійного вирішення громадськістю питання участі у прийнятті та реалізації рішень органів виконавчої влади.

Нині Кабінет Міністрів України приділяє велику увагу налагодженню ефективної взаємодії системи органів виконавчої влади з громадськістю, керівникам центральних та місцевих органів виконавчої влади доручено посилити взаємодію з громадськістю, зокрема забезпечити регулярне проведення публічних заходів за участю керівництва органів виконавчої влади та представників інститутів громадянського суспільства (зустрічі, засідання за круглим столом, громадські слухання), та використовувати новітні інформаційно-комунікаційні технологій для спілкування з громадськістю (соціальні мережі, блоги, телефонні «гарячі лінії» тощо).

На даний час існує низка законодавчих та нормативно-правових актів, що стали системоутворюючим фактором забезпечення функціонування відповідних підрозділів щодо зв'язків з громадськістю. Якщо на початку становлення інституту державної служби в Україні зв'язки з громадськістю здебільшого обмежувалися роботою прес-секретаря чи керівника органу влади, то на сучасному етапі відповідні функції здійснюють цілі структурні підрозділи – інформаційні служби, до основних завдань яких можна віднести:

– проведення громадських обговорень актів та постанов органу виконавчої влади;

– проведення громадських обговорень проектів державних та регіональних програм економічного, соціального та культурного розвитку;

– електронні консультації з громадськістю, у тому числі оприлюднення на офіційному сайті проектів актів органу виконавчої влади;

– розміщення найбільш суспільно значущих проектів актів органу виконавчої влади для обговорення (інформації щодо проведення такого публічного обговорення) у ЗМІ;

– підготовка та оприлюднення звітів за результатами проведення громадських обговорень;

– моніторинг громадської думки;

– проведення соціологічних досліджень.

Мета зв'язків з громадськістю в державному секторі полягає у формуванні ефективної системи комунікації органів державної влади з громадськістю, за якою досягається їх оптимальна взаємодія. Завдання підрозділів щодо зв'язків з громадськістю – прогнозувати теми, що можуть зацікавити цільові групи, та завчасно надати інформацію, зокрема розмістити вичерпну інформацію на офіційному сайті та провести роз'яснювальну роботу у засобах масової інформації. Нерозуміння органами виконавчої влади об'єктивної співпраці та потреби у налагоджені партнерських відносин із громадськістю є однією з основних причин негативного іміджу та стабільно низької оцінки діяльності громадськістю.

Сьогодні в Україні формуються якісно нові відносини між Урядом, органами державної влади, зокрема виконавчої, громадянами, неурядовими громадськими організаціями, засобами масової інформації та іншими інститутами громадянського суспільства і будуються на засадах партнерства та взаємної відповідальності, відкритості і прозорості. Такі відносини передбачають формування зрозумілої громадянам державної політики, що враховує інтереси та потреби суспільства, залучення громадян до підготовки та прийняття державно-управлінських рішень, подання повної інформації про діяльність органів виконавчої влади, створення сприятливих умов для розвитку громадянського суспільства та функціонування його інститутів.

Ефективність взаємодії з громадськістю в органах державної влади впливає на державне управління в цілому та рівень його демократичності. Тому створення дієвої системи зв'язків з громадськістю в органах виконавчої влади

є важливою умовою демократизації державного управління в Україні та наближення його до європейських стандартів ефективного урядування.

На сьогоднішній день нормативно-правове поле, що сприяє розширенню можливостей функціонування органів громадського суспільства, протягом останніх років інтенсивно формується. Можемо спостерігати значне нормативне поліпшення умов комунікації між ОВВ та громадськістю; водночас, практика використання органами громадського суспільства унормованих процедур не є системною та результативною щодо змісту державної політики. Отже, в силу низки факторів, навіть попри розширення нормативної бази, створення механізмів, йдеться переважно про брак контролю й підзвітності. Особливо це помітно, якщо простежити як враховуються рекомендації, пропозиції громадськості та як корегуються політичні рішення з огляду на експертну і громадську думку. На сьогодні унормовано процедури проведення консультацій з громадськістю із органами виконавчої влади; громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади. Втім, звітність органів державної влади стосується переважно фактів їх проведення, тоді як моніторинг впливу громадських консультацій та експертиз, а також в цілому громадської думки, на остаточні рішення видається проблематичним. В цілому, рівень мотивації органів державної влади і місцевої влади до взаємодії, так як і громадськості до продуктивної співпраці є недостатнім. Так, за даними експертного опитування серед причин неефективності консультацій з громадськістю передусім: небажання органів виконавчої влади враховувати пропозиції громадськості при проведенні консультацій, низька якість пропозицій даної громадськості, відсутність належного інформування про проведення консультацій, корупція, яка заважає прозорості ухвалення рішень тощо. Такі ж причини виявляються при співставленні із громадською думкою.

Отже, необхідним є подолання таких явищ: по-перше, корумпованості, забюрократизованості органів державної влади, по-друге, неготовності громадян відстоювати свої інтереси та брати участь у політиці та законотворенні в цілому.

Ефективність взаємодії ОВВ з громадськістю вимагає неформалізованого ставлення та залучення адміністративних, організаційних, фінансових, кадрових ресурсних можливостей органів державної влади, та їх синхронізованої роботи. Цьому сприяє виконання завдань, затверджених Стратегією державної політики Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та Планом першочергових заходів щодо її реалізації, а також Планом дій з провадження в Україні Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд».

Висновки з даного дослідження і перспективи. Проведене дослідження засвідчило, що на даному етапі розвитку Україна впевнено йде шляхом демократичних перетворень, зміцнення громадянського суспільства та форм співпраці його інститутів з органами державної влади. Це підтверджує також аналіз останніх нормативно-правових актів, прийнятих в Україні з питань розвитку взаємодії між органами державної влади та громадським суспільством. Велика увага в цих документах приділяється конкретним формам та принципам такої взаємодії.

Роль громадськості в нашій країні в її співпраці з владою також постійно зростає. Сьогодні активна українська громадськість уже не залишається байдужою до процесів демократизації суспільства, до підвищення якості державних послуг. Форми її співпраці з органами влади характеризуються різноманітністю. Але проблемою лишається їх ефективність.

Список літератури:

1. Дніпренко Н.К. Зміна парадигми в державному управлінні інформаційною сферою: комунікативний аспект: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 / Дніпренко Н.К. – К., 2005. – 168 с.
2. Про громадські об'єднання: Закон України від 02.11.2016 № 4572-VI // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4572-17
3. Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні: Указ Президента України від 26 лютого 2016 № 68/2016 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/68/2016
4. Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 травня 2015 р. № 976 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-%D0%BF
5. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 травня 2015 р. № 996 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF
6. Про проведення публічного громадського обговорення системних соціально-економічних реформ: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 червня 2012 р. № 2311 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2311-2010-%D1%80

Малаш С.Н.
Киевский национальный торгово-экономический университет

НАПРАВЛЕНИЯ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ С ОБЩЕСТВЕННОСТЬЮ ОРГАНОВ ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ ВЛАСТИ

Аннотация
В данной статье проведен анализ направлений усовершенствования организационно-экономического механизма взаимодействия органов исполнительной власти в процессе формирования взаимодействия с общественностью, обоснованы стратегии взаимодействия с общественностью и процессы усиления роли взаимодействия с общественностью органов исполнительной власти.
Ключевые слова: анализ, взаимодействие с общественностью, органы исполнительной власти, общество.

Malash S.M.
Kyiv National University of Trade and Economics

DIRECTIONS OF PERFECTION OF PUBLIC INTERACTION OF EXECUTIVE AUTHORITIES

Summary
This article analyzes the directions of improvement of the organizational and economic mechanism of interaction between executive authorities in the process of forming interaction with the public, substantiates strategies for interaction with the public and the processes of strengthening the role of interaction with the public of executive bodies.
Keywords: analysis, interaction with the public, executive authorities, society.

УДК 351:334+614.2

УЧАСТЬ ПРИВАТНОГО СЕКТОРУ В КАПІТАЛІ ДЕРЖАВНИХ УСТАНОВ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Марова С.Ф.
Донецький державний університет управління
Вовк С.М.
Донецький національний медичний університет

У статті проаналізована система медичного обслуговування яка існує на сьогодні в Україні. Визначено що, різні форми власності нададуть самостійність та особисту економічну незалежність господарювання лікувальної організації в умовах розвитку ринкових відносин. Це пов'язано з тим що, існуючі сьогодні нормативно-правові документи не вичерпують у повній мірі повноцінне юридичне забезпечення ринкових відносин в охороні здоров'я, але чітко показують, що державна політика ефективної медичної допомоги помітна в ринковій стратегії розвитку галузі – через роздержавлення медичних закладів. Доведено, що в сучасних умовах, що характеризуються доволі помітною мінливістю і скороченням бюджетного асигнування на охорону здоров'я, з'являється мотивація до розвитку комерціалізації медичних установ.
Ключові слова: модернізація, медичні установи, державно-приватне партнерство, приватизація, контракти, центр первинної медико-санітарної допомоги.

Постановка проблеми. Система медичного обслуговування є сукупністю стосунків між замовником, постачальниками та споживачами, що регулюються державою. Останнім часом значну підтримку отримало використання контрактної моделі фінансування системи охорони здоров'я з метою стимулювання договірних відносин у сфері державних закупівель та постачання медичних послуг. Розпорядники бюджетних коштів, в тому числі і органи місцевого самоврядування, затверджують рішення щодо того, якою буде кількість автономних постачальників медичних послуг, з якими місцевий державний замовник послуг територіальній громаді укладатиме договори про закупівлю медичних послуг. Наслідком є децентралізоване управління медичними закладами, більш ефективна робота постачальників послуг, більш прозорі договірні стосунки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У вітчизняних наукових дослідженнях функціонування різноманітних форм власності у медичній сфері, за останні десятиліття, увага була прикута до ролі економічних інтересів з точки

зору переходу від командно-адміністративних до економічних методів управління [2]. Після руйнування союзної держави, Україну та інші держави пострадянського простору заполонили приватизаційні процеси, які створили принципово нові системи економічних інтересів та мотивів поведінки. Тому увага науковців зосередилася на нових питаннях створення, формування інститутів ринку здоров'я та його інфраструктури. На сучасному етапі такі автори, як М. Білинська, Я. Радиш, Д. Карамишев, І. Рожкова, В. Лобас, В. Лехан та інші в тій чи в іншій мірі приділяють увагу аналізу механізмів державного управління ресурсним забезпеченням системи охорони здоров'я [3]. При цьому недостатньо уваги приділяється проблемам надання більшої автономії медичним закладам, хоча практика надає масу прикладів їх неоднозначної соціально-економічної поведінки. Аналіз літературних даних свідчить, що більшість закордонних вчених [1], які займаються проблемами організації охорони здоров'я, більшою мірою цікавляться загальними проблемами його фінансування та розвитку страхової медицини.

Метою статті є розгляд можливої участі приватного сектору в капіталі державних медичних установ та аналіз стратегії змін державної політики щодо забезпечення покращення здоров'я населення.

Виклад основного матеріалу. Модернізація українського суспільства та його ринкової економіки сформували різні форми власності, що вимагають відповідного, адекватного ринкового, цивільного, земельного, фінансового і трудового законодавства, а на його основі – активних регулюючих законів.

Існуючі сьогодні нормативно-правові документи не вичерпують у повній мірі повноцінне юридичне забезпечення ринкових відносин в охороні здоров'я, але чітко показують, що державна політика ефективної медичної допомоги помітна в ринковій стратегії розвитку галузі – через роздержавлення медичних закладів.

Розвиток ринкових відносин органічно пов'язаний із різними формами власності на засоби виробництва медичних послуг, що забезпечує самостійність та особисту економічну незалежність господарювання лікувальної організації. В сучасних умовах, що характеризуються доволі помітною мінливістю і скороченням бюджетного асигнування на охорону здоров'я, з'являється мотивація до розвитку комерціалізації медичних установ.

Після проведення роздержавлення чи приватизації державної власності будуть створені нові лікувальні установи, представлені новими юридичними особами (підприємцями) або групами фізичних осіб (колективами лікарень), у яких постане питання про вибір господарської діяльності.

При цьому потрібно мати на увазі, що ринкові відносини розвиваються швидше за наявності конкуренції, всіх видів власності, починаючи з державної до приватної, між якими розташовується широкий спектр групових, колективних, асоційованих форм управління.

Водночас слід пам'ятати, що в сучасних умовах реформування галузі неприпустиме розпилення державної власності або повна відмова від неї. Необхідно створювати організаційну систему з ефективного використання державних можливостей з акумуляцією інтересів власника на засоби виробництва.

Нинішня державна система охорони здоров'я, виходячи з організації управління, може бути представлена трьома видами власності:

– адміністративно-управлінські установи, які знаходяться у веденні державних адміністративних органів;

– самоврядні державні установи чи відділення/служби (самоокупні і самофінансовані після роздержавлення чи приватизації);

– акціонерні державні організації, в яких контрольний пакет акцій належить місцевим органам самоврядування, а інші акції видаються працівникам цього закладу.

Особливістю роздержавлення в охороні здоров'я є організація колективних форм власності і госпрозрахункових відділень. Визнання за колективами права мати власність повинне визначати не тільки цільовий характер роботи, але й особливу форму виявлення як особистого, так і суспільного інтересу. Форма власності наділяє колективи правом розпорядження основними засобами лікарні на власний розсуд, здійснювати самостійне планування, встановлювати обсяг оплати праці, види мотивації. У свою чергу, управління охорони здоров'я регіону не втручається у фінансову діяльність лікувального закладу.

Проаналізуємо можливості приватного капіталу в амбулаторії сімейного лікаря, як одного з основних напрямів реформ охорони здоров'я України.

Головною метою сімейного лікаря центру первинної медико-санітарної допомоги (ЦПМСД) є задоволення потреб життєзабезпечення сімей прикріпленого населення у всіх видах медико-санітарної допомоги, відповідно до переліку роботи в домашніх умовах, а також наближення первинної допомоги до місця проживання контингенту, незалежно від віку, статі і характеру патології.

З позицій господарської діяльності, як для держави, так і для центру, є важливим, чи буде він бюджетною організацією або приватизованим медичним закладом. Практичним організаційно-правовим кроком щодо поліпшення діяльності сімейного лікаря може бути зміна форм власності ЦПМСД за допомогою приватизації матеріальної бази установи медпрацівниками, що дозволить забезпечити багатоукладну конкурентну модель роботи сімейного (сільського) лікаря, а відповідно, і підвищити якість первинної лікувально-профілактичної роботи. Згідно з класифікацією чинної Державної програми приватизації, об'єкти охорони здоров'я відносяться до групи Ж, тобто можуть бути приватизовані без зміни характеру праці.

Основними нормативними документами, що регламентують процедуру приватизації лікувальних закладів є чинна Державна програма приватизації, Закон України «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)» від 1992, № 24, ст. 350 (поточна редакція – від 06.08.2014, підстава 1253-18), Наказ Фонду державного майна «Про затвердження Порядку продажу об'єктів малої приватизації шляхом викупу, на аукціоні (в тому числі за методом зниження ціни, без оголошення ціни), за конкурсом з відкритістю пропонування ціни за принципом аукціону» затверджене нака-

зом ФДМУ від 02.04.2012 № 439 і зареєстроване в Міністерстві юстиції 14 травня 2012 р. за № 753/21066 та інші.

Якщо центр первинної медико-санітарної допомоги (ЦПМСД) отримує статус приватного (навіть у державній системі охорони здоров'я), то він має більше управлінських і майнових прав, ніж бюджетна амбулаторія. Це дає можливість адекватно реагувати на будь-які зміни в соціально-економічній ситуації товариства, залучати додаткові джерела фінансування. Свої відносини з місцевою владою ЦПМСД (амбулаторія) будує на договірній основі. Фінансування медичної допомоги населенню лікарської ділянки здійснюється згідно з контрактом, як державне замовлення, згідно із сучасним законодавством України.

Крім державного замовлення, амбулаторія сімейної медицини планує свою діяльність на основі договорів з:

– медичними страховими фондами;

– лікувально-профілактичними установами, діяльність яких територіально поширюється на прикріплене до лікарської амбулаторії населення;

– підприємствами, установами й організаціями на додаткове медичне обслуговування працівників і членів їх сімей.

Організація медичної допомоги на засадах сімейного лікаря загальної практики має суттєві відмінності від організації медичної допомоги на засадах дільничного лікаря (табл. 1.1).

Узагальнюючи данні таблиці, можна визначити існуючи переваги та недоліки індивідуальної практики. До переваг, відноситься: орієнтація на пацієнта, орієнтація на установу, особиста незалежність, незалежність у бізнесі, професійна незалежність. До деяких недоліків, можна віднести проблеми ізоляції, необхідність ведення бізнесу, стартові витрати.

Індивідуальна практика насправді є «приватною». Лікар самотужки веде історії хвороби, обслуговує пацієнтів за телефонними і екстреними викликами, направляє їх на лабораторні дослідження. Він безпосередньо спілкуєтеся з пацієнтом. Індивідуально практикуючий лікар (медсестра) на початковому етапі своєї діяльності не тільки витрачає багато грошей і сил, але і значно більше ризикує, ніж інші.

Згідно з Цивільним кодексом України (ЦКУ), від 16.01.2003 № 435-IV, поточна редакція від 02.11.2016, підстава 1666-19, господарюючі медичні об'єкти поділяють на комерційні та некомерційні організації. У свою чергу, комерційні організації членуються на підприємства, господарські товариства і виробничі кооперативи.

Господарськими товариствами визнаються комерційні організації з поділом на частки (вклади) засновників (учасників) із загальним складовим статутним капіталом. Майно, створене за рахунок внесків засновників (учасників), а також вироблене і придбане господарським товариством у процесі його діяльності, належить йому на праві власності.

На рисунку наведено організаційно-правові форми господарюючих об'єктів де учасниками господарських товариств можуть бути громадяни і юридичні особи.

Вибір форми власності, індивідуальної або групової, допомагає вирішенню широкого спектру економічних, професійних, юридичних й особистих проблем медпрацівників. Так, наприклад, робота індивідуально практикуючого лікаря, по суті, аналогічна роботі лікарів, що займаються груповою практикою, оскільки працівник тісно пов'язаний з іншими індивідуально практикуючими лікарями, у них загальні пацієнти, службовці та накладні витрати. І навпаки, лікарі, які займаються груповою практикою, можуть працювати практично ізольовано як у фінансовому, так і в особистому плані, підтримуючи між собою тільки юридичні зв'язки, що і відрізняє їх від індивідуально практикуючих лікарів.

Розвиток малого підприємництва в охороні здоров'я об'єктивно вписується в загальну логіку процесів лібералізації економіки, децентралізації та демонополізації в управлінні економікою країни. Держава надає підтримку малого підприємництва на ринку медичних послуг і товарів медичного призначення.

Законом «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності», від 04.11.2011 № 4014-VI, поточна редакція від 01.01.2013, підстава 2755-17, визначаються правові засади запровадження та застосування спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності для суб'єктів малого підприємництва. Право вибору системи оподаткування, обліку та звітності, включаючи перехід до спрощеної або повернення до прийнятої раніше системі, належить суб'єктам малого підприємництва.

Таблиця 1.1

Розбіжності в організації медичної допомоги на засадах дільничного і приватного сімейного лікаря

Організація медичної допомоги на засадах дільничного лікаря загальної практики	Організація медичної допомоги на засадах приватного сімейного лікаря
Працює за трудовою угодою	Може працювати як за трудовим договором, так і за договором приватного підприємця
Може проживати поза межами лікарської дільниці	Проживає на території лікарської дільниці
Нормований робочий час	Робочий час не нормований. Обслуговування пацієнтів здійснюється цілодобово
Пацієнт не обирає дільничного лікаря	Пацієнт обирає сімейного лікаря. Обслуговування здійснюється на підставі письмового договору
Володіє навичками із загальної терапії. Надає медичну допомогу за терапевтичною спеціальністю	Володіє навичками не лише з терапії, а й з педіатрії, хірургії, акушерства і гінекології, отоларингології, офтальмології та ін., надає медичну допомогу за терапевтичною спеціальністю та в межах обсягу допомоги вузьких фахівців

Політика підтримки і розвитку малого медико-виробничого підприємництва здійснюється на основі реалізації програми, що передбачає:

– розвиток законодавчої та інформаційної бази, формування інфраструктури підтримки і розвитку малого підприємництва;

– удосконалення науково-методичного та кадрового забезпечення розвитку малого підприємництва в охороні здоров'я;

– залучення на конкурсній основі недержавних медичних організацій та приватно практикуючих лікарів до роботи в системі обов'язкового медичного страхування і до виконання муніципальних замовлень (за умови забезпечення дієвого контролю за їх фінансово-господарською діяльністю та обсягом і якістю надаваних ними медичних послуг);

– кредитування суб'єктів малого підприємництва;

– підприємництва в оренду і лізинг основних засобів, що перебувають у державній і муніципальній власності.

Мале медичне підприємство вже набуло значного поширення в стоматології, сфері продажу медичних препаратів та фармації в наданні специфічних видів медичних послуг.

Висновки та пропозиції. Таким чином, можна зробити висновок загальноприйнятої теоретичної концепції переходу від планової економіки до ринкової на сьогодні день не існує. Це той випадок, коли створення наукової теорії перехідного періоду слідує за практикою перетворень. Перехідні економічні відносини характеризуються тим, що вони поєднують у собі риси як старого, так і нового устрою суспільства, які являють собою перетворення всієї системи, а не тільки реформування її окремих елементів.

Подальші дослідження державно-приватного партнерства стосуватимуться пошуку напрямків поліпшення та активізації взаємодії держави і бізнесу у різноманітних соціальних напрямках та виявлення можливостей підвищення ролі такого виду співробітництва, які мають соціальну спрямованість в Україні.

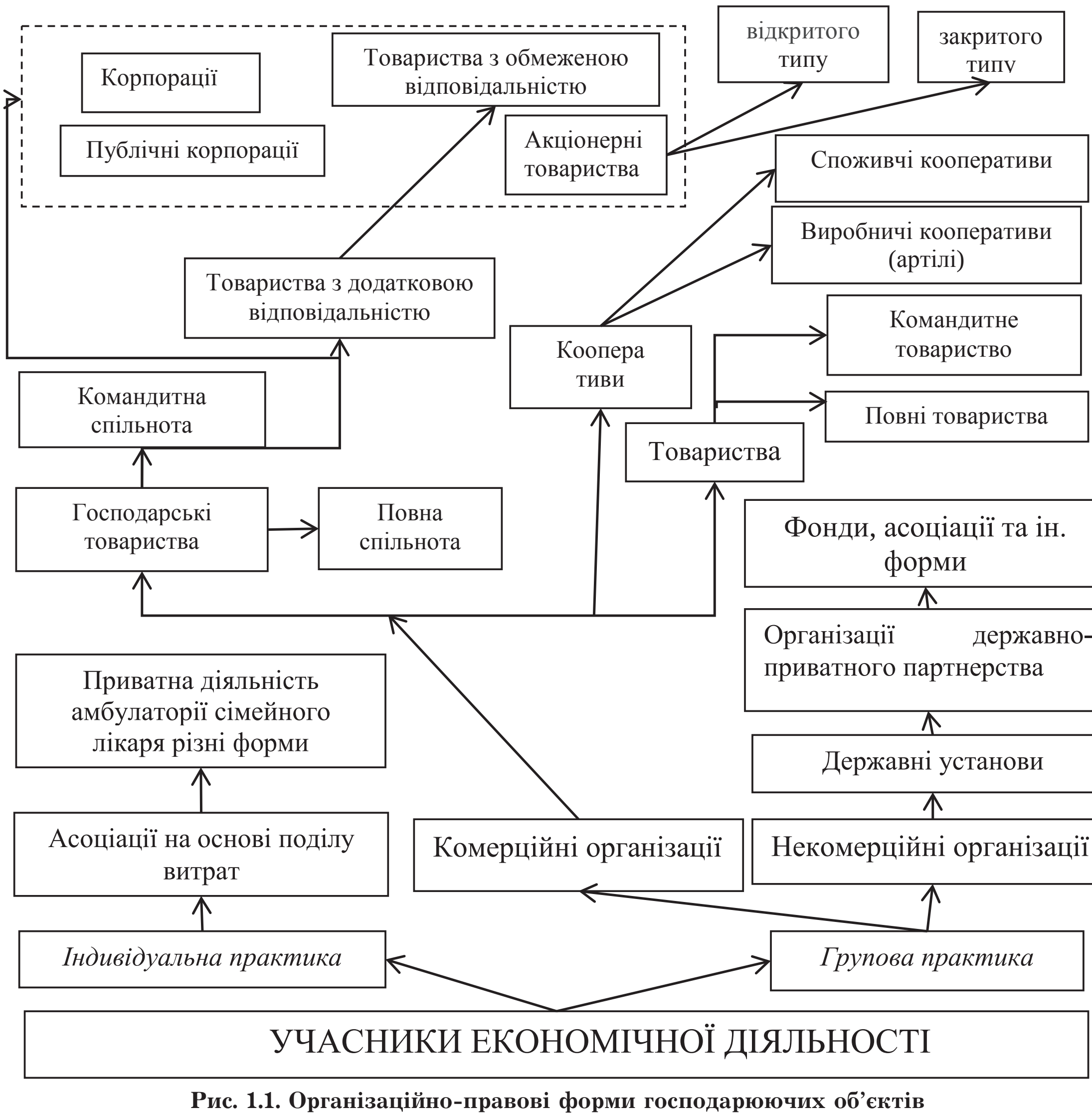

Рис. 1.1. Організаційно-правові форми господарюючих об'єктів (складено на підставі даних роботи [4, 5])

Список літератури:

1. Грузєва А., Карамишев Д., Кризина Н. Питання реалізації державної політики забезпечення доступності медичної допомоги населенню: стан та перспективи розвитку // Теорія та історія державного управління. – 2012. – С. 72-77.
2. Голунов А. І. Економічні перспективи щодо реформування галузі та використання сучасних технологій в управлінні первинною медико-санітарною допомогою / А. І. Голунов // Матеріали навч.-практ. семінару-наради «Актуальні питання подальшого розвитку сімейної медицини в Україні», Київ, 20 квіт. 2004 р. / Наук.-метод. центр сімейн. медицини МОЗ України; голов. ред. Орда О. М. – К., 2004. – 53 с.
3. Фещенко Н. М. Галузь охорони здоров'я: проблеми та перспективи фінансового забезпечення / – 2010.
4. Шомникова А. В. Сутність та особливості функціонування ринку медичних послуг // Для наукових працівників, викладачів, аспірантів, студентів, практиків. Редакційна колегія: В. Д. Базилевич, д-р екон. наук; А. А. Чухно, д-р екон. наук; А. В. Шегда. – 2013. – С. 221.
5. Закон України Про Державну програму приватизації (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, № 39, ст. 466) http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4335-17
6. Kankaanranta T. et al. The role of job satisfaction, job dissatisfaction and demographic factors on physicians' intentions to switch work sector from public to private // Health Policy. – 2012. – Т. 83. – №. 1. – С. 50-64.
7. Goldman L. E. et al. Federally qualified health centers and private practice performance on ambulatory care measures // American journal of preventive medicine. – 2012. – Т. 43. – №. 2. – С. 142-149.
8. Fox T. The antipodes: private practice publicly supported // The Lancet. – 1963. – Т. 281. – № 7287. – С. 933-939.

Марова С.Ф.
Донецкий государственный университет управления
Вовк С.М.
Донецкий национальный медицинский университет

УЧАСТИЕ ЧАСТНОГО СЕКТОРА В КАПИТАЛЕ ГОСУДАРСТВЕННЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ

Аннотация
В статье проанализирована система медицинского обслуживания, которая существует на сегодня в Украине. Определено, различные формы собственности предоставят самостоятельность и личную экономическую независимость хозяйствования лечебной организации в условиях развития рыночных отношений. Это связано с тем, что существующие сегодня нормативно-правовые документы не исчерпывают в полной мере полноценное юридическое обеспечение рыночных отношений в здравоохранении, но четко показывают, что государственная политика эффективной медицинской помощи заметная в рыночной стратегии развития отрасли – через разгосударствление медицинских учреждений. Доказано, что в современных условиях, характеризующихся достаточно заметной изменчивостью и сокращением бюджетного ассигнования на охрану здоровья, появляется мотивация к развитию коммерциализации медицинских учреждений.
Ключевые слова: модернизация, медицинские учреждения, государственно-частное партнерство, приватизация, контракты, центр первичной медико-санитарной помощи.

Marova S.F.
Donetsk State University of Management
Vovk S.M.
Donetsk National Medical University

PRIVATE SECTOR PARTICIPATION IN THE CAPITAL OF THE STATE HEALTH

Summary
The article analyzes the health care system that exists today in Ukraine. Defined, various forms of ownership will provide the independence and security of economic independence of the medical organizations management in the conditions of development of market relations. This is due to the fact that existing legal documents do not exhaust the full legal support of market relations in health care, but clearly show that public policies effective medical care prominent in the market strategy development of the sector through the privatization of medical institutions. It is proved that in modern conditions, characterized by quite a noticeable variability and reduction in budget allocations for health, there is a motivation to the development commercialization of medical institutions.
Keywords: modernization, medical facilities, public-private partnerships, privatization, contracts, center for primary health care.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 340.141

ПРАВОВИЙ ЗВИЧАЙ У СУЧАСНІЙ ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

Бедрій М.М.
Наукове товариство імені Шевченка

Досліджено роль і місце правового звичаю в сучасній правовій системі України. Проаналізовано види звичаїв, до яких відсилають акти чинного законодавства. Висвітлено значення звичаєвого права в цивільному, господарському, сімейному та інших галузях приватного права України. Охарактеризовано вплив звичаю на регулювання публічно-правових відносин. Запропоновано шляхи підвищення ефективності використання звичаєвого права в правовій системі України.
Ключові слова: правовий звичай, правова система України, галузь права, торговий звичай, звід звичаїв порту.

Постановка проблеми. Сучасна юридична наука надає правовому звичаю статусу одного з джерел або форм права поряд із нормативно-правовим актом, нормативно-правовим договором, правовим прецедентом, релігійним текстом, правовою доктриною та ін. Разом з тим історико-юридичні дослідження показують, що правовий звичай був першою формою права в історії людства. Саме звичаєво-правове регулювання суспільних відносин стало базою формування перших держав нашої планети та їхніх законодавств. Витоки права кожного народу брали початок від усних правових звичаїв їхніх предків. Отже, значення правового звичаю у світовій історії права важко переоцінити.

Зі спливом часу, формуванням нових джерел права, сфера застосування правового звичаю звужувалася, проте він діє і в сучасності. Цілком невиправданими й необґрунтованими видаються заяви окремих авторів про те, що правовий звичай – архаїчне джерело права, якому немає місця в сучасному цивілізованому світі [1, с. 153]. Так, у нього є чимало недоліків і значна частина правових звичаїв уже втратили своє суспільне значення чи були систематизовані у законодавчих актах, але майбутнє українського права немислиме без правового звичаю. Для цієї думки є низка об'єктивних підстав.

По-перше, правовий звичай навіть сьогодні становить важливе джерело міжнародного права. Поясненням цього є те, що у міждержавних відносинах немає значної кількості правотворчих органів загального значення, а відтак розвиненого міжнародного законодавства. Основним джерелом міжнародного права є міжнародні договори, які не можуть вичерпно забезпечити юридичними нормами відвідну сферу відносин. Тому для правового звичаю існує широкий простір застосування у міжнародних публічних і приватних відносинах. По-друге, впродовж століть правові звичаї настільки вкоренилися у правові системи окремих держав, що їхнє існування опинилося б під загрозою в разі спроби видалення цих усталених норм. При цьому, йдеться не тільки про економічно відсталі держави Африки, Азії та Океанії, але й про сучасних лідерів цивілізаційного розвитку. Зокрема Р. Давид доводив, що без правових звичаїв конституційне право Англії було б «нісенітницею» [2, с. 263].

По-третє, якщо існуючі джерела права не здатні належно вирішити проблеми певної сфери суспільних відносин, а в публічної влади немає політичної волі для їхнього вирішення, ці проблеми можуть бути вирішені самим суспільством шляхом формування нових правових звичаїв. По-четверте, коли законодавство однієї держави є застарілим і не може застосовуватися, а законодавство новоутвореної держави або ж законодавство післяреволюційного періоду ще не сформовано, існує значний простір для звичаєвої правотворчості. У таких умовах формується так зв. Революційне звичаєве право, юридичною базою створення якого стає не старовина, а революційні потреби та революційна правосвідомість [3, с. 114]. Оскільки створення нових держав і факти революцій є далеко не виключеними у майбутньому, перспективу формування нових правових звичаїв за таких умов необхідно враховувати.

По-п'яте, споконвічно й до наших днів правові звичаї стають первинним регулятором нових суспільних відносин, щодо яких ще не було створено законодавчих текстів. Яскравим прикладом такого регулювання можуть послужити правові звичаї, утворені в практиці користування інтернет-мережею, які вже стали об'єктом наукового інтересу іноземних дослідників [4]. По-шосте, в державах посткомуністичного простору (до них належать як Україна, так і Польща), правові культури яких постраждали від доктрини радянського позитивізму, спостерігається феномен культивації правових звичаїв, тобто свідомого створення простору для звичаєвої правотворчості. Насамперед, це стосується приватних правовідносин, адже дерегуляція економіки є необхідною в умовах вільної торгівлі та євроінтеграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Впродовж останніх років дослідження сучасного звичаєвого права України істотно активізувалися. Про це зокрема свідчать публікації А. Бірюкової, О. Васянович, О. Джуринського, Т. Коваленко, В. Озель, Є. Погорєлова, Р. Прилуцького, І. Стрельникової, Ю. Цвєткової, О. Яворської та інших авторів зі згаданої тематики. Разом з тим питання про місце правового звичаю в пра-

вовій системі сучасної України не є достатньо повно висвітленим у юридичній літературі.

Метою цієї статті є з'ясування значення правового звичаю як джерела права у сучасній правовій системі України та перспектив його удосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, правова система України належать до романо-германського типу правових систем. Станом на сьогодні у згаданому типі правових систем домінує юридичний позитивізм, тому значення звичаю як джерела права має ряд особливостей: основою звичаю вважається його визнання суспільною правосвідомістю; правовий звичай визнається більшістю суспільної групи, в якій він має чинність; звичаї застосовуються переважно у сфері приватного права. Принципи та приписи, які містяться у правових звичаях континентальної Європи, мають субсидіарний характер і застосовуються у випадку прогалин в інших джерелах романо-германського права. В ієрархії джерел права держав континентальної Європи правові звичаї займають місце після основоположних принципів права, нормативно-правових актів і нормативно-правових договорів [5, с. 169].

В українському законодавстві є чимало посилань на звичай, однак вони різняться між собою залежно від того, до якого виду звичаю відсилає законодавець. Зокрема в українському законодавстві містяться, крім загальних посилань на звичай, посилання на місцеві звичаї, звичаї національної меншини, звичаї ділового обороту, міжнародні торгові звичаї, звичаї торгівельного мореплавства, банківські звичаї та звичаї війни [6, с. 55].

У Конституції України немає згадок про правовий звичай, але разом з тим не подано вичерпного переліку чинних в державі джерел права. У п. 4.1 Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 р. Було висловлено погляд, згідно з яким одним із проявів верховенства права (дію цього принципу встановила ст. 8 Конституції України) є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а «включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства» [7]. Відтак звичай може бути джерелом права в Україні за умови, що він легітимований (імовірно, визнаний) суспільством.

Законодавець виконав спробу уточнити поняття звичаю в ст. 7 ЦК України, згідно з якою звичаєм названо правило поведінки, яке не встановлене актами цивільного законодавства, але є усталеним у певній сфері цивільних відносин. Водночас згадана стаття встановила заборону застосування звичаїв, які суперечать актам цивільного законодавства чи договору. В данному контексті йдеться про звичай лише в українському цивільному праві, і така дефініція не має універсального характеру.

Хоча де-факто звичаї регулюють широкий спектр правовідносин в Україні, їх застосування в судовій практиці є незначною. Навіть коли суд керується правовим звичаєм під час вирішення конкретної справи, він доволі часто уникає згадування про нього в мотивувальній частині свого рішення чи додатково посилається на відповідні нормативно-правові акти. А. Бірюкова прийшла до цікавого висновку про те, що законодавець виробив презумпцію знання суддею норм звичаєвого права, і перед вирішенням конкретної справи він повинен з'ясувати, чи існує в даних правовідносинах певний звичай із юридичним значенням. Разом з тим така суддівська діяльність має ряд труднощів, оскільки звичаї часто є неписаними, можуть формуватися, відмирати, змінюватися чи відроджуватися [8, с. 79].

Подібно до інших держав континентального типу правових систем в Україні звичай застосовується переважно в галузях приватного права – цивільному, сімейному, господарському, торговому тощо. Зокрема у ст. 7 ЦК України вказано, що джерелом цивільного права є звичай, і в т. ч. звичай ділового обороту. Водночас згадана стаття встановила заборону застосування звичаїв, які суперечать актам цивільного законодавства чи договору. З цього можна зробити висновок, що правовий звичай має другорядне значення та субсидіарний характер в системі регулювання цивільних правовідносин. Також у ЦК України міститься чимало статей, які відсилають до звичаїв. Відтак правові звичаї регулюють різні частини цивільного права – речове, зобов'язальне, спадкове право тощо. До прикладу, згідно зі ст. 333 ЦК України особа, яка зібрала ягоди, лікарські рослини, зловила рибу чи здобула іншу річ у лісі, водоймі тощо, є їхнім власником, якщо вона діяла відповідно до закону, місцевого звичаю або загального дозволу власника відповідної земельної ділянки [6, с. 51].

Професор Є. Харитонов вважає, що норми звичаєвого права відповідають нормам ділової етики, до яких можна віднести bona fides, boni mores, aequitas, заборону зловживання правом, «обман знищує всі наслідки». Важливими серед звичаєвих норм є ті, які говорять про «втрату доброго імені» чи доброї ділової репутації [9, с. 145]. Звісно, ця відповідність існує в багатьох випадках, однак не має універсального характеру. Інакше кажучи, правові звичай часто співпадають за своїм змістом з нормами ділової етики, проте не завжди.

Серед масиву звичаїв, до яких відсилає ЦК України, вирізняються звичаї ділового обороту. Р.-М. Зумбулідзе називає звичаєм ділового обороту правову норму, що є різновидом правового звичаю, сформувалась і стала обов'язковою в будь-якій сфері підприємницької діяльності в результаті багаторазового й однакового повторення відомої поведінки, забезпечена корпоративним авторитетом і використовується для регулювання конкретних підприємницьких відносин із санкції держави [10, с. 119]. Наведене визначення відповідає тенденціям російської юридичної науки щодо розуміння звичаєвого права, проте не може вважатися універсальним в тому числі для правової системи України.

Відповідно до ст. 526 ЦК України, зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору та вимог згаданого Кодексу, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов чи вимог – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться. У ст. 527 ЦК України вказано, що боржник зобов'язаний виконати свій обов'язок, а

кредитор – прийняти виконання особисто, якщо інше не встановлено договором, не випливає із суті зобов'язання чи звичаїв ділового обороту. Про врахування звичаїв ділового обороту йдеться й у інших статтях ЦК України – ст. 529, 531, 532, 538, 613, 627, 630, 654, 682 та ін. О. Яворська стверджує, що правові звичаї, і в тому числі звичаї ділового обороту повинні враховуватися при тлумаченні оцінювальних понять, таких як розумний строк, вимоги, що звичайно ставляться тощо [11, с. 133].

Деякі автори ототожнюють звичаї ділового обороту з торговими звичаями [12, с. 193]. Однак український законодавець не ототожнив ці поняття, тому торгові звичаї можуть вважатися близькими за значенням зі звичаями ділового обороту, але не синонімами. В українській юридичній енциклопедії торговим звичаєм названо правило, що склалося в торгівлі внаслідок одноманітного повторення певних відносин [13, с. 569]. За відсутності в Україні Торгового кодексу доволі складно як уточнити дане поняття, так і визначити юридичний статус даного виду звичаїв. Попри це, у чинному законодавстві є поодинокі посилання на торгові звичаї. Так, ч. 6 ст. 4 Господарського процесуального кодексу України надала право господарським судам у разі відсутності законодавства, що регулює спірні відносини за участю іноземного суб'єкта підприємницької діяльності, застосовувати міжнародні торгові звичаї. У ч. 4 ст. 28 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» закріплено, що в усіх випадках третейський суд приймає рішення згідно з умовами угоди і з врахуванням торгових звичаїв, що стосуються даної угоди [14, с. 5].

Звичай є джерелом господарського права в Україні, хоча в ГК не присвячено окремої статті для правового звичаю, як у випадку ст. 7 ЦК України. Попри цю обставину, ст. 32 ГК України згадує «торгові та інші чесні звичаї у підприємницькій діяльності». Ст. 265 ГК України встановлює можливість використання відомих міжнародних звичаїв для визначення умов договору поставки. Ст. 344 ГК України серед регуляторів міжнародних розрахунків згадує банківські звичаї. П. 1.2 Положення про порядок здійснення уповноваженими банками операцій за документарними акредитивами в розрахунках за зовнішньоекономічними операціями, затвердженого Постановою Правління Національного банку України від 3 грудня 2003 р. № 514, дозволяє використовувати «всі акредитиви, що передбачені діючими Уніфікованими правилами та звичаями для документарних акредитивів, розробленими Міжнародною торговельною палатою» [15, с. 30].

Цікавим документом у контексті з'ясування місця звичаю в системі господарського права України є інформаційний лист Вищого господарського суду України від 7 квітня 2008 р. У ньому зокрема роз'яснено, що звичаєм ділового обороту є правило поведінки, яке не встановлене актами цивільного законодавства, але є усталеним у сфері ділового обороту. Якщо звичай визнаний господарським судом загальновідомим на підставі ч. 1 ст. 35 ГПК України, він не потребує доказування. В іншому випадку наявність звичаю, його застосування у певній сфері цивільних відносин, на певній території тощо, згідно зі ст. 33 ГПК України, повинна довести сторона, яка посилається на звичай як на підставу своїх вимог і заперечень.

Відповідно до ч. 1 ст. 7 ЦК України звичай може бути зафіксований у відповідному документі (наприклад, «Уніфіковані правила та звичаї для документарних акредитивів» в редакції 1993 р. Чи «Інкотермс» в редакції 2000 р.). Разом з тим Вищий господарський суд України наголосив на тому, що фіксація певних правил поведінки у документі сама по собі не є доказом того, що ці правила є звичаєм. Зокрема, відповідно до ст. 630 ЦК України типові умови договорів певного виду, оприлюднених у встановленому порядку, можуть застосовуватись як звичай ділового обороту лише у разі, якщо вони відповідають вимогам ст. 7 ЦК України [16].

Відповідно до ч. 2 ст. 3 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» до завдань торгово-промислових палат віднесено в т. ч. сприяння поширенню знань про звичаї торгівлі в Україні та зарубіжних державах, а також сприяння розвитку торгових та інших чесних звичаїв у підприємницькій діяльності. Торгово-промислова палата України згідно з ч. 3 ст. 14 цього ж закону уповноважена засвідчувати торговельні та портові звичаї, прийняті в Україні, за зверненням суб'єктів господарської діяльності та фізичних осіб [17].

Ст. 1 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» недобросовісну конкуренцію визначено як «будь-які дії у конкуренції, що суперечать торговим та іншим чесним звичаям у господарській діяльності». До виявлення таких порушень, а відтак встановлення змісту згаданих звичаїв, закон уповноважив Антимонопольний комітет України. Разом з тим практика застосування вказаних норм показує, що відповідний орган часто ігнорує свій обов'язок виявляти торгові та інші чесні звичаї у сфері господарської діяльності. Це зокрема було однією з причин скасування його рішення про накладення штрафу на господарську організацію (компанію) за вчинення недобросовісної конкуренції Судовою палатою у господарських справах Верховного Суду України 12 травня 2010 р.

У судовому рішенні було зазначено: «для встановлення того, що дії суб'єкта господарювання суперечать правилам, торговим та іншим чесним звичаям, однак не підпадають під ознаки недобросовісної конкуренції, визначені у главах 2-4 Закону, Комітету в рішенні за результатами розгляду справи належало визначити, яке правило поведінки, що є звичаєм, порушене суб'єктом господарювання, та встановити зміст цього правила, а також послатись на докази, на підставі яких встановлено його зміст. Водночас, господарські суди всіх інстанцій не надали оцінки тій обставині, що Комітет прийняв Рішення № 88-р, яким визнав Компанію винною у вчиненні порушення, передбаченого ст. 1 закону, без встановлення конкретних правил, торгових або інших чесних звичаїв у підприємницькій діяльності, що були порушені, та доказів існування таких правил як звичаю» [18].

Правовий звичай визнано джерелом сімейного права в Україні. Відповідно до ст. 11 СК України при вирішенні сімейного спору суд повинен вра-

ховувати звичаї, якщо вони не суперечать законодавству та моральним засадам суспільства. Ст. 146 СК України передбачає можливість застосування звичаю місцевості, національності чи віросповідання батьків при обранні імені дитини. Як наслідок, такі звичаї можуть стати підставою для надання дитині подвійного чи нехарактерного для української традиції імені. Коли це дозволяють звичаї національної меншини, особу можуть зареєструвати без по-батькові, що вимагається за загальним правилом [19, с. 127-128].

Правовий звичай є важливим джерелом права у відносинах торгівельного мореплавства. Зокрема в Кодексі торгівельного мореплавства України санкціоновано низку звичаїв даної сфери: 1) відповідно до ст. 71 капітан судна має право застосувати звичай віддання тіла померлого морю за умови, що тіло не може бути збережене внаслідок тривалого перебування судна у відкритому морі; 2) за ст. 78 начальник морського порту має право видавати звід звичаїв порту, які поширюють юридичну дію на відповідний порт; 3) ст. 117 зобов'язує морського агента дотримуватися звичайної практики морського агентування, 4) ст. 118 дозволяє застосовувати звичайні повноваження морського агента; 5) ст. 146 визнає чинні звичаї перевезення вантажів; 6) ст. 293 передбачає можливість застосування міжнародних звичаїв торговельного мореплавства в разі прогалин законодавства щодо відносин загальної аварії; 7) ст. 295 не визнає загальною аварією та не допускає відшкодування вартості вантажу, якого перевозили на судні без дотримання правил і звичаїв торговельного мореплавства [20, с. 204].

Українські порти мають свої зводи звичаїв, що зумовлено як географічним розміщенням порту, так і особливостями операцій, здійснюваних портом. Як правило, звід звичаїв регламентує такі питання: виробничий режим роботи портів; порядок і умови заходу в порт, навантаження, розвантаження і обслуговування суден, що перебувають у порті; порядок і умови прийому, зберігання, ввезення у порт і відправлення з порту вантажів; порядок і умови обслуговування пасажирів; відносини порту з клієнтами. Звід звичаїв видається начальником порту та засвідчується у Торгово-промисловій палаті [21, с. 61]. Наприклад, Звід звичаїв Одеського морського торгового порту, затверджений наказом начальника Одеського морського торгового порту № 238 від 16 квітня 2008 р., містить правила, що склалися та застосовуються в порту, зумовлені технологією вантажо-розвантажувальних робіт при обслуговуванні суден, вантажів і пасажирів [22, с. 15].

Правовий звичай становить джерело міжнародного приватного права, регулюючи як зобов'язальні, так і інші відносини. Особливе значення в цій галузі українського права мають звичаї міжнародної торгівлі – норми, які склалася у міжнародних комерційних відносинах на основі однакової звичаєвої поведінки суб'єктів цих відносин та її загального визнання [23, с. 3, 13]. У ст. 9 Віденської конвенції про договори міжнародної купівлі-продажу товарів 1980 р. зазначено, що сторони пов'язані будь-яким звичаєм, щодо якого вони домовилися, і практикою, яку вони встановили у своїх взаємних відносинах. За відсутності домовленості про інше вважається, що сторони мали на увазі застосування до їх договору або до його укладення звичаю, про який вони знали або повинні були знати і який у міжнародній торгівлі широко відомий, такий, що його постійно дотримуються сторони в договорах даного роду у відповідній сфері торгівлі. Таким чином, Конвенція допускає застосування звичаю за умови, якщо сторони знали або повинні були знати про звичай [11, с. 133].

У ч. 1 ст. 6 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» встановлено, що суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності при складанні тексту зовнішньоекономічного договору (контракту) мають право використовувати відомі міжнародні звичаї. 4 жовтня 1994 р. був прийнятий Указ Президента України «Про застосування Міжнародних правил інтерпретації комерційних термінів», яким була запроваджена обов'язковість застосування Правил Інкотермс при укладанні зовнішньоекономічних і внутрішніх договорів [13, с. 5]. Як відомо, Інкотермс є правилами тлумачення комерційних термінів, що мають звичаєве походження, уніфікованими й опублікованими Міжнародною торговою палатою в Парижі. Вперше це відбулося в 1936 р. [24, с. 691], а нині вони діють в редакції 2010 р.

Хоча Кодекс законів про працю України не передбачає можливості регулювання відносин найманої праці правовими звичаями, де-факто такі регулятори існують (особливо на локальному рівні) та впливають на стан трудових відносин, про що зазначають українські дослідники [25, с. 62-63]. Прикладами трудово-правових звичаїв можуть бути: виплата одномісячної заробітної плати при звільненні без вини працівника; виплата заробітної плати в два етапи – «аванс» і заплата» тощо. На окремих підприємствах практикується виплата премії працівникам наприкінці року (так зв. Тринадцята зарплата) [19, с. 127]. Однак цей звичай не є настільки поширеним, як у деяких інших європейських країнах – наприклад, в Італії.

ЗК України на відміну від ЦК і ГК не тільки не визнав звичай джерелом земельного права, але всіляко уникає посилань на нього навіть у главах, які мають відверто звичаєве походження (наприкл., гл. 17 «Добросусідство»). Водночас є достатні підстави говорити про те, що звичай є джерелом земельного права. По-перше, ст. 9 ЦК України дозволяє застосовувати його положення (у т. ч. ті, які відсилають до звичаїв) для врегулювання земельних відносин, якщо вони не врегульовані актами земельного законодавства. По-друге, відповідно до ч. 7 ст. 4 ГПК України забороняється відмова у розгляді справи з мотивів неповноти, неясності, суперечливості чи відсутності законодавства, яке регулює спірні відносини, що може зумовлювати до застосування звичаєвих норм при вирішенні земельних спорів у випадку прогалин у чинному законодавстві. По-третє, земельне право містить чимало оціночних понять (родичі засновника ферменрського господарства, негативні природні властивості тощо), роз'яснення яких у багатьох випадках потребує звернення до звичаєвих норм [26, с. 138-139].

Роль правового звичаю в галузях публічного права є значно меншою, ніж у приватному праві України. Це пояснюється значним впливом

держави на регулювання даних відносин. Разом з тим слід відзначити звичаєве походження окремих норм Конституції України. Наприклад, у ст. 82 Конституції України вказано, що перше засідання новообраної Верховної Ради відкриває найстарший за віком народний депутат. Крім того, правові звичаї мають певний вплив на конституційні процедури. Так, новообраний Президент України приймає присягу не тільки на Конституції, але й на Пересопницькому Євангелії [19, с. 126].

В адміністративному праві простір для застосування правових звичаїв мінімізується існуванням масштабної бази підзаконних нормативно-правових актів, утвореної внаслідок адміністративної правотворчості. Разом з тим відомі випадки формування правових звичаїв навіть у сфері публічної адміністрації. Так, під час Революції гідності 2014 р. в Україні до патрулювання вулиць долучалася значна кількість громадян, щоб запобігти випадкам порушення громадського порядку в умовах колапсу правоохоронної системи [27]. На переконання В. Воблого, основними нішами утворення правових звичаїв у адміністративному праві є: місцеве управління (насамперед в частині реалізації громадами делегованих повноважень); діяльність господарських організацій публічного права; функціонування органів самоорганізації населення [28, с. 26].

Принцип «nullum crimen sine lege» («немає злочину без закону») цілком природно мінімізував можливість застосування звичаїв у кримінальному праві України. Разом з тим звичай може виступати джерелом кримінального права в сучасному світі, що об'єктивно доводить ст. 438 КК України «Порушення законів і звичаїв війни». Саме ж поняття законів і звичаїв війни деталізовано у Гаазьких конвенціях 1899 р. і 1907 р., тому є уніфікованим для європейських держав [19, с. 127]. Згадана стаття КК України під порушенням законів і звичаїв війни розуміє жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій [29].

Обмеженим є також застосування правового звичаю у процесуальних галузях українського права. Проте такі звичаї діють в українському судочинстві та виражаються в наступному: обов'язок учасників процесу вставати, коли суд входить, виходить і оголошує рішення; звернення до судді «Ваша честь!»; розташування складу суду посередині між сторонами справи та ін. [19, с. 127]. Крім того, впродовж багатьох років позови складаються за певними шаблонами та зразками, що свідчить про наявність звичаєвої форми позову. О. Братель також звертає увагу на те, що в українських судах сформувався звичай, за яким позовні заяви, подані наприкінці року (у другій половині грудня) часто залишаються без руху із формулюванням «позивачем нечітко сформульовані позовні вимоги» для того, щоб не погіршувати річну статистику суду [30, с. 162-163]. Водночас така практика не може бути визнана легітимною, а тому й претендувати на значення правового звичаю.

Висновки. Таким чином, після тривалого радянського періоду ігнорування та поборювання правових звичаїв українське право стало на шлях регенерації цього демократичного джерела права, яке має для українського народу важливе історичне значення та здатне органічно доповнити і тим самим якісно оновити сучасну правову систему України. З аналізованого матеріалу випливає, що правовий звичай в більшому чи меншому ступені присутній в усіх основних галузях українського права. Щоправда, значення звичаю є більш істотним у галузях приватного права, що відповідає традиції та новітнім тенденціям розвитку правових систем континентальної Європи.

Разом з тим слід розуміти, що відродження звичаєвого права в умовах сьогодення не може бути зведеним лише до низки законодавчих посилань на звичаї. Для цього також потрібні: авторитетні організації, які б давали висновки щодо наявності чи відсутності звичаїв у певній сфері; рішучість суддів, які повинні виявляти правові звичаї в конкретних правовідносинах; дерегуляція економіки, яка б дозволила ринку активніше творити нові торгові звичаї; збагачення навчальних програм для підготовки юристів предметами і темами, присвяченими звичаєвому праву; підвищення рівня правової свідомості та культури суспільства, яке є основним творцем звичаєвого права. Ці заходи можуть забезпечити гнучкість правової системи та припинити ототожнення права з волею держави, пануючого класу, правителя чи інших суб'єктів, яким народ делегує свою правотворчість, але разом з тим може здійснювати її безпосередньо як первинний носій публічної влади.

Список літератури:

1. Зивс С. Л. Источники права / С. Л. Зивс. – М.: Наука, 1981. – 240 с.
2. Давид Р. Основные правове системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози. – М.: Международные отношения, 1999. – 400 с.
3. Малиновський О. Радянське революційне звичаєве право / Оникій Малиновський // Праці комісії для виучування звичаєвого права України. – Вип. 3. – К.: ВУАН, 1928. – С. 114-212.
4. Customary Law of the Internet: In the Search for a Supra national Cyberspace Law / Edited by Paul Przemyslaw Polyanskyy. – Hague: T.M.C. Asser Press, 2007. – 413 p.
5. Кича М. В. Обычай как форма права в англосаксонской и романно-германской правовых семьях: сравнительно-правовое исследование: дисс... канд. юрид. наук «12.00.01» / М. В. Кича. – М., 2015. – 207 с.
6. Стрельникова І. Ю. Місце звичаю в сучасному праві України / І. Ю. Стрельникова, Є. В. Погорєлов // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2010. – Т. 23(62). – № 2. – С. 52-56.

7. У справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання): рішення Конституційного Суду України від 02.11.2004 № 15-рп/2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04
8. Бірюкова А. Г. Застосування звичаю при вирішенні спорів, що виникають у цивільних відносинах / А. Г. Бірюкова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». – 2009. – № 841. – С. 79-81.
9. Цивільне право України: традиції та новації / За ред. Є. О. Харитонова та ін. – Одеса: Фенікс, 2010. – 700 с.
10. Зумбулидзе Р.-М. З. Обычное право как источник гражданского права / Р.-М. Зумбулидзе // Обычай в праве: Сборник. – СПб: Юридический центр Пресс, 2004. – С. 7-196.
11. Яворська О. С. Звичаєве право як соціальний регулятор цивільних відносин / О. С. Яворська // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2013. – Вип. 2. – С. 129-137.
12. Махінчук В. М. Торговий звичай (звичай ділового обороту) як джерело виникнення підприємницьких відносин / В. М. Махінчук // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2013. – Вип. 1. – С. 192-200.
13. Коломацька С. П. Звичай торговий / С. П. Коломацька // Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. – Том 2: Д-Й. – К.: Укр. Енцикл., 1999. – С. 569.
14. Прилуцький Р. Б. Договір та звичай як джерела господарського і цивільного права [Електронний ресурс] / Р. Б. Прилуцький // Часопис Академії адвокатури України. – 2012. – № 4(17). – Режим доступу: http://e-pub.aau.edu.ua/index.php/chasopys/article/viewFile/231/252
15. Діковська І. А. Правовий звичай як джерело регулювання цивільних відносин за правом окремих країн / І. А. Діковська // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – Вип. 32. – Т. 2. – Ужгород, 2015. – С. 29-31.
16. Про деякі питання практики застосування норм Цивільного та Господарського кодексів України: інформаційний лист Вищого господарського суду України від 07.04.2008 № 01-8/211 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v_211600-08
17. Про торгово-промислові палати в Україні: закон України від 02.12.1997 № 671/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 13. – Ст. 52.
18. Звичай і недобросовісна конкуренція. Деякі проблеми застосування статті 1 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vkp.ua/ua/publications/articles/zvichay_ta_nedobrosovisna_konkurentsiya/
19. Цвєткова Ю. Місце правового звичаю у правовій системі України / Юліана Цвєткова // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 12. – С. 125-128.
20. Озель В. Звичай у системі права України / Віталіна Озель // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – № 6. – С. 201-205.
21. Потапова О. В. Звичай як джерело регулювання діяльності торгівельних морських портів / О. В. Потапова // Правове регулювання економіки. – 2009. – № 9. – С. 60-68.
22. Джуринський О. Звичаї ділового обороту як джерело господарського права України / Олександр Джуринський // Підприємництво, господарство і право. – 2015. – № 1. – С. 14-17.
23. Щокіна О. О. Правовий звичай міжнародної торгівлі як джерело міжнародного приватного права: автореф. ... канд. юрид. наук «12.00.03» / О. О. Щокіна. – Х., 2006. – 20 с.
24. Салатко А. Л. Інкотермс / А. Л. Салатко // Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. – Том 2: Д-Й. – К.: Укр. Енцикл., 1999. – С. 691.
25. Панасюк О. Т. Звичаєве регулювання трудових відносин / О. Т. Панасюк // Вісник КНУ. Юридичні науки. – 2004. – № 60-62. – С. 62-63.
26. Коваленко Т. Роль правового звичаю в забезпеченні ефективності правового регулювання земельних відносин / Т. Коваленко // Право України. – 2010. – № 2. – С. 138-139.
27. До патрулювання вулиць Львова залучили 2 тисячі людей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://news.vash.ua/news/lviv/do-patrulyuvannya-vulyts-lvova-zaluchyly-2-tysyachi-lyudey
28. Воблий В. Теоретичний вступ до програми для збирання звичаїв з адміністративного права. Садибне самоврядування / Веньямин Воблий // Праці комісії для виучування звичаєвого права України. – Вип. 3. – К.: ВУАН, 1928. – С. 25-30.
29. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.
30. Братель О. Г. Судова практика та звичай як складові цивільного процесу України / О. Г. Братель // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2014. – Вип. 2. – Т. 1. – С. 159-164.

Бедрий М.М.
Научное общество имени Шевченко

ПРАВОВОЙ ОБЫЧАЙ В СОВРЕМЕННОЙ ПРАВОВОЙ СИСТЕМЕ УКРАИНЫ

Аннотация
Исследовано роль и место правового обычая в современной правовой системе Украины. Проанализировано виды обычаев, к которым отсылают акты действующего законодательства. Освещено значение обычного права в гражданском, хозяйственном, семейном и других отраслях частного права Украины. Охарактеризовано влияние обычая на регулирование публично-правовых отношений. Предложены пути повышения эффективности использования обычного права в правовой системе Украины.
Ключевые слова: правовой обычай, правовая система Украины, отрасль права, торговый обычай, свод обычаев порта.

Bedrii M.M.
Shevchenko Scientific Society

LEGAL CUSTOM IN THE CURRENT LEGAL SYSTEM OF UKRAINE

Summary
The role and place of legal custom in the current legal system of Ukraine are researched. Kinds of customs, to which the acts of the current legislation refer, are analyzed. Significance of customary law in civil, commercial, family and other branches of Ukrainian private law is highlighted. The influence of customs on the regulation of public-legal relations is characterized. Ways of increasing the efficiency of using customary law in the legal system of Ukraine are proposed.
Keywords: legal custom, legal system of Ukraine, branch of law, trade customs, customs of the port set.

УДК 342.9+340.143+3.073.1+343.35:35.08(477)

СТОСОВНО СПРОМОЖНОСТІ ТЕОРІЇ Г. КЕЛЬЗЕНА ПРИ ДОСЛІДЖЕННІ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ І БОРОТЬБИ З КОРУПЦІЄЮ В УКРАЇНІ (З УРАХУВАННЯМ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ЗАУВАЖЕНЬ В.В. ГЛАДКОГО)

Веклич В.О.
Навчально-науковий інститут права імені князя Володимира Великого
Міжрегіональної Академії управління персоналом

Досліджено теоретичні питання стосовно вивчення публічної політики щодо запобігання і боротьби з корупцією в Україні. Зокрема, закцентовано увагу на спроможності використання з цією метою теорії Г. Кельзена. У контексті наведеного окреслено деякі особливості правового аналізу корупційного середовища України. Розглянуто концептуальні особливості публічної політики щодо запобігання і боротьби й згаданого середовища у контексті забезпечення правосвідомості громадян. Здійснено узагальнення щодо практико-орієнтованого дослідження у вказаному контексті.
Ключові слова: корупція, політика, правосвідомість, теорія права, Україна.

Цвіте калина, пахне, як весна,
Схиляється на стежечку вузеньку,
Мов наречена – біла, осяйна –
Сліди цілує генія-Шевченка.
Він тут ходив, поетова сльоза
Зросила калиноньку і стежину.
Дніпрова потаємна бірюза
Дзеркалила його думки глибинні.
Сюди Кобзар, як на Голгофу йшов:
Немає Січі, заросли могили.
Де пролилась козацька вільна кров –
Картоплю мудрі німці посадили.
Сріблястий явір – чайки два крила –
Покидав брості на сумну галяву…
На Хортиці калина зацвіла,
Вінком квітчала запорозьку славу.
Пилип Юрик («Калина хортицька»)
[1, с. 90-91]

Постановка проблеми. Необхідність у розгляді спроможності теорії Г. Кельзена при вивченні теоретичних питань стосовно публічної політики щодо запобігання і боротьби з корупцією в Україні значної мірою зумовлена практико-орієнтованим підходом, оскільки саме використання різних теорій базисно може вплинути на отримання науково обґрунтованого результату.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті цього дослідження можна виділити деякі здобутки останніх років, які стосуються нормативістської теорії, що базисно розроблялася Г. Кельзеном [2], до яких належать окремі напрацювання таких авторів, як О.М. Балинська [3], Ф.М. Медвідь [4], А.В. Писана [4], С.П. Рабінович [5], О.В. Тягло [6] й інших.

Стосовно ж напрацювань, які безпосередньо стосуються публічної політики щодо запобігання і боротьби з корупцією в Україні, то тут можна згадати роботи і публікації таких вчених і дослідників, як К.Л. Бугайчук [7], В.В. Гладкий [8], І.В. Кушнарьов [9], М.П. Марчук [10], І.В. Рейтерович [11], К.В. Ростовська [12], С.О. Телешун [11], А.Л. Тіньков [11] тощо. Згадані праці стосуються різних аспектів загальної проблеми й мають свої позитивні риси і деякі недоліки, але у своїй сукупності є базисом для дослідження.

Разом з тим можна констатувати відсутність спеціальних досліджень саме у контексті розглядуваної тут загальної проблематики.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Питання щодо спроможності теорії Ганса Кельзена при дослідженні публічної політики щодо запобігання і боротьби з корупцією в Україні зумовлюється практичними особливостями підходу, що сутнісно має на меті отримання практико-орієнтованого результату. При цьому вивчення згаданої політики тісно переплітається з потребою щодо аналізу корупційного середовища України. Відсутність ґрунтовних спеціальних напрацювань саме у розглядуваному контексті

значною мірою дисонує з проблемними аспектами існування і розширення корупційного середовища, що потребує адекватних контрзаходів.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є опрацювання концептуальних особливостей теорії Г. Кельзена у контексті можливості її використання при вивченні (або розробці) публічної політики щодо запобігання і боротьби з корупцією в Україні.

Виклад основного матеріалу. У праці Г. Кельзена «Чисте правознавство» можна виділити деякі риси, що притаманні його теоретичному підходу до вивчення державно-правових явищ і процесів. Тут слід відзначити:

1. Виділення сутнісних рис, явищ і процесів, які стосуються об'єкта дослідження: «важливим було розгорнуто описати тенденції, спрямовані не на формотворення науки, а виключно на розпізнання її правової сутності і якомога переконливіше довести, що вияв цих тенденцій відповідає критеріям об'єктивності й точності – ідеалові будь-якої науки» [2, с. 5].

2. Здійснення дослідження з урахуванням зв'язків міждисциплінарного (наукового) характеру: «щоб правознавство – цю віддалену від центру духу провінцію, яка надто вже повільно шкутильгає на шляху прогресу – зробити безпосередньо дотичним до загального наукознавства і таким чином прискорити його поступ» [2, с. 6].

3. Чітке розмежування права і політики як окремих наукових (і практичних) напрямків пізнання дійсності й впливу на неї: «мова йде про зв'язок правознавства й політики, про акуратне відокремлення однієї науки від іншої, про відмову від укоріненої звички сповідувати політичні вимоги, мотивуючи такий підхід інтересами правової науки і посилаючись на якісь об'єктивні чинники» [2, с. 6].

4. Відмову від суб'єктивізму при розгляді державно-правових явищ, коли він може виражатися у зловживанні фахівцями своїм соціальним (політичним) становищем при нівелюванні сутності права «юрист неохоче відмовляється від думки (і не бажає, щоб від такої думки відмовились інші), ніби він, послуговуючись наукою, знає відповідь на питання, як «правильно» слід вирішувати конфлікти інтересів усередині суспільства; ніби він, бувши знавцем права, ще й покликаний це право формувати; ніби він, прагнучи впливати на вироблення правових норм, має більші переваги перед іншими політиками, ніж просто технічний працівник гуманітарної сфери» [2, с. 6].

Таким чином, спроможність теорії Г. Кельзена при дослідженні публічної політики щодо запобігання і боротьби з корупцією концептуально видається незадовільною, оскільки вимога щодо чіткого розмежування права і політики зумовлює потребу в фрагментації об'єкта дослідження з виділенням сутнісно «правових» і «політичних» елементів при чітко вираженій цілісності.

Разом з тим слід наголосити на регуляторній функції права щодо суспільних відносин, яка переплітається з сучасним розумінням політики, яка безпосередньо пов'язується з впливом на різні процеси, які мають місце у країні. При цьому на законодавчому рівні в Україні зазначено: «закупівлі за кошти [державних] підприємств виведені за межі прозорих процедур, а політика щодо запобігання корупції фактично не проводиться» і «Національна антикорупційна стратегія на 2011-2015 роки, затверджена Указом Президента України від 21 жовтня 2011 року № 1001, так і не стала ефективним інструментом антикорупційної політики» [13]. Таким чином, можна відзначити дійсний дисонанс між правовим регулюванням суспільних відносин і їх станом.

Розглянемо міркування П.М. Рабіновича щодо сутності права: «наведене, вважаємо, ще раз засвідчує актуальність того пізнавального підходу (та й заснованого на ньому праворозуміння), що його було названо «потребовим». Саме його застосування якраз і дозволяє встановити, потребам якої частини соціально неоднорідного суспільства (а серед них завжди є потреби специфічні, не загальносуспільні, а тим більше – не загальнолюдські) відповідає найбільшою мірою реальне функціонування позитивного права та держави і потребам якої його частини воно, можливо, навіть суперечить» [14, с. 17-18]. При цьому дещо дисонансним видається і міркування О. Балинської: «коли говоримо про статичність права, йдеться радше про так зване «чисте право» (за Г. Кельзеном) без урахування впливу на нього політики, економіки, культури і т. д.; і таке правосприйняття може бути тільки умовним, припустимим лише для певного окремого історичного періоду (поки не відбудуться зміни суспільних умов)» [3, с. 124]. Загалом, твердження Г. Кельзена вказують на необхідність розгляду права у його сутнісному вираженні, з урахуванням об'єктивності й точності у якості ідеалу, що має здійснюватися з урахуванням як правових доктринальних напрацювань, так і загальнонаукових здобутків. Об'єктивність й точність у цьому ж контексті можуть бути досягнутими лише з урахуванням загальнонаукового пізнавального теоретичного і методологічного базису. Чітке ж розмежування права і політики (у їх практичному вираженні) внутрішньо слугує перепоною для міждисциплінарного підходу при вивченні суміжних явищ і процесів, але разом з тим може дозволити окреслити деякі риси корупційного середовища, що має виступити у якості об'єкта впливу публічної політики щодо запобігання і боротьби з корупцією в Україні.

У наведеному контексті показовими є міркування, що їх навів В. Гладкий: «суспільні відносини в державі є відображенням ментальності, правової культури і правосвідомості учасників відповідних відносин (точніше – переважної їх частини) і, в свою чергу, ментальність, правова культура і свідомість індивіда відображає його рівень цивілізованості і самоповаги через призму людської гідності» [8, с. 52]. Тож, тут чітко простежується взаємозв'язок сутнісних елементів, які у подальшому мають вираження у так званій «фактичній конституції», якою є дійсний стан суспільних відносин на противагу конституції юридичній. Розбіжності між ними у підсумку є дестабілізуючим фактором щодо суспільства, права і держави. При цьому самоочевидною є потреба у вжитті адекватних заходів щодо їх подолання. Згаданий автор вказує: «сучасна Україна повинна концентрувати свою увагу не на зміні суспільних відносин (знову-таки, збільшуючи масу нормативно-правових актів декларативного характе-

ру), а на зміну самосвідомості громадян (з тим, щоб людина відчувала себе повноправним членом людської сім'ї) і підвищення рівня їх цивілізованості» [8, с. 52]. Стосовно ж досліджуваної проблематики слід вказати, що усі наведені елементи перебувають у системному взаємозв'язку і досягнення підсумкового бажаного результату правового регулювання, а саме, – подолання корупції (у якості ідеалу) є можливим виключно за умови комплексного системного впливу. Нівелювання навіть одного з розглядуваних елементів (з-поміж згаданих є: право чи правове регулювання, самосвідомість (або «правосвідомість») громадян, а також «цивілізованість» яка перебуває у прямому зв'язку з поінформованістю) у підсумку призводить до дисбалансів і «вихолощення» публічної політики щодо запобігання і боротьби з корупцією в Україні. При цьому слід брати до уваги, що тут внутрішнє корупційне середовище за умов глобалізації є елементом корупції пострадянської, яка хоч і має деякі відмінності стосовно різних країн Східної Європи, але сутнісно підтримується завдяки переважно латентному характеру, а також широкому інструментарію (напрацьованому з урахуванням здобутків спецслужб), набуваючи вираження у впливі на суспільні процеси в різних країнах на міжнародному рівні (у ієрархічному підпорядкуванні).

При цьому відкидання правових інструментів (що зазначено В. Гладким) має своїм наслідком поширення правового нігілізму зі зниженням сприйняття і ефективності права як регулятора суспільних відносин. Самосвідомість («правосвідомість») перебуває під комплексним впливом середовища, в якому існує особистість, а також спеціальних регуляторів поведінки, які діють у ньому. Тоді ж як ключовим елементом цивілізованості виступає поінформованість (що у якості базису повинна мати певне «морально-духовне» ядро). При цьому чітко простежується сутнісна взаємозалежність усіх трьох елементів. У випадку з практикою правозастосування і правореалізації, що здійснюється органами державної влади України, можна зафіксувати випадки «профанації» окремих заходів, що мають здійснюватися на системному рівні (шляхом нівелювання їх значущості і вжиття без урахування вимог щодо рівня). Зокрема, В. Литвиненко відзначив такий захід, як «забезпечення програм відкритого доступу до публічної інформації та створення ефективних умов щодо її отримання» [15, с. 385]. Згаданий захід при значному поширенні корупції має здійснюватися у масштабі всього суспільства і виражатися у масовому інформуванні громадян країни щодо причин і взаємозалежностей, які виникають у зв'язку з корупційними діяннями. Але за умови поширення «корупційних» впливів на органи державної влади цей захід (сутнісно ж сукупність заходів) нівелюється. Наприклад, у випадку з Україною інформування щодо загроз, які спричинені корупцією здійснюється Національним агентством запобігання корупції не щодо суспільства (як об'єкта впливу), а стосовно своїх співробітників. Тим самим «вихолощуючи» правову сутність розглядуваного системного підходу.

При цьому слід вказати на те, що саме корупційне середовище за умови створення сприятливих умов для його розвитку в окремих країнах, за умов глобалізації з необхідністю змушене шукати шляхів для розширення, оскільки це є єдино можливою умовою його збереження (з урахуванням системних зв'язків, а також соціальних відносин різних рівнів). Право ж у разі його відкидання буде заміненим на інші регулятори (на зразок кримінальних «понять» або «моралі» чи «релігійних норм»).

Висновки і пропозиції. Обсяг цієї публікації не дозволяє розгорнуто викласти розглядувану проблематику, але у підсумку можна відзначити, що можливість використання теорії Г. Кельзена при дослідженні публічної політики щодо запобігання і боротьби з корупцією в Україні до деякої міри є обмеженою і з необхідністю при практичній реалізації має виражатися у «розщепленні» об'єкта дослідження на окремі складові (що може знівелювати об'єктивність через наявність сутнісних взаємозв'язків). Разом з тим згадана теорія може бути використаною при здійсненні правового аналізу корупційного середовища України за умови акцентування уваги на сутнісних рисах застосовуваних правових інструментів і на ефективності їх вжиття щодо об'єкта регулювання, яким є суспільство (а також при розгляді взаємовпливів).

Список літератури:

1. Юрик П. Калина хортицька / Пилип Юрик // Весела Січ. – 2014. – № 1-2. – С. 90-91.
2. Кельзен Г. Чисте правознавство. З дод.: Пробл. справедливості / Ганс Кельзен. Пер. з нім. О. Мокровольського. – К.: Юніверс, 2004. – 496 с.
3. Балинська О.М. Семіотика права: монографія / О.М. Балинська. – Львів: ЛьвДУВС, 2013. – 416 с.
4. Медвідь Ф. Нормативістська теорія Ганса Кельзена / Ф.М. Медвідь, А.В. Писана // Дні науки філософського факультету – 2015. – 2015. – № 10. – С. 198-201.
5. Рабінович С.П. Можливості використання соціолого-правових підходів Ганса Кельзена при аналізі конституційних змін 2004-2014 років в Україні / С.П. Рабінович // Вісник Національної академії правових наук України. – 2016. – № 3. – С. 162-171.
6. Тягло О.В. Чи існує особлива юридична логіка? / О.В. Тягло // Форум права. – 2017. – № 1. – С. 188-194.
7. Бугайчук К.Л. Концептуальні засади здійснення державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю / Костянтин Леонідович Бугайчук // Протидія злочинності: теорія та практика: матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 19 жовт. 2016 р.) / Ген. прокуратура України, Нац. акад. прокуратури України, НДІ вивчення проблем злочинності ім. акад. В.В. Сташиса, НАПрН України, Союз юристів України. – Київ, 2016. – С. 143-146.
8. Гладкий В.В. Долгосрочные перспективы преобразований в Украине в свете антикоррупционной политики [Текст] / В.В. Гладкий // «Юридичні науки: проблеми та перспективи». Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 19-20 травня 2017 року). У 2-х частинах. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. – Ч. 2. – С. 50-53.

9. Кушнарьов І.В. Антикорупційна політика сучасної держави: загально-теоретична і порівняльно-правова характеристика: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / І.В. Кушнарьов. – Харків, 2013. – 18 с.
10. Марчук М.П. Основні напрями державної політики щодо протидії корупції в Україні / М.П. Марчук // Молодий вчений. – 2016. – № 3. – С. 470-473.
11. Телешун С.О. Ефективність запобігання та протидії корупції в Україні: проблеми та перспективи / С.О. Телешун, І.В. Рейтерович, А.Л. Тіньков // Відкриті очі. – 2015. – 6 лютого. – Режим доступу: http://www.vidkryti-ochi.org.ua/2015/02/blog-post.html
12. Ростовська К.В. Стан наукової розробки проблем державної антикорупційної політики в Україні / К.В. Ростовська // Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». – 2017. – № 1. – С. 74-79.
13. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки: Закон України від 14.10.2014 № 1699-VII // Верховна Рада України. – 2017. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1699-18/print1484061321857108
14. Рабінович П.М. Методологія вітчизняного загальнотеоретичного праводержавознавства: деякі сучасні тенденції [Текст] / П.М. Рабінович // Право України. – 2014. – № 1. – С. 11-21.
15. Литвиненко В.І. Протидія корупції в Україні: адміністративно-правові засади: монографія / В.І. Литвиненко. – К.: «МП Леся», 2015. – 472 с.

Веклич В.А.
Учебно-научный институт права имени князя Владимира Великого
Межрегиональной Академии управления персоналом

ОТНОСИТЕЛЬНО ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕОРИИ Г. КЕЛЬЗЕНА ПРИ ИССЛЕДОВАНИИ ПУБЛИЧНОЙ ПОЛИТИКИ ПО ПРЕДУПРЕЖДЕНИЮ И БОРЬБЕ С КОРРУПЦИЕЙ В УКРАИНЕ (С УЧЕТОМ КОНЦЕПТУАЛЬНЫХ ЗАМЕЧАНИЙ В.В. ГЛАДКОГО)

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы относительно изучения публичной политики по предотвращению и борьбе с коррупцией в Украине. В частности, акцентировано внимание на невозможности использования с этой целью теории Г. Кельзена. В контексте изложенного обозначены некоторые особенности правового анализа коррупционной среды Украины. Также рассмотрены некоторые концептуальные особенности публичной политики по предотвращению и борьбе и упомянутого среды в контексте обеспечения правосознания граждан. Изложено обобщение относительно практико-ориентированного исследования в указанном контексте.
Ключевые слова: коррупция, политика, правосознание, теория права, Украина.

Veklych V.O.
Prince Volodymyr the Great Educational and Scientific Institute of Law
Interregional Academy of Personnel Management

ON THE APPLICABILITY OF G. KELZEN'S THEORY REGARDING RESEARCH OF THE PUBLIC POLICY ON THE PREVENTION AND FIGHTING OF CORRUPTION IN UKRAINE (WITH CONCEPTUAL CONSIDERATIONS OF V.V. HLADKYI)

Summary
There were researched some theoretical questions concerning the study of public policy on the prevention and fight against corruption in Ukraine. In particular, attention was drawn to the possibility of usage of G. Kelzen's theory for this purpose. In the outlined context, some features of the legal analysis of the corruption environment of Ukraine were worked-out a well. Still due to research there are considered some conceptual peculiarities of public policy on prevention and fight against corruption and the mentioned environment in the context of citizens' legal sense ensuring. Also the author has provided relevant generalization considering practical needs regarding this research.
Keywords: corruption, legal awareness, politics, theory of law, Ukraine.

УДК 347.67(477)

ЗАВЕЩАТЕЛЬНЫЙ ОТКАЗ (ЛЕГАТ) ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ УКРАИНЫ И НЕКОТОРЫХ ЕВРОПЕЙСКИХ СТРАН

Деревнин В.С.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

В статье рассматриваются авторские концептуальные положения субинститута завещательного отказа в гражданском праве, в том числе понятие и правовая сущность завещательного отказа, правовой статус наследника, на которого возложен завещательный отказ. Используя метод сравнительного анализа национального законодательства и аналогичных положений некоторых зарубежных стран, автор доказывает, что к особым завещательным распоряжениям необходимо также отнести завещательное возложение, назначение исполнителя завещания, а также иные распоряжения наследодателя.
Ключевые слова: наследование, завещание, завещательные распоряжения, завещательный отказ.

Постановка проблемы. Актуальность темы исследования обусловлена существенными изменениями социально-экономического развития украинского государства, в том числе, в области завещательных распоряжений, направленных на дальнейшее расширение и укрепление прав граждан, развитие частной собственности и анализа подходов иностранных законодателей к вопросу урегулирования отношений при составлении завещательных отказов, выявления как позитивных, так и негативных черт зарубежных законодательств в условиях дальнейшей адаптации украинского законодательства к европейскому праву.

Степень исследованности темы. Основу исследования составили научные статьи и публикации таких авторов, как Е. О. Харитонов, Ю. Б. Гонгало, Г. Ф. Шершеневич, О. Ю. Цибульская, В. М. Хвостов, Ю. К. Толстой и др.

Целью данной статьи является характеристика правовой природы правоотношений, возникающих из завещания, его институт завещательного отказа, а также проведение сравнительного анализа норм национального законодательства, определяющего положения о завещательном отказе с аналогичными положениями некоторых зарубежных стран и определении сходств и различий в подходе к данному правовому регулированию.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Нерешенность данной проблемы заключается в недостаточной изученности законодательства стран Европейского Союза, дальнейшей адаптации украинского законодательства к европейскому праву. Введение института закрытого завещания влечет за собой необходимость четкой законодательной регламентации вопросов толкования завещания. Нормы ГК Украины ограничиваются лишь введением двух принципов толкования: буквальное понимание смысла слов и выражение и сопоставление неясных положений с другими положениями и смыслом всего завещания, а также лишь называют субъекты толкований: нотариус, душеприказчик, суд. При этом наибольшей проблемой представляется отсутствие четкого распределения статуса субъектов толкования. Только решение данных вопросов позволило бы утверждать, что закрытые завещения как институт наследственного права в Украине состоялся.

Изложение основного материала. Статья 1237 Гражданского кодекса Украины предоставляет право завещателя на завещательный отказ (легат) [1], который предоставляет собой установленную в завещании обязанность наследников исполнить какую-либо имущественную обязанность в пользу иных лиц (отказополучателей), которые имеют право требовать исполнения этой обязанности. Завещательный отказ должен быть указан в завещании, являющегося его частью, поэтому его закрепление в каком-либо отдельном документе невозможно. Вне завещания назначение отказа не имеет силы, оно должно быть сделано самим завещателем и не может включаться в завещание путем толкования его судом.

Завещательный отказ – это, в первую очередь, завещательное распоряжение. Если наиболее просто изобразить сущность завещательного отказа, то часть наследственного имущества будет принадлежать наследникам по закону или по завещанию, а другую часть – наследники должны передать или предоставить по завещательному отказу обозначенному третьему лицу, которое приобретает право требования к наследникам на часть наследственного имущества. Право на принятие завещательного отказа и право на отказ от завещательного отказа, по нашему мнению, являются наследственными, поскольку служат реализации завещания, поэтому их правовое регулирование обеспечивается Книгой 6 Гражданского кодекса Украины «Наследственное право». Право на получение завещательного отказа, возникающее в результате его принятия, является уже обязательственно-правовым требованием и подчиняется общим и специальным нормам обязательственного права, в зависимости от предмета завещательного отказа, если иное не предусмотрено завещанием. В качестве основания возникновения права из завещательного отказа выступает следующий фактический состав:

– наличие особого завещательного распоряжения об установлении легата и назначении отказополучателей;
– открытие наследства;
– пребывание в живых отказополучателя в день открытия наследства.

Право на получение предмета легата является личным. Для того, чтобы такое право было реализовано, необходимо наличие объективного волеизъявления отказополучателя об этом. Большинство юристов придерживаются позиции о необходимости подачи отказополучателем заявления нотариусу (до принятия наследства на-

следниками) или направления непосредственному наследнику (после принятия им наследства). Приверженность этой позиции высказывает Г. Ф. Шершеневич, который считает, что легатарий для окончательного приобретения отказа должен обратиться с требованием о его выдаче к наследнику [2, с. 528]. К каждому отказу, – писал В. М. Хвостов, – причастны три лица: а) наследодатель; б) лицо, в пользу которого сделан отказ; в) лицо, на которое возложена обязанность исполнить отказ.

Отказополучателем может быть только лицо, находившееся в живых к моменту смерти наследодателя, а также лицо, зачатое при жизни наследодателя и родившееся после его смерти. В качестве отказополучателя наследодателем могут быть указаны не только лица, входящие в число наследников по закону, но и лица, на данное имущество не претендующие и не входящие в число наследников по закону на усмотрение завещателя.

Исполнение обязанности имущественного характера, возложенной на наследника посредством завещательного отказа, осуществляется наследником за счет наследства. На основании ч. 1 ст. 1244 ГК Украины в завещании к основному отказополучателю может быть подназначен другой отказополучатель. При этом призвание дополнительного отказополучателя к участию в отношениях из легата возможно в случае, если основной отказополучатель:

1) умер до открытия наследства;
2) умер одновременно с наследодателем;
3) отказался от принятия завещательного отказа;
4) не воспользовался своим правом на получение завещательного отказа.

Исходя из вышеизложенного, возложение может распространяться не только на наследников по завещанию, но и на наследников по закону, а также исполнителей завещания. Основное отличие завещательного возложения от завещательного отказа заключается в том, что даже при имущественном характере первого завещанием не устанавливается конкретный выгодоприобретатель, а круг лиц, имеющих право требования исполнения возложения, значительно шире, нежели в случае неисполнения завещательного отказа. Если возложение не исполняется наследником добровольно, то заинтересованные лица имеют право требовать исполнения возложения в судебном порядке. В случае возложения завещательного отказа на нескольких наследников возникает обязательство с пассивной множественностью лиц, причем законом установлено, что такой отказ обременяет право каждого из них на наследство соразмерно его доле в наследстве постольку, поскольку завещанием не предусмотрено иное.

Предметом завещательного отказа может быть передача отказополучателю в собственность во владение на ином вещном праве или в пользование вещи, входящий в состав наследства, передача отказополучателю входящего в состав наследства имущественного права, приобретение для отказополучателя и передача ему иного имущества, выполнение для него определенной работы, услуги и т. п. При последующем переходе права собственности на имущество, входящего в состав наследства, к другому лицу, права пользования этим имуществом, предоставленное отказополучателю по завещательному отказу, сохраняет силу. Предметом завещательного отказа не может быть пожизненное содержание. Это обусловлено тем, что поскольку продолжительность жизни отказополучателя неизвестна, то возможна ситуация, когда пожизненное содержание превысит стоимость наследственного имущества.

Анализируя проблемы, возникающие в связи с исполнением завещательного отказа, представляется актуальным определить пределы исполнения наследником завещательного отказа: срок и стоимость перешедшего к наследнику наследства. Последнюю следует определять посредством вычета приходящихся на долю наследника долгов завещателя и обязательной доли в наследстве, если такой наследник относится к категории обязательных наследников.

Срок на принятие завещательного отказа аналогичен срокам на принятие наследства и отказ от него устанавливают период времени, в течение которого отказополучатели должны реализовать свое право на принятие или отказ под стразом их досрочного прекращения, следовательно, они относятся к пресекательным срокам. Обращаясь к вопросу пропуска указанных сроков, мы считаем возможным восстановление судом при наличии уважительных причин пропуска срока на принятие завещательного отказа, аргументируя это тем, что отказополучатель лишен права отказа от принятия завещательного отказа в пользу других лиц. Ввиду специфики складывающихся между наследником и отказополучателем отношений исполнение обязанностей должно быть произведено в разумный срок, исходя из конкретных жизненных обстоятельств. В случае, когда такой срок в завещании не установлен, завещательный отказ должен действовать в течении жизни гражданина-отказополучателя или периода существования юридического лица-отказополучателя. Ограничение стоимостью наследства (за вычетом долгов наследодателя и обязательной доли) касается только исполнения обязательства из завещательного отказа. Ответственность же за неисполнение или ненадлежащее исполнение обязательства из завещательного отказа не ограничено какой-либо суммой (иначе это потворствовало бы злоупотреблениям со стороны наследников), и легальных оснований для применения ограниченной ответственности в этом случае нет. А как же решаются интересующие нас вопросы в отдельных европейских странах?

В Германии переход обязанности исполнить завещательный отказ к лицу, которое получило выгоду при отпадании обремененных легатом лиц не вызывает сомнений (§2161 BGB) [3]. Исключение их этого правила делается только в том случае, если не следует предположить другую волю наследодателя. В немецком наследственном праве это обременение может перейти не только на наследника, но и на другого отказополучателя «Завещательным отказом может быть обременен наследник или отказополучатель» (§2147 BGB) [3].

Что касается Швейцарии, то здесь приводится пример, где «другие правопорядки, призы-

вающие только доминационный легат, не видят препятствий для сохранения легата и в тех случаях, когда вследствие отпадания наследника по завещанию на его место вступает другой универсальный правоприемник наследодателя.

Статья 486 Швейцарского гражданского уложения: «Распоряжения о легатах сохраняют силу даже и в тех случаях, когда лица, обязанные выполнить эти распоряжения, умерли раньше завещателя, лишены права наследования как объявленные недостойными этих прав, или отказались от наследства» [4]. Такое положение в Швейцарском наследственном праве сохраняется и до настоящего времени.

Итальянское законодательство указывает, что бремя предоставвления легата завещатель может возложить на наследников или легатариев. Если завещатель не указал, кто должен исполнить завещательный отказ, то предоставление легата, следует требовать от наследников (art. 662 Codice civile) [5]. В случае, когда к наследнику по закону и обременному лицу переходит доля отсутствующего наследника или легатария, они замещают их в легатарных обязательствах, которые носят сугубо личный характер (art. 667).

Легатарием во французском праве именуется любой выгодоприобретатель, получающий имущество по завещанию. Так, наследники по завещанию были названы вследствие того, что наследниками во Франции считаются только наследники по закону. Однако легатарием в том смысле, который вкладывали в это слово римские юристы, следует признать только (сингулярный легат), постольку поскольку содержание прав и обязанностей других легатариев: универсальный и долевой легат совпадает с правами и обязанностями наследника по закону – универсальность правопреемства, ответственность по долгам наследодателя. Право на отказанное имущество возникает у легатария со дня смерти завещателя, поэтому легатарий вправе истребовать это имущество от любого наследника, в чьем владении оно оказалось (art. 1011 Code Civil) [6].

Изначально именно наследник по закону исполняя завещательный отказ. В самом завещании при этом он мог быть и не назван. Любой законный наследник обязан был исполнить завещательный отказ в силу самой правовой природы этого института. Свою точку зрения высказывает О. Ю. Цибульская, ссылаясь на ст. 1002 ГК Франции, она выделяет три типа завещательный распоряжений: завещание, касающееся имущества в целом (ст. 1003); завещание, касающееся определенной части имущества (ст. 1010); завещание, касающееся отдельных предметов (ст. 1010) [7, с. 221]. Смысл такого деления связывается с объемом и пределами ответственности по долгам наследодателя.

По гражданскому законодательству Польши, если предметом завещательного отказа является передача в собственность отказополучателя вещей, определенных родовыми признаками, наследник обязан предоставить вещи среднего качества, учитывая при этом потребности отказополучателя. В этом случае возможна ответственность лица, отягощенного отказом, в виде возмещения при ненадлежащем исполнении завещательного отказа по передаче вещей с недостатками, а также за просрочку исполнения завещательного отказа. Право требования исполнения завещательного отказа погашается после истечения пяти лет со дня его возникновения [8].

Подводя итог, можно сделать следующие выводы:

1. Субъектами правоотношения из завещательного отказа является наследник по завещанию, на которого возложен завещательный отказ, и отказополучатель (легатарий).
2. Наследодатель к субъектам правоотношения из завещательного отказа не относится.
3. Завещательный отказ может быть возложен как на наследника, призываемого к наследованию по завещанию, так и на наследников, призываемых по закону, независимо от очередности.
4. Ограничения в праве частной собственности, возникшие в результате завещательного отказа, имеют индивидуальный характер. Они существуют лишь в течение жизни отказополучателя и не могут быть переданы другому лицу.
5. Особые (специальные) распоряжение – это основанные на правовой норме односторонние волеизъявления наследодателя, содержанием которых является возложение обязанностей на третьих лиц.

Что касается сравнительного анализа Украины и некоторых зарубежных стран, подходы к правовому регулированию схожих отношений, безусловно, имеют различные черты, что соответственно требует дальнейшего исследования данного правового института.

Список литературы:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. // ВВР України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.
2. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права. – Москва, 1995 [по изд. 1907 г.]. – С. 528.
3. Bьrgerliches Gesetzbuch [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gesetze-im-internet.de/bgb/
4. Swiss Civil Code [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19070042/index.html
5. Codice civile [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.wipo.int/wipolex/ru/text.jsp?file_id=229774
6. Code civil [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT00000607072
7. Цибульская О. Ю. Сравнительно-правовой анализ правового режима завещательного отказа и возложения по законодательству Украины, России и Франции / О. Ю. Цибульская // Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету: зб. ст. – 2007. – Вип. 7: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. «Сучасні проблеми, тенденції і перспективи розвитку права в Україні» (7-8 грудня 2007 р.). – С. 220-224.
8. Kodeks Cywilny [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.pravo.levonevsky.org/kodeks_pl/kodeks-cywilny/index.htm

Деревнін В.С.
Національний університет «Одеська юридична академія»

ЗАПОВІДАЛЬНИЙ ВІДКАЗ (ЛЕГАТ) ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ДЕЯКИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН

Анотація
У статті розглядаються авторські концептуальні положення субінститута заповідального відказу у цивільному праві, у тому числі поняття і правову сутність заповідального відказу, правовий статус спадкоємця, на якого покладено заповідальний відказ. Використовуючи метод порівняльного аналізу національного законодавства та аналогічних положень деяких зарубіжних країн, автор доводить, що до особливих заповідальних розпоряджень необхідно також віднести заповідальне покладання, призначення виконавця заповіту, а також інші розпорядження спадкодавця.
Ключові слова: спадкування, заповіт, заповідальні розпорядження, заповідальний відказ.

Derevnin V.S.
National University «Odessa Academy of Law»

TESTAMENTARY REFUSAL (LEGATE) UNDER THE LEGISLATION OF UKRAINE AND SOME EUROPEAN COUNTRIES

Summary
The author's conceptual provisions of the substitute of the testamentary refusal in civil law are considered in the article, including the notion and legal essence of the testamentary refusal, the legal status of heir, to which the testamentary refusal is assigned. Using the method of comparative analysis of national legislation and similar provisions of some foreign countries, the author proves that special testamentary orders must also include the testamentary burden, the appointment of testamentary executor, as well as the other orders of the testator.
Keywords: inheritance, testament, testamentary orders, testamentary refusal.

УДК 340.13:316.62:159.962

РОЛЬ НАВІЮВАННЯ В ФОРМУВАННІ ПРАВОВОЇ (ЮРИДИЧНО ЗНАЧУЩОЇ) ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ

Зінсу О.І.
Національна Академії внутрішніх справ України

У статті здійснено вивчення ролі навіювання у формуванні правової поведінки. Підкреслено впливове значення навіювання як засобу психологічного впливу на формування правомірної та неправомірної поведінки. На основі аналізу висвітлено загальні обриси сугестії як психічного явища та чинників навіювання на шляху зниження ризику розвитку неправомірної поведінки.
Ключові слова: правова поведінка, юридично значуща поведінка, засоби психологічного впливу, навіювання, неправомірна поведінка, довіра, авторитет, державні інтереси, моральні цінності.

Постановка проблеми. На сьогоднішній час на території України діє розмаїття інформаційного, фізичного, економічного впливу на характер правової поведінки різних верств населення. Не останнє місце в арсеналі маніпуляцій належить навіюванню. Навіювання – це вагомий інструмент для маніпулювання свідомістю людини. Це гостре лезо, неправомірність використання якого нерідко закарбовує негативні установки, поведінку.

Мета статті – розкриття ролі навіювання у формуванні правової (юридично значущої) поведінки.

Для досягнення поставленої мети були поставлені і вирішені такі завдання:

– виявити та викласти основні положення правової поведінки:

– вирізнити типи правової поведінки;

– розкрити поняття «навіювання» та систему чинників навіювання;

– підкреслити роль навіювання у формуванні правової (юридично значущої) поведінки;

– запропонувати та надати рекомендації щодо використання навіювання для забезпечення соціально-ціннісних орієнтирів у суспільстві.

Актуальність теми дослідження. Питання юридично значущої поведінки виступає одним із пріоритетних напрямків розвитку, функціонування держави.

Держава встановлює, визначає і санкціонує правові норми для забезпечення та успішного здійснення публічної влади. Саме поведінка людини в правовій державі проявляється в правомірних та неправомірних діях чи бездіяльності.

В умовах розвитку новітніх технологій, ринкової економіки, впливу негативного навіювання на різні верстви населення, застосування новітніх технологій маніпулювання свідомістю, поведінкою людини нерідко носить характер негативного, шкідливого, суспільно-небезпечного діяння та призводить до дезорганізації суспільства. Це спонукає до більш ретельного дослідження феномену навіювання (сугестії) з метою зниження ризику виникнення делінквентної поведінки, профілактики правопорушень..

Стан дослідження. Питання поведінки людини, навіювання розглядається різними науками. Це теорія держави і права, філософія права, соціологія права, кримінальне право, соціології, соціальна психологія, юридична психологія, етика та ін.

Вагомий внесок у зародження вчень про поведінку зробили вчені Стародавнього світу та Середньовіччя: Аврелій Августин, Арістотель, Ацилій, Конфуцій, Платон, Сократ, Тома Аквінський, Юстиніан.

Юридично значущу поведінку досліджувала ціла кагорта талановитих учених. Серед них – О.М. Балинська, В.С. Бігун, С.Н. Братусь, О.Ф. Скакун, О.Г. Мурашин, Т.І. Тарахонич, які висвітлювали питання правової поведінки щодо теорії держави і права; С. Киренко вивчав особливості маніпулювання на психіку людини в кримінально-правовому аспекті; Д.О. Александров, В.Г. Андросюк, Л.І. Казміренко досліджували правову поведінку в курсі юридичної психології.

Серед учених, які досліджували навіювання, виділимо:

Шарка Ж.М. – вирізнив стадії гіпнозу, А.Р. Лурію – гіпноз та тест словесних асоціацій, А.А. Токарський – вніс значний вклад у розвиток терапевтичного використання гіпнозу.

Психоневропатолог В.М. Бехтереєв грунтовно розкрив особливості навіювання в суспільному житті та заклав основу систематичного науково-експериментального вивчення механізмів гіпнозу, навіювання та використання їх стосовно моделювання стану людини для вивчення різноманітних психофізіологічних реакцій. Грунтовні наукові дослідження проводив Г. Лебон, який здійснив спробу систематизувати інформацію про сугестію. Сугестивні явища на глибинному особистісному підсвідомому рівні вивчали Адлер, З. Фрейд, Г. Юнг. Навіювання як функцію соціальної орієнтації індивида в його середовищі аналізували М. Шерив та Т. Коффін. С. Еша своїми дослідженнями заклав теорію раціонального навіювання. Еміль Куе розробив метод довільного самонавіювання. І.П. Павлов, установлюючи умови підвищення сугестивності, визначив природу гіпнозу, розглянув гіпноз як умовний рефлекс людини.

Г.А. Шичко вивчав спеціальні методи кодування підсвідомості при навіюванні, використання щоденників у процесі навіювання.

Незважаючи на доробки вчених, тематика навіювання в характері правової поведінки, її взаємозв'язок і вплив передбачає ще чимало нових досліджень з метою формування правомірної поведінки громадян.

Виклад основного матеріалу. Правова поведінка виступає як різновид соціальної поведінки та як форма пристосування індивіда до правового простору то чи іншого соціуму.

Характер, детермінанти, сутність правової поведінки вирізняються в залежності від вибраної концепції теорій походження права.

В даному дослідженні ми розглядаємо правову поведінку в контексті «юридично значуща поведінка». При цьому ми маємо враховувати інші концепції існуючих класично визначених теорій походження права, кожна з яких розглядає правову поведінку відповідно до витоків конкретної концепції, онтологічних, гносеологічних та аксіологічних характеристик.

Правова поведінка (юридично значуща) – це складно організоване явище, яке представляє собою сукупність гармонійно впорядкованих складових психологічного, фізіологічного, соціологічного, економічного, культурного, політичного характеру; отриманих знань, досвіду, що в поєднанні з характером, темпераментом, умовами середовища посилюють діяння особи в соціумі за які наступають правові наслідки, юридична оцінка. Правова поведінка є вагомою складовою віддзеркалення функціонування держави, державного примусу.

Ознаками юридично значущої поведінки виступають: вольовий характер, соціальний характер, юридично значущі дії та бездіяльність, юридичне регулювання, юридичні наслідки, юридична оцінка.

Правова поведінка формується в процесі соціалізації, десоціалізації, ресоціалізації. В усіх названих процесах вектор правової поведінки залежить від цілої низки чинників.

Виділяють правомірну та неправомірну правову (юридично значущу) поведінку.

Правомірна поведінка залежної від об'єктивної сторони визначається (вирізняється):

– соціально активна;
– законослухняна;
– конформістська;
– маргінальна;
– звична [3, с. 486].

Кристовська Н.М., Матвєєва Л.Г. відмічають, що небезпека конформістської поведінки полягає в тому, що у людини відсутня тверда і чітка особиста установка недотримання права. При зміні ситуації (перехід поведінки оточення від правомірної до неправомірної) можлива аналогічна зміна правової установки з правомірної на неправомірну [4].

Неправомірна поведінка – поведінка, яка порушує встановлені юридично значущі норми, які встановлюються, визначаються, санкціонуються державою.

До неправомірної поведінки відносять:

– зловживання правом;
– об'єктивно-противоправна;
– правопорушення.

Александров Д.О., Андросюк В.Г., Казміренко Л.І. підкреслюють, що психологічна структура злочинної поведінки за формою має такі ж компоненти, як законослухняна, але їх зміст інший [1, с. 79].

Одними із вагомих інструментів формування правової (юридично значущої) поведінки є засоби психологічного впливу, зокрема навіювання, яке, в свою чергу, виступає одним із небезпечних інструментів маніпуляції поведінкою людини. Суб'єкт здійснення навіювання значиться як сугестор. Суб'єкт прийняття навіювання значиться як сугеренд.

Навіювання – явище багатолике та різноманітне, яке пронизує багато сфер буття, діє на свідомість і підсвідомість людини. В основі навіювання лежить некритичне сприйняття інформації, зниження логічного, аналітичного мислення.

В.М. Бехтерєв наголошував, що навіювання є ніщо інше, як вторгнення в свідомість або прищеплення до нього сторонньої ідеї без прямої безпосередньої участі в цьому акті «я» суб'єкта, внаслідок чого останнім у більшості випадків – є або зовсім, або майже безвладний його відкинути і вигнати зі сфери свідомості навіть при тій умові, коли усвідомлює його безглуздість. Проникаючи в свідомість без активної участі «я» – суб'єкта, навіювання залишається поза сферою індивідуальної свідомості, завдяки чому і всі подальші його наслідки відбуваються без контролю «я» і без відповідної затримки [2].

Ми підтримуємо думку В.П. Якупова, що навіювання – закономірне психічне явище, що ґрунтується на особливій властивості людини – сугестивності (нахил до навіювання), яка тією чи іншою мірою притаманна кожній людині [6].

А от рівень сугестивності (схильності до навіювання) різниться за ступенем та повнотою. Для навіювання має значення рівень сугестивності, стан розвитку критичного мислення, вольових якостей, стан та рівень залежності від сугестора, психоневрологічний статус, наявність патологій стану здоров'я сугеренда, наявність обтяжуючих обставин, готовність, налаштованість на прийняття сугестивного впливу.

Серед базових чинників здійснення навіювання відмітимо соціальний статус та авторитет сугестора, його вміння і навички, вольові якості сугестора, його впевнені манери, категоричний тон, виразну інтонацію; владні, впливові, залежні відносини. Авторитет сугестора містить як його персональні якості авторитета, так і те, від імені кого він постає перед сугерендом. Це можуть бути рекомендації значимих осіб, представництво референтної групи, думки оточення про сугестора. Таємничість, харизматичність теж може виступити чинником успішного навіювання. Має також значення важіль джерела використання інформаційного матеріалу сугестором.

Наступним базовим чинником успіху навіювання виступає довіра. Саме довіра випереджає сам акт навіювання. При наявності довіри навіювання починається ще до початку самого акту безпосереднього впливу. Має значення створення іміджу чесної, порядної людини (сугестера), захисника добра, справедливості; участь у благодійних акціях; використання певної соціальної ролі. При наявності довіри до сугестера у сугеренда довільно знижується рівень критичного мислення, настороженість, обачливість. Перший крок – це формування довіри, авторитету. А надалі використання ореолу довіри. Довіра виростає із віри, переконання за наявності у сугеренда компетенції, впевненості в тому, що сугестор діє компетентно і правильно, саме він є людиною надійною і не підведе в скрутній ситуації.

Не виключено наявність результату успішного навіювання при авторитарній насильницькій залежності, підпорядкованості сугеренда сугестору, використанні наказу як методу навіювання.

Для створення довіри можуть бути використані прийом «легенди», значимість, обізнаність сугеренда, використання соціальних ролей. Впливове значення має соціальний статус сугестора.

До системи ефективного здійснення навіювання входять засоби вербальної мови, інтонація, тембр, вібрація голосу, засоби невербальної мови.

Серед ситуативних чинників виділимо: стан спокою, релаксацію, втому, низький рівень інформаційної бази, брак часу для прийняття рішення тощо.

Особливе значення на якість навіювання має атмосфера при якій здійснюється навіювання.

Як засіб психологічного впливу, навіювання спрямоване на зміну поведінки, міркувань, переконань, дій сугеренда з метою спонукання його до виконання певних дій, зміни певних поглядів, формування певних установок. Навіювання являють систему інструментів та механізмів. Самі по собі вони нейтральні. Це вже людина з її моральними принципами, рівнем правосвідомості, типом правової поведінки, цілями, мотивами використовує засоби навіювання для добра чи зла.

Простір сугестивності вміщує чимало чинників успішності процесу навіювання і при низькому рівні моральних установок сугестора інструменти навіювання можуть бути використані для формування неправомірної поведінки, задля спричинення шкоди, зла. Вони в подальшому обумовлюють налаштування установок неправомірного характеру, делінквентної поведінки, правопорушень, створюють загрозу правоохоронюючим інтересам інших осіб, держави, суспільства в цілому, призводять до суспільно небезпечних наслідків, і зрештою стають тягарем для державних цінностей і інтересів.

Навіювання, авторитарність лідера, складні життєві ситуації особи сугеренда виступають базовим для розвитку делінквентної, адиктивної поведінки, правопорушень, злочинів за співучасті. А далі це вже джерело потенційної неправомірної поведінки.

Щодо злочинної групи, яка є проявом неправомірної поведінки, має значення підкреслити роль навіювання в розвитку, функціонуванні злочиних груп, угруповань, набутті негативного соціального досвіду.

Александров Д.О., Андросюк В.Г., Казміренко Л.І. наголошують, що згуртуванню злочинної групи сприяє також однакова чи подібна антисуспільна спрямованість інтересів учасників, що формується в результаті групового впливу завдяки переконанню, навіюванню, наслідуванню (переконуючий вплив – розповіді про злочинну діяльність, вимоги дотримуватися правил і традицій; навіювання – приклад поведінки досвідчених злочинців, демонстрація «цінностей» злочинного способу життя, формування почуття впевненості в своїх силах та підтримці з боку групи; наслідування – переймання загально групового настрою та емоційного фону) [1, с. 92].

Разом з тим сучасні реалії вимагають від людини готовності і здатності до активної участі в суспільно корисних справах, глибокого усвідомлення себе, як повноправного члена соціальної спільноти, громадянського суспільства. Ці пріоритети передбачають орієнтацію на відродження національної гідності, патріотизму, громадянської зрілості особистості, розвинену правомірну поведінку, що включає освіченість на рівні кращих світових зразків, гуманізм, духовність, активну позицію кожної людини, розвиток рівня суб'єктивного контролю, вольових якостей, критичного мислення.

Враховуючи роль навіювання як засобу психологічного впливу в формуванні неправомірної поведінки, при здійсненні заходів щодо правового виховання, профілактики виникнення неправомірної поведінки, зниження рівня негативного впливу «поганої компанії», має значення оволодіння навичкам протистояння негативному навіюванню.

Антисугестивними бар'єрами виступають:

1. Критичне мислення, яке опрацьовує будь-яку інформацію, перш ніж вона буде сприйнята;
2. Інтуїтивно-афективний бар'єр, який відкидає все, що не створює довір'я і відчуття впевненості;
3. Етичний бар'єр, який відкидає те навіювання, що суперечить етичним принципам особистості [5].

Відповідно, особа з метою протидії негативному навіюванню, деструктивному впливу маніпуляційних технік має розвивати в собі високий рівень критичного мислення, опановувати постійно нову корисну інформацію, намагатися щонайменше володіти просторовою інформаційною базою площини особистісного та соціального буття.

А сугестер для успішного здійснення навіювання має враховувати механізми, інструменти зниження антисугестивних бар'єрів. Використання інструментів та механізмів процесу навіювання визначає рівень правосвідомості особи – сугестора, полярність правової поведінки, правового діяння.

Названі стратегії наголошують на значимості моральних принципів при використанні інструментів навіювання. Моральний зріз особистості, правосвідомість, тип правової поведінки в поєднанні з обставинами, мотивами, потребами складають неповторний принцип єдності свідомості з діяльністю.

Це покладає на державні компетентні структури, соціальні інститути важливі завдання розвитку соціально-ціннісних орієнтирів, суспільно-прогресивної спрямованості, захисту суспільної моралі, «загального блага», «справедливості», «правомірної поведінки».

Висновки і пропозиції. Таким чином в інтересах процвітання української національної державності, здійснення нею визначених програм і завдань на шляху успішного функціонування різних сфер суспільно корисного буття ми маємо привернути увагу волонтерів, громадськості, окремих свідомих осіб, груп на запровадження доступності заходів, програм, циклів занять із використанням новітніх технологій навіювання, спрямованих на правове виховання, правову обізнаність, формування правомірної поведінки з метою підвищення правової культури, виправлення правового нігілізму, дилетантизму, правового інфантилизму в суспільстві, підвищення рівня критичного мислення, зміцнення ціннісного потенціалу людини, убезпечення її від формування викривлених життєвих цінностей, стереотипів, неправомірної поведінки.

Ці елементи, в свою чергу, виступають вагомим чинником, базовою основою зміцнення правової, демократичної, соціальної держави, якою прагне бути Україна; формування позитивних соціальних орієнтирів, розвиток задатків і здібностей особистості для виконання суспільно корисної праці в поєднанні з особистими інтересам.

Список літератури:

1. Александров Д.О., Андросюк В.Г., Казміренко Л.І. та інші. Юридична психологія: Підручник / за заг. ред. Л.І. Казміренко, Є.М. Моісеєва. – К.: КНТ, 2007. – 360 с.
2. Бехтерев В.М. Внушение и его роль в общественной жизни. – СПб: Издание К.Л. Риккера, 1908 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: psylib.ukrweb.net/books/behtv01/index.htm
3. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – 2-е вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
4. Крестовська Н.М., Матвеєва Л.Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. Видання друге. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. – 432 с.
5. Пальчевський С.С. П 146 Соціальна педагогіка: Навчальний посібник – К.: Кондор, 2005. – 560 с.
6. Ягупов В.В. Морально-психологічне забезпечення: Курс лекцій. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2002. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: medbib.in.ua/metodi-psihologichnoji-pidgotovki36941.html

Зинсу О.И.
Национальная Академия внутренних дел Украины

РОЛЬ ВНУШЕНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ ПРАВОВОГО (ЮРИДИЧЕСКИ ЗНАЧИМОГО) ПОВЕДЕНИЯ ЛИЧНОСТИ

Аннотация
В статье осуществлено изучения роли внушения в формировании правового поведения. Подчеркнуто влиятельное значение внушения как средства психологического воздействия на формирование правомерного и неправомерного поведения. На основе анализа освещены общие очертания суггестии как психического явления и факторов внушения на пути снижения риска развития неправомерного поведения.
Ключевые слова: правовое поведение, юридически значимое поведение, средства психологического воздействия, внушения, неправомерное поведение, доверие, авторитет, государственные интересы, моральные ценности.

Zinsu O.I.
National Academy of Internal Affairs of Ukraine

THE ROLE OF SUGGESTION IN THE FORMATION OF THE LEGAL (LEGALLY MEANINGFUL) BEHAVIOR OF PERSONALITY

Summary
The article deals with the role of suggestion in the formation of legal behavior. The influence of suggestion as a means of psychological influence on the formation of lawful and unlawful behavior is emphasized. On the basis of the analysis, general outlines of suggestion as a psychic phenomenon and suggestion factors on the way of reducing the risk of development of unlawful behavior are highlighted.
Keywords: legal behavior, legally significant behavior, means of psychological influence, suggestion, wrongful behavior, trust, authority, state interests, moral values.

УДК 342.9

ПРАВОВИЙ СТАТУС ТА ГАРАНТІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКОСТІ ЯК СУБ'ЄКТА ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ

Корнієнко О.О.
Державна установа «Урядовий контактний центр»

Досліджено теоретичні питання та правове забезпечення участі громадськості у запобіганні корупції. Визначено форми такої участі. Розглянуто проблему правового статусу громадськості як суб'єкта відносин щодо запобігання корупції. Проаналізовано питання забезпечення правомірності цього превентивного антикорупційного механізму. Розроблено рекомендації щодо недопущення зловживання правами в сфері запобігання корупції.
Ключові слова: правовий статус, громадськість, запобігання корупції.

Постановка проблеми. Складність запобігання корупції зумовлено, зокрема, її характерними особливостями, серед яких: динамічність, різноманітність форм прояву та підвищена латентність. Ефективність діяльності щодо запобігання корупції вимагає забезпечення належного рівня гласності та доступу громадян до інформації, що стосується корупції та запобігання їй, що здатне нівелювати латентність корупції.

Прагнення України до успішної євроінтеграції вимагає підвищення ефективності національної антикорупційної діяльності. Досвід держав-членів ЄС демонструє успішність участі громадськості у запобіганні і протидії корупції. В сучасних умовах розвитку демократії в Україні, актуальним є питання підвищення довіри громадськості до влади, якого можна досягти шляхом забезпечення реального народовладдя, одним із проявів якого, цілком справедливо слід вважати можливість здійснення народом контролю за законністю й справедливістю діяльності осіб, уповноважених на здійснення його влади. Однак, варто пам'ятати про важливість недопущення зловживання правами, що також може створити корупційні ризики через здійснення неправомірного тиску на суб'єкти владних повноважень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання участі громадськості у запобіганні та протидії корупції були складовою предмета науково-теоретичних досліджень таких вчених,

як С. М. Алфьоров, І. А. Артеменко, І. С. Бачинська, Д. Бейлі, В. О. Бєлік, В. Д. Гвоздецький, А. Дж. Гельденгеймер, К. П. Задоя, Є. В. Невмержицький, Дж. Най, С. С. Серьогін, М. І. Хавронюк, І. І. Яцків та ін. У своїх працях вони так чи інакше зачіпали питання важливості участі громадськості у запобіганні та протидії корупції, визнаючи її одним із пріоритетних напрямків розвитку антикорупції.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, не дивлячись на свою актуальність, зумовлену, специфікою сучасного етапу розвитку демократії в Україні, питанням правового статусу громадськості як суб'єкта відносин щодо запобігання корупції та правомірності її участі в цих відносинах наразі приділено недостатньо уваги.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження правового статусу громадськості як суб'єкта запобігання корупції та проблем забезпечення правомірності її участі у відповідних відносинах.

Виклад основного матеріалу. Важливість участі громадськості у запобіганні та протидії корупції визнається на міжнародному та національному рівнях, про що зазначено в статті 13 Конвенції ООН проти корупції, ратифікованої Верховною Радою України 18 жовтня 2006 р. (набула чинності для України 1 січня 2010 р.) [1]. Дана Конвенція зобов'язує кожну Державу-учасницю (до числа яких входить і Україна) належним чином забезпечити участь громадськості у запобіганні та протидії корупції. Отже, Конвенція у такий спосіб визнає громадськість суб'єктом запобігання і протидії корупції. Питання важливості права громадськості на участь у відносинах щодо запобігання корупції висвітлене у Роз'ясненні Міністерства юстиції України «Участь громадськості у заходах щодо запобігання корупції як запорука успішної антикорупційної політики» від 26 серпня 2011 р. Так, у ній зазначено, що боротьба з корупцією можлива з використанням різних заходів, обов'язковою умовою яких є суспільне сприяння цим заходам, оскільки в протилежному випадку вони не будуть ефективними. Це підтверджується досвідом великої кількості держав, у яких зменшення рівня корупції стало можливим завдяки активності та зацікавленості у цьому громадськості, що очевидно стало одним із вирішальних факторів їх успіху в даній сфері [2].

Прагнення законодавця до наділення громадськості певними повноваженнями щодо запобігання корупції одночасно з використанням у чинному антикорупційному законодавстві терміну «громадськість» відповідає напрямку розвитку антикорупційної політики, визначеному, зокрема, й згаданою Конвенцією ООН у частині фактичного визнання громадськості окремим суб'єктом відносин щодо запобігання корупції. Такий стан речей зумовлює необхідність з'ясування правового статусу цього суб'єкта. Узагальнюючи підходи до визначення власне поняття правового статусу, можна дійти висновку, що він є універсальною та комплексною категорією, для якої характерна наявність чітко визначеної стабільної структури, і якою охоплюються характер і принципи взаємодії суб'єктів суспільних відносин між собою та їх місце в системі правовідносин шляхом визначення прав, обов'язків і гарантій їх реалізації.

Права громадськості у сфері запобігання корупції та гарантії їх реалізації закріплені в Конституції України та інших нормативно-правовими актах, серед яких Закон України «Про запобігання корупції» (далі – Закон) є профільним у досліджуваній сфері та містить значну кількість положень, якими така участь регулюється. Доцільним видається класифікувати ці норми на загальні та спеціальні.

До загальних можна віднести норми, якими встановлюються можливість і засади здійснення участі громадськості в запобіганні корупції. Серед них: пункт 4 частини першої статті 7; пункти 16-17 частини першої статті 11; пункт 1 частини першої статті 12 Закону. Зі змісту перелічених норм випливає, зокрема, що така участь здійснюється як через участь в об'єднаннях громадян (тобто їх членів або уповноважених представників), так і громадянами окремо від будь-яких об'єднань [3]. При цьому питання, пов'язані зі створенням, реєстрацією, порядком здійснення діяльності громадських об'єднань, врегульовані окремим нормативно-правовим актом – Законом України «Про громадські об'єднання» [4].

Що ж до спеціальних норм, регулюючих участь громадськості в запобіганні корупції, то до них доцільним видається віднести ті з них, які передбачають участь, що умовно можна визначити як специфічну (громадський контроль за діяльністю спеціально уповноважених суб'єктів у розумінні Закону) і участь у заходах щодо запобігання корупції. Такими нормами є, зокрема, частини друга, третя та четверта статті 14 Закону, що передбачають здійснення громадського контролю за діяльністю Національного агентства з питань запобігання корупції (далі – НАЗК) [3], а також стаття 21 Закону, якою регулюється участь громадськості саме в заходах щодо запобігання корупції, що тісно пов'язана з правом на участь у законотворчому процесі, а також правом на доступ до публічної інформації, яким відповідно до пункту 1 частини першої статті 12 Закону України «Про доступ до публічної інформації», наділені всі фізичні, юридичні особи, об'єднання громадян без статусу юридичної особи, крім суб'єктів владних повноважень [5]. Об'єднання громадян, фізичні, юридичні особи не можуть обмежуватися у доступі до інформації щодо компетенції суб'єктів, якими здійснюються заходи, пов'язані із запобіганням і протидією корупції, а також щодо основних напрямів діяльності цих суб'єктів. Надання такої інформації здійснюється у порядку, встановленому законом. Проекти нормативно-правових актів, якими передбачаються пільги, переваги для окремих суб'єктів господарювання, а також делегування повноважень органів публічної адміністрації, повинні розміщуватися на офіційних веб-сайтах органів публічної адміністрації не пізніше дня, наступного за тим, коли їх було внесено. Це робиться задля забезпечення реалізації права громадськості на їх обговорення та участь у процесі прийняття шляхом формулювання та надання відповідних пропозицій [6, с. 6]. Результати громадських обговорень узагальнюються органами публічної

адміністрації та оприлюднюються в засобах масової інформації. Інформування здійснюється спеціально уповноваженими суб'єктами у сфері протидії корупції, яким відповідно до статті 4 Закону, є НАЗК, та на яке частиною четвертою статті 14 Закону покладено обов'язок готувати щорічні звіти про свою діяльність, які після затвердження Громадською радою при НАЗК (таке затвердження є складовою громадського контролю за діяльністю НАЗК) оприлюднюються на його офіційному веб-сайті [5].

Таким чином, існують три основні форми участі громадськості у запобіганні і протидії корупції: інформативна; консультативна; активна.

Інформативна участь є взаємодією суб'єктів владних повноважень із громадянами й об'єднаннями громадян, в ході якої першими надається інформація, що стосується самої процедури прийняття ними відповідних рішень. Формування та здійснення державної політики є прозорим лише за умови повного та відкритого інформування громадян, яке здійснюється як на вимогу або за запитом громадян та їх об'єднань, так і за ініціативою суб'єктів владних повноважень.

Консультативна участь є особливою формою участі громадськості у запобіганні корупції, оскільки саме нею забезпечується здійснення зворотного зв'язку між громадянином і владою. Консультації із заінтересованими особами спрямовані на забезпечення якісного виконання суб'єктами владних повноважень своїх функцій і завдань. Це не в останню чергу пов'язано з вивченням альтернативних поглядів, усвідомлення різниці між ними і необхідністю досягнення певного консенсусу [7, с. 113].

Щодо активної форми, то вона за своєю сутністю є партнерством суб'єктів владних повноважень та громадян і їх об'єднань, яке перш за все полягає у виконанні другими роботи, пов'язаної з формуванням політики держави та прийняттям рішень за дорученнями перших [8, с. 21].

Дана форма також, в свою чергу, поділяється на такі види участі громадськості в запобіганні корупції, як контроль, аналіз, моніторинг, експертиза. При цьому даний перелік не є вичерпним.

Громадський моніторинг є запланованим, систематизованим, експертним, об'єктивним дослідженням обраної галузі діяльності громадянського суспільства, проведення якого відбувається відповідно до прийнятої схеми задля досягнення змін. Метою будь-якого моніторингу є подальша розробка ефективних шляхів удосконалення об'єктів моніторингу. Результати моніторингів підлягають оприлюдненню задля доведення до громадськості та сприяння особам, які можуть і бажають долучитися до вирішення проблем, виявлених у ході моніторингу. Тобто моніторинг – це плановий збір даних щодо конкретної проблеми, діяльності, з подальшим опрацюванням, аналізом, доведенням результатів до відома усіх заінтересованих осіб із метою розробки шляхів вирішення виявлених проблем.

Щодо громадських експертиз, то процедура і порядок їх проведення встановлює постанова Кабінету Міністрів від 05 листопада 2008 року № 976 «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади» [9].

Основна відмінність між громадськими моніторингом і експертизою полягає в тому, що перший є суттєво ширшим за другу. Експертне середовище також визнає моніторинг більш автономним і демократичним. Це пов'язується з можливістю його спрямування на всі види діяльності органів публічної адміністрації. На практиці моніторинг традиційно застосовують здебільшого в сферах освіти, медицини, судоустрою, бюджетного права, земельній, енергозбереження, а також ґендерних питаннях тощо [10, с. 67].

Участь громадськості у запобіганні має своїм завданням сприяння системному діалогові між органами публічної адміністрації та громадянським суспільством, який призведе до підвищення якості запобігання і протидії корупції [11, с. 164]. Саме тому забезпечення цієї діяльності й удосконалення її форм і видів можна вважати одним із пріоритетних напрямків ефективного розвитку антикорупційної політики України.

Що ж до гарантій правомірності участі громадськості у відносинах щодо запобігання корупції, варто звернути увагу на межі їх допустимої поведінки, встановлені законом і відповідальність, яка наступає за вихід за них. Так, встановлений у частині другій статті 19 Конституції України принцип здійснення своєї діяльності лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, поширюється виключно на органи державної влади, органи місцевого самоврядування та їх посадових осіб. З цього випливає, що громадяни, об'єднання громадян, інші інститути громадянського суспільства можуть діяти вільно, не допускаючи лише того, що прямо заборонено законом. Таким чином, об'єднання громадян, їх члени або уповноважені представники, а також окремі громадяни в діяльності щодо запобігання корупції мають права, які прямо згадані в законах «Про об'єднання громадян», «Про політичні партії в Україні», «Про молодіжні та дитячі громадські організації», «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», «Про благодійництво та благодійні організації», «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону», «Про організації роботодавців», «Про свободу совісті та релігійні організації», «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку», «Про професійних творчих працівників та творчі спілки», «Про асоціації органів місцевого самоврядування», «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», Орхуській конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля», ратифікованій Законом від 6 липня 1999 р.) тощо [12, с. 87]. При цьому головним обов'язком є дотримання розумних обмежень, передбачених законом, за порушення яких винні особи притягуються до юридичної відповідальності. Таким чином Україна виконує взяті на себе зобов'язання та прагне до формування активного й небайдужого громадянського суспільства. Проте, необхідно враховувати можливий ризик, пов'язаний із зловживаннями подібним правом. По-перше, особа, яка усвідом-

лює можливість отримання захисту від держави, може використовувати це у досягненні неправомірних цілей. По-друге, в разі наявності суттєвого незадоволення суспільством діями суб'єктів владних повноважень, особливо в перехідні періоди розвитку, в якому протягом останніх років перебуває України, можливість виходу громадськості за межі, визначені законом для її участі в запобіганні корупції, різко збільшується.

Отже, з наведеного випливає, що право громадськості на участь у запобіганні та протидії корупції в Україні закріплено та забезпечено належним чином, проте певною мірою беззастережно та необачно, створюючи умови для зловживання таким правом, що в свою чергу може призвести до нових правопорушень. Так, сьогодні можна стверджувати необхідність нормалізації соціального контролю за системою публічної адміністрації шляхом укріплення атмосфери прозорості через відмову від ігнорування корупції, що вчиняється топ-посадовцями. Власне, громадянське суспільство має бачити результат реформ, який неодмінно передбачає посилення гарантій притягнення до відповідальності не лише менш «соціально захищених» посадовців, а й осіб, які очевидно мають певні впливові зв'язки, проте не можуть ефективно ними скористатися для досягнення цілей, що суперечать закону. На основі встановлення подібного рівня прозорості, рівень невдоволеності населення владою та державною політикою, зокрема, в сфері запобігання корупції обернено-пропорційно зменшиться, внаслідок чого можна буде вимагати від активістів, які станом на сьогодні об'єктивно та цілком природно не завжди можуть дати раду емоціям, дотримання норм закону та моралі в ході здійснення соціального контролю. Успіх за цим напрямом означатиме також підвищення вимог суспільства до громадських активістів і подальший розвиток громадянського суспільства в Україні. За належного досягнення зазначених цілей, Україна буде спроможна повернутися до класичної моделі взаємодії держави з громадськістю в контексті запобігання корупції.

Висновки і пропозиції. Громадськість є специфічним суб'єктом запобігання корупції, що зумовлено відсутністю в нього повноважень, притаманних спеціально уповноваженим органам у досліджуваній сфері. Натомість повноваження цього суб'єкта є похідними від прав і свобод людини і громадянина, а окремими повноваженнями наділяються специфічні суб'єкти, визначені законом (Громадська рада при НАЗК тощо). При цьому презюмується, що ці повноваження делегуються громадськістю таким суб'єктам, які структурно входять до неї. Здійснюються зазначені повноваження у формах, які можуть обиратися суб'єктом на власний розсуд із масиву тих, що не заборонені чинним законодавством.

Таким чином, обов'язком громадськості в ході участі в запобіганні корупції є утримання від будь-якого зловживання власними правами (стаття 17 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [13]) та дотримання норм чинного законодавства. Очевидно, що для забезпечення правомірності участі громадськості у досліджуваних відносинах так само, як і для запобігання корупції загалом, найбільш ефективним є підхід із наданням пріоритету превенції. Так, реактивні заходи на вже вчиненні правопорушення не сприяє розвитку відносин. При цьому найефективнішою превенцією таких випадків видається комплексне забезпечення неухильного дотримання суб'єктами владних повноважень вимог чинного законодавства, яке вимагає також трансформації політичної волі суб'єктів законотворчості та надання можливості громадськості здійснювати ефективний соціальний контроль за їх діяльністю.

Список літератури:

1. Конвенція Організації Об'єднаннях Націй проти корупції від 31.10.2003 // Відомості Верховної Ради України (ВВР) від 07.12.2007. – 2010 р., № 10, № 44, 2006, ст. 2938 / стор. 52, стаття 506, код акту 49570/2010.
2. Участь громадськості у заходах щодо запобігання корупції як запорука успішної антикорупційної політики: Роз'яснення Міністерства юстиції України від 26.08.2011. Електронний ресурс – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/n0059323-11
3. Про запобігання корупції. Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII / Офіційний вісник України, 2014 р., № 87, стор. 156, стаття 2474, код акту 74501/2014.
4. Про громадські об'єднання. Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI, в редакції від 06.02.2015 / Офіційний вісник України від 27.04.2012, № 30, стор. 26, стаття 1097, код акту 61211/2012.
5. Про доступ до публічної інформації. Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI / Офіційний вісник України, 2011 р., № 10, стор. 29, стаття 446, код акту 54792/2011.
6. Жовнір О. Проблеми правового забезпечення суспільства у протистоянні організованій злочинності та корупції / О. Жовнір // Віче. – 2010. – № 4. – С. 5-7.
7. Боднарчук О. Г. Громадський контроль як механізм протидії корупції: проблеми його реалізації в пенітенціарній системі України / О. Г. Боднарчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Сер.: Право. – 2013. – № 1. – С. 110-115.
8. Карпов Н. С. Злочинна діяльність: монографія / Н. С. Карпов. – К.: вид-во С. Семенка, 2004. – 310 с.
9. Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади. Постанова Кабінету Міністрів України від 05.11.2008 р. № 976 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 86. – С. 100. – Ст. 2889.
10. Купрій В. Громадська експертиза та громадський моніторинг діяльності органів влади: навч. посіб. / В. Купрій, Л. Паливода. – К.: Макрос, 2011. – 200 с.
11. Бачинська І. С. Суб'єкти корупції – еволюція визначень / І. С. Бачинська // Теорія та практика державного управління. – 2012. – Вип. 4. – С. 162-167.
12. Хавронюк М. І. Науково-практичний коментар до Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» – К.: Атіка, 2012. – 424 с.
13. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод/ Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 04.11.1950/ Офіційний вісник України, 1998 р., № 13 / № 32 від 23.08.2006 / стор. 270.

Корниенко А.А.
Государственное учреждение «Правительственный контактный центр»

ПРАВОВОЙ СТАТУС И ГАРАНТИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОБЩЕСТВЕННОСТИ КАК СУБЪЕКТА ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ КОРРУПЦИИ

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы и правовое обеспечение участия общественности в противодействии коррупции. Определены формы такого участия. Рассмотрена проблема правового статуса общественности как субъекта отношений по предотвращению коррупции. Проанализированы вопросы обеспечения правомерности этого превентивного антикоррупционного механизма. Разработаны рекомендации по недопущению злоупотребления правами в сфере предотвращения коррупции.
Ключевые слова: правовой статус, общественность, предотвращение коррупции.

Korniienko O.O.
Government Institution «Governmental Contact Center»

LEGAL STATUS OF THE COMMUNITY AND ITS ACTIVITY AS THE SUBJECT OF PREVENTION OF CORRUPTION

Summary
The article examines theoretic issues and legal coverage of the community's participation in prevention of corruption. The forms of such participation are identified. The problem of legal status of the community as the subject of relations in the field of prevention of corruption is examined. The article contains analysis of this preventive anti-corruption mechanism assurance. The recommendations on exclusion of misuse of rights in the field are elaborated.
Keywords: legal status, community, prevention of corruption.

УДК 342.72/73:(57+61)

ПРОБЛЕМИ КЛАСИФІКАЦІЇ БІОЛОГІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ У СВІТЛІ ДОСЯГНЕНЬ В ГАЛУЗІ БІОЛОГІЇ І МЕДИЦИНИ

Міхальов В.О.
Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті відслідковується залежність процесу появи кожного нового покоління прав людини від соціальних та технологічних революцій, які відбувалися у суспільстві. Показано, які технологічні досягнення у області біології та медицини привели до необхідності юридичного унормування нових суспільних відносин, та деякі проблеми, що з цим пов'язані. Запропоновано об'єднати основні сучасні біотехнології та медицинські практики в декілька груп. Пропонується класифікація прав людини за новою підставою: біосоціальною природою людини на дві групи: біологічні і соціальні права. Проведена класифікація біологічних прав людини на чотири групи: фізичні, екологічні, генетичні та медицинські права.
Ключові слова: біологічні права людини, класифікація, біологія, медицина, досягнення.

Поява тої чи іншої групи прав людини на певному етапі суспільного розвитку обумовлено глобальними змінами в економічній, політичній, соціальній, ідеологічній сферах суспільного життя і нерідко прямо, або опосередковано пов'язано з соціальними і технологічними революціями. Закріплення на певному етапі історичного розвитку відповідної групи прав людини дає можливість усунути, або зменшити соціальну напругу, яка виникла у суспільстві, запобігти розвиток соціальних потрясінь. Зрозуміти ці процеси допомогла одна з найбільш відомих класифікацій прав людини, а саме та, яка передбачає їх поділ на покоління прав людини, в основу якого покладено дві складових: історична (потреба в юридичному закріпленні визначених прав людини на тих чи інших етапах розвитку держави і суспільства), та групова (права людини у сучасному їх каталозі не з'явилися всі разом, а закріплювалися окремими групами, що були спрямовані на захист інтересів людини в певних сферах суспільного життя, і тому ці групи прав і отримали назву відповідних сфер).

Так, поява першого покоління прав людини: комплексу громадянських та політичних прав було обумовлено переходом від мануфактурного виробництва до виробництва промислового і необхідністю залучення вільних робітників на

нові заводи та фабрики, які відкривалися в першу чергу в західноєвропейських країнах, само існування яких було неможливо без людей, які мають право розпоряджатися собою, своєю робочою силою, що було неможливо в умовах феодального ладу, при якому більшість населення була прикріплена до того чи іншого феодалу і не мала такого права.

Закріплення другого покоління прав людини: соціально-економічних і культурних прав, яке розпочалося у останній третині XIX століття, та отримало нормативно-правове закріплення в більшості країн світу до начала другої половини XX століття, було пов'язано з різким загостренням протистояння між трудом та капіталом (пролетаріатом і буржуазією і знайшло своє вираження в боротьбі пролетаріату за покращення свого соціального,економічного та культурного становища.

Третє покоління прав людини: права народів (солідаристські права) були встановлені ООН, передусім в міжнародних пактах про права людини 1966 р. Вони виникли як своєрідна реакція прогресивних сил людства на дві світові війни, які були обумовлені бажанням переділу з боку ряду західних країн політичної карти світу з метою захвату слабких суверенних держав і відбирання колоніальних володінь у своїх економічних і політичних суперників, та можливістю використання дешевих сировинних та робочих ресурсів цих територій.

Кінець XX і початок XXI століть були відзначені справді революційними відкриттями в галузі інформаційних технологій та в галузі біотехнологій і медицини, які радикально змінили соціальне життя і вимагали адекватної відповіді на ці зміни.

Саме, класифікація як спосіб наукового пізнання і осмислення процесів, що відбуваються у світі, допомагає упорядкувати існуючі явища, систематизувати їх, і не тільки сприяє їх більш глибокому вивченню та дає можливість побачити певні шляхи їхнього розвитку, але й помагає в вирішенні практичних завдань, полегшує їх пошук в разі необхідності.

Ідея формування біологічних прав людини як нового етапу в розвитку правового становища особистості, пов'язано в першу чергу з по правді революційними відкриттями в галузі практичної медицини і генної інженерії [2, с. 173-174]. Трансплантація органів, штучне запліднення, сурогатне материнство, клонування і інші досягнення науково-технічного прогресу ставлять перед людством багато моральних, релігійних, філософських, культурних, політичних, економічних і інших проблем хоча успішні кроки в цій сфері по окремим напрямкам (наприклад, в галузі трасплантології) мали місце задовго до цього. Проте сучасні масштаби їхнього використання і подальші перспективи їх розвитку говорять про виникнення нових викликів для людської цивілізації і ставлять багато питань перед усією наукою, і, в першу чергу гуманітарною. Насамперед перед філософами, соціологами, політологами, економістами, теологами, та, безумовно юристами, оскільки упровадження цих технологій у життя людей потребує перегляду існуючих філософських концепцій, створення нових етичних правил, коректування деяких релігійних переконань та встановлення нової нормативно-правової бази, яка б адекватно відображала інтереси всіх людей.

Найбільш актуальне питання, що виникає вже сьогодні у зв'язку з цими досягненнями полягає в наступному: як зробити так, щоби прогрес технологічний не привів би к регресу моральному, духовному.

Один з видатних сучасних філософів Френсіс Фукуяма осмислюючи ці проблеми робить такі висновки. «Таких понять як біологічна родина, людська природа чи «нормальна людина» не існує, а якщо б навіть вони і існували, чому ми них повинні орієнтуватися в питанні, що є правильним і справедливим». Практично він стверджує, що ми повинні і в подальшому відчувати муки, засмучення, самотність, страждати від хвороб, які нас калічать – все тому що це було притаманне людині у всій історії її існування як виду і робить висновок: «Найбільш серйозна загроза, що вершиться сучасною біотехнологією – це можливість зміни природи людини і силу цього – перехід до «постлюдської фази історії» [11, с. 17-18].

В якості очевидної відповіді на ці нові виклики, які постали перед людством, Ф.Фукуяма заявляє, що необхідно використувати силу держави, щоб цю технологію регламентувати, а якщо буде потреба, то й міжнародне законодавств. Слід починати конкретно продумувати які необхідно створити інститути, щоб відрізнити добрі використання біотехнологій від недобрих і як примусити ці закони працювати на національному і міжнародному рівнях [18, с. 22-25, 268, 273, 298].

Одначе, правовій регламентації норм, нових суспільних відносин,які складаються, нових викликів всьому людству, передує їхнє філософське, релігійне та моральне осмислення. Безумовно, найважливішим соціальним регулятором суспільних відносин як і раніше повинно виступати право, яке, використовуючи різні способи регламентації суспільних відносин, має можливість запропонувати оптимальні варіанти дій для вирішення нових соціальних проблем що виникають сьогодні. Право – засіб реалізації морально-гуманістичних ідеалів. Без уроків моральності право неможливо. Самі ж ці ідеали, відповідно до проблеми, яка розглядається, формується, в першу чергу, в межах медицинської етики та біоетики. Термін біоетика було введено у науковий лексикон у 1970 р. американським біохіміком В.Р. Поттером для зазначення проблем які пов'язані з небезпекою для виживання людства у техногенному світі: «Наука виживання повинна бути не просто наукою, а новою мудрістю, яка б об'єднала два найбільш важливих і вкрай необхідних елемента – біологічне знання та загальнолюдські цінності. Виходячи цього, я пропоную для її позначення новий термін – біоетика» [9, с. 4].

Пізніше зміст терміну конкретизується і біоетика в Енциклопедії біоетики, виданій в США визначається як систематичне дослідження моральних параметрів, що включає моральну оцінку, рішення, поведінку, орієнтири і т.п. – досягнень біологічних і медицинських наук [10, с. 218-219].

З чим же конкретно пов'язані ці виклики, які саме технологічні досягнення ставлять перед людьми нові завдання, вирішати які треба вже зараз.

Уявляється, що основні біотехнології і медицинські практики, як абсолютно нові, так і ті, які використовувались і раніше, можуть бути об'єднані в декілька груп:

1. Пренатальна (дородова) діагностика.
2. Репродуктивні технології.
3. Технології, які перешкоджають народженню дітей.
4. Медико-генетичне обстеження (постнатальна) діагностика.
5. Генна терапія. Негативна та позитивна євгеніка.
6. Клонування.
7. Пересадка органів та тканин.
8. Біомедичне експерементування.
9. Евтаназія.
10. Трансгенні технології.
11. Корекція статевої належності.

Запропонована класифікація не є ідеальною і вичерпною, вона охоплює лише основні проблемні сфери застосування сучасних технологій в галузі медицини і генетики, до того ж, де яки з них взаємоперетинаються одне з одним, і тим не менш вона дозволяє відслідити та проаналізувати головні питання, що поставлені.

В чому полягає сутність кожної з приведених вище класифікаційних груп.

1. Пренатальна, тобто дородова, діагностика повинна проводитися в певний період розвитку ембріону для того, щоби виявити, чи немає у дитини, яка має народитися в майбутньому, відхилень в розвитку, або будь-яких дефектів, які спроможні вчинити вплив на його майбутнє життя. Найчастіше в практиці зустрічається випадок – це трисомія 21, яка визиває хворобу Дауна [9, с. 129-130].

Особи, які прибігають до практики доімплетаційної діагностики в етичне виправдання своїх дій наводять в основному такі докази: а) намагання запобігти народження хворої дитини, та по можливості, уникнути аборту після імплантації ембріону; б) бажання подружжя самим обрати стать майбутньої дитини [9, с. 131].

Зародки з дефектами розвитку бракуються та в переважній більшості випадків підлягають селекції з причини вад їхнього розвитку.

2. Поняття «репродуктивні технології» введено для можливості проведення маніпуляцій з метою заміни різних етапів природного процесу репродукції. Існує цілий рядок таких технологій. Найбільш відомими з яких є штучне осіменіння, екстракорпоральне запліднення (запліднення in vitro), та сурогатне материнство [2, с. 162].

Методики, що пов'язані з використанням репродуктивних технологій ставлять цілий ряд етичних питань:

а) До якого моменту медицинське чи біологічне втручання носить характер терапевтичної допомоги, а не стає актом заміщення або маніпуляції, як і в випадках з так званою позитивною євгенікою.

б) Як треба відноситися до гетерологічного, а не гомологічного осіменіння, тобто використанню сімені донора, а не чоловіка з яким жінка знаходиться у шлюбі.

в) Як треба відноситися к використанню цього методу незаміжніми жінками.

г) Як треба відноситися до різних форм сурогатного материнства.

д) Як треба відноситися до знищення ембріонів, які виявляються непотрібними, або непридатними для імплантації.

Виникає і маса інших етичних проблем: неприпустимість комерціалізації донорства статевих клітин і ембріонів; можливість кріоконсервації гамет і ембріонів і про те хто вирішує їхню долю; можливість використання гамет померлих людей для народження від них дітей; інформація дитини про його походження шляхом використання репродуктивних технологій та інше.

3. Серед існуючих сьогодні способів, які виключають народження дітей, найстарішим є аборт, про який є згадка у клятві Гіппократа. Сутність етичної проблеми полягає в визначенні того, до якого періоду розвитку плода, якщо такий може бути названим, та по якій причині, якщо така може бути сформульована, аборт правомірно вважати етично припустимим.

Потенційними причинами аборту є:

– загроза життю матері у випадку збереження вагітності;

– загроза фізичному і/чи психічному стану здоров'я матері при не перериванні вагітності;

– висока імовірність або впевненість в тому, що при збереженні вагітності народиться тяжкохвора дитина;

– вагітність, яка наступила внаслідок зґвалтування або інцесту;

– вагітність незаміжній жінки, коли народження дитини приведе до стигматизації (тавруванню ганьбою), або порушенню традицій, норм, законів;

– інші різні ситуації, при яких народження дитини негативно відіб'ється на благополуччі жінки, її професійній кар'єрі, гармонії сімейної пари або всієї родини, включаючи вже народжених дітей [2, с. 146].

В сучасному суспільстві визнаною альтернативою практиці широкого застосування абортів є концепція планування родини, яка пов'язана з використанням сучасної контрацепції.

Ще однією технологією що перешкоджає народженню дітей є стерилизація, яка позбавляє людину здібності до репродукції потомства шляхом застосування різних методик – опромінювання, хірургічним, хімічним або іншим способом. Сама стерилізація може бути примусовою і терапевтичною.

Найбільш припустимим способом, який дозволяє уникнути медицинські та фармакологічні засоби запобігання народженню дітей визнаються методи природного регулювання народжуваності та планування родини, які надають жінки можливість самою визначати періоди сприятливі та несприятливі для зародження дитини.

4. Так звана постнатальна діагностика, тобто медико-генетичне дослідження, яке проводиться у різних цілях: підтвердження діагнозу хвороби, у випадку укладання шлюбу, при генетичному тестуванні робітників.

Накоплення точних даних про геном людини дозволило прогнозувати імовірність розвитку тяжких набутих захворювань. В той же час практичне застосування генетичних досліджень стикається з цілою низкою наукових та біотичних проблем.

Можливості генетичної діагностики значно випереджають прогрес в галузі радикального

лікування генетично обумовлених захворювань. Дуже складними є питання о можливості і готовності пацієнта дізнатися про високу імовірність, або неминучість розвитку у нього в майбутньому якого-небудь тяжкого або смертельного захворювання, про те в яких випадках необхідно інформувати людину о виявлених у нього генетичних дефектах, чи може та зобов'язан лікар інформувати членів родини [2, с. 170].

5. Основні типи генної терапії – це терапія на соматичних (звичайних) клітинах, яка проводиться з метою поновлення нормального функціонування уражених клітин хворої людини і терапія на зародкових клітинах, яка приводе к змінам, що торкаються генома індивіда, який буде зачато, або вже зачато, та геном його нащадків.

Різновидом генної терапії так звані негативна та позитивна євгеніка.

Негативна євгеніка розуміє усунення дефектних генів, тим самим передбачає вилучення з популяції потенційних носіїв цих генів. Негативна євгеніка не є прикладом генетичного маніпулювання, тому що вона не модифікує ті індивіди, яким ще має бути народитися. Однак вона є засобом відбору здорових індивідів [5, с. 113].

Позитивна євгеніка робить акцент на покращенні проекту людини. Як відмічав Ф. Фукуяма, якщо сьогодні «генетична лотерея» гарантує, що вин або донька успішних батьків не обов'язково успадкують таланти і здібності, які створили умови для успіхів їхніх батьків… Проте в майбутньому на оптимізацію генів і передачу її нащадку може бути кинута вся могутність сучасної технології. Це означає, що соціальні еліти будуть свідомо передавати своїм дітям не лише соціальні переваги своїм дітям не лише соціальні переваги, але і природжені. Коли-небудь в цей список можуть попасти не тільки ум і красота, але і такі риси характеру, як працьовитість, дух змагання і т. д. [11, с. 223].

6. Під клонуванням розуміється відтворення клітини, чи організму з таким самим геномом ядер, як і у іншій клітини чи організму. Іншими словами, клонування – це виробництво однієї або більше точних копій любої даної клітини чи тварини, чи людини [5, с. 114].

Терапевтичне клонування людини може зробити переворот у лікуванні пошкоджених тканин та клітин. Такий метод дозволяє уникнути імунної несумісності «хазяїн – трансплантат» і відторгнення трансплантатів, оскільки ембріональні стовбурові клітини несуть генетичну інформацію організму, від якого отримані ядра, тобто від самого пацієнта. Проте, у терапевтичному клонуванні можуть бути використані ранні людські ембріони, що робить їх неприйнятним для тих, хто не при яких обставинах не сприймає маніпуляцій з людськими ембріонами [5, с. 116].

В Заяві Православної церкви в Америці «Про сучасні розробки в технології клонування» (пресреліз від 11.03.1997 р.) указується, що «…перспективи людського клонування породжують примару «нахильної площини» у найбільш зловісній формі. У «занепадному» світі, де права переважають відповідальність, використання технічного клонування людських клітин неминуче приводе к зловживанням: комерціалізації «первинних» ДНК, виробництву дітей з метою отримання «запасних частин», к руху у напрямку створення «вищого класу» людських істот. Більш того, в теперішній час вчені не в змозі визначити, чи містить у собі клітина мутації або інші дефекти, які можуть привести до каліченої виродливості або затримкам у розумовому розвитку у клонованої дитини» [4, с. 249-250].

7. Трансплантація, тобто пересадка органів та тканин набула свого становлення і розвитку з другої половини XX століття. Прогрес трансплантології став причиною ряду питань, що торкаються як правових, так і етичних проблем.

Загальні принципи, які визначають етичні проблеми пересадки органів зводяться до трьох основних: захист життя донора і одержувача, захист ідентичності особистості, інформована згода [9, с. 326].

Навіть у випадку реального блага для пацієнта, якому пересаджується орган, донору, якщо він живий, інколи наноситься шкода; крім того, коли для продовження життя хворого робиться пересадка будь-якого органу, то далеко не завжди це продовжене життя є задовільним за всіма параметрами.

У випадку, коли орган береться у нібито померлого, можна нанести певну шкоду життю донора, якщо смерть насправді ще не наступила, або не була констатована з достатнім ступенем надійності.

Оскільки, інколи мова йде про дуже великий ризик, то перед тим як приступати до імплантації нового органу слід надати пацієнту повну і точну інформацію та заручитися його ясно вираженою згодою.

8. Під біомедицинським експериментуванням розуміється будь-яке дослідження в якому людська істота (на різних стадіях його розвитку: ембріон, зародок, дитина або дорослий) уявляє собою об'єкт, за допомогою якого збираються перевірити дію даного виду лікування (фармакологічного, хірургічного та ін.) у якийсь невідомий або не дуже добре відомий момент.

Перехід к експериментуванню над людиною може мати місце лише після того, як досягнута повна впевненість, що використані всі можливі технічні елементи, так, що перехід к експериментам на людині, наскільки це можливо передбачити у лабораторних умовах не багатий ніяким ризиком. Разом з тим, перехід до людини завжди містить у собі елемент чогось нового і, відповідно, можливість ризику для людської істоти… Виживання, субстанціональна (психічна або фізична) цілісність особиста моральність і моральність родини суть фактори та цінності, які переважають цінність здоров'я-лікування. Медицина повинна сприяти збереженню цих цінностей а не нехтувати ними [11, с. 286-287].

9. Евтаназія уявляє собою навмисне прискорення смерті, або умертвіння невиліковно хворого, який знаходиться у термінальному стані, з метою припинення його страждань [3, с. 129].

Евтаназію прийнято поділяти на види. Активна евтаназія полягає у введенні летальної дози препарату в організм термінально хворому (тобто хворому, який знаходиться в суміжному стані між життям і смертю) з метою полегшення страждань. Пасивна евтаназія уявляє собою припинення підтримуючого життя пацієнта лікуван-

ня (відключення від систем життєзабезпечення, невидача необхідних лікувальних препаратів).

Евтаназія, яка здійснюється у відповідь на інформовану вимогу пацієнта називається добровільною евтаназією, а при відсутності прохання від пацієнта, який не здатна надати усвідомлену згоду в силу недієздатності – недобровільною евтаназію.

Розвиток медицини загострив проблему евтаназії. У багатьох випадках техніка реанімації надає можливості для дивовижного і повного повернення до життя і в той же час достатньо часто прирікає деяких людей скоріше на продовження агонії, аніж життя. Технологічні зусилля, які уживаються при реанімаціях, нерідко супроводжуються виникненням у хворого почуття відчуженості від близьких людей в найбільш складний період свого життя... Вимога турботи про здоров'я, яка опирається на прагнення до індивідуального і соціального благополуччя, мають своїм слідством переповненість лікарень і тим самим знеособленість медицинскої допомоги, ізольованість людей, що помирають у палатах [9, с. 351-352]

10. Трансгенна технологія – це можливість одержувати рослини або тварин з новими властивостями, що досягаються за допомогою методів генної інженерії, тобто шляхом цілеспрямованої зміни окремих генів в геномі цих живих організмів. За допомогою трансгенних технологій можна здійснити такі зміни генома, які не змогли би виникнуть природним шляхом [2, с. 210].

Рівень сучасних технологій дозволяє упроваджувати у ДНК експериментальної рослини чужорідний генетичний матеріал. В результаті генетичної модифікації отримують рослини з заздалегідь заданими властивостями, запозиченими у інших організмів.

Трансгенні технології, з одного боку дозволяють збільшити урожайність сільськогосподарських культур збільшити зміст у них важливих харчових інгредієнтів, а з іншого – сучасні методи генної інженерії технічно недосконалі, тому поки неможливо у повній мірі управляти процесом укорінення чужеродного гена в геном модифіцируємої рослини. Це означає, що результати штучних змін генома багато в чому непередбачені [2, с. 211].

11. Під корекцією статевої належності розуміється операції по зміні статі, які здійснюються за проханням пацієнта у відповідності з медико-біологічними та соціально-психологічними свідченнями при неможливості адаптації пацієнта і загрозі суїцидальних дій за умов збереження статі, а також у випадку наявності у нього встановлених ендокринних, морфологічних, нейрофізіологічних, психологічних і фізичних ознак бажаної статі і певної ступені їхнього виразу [8, с. 288].

Виділення такої групи прав людини як біологічні права потребує переосмислення певних існуючих класифікацій та пропонування нових класифікаційних підходів для упорядкування таких прав.

Уявляється, що виходячи з інструментального визначення категорії «людина» як біосоціальної істоти, тобто виходячи з природи людини як істоти біологічної і соціальної, всі права особистості можуть бути поділені на права соціальні і права біологічні. Проте в такому випадку до групи біологічних прав, що витікають з сучасних досягнень в медицині і біології слід додати і ряд «старих» (класичних) прав, які мають чітку біологічну, або медицинську природу. Таким чином до цієї групи прав можна віднести право на життя, право на охорону здоров'я, право на сприятливе для життя і здоров'я навколишнє середовище та інші.

Різноманітність біологічних прав людини, які вже в наш час закріплені в Конституції і законах України, можливе подальше розширення їхнього каталогу та потреби більш точного осмислення та використання робить необхідним їх класифікацію [6, с. 298-299], яка обумовлена структурою біології як сукупності наук про живу природу, головними розділами якої є морфологія, фізіологія, таксономія, ембріологія, генетика і екологія (Encyclopedia Britannica) [1, с. 219]. У зв'язку з цим, виходячи з виду біологічної складової в житті та здоров'ї людини, уявляється виправданим виділення наступних підгруп біологічних прав людини:

а) фізичні права (права людини, що забезпечують її фізичне існування): право на життя, право захищати своє життя (ст. 27 Конституції України); право на достатній життєвий рівень, що включає достатнє харчування, одяг, житло (ст. 48 Конституції України);

б) екологічні права (права людини, що забезпечують сприятливі умови навколишнього середовища та безпечні і здорові умови труда): право на безпечне для життя і здоров'я навколишнє середовище, право на доступ до інформації про стан навколишнього середовища, право на розповсюдження такої інформації (ст. 50 Конституції України); право на належні, безпечні і здорові умови праці (ст. 43, ч. 4);

в) генетичні права (права людини, які виникають у зв'язку з генетичним впливом на його тіло): право жінки на штучне запліднення (ст. 48 Основ законодавства України на охорону здоров'я). Ряд генетичних прав закріплено у формі відповідного принципу або заборони (ст. 28, ч. 3 Конституції України, ст. 45 Основ законодавства України на охорону здоров'я, Закон України про заборону репродуктивного клонування) Інші види генетичного утручання в людський організм регламентуються сьогодні підзаконними актами Міністерства охорони здоров'я України;

г) медицинські права (права людини, які виникають з приводу охорони її здоров'я, медичної допомоги та медицинського страхування, ст. 49 Конституції України.

У рамках іншої групи прав – соціальних прав також можна провести внутрішню класифікацію, виходячи з традиційного поділу життя суспільства на певні сфери:

а) особисті права – права людини, які складаються у сфері особистого життя;

б) соціально-політичні права – права особистості, які складаються в політичній сфері суспільного життя;

в) соціально-економічні права – права особистості, які складаються в соціально-економічній сфері суспільного життя;

г) соціально-культурні права – права особистості, які складаються в соціально-культурній сфері суспільного життя.

Список літератури:

1. Britannica: настольная энциклопедия в 2-х томах. Т. 1. Аалто – Медуза: – М.: АСТ: Астрель, 2006. – 1174 с.
2. Запорожан В.Н. Шлях до нооетики. – О. Одес. Держ. Ун-т, 2008. – 284 с. – Рос. мова.
3. Запорожан В.Н., Аряєв М.Л. Біоєтика: Підручник: Пер. з укр. – Одеса: Одес. Держ. Мед. Ун-т, 2005. – 296 с. – Рос. Мова.
4. Кисилев Н.Н., Короткий Т.Р., Кравченко А.Н. и др. Социально-правовые аспекты клонирования. – Одесса: ЛАТСТАР, 2001. – 254 с.
5. Кэмпбелл А., Джиллет Г., Джонс Г. Медицинская этика. Учеб. пос. – 2-е изд., испр. – М.: ГЭОТАР-Медиа, 2005. – 400 с.
6. Михалёв В.А. Биологические права человека и их место в системе прав личности // Доктринальное сопровождение юридической практики: история и современный опыт кафедры конституционного права: Сб. науч.-практ. Статей. – Одесса: Юрид. Лит-ра, 2007. – С. 291-301.
7. Міхальов В.О. Розвиток системи прав людини. Біологічні права людини // Актуальні проблеми політики. Збірник наукових праць. – Одеса: Юридична література, 2001. – Вип. 12. – С. 173-177.
8. Медичне право України: Збірник нормативно-правових актів. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. – 412 с.
9. Сгречча Э., Тамбоне В. Биоэтика. Учебник. – М.: Библейско-Богословский Институт св. Апостола Андрея, 2002. – 413 с.
10. Силуянова И.В. Биоэтика // Православная энциклопедия. Т. 5. Бессонов – Бонвеч. – М.: Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2002. – С. 218-221.
11. Фукуяма Фрэнсис. Наше постчеловеческое будущее: Последствия биотехнологической революции. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2008. – 349 с.

Михалёв В.А.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

ПРОБЛЕМЫ КЛАССИФИКАЦИИ БИОЛОГИЧЕСКИХ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА В СВЕТЕ ДОСТИЖЕНИЙ В ОБЛАСТИ БИОЛОГИИ И МЕДИЦИНЫ

Аннотация
В статье отслеживается зависимость процесса появления каждого нового поколения прав человека от социальных и технологических революций, которые совершались в обществе. Показано какие технологические достижения в области биологии и медицины привели к необходимости юридического нормирования новых общественных отношений и некоторые проблемы, связанные с этим. Предлагается объединить основные современные биотехнологии и медицинские практики в несколько групп. Предложена классификация прав человека по новому основанию: биосоциальной природе человека на две группы: биологические и социальные права. Проведена классификация биологических прав человека на четыре группы: физические, экологические, генетические и медицинские права.
Ключевые слова: биологические права человека, классификация, биология, медицина, достижения.

Mikhalev V.A.
National University «Odessa Law Academy»

PROBLEMS OF CLASSIFICATION OF BIOLOGICAL HUMAN RIGHTS IN THE LIGHT OF ACHIEVEMENTS IN THE FIELD OF BIOLOGY AND MEDICINE

Summary
Dependence of the process of the emergence of each new generation of human rights from the social and technological revolutions that were committed in society is monitored in the article. It is shown in the article what technological advances in the field of biology and medicine led to the need for legal regulation of new social relations and some issues associated with this. It is proposed to combine the basic modern biotechnologies and medical practices into several groups. The author proposes the classification of human rights on a new basis – biosocial human nature into two groups: biological and social rights. Classification of human biological rights into four groups is made: physical, ecological, genetic and medical rights.
Keywords: biological human rights, classification, biology, medicine, achievements.

УДК 343.1

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ТА УМОВИ ЗУПИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ

Отчак Н.Я.
Львівський державний університет фізичної культури
Маліцька Н.В.
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті розглядається питання специфіки зупинення кримінального провадження під час судового розгляду. Визначено процесуальний порядок та умови зупинення кримінального провадження. Окрім цього, охарактеризовано діяння у формі ухилення від слідства та суду, як умову зупинення судового провадження та досліджено дане питання через призму проблем теорії кримінального права. Проаналізовано теоретично-правові та практичні проблеми зупинення кримінального провадження у суді першої інстанції. В результаті аргументації викладених позицій, запропоновано шляхи оптимізації чинного кримінально-процесуального законодавства.

Ключові слова: судовий розгляд, підготовче провадження, зупинення судового провадження, ухилення від слідства та суду, спеціальні умови зупинення.

Постановка проблеми. В умовах проведеної в Україні правової реформи, в тому числі реформування кримінально процесуального законодавства, здійснюється вдосконалення багатьох галузевих інститутів, зокрема, інституту зупинення кримінального провадження. Незважаючи на те, що зупинення провадження носить в цілому негативний характер, оскільки воно обумовлено обставинами, що перешкоджають нормальному ходу досудового розслідування чи судового розгляду, тому відповідна процесуальна «затримка» повинна бути максимально ефективно використана з метою реалізації завдань кримінального судочинства. На відміну від досудового розслідування, проблеми регламентації зупинення кримінального провадження у судових стадіях є малодослідженими нині науковцями-процесуалістами. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває дослідження статті 335 КПК України, що визначає підстави та умови при наявності яких судом приймається рішення про зупинення кримінального провадження у суді першої інстанції.

Теоретичним підґрунтям наукової статті стали дослідження, пов'язані з організацією розшуку підозрюваних, обвинувачених, які переховуються від слідства, проблеми кримінального провадження у суді першої інстанції, які викладені в наукових працях таких вітчизняних науковців Ю.А. Кричун, П.С. Степанова, Л.М. Лобойко, Ю. Мирошнеченка, В.О. Попелюшка, Х.Р. Тайлієвої, Є.О. Наливайка, І.С. Кривонос та ін.

Метою статті є здійснення теоретико-провового аналізу зупинення кримінального провадження під час підготовчого судового засідання та судового розгляду; дослідити аспект діянь у формі ухилення від слідства та суду, як умову зупинення судового провадження.

Виклад основного матеріалу. Під зупиненням провадження у судових стадіях, зазвичай, розуміється перерва на невизначений час в процесуальній діяльності суду (судді) по конкретній справі, обумовлена передбаченими законом обставинами, що починаються з моменту винесення рішення про зупинення і завершується ухваленням рішення про відновлення кримінального провадження [1, с. 130].

Ю.А. Кричун та П.С. Степанов відзначають: «зупинення судового провадження – це вимушена перерва у провадженні, за наявності підстав, що унеможливлюють проведення судового розгляду» [2, с. 41].

Зупинення судового розгляду, – як пише А.А. Сеньков – це процесуальне рішення, прийняте судом за своєю ініціативою або клопотанням сторін (сторони), або стан справи в частині переривчастості судового розгляду, обумовлене відсутністю достатніх правових умов для продовження судового процесу, з підстав, прямо вказаних у законі, на невизначений термін (до усунення цих обставин) [3, с. 16].

Презюмуємо, що відповідні наукові підходи до тлумачення цього правового явища є правильними та належними, кожне з яких по своєму відображають суть та значення зупинення кримінального провадження у суді.

У статті 335 КПК України вказано наявність двох підстав для зупинення судового провадження. І тут одразу варто уточнити, законодавець найменував дану статтю не «зупинення судового розгляду», а «зупинення судового провадження», що свідчить про універсальний характер даного інституту стосовно судового провадження у першій інстанції та судового провадження з перегляду судових рішень. До того ж, законодавцем у п. 24 ч. 1 ст. 3 КПК України нормативно закріплено: «судове провадження – кримінальне провадження у суді першої інстанції, яке включає підготовче судове провадження, судовий розгляд і ухвалення та проголошення судового рішення, провадження з перегляду судових рішень в апеляційному, касаційному порядку, Верховним Судом України, а також за нововиявленими обставинами» [4]. Однак, з огляду на тематику дослідження слід зупинитись на проблематиці зупинення кримінального провадження виключно у суді першої інстанції.

І.А. Малютін відзначає, «що лише у сукупності наявність підстави та необхідних умов дають можливість зупинити провадження в кримінальній справі» [5, с. 10], якщо підстави зупинення кримінального провадження відображають основну суть та призначення цього інституту, то такі

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

правові категорії, як процесуальний порядок та умови зупинення кримінального провадження є правовою основою втілення в життя системи підстав зупинення кримінального провадження. Вони покликані обґрунтовувати законність та правомірність зупинення. Доречно, що у юридичній літературі дослідники виділяють загальні та спеціальні умови зупинення у стадії досудового розслідування.

На відміну від стадії досудового розслідування, де мають місце загальні та спеціальні умови зупинення кримінального провадження, у судовому провадженні варто розглядати лише спеціальні умови.

Слід відзначити, що у підготовчому провадженні передбачено процесуальну можливість зупинити кримінальне провадження, адже, – це «етап, який здійснюється за правилами судового розгляду» [9, с. 46]. Зокрема, Листом ВССУ з розгляду цивільних і кримінальних справ від 03.10.2012 р. «Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до кримінально-процесуального кодексу України» роз'яснено таке: згідно зі ст. 335 КПК суд вправі зупинити підготовче провадження, якщо обвинувачений ухилився від явки до суду або захворів на психічну чи іншу тяжку тривалу хворобу, яка виключає його участь у судовому провадженні, до його розшуку або видужання [9].

О крім того, суд на стадії підготовчого провадження, повинен дослідити всі докази, які обґрунтовують клопотання сторін чи інших учасників судового провадження щодо зупинення кримінального провадження, а саме «суд може використати докази для з'ясування як фактичних обставин, які входять до предмету доказування, так і тих, що мають виключно процесуальне значення» [12, с. 278], адже в іншому випадку «без дослідження необхідних доказів обґрунтованість прийнятих судових рішень залишається під сумнівом» [13, с. 116].

При цьому з огляду на положення абз. 6 ч. 4 ст. 291 КПК України випливає, що суд не має можливості досліджувати докази у підготовчому провадженні так як «надання суду інших документів до початку судового розгляду забороняється». А тому є очевидним, що вирішити питання про зупинення кримінального провадження з дослідженням доказів, що обґрунтовують підстави для такого зупинення, не можливо у цьому етапі судового розгляду.

Проте, одночасно у ст. 317 КПК України законодавець пише: «документи, інші матеріали, надані суду під час судового провадження його учасниками, судові рішення та інші документи і матеріали, що мають значення для цього провадження долучаються до обвинувального акта» [4].

В.О. Попелюшко з цього приводу зазначає: «якщо поняття «інші документи» законодавець мав на увазі й документи як один з видів доказів (ст. 99 КПК України), хоча прямого логічного зв'язку між даними термінами-поняттями не вбачається» [8, с. 45]. Це значить, що адвокат вправі подати клопотання про зупинення кримінального провадження з обумовлених КПК підстав, а суд в порядку ч. 3 ст. 314 КПК України, прийняти у підготовчому засіданні рішення щодо цього. Більше того, у ч. 3 ст. 314 КПК України законодавець пише: «у підготовчому судовому засіданні суд має право прийняти такі рішення: п. 2) закрити провадження у випадку встановлення підстав». Це означає, що він досліджує докази з приводу цього.

При такому підході проблема, обумовлена тим, що суд не вправі досліджувати докази, зрештою і щодо підстав для зупинення кримінального провадження, нівелюється. Суд зобов'язаний дослідити ці докази. Вважаємо, що в даному випадку слід керуватись принципам безпосередності досліджень документів судом документів (ст. 23 КПК України) на виконання завдань кримінального провадження. В цьому проявляється догматичне начало зупинення кримінального провадження, яке полягає в тому що «існування догми права, вихідний пункт наповнення правової сфери догматичними ідеями та поняттями ... догма права в контексті діяльності виявляється структурованою відповідно до характеру окремого типу правової діяльності...», зрештою, «великі евристичні можливості властиві так звані діяльнісній парадигмі, суть якої полягає у визнанні будь якого соціального явища чи процесу вихідною аксіомою та принципом діяльності людини... діяльність у цьому сенсі – спосіб буття суспільства» [9, с. 55].

Л.Д. Ібрагімова зазначає, що оцінка доказів при прийнятті суддею рішення про зупинення судового провадження здійснюється по правилах оцінки інших доказів, окрім підстави коли обвинувачений захворів на іншу тяжку тривалу хворобу, де оцінка здійснюється формально [12, с. 117].

Однак, трапляються випадки у судовій практиці, коли суди ігнорують можливість застосування процедури зупинення кримінального провадження на підготовчому судовому провадженні, помилково мотивуючи це тим, що ч. 3 ст. 214 КПК України не передбачено такого рішення. До прикладу, Ухвалою Колегії суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Апеляційного суду Херсонської області в Ухвалі справа № 667/8623/15-к від 26 квітня 2016 р. проголошено: *«доводи прокурора, в частині того, що суд мав би оголосити розшук ОСОБА_1, відповідно до вимог ст. 335 КПК України, судова колегія знаходить безпідставними, оскільки вони не ґрунтуються на Законі так як ст. 335 КПК України, на яку посилається прокурор в обґрунтування оголошення обвинуваченого в розшук, визначає підстави зупинення судового провадження під час судового розгляду, де однією з підстав зупинення судового провадження є оголошення обвинуваченого в розшук. Частиною 3 ст. 314 КПК України не передбачено прийняття такого рішення як зупинення провадження»* [13]. Однак завданням проведення підготовчого засідання в суді є надання можливості як стороні захисту так і обвинувачення подати наявні у них докази, у зв'язку з чим сторона захисту, зокрема, обвинувачений, підсудній позбавлений такої можливості через відсутність у судовому засіданні.

Окрім цього, характеризуючи діяння у формі ухилення від слідства та суду, як умову зупинення судового провадження, вбачається потреба більш повно дослідити дане питання так як

у фокусі зору теорії кримінального права наявні проблеми розмежування умисного від неумисного ухилення.

Трансформуючи напрацьовані теоретиками дослідження щодо становлення сутності «ухилення» з площини кримінального права в площину кримінального процесу, зверну увагу на такі аспекти: «ухилення полягає в тому, що обвинувачений чи «підозрюваний зник, тобто скоїв умисні діяння» [15, с. 379] дію, зокрема яка «в кримінально-правовому розумінні є свідома опосередкована активна одиниця діяльності» [16, с. 104], що «направлені на ухилення від слідства» [15, с. 379] чи суду та «може вчинятися як з прямим, так і з непрямим (побічним) умислом, при цьому прямим умислом повинна охоплюватись хоча б якась частина діяння, що вчиняється, а також його злочинного наслідку, мотиви ухилення, ... можуть бути різними, однак, на кваліфікацію злочину вони не впливають» [16, с. 6]. Метою ухилення «підозрюваного є ухилення від кримінальної відповідальності» [17, с. 112] та «може бути як настання якогось одного конкретного наслідку, так і, в деяких випадках, декількох наслідків. При цьому все буде залежати від обізнаності винної особи» [16, с. 6], що має вираз саме «в дійсному усвідомленні особою протиправності вчинюваної дії або бездіяльності» [18, с. 104], а також «бажання досягнення того чи іншого результату» [16, с. 6]. Однак, попри те, що «завжди існує відповідний ступінь усвідомленого наміру» [19, с. 528], все матиме вирішення лише у ключі «інтелектуального та вольового моментів умислу» [16, с. 6].

Слід відзначити, що «юридична винність означає певний легітимний статус, який набуває людина в результаті доведеного обвинувачення її в тому чи іншому правопорушенні» [20, с. 22]. Більше того В.П. Шевчук відзначає, що «вина в процесуальних порушеннях виражається у формі не тільки умислу, але й необережності» [23, с. 194]. Зрештою, якщо «вина є умовою кримінальної відповідальності» [18, с. 98], тоді вина має братись до уваги і при не виконанні процесуальних обов'язків учасниками провадження, хоч і «проблема вини має своє загострення в процесуальному праві» [24, с. 25]. Тож «коли особа свідомо переховується від органів слідства та суду – це обумовлює можливість її затримання чи обрання щодо неї більш суворого запобіжного заходу» [25, с. 102], а також можливості визнавати докази, що нею будуть подані в подальшому недопустимими. Щоб визнати їх такими потрібно доказати «ступінь впливу таких порушень на достовірність отриманої інформації» [26, с. 194]. Водночас «умовою прийняття рішення про недопустимість відомостей про обставини злочину при вчиненні умовно-оцінних правопорушень є встановлення наслідків, тобто завданої об'єкту шкоди, та їх причинного зв'язку з діянням» [26, с. 194].

Як визначити форму умислу «коли підозрюваний відомий, але невідоме його місцеперебування та він не має мети переховуватися від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності» [27, с. 102]. На нашу думку, це ще не означає, що підозрюваний не має на меті переховуватись від слідства та суду, це свідчить про те, що слідчі органи не встановили належним чином місцеперебування підозрюваного чи обвинуваченого.

Звичайно, органам слідства в деяких випадках важко довести факт умисного ухилення від слідства та суду, однак залежно від причини, через які місце перебування підозрюваного (обвинуваченого) невідоме виникають різні юридичні наслідки – відзначає Е.К. Черкасова [1, с. 132; 22, с. 112]. І.С. Кривонос зазначає: «якщо ж особа не вчиняла активних дій з метою ухилення від органів слідства, а місце її перебування невідоме за інших причин, перебіг строків давності не зупиняється, а тому після їх сплину кримінальне провадження підлягає закриттю» [19, с. 113]. Тому ця особа завжди зацікавлена щоб не було встановлено її місцеперебування. В даному випадку завдання слідчого – «зібрати докази, що підтверджують, що підозрюваний саме переховується від слідства, а не перебуває в лікарні чи відрядженні» [19, с. 378-379]. Всупереч усьому, «практика свідчить про те, що орган досудового слідства, як правило, не збирає докази, спрямовані на встановлення причини відсутності обвинуваченого» [19, с. 113].

Також Верховний Суд України звертає увагу на інтелектуальний момент умислу відзначивши: «зазначена особа усвідомлює, що в неї вже виник юридичний обов'язок постати перед слідством або судом, однак вона ухиляється від виконання такого обов'язку» [14]. Однак, Р.В. Вереша та Л.Л. Сулим відмічають «наявність можливості усвідомлювати та передбачити певні обставини означає, що, по-перше, об'єктивна ситуація надавала суб'єкту відповідну інформацію, по-друге, у самого суб'єкта не було ніяких перешкод до сприйняття і усвідомлення цієї інформації» [20, с. 109]. Можна стверджувати, що при ухиленні обвинуваченого (підозрюваного) від слідства та суду у нього наявна можливість усвідомлювати та передбачати юридичний обов'язок постати перед слідством та судом, проте він ухиляється від такого обов'язку, свідомо ігнорує юридичну значущість подій щодо нього.

Верховний Суд України у своїх постановах дійшов висновку, що «на особу, яка вчинила злочин, законодавством не покладається обов'язок самовикриття, а тому, якщо вона до моменту виникнення вказаного обов'язку, в порядку реалізації конституційного права на свободу пересування, змінила місце свого проживання (навіть і з метою уникнення кримінальної відповідальності), про юридично значуще ухилення від слідства говорити не можна» [14]. В юридичній літературі відзначають: «хоча й закон прямо не передбачає, який процесуальний статус особи, стосовно якого порушена кримінальна справа, однак, враховуючи, що йдеться про особу, до якої застосовано, процесуальний захід, що обмежує її свободу пересування, існують підстави вважати, що дана особа є підозрюваною у вчиненні злочину» [28, с. 228]. Дослідники сходяться на думці: особа «не може називатись підозрюваною, якщо їй не оголошено про підозру» [28, с. 228; 29, с. 60].

І.С. Кривонос, зазначає, що «підтвердженням факту обізнаності особи щодо відкриття стосовно неї кримінального провадження є вручення їй письмового повідомлення про підозру у відповід-

ності до ст. 278 КПК» [19, с. 112] чи вручення копії обвинувального акта згідно п. 3 ч. 4 ст. 291 КПК України.

Також цитуючи Т. Фулей відзначимо: «свобода від самовикриття як засада кримінального провадження охоплює ряд суб'єктивних прав: право мовчати (не говорити нічого) як з приводу підозри чи обвинувачення, так і з будь-яких інших питань, які, наприклад, можуть стати підставою для підозри, право відмовитися відповідати на запитання, право не свідчити проти себе, право бути поінформованим про ці права тощо» [26, с. 108].

Проте слід погодитись з позицією Верховного Суду України, що «при з'ясуванні, які дії особи мають визнаватись юридично значущим (а не просто фактичним) ухиленням від слідства або суду, треба враховувати, крім усього іншого, кримінально-процесуальний статус особи, яка вчинила злочин» однак не завжди «це має бути особа, яка в установленому порядку визнана підозрюваним або обвинуваченим» та слід підкреслити «та яка зобов'язана з'являтись до правозастосовних органів за викликом, перебувати в межах їх досяжності» [14].

В межах другої підстави зупинення судового провадження спеціальною умовою зупинення можна вважати наявність психічної хвороби, іншої тяжкої тривалої хвороби і те, що ці хвороби повинні виключати участь обвинуваченого в судовому розгляді, що було предметом дослідження у попередньому розділі. Крім того, І.А. Малютін визначає, як умову, ще й те, «що хвороба обвинуваченого виключає закриття справи або застосування примусових заходів медичного характеру» [5, с. 7].

Як спеціальну умову зупинення судового провадження слід виділити і процес зупинення за наявності двох або більше обвинувачених, коли підстави зупинення провадження стосуються не всіх. Суддя має право виділити справу щодо таких обвинувачених на підставі ст. 334 КПК України. При цьому, як відзначає В.О. Попелюшко, «це не повинно негативно відбитися на всебічності, повноті та об'єктивності дослідження та вирішення справи» [27, с. 23]. Також, В.В. Козій обґрунтовує застосування підстав для виділення та об'єднання кримінальних проваджень в контексті дотримання принципу законності [27, с. 296].

Зупинення судового розгляду з підстави важкої тривалої хвороби може «бути вирішене лише при наявності висновку судово-психіатричної експертизи про тимчасове психічне захворювання обвинуваченого, чи висновку судово-медичної експертизи або довідки лікаря про тяжке тимчасове фізичне захворювання обвинуваченого» [5, с. 8].

Наступною спеціальною умовою, слід вважати те, що розшук обвинуваченого, який ухилився від суду, оголошується ухвалою суду, а також, те що організація виконання її доручається слідчому та/або прокурору. З цього приводу Є. Наливайко відзначає, що «це складні процесуальні шляхи оголошення судом у розшук підозрюваного (обвинуваченого) після повернення обвинувального акта відносно нього чи в разі переховування такої особи під час направлення обвинувального акта до суду» [31, с. 133]. Вже склалась судова практика: «суд виконує дії, передбачені ст. 323 КПК України, після чого доходить висновку про те, що належного встановлення місця проживання особи під час досудового розслідування здійснено не було, і це тягне за собою порушення п. 3 ч. 2 ст. 291 КПК України» [31, с. 133]. С.Б. Фомін відмічає, що «повернення обвинувального акта прокурору для усунення недоліків не відновлює досудове розслідування, а обвинувачений не перетворюється знову у підозрюваного, з іншого боку – матеріали досудового розслідування, у тому числі й ті, які необхідні для організації подальшого розгляду, знаходяться у прокурора, новий обвинувальний акт не може бути направлений до суду, оскільки вручення його копії обвинуваченому об'єктивно є неможливим, а відсутність розписки обвинуваченого про отримання його копії є порушенням ст. 291 КПК України і підставою для повторного повернення обвинувального акта прокурору» [32, с. 306].

Зокрема, в Ухвалі Апеляційного суду Херсонської області, справа № 667/8623/15-к від 26 квітня 2016 р. колегією суддів встановлено факт: *«обвинувальний акт не відповідає вимогам пунктів 5,6,9 ч. 2 ст. 291 КПК України. В обвинувальному акті, щодо ОСОБА_1 викладено фактичні обставини кримінального правопорушення, зазначено правову кваліфікацію кримінального правопорушення, проте відсутнє формулювання обвинувачення. Пунктом 13 ч. 1 ст. 3 КПК України визначено, що обвинувачення – є твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, висунуте в порядку, передбаченому цим Кодексом. Обвинувальний акт такого твердження відносно ОСОБА_1 не містить, з чим також погоджується судова колегія. Також колегія суддів прийшла до висновку, що фактичне місце проживання обвинуваченого належним чином не встановлено, тому прийняте судом першої інстанції рішення про повернення обвинувального акта прокурору через його невідповідність вимогам ст. 291 ч. 1 п. 2 КПК України є обґрунтованим»* [33].

Відтак, якщо місцеперебування особи не відоме значить вона ухиляється від слідства та суду. Верховний Суд України відзначає, що «особою, яка ухиляється від слідства або суду, визнається відома цим органам особа (що підтверджується матеріалами кримінальної справи) як така, що вчинила певний злочин і здійснила дії з метою переховування місця свого перебування від слідства або суду» [16]. Тому доцільно підтримати позицію С.Б. Фоміна щодо внесення таких доповнень до положень КПК: «у разі якщо місцезнаходження обвинуваченого стає не відомим у період повернення обвинувального акта прокурору, прокурор звертається до суду, який повернув обвинувальний акт із клопотанням про оголошення обвинуваченого у розшук» [32, с. 306].

Своєю чергою, відповідні аналізовані спеціальні умови є водночас складовою процесуального порядку зупинення судового провадження. Зокрема, В. Вапнярчук розділяє під таким процесуальним порядком «процесуальну форму … окремої дії, … окремого інституту, стадії чи провадження» [34, с. 218]. Видається, що це певний правовий режим. До прикладу, О. Захарова відзначає: «основою правового режиму є методи та способи правового регулювання, які формують та підкреслюють своєрідність або відмінність од-

ного провадження від іншого» [35, с. 116]. До речі, І.О. Гайдамака ототожнює його з процесуальним порядком [36, с. 120-126]. Своєю чергою «правозастосовний режим як різновид правового режиму виражає порядок здійснення застосування права на підставі процесуальних норм така процедура складається із трьох стадій (фактична, юридична, ухвалення рішення)» [36, с. 116]. Відповідний стадійний порядок є актуальним і для зупинення судового провадження.

Результати дослідження. Проаналізувавши теоретично-правові та практичні проблеми зупинення кримінального провадження у суді першої інстанції, та з метою запобігання помилок при прийнятті судом рішення з відповідних питань, вважаємо за доцільне запропонувати внести зміни у ч. 3 ст. 214 КПК України такого змісту: **«У підготовчому судовому засіданні суд має право прийняти такі рішення: 6) про зупинення судового провадження у випадку встановлення підстав передбачених статтею 335 цього Кодексу»**.

Також в межах викладених доводів вважаємо що, **ухилення** в чинній нормі ст. 335 КПК України повинно бути викладено законодавцем, **як умисне ухилення** від слідства та суду, яке може бути класифіковане на пряме чи непряме, в залежності від усвідомлення особою своїх дій (бездіяльності).

Список літератури:

1. Черкасова Е.К. Основания для приостановления производства на судебных стадиях: вопросы правового регулирования: юридическая наука и правоохранительная практика / Черкасова Е.К. – № 4(38). – 2016 р.
2. Кричун Ю.А. Проблемні питання зупинення судового провадження / Кричун Ю.А., Степанов П.С. // Держава та регіони. – 2015. – С. 41-45.
3. Сеньков А.А. Отложение и приостановление судебного разбирательства как общие условия:автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.09 – уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность / А.А. Сеньков; Науч. рук. С.М. Даровских. – Челябинск, 2011. – 27 с.
4. Кримінально-процесуальний Кодекс України від 13 квітня 2012 року [Електронний ресурс] // Зі змінами та доповненнями станом 14.04.2017 р. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17
5. Малютін І.А. Підстави та процесуальний порядок зупинення попереднього розслідування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук «кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Малютін І.А., 2000. – 20 с.
6. Лобойко Л.М. Стадії кримінального процесу: навч. посіб / Л.М. Лобойко – К., 2005. – Ст. 11-13.
7. Мирошнеченко Ю. Проблеми судового розгляду в кримінальному провадженні: організаційно-підготовчий аспект / Мирошнеченко Ю. // Слово національної школи суддів України: Наукові статті за тематикою конференції № 4(5). – 2013. – С. 139-144.
8. Попелюшко В.О. Формування кримінальної справи на стадії судового провадження / Попелюшко В.О. // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ, № 1. – 2013. – С. 44-49.
9. Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до кримінально-процесуального кодексу України [Електронний ресурс] // Лист ВССУ з розгляду цивільних і кримінальних справ від 03.10.2012 р.: № 223-1430/0/4-12 – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v1430740-12
10. Тайлієва Х.Р. Використання доказів у рішеннях суду під час здійснення підготовчого провадження у першій інстанції / Х.Р. Тайлієва // Право і суспільство. – 2015. – № 2. – С. 273-280. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_2_47
11. Крушинський С.А. Проблеми подання доказів на стадії підготовчого провадження в судді першої інстанції / Крушинський С.А. // Слово національної школи суддів України. – 2015. – С. 110-118.
12. Ибрагимова Л.Д. Процессуальная форма приостановления производства по делу в ходе и по итогам реализации предварительных слушаний / Ибрагимова Л.Д. // Вопросы криминального процесса и криминалистики. – 2012. – С. 114-118.
13. Ухвала апеляційного суду Херсонської області, справа № 667/8623/15-к від 26 квітня 2016 р.
14. Постанова Верховного Суду України № 5 1кс156 від 19 березня 2015 р. [Електронний ресурс] // Текст якої друкує «Закон і Бізнес» 02.05.2015 р. / Постанова Верховного Суду України № 5 1кс156 від 19 березня 2015 р.
15. Смирнова А.В. Інтелектуально-вольові ознаки співучасників ухилення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів / Смирнова А.В. // Актуальні проблеми держави і права. – 2010. – С. 325-329.
16. Наливайко Є.О. Проблемні питання повідомлення особі про підозру та зупинення досудового розслідування / Є.О. Наливайко // Публічне право. – 2013. – № 1. – С. 375-280. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2013_1_53
17. Катеринчук К.В. Суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність) як ознака об'єктивної сторони злочинів проти здоров'я особи [Електронний ресурс] / Катеринчук К.В. // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2015. № 1. – С. 100-117 – Режим доступу до ресурсу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknuvs_2015_1_14
18. Кошевський В.С. Суб'єктивна сторона ухилення від сплати страхових внесків на загальнообов'язкове пенсійне страхування / Кошевський В.С. // Часопис Академії адвокатури України. – 2012. – С. 8.
19. Кривонос І.С. Зупинення досудового розслідування у випадку якщо підозрюваний переховується від органів слідства та суду в контексті нового КПК України / Кривонос І.С. // Вісник ХНУВС. – 2012. – № 3. – С. 360-365.
20. Вереша Р.В. Філософія вини [Електронний ресурс] / Вереша Р.В. // Вісник Академії адвокатури України том 12 число 2(33). – 2015. – Режим доступу до ресурсу: file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/vaau_2015_12_2_14.pdf
21. Соммер С.Д. Мораль XXI века [Текст] / С.Д. Соммер; пер. с исп. – М.: Изд. дом «София», 2004. – 528 с.
22. Мелякова Ю.В. Категорії «вина» і «винність»: особливості моральної та правової інтерпретації / Мелякова Ю.В. // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого / № 8. – 2011. – С. 19-27.
23. Шевчук В.П. До питання про критерії класифікації порушень кримінально-процесуального закону / В.П. Шевчук // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – Вип. 60. – С. 193-198. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2011_60_27

24. Горелкіна К.Г. Зупинення і закінчення досудового розслідування / К.Г. Горелкіна, Ю.І. Азаров // Курс лекцій з кримінального процесу за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (Особлива частина), 2012 р. – 102 с.
25. Альперт С.А. Субъекты уголовного процесса [Текст] / С.А. Альперт; Нац. юрид. акад. Украины им. Я. Мудрого. – Х.: Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 1997. – 60 с.
26. Фулей Т. Свобода від самовикриття як засада кримінального провадження / Т. Фулей // Слово Національної школи суддів України. – 2013. – № 2. – С. 107-115. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cln_2013_2_15
27. Попелюшко В.О. Судовий розгляд кримінальної справи // Навчальний посібник. – К.: Кондор, 2006 р. – 234 с.
28. Козій В.В. Підстави для об'єднання та виділення кримінальних проваджень у контексті засади законності / Козій В.В. // Вісник Запорізького національного університету, № 4(2). – 2014. – С. 289-297.
29. Макарчук В.Я. Поняття та юридико-психологічні особливості формування внутрішнього переконання судді / В.Я. Марчак // Європейські перспективи. – 2013. – № 5. – С. 83-88.
30. Бобечко Н.Р. Оцінка доказів судом апеляційної інстанції у кримінальному провадженні / Н.Р. Бобечко // Часопис Академії адвокатури. – 2013 р. – С. 14.
31. Наливайко Є.О Розшук та видача підозрюваного (обвинуваченого) / Є. Наливайко // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. – 2016. – № 4(12).
32. Фомін С.Б. Окремі аспекти розшуку осіб, які ухиляються від органів досудового слідства та суду / Фомін С.Б. // Порівняльно-аналітичне право, № 5. – 2016. – С. 305- 307.
33. Ухвала Апеляційного суду Херсонської області, справа № 667/8623/15-к від 26 квітня 2016 р.
34. Вапнярчук В. Щодо поняття кримінального процесу та його внутрішньої структури / В. Вапнярчук // Вісник Національної академії правових наук України. – 2013. – С. 2116-224.
35. Захарова О. Відновлення втраченого провадження: порівняльний огляд Українського процесуального законодавства / О. Захарова // Національний юридичний журнал:теорія і практика. – 2016. – С. 116-121.
36. Гайдамака І.О. Правовий режим: поняття та види / Гайдамака І.О. // Державне будівництво та місцеве самоврядування, випуск № 15. – 2008. – С. 120-126.

Отчак Н.Я.
Львовский государственный университет физической культуры
Малицкая Н.В.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ПРОЦЕССУАЛЬНЫЙ ПОРЯДОК И УСЛОВИЯ ПРИОСТАНОВЛЕНИЯ УГОЛОВНОГО ПРОИЗВОДСТВА В СУДЕ ПЕРВОЙ ИНСТАНЦИИ

Аннотация
В статье рассматривается вопрос специфіки приостановления уголовного производства в ходе судебного разбирательства. Определены процессуальный порядок и условия приостановления уголовного производства. Кроме этого, охарактеризованы деяния в форме уклонения от следствия и суда, как условие остановки судебного производства и исследованы данный вопрос через призму проблем теории уголовного права. Проанализированы теоретико-правовые и практические проблемы остановки уголовного производства в суде первой инстанции. В результате аргументации изложенных позиций, предложены пути оптимизации действующего уголовно-процессуального законодательства.
Ключевые слова: судебное разбирательство, подготовительное производство, приостановление судебного производства, уклонение от следствия и суда, специальные условия приостановления.

Otchak N.Ya.
Lviv State University of Physical Education
Malitska N.V.
Lviv National University named after Ivan Franko

PROCEDURAL ORDER AND CONDITIONS OF SUSPENSION OF CRIMINAL PROCEEDINGS IN THE COURT OF FIRST INSTANCE

Summary
The article deals with the specificity of stopping the criminal proceedings during the trial. The procedural procedure and conditions for stopping criminal proceedings are determined. In addition, the act describes an act of evasion from the investigation and the court as a condition for stopping the trial and explores this issue through the prism of the problems of the theory of criminal law. The theoretical-legal and practical problems of stopping of criminal proceedings in the court of first instance are analyzed. As a result of the argumentation of the stated positions, ways of optimizing the existing criminal-procedural legislation are proposed.
Keywords: court proceedings, preparatory proceedings, suspension of court proceedings, evasion of trial and court, special conditions of stay.

УДК 343.1;342.7

СЛІДЧИЙ СУДДЯ В УКРАЇНІ

Плукар В.В.
Львівський державний університет внутрішніх справ
Маліцька Н.В.
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті сформовано та представлено основні теоретичні підходи до визначення поняття слідчого судді науковцями-процесуалістами. В контексті цих положень визначено його процесуальний статус, значення та основну роль у кримінальному провадженні. Звернено увагу на той факт, що слідчий при здійсненні наданих йому повноважень не позбувся зобов'язання здійснювати захист прав та свобод особи кримінальному провадженні.

Ключові слова: слідчий суддя, слідчий, права і свободи людини, процесуальний статус, кримінальне провадження, досудова стадія.

Постановка проблеми. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3 Конституції України) [1]. Тому запровадження інституту слідчого судді, основною метою та завданням, якого і є контроль за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, свідчить про перші кроки виконання владою України цього надобов'язку та усвідомлення власної відповідальності за свою діяльність перед кожною людиною та перед суспільством загалом.

Звісно, запровадження нового інституту у кримінальному процесі завжди несе за собою певні труднощі у апробації його на практиці. Та й певна річ, здійснення формально-юридичного судового контролю у стадії досудового розслідування, ніколи не буде достатньо ефективним для виконання покладених на них завдань, що вимагає пошуку оптимальних шляхів їх реформування. Зокрема, практика застосування слідчим суддею контрольних повноважень показує, що судовий контроль в дійсності, а не формально стає ефективним засобом правозахисту.

Водночас Д.Є. Крикливець звертає увагу, що «в Україні слідчий суддя обмежений лише здійсненням судового контролю, тоді як у Франції він додатково здійснює функцію нагляду та процесуального керівництва досудовим розслідуванням, тобто зазначені правові моделі концептуально відрізняються» [2, с. 44].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами запровадження інституту слідчого судді у кримінальний процес стали предметом робіт Д.Є. Крикливець, Ю.В. Скрипініна, В.Я. Горбачевського, А.Р. Туманянець, В. Руденко, С.В. Нагачевського, В.В. Назарова, С. Банах, М.М. Ольховської, В.О. Попелюшко, І.В. Гловюк та інших. При цьому слід відзначити, що праці вказаних авторів заклали теоретичне підґрунтя у визначенні повноважень, сутності, процесуального статусу слідчого судді, як особливого фігуранта захисту прав та свобод людини та громадянина у кримінальному провадженні України.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Звичайно, питання судового контролю у стадії досудового розслідування стали предметом багатьох наукових досліджень науковців-процесуалістів, проте задля вирішення практичної та теоретичної значущості цього інституту варто шукати та пропонувати нові науково-правові підходи до інтерпретації цього правового явища. Своєю чергою, це сприятиме виявлення недоліків цього процесуального інституту, дасть можливість з іншої точки зору розглядати та оцінювати основні проблеми, прогалини судового контролю на стадії досудового розслідування, які стануть фундаментом подальших наукових розробок. І справді, нині в наукових колах є розбіжності у поглядах щодо процесуального статусу слідчого судді та його процесуальної ролі у кримінальному процесі України.

Мета статті. Головною метою даного дослідження є визначення напрямків реформування інституту слідчого судді та визначення його процесуальної ролі у кримінальному провадженні України.

Виклад основного матеріалу. Як відзначає науковець Т.В. Корчева, «практична реалізація конституційних засад у кримінальному процесі можлива лише за наявності усвідомлення кожною особою в ході кримінального провадження свого процесуального положення (статусу)», адже «це надає їй можливість ефективно реалізувати свої процесуальні права і захищати процесуальні інтереси, виконуючи відповідну процесуальну функцію» [3]. В той же час, очевидно, що «права, якими наділені учасники кримінального провадження, не можуть самі по собі автоматично забезпечити своє існування» [4, с. 156]. А відтак на досудовому слідстві стороні обвинувачення Кримінально-процесуальним кодексом України, надано «систему законодавчо закріплених положень (норм, принципів, вимог тощо), завдяки яким у кримінальному процесі має бути забезпечений перехід від передбачених законом можливостей до реальної дійсності» [4, с. 156]. Іншими словами, як видається, це ті правові «важелі», завдяки яким, мають реалізовуватись конституційні гарантії прав, свобод особи у кримінальному провадженні.

Слід зазначити, що «судовий контроль за досудовим розслідуванням – законодавчо регламентована, непреюдиціальна діяльність, здійснювана за наявності процесуальної підстави у визначених межах спеціальним суб'єктом – слідчим суддею з метою перевірки дотримання прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні» [2, с. 55].

Водночас, законодавець у п. 18 ч. 1 ст. 3 Кримінально-процесуального кодексу України визна-

чив: «слідчий суддя – суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення у порядку, передбаченому цим Кодексом, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні» [5]. Разом із задекларованим законодавцем визначенням поняття «слідчого судді», пропонуємо розглянути теоретично-правові підходи вченихпроцесуалістів до трактування цього правового явища задля визначення його правової значимості у кримінальному процесі.

Зокрема, Ю.В. Скрипін а вважає, що «слідчий суддя – це суддя, уповноважений забезпечувати законність та обґрунтованість обмеження конституційних прав і свобод людини на досудовому провадженні по кримінальній справі, до компетенції якого належить прийняття рішення про застосування заходів кримінально-процесуального примусу, проведення слідчих та інших процесуальних дій, що обмежують конституційні права людини, розгляд скарг на дії (бездіяльність) та рішення особи, яка провадить дізнання, слідчого та прокурора» [6, с. 18].

З приводу цієї інтерпретації, то В.Я. Горбачевський зауважує: «з іншого боку, його безпосередня участь у зазначених заходах сприяє реалізації основного призначення – здійснення судового захисту прав і законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінальному процесі», а відтак «слідчий суддя організаційно й функціонально належить до судового органу і, виконуючи одну з означених функцій, безпосередньо здійснює повноваження з судового контролю, діє від імені суду, що передбачено положеннями Конституції України» [7, с. 244].

В своїх дослідженнях А.Р. Туманянець відзначає, що «слідчий суддя є суб'єктом доказування у кримінальному провадженні, якому іманентна ситуативна активність по дослідженню обставин кримінального правопорушення» [8, с. 295]. В. Руденко переконаний, що «до слідчих суддів Кодекс висуває підвищені вимоги щодо оперативності розгляду ними питань, які належать до їх компетенції, вимагає підвищеної уваги й далекоглядності у своїх рішеннях, встановлюючи необхідність у багатьох ситуаціях ухвалювати рішення негайно, при цьому віддаючи їм у руки вирішення найбільш чутливих для особи питань – питань обмеження її прав і свобод» [9, с. 71].

С.В. Нагачевський подає, що «слідчий суддя – це суддя, уповноважений забезпечувати законність та обґрунтованість обмеження конституційних прав і свобод людини на досудовому розслідуванні у кримінальному провадженні» [10, с. 301].

На думку В.Я. Горбачевського «слідчий суддя – це фігура в кримінальному судочинстві держави, яка виконує роль арбітра сторін обвинувачення і захисту на стадії досудового слідства, а також здійснює судовий контроль за додержанням прав і свобод осіб у кримінальному провадженні» [7, с. 244].

І знову ж таки, як вбачається, відправною точкою концепції слідчого судді у кримінальному процесі є – оперативний захист прав людини у кримінальному провадженні. Вважаємо, що відповідне позиціонує слідчого суддю як процесуального гаранта захисту прав і свобод людини у кримінальному провадженні. Зокрема, у площині конституційного права О. Фойницький розглядає конституційні права та свободи, як встановлені Українською державою, закріпленні в Конституції України та інших законах певні можливості, які дають змогу кожній людині та громадянинові обирати вид своєї поведінки, користуватися економічними й соціально-політичними свободами та соціальними благами як в особистих, так і в суспільних інтересах [11, с. 127]. Зрештою, «права людини, як універсальні фундаментальні засади взаємодії людини та держави; інструменти обмеження волі більшості (або влади) у демократичному суспільстві по відношенню до меншин; юридичні зобов'язання, покладені в основу етичних норм» [12, с. 26].

Слід відзначити, що «на сьогодні права й свободи людини та громадянина вирізняються своєю багатогранністю» [13, с. 17], а це характеризує і багатоаспектність повноважень слідчого судді та визначає правозахисну роль його діяльності не лише у кримінальному процесі.

Слідчий суддя, як зауважують В.В. Назаров та Р.І. Тракало, «робить кримінальне провадження більш ефективним, забезпечує більш надійний захист конституційних прав його учасників, у тому числі права на недоторканність приватного життя» [14, с. 95].

Утім, вважаємо, за доцільне сформувати правову визначеність у завданнях слідчого судді та органів досудового розслідування, адже з появою вказаного процесуального інституту, ще це, однозначно, не означає того факту, що органи досудового розслідування позбулися ключового завдання кримінального процесу – правовий захист законних прав, свободи та інтересів учасників кримінального провадження або ж можуть ним нехтувати, слідчий суддя здійснює функцію контролю щодо них. При цьому дослідники відзначають «необмеженість судового втручання в діяльність органів досудового розслідування може як «паралізувати» їх діяльність, так і вплинути на об'єктивність судового провадження» [14]. Тому, слідчому судді важливо знайти так звану «золоту середину» при здійсненні повноважень, наданих КПУ України.

Законодавець виклав, що у п. 17 ст. 3 КПК України: «слідчий – службова особа ... уповноважена в межах компетенції, передбаченої цим Кодексом, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень» [5]. І, ясна річ, слідчий зобов'язаний виконувати завдання кримінального судочинства визначені ст. 2 КПК України, це: «захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження» [5]. В іншому випадку – його діяльність буде неправомірною. Зрештою, як відомо «слідчий несе відповідальність за законність та своєчасність здійснення процесуальних дій» (ч. 1 ст. 40 КПК України) [5].

При цьому, не викликає сумнівів, той факт, що «вирішення завдань, які поставлені перед кримінально-процесуальною діяльністю, дають змогу констатувати про законність засобів такого результату та ефективність кримінального провадження загалом» [15, с. 95]. Варто підкреслити, що обмеження прав і свобод людини та грома-

дянина можливі тільки на підставі Конституції України, Законів України та міжнародно-правових актів. У той же час В.В. Назаров звертає увагу, що «неприпустимо зіставлення інтересів суспільства інтересам конкретної особи, порушення прав людини не може бути виправдано державною необхідністю» [16].

Тож, з огляду на вище наведене, законодавцем у чинному КПК України, теж окреслено вирішальне завдання слідчого, прокурора у забезпеченні законних прав та свобод учасників кримінального провадження у ході досудового розслідування. Більше того у п. 1.4. Інструкції «Про організацію діяльності органів досудового розслідування Міністерства Внутрішніх справ України прямо вказано: «Діяльність органів досудового розслідування здійснюється відповідно до принципів верховенства права, законності, рівності перед законом і судом, поваги до людської гідності, забезпечення права на свободу та особисту недоторканність» [17].

При цьому, слід відзначити, що забезпечення виконання даного завдання відповідними посадовими особами, на наш погляд, прямо залежить від двох таких чинників: це високий рівень корупції в системі правоохоронних органів та непрофесіоналізмі службових осіб органів досудового розслідування. І справді, «слідчі помилки є фактором, що впливає на рівень розкриття злочинності» [18, с. 263] – як доцільно пише О.Р. Михайлишин.

Як аргумент, слід відзначити той факт, що за 2016 рік зареєстровано 3669 звернень, що надійшли до Уповноваженого з прав людини в Україні, в яких порушувались питання порушення прав і свобод під час досудового розслідування [19, с. 123]. Припускаємо, що реалії таких порушень з боку органів досудового розслідування сягають значно більших розмірів. Звідси, напрошується думка, що у нинішній Україні, органи досудового розслідування з цим надзвичайно важливим для правової та демократичної держави завданням захисту та утвердження прав та свобод людини та громадянина, не справляються з огляду на вказані фактори, а це своєю чергою, відображає негативний імідж нашої країни у світовому співтоваристві.

Утім, впроваджений у кримінальний процес України інститут слідчого судді має неабияке значення для правової демократизації системи державної влади. Більше того, це стало запорукою у виконанні «основного призначення Кодексу – це забезпечення об'єктивного, висококваліфікованого, неупередженого досудового слідства та правосуддя в кримінальному судочинстві» [20, с. 61].

Погоджуємось з доводами М.М. Ольховської, яка пише: «не зважаючи на те, що чинний КПК України містить ряд суттєвих прогалин щодо законодавчого врегулювання основних положень досудового розслідування кримінального провадження, що є підставою для виникнення корупційних ризиків, але закріплене право сторони захисту на оскарження слідчому судді рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора є важливим і дієвим механізмом протидії корупції під час досудового розслідування» [21, с. 95]. Відтак, важливість інституту судового контролю на досудових стадіях кримінального процесу очевидна.

Щодо повноважень слідчого судді то у юридичній літературі дослідники відзначають: «вони виписані в законі відповідно до кожної окремої кримінальної процесуальної ситуації чи групи подібних (аналогічних) ситуацій» [22, с. 12], та, разом з тим, «основним призначенням слідчого судді є здійснення судового захисту прав і законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінальному процесі, та забезпечення законності провадження в справі на досудових стадіях» [9, с. 78]. Безсумнівно, «це зумовлює специфічний характер виконуваної ним кримінальної процесуальної функції, а саме: забезпечення законності та обґрунтованості обмеження конституційних прав і свобод людини під час досудового слідства у кримінальному провадженні» [9, с. 78]. Це його «процесуальна мета» [2, с. 46]. Відтак, «кримінальний процесуальний статус слідчого судді – «збірний» [22].

Зрештою, А.Р. Туманянц пише: «він має бути наділений достатнім і виключним обсягом прав та обов'язків, оскільки його діяльність пов'язана зі специфічним об'єктом, який має особливу соціальну цінність, – правами і свободами особи» [8, с. 295].

В.Я. Горбачевський відзначає, що «забезпечення судового контролю кримінального процесу поряд з позитивними змінами свідчить про необхідність більш чіткого законодавчого визначення в главі 3 КПК статусу слідчого судді, закріплення вичерпного переліку його повноважень, регламентації порядку, процедури перевірки та судового розгляду скарг, можливості, за потреби, залучення до цієї роботи інших осіб» [7, с. 243]. Звичайно, правова визначеність у цьому відношенні є доцільною і правильною, але водночас слід пам'ятати, що згідно зі статтею 22 Конституції України закріплені в ній права і свободи людини і громадянина є невичерпними і при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

Ю.О. Волошин слушно зауважує, що в українській науці конституційного права розуміння захисту прав і свобод людини і громадянина є досить широким і включає категорії «здійснення», «гарантування», а також «забезпечення» суб'єктивного права [23, с. 148]. Тобто, як видається, важко буде встановити вичерпні повноваження слідчого судді у кримінальному провадженні, адже основне його завдання захист прав та свобод людини та громадянина, що часто мають суб'єктивний характер.

Водночас, ми погоджуємось із тим твердженням дослідників, що слідчий суддя є суб'єктом доказування у кримінальному процесі. Більше того, така його процесуальна «роль» має бути активною, а, значить гарантуватиме повноцінний правовий захист людини її свободи.

До прикладу, як доцільно відзначає І.В. Гловюк, «сутність повноважень слідчого судді із забезпечення доказів полягає у тому, що слідчий суддя особисто проводить слідчу дію або визнає необхідним її проведення для забезпечення отримання доказів, які не можуть бути отримані сторонами чи стороною, або їх отримання утруднено» [24, с. 3]. І саме завдяки такій процесуальній ініціативі слідчого судді реалізовується захист

прав і свобод людини не лише у кримінальному провадженні, а й – в соціумі.

Доцільно звернути увагу на те, що згідно ст. 22 КПК України кримінальне провадження здійснюється на основі змагальності. Своєю чергою пунктом 6 даної статті визначено, що суд, зберігаючи об'єктивність та неупередженість, створює необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків [5]. Д.Є. Крикливець зауважує, «однак йдеться не лише про розширення засади змагальності у кримінальному провадженні на його досудових стадіях, а й про створення додаткових передумов для розширення меж дії інших засад кримінального провадження, таких як: забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності, диспозитивність, розумність строків тощо» [2, с. 5].

Зрештою, як випливає із положень ст. 55 Конституції України, згідно з якою права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Відтак, слідчий суддя здійснює саме судовий захист виключно на стадії досудового розслідування. Разом з тим слід визнати, що «факт, встановлений в ухвалі слідчого судді, не має обов'язкової сили для суду» [2, с. 50], адже суд згідно ст. 23 КПК досліджує докази безпосередньо.

Виходячи з положення ч. 2 ст. 91 КПК України, а саме, що доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для справи [5] то слід підтримати І.В. Головюк, «хоча слідчий суддя прямо у ст. 93 КПК не зазначений як суб'єкт, який має право збирати докази, на наявність у нього цих правомочностей указують інші положення КПК» [24, с. 5].

Більше того, відповідно до ст. 206 КПК України слідчий суддя має право за власною ініціативою здійснювати відповідний контроль щодо захисту прав людини. У цьому полягає особливість судового контролю, що здійснюється слідчим суддею.

Висновки і пропозиції. У статті 3 Конституції України визнано: «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [5]. Відповідне в кримінальному процесі України покликаний гарантувати та забезпечувати слідчий суддя. Як відзначає Крикливець «правосуддя повинно бути для слідчого судді своєрідним ідеалом (вершиною) діяльності суду у будь-якому кримінальному провадженні, а відтак кожен слідчий суддя повинен ставити перед собою мету максимальної реалізації наданих повноважень задля швидкого, повного та максимально об'єктивного вирішення віднесених до його компетенції процесуальних питань» [2]. А відтак, передбачити способи, які може використати слідчий суддя у своїй процесуальній діяльності, задля досягнення завдань, які покладає на нього у Кримінальному-процесуальному кодексі України держава – вкрай важко. Головне щоб вони були об'єктивні та неупереджені.

На наш погляд, запровадження інституту слідчого судді покликане в першу чергу знищити корупційну складову у правоохоронних органах, а також проконтролювати професійність та доброчесність прийняття слідчим, прокурором процесуальних рішень. Тепер здебільшого залежить тільки від правосвідомості та правової культури людини та громадянина у кримінальному провадженні, наданого їй державою механізму правового захисту її законних прав та свобод.

І на завершення, слід підтримати думку вчених-конституціоналістів, які відзначають: «реалізація прав та свобод людини та громадянина можлива лише в контексті реалізації основного конституційного принципу – верховенства права, який, в свою чергу, є основоположним у правовій державі та означає те, що закон має вищу юридичну силу, і саме він повинен панувати в правовій, соціальній, демократичній та незалежній державі та в громадському суспільстві» [25, с. 41].

Список літератури:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80
2. Крикливець Д.Є. Реалізація засади змагальності під час розгляду скарг слідчим суддею: дис. канд. юр. наук: 12.00.09 / Крикливець Д.Є. – Львів, 2016. – 321 с.
3. Корчева Т.В. Щодо питання забезпечення права на захист особи у кримінальному провадженні за новим кримінальним процесуальним кодексом України [Електронний ресурс] / Корчева Т.В. // Теорія та практика правознавства. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/tipp_2013_1_23.pdf
4. Хорт І.В. Гарантії забезпечення прав учасників кримінального провадження: сучасний стан і перспективи / Хорт І.В. // Кримінальне право і кримінологія: Юридичний вісник № 2(27) 2013. – 2013. – С. 156-159.
5. Кримінально-процесуальний Кодекс України від 13 квітня 2012 року [Електронний ресурс] // Зі змінами та доповненнями станом 14.04.2017 р. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17
6. Скрипіна Ю.В. Слідчий суддя в системі кримінально-процесуальної діяльності (порівняльно-правове дослідження) [Текст]: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес; криміналістика та судова експертиза» / Ю.В. Скрипіна. – Х., 2008. – 20 с. – С. 18.
7. Горбачевський В.Я. Судовий контроль на стадії досудового розслідування / Горбачевський В.Я. // Південноукраїнський правничий часопис. – 2014. – С. 243-246.
8. Туманянц А.Р. Інститут слідчого судді за новим кримінальним процесуальним кодексом України / Туманянц А.Р. // Університетські наукові записки № 1(45). – 2013. – С. 293-299.
9. Руденко В. Процесуальний статус слідчого судді / Руденко В. // Слово національної школи суддів України. – 2013. – С. 71-78.
10. Нагачевський С.В. Функції слідчого судді під час здійснення досудового розслідування / Нагачевський С.В. // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ № 3. – 2015. – С. 301-310.
11. Фойницький О. Конституційне право України: [підручник] / О. Фойницький – 3-є вид, переробл і доповнення. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – С. 127.

12. Павлик Н.П. Права людини / Human Rights / Н.П. Павлик // Енциклопедія прав людини: соціально-педагогічний аспект: [колективна монографія] / кол. авт., за заг. ред. проф. Н.А. Сейко; відп. ред. Н.П. Павлик. – Житомир: Волинь, 2014. – 220 с. – С. 26-30.
13. Кархут О.Я. Права й свободи людини: сучасні виміри та підходи / Кархут О.Я. // Серія Юридичні науки, Випуск 3. Том 1. – 2015. – С. 16-19. – 17.
14. Назаров В.В. Судовий контроль у кримінальному провадженні: теоритичні та практичні аспекти / Назаров В.В., Тракало Р.І. // Європейські перспективи № 10. – 2014. – С. 89-95.
15. Патюк С.О. Завдання кримінального провадження / Патюк С.О. // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ, № 1. – 2013. – С. 95-101.
16. Назаров В.В. Дотримання законності за обмеженням конституційних прав і свобод людини при розкритті та розслідуванні злочинів / В.В. Назаров // Форум права. – 2010. – № 2. – С. 317-323. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-2/10nvvtrz.pdf
17. Інструкція з організації діяльності органів досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс] // затверджена Наказом МВС України від 09.08.2012 р. № 686. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1770-12
18. Михайлишин О.Р. Низький рівень професійності слідчого як причина слідчих помилок / Михайлишин О.Р. // Університетські наукові записки № 1(17). – 2006. – С. 262-265.
19. Права людини. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні / Права людини // Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. – 2017. – С. 627. – 123 с.
20. Банах С. Особливості повноважень слідчого судді щодо захисту прав людини / Банах С., Штогун С. // Вісник національної академії прокуратури України: кримінальний процес і криміналістика, № 4. – 2013. – С. 61-65.
21. Ольховська М.М. Оскарження слідчому судді рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора стороною захисту як протидія протидія корупції під час досудового розслідування кримінального провадження / Ольховська М.М. // Вісник академії адвокатури України, том 13 число 1(35). – 2016. – С. 93-95, с. 95.
22. Попелюшко В.О. Слідчий суддя у кримінальному провадженні / Попелюшко В.О. // Часопис Національного університету «Острозька академія», Серія «Право» № 1(9). – 2014. – С. 30.
23. Волошин Ю.О. Конституційно-правове забезпечен- ня європейської міждержавної інтеграції: теоретико-методологічні аспекти: Монографія / За ред. М.О. Баймуратова / Ю.О. Волошин. – К. Логос, 2010. – 428 с.
24. Гловюк І.В. Слідчий суддя кримінально-процесуальному доказуванні / Гловюк І.В. // Часопис Академії адвокатури України, № 20. – 2013. – С. 5.
25. Пильгун Н.В. Проблеми релізації та захисту прав і свобод людини і громадянина в контексті функціонування принципу верховенства права в Україні / Пильгун Н.В., Рощук М.В. // Серія ПРАВО, Випуск 26. – 2014. – С. 40-43.

Плукар В.В.
Львовский государственный университета внутренних дел
Малицкая Н.В.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

СЛЕДСТВЕННЫЙ СУДЬЯ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье сформирован и представлены основные теоретические подходы к определению понятия следственного судьи учеными-процессуалистами. В контексте этих положений определены его процессуальный статус, значение и основная роль в уголовном производстве. Обращено внимание на тот факт, что следователь при осуществлении предоставленных ему полномочий не лишился обязательства осуществлять защиту прав и свобод человека в уголовном производстве.
Ключевые слова: следственный судья, следователь, права и свободы человека, процессуальный статус, уголовное производство, досудебная стадия.

Plukar V.V.
Lviv State University of Internal Affairs
Malitska N.V.
Lviv National University named after Ivan Franko

SUCCESSFUL JUDGE IN UKRAINE

Summary
In the article the basic theoretical approaches to the definition of the notion of an investigator's judge by scientific-proceduralists are presented and presented. In the context of these provisions, its procedural status, significance and the main role in the criminal proceedings are defined. The attention was paid to the fact that the investigator, while exercising his powers, did not lose his obligation to protect the rights and freedoms of persons in criminal proceedings.
Keywords: investigating judge, investigator, human rights and freedoms, procedural status, criminal proceedings, pre-trial stage.

УДК 341.24:342(477)

ТРАНСФОРМАЦІЯ, ІНКОРПОРАЦІЯ ТА ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Терлецький Д.С.
Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті проаналізовані вихідні положення концепцій трансформації, інкорпорації та імплементації норм міжнародного права в контексті національно-правового регулювання здійснення норм міжнародного права. За результатами проведеного аналізу автором обґрунтовано змістовну характеристику приписів статті дев'ятої Конституції України.
Ключові слова: трансформація, інкорпорація, імплементація, міжнародне право, міжнародні договори, Конституція України.

Постановка проблеми. Питання про порядок виконання державою міжнародно-правових зобов'язань являє один з найважливіших практичних аспектів проблематики співвідношення міжнародного і національного права. Власно, суть визначення співвідношення міжнародного і національного права полягає у з'ясуванні їх фактичних взаємовідносин при створенні та, особливо, при реалізації норм кожної правової системи. Коли йдеться про спільне регулювання національним і міжнародним правом відносин між суб'єктами національного права однієї або декількох держав, постає також логічне запитання: в якій саме якості міжнародно-правові норми діятимуть у сфері відповідальності національної правової системи?

Було б, однак, очевидним спрощенням зводити все значення проблеми здійснення – в загальновживаному сенсі цього слова – норм міжнародного права всередині країни виключно до термінологічної неузгодженості, як це може видатися спочатку та як це інколи інтерпретується у спеціальній літературі. Насправді йдеться про різне розуміння і пояснення суті явища, принципові розбіжності щодо форм і методів забезпечення національним правом здійснення міжнародно-правових норм на території країни.

Стан дослідження. Усе розмаїття теоретичних поглядів та позицій, що були висловлені М. Баймуратовим, В. Буткевичем, А. Гавердовським, В. Гавриловим, В. Денисовим, В. Євінтовим, Д. Левіним, І. Лукашуком, Р. Мюллерсоном, П. Рабіновичем, В. Семеновим, В. Суворовою, Г. Тункіним, Е. Усенком, С. Черниченком та багатьма іншими знаними науковцями, знайшло своє відображення відразу у декількох концепціях здійснення норм міжнародного права на національному рівні. Але найбільшого поширення набули лише три з них: концепція трансформації, інкорпорації та імплементації норм міжнародного права.

Відповідно, **метою цієї статті** є теоретичний аналіз положень вказаних концепцій в контексті національно-правового регулювання здійснення норм міжнародного права.

Виклад основного матеріалу. Визначальна теза, покладена в основу концепції трансформації, полягає в тому, що здійснення норм міжнародного права в рамках національного правового простору конкретної держави є припустимим лише за умови надання їм сили національного права шляхом видання внутрішньодержавного правового акта. Наприклад, В.С. Семенов та О.Я. Прагнюк стверджують: «Для того, щоб правило, яке являє собою норму міжнародного права, набуло сили в межах дії національного права, воно має набути сили національно-правової норми. Але це може зробити лише територіальний суверен шляхом видання національно-правового акта. Така діяльність держави в теорії міжнародного права називається трансформацією» [1, с. 6].

Прихильники концепції трансформації виходять при цьому із дуалістичного підходу до визначення співвідношення міжнародного і національного права, наголошуючи на самостійному існуванні і роздільному функціонуванні двох правових систем. Зазначаючи, що трансформація – це об'єктивне явище, яке виражене у різних способах здійснення міжнародних зобов'язань держави через видання нею спеціальних актів, Є.Т. Усенко підкреслює: «Суверенітет держави в принципі виключає можливість дії в межах її території державної волі інших держав, зокрема узгодженої волі, що знайшла своє відображення у нормі міжнародного права» [2, с. 16].

Інший відомий представник концепції трансформації С.В. Черниченко вважає, що «видається неправильним навіть формулювання питання про можливість застосування міжнародного права у внутрішньодержавній сфері» [3, с. 124]. При цьому вчений підкреслює, що трансформація відбувається в усіх випадках, коли внутрішньодержавне право приводиться у відповідність до міжнародного, навіть тоді, коли формулювання того чи іншого міжнародного договору може породити ілюзію щодо безпосереднього застосування його положень для регулювання внутрішньодержавних відносин [4, с. 151].

Інакше кажучи, представники концепції трансформації, підкреслюючи самостійне існування і роздільне функціонування міжнародного і національного права, здавалось би категорично відкидають саму можливість сприйняття міжнародного права як безпосереднього регулятора відносин у національно-правовій сфері. Водночас сама суть трансформації, що буквально означає «перетворення», розуміється ними по-різному.

С.В. Черниченко під трансформацією розуміє насамперед процес приведення державою свого внутрішнього права у відповідність до міжнародного з метою забезпечення виконання розпоряджень, дозволів, заборон, встановлених останнім.

Разом з тим, термін «трансформація», на його погляд, не позначає якихось змін та перетворення міжнародних норм у національні [4, с. 145].

Натомість В.Н. Денисов, зазначаючи, що норми міжнародного права входять до правової системи в порядку, який встановлюється даною державою, вказує, що «в доктрині цей процес називається трансформацією, що означає саме перетворення норм міжнародного права в норми національного права. При цьому такі норми міжнародного права зберігають свій попередній статус, незважаючи на те, що їм надається статус норм національного права... Це не означає, однак, що шляхом трансформації всі норми міжнародного права стають частиною права країни. Для того, щоб норма міжнародного права була введена в право країни, необхідно прийняти спеціальний акт, особливо в тих випадках, коли це передбачено самим договором або випливає з його змісту» [5, с. 35].

При порівнянні різних визначень терміна «трансформація», очевидним буде не тільки різне розуміння сутності трансформації норм міжнародного права, але й відсутність єдності при визначенні об'єму цього поняття. Так, одні науковці всі способи здійснення норм міжнародного права всередині країни охоплюють терміном «трансформація», інші вважають, що йдеться лише про один поряд з іншими спосіб такого здійснення. Позицію першої групи дослідників виразно озвучив Є.Т. Усенко: «На відміну від традиційної ... доктрини, що трактує трансформацію як один з формальних способів реалізації міжнародного права, що використовується державою разом з рецепцією і відсиланням, ми розвиваємо концепцію матеріальної трансформації, згідно з якою, даний термін охоплює всі способи, застосовувані державами для виконання ними своїх міжнародних зобов'язань шляхом видання національно-правових актів» [6, с. 26].

Втім, навіть за великого бажання пояснити цей процес власне терміном «трансформація» надзвичайно складно, що зумовлює постійні вказівки на його умовність з боку прихильників концепції трансформації, і критику – з боку інших науковців. Мало виправданим також видається вживання терміна «трансформація» для визначення «переадресування» положень міжнародних договорів суб'єктам національного права. Проте, напевне найбільш визначний недолік концепції трансформації полягає не стільки в умовності самого терміна «трансформація», особливо при позначенні ним всіх способів, до яких вдається держава для виконання своїх міжнародно-правових зобов'язань, скільки в зведенні цієї діяльності до здійснення певних правових заходів, зокрема вказівки на необхідність видання відповідного трансформаційного акта.

До числа останніх прихильники концепції трансформації відносять всі акти державних органів, які згідно з їх точкою зору «вбудовують» норми міжнародного права до національного права, включаючи акти ратифікації та затвердження міжнародних договорів. Тобто, по суті, вони розглядаються як одна з форм трансформації міжнародного договору в норму національного права, щоправда, суть самої трансформації інтерпретується знову по-різному. Так, В.С. Семенов та О.Я. Прагнюк зауважують: «Серед способів надання сили міжнародному договору у національному праві найчастіше використовують ... ратифікацію» [1, с. 7]. Є.Т. Усенко так само визначає внутрішньодержавну суть ратифікації у «наданні настановам договору юридичної сили внутрішньодержавного значення після набуття договором міжнародно-правової сили дії» [6, с. 156].

В.Г. Буткевич, навпаки, юридичну сутність актів ратифікації – важливої форми трансформації – вбачає у «...створенні нової норми внутрішньодержавного права» [7, с. 40]. Аналогічну позицію із цього питання займають М.О. Баймуратов [8, с. 35] та В.Н. Денисов [5, с. 7].

У той же час в літературі обґрунтовується й інша позиція стосовно актів надання згоди на обов'язковість міжнародних договорів. А.С. Гавердовський у зв'язку з цим стверджував, що «акти ратифікації або затвердження міжнародного договору виступають початком процесу сприйняття системою національного права міжнародного права, правозобов'язують державні органи до видання конкретних нормативних актів з використанням ... правових форм рецепції (трансформації, інкорпорації, відсилання)» [9, с. 230]. Так само Д.Б. Левін зазначав стосовно акта ратифікації міжнародного договору і його наступного опублікування, що цей «...акт юридично означає тільки те, що держава визнала для себе міжнародний договір дійсним в її відносинах з іншими учасниками договору, загалом – у міжнародно-правовій сфері (звісно, після набрання договором чинності), проте це аж ніяк не означає приведення договору в дію всередині держави, в державно-правовій сфері. Лише в тому випадку, якщо конституція або інший закон держави передбачає загальну рецепцію міжнародного права або міжнародного договірного права, акт ратифікації означає, що договір після набуття ним чинності у міжнародно-правовій сфері автоматично починає діяти і у сфері державно-правовій» [10, с. 252].

Визначаючи власне ставлення до юридичних актів, якими оформлюється надання згоди на обов'язковість міжнародних договорів для певної держави, слід вказати на позицію Р.А. Мюллерсона, яка є дуже важливою у методологічному аспекті: «національне право будь-якої країни і міжнародне право – різні системи права, і міжнародні договори за будь-якого способу їх укладання або імплементації являють собою норми міжнародного права, які можуть діяти всередині держави тільки з дозволу національного права країни» [11, с. 93].

Таким дозволом виступають не окремі національно-правові акти про надання згоди на обов'язковість міжнародного договору для держави, а відповідне положення національного права, яким у той чи інший спосіб визначено концептуальні засади реалізації міжнародно-договірних норм на території даної країни. Йдеться про відповідні положення національних конституцій (хоча в окремих країнах таке правило може формуватися прецедентною практикою вищих судових інституцій).

Так, згідно з ч. 1 ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є час-

тиною національного законодавства України. Однак перелік органів державної влади, уповноважених висловлювати у тій чи іншій формі згоду на обов'язковість для України міжнародних договорів, не вичерпується лише Верховною Радою України – такими повноваженнями наділені Президент України та Кабінет Міністрів України. Якщо виходити з припущення про те, що відповідний національно-правовий акт про надання згоди на обов'язковість міжнародного договору, наприклад, закон України про ратифікацію міжнародного договору, надає йому сили національно-правового акта, то було б логічним стверджувати про те, що й інші форми надання згоди на обов'язковість договору для держави так само надають йому сили якщо не національного закону, то норм національного права меншого значення, адже ратифікація міжнародних договорів – лише одна серед інших форма надання згоди на їх обов'язковість для України.

Проте ч. 1 ст. 9 Конституції України expresis verbis визначає, що складовою національного законодавства України є виключно і лише «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України», і саме завдяки цьому положенню вони набувають такого правового статусу. Надання згоди на обов'язковість для України міжнародного договору є передусім складовою процесу укладення міжнародних договорів, врегульованого нормами національного і міжнародного права, і, відповідно, передумовою набрання даним міжнародним договором чинності для України. Отже, сам лише національно-правовий акт про надання згоди на обов'язковість міжнародного договору для України, не здатний надати йому юридичної сили на території України тим більше включити його до національного законодавства.

Тому автор вважає обґрунтованою ідентифікацію надання згоди на обов'язковість для України міжнародних договорів як певної «точки відліку» для вчинення різних за своїм характером імплементаційних заходів з метою реалізації таких міжнародних договорів в українській державі. Форма надання такої згоди, оформлювана шляхом прийняття певним органом державної влади відповідного національно-правового акта, згідно з Конституцією України перш за все виступає індикатором сприйняття міжнародних договорів у значенні безпосередніх джерел правових норм, регламентуючих поведінку суб'єктів національного права, включаючи фізичних і юридичних осіб, а не критерієм визначення ступеня обов'язковості міжнародних договорів для держави України в цілому.

При цьому post hoc non est propter hoc, інакше кажучи, саме лише включення одних міжнародних договорів – згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України – і невключення інших – згода на обов'язковість яких надана іншим органом державної влади – до національного законодавства не означає стовідсоткової гарантії виконання одних та індульгенції на невиконання інших міжнародних договорів. Такий підхід не тільки фактично заперечує один з основних принципів міжнародного права – принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань, але й передбачає безпідставну абсолютизацію одного серед інших способів імплементації норм міжнародного права на національному рівні, об'єктивно обмежуючи вибір суверенної держави.

Важливо вказати, що пропозиції щодо розширювального тлумачення або вдосконалення ч. 1 ст. 9 Конституції України спрямовані на «поширення» статусу складової національного законодавства на всі чинні міжнародні договори незалежно від форми надання згоди на їх обов'язковість для України і, отже, й органу державної влади, уповноваженого таку згоду надавати, з необхідністю зумовлює побудову складної конструкції, яка передбачає наділення міжнародно-договірних норм юридичною силою, аналогічною юридичній силі певного національно-правового акта, яким оформлено надання згоди на обов'язковість міжнародного договору для України [1, с. 9].

Така конструкція видається логічною лише в межах замкненої ієрархічної системи і знову ж таки ігнорує приписи міжнародного права, адже згідно зі ст. 26 Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 року [12] принцип pacta sunt servanda означає, що кожен(!) чинний договір є обов'язковим для його учасників і повинен ними добросовісно виконуватися Цей принцип можна розглядати як заборону встановлювати ієрархію між обов'язковими для України міжнародними договорами на кшталт законодавчих та підзаконних актів, яка не існує і є неприпустимою в міжнародному праві.

Натомість вказівка на те, що певні міжнародні договори можуть виступати у значенні безпосередніх джерел правових норм, регламентуючих поведінку суб'єктів національного права, жодним чином не порушуючи принцип pact sunt servanda, означає лише, що імплементація певних міжнародних договорів України припускає їх безпосередній регулюючий вплив на території України.

Конституція України, вирішуючи питання співвідношення міжнародного і національного права і водночас визначаючи концептуальні засади імплементації міжнародно-договірних норм в Україні, за термінологією прихильників різних концепцій, вдається в ч. 1 ст. 9 до національної імплементації у вигляді загальної рецепції (А.С. Гавердовський, Д.Б. Левін), генеральної (В.С. Семенов, О.Я. Прагнюк, Є.Т. Усенко) або автоматичної (С.В. Черниченко) трансформації, відсилання (Р.А. Мюллерсон), інкорпорації (В.Н. Денисов, І.І. Лукашук, П.Ф. Мартиненко) належним чином укладених міжнародних договорів до національного законодавства.

Серед наведених термінів для позначення процесу включення міжнародних договорів України до числа нормативно-правових регуляторів, діючих в українській конституційній державі, як з точки зору семантики, так і з точки зору юридичної техніки видається найбільш точним термін «інкорпорація», що латиною означає передусім «включення». Тут варто зазначити, що термін «інкорпорація» використовується у різних смислових значеннях представниками різних концепцій здійснення норм міжнародного права на національному рівні. Наприклад, Р.А. Мюллерсон під інкорпорацією розуміє ухвалення державою норм

національного права (або зміну чи відміну вже існуючих), що сприяють виконанню приписів міжнародного права. «... Норми національного права можуть повторювати текстуально деякі правила міжнародного права, конкретизувати й адаптувати їх до особливостей соціального ладу і правової системи держави», – стверджує Р.А. Мюллерсон, – і «оскільки у цьому випадку в національне право вводяться (інкорпоруються) нові норми національного права, прийняті з метою виконання міжнародного права, то цей спосіб можна було б назвати інкорпорацією» [11, с. 56-60].

Натомість, виходячи з моністичного підходу до проблеми співвідношення міжнародного і національного права, представники концепції інкорпорації вважають, що міжнародно-правові норми стають складовою національного права (законодавства) автоматично, без видання будь-яких національно-правових актів. Природно, при цьому підкреслюється узгодженість міжнародного і національного права, що дозволяє міжнародному праву бути складовою національного права, а сама суть концепції інкорпорації зводиться до постулату: міжнародне право без зміни його природи є складовою національного права (законодавства).

Традиційно при аналізові концепції інкорпорації вказується на досвід Великої Британії та Сполучених Штатів Америки, який згодом був сприйнятий й іншими країнами. Втім «англійська практика ще з другої половини XIX ст. вбачала різницю між звичаєвими нормами міжнародного права та правом, що міститься в договорах щодо їх дії у внутрішній сфері. Такі норми звичаєвого права, що універсально визначалися і мали згоду країни, вважалися частиною її права. Що ж до договорів, то, незважаючи на міжнародну зобов'язуючу силу, вони ставали частиною права країни відповідно до британської Конституції, коли одержували парламентську згоду на їх виконання» [13, с. 18]. Загалом концепція інкорпорації, вироблена англійськими судами, спочатку поширювалася лише на міжнародно-звичаєві норми, а відносно міжнародних договорів застосовувалася концепція трансформації. Одночасно, аналізуючи положення Конституції Сполучених Штатів Америки (ч. 2 ст. VI) [14], яка однією з перших сприйняла концепцію інкорпорації, цілком очевидним є, що визначальний постулат цієї концепції – «міжнародне право-складова національного права» був поширений на міжнародно-договірні норми. Тенденція розрізнення міжнародних договірних і звичаєвих норм, будучи сама по собі абсолютно правильною, на практиці призвела до закріплення в конституціях одних країн, зокрема, в Конституції Болгарії (ч. 4 ст. 5) формули «міжнародні договори – складова внутрішнього права» [15], а в конституціях інших країн, наприклад, в Конституції Португалії (ч. 1 ст. 8) – формули «міжнародні звичаєві норми – складова національного права» [16]. Тобто єдине моністичне підґрунтя концепції інкорпорації перетворюється, за влучним висловом Д. Бедермана, на «договірний монізм» або «монізм норм звичаєвого права» [17, с. 152].

Такий вибірковий підхід до втілення моністичної доктрини в національно-правовій практиці також може бути витлумачений проти самого монізму як методологічної засади імплементації норм міжнародного права на національному рівні. Цікавою ілюстрацією на користь такого зауваження можуть служити застереження дослідників при аналізові вихідного постулату концепції інкорпорації. Так, Д. Раушнінг підкреслює, що формула «загальновизнані норми міжнародного права є складовою права Федерації», закріплена ч. 1 ст. 25 Конституції Німеччини, «...не означає, що норми міжнародного права стають нормами національного права ФРН. Вони залишаються нормами міжнародного права. Значення цієї статті Конституції полягає в тому, що вона передбачає застосування таких норм в рамках правової системи ФРН» [18, с. 279].

Поряд із значною умовністю моністичного підходу до співвідношення міжнародного і національного права, як справедливо звертає увагу В.В. Гаврилов, «в рамках теорії інкорпорації не визначається різниця між правовими нормами, призначеними для регулювання відносин, що виникають всередині держави, і відносин, що виходять за межею її кордонів. Через це частиною національного законодавства проголошуються як міжнародні правові акти, що встановлюють, наприклад, укладання і виконання зовнішньоекономічних угод, так і договори, що визначають статус космічного простору або перелік привілеїв та імунітетів дипломатичних і консульських співробітників, хоча різниця і в змісті, і в призначенні таких актів є очевидною» [19, с. 66]. Наведене зауваження рівною мірою стосується й України.

Висловлені критичні зауваження стосовно концепції трансформації, яка абсолютизує самостійність і функціональну незалежність міжнародного і національного права і твердить про трансформацію міжнародно-правових норм, якої в дійсності не відбувається і відбутися не може, і концепції інкорпорації норм міжнародного права, яка, навпаки, нівелює різницю між даними правовими системами, не враховуючи при цьому їх особливостей, думається, свідчать на користь концепції національної імплементації норм міжнародного права.

Концепція національної імплементації наголошує на тій обставині, що здійснення норм міжнародного права в переважній більшості випадків відбувається через національний організаційно-правовий механізм, і, отже, зв'язок міжнародного і національного права, зумовлений специфікою міжнародно-правових норм, є необхідним юридичним зв'язком. Суверенна рівність держав, їх самостійність і незалежність при проведенні внутрішньої і зовнішньої політики визначають ту обставину, згідно з якою вони як творці міжнародного права є також і основними суб'єктами їх імплементації. При цьому «міжнародне право регулює поведінку держави в цілому як соціального феномена, а зовсім не поведінку системи органів, що входять до неї, – вказує А.С. Гавердовський, – діяльність останніх з приводу реалізації зобов'язань, що випливають з міжнародного права, здійснює сама держава з використанням відповідного правового механізму, що формується із врахуванням приписів міжнародного права» [8, с. 91]. Тобто «з точки зору міжнародного права існує обов'язок держави виконати ту чи іншу норму міжнародного права, а та державно-правова форма, в якій відбувається це виконання,

являє собою в міжнародному праві questio facti, а не questio juris» [10, с. 244].

Прихильники імплементації норм міжнародного права особливо підкреслюють, що характер взаємодії міжнародного і національного права може суттєво відрізнятися залежно від змісту предмета і кінцевої мети міжнародно-правового регулювання. Відповідно, «суть допомоги національного права праву міжнародному передусім полягає у визначенні тих державних органів і посадових осіб, які будуть забезпечувати на практиці виконання положень конкретного міжнародного акта або норми, а також у забезпеченні внутрішньодержавної нормативної основи функціонування і взаємодії даних суб'єктів. Це є особливо актуальним у тих випадках, коли предметом міжнародного правового регулювання стають міждержавні відносини політичного й економічного характеру» [19, с. 68]. Одночасно, коли кінцевою метою дії того чи іншого міжнародного договору виступає досягнення певного ступеня урегульованості відносин між суб'єктами національного права однієї чи декількох держав, їх імплементація припускає безпосередній регулюючий вплив такого міжнародного договору на території суверенної держави з санкції національного права, тобто його застосування суб'єктами національного права з огляду на дозвіл з боку такої суверенної держави.

Погоджуючись в цілому з Р.А. Мюллерсоном, який зазначає, що «коли держава укладає міжнародний договір, що вимагає для своєї реалізації дій з боку суб'єктів національного права... можливими є два основних варіанти допомоги національного права» [11, с. 59], можливо інтерпретувати їх дещо інакше. Суть першого варіанту, здається, полягає в закріпленні у національному праві, в першу чергу на рівні конституції, положення, яким встановлюється можливість сприйняття міжнародних договорів у значенні безпосередніх джерел правових норм, що регламентують поведінку суб'єктів національного права. Йдеться таким чином про закріплення на найвищому національному юридичному рівні дозволу або санкції на застосування міжнародно-правових норм в національному правовому просторі, причому саме як норм міжнародного права. Такого значення в Україні міжнародні договори набувають з огляду і на підставі ч. 1 ст. 9 Конституції України, яка закріплює такий спосіб національної імплементації як інкорпорація, у результаті якої міжнародні договори включаються до складу національного законодавства або інакше кажучи, до нормативної складової правової системи країни.

Втім, як правило, реалізація міжнародно-договірних норм всередині країни потребує або їх конкретизації чи уточнення у національному законодавстві або приведення останнього у відповідність до положень міжнародних договорів. Відповідно, суть другого варіанту полягає у створенні, зміні чи скасуванні правових норм з метою належного виконання прийнятих на себе державою міжнародно-правових зобов'язань. При цьому йдеться про національно-правові норми, що створюються, змінюються чи скасовуються державою, згідно з власними правотворчими процедурами з метою належного нею виконання своїх міжнародно-правових зобов'язань. Слід погодитися із твердженням В.Я. Суворової про те, що «внутрішньодержавні норми створюються не для заміни норм міжнародного права, а для того, щоб забезпечити їх ефективну реалізацію» [20, с. 20].

Таким чином, у першому випадку міжнародне право може безпосередньо брати участь у формуванні і регулюванні відносин, що є предметом національного права, а у другому – лише закладає змістовні засади наступної національної правотворчості, зобов'язуючи в тій чи іншій формі державу її здійснити. Тут варто вказати, що специфіка конституційно-правового регулювання дії міжнародних договорів України зумовлює ту обставину, що безпосередньо брати участь у формуванні і регулюванні національно-правових відносин можуть лише чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; інші міжнародні договори з огляду на конституційний припис безпосереднього регулюючого впливу в Україні не здійснюють.

Характеризуючи діяльність уповноважених органів держави із створення, зміни чи скасування національно-правових норм слід не зводити її до певних способів, а вказати на її особливий, зумовлений прийнятими Україною міжнародно-правовими зобов'язаннями характер і кінцеву мету, яка полягає в забезпеченні належного виконання всіх обов'язкових для України міжнародних договорів і водночас закріплення юридичних умов безпосереднього застосування певних міжнародних договорів, тобто регламентацію їх дії в національному правовому просторі як безпосередніх регуляторів суспільних відносин, що є предметом національного права.

Список літератури:

1. Семенов В.С., Прагнюк О.Я. Міжнародно-правові аспекти Конституції України / НАН України. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – К.: Ін Юре, 1997. – 32 с.
2. Усенко Е.Т. Соотношение и взаимодействие международного и национального права и Российская Конституция / Е.Т. Усенко // Московский журнал международного права. – 1995. – № 2. – С. 13-28.
3. Черниченко С.В. Международное право: современные теоретические проблемы. – М.: Междунар. отнош., 1993. – 295 с.
4. Черниченко С.В. Теория международного права: В 2 т. – М.: НИМП, 1999. – Т. 1: Современные теоретические проблемы. – 335 с.
5. Денисов В.Н. Статус міжнародних договорів в Конституції України / В.Н. Денисов // Вісник Академії правових наук України. – 1997. – № 1. – С. 29-36.
6. Усенко Е.Т. Формы регулирования социалистического международного разделения труда. – М.: Междунар. отнош., 1965. – 415 с.
7. Буткевич В.Г. Советское право и международный договор. – Киев: Вища шк., 1977. – 264 с.

8. Баймуратов М.О. Актуальні проблеми національної імплементації Україною норм міжнародного права / М.О. Баймуратов // Юридична Україна. – 2003. – № 1. – С. 33-36.
9. Гавердовский А.С. Имплементация норм международного права. – Киев: Вища шк., 1980. – 320 с.
10. Левин Д.Б. Актуальные проблемы теории международного права. – М.: Наука, 1974. – 263 с.
11. Мюллерсон Р.А. Соотношение международного и национального права. – М.: Междунар. отнош., 1982. – 136 с.
12. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 року [Електронний ресурс]: Веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua – Назва з екрану.
13. Денисов В.Н. Проблеми створення публічного порядку в зовнішньополітичній діяльності України // Суверенітет України і міжнародне право / Денисов В.Н., Євінтов В.І., Акуленко В.І. та ін.; Відп. ред. В.Н. Денисов, В.І. Євінтов. – К.: Манускрипт, 1995. – С. 7-36.
14. The Constitution of the United States of 1789 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.senate.gov/civics/ constitution_item/constitution.htm – Title from the screen.
15. The Constitution of the Republic of Bulgaria of 1991 with the changes were made in 2015 [[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.parliament.bg/?page=const&lng=en – Title from the screen.
16. The Constitution of the Portuguese Republic of 1976 [Electronic Resource]: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.par lamento.pt/ingles/cons_leg/index.html – Title from the screen.
17. Bederman D.J. International law frameworks. – New York: Foundation Press, 2001. – 284 p.
18. Раушнинг Д. Применение норм международного публичного права в рамках национальной правовой системы / Д. Раушнинг // Российский ежегодник международного права, 1998-1999. – СПб.: СКФ «Россия-Нева», 1999. – С. 279-283.
19. Гаврилов В.В. Теории согласования международных и внутригосударственных правовых норм / В.В. Гавлиров // Государство и право. – 2005. – № 12. – С. 61-70.
20. Суворова В.Я. Реализация норм международного права. – Екатеринбург, 1992. – 125 с.

Терлецкий Д.С.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

ТРАНСФОРМАЦИЯ, ИНКОРПОРАЦИЯ И ИМПЛЕМЕНТАЦИЯ НОРМ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Аннотация
В статье проанализированы исходные положения концепций трансформации, инкорпорации и имплементации норм международного права в контексте национально-правового регулирования осуществления норм международного права. По итогам проведенного анализа автором обоснована содержательная характеристика положений статьи девятой Конституции Украины.
Ключевые слова: трансформация, инкорпорация, имплементация, международное право, международные договоры, Конституция Украины.

Terletsky D.S.
National University «Odessa Law Academy»

TRANSFORMATION, INCORPORATION AND IMPLEMENTATION OF THE INTERNATIONAL LAW: THEORETICAL ANALYSIS

Summary
This paper contains a theoretical analysis of the initial provisions of the theories of transformation, incorporation and implementation of the international law norms. Based on the results of the analysis conceptual description of the provisions of the 9th article of the Constitution of Ukraine is justified.
Keywords: transformation, incorporation, implementation, international law, international treaties, Constitution of Ukraine.

УДК 352(44)

ОСОБЛИВОСТІ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОДЕЛІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Фелонюк Т.А.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті проаналізовано сутність поняття «модель місцевого самоврядування», співвідношення категорій «модель» та «система» місцевого самоврядування, здійснено характеристику існуючої системи органів місцевого самоврядування у Французькій Республіці. На підставі досвіду врядування, здобутого Францією, запропоновано основні напрями подальшого розвитку місцевого самоврядування в Україні.
Ключові слова: континентальна модель, адміністративно-територіальна одиниця, регіон, департамент, комуна, децентралізація.

Постановка проблеми. Принцип місцевого самоврядування є однією з найважливіших ознак будь-якої демократичної держави. Він закріплений Європейською Хартією місцевого самоврядування, Всесвітньою декларацією місцевого самоврядування та іншими міжнародними документами. Кожна Європейська країна на підставі свого історичного, соціального, культурного, економічного розвитку створила власну модель місцевого самоврядування із самобутнім механізмом формування органів управління місцевими справами. Рада Європи виробила певні стандарти щодо організації й управління на місцях, що стало об'єднуючим чинником стосовно європейської моделі місцевого самоврядування. Приєднавшись до Європейської Хартії, кожна держава зобов'язалась дотримуватись загальноєвропейських стандартів, але при цьому має право сформувати національну модель самоврядування на основі власних потреб і традицій.

Однією з таких Європейських країн є Французька Республіка, яка сформувала дієздатну та ефективну модель місцевого самоврядування, накопичила правову базу з цих питань. Такий досвід є вкрай важливим для його аналізу на сучасному етапі розвитку місцевого самоврядування в Україні, коли в процесі реформ вибудовується нова модель місцевого самоврядування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти цієї проблеми були предметом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних вчених: П.М. Любченка [1], О.В. Батанова й В.М. Кампо [2], А.Ф. Ткачука [3], В.Є. Чіркіна [4], М.О. Ємельянова [5], В.І. Фадєєва [6], О.В. Антонова [7] та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження моделі місцевого самоврядування Французької Республіки на сьогодні є актуальним як з теоретичної так і з практичної точок зору. Значущість дослідження обумовлена тим, що на сьогодні спостерігається активний процес децентралізації державної влади в посттоталітарному світі. Ступінь ефективності діяльності місцевого самоврядування виступає одним із визначальних критеріїв демократичності політичної системи. Вже є багато досліджень порівняльного характеру моделі місцевого самоврядування Франції. Однак здебільшого вони зводяться до аналізу трансформації органів самоврядування в посттоталітарний період або загального опису без суттєвого порівняльно-правового аналізу.

Метою даної статті є аналіз сутності поняття «модель місцевого самоврядування», співвідношення категорій «модель» та «система» місцевого самоврядування, а також дослідження особливостей організації діяльності органів муніципальної влади у Франції та можливості застосування її позитивного досвіду в Україні.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи муніципальні системи зарубіжних країн, можна дійти висновку, що у світі існує чимало їх різних моделей. Вони суттєво відрізняються одна від одної щодо принципів формування органів місцевого самоврядування, характеру взаємин органів місцевого самоврядування з органами державної влади, форм взаємодії представницьких і виконавчо-розпорядчих органів у системі місцевого самоврядування.

З теоретичної точки зору модель (фр. *modèle*, відт лат. *modulus* – «міра, аналог, зразок») – це система взаємопов'язаних елементів, дослідження яких слугує засобом для отримання інформації про іншу систему чи підсистему, це спрощене уявлення реального об'єкта та/або процесів, які в ньому відбуваються.

У науковій літературі сформульовано чимало підходів до визначення моделей місцевого самоврядування. Так, В.Г. Шустов визначає таку модель як «систему взаємозв'язків між суб'єктами місцевого самоврядування, між органами місцевої та державної влади, їх взаємодії з демократичними інститутами, самостійності та відповідальності всіх цих суб'єктів у загальній системі публічної влади» [8, с. 256]. У свою чергу, І.І. Овчинников визначає моделі місцевого самоврядування як його форми, «що претендують на видове виокремлення, виявляють свою специфіку, відмінність від інших форм комплексом сутнісних, функціональних, організаційно-структурних, матеріально-фінансових та інших характеристик» [9, с. 67]. Натомість І.С. Щебетун під моделлю місцевого самоврядування розуміє «форму організації місцевої влади, що втілює в собі усі найбільш істотні характеристики різних муниципальних систем і виступає в якості їх типового представника» [10, с. 72].

Неоднорідність критеріїв оцінки породжує різноманітні класифікації моделей місцевого самоврядування. Світова практика дає величезну різноманітність організаційних і політичних рішень в сфері місцевого врядування. При цьому доволі часто моделі місцевого самоврядування ототожнюють з його системами.

Так, колектив авторів під керівництвом А.Б. Страшуна виокремлює тільки дві основні системи демократичної організації влади на місцях – англо-американську і європейську. У свою чергу, І.Д. Саначев, говорячи, фактично, про ті ж самі організаційно-правові феномени, називає їх «моделями місцевого самоврядування» [11, с. 180] – відповідно англосаксонською і континентальною.

В. Корицька вважає, що в Європі були сформовані дві основні моделі місцевого самоврядування, які в тому або іншому поєднанні розповсюдилися по всьому світу – англосакська і континентальна [12].

Однак, перш ніж перейти до характеристики названих моделей, на наш погляд необхідно проаналізувати категорії «модель місцевого самоврядування» та «система місцевого самоврядування», які часто вживаються як синоніми. Їх варто розмежовувати.

Під системою місцевого самоврядування слід розуміти зовнішній прояв системно-структурної організації муніципальної влади, який становить найбільш істотні її юридичні характеристики. Інакше кажучи, система місцевого самоврядування за особливостями системно-структурної побудови заслуговує на родове виокремлення. Класифікація систем місцевого самоврядування в зарубіжних країнах має базуватися на особливостях системи органів місцевого самоврядування, порядку їх формування й характеру взаємовідносин цих органів між собою та з органами інших владних підсистем. Моделі ж місцевого самоврядування слід розглядати у межах відповідної системи, як її конкретні різновиди. Іншими словами, моделі місцевого самоврядування різняться своїми видовими характеристиками в межах відповідної системи. Вважаємо, що такий підхід досить органічно поєднує загальне розуміння моделі зі специфікою предмету муніципального права, формує адекватне уявлення про цей феномен і є досить зручним для юридичної науки.

Англосакська модель поширена переважно в країнах з одноіменною правовою системою: Великобританії, США, Канаді, Індії, Австралії, Нові Зеландії та ін. Основний принцип цієї системи «діяти самостійно в межах наданих повноважень». Виборні органи місцевого самоврядування в межах закону, звичаю, практики, що склалася, судового прецеденту самостійно і під свою відповідальність вирішують питання, не віднесені до компетенції держави. Державне регулювання може здійснюватися в непрямій формі, наприклад, за рахунок ухвалення стандартних законів, які органи місцевого самоврядування можуть вводити на своїй території зі змінами. Державний контроль за діяльність органів місцевого самоврядування здійснюється у формі судового контролю. Засобами ж впливу виступають державні дотації.

Континентальна модель поширена в країнах континентальної Європи (Франція, Італія, Іспанія, Бельгія) і в більшості країн Латинської Америки, Близького Сходу, франкомовної Африки. Цій моделі притаманні такі основні риси: по-перше, поєднання місцевого самоврядування і місцевих адміністрацій (органів державної влади місцевого рівня), виборності і призначення; певна ієрархія системи управління, у якій місцеве самоврядування є нижчестоящою ланкою в порівнянні з вищестоящою державною; по-друге, обмежена автономія місцевого самоврядування; наявність на місцях спеціальних державних уповноважених, які контролюють органи місцевого самоврядування.

Розглядаючи досвід організації місцевої влади у країнах континентального права, можна стверджувати, що ця модель припускає певне обмеження місцевого самоврядування і забезпечує велику підконтрольність і централізацію системи управління, «французьке місцеве управління ... завжди характеризувалося твердою ієрархією і підпорядкованістю центральної влади» [13, с. 101].

Тож, для розуміння того, які саме структурні елементи та позитивні напрацювання місцевого самоврядування Франції увібрала в себе українська модель, зупинимось на її характеристиці.

Система місцевих органів у Франції ґрунтується на адміністративно-територіальному поділі, який у 80-ті роки минулого століття був радикально реформований за допомогою прийняття законів про децентралізацію.

Складовими частинами адміністративно-територіальної структури Франції є (знизу доверху): комуна, кантон, округ, департамент і регіон. При цьому кантон і округ не мають виборних органів управління та самоврядування, а є територіями, в межах яких діють деякі спеціальні адміністративні органи. Округами управляє супрефект, який призначається зверху. Кантони являють собою історико-географічні одиниці та використовуються як виборчі округи для виборів до ради департаментів.

Територіальними самоврядними колективами Франції, що мають виборні органи самоврядування, є регіони, департаменти та комуни.

Традиційно основною одиницею адміністративно-територіального поділу Франції є департамент. З 1965 р. на території метрополії їх нараховується 96, включаючи Париж. Для вирішення сучасних економічних і соціальних проблем департамент виявився неефективною малопотужною одиницею, що зумовило прийняття 2 березня 1982 р. Закону про децентралізацію, згідно з яким метрополія була поділена на 22 регіони (області), що охоплюють кілька департаментів (від 3 до 5) [14]. Регіон став основною територіальною одиницею, у рамках якої здійснюються найважливіші економічні і соціальні програми розвитку. Регіони мають власний бюджет, розробляють власні плани економічного та соціального розвитку, а також облаштованості території і розвитку інфраструктури.

Головним представницьким органом регіону є регіональна рада, члени якої обираються шляхом загальних і прямих виборів у пропорційній виборчій системі. Рада обирає голову, який одночасно виступає виконавчою владою регіону. Повноваження голови досить великі: він готує проекти рішень регіональної ради в тому числі і проект бюджету регіону, скликає раду і головує на її засіданнях, виконує прийняті радою рішення, є розпорядником фінансових ресурсів регіону, керує роботою регіональних служб і є адміністративним головою всього персоналу адміністративних органів регіону, призначає на

посади працівників адмінслужб регіону і накладає адміністративні стягнення.

Контроль за законністю рішень регіональної ради здійснює регіональний префект. Рішення регіональної ради, до вступу їх в законну силу обов'язково подаються комісару республіки. В разі коли він вважає таке рішення незаконним по формі чи по суті, то передає його на розгляд адміністративного суду, який і приймає рішення по суті, тобто або визнає його незаконним, чи навпаки, приймає постанову про законність рішення регіональної ради.

Регіональний префект також здійснює контроль за законністю рішень голови регіональної ради. Найбільш важливі рішення голови (передусім це рішення нормативного характеру) мусять передаватись префекту ще до вступу їх в силу.

Регіональний префект, залишаючись префектом головного департаменту округу поєднує в собі функцію представника держави в регіоні та представника держави у департаменті. Він безпосередньо представляє в регіоні президента та французький уряд. Цим він уособлює в собі повноважного представника всіх центральних органів державної виконавчої влади.

Регіональний префект має не тільки контрольні чи представницькі повноваження, а й достатньо компетенції для вирішення питань соціально-економічного розвитку та облаштування території всього регіону. Він здійснює державну політику на цьому рівні та відіграє основну роль в плануванні розвитку регіону і розподілу державних інвестицій, що надаються регіону державою, або в яких є державна частка.

Дуже важливим і позитивним моментом в організації життя регіону є можливість договірного (узгодженого) розподілу підпорядкованих служб між головою регіональної ради та префектом. Це дозволяє уникати дублювання в роботі і зменшує вірогідність виникнення суперечностей між префектом і головою ради.

Оскільки префект є представником усіх міністрів у регіоні, він має значні повноваження щодо безпосереднього керівництва місцевими службами центральних міністерств і відомств.

Так префект може наділятись повноваженнями, які б міністри хотіли передати органам, що представляють центральну державну адміністрацію на регіональному рівні. За рахунок цього префект є в принципі єдиним органом адміністративної влади в регіоні, який може приймати рішення від імені держави.

Департамент у Франції є другим рівнем адміністративно-територіального устрою на якому паралельно працюють два органи влади: генеральна рада, як орган самоврядування та префект, як орган державної влади. Генеральна рада із свого складу обирає голову ради, який одночасно є і керівником виконавчого органу департаменту. За загальним принципом в компетенцію Генеральної ради входить право вирішувати всі питання, що належать до компетенції департаменту і не входять до компетенції інших органів департаменту, наприклад: надання соціальної допомоги, опіка над недієздатними, охорона прав дітей й материнства, утримання доріг місцевого значення, організацію транспортного забезпечення школярів, підтримка функціонування коледжів і початкових шкіл тощо [15].

Що стосується голови Регіональної ради, то він готує і проводить наради генеральної ради, є розпорядником видатків департаменту і робить розпорядження щодо одержання департаментських доходів, є керівником служб департаменту, може, під своїм наглядом та своєю відповідальністю, надавати право підпису щодо будь-якого питання відповідальним особам вищезгаданих служб.

Так само, як у регіоні, в департаменті наявна посада представника уряду в особі префекта. Представник держави у департаменті призначається Указом Президента схваленим на засіданні Ради Міністрів. Він керує роботою всіх місцевих посадових осіб, відділень, управлінь і агентств, що представляють центральний уряд. На префекта департаменту покладено здійснення нагляду за законністю дій і рішень виборчих органів і посадових осіб департаменту. І саме тільки префект має право висловлюватись від імені держави перед генеральною радою.

Низовою адміністративно-територіальною одиницею є комуна (община) – самоврядний колектив, що володіє порівняно широкими повноваженнями. Великі міста мають статус общин, але з іще ширшими повноваженнями. Важливими юридичними чинниками, що відбивають сутність комуни є: назва, територія, чисельність населення. Саме ці елементи ідентифікують комуну, як окрему, базову ланку місцевого самоврядування у Франції.

Як зазначає О.В. Болотіна [16] та інші вчені система організації влади в територіальних одиницях Франції побудована за континентальною моделлю, яка характеризується поєднанням в органах на місцях функцій місцевого самоврядування та функцій державної влади.

Представницькими органами муніципального управління в комунах є муніципальні ради, які складаються з депутатів, що обираються населенням. Муніципальна рада приймає бюджет, встановлює місцеві податки, розпоряджається майном комуни, приймає програми розвитку комуни, займається ринком, місцевими дорогами і вирішує багато інших питань місцевого значення.

Очолює муніципальну раду мер, який обирається депутатами і водночас є керівником виконавчого органу – мерії. Оскільки в комунах немає представників центральної влади, мер за своєю посадою вважається представником державної влади в комуні, реалізуючи таким чином іберійську модель муніципального управління. До кола його функцій, як представника держави, належить реєстрація актів громадянського стану, вжиття заходів щодо пошуку і покарання правопорушників, які скоїли злочин чи розшукуються на території комуни, складення протоколів про правопорушення, забезпечення обнародування законів та інших нормативних актів держави, контроль за їх виконанням, видання різних свідоцтв та ліцензій тощо.

Як представник комуни, до повноважень мера належить: представляти інтереси комуни у відносинах з іншими органами публічної влади та громадськими організаціями, укладати угоди і договори, виконувати делеговані радою повноваження, керувати муніципальними службами, призначати управлінський персонал, накладати дисциплінарні стягнення на комунальних службовців, видавати дозволи на будівництво тощо.

Значна самостійність комун і відсутність посадових осіб, які призначаються урядом, певною мірою врівноважується жорстким адміністративним контролем з боку уряду через префектів регіонів і департаментів, які мають право припиняти виконання незаконних рішень муніципальних рад.

Важливою особливістю є те, що держава контролює і забезпечує здатність приймати рішення муніципальною радою. Так, якщо рада не спроможна прийняти відповідне рішення через внутрішні розбіжності, то вона може бути розпущена декретом президента Франції, прийнятим на засіданні Ради міністрів Франції. Після цього префект призначає в комуну делегацію представників, які тимчасово мають право приймати лише адміністративні акти та протягом двох місяців оголошує нові вибори [17].

Висновки. Аналіз української моделі місцевого самоврядування, дозволяє констатувати, що на сучасному етапі розвитку України розрізняють два самостійних, встановлених Конституцією та Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», рівні формування органів місцевого самоврядування – базовий та регіональний. Вони характеризуються певними суттєвими відмінностями у правовому статусі: сільські, селищні, міські ради представляють інтереси відповідних територіальних громад та здійснюють від їх імені та в їх інтересах функції й повноваження місцевого самоврядування; районні та обласні ради представляють спільні інтереси всієї сукупності територіальних громад (сіл, селищ, міст) відповідної території.

Особливістю здійснення вітчизняного самоврядування є те, що на рівні районів та областей відсутні виконавчі органи відповідних рад. Всю повноту виконавчої влади на цих рівнях виконують місцеві державні адміністрації, які окрім власних повноважень виконують і повноваження делеговані обласними та районними радами. Вища посадова особа регіону – голова місцевої державної адміністрації, підпорядкований Президентові України.

Особливе місце в системі місцевого самоврядування посідає сільський, селищний, міський голова, який відповідно до ст. 12 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [18], є головною посадовою особою територіальної громади відповідного села, селища, міста. Він обирається територіальною громадою і здійснює свої повноваження на постійній основі, очолює виконавчий комітет відповідної сільської, селищної, міської ради, головує на її засіданнях. Голова несе персональну відповідальність за здійснення наданих йому законом повноважень, є підзвітним, підконтрольним та відповідальним перед територіальною громадою і радою, а з питань здійснення виконавчих повноважень – перед відповідним виконавчим органом ради.

Аналізуючи вітчизняний досвід організації влади на місцях варто констатувати, що Україні на даному етапі суспільно-політичного розвитку необхідна така модель місцевого самоврядування, де місцевим органам влади буде характерне виконання загальних (універсальних) функцій, поєднання прямого державного управління на місцях та місцевого самоврядування, місцевих виконавчих органів, сформованих міським головою, який як голова виконавчого комітету буде поєднувати колегіальні функції з деякими обов'язками державної адміністрації. Державі необхідно зберегти за собою політичні функції, передавши на місця контроль за економічною, соціальною і культурною сферами. Саме таким чином Франція за декілька років перетворилася з держави з високим рівнем централізації влади на країну з розвиненою системою місцевого самоврядування і мінімальним втручанням держави в справи адміністративно-територіальних одиниць.

Окремо слід відмітити, що подальший розвиток України має бути спрямований на розбудову демократичної, правової держави та громадянського суспільства, повинен призвести до збільшення значення саме представницьких органів місцевого самоврядування найнижчої ланки, підвищення їх ролі у формуванні як місцевої так і регіональної політики.

Список літератури:

1. Проблеми функціонування місцевих рад та їх виконавчих органів: монографія / за ред. Ю.М. Тодики. – Х.: Право, 2009. – 540 с.
2. Батанов О.В., Кампо В.М. Муніципальне право зарубіжних країн: Навч. посіб.: У 2 ч. / За заг. ред. проф. П.Ф. Мартиненка. – К.: Знання України, 2006. – Ч. 1 / О.В. Батанов, В.М. Кампо. – 148 с.
3. Ткачук А.Ф. Місцеве самоврядування Франції. На шляху до децентралізації [Електронний ресурс.] – Режим доступу: http://www.pdp.org.ua/analytics/local-government/979-28a-a5-------
4. Чиркин В.Е. Конституционное право зарубежных стран / В.Е. Чиркин. – М.: Юристь, 1997. – 568 с.
5. Емельянов Н.А. Местное самоуправление: международный опыт. – Тула, 1996. – 112 с.
6. Фадеев В.И. Территориальная организация местного самоуправления в Российкой Федеации // Региоанльное управление и местное самоуправление. – М., 1996. – С. 47-50.
7. Антонов А.В. Основные направления реформирования региональных и местных органов власти во Франции [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.ru/publication/osnovnye_napravleniya_reformirovaniya_regionalnyxi_mestnyx_organov_vlasti_vo_francii
8. Шустов В.Г. Основные модели местного самоуправления / В.Г. Шустов // Вестник Адыгейского государственного университета. Сер.: Регионоведение: философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология. – 2011. – Вып. 2. – С. 256-264.
9. Овчинников И.И. Теоретико-правовые основы местного самоуправления в Российской Федерации: (системный анализ концепции и методологии правового регулирования): дис... докт. юрид. наук: 12.00.02 / Овчинников Иван Иванович; Рос. акад. гос. службы при Президенте РФ. – М., 2000.
10. Щебетун І.С. Модель місцевого самоврядування: поняття, взаємозв'язок з концепцією та системою місцевого самоврядування / І.С. Щебетун // Правничий часопис Донецького університету. – 2013. – № 1. – С. 67-74.
11. Саначев И.Д. Сравнительный анализ моделей местного самоуправления в России, США и Западной Европе: дис... докт. социол. наук: 22.00.08 / Саначев Игорь Дмитриевич. – Владивосток, 2006. – 342 с.

12. Корицька В. Характеристика та сутність основних моделей місцевого самоврядування: на прикладах розвинених країн світу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lib.chdu.edu.ua/pdf/ukrpolituk/3/28.pdf
13. Маклаков В.В. Реформы местного самоуправления во Французской Пятой Республике / В.В. Маклаков // Реформы местного самоуправления в странах западной Европы. – М.: Прогресс, 1993. – 284 с.
14. Конституційне право зарубіжних країн: Навч. посібник / М.С. Горшеньова, К.О. Закоморна, В.О. Ріяка та ін.; За заг. ред. В.О. Ріяки. – 2-е вид., допов. і перероб. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 544 с.
15. Панов А.В. Територіальний устрій Франції та Італії – уроки для України: Монографія / ПП «АУТДОР-ШАРК». Ужгород, 2015. – 126 с.
16. Болотина Е.В. Организационные основы французского муниципального управления: Монография / ГУАП. СПб., 2006. – 91 с.
17. Скороход О.П. Досвід місцевого самоврядування Франції та Польщі: здобутки та застереження для України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/9/21.pdf
18. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.

Фелонюк Т.А.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

ОСОБЕННОСТИ ФРАНЦУЗСКОЙ МОДЕЛИ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ: ОПЫТ ДЛЯ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье проанализированы сущность понятия «модель местного самоуправления», соотношение категорий «модель» и «система» местного самоуправления, дано характеристику существующей системы органов местного самоуправления во Французской Республике. На основании опыта управления, полученного Францией, предложены основные направления дальнейшего развития местного самоуправления в Украине.
Ключевые слова: континентальная модель, административно-территориальная единица, регион, департамент, коммуна, децентрализация.

Felonyuk T.A.
Yaroslav Mudryi National Law University

FEATURES OF THE FRENCH MODEL OF LOCAL SELF-GOVERNMENT: EXPERIENCE FOR UKRAINE

Summary
In this article the essence of concept «the model of local self-government» and the relationship between categories «model» and «system» of local self-government were analyzed, the characteristic of the current system of local self-government in the French Republic was performed. Based on the experience of governance gained by France, the main directions of development of local self-government in Ukraine were proposed.
Keywords: continental model, administrative and territorial unit, region, department, commune, decentralization.

УДК 341.218

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ ВИЗНАННЯ РЕСПУБЛІКИ КОСОВО

Хмельова І.Є.
Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена міжнародно-правовому визнанню Республіки Косово. Стаття доводить, що визнання даного утворення поєднує правову та політичну складову. Ефективний розвиток міжнародно права потребує визначення чітких критеріїв для надання визнання. Стаття також демонструє, що інститут визнання має важливе значення для захисту національних інтересів України. Визнання Республіки Косово має власні особливості, якими не можна нехтувати. Використання даного визнання для виправдання збройної агресії є неприйнятним.
Ключові слова: міжнародне право, міжнародні відносини, Косово, визнання в міжнародному праві, інститут визнання.

Постановка проблеми. Реалізація інституту визнання наочно демонструє, що співвідношення політичної та правової складових акту визнання часто відбувається не на користь останньої, а єдиним інструментом, що може забезпечити розумний баланс між ними, є створення універсальної кодифікації. Одним з яскравих прикладів із сучасних міжнародних відносин може слугувати ситуація з Косово, яке проголосило незалежність 17 лютого 2008 року і на сьогодні визнане 114-ма державами-членами ООН [1], проте невизнане, наприклад, Росією та сусідньою Сербією. Міжнародно-правовий аналіз визнання даного утворення є актуальним, оскільки допоможе спрогнозувати розвиток інституту визнання в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інститут визнання в міжнародному праві вивчали в своїх роботах як класики міжнародного права, так і сучасні юристи-міжнародники. Зокрема, визнання держав в міжнародному праві досліджували такі науковці, як Д. Анцилотті, Г. Кельзен, І. Ладор-Ледерер, Г. Лаутерпахт, І. І. Лукашук, В. В. Мицик, Л. Оппенгейм, С. Р. Патель, Д. І. Фельдман, І. Херцег, С. В. Черниченко, М. Шоу та багато інших юристів-міжнародників. Актуальні питання проголошення незалежності Республіки Косово та вплив даної події на розвиток міжнародного права детально проаналізовані О. В. Задорожнім.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Подальшого дослідження потребують наслідки визнання (та невизнання) Республіки Косово для розвитку міжнародних відносин. Необхідним є детальне вивчення сучасних підходів до даного питання, а також порівняльний аналіз цієї ситуації з іншими сучасними прикладами появи нових утворень на міжнародній арені.

Мета статті. Метою статті є надання міжнародно-правової оцінки визнанню Республіки Косово, визначення особливостей відповідних актів визнання, надання відповідних рекомендацій для розвитку інституту визнання у міжнародному праві. Метою дослідження є також узагальнення теоретичної бази для міжнародно-правового захисту інтересів України в умовах агресії Російської Федерації.

Виклад основного матеріалу. Більшість держав, які надали визнання Республіці Косово, заявляли про те, що цей випадок є особливим та унікальним, і такі заяви були спрямовані переважно на те, щоб не допустити повторення такої практики (що в майбутньому таки сталося). Проте Марко Аттіла (директор відділу європейського сусідства *Henry Jackson Society*) заявив, наприклад, що відокремлення Республіки Косово від Сербії не є унікальним випадком або прецедентом, і це є тактичною помилкою офіційних осіб західних країн, які намагалися надати цій події саме такого сприйняття [2]. І справді, якщо абстрагуватися від політичних міркувань і надати даній ситуації виключно правову оцінку, можна побачити, що норми та принципи міжнародного права не свідчать на користь визнання незалежності Республіки Косово. Показовим є той факт, що дана ситуація висвітлювалась в контексті того, що Косово було визнане найбільшими та найвпливовішими світовими демократіями, нівелюючи той факт, що противники такого визнання мали досить обґрунтовану позицію, тобто політичні аргументи підміняли правові [3, с. 1]. В літературі навіть лунають думки про те, що «розвиток ситуації з Республікою Косово покаже, чи досі щось означає міжнародне право та міжнародні інституції, зокрема ООН», і чи готове міжнародне співтовариство іти на справжні компроміси [3, с. 10]. Багато було написано і про те, що на сьогодні «під сумнівом є те, чи є Косово державою, навіть за умови ставлення як до держави з боку держав, що визнали Косово, що лише ставить їх у становище, за якого вони порушують норми міжнародного права та свої зобов'язання перед Сербією» [4, с. 20]. Фактично, навіть будь-який аналіз даної ситуації складно позбавити від політичної складової. Не можна не погодитись і з тим, що Консультативний висновок Міжнародного Суду ООН також остаточно не дав відповідь на запитання, чи правомірним є визнання Республіки Косово [5].

Слід підкреслити, що посилення статусу Республіки Косово пов'язане, перш за все, з позицією ЄС. Зокрема, 27 жовтня 2015 року була підписана Угода про стабілізацію та Асоціацію між Європейським Союзом та Республікою Косово [6]. В той же час, євроінтеграційні перспективи частково визнаної держави є ускладненими. Зокрема, у 2017 році Косово заявило про намір найближчим часом просити про статус країни-кандидата на членство у Європейському Союзі.

Проте глава МЗС Енвер Ходжай, який про це і повідомив на засіданні комітету Європарламенту у закордонних справах, не був надто позитивно налаштованим: «Ми розуміємо, що ЄС не ставиться до Республіки Косово у спосіб, в який він підтримує Сербію. Ми хотіли б бачити Сербію ближчою до ЄС, ми розуміємо, що означала б для Республіки Косово і всього регіону неєвропейська Сербія. Я хочу бачити Сербію, Боснію, Чорногорію, Македонію, Косово членами ЄС» [7]. Тобто мова йде про те, що європейське майбутнє частково визнаної держави залежить не стільки від об'єктивних обставин, скільки від загального вектору розвитку регіону.

Поширеною є думка про те, що визнання Республіки Косово певним чином сприяло розвитку ситуації з Абхазією та Південною Осетією, яка стала прямим наслідком російсько-грузинського конфлікту. Слід відзначити, що два даних утворення не отримали широкого визнання, втім визнання Російської Федерації все ж ставить питання про їхній статус. На противагу Парламентська асамблея НАТО 16 листопада 2010 року у Варшаві ухвалила резолюцію, яка підтримує суверенітет і територіальну цілісність Грузії, а Європарламент 20 січня 2011 року затвердив стратегію щодо країн Чорноморського басейну, в якому Абхазія і Південна Осетія визнані окупованими територіями, на яких систематично порушуються права людини. Зокрема, у пункті 32 документа, ухваленого Європарламентом, наголошується, що «порушення прав людини є повсякденним явищем в окупованій Абхазії і Південній Осетії», і міститься заклик «активно реагувати» на подібні порушення [8].

Для повної характеристики вищенаведених двох ситуацій, слід зазначити також про певну відмінність. Якщо Косово з самого початку чітко визначило, що боротьба йде за незалежність та створення власної держави, без будь-якого бажання приєднатися до Албанії, то лідери Абхазії та Південної Осетії були менш послідовними. Наприкінці 80-х років XX ст. вони вимагали автономного статусу, який би дозволив їм у разі виходу Грузії із складу СРСР мати можливість самостійно вирішити, чи залишатися їм у складі Радянського Союзу. Протягом двадцяти років конфлікту вони багато разів закликали до незалежності, але, після російсько-грузинського конфлікту 2008 року, лідери Південної Осетії багато разів заявляли про своє бажання стати частиною Російської Федерації. Тобто в даній ситуації легко простежити порушення принципу невтручання у внутрішні справи держави, зазіхання на її суверенітет та територіальну цілісність, адже мова не йде навіть про певний рух за незалежність, який не має підтримки за межами держави. Більше того, дані маріонеткові утворення виникли внаслідок агресії Російської Федерації, а отже не можуть бути визнаними. В той же час, випадок з Косово безпідставно використовувався Росією в подальшому і для виправдання окупації і анексії Криму. Тобто дана ситуація, яку представники західного світу намагалися назвати винятковою, була використана Російською Федерацією для досягнення власних геополітичних цілей.

В той же час, правомірність посилань Росії на визнання Республіки Косово є сумнівною з двох причин. Перш за все, Російська Федерації не визнає Республіку Косово, а отже втратила право використовувати даний факт для виправдання власних дій. Тобто не визнаючи відповідність міжнародному праву певної ситуації, держава не може посилатися на неї. Дуже показово, що навіть Президент Сербії Томіслав Ніколіч в інтерв'ю французькому виданню *La Croix* дивувався, чому Росія визнала Республіку Крим, не визнаючи Республіку Косово [9]. По-друге, ситуація з Косово докорінно відрізняється від подій як в Криму, так і в Південній Абхазії та Осетії. Адже визнання Республіки Косово поєднується з наявністю відповідних екстремальних обставин, серед яких юристи-міжнародники виділяють такі: «систематична дискримінація, експлуатація населення, відмова центрального уряду від компромісних рішень, перспектива життєздатності народу, вплив на регіональний та міжнародний мир» [10].

Саме тому не можна погодитися із рядом західних експертів, які вважають, що визнання Республіки Косово – жахливий прецедент, який спричинив відокремлення Абхазії та Південної Осетії від Грузії та анексію Криму [11]. Звісно, саме декларування представниками США та ЄС того факту, що визнання Республіки Косово є унікальним і особливим, не наділяє це визнання такими якостями. А будь-яка подія, яка має місце на міжнародній арені, повинна кваліфікуватися відповідно до єдиних міжнародно-правових критеріїв. Проте не можна не зважати на той факт, що недоцільним є і штучне ототожнення певних подій без врахування їхніх особливостей.

Слід зауважити, що неможливість порівнювати вказані ситуації неодноразово підкреслювалася юристами-міжнародниками. Зокрема, О. Задорожній зазначав: «Ідея проголошення незалежності Косова мусувалась понад 20 років. Те, що відбулось в Криму, відбулось за 6 днів. Немає ніякої аналогії. Є ситуація, на яку нахабно посилаються високопосадовці Російської Федерації для виправдання незаконних дій. Виникає питання – ми що, проти самовизначення? Ні, про самовизначення мова взагалі не йде. Мова йде про відділення території, а це різні речі. Самовизначення народу і нації – одна річ, а відділення і окупація території – зовсім інша. Оскільки у справі з Косово мова йде про самовизначення народу, Міжнародний суд підкреслив, що він не оцінює процес, він оцінює протиріччя чи непротиріччя самого акту» [12]. Крім того, О. Задорожній доводив, що мало місце «застосування Росією та російською доктриною міжнародного права протилежних підходів щодо принципу рівноправності та самовизначення народів у зв'язку із подіями у Чечні, Косово, з одного боку, та Криму – з іншого» [13].

Негативними є і обставини, пов'язані з політизацією даного питання. Наприклад, ще у 2009 році у Міністерстві закордонних справ Російської Федерації підкреслювали, що вважають неможливим визнання Росією незалежності Республіки Косово в обмін на визнання Євросоюзом незалежності Абхазії і Південної Осетії. Така позиція відповідає засадам міжнародного права, але саме питання можливості прив'язати визнання одного утворення до визнання іншого утворення

не є прийнятним. Адже мова йде про абсолютно різні ситуації, і оцінка їм повинна надаватися з огляду на їхні особливості, а не з метою досягнення компромісів з іншими суб'єктами міжнародного права. Тобто сама можливість певного «пакетного» визнання не може розглядатися ні державами, ні міжнародними організаціями.

Окремим питанням є неможливість остаточного налагодження ситуації у регіоні, де існують невизнані держави. Крім того, поки держава є лише частково визнаною, не можна говорити про жодну стабільність. Наприклад, у травні 2017 року представники опозиції в Чорногорії закликали уряд посилити захист кордонів з Косово і відкликати визнання незалежності цього утворення, оскільки Косово знову відклало голосування в парламенті щодо угоди стосовно демаркації кордонів. Чорногорія визнала незалежність Республіки Косово у 2008 році, а дипломатичні відносини були встановлені в 2010 році (проте станом на 2017 рік Чорногорія досі не призначила посла, в Приштіні перебуває повірений у справах). Слід підкреслити, що у 2008 році мало місце зумовлене визнання, а офіційне декларування існування чорногорської спільноти в Косово було однією з умов, встановлених Чорногорією для призначення посла. Уряд Республіки Косово довгий час перебував під сильним міжнародним тиском, адже міжнародна спільнота була зацікавлена в підписанні угоди про кордони Республіки Косово з Чорногорією. Наприклад, ЄС заявляв, що не може реалізувати лібералізацію візового режиму з Республікою Косово, поки питання з кордонами не буде вирішене [14]. Тобто наразі можна спостерігати не лише практику тиску на частково визнане утворення, коли держави та міжнародні організації використовують невизначений статус утворення для вирішення власних політичних завдань, але і намагання використати інститут визнання для досягнення власної мети. Адже складно уявити ситуацію, за якої Чорногорія могла б погрожувати відкликанням визнання певній загально визнаній державі. Проте утворення, які не отримали універсального визнання, можуть ставати об'єктами тиску. Така практика однозначно суперечить міжнародному праву.

В той же час, слід відзначити, що думка переважаючої більшості держав щодо статусу того чи іншого утворення є вирішальною для міжнародних організацій (як урядових, так і неурядових) і значно впливає як на розвиток такого утворення, так і на всі сфери життя населення відповідної території. Наприклад, Абхазія неодноразово і безуспішно просила про визнання від ФІФА і УЄФА, а Республіка Косово отримала визнання з боку ФІФА в 2012 році. Абхазія в 2016 році приймала Кубок світу Конфедерації незалежних футбольних асоціацій (*ConIFA*), який, як правило, розглядається як Кубок світу невизнаних держав [15].

Висновки і пропозиції. Отже, на сьогодні практика визнання в міжнародному праві часто порушує будь-які усталені норми, встановлені доктриною рамки, а політичні фактори впливу мають більше значення, ніж правова обґрунтованість. У XXI столітті визнання продовжує бути механізмом політичного тиску чи політичних поступок, саме тому впорядкування практики міжнародних відносин є актуальним питанням на сьогодні. Крім того, часто визнання чи його відсутність не мають суттєвого впливу на стабілізацію тієї чи іншої ситуацій, що демонструє приклад з Республікою Косово. Визнання цього утворення часто використовується як інструмент політичного впливу, проте насправді має слугувати доказом необхідності вироблення єдиних критеріїв щодо визнання і їхнього застосування, незалежно від інтересів держав та міжнародних організацій.

Список літератури:

1. KosovoThanksYou [Electronic resource]. – Access mode: http://www.kosovothanksyou.com/.
2. Шелест Ганна Аналіз реакції світової спільноти щодо проголошення незалежності Косово, Абхазії та Південної Осетії: висновки для України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.academia.edu/373707/_.
3. Justifying Kosovo's UDI: Between the Eccentric and the Absurd [Electronic resource] // The Kosovo Compromise Project. – Access mode: http://www.kosovocompromise.com/PDF/Kosovo_Compromise_Newsletter_03_maj08.pdf
4. Kosovo: International Law and Recognition [Electronic resource] // A Summary of the Chatham House International Law Discussion Group. – Access mode: http://www.chathamhouse.org/sites/default/files/public/Research/International%20Law/il220408.pdf
5. Accordance With International Law Of The Unilateral Declaration Of Independence In Respect Of Kosovo: Advisory Opinion Of 22 July 2010 [Electronic resource]. – Access mode: http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15987.pdf
6. Stabilisation and Association Agreement between the European Union and Kosovo signed [Electronic resource] // European Commission. – Press release. – Access mode: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-5928_en.htm
7. Косово до кінця року планує подати заявку на членство в ЄС – міністр [Електронний ресурс] // Європейська правда. – Режим доступу: http://www.eurointegration.com.ua/news/2017/05/4/7065338/.
8. Європарламент визнав Абхазію і Південну Осетію окупованими територіями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tsn.ua/svit/yevroparlament-viznav-abhaziyu-i-pivdennu-osetiyu-okupovanimi-teritoriyami.html
9. Мы жертвы отсутствия правил в мире – президент Сербии [Електронний ресурс] // Цензор.нет. – Режим доступу: http://censor.net.ua/news/287620/my_jertvy_otsutstviya_pravil_v_mire_pochemu_rossiya_priznala_krym_hotya_ne_priznaet_kosovo_prezident
10. Думка експерта: Як повернути Крим? [Електронний ресурс] // Под прицелом. – Режим доступу: http://podpricelom.com.ua/analyze/dumka-eksperta-yak-povernuty-krym.html
11. How Kosovo Poisoned America's Relationship with Russia [Electronic resource] // The National Interest. – Access mode: http://nationalinterest.org/feature/how-kosovo-poisoned-americas-relationship-russia-20755

12. Косово – самовизначення, Крим – відділення території. – Олександр Задорожній [Електронний ресурс] // Громадське радіо. – Режим доступу: https://hromadskeradio.org/programs/kyiv-donbas/kosovo-samovyznachennya-krym-viddilennya-terytoriyi-oleksandr-zadorozhniy
13. Задорожній О. В. Міжнародно-правові оцінки історичних паралелей у контексті «самовизначення народу Криму» [Текст] / О. В. Задорожній // Актуальні проблеми політики. – 2015. – С. 77.
14. Opposition Urges Montenegro to Revoke Kosovo Recognition [Electronic resource] // Balkan Insight. – Access mode: http://www.balkaninsight.com/en/article/montenegro-opposition-calls-for-revoking-kosovo-recognition-05-11-2017#sthash.O2HUTny2.dpuf
15. Taking the UEFA Super Cup to the barricades in Georgia [Electronic resource] // These Football Times. – Access mode: http://thesefootballtimes.co/2017/05/16/taking-the-uefa-super-cup-to-the-barricades-in-georgia/.

Хмелева И.Е.
Институт международных отношений
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЕ ПРИЗНАНИЕ РЕСПУБЛИКИ КОСОВО

Аннотация
Статья посвящена международно-правовому признанию Республики Косово. Статья доказывает, что признание данного образования объединяет правовую и политическую составляющую. Эффективное развитие международного права требует определения четких критериев для предоставления признание. Статья также показывает, что институт признания имеет важное значение для защиты национальных интересов Украины. Признание Республики Косово имеет свои особенности, которые нельзя игнорировать. Использование данного признания для оправдания вооруженной агрессии является неприемлемым.
Ключевые слова: международное право, международные отношения, Косово, признание в международном праве, институт признания.

Khmeleva I.E.
Institute of International Relations of
Taras Shevchenko National University of Kyiv

INTERNATIONAL LEGAL RECOGNITION OF KOSOVO

Summary
The essay deals with international legal recognition of Kosovo. The essay proves that the recognition of this entity combines legal and political components. Effective development of international law requires the definition of clear criteria for recognition. The essay also demonstrates that the institute of recognition is essential for the protection of Ukraine's national interests. Recognition of the Republic of Kosovo has its own characteristics, which cannot be neglected. The usage of this recognition to justify armed aggression is unacceptable.
Keywords: international law, international relations, Kosovo, recognition in international law, institute of recognition.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

UDC 339

ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF DROP-SHIPPING

Khalil Israfilzade
Vytautas Magnus University, Kaunas

According todays tendency, we can assume that numerous e-commerce retailers prefer to use drop-shipping to satisfy demand. Retailers simply forward clients' orders to provider who sends the order straight to the clients, which all expenses was paid in advance. Aim of the paper is to outline pros and cons of drop-shipping in the new century. Consequently, in descriptive literature analyse, pros and cons of drop-shipping were studied, main aspects were likened in order to come up with conclusion of drop-shipping.
Keywords: drop-shipping, e-commerce, e-retailer.

Introduction. Since internet has become more and more wide, drop-shipping also become former business model for start-ups and small businesses. Drop-shipping is determined in the marketing literature as «a marketing function where physical ownership of goods sold sidesteps intermediaries, while the name through all the parties concerned. The function of drop-shipping includes both the retailer who proceeds the drop ship order and the supplying entity that provides drop-shipping services by filling the order for the e-tailor» (Scheel 1990).

Nowadays technology gave Drop-shipping new opportunities that now drop-shipping moved from traditional business to online business. Old retail fulfilment process changed to online and more competitive advantages against traditional methods.

One of the pioneer writer about drop-shipping as a marketing function Scheel (1990) defined that in the past, the term drop shipment has been used to describe inventory that physically bypasses a limited-function middleman who initiated the drop ship order and is shipped directly to the customer of the middleman by a manufacturer or stocking entity. Moreover, before many marketing books described drop shipping with limited potential.

However, with the innovation in internet industry, real-time data-integration is willingly accessible at a low price (Netessine & Rudi 2001). The mix of the physical idea of drop shipping with the data combination made conceivable by the Internet settle the issues that earlier limited the implementation of drop shipping.

Scientific problem. Nowadays Majority of new ecommerce, which use drop shipping as main process of fulfilment, they faces everyday new challenges and opportunities. This development raise a question, what is the main advantages and disadvantages of drop-shipping in 21th century.

Object of the work. Advantages and Disadvantages of Drop-shipping.

Aim of the work is to define pros and cons of drop-shipping in the new century.

Logical structure of the work. The article signify the theoretical analysis of the scientific issues, which includes the overview of pros and cons of drop-shipping business model, highlighting main noticeable features of model. Article concludes with conclusions.

Methods and techniques. In this article, as a methodology were used descriptive literature review. A descriptive literature review simply defines the significant Advantages and Disadvantages of Drop-shipping in new century. Descriptive review stresses on revealing an understandable design from the current literature (Guzzo et al., 1987). Consequently, in descriptive literature analyse, pros and cons of drop-shipping were studied, main aspects were likened in order to come up with conclusion of drop-shipping.

ADVANTAGE OF DROP-SHIPPING

According to Sehgal (2012), online retail store deals are predicted to keep on accounting for a significant share of total retail deals, with online sales estimated to develop from 7% of general retail deals in 2011 to near 9 per cent by 2016.

The Internet has also presented a few new business methods that improve traditional business models, including Digital marketing (e.g., affiliate marketing), online auctions, for which the Internet provides efficient platforms with fewer geographic boundaries, and drop-shipping (Yu et al., 2017).

Schneider (2011) notes that firms are keen on electronic business in light of the fact that, just, it can help build benefits. Every one of the upsides of electronic trade for organizations can be summarised in one statement: e-business can build deals and decreasing expenses. There are several benefits from Drop-shipping:

Less investment is needed – Undoubtedly, the greatest benefit to drop-shipping is that it is possible to start a web based commerce store without investing a large number of dollars in stock in advance (Hayes and Youderian, 2013). Traditional way, retailers have needed to find investment just for obtaining stocks. With the drop-shipping model, you do not need to buy an item, at least you officially made the transaction and have been paid by the client. Without major prominent stocks, it is possible to begin an effective drop-shipping commerce with a little amount of money.

Positive cash flow – Pierce (2014) illuminated that since the customer pays you before the product is delivered, you will have a positive cash flow cycle. Many people use their credit card and take advantage of the credit card float period so they will not use their cash. If you develop a good

relationship with a supplier, some will delay your payment by 3o days to 90 days.

Flexibility in location – Drop-shipping should be possible from anyplace, insofar as you have access to the network (Hawk 2016). You simply should have the capacity to interact with your clients and your providers, and that indicates you can keep tracking and managing your drop-shipping business from anywhere. At the same time as entrepreneurs who is selling physical products made use of drop shipping services to allow location independence (Daniel, et al., 2014).

Clark & Douglas (2010) in the research mentioned that there are various factors that support the thought of having the capacity to work in any place, especially for those organizations offering IT or different administrations or who can make utilization of a system of different organizations to embrace key business capacities. The capacity to address feelings of social and expert seclusion by means of online media, for example, proficient and social networking, likewise imply that organizations are not forced to be near physical social or professional networks.

Product variety – Waksman (2016) described that Drop-shipping permits businesses to offer an assortment of various sorts of items. Firms are not stuck to one item sort due to limited income. This keeps their clients satisfied and returning to purchase more items. At last, having the alternative to offer an assortment of items can help to business generate more profit.

Reduces risk – According B2B company Quality Trade (2016), Drop-shipping additionally decreases the dangers required with beginning up a business or venturing into another market, as though things do not work out, you are not left with a huge number of items in your distribution centre which later you need to offer cheap price.

Managing imbalance demand – Mathien and Suresh (2015) published that since retailers cannot predict demand with assurance, they should hold inventory to cover the unpredictability in demand. Retailers with smaller request must keep in substantial amounts and have higher conveying costs. As client demands fluctuates at the retailer level, it turns out to be further beneficial for retailers with minor requests not to hold physical items. It is expected that the decrease in retailer stock expenses brought by drop shipping will make up for the higher expenses at the provider level.

Private labelling – Markus (2017) has mentioned that rapid growing of drop-shipping business in all-worldwide, which gives the chance to use private label products as part of their portfolio. Private labelling in drop shipping has five significant benefits:

Higher control of production – relying upon e-retailer's agreement with a manufacturer, they can have changeable degrees of control over item quality, fixings, materials, and design.

Control pricing – because of firms impact over item fabricating, they get the chance to decide item cost and set high margin.

Control branding – since private label will be e-retailer own brand, they have the right to say how, when and where products will be promoted.

Staying nimble – With low limitations and the capacity to settle on choices rapidly, small retailers have the benefit of utilizing private name items to react to market trend and demands.

Higher customer loyalty – successful private label products gives chance to e-retailers, to create high customer loyalty and boost brand awareness for other retailer.

Customization and personalization – According to Mathien and Suresh (2015), «the ability to aggregate inventories and postpone product customization is a significant advantage in drop-shipping model». Arora et al., (2008) noted that Customization is the point at which the consumer proactively determines at least one components of his or her marketing mix (Fig. 1).

In many mass markets, organizations are facing prediction problems. From one viewpoint, consumers are requesting that their orders be satisfied always rapidly. Then again, they are requesting extremely customized products and services. Indeed, even without trying to customize their items, most organizations have thought that it was hard to satisfy orders quickly and at an acceptable cost.

Personalization is the point at which the firm decides (Fig.1), usually in view of already collected consumer information, what marketing methods, campaigns and approaches are reasonable for the person (Arora et al., 2008). The practical benefits of personalization lie in more prominent consumer loyalty and higher benefits.

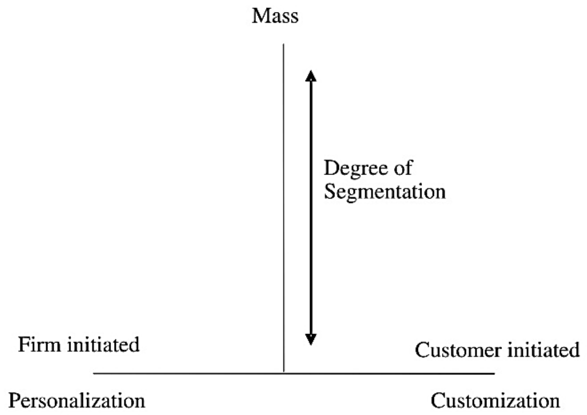

Fig. 1. Understanding personalization and customization

Source: Arora et al., 2008

For instance, Malthouse and Elsner (2006) said «In a field test that personalizing the copy used in a book offer increases response rates significantly».

The significant advantage to drop shipping is that it offers low start-up costs and the capacity to offer a huge choice of items without acquiring stock upfront and dealing with that stock. Drop shipping can likewise be an extraordinary instrument to help expand your stock and test items since it is just simply a question of adding the new item to your online store.

DISADVANTAGE OF DROP-SHIPPING

Drop shipping can be a great for launching commerce model; however, it is not without disadvantages and weaknesses. Wilson (2000) noted that despite pros of drop shipping, many e-retailers have discovered that drop shipping should not use only for satisfying customer request. Some of the most prominent cons of this commerce model include:

High prices – Some of the time the cost for items from a drop shipping business will be higher than the retail cost of those same items sold in mass promoting chains. It is just a question of financial aspects (Granai 2008). The provider puts cash in item, stores it, keeps up the distribution centre, staff and brings about every one of the costs important to make accessible an item that you can get one piece at any given moment. That is costly, and e-retailer pay the costs.

High competition – Malnik (2017) mentioned that Drop-shipping has a low entry portfolio, which implies many other individuals will offer similar items. This makes more competition and makes it harder to have competitive advantages as a new business. On the off chance, that supplier can sell the same product to other e-retailers which company already is offering. It is truly hard to emerge as an exceptional business when you are quite recently working with drop shippers.

Lack of quality control – At the point when organizations use a drop shipper, there is dependably the potential that quality can go down sharply (Cartwright 2016). It is serious to keep on the quality, rate of refund and return, and different issues with clients, since they are not going to be upset with the drop shipper – they will be angry with company when something turns out badly.

Low margins – Hayes and Youderian (2013) has noted that low margins are the significant drawback to working in an extremely competitive drop-shipping niche. Since it is so easy to begin – and the overhead expenses are so insignificant – numerous shippers will set up shop and offer things at low costs trying to increase income. They have put so little in investment the business, so they can afford to work on low profit.

In an internet business condition, the drop-shipping mode reduces the stock risk from e-retailers. Nonetheless, the drop-shipping mode has bring down profitability as contrasted with the traditional mode (Wang et al., 2014).

Shipping complexities – A notable downside of drop shipping is that a single purchaser order may contain items from various suppliers and thus will be disjointed (Khouja and Stylianou 2009). If organizations work with different suppliers, which mainly all e-retailors do, the items on company website will be traced over a number of various drop shippers. This confuses and increases shipping expenses. (Hayes and Youderian 2013).

If companies can handle these disadvantages, they will have high competitive advantages among competitors. None of any model is perfect, it is question of how organizations accept these threats and change them to opportunities.

Conclusions. · Theoretical analyses helped to summarise the overview of definitions of drop-shipping business model, illuminate advantages and disadvantages of drop shipping

· At present Drop-shipping moved from traditional offline stores to online stores that makes it to be possible from anywhere, insofar as you have access to the network.

· Less investment is the beneficial part of Drop shipping that allows new start-ups and entrepreneurs to enter and launch companies in market.

· Drop shipping can likewise be an extraordinary instrument to help expand your stock and test items since it is just simply a question of adding the new item to your online store.

· Drop shipping has a low entry capital, which involves many other individuals will offer similar items. This makes more competition and makes it harder to have competitive advantages as a new business.

· Shipping still problematic issue for companies, especially when there are more than two supplier of organization.

· In Drop shipping there is the dependably option that quality can go down sharply. It is significantly hard to follow quality of products, rate of refund & return and different issues with clients, since they are not going to be unsatisfied with the supplier – they will show anger to companies.

References:

1. Arora N., Dreze X., Ghose A., Hess J. D., Iyengar R., Jing B., Zhang Z. J. (2008). Putting one-to-one marketing to work: Personalization, customization, and choice. Marketing Letters, 19(3-4), 305-321. doi:10.1007/s11002-008-9056-z.
2. Cartwright S. (2016, April 06). Advantages and Disadvantages of Drop Shipping. Retrieved March 04, 2017, from https://website-designs.com/business/advantages-and-disadvantages-of-drop-shipping/
3. Clark D. N. & Douglas H. (2010). Micro business: Characteristics of home-based business in New Zealand. Small Enterprise Research, 17(2), 112-123. doi:10.5172/ser.17.2.112.
4. Daniel E., Muhammad A. and Domenico D., Laura M. (2014). Fixed, Tethered or Free: The Role of Space and Place in Online Home-Based Businesses. In: ESRC Seminar Series: Entrepreneurship in Homes and Neighbourhoods, 1-26.
5. Granai G. (2008). Starting Your Drop Shipping Business A – Z. Poland: Poland Chamber.
6. Hawk J. (2016). Dropshipping: Six-Figure Dropshipping Blueprint: Step by Step Guide to Private Label, Retail Arbitrage, Amazon FBA, Shopify (Dropshipping Business Empire, Dropshipping Masmtery) [Kindle Version]. Retrieved from http: https://www.amazon.com/dp/B01DVENMTC/ref=rdr_kindle_ext_tmb
7. Hayes M., Youderian A. (2013). The Ultimate Guide to Drop-shipping. North Carolina, NC: Lulu Publishing Services.
8. Khouja M. & Stylianou A. C. (2009). A (Q, R) inventory model with a drop-shipping option for e-business. Omega, 37(4), 896-908. doi:10.1016/j.omega.2008.07.002.
9. Malnik J. (2017, February 08). The pros and cons of drop shipping. Retrieved March 04, 2017, from https://www.bigcommerce.com/blog/pros-cons-drop-shipping/
10. Malthouse E. C. & Elsner R. (2006). Customisation with crossed-basis sub-segmentation. Journal of Database Marketing & Customer Strategy Management, 14(1), 40-50. doi:10.1057/palgrave.dbm.3250035.
11. Markus J. (2017, January 12). What is Private Label? – Oberlo Ecommerce Wiki. Retrieved March 03, 2017, from https://www.oberlo.com/ecommerce-wiki/private-label/
12. Mathien L. & Suresh N. (2015). Inventory Management in an E-Business Environment: A Simulated Study. World Journal of Management, 6(2), 229-247. doi:10.21102/wjm.2015.09.62.16.

13. Pierce L. (2014). Drop Shipping Secrets Revealed: Everything You Wanted to Know about Starting Your Drop Shipping Business, and Where to Source the Products [Kindle Version]. Retrieved from http: https://www.amazon.com/dp/B00MSH2JWA/ref=rdr_kindle_ext_tmb
14. Schneider G. P. (2011). Electronic Commerce, Ninth Edition. Massachusetts, MA: Course Technology.
15. Sehgal V. (2012). U.S. online retail forecast 2011 to 2016. Forrester Research. Retrieved from https://www.forrester.com/report/Forrester Research Online Retail Forecast 2011 To 2016 US/-/E-RES61354.
16. Scheel N. T. (1990). Drop Shipping as a Marketing Function. Connecticut, CT: Greenwood Publishing Group.
17. Waksman K. (2016, September 8). Starting a Drop Shipping Business. Retrieved March 03, 2017, from https://www.thebalance.com/starting-a-drop-shipping-business-3502193
18. Wang X., Wu Y. & Liang L. (2014). A New Business Mode for FTs Chain in an E-Commerce Environment. Mathematical Problems in Engineering, 1-12. doi:10.1155/2014/675414.
19. Wilson R. (2000, June 3). Distribution Decisions: Drop-Shipping vs. Inventory vs. Fulfillment House. Retrieved March 04, 2017, from http://www.practicalecommerce.com/articles/100138-plan-4place
20. Yu D. Z., Cheong T. & Sun D. (2017). Impact of supply chain power and drop-shipping on a manufacturer's optimal distribution channel strategy. European Journal of Operational Research, 259(2), 554-563. doi:10.1016/j.ejor.2016.11.025.

Халил Исрафилзаде
Университет имени Витаутаса Великого, Каунас

ПРЕИМУЩЕСТВА И НЕДОСТАТКИ ДРОПШИППИНГА

Аннотация
Согласно сегодняшней тенденции, мы можем предположить, что многие розничные торговцы электронной коммерции предпочитают использовать дропшиппинг, чтобы удовлетворить спрос. Розничные торговцы просто перенаправляют заказы клиентов поставщику, который отправляет заказ непосредственно клиентам; все расходы оплачиваются заранее. Целью статьи является обрисовать плюсы и минусы дропшиппинга в новом столетии. Следовательно, нами выполнен анализ литературы, изучены плюсы и минусы дропшиппинга, проведено сравнение основных аспектов с целью формирования выводов о дропшиппинге.
Ключевые слова: дропшиппинг, электронная коммерция, розничный электронный торговец.

УДК 339.13.024

ТЕЛЕМЕДИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ НА СВІТОВОМУ РИНКУ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ

Воробйов Є.М., Гапонова Е.О.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

У статті розглянуто питання щодо місця інформаційних та комунікативних технологій у сучасній системі організації охорони здоров'я різних країн світу. Підкреслено важливість використання сучасних технологій при наданні медичних послуг. Охарактеризовано стан та перспективи розвитку телемедичних технологій на ринку медичних послуг.
Ключові слова: система охорони здоров'я, ринок медичних послуг, інформаційні технології, комунікативні технології, телемедицина, теленавчання.

Одним з головних та вагомих факторів розвитку суспільства є наявність сучасних ефективних інформаційних та комунікаційних технологій та доступ до них. Ще на початку XXI століття, це питання міжнародні фахівці, на Саміті ООН з питань інформаційного суспільства у Женеві наголосив, що майбутнє світу і його розвиток залежить від стану інформаційних та комунікаційних технологій [8].

Для більшості індустріальних держав використання інформаційно-комунікативних технологій виявилося ключовим засобом підвищення продуктивності й ефективності систем охорони здоров'я [9]. Даний спосіб поставки медичних послуг називається «телемедицина». Цій термін має чимало визначень, уперше він був застосований Томасом Бьордом у 70-ті роки XX ст. для опису медичної допомоги з об'єктивним обстеженням пацієнтів лікарями на відстані за допомогою засобів телекомунікації. Європейська Комісія з медичної телематики визначає телемедицину як: «швидкий доступ до спільної і дистанційної медичної експертизи за допомогою телекомунікаційних та інформаційних технологій незалежно від того, де знаходяться пацієнт або відповідна інформація» [7].

Визначення медичної телемедицини було дане Всесвітньою Організацією охорони здоров'я, і на сьогодні вважається офіційним. «Телемедицина» – це надання послуг в охороні здоров'я, де

відстань є критичним фактором, усіма професіоналами охорони здоров'я з використанням інформаційно-комунікативних технологій для обміну аргументованою інформацією для діагностики, лікування і профілактики захворювань та уражень, досліджень та оцінок, а також для постійного навчання тих, хто надає лікувальні послуги, і все це з метою покращення здоров'я окремих осіб та спільноти» [7].

Перші інформаційні джерела, що висвітлюють питання телемедицини, датовані ще 1974 роком [3]. Однак, саме явище «телемедицини» виникло набагато раніше. У 1959 році у США вперше було проведено консультацію психолога за допомогою телекомунікаційного зв'язку. Пізніше, за допомогою телекомунікаційних технологій з США до Канади було передано флюорографічний знімок легень пацієнта [9]. Перший офіційний проект з впровадження телемедицини з'явився у Канаді на базі Міжрегіонального університету Ньюфаундленда у 1970 році. Однак, слід зауважити, що активне впровадження більшості проектів почалось лише після 1990-х років. Це пов'язано із удосконаленням засобів зв'язку і обчислювальної техніки та винаходом Інтернету. Значні досягнення у телемедицині пов'язані також із впровадженням цифрових каналів передачі інформації, що прийшли на зміну аналоговому телебаченню.

Сьогодні телемедицина використовується у багатьох країнах світу. Згідно із даними компанії P&S Market Research, обсяг світового ринку телемедицини складає 17,9 млдр. долл. І щорічно цей показник буде зростати на 18,7% у період з 2016 по 2020 рр. [3]. В свою чергу, буде зростати і прибутковість медичних закладів, що надають телемедичні консультації, і якщо у 2013 році загальний обсяг прибутку підприємств галузі складав 151,2 млн. долл., то вже у 2020 році, він буде дорівнювати 414,4 млн. долл. США [1]. Так, наприклад країни Перської Затоки, а також ряд країн Центральної Америки дистанційно використовують послуги охорони здоров'я США. Індійські спеціалісти консультують пацієнтів у Непалі, Бангладеші, а китайські лікарі надають медичні послуги населенню Тайваню і деяким країнам Південно-Східної Азії. Науково-технічний прогрес дозволяє і надалі вдосконалювати техніку передачі даних. Таким чином, телемедицина стає більш доступною, як для розвинутих, так і для менш розвинених країн світу.

Транскордонні постачання медичних послуг за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій має велике значення для системи охорони здоров'я усіх країн. Телемедицина дозволяє постачальникам медичних послуг обслуговувати населення, що стикається з проблемою територіальної віддаленості закладу охорони здоров'я та/або низького рівня оснащення медичним обладнанням та фахівцями медичного закладу. Телемедицина сприяє вирішенню одного із головних завдань держави у галузі суспільних інтересів – доступності населення до високоякісної медичної допомоги незалежно від місця знаходження пацієнта. Використання інтерактивних методів у системі охорони здоров'я дає змогу підвищити ефективність функціонування цієї галузі, оскільки відбувається створення умов для отримання швидкого результату із меншими витратами [5]. Безперечно, до переваг використання телемедицини у клінічній практиці можна віднести, у першу чергу, підвищення якості життя пацієнтів. Це досягається за рахунок оперативного реагування на проблеми пацієнтів, та відсутності необхідності транспортування пацієнта у медичний центр (у деяких регіонах світу територіальна відстань дуже велика). Ще однією перевагою телемедицини є підвищення ефективності системи охорони здоров'я, якості медичних послуг, і як результат – можливість виявлення захворювань на ранніх стадіях може зберегти життя пацієнтів та працездатність. З економічної точки зору, телемедицина сприяє зниженню витрат на охорону здоров'я. Медична допомога, яку було надано вчасно, може попередити необхідність госпіталізації, подальшого прогресування захворювання і тривалого лікування, за рахунок чого відбувається економія фінансових ресурсів, як постачальників медичних послуг, так і їх споживачів.

Зазначені переваги використання телемедицини можуть бути отримані тільки за умов наявності відповідної інфраструктури, що потребує значних фінансових інвестицій. В той же час, використання медицини у клінічній практиці сприяє економії бюджетних коштів, оскільки створення і утримання організацій охорони здоров'я потребує більш значних витрат, в іншому випадку споживачі будуть зацікавлені в отриманні якісних медичних послуг за кордоном за більш доступними цінами.

Використання інформаційних та комунікаційних технологій є ключовим інструментом ліквідації дефіциту знань і стимуляції дієвості та результативності у системі охорони здоров'я. Телемедицина, як один із засобів запобігання професійній ізоляції, надає можливість доступу до світового досвіду та інформації.

Телемедицина дає можливість медичному персоналу менш розвинутих країн отримувати медичну освіту за допомогою телеконференцій та інших інтерактивних засобів зв'язку. Телемедична освіта сприятиме збільшенню кваліфікованих спеціалістів у галузі охорони здоров'я у країнах третього світу, менша кількість працівників охорони здоров'я буде прагнути пройти навчання закордоном.

Багато країн освоюють галузь телемедицини і мають спільні проекти. Наприклад, програма «It 2000» організована Сінгапуром і Стендфордським шпиталем для впровадження передового досвіду і отримання дистанційної освіти. Уряд Японії створив цілу мережу спільних проектів із лікарнями Азійського-Тихоокеанського регіону (Камбоджа, Фіджі, Папуа-Нова Гвінея, Тайланд). Ці проекти спрямовані на формування телемедичної мережі, і включені до числа найважливіших медичних програм, фінансування яких здійснюється Європейською спільнотою. Методи телемедицини активно застосовуються також і у Бразилії, Угорщині, та інших країнах [2].

Зацікавленість багатьох розвинених країн світу у телемедичних технологіях та попит на телемедичні послуги, свідчить про перспективність даного напрямку для розвитку системи охорони здоров'я.

При цьому, варто звернути увагу, що країни мають різний технологічний рівень розви-

тку телемедицини. У Шотландії, наприклад, використовують телекомунікаційні технології під час екстремальних ситуацій, у яких медичному персоналу необхідно діяти. За допомогою камери, закріпленої на голові медичного працівника, відбувається on-line консультація із медичним центром [5].

Великобританія пізніше усіх країн почала займатися телемедициною, але незважаючи на це, на теперішній час, досягла значних результатів у цій галузі. У 1994 р. було створено Інститут Телемедицини і телелікування на базі Королівського університету Белфасту, а з 1993 р. Королівською медичною асоціацією щорічно проводяться міжнародні симпозіуми з телемедицини [3].

У сучасному світі телемедицина розглядається не тільки як засіб комунікації між лікарями та пацієнтами у віддалених регіонах країни, а також як можливість отримання вищої медичної освіти дистанційно.

Питання розвитку телемедичних технологій стає пріоритетним для багатьох розвинених країн світу. За оцінками експертів США, у більш ніж 70% випадків лікування пацієнтів можливе використання телекомункаційних технологій у процесі лікування, тобто можливе отримання медичної консультації дистанційно [8].

На теперішній час, у світі налічується близько 250 телемедичних проектів. За галузевою ознакою, телемедичні проекти підрозділяються на клінічні, освітні, інформаційні і аналітичні. За географічним розташуванням, телемедичні проекти діляться на місцеві – 27% (локальні у межах одного медичного закладу), регіональні – 40%, загальнонаціональні (16%) і міжнародні (17%). Загалом, телемедичні проекти є багатоцільовими, а у більшості випадків вони пов'язані із телеосвітою та теленавчанням [7].

Необхідність розвитку телемедицини визнано у провідних країнах світу. Проекти, що пов'язані із формуванням телемедичних технологій, відносять до числа найважливіших медичних програм, що фінансуються Європейським співтовариством [12].

Стратегічно важливим завданням в умовах реформування охорони здоров'я є організація взаємодії лікувально-профілактичних закладів зі спеціалізованими установами охорони здоров'я шляхом дистанційного надання висококваліфікованої допомоги населенню з використанням сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій та інтелектуального потенціалу кращих клінік в умовах скорочення ліжкового фонду й удосконалення лікувально-діагностичного процесу.

Список літератури:

1. Frost & Sullivan: Analysis of Video Telemedicine Market in Europe.
2. Frost & Sullivan, «Independent Market Research on the Global Healthcare Services (HCS) Industry», 2015.
3. Global Telemedicine Market – Growth, Trends and Forecast (2015-2020).
4. Mark R. Telemedicine System: The Missing Link between Homes and Hospital? // Mod. Nurs. Home, 1974, № 32, pp. 39-42.
5. World Health Organization, Knowledge Management Strategy, WHO Publication WHO/EIP/KMS/2011/1, Executive Summary 1.
6. American Telemedicine Association, Facts on telemedicine [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.americantelemed.org/about-telemedicine/faqs
7. ACI Telehealth, A Proven Solution to Reduce Healthcare Costs and Improve.
8. Access to Quality Care, 2015, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://acitelehealth.com/wpcontent/uploads/2015/10/ACI-Telehealth-Teladoc. pdf
9. Mercury Telehealth., First Virtual care Center in U.S.A. [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.mercurytelehealth.com/topping-out-worlds-first-virtual-care-center
10. National Health Service, Telecare and telehealth technology [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.nhs.uk/planners/yourhealth/pages/telecare.aspx
11. Telemedicine Information Exchange [Електронний ресурс] – Режим доступу: http: // tie.telemed.org/articles.aspipath=telemed101&article=tmcoming_nb_tie96.xml
12. World Trade Organization, Statistic Data., [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://stat.wto.org/StatisticalProgram/WSDBViewData.aspx
13. United Nations Organization [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org.ua/ua
14. Joint Commission International, The List of accredited Organizations [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.jointcommissioninternational.org/about-jci/jci-accreditedorganizations

Воробьев Е.М., Гапонова Э.А.
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

ТЕЛЕМЕДИЦИНСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ НА МИРОВОМ РЫНКЕ МЕДИЦИНСКИХ УСЛУГ

Аннотация
В статье рассмотрен вопрос о месте информационных и коммуникативных технологий в современной системе организации здравоохранения разных стран мира. Подчеркнута важность использования современных технологий при оказании медицинских услуг. Охарактеризовано состояние и перспективы развития телемедицинских технологий на рынке медицинских услуг.
Ключевые слова: система здравоохранения, рынок медицинских услуг, информационные технологии, коммуникативные технологии, телемедицина, телеобучения.

Vorobiev E.M., Gaponova E.O.
V.N. Karazin Kharkiv National University

TELEMEDICAL TECHNOLOGIES IN THE GLOBAL MEDICAL SERVICES MARKET

Summary
In this article the questions about the role of information and communication technologies in the modern health care system organizations in different countries are considered. The importance of applying modern technologies during medical services provision emphasized. The state and development prospectives of telemedicine technologies on healthcare market described.
Keywords: health care system, medical services market, information technologies, communication technologies, telemedicine, medical education.

УДК 336.71

ПРАКТИЧНІ ОСНОВИ АНАЛІЗУ ТА ОЦІНКИ КАПІТАЛУ БАНКУ

Гайдаржийська О.М., Щепіна Т.Г., Отрошко В.П.
Національний авіаційний університет

У статті наведено характеристику видів банківського капіталу. Розглянуто фактори, що впливають на власний капітал. Досліджено технологію та інструментарій аналізу та оцінки капіталу банку. Сформульовано пропозиції щодо вирішення проблеми адекватності та достатності власного капіталу банків України.
Ключові слова: банк, капітал банку, власний капітал, статутний капітал, регулятивний капітал, показники, аналіз.

Постановка проблеми. Сьогодні банкам доводиться функціонувати у доволі складних умовах, викликаних кризою, політичною нестабільністю, війною. Крім цього діяльність обтяжують певні недоліки у фінансовій системі, саме тому аналіз капіталу є актуальним питанням, що впливає на успішність та результативність діяльності банків. Перераховані проблеми тягнуть за собою низку наступних, серед яких відсутність досконалої нормативної бази та прозорості у діяльності банків, постійні обмеження та втручання у роботу банків тощо. Зважаючи на це, збільшується увага фахівців до формування власного капіталу, процесів його розподілу і використання. Актуальності даному питанню також додає й той факт, що в умовах сучасної вітчизняної економіки банківські установи ризикують недотриманням нормативного розміру власного капіталу, що може спричинити ще більшу недовіру клієнтів до банків.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемам економічної природи, сутності та ролі банківського капіталу й ресурсів банківських установ присвячені праці відомих вітчизняних науковців М. Алєксеєнка, О. Дзюблюка, А. Мороза, Л. Примостки та ін. Також вагомий внесок у дослідження походження капіталу в різні періоди розвитку економіки здійснили зарубіжні провідні науковці, серед яких А. Сміт, П. Роуз, Дж. Сінкі та ін. Однак досі лишається невивченою проблема забезпечення достатності власного капіталу банку в умовах постійної кризи фінансово-економічного життя держави.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Проблема визначення й оцінки власного капіталу банку набула важливого значення при появі інституту самостійних комерційних банків, і особливо в сучасних умовах несприятливої економічної кон'юнктури. Проте в Україні майже відсутні наукові дослідження, спеціально присвячені проблемам управління власним капіталом комерційного банку, а саме аспектам оцінки та аналізу капіталу комерційного банку. В умовах нестабільної економіки.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження інструментарію аналізу та оцінки капіталу банку.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день удосконалення та розвиток діяльності банків повинні стати головною метою на шляху створення ефективного ринкового середовища в країні.

Як вітчизняний, так і закордонний досвід засвідчують, що найбільшою проблемою при формуванні власного капіталу комерційного банку, необхідного для нормальної діяльності банківських установ, є не збільшення капіталу, а визначення його оптимальної величини для конкретного комерційного банку з врахуванням різних факторів, пов'язаних із ризиковістю активів, характеристикою операцій, галузевим розподілом клієнтської бази, структурою власності тощо.

Щодо трактування банківського капіталу як самостійної дефініції, мають місце суперечливі позиції. Кожен з вчених в результаті ототожнює банківський капітал з певними коштами банку (табл. 1).

Загалом можна зазначити, що капітал банку – це сукупність власних, залучених і позичених коштів, що перебувають в розпорядженні

банку та використовуються ним для формування матеріальних, нематеріальних і фінансових активів в грошовій формі для здійснення своєї діяльності з метою отримання прибутку. Виокремлення у складі капіталу банку окремих елементів (власного, залученого та позиченого капіталу) дає змогу зарахувати його до капіталу функціонуючого, а не лише посередницького, головна мета якого полягає у формуванні прибутку банку, доходів його клієнтів у формі дивідендів і відсотків та створенні сприятливих умов для подальшого розвитку банківської установи в економічній системі на ринкових принципах, пов'язаних з факторами часу, ризику й ліквідності.

Отже, запорукою стабільності та надійності у діяльності банку є власний капітал, що сформований за рахунок коштів його власників та виконує такі функції: захисну, оперативну та регулювальну (табл. 2). Визначається власний капітал шляхом розрахунків, тобто включає у себе статті власних коштів та деякі статті залучених коштів, наприклад, субординований борг.

Надалі перейдемо до визначення факторів, що можуть впливати на розмір власного капіталу. На нашу думку, їх можна розділити на дві групи факторів: зовнішні та внутрішні.

До внутрішніх факторів можна віднести:

– розмір активних операцій: орієнтуючись на певне коло клієнтів, банки повинні мати власний капітал у такому обсязі, щоб мати змогу задовольнити потреби своїх постійних клієнтів у позикових коштах без порушення встановлених нормативів;

– специфіку клієнтів банку: переважання серед банківських клієнтів великих підприємств вимагає від банку більшого розміру власного капіталу при тому самому обсязі активних операцій порівняно з тим банком, який орієнтується на дрібних клієнтів, оскільки у першого банку будуть більші ризики на одного позичальника;

– характер та рівень ризику активних операцій – орієнтація банку на здійснення операцій, пов'язаних зі значним ризиком, із використанням новітніх технологій вимагає від банку більшого розміру власних коштів, і, навпаки, переважання в кредитному портфелі банку позик із мінімальним ризиком уможливлює відносне зменшення обсягу власного капіталу банку [6, с. 44].

Однак, на нашу думку, внутрішні фактори неможливо проаналізувати за всією банківською системою, так як вони залежать від особливостей діяльності кожного окремого банку, а саме від напряму діяльності, мети кредитної та депозитної політики банку, якості фінансового та організаційного менеджменту, маркетингу банку.

До зовнішніх факторів можна віднести:

– рівень інфляції, який показує, як змінилися ціни в економіці, і вимірюється за допомогою ін-

Таблиця 1

Підходи щодо тлумачення сутності поняття «банківський капітал»

№ з/п	Автори	Сутність підходу до трактування
1.	В. Стельмах, В. Альошин і ін.	«…сукупність різних видів грошових капіталів, засобів, які використовує банк у вигляді банківських ресурсів для забезпечення своєї діяльності, здійснення різноманітних банківських операцій і отримання прибутку. Складається з власного капіталу банку і залучених коштів. Іноді під банківським капіталом розуміють тільки власний капітал…»
2.	Л. Примостка	«…власні кошти акціонерів (власників банку), внесені ними на свій ризик з метою отримання доходів»
3.	А. Загородний, Г. Вознюк	«…сукупність коштів, які знаходяться в розпорядженні банків і використовуються ними для кредитних, інвестиційних та інших операцій»
4.	М. Алєксеєнко	«…грошові кошти та виражені у грошовій формі частина матеріальних, нематеріальних і фінансових активів, що знаходяться в розпорядженні банків і використовуються ними для здійснення операцій з розміщення коштів та надання послуг з метою отримання прибутку»
5.	А. Мороз, М. Савлук, М. Пуховкіна	«…фонди, які створюються банками для забезпечення фінансової стійкості підприємницької та господарської діяльності, а також прибуток поточного року і минулих років»

Джерело: [2; 4; 9]

Таблиця 2

Характеристика видів банківського капіталу

	Власний капітал	Статутний капітал	Регулятивний капітал
Сутність	частка майна банку, яка фінансується коштом власників та власних засобів банку. Головними складовими власного капітал у банку є його статутний, додатковий та резервний капітали, а також нерозподілений прибуток	сума внесків власників банку в його активи згідно із статутними документами	сукупність основного (1-го рівня) капіталу та додаткового (2-го рівня) капіталу банку
Функції	заснування і введення у дію банківської установи; база для обрахування дивідендів й розподілу майна; репрезентативна (рекламна) функція	відповідальність та гарантія; забезпечення ліквідності; контролю та управління; захисна функція	покриття можливих негативних наслідків від різноманітних ризиків, що банки несуть в процесі діяльності; забезпечення захисту депозитів, фінансової стійкості і стабільності діяльності банківської установи; покриття збитків; відрахування до фондів і резервів з прибутку; відображення у публічних звітах руху коштів; відрахування коштів на рахунки в інші банки

Джерело: [14, с. 223]

дексів цін (індексу споживчих цін, дефлятора ВВП тощо). Однак через велику інфляцію в 2014-2015 рр. візьмемо за основу темп росту інфляції в країні;

– рівень ВВП, що показує рівень розвитку вітчизняної економічної системи;

– зовнішній борг, що характеризує боргові зобов'язання держави перед нерезидентами щодо повернення позичених коштів (основна сума боргу) та відсотків за ними;

– рівень розвитку банківської системи України, що розраховується як відношення зальних активів до ВВП;

– рівень розвитку ринку цінних паперів в Україні, що розраховується як відношення ринкової капіталізації до ВВП;

– облікову ставку, що показує напрям грошово-кредитної політики Національного банку України.

Зазначимо, що зовнішні фактори є некерованими. Банк не в змозі управляти та прорахувати їх вплив. Проте він обов'язково має враховувати можливість їх впливу при формуванні власного капіталу.

Система аналізу власного капіталу банку являє собою сукупність об'єкта та суб'єкта аналізу, технології та інструментарію аналізу, ефективна взаємодія яких спрямована на досягнення його цілей та завдань.

Об'єктом аналізу є власний капітал банку, структурований за ознаками.

Склад суб'єктів аналізу власного капіталу банку доцільно розділяти на суб'єктів, котрі користуються результатами аналізу (менеджери, що здійснюють управління формуванням та використанням власного капіталу банку), та тих, хто безпосередньо його здійснює (спеціалізована аналітична служба банку чи виконавець в межах окремої одиниці організаційної структури банку).

В узагальненому вигляді технологія аналізу власного капіталу банку представлена такими етапами (рис. 1).

Охарактеризуємо інструментарій аналізу власного капіталу банку. Горизонтальний аналіз власного капіталу банку базується на вивченні динаміки окремих показників, що їх характеризують, у часі. Під час використання даної системи аналізу розраховуються темпи росту (приросту) окремих показників, що характеризують власний капітал банку, в тому числі в розрізі його складових, за ряд періодів та визначаються загальні тенденції їх зміни або тренду.

Вертикальний (структурний) аналіз передбачає визначення структури власного капіталу банку з оцінкою впливу різних факторів на кінцевий результат. Під час його здійснення розраховується питома вага окремих структурних складових власного капіталу банку, класифікованого за різними ознаками, залежно від мети, що ставиться банківським аналітиком.

Аналіз відносних показників (коефіцієнтів) передбачає розрахунок відношень між окремими абсолютними показниками, що характеризують власний капітал банку, визначення взаємозв'язків показників. Розглянемо основні групи показників, що використовуються для аналізу власного капіталу банку.

По-перше, це показники, що характеризують достатність власного капіталу банку, в тому числі обов'язкових нормативів капіталу, встановлених Національним банком України;

Економічні нормативи діяльності банків – це показники, що встановлені НБУ з метою здійснення регулювання діяльності банків на основі дистанційного нагляду для провадження моніторингу діяльності як окремо взятих банків, так і банківської системи загалом (табл. 3).

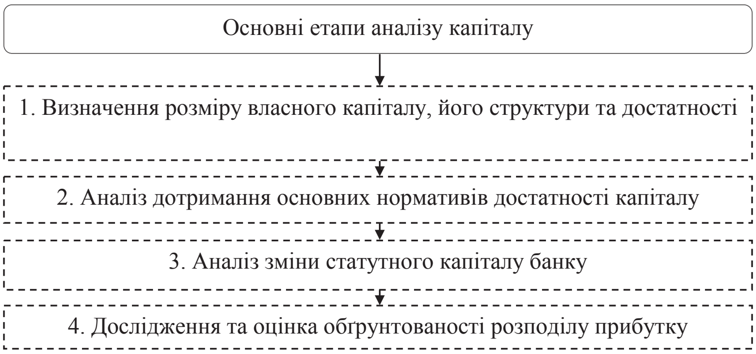

Рис. 1. Технологія аналізу власного капіталу банку

Джерело: [12, с. 54]

Таблиця 3

Економічні нормативи, що застосовуються для регулювання діяльності банків

Нормативи банківського капіталу	мінімального розміру банківського регулятивного капіталу	Н1	0,5 млрд. грн.
	адекватності (достатності) регулятивного капіталу	Н2	не менше 10%
	достатності основного капіталу	Н3	не менше 7%
Нормативи банківської ліквідності	миттєвої ліквідності	Н4	не менше 20%
	поточної ліквідності	Н5	не менше 40%
	короткострокової ліквідності	Н6	не менше 60%
Нормативи банківського кредитного ризику	максимального розміру ризику на кожного контрагента	Н7	не більше 25%
	великих кредитних ризиків банку	Н8	не має перевищувати 8-кратного розміру регулятивного банківського капіталу
	максимального розміру банківського кредитного ризику по операціях з пов'язаними особами	Н9	не більше 25%
Нормативи банківського інвестування	в цінні папери за кожною банківською установою	Н11	не більше 15%
	загальної суми інвестування	Н12	не більше 60%

Джерело: [11, с. 294]

Отже задля того, щоб зупинити негативні тенденції в сучасній банківській системі, необхідно провести комплексне редагування діючих нормативів НБУ та законодавчої бази, пристосувавши їх до сьогоднішніх реалій.

По-друге, це показники, що характеризують прибутковість власного капіталу банку. До них відносять перелічені нижче показники, які аналізують у динаміці.

Коефіцієнт рентабельності власного капіталу (прибутковість капіталу) характеризує ефективність використання власного капіталу банку та розраховується за формулою (1):

$$Кр = \frac{ЧП}{ВК} * 100\% \quad (1)$$

де *Кр* – коефіцієнт рентабельності власного капіталу;

ЧП – чистий прибуток банку;

ВК – власний капітал банку.

Слід врахувати, що позитивною динамікою даного показника вважається його зростання.

Коефіцієнт захищеності власного капіталу розраховується за формулою (2):

$$Кз = \frac{ОЗ}{ВК} \quad (2)$$

де *Кз* – коефіцієнт захищеності власного капіталу;

ОЗ – основні засоби;

ВК – власний капітал банку.

Даний коефіцієнт характеризує захищеність власного капіталу від інфляції через вкладення коштів у нерухомість, обладнання та інші матеріальні активи. Однак таке одностороннє використання капітальних ресурсів може призвести до погіршення ліквідності та платоспроможності банку [9, с. 64].

Мультиплікатор капіталу характеризує рівень покриття активів за рахунок капіталу і обчислюється як відношення суми загальних активів до власного капіталу банку та розраховується за формулою (3):

$$М = \frac{А}{ВКБ} \quad (3)$$

де *М* – мультиплікатор капіталу;

А – активи банку;

ВКБ – власний капітал банку.

Мультиплікатор капіталу є прямим показником фінансового важеля банку. Він показує, яку кількість гривні активів повинна забезпечу вати кожна гривня власного капіталу (тобто коштів власників банку) і відповідно, яка частка банківських ресурсів може бути сформована у формі боргових зобов'язань. Оскільки власний капітал повинен покривати збитки за активами банку, то чим вищий рівень мультиплікатора, тим вищий ступінь ризику банкрутства банку. Водночас чим вищий мультиплікатор, тим вищий потенціал банку для більш високих виплат своїм власникам (акціонерам).

Фінансовий стан банку характеризується такими показниками, як доходи, витрати та прибуток (збиток). З метою виявлення резервів зростання прибутковості банківської діяльності, що забезпечує стабільність фінансового стану банку, здійснюється комплексний аналіз його доходів і витрат. Базовою інформацією для фінансового аналізу є дані Звіту про прибутки і збитки та інший сукупний дохід. Позитивно оцінюється зростання доходів та прибутків банку і відповідно зменшення витрат та збитків банку.

За допомогою показника рентабельності (прибутковості) банківських активів, який розраховують відношенням чистого прибутку до банківських активів, оцінюється діяльність банку з погляду ефективності управління розміщенням коштів у банківські активи або їх можливості приносити дохід (4):

$$Рак = \frac{ЧП}{А} \quad (4)$$

де *Рак* – рентабельність (прибутковість) банківських активів;

ЧП – чистий прибуток;

А – вартість активів [5, с. 126].

Різке підвищення цього показника свідчить про здійснення операцій банку з високим рівнем кредитного ризику; різке зниження відображає високий рівень іммобілізації активів і свідчить про ризик втрати оперативного мобільного управління активами. Плавні зміни коефіцієнта за будь-якого тренду оцінюють оптимально сформовану структуру активів даного банку. Під час аналізу показників, які слід розрахувати, порівнюються дані звітного року з даними на відповідну дату минулого року.

Порівняльний аналіз базується на співставленні значень окремих груп аналогічних показників між собою. Під час використання цієї системи аналізу розраховуються розміри абсолютних та відносних відхилень показників, що порівнюються.

Інтегральний аналіз передбачає визначення впливу окремих факторів (причин) на результативний показник детермінованих (розділених у часі) або стохастичних (що не мають певного порядку) прийомів дослідження. При цьому інтегральний аналіз може бути як прямим (власне аналіз), коли результативний показник поділяють на окремі складові, так і зворотним (синтез), коли його окремі елементи з'єднують у загальний результативний показник.

При здійсненні аналізу власного банку факторний аналіз передбачає, насамперед, дослідження впливу власного капіталу на прибуток банку шляхом декомпозиційного аналізу, тобто за допомогою формули Дюпона. Схематично факторна модель представлена на рис. 2.

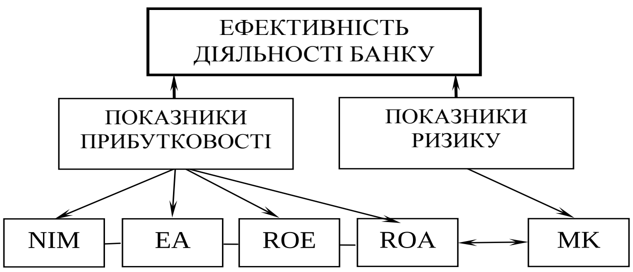

Рис. 2. Логічно-структурна схема моделі Дюпона

Джерело: [4, с. 20]

де *ROA* – прибутковість активу,

ROE – прибутковість капіталу,

EA – дохідність активів,

NIM – маржа прибутку,

$MK = \frac{ROA}{ROE}$ – мультиплікатор капіталу.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Відповідно до чотирьохфакторної моделі, показник рентабельності капіталу можна визначити за допомогою наступних факторів:

– маржа прибутку, що розраховується як співвідношення чистого прибутку та балансового прибутку (прибутку до оподаткування) і дозволяє визначити ефективність податкового менеджменту в банку;

– операційна маржа, що розраховується як співвідношення балансового прибутку та доходів, характеризує операційну ефективність діяльності банку;

– дохідність активів, що розраховується як співвідношення доходів та сукупних активів банку і визначає доходність розміщення активів;

– мультиплікатор капіталу (співвідношення активів та власного капіталу), що дозволяє оцінити політику банку щодо джерел фінансування банківської діяльності, зокрема фінансовий леверидж.

Зазначена модель для використання банками України має наступні основні недоліки:

– обмежені можливості врахування ризиків, які займають одне із центральних місць у банківській діяльності. Фінансовий леверидж як індикатор ризику не дозволяє порівняти рівень ризику політики декількох банків. У період кризи ключовими факторами зниження рентабельності капіталу стали якість активів та рівень концентрації ризиків. Навіть поглиблений аналіз рентабельності капіталу за допомогою моделі Дюпона обмежується лише чотирма факторами прибутковості, яких недостатньо для адекватного визначення рівня ефективності діяльності. Тож інструмент оцінки повинен забезпечувати врахування основних детермінант ефективності та відстежувати їх динаміку з метою запобігання кризовим ситуаціям;

– ретроспективний і короткостроковий характер оцінки. Результати дослідження доводять нездатність показників рентабельності капіталу визначити «ефективні» й «неефективні» банки [14, с. 222].

Показники рентабельності капіталу може використовуватись для оцінки прибутковості банку лише в короткостроковому періоді, оскільки не в змозі оцінити стабільність потоків доходів, що генеруються банківською діяльності, в майбутньому.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що, незважаючи на динамічний розвиток банківської системи, рівень її інвестиційної активності, рентабельності та капіталізації залишається низьким. До того ж недостатній рівень капіталізації загрожує стабільності банківської системи і не відповідає потребам економічного зростання. У цих умовах важливим завданням державного регулювання та управління банківською діяльністю є підвищення стійкості та надійності функціонування банківської системи шляхом забезпечення достатньої капіталізації. Вирішення проблеми адекватності та достатності власного капіталу банків може бути досягнуто за рахунок наступних кардинальних змін загальноекономічних факторів: легалізації капіталу; суттєвої зміни рівня корпоративного управління; створення привабливих податкових та фінансових умов для інвестицій у банківський сектор економіки; зниження рівня діючих в Україні ризиків; підвищення загального рейтингу України.

Список літератури:

1. Gudź P. V. Аналіз капіталізації комерційних банків України та шляхи її нарощення [Електронний ресурс] / P. V. Gudź, Р. В. Фірман // Економічний форум. – 2014. – № 3. – С. 241-247. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor_2014_3_38
2. Дмитришин М. В. Оцінка ефективності функціонування власного капіталу комерційного банку [Електронний ресурс] / М. В. Дмитришин, Г. Я. Базилів // Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки. – 2015. – № 2. – С. 147-154. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_eco_2015_2_22
3. Єріс Л. М. Методичні підходи щодо оцінки достатності власного капіталу банку [Електронний ресурс] / Л. М. Єріс // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – 2013. – Вип. 37. – С. 76-83. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pprbsu_2013_37_9
4. Жердецька Л. В. Обґрунтування методичних засад оцінки достатності власного капіталу для покриття ризиків банківської діяльності [Електронний ресурс] / Л. В. Жердецька // Наука й економіка. – 2014. – Вип. 1. – С. 19-28. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nie_2014_1_4
5. Жердецька Л. В. Розвиток методичних підходів до оцінки капіталу банків під операційний ризик [Електронний ресурс] / Л. В. Жердецька // Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2016. – Вип. 3. – С. 125-129. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evzdia_2016_3_26
6. Коренєва О. Стан капіталізації банківської системи України та оцінка можливостей покриття банківських ризиків капіталом [Електронний ресурс] / О. Коренєва, Я. Кузніченко // Вісник Національного банку України. – 2013. – № 10. – С. 43-50. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnbu_2013_10_16
7. Кульчицький М. І. Аналіз капіталізації банківського сектору України у кризовий та посткризовий періоди [Електронний ресурс] / М. І. Кульчицький, І. С. Кирилейза // Науковий вісник НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22.9. – С. 225-232. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnltu_2012_22
8. Ларікова Т. В. Оцінка достатності регулятивного капіталу банків [Електронний ресурс] / Т. В. Ларікова // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. Сер.: Бухгалтерський облік, контроль і аналіз. – 2014. – Вип. 1. – С. 173-183. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ptmbo_2014_1_16
9. Лисенок О. В. Оцінка достатності власного капіталу банків [Електронний ресурс] / О. В. Лисенок // Формування ринкових відносин в Україні. – 2016. – № 1. – С. 63-67. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/frvu_2016_1_15
10. Павелко О. В. Аналіз власного капіталу банку: організаційно-методичні аспекти [Електронний ресурс] / О. В. Павелко // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Економіка. – 2014. – Вип. 1. – С. 294-303. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnuvgp_ekon_2014_1_34
11. Папаіка О. О. Оцінка економічного тяжіння нормативів капіталу, ліквідності та ризику банків [Електронний ресурс] / О. О. Папаіка, В. А. Косогов // Бізнес Інформ. – 2013. – № 3. – С. 293-298. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2013_3_54

12. Сідельник О. П. Аналіз процесів капіталізації банків України [Електронний ресурс] / О. П. Сідельник // Вісник Університету банківської справи. – 2016. – № 1-2. – С. 53-57. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VUbsNbU_2016_1-2_11
13. Турко Р. Ф. Економетричний аналіз і прогноз формування банківського капіталу вітчизняної банківської системи в умовах трансформаційної економіки [Електронний ресурс] / Р. Ф. Турко // Науковий вісник НЛТУ України. – 2016. – Вип. 26.2. – С. 283-291. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnltu_2016_26
14. Турко Р. Ф. Регресійно-кореляційний аналіз формування банківського капіталу вітчизняної банківської системи [Електронний ресурс] / Р. Ф. Турко // Науковий вісник НЛТУ України. – 2015. – Вип. 25.7. – С. 221-226. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnltu_2015_25

Гайдаржийская О.Н., Щепина Т.Г., Отрошко В.П.
Национальный авиационный университет

ПРАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ АНАЛИЗА И ОЦЕНКИ КАПИТАЛА БАНКА

Аннотация
В статье представлена характеристика видов банковского капитала. Рассмотрены факторы, влияющие на собственный капитал. Исследовані технология и инструментарий анализа и оценки капитала банка. Сформулированы предложения по решению проблемы адекватности и достаточности собственного капитала банков Украины.
Ключевые слова: банк, капитал банка, собственный капитал, уставной капитал, регулятивный капитал, показатели; анализ.

Gaydarzhiyska O.M., Shchepina T.G., Otroshko V.P.
National Aviation University

PRACTICAL BASIS FOR ANALYSIS AND EVALUTION OF BANK CAPITAL

Summary
In article the entity of banking capital. Conducted characteristic types of bank capital. The factors influencing the equity. The technology and tools of the analysis and an assessment of the capital were investigated. Suggestions to address adequacy and capital adequacy of banks Ukraine.
Keywords: bank, capital, equity, share capital, regulatory capital, Indexes, analysis.

УДК 331.71

СТВОРЕННЯ ВЛАСНОЇ СПРАВИ МОЛОДДЮ

Гребеннікова А.А., Сокуренко О.О.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

У статті розглянуто сутність поняття «підприємець». Можливості та бар'єри до створення власного бізнесу в Україні молоддю. Систематизовано напрями та шляхи пошуку підприємницьких ідей. Розглянуто способи фінансування бізнес-ідей.
Ключові слова: підприємець, власний бізнес, молодь, бізнес-ідея, мотиви, бар'єри, можливості.

Постановка проблеми. Бізнес відіграє дуже важливу роль у суспільстві, створюючи можливості для розвитку економіки і зайнятості. Тому започаткування власної справи – це не лише спосіб отримання прибутку для підприємця, але і можливість зробити вагомий внесок для життя та розвитку громади, надаючи необхідні послуги або товари та створюючи зайнятість для населення. Це також можливість саморозвитку та використання ентузіазму, амбіцій, енергії, знань і креативності на користь економічного розвитку країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання створення власної справи молоддю розглядають у своїх працях такі вчені, як М. Головатий, О І. Демченко, В. Дрижак, Н. Комарова, О. Стефанишин та інші. Аналізуючи діяльність державних органів у даному руслі, можна дійти такого висновку, що Україна слабо зацікавлена у підтримці молодих підприємців. Переглянувши усі положення Міністерства Молоді та спорту України, ми не змогли знайти жодного документу, який би підтримував ініціативу молоді, або надавав можливості для полегшення відкриття власної справи (наприклад, кредитування за низькими відсотками, або часткове фінансування стартапу, певні субсидії чи пільги). Основний

вектор допомоги уряду направлений на діяльність населення старшого за віком.

Відповідно, **метою статті** є дослідження бажання, мотивів, можливостей та бар'єрів створення власного бізнесу молоддю в Україні.

Виклад основного матеріалу. Сучасний ринок праці стає дедалі складнішим, кандидатів із вищою освітою все більше, конкуренція за робочі місця все напруженіша, а рівень безробіття вищий. У таких умовах власний бізнес може стати оптимальним вирішенням проблеми працевлаштування як для молодої людини, так і для інших, адже, відкриваючи власний бізнес, створюються робочі місця.

Приймаючи рішення зайнятися бізнесом, треба усвідомити такі моменти:

· небажання працювати на когось;

· готовність змінити свій спосіб життя;

· переконаність у тому, що власна справа – це заняття престижне і гідне;

· можливість створити власну справу (наявність коштів, умов);

· упевненість у реальності створення такої справи за умов існування необхідних зовнішніх і внутрішніх передумов [2].

Підприємець – людина, що організовує, керує, приймає на себе ризики та несе відповідальність за господарську діяльність (приватне виробництво, торгівлю, посередництво, надання послуг) із метою досягнення економічних та соціальних результатів та одержання прибутку [1].

В законодавстві України термін «підприємець» визначається як фізична особа, що здійснює підприємницьку діяльність, тобто самостійну, ініціативну, систематичну, на власний ризик діяльність з метою одержання прибутку і зареєстрована як суб'єкт підприємницької діяльності у встановленому законом порядку.

Для того щоб бути успішним підприємцем, необхідно мати певні якості, навички, знання та підприємницький хист. Серед якостей та навичок успішного підприємця можна виокремити: лідерство та відповідальність, інноватизність та творчість, цілеспрямованість та мотивація, здатність ризикувати, здатність приймати рішення та вирішувати проблеми, уміння спілкуватися та працювати в колективі [1].

Відправною точкою власної справи є ідея, яка закладена в її основу. Це може бути ідея нового продукту, який вироблятиме підприємство, що створюється; послуги, які воно надаватиме населенню; механізм організації та управління виробництвом тощо. Така ідея може бути як власною (оригінальною, народженою) і в цьому випадку підприємство створюється для її реалізації, так і запозиченою. В практиці бізнесу ідея виступає початковою точкою підприємницької діяльності.

Ідея, яку ви хочете продати, може існувати в різних сферах:

· Бізнес – стартап, який може приносити хороший прибуток;

· Наука – формула, гіпотеза, теорема, що потребує доведення і т.д.;

· Мистецтво – ескіз картини, ідея для сценарію, макет пам'ятника та інше;

· Техніка – деталь або пристрій;

· Архітектура – новаторський ескіз будівлі, який ніхто раніше не втілював в життя;

· Флористика – оригінальний ескіз квіткової композиції;

· Мода – винахід, що переверне життя модниць;

· Сільське господарство – нова порода тварин, новий сорт рослин, винахід для боротьби з шкідниками і т.д.;

· Кулінарія – рецепт, новий підхід до приготування страв;

· IT-технології – створення антивірусної програми, написання програми і т.д. [7].

Створення власної справи – це завжди величезний ризик і подолання опору, що неминуче виникає при народженні нового. Створюючи власну справу, потрібно знати, що це не тільки можливість (за сприятливих умов) користуватися благами, які забезпечують це починання, а й відповідальність за її функціонування, розвиток і виживання. Бізнесменом практично може бути будь-яка людина: інженер, економіст, технік, медпрацівник, продавець, винахідник, службовець, робітник, викладач, студент, домогосподарка, пенсіонер, школяр. Треба тільки визначити власні підприємницькі здібності та ймовірні можливості стати бізнесменом. Але залишитися бізнесменом зуміють лише ті, хто нестандартно мислить, має силу волі, цілеспрямованість, велику працездатність, націленість на пошук нового, тобто ті, які в підприємницькій діяльності вбачають зміст усього свого життя [2].

Більшість ідей згорають ще на початковому етапі впровадження і причини цього можуть бути різними: занадто великий обсяг роботи, занадто маленький капітал, неправильно складений бізнес-план або програш конкурентам.

Бізнес-ідея – це чіткий та короткий опис потенційного бізнесу. В першу чергу варто проаналізувати, на які товари чи послуги є і буде попит [1]. Це можна зробити, відповівши на такі запитання: Які потреби клієнтів буде задовольняти твій бізнес? Які товари чи послуги продавати? Кому ти їх будеш продавати і як?

Вдала бізнес-ідея враховуватиме такі критерії:

· існування попиту на товар/послугу зараз і в майбутньому;

· ціна на товар/послугу, що буде привабливою для клієнтів і принесе достатньо прибутку підприємцеві;

· наявність необхідних для реалізації товарів/послуг знань та вмінь у підприємця;

· наявність необхідних ресурсів;

· мотивація для того, щоб займатися виготовленням товарів/наданням послуг, визначених у бізнес-плані [1].

В більшості класифікацій можна зустріти наступні вимоги до хорошої бізнес-ідеї:

· Бізнес-ідея повинна бути здійсненна;

· Бізнес-ідея повинна бути затребуваною;

· Бізнес-ідея повинна в підсумку принести прибуток.

Тож почати створення своєї справи потрібно зі складання списку усіх ідей, що здаються цікавими, далі потрібно оцінити чи реально їх реалізувати та обрати найперспективнішу. Жодна бізнес-ідея не може бути втілена в життя без прийняття підприємцем на себе певного ризику. Саме у тому, щоб ризикувати виважено та обмірковано, і є суть ведення бізнесу.

Вибір бізнес-ідеї – перший етап започаткування власної справи. Основними наступними кроками є: розробка бізнес-плану та бізнес-моделі, знайомство з нормативно-законодавчим регулюванням підприємницької діяльності, пошук фінансування проекту, вибір організаційно-правової форми діяльності, реєстрація підприємства, відбір команди, управління та розвиток бізнесу, маркетинг [1].

Існує безліч методів оцінки підприємницьких ідей на успішність та можливість реалізації. Нам імпонує метод оцінки бізнес-ідей запропонований знаменитим бізнес-експертом Джошом Кауфманом [5]. Він пропонує присвоїти проекту певну кількість балів, оцінивши кілька пунктів за десятибальною шкалою:

1. Обсяг ринку, на який ви збираєтеся виходити. Подумайте, скільки у вашого товару або послуги може бути потенційних покупців, оцініть ємкість ринку.

2. Цінова стеля. Важливо розуміти скільки коштів покупець готовий витратити на ваш товар чи послугу.

3. Унікальність пропозиції. Оригінальність вашої ідеї дасть змогу одразу обійти конкурентів, але ідея може бути й схожою на те, що пропонують конкуренти.

4. Додаткову пропозицію. Додаткові бонуси та платні доповнення до товару вітаються.

5. Терміновість. На скільки терміново ваш товар необхідний покупцю? Як гостро стоїть проблема, яку має задовольнити Ваш товар чи послуга?

6. Складність і швидкість виходу на ринок. Існують ринки, на які вкрай важко пробитися. Там вже є свої великі гравці, і щоб наздогнати і перегнати їх, потрібно багато сил, часу і вкладень.

7. Вартість залучення покупця. Прорахуйте, скільки грошей і сил доведеться витратити на те, щоб залучити клієнтів.

8. Собівартість продукту і доставки. Цей пункт пов'язаний з вашими затратами та ціною, яку покупець готовий сплатити за продукт чи послугу.

9. Обсяг початкових вкладень. Саме цей пункт часто гальмує підприємців. Багато вартісних ідеї вимагають масштабних вкладень, коштів на які часто не вистачає.

10. Масштабованість. Чим легше завоювати нових покупців без додаткових витрат на виробництво чи збут, тим краще.

Пройшовшись по всім зазначеним пунктам, ви повинні присвоїти своїй ідеї в кожному з них від 0 до 10 балів. Якщо в сумі проект набере більше 75 балів, він має всі шанси на успіх, якщо менше 50 – від нього краще відмовитися.

Зазвичай у студентів, або молодих спеціалістів не вистачає коштів для втілення в життя своїх бізнес планів. Є декілька варіантів отримання коштів на власну справу:

1. Взяти гроші в борг у родичів або друзів. Як правило, люди неохоче розлучаються зі своїми заощадженнями, тому потрібно запропонувати їм вигідні умови. Наприклад, відкриття спільного бізнесу;

2. Взяти кредит в банку. Це не найкращий варіант, оскільки доведеться виплачувати відсотки за гроші, взяті в борг. Кредит можна брати тільки в тому випадку, якщо ви хочете реалізувати реально вигідні нові ідеї. Перший час вам доведеться працювати в «нуль», а може бути, навіть і в «мінус», оскільки потрібно на щось жити, розвивати своє підприємство і виплачувати борги;

3. Отримати грант або субсидію від держави. Останнім часом уряд нашої країни став активно підтримувати малий бізнес. У кожному регіоні можна знайти спеціальну програму, в рамках якої підприємці можуть отримати фінансову підтримку. Безумовно, для того щоб оформити субсидію, доведеться витратити чимало часу і сил, але це цілком реально;

4. Залучити до своєї справи інвесторів. Йдеться про незнайомих людей, які за певну частину прибутку профінансують ваш проект. У світі є багато забезпечених людей, які готові вкласти свої заощадження в прибуткове підприємство;

5. Накопичити гроші самостійно. Відкладаючи певну частину від всіх своїх доходів, через деякий час у вас збереться невеликий капітал, який можна використовувати для старту [3].

Молоді люди з комерційною жилкою, досить активні і можуть зробити гроші там, де інші зазнають збитків. Тому держава і приватні підприємці часто створюють конкурси на найкращу ідею для стартап-компанії, або бізнес-плану.

Створюються безліч платформ на які можна розмістити свою ідею, наприклад: startup.ua/entrepreneur/poluchit-zaym/, http://happyfarm.com.ua/rus/, http://eastlabs.co/ru/, tsn.ua/special-projects/kub/, http://startupdepot.lviv.ua/en/home/

Помилка багатьох – це швидке збагачення. Саме по собі багатство складається з дрібних фрагментів бізнесу, які поетапно досягаються підприємцями протягом багатьох років [6]. На початкових етапах, потрібно бути готовим до максимального прикладання власних зусиль, коштів, вмінь та знань для реалізації своєї ідеї. Якщо бізнес-ідею було підібрано вдало, то вона неодмінно принесе бажаний прибуток.

Висновки і перспективи. Таким чином, власний бізнес як спосіб заробітку підійде далеко не кожній людині. Однак, якщо говорити про його перспективи, то при вдалій організації і розвитку бізнесу власна справа в переважній більшості випадків дає більше перспектив, ніж працевлаштування, хоча б тому, що у власному бізнесі завжди є, куди розвиватися і цей розвиток в матеріальному плані приносить більший ефект, ніж зростання по кар'єрних сходах. Однак, звичайно ж, завжди є і будуть не дуже успішні дрібні підприємці, наприклад, які торгують на ринках, які заробляють нітрохи не більше середньої зарплати в регіоні.

Список літератури:

1. Моя кар'єра. Молодіжне підприємництво. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mycareer.org.ua/teenage-business
2. Навчальні метеріали онлайн. Організація і розвиток власної справи. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/12980108/ekonomika/organizatsiya_rozvitok_vlasnoyispravi

3. Бізнес в Україні 2017. Ідеї як почати бізнес з нуля без грошей. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dumka.biz/idei-yak-pochati-biznes-z-nulya-bez-groshej/
4. Як заробити гроші. Ідеї малого бізнесу – бізнес-ідеї. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://jak-zarobyty.pp.ua/4499-deyi-malogo-bznesu-bznes-deyi.html
5. Ідеї Малого Бізнесу. [Електронний ресурс]. https://busines.in.ua/ideyi-malogo-biznesu/
6. Investgazeta. Как продать идею. История стартапа, который искал не инвесторов, а клиентов. [Электронный ресурс]. – Режим доступу: https://investgazeta.info/blogs/kak-prodat-ideyu-istoriya-startapa-kotoryj-iskal-ne-investorov-a-klientov
7. Дневник успеха. Как выгодно продать идею? [Электронный ресурс]. – Режим доступу://dnevnyk-uspeha.com/idei/kak-prodat-ideju.html

Гребенникова А.А., Сокуренко Е.О.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

СОЗДАНИЕ СОБСТВЕННОГО ДЕЛА МОЛОДЁЖЬЮ

Аннотация
В статье рассмотрена сущность понятия «предприниматель». Возможности и барьеры к созданию собственного бизнеса в Украине молодежью. Систематизированы направления и пути поиска предпринимательских идей. Рассмотрены способы финансирования бизнес-идей.
Ключевые слова: предприниматель, собственный бизнес, молодежь, бизнес-идея, мотивы, барьеры, возможности.

Hrebennikova A.A., Sokurenko O.O.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

CREATING YOUR OWN BUSINESS

Summary
The article clarified the definition essence of the concept of «entrepreneur». Considered the opportunities and barriers to creating your own business in Ukraine youth. Directions and ways of searching business ideas are systematized. The ways of financing business ideas are considered.
Keywords: entrepreneur own business, youth, business idea, motivation, barriers, opportunities.

УДК 005.332.4:640.43

МЕТОДИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ГРУПУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА

Гросул В.А., Калєнік К.В.
Харківський державний університет харчування та торгівлі

З метою формування інформаційного забезпечення конкурентної стратегії підприємств ресторанного господарства визначено ключові критерії їх групування. Охарактеризовано основні методи багатовимірного статистичного аналізу. Запропоновано методичний інструментарій групування підприємств на основі застосування ієрархічних методів кластерного аналізу. В результаті апробації запропонованого підходу, на основі побудови упорядкованої діаграми Чекановського, визначено три групи підприємств ресторанного господарства. Встановлено загальні тенденцій розвитку підприємств ресторанного господарства в межах виділених групи.

Ключові слова: підприємство ресторанного господарства, конкурентна стратегія, групування, кластерний аналіз, матриця відстаней, діаграма Чекановського.

Постановка проблеми. Високий динамізм та невизначеність зовнішнього середовища, ринкові перетворення, посилення інтенсивності конкуренції, наростаючі темпи змін споживчих попитів та переваг відносно якості харчування та організації дозвілля актуалізують питання підвищення конкурентоспроможності підприємств ресторанного господарства. Вирішення комплексної проблеми управління конкурентоспроможністю підприємства ресторанного господарства обумовлює необхідність концентрації уваги керівників та рестораторів не тільки на внутрішньому стані справ в закладі, а й необхідності фокусування уваги на проблематиці формування ефективної конкурентної стратегії.

Як показує практика, кожне підприємство ресторанного господарства унікальне, відповідно процес формування конкурентної стратегії для кожного підприємства є унікальним, оскільки залежить від позиції підприємства на ринку, динаміки його розвитку, стратегічного потенціалу, поведінки конкурентів, характеристик асортиментної пропозиції, специфіки та типу кухні, способу приготування блюд, методу обслуговування клієнтів (використання технічних новинок для прискорення процесу оформлення і видачі замовлення), методу залучення відвідувачів (акції, купони, знижки, спеціальні пропозиції) та ін. [1]. Вважаючи на це, слід врахувати, що у галузі ресторанного господарства функціонують підприємства різних типів, форм власності і форм господарювання, що мають різні обсяги діяльності, кінцеві фінансові результати, ресурси та інші відмінні специфічні властивості та особливості господарювання. Тому методи та способи формування конкурентної стратегії мають бути різними. У зв'язку з цим актуалізується питання групування підприємств ресторанного господарства у однорідні групи з метою подальшої оцінки їх конкурентоспроможності та удосконалення підходів до формування конкурентної стратегії у межах виділених груп.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування основ теорії конкуренції в аспекті вибору стратегії поведінки підприємства на ринку закладено в роботах І. Ансоффа, М. Портера, А.Дж. Стрікленда, А. Томпсона, Ф. Хайєка, П. Хайне та ін. Різноманітні теоретико-методичні аспекти формування конкурентної стратегії та методичні підходи до оцінки конкурентоспроможності підприємств ресторанного господарства є предметом активних наукових дискусії серед вітчизняних і зарубіжних вчених-економістів: Г. Азоєва, І. Андренко, Т. Андросової, Л. Балабанової, Н. Власової, А. Градова, Л. Лігоненко, А. Мазаракі, Н. Михайлової, І. Смоліна, О. Тищенко, Р. Фатхутдінова та ін. Питання групування та сегментування підприємств ресторанного господарства за різними ознаками розглянуто в наукових працях Ф. Котлера, О. Круглової, М. Макдоналда, Л. Малярець, Г. П'ятницької,, О. Тридіда, К. Хаксевер, Дж. О'Шоннессі, Т. Шталь та інших науковців.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим, вивчення опублікованих праць і практики господарської діяльності свідчать про недостатнє висвітлення принципово важливих питань, пов'язаних з обґрунтуванням універсального методичного інструментарієм групування підприємств ресторанного господарства на основі застосування ієрархічних методів кластерного аналізу для формування інформаційного забезпечення конкурентної стратегії. Актуальність окреслених вище проблем та розширення діапазону наукового пошуку в сфері управління конкурентоспроможністю підприємства ресторанного господарства стали основою для вибору напряму дослідження, результати якого викладені в даній статті.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розробка методичного інструментарію для здійснення групування підприємств ресторанного господарства за показниками фінансово-господарської діяльності.

Виклад основного матеріалу. Основою формування ефективної конкурентної стратегії підприємств ресторанного господарства є її інформаційне забезпечення, яке передбачає групування підприємств ресторанного господарства з метою виділення загальних тенденцій розвитку. Проведене дослідження економічної літератури [2, 3] дозволяє зробити висновок, що для групування різних об'єктів застосовують різні процеси класифікації та кластеризації. З метою групування підприємств за різними ознаками досить часто використовують методи багатовимірного статистичного аналізу [4].

У багатовимірному статистичному аналізі сформувалися розділи, які не ізольовані, а проникають, переходять один в інший. Це кластерний аналіз, метод головних компонент, факторний аналіз. За поглядом кола вчених [4-7] найбільш яскраво відображають риси багатовимірного аналізу в класифікації об'єктів кластерний аналіз, а в дослідженні зв'язків – факторний аналіз [8].

Факторний аналіз – метод дослідження окремих економічних явищ і процесів, економічної системи загалом, що передбачає виявлення, аналіз і класифікацію впливу різних факторів, розміри впливу таких факторів на загальний процес економічної діяльності, її ефективність [9, с. 389].

Кластерний аналіз – це спосіб угруповання багатовимірних об'єктів, заснований на представленні результатів окремих спостережень точками відповідного геометричного простору з подальшим виділенням груп цих точок (кластерів, таксонів) [10, с. 154].

Заслуговують на увагу ієрархічні методи кластерного аналізу (графові алгоритми кластеризації), що являють собою сукупність алгоритмів упорядкування даних, візуалізація яких забезпечується за допомогою графів [5-7]. Найбільше поширення для цілей групування отримали такі методи як: дендограма, кореляційна плеяда, діаграма Чекановського.

Здійснимо групування підприємств ресторанного господарства у просторовому форматі за допомогою діаграми Чекановського. Цей метод був запропонований та вперше опублікований у 1909 році відомим антропологом Яном Чекановським. Діаграму Чекановського використовують в різних галузях науки як універсальний метод статистичної класифікації. Діаграма Чекановського дозволяє наочно представити найважливіші відносини і подібності досліджуваних об'єктів і водночас показує детальні зв'язки між ними [11].

Дотримуючись загальних вимог статистичної класифікації постановка завдання групування підприємств ресторанного господарства за показниками фінансово-господарської діяльності зводиться до наступного: нехай безліч $I = \{I_1, I_2, ..., I_n\}$ позначає n об'єктів (підприємств ресторанного господарства, які підлягають групуванню). Результат виміру i-ої характеристики I_j об'єкта позначається символом x_{ij}, а вектор $X_j = [x_{ij}]$ відповідає кожному ряду вимірювань (для j-го об'єкта). Таким чином, для безлічі I об'єктів маємо безліч векторів вимірювань $X = \{X_1, X_2,..., X_n\}$, які описують безліч I.

Ураховуючи встановлені параметри, на першому етапі формується матриця спостережень, яка містить найбільш повну характеристику множини об'єктів (підприємств ресторанного господарства), та має наступний вид:

$$X = \begin{bmatrix} X_{11} & X_{12} & \dots & X_{1n} \\ X_{21} & X_{22} & \dots & X_{2n} \\ X_{i1} & \dots & X_{ik} & X_{in} \\ X_{\omega 1} & X_{\omega 2} & \dots & X_{\omega n} \end{bmatrix} \quad (1)$$

де, ω – кількість об'єктів (підприємств ресторанного господарства, які підлягають групуванню);

n – кількість ознак (показників фінансово-господарської діяльності, за якими, відповідно, буде здійснюватися групування об'єктів);

X_{ik} – k-та ознака для i-го об'єкта.

Для визначення ознак було розроблено анкету для рестораторів та провідних фахівців сфери ресторанного бізнесу, яким було запропоновано обрати ключові показники фінансово-господарської діяльності, які найбільш повно характеризують результативність та, відповідно, визначають рівень конкурентоспроможності підприємства ресторанного господарства. В анкетуванні приймали участь 27 респондентів. За результатами обробки анкетних даних та оцінки узгодженості було встановлено наступний перелік ознак для включення в матрицю спостережень:

– власний капітал (N_1);

Таблиця 1

Основні показники фінансово-господарської діяльності підприємств ресторанного господарства за 2016 рік

Підприємства	Показники						
	N_1	N_2	N_3	N_4	N_5	N_6	N_7
I_1	2277,4	1240,7	2778	7017,4	4646,4	100,4	26
I_2	1555	681	994	8345	6172	28	101
I_3	13,5	4,6	527,2	2542,1	241,5	35,8	6
I_3	1927,3	1207	804,6	2004,2	1737,6	33,3	15
I_5	-660,5	412,8	467,9	2693,7	1842,4	90,9	18
I_6	242,1	21	531,3	2217,8	1019	89,3	7
I_7	804,8	431,4	849,7	4840,6	2148,5	148,5	18
I_8	-5893	528	1477	8903	7879	160	52
I_9	385,2	366	999	4687,3	1942,4	198,4	13
I_{10}	-2149,6	92,4	141,5	2599,8	1274,8	169,8	12
I_{11}	962,2	71,4	2235	7510,6	1998,1	356,2	42
I_{12}	308,8	140,1	700,7	2498,2	1139	33,5	8
I_{13}	-4340,5	98,9	1933	5232,1	1933,9	73,3	48
I_{14}	395,4	126,8	807,2	3101,2	1317,6	3,1	13
I_{15}	639	85,2	954,7	3052,3	1472,8	55,8	8
I_{16}	-878,7	750,3	887,6	2175,9	252,3	622,8	10
I_{17}	291,1	140,5	386,5	1953,9	877,2	24,8	10

– середньорічна вартість основних засобів (N_2);

– середньорічна вартість оборотних активів (N_3);

– чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) (N_4);

– собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг) (N_5);

– чистий прибуток (N_6);

– середня кількість працівників (N_7).

Оскільки ознаки, які включаються в матрицю описують різні властивості об'єктів та є неоднорідними, на наступному етапі здійснюється їх нормування. Зазначимо, що нормування являє собою перехід до деякого однаковому опису для всіх ознак, до введення нової умовної одиниці виміру, що допускає формальні зіставлення об'єктів [10, с. 84]. Нормування вихідних даних здійснюється у відповідності за наступними формулами:

$$Z_{ik} = \frac{X_{ik} - \overline{X}_k}{S_k} \quad (2)$$

де, $k = 1, 2, 3, ..., n$;

Z_{ik} – нормоване значення ознаки k для i-го об'єкта;

X_{ik} – значення ознаки k для i-го об'єкта;

$\overline{X}_k$ – середнє арифметичне значення k-ої ознаки, що розраховується за формулою:

$$\overline{X}_k = \frac{1}{\omega}\sum_{i=1}^{\omega} X_{ik}; \quad (3)$$

S_k – стандартне відхилення k-ої ознаки для i-го об'єкта, що розраховується за формулою:

$$S_k = \left| \frac{1}{\omega}\sum_{ш=1}^{\omega}(X_{ik} - \overline{X}_k) \right|^{\frac{1}{2}}, \quad (4)$$

Розраховані за наведеними вище формулами нормовані показники фінансово-господарської діяльності підприємств ресторанного господарства наведені в таблиці 3.

Наступний етап передбачає формування матриці відстаней, яка записується у наступному вигляді:

$$D = \begin{bmatrix} 0 & D_{12} & & D_{1\omega} \\ D_{21} & 0 & \dots & D_{2\omega} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ D_{\omega 1} & D_{\omega 2} & \dots & 0 \end{bmatrix} \quad (5)$$

Для розрахунку елементів матриці (D_{rs}) здійснюємо вимірювання евклідової відстані за формулою:

$$D_{rs} = \frac{1}{n}\sum_{k=1}^{n}\left| Z_{rk} - Z_{sk} \right| \quad (6)$$

Зазначимо, що порівняно з іншими методами евклідова відстань є найбільш популярною метрикою кластерного аналізу, оскільки відповідає інтуїтивним уявленням про близькість об'єктів. Графічно досить вдало об'єднує об'єкти у шароподібних масивах [5].

Результати розрахунків матриці відстаней представлені у таблиці 4.

Подальше перетворення вищенаведеної матриці заклечається в тому, що розробляється шкала зміни діапазону значень показника d_Z. Розрахунки здійснюються за формулою Фішберна [10, с. 137]:

$$d_Z = \frac{Z_{ij}\max - Z_{ij}\min}{1 + 3{,}322 \times LgK}, \quad (7)$$

де Z_{ij}max, Z_{ij}min – максимальне та мінімальне значення показників в матриці відстаней;

Таблиця 2

Додаткові дані для здійснення нормування показників фінансово-господарської діяльності підприємств ресторанного господарства

Статистичні показники	Показники фінансово-господарської діяльності						
	N_1	N_2	N_3	N_4	N_5	N_6	N_7
Середнє арифметичне значення ознак ($\overline{X}_k$)	-242,4	376,4	1027,9	4198,5	2229,1	130,8	23,9
Стандартне відхилення (S_k)	2057,37	376,92	659,85	2246,08	1981,62	147,16	23,61

Таблиця 3

Нормовані показники фінансово-господарської діяльності підприємств ресторанного господарства

Підприємства	Показники						
	N_1	N_2	N_3	N_4	N_5	N_6	N_7
I_1	1,22	2,29	2,65	1,26	1,22	-0,21	0,09
I_2	0,87	0,81	-0,05	1,85	1,99	-0,70	3,26
I_3	0,12	-0,99	-0,76	-0,74	-1,00	-0,65	-0,76
I_3	1,05	2,20	-0,34	-0,98	-0,25	-0,66	-0,38
I_5	-0,20	0,10	-0,85	-0,67	-0,20	-0,27	-0,25
I_6	0,24	-0,94	-0,75	-0,88	-0,61	-0,28	-0,72
I_7	0,51	0,15	-0,27	0,29	-0,04	0,12	-0,25
I_8	-2,75	0,40	0,68	2,09	2,85	0,20	1,19
I_9	0,31	-0,03	-0,04	0,22	-0,14	0,46	-0,46
I_{10}	-0,93	-0,75	-1,34	-0,71	-0,48	0,26	-0,51
I_{11}	0,59	-0,81	1,83	1,47	-0,12	1,53	0,76
I_{12}	0,27	-0,63	-0,50	-0,76	-0,55	-0,66	-0,68
I_{13}	-1,99	-0,74	1,37	0,46	-0,15	-0,39	1,02
I_{14}	0,31	-0,66	-0,33	-0,49	-0,46	-0,87	-0,46
I_{15}	0,43	-0,77	-0,11	-0,51	-0,38	-0,51	-0,68
I_{16}	-0,31	0,99	-0,21	-0,90	-1,00	3,34	-0,59
I_{17}	0,26	-0,63	-0,97	-1,00	-0,68	-0,72	-0,59

K – кількість спостережень

За результатами проведених розрахунків було отримано три діапазони значень показника d_Z: [0; 0,712]; [0,713; 1,306]; [1,307; 1,809]. Для побудови матриці Чекановського кожному діапазону надається графічний символ:

$$\underset{0}{|}\overset{o}{\text{———}}\underset{0,712}{|}\overset{\sim}{\text{———}}\underset{1,306}{|}\overset{X}{\text{———}}\underset{1,809\ (max)}{|} \quad (8)$$

Прийняті графічні вносяться у відповідну матрицю відстаней (табл. 4), що дозволяє сформувати хаотичну діаграму Чекановського (табл. 5).

Для виявлення однотипних груп підприємств ресторанного господарства здійснюється упорядковування елементів хаотичної діаграми Чекановського шляхом перестановки стовпців та рядків до моменту отримання впорядкованої діаграми (табл. 6), у якій по діагоналі матриці розміщуються елементи, що мають найменше значення. Дані елементи, відповідно розробленої шкали, позначені графічним символом «о».

Аналіз даних наведених в табл. 6 дозволяє виділити три групи підприємств ресторанного господарства: перша група – 1, 2, 8, 11; друга група – 4, 7, 9, 13, 16; третя – 3, 5, 6, 10, 12, 14, 15, 17.

Відповідно отриманих результатів групування можна зробити наступні висновки: для підприємств ресторанного господарства, які увійшли до 1 групи, характерна більші обсяги реалізації, чистого прибутку та чисельності робітників. При цьому підприємства даної групи є більшими за розміром основних засобів та величиною оборотних активів. В той же час для підприємств 2 групи характерні середні значення показників фінансово-господарчої діяльності. Для об'єктів ресторанного господарства, віднесених до 3 групи підприємств характерні є найменші значення показників фінансово-господарчої діяльності.

Висновки і пропозиції. Кожне підприємство ресторанного господарства є унікальним, відповідно процес формування конкурентної стратегії для кожного підприємства має певні особливості. Вважаючи на це, методи та способи формування конкурентної стратегії мають бути різними. Важливим етапом формування конкурентної стратегії є групування підприємств ресторанного господарства у однорідні групи з метою подальшої оцінки їх конкурентоспроможності та удосконалення підходів до формування конкурентної стратегії у межах виділених груп. Запропонований методичний інструментарій групування підприємств

Таблиця 4

Фрагмент матриці відстаней для підприємств ресторанного господарства

	I_1	I_2	I_3	I_4	I_5	I_6	I_7	I_8	...	I_{14}	I_{15}	I_{16}	I_{17}
I_1	0	0,071	1,899	1,125	1,553	1,783	1,147	0,551	...	1,642	1,580	1,029	1,837
I_2	0,071	0	1,828	1,054	1,482	1,712	1,076	0,480	...	1,571	1,509	0,958	1,766
I_3	1,899	1,828	0,000	0,774	0,346	0,116	0,752	1,348	...	0,257	0,319	0,870	0,062
I_3	1,125	1,054	0,774	0	0,428	0,658	0,022	0,574	...	0,517	0,455	0,096	0,712
I_5	1,553	1,482	0,346	0,428	0	0,230	0,406	1,002	...	0,089	0,027	0,524	0,284
I_6	1,783	1,712	0,116	0,658	0,230	0	0,636	1,232	...	0,141	0,203	0,754	0,054
I_7	1,147	1,076	0,752	0,022	0,406	0,636	0	0,596	...	0,495	0,433	0,118	0,690
I_8	0,551	0,480	1,348	0,574	1,002	1,232	0,596	0	...	1,091	1,029	0,478	1,286
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
I_{14}	1,642	1,571	0,257	0,517	0,089	0,141	0,495	1,091	...	0	0,062	0,613	0,195
I_{15}	1,580	1,509	0,319	0,455	0,027	0,203	0,433	1,029	...	0,062	0	0,551	0,257
I_{16}	1,029	0,958	0,870	0,096	0,524	0,754	0,118	0,478	...	0,613	0,551	0	0,808
I_{17}	1,837	1,766	0,062	0,712	0,284	0,054	0,690	1,286	...	0,195	0,257	0,808	0

Таблиця 5

Хаотична діаграма Чекановського для підприємств ресторанного господарства

	I_1	I_2	I_3	I_4	I_5	I_6	I_7	I_8	I_9	I_{10}	I_{11}	I_{12}	I_{13}	I_{14}	I_{15}	I_{16}	I_{17}
I_1	o	o	~	X	~	~	X	o	X	~	o	~	o	~	~	X	~
I_2	o	o	~	X	~	~	X	o	X	~	o	~	o	~	~	X	~
I_3	~	~	o	X	o	o	X	~	X	o	~	o	o	o	o	X	o
I_4	X	X	X	o	o	o	o	o	o	X	o	o	o	o	o	o	X
I_5	~	~	o	o	o	o	o	X	o	o	X	o	o	o	o	o	o
I_6	~	~	o	o	o	o	o	X	o	o	~	o	o	o	o	X	o
I_7	X	X	X	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o
I_8	o	o	~	o	X	X	o	o	o	X	o	X	o	X	X	o	X
I_9	X	X	X	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o
I_{10}	~	~	o	X	o	o	o	X	o	o	~	o	X	o	o	X	o
I_{11}	o	o	~	o	X	~	o	o	o	~	o	X	o	X	X	o	~
I_{12}	~	~	o	o	o	o	o	X	o	o	X	o	o	o	o	o	o
I_{13}	X	X	o	o	o	o	o	X	o	o	X	o	o	o	o	o	o
I_{14}	~	~	o	o	o	o	o	X	o	o	X	o	o	o	o	o	o
I_{15}	~	~	o	o	o	o	o	X	o	o	X	o	X	o	o	o	o
I_{16}	X	X	X	o	o	X	o	o	o	X	o	o	o	o	o	o	X
I_{17}	~	~	o	X	o	o	o	X	o	o	~	o	X	o	o	X	o

Таблиця 6

Впорядкована діаграма Чекановського для підприємств ресторанного господарства

	I_1	I_2	I_8	I_{11}	I_4	I_7	I_9	I_{16}	I_{13}	I_3	I_5	I_6	I_{10}	I_{12}	I_{14}	I_{15}	I_{17}
I_1	o	o	o	o	X	X	X	X	X	~	~	~	~	~	~	~	~
I_2	o	o	o	o	X	X	X	X	X	~	~	~	~	~	~	~	~
I_8	o	o	o	o	o	o	o	o	X	~	X	X	X	X	X	X	X
I_{11}	o	o	o	o	o	o	o	o	X	~	X	~	~	X	X	X	~
I_4	X	X	o	o	o	o	o	o	o	X	o	o	X	o	o	o	X
I_7	X	X	o	o	o	o	o	o	o	X	o	o	o	o	o	o	o
I_9	X	X	o	o	o	o	o	o	o	X	o	o	o	o	o	o	o
I_{16}	X	X	o	o	o	o	o	o	o	X	o	X	X	o	o	o	X
I_{13}	X	X	X	X	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o
I_3	~	~	~	~	X	X	X	X	o	o	o	o	o	o	o	o	o
I_5	~	~	X	X	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o
I_6	~	~	X	~	o	o	o	X	o	o	o	o	o	o	o	o	o
I_{10}	~	~	X	~	X	o	o	X	o	o	o	o	o	o	o	o	o
I_{12}	~	~	X	X	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o
I_{14}	~	~	X	X	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o
I_{15}	~	~	X	X	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o
I_{17}	~	~	X	~	X	o	o	X	o	o	o	o	o	o	o	o	o

ресторанного господарства дозволяє наочно представити найважливіші відносини і подібності досліджуваних об'єктів і водночас показує детальні зв'язки між ними. Результати групування підприємств ресторанного господарства можуть бути використані як ресторараторами, так і зовнішніми управлінцями для прийняття рішень у процесі формування ефективної конкурентної стратегії.

Список літератури:

1. Мамчур Г. В. Пути повышения конкурентоспособности предприятий общественного питания [Электронный ресурс] / [Г. В. Мамчур]. – Електрон. текстові та табл. дані. – // Современные научные исследования и инновации. 2015. № 7. – Режим доступа: http://web.snauka.ru/issues/2015/07/56179
2. Макдоналд М. Сегментирование рынка: практ. рук. / М. Макдоналд; пер. с англ. [2-е изд.]. – М.: Дело и сервис, 2002. – 300 с.
3. О'Шоннесси Дж. Конкурентный маркетинг: стратегический подход / Дж. О'Шоннесси; пер. с англ. под ред. Д. О. Ямпольской. – СПб.: Питер, 2002. – 864 с.
4. Пономаренко В. С. Багатовимірний аналіз соціально-економічних систем: навчальний посібник / В. С. Пономаренко, Л. М. Малярець. – Харків: Вид. ХНЕУ, 2009. – 384 с.
5. Meena L. K., Chandra Sen and Saket Kushwaha. Cluster Analysis to Form Similarity for Major Selected Crops in Rajasthan / Meena L. K., Sen C., Kushwaha S. // Int. J. Curr. Microbiol. App. Sci. – Tamilnadu, India; V. 6, № 4. – 2017. P. 2673- 2682.
6. Sugato B. Semi-supervised Clustering: Probabilistic Models, Algorithms and Experiments [Electronic resource] / B. Sugato. – Available at: http://www.cs.utexas.edu/users/sugato/papers/sugatophdthesis.pdf
7. Dolnicar S. Using cluster analysis for market segmentation – typical misconceptions, established methodological weaknesses and some recommendations for improvement [Electronic resource] / S. Dolnicar. – http://ro.uow.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=1047&context=commpapers
8. Малярець Л. М. Факторний аналіз якісних ознак у діагностиці конкурентного статусу підприємства / Л. М. Малярець, Л. О. Норік // Коммунальное хозяйство городов: науч.-техн. сб. Вып. 75. – К.: «Техніка», 2007. – С. 307-315.
9. Экономико-математический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. И. Данилов-Данильян]. – М.: Большая Российская энциклопедия: Изд. дом «ИНФРА-М», 2003. – 688 с.
10. Эконометрика: [учебник] / под ред. И. И. Елисеевой. – М.: Финансы и статистика, 2004. – 344 с.
11. Czekanowski J. Zarys metod statystycznych w zastosowaniu do antropologii / J. Czekanowski // Prace Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. – Warszawa: № 5, 1913.

Гросул В.А., Калєник К.В.
Харьковский государственный университет питания и торговли

МЕТОДИЧЕСКИЙ ИНСТРУМЕНТАРИЙ ГРУППИРОВКИ ПРЕДПРИЯТИЙ РЕСТОРАННОГО ХОЗЯЙСТВА

Аннотация
С целью формирования информационного обеспечения конкурентной стратегии предприятий ресторанного хозяйства определены ключевые критерии их группировки. Охарактеризованы основные методы многомерного статистического анализа. Предложен методический инструментарий группировки предприятий на основе применения иерархических методов кластерного анализа. В результате апробации предложенного похода, на основе построения упорядоченной диаграммы Чекановского, определены три группы предприятий ресторанного хозяйства. По каждой группе установлены общие тенденции развития предприятий ресторанного хозяйства.
Ключевые слова: предприятие ресторанного хозяйства, конкурентная стратегия, группировка, кластерный анализ, матрица расстояний, диаграмма Чекановского.

Grosul V.A., Kalenik K.V.
Kharkov State University of Food Technology and Trade

METHODOLOGICAL TOOLKIT OF THE GROUPING OF ENTERPRISE RESTAURANT BUSINESS

Summary
In order to create information support for the competitive strategy of restaurant business enterprises, key criteria for their grouping are defined. The main methods of multidimensional statistical analysis are characterized. The methodical toolkit of grouping of enterprises on the basis of application of hierarchical methods of cluster analysis is offered. As a result of approbation of the proposed campaign, on the basis of the construction of the ordered diagram of Chekanovsky, three groups of restaurant business enterprises were identified. For each group, there are general trends in the development of restaurant enterprises.
Keywords: restaurant business enterprise, competitive strategy, grouping, cluster analysis, distance matrix, Chekanovsky diagram.

УДК 336.226.322

ОЦІНКА ІНДИКАТОРІВ ФІСКАЛЬНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ПДВ В УКРАЇНІ

Дахнова О.Є., Білик М.Ю.
Харківський інститут фінансів
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті систематизовано показники фіскальної ефективності ПДВ у три групи: індикатори ефективності податкового адміністрування ПДВ, індикатори фіскальної значимості та індикатори фіскальної ефективності ПДВ. Результати розрахунків відповідних індикаторів за період 2010-2016 рр. свідчать про недостатню фіскальну ефективність ПДВ. Динаміка розрахованих індикаторів вказує на нестабільність податкового механізму справляння ПДВ в Україні. Позитивна тенденція до зростання індикаторів фіскальної ефективності ПДВ намітилася з 2015 року. Для стабілізації запропоновано здійснити заходи, спрямовані на розширення бази оподаткування ПДВ за рахунок стимулювання розвитку реального сектора економіки, збільшення обсягів виробництва і споживання.
Ключові слова: податок на додану вартість, фіскальна ефективність, ефективна ставка, продуктивність ПДВ, податковий розрив.

Постановка проблеми. Податок на додану вартість обґрунтовано вважають найбільш ефективним видом податків з обігу, тому в сучасних умовах ПДВ є обов'язковим елементом податкової системи абсолютної більшості країн з різним рівнем економічного розвитку. В Україні цей податок складає левову частку загальних податкових надходжень і займає суттєве місце в доходах державного бюджету. Все це визначає критично важливе значення ПДВ у податковій системі України. При цьому останнім часом, в умовах економічної кризи та надмірного зростання державного боргу, загострилися проблеми, пов'язані з адмініструванням цього податку та викривленням його економічної сутності. Тому особливої актуальності набувають питання оцінки фіскальної ефективності ПДВ та визначення шляхів її підвищення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед сучасних публікацій, присвячених проблемам непрямого оподаткування, зокрема, адмініструванню ПДВ, чимало праць спрямовані на дослідження фіскальної ефективності цього податку. Так, колективом авторів на чолі з Д.М. Серебрянським [11] надані методичні рекомендації щодо оцінки фіскальної ефективності адміністрування ПДВ Державною фіскальною службою України. Формуванню системи показників для оцінки фіскальної ефективності податків присвячено наукову статтю Ж.В. Піскової [9], яка визначає показники, за допомогою яких можна виміряти сформовану систему та систематизувати фактори, що впливають на фіскальну ефективність податків.

Безпосередньо аналізу фіскальної ефективності непрямих податків, в тому числі ПДВ, присвячені праці О.В. Озерчук [7], О.І. Оксенюк [8], К. Проскури [10], А. Крисоватого та І. Гуцул [6], Л.М. Федун та О.В. Сторожук [12] та інших. На підставі проведеної оцінки фіскальної ефективності ПДВ за різні періоди науковці пропонують напрями удосконалення механізму адміністрування ПДВ. Наприклад, К. Проскура [10] для забезпечення повноти надходжень ПДВ рекомендує застосовувати елементи примусу і контролю в системі оподаткування, що в свою чергу вимагає покращення контрольно-перевірочної роботи органів ДФС України та руйнування схеми ухилення від оподаткування.

Окрему увагу А. Крисоватий та І. Гуцул [6] приділяють ролі ПДВ із ввезених на митну територію України товарів у структурі надходжень до Державного бюджету України та його місцю серед інструментів оподаткування зовнішньоекономічної діяльності. Автори визначають індикатори продуктивності й бюджетної ефективності ПДВ із ввезених на територію України товарів та формулюють пріоритети підвищення ефективності адміністрування ПДВ з урахуванням європейського досвіду.

Науково-практичний інтерес викликає дослідження В. А. Валігури [1], в якому розмежовано поняття «підвищення рівня оподаткування податкової бази» та «розширення податкової бази»; виділено фактори, які впливають на рівень оподаткування і розширення податкової бази ПДВ та проаналізовано вплив окремих факторів на збільшення вартісної величини бази оподаткування ПДВ в Україні.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість публікацій із зазначеної проблематики, актуальним залишається постійний моніторинг індикаторів фіскальної ефективності ПДВ, особливо в умовах економічної кризи та надмірного зростання державного боргу. Крім того, важливим завданням є пошук шляхів удосконалення підходів до кількісної оцінки ефективності адміністрування ПДВ в Україні та усунення проблем, що призводять до зниження фіскальної ефективності податку.

Мета статті полягає у систематизації підходів до кількісної оцінки фіскальної ефективності ПДВ, проведенні розрахунків відповідних індикаторів та визначенні напрямків удосконалення податкового адміністрування ПДВ.

Виклад основного матеріалу. Аналіз проблематики оцінки фіскальної ефективності ПДВ показав, що існують апробовані методики визначення певних показників, які базуються на використанні макроекономічної статистики, системи національних рахунків та використовуються спеціалістами міжнародних фінансових організацій для відображення загальної динаміки ефективності справляння ПДВ.

Механізм оцінки фіскальної ефективності ПДВ передбачає аналіз впливу податкового на-

вантаження на економіку держави, ефективності збору податкових надходжень, рівномірності надходжень ПДВ до бюджету тощо.

На підставі систематизації існуючих методик оцінки фіскальної ефективності ПДВ складено таблицю 1, в якій наведено три групи індикаторів, що характеризують ефективність податкового адміністрування ПДВ, фіскальну значимість та фіскальну ефективність ПДВ.

Використовуючи статистичні дані Державної служби статистики України, Державної казначейської служби України, Державної фіскальної служби України розрахуємо основні індикатори фіскальної ефективності ПДВ за період 2010-2016 рр. (табл. 2, 3, 4).

Валовий податковий розрив – кількісний показник, що характеризує ефективність податкового адміністрування. Як бачимо з даних табл. 2, протягом досліджуваного періоду спостерігається недоотримання суми ПДВ (за виключення 2011 та 2016 років). Найбільший податковий розрив (-25059,3 млн. грн.) зафіксований у 2012 році, а найменший (-1528,3 млн. грн.) – у 2015 році. Певна частина валового податкового розриву буде відшкодовуватися за рахунок діяльності, спрямованої на боротьбу з ухиленням від сплати податків. Причинами недоотримання виступають різні способи недотримання податкового законодавства: помилки при виконанні податкових зобов'язань як з боку платника, так і фіскальних органів, застосування нульової ставки оподаткування, незаконні схеми відшкодування ПДВ, наявність тіньового сектору економіки тощо. Отже, в умовах дефіциту державного бюджету оцінка

Таблиця 1

Основні індикатори фіскальної ефективності ПДВ

Назва показника	Формула розрахунку	Характеристика показника
Індикатори ефективності податкового адміністрування ПДВ		
Податковий розрив (tax gap): – валовий податковий розрив (gross tax gap); – чистий податковий розрив (net tax gap)	ВПР = ПДВ факт – ПДВ план ЧПР = ВПР – сума ПДВ, стягнута за результатами контрольно-наглядової діяльності фіскальних органів	дозволяє оцінити реальну суму податкових надходжень до бюджету від запланованих надходжень.
Коефіцієнт збирання ПДВ	$Кзб = \frac{ПНпдв\ факт}{ПНпдв\ план}$	дозволяє кількісно виміряти обсяг недотримання податкового законодавства внаслідок ухилення від сплати податку.
Коефіцієнт нерівномірності надходжень ПДВ	$Кннп\ max = \frac{ПНпдв\ max}{ПНпдв\ середнє}$ $Кннп\ min = \frac{ПНпдв\ min}{ПНпдв\ середнє}$	дозволяє оцінити систематичні коливання надходжень податку.
Індикатори фіскальної значимості ПДВ		
Фіскальна значимість ПДВ у ВВП держави	$ФЗввп = \frac{ПНпдв}{ВВП} \times 100\%$	характеризує перерозподіл ВВП через бюджет держави.
Фіскальна значимість ПДВ у бюджеті держави	$ФЗдб = \frac{ПНпдв}{ДБ} \times 100\%$	відображає питому вагу податкових надходжень в доходах бюджету.
Індикатори фіскальної ефективності ПДВ		
Коефіцієнт ефективності ПДВ у ВВП	$Кве = \frac{ПНпдв}{ВВП} \times \frac{100\%}{Спдв}$	використовується як сумарний індикатор ефективності податку.
Ефективна ставка ПДВ (C-efficiency)	$Ест = \frac{ПНпдв\ факт}{Вдг + Вно + Ву} x100\%$	показує відносну ефективність адміністрування податку.
Продуктивність ПДВ	$Пр = \frac{Ест\ пдв}{20\%} x100\%$	відображає рівень оподаткування податкової бази.

Джерело: розроблено авторами за даними [8, 9, 11, 12]

Таблиця 2

Оцінка ефективності податкового адміністрування ПДВ

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Планові надходження ПДВ (млн. грн.)	104685,2	122827,5	162046,6	133039,1	148470,7	179306,1	232658,0
Фактичні надходження ПДВ (млн. грн.)	102751,8	126565,0	136987,3	127321,9	144639,5	177777,8	235506,0
Валовий податковий розрив	-1933,4	+3737,5	-25059,3	-5717,3	-3831,1	-1528,3	+2848,0
Коефіцієнт збирання ПДВ	0,98	1,03	0,85	0,96	0,97	0,99	1,01
Коефіцієнт нерівномірності надходжень ПДВ (максимальний)	1,57						
Коефіцієнт нерівномірності надходжень ПДВ (мінімальний)	0,68						
Розмах варіації	88,37						

Джерело: розраховано авторами за даними [3]

податкових розривів та аналіз компонентів податкового розриву дозволяє не тільки кількісно оцінити ефективність адміністрування ПДВ, а й виявити основні загрози для податкової бази і державного бюджету.

Аналогічний індикатор – коефіцієнт збирання ПДВ – дозволяє кількісно виміряти обсяг недотримання податкового законодавства. Чим вищим є значення цього коефіцієнту, тим вищою є ефективність адміністрування податку. В ідеалі цей коефіцієнт має дорівнювати 1. Протягом 2010-2016 рр. коефіцієнт збирання ПДВ коливався від 0,85 до 1,03, тобто середнє значення зафіксовано на рівні 0,97, що підтверджує наявність податкового розриву і нестабільність податкових надходжень ПДВ до бюджету.

Одним із індикаторів, що використовується для оцінки систематичних коливань, є коефіцієнт нерівномірності надходжень ПДВ. Чим більшою є різниця між максимальним і мінімальним значеннями коефіцієнту, тим більш нерівномірним є цей процес. За результатами аналізу фактичних надходжень ПДВ за 2010-2016 рр. середня величина надходжень становила 150221,33 млн. грн. на рік, максимальна величина надходжень 235506 млн. грн. на рік, а мінімальна величина надходжень 102751,8 млн. грн. на рік. Коефіцієнти нерівномірності та розмах варіації свідчать про наявність значних коливань надходжень ПДВ впродовж аналізованого періоду.

Оцінка впливу податкового навантаження на економіку держави передбачає розрахунок індикаторів фіскальної значимості ПДВ у доходах державного бюджету та у ВВП країни (табл. 3).

Протягом досліджуваного періоду індикатори фіскальної значимості ПДВ мали хвилеподібну динаміку. Так, питома вага ПДВ у доходах державного бюджету при середньому значенні 38,86% коливалась від 33,25% до 42,7%. Це свідчить про вагоме місце даного податку у джерелах формування бюджету України. Питома вага ПДВ у ВВП України також демонструє коливання від 8,75% до 9,88% при середньому значенні 9,38%. Тобто податок на додану вартість має достатньо суттєвий вплив на перерозподіл ВВП через бюджет держави. В той же час аналіз індикаторів фіскальної значимості ПДВ свідчить про відсутність залежності між надходженнями цього податку до бюджету та зміною величини ВВП.

Наступним кроком проведемо розрахунки індикаторів фіскальної ефективності ПДВ, а саме: коефіцієнт ефективності ПДВ у ВВП, ефективна ставка ПДВ, продуктивність ПДВ (табл. 4).

Коефіцієнт ефективності ПДВ у ВВП ілюструє, скільки надходжень податку у відсотках до ВВП припадає на 1% номінальної ставки. Цей коефіцієнт використовується як діагностичний інструмент для оцінки рівня віддачі національної економіки. Слід зауважити, що така оцінка спрацьовує за наявності тільки однієї ставки податку. При розрахунку цього індикатора нами враховувалася основна ставка ПДВ 20%, тому є певна похибка, оскільки не враховувались нульова ставка та ставка 7%. Розрахунки коефіцієнту ефективності ПДВ у ВВП демонструють хвилеподібну динаміку: максимальне значення цього коефіцієнту (0,49) спостерігалося у 2012 та 2016 роках, що вказує на підвищення ефективності податку в ці роки. В середньому фіскальна ефективність ПДВ за аналізований період склала 47%, тобто сумарний індикатор ефективності ПДВ є досить значним для національної економіки.

Індикатор ефективної ставки характеризує відносну ефективність адміністрування ПДВ. Чим ближче цей показник наближається до нормативної ставки ПДВ, тим ефективнішим є процес адміністрування, що свідчить про рівномірність застосування ставки податку до бази оподаткування. Протягом 2010-2013 рр. ефективність адміністрування ПДВ поступово зменшувалась

Таблиця 3

Оцінка фіскальної значимості ПДВ

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Фактичні надходження ПДВ (млн. грн.)	102751,8	126565,0	136987,3	127321,9	144639,5	177777,8	235506,0
Доходи державного бюджету (млн. грн.)	240615,2	314616,9	346054	339180,3	357084,2	534694,8	616274,8
ВВП (млн. грн.)	1082569	1316600	1408889	1454931	1566728	1979458	2383182
ФЗдб	42,70	40,23	39,59	37,54	40,51	33,25	38,21
ФЗввп	9,49	9,61	9,72	8,75	9,23	8,98	9,88

Джерело: розраховано авторами за даними [2, 3]

Таблиця 4

Оцінка фіскальної ефективності ПДВ

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Фактичні надходження ПДВ (млн. грн.)	102751,8	126565,0	136987,3	127321,9	144639,5	177777,8	235506,0
ВВП (млн. грн.)	1082569	1316600	1408889	1454931	1566728	1979458	2383182
Кінцеві споживчі витрати домашніх господарств (млн. грн.)	680164	858905	950212	1047096	1120876	1317110	1537974
Кінцеві споживчі витрати некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства (млн. грн.)	8155	9619	8984	10265	12873	15788	19252
Кінцеві споживчі витрати уряду (млн. грн.)	141124,9	164696,7	185354,5	272550,5	270940,2	378604,5	491127,5
Коефіцієнт ефективності ПДВ у ВВП	0,47	0,48	0,49	0,44	0,46	0,45	0,49
Ефективна ставка ПДВ, %	12,39	12,25	11,97	9,57	10,30	10,39	11,50
Продуктивність ПДВ, %	61,94	61,25	59,84	47,87	51,48	51,94	57,49

Джерело: розраховано авторами за даними [2, 3, 4, 5]

з 12,39% до 9,57%, але з 2014 року намітилась тенденція до поліпшення ситуації та наближення ефективної ставки ПДВ до нормативної.

Нарешті, останній індикатор – продуктивність ПДВ, який доповнює показник ефективної ставки і характеризує рівень співвідношення ефективної та стандартної ставки податку. Отже, динаміка цього індикатора аналогічна за роками: до 2014 року продуктивність ПДВ поступово понижалася, після чого рівень використання бази оподаткування почав зростати, тобто податкові надходження почали збільшуватись не тільки за рахунок зростання бази, а й завдяки збільшенню рівня її використання.

Висновки і пропозиції. Результати розрахунків індикаторів фіскальної ефективності ПДВ та дослідження їх динаміки дозволяє зробити наступні висновки і пропозиції.

Оцінюючи ефективність податкового адміністрування ПДВ за період 2010-2016 роки, можемо відзначити, що протягом 7 років рівень збирання ПДВ досягав оптимального значення лише двічі – у 2011 та 2016 роках. Найбільш критичним виявився 2012 рік, коли рівень недоотримання ПДВ склав майже 15%. Наявність значних коливань надходжень ПДВ впродовж аналізованого періоду підтверджують розраховані максимальний та мінімальний коефіцієнти нерівномірності надходжень податку.

Аналіз фіскальної значимості податку показав, що ПДВ, хоч і забезпечує значну частку доходів державного бюджету, однак вона є меншою від потенційної. Оцінка фіскальної значимості ПДВ у ВВП України свідчить по те, що даний податок має істотний вплив на перерозподіл ВВП через бюджет держави. В той же час динаміка індикаторів фіскальної значимості ПДВ має хвилеподібний характер, що вказує на нестабільність податкового механізму.

Індикатори фіскальної ефективності ПДВ за аналізований період мали аналогічну до вищезазначених показників хвилеподібну динаміку з найбільш критичними значеннями у 2013 році. Протягом всього аналізованого періоду ефективна ставка ПДВ була невеликою, що суттєво знижує фіскальний потенціал номінальної ставки цього податку. На жаль, в Україні вирішальним фактором при визначенні ставки ПДВ є намагання забезпечити надходження достатніх коштів до бюджету без урахування спроможностей споживачів та інтересів виробників.

Головними чинниками, що негативно вплинули на загальний стан фіскальної ефективності ПДВ, є недоліки в системі адміністрування ПДВ, наявність шахрайських схем при справлянні цього податку, проблеми бюджетного відшкодування ПДВ тощо.

До позитивних аспектів проведеного дослідження можна віднести тенденцію до зростання всіх індикаторів фіскальної ефективності ПДВ, яка намітилася з 2015 року. Отже, для стабілізації податкових надходжень до бюджету необхідно, на нашу думку, здійснити заходи, спрямовані на розширення бази оподаткування ПДВ за рахунок стимулювання розвитку реального сектора економіки, збільшення обсягів виробництва і споживання. Крім того, вважаємо за доцільне запровадити систему диференційованих ставок ПДВ та вдосконалити систему пільгового оподаткування ПДВ.

Список літератури:

1. Валігура В. А. Вектори підвищення рівня використання та розширення бази оподаткування ПДВ в Україні / В. А. Валігура // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – 2013. – № 4.
2. Валовий внутрішній продукт у фактичних цінах [Електронний ресурс] / сайт Державної служби статистики України – Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua
3. Виконання Державного бюджету [Електронний ресурс] / сайт Державної казначейської служби України – Режим доступу до ресурсу: http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?Currdir=311513
4. Кінцеві споживчі витрати домашніх господарств [Електронний ресурс] / сайт Державної служби статистики України – Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ
5. Кінцеві споживчі витрати некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства [Електронний ресурс] / сайт Державної служби статистики України – Режим доступу до ресурсу: http://ukrstat.gov.ua/operativ
6. Крисоватий А., Гуцул І. Фіскальна ефективність ПДВ із ввезених на митну територію України товарів / А. Крисоватий, І. Гуцул // Економіст. – 2015. – № 5. – С. 7-9.
7. Озерчук О. В. Фіскальна ефективність непрямих податків в Україні / О. В. Озерчук // Наукові праці НДФІ. – 2014. – № 2(67). – С. 59-70.
8. Оксенюк О. І. Фіскальна ефективність податку на додану вартість в економіці України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. / Оксенюк О. І. – Л., 2015. – 16 с.
9. Піскова Ж. В. Формування системи показників фіскальної ефективності податків: теорія і практика / Ж. В. Піскова // Науковий вісник Мукачівського державного університету. – 2016. – Серія Економіка. Випуск 2(6). – С. 174-180.
10. Проскура К. Оцінка фіскальної ефективності податку на додану вартість в Україні / К. Проскура // Економічний аналіз. – 2012. – Вип. 10. – Ч. 2. – С. 321-324.
11. Серебрянський Д. М. Методичні рекомендації щодо оцінки ефективності адміністрування ПДВ Державною фіскальною службою України / Серебрянський Д. М., Вдовиченко А. М., Зубрицький А. І.; за заг. ред. Д. М. Серебрянського. – Ірпінь: НДІ фінансового права, 2015. – 31 с.
12. Федун Л. М., Сторожук О. В. Фіскальна ефективність податку на додану вартість в Україні / Л. М. Федун, О. В. Сторожук // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2016. – № 1. – С. 206-223.

Дахнова Е.Е., Билык М.Ю.
Харьковский институт финансов
Киевского национального торгово-экономического университета

ОЦЕНКА ИНДИКАТОРОВ ФИСКАЛЬНОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ НДС В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье систематизированы показатели фискальной эффективности НДС в три группы: индикаторы эффективности налогового администрирования НДС, индикаторы фискальной значимости и индикаторы фискальной эффективности НДС. Результаты расчетов соответствующих индикаторов за период 2010-2016 гг. свидетельствуют о недостаточной фискальной эффективности НДС. Динамика рассчитанных индикаторов указывает на нестабильность налогового механизма взимания НДС в Украине. Положительная тенденция роста индикаторов фискальной эффективности НДС наметилась с 2015 года. Для стабилизации предложено принять меры, направленные на расширение базы налогообложения НДС за счет стимулирования развития реального сектора экономики, увеличения объемов производства и потребления.
Ключевые слова: налог на добавленную стоимость, фискальная эффективность, эффективная ставка, продуктивность НДС, налоговый разрыв.

Dakhnova E.E., Bilyk M.Y.
Kharkov Institute of Finance
of Kyiv National University of Trade and Economics

ESTIMATION OF INDICATORS OF FISCAL EFFICIENCY OF VAT IN UKRAINE

Summary
The article describes the indicators of fiscal efficiency of VAT in three groups: indicators of efficiency of tax administration of VAT, indicators of fiscal significance and indicators of fiscal efficiency of VAT. The results of calculations of the indicators for the period 2010-2016 shows to insufficient of fiscal efficiency of VAT. The dynamics of the calculated indicators demonstrates the instability of the tax mechanism for VAT in Ukraine. The positive trend in the growth of the indicators of fiscal efficiency of VAT has been observed since 2015. For stabilization to take actions to expand the base of taxation of VAT by stimulating the development of the real sector of the economy are proposed.
Keywords: value added tax, fiscal efficiency, effective rate, efficiency of value added tax, tax gap.

УДК 330.101.541:519.862:63

МАКРОЕКОНОМІЧНИЙ ПІДХІД ДО РОЗРОБКИ МАТЕМАТИЧНОЇ МОДЕЛІ ДЛЯ ПІДПРИЄМСТВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Кальченко М.М.
ТДВ «Русь»
Щербина О.В.
Херсонський державний аграрний університет

У статті проаналізовано метод побудови математичної моделі двох галузевого сільськогосподарського підприємства. Досліджено теоретичні питання у застосуванні математичної моделі з точки зору макроекономіки. Розглянуто моделі планування і розподілення взаємопов'язаних показників, які описують динаміку двох галузевого підприємства сільськогосподарського призначення. Д

Ключові слова: математична модель, сільськогосподарське підприємство, економічні процеси, виробництво, валова продукція, міжгалузевий потік, вектор, планування.

Постановка проблеми. Спостереження, аналіз та моделювання є засобами пізнання і прогнозування виробничих процесів. В умовах динамічних змін економічного середовища як в цілому по країні, так і конкретно в галузі АПК актуальним залишається вибір раціональних варіантів управління підприємством, прогнозованості можливих ситуацій, впливу на них, для спрямування господарської діяльності і досягнення поставленої мети.

Сільськогосподарське виробництво є основою життя людей. В АПК виробляється більше третини валового продукту, працює 29% населення, занятого у сільському господарстві України, використовується 33% основних фондів [1].

Вироблювана сільськогосподарська продукція, надходить нерівномірно і потребує чіткого управління та аналізу виробничого процесу [2]. В сучасних умовах питання ефективного управління сільськогосподарським підприємством утворюється в процесі формування та використання ресурсів, розвиток аграрного сектора країни в цілому і підприємств сільськогосподарського направлення, потребує чіткого моделювання галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Джерела застосування математичних методів в економіці походять з XVIII століття, лейблікарь короля Франції Людовіка XV Ф. Кене (Francois Ken 1752) запропонував першу кількісну модель національної економіки, А. Куно (Antuan Kurno 1838), Л. Вальрас (Leon Val'ras 1886) який запропонував теорію загальної конкурентоспроможної рівноваги [3, 4, 5, 6]. Вирішення економічних задач та оптимізаційних задач управління вимагає ґрунтовних знань у сфері математичного моделювання, застосування різних методів для побудови економіко-математичних моделей. З аналізу літературних джерел, цією проблемою займались як вітчизняні так і зарубіжні дослідники: О. І. Ястремський [7] визначав проблему моделювання економічного ризику. Ф. Ф. Бутинець [8] запропонував класифікацію витрат за економічними елементами. С. В. Харбатович [9] досліджував систему математичних залежностей що відображають суттєві якості або характеристики об'єкта.

Мета статті. Задачі управління економічними процесами тісно пов'язані з вивченням властивостей цих процесів. При дослідженні економічних систем за допомогою математичних моделей вивчення властивостей призводить до аналізу поведінки траєкторій моделей, які імітують різні реальні процеси, які відбуваються в тій чи іншій системі. На сьогодні найбільш об'єктивний метод побудови моделей ґрунтується на законах збереження капіталу і товару, реалізований макроекономічним підходом у вигляді моделей виробництва, розподілу, обміну і потреб.

Виклад основного матеріалу. Застосувавши цей підхід до побудови математичної моделі багатогалузевого сільськогосподарського виробництва, для спрощення припустив, що число галузей дорівнює двом: виробництво зерна; і виробництво тваринництва.

Всю продукцію сільськогосподарського призначення можна розділити на проміжкові і кінцеву.

Проміжкові – це та частка валової продукції, яка іде у подальшу переробку тим самим утворюючи матеріальні витрати.

Кінцева – це частка валової продукції, яка у кінцевому плані уходить із виробничого процесу річного виробництва використовується поза межами сільськогосподарського підприємства.

Припустимо, що $X^{ii}(i=1,2)$ – інтенсивність валової продукції i-й галузі;

$Y^i(i=1,2)$ – інтенсивність кінцевого продукту i-й галузі;

$x^i_j(i,j=1,2)$ – інтенсивність міжгалузевого потоку продукції з i-й галузі на відтворення валової продукції j-й галузі.

Відповідно до закону збереження отримаємо наступні балансові рівняння для двох галузей.

$$\begin{aligned} X^1 &= x_1{}^1 + x_2{}^1 + Y^1 \\ X^2 &= x_1{}^2 + x_2{}^2 + Y^2 \end{aligned} \qquad (1)$$

Ця система рівнянь дає без чисельне множину збалансованих рішень, так як її математичний аналог містить $2n + n^2 = 2x * 2 + 22 = 8$ невідомих X^1, X^2, Y^1Y^2 і елементи матриці міжгалузевих потоків $\begin{pmatrix} x_1^1 & x_2^1 \\ x_1^2 & x_2^1 \end{pmatrix}$.

Довизначемо цю модель наступним, у загальному плані обґрунтованими обмеженнями. Будемо вважати, що міжгалузеві поставки x^i_j продукції i-й галузі і j-ту галузь залежать лінійно від об'єм валової продукції, X^j продукції j-го користувача і від норми матеріаломісткості a^i_j, визначаючій затрати продукції i-й галузі на

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

відтворення одиниці валової продукції j-й галузі (наприклад кількість фуражного зерна, яке буде використовуватись у тваринництві, залежать від чисельності поголів'я і норм годівлі), тобто $x^i_j = a^i_j * X^i$ i,j=1,2 тоді система (1) матиме наступний вигляд:

$$X^1 = a_1^1 X^1 + a_2^1 X^2 + Y^1$$
$$X^2 = a_1^2 X^1 + a_2^2 X^2 + Y^2 \quad (2)$$

або $X^i = \sum_{j=1}^{2} a^i_j X^j + Y^i$, i=1,2

Введемо означення:

$\vec{X} = \begin{pmatrix} X^1 \\ X^2 \end{pmatrix}$ – вектор інтенсивності валового продукту;

$\vec{Y} = \begin{pmatrix} Y^1 \\ Y^2 \end{pmatrix}$ – вектор інтенсивності кінцевого продукту;

$A = \begin{pmatrix} a^1_1 & a^1_2 \\ a^2_1 & a^2_2 \end{pmatrix} = (a^i_j)$ – матриця коефіцієнтів прямих витрат (нормативна матриця матеріалоємності), тоді

$$X = A\vec{X} + Y \quad (3)$$

це і буде економіко-математична модель міжгалузевого балансу двох галузевого сільськогосподарського підприємства.

Система рівнянь (3) має *2 n* невідомих (компоненти валового і кінцевого продукту n галузей).

Для отримання єдиного рішення в залежності від типа задачі задають екзогенні, тобто фіксують, наприклад компоненти валового продукту $\vec{X}$ і по ним визначають компоненти вектору кінцевого продукту $\vec{X}$ ($\vec{X} \to \vec{Y}$) або, навпаки, по фіксованому вектору кінцевого продукту $\vec{Y}$ визначають вектор валового продукту $\vec{X}$ ($\vec{Y} \to \vec{X}$). Таким чином маємо дві задачі.

Задача спостережень $(\vec{X} \to \vec{Y})$ відображує процес розподілу валового продукту

$$(E - A)\vec{X} = Y \quad (4)$$

де E – одинарна матриця порядку n;

(E–A) – матричний оператор перетворення валової продукції $\vec{X}$ в вектор кінцевої продукції $\vec{Y}$.

Задача синтезу $(\vec{Y} \to \vec{X})$ відображає вміст процесу планування валової продукції $\vec{X}$ за заданим вектором кінцевого продукту $\vec{Y}$ (визначається в основному на основі функції попиту на даний набір продукції сільськогосподарського значення).

$$(E-A)^{-1}\vec{Y} = \vec{X} \quad (5)$$

де $(E–A)^{-1}$ – оператор планування, який перетворює екзогенний вектор кінцевого продукту $\vec{Y}$ у вектор валового продукту $\vec{X}$.

Моделі планування і розподілення є відкритими. Вони дозволяють побудувати систему взаємопов'язаних показників, але вони не відповідають на питання наскільки ефективне той чи інший план.

Розглянемо детально задачу планування. Дотримуючись економічного сенсу матриця A не негативна $A \geq 0$ так як $a^i_j \geq 0$, $i,j=\overline{1,n}$.

Не негативність рішення $\vec{X}$ визначається продуктивністю матриці A. Умова продуктивності не негативної матриці A еквівалентна одному із наступних умов:

1. Матриця (E–A) не негативно оборотна, тобто всі елементи $(E–A)^{-1}$ не негативні.

2. Максимальна власне число $\lambda(A)$ матриці A менше 1: $\max\lambda(A) < 1$.

3. Послідовні головні мінори визначника матриці $(E–A)^{-1}$ позитивні.

4. Матричний ряд $E + A + A^2 + A^3 + \ldots A^n = \sum_{t=0}^{\infty} A^t$ сходиться і $\sum_{t=0}^{\infty} A^t = (E-A)^{-1}$

Означимо елементи матриці $(E–A)^{-1}$ через c^i_j тоді

$$c^1_1 Y^1 + c^1_2 Y^2 = X^1$$
$$c^1_2 Y^1 + c^2_2 Y^2 = X^2 \quad (6)$$

Припустимо $\vec{Y} = \begin{pmatrix} 1 \\ 0 \end{pmatrix}$, тоді $\vec{X} = \begin{pmatrix} X^1 \\ X^2 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} c^1_1 & c^1_2 \\ c^2_1 & c^2_2 \end{pmatrix}\begin{pmatrix} 1 \\ 0 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} c^1_1 \\ c^2_1 \end{pmatrix}$ – характеризує витрати валової продукції обох галузей на відтворення одиниці кінцевої продукції першої галузі.

Аналогічно: $\vec{Y} = \begin{pmatrix} 0 \\ 1 \end{pmatrix}$, $\begin{pmatrix} c^1_1 & c^1_2 \\ c^2_1 & c^2_2 \end{pmatrix}\begin{pmatrix} 1 \\ 0 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} c^1_1 \\ c^2_1 \end{pmatrix}$ – витрати валової продукції обох галузей на відтворення одиниці кінцевої продукції другої галузі. Або c^i_j i,j=1,2 є коефіцієнтами повних витрат.

Матриці коефіцієнтів непрямих затрат визначаються як різність між матрицюю коефіцієнтів повних витрат $(E–A)^{-1}$ і матрицюю прямих витрат A.

При заданій матриці прямих витрат і при векторі кінцевого продукту визначається вектор валового продукту $\vec{X}$ і міжгалузеві потоки x^i_j. Після знаходження плануємого вектору $\vec{X}$ можна розрахувати витрати праці і основних виробничих фондів на реалізацію плану.

Для складання балансу праці введемо коефіцієнти трудомісткості для кожної галузі, отриманих на підставі звітних балансів:

$$b^i_0 = \frac{t^i_0}{x^i_0} \quad (7)$$

де: b^i_0 – норма трудомісткості i-й галузі у звітному році;

l^i_0 – витрати праці i-й галузі у звітному році;

x^i_0 – валовий продукт i-й галузі у звітному році.

Для двох галузевого сільськогосподарського підприємства нехай буде (b^1_0, b^2_0). При складанні балансу праці норми працеємкості (b^1_0, b^2_0), отримані розрахунковим шляхом із звітного балансу, корегуються для планового балансу (b^1_n, b^2_n), звідси баланс праці має наступний вигляд.

$$L_n = b^1_n x^1_n + b^2_n x^2_n \quad (8)$$

Прогнозуючи ресурси праці на період за планом L^*, необхідно оцінити забезпеченість плану за працею.

Якщо буде $L_n > L^*$, то планований вектор валового продукту $\vec{X}_n = (x^1_n x^2_n)$ не забезпечуються ресурсами праці, тоді необхідно вибирати новий варіант та змінити вектор кінцевого продукту $\vec{Y}_n = (y^1_n y^2_n)$. Далі знову обчислити вектор валової продукції і перевірити забезпеченість його ресурсами праці – переходимо до багатокрокової задачі динамічного програмування. При цьому, якщо в кожній галузі ресурси праці представити за видами діяльності, то баланс праці буде інтерпретовано системою рівнянь. В моделі розглядається редуцирована праця.

Можна перерахувати коефіцієнти повних витрат праці, з точки зору математики ці коефі-

цієнти визначаємо з твору вектора коефіцієнтів трудомісткості на матрицю коефіцієнтів повних витрат: $\left(\overline{b^1} \quad ,\overline{b^2}\right)=\left(b_n^1, \quad b_n^2\right)\begin{pmatrix} c_1^1 & c_2^1 \\ c_1^2 & c_2^2 \end{pmatrix}$;

$$\overline{b}^1=b^1{}_n c^1{}_1+b^2{}_n c^2{}_1 \qquad \overline{b}^2=b^1{}_n c^1{}_2+b^2{}_n c^2{}_2 \qquad (9)$$

Отже, маємо $\overline{b}^i(i=1,2)$ – працезатрати двох галузей на відтворення одиниці кінцевої продукції i-й галузі.

Забезпеченість плану основними виробничими фондами знаходять аналогічно, визначаємо норми фондомісткості $h^i{}_0$ із звітного балансу

$$h_0^i=\frac{K_0^i}{x_0^i} \quad (i=1,2) \qquad (10)$$

де $K^i{}_0$ є основними виробничими фондами i-й галузі на кінець звітного періоду.

Скорегувавши ці норми на планований період $(h^1{}_n,h^2{}_n)$, можна скласти баланс основних виробничих фондів: $K_n=h^1{}_n x^1{}_n+h^2{}_n x^2{}_n$ і якщо їх порівняти з прогнозованим значенням K^*, то у випадку $K_n>K^*$ розрахунки повторюються для нового варіанту кінцевого продукту $\vec{Y}=\left(y_n^1, y_n^2\right)$, якій порівнюється з відомим $\overline{Y_n}$ відносно ресурсів по праці.

Якщо знати коефіцієнти прямих витрат фондів, можна визначити витрати фондів на одиницю кінцевої продукції $\overline{h}^i(i=1,2)$ як утворення рядку фондоємності на матрицю коефіцієнтів повних витрат $(E-A)^{-1}$

$$\begin{aligned} \left(\overline{h}^1,\overline{h}^2\right) &= \left(h_n^1,h_n^2\right) \begin{pmatrix} c_1^1 & c_2^1 \\ c_1^2 & c_2^2 \end{pmatrix} \\ \overline{h}^1 &= h_n^1 c_1^1 + \quad h_n^2 c_1^2 \\ \overline{h}^2 &= h_n^1 c_2^1 + \quad h_n^2 c_n^2 \end{aligned} \qquad (11)$$

Тобто отримаємо витрати виробничих фондів на відтворення одиниці кінцевої продукції i-й галузі. Для стійкості роботи виробництва сільськогосподарського призначення, необхідно, щоб ці витрати були не більше потоку валових капіталовкладень.

Для аналізу стійкості розділимо кінцевий продукт (Y^1,Y^2) першої і другої галузей (I і II) на валові капіталовкладення I^1 та I^2 відповідно і поза виробниче використання W^1 та W^2.

$$\begin{aligned} Y^1 &= I^1 + W^1 \\ Y^2 &= I^2 + W^2 \end{aligned} \qquad (12)$$

Вирішимо задачу без автоматизованих відрахувань і вважатимемо, що всі валові капіталовкладення йдуть на розвиток, або підтримку на заданому рівні, виробництва сільськогосподарського призначення. Тоді витрати витрата валових капіталовкладень I^1, I^2 кожної галузі буде:

$$\begin{aligned} I^1 &= I^1 + I_2{}^1 \\ I^2 &= I^2 + I_2{}^2 \end{aligned} \qquad (13)$$

Припустимо, що потік валових капіталоуложень $I^i{}_j$ $(i,j=1,2)$ з i-й галузі в j-ю пропорційний приросту валової продукції j-й галузі.

$$I^i{}_j = s^i{}_j \Delta x^j \qquad (14)$$

З урахуванням вищезазначеного балансні рівняння приймуть вигляд:

$$\begin{aligned} X^1 &= a_1^1 X^1 + a_2^1 X^2 + s_1^1 \Delta X^1 + s_2^1 \Delta X^2 + W^1(t) \\ X^2 &= a_1^2 X^1 + a_2^2 X^2 + s_1^2 \Delta X^1 + s_2^2 \Delta X^2 + W^2(t) \end{aligned}$$

Зробивши максимальний перехід отримаємо систему диференціальних рівнянь, які описують динаміку двох галузевого підприємства сільськогосподарського призначення.

$$\begin{aligned} X^1 &= a_1^1 X^1 + a_2^1 X^2 + s_1^1 \frac{\partial X^1}{\partial t} + s_2^1 \frac{\partial X^2}{\partial t} W^1(t) \\ X^2 &= a_1^2 X^1 + a_2^2 X^2 + s_1^2 \frac{\partial X^1}{\partial t} + s_2^2 \frac{\partial X^2}{\partial t} W^2(t) \end{aligned} \qquad (15)$$

Вирішивши систему (15) відносно похідних $\frac{\partial X^1}{\partial t}$ і $\frac{\partial X^2}{\partial t}$ після нескладних перетворень вийдемо на стандартну форму запису математичної моделі динаміки двох галузевого сільгосппідприємства у вигляді неоднорідного векторного диференційного рівняння.

$$\frac{\partial \vec{X}(t)}{\partial t} = \quad S^{-1}(E-A)\vec{X}(t) - S - 1\vec{W}(t) \qquad (16)$$

Де:

$$\frac{\partial \vec{X}(t)}{\partial t} = \begin{pmatrix} \dfrac{\partial X^1(t)}{\partial t} \\ \dfrac{\partial X^2(t)}{\partial t} \end{pmatrix}; \quad S^{-1} = \begin{pmatrix} s_1^1 & s_2^1 \\ s_1^2 & s_2^2 \end{pmatrix}^{-1};$$

$$\vec{X}(t) = \begin{pmatrix} X^1(t) \\ X^2(t) \end{pmatrix}; \quad \vec{W}(t) = \begin{matrix} W^1(t) \\ W^2(t) \end{matrix}$$

Матриця S^{-1} характеризує долю кінцевої продукції, тобто доля для накопичення;

Вектор $\vec{W}(t)$ – невиробничої потреби (ПОТРЕБЛЕНИЯ).

Для замкненості системи необхідно представити вектор кінцевого продукту як вихід виробничої функції сільськогосподарського підприємства, яке в свою чергу, є входом у модель іншими словами це і є функція пропозицій.

Однак без моделі ринку аналіз моделі сільськогосподарського підприємства у вигляді (16) дозволяє визначити стабільність, збалансований ріст або спад виробництва аграрного сектора в залежності від відносин частки накопичення і частки потреб, тобто від слідкувати ефект «проїдання фондів», «зниження пропозицій праці» тощо, задаючи початкову умову $\vec{X}(0)$, $\vec{W}(0)$.

Висновки і пропозиції. Отже, використання на практиці застосування математичної моделі управління сільськогосподарського виробництва дозволяють побудувати систему взаємопов'язаних показників, що теоретично дозволяє визначити динаміку виробничих процесів, які відповідають на питання наскільки ефективний той чи інший план. Розрахувати витрати праці основних виробничих фондів на реалізацію плану. Прогнозувати працезатрати двох галузевого підприємства сільськогосподарського призначення.

Список літератури:

1. Організація сільськогосподарського виробництва / за ред. Г. С. Тарасенка, Л. Я. Зрібняка, М. М. Ільчука – Київ: «Тиж. «Освіта», 2000. – 466 с.
2. Кириченко Н. В. Методика оцінки доцільності впровадження інновацій у діяльність аграрних підприємств / Н. В. Кириченко // Ефективна економіка. – 2014. – № 12. – Режим доступу журналу: http://www.economy.nayka.com.ua
3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vocable.ru
4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.encyklopedia.narod.ru
5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gallery.economicus.ru
6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.marcet-journal.com
7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Ястремський О. І. Моделювання економічного ризику / О. І. Ястремський – К.: Либідь, 1992. – 391 с.
8. Бутинець Ф. Ф. Витрати виробництва та їх класифікація для потреб управління / Ф. Ф. Бутинець // Міжнародний збірник наукових праць. Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. – 2012. – Вип. 1(22). – С. 11-18.
9. Хабатович С. В. Теоретичні аспекти моделювання як методу наукового дослідження / С. В. Хабатович // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. – 2012. – Вип. 96. – С. 184-188.

Кальченко Н.Н., Щербина Е.В.
Херсонский государственный аграрный университет

МАКРОЭКОНОМИЧЕСКИЙ ПОДХОД К РАЗРАБОТКЕ МАТЕМАТИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ ДЛЯ ПРЕДПРИЯТИЙ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО НАЗНАЧЕНИЯ

Аннотация
В статье проанализирован метод построения математической модели двух отраслевого сельскохозяйственного предприятия. Исследованы теоретические вопросы о применении математической модели с точки зрения макроэкономики. Рассмотрены модели планирования и распределения взаимосвязанных показателей, которые описывают динамику двух отраслевого предприятия сельскохозяйственного назначения.
Ключевые слова: математическая модель, сельскохозяйственное предприятие, экономические процессы, производство, валовая продукция, межотраслевой поток, вектор, планирование.

Kalchenko M.M., Shcherbina E.V.
Kherson State Agrarian University

MACROECONOMIC APPROACH TO THE DEVELOPMENT OF THE MATHEMATICAL MODEL FOR AGRICULTURAL ENTERPRISES

Summary
The article analyzes the method of constructing a mathematical model of two branch agricultural enterprises. The theoretical questions in the application of mathematical model from the point of view of macroeconomics are investigated. Models of planning and distribution of interconnected indicators describing the dynamics of two branch enterprises of agricultural purpose are considered.
Keywords: mathematical model, agricultural enterprise, economic processes, production, gross output, interdisciplinary flow, vector, planning.

УДК 336.1:334.012.64

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

Оксенюк К.І.
Луцький національний технічний університет

В роботі розглянуто особливості фінансового забезпечення розвитку малого підприємництва, його роль і функції. Наведена характеристика видів фінансового забезпечення. Проаналізовано структуру фінансових ресурсів малих підприємств. Виявлено проблеми фінансового забезпечення малого підприємництва. Розроблено комплекс науково-практичних рекомендацій щодо розв'язання проблем, запропоновано напрями розвитку малого підприємництва в Україні.
Ключові слова: фінансове забезпечення, фінансові джерела, підприємництво, розвиток, самофінансування, державне фінансування, кредитування.

Постановка проблеми. В умовах глобалізаційних процесів та міжнародної конкуренції одним із головних факторів економічного зростання країни є розвиток малого підприємництва. Вплив малого підприємництва на національну економіку неможливо переоцінити: малі підприємства в значній мірі вирішують проблеми зайнятості населення; забезпечують формування конкурентного середовища; оперативно реагуючи на зміни кон'юнктури ринку, підвищують гнучкість економіки країни; стимулюють розвиток економіки шляхом забезпечення приросту валового внутрішнього продукту. Варто відмітити, що однією із основних перешкод розвитку малого бізнесу є проблема його фінансування. Обмеженість фінансових ресурсів, складність, невигідність, а інколи і неможливість отримати позикові кошти, відсутність державної підтримки знижують стійкість підприємств в умовах конкуренції. Вищенаведені фактори зумовлюють актуальність дослідження питання фінансового забезпечення розвитку малого підприємництва в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні та прикладні аспекти дослідження фінансового забезпечення розвитку малого підприємництва знайшли своє відображення у працях українських науковців Ю. Бажала, О. Барановського, І. Бланка, Т. Васильціва, З. Варналія, Л. Воротіної, А. Кисельова, Т. Ковальчук, В. Кудряшова, О. Кузьміна, П. Рогожина, С. Соболя, В. Федоренка, В. Черняка та інших. Розвиток суб'єктів малого підприємництва досліджували такі зарубіжні вчені П. Бернс, Й. Ворст, П. Друкер, Р. Кантільйон, А. Маршалл, Ж.-Б. Сей, А. Сміт, Д. Рікардо, П. Хейне, Г. Хоскінг, Й. Шумпетер та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Віддаючи належне розробкам вітчизняних та зарубіжних вчених, зазначимо, що питання удосконалення фінансового забезпечення малих підприємств потребує подальшого дослідження, особливо в частині пошуку альтернативних шляхів залучення фінансових ресурсів. Вбачається доцільним дослідити практичні прояви виділеної проблеми в світлі останніх змін економічного становища України. Все це визначає необхідність комплексного дослідження фінансового забезпечення розвитку малого підприємництва в Україні.

Мета статті. Метою статті є дослідження сучасного стану, перспектив фінансування та розвитку малого підприємництва в Україні, розробка напрямів підвищення ефективності фінансового забезпечення розвитку малого підприємництва.

Виклад основного матеріалу. Поняття «фінансування» визначається як сукупність заходів, спрямованих на покриття потреб підприємства в капіталі, які включають мобілізацію фінансових ресурсів (коштів, їх еквівалентів та майнових активів) та їх повернення [1, с. 38].

Варто зазначити, що малому підприємництво притаманні наступні переваги: здатність адаптуватися до змін у структурі споживання, мобільність, менші витратами на основні засоби через менший оборот товарів, робіт та послуг.

Суб'єкти малого підприємництва можуть успішно функціонувати при наявності певних видів забезпечення: законодавчого, кадрового, майнового, фінансового, інформаційного, організаційно-методичного та іншого. В сучасних умовах однією з найбільш складних проблем, що гальмують розвиток малого підприємництва є обмеження доступу суб'єктів малого бізнесу до фінансових ресурсів.

У світовій практиці малого підприємництва сформувалися дві основні моделі фінансування – американська і німецька. Згідно американської моделі основною формою фінансування є пряма підтримка безпосередньо малих підприємств за рахунок державних коштів і незалежне співіснування державного і приватного фінансування малого бізнесу. В той же час в основі німецької системи передбачено переважно державне фінансування приватних фінансових інститутів, зокрема, венчурних, що здійснюють кредитування малого бізнесу, опора на міжнародні фінансові організації [2].

Залежно від джерел фінансування фінансове забезпечення поділяється на: використання власного капіталу; кредитування або залучення капіталу; зовнішнє фінансування.

До власних джерел можна віднести прибуток й амортизацію, до залучених кошти фінансово-кредитної сфери, державна допомога, ресурси вітчизняних і міжнародних фондів й організацій, кошти приватних осіб. Враховуючи, що рівень прибутковості малого підприємництва відносно невисокий, можна стверджувати, що вирішальну роль у розвитку даних суб'єктів відіграють саме залучені кошти. В той же час фінансово-кредитна сфера розглядає фінансування малих компаній як інвестування з високими витратами, ви-

сокими ризиками. Отже, можна узагальнити, що в будь-якій економіці розвиток малого підприємництва без державної допомоги не представляється можливим. Однак важливим при цьому є необхідність забезпечити стимули до активного ефективного інноваційного розвитку малих компаній [3].

Отже, виділяють наступні способи фінансування суб'єктів малого підприємництва: самофінансування, фінансування через механізми ринку капіталу, банківське кредитування, бюджетне фінансування, а також альтернативні способи фінансування (лізинг, факторинг, венчурне фінансування). Переваги та недоліки способів фінансування суб'єктів малого підприємництва наведено у таблиці 1.

Розглянемо детальніше вищенаведені способи фінансування суб'єктів малого підприємництва в Україні. На сьогоднішній момент самофінансування складає вагому частку фінансового забезпечення. При цьому зберігається найменший вплив державних регуляторів на внутрішню і зовнішню діяльність підприємства. Ефективність і прибутковість підприємства стають основними регуляторами, вони встановлюють обмеження у використанні прибутку та амортизаційного фонду [4].

Щодо державного фінансування, варто відмітити, що ресурси державного фінансування перерозподіляються через програму «Мікрокредитування суб'єктів малого підприємництва». Кошти виділяються на підвищення загального соціально-економічного рівня життя населення країни, розподіляються по галузям, у тому числі на розвиток малого підприємництва, з метою одержання в перспективі мультиплікаційного ефекту. На практиці залучення коштів потерпало від тіньової економіки, через яку до кінцевого пункту потрапляла лише частина виділених ресурсів, до того ж не достатня для отримання бажаного ефекту [4].

Лізинг не є специфічним методом залучення матеріально-технічних і фінансових ресурсів для малого підприємства, оскільки його широко використовують і великі компанії. Але лізинг для суб'єктів малого підприємництва забезпечує такі переваги [5]:

– стовідсоткове кредитування, яке не потребує негайного початку платежів. Договір укладається на повну вартість, а лізингові платежі є поточними і, як правило, починаються після постачання майна або пізніше;

– набагато простіше отримання контракту за лізингом, ніж позики. Лізинг передбачає цільове використання коштів, а саме на придбання устаткування, та забезпечення позики у вигляді цього ж обладнання;

– можливість через лізинг сучасних і високопродуктивних технічних засобів не тільки оперативно реконструювати виробництво, а й спрямовувати зекономлені кошти на інші потреби.

Венчурне фінансування стосується малих підприємств у наукомістких галузях економіки, де вони спеціалізуються на проведенні наукових досліджень та інженерних розробках. Воно має такі характеристики [6, с. 37]:

– фінансові засоби вкладаються у венчурний бізнес без матеріального забезпечення і без гарантій, при цьому інвестори ідуть на великий ризик;

– передбачається обов'язкова пайова участь інвестора у статутному капіталі фірми в прямій чи опосередкованій формі (як правило, пай не перевищує 50%);

– засоби надаються на довготривалий термін і на безповоротній основі, тому в більшості випадків інвестори чекають 3-5 років, щоб упевнитися в перспективності вкладень;

– передбачається активна участь інвестора в управлінні підприємством, яке фінансується. Інвестори часто не обмежуються наданням коштів, а й здійснюють різноманітні управлінські, консультативні та інші ділові послуги венчурній фірмі, не втручаючись при цьому в оперативне управління її діяльністю.

Таблиця 1

Переваги та недоліки способів фінансування суб'єктів малого підприємництва

Способи фінансування суб'єктів малого підприємництва	Переваги	Недоліки
Самофінансування	– низький ризик неплатоспроможності та банкрутства підприємства; – не вимагається сплата відсоткової ставки.	– обмежений розмір коштів, що залежить від успішності попередньої діяльності.
Державне фінансування	– відносно не дорогий вид фінансування.	– довготривалий процес надання коштів; – труднощі в отриманні.
Банківське кредитування	– розроблені спеціальні банківські продукти для суб'єктів малого бізнесу.	– високі відсоткові ставки; – труднощі в отриманні; – необхідне забезпечення.
Лізинг	– забезпечує отримання обладнання без його повної оплати; – всі витрати на придбання обладнання відносяться на собівартість продукції лізингоотримувача, що дозволяє знизити базу оподаткування.	– велика сума першого лізингового платежу, що включає до 30% вартості придбаного майна; – необхідне заставне забезпечення.
Факторинг	– швидкість отриманні коштів; – аутсорсинг дебіторської заборгованості.	– висока вартість послуг; – обмежена пропозиція спеціалізованих факторингових продуктів для малого бізнесу.
Венчурне фінансування	– здійснюється без надання підприємствами будь-якої застави.	– зміна структури власності; – застосовується для реалізації лише високоефективних проектів.

Фінансово-кредитний ринок надає позики у більшості благонадійним представникам, за умови наявності ліквідного забезпечення. Рішення надання позики попередньо встановлюється фінансовими установами з розгляду подальшої вигоди, яка не завжди є двосторонньою. Цей вид фінансового забезпечення тісно пов'язаний з державною політикою та регулюється через зміну облікової ставки

Дефіцит фінансових ресурсів, як на стадії організації бізнесу, так і тим більше в рамках реалізації конкретним суб'єктом інвестиційної програми в фазі функціонування останнього виступає в якості основного стримуючого фактора.

Основною установою, яка зацікавлена найбільшою мірою у розвитку підприємництва, є держава. Її основне завдання полягає у сприянні розвитку й заохоченні недержавної підтримки через стимулювання фінансових установ до надання позик, переорієнтацію бюджетних коштів, створення гарантійних і страхових установ, використання іноземної допомоги [7, с. 52].

До основних проблем фінансового характеру варто віднести:

– складність доступу суб'єктів малого підприємництва до банківських кредитів;

– недостатня державна фінансова підтримка малого підприємництва;

– неефективна система мікрофінансування;

– недостатнє використання в сфері малого бізнесу типових схем лізингу.

Якщо узагальнити класифікації проблем малого бізнесу, запропоновані різними науковцями, то в більшості їх можна поділити на дві групи: зовнішні та внутрішні. Зовнішні проблеми доцільно поділяти на інституційні – пов'язані з недосконалістю діяльності держави (недосконалість законодавства у всіх пов'язаних з малим бізнесом напрямах; адміністративні бар'єри на шляху створення і розвитку малих підприємств; надмірний податковий тягар; корупція, породжена неефективністю державного апарату; нестабільність політичної системи, неочевидність державних пріоритетів і загальний низький рівень державного управління; неадекватність фінансової інфраструктури), і ринкові – викликані різними специфічними особливостями економіки держави (недобросовісна конкуренція; надмірно висока залежність економіки від сировинного експорту; монополізм на товарних ринках; нерозвиненість ринкової інфраструктури; недостатньо розвинутий сектор послуг для бізнесу, включаючи бізнес-інформацію).

Основними шляхами вирішення проблем фінансування є: стимулювання комерційних банків шляхом звільнення від оподаткування, створення гарантійних фондів, формування фондів з метою стимулювання процесів кредитування малого підприємництва, поширення інформації про існуючі програми фінансування. Варто зазначити, що основними напрямами розвитку системи фінансування малого бізнесу в Україні є розвиток фондового та фінансово-кредитного ринків, посилення співпраці з міжнародними фондами і організаціями, які підтримують мале підприємництво, реалізація цілісної держаної підтримки в даній сфері.

Висновки та пропозиції. Ефективність функціонування національної економіки в значній мірі залежить від оптимальності уявлення в ній системи суб'єктів малого підприємництва. Досвід зарубіжних країн показує, що малі підприємства виготовляють основну частину валового внутрішнього продукту, забезпечують роботою більшість працездатного населення, в його сфері здійснюється вагома частина усіх інновацій. Фінансове забезпечення є основою функціонування підприємств, стимулює операційну діяльність, спрямована на їхній економічний розвиток та містить конкретні заходи спрямовані на практичне досягнення встановлених завдань економічної політики підприємства.

Отже, визнаючи важливу роль малого підприємництва у сучасній економіці України, слід констатувати, що його структура фінансування неоптимальна: переважною формою фінансування є самофінансування, в той час як саме залучені джерела повинні забезпечувати ефективний розвиток малого підприємництва. Доступність цих джерел для малого бізнесу на сучасному етапі обмежена в результаті відсутності ефективної державної регуляторної політики та інфраструктури фінансової підтримки малого підприємництва. Відповідно реалізація комплексної системи заходів щодо удосконалення системи державної підтримки малого підприємництва дозволить удосконалити механізми фінансування останнього, що, у свою чергу, розширить джерела фінансування, підвищить ефективність використання фінансових ресурсів, активізує розвиток малого бізнесу в цілому. Це підвищує роль таких альтернативних джерел фінансового розвитку вітчизняних малих підприємств як лізинг, факторинг, венчурне фінансування.

Список літератури:

1. Гацька Л. П. Проблеми фінансового забезпечення малого бізнесу в Україні / Л. П. Гацька, В. Л. Журавський // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2005. – Економіка 80. – С. 37-40.
2. Финк Т. А. Малый и средний бизнес: зарубежный опыт развития / Т. А. Финк // Молодой учений. – 2012. – № 4. – С. 177-181.
3. Ломачинська І. А. Формування джерел фінансового забезпечення розвитку суб'єктів малого підприємництва / І. А. Ломачинська // Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. – 2012. – Т. 17. – Вип. 3-4. – С. 37-43.
4. Кугій А. А. Структурний аналіз фінансового забезпечення малого підприємництва / А. А. Кугій, С. М. Сокотенюк // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ev.fmm.kpi.ua/article/viewFile/45521/41698
5. Фінансове забезпечення розвитку малих підприємств // [Електронний ресурс]. – http://referat-ok.com.ua/ekonomika-pidprijemstva/finansove-zabezpechennya-rozvitku-malih-pidprijemstv
6. Косова Т. Механізм фінансово-кредитної підтримки малого підприємництва / Т. Косова // Фінанси України. – 2002. – № 12. – С. 37-41.
7. Збарський В. К. Тенденції розвитку малого підприємництва / В. К. Збарський, М. П. Канінський // Економіка АПК. – К.: 2009. – № 8. – С. 50-53.

Оксенюк Е.И.
Луцкий национальный технический университет

ФИНАНСОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ РАЗВИТИЯ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УКРАИНЕ

Аннотация
В работе рассмотрены особенности финансового обеспечения развития малого предпринимательства, его роль и функции. Приведенная характеристика видов финансового обеспечения. Проанализирована структура финансовых ресурсов малых предприятий. Выявлены проблемы финансового обеспечения малого предпринимательства. Разработан комплекс научно-практических рекомендаций относительно решения проблем, предложены направления развития малого предпринимательства в Украине.
Ключевые слова: финансовое обеспечение, финансовые источники, предпринимательство, развитие, самофинансирование, государственное финансирование.

Oksenyuk K.I.
Lutsk National Technical University

FINANCIAL PROVISIONS FOR DEVELOPMENT OF SMALL ENTERPRISES IN UKRAINE

Summary
In the article the essence of financial support of small business development, its role and functions is considered. The characteristics of types of financial support are given. The structure of financial resources of small enterprises in Ukraine is analyzed. The problems of financial support of small business are revealed. A set of scientific and practical recommendations for solving problems was developed, directions of small business development in Ukraine were proposed.
Keywords: financial providing, financial sources, enterprise, development, self-finance, state financing, crediting.

УДК 330.341.1-025.27(7/8)

ІННОВАЦІЙНІ КЛАСТЕРИ США ЯК ФАКТОР ЗРОСТАННЯ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ КРАЇНИ

Оніпко Т.А.
Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»

У статті висвітлено роль інноваційних кластерів США у контексті зростання конкурентних переваг країни. Виявлено, що інноваційні кластери США діють не лише у швидко зростаючих галузях сучасної ринкової економіки, але й у традиційних. Відзначено, що особливістю інноваційних кластерів США є їх високий рівень експортоорієнтованості та володіння значними обсягами венчурного капіталу. Важливою перевагою американських інноваційних кластерів є також те, що їх діяльність заснована на принципах державно-приватного партнерства й орієнтована на швидку комерціалізацію результатів науково-дослідних розробок. Досвід діяльності всесвітньо відомих «Кремнієвої Долини» та Бостонського біофармацевтичного кластера переконує в тому, що важливе місце в їх розвитку посідають «мозкові центри» – університети та науково-дослідні інститути.
Ключові слова: інноваційний кластер, інновації, венчурний капітал, державно-приватне партнерство, регіон, конкурентоспроможність, конкурентні переваги.

Постановка проблеми. Упродовж останніх десятиліть інноваційні кластери стали каталізатором інноваційного розвитку національних економік та зростання їх конкурентоспроможності. З огляду на це процеси створення та функціонування інноваційних кластерів набувають актуальності та практичного значення. Нині більшість країн світу обрали кластери головним стимулом для модернізації своїх економік. Серед країн-першопочатківців кластеризації економіки, безперечно, лідируючі позиції займають Сполучені Штати Америки, які раніше від інших зайнялися проблемою розвитку регіональних економік на основі кластерного підходу. Загалом формування та зміцнення регіональних інноваційних кластерів є одним із найважливіших національних пріоритетів США.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою кластеризації економіки США переймаються експерти Ради з питань конкурентоспроможності США і науковці Інституту стратегії та конкурентоспроможності при Гарвардській бізнес-школі (США), який очолює відомий американський економіст М. Портер. Проблему кластеризації економіки США у контексті теорії зростання конкурентних переваг також досліджують американські вчені Дж. Берковіц, Е. Глейзер, М. Енрайт, В. Керр, Дж. Кортрайт, Д. Одретч, А. Саксеніан, М. Сторпер, С. Розенфельд, М. Фельдман, Й. Френсіс та ін. До вивчення процесів кластеризації американської економіки долучилися Т. Андерсон, К. Кетелз, Г. Ліндквіст, О. Солвелл (Швеція), П. Дероше, Ж. Дюрантон (Канада), Р. Мартін, П. Санлі (Велика Британія) та ін.

Світовий досвід формування та розвитку інноваційних кластерів, у тому числі США, досліджують вітчизняні науковці, зокрема, З.С. Варналій, М.П. Войнаренко, В.І. Захарченко, О.А. Єрмакова, М.О. Кизим, В.М. Осіпов, С.І. Соколенко, Л.І. Федулова, В.І. Чужиков.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У дослідженнях закордонних та вітчизняних науковців акцентовано на тому, що інноваційні кластери сприяють інноваційному розвитку економік країн та окремих регіонів і підвищенню рівня їх конкурентоспроможності. Разом з тим потребують глибшого дослідження такі аспекти проблеми, як значення венчурного капіталу та ефективне використання інтелектуального потенціалу для успішного розвитку інноваційних кластерів, доцільність державно-приватного партнерства у процесі кластеризації економіки. Недостатньо висвітленим є питання щодо причин активізації інноваційних кластерів у галузях сфери послуг (фінансові послуги, страхові послуги, телекомунікаційні послуги, туризм, логістика, консалтинг, дистрибуція та електронна комерція).

Мета статті. Головною метою статті є обґрунтування ролі інноваційних кластерів США як фактора зростання конкурентних переваг країни.

Виклад основного матеріалу. У рейтингу країн за індексом глобальної конкурентоспроможності, який щорічно складається Всесвітнім Економічним Форумом (WEF), США утримує лідируючі позиції. Зокрема, в 2016-2017 рр. країна, як і в попередні роки, посіла третє місце в рейтингу 138 країн, поступившись лише Швейцарії та Сінгапуру [1, с. 356-357]. При цьому за складовою «Стан кластерного розвитку» (субіндекс «Рівень розвитку бізнесу») США нині отримали в рейтингу перше місце, випередивши інші країни з високим рівнем кластеризації економіки – Німеччину, Велику Британію, Швецію та Японію. За складовими «Здатність до інновацій» та «Витрати компаній на НДДКР» (субіндекс «Інновації») США нині утримують друге місце [1, с. 357]. Згідно звіту «Глобальний інноваційний індекс 2017 р.», підготовленого спільно Корнелльським університетом, Школою Бізнесу INSEAD та Всесвітньою організацією інтелектуальної власності (WIPO), у п’ятірку провідних країн-новаторів потрапили Швейцарія, Швеція, Нідерланди, США і Велика Британія [2].

Сполучені Штати Америки упродовж 1990-х років у числі перших серед країн світу активно почали перейматися проблемою розвитку економік регіонів на основі кластерного підходу. Головним розробником кластерної моделі розвитку США вважається відомий американський економіст М. Портер. У його працях «Конкурентні пе-

реваги країн» (1990 р.) та «Конкуренція» (1998 р.) була сформована теорія національної та місцевої конкурентоспроможності в контексті світової економіки, в якій саме кластерам відводилася провідна роль. На думку вченого, кластери краще узгоджуються з характером конкуренції та джерелами досягнення конкурентних переваг, ніж традиційні групування компаній чи галузей економіки, оскільки вдало поєднують елементи кооперації і конкуренції, базуючись на міжгалузевих зв'язках [3, с. 256].

Практичне застосування ідей М. Портера знайшло підтвердження у методиці виявлення та оцінювання діяльності кластерів, розробленої Інститутом стратегії та конкурентоспроможності США при Гарвардській бізнес-школі. Спільними зусиллями даного Інституту та Управління економічного розвитку США (структурний підрозділ Міністерства Торгівлі США) від початку 2000-х років у країні реалізується проект «US cluster mapping», що нині забезпечує понад 50 млн. відкритих даних про кластери та розвиток регіонів США з метою стимулювання їх економічного зростання і конкурентоспроможності [4]. Рада з питань конкурентоспроможності США, мета якої полягає у підвищенні конкурентоспроможності економіки США на світовому ринку, також переймається проблемою інноваційних кластерів. Запорукою ефективної діяльності цієї неприбуткової організації є те, що вона об'єднує провідних представників бізнесу, науковців та урядовців, а результатом спільних зусиль – розробка рекомендацій, зокрема щодо оптимального використання потенціалу кластерів [5].

Інноваційні кластери є важливими для економіки США тому, що вони є її своєрідними «будівельними блоками», сприяючи генеруванню інновацій, зростанню кількості робочих місць та підвищенню заробітних плат, забезпечуючи можливості для інвестування бізнесу та експортної діяльності. В економіці США інноваційні кластери об'єднують більше половини підприємств країни і забезпечують понад 30% зайнятості та 60% ВВП країни [4].

Загалом для США характерна ліберальна модель кластерної політики, особливістю якої є те, що провідну роль у кластеризації економіки країни відіграють органи регіональної влади (уряди штатів), які спільно з потенційними учасниками кластерів розробляють та реалізують кластерні стратегії і програми. В умовах ліберальної моделі кластерної політики США учасникам кластерів гарантується високий рівень економічної свободи. Найбільш активними у розвитку регіональної економіки з використанням кластерного підходу виявилися такі штати як Аризона, Вашингтон, Джорджія, Іллінойс, Каліфорнія, Кензас, Колорадо, Коннектикут, Массачусетс, Міннесота, Мічиган, Нью-Джерсі, Нью-Йорк, Огайо, Орегон, Північна Кароліна, Флорида. Пріоритетними напрямами інноваційних кластерів є такі: аерокосмічна галузь та оборонне виробництво, автомобілебудування, біотехнології та біофармацевтика, бізнес-послуги, фінансові послуги, страхові послуги, мікроелектроніка, інформаційно-комунікаційні технології, електронна комерція, енергозберігаючі технології, логістика.

Згідно методики «US cluster mapping», у США виділяють два види кластерів: «торгові» (traded) з високою експортоорієнтованістю, що обслуговують ринки інших регіонів чи країн і зосереджуються в регіонах, які забезпечують їм специфічні конкурентні переваги; локальні (local), що задовольняють продуктами чи послугами передусім місцевий ринок. Співвідношення рівня зайнятості в експортоорієнтованих кластерах складає 36%, у локальних – 64%. Однак 96,5% патентів припадає на «торгові» кластери, що свідчить про високий рівень їх інноваційності [4]. Наприклад, упродовж 1998-2014 рр. кількість патентів у «торгових» кластерах (галузь інформаційних технологій) зросла більше ніж у два рази. За цей же період удвічі зросла кількість патентів у «торгових» кластерах, що діють у таких галузях як комунікаційне обладнання і послуги, аерокосмічні засоби і оборона [4].

Інноваційні кластери США успішно розвиваються як у промисловій сфері, так і сфері послуг, як у традиційних, так і швидко зростаючих галузях сучасної економіки. Експерти Інституту стратегії та конкурентоспроможності США визначили «торгові» кластери за 51 галузевою групою, відповідно локальні – за 16. До галузевих груп «торгових», тобто експортоорієнтованих кластерів, віднесені: аерокосмічна і оборонна галузь, інформаційні технології, автомобілебудування, біофармацевтика, виробництво медичного обладнання, енергетика, бізнес-послуги, фінансові послуги, страхування, дистрибуція і електронна комерція, екологічні послуги, готельно-туристична індустрія, освітні послуги, транспорт і логістика, комунікації тощо. До галузей локальних кластерів віднесені: виробництво побутових товарів, продукування їжі та напоїв, індустрія розваг, нерухомість, роздрібна торгівля, медичні послуги, комунальні послуги [4].

Згідно даних «US cluster mapping», нині у регіонах США налічується майже 500 «торгових» кластерів. Найбільша кількість «торгових» кластерів припадає на штат Айдахо – 12, відповідно Айова – 18, Алабама – 24, Арканзас – 22, Вісконсин – 18, Джорджія – 10, Нью-Йорк – 10, Іллінойс – 10, Індіана – 14, Каліфорнія – 14,

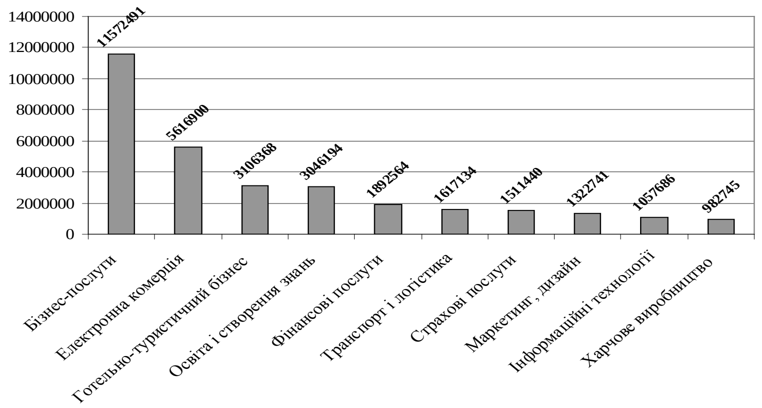

Рис. 1. Чисельність зайнятих у «торгових» кластерах США за галузями, 2014 р.

Джерело: розроблено автором за даними [4]

Канзас – 12, Кентуккі – 16, Коннектикут – 15, Луїзіана – 12, Массачусетс – 10, Міннесота – 11, Нью-Гемпшир – 13, Огайо – 12, Орегон – 12, Південна Кароліна – 17, Північна Кароліна – 12, Теннессі – 20, Юта – 12 [4]. Таким чином, «торгові» кластери» функціонують не лише в регіонах з високим рівнем соціально-економічного розвитку, але й у менш розвинених, які теж намагаються стати конкурентоспроможними за рахунок максимального використання свого природного та кадрового потенціалу.

На рис. 1 наведено дані про показники зайнятості в «торгових» кластерах США за галузями. Найбільша чисельність працюючих у таких кластерах припадає на галузь бізнес-послуг – майже 11,6 млн. чол., а також дистрибуцію і електронну комерцію – понад 5,6 млн. чол.

Упродовж 1998-2014 років відбулося суттєве збільшення «торговими» кластерами США кількості робочих місць у ряді галузей. Так, у галузі бізнес-послуг за вказаний період було створено понад 4 млн. робочих місць, що пов'язано зі зростанням споживчого попиту на консалтинг, комп'ютерні, проектно-конструкторські послуги, послуги щодо працевлаштування тощо. Разом з тим помітно зросла кількість робочих місць у «торгових» кластерах в інших галузях сфери послуг, як-от дистрибуція та електронна комерція, готельно-туристичний бізнес, освіта, фінансові послуги, транспорт і логістика, страхові послуги, маркетинг і дизайн, інформаційні технології, що також свідчить про зростання попиту споживачів на мобільні та якісні послуги.

На рис. 2. наведено дані про середньорічну заробітну плату у «торгових кластерах» США за окремими галузями. Лідерами за рівнем заробітних плат є «торгові» кластери галузі фінансових послуг, генерування і передачі електроенергії, інформаційних технологій, виробництва та транспортування нафти й газу, біофармацевтики. Представлені на рис. 2 галузі більшою мірою є наукомісткими і високотехнологічними; такими, що відповідають вимогам сучасного ринку; вимагають компетентних кадрів і відповідно їх матеріального стимулювання.

Зазначимо, що мають місце відмінності у кількості патентів інноваційних кластерів США залежно від галузей, в яких вони діють. У табл. 1 наведено дані по 13 штатам країни, які практикують кластерний підхід до розвитку тих чи інших галузей. Високий рівень інноваційності кластерів підтверджує значна кількість виданих за один рік патентів у нових і водночас перспективних галузях, як-от інформаційні технології, біофармацевтика, маркетинг та дизайн, дистрибуція та електронна комерція. Разом з тим традиційні галузі економіки США, у тому числі аерокосмічна та оборонна, автомобілебудування, технології виробництва і важке машинобудування, виробництво і транспортування нафти й газу чи харчове виробництво, не вичерпали свій інноваційний потенціал. Підтвердженням цього, наприклад, є автомобілебудівний кластер в штаті Мічиган, який за рік спромігся отримати понад 1 тис. патентів.

Рис. 2. Середньорічна заробітна плата у «торгових» кластерах США (у доларах США) за галузями, 2014 р.

Джерело: розроблено автором за даними [4]

Таблиця 1

Кількість патентів у провідних галузях інноваційних кластерів за окремими штатами США, 2014 р.

Штат США	Провідна галузь	Кількість патентів
Каліфорнія	Інформаційні технології	12 тис. 932
Мічиган	Автомобілебудування	1 тис. 167
Вашингтон	Аерокосмічна галузь та оборона	389
Південна Кароліна	Технології виробництва і важке машинобудування	217
Делавер	Біофармацевтика	56
Оклахома	Виробництво та транспортування нафти й газу	37
Массачусетс	Освіта і створення знань	23
Міннесота	Маркетинг, дизайн	11
Іллінойс	Дистрибуція та електронна комерція	10
Флорида	Готельно-туристичний бізнес	9
Орегон	Харчове виробництво	6
Аризона	Бізнес-послуги	4
Нью-Йорк	Фінансові послуги	3

Джерело: розроблено автором за даними [4]

Прикметно, що між штатами США відбувається конкурентне змагання за лідерство в рейтингах інноваційного розвитку. Наприклад, згідно рейтингу найбільш інноваційних штатів США, підготовленого американським інформаційним агентством Bloomberg у 2016 р., провідними штатами-новаторами визнані Массачусетс, Каліфорнія, Вашингтон, Нью-Джерсі і Меріленд [7]. Для цих штатів характерними є висока інтенсивність НДДКР, концентрація високотехнологічних компаній, значна кількість наукових кадрів і патентна активність. Високий рівень інноваційного розвитку зазначених штатів пояснюється активною діяльністю в їх межах інноваційних кластерів.

Генераторами знань та інновацій у США, як і раніше, залишаються, навчальні заклади. За даними сайту U.S. News&World, у рейтингу найбільш інноваційних навчальних закладів країни 2016 р. список очолює Аризонський

Державний Університет (штат Аризона). До п'ятірки інноваційних лідерів серед 1500 навчальних закладів США також потрапили університет Стенфорда (штат Каліфорнія), Массачусетський технологічний інститут (штат Массачусетс), Державний університет Джорджії (штат Джорджія) і університет Меріленда (штат Меріленд) [8]. Так, в Аризонському Державному Університеті студентами успішно запущений стартап SafeSipp з метою проектування та виготовлення водоочисних приладів. У цьому ж закладі в 2015 р. було запроваджено декілька освітніх програм з метою розширення доступу населення до вищої освіти. Зокрема, в рамках програми «План отримання вищої освіти спільно зі Starbucks» передбачено отримання онлайн-освіти працівниками відомої кавової компанії Starbucks за рахунок фірми [9].

Найвідомішими інноваційними кластерами США є кластер інформаційних технологій «Кремнієва Долина», агротуристичний винаробний кластер і кластер кіноіндустрії «Голлівуд» у штаті Каліфорнія; Бостонський біофармацевтичний кластер і кластер інформаційних технологій «Бостонське Шоссе 128» (Східна Кремнієва Долина) у штаті Массачусетс; фінансовий кластер у штаті Нью-Йорк; автомобільний кластер у Детройті (штат Мічиган).

Найбільш відомим у світі інноваційним кластером США, який володіє значними конкурентними перевагами, є кластер інформаційних технологій «Кремнієва Долина» (Silicon Valley), засновники якого вважаються першопрохідцями у застосуванні кластерного підходу. Швидкому зростанню «Кремнієвої Долини» сприяла концентрація в штаті Каліфорнія значних обсягів венчурного капіталу (1/3 усього венчурного капіталу США). До кластера нині залучено 87 тис. компаній різних галузей, у тому числі 17 тис. стартапів, десятки науково-дослідницьких центрів. Успішний інноваційний розвиток «Кремнієвої Долини» також пов'язаний із зосередженням у кластері провідних університетів – Стенфордського та Каліфорнійського. Близько 40% спеціалістів США у галузі електроніки, інформатики та обчислювальної техніки працюють у цьому кластері. Загалом зайнятість у кластері складає понад 2 млн. осіб, які працюють у різних галузях [10].

Американська дослідниця А. Саксеніан, визнаючи цінність передачі знань як основного фактору успіху «Кремнієвої Долини», зазначає, що підприємці розглядають соціальні взаємовідносини як важливий аспект їх бізнесу [11, с. 33]. Однією із головних причин успішного розвитку кластера є його здатність залучати кращих спеціалістів із усього світу. Диверсифікація ресурсів людського і технологічного капіталу посилює продуктивні та інноваційні можливості кластера. Для кластера характерним є середовище з високим рівнем конкуренції, тому в середньому у ньому виживає лише одна із 20 нових компаній [12, с. 62]. Особлива інноваційна бізнес-культура і здатність до ризиків сприяли створенню в «Кремнієвій Долині» унікального клімату, який складно відтворити в інших країнах.

У 2016 р. обсяги продаж продукції 150 найбільш потужними компаніями «Кремнієвої Долини» досягли 849 млрд. дол. США (порівняно з 2015 р. зростання складає 2%). У десятку найбільш успішних компаній 2016 р. за критерієм обсягів продаж увійшли: біофармацевтична компанія «Coherus BioSciences Inc.», відповідно біотехнологічна – «Exelixis», компанія-виробник медичного обладнання «Nevro Corp.», компанія-виробник обчислювальної техніки та програмного забезпечення «Nutanix», компанія-виробник сонячних батарей «SolarCity», компанія-виробник електромобілів «Tesla Motors», компанія, що спеціалізується на комунікаціях «Twilio», компанія-виробник носіїв інформації «Pure Storage», компанія в галузі сонячної енергетики «SunPower», компанія-виробник соціальних мереж «Facebook» [10].

У 2016 р. обсяги чистого прибутку 150 найбільш потужними компаніями «Кремнієвої Долини» досягли 142 млрд. дол. США (порівняно з 2015 р. зростання складає 6,8%). При цьому найбільші обсяги чистого прибутки отримали: «Facebook», Інтернет-компанія «eBay», міжнародний конгломерат компаній «Alphabet Inc.», що спеціалізується у галузі комп'ютерних програм та телекомунікацій, компанія з виробництва програмного забезпечення в галузі інформаційної безпеки, зокрема антивірусів «Symantec», компанія-виробник мультимедійних та комунікаційних пристроїв «NVIDIA», компанія в галузі інформаційних технологій «Hewlett-Packard Enterprise», компанія-виробник напівпровідників «Applied Materials, Inc.», компанія в галузі інформаційних технологій «HP Inc.», компанія з виробництва відеоігор «Electronic Arts», компанія, що займається розробкою програмного забезпечення «Adobe Systems» [10].

Загалом у кластері концентруються високотехнологічні компанії, діяльність яких пов'язана з виробництвом комп'ютерів, електронних компонентів, напівпровідників, програмного забезпечення, медичного обладнання, аудіо та відео апаратури. «Кремнієва Долина» є виробником таких світових брендів як Adobe, Hewlett-Packard, Intel, Google, Yahoo!, eBay, Cisko, Apple, Symantec та ін. [10]. Відома високотехнологічна компанія «Microsoft», підрозділ якої розташований у «Кремнієвій Долині», у 2016 р. розробила перший у світі повністю незалежний голографічний комп'ютер, який може інтегрувати голограми високої чіткості у реальний світ. Тим самим інноваційний продукт Hololens сприятиме поєднанню цифрового світу з реальним [13].

Штат Массачусетс – це один із провідних центрів у галузі наук про життя не лише США, але й світу, в якому зосереджені університети та клініки, що здійснюють наукові біотехнологічні дослідження, а також висококваліфікований персонал. За даними сайту «Genetic Engineering& Biotechnology News», у рейтингу 10 провідних біофармацевтичних кластерів США (2017 р.) Бостонський біофармацевтичний кластер (Boston biopharmaceutical cluster) штату Массачусетс, як і в попередні роки, займає перше місце [14]. Рейтинг визначався за такими критеріями: обсяги фінансування біомедичних досліджень з боку Національного інституту охорони здоров'я (NIH), який підпорядкований Департаменту охорони здоров'я та людських служб США; обсяги венчурного капіталу; кількість виданих патентів; кількість та площа лабораторій; чисельність зайнятих у кластері. Упродовж 2016-2017 рр. штат

Массачусетс отримав з боку NIH 2 тис. 169 грантів на загальну суму понад 1 млрд. дол. США, було укладено 78 угод на венчурне фінансування загальною сумою понад 3 млрд. дол. США. За цей період у штаті було видано майже 6,5 тис. патентів у галузі наук про життя [14].

Лише у Бостонському біофармацевтичному кластері нині працюють понад 74 тис. професіоналів у галузі фармацевтики, біотехнологій та виробників медичного устаткування, а також 450 тис. – у галузі охорони здоров'я [15]. Кластер випускає широкий спектр конкурентоспроможної продукції, як-от біологічні та біофармацевтичні продукти, у тому числі продукти для здоров'я та краси, хірургічні та стоматологічні інструменти, медичне устаткування, офтальмологічну продукцію, предмети діагностики, медичні контейнери.

Запорука успіху Бостонського біофармацевтичного кластера полягає у близькості та тісних взаємозв'язках між його учасниками. Важливим фактором, що обумовлює високий рівень інноваційності кластера є зосередженість у регіоні провідних інноваційних дослідницьких центрів та науково-освітніх закладів, включаючи всесвітньо відомі Бостонський, Гарвардський та Массачусетський університети, Массачусетський технологічний інститут. Фінансову основу інноваційної діяльності кластера передусім складає венчурний капітал, сконцентрований у штаті Массачусетс. У кластері відкриті представництва відомих міжнародних фармацевтичних та біотехнологічних компаній – Amgen, Novartis, Pfizer, Sanofi Genzyme. Паралельно з крупними компаніями у кластері представлено малий та середній бізнес.

У травні 2017 р. у межах Бостонського біофармацевтичного кластера провідною фармацевтичною компанією Китаю «Qilu Pharmaceutical» було започатковано інноваційний центр Qilu Boston Innovation Center (QBIC), що слугуватиме інкубатором для вирощування біотехнологічних стартапів, яким надаватиметься підтримка щодо реалізації їх ідей, швидкої комерціалізації результатів НДДКР з метою задоволення клінічних потреб. Разом з тим «Qilu Pharmaceutical» було відкрито «QLB Biotherapeutics Inc.» (QLB Bio) – біотехнологічну стартап-компанію, що спеціалізуватиметься на розвитку біологічної терапевтики та імунотерапії онкологічних захворювань. Загальний обсяг інвестицій китайською компанією у Бостон склав 40 млн. дол. США [16].

Останнім часом у США як на національному, так і регіональному рівні все більше уваги приділяється підтримці конкретних регіональних кластерів, що в кінцевому результаті має призвести до зростання конкурентних переваг країни. Підтвердженням цього є формування Управлінням в справах малого бізнесу (SBA) у 2010 р. «Регіональної кластерної ініціативи». У рамках цієї ініціативи SBA було розроблено дві програми: «Регіональні інноваційні кластери» і «Кластери в галузі передових оборонних технологій». Кластерам, яких обрали для участі в цих програмах, надходить фінансова підтримка від SBA для забезпечення інноваційного розвитку малого бізнесу. У 2012 р. Адміністрацією Президента США була започаткована програма «Стимулювання інновацій і створення робочих місць» у віддалених та важкодоступних районах Америки», згідно якої кластери в різних штатах країни отримують фінансування з різних урядових відомств, включаючи Управління в справах малого бізнесу, Міністерство торгівлі, Міністерство праці, Міністерство оборони тощо [17].

Висновки і пропозиції. Таким чином, інноваційні кластери США є фактором зростання конкурентних переваг країни. Прийняті останнім часом у країні закони і програми з підтримки регіональних інноваційних кластерів дозволили зміцнити позиції малого і середнього бізнесу і вивести його на конкурентоспроможний рівень. Особливістю інноваційних кластерів США є їх розташування в певному регіоні з максимальним використанням його природного та кадрового потенціалу. Практично в усіх штатах США швидкими темпами зростають інноваційні кластери в галузях сфери послуг, включаючи бізнес-послуги, дистрибуцію та електронну комерцію, фінансові послуги, страхові послуги, інформаційні технології, маркетинг та дизайн. Однією з найважливіших переваг американських інноваційних кластерів є те, що їх діяльність заснована на принципах державно-приватного партнерства і орієнтована на швидку комерціалізацію результатів НДДКР. Характерним для інноваційних кластерів США є концентрація в них значних обсягів венчурного капіталу. Важливу роль в успішному розвитку американських інноваційних кластерів відіграють «мозкові центри» – університети, науково-дослідні інститути, лабораторії, оскільки кластери базуються на тісній взаємовигідній співпраці науки та виробництва. Відтак високотехнологічна продукція інноваційних кластерів США є конкурентоспроможною на світовому ринку.

Є сенс у тому, щоб надалі продовжити вивчення досвіду функціонування інноваційних кластерів у різних країнах світу, в тому числі США. На нашу думку, вартує уваги той факт, що інноваційні кластери США діють не лише у швидко зростаючих галузях сучасної економіки, але й у традиційних. З огляду на це інноваційні кластери можуть слугувати стимулом для відродження в Україні традиційних галузей (аерокосмічна галузь, автомобілебудування, енергетика, агропромислове виробництво) і водночас каталізатором розвитку перспективних напрямів (альтернативні джерела енергії, інформаційні технології, телекомунікації, біотехнології, нанотехнології, екотуризм тощо).

Список літератури:

1. The Global Competitiveness Report 2016-2017. Insight Report. World Economic Forum. – 383 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/GCR2016-2017/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2016-2017_FINAL.pdf
2. Глобальный инновационный индекс 2017 г. Сайт Всемирной организации интеллектуальной собственности (WIPO). 15-06-2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.wipo.int/pressroom/ru/articles/2017/article_0006.html
3. Портер М. Конкуренция / М. Портер. – М.: Издат. дом «Вильямс», 2005. – 608 с.
4. U.S. cluster mapping [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://clustermapping.us/
5. About the U.S. Council on Competitiveness [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.compete.org/about/about-council
6. Delgado M. Defining clusters of related industries. Working Paper / M. Delgado, M. E. Porter, S. Stern. – National Bureau of Economic Research. Massachusetts, August 2014. – 47 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://clustermapping.us/sites/default/files/files/resource/Defining%20Clusters%20of%20Related%20Industries%20-%20NBER%20Working%20Paper%2020375.pdf
7. Here are the most innovative states in America in 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.bloomberg.com/news/articles/2016-12-22/here-are-the-most-innovative-states-in-america-in-2016
8. Most Innovative Schools / National Universities [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.usnews.com/best-colleges/rankings/national-universities/innovative
9. ASU tops U.S. News & World Report list of most innovative schools [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://asunow.asu.edu/content/asu-tops-us-news-world-report-list-most-innovative-schools
10. SV150 Top 10: The best and worst performers [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.siliconvalley.com/2017/05/01/sv150-top-10-the-best-and-worst-performances/
11. Saxenian AnnaLee. Regional Advantage: Culture and Competition in Silicon Valley and Route 128 / AnnaLee Saxenian. – Cambr.; Mass.; Lnd.: Harvard UP. – 1999. – 226 p.
12. Губайдуллина Ф.С. Международный опыт кластерной политики в промышленно развитых странах / Ф.С. Губайдуллина // Современная конкуренция. – 2010. – № 4(22). – С. 54-69.
13. Five Innovative Tech Products Coming in 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.uloop.com/news/view.php/186849/5-Innovative-Tech-Products-Coming-in-2016
14. Top 10 U.S. Biopharma clusters. June 05, 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.genengnews.com/the-lists/top-10-us-biopharma-clusters/77900917
15. Boston biotech cluster [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.liftstream.com/boston-biotech-cluster.html
16. Biotechnology incubator opens doors in Boston. 2017-05-22 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://usa.chinadaily.com.cn/epaper/2017-05/22/content_29438919.htm
17. Попова М.Л. Кластеры в США: роль и место малого бизнеса / М.Л. Попова // Вестник Карагандинского государственного университета. – 2016. – № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://articlekz.com/article/13048

Онипко Т.А.
Высшее учебное заведение Укоопсоюза
«Полтавский университет экономики и торговли»

ИННОВАЦИОННЫЕ КЛАСТЕРЫ США КАК ФАКТОР ВОЗРАСТАНИЯ КОНКУРЕНТНЫХ ПРЕИМУЩЕСТВ СТРАНЫ

Аннотация
В статье освещена роль инновационных кластеров США в контексте возрастания конкурентных преимуществ страны. Выявлено, что инновационные кластеры США действуют не только в быстрорастущих отраслях современной рыночной экономики, но и в традиционных. Отмечено, что особенностью инновационных кластеров США является их высокий уровень экспортоориентированности и владение значительными объемами венчурного капитала. Важным преимуществом американских инновационных кластеров является также то, что их деятельность основана на принципах государственно-частного партнерства и ориентирована на быструю коммерциализацию результатов научно-исследовательских разработок. Опыт деятельности всемирно известных «Кремниевой Долины» и Бостонского биофармацевтического кластера убеждает в том, что важное место в их развитии занимают «мозговые центры» – университеты и научно-исследовательские институты.

Ключевые слова: инновационный кластер, инновации, венчурный капитал, государственно-частное партнерство, регион, конкурентоспособность, конкурентные преимущества.

Onipko T.A.
Higher Educational Establishment of Ukoopspilka
«Poltava University of Economics and Trade»

U.S. INNOVATION CLUSTERS AS A GROWTH FACTOR OF COMPETITIVE ADVANTAGES OF THE COUNTRY

Summary
The article highlights the role of U.S. innovation clusters in the context of growth of competitive advantages of the country. It is found that U.S. innovation clusters operate not only in the rapidly growing sectors of the modern market economy, but also in the traditional ones. It is noted that the feature of U.S. innovation clusters is their high level of export-orientation and the possession of significant volumes of venture capital. The important advantage of U.S. innovation clusters is that their activities are based on the principles of public-private partnership and focused on the rapid commercialization of the results of research development. The experience of the world-famous «Silicon Valley» and Boston biopharmaceutical cluster convinces us that the «brain centers» – universities and research institutes play an important role in their development.
Keywords: innovation cluster, innovation, venture capital, public-private partnership, region, competitiveness, competitive advantages.

УДК 657.005.921

ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНІ АСПЕКТИ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ВЛАСНИМ КАПІТАЛОМ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

Потапова Н.О., Брежнєва Н.К.
Харківський інститут фінансів
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті досліджено економічну сутність власного капіталу. Вивчено теоретичні принципи функціонування категорії «власний капітал» на підприємствах України. Розглянуто базові засади організації його обліку на промисловому підприємстві. Розкрито необхідність проведення на підприємстві системного аналізу власного капіталу. Визначено принципову послідовність проведення аналізу власного капіталу на промисловому підприємстві.
Ключові слова: власний капітал, облік власного капіталу, аналіз власного капіталу.

Постановка проблеми. В умовах загострення кризових явищ у фінансовій сфері та дефіциту оборотних коштів наявність власних фінансових ресурсів є однією з головних умов сталого розвитку підприємства. Якість прийняття управлінських рішень значною мірою залежить від організації бухгалтерського обліку та аналізу власного капіталу, які повинні забезпечувати надання об'єктивної інформації щодо виявлених внутрішніх резервів, оптимізації використання активів. Важливою складовою обліково-аналітичної роботи є достовірне та повне відображення прав власника у фінансовій звітності підприємства. В той же час, одним з головних інформативних показників будь-якого економічного суб'єкта є показник рівня його власного капіталу.

Тому на сучасному етапі діяльності підприємств виняткове значення мають вдосконалення організації обліку та методики аналізу власного капіталу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню цих проблем присвячені роботи вітчизняних та зарубіжних вчених таких як: А.П. Бобяк, Ф.Ф. Бутинець, Ю.А. Верига, М.О. Виноградова, С.Ф. Голов, Ж.Д. Дюмарше, М.М. Мосійчук, М.Ф. Огійчук, В. М. Пархоменко та інші.

Виділення невизначених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявність ґрунтовних поглиблених досліджень, деякі питання зазначеної теми залишаються недостатньо вивченими. Так не розкритими лишаються питання системного підходу до організаційного та методичного забезпечення узагальненої схеми аналізу власного капіталу промислового підприємства.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження теоретичних та практичних особливостей організації та методики обліку і аналізу власного капіталу в системі управління промислового підприємства.

Виклад основного матеріалу. В Національному положенні (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», власний капітал визначається як частина в активах підприємства, що залишається після вирахування його зобов'язань [6, с. 1].

У зв'язку з таким визначенням власного капіталу можна стверджувати, що в момент створення підприємства його власний (стартовий) капітал втілюється в активах, інвестованих засновниками і оцінюється за вартістю майна підприємства.

Власний капітал відображається в балансі одночасно з відображенням активів або зобов'язань, які призводять до його зміни. Слід відзначити, що сума власного капіталу – це абстрактна вартість майна яка не відображає поточну вартість прав власників підприємства. На величину власного капіталу суттєво впливають складові облікової політики підприємства, що стосуються обраних принципів, методів і процедур для визначення та оцінки елементів та статей балансу, зокрема, його активів і зобов'язань.

Власний капітал є одним із найважливіших показників, що використовуються при оцінці фінансового стану підприємства. Він виконує такі функції: довгострокового фінансування – перебуває у розпорядженні підприємства необмежено довго; самостійності і влади – розмір власного капіталу визначає ступінь незалежності та впливу його власників; фінансування ризику – власний капітал використовується для фінансування ризикованих інвестицій, на що можуть не погодитись кредитори; розподілу доходів і активів – частки окремих власників у капіталі є основою при розподілі фінансового результату та майна у разі ліквідації підприємства; відповідальності і захисту прав кредиторів – забезпечення вимог кредиторів фактично наявним у підприємства капіталом засновників [5, с. 154].

У складі власного капіталу можна виділити цілий ряд складових елементів. Зареєстрований капітал – зафіксована в засновницьких документах загальна вартість активів, які є внесками власників (учасників) в капітал підприємства. Співвідношення частин внесків окремих власників у зареєстрованому капіталі служить основою для розподілу фінансового результату діяльності підприємства і майна (у разі його ліквідації). Якщо підприємство засновано як акціонерне товариство, то сума зареєстрованого капіталу відображає колективну власність акціонерів, де частина кожного акціонера визначається номінальною вартістю придбаних ним акцій. На рахунку «Капітал у дооцінках» узагальнюється інформація про дооцінки об'єктів основних засобів і нематеріальних активів, уцінки таких об'єктів в межах сум раніше проведених дооцінок. Такі суми дооцінки основних засобів і нематеріальних активів відносяться до нерозподіленого прибутку). Така стаття балансу як «Капітал у дооцінках» відповідно до НП(С)БО 1 відображається у складі власного капіталу, але розкриваються не у звіті про власний капітал, а у звіті про фінансові результати (звіт про сукупний дохід) [6, с. 1]. Додатковий капітал – сума, на яку вартість реалізації випущених акцій перевищує їх номінальну вартість. Резервний капітал – капітал, що формується за рахунок нерозподіленого прибутку підприємства. Нерозподілений прибуток (непокритий збиток) – сума нерозподіленого прибутку, тобто сума частини чистого прибутку, що не була розподілена між власниками. Неоплачений капітал – сума заборгованості власників (учасників) за внесками, до зареєстрованого капіталу. Вилучений капітал – фактична собівартість акцій власної емісії або часток, викуплених товариством у його учасників.

Визначення реальної вартості підприємства, обсягу його власних ресурсів є одним із найважливіших завдань для багатьох суб'єктів ринку [2, с. 5]. Оцінити власний капітал підприємства та його економічний потенціал необхідно інвесторам, які мають намір вкласти кошти в його акції, банкам та іншим кредиторам, які вирішують питання про надання позик підприємству, суб'єктам ринку, які бажають у майбутньому бути постачальниками чи споживачами продукції цього підприємства. Також, реальну оцінку власного капіталу підприємства у будь-який момент часу повинні знати його фінансові менеджери, головною метою діяльності яких є максимізація капіталу підприємства.

Розрізняють балансову та ринкову оцінки власного капіталу підприємства (таблиця 1).

Отже, балансова, ринкова оцінки капіталу та ринкова капіталізація є поняттями, що різною мірою відображають власний капітал підприємства. Найточнішою і такою, яку найважче здійснити, є ринкова оцінка капіталу, оскільки активи підприємства, як правило, недоступні для проведення оцінки учасниками ринку. Винятком є випадок продажу підприємства на ринку. В цьому разі і ринкова капіталізація, і ринкова оцінка капіталу будуть найбільш адекватно відображувати реальну вартість підприємства.

Власний капітал треба розглядати у обліковому, фінансовому і правовому аспекті. Обліковий аспект передбачає оцінку вкладів до капіталу підприємства та його зміну пов'язану з подальшими вкладами, отриманням чистого прибутку та інших причин які призводять до змін власного капіталу. Фінансовий аспект базується на розумінні власного капіталу як різниці між активами підприємства та його зобов'язаннями.

Аналіз власного капіталу має такі основні цілі: виявити основні джерела формування власного капіталу та визначити наслідки їх змін для фінансової стійкості підприємства; визначити правові, договірні та фінансові обмеження у розпорядженні поточним і нерозподіленим прибутком; оцінити пріоритетність прав на отримання дивідендів; виявити пріоритетність прав власників у випадку ліквідації підприємства.

Таблиця 1

Оцінка власного капіталу промислового підприємства

Вид оцінки	Розрахунок	Зміст
Балансова оцінка	Балансова оцінка власного капіталу = Балансова вартість активів – Зобов'язання	Така оцінка дорівнює різниці між активами підприємства (їх балансовою вартістю) та його зобов'язаннями і завжди є додатною величиною, оскільки згідно з балансом активи дорівнюють різниці суми капіталу та зобов'язань
Ринкова оцінка (реальна вартість підприємства)	Ринкова оцінка власного капіталу = Ринкова вартість активів + Гудвіл – Зобов'язання	Ринкова вартість активів може бути як більшою, так і меншою від їх балансової вартості. Ринкова вартість активів відображає ціну, за якою вони можуть бути продані на ринку за звичайних умов продажу

Джерело: авторська розробка

Власний капітал підприємства складається з інвестованого капіталу (капітал, що вкладений власниками в підприємство) та накопиченого капіталу (створений на підприємстві) [4, с. 289].

Таким чином, завдання аналізу власного капіталу: забезпечити безперервність діяльності; гарантії захисту капіталу кредиторів і можливих збитків; участь у розподілу отриманого прибутку; участь у управлінні підприємством.

Нижче наведено алгоритм проведення аналізу власного капіталу (рисунок 1).

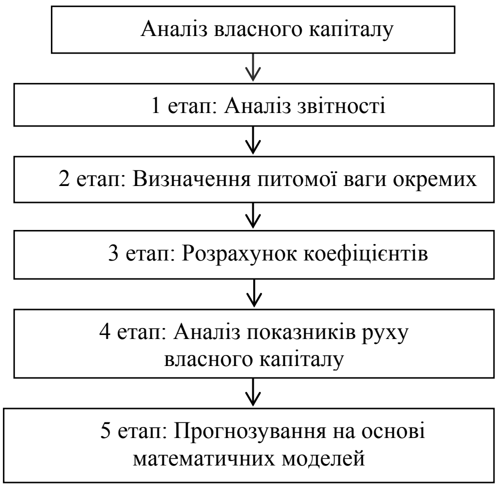

Рис. 1. Алгоритм проведення аналізу власного капіталу

Джерело: авторська розробка

Аналіз власного капіталу, як правило, здійснюється за допомогою форми № 4 фінансової звітності «Звіт про власний капітал», форми № 1 фінансової звітності «Баланс (Звіт про фінансовий стан)», іноді слід також звернутися до форми № 5 фінансової звітності «Примітки до річної фінансової звітності».

Аналізуючи власний капітал, необхідно визначити питому вагу його окремих складових, а також динаміку їх складу та структури за окремі періоди. Необхідність окремого розгляду елементів власного капіталу пов'язана з тим, що кожен з них є характеристикою правових та інших обмежень підприємства у розпорядженні своїми активами.

Для оцінки ефективності розміщення та використання капіталу підприємства використовують такі показники [2, с. 6].

1. Коефіцієнт фінансової незалежності – показує, яка частка власного капіталу у загальній сумі капіталу підприємства.

2. Коефіцієнт фінансової залежності – показує частку залученого капіталу в загальній сумі капіталу підприємства.

3. Коефіцієнт фінансової стабільності – показує у скільки разів сума власного капіталу перевищує розмір залученого капіталу.

4. Коефіцієнт фінансового ризику – показує у скільки разів сума залученого капіталу перевищує суму власного капіталу.

5. Індекс постійного активу – відображає суму необоротних активів, що припадають на 1 гривню власного капіталу.

6. Коефіцієнт оборотності власного капіталу – показує, наскільки масштаб діяльності підприємства забезпечується власним капіталом.

7. Рентабельність власного капіталу (за валовим прибутком) визначає ефективність використання власних ресурсів для отримання прибутку.

8. Рентабельність власного капіталу (за чистим прибутком) визначає величину чистого прибутку, заробленого кожною гривнею вкладеного капіталу.

9. Період окупності власного капіталу є зворотним до коефіцієнта рентабельності власного капіталу за чистим прибутком.

Важливе місце у здійсненні оцінки ефективності використання капіталу підприємства займають показники ділової активності, аналіз яких полягає в дослідженні рівнів і динаміки різноманітних коефіцієнтів оборотності.

При аналізі варто вивчити склад, структуру і динаміку джерел формування капіталу, визначити фактори зміни величин, вивчити середньозважену вартість власного капіталу і фактори її зміни, оцінити зміни які мали місце у пасиву балансу з позиції рівня фінансової стабільності, обґрунтувати оптимальний варіант співвідношення власного і залученого капіталу [3, с. 54].

Аналіз руху власного капіталу проводиться з метою визначення впливу на його склад, розмір і структуру: коригувань залишків власного капіталу на початок періоду; переоцінки активів; розподіл у прибутку; внесків учасників; вилучення капіталу; інших змін.

Аналізуючи власний капітал, необхідно звернути увагу на співвідношення коефіцієнтів надходження та вибуття (використання капіталу). Якщо значення коефіцієнтів надходження перевищують значення коефіцієнтів вибуття, це означає, що на підприємстві відбувається процес нагромадження власного капіталу, і навпаки [1, с. 5].

Чим більший розмір власного капіталу підприємства, тим вища його фінансова стійкість, проте менші фінансові можливості зростання прибутку на вкладений капітал.

Якщо в структурі капіталу підприємства переважну частку становлять позичені кошти, генерується додатковий обсяг активів і зростає вірогідність покращення рентабельності діяльності, але в той же час збільшується значення коефіцієнту фінансової залежності, що підвищує ризик банкрутства підприємства.

Намагатися мінімізувати витрати, що виникають у зв'язку з формуванням капіталу підприємства.

Забезпечувати високий рівень ефективності функціонування підприємства, який реалізується шляхом найбільш ефективного використання капіталу, і, внаслідок отримання більшого рівня прибутковості.

Висновки і пропозиції. Таким чином, капітал є основою фінансово – господарської діяльності всього підприємства і джерелом фінансування діяльності підприємства. Саме володіння ним дає права власникам на прийняття управлінських рішень та досягнення мети, і саме від ефективності управління капіталом залежить рентабельність і стабільність функціонування підприємства.

Задля ефективного та інтенсивного використання джерел фінансування підприємств в сучасних умовах господарювання необхідно більш зважено підійти до процесу формування обліково – аналітичної інформації про раціональність

та повноту використання власних джерел фінансування у фінансово-господарській діяльності. Дослідження теоретичних та практичних особливостей обліку та аналізу власного капіталу в системі управління промисловими підприємствами України потребують поглибленої уваги.

Список літератури:

1. Бобяк А. П. Власний капітал підприємства, як економічна категорія та його облік / А. П. Бобяк // Міжнародний збірник наукових праць. – 2011. – № 19.
2. Бобяк А. П. Бухгалтерський облік власного капіталу підприємств різних організаційно-правових форм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_low/cgiirbis_64
3. Брік С. В., Рудковська Є. М. Порядок обліку власного капіталу підприємства та шляхи його удосконалення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.kpi.kharkov.ua/files/57587/.
4. Бухгалтерський облік. Верига Ю. А., Виноградова М. О. / Навчальний посібник, 2008. – 325 с.
5. Кадацька А. М. Сутність власного капіталу підприємства / А. М. Кадацька // Вісник Сумського національного аграрного університету. – 2014. – Вип. 4. – С. 153-156.
6. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» затверджено наказом МФУ від 07.02.2013 р., № 73. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/

Потапова Н.А., Брежнева Н.К.
Харьковский институт финансов
Киевского национального торгово-экономического университета

УЧЕТНО-АНАЛИТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СТРАТЕГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ СОБСТВЕННЫМ КАПИТАЛОМ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье исследовано экономическую сущность собственного капитала. Изучены теоретические принципы функционирования категории «собственный капитал» на предприятиях Украины. Рассмотрены базовые принципы организации его учета на предприятии. Раскрыта необходимость проведения на предприятии системного анализа собственного капитала. Определена принципиальная последовательность проведения анализа собственного капитала на промышленном предприятии.
Ключевые слова: собственный капитал, учет собственного капитала, анализ собственного капитала.

Potapova N.A., Brezhneva N.K.
Kharkiv Institute of Finance
Kyiv National Trade and Economic University

ACCOUNTING AND ANALYTICAL ASPECTS OF STRATEGIC MANAGEMENT EQUITY CAPITAL OF THE ENTERPRISE'S EQUITY CAPITAL

Summary
The article analyzes the economic essence of equity capital. The theoretical principles of functioning of the category «equity capital» at the Ukrainian enterprises are studied. The basic principles of organization of its accounting at the industrial enterprise are considered. The necessity of carrying out system analysis of own capital in the enterprise is revealed. The basic sequence of the analysis of the equity capital at the industrial enterprise is determined.
Keywords: equity capital, equity accounting, equity analysis.

UDC 339.97

REGIONALIZATION AND TRANSNATIONALIZATION IN THE FORMATION OF THE GLOBAL ECONOMY

Radzievska S.O.
State University of Economics and Technology for Transport

The paper examines the relationship between regionalization and transnationalization as the processes of the global economy formation. It is emphasized that at the heart of the both processes, regionalization and transnationalization, is the objectively operating law of the international division of labor at the micro and macro levels: at the levels of the national states, the institutions functioning in them, as well as the enterprises themselves. Taking into account the objectivity and the essence of the processes, an attempt is made to confront the contradiction of certain inconsistencies between regionalization and transnationalization that, on the one hand, facilitates the development of these processes and, on the other hand, may lead to the specific results of this contradiction resolution. The development of regionalization in its essence reduces the number of national states, and this naturally constrains the possibilities of transnationalization. The formation of the global economy results in the loss of the content of the regionalization and the transnationalization concepts. It is stated that economic practical experience suggests that in the terms of functioning the centralized organization of transnational corporations (TNC) is of greater economic efficiency compared with the market-organization of the national economy. Under the conditions of the development of TNCs, any country should build its organizational policies around the principle of the state centralism, which always provides the levers to eliminate the negative effects of market regulation of the national enterprises and to prevent the use of TNCs as a means of establishing nonequivalent international cooperation worldwide.

Keywords: regionalization, transnationalization, global economy, international division of labor, regional integration union, transnational corporation, production factor, tax system, foreign direct investment.

Introduction. The current state of the global economic processes development is often described with the help of the frequently used terms «regionalization» and «transnationalization». It should be noted that for a wide range of readers, these terms and concepts they define, are perceived quite clearly since the media widely covers the topic of Ukraine's accession to the world's most advanced integration union – the European Union (EU), and the theme of transnational corporations (TNCs) and transnational banks (TNB) is also quite often fully covered in the media and the scientific literature.

Analysis of the research and publications. The analysis of the scientific literature allows to conclude that the study of regionalization and transnationalisation is at the heart of the globalization which is successfully developing in the modern world.

The classical approach to the international division of labor is studied thoroughly by I.I. Dyumulen [1], the new ideas on international division of labor is an outcome of globalization can be found in the e-sources [2]. Among scientific works dedicated to studying of the nature, driving forces, factors, vector direction of the integration processes, the works of the following scientists should be mentioned: Yu. Pakhomov, D. Lukianenko, B. Gubsky [3], which focused on the national economies in the global competitive environment; A. Filipenko, V. Budkin, A. Dudchenko [4], whose works were devoted to the modern international integration processes in Europe; V. Novitsky [5], which covered a wide variety of issues related to globalization and integration processes.

Of particular interest are the work by T. Semenenko on TNCs functioning in the competitive business environment [6], the thesis by G. Grydasova in which she comes to the conclusion that the TNCs' possibilities are widely used by different structures in their own political interests and that the mighty transnational corporations are able to influence political, economic, cultural fields, as well as consciousness of a separate individual and the whole society [7], the thesis by S. Sardak on global regulatory system of human resources development by where the crucial role of humans in the global economic system is viewed as a key factor of production, the main resource, the producer and the consumer of economic and social benefits that are exposed to global threats, problems, challenges, trends, etc. [8].

Among the studies of globalization, one should note such works by foreign scientists as U. Beck, O. Bogomolov, M. Delyagin, Z. Brzezinski, D. Rodrik [9], G. Soros, J. Stiglitz, I. Wallerstein [10], and Ukrainian scholars V. Bazylevych, O. Bilorus, T. Kalchenko [11], S. Radzievska [12], O. Rogach, V. Sidenko, O. Shnyrkov. Most of their recent publications focus on various issues related to the problem of globalization: contradictions, paradoxes, challenges and even dangers of the globalization processes.

Unresolved issue. However, not enough attention is paid to the relationship between the processes of regionalization and transnationalization, their role in the formation and development of the global economy, as well as the whole topic of some inconsistencies between these processes and the possible consequences of the inconsistency. Thus, the study of the interrelation between the regionalization and the transnationalisation has become both interesting and important.

The objective of the study is to identify the relationship between the notions of regionalization and transnationalization.

To achieve the objective it is necessary to take into account that these two processes: firstly, are directed to the global economy formation; secondly, are based on the international division of labor; thirdly, promote the growth of productivity.

We should bear in mind that both processes give rise to the conflict in the integration devel-

opment, which finds itself in huge difference between practically increasing gap in the standards of living between various countries and theoretically desired effect of leveling those standards worldwide.

The main part. One of the most effective economic laws operating on the country level and internationally is *the law of the division of labor*. It's worth noting that the law was recognized in the socialist economic system, but only to the extent to which the planned system of economic governance allowed it. In the modern market economy, the law of the division of labor works domestically and internationally, leading to the internationalization processes beyond nation states.

The main indicator of the internationalization of labor, public production, and the foundation of this process is the economic exchange between countries, which is based on the international division of labor [1, p. 11]. The international division of labor is the form of territorial or geographical division of labor. It is the process of sustained concentration of production of certain kinds of material goods and services over the domestic needs in some countries, i.e. for external exchange, and also the process of sustained satisfaction of the domestic needs with certain goods and services through import from other countries.

In other words, the production of certain products over the needs of the country is accompanied by the consumption unsecured by the country's own production capabilities. Therefore, ***the division of labor means the exchange between the countries of the excessive products to the insufficiently produced goods or the goods that are not produced at all domestically to meet the country's needs***.

The international division of labor generates economic relations between the participants and especially in the exchange of products and payments related to this exchange. These relationships have become complicated over time, extended to areas of production, capital investment, labor, distribution of benefits. According to the definition, ***the new international division of labor is an outcome of globalization***. The term was introduced to describe an ongoing geographic reorganization of production, which finds its origins in ideas about a global division of labor. It is a spatial division of labor which occurs when the process of production is no longer confined to national economies. Under the «old» international division of labor, until around 1970, underdeveloped areas were incorporated into the world economy principally as suppliers of minerals and agricultural commodities. However, as developing economies are merged into the world economy, more production takes place in these economies. This has led to a trend of transference, or what is also known as the «global industrial shift», in which production processes are relocated from developed countries to developing countries [2]. ***Different kinds of labor and corresponding subjects of the division of labor find themselves in various relations. The way representatives of the operating economic activities act determine the type of social international division of labor. Their interaction can be based on an equal and mutually beneficial cooperation, or on the dictation of the strong to the weak.*** So, the analysis of the international division of labor requires special approach which takes into account not only the specialization of countries in the world economy, but more precisely, the type of public interaction and interdependence between the participants of the global economy.

Also, it is necessary to identify whether their interactions are based on the democratic principles, which provide equality and mutual benefits to partners or the interests of the stronger prevail. It should be noted that as yet it is impossible to assert implicit victory in the international economic relations of democracy. Moreover, *the resultant division of labor across continents closely follows the North – South socio-economic and political divide, wherein the North – with one quarter of the world population – controls four fifths of the world income, while the South -with three quarters of the world population – has access to one fifth of the world income* [2].

The obvious reasons behind the international division of labor is the difference in countries' provision with the natural resources, the climatic and geo-economic conditions, the level of scientific and technological progress. *Participation in the international division of labor gives benefits to all its members, but to different extent.* The main goal of the national economy for effective functioning in the conditions of globalization is to improve the ability to produce goods and services with lower expenses and better quality for export, to expand the range of products, and to increase its global market share. In the fundamental monograph «National economies in the global competitive environment» outstanding Ukrainian scientists Yu. Pakhomov, D. Lukianenko, B. Gubsky determine the forms of the international division of labor as specialization and cooperation of individual countries, groups of countries or regions of the world and mention that the deepening of specialization leads to the following kinds and forms of international cooperation – intersectorial, intrasectorial, between particular enterprises [3, p. 30-40].

The social division of labor and increased exchanges of goods, services and factors of production between the national economies create conditions for the development of integration processes. It is widely accepted that integration is the close mutual interrelationships between national economies. Thus, the development of trade between the two countries on the basis of the objective law of international division of labor can be considered as a prerequisite for further consolidation of their economies, their further integration. ***The trade relations between the states based on the division of labor are of objective character; however, the seller and the buyer show subjectivity in choosing each other. This possibility of choice generates a market mechanism, market functioning of the economy.***

Trade objectively creates possibilities for specialization and co-operation between the countries' enterprises strengthening the states' interdependence and leading to their integration.

In terms of the conceptual development of world trade theory, integration can be evaluated in the context of whether it is a step towards freer trade, or vice versa, towards additional limitations to the intensity of trade flows. The objective pre-

requisites for the formation of regional integration groups is deepening internationalization and transnationalization, the expansion of economic globalization, diversification of the information component of economic development.

In the early stages of research on integration processes the international economic integration equated with trade and pay liberalization. Representatives of **the market school** stated that the integration processes were considered deeper when the market forces were stronger and the regulatory influence of the state was not dominant [4, p. 332]. **Market-institutional trend of contemporary neo-liberalism** acknowledges that the integration of national economies can not be achieved solely by market methods, and focuses on efforts to eliminate discrimination in mutual cooperation, on the recovery of market mechanism of economic processes regulation and on minimal government intervention in international economic integration. For the representatives of **the structural school**, the real integration is more than just a union of several economies; this is the kind of the original change of quality of the system: integration must present not simply the sum (total number) of national economies, but some new quality, improved economic organism [4, p. 9-10].

International economic integration is regional in nature. It comprises mainly neighboring countries which are geographically close. No wonder, culturally, historically, economically or ethnically close nations feel a natural inclination to mutual cooperation, determine trends of economic regionalization. ***Economic regionalization is the process of progressive creation of a common market and geographically reproductive area by historically and culturally related countries, accompanied by harmonization of conditions of trade, reduction and elimination of reciprocal restrictions to enhance economic efficiency and to address global competition*** [5, c. 641].

The notion of «international economic integration» is identical with the notion of «regional economic integration» or «economic regionalization»: the terms mean consistent association of independent nation-states and eventually the process leading to the unification of these states into a single entity (state). The term «transnationalization» draws attention to the fact that the production goes beyond national economy and unites the manufacturing processes taking place in various countries. Thus, the term «transnationalization» refers not to the country as a whole, but to the subjects of this country's economic system, formed by multinational and transnational corporations and institutions (transnational banks).

Under the circumstances of the growing role of TNCs, the cooperation and/or competition of the enterprises of the national economy, their partners from abroad, and TNC entities with centralized control by corporate headquarters, their functioning in the market conditions on the territory of home and host state recipients is becoming a burning problem. The solution to the problem has effect not only on the economic development of countries where TNCs operate and the TNCs themselves, but on the world economy as a whole. At the same time international integration is taking place at the macro level in the form of creation of regional integration unions, thus raising the problem of mergers and acquisitions of the enterprises belonging to these countries into larger ones. The solution to the above mentioned problem is closely related to the stages of development of these regional unions, as well as to the development of the TNCs in the countries which are integrating.

Complications of relations between the countries and the TNCs functioning in them is mentioned in the scientific literature. Such complications can even acquire the character of contradictions between home and host state recipients which is explained by the fact that entrepreneurial part of national economies can either participate in the formation and operation of TNCs or not to participate. In the latest case, the national enterprises become competitors of TNCs. ***In the conditions of TNC development the enterprise of the national economy may face two alternatives: either in one form or another to cooperate with it by joining the activities with the TNC, or to compete with it.*** Common for all TNCs is the centralized organization of all their management activities combined with a broad economic independence given to its foreign companies, subsidiaries and affiliates. This principle of centralized management across the corporation remains immutable.

By entering any host country TNCs quite naturally start relations with the national economic entities (corporations). If these relationships are formed as competitive, at least two factors, the economic capacity and the availability of centralized planning and management in TNCs, become significant competitive advantages for them. The result of these advantages is the complete or partial takeover of the share of the market previously controlled by domestic producers.

From this perspective, these specifics of TNC management may have different results for home and host state recipients ranging from some advantages, improving the whole economic development to some losses, complete domestic destabilization. It logically follows from the fact that the goal of any TNC is to maximize profit under any unforeseen conditions of the world development which may come into conflict with the interests of the country in which TNC operates. To overcome this contradiction it's necessary *to integrate the countries in which TNCs operate by forming a regional union with centralized organization of management as a successor and by developing TNCs management systems in the process of its converting to regional union of home and host state recipients.*

Thus, the TNC development should lead to the formation (on the basis of the countries where it functions) of the regional integration union with a centralized management system which provides a broad economic independence to its components – the recipient countries. But actually this combination [6, p. 211-213] of transnationalization process at the micro level with regionalization process at the macro level leads to the following ***contradiction: TNCs are successfully developing precisely through the use of the belonging of their constituent parts to different countries with different conditions of legal regulation of economic processes, which gives them the opportunity to take***

advantage of the international division of labor by transfer prices, and the specifics of financing and taxation of production and consumption in different countries. The union of these countries will lead to the unification of the legal regulation of economic processes, and thus to the loss of TNCs of the opportunities that promote their competitive advantage on the national, regional and world markets.

It is important to add that on the territory of the countries there may be a certain number of TNCs, and if their development is accompanied by the countries' joining each other, home and host state recipients, it may well be natural to lead to the formation of a single planetary economy.

That is why in the research papers on this issue the formation and development of TNCs is fully justified as a logical stage in the construction of a single planetary economy. But if the construction of a single planetary economy is regarded as a natural process of transformation of TNCs, then it is logical to assume that the main principle of the governance of a single planetary economy will be the principle of centralized control on the scale of the entire planet, that is, on a global scale.

The conclusion is quite logical, and if we observe the hypothesis expressed by many scholars about the possibility of transforming the TNC system into a single planetary economy, then the only centralized management with varying degrees of economic independence of individual components will be in force (as in previous TNCs), that can be conventionally determined by the term «state». Similarly, the so-called institution that will occupy the highest level in the management hierarchy will be called «the world government».

By their definition, TNCs operate in a competitive struggle with national enterprises that are not included in their structure. And if, in accordance with the above scheme, the transformation of TNCs into regional unions of the home and host states will take place and on their basis the single planetary economy will be formed, then one component left should be the national enterprises outside the TNCs. However, in the process of regional integration, these national enterprises will acquire the status of global enterprises through mergers and acquisitions which will also be governed by the «world government».

Thus, the question arises whether this will lead to the complete monopolization of economic relations and the disappearance of the competition mechanism, which is considered the basis for the development of the economic system. In our opinion, the answer to this question should be negative since the centralization of management will be accompanied by a broad operational autonomy of individual subsystems of the entire global system.

It should be concluded that the formation of TNCs and their successful development implies the existence of national (state) economies, and the formation of regional (state) unions, reducing the number of «state» economies, thus reducing the opportunities for the formation and development of TNCs. It is in the conditions of this inconsistency that the process of global economy formation will develop.

Conclusions and research perspectives. First of all, the development of regionalization in its essence reduces the number of national countries, and this naturally limits the possibilities of transnationalization. Consequently, the formation of the global economy leads to the loss of content by the concepts of regionalization and transnationalization.

Secondly, the economic practical experience suggests that the centralized organization of TNCs functioning is of greater economic efficiency compared with the market-organization of the national economy functioning.

Thirdly, under the conditions of the development of TNCs, any country should build its organizational policies around the principle of the state centralism, which always provides the levers to eliminate the negative effects of market regulation of the national enterprises and to prevent the use of TNCs as a means of establishing nonequivalent international cooperation, similar to the colonial regime, worldwide.

References:

1. Дюмулен И. И. Международная торговля услугами / И. И. Дюмулен. – М.: Экономика, 2003. – 314 с.
2. New international division of labor. Available at: https://en.wikipedia.org/wiki/New_international_division_of_labour
3. Пахомов Ю. М. Національні економіки в глобальному конкурентному середовищі / Ю. М. Пахомов, Д. Г. Лук'яненко, Б. В. Губський. – К.: Україна, 1997. – 237 с.
4. Міжнародні інтеграційні процеси сучасності: монографія / [А. С. Філіпенко (кер. авт. кол.), В. С. Будкін, М. А. Дудченко та ін.]. – К.: Знання України, 2004. – 304 с.
5. Новицький В. Є. Міжнародна економічна діяльність України / Валерій Євгенович Новицький. – К.: КНЕУ, 2003. – 948 с.
6. Семененко Т. М. Транснаціональні корпорації в конкурентному бізнес-середовищі / Т. М. Семененко // Формування ринкових відносин в Україні: Зб. наук. праць. Вип. 5(158); наук. ред. І. Г. Манцуров. – К., 2014. – 162-166 с.
7. Гридасова Г. О. Інформаційні транснаціональні корпорації у світовій політиці: автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.04 / Гридасова Г. О.; КНУ ім. Тараса Шевченка. – К., 2016. – 20 с.
8. Сардак С. Е. Глобальна регуляторна система розвитку людських ресурсів: автореф. дис. д-ра екон. наук: 08.00.02 / Сардак Сергій Едуардович; ДВНЗ «КНЕУ ім. Вадима Гетьмана». – К., 2014. – 34 с.
9. Rodrik D. The globalization paradox / Dani Rodrik // An edited version of a talk given at the Peterson Institute for International Economics, Washington, DC, on 4 May 2011. Available at: http://www.makingitmagazine.net/?p=3831
10. Wallerstein I. Globalization or the Age of Transition? A Long-Term View of the Trajectory of the World-System / Immanuel Wallerstein // Globalization and Economy. Vol. 1. Globalizing Markets and Capitalism. Ed. by P. James, B. K. Gills. – Los Angeles: Sage publications, 2007 (Central currents in globalization). – P. 401-416.

11. Lukianenko D. G. Global management strategies / D. G. Lukianenko, T. V. Kalchenko // International Economic Policy. – 2008. – № 8-9. – P. 5-35. Available at: http://iepjournal.com/journals_eng/8-9/2008_2_LUKIANENKO.pdf
12. Radzievska S. Global economic processes and Ukraine // International Economic Policy. – 2014. – № 1. – P. 75-100.

Радзієвська С.О.
Державний економіко-технологічний університет транспорту

РЕГІОНАЛІЗАЦІЯ ТА ТРАНСНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ У ФОРМУВАННІ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Анотація
У статті розглядається співвідношення регіоналізації та транснаціоналізації в процесах формування глобальної економіки. Підкреслюється, що в основі регіоналізації і транснаціоналізації міститься об'єктивно діючий закон міжнародного поділу праці на мікро- і макрорівні: на рівні національних держав і функціонуючих підприємств й установ. При цьому робиться спроба на основі дослідження сутності процесів регіоналізації і транснаціоналізації, їх взаємозв'язків виявити ту суперечність, яка сприяє розвитку цих процесів і одночасно із цим може привести до специфічних результатів її розв'язання. Розвиток регіоналізації за своєю сутністю зменшує кількість національних країн і цим цілком закономірно обмежує можливості транснаціоналізації. Формування глобальної економіки веде до втрати змісту понять «регіоналізація» і «транснаціоналізація». Стверджується, що з позицій економічної практики централізовано організоване функціонування ТНК доводить свою більшу економічну ефективність у порівнянні із ринково організованим функціонуванням національної економіки. За умов розвитку ТНК будь-яка країна в основу організації економічного життя має покладати принцип державного централізму, згідно з яким завжди мати важелі, спроможні коректувати негативні впливи ринкового регулювання функціонування національних підприємств і не допускати використання ТНК як засобу встановлення у світі нееквівалентного режиму міжнародного співробітництва.
Ключові слова: регіоналізація, транснаціоналізація, глобальна економіка, міжнародний поділ праці, регіональне інтеграційне об'єднання, транснаціональна корпорація, фактор виробництва, податкова система, прямі іноземні інвестиції.

Радзиевская С.А.
Государственный экономико-технологический университет транспорта

РЕГИОНАЛИЗАЦИЯ И ТРАНСНАЦИОНАЛИЗАЦИЯ В ФОРМИРОВАНИИ ГЛОБАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Аннотация
В статье рассматривается соотношение регионализации и транснационализации в процессах формирования глобальной экономики. Подчеркивается, что в основе и регионализации, и транснационализации лежит объективно действующий закон международного разделения труда, соответственно на микро- и макроуровнях, на уровнях национальных государств и функционирующих в них предприятий и институций. При этом делается попытка на основе исследования сущности процессов регионализации и транснационализации выявить то противоречие, которое способствует развитию этих процессов и вместе с тем может привести к специфическим результатам его разрешения. Развитие регионализации по своей сути уменьшает количество национальных стран и этим вполне закономерно ограничивает возможности транснационализации. Формирование глобальной экономики ведет к утрате содежания понятиями «регионализация» и «транснационализация». Утверждается, что с позиций экономической практики централизованно организованное функционирование ТНК доказывает свою большую экономическую эффективность по сравнению с рыночно организованным функционированием национальной экономики. При условии развития ТНК любая страна в основу организации экономической жизни должна положить принцип государственного централизма, в соответствии с которым всегда иметь рычаги, корректирующие негативные влияния рыночного регулирования функционирования национальных предприятий и не допускать использования ТНК как способа установления в мире неэквивалентного режима международного сотрудничества.
Ключевые слова: регионализация, транснационализация, глобальная экономика, международное разделение труда, региональное интеграционное объединение, транснациональная корпорация, факторы производства, налоговая система, прямые иностранные инвестиции.

УДК 338:69:65.012.4

РОЛЬ МЕНЕДЖЕРА ТА КЛЮЧОВІ КОМПЕТЕНЦІЇ В БУДІВНИЦТВІ ЯК ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ ІНВЕСТИЦІЙНО-БУДІВЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Резніченко А.В.
Вінницький фінансово-економічний університет

В даній роботі вивчена роль менеджера та основних його компетенцій, що впливають на організаційну структуру інвестиційно-будівельного підприємства та розвиток будівельної галузі України в цілому. На основі вивчення видів діяльності в будівельному бізнесі та їх характеристик, визначено джерела формування особливих здатностей інвестиційно-будівельного підприємства, що дозволяють реалізувати потенціал управлінських компетенцій. Запропонована організаційна структура інвестиційно-будівельної організації на основі визначення сутності власної діяльності підприємств будівельної галузі та встановлення ключових компетенцій. Встановлено, що якість будівельних проектів повинна бути філософією, що працює в рамках організаційної структури підприємства. Підвищення практичної цінності та ефективності проектування в будівництві залежить від подальшого вивчення та кількісної оцінки менеджерських здібностей та здатностей будівельної організації, що забезпечуються цими здібностями.
Ключові слова: інвестиційно-будівельне підприємство, будівництво, суть бізнесу, управління, менеджер, компетенції.

Постановка проблеми. Вивчення сутності процесів управління розвитком будівельного підприємства та галузі в цілому є важливою задачею в сучасних умовах господарювання, що обумовлено низкою причин. В першу чергу, будівництво є основою забезпечення та втілення суспільних інтересів через безпеку і надійність будівель, енергозбереження, захист довкілля та облаштування комфортного та функціонального громадського побуту. Розуміння сутності та управлінських чинників розвитку будівництва сприяє розкриттю змісту діяльності в сфері інвестиційного будівництва та створенню ефективних механізмів впливу на розвиток. Вивчення ролі менеджера та основних його компетенцій надає можливості більш повного розкриття змісту діяльності в сфері будівництва та визначення найбільш важливих чинників, що впливають на організаційну структуру інвестиційно-будівельного підприємства та розвиток будівельної галузі України в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення проблем розвитку будівельної галузі та управління цим розвитком є важливою науковою та прикладною задачею. Дослідження окремих елементів системи розвитку та управління у будівельній галузі в світі та Україні знаходиться в центрі уваги численних вчених теоретиків та практиків.

Питання управління різними формами організації бізнес процесів в Україні вивчаються в працях багатьох вітчизняних науковців В.Г. Лубенець [1], А.І. Юдін [5], А.Д. Чернявський [4], В. Луцяком [2]. Питання організації та управління діяльністю будівельних підприємств вивчались такими науковцями як П. Хілебрандт (P. Hillebrandt, 1985, 1995) [7, 8], Г. Джонсоном (G. Johnson, 1999) [9], Дж. Кеєм (J. Kay, 1993) [10], Д. Ленгфордом (D.A. Langford, 2001) [11], К. Прахаладом (C.R. Prahalad, 1990) [13], К. Зантке (C. Zantke, (1999) [14]. Значний практичний внесок у підвищення ефективності діяльності інвестиційно-будівельних підприємств здійснив Е. Голдратт (Goldratt Eliyahu M., 2014) [6] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на всебічне вивчення процесів організації будівельної діяльності в світі і Україні, не досить повно вивчено наукові підходи присвячені систематизації досвіду організації та здійснення управління інвестиційно-будівельними підприємствами з позицій визначення необхідних компетенцій окремих менеджерів в контексті розвитку будівельної галузі.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є побудова організаційної структури інвестиційно-будівельної організації на основі визначення сутності власної діяльності підприємств будівельної галузі та встановлення ключових компетенцій, необхідних менеджерам для підвищення ефективності та розвитку підприємства в умовах змін у бізнес-середовищі.

Виклад основного матеріалу. Емпіричний аналіз проведений Хілебрандтом та ін. (P. Hillebrandt, 1995) [7, с. 39] визначив основні види діяльності в будівельному бізнесі, що включають наступні:

– підприємства, що працюють як підрядники (10); три визначають свою діяльність як суто будівельну, шість визначають свою діяльність як будівельну та таку, що відноситься до громадського будівництва та одне визначає свою діяльність як цивільне будівництво та розробка технологічного процесу;

– два підприємства визначають свою діяльність як підрядну та діяльність із житлового будівництва;

– два підприємства визначають свою діяльність як підрядну та роботу в сфері житлово-комунального господарства;

– одне підприємство визначає свою діяльність як діяльність в сфері підготовки будівельних котлованів;

– одне підприємство, що визначає сутність своєї діяльності як будівництво житлових будинків.

Не зважаючи на різноманіття що до визначення власної місії та основного виду діяльності, результатом цієї діяльності в будівництві є матеріальні споруди та будівлі, що складають основу для забезпечення усіх інших видів економічної

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

діяльності. В Україні, переважно, будівельні роботи спрямовані на зведення будівель. Біля третини усіх будівельних робіт ділять між собою будівництво споруд та спеціалізовані будівельні роботи (рис. 1).

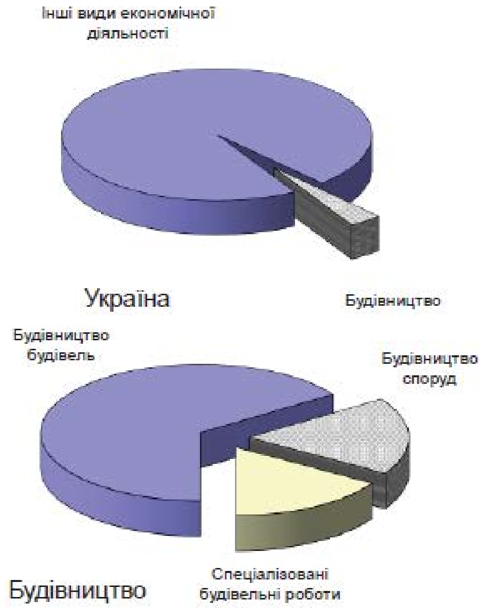

Рис. 1. Структура будівельної галузі України в 2015 р.
Джерело: [3]

При цьому вибір основного виду діяльності на загальному рівні, менеджери здійснювали за деякими або усіма з наступних характеристик [11, с. 59]:

– там, де підприємство мало давню зацікавленість і накопичила значний досвід;

– створення досить значного обороту;

– в тих сферах де підприємство має прибуток або, як очікується, буде мати;

– там, де можна очікувати на розумне зростання ринку, або там, де підприємство має захоплений ринок;

– там, де існують низькі вимоги що до капіталу.

Дж. Кей (J. Kay, 1993) [10, с. 129] визначає зміст діяльності підприємства за його контрактами і відносинами, при цьому додана вартість в підприємстві створюється за рахунок успіху при їх поєднанні. Крім того, важлива якість і виразність цих договорів і відносин для підприємства, що забезпечує додаткову цінність для клієнтів. Основна діяльність, згідно Дж. Кея (J. Kay, 1993) [10, с. 146] – це той вид діяльності, де особливі здатності підприємства надають йому конкурентну перевагу. Фактично, в будівництві забезпеченням конкурентної переваги займається частина організації, що здійснює фінансову підтримку будівництва або управління інвестиціями. При цьому, особливі здатності, що до забезпечення конкурентної переваги, формуються з трьох основних джерел, а саме, організаційної структури, репутації та інновацій.

Організаційну структуру легше підтримувати, ніж створювати і визначається вона наборами пов'язаних контрактів в середині або навколо підприємства [5, с. 57]. Пов'язані контракти – це ті, що є прихованими і засновані на очікуваннях і довірі між сторонами. Між сторонами може бути або може не бути фундаментального правового договору, але пов'язуючий аспект забезпечує і моральний і психологічний «контракт», що виходить за рамки будь-якого явного правового договору. Організаційна архітектура складається з трьох аспектів: внутрішній компонент, тобто відносини з і між працівниками; зовнішній компонент, тобто, з постачальниками або клієнтами; або через мережу – групу фірм, які беруть участь в пов'язаній діяльності [4, с. 231]. Тому архітектура має соціальний і комерційний аспект. Це дозволяє підприємству створити актив за рахунок використання цих відносин для формування та підтримки організаційного знання і процедур, які є відмінними для підприємства і, отже, дозволяють йому реагувати на зміни і забезпечити доступ до інформації та обмін нею. Організаційне знання і рутини можуть бути створені з використанням технології або навичок або спеціальних знань, що є властивостями працівників [2, с. 390]. Додана вартість, таким чином, створюється зі здатності підтримувати довготривалі стосунки, використовуючи ці знання.

Другим важливим аспектом особливих здатностей є репутація. Репутація передає інформацію клієнтам і виходить за рамки вимірюваних характеристик будь-якого продукту. Наприклад, більшість будівельних фірм має фотографії реалізованих проектів в своїх офісах, на власних сторінках в Інтернеті або використовує інші мультимедійні засоби в якості механізму для повідомлення про власну репутацію клієнтам та їх радникам. Ці проекти можуть бути завершені в рамках бюджету і мати відповідну якість, що є звичайними вимірюваними характеристиками успішної реалізації проекту. Ці мультимедіа представляють те, чого підприємство досягло. Проте, фотографії самі по собі, при тому, що вони можуть передавати зображення вражаючих проектів, що були завершені, не здатні диференціювати одне підприємство від іншого з точки зору репутації. Вони не дають відчутного розуміння або доказів того, як проект був поставлений підприємством в аспекті порівняння з іншими підприємствами. Для клієнта і його радників це спосіб в який проект був виконаний для досягнення вимірюваних цілей, неявно втілених в фотографіях завершених проектів, що важливо, не тільки для одного, а для інших проектів також. Репутація будується з триваючого успішного завершення проектів і має бути показана в набагато більш явний спосіб, ніж через фотографії на стінах або в щорічних звітах і маркетингових брошурах. Репутація може також бути в рівній мірі втрачена, при цьому репутацію легше втратити, ніж побудувати. Властивості продуктів і послуг, які створюють репутацію можуть проявитися в процесі пошуку клієнта та через порівняння з іншими подібними типами продукту або послуги, шляхом безпосереднього використання (і набуття безпосереднього досвіду) або через багаторічний досвід. Додана вартість репутації та її побудова проходять більш критично на основі таких ринкових валютних відносин, де судження про якість, як основної вимоги клієнта, засновані на багаторічному досвіді. Значення репутації в якості джерела особливих здатностей по-перше в тому, що премії отримані за рахунок

репутації набагато вищі порівняно з витратами на її підтримку. По-друге, ймовірність продовження бізнесу на ринку, який, ймовірно, буде розвиватись, як тільки репутація була побудована, встановлена та передана в правильному порядку. З точки зору характеристик сутності бізнесу, згаданих Хілебрандтом (P. Hillebrandt, 1995) та ін. [7, с. 96] це той ринок, де підприємство має давній інтерес, а репутація забезпечить особливу здатність діяти на цьому ринку.

Інновація є третім джерелом особливих здатностей. Одні підприємства можуть мати організаційні структури, що сприяють безперервному процесу інновацій в той час як інші можуть мати структуру, що краща для впровадження інновацій. Крім того, Кей (J. Kay, 1993) [10, с. 291] вказує на те, що процес інновацій буде часто включати в себе складну взаємодію між підприємствами. Однак, часто буває важко створити конкурентну перевагу за рахунок інновацій, тому що це дорого, а також невизначено, цими процесами важко управляти і також важко забезпечити захист отриманої переваги для окремого підприємства, а, отже, отримувати прибуток від інновацій поодинці також складно. Таким чином, нововведення самого по собі може бути недостатньо, щоб отримати конкурентну перевагу, але при встановленні зв'язку з іншими особливими здатностями інновація може стати могутньою зброєю. З двох інших здатностей організаційна архітектура, ймовірно, є найбільш важливою, в тому випадку коли вона пов'язана з інноваціями шляхом їх створення, реалізації чи того і того одночасно. Для контрагентів часто це відбувається в робочому порядку при реалізації складних проектів, хоча організаційні інновації в результаті яких з'являються нові послуги або змінюються існуючі послуги, перш за все, здійснюються коли на підприємство діють чинники рецесії. Оскільки інвестиційно-будівельна організація має одну мету, інновації повинні безпосередньо вирішувати найвищу організаційну задачу. Локальні інновації не мають значення, і можуть бути шкідливими для загальної мети. При цьому, згідно із теорії обмежень Е. Голдратта (Goldratt, M. Eliyahu, 2014) [6, с. 182], кожен складний процес обмежений самим повільним процесом. Інновації повинні вирішувати це обмеження. Зусилля в інших місцях не мають значного впливу на результат. Машинні обмеження мають багато рішень. Політичні обмеження вирішити важко. Завданням управлінської ланки в інвестиційно-будівельному підприємстві є визначення цілі та не ефективні процеси. Продуктивна або ефективна діяльність – це така робота, яка наближає організацію до своєї мети. Кожна дія, яка не наближає підприємство до мети, не є результативною.

Ключові компетенції є тими компетенціями, які критично підтримують конкурентну перевагу організації [9, с. 496]. Вони є основою колективного навчання в організаціях, особливо щодо координації різноманітних виробничих навичок і інтеграції декількох потоків технологій [13, с. 10]. Ключові компетенції відрізняються в різних організаціях і залежать від конкурентної позиції та стратегії, які вони переслідують. Існують порогові компетенції і ресурси, які необхідні, щоб залишитися на ринку, але вони самі по собі не забезпечать конкурентну перевагу. Ключові компетенції виходять за межі достатніх компетенцій, за межі окремої бізнес-одиниці, а також, мають вирішальне значення для успіху на конкретному ринку або в конкретній галузі промисловості. Вони повинні забезпечити цінність для клієнта, бути важко повторюваними для конкурентів і, тому, є рідкісними, складними і інтегровані в організаційні знання і практику. Вони, можуть бути неявним, але повинні бути чіткими, з тим щоб забезпечити чітке розуміння конкурентної переваги для підприємства. Основні компетенції не стосуються доставки кінцевих продуктів, наприклад, офісний будинок для інвестиційно-будівельного підприємства. В цьому випадку ключова компетенція для підрядника є здатністю встановлення на місці будівництва складних механічних і електричних установок, а також дотримання вимог в області інформаційних технологій. В той час як для інвестиційно-будівельного підприємства це може бути здатність до реалізації побудованого об'єкту та отримання максимальної вигоди.

Прахалад та Хамель (C.R. Prahalad & G. Hamel, 1990) [13, с. 14] встановили відмінність між ключовою компетенцією, ключовими продуктами і кінцевими продуктами. У випадку укладання угоди, наприклад, основна компетенція не може полягати в розробці складних технологій управління проектом на місці будівництва через виробничі можливості, що лежать в основі поставки цілого ряду різних кінцевих продуктів, таких як офісні будівлі, лікарні і будівлі суду. Проте, ключовий продукт для інвестиційно-будівельного підприємства може представляти пропозицію можливості при проектуванні та будівництві або управлінні будівництвом доставки кінцевого продукту – офісного блоку – для клієнта. При визначенні ключових компетенцій Прахалад та Хамель (C.R. Prahalad & G. Hamel, 1990) [13, с. 12] пропонують три тести. По-перше, ключова компетенція забезпечує доступ до ряду ринків, таким чином, вона може бути вбудованою в різні основні продукти. По-друге, основна компетенція повинна також внести важливий вклад в сприйняття переваг, що клієнт бажає отримати від кінцевого продукту. Нарешті, ключова компетенція повинна бути важкою для повторення конкурентами.

При використанні сутнісної концепції бізнесу, особливих здатностей і ключових компетенцій, основних продуктів і кінцевих продуктів для інвестиційно-будівельного підприємства і даних, отриманих Хілебрандтом та ін. (P.M. Hillebrandt, 1985, 1995) [7, 8], виникає наступна картина.

Підприємство може визначити діяльність з укладення договорів в якості своєї основної діяльності та може реалізувати свій потенціал компетенцій через пропозицію найнижчої ціни, а не представляючи себе як таке, що володіє відмінними здатностями або надає додаткову цінність клієнтам за завищеними цінами. Поява філософії «кращої цінності» серед клієнтів з державного сектора знижує корисність цієї стратегії. Підприємство, що конкурує в сфері цін може мати портфель інших видів бізнесу, що, в поєднанні, дають їм особливі здатності в забезпеченні кон-

курентної переваги. Прикладом тут буде підприємство, що має інтегровану структуру, так що різні види бізнесу доповнюють один одного, як показано на рисунку 2.

Підрядник може мати ряд постійних відносин, можливо з основними торговими контрагентами [1], які забезпечують його конкурентну перевагу [12, с. 219].

Для підприємств, що визначають суть власного бізнесу, як підрядник, житлове будівництво та приватна нерухомість існує цілий ряд навичок, що можуть бути виділені та розглянуті як універсальні для багатьох видів бізнесу – це ключові компетенції. Наприклад, компетенції в проектуванні і будівництві високотехнологічних будівель в будівельній частині бізнесу може бути об'єднане з компетенцією розвитку в житловому будівництві і приватній нерухомості для того, щоб підприємства могли постачати портфельні пропозиції, або фінансувати громадські проекти за рахунок приватного капіталу [14, с. 80]. Інноваційні рішення можуть включати в себе фінансування, проектування і будівництво, а також збір землі, продаж землі і дослідження ринку для інвестицій у житло/власність.

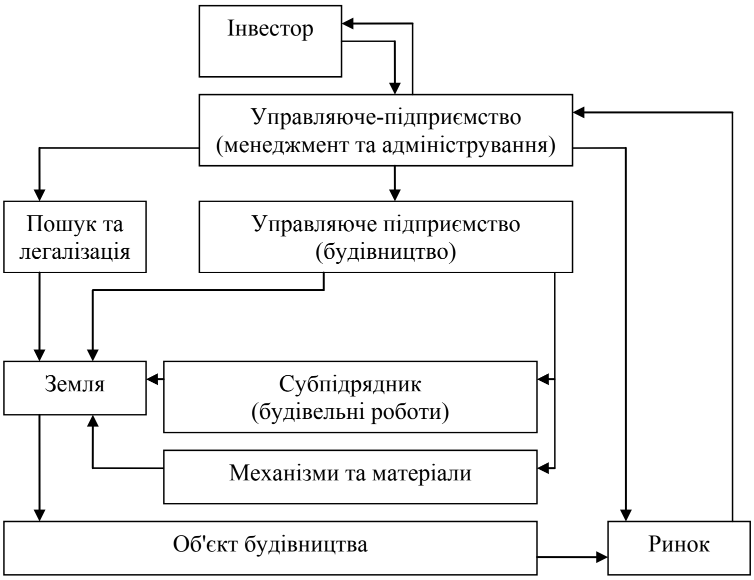

Рис. 2. Інтегрована структура будівельного підприємства

Джерело: складено автором

Тут кожен елемент представляє собою незалежне підприємство, але, діючи разом вони забезпечують особливі здатності.

Висновки і пропозиції. Запропонований спосіб використання корпоративної організаційної структури забезпечує інноваційні рішення і будує репутацію, використовуючи набір наявних навичок для створення ключових компетенцій. Хілебрандт та ін. (P. Hillebrandt, 1995) [7, с. 176] висунули на перший план в своєму дослідженні точку зору, згідно якої під час інтерв'ю зі старшими менеджерами, вони не знайшли жодного прикладу, коли замовники, отримали роботу безпосередньо із забезпечення якості. Володіння БНіПами розглядається як забезпечення процедурної інфраструктури, щоб продемонструвати, що необхідні системи присутні. Це кваліфікаційний рівень обслуговування або граничний рівень компетентності. Менеджер виступає зв'язковим елементом, який організація використовує для формулювання політики та цілей та для встановлення процесів, необхідних для забезпечення слідування сформульованій політиці та досягнення цілей. Характеристики менеджера включають структуру його когнітивної моделі діяльності організації, програми, практики, процедури, плани, правила, ролі, відповідальність, відносини, угоди, документи, записи, методи, інструменти, техніки, технології та ресурси, що ним використовуються в межах кваліфікації. При цьому, акцент на забезпечення якості проектів повинен бути філософією, що працює в організації набагато глибше – в рамках організаційної структури. Подальше вивчення та кількісна оцінка менеджерських здібностей та здатностей будівельної організації, що забезпечуються цими здібностями, підвищить практичну цінність та ефективність проектування в будівництві.

Список літератури:

1. Лубенець В.Г. Проектування організації будівництва промислових та цивільних будівель і споруд: навч. посібник для студ. вищих навч. закл. / В.Г. Лубенець, О.О. Демидова. – Київський національний ун-т будівництва і архітектури. – К.: КНУБА, 2007. – 136 с.
2. Луцяк В.В. Аналіз стану та перспективи розвитку малого виробничого підприємства на основі динамічних здібностей / В.В. Луцяк // Київ. Актуальні проблеми економіки. – 2016, № 4(178). – С. 386-400.
3. Статистичний збірник про діяльність субєктів господарювання за 2015 р. [Електронне джерело] / Державна служба статистики України. – Київ. – 2017. – URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2016/zb/11/zb_dsg2015_p.zip
4. Чернявський А.Д. Тенденції ринкової трансформації організаційних форм управління в будівельному комплексі України / А.Д. Чернявський. – К.: Оптика, 2003. – 326 с.
5. Юдин А.И. Менеджмент в строительстве: уч. пособие / А.И. Юдин, С.А. Россохин. – Харьков: ХНАМГ, 2008. – 178 с.
6. Goldratt, Eliyahu M.; Jeff Cox. (2014). The Goal: A Process of Ongoing Improvement. 30th Anniversary Edition. Great Barrington, MA.: North River Press. 362 p.
7. Hillebrandt P., Cannon J., Lansley P. (1995) The Construction Inrdustry – In and Out of Recession. Macmillan, Basingstoke. 185 p.
8. Hillebrandt P.M. (1985). An Analysis of the British Construction Industry. Macmillan, London. 224 p.
9. Johnson G. & Scholes K. (1999) Exploritng Corporate Strategy. Text and Cases. 5th ed. Prentice Hall, Hemel Hempstead. 664 p.
10. Kay J. (1993) Fonridntions of Corporate Success: How business strategies add value, Oxford University Press, Oxford, 433 p.

11. Langford D.A. (2001). Management in construction. Blackwell Science Ltd, a Blackwell Publishing company, 2nd ed., 258 p.
12. Porter M.F. (1998). Competitive Strategy: Techniques for Analysing Industries and Competitors. Free Press, New York. 396 p.
13. Prahalad C.R. & Hamel G. (1990). The core competence of the organisation. In: The State of Strategy, pp. 3-15. Harvard Business Review, Cambridge, MA.
14. Zantke C. & Mangels B. (1999). Public sector client-private sector project: transferring the state construction administration into private hands. Engineering, Constriction and Architectural Management, 6, No. 1, 78-87.

Резниченко А.В.
Винницкий финансово-экономический университет

РОЛЬ МЕНЕДЖЕРА И КЛЮЧЕВЫЕ КОМПЕТЕНЦИИ В СТРОИТЕЛЬСТВЕ КАК ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ОРГАНИЗАЦИОННОЙ СТРУКТУРЫ ИНВЕСТИЦИОННО-СТРОИТЕЛЬНОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В данной работе изучена роль менеджера и основных его компетенций, влияющих на организационную структуру инвестиционно-строительного предприятия и развитие строительной отрасли Украины в целом. На основе изучения видов деятельности в строительном бизнесе и их характеристик, определены источники формирования особых способностей инвестиционно-строительного предприятия, позволяющие реализовать потенциал управленческих компетенций. На основе определения сущности собственной деятельности предприятий строительной отрасли и установления ключевых компетенций, предложена организационная структура инвестиционно-строительной организации. Установлено, что качество строительных проектов должно быть философией, работающей в рамках организационной структуры предприятия. Повышение практической ценности и эффективности проектирования в строительстве зависит от дальнейшего изучения и количественной оценки менеджерских способностей и возможностей строительной организации, которые обеспечиваются этими способностями.
Ключевые слова: инвестиционно-строительное предприятие, строительство, суть бизнеса, управление, менеджер, компетенции.

Reznichenko A.V.
Vinnitsia Financial-Economical University

MANAGER'S ROLE AND KEY COMPETENCIES IN CONSTRUCTION AS FACTORS FORMING THE ORGANIZATIONAL STRUCTURE OF INVESTMENT-BUILDING ENTERPRISE

Summary
In given paper, the role of the manager and his main competencies that influence the organizational structure of the investment and construction company and the development of the construction industry in Ukraine as a whole are studied. On the basis of studying the types of activities in the construction business and their characteristics, sources of formation of special abilities of investment and construction enterprises, which allow to realize the potential of managerial competencies, are determined. The organizational structure of the investment and construction organization is proposed based on the definition of the essence of the activity of the construction industry enterprises and the establishment of key competencies. Found that the quality of construction projects should be a philosophy that works within the organizational structure of the enterprise. Increasing the practical value and effectiveness of designing in a building depends on further study and quantitative assessment of the megger's capabilities and capabilities of the construction organization, provided by these abilities.
Keywords: investment and construction organization, construction, the essence of business, management, manager, competencies.

УДК 347.235:332.834

ПЕРЕДУМОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНИХ ПРОЕКТІВ РЕДЕВЕЛОПМЕНТУ ЖИТЛОВОЇ НЕРУХОМОСТІ

Свистун Л.А., Пилипенко І.В.
Полтавський національний технічний університет
імені Юрія Кондратюка

У статті розглянуто комплекс питань, пов'язаних із проблемами сучасного стану житлового фонду в Україні та необхідності його модернізації на засадах енергоефективності. Розглянуто поняття редевелопменту та процес оцінки доцільності та ефективності реалізації редевелоперських проектів. На основі проведеного аналізу запропоновано два варіанти проектів з енергоефективної модернізації житлового будинку з різним обсягом заходів та різною вартістю. Оцінено їх ефективність та періоди окупності. Запропоновано можливі джерела фінансування енергоефективних проектів редевелопменту житлової нерухомості в Україні.
Ключові слова: житлова нерухомість, житловий фонд, девелоперська компанія, редевелопмент, модернізація, енергоефективність, фінансування.

Постановка проблеми. Зношення житлового фонду в Україні, яке давно вийшло за рамки дозволеного, особливо в будинках, які зводилися півстоліття тому, є значною проблемою, що посилюється надзвичайно низьким рівнем життя людей та нестачею доходів у значної частини населення країни. Житлово-комунальне господарство є найбільшим споживачем енергетичних ресурсів, більше 60-70% яких – імпортні, що робить Україну однією з енергозалежних країн Європи. Постійне подорожчання енергоресурсів призводить до підвищення комунальних тарифів, тягар яких стає не підйомним. При цьому велика частина енергоресурсів марно втрачається через низьку енергоефективність житла. Тому вирішення питання енергозбереження та енергоефективності у сфері житлового фонду, є одним з першочергових.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Питання реформування та розвитку ЖКГ й пошуку шляхів підвищення ефективності його функціонування знайшли своє відображення у роботах таких вітчизняних і зарубіжних учених, як: О.В. Димченко, А.В. Григорович, О.О. Серов, В.І. Лук'янов, З.В. Герасимчук, В.О. Єсіна, В.В. Шевчук та інші. Вагомий внесок у дослідження основ девелопменту зробили такі науковці, як: Р. Пейзер, І.І. Мазур, В.Д. Шапіро, Н.Г. Ольдерогге, М.І. Диба, Є.А. Поліщук та інші. Разом з тим, незважаючи на значні здобутки зарубіжних вчених у зазначених напрямах, залишаються недостатньо вивченими вітчизняними дослідниками питання щодо реалізації девелоперських та редевелоперських проектів житлового фонду в Україні на засадах енергоефективності.

Метою дослідження є обґрунтування ефективності реалізації проектів редевелопменту житлової нерухомості в Україні на засадах енергоефективності в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. В Україні, як і в більшості європейських країн, понад 30% кінцевої енергії споживається будинками. Це найбільший сектор національної економіки з точки зору енергоспоживання, за яким ідуть промисловість і транспорт. Якщо в індустріальному секторі споживання енергії з часом зменшується (підприємства хоч і поступово, але впроваджують енергоефективні технології), то в житловому позитивних змін не спостерігається. Зношеність житлового фонду України зазнала критичних меж. Темпи його відновлення в Україні становлять близько ста років при середньому терміні служби будинку 50 років. На сьогодні «хрущовки», які на момент їх будівництва розташовувалися на окраїнах міст, опинилися в центрах і навіть в престижних районах, що не аби як відзначається на ціні квартир, а тим більше земельних ділянок та прибудинкових територіях.

Розподіл житлового фонду по роках забудови демонструє, що близько половини житлового фонду введено в експлуатацію у післявоєнні роки і перший період впровадження будинків індустріальних серій (до 1970 року) (рис. 1). Відновлення проектної документації будинків існуючого житлового фонду через півстоліття і більшого терміну його експлуатації потребує участі галузевих фахівців, виділення бюджетних ресурсів й підтримки організаційно-правовими рішеннями.

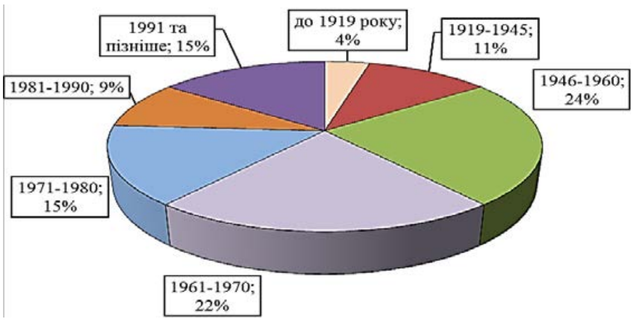

Рис. 1. Структура житлового фонду України по роках будівництва

Джерело: розроблено авторами за даними [1]

Норми теплоізоляції в Україні значно поступаються вимогам Європейських країн (табл. 1). У той час як підвищення рівня теплоізоляції будинків призводить до зменшення необхідних потужностей систем опалення, тому ефект складається не тільки із зменшення витрати теплової енергії, але і з менших початкових витрат щодо інженерного обладнання будинків.

Основні проблеми, які накопичились в житловій сфері й до сьогодні залишаються невирішеними, наступні.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

1. Застарілість і аварійність житлового фонду країни. Близько 40% житлового фонду України – це багатоквартирні житлові будинки, в яких мешкає більш ніж 47% населення країни, з них 80% багатоквартирного житлового фонду потребує повної або часткової модернізації та значного підвищення енергетичної ефективності. На проведення цих заходів за оцінками експертів необхідно приблизно 50 млрд. доларів США [3].

2. Зволікання в реформуванні сфери ЖКГ. Ця проблема перш за все лежить в площині регулювання управління житлово-комунальним господарством. Збереження і застосування старих принципів і методів обслуговування житлового фонду країни призводить до стрімкого погіршення його стану, погіршення якості житлово-комунальних послуг, а причиною цього є непрозорість обчислення тарифів і нарахувань за спожиті послуги.

3. Величезною проблемою для населення України є постійне зростання тарифів на комунальні послуги. Так, тарифи на опалення за останні 2,5 роки зросли у 5,5-10 разів, на гарячу воду – у 4,8 рази. У 2016 році найбільша ціна на послуги теплопостачання спостерігалася у Рівненській 1429,64 грн./Гкал (27,97 грн./м^2) та. Херсонській 1407,98 грн./Гкал. (33,88 грн./м^2) областях на противагу раніше діючої 453,56 грн./Гкал та 456 грн./Гкал відповідно. Найнижчою ціна на послуги теплопостачання спостерігалася у Вінницькій 1123,2 грн./Гкал (31,72 грн./м^2) та Чернівецькій 1185,12 грн./Гкал (27,45 грн./м^2) областях (рис. 2).

Таблиця 1

Порівняння чинних норм теплоізоляції житлових та громадських будинків різних країн в залежності від виду огороджувальних конструкцій

Вид огороджувальної конструкції	Значення Rqmin (м^2 · К/Вт), для температурної зони			
	I	II	III	IV
Україна				
зовнішні стіни	2,8	2,5	2,2	2,0
покриття й перекриття неопалювальних горищ	3,3/4,95	3,0	2,6	2,2
вікна	0,6	0,56	0,5	0,45
Європейські країни				
зовнішні стіни	3,3-4,0	3,3-4,0	3,3-4,0	3,3-4,0
покриття й перекриття неопалювальних горищ	3,5-5,0	3,5-5,0	3,5-5,0	3,5-5,0
вікна	0,5-0,8	0,5-0,8	0,5-0,8	0,5-0,8

Джерело: розроблено авторами за даними [2]

Причиною підвищення цін на опалення в першу чергу пов'язане з різким зростанням цін на газ, адже як складова тарифу ЦО по елементам затрат газ займає 64,7% (рис. 3).

Таким чином, технічний стан технологічного обладнання та мереж, переважна більшість яких перебуває в незадовільному стані, має значний вплив на вартість послуг підприємств ЖКГ. Морально застарілі технології виробництва послуг, через їх енергоємний механізм, мають вплив на рівень тарифів через збільшення витрат енергоносіїв та збільшення втрат послуг через чисельні ушкодження та аварії у тепловому та водопровідно-каналізаційному господарстві.

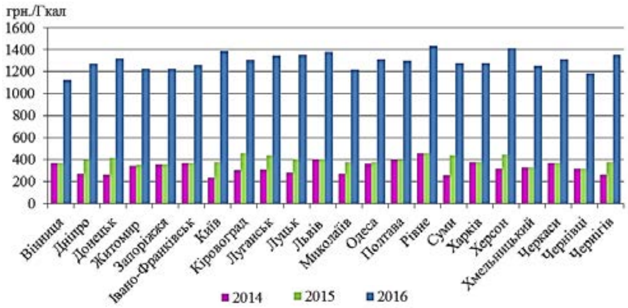

Рис. 2. Динаміка тарифів для абонентів житлових будинків з будинковими та квартирними приладами обліку теплової енергії

Джерело: розроблено авторами за даними [4]

Рис. 3. Складові тарифу на центральне опалення по елементам затрат

Джерело: розроблено авторами за даними [5]

Через незабезпеченість енергоефективності будівель втрати тепла становлять 47%, 12% тепла втрачається через зношеність мереж, 5% – через застаріле обладнання котелень. На думку експертів Європейсько-українського енергетичного агентства, за допомогою тепломодернізації та капітального ремонту в будинках можна зменшити щорічне споживання і втрати енергії на 10-25%. При цьому в цілому по Україні потенціал зменшення енергоспоживання становить 75% [6].

В умовах гострої економічної кризи дбайливе використання енергоносіїв є важливим пріоритетним завданням економічної політики України. Енергоефективність означає: для населення – значне скорочення комунальних витрат, для країни – економію ресурсів, підвищення продуктивності і конкурентоспроможності промисловості, для екології – обмеження викидів парникових газів в атмосферу. Слід відзначити, що істотного зменшення витрат палива можна досягнути лише при комплексному підході до розв'язання поставленої задачі, оскільки необхідно враховувати ще ряд таких факторів, як перегрів приміщень в перехідний період року, надмірні втрати теплоти у зв'язку з низькою ефективністю теплоізоляції зовнішніх трубопроводів, завищений дійсний повітрообмін у приміщеннях, втрати експлуатаційного та організаційного характеру, а також втрати теплоти, зумовлені непередбаченими чинниками.

Отже, сучасні українські реалії, зі зростанням тарифів на тепло, а також посиленням проблем з експлуатацією застарілих будівель, вимагають термінової реконструкції старого житлового фонду країни. Одним із інструментів досягнення цієї мети, який можна застосувати в Україні, є редеведлопмент нерухомості.

Редевелопмент у широкому розумінні – це один з найбільш ефективних способів перепрофілювання (перепризначення) незатребуваних в існуючому стані об'єктів нерухомості або нераціонально використовуваних територій. Це процес, вигідний не тільки девелоперам, але і місту, так як передбачає модернізацію територій, поліпшення міського середовища, якості життя і збільшення вартості землі в сусідніх кварталах. У більш вузькому розумінні редевелопмент означає реконструкцію нерухомості на основі використання сучасних технологій з метою більш якісної й ефективної її експлуатації.

Проте реалізація девелоперських та редевелоперських проектів ґрунтується на попередній оцінці доцільності та ефективності таких заходів. Оцінка ефективності проекту здійснюється в три етапи на основі експертних оцінок, визначається можлива дохідність об'єкту нерухомості.

Як показує досвід здійснених проектів щодо термомодернізації житлових будинків, комплексне вирішення проблем надає найбільший ефект відносно економії споживання енергії. Так, якщо, наприклад, для 9-поверхового, двосекційного будинку з центральним опаленням запровадити такі заходи, як: комплексну модернізацію системи опалення; модернізацію стін фасаду; заміну вікон та балконних дверей на енергозберігаючі; модернізацію системи вентиляції; утеплення під'їздів; модернізацію системи освітлення під'їздів, то це дозволить зменшити річне споживання енергії на опалення на 442785 кВт · год (або 81%) при базових 544644 кВт · год. Відповідно річна економія коштів становитиме 381,3 тис. грн при загальній вартості реалізації проекту 2797,4 тис. грн. Проте, реалізація усіх заходів вимагає досить значної суми капіталовкладень, залучення якої може бути проблематичним в умовах кризових явищ вітчизняної економіки.

Ми розглянемо різні варіанти реалізації енергетичних проектів з різним обсягом заходів та різною вартістю. Зокрема, якщо для цього ж будинку реалізувати проект, з капітальними витратами у розмірі 767,8 тис. грн, який передбачає часткову модернізацію внутрішніх інженерних систем опалення; заміну вікон та балконних дверей на енергозберігаючі з організацією провітрювання; утеплення під'їздів та модернізацію системи опалення у під'їзді, то це призведе до скорочення річного споживання енергії на опалення на 192973 тис. грн (або 35%). Що дозволить економити 144,1 тис. грн щороку при базовому рівні тарифів.

Таким чином, реалізація проекту № 2 передбачає меншу кількість заходів з термомодернізації житлового будинку, однак і вартість такого проекту буде значно меншою за попередній. Для вибору оптимального варіанту варто здійснити оцінку комерційної ефективності проекту, яка виконується на підставі наступних показників ефективності: періоду окупності проекту; чистого дисконтованого доходу; внутрішньої норми рентабельності та індексу прибутковості.

Розглянемо ефективність реалізації редевелоперського проекту, який передбачає реконструкцію і переоснащення на засадах енергоефективності типового панельного 9-ти поверхового, двосекційного житлового будинку. Площа об'єкту – 4553 м², житловий будинок має 9 поверхів, 2 під'їзди, 72 квартири. Дані проекти необхідно реалізувати протягом теплого періоду року, з квітня по вересень.

Для розрахунку показників ефективності реалізовуваних проектів необхідно обґрунтувати ставку дисконтування як суму безризикової ставки та поправки на ризик. Безризикова ставка рівна ставці по депозитам найстабільніших банків України в іноземній валюті. Поправка на ризик складається із темпу інфляції та інших факторів. Таким чином, ставка дисконтування рівна 16,9%.

Розрахуємо ефективність реалізації інвестиційного проекту за проектом № 1 та № 2. Очікувані чисті грошові потоки у розрахунку являють собою суми економії витрат на оплату житлово-комунальних послуг, які виникають внаслідок реалізації проектів. Темп зростання чистого грошового потоку на перші п'ять років закладаємо на рівні 15%, враховуючи прогнозовані темпи інфляції та подорожчання тарифів та комунальні послуги в Україні. На наступні роки враховуємо інфляційні процеси на рівні від 7 до 5%, сподіваючись на стабілізацію економіки.

Таким чином, сукупний дисконтований грошовий потік на двадцятому році експлуатації редевелоперського проекту за пакетом № 4 складе 1326,61 тис. грн. при періоді окупності – 9 років. У свою чергу, пакет № 2 розглядаємо терміном інвестиційного циклу на 15 років, сукупний дисконтований грошовий потік за ним складе 610,7 тис. грн., термін окупності – 6 повних років.

При оцінці ефективності девелоперського проекту рекомендується використовувати показник чистої поточної вартості – це сума потокових чистих фінансових ефектів проекту. Визначається в процесі зіставлення інвестиційних витрат із річними сумами чистого дисконтованого грошового потоку в постінвестиційний період. Для аналізованого житлового будинку при варіанті проектів № 1 та № 2 та дисконтуванні за ставкою 16,9% річних чиста вартість проектів в цілому в плановому періоді складе відповідно:

$$NPV_{(\text{пакет №1})} = -2797{,}4 + \frac{381{,}3}{(1+0{,}855)^1} + \frac{438{,}5}{(1+0{,}732)^2} +$$

$$+ \frac{504{,}3}{(1+0{,}626)^3} + \frac{579{,}9}{(1+0{,}535)^4} + \frac{666{,}9}{(1+0{,}458)^5} + \frac{766{,}9}{(1+0{,}392)^6} + \frac{820{,}6}{(1+0{,}335)^7} +$$

Таблиця 2

Порівняльний аналіз пакетів енергозберігаючих заходів для житлового будинку

Пакети ЕЕ заходів	Базове річне споживання енергії на опалення	Річна економія споживання енергії на опалення		Зниження емісії CO2	Річна економія коштів, без ПДВ	Капітальні витрати на реалізацію заходів, без ПДВ
	кВт · год	кВт · год	%	тонн/рік	тис. грн.	тис. грн.
Пакет 1	544 644	442 785	81%	112,9	381,3	2 797,4
Пакет 2	544 644	192 973	35%	49,2	144,1	767,8

$$+\frac{878,1}{(1+0,287)^{8}}+\frac{939,5}{(1+0,245)^{9}}+\frac{1005,3}{(1+0,210)^{10}}+\frac{1075,7}{(1+0,179)^{11}}+\frac{1140,2}{(1+0,154)^{12}}+$$

$$+\frac{1208,6}{(1+0,131)^{13}}+\frac{1281,1}{(1+0,112)^{14}}+\frac{1358,0}{(1+0,096)^{15}}+\frac{1425,9}{(1+0,082)^{16}}+\frac{1497,2}{(1+0,070)^{17}}+$$

$$+\frac{1572,1}{(1+0,060)^{18}}+\frac{1650,7}{(1+0,051)^{19}}+\frac{1733,2}{(1+0,044)^{20}}=1326,61 \text{ тис. грн.}$$

$$NPV_{(\text{пакет №2})}=-767,8+\frac{144,1}{(1+0,855)^{1}}+\frac{165,7}{(1+0,732)^{2}}+\frac{190,6}{(1+0,626)^{3}}+$$

$$+\frac{219,2}{(1+0,535)^{4}}+\frac{252,0}{(1+0,458)^{5}}++\frac{289,8}{(1+0,392)^{6}}+\frac{310,1}{(1+0,335)^{7}}+\frac{331,8}{(1+0,287)^{8}}+$$

$$+\frac{355,1}{(1+0,245)^{9}}+\frac{379,9}{(1+0,210)^{10}}+\frac{406,5}{(1+0,179)^{11}}+\frac{430,9}{(1+0,154)^{12}}++\frac{456,8}{(1+0,131)^{13}}+$$

$$+\frac{484,2}{(1+0,112)^{14}}+\frac{513,2}{(1+0,096)^{15}}=610,7 \text{ тис. грн.}$$

Іншим показником визначення ефективності реалізації проекту є період окупності – період окупності визначається як очікувана кількість років, необхідних для відшкодування інвестиційних витрат сумами дисконтованого грошового потоку. Для розглянутих нами проектів період окупності дорівнює

$$T_{\text{ок (пакет №1)}}=9+\frac{161,39}{211,1}=9,76 \text{ років}$$

$$T_{\text{ок (пакет №2)}}=6+\frac{57,7}{103,9}=6,56 \text{ років}$$

Індекс прибутковості інвестицій являє собою відношення чистої поточної вартості проекту до обсягів капіталовкладень. Він показує, скільки чистого приведеного доходу формується на 1 грн. капіталовкладень протягом постінвестиційного періоду. Індекс прибутковості проекту№ 1 дорівнює 0,47 грн./грн., а проекту № 2 0,79 грн./грн.

Графічна інтерпретація часових і вартісних характеристик редевелоперських проектів зображена на рис. 4 і 5.

Отже, проаналізувавши основні показники комерційної ефективності проектів, можна зробити висновок про те, що пакет № 2 є економічно доцільнішим для фінансування і реалізації девелоперською компанією, адже строк окупності таких заходів менший на 3,2 роки, ніж за проектом № 1, а індекс прибутковості вищий на 0,32 грн/грн. Однак за наявності достатньої кількості коштів для реалізації пакету заходів № 1 даний проект буде достатньо ефективним, адже його реалізація дозволить досягти 81% річної економії енергії.

Для фінансування капітальних вкладень можливі різні варіанти залучення позичкового капіталу. Одним із них міг бути довгостроковий кредит, наданий АТ «Укрексімбанк» у співробітництві з ЄБРР за Програмою енергоефективності в Україні. Основні умови надання кредиту:

– строк кредитування – до 13 років включно з трьохрічною відстрочкою та десятирічним терміном погашення основної суми боргу;

– розмір процентної ставки – шестимісячна ставка EURIBOR + 2,19%;

– одноразова комісія на момент підписання кредитного договору – 1,2% від суми кредиту;

– забезпечення – фінансова гарантія міста.

Дана програма була успішно впроваджена АТ «Укрексімбанк» протягом 2007-2016 років. Нажаль, дія угоди про надання фінансової підтримки ЄБРР для реалізації проектів з енергоефективності та відновлюваних джерел енергії в Україні добігла кінця восени 2016 року і поки не була подовжена. Тому подальше підписання угод з європейськими та міжнародними фінансовими організаціями щодо підтримки енергоефективних проектів є одним з перспективних напрямів вирішення проблем у цій сфері.

Іншим джерелом фінансування таких проектів може слугувати Урядова програма з енергоефективності, яка передбачає надання державними банками (Ощадбанком, Укргазбанком, Укрексімбанком та Приватбанком) «теплих» кредитів для ОСББ чи ЖБК та для фізичних осіб. Відшкодування, яке надається учасникам Урядової програми, становить:

– 20% суми кредиту (але не більше 12 тис. грн) на придбання негазових/неелектричних котлів для фізичних осіб;

– 35% суми кредиту (але не більше 14 тис. грн) на придбання енергоефективного обладнання/матеріалів для фізичних осіб;

– 40% суми кредиту (але не більше 14 тис. грн. в розрахунку на одну квартиру) для ОСББ/ЖБК, як юридичних осіб, для загальнобудинкових заходів [4].

Однак, загальна сума кредиту не може перевищувати 50000 грн, адже вони призначені для поквартирного утеплення. Але цей спосіб модернізації житлових будинків не є ефективним, для кращих результатів, з точки зору енергоефективності, найкращим методом є комплексна модер-

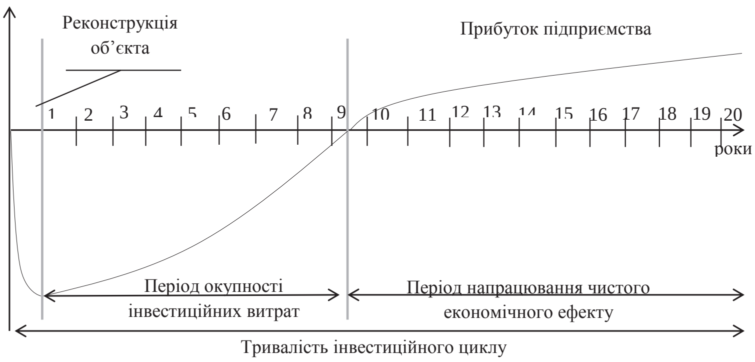

Рис. 4. Графічна інтерпретація редевелоперського проекту за пакетом № 1

Джерело: розроблено авторами

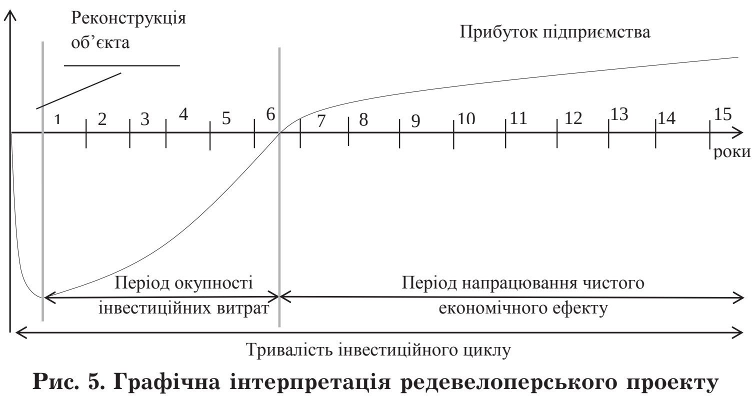

Рис. 5. Графічна інтерпретація редевелоперського проекту за пакетом № 2

Джерело: розроблено авторами

нізація усього будинку. Цих коштів недостатньо для фінансування запропонованих нами проектів. Тому українському уряду варто переглянути умови надання кредитів на енергоефективні заходи для населення та збільшити їх суми для ОСББ.

Щодо девелоперських компаній, перспективними формами фінансування їх інвестиційно-будівельної діяльності, у тому числі у сфері модернізації житлової нерухомості, можуть стати акціонування, кредитне фінансування, інвестиційний лізинг, інвестиційний селенг та венчурне фінансування.

Іншим перспективним методом фінансування проектів з модернізації житлового фонду України може слугувати державно-приватне партнерство, яке є поширеним явищем у світовій практиці господарювання та вважається більш ефективним, ніж суто державне. У розвинених країнах світу механізм ДПП використовується у проектах щодо побудови нових об'єктів виробництва, розбудови інфраструктури (дорожньо-транспортної, комунікаційної, інформаційної тощо), а також при вирішенні питань енергозбереження, управління нерухомістю, модернізації об'єктів житлово-комунального господарства, утилізації відходів виробництва і споживання, наданні якісних послуг з охорони здоров'я, очищення води та в процесі розвитку туризму [7].

Комерційне фінансування модернізації багатоквартирних будинків здійснюється в усіх європейських країнах, США та Канаді. На даний час невідомо про жоден випадок дефолту. Для прикладу візьмемо Польщу, яка успішно реалізовує проекти з модернізації багатоквартирних будинків. Серед них і проект Bukietowa (Варшава) – один з перших проектів в рамках системи державної підтримки енергоефективності. Було модернізовано панельний будинок 1963 року побудови на 48 квартир та 2400 м^2. Загальна вартість ремонту склала 128 тис. дол. (53 дол. на 1 м^2). Фінансування на суму 26 тис. дол. було здійснено на кошти жителів (збір через ОСББ); 102 тис. дол. – позика в BISE банку (BGK Банк субсидував 15% позикової суми). Обсяг робіт: заміна приладів центрального опалення новими, повністю автоматизованими пристроями, ізоляція зовнішніх стін пінополістиролом товщиною 13 см; ізоляція вікон над сходами з допомогою полікарбонатної панелі, ізоляція даху з використанням 12 см мінеральної вати. Окупність проекту складає 10 років. У результаті реалізації даного проекту споживання тепла зменшилося від 230 до 110 кВт-год на м^2 в рік, а відповідно витрати на опалення скоротилися з 0,89 до 0,53 дол. за м^2 на місяць [8].

Ефективність використання механізму ДПП у регіонах України перебуває на досить низькому рівні. Так, вкрай низькою є частка приватних інвестицій (не більше 10%) під час реалізації переважної більшості проектів ДПП (за світовими стандартами такі проекти взагалі не можуть вважатись державно-приватними). До перспективних напрямів використання механізму ДПП в Україні відносять і розвиток та модернізацію об'єктів сфери житлового-комунального господарства з впровадженням нових енергоощадних та очисних технологій, підвищенням енергоефективності будівель, поліпшення якості питної води тощо [7].

Висновки і пропозиції. Аналіз сучасного стану житлового фонду України показав, що більша частина будинків є застарілими та потребують модернізації. Ефективним засобом вирішення проблеми буде слугувати реалізація комплексних енергоефективних редевелоперських проектів. Вирішенням питання фінансування таких заходів в умовах вітчизняних кризових явищ можуть слугувати: урядові програми підтримки енергоефективних проектів за умови збільшення загальної суми коштів на один проект, співробітництво з європейськими та міжнародними фінансовими організаціями, державно-приватне партнерство.

Список літератури:

1. Нечепорчук А. Енергоефективність – від окремих будинків до масової санації / А. Нечепорчук // Інститут муніципального менеджменту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.imm.in.ua/blog-post/.
2. Галузева програма підвищення енергоефективності у будівництві на 2010-2014 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tc. nusta.com.ua/dkpku/dgerela/246.htm
3. Термомодернізація житлового фонду: організаційний, юридичний, соціальний, фінансовий і технічний аспекти: Практичний посібник. Видання 3-тє, актуалізоване / за загальною редакцією Бригілевича В. – Львів, 2016. – 220 с.
4. Офіційний сайт Державного агентства енергоефективності та енергозбереження України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://saee.gov.ua/.
5. Офіційний сайт ПАТ «Полтаваобленерго» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.poe.pl.ua/.
6. Беззуб І. Підвищення енергоефективності – запорука забезпечення енергетичної незалежності України / І. Беззуб // Центр досліджень соціальних комунікацій НБУВ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=745:pidvishchennya-energoefektivnosti&catid=8&Itemid=350
7. Особливості застосування державно-приватного партнерства як механізму реалізації нової регіональної політики // Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/articles/1239/.
8. Об'єднання співвласників багатоквартирного будинку: практичні поради: Практичний посібник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.urban-project.lviv.ua/php_uploads/data/articles/ArticleFiles_32_OSBB_2_ book.pdf

Свистун Л.А., Пилипенко И.В.
Полтавский национальный технический университет
имени Юрия Кондратюка

ПРЕДПОСЫЛКИ РЕАЛИЗАЦИИ В УКРАИНЕ ЭНЕРГОЭФФЕКТИВНЫХ ПРОЕКТОВ РЕДЕВЕЛОПМЕНТА ЖИЛОЙ НЕДВИЖИМОСТИ

Аннотация
В статье рассмотрен комплекс вопросов, связанных с проблемами современного состояния жилищного фонда в Украине и необходимости его модернизации на основе энергоэффективности. Рассмотрены понятия редевелопмента и процесс оценки целесообразности и эффективности реализации редевелоперських проектов. На основе проведенного анализа предложено два варианта проектов энергоэффективной модернизации жилого дома с разным объемом мероприятий и разной стоимости. Оценена их эффективность и периоды окупаемости. Предложены возможные источники финансирования энергоэффективных проектов редевелопмента жилой недвижимости в Украине.
Ключевые слова: жилая недвижимость, жилищный фонд, девелоперская компания, редевелопмент, модернизация, энергоэффективность, финансирование.

Svistun L.A., Pylypenko I.V.
Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University

PREREQUISITES FOR REALIZATION OF ENERGY EFFICIENT PROJECTS OF THE RESIDENTIAL REAL ESTATE DEVELOPMENT IN UKRAINE

Summary
The article considers a set of issues related to the current state of the housing stock in Ukraine and the need for its modernization based on energy efficiency. The concepts of redevelopment and the process of assessing the feasibility and efficiency of implementing redeveloper projects are considered. On the basis of the analysis, two variants of energy-efficient modernization projects for a residential building with different volume of activities and different costs have been proposed. Their efficiency and payback periods are estimated. Possible sources of financing for energy-efficient redevelopment projects for residential real estate in Ukraine are suggested.
Keywords: residential real estate, housing stock, development company, redevelopment, modernization, energy efficiency, financing.

УДК 336.01,369.01

МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ

Сидорчук А.А.
Тернопільський національний економічний університет

Досліджено теоретичні питання механізму формування та використання фінансових ресурсів державного соціального страхування. Здійснено класифікацію та наведено структуру фінансових ресурсів державного соціального страхування. Представлено інструменти формування та методи використання фінансових ресурсів держави. Наведено особливості формування і використання фінансових ресурсів державного соціального страхування в Україні. Запропоновані напрями оцінки фінансових ресурсів державного соціального страхування.
Ключові слова: механізм, фінансові ресурси, державне соціальне страхування, класифікація, страхові внески, збалансованість фінансових ресурсів.

Постановка проблеми. Розвиток соціального страхування у будь-якій країні – це створення та функціонування страхових колективних фондів, діяльність яких охоплює зайняте у суспільному виробництві населення (континентальна модель) і з певних причин, незайняте населення (англосаксонська модель соціального захисту). Формування і використання коштів таких фондів є прерогативою держави, що чітко нею регламентується та пов'язано з розподілом і перерозподілом вартості в економіці. Такі процеси обов'язково супроводжуються рухом грошових коштів, які набувають форми фінансових ресурсів. Тому джерелом їхнього утворення для всіх суб'єктів фінансових відносин (у тому числі держави) є валовий внутрішній продукт. Саме його величина визначає можливості задоволення суспільних потреб, у тому числі держави – на соціальний захист населення. З огляду на це, одним з актуальних питань на сучасному етапі є розробка механізму формування фінансових ресурсів державного страхування, обсяги використання яких мають корелюватись із обсягами власних страхових доходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у формування теоретичних засад та практики формування та використання фінансових ресурсів державного соціального страхування зробили такі українські дослідники як О. Василик, В. Опарін, К. Павлюк, С. Юрій, М. Шаварина, Н. Шаманська та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значний інтерес з боку фінансистів, питанню фінансових ресурсів державного пенсійного страхування, особливо підвищенню ефективності їхнього формування або використання приділяється недостатня увага. Так, заміна страхових внесків як джерела формування коштів державного соціального страхування на податкові надходження державного бюджету (наприклад, для Пенсійного фонду України) свідчить про: незбалансованість фінансових ресурсів державного соціального страхування, через що неможливо розробити довгострокову фінансову політику в цій сфері; необґрунтованість на належному теоретичному рівні і неефективність фінансової бази державного соціального страхування населення взагалі. В таких умовах актуальним постають дослідження питання теоретичного обґрунтування механізму формування фінансових ресурсів державного соціального страхування.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження теоретичного механізму формування та використання фінансових ресурсів державного соціального страхування.

Виклад основного матеріалу. Наявні теоретичні доробки свідчать про одностайність підходів до з'ясування суті фінансових ресурсів держави, тобто вчені здебільшого розглядають фінансові ресурси держави як грошові фонди, що утворюються у процесі розподілу, перерозподілу і використання ВВП. Вони є матеріальним втіленням фінансових відносин у суспільстві.

Як стверджують О. Д. Василик, К. В. Павлюк та С. І. Юрій, фінансові ресурси держави характеризуються такими рисами:

а) до них належать ресурси всіх галузей економіки;

б) у розпорядженні держави є ресурси бюджетної системи, різних видів централізованих і децентралізованих фондів та фінансових інституцій;

в) склад фінансових ресурсів охоплює прибуток, відрахування до державних централізованих фондів цільового призначення, доходи від зовнішньоекономічної діяльності (перша частина); прямі і непрямі податки з населення, місцеві податки та збори (друга частина); відрахування, що входять до собівартості продукції (третя частина) [1, с. 40; 2, с. 147].

Як сукупність доходів і нагромаджень, що перебувають у розпорядженні держави та спрямовуються на задоволення суспільних потреб, фінансові ресурси розглядають Н. П. Злепко і С. П. Крамарчук [3, с. 7]. Від попереднього визначення такий підхід відрізняється тим, що згадані дослідники не пов'язують ресурси лише з фондовим характером утворення й розглядають їх швидше як фінансові потоки. Рух грошових потоків є визначальною властивістю фінансів, що приводить до формування та використання фінансових ресурсів, як вважає В. М. Опарін [4, с. 8]. Проте він подає визначення ресурсів лише на мікрорівні, не поширюючи це поняття на державу як суб'єкта фінансових відносин у суспільстві.

До основних елементів формування фінансових ресурсів, що перебувають у розпорядженні держави, як стверджують названі вище науковці, належать: податки, обов'язкові збори і внески юридичних та фізичних осіб до бюджетів

і державних цільових фондів; частина прибутку підприємств державної форми власності; доходи від приватизації державного майна; доходи від зовнішньоекономічної діяльності; внутрішні й зовнішні позики та ін.

Згрупувавши погляди вище зазначених науковців, на рис. 1 представимо структуру фінансових ресурсів держави.

З метою дослідження утворення фінансових ресурсів держави загалом й соціального страхування зокрема розглянемо реалізацію фінансами розподільчої функції. Механізм дії такої функції охоплює кілька стадій:

– первинний розподіл;
– перерозподіл;
– вторинний розподіл (як другий етап перерозподілу).

Механізм дії розподільчої функції фінансів показано на рис. 2, де курсивом виділено ту частину ресурсів держави, яка має безпосереднє відношення до функціонування фінансів соціального страхування в цілому та до їх матеріального вираження – фінансових ресурсів соціального страхування.

Як видно із рис. 2, на стадії первинного розподілу відбувається розподіл доданої вартості й формування первинних доходів суб'єктів, зайнятих у створенні ВВП.

Рис. 2 також показує, що стосується держави, то її первинними доходами стають прибуток державного сектору, непрямі податки і надходження від ресурсів та угідь. На стадії перерозподілу створюються і використовуються державні централізовані фонди, до яких належить бюджет та цільові фонди (загальнодержавні, відомчі й корпоративні). Ця стадія охоплює етапи вилучення частини доходів у населення та суб'єктів господарювання через використання такого інструменту, як податки і збори, та формування на цій основі централізованих фондів. Таким чином у держави утворюються вторинні доходи.

На другій етапі первинного розподілу ВВП – використання централізованих фондів на визначені цілі – в окремих суб'єктів фінансових відносин можуть формуватись як первинні (заробітна плата осіб, зайнятих у бюджетній сфері), так і вторинні доходи (виплати та різні види допомоги фізичним особам, фінансування господарської діяльності юридичних осіб).

Таким чином, за сутністю, фінанси соціального страхування, відображають ту частину загальної сукупності фінансових відносин в суспільстві, пов'язану із перерозподілом ВВП з метою створення державних цільових фондів соціального призначення. Процес перерозподілу ВВП за допомогою фінансів соціального страхування супроводжується відповідним рухом грошових коштів, що набувають форм страхових внесків, пенсійних виплат, соціальних допомог тощо. Враховуючи методологічні підходи С. І. Юрія та В. М. Федосова, припускаємо, що протилежною категорією сутності фінансів соціального страхування виступає їхнє явище. За явищем, фінанси соціального страхування, за умови відповідного нормативно-правового забезпечення, набувають матеріального вираженням у русі розподіленої вартості ВВП через грошові потоки суб'єктів фінансових відносин у формі конкретних видів страхових внесків, видатків державних цільових фондів тощо. Отже, фінанси

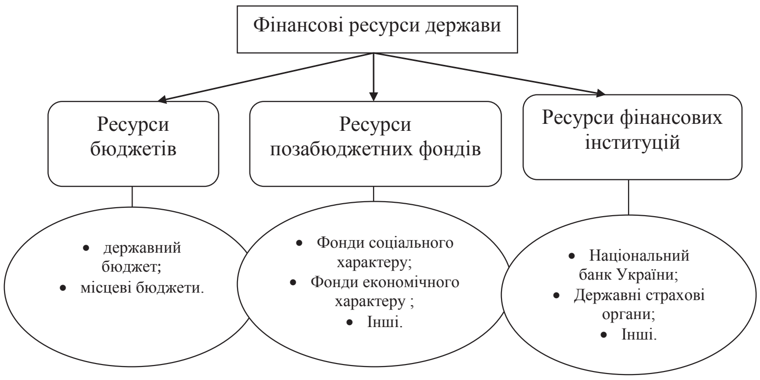

Рис. 1. Склад фінансових ресурсів держави

Складено автором на основі джерел [2, с. 147; 3, с. 7; 4, с. 8]

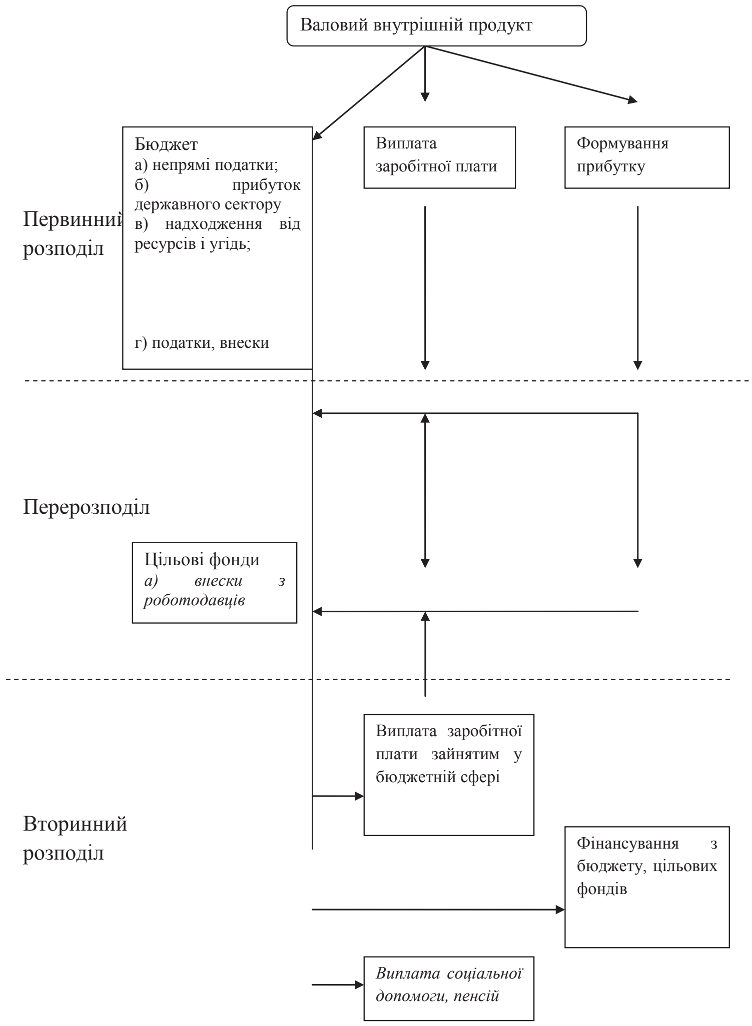

Рис. 2. Механізм дії розподільчої функції фінансів

Складено автором на основі джерела [2, с. 147; 3, с. 7; 4, с. 8]

соціального страхування як явище, це грошові потоки платників страхових внесків, державних цільових фондів які такі внески акумулюють і використовують, та отримувачів різних видів соціальних допомог.

За змістом фінанси соціального страхування показують кінцеву мету розподільних відносин – формування і використання фондів грошових коштів, відповідно створених державою для виконання своєї соціальної функції. Такі грошові фонди створюються у централізованому порядку і їм притаманні наступні ознаки: законодавче та нормативно-правове забезпечення процесів формування та використання грошових коштів фондів; цільовий характер коштів кожного із фондів; обов'язковість участі працездатного зайнятого населення у формуванні ресурсів фондів. Таким чином, цільові грошові фонди є матеріальним змістом фінансів соціального страхування. Протилежною категорією змісту є форма фінансів соціального страхування. В даному випадку таким формами виступають доходи, видатки цільових грошових фондів, страхові внески, їхні ставки, пільги по сплаті тощо. Тобто, це ті елементи, які характеризують рух у фондах грошових коштів. Взаємозв'язок та відмінності між цими категоріями фінансів соціального страхування представлено на рис. 3.

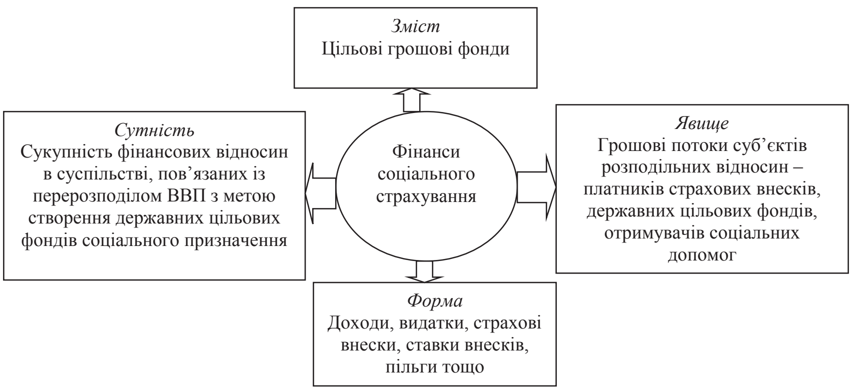

Рис. 3. Взаємозв'язок та відмінності між категоріями фінансів соціального страхування

Складено автором на основі джерела [2, с. 19: 21]

Рис. 4. Джерела, платники страхових внесків та формування фінансових ресурсів соціального страхування

Складено автором на основі джерел [4, с. 125; 5, с. 54]

Як відмічають С. І. Юрій та В. М. Федосов, між формою та змістом «...простежуються тісний взаємозв'язок та суперечності, визначені особливостями дії закону єдності і боротьби протилежностей. Одночасно зміст і форма фінансів обумовлені їхніми сутністю і явищем...» [2, с. 191].

Як видно з рис. 2 та 3, формування фінансових ресурсів соціального страхування має певну особливість, яка полягає у тому, що воно здійснюється шляхом використання такого інструменту, як внески (відрахування). Що стосується суті такого виду обов'язкового платежу, то слід вказати, що його головною особливістю визначено насамперед цільове призначення. Інакше кажучи, ці внески надходять у спеціально визначені і створені для цього фонди, їх використовувати не за призначенням не дозволяється, а змінити цільове призначення можна тільки у законодавчому порядку. Відрахування й внески доцільно розглядати як своєрідні цільові податки [5, с. 137].

Джерелом сплати внесків на соціальне страхування стають різні форми доходу: заробітна плата для найманих осіб (з якої ці внески утримуються) та виручка від реалізації продукції юридичних осіб (на яку внески нараховуються), зокрема така її частина, як собівартість (рис. 4).

Як видно з рис. 2 та рис. 4, формування фінансових ресурсів соціального страхування відбувається на стадії перерозподілу ВВП шляхом оподаткування фізичних і юридичних осіб таким видом обов'язкових платежів, як внески (або відрахування); використання таких ресурсів відбувається на стадії вторинного розподілу ВВП шляхом здійснення виплат різних видів соціальної допомоги, пенсії тощо фізичним особам, які їх потребують.

У табл. 1 показано інструменти формування й методи використання фінансових ресурсів сфери державних фінансів (у тому числі соціального страхування).

Тобто, фінансові ресурси соціального страхування формуються лише шляхом використання таких інструментів, як внески (відрахування), тоді як формування бюджетів передбачає застосування цілої низки обов'язкових платежів (податків, відрахувань та ін.). Державний кредит як сфера фінансової системи акумулює свої фінансові ресурси як методом податкових, так і методом позикових фінансів. Це дає нам підстави стверджувати, що соціальне страхування, порівняно з іншими сферами державних фінансів, має менші можливості у формуванні своїх ресурсів.

Таблиця 1

Інструменти формування та методи використання фінансових ресурсів держави

Сфера державних фінансів	Інструмент формування	Методи використання
Бюджетна система	Податки, відрахування збори, внески, плати	Фінансування, кредитування, інвестування
Державні цільові фонди	Внески, збори	Фінансування, інвестування
Державний кредит	Податки, позики	Фінансування, кредитування, інвестування

Складено на основі джерел [2, с. 147; 3, с. 7; 4, с. 117; 5, с. 53]

Щодо методів використання фінансових ресурсів, то для бюджетів та державного кредиту характерним є забезпечення своїх потреб на засадах безповоротного, безвідплатного, безстрокового виділення коштів (фінансування) або на цілком протилежних умовах – поверненості, платності, строковості (кредитування чи інвестування). Основним методом використання фінансових ресурсів соціального страхування є фінансування. Інвестувати свої кошти державні цільові фонди мають право лише в окремих випадках, згідно з чинним законодавством.

Таким чином, фінансові ресурси соціального страхування ми розуміємо як кошти, що утворюються на стадії перерозподілу ВВП шляхом застосування такого важеля фінансового механізму, як соціальний страховий внесок, та використовуються на стадії вторинного розподілу ВВП методом фінансування (рідше – інвестування) у такій ланці фінансової системи, як державні цільові фонди.

На думку науковців, одним із елементів фінансових ресурсів є фінансові резерви, які представляють собою грошові кошти, що свідомо вилучаються із обороту в державних цільових фондах і призначені для використання у непередбачуваних процесах суспільного відтворення [3, с. 9]. О. Д. Василик вважає, що «...це способи й форми створення та використання фондів фінансових ресурсів для фінансування заходів із локалізації впливу непередбачуваних обставин і підтримки... суспільного добробуту громадян» [1, с. 43]. Тому, функціональним призначенням резервів соціального страхування, на нашу думку є забезпечення стабільності надання суспільних послуг для тих осіб, які беруть безпосередню участь у цій сфері. Виходячи із рівнів утворення та управління, фінансові резерви соціального страхування визначаються як частина загальнодержавних фінансових резервів, які основним своїм призначенням повинні забезпечити стійкість фінансової системи.

Практика функціонування державних цільових фондів свідчить про утворення фінансових резервів у двох формах: оборотної касової готівки та залишку коштів на початок бюджетного періоду. Виходячи з цього, фінансові резерви соціального страхування розглядаються нами як поточні та перспективні.

Зокрема до поточних фінансових резервів відносимо оборотну касову готівку. Спираючись на ст. 14-1 Бюджетного кодексу України, вважаємо, що це та частина бюджету відповідного державного цільового фонду, яка формується на початок періоду на покриття тимчасових касових розривів для фінансування страхових виплат, соціальних послуг поточного місяця.

До перспективних фінансових резервів соціального страхування належить резерв коштів на забезпечення виконання завдань окремого виду страхування на довготривалий період. Зокрема, до них відносимо різницю між залишком коштів бюджету окремого державного цільового фонду та оборотною касовою готівкою на кінець періоду. Іншими словами це вільний залишок коштів, який не підлягає вилученню й використовується на проведення видатків згідно з рішеннями відповідного правління державного цільового фонду.

Рис. 5. Склад фінансових резервів соціального страхування

Складено на основі джерела [6]

Згідно з чинним законодавством, фінансові ресурси соціального страхування в Україні застосовуються у таких формах:

а) виплати для матеріального забезпечення населення (пенсії, допомоги тощо);

б) надання соціальних послуг (професійної підготовки і перепідготовки кадрів, профілактика нещасних випадків та ін.);

в) витрати, пов'язані з фінансуванням управлінських заходів і утриманням адміністративного апарату державних цільових фондів.

Для реалізації кожного з видів соціального страхування спеціально створено цільові фонди, до яких належать:

- Пенсійний фонд України (ПФУ);
- Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття;
- Фонд соціального страхування України який після 2014 р. об'єднує у своїй діяльності Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України та Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності та витратами, зумовленими похованням.

Кожен фонд діє на загальних і спеціальних принципах соціального страхування. Управління фондами здійснюється на паритетній основі державою, представниками застрахованих осіб та працедавців через правління і виконавчі дирекції, до складу яких входять представники від цих сторін. Нагляд за діяльністю фондів здійснює відповідна Наглядова рада.

Головним джерелом фондів соціального страхування в нашій державі є нарахування на фонд

оплати праці для суб'єктів господарювання (вони становлять частину собівартості продукції цього суб'єкта) та утримання із заробітної плати найманих осіб, які існували до 2016 р. Єдиний фонд, що не формувався за рахунок внесків найманих осіб, – це Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України. Проте він має додаткове джерело формування своїх коштів у вигляді можливості застосування штрафних санкцій за порушення законодавства про належні умови праці працівників і безпеку їхньої праці. До особливостей формування таких ресурсів також належить те, що ПФУ має додаткове джерело у формі зборів з окремих господарських операцій (купівлі-продажу валют до 2017 р., відчуження автомобілів, в окремі періоди з продажу тютюнових виробів та ін.), які були запроваджені в 1999 р. для погашення заборгованості з виплати пенсій і легітимність існування яких є доволі суперечливою й сьогодні. Крім цього, до джерел формування бюджету ПФУ слід зарахувати надходження з державного бюджету. Вони призначені відшкодовувати ПФУ надбавки до пенсій, які цей фонд виплачує окремим категоріям громадян понад розмір, встановлений на загальних підставах (державним службовцям, потерпілим на ЧАЕС та ін.), а також повний розмір пенсій, виплачувати які взяла на себе держава коштом держбюджету (пенсії військовослужбовцям строкової служби й ін.).

Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття і Фонд соціального страхування України мають спільні джерела формування своїх коштів: частину єдиного соціального внеску від працедавців, асигнування державного бюджету (на безробітних з числа незастрахованих осіб, додаткові гарантії у зв'язку з достроковим зняттям з експлуатації ЧАЕС і військовослужбовців, звільнених у зв'язку з реформуванням Збройних сил України); суми фінансових санкцій, застосованих до підприємств, установ, організацій та фізичних осіб за порушення чинного законодавства, а також суми адміністративних штрафів, накладених на посадових осіб та громадян за такі порушення; прибуток, одержаний від тимчасово вільних коштів фондів, у тому числі резерву коштів фондів, на депозитному рахунку; благодійні внески підприємств, установ, організацій і фізичних осіб; інші надходження відповідно до законодавства України.

Структура фінансових ресурсів соціального страхування показана на рис. 6. Ресурси, що формуються за рахунок власних та прирівняних до них коштів, є внутрішніми фінансовими ресурсами соціального страхування, а ті ресурси, які мобілізуються з інших джерел, – зовнішніми ресурсами, отриманими за перерозподілом.

Як уже зазначалось вище, фінансові ресурси соціального страхування не зараховуються до державного бюджету, а їхнє витрачання відбувається виняткова за цільовим призначенням. Такі спільні риси мають усі фонди. Проте кожен з них створений з конкретною метою і призначений для фінансування лише тих програм, які передбачені відповідним законом.

Розглянемо особливості використання ресурсів кожного з цільових фондів держави, провівши класифікацію таких видатків залежно від отримувачів коштів:

а) зайняте або не зайняте (тимчасово чи постійно) у суспільному виробництві населення;

б) працездатне або непрацездатне населення;

в) застраховане або не застраховане у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування населення.

Такі класифікаційні групи дадуть змогу виокремити особливості використання фінансових ресурсів соціального страхування відповідно до окремих категорій населення та дослідити, чи простежується дублювання у використанні таких коштів в Україні або фінансування незастрахованих осіб та ін.

Основна частка різних видів допомоги забезпечує потреби тимчасово не зайнятого у суспільному виробництві населення. В їхньому фінансуванні беруть участь усі цільові фонди. За рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, за винятком допомоги на поховання (яку може отримати будь-яка особа, котра здійснила поховання), майже всі свої ресурси він спрямовує саме на осіб, які мають статус тимчасово не зайнятих в економіці.

За рахунок коштів Фонду соціального страхування України і Пенсійного фонду України здійснюються виплати особам, які з певних причин (інвалідність, вік) не в змозі взагалі брати участь у створенні ВВП. Щодо видатків Пенсійного фонду України, то зауважимо, що більшість з них спрямовується на постійно не зайнятих у суспільному виробництві осіб (пенсіонерів за віком). Частина видатків цільових фондів спрямовується на зайняте населення, зокрема до таких виплат належать: допомога на поховання, яка своїм джерелом може мати будь-якого державного цільового фонду, залежно

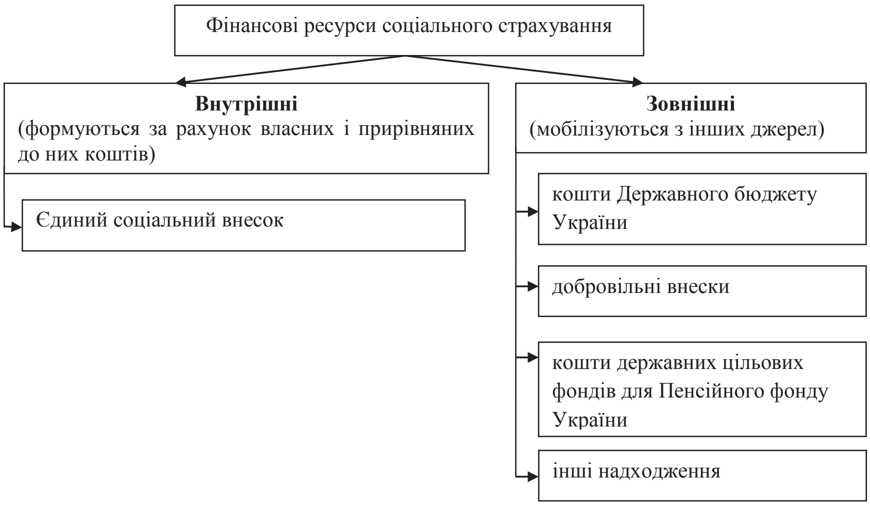

Рис. 6. Структура внутрішніх та зовнішніх фінансових ресурсів соціального страхування

Складено автором на основі джерела [7]

від статусу особи, котра померла (безробітний, інвалід, перебував на лікуванні та ін.

Фінансові ресурси соціального страхування рівномірно розподіляються між працездатним та непрацездатним населенням. Участь у фінансуванні допомоги працездатному населенню беруть переважно Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття і Фонд соціального страхування України, які призначені для забезпечення втрати доходу в зайнятого у суспільному виробництві населення через певні обставини (безробіття, хвороба, народження та виховання дитини й ін.). Щодо непрацездатного населення, то основна частка виплат припадає на фінансування пенсій особам, які мають постійну втрату працездатності через похилий вік (джерелом коштів є Пенсійний фонд України) чи нещасний випадок (відповідно Фонд соціального страхування України).

Фінансові ресурси державного соціального страхування переважно охоплюють застраховане в цій системі населення. Окремі види допомоги виплачуються і незастрахованим особам, зокрема це стосується виплат з безробіття (молодим особам або тим, які шукають роботу вперше), джерелом коштів на фінансування яких є Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття; пенсія у зв'язку з втратою годувальника, який помер внаслідок нещасного випадку на виробництві (відповідно Фонд соціального страхування України), чи соціальна пенсія (Пенсійний фонд України), а також фінансування оздоровчих заходів за рахунок коштів Фонду соціального страхування України.

Таким чином, у переважній більшості ресурси соціального страхування в Україні спрямовуються на потреби незайнятого (постійно або тимчасово), непрацездатного (за віком) та застрахованого у системі загальнообов'язкового державного страхування населення.

У контексті розгляду питання про фінансові ресурси будь-якого суб'єкта фінансових відносин (у тому числі держави) доцільно здійснити оцінювання їхньої фінансової збалансованості, тобто досягти такого стану розподілу і використання, який забезпечить незалежність цього суб'єкта від зовнішніх джерел фінансування [8, с. 82]. Такий стан характеризується (визначається) платоспроможністю, тобто здатністю своєчасно погашати свої платіжні зобов'язання. Інакше кажучи, фінансова збалансованість системи державного соціального страхування відображатиме такий стан, коли сформовані фінансові ресурси державних цільових фондів забезпечують, з одного боку, незалежність від зовнішніх джерел фінансування (коштів бюджетної системи), а з іншого – здатність погашати взяті зобов'язання.

На основі положень фінансового аналізу [9, с. 109; 10, с. 204] визначаємо такі завдання, вирішення яких, на нашу думку, дасть змогу проаналізувати фінансову збалансованість системи соціального страхування:

– дослідити джерела і рівень доходів окремих державних цільових фондів та системи соціального страхування загалом;

– простежити залежність системи від зовнішнього фінансування (коштів Державного бюджету України);

– визначити частку внутрішніх фінансових ресурсів окремого виду соціального страхування;

– розглянути напрямки та встановити обсяг видатків окремих державних цільових фондів і системи соціального страхування загалом;

– оцінити фінансову стійкість системи через побудову визначених показників (коефіцієнтів);

– систематизувати основні фактори, що зумовлюють сприятливий (кризовий) стан розвитку соціального страхування, й у разі виникнення останнього розробити заходи для фінансової стабілізації;

– спрогнозувати напрямки розвитку фінансової стійкості соціального страхування та розробити рекомендації щодо її підвищення.

Інформаційну базу для цих розрахунків становить звітність фондів соціального страхування про виконання своїх бюджетів за доходами і видатками.

Висновки і пропозиції. Збалансованість фінансових ресурсів державного соціального страхування аналізується за допомогою системи коефіцієнтів, розробка яких є **перспективами подальших розвиток** у даній сфері фінансової науки. Дані показники дадуть можливість не лише оцінити стан фінансових ресурсів державного соціального страхування, але і дадуть можливість у майбутньому даній системі набути більш керованої і чіткої побудови.

Список літератури:

1. Василик О. Д. Державні фінанси України: підруч. / О. Д. Василик, К. В. Павлюк. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 608 с.
2. Фінанси: підруч. / [С. І. Юрій, В. М. Федосов, Л. М. Алексеєнко та ін.]; за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – К.: Знання, 2008. – 611 с.
3. Злепко Н. П. Фінанси: курс лекцій / Н. П. Злепко, С. П. Крамарчук. – Тернопіль: ТНЕУ, 2007. – 114 с.
4. Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія): навч. посіб. / В. М. Опарін. – [2-ге вид., доп. і перероб.]. – К.: КНЕУ, 2002. – 240 с.
5. Фінанси: вишкіл студії: навч. посіб. / [С. І. Юрій, Й. М. Бескид, М. М. Тріпак та ін.]; за ред. д.е.н., проф. Юрія С. І. – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – 357 с.
6. Шаварина М. П. Соціальне страхування: навч. посіб. / М. П. Шаварина, Шаманська Н. В. – Тернопіль, 2003. – 257 с.
7. Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування»: № 2464-VI від 8 липня 2010 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2464-17
8. Федорович Р. В. Фінансовий аналіз: навч.-метод. посіб. / Р. В. Федорович, О. М. Загородна, В. М. Серединська. – Тернопіль: ТАНГ, 2001. – 149 с.
9. Ефимова О. В. Финансовый анализ / О. В. Ефимова. – М.: Бухгалтерский учет, 1998. – 216 с.

10. Количественные методы финансового анализа / [С. Дж. Браун, М. П. Крицмен и др.]; Под ред. С. Дж. Брауна и М. П. Крицмена; [пер. с анг. К. Л. Сімонова]. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 336 с.

Сыдорчук А.А.
Тернопольский национальный экономический университет

МЕХАНИЗМ ФОРМИРОВАНИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ФИНАНСОВЫХ РЕСУРСОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО СОЦИАЛЬНОГО СТРАХОВАНИЯ

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы механизма формирования и использования финансовых ресурсов государственного социального страхования. Осуществлена классификация и приведена структура финансовых ресурсов государственного социального страхования. Представлены инструменты формирования и методы использования финансовых ресурсов государства. Приведены особенности формирования и использования финансовых ресурсов государственного социального страхования в Украине. Предложенные направления оценки финансовых ресурсов государственного социального страхования.
Ключевые слова: механизм, финансовые ресурсы, государственное социальное страхование, классификация, страховые взносы, сбалансированность финансовых ресурсов.

Sydorchuk A.A.
Ternopil National Economic University

THE MECHANISM FORMING AND USING OF THE FINANCIAL RESOURCES OF THE STATE SOCIAL INSURANCE

Summary
The theoretical aspects of the mechanism of formation and use of the financial resources of the state social insurance are researched. The classification and the structure of the financial resources of the state social insurance are presented. Tools of forming and methods of using the state financial resources are presented. The peculiarities of formation and using of the financial resources of state social insurance in Ukraine are presented. Directions of estimation of the financial resources of the state social insurance are offered.
Keywords: mechanisms, financial resources, state social insurance, classification, insurance fees, balance of financial resources.

UDC 332.12(1-22)

ASSESSING THE LEVEL OF ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC SYSTEM OF SUBURBAN COUNTRYSIDE DEVELOPMENT

Sliusar S.T., Perchuk O.V.
Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University

The article analyzes the level of organizational and economic system of suburban countryside development in order to show within what strategy it is formed. It offers a methodological approach to the assessment of the level of organizational and economic systems of suburban countryside through the integrated zoning and clustering. The study also defines four main directions of suburban countryside development and characteristic activities in a particular area: recycling industry, agriculture, logistics and recreation.
Keywords: rural population, rural area, suburb, city, clustering, urbanization, transformation.

Problem Delineation. These days the role of rural areas urbanization is becoming more and more significant. The proximity of these areas to big cities plays an important role in their economic and social transformation. It changes a socio-professional and demographic structure of rural population, their lifestyle, level of ordering of rural settlements, increases the level of non-agricultural employment, makes city population move as well as transfer objects of industrial and social use from a central city to suburbs and accelerates the growth of circular migration.

The problem of the relationship between «the city and the suburban zone» that emerged in times of the first urban settlements determines peculiarities of organizational and economic system of suburban countryside. Adjacent areas are always involved in the processes of urban development. According to general systems theory, a city and its suburban zone form a complex social system where a city is the nucleus and a suburban area is the peripheral territorial unit [13]. It is obvious that the suburban countryside formation is related to the city development and effected by some processes.

Review of Past Research and Publications. Theoretical and methodological bases of society development were studied by such foreign and domestic economists as D. Bell (Bell, 1999) [1], J. Galbraith (Galbraith, 1969) [2], J. Clark (Clark, 2000) [3], A. Schumpeter (Schumpeter, 1982) [4] etc. Among Ukrainian scientists whose published research findings most profoundly and theoretically lay the ground for the issues of rural area development, formation and analysis of level of organizational and economic system of suburban area development, are O. M. Borodina [5], V. S. Diesperov [6], Sh. I. Ibatullin [7], M. I. Malik [8], O. M. Maslak [9], N. V. Moroziuk [10] O. I. Pavlov [11] V. K. Tereshchenko [12] and many other researchers. However, despite the significance and value of the research, the results highlight only some aspects of formation of organizational and economic system of suburban countryside development. Therefore, more research in this area is needed to expand and further theoretical and methodological bases.

Allocation of parts of a common problem unresolved earlier. The author's finding is suburban countryside zoning which allows examining the main factors that determine a system of appropriate measures to develop these areas. The next step was a cluster analysis based on the results of multi-factor analysis of suburban countryside. It revealed priorities in their organizational and economic support by the parameters which are tightly related to the dependent variable characteristics of area urbanization. A summary of the basic processes which are typical of suburban countryside shows several directions of area transformation.

Purpose of the Article. The main objective of the study is to analyze the level of organizational and economic system of suburban countryside development.

Presentation of the Results. Most researchers define suburbs as a transition zone (by way of dominant industrial and economic activity, land uses, social and demographic characteristics) which is, firstly, located between densely built-up areas of a city, and secondly, is a rural-urban fringe, where there are virtually no urban functions: poor levels of area's transportation, logistics, and social infrastructure [14, 15]. In contrast to western peculiarities of a big city's territorial structure zoning which comprises 5 main zones: close, two transition, remote and the rural fringe zone, we used a structural-functional approach to the classification of the suburban zones in Ukraine. It allows us to distinguish 4 main suburban zones according to their functional load: close, transition, remote zones and the rural fringe zone (Fig. 1).

The proposed suburban countryside zoning allows examining the main factors that determine a system of appropriate measures to develop these areas. The first group of factors is of an administrative character in establishing urban boundaries i.e. it takes into account the fact that legal boundaries of a city often «outreach» natural boundaries and the close (and sometimes transition) suburban zone appears to be practically included in the city limits. The second group of factors comprises the factor of so-called seasonal suburbanization which is a seasonal increase in demand for rural dwellings. This in turn stimulates an active development of recreation and settlement functions, green rural tourism in the remote zone of rural settlements.

The third group suggests considering the factor of high external migration attractiveness of rural settlements in close suburban zone which is mainly formed by external migrants who enter the city.

The fourth factor includes the low level of logistics and transport infrastructure manifested in the dependence of basic processes of rural areas development on transport links. Institutional fac-

tors also have a great influence on the tendencies of suburban countryside development – local authorities have practically no considerable effect on the processes of rural areas planning.

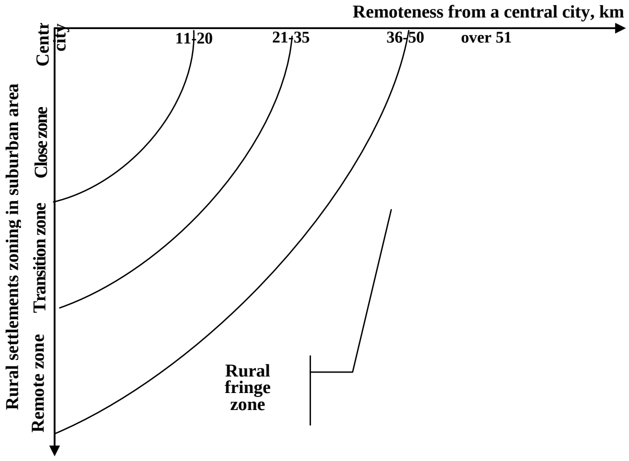

Fig. 1. Suburban Countryside Zoning

Source: Author's figure

This eventually leads to a chaotic development of this rural area. As a result, we offered a methodological approach to the assessment of organizational and economic system of suburban countryside through integrated clustering and zoning. This, exemplified by Kyiv region, allowed us to identify the main directions of suburban countryside transformation. In the first stage we performed a multi-factor analysis by means of application package software STATISTICA 10 to find out how a city influences suburban countryside development. Its results enabled us to substantiate the indicators that characterize the remoteness of the area from the city, a type of the settlement, demographic aspects (number and density of population), characteristics of the area's production, infrastructure, land market, and the environmental situation in suburban countryside of cities in Kyiv region. The next step was a cluster analysis based on the results of multi-factor analysis of suburban countryside of cities in the region. It revealed priorities in their organizational and economic support by the parameters which are tightly related to the dependent variable characteristics of area urbanization: a number of medical institutions (P8), a number of enterprises (P4), a number of agricultural enterprises (P5) and area of suburban countryside (P2). The results of the cluster analysis are shown in Figure 2.

It has been found out that the entire range of the suburban countryside of cities in Kyiv region, examined according to these four parameters, is divided into five clusters. This allows us to define strategic scenarios of their development. Thus, we claim that there are four main directions of the development of suburban countryside of cities in Kyiv region: 1) implementation of urban, industrial, transportation and logistics functions; 2) formation and development of recreational activities, rural green tourism; 3) restoration of agricultural sectors; 4) predominating processes of degradation in rural areas.

In general, throughout the region there is a natural shift from traditional rural activities, which are highly penetrated by urban functions when it is close to the centre, to degradation processes in rural areas on the periphery. A summary of the basic processes which are typical of suburban countryside of cities in Kyiv region shows several directions of area transformation (Fig. 3).

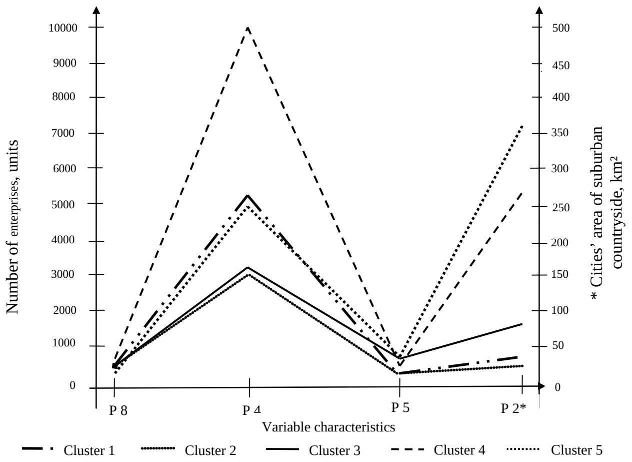

Fig. 2. Cluster analysis results of suburban countryside development of cities in Kyiv region

Source: Author's figure

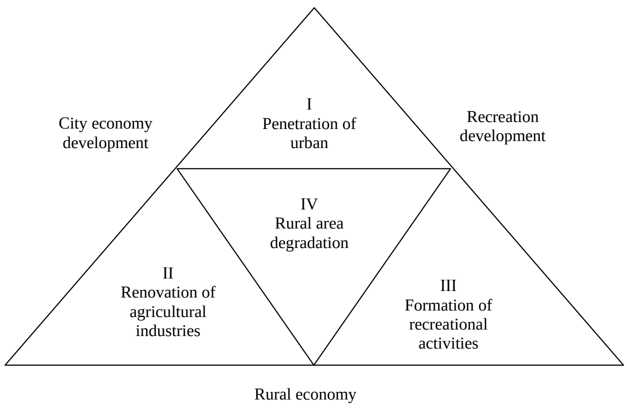

Fig. 3. Main directions of suburban countryside transformation in Kyiv region

Source: Author's figure

Practical implementation of these main possible directions of suburban countryside transformation is visually illustrated in Fig. 4.

Data in Figure 4 show that the main zones of the described directions of transformation can be identified as generalized processes of rural areas transformation. Rural areas throughout the close zone are characterized by high penetration of urban functions. It goes back to Soviet times when industrial development of this sector in the region caused the formation of organizational and economic structure with a significant spread of urban functions in the transition zone of the suburbs along with the processes of degradation of the traditional rural economy [16, 17]. The study has proved that recreational activities are typical for rural areas in both transition and remote suburban zones and they are the most preferable ways of rural area transformation.

We have found out that various agriculture industries are located in the transition zones of suburbs, where they play an important role in rural

area transformation along with recreational function. These two ways of transformation are also being developed in the zone of rural peripheries in Kyiv region. It is favourable conditions in the mentioned above regions and sectors that facilitate the agriculture to be recovering quickly. We state that among the factors significantly affecting the development of industrial sector and occur more frequently on the periphery, are location and ecological condition of the territory. It has been established that degrading rural areas are located on the periphery of the region which lack both «urban» and «rural» as well as recreational activities in the peripheral rural areas.

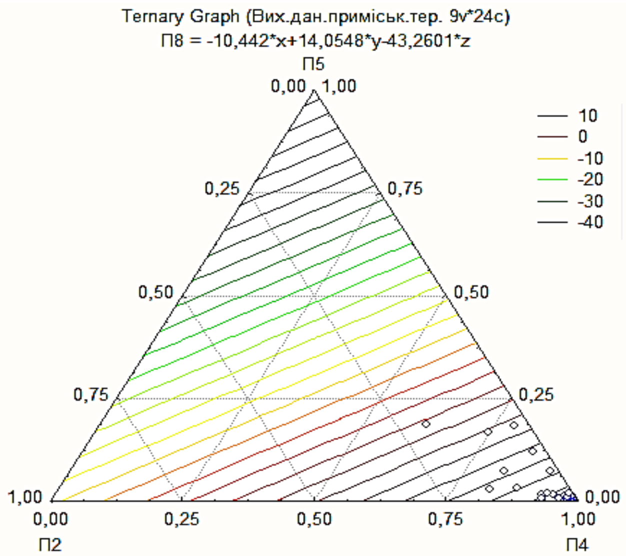

Fig. 4. Dominant directions of suburban countryside transformation within the elements of area structure of suburbs in Kyiv region

Source: Author's calculations

Spreading elements of «urban» economy are gradually taking all other forms of rural areas development away from the boundaries of Kyiv. Transition rural areas are characterized by an active development of agricultural industries and recreational activities. Recreational ways of rural economy transformation is steadily spreading across the periphery of the region. At the same time recreational activities are followed by the degradation of rural economy in the most remote rural areas of Kyiv region.

Conclusion. The results of the research have allowed us to:

1. state that urbanization processes in modern society are moving from economic field to social one which results in spreading an urban lifestyle. Socio-economic, organizational and economic relations between a city and its suburbs are based on a wide range of productive, labour, cultural and household, agricultural, infrastructural, and recreational relations;
2. propose methodological approaches to the assessment of the level of organizational and economic systems of suburban countryside in Kyiv region through the integrated zoning and clustering;
3. define main directions of suburban countryside development. They include implementation of urban, industrial, transportation and logistics functions; formation and development of recreational activities, rural green tourism; restoration of agricultural sectors; predominating degradation processes in rural areas as well as the priorities of organizational and economic supply i.e. characteristic activities in a particular area: recycling industry, agriculture, logistics and recreation.

In perspective further research will be conducted to design basic economic and financial tools which will greatly contribute to giving an accurate description of strategic scenarios of rural development for each of the clusters.

References:

1. Bell D. The Coming of Post-Industrial Society: A Venture of Social Forecasting / D. Bell; translated from English; ed. by V. L. Inozemtseva. – M.: Academia, 1999. – 132 p.
2. Galbraith J. K. The New Industrial State / J. K. Galbraith. – M.: Izd-vo «Nauka», 1969. – 356 p.
3. Clark J. B. The Distribution of Wealth: translated from English / J. B. Clark. – M.: Helios ARV, 2000. – 367 p.
4. Schumpeter A. J. The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle / A. J. Schumpeter: translated from German, ed. by acad. A. H. Mileikovsii. – M.: Progress, 1982. – 456 p.
5. Borodina O. Social Innovations in the System of Agricultural Development: Conceptual Approaches / O. Borodina // Economics of Ukraine. – 2010 – No. 9 – P. 68-77.
6. Diesperov V. Productivity of Agricultural Labour / V. Diesperov. – K.: NNC «Institute of Agricultural Economics», 2006. – 274 p.
7. Ibatullin S. I. Capitalization of Lands of City Suburbs: Theory, Methodology and Practice / S. I. Ibatullin. – K.: NAU, 2007. – 260 p.
8. Malik M. I. Socio-Economic Bases for Rural Area Development (Economy, Industry and Management): monograph / M. I. Malik, Y. O. Lupenko, P. T. Sabluk [and others]. – K.: NNC «Institute of Agricultural Economics». – 2012. – 642 p.
9. Maslak O. M. Organisational and Economic Aspects of Agricultural Complex and Rural Areas Development: monograph / O. M. Maslak, I. M. Briukhovetskyi, V. M. Zhmailova. – SNAU. – 2015. – 322 p.
10. Moroziuk N. V. Regional Peculiarities of Countryside Socio-Economic Development: Candidate Dissertation Abstract in Economic Sciences: 08.00.03 – Economics and Management of National Economy / N. V. Moroziuk; National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine. – K., 2009. – 20 p.
11. Pavlov O. Rural Areas: Theoretical and Methodological Bases for Research / Pavlov O. // Regional History of Ukraine. Collection of Research Papers. Issue 3. – 2009. – P. 113-132.
12. Tereshchenko V. K. Forming a System of Steady Rural Area Development: [monograph] / V. K. Tereshchenko, N. V. Moroziuk, O. I. Zamora, O. B. Stankevych, M. M. Tymoshenko, V. A. Baida, O. B. Burova, S. T. Devko (S. T. Sliusar). – Nizhyn, 2013. – 316 p.
13. Almazova T. V. Urban and Rural Environment: Comparative Characteristics of Socio-Cultural Systems [Electronic resource] / T. V. Almazova. – Mode of access: http // www. rusnauka.com /12_ENXXI_2011 / Pedagogica / 6_ 85695. doc. htm

14. Bossel Hartmut. Indicators for Sustainable Development: Theory, Method, Applications. A Report to the Balaton Group. International Institute for Sustainable Development. – Canada, 1999. – 138 p.
15. Dirk B. Agriculture, Development, and Urban Bias / Bezemer Dirk, Derek Headey // World Development 36.8:1342-64. 6. – P. 10-11.
16. Kiran Klaus Patel: Europдisierung wider Willen. Die Bundesrepublik Deutschland in der Agrarintegration der EWG 1955-1973. Oldenbourg Verlag. – Мьnchen, 2009. – 563 p.
17. Study on Employment in Rural Areas: [Electronic resource] / Mode of access: http://ec. europa.eu/agriculture/ publi/reports/ruralemployment/sera_report. pdf]: http://www.fao.org/docrep/005/y4383e/y4383e00. htm#Contents

Слюсар С.Т., Перчук О.В.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

ОЦІНКА РІВНЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ПРИМІСЬКОЇ ЗОНИ

Анотація
У статті проаналізовано рівень організаційно-економічної системи розвитку сільських територій приміської зони для обґрунтування подальшої стратегії її формування. Запропоновано методичний підхід до оцінки рівня організаційно-економічної системи розвитку сільських територій приміської зони на основі комплексного зонування і кластеризації. Обґрунтовано чотири основні напрями розвитку сільських територій приміської зони та характерні види діяльності у певній галузі: переробна промисловість, сільське господарство, логістика і відпочинок.
Ключові слова: сільське населення, сільська територія, приміська зона, місто, кластеризація, урбанізація, трансформація.

Слюсар С.Т., Перчук А.В.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ОЦЕНКА УРОВНЯ ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ ПРИГОРОДНОЙ ЗОНЫ

Аннотация
В статье проанализирован уровень организационно-экономической системы развития сельских территорий пригородной зоны для обоснования дальнейшей стратегии его формирования. Предложен методический подход к оценке уровня организационно-экономической системы развития сельских территорий пригородной зоны на основе комплексного зонирования и кластеризации. Обоснованно четыре основных направления развития сельских территорий пригородной зоны и характерные виды деятельности в определенной области: перерабатывающая промышленность, сельское хозяйство, логистика и отдых.
Ключевые слова: сельское население, сельская территория, пригородная зона, город, кластеризация, урбанизация, трансформация.

УДК 330

СТАГФЛЯЦІЯ В УКРАЇНІ, ЯК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ФЕНОМЕН

Станіславський В.Г.
Міжнародний гуманітарний університет

Досліджено теоретичні питання формування ринкових відносин, залежно від соціальних та економічних чинників. А також, проблематику становлення особистості індивіда, та залежність формування колективної свідомості від сформованих соціальних норм та інтересів. Розглянуто державні та соціальні інститути як важелі регулюванні самосвідомості та впливу на економічну активність. Звернуто уваго на недосконалість економічних теорій, які не можуть дати пояснення деяким ситуаціям в історії, тим самим даючи привід розглядати ці ситуації в комплексі з іншими науками.

Ключові слова: економічний процес, індивідуальність, соціологія, регулювання, звички, страхи, бажання, послідовність, система.

Постановка проблеми. Досліджувану проблему можна віднести як до області соціології, так і до області економіки. Економіка вивчає виробництво, проблеми товарів і послуг, попит та пропозицію, економічну поведінку людини взагалі, використання грошей і капіталу. Соціологія, в свою чергу прагне розробити моделі економічної поведінки різних груп і досліджувати економічні сили, що впливають на життя людей. Таким чином, соціологія цікавиться насамперед соціальною поведінкою людини в різних економічних діях. Ця спеціальна галузь соціології називається економічною соціологією [1]. Соціологія розкриває і описує соціальні механізми, від яких залежить характер їх протікання: супроводжуються вони ростом економічних показників або, навпаки, їх зниженням; породжують позитивні соціальні наслідки або негативні. Отже, в центрі уваги економічної соціології перебуває вплив соціальних регуляторів на економічний розвиток. Економічна соціологія описує взаємозв'язок соціального і економічного, але значимість її сторін на різних етапах розвитку суспільства, в різних конкретно-історичних умовах не залишається однаковою. Але потрібно ще раз підкреслити, що об'єктом економічної соціології є не яка-небудь окрема ланка, а вся сукупність взаємозв'язків економічної та соціальної сфер суспільного життя. Я вважаю, що питанням взаємозв'язку соціології і економіки приділяється недостатньо уваги, і дані науки і поняття розглядаються ізольовано. У даній роботі я роблю спробу врахувати досягнення соціології і економіки, щоб розглянути причини, а також взаємозв'язки соціальної поведінки і економічних дій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проаналізувавши праці М.Н. Руткевича, К. Маркса, Р.Г. Коуза та інших дослідників в сфері економіки, соціології, філософії та інших науках, а також на основі своїх теорій і аналізу, я знайшов дуже важливим проблематику становлення особистості індивіда, а також залежність формування свідомості і закономірності поведінки від соціально-економічних, політичних та історичних передумов. На думку М.Н. Руткевича, соціальні відносини [2] – це «відносини, що визначаються положенням людей і груп в соціальній структурі суспільства». Він вважав, що стержнем соціальних відносин є відносини рівності і нерівності по положенню людей і груп в суспільстві. Зрозуміло, що соціальні відносини завжди «присутні» в економічних, так само як і в політичних та інших суспільних відносинах (хоча і не вичерпують їх).

В останні роки соціальна сфера стала трактуватися як сфера відносин соціальної рівності (нерівності). Це трактування виникло в зв'язку з актуальністю проблематики соціальної справедливості, яку я також роздивлюсь у викладі основного матеріалу. Трактування ж соціальної сфери в традиційному сенсі не цілком адекватна цьому завданню, бо вона дає знання, перш за все про те, як функціонують ті чи інші галузі невиробничої сфери народного господарства, але не описує положення конкретних класів, шарів, груп. Для даного дослідження має значення розуміння під соціальною сферою відносини між групами, які займають різне соціальне становище в суспільстві, в першу чергу відрізняються роллю в громадській організації праці, ставленням до засобів виробництва, джерел і розмірами одержуваної частки суспільного багатства. В цьому розумінні соціальна сфера, або, правильніше сказати, область, відображає лише один аспект суспільного життя – відносини, пов'язані з характером соціальної нерівності, відмінностями в положенні груп в суспільстві.

Я вважаю, що, перш за все, положення, займане різними групами в суспільстві, у вирішальній мірі визначається системою економічних відносин. Більш того, самі групи, про які йде мова в економічній соціології, – це сукупності індивідів, що характеризуються подібним становищем в економічній сфері, тобто знаходяться всередині структурних підрозділів громадської економіки. Вони як би несуть на собі її риси відповідно до відомого афоризму К. Маркса про сутність суспільної людини як сукупності соціальних відносин [3]. У цьому «відтиску» економічних відносин на функціонуючих всередині них групах проявляється прямий вплив економічного на соціальне. Разом з тим соціальна область – це потужний фактор «зворотного впливу» на функціонування і розвиток суспільної економіки, який реалізується через активність соціально-економічних груп, котрі є рушійною силою соціально-економічних процесів. Під соціальними процесами я маю на увазі зміни соціальних об'єктів в часі, закономірності, що виникають при зміні їх станів.

У роботі «Природа фірми» (The Nature of Firm, 1937 рік) [4] Рональд Гаррі Коуз розглядає процес породження ринковою економікою специфічного роду витрат, які він назвав «трансакцій-

ними». Трансакційні витрати є центральним поняттям неоінституціональної економіки і Теорії трансакційних витрат. Рональд Коуз, проводячи уявний експеримент, який описує економіку без трансакційних витрат, показав, що в такому випадку дія соціальних інститутів стає неважливою (відповідно неважливими стають економічні формації), так як люди можуть домовитися про будь-яке вигідне рішення без витрат.

Трансакційні витрати є наслідком складності навколишнього світу і обмеженої раціональності економічних суб'єктів і залежать від того, в якій координаційної системі проводяться економічні операції. Занадто високі трансакційні витрати можуть перешкодити здійсненню економічної дії. Коуз також вказав, що соціальні і державні інститути (наприклад, біржа) дозволяють знизити ці витрати за допомогою формальних правил і неформальних норм. Останні становлять ділову культуру. Ділова культура безпосередньо залежить від загальної культури в країні. Країни з високою загальною культурою демонструють високий рівень ділової культури, як наслідок підприємницької активності населення, і відповідно високий рівень розвитку економіки.

Я знаходжу багато спільного між Марксом, Коузом і Руткевичем, так як трансакційні витрати – це витрати пов'язані з контролем, юридичним захистом, проведенням переговорів, прийняттям рішень, що у величезній мірі залежить від ділової культури в свою чергу сформованої на традиціях, етиці, переконаннях, самовизначенні і компетентності, а все це і є соціальні відносини і людська сутність. У даній статті я намагатимусь зібрати і розглянути воєдино всі питання щодо впливу історичних передумов на соціальне середовище, в слідстві чого, вплив сформованого соціуму на економічну ситуацію, і навпаки – економічної ситуації на формування соціуму і самосвідомості в Україні, а також «стагфляцію» – як результат.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. З моєї точки зору, при розгляданні проблем в економічній сфері, багатьом чинникам, які розглядають такі науки як: соціологія, політологія, психологія, історія, надається недостатньо уваги. Я вважаю, що ринкові відносини формуються в прямій залежності від передумов які формують соціум, традиції, та відрізняють одні країни від інших. Якщо аналізувати якомога більше можливих чинників і не розглядати ситуацію однобічно, то економічні відносини можна регулювати набагато ефективніше.

Формування цілей статті. Економічні процеси, а також причинно-наслідкові зв'язки обумовлюють ці процеси, в основному описуючи лише іншими економічними процесами. Недостатній аналіз причин і цілей веде до виключних ситуацій і новим формулюванням, які знову ж пояснюються лише економічним інтересом. Комплексний аналіз поведінки людей, не заснований лише на матеріальних цінностях, призводить до уявлень про соціальні бази, які постійно видозмінюються і провокують все нові виняткові ситуації в економічних процесах.

Виклад основного матеріалу. Всі соціально-політичні та економічні процеси залежать від соціальної психології та суспільних настроїв. В історичному та політичному розрізі, Україна у всіх сенсах знаходиться під постійним впливом. Отримавши незалежність, зіткнулася з цілим рядом проблем перехідного періоду. На тлі успіхів країн з ринковою економікою, країни, які тільки вступили на цей шлях, виглядали жалюгідно, особливо за показниками добробуту пересічного громадянина. Всі без винятку країни з перехідною економікою зустрілися з подібними труднощами – падіння обсягу ВВП, гіперінфляція, зниження добробуту населення і т.д. Однак тільки в Україні падіння економіки було глибоким, гіперінфляція вищою і тривала довше, а рівень і темпи зниження добробуту населення набули загрозливого характеру. Це, в свою чергу спричинило громадський нігілізм щодо ринкової економіки, так і до демократичних цінностей в цілому, що дозволило сформуватися в Україні кланово-олігархічному політичному режиму. За рівнем соціального розвитку, Україна знаходиться на 64 місці з 128 країн, про це свідчать дані Індексу соціального розвитку, розрахованого американською неурядовою організацією Social Progress Imperative [5]. Аналіз проведено за комплексом ключових пунктів, таких як: доступність освіти, доступ до інформації, права людини, свобода вибору, безпека і т.д.

Я знаходжу пряму залежність соціальної сфери і громадських настроїв до економічної ситуації. Державне врегулювання і втручання, як важіль до суспільного і національного усвідомлення, напрямок якого веде до певних наслідків.

У своїй статті «Власть в Организации» [6, с. 194-199], професор Н.П. Коваленко, міркував на тему антропологічних аспектів в менеджменті організації. Він згадав «владу традиції», описаній в класифікації Френча-Равена, як одне з джерел влади. Кейнсіанська модель економіки показує, що в економіці може виникнути або безробіття (викликане спадом виробництва, отже зменшенням попиту на робочу силу), або інфляція (якщо економіка функціонує в стані повної зайнятості). Одночасно висока інфляція і високе безробіття існувати не можуть.

У 1958 році англійський економіст Вільям Філіпс на основі емпіричних даних по Англії за 1861-1957 роки вивів кореляційну залежність між рівнем безробіття і зміною приросту грошової заробітної плати. Залежність спочатку показувала зв'язок безробіття зі змінами зарплат: чим вище безробіття, тим менше приріст грошової заробітної плати, тим нижче зростання цін, і навпаки, чим нижче безробіття і вище зайнятість, тим більше приріст грошової заробітної плати, тим вище темп зростання цін. Згодом була перетворена в залежність між цінами і безробіттям. Але наука така, що на кожне правило є виняток. Крива Філіпса була повністю вірна до середини 70-х років. У цей період трапилася стагнація (одночасне зростання інфляції і безробіття), яку крива Філіпса не змогла пояснити. Дотримуючись класифікації Френча-Равена виникнення перших соціальних норм відбувалося шляхом природного відбору, але діючого не на генетичній, а на суспільно-діяльнісній і психологічної основі. Професор Коваленко, зауважив, що не всі дії призводять до виникнення і подальшого закріплення якихось громадських норм, а лише такі, які відповідають потребам і тому супро-

воджуються позитивними емоціями. Емоції не просто фарбують прийняття рішень в ті чи інші тони, але і настільки переплетені з раціональними доводами, що в прийнятому рішенні важко розділити раціональну і емоційну складові. Більш того, емоційна складова, закріплюючись на несвідомому рівні, впливає на раціональне рішення, тобто фактично прийняте рішення багато в чому визначається саме емоційною складовою. Тому наслідком випробовуваних емоцій є закріплення – на підсвідомому, неконтрольованому рівні – певних способів поведінки, які згодом знаходять відображення в нормах. В подальшому тексті я буду згадувати «корупцію» в Україні, як усталену соціальну норму. Фактична непрацездатність і в якійсь мірі відсутність правових норм породжує дисбаланс економіки. Усталені соціальні норми видозмінюються під тиском різних чинників. Економічні закони і аксіоми перестають діяти і видозмінюються, утворюючи нові винятки. Конкуренція і боротьба між «переможцями» породжує монополії, які знову, користуючись правом свободи власності, застосовують все більш витончені способи збільшення свого добробуту. Людська потреба в фізичних благах і бажання збільшити свої багатства веде до нескінченних прийомів їх примноження, зокрема до незаконних. При нестабільності внутрішнього ринку, недосконалій конкуренції, корупції як одного з чинників недосконалої конкуренції, стає неможливим повноцінний розвиток бізнесу. Я вважаю корупцію основною причиною і грунтом негативних екстерналій в соціальних витратах, описаних Рональдом Коузом в статті «Проблема соціальних витрат» [7]. Існування екстерналій приводить до розбіжності між приватними і соціальними витратами (по формулі: соціальні витрати дорівнюють сумі приватних і екстернальних, тобто покладених на третіх осіб). У разі негативних зовнішніх ефектів приватні витрати виявляються нижчими соціальних, в разі позитивних зовнішніх ефектів – навпаки, соціальні витрати нижче приватних. Такого роду розбіжності вперше досліджував Артур Пігу в книзі «Теорія добробуту» [8]. Він характеризував їх як «провали ринку», так як орієнтація лише на приватні вигоди і витрати призводить або до перевиробництва благ с негативними екстерналіями (забруднення повітря і води, високий рівень шуму і т. д.), Або до недовиробництва благ з позитивними екстерналіями (відмова приватних осіб від зведення маяків, прокладання доріг і т. п.). Вказівки на «провали ринку» служили для Пігу теоретичним обгрунтуванням державного втручання в економіку: він пропонував накладати на діяльність, що є джерелом негативних зовнішніх ефектів, штрафи (рівні за величиною екстернальним витратам) і відшкодовувати у формі субсидій еквівалент екстернальних вигод виробникам благ з позитивними зовнішніми ефектами. Проти позиції Пігу про необхідність державного втручання була спрямована стаття Коуза. Смисловим ядром, навколо якого вона будувалася, було поняття трансакційних витрат, введене в більш ранній роботі Коуза – «Природа фірми» [4]. Під трансакційними витратами він розумів витрати і втрати, які неминуче виникають при укладенні та здійсненні будь-яких угод (трансакцій). Йдеться про витрати, пов'язані зі збором і переробкою інформації, пошуком партнерів, проведенням переговорів і прийняттям рішень, оформленням і юридичним захистом контрактів, контролем за їх виконанням і т.д. Виділення витрат цього класу означає визнання «платного» самого процесу взаємодії між економічними агентами. Суть коузовської аргументації полягала в тому, що в умовах нульових трансакційних витрат (а саме з такої передумови неявно виходила неокласична теорія) ринок сам в змозі справлятися з будь-якими зовнішніми ефектами. Теорема Коуза говорить: «Якщо права власності чітко визначені і трансакційні витрати дорівнюють нулю, то розміщення ресурсів (структура виробництва) буде залишатися незмінним і ефективним незалежно від змін у розподілі прав власності». Таким чином, висувається парадоксальне становище: при відсутності витрат по здійсненню угод структура виробництва залишається тією ж самою незалежно від того, хто яким ресурсом володіє. Теорема доводилася Коузом на ряді прикладів, частково умовних, частково взятих з реального життя.

За оцінками Джона Уолліса і Дугласа Норта, трансакційні витрати становлять близько 50% валового національного продукту. При таких масштабах їх вплив на функціонування економіки не може не бути всеосяжним. Воно відбивається – і до того ж дуже суттєво – і на асортименті товарів і послуг, і на практиці ціноутворення, і на контрактних угодах, і на формах економічної організації. До того ж перераховані характеристики економічної системи тісно пов'язані між собою. Пропонований асортимент товарів і послуг залежить від практики ціноутворення, контрактних угод і форм економічної організації; практика ціноутворення залежить від пропонованого асортименту товарів і послуг, від контрактних угод, форм економічної організації і т. д.

По ряду причин, в тому числі недосконалості правової системи України трансакційні витрати підприємців в Україні, не можуть бути рівними нулю. Більш того, корупція стає головним регулятором і джерелом негативних екстерналій, при яких приватні витрати стають нижче соціальних. З цього, «корупцію» можна визначити як ключовий фактор впливу на, або навіть включити в трансакційні, соціальні витрати. Професор Стівен Ченг [9] попереджає в зв'язку з цим про чотири фундаментальні проблеми, які зазвичай ігноруються в роботах з економіки добробуту. По-перше, не можна очікувати, ніби уряд почне поводитися як соціальне агентство, чия єдина і головна мета полягає в тому, щоб максимізувати суспільний добробут. Дослідження з теорії суспільного вибору (Дж. Б'юкенен, Г. Таллок і ін.) Підтвердили, що політичні діячі насправді максимізують свої власні цілі (крім прагнення до влади і до грошей велику роль відіграють також мотиви ідеології і патронажу), підкоряючись обмеженням, пов'язаним з періодичними виборами. В такому випадку вони зацікавлені в усуненні екстерналій настільки ж, наскільки алкоголіки зацікавлені в підвищенні доходів пивоварів. Подруге, стає очевидним, що урядове втручання обходиться дуже дорого. Недавні дослідження з економічної теорії бюрократії призводять до

висновку, що ці витрати мають природну тенденцію зростання, тільки-но бюрократи відчують свою незалежність. Тому витрати державного втручання часто будуть перевищувати вигоди від нього. По-третє, уряд навряд чи володіє великим знанням, ніж окремі індивіди. Незважаючи на це, воно все одно буде прагнути «підім'яти» все під себе. Уряд – бюрократи і політичні діячі – стане робити так до тих пір, поки виборці будуть це дозволяти. Крім того, уряд буде прагнути до втручання в господарське життя під впливом лобіювання впливових угруповань виборців безвідносно до основного критерію ефективності – громадським інтересам. По-четверте, при оцінці аргументів на користь урядового втручання не можна ігнорувати значення свободи окремого індивіда. Свобода має на увазі право будь-кого не бути примушеним будь-якою іншою людиною. Передбачувані соціальні витрати – це один з приводів для замаху на цю свободу і розширення влади уряду. Для виживання, підприємства повинні бути гнучкі, повинні бути здатні швидко і оперативно видозмінюватись. Таким чином, тільки мала частка населення може впливати на ринок. Підприємства з великою капіталізацією, шляхом отримання преференцій, створюють умови для створення монополій.

Розберемося ж щодо формування інститутів, тих самих, які регулюють взаємодії індивідів.

А. Олійник зазначає, що «інститут – сукупність формальних (зафіксованих у праві), неформальних (зафіксованих у звичайному праві) і спонтанно обраних рамок, структуруючих взаємодії індивідів в економічній, політичній і соціальній сферах» [10, с. 129]. Декілька з іншої точки зору визначає інститути А. Шаститко – «...сукупність формальних і / або неформальних правил, що створюються людьми, а також механізмів, що забезпечують дотримання цих правил» [11, с. 27]. Можна зробити висновок, що інститути – це певні норми поведінки в суспільстві, які з одного боку, встановлюються людьми, а з іншого – регулюють поведінку і взаємовідносини людей. Як зазначав засновник теорії інституціалізму Т. Веблен, з одного боку, інститути – це «результат процесів, що відбувалися в минулому, вони пристосовані до обставин минулого і тому є чинником соціальної інерції, психологічної інерції», з іншого – «це звичний спосіб мислення людей, який має тенденцію продовжувати своє існування невизначено довго» [12, с. 202-203]. З цього, я вважаю, що не можна розглядати економіку різних країн виходячи з декількох, найбільш придатних теорій, спираючись на економічно виправдані причинно-наслідкові зв'язки.

Далі, хочу звернутися до терміна «інфляція», як одного з основоположних, візуальних і чутливих страхів. При інфляції на одну і ту ж суму грошей після деякого часу можна буде купити менше товарів і послуг, ніж раніше. У цьому випадку говорять, що за минулий час купівельна спроможність грошей знизилася, гроші знецінилися – втратили частину своєї реальної вартості. Для багатьох людей інфляція представляється соціальним злом, оскільки здійснює довільний перерозподіл – бідні можуть стати ще біднішими, а багаті ще багатшими. Адже, як правило, саме менш забезпечені верстви населення отримують фіксовані доходи. На жаль, в Україні, за даними міністерства фінансів, інфляція [13] перевищує зростання реальної заробітної плати [14], і значно перевищує зростання мінімальної заробітної плати [15]. Підприємці шукають більш вільні і широкі умови для самореалізації. У зв'язку з цим справедливий термін «інфляційні очікування»: якщо суспільство очікує інфляцію, вона неминуче виникне. Все більше і більше підприємців прагне до розміщення своїх коштів у товарні запаси, нерухомість, стабільну конвертовану валюту, а також в інші цінності, вартість яких не залежить від рівня інфляції в країні. Якщо інфляційні очікування на досить низькому рівні, то учасники ринку будуть прагнути вкладати свої кошти в виробництво, різні інвестиційні проекти, фінансові операції і т.д. Я не буду говорити про інфляцію як про причину і тим більше не буду говорити про цифри. Але неможливо не відзначити, що стабільно погана ситуація спонукає підприємців до надмірної активності або навпаки до занепаду.

Також слід зазначити, що на соціальну і економічну сферу впливає політичний курс країни. Адже політичний курс також до певної міри впливає на трансакційні витрати, дає нові можливості, але й певні обмеження, квоти і т.д.

Відомий економіст Карл Поланьї, розглядаючи ринкову систему, писав: «Господарство тут втілено в інститутах, які спонукають акти індивідуального вибору до утворення взаємозалежних рухів, що складають в результаті економічний процес» [16, с. 62-73]. Виходить, що суспільство створює собі правила за якими житиме. Створюючи правила, ми самі обмежуємо себе, поганими звичками які ввійшли в норму, ми відштовхуємо від себе інших і шкодимо самі собі. Закріпивши свої погані звички на інституціональному рівні, ми ще більше обмежуємо себе і погіршуємо ситуацію. Відсутність бажання і зневага до дійсного створюють цілу взаємозалежну структуру позицій. Я знаходжу причину стагнації і депресивного стану економіки України саме в усвідомленому соціумом відмову від пошуку альтернативних шляхів на національному рівні. Незадоволення справжнім, а також несприятливі очікування на тлі запізнілої адаптації економіки, все більше входить в звичку, і стає новою соціальною нормою.

До нинішньої економічної ситуації в Україні, в зв'язку з відсутністю правдивих статистичних даних, а також наближених до дійсності цифр, можна сміливо застосувати термін «Стагфляція». Ситуація, в якій економічний спад і депресивний стан економіки (стагнація і зростання безробіття) поєднуються зі зростанням цін – інфляцією. Нижче наведені як мінімум дві основні причини для стагфляції:

По-перше, до стагфляції може привести зниження виробництва через різку зміну цін на сировину, важливої для даної економіки (т.зв. ціновий шок). Наприклад, це може бути різке підвищення ціни на нафту для країни-імпортера або зниження – для країни-експортера.

По-друге, одночасне сповільнення зростання виробництва (стагнація) і зростання цін (інфляція) може бути результатом неправильної економічної політики уряду. Наприклад, центробанк країни може викликати інфляцію випускаючи

в обіг надто багато грошей, в той час як занадто активне регулювання ринку праці та виробництва з боку держави може призвести до уповільнення ділової активності (стагнації). Вище я описував Криву Філіпса і кореляційну залежність між рівнем безробіття і зміною приросту грошової заробітної плати. Я вважаю, що в зв'язку з запізнілою адаптацією економіки Крива Філіпса не знаходить відображення на ситуації в Україні, так як заснована тільки на здоровому глузді і економічному інтересі. Розглядаючи причини з позицій кількох наук можна знайти вагомі причини для виняткових ситуацій, на прикладі Кривої Філіпса і стагфляції в 1970-х роках економік розвинених країн, що дискредитувала його ідею.

Виходить так, що певні передумови створюють нові причини, які в своїй масі дають поштовхи на глобальні зміни в свідомості і надії на стабільність. Виходить, що національна свідомість під тиском величезної кількості різних факторів, а також запізніла адаптація провокує ще більший спад економіки в зв'язку з відсутністю подальшого бажання шукати перспективу на національному ринку. Найпростіша логіка, дає нам зрозуміти, що при великому бажанні, але відсутності можливості, шукаються альтернативні шляхи. Те, яким чином це виправити, це вже проблема державного втручання в економічні та соціальні процеси, а також національної самосвідомості.

Висновок. Економічні закони, як стійкі, істотні причинно-наслідкові, повторювані взаємозв'язки між економічними явищами є ні що інше, як наслідок нашого з вами колективного бажання і дії. Для кращого розуміння проблеми, треба дивитися на неї різнобічно.

Список літератури:

1. https://ru.wikipedia.org/
2. Руткевич М.Н. Диалектика и социология. М., 1980.
3. Маркс К. и Энгельс Ф., Соч., 2 изд., т. 3, с. 3.
4. Coase Ronald. The Nature of the Firm // Economica, Vol. 4, No. 16, November 1937, pp. 386-405.
5. http://www.socialprogressindex.com/?tab=2&code=UKR
6. Коваленко Н.П. «Власть в организации», Научные записки Международного гуманитарного университета, с. 194-199.
7. Coase Ronald H. «The Problem of Social Cost», Journal of Law and Economics 3 (1960), 1-44.
8. Pigou Arthur Cecil. The Economics of Welfare (London, 1920) [рус. перев.: Пигу А. Экономическая теория благосостояния: В 2 т. М.: Прогресс, 1985].
9. Chuehg S.N.S. The myth of social costs, L. 1978.
10. Олейник А. Институциональная экономика // Вопросы экономики. – 1999. – № 7. – С. 129-155.
11. Шаститко А. Предметно-методологические особенности новой институциональной экономической теории // Вопросы экономики. – 2003. – № 1. – С. 24-41.
12. Веблен Т. Теория праздного класса. – М.: Прогресс, 1984. – 548 с.
13. http://index.minfin.com.ua/index/infl/?2016
14. http://index.minfin.com.ua/index/real/
15. http://index.minfin.com.ua/index/salary/
16. Поланьи К. Экономика как институционально оформленный процесс // Экономическая социология. – 2002. – Т. 3. – № 2. – С. 62-73.

Станиславский В.Г.
Международный гуманитарный университет

СТАГФЛЯЦИЯ В УКРАИНЕ, КАК СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ФЕНОМЕН

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы формирования рыночных отношений, зависимых от социальных и экономических факторов. А также, проблематика становления личности индивида, и зависимость формирования колективного сознания от сформировавшихся социальных норм и интересов. Рассмотрены государственные и социальные институты как рычаги регулирования самосознания и влияния на экономическую активность. Обращено внимание на несовершенство экономических теорий, которые не могут дать объяснения некоторым ситуациям в истории, тем самым давая повод рассматривать эти ситуации в комплексе с другими науками.
Ключевые слова: экономический процесс, индивидуальность, социология, регулирование, привычки, страхи, желания, последовательность, система.

Stanislavsky V.G.
International Humanities University

STAGFLATION IN UKRAINE, AS SOCIAL AND ECONOMIC PHENOMENON

Summary
The theoretical problems of the formation of market relations, dependent on social and economic factors, are investigated. And also, the problems of the formation of the personality of the individual, and the dependence of the formation of the collective consciousness on the formed social norms and interests. State and social Institutes are considered as levers of regulation of self-consciousness and influence on economic activity. Attention is drawn to the imperfection of economic theories that can not explain some situations in history, thereby giving an occasion to consider these situations in combination with other sciences.
Keywords: economic process, individuality, sociology, regulation, habits, fears, desires, consistency, system.

УДК 331.25(477)

РОЗВИТОК НЕДЕРЖАВНИХ ПЕНСІЙНИХ ФОНДІВ В УКРАЇНІ

Хлибова Т.О., Черненок К.П.
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

У статті проаналізовано сучасний стан розвитку недержавних пенсійних фондів в Україні. Для здійснення аналізу було використано такі показники як: вартість активів, пенсійні внески, пенсійні виплати, інвестиційний дохід, тощо. Визначено проблеми, що перешкоджають ефективному розвитку недержавних пенсійних фондів в Україні. Окреслено перспективи розвитку недержавних пенсійних фондів в Україні. Запропоновано рекомендації щодо удосконалення діяльності недержавних пенсійних фондів.
Ключові слова: недержавний пенсійний фонд, пенсійна система, пенсійне забезпечення, пенсійний внесок, інвестиційний дохід.

Постановка проблеми. Відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [1] в Україні діє трирівнева пенсійна система. Однак, на практиці – продовжує домінувати розподільча система, заснована на принципі солідарності поколінь, оскільки другий рівень – державний накопичувальний компонент – досі не запроваджено, а рівень участі населення у недержавних пенсійних програмах (третій рівень пенсійної системи) залишається низьким. Втім у сучасних економічних (високий рівень тінізації сфери оплати праці) та демографічних умовах (збільшення частки осіб похилого віку у структурі населення України) подальша диверсифікація джерел фінансування пенсії та посилення накопичувальних принципів у пенсійній системи є неминучою. Тож розвиток недержавних пенсійних фондів – перспективний напрямок удосконалення національної пенсійної системи. Це дозволить індивідуалізувати процес накопичення коштів на потреби пенсійного забезпечення. Окрім того, світовий досвід засвідчує, що недержавні пенсійні фонди є потужними інституційними інвесторами, тож окрім вирішення соціальних питань, забезпечується формування джерела внутрішніх інвестиційних ресурсів для економіки країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок в дослідження різних аспектів реформування національної пенсійної системи зробили вчені Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи, зокрема Е.М. Лібанова [2] та Л.Г. Ткаченко [3]. Особливості нормативно-правового регулювання діяльності недержавних пенсійних фондів розглянуті у працях Ю.В. Вітки [4], С.Г. Кузьменка [5], А.А. Нечай [6] та ін.

Виділення невиділених раніше частин загальної проблеми. Разом із цим, процес становлення недержавного пенсійного забезпечення як складової пенсійної системи України триває, тож дослідження проблем та перспектив його розвитку є вкрай актуальним.

Метою статті є розкриття сучасного стану та перспектив розвитку недержавних пенсійних фондів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Система недержавного пенсійного забезпечення становить третій рівень пенсійної системи. Вона почала діяти з 2004 року після прийняття Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» [7].

Недержавні пенсійні фонди (далі – НПФ) створюються на основі рішення засновників та діють на підставі статуту, що затверджується засновниками фонду, набуває права на здійснення своєї діяльності з моменту реєстрації в Національній комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг та отримання відповідного свідоцтва. Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку здійснюється нагляд та контроль за діяльністю осіб, що здійснюють управління активами пенсійних фондів та зберігачів. Єдиним органом управління недержавного пенсійного фонду є рада пенсійного фонду. Відповідно до законо-

давства в Україні існують три види недержавних пенсійних фондів – відкриті, корпоративні та професійні (табл. 1).

Пенсійні накопичення учасників недержавних пенсійних фондів формуються за рахунок пенсійних внесків, сплачених ними самими, їх роботодавцями або членами сім'ї та інвестиційного доходу, який отримано в результаті інвестування сплачених внесків. Принциповою відмінністю від солідарної пенсійної системи є те, що усі кошти, які обліковуються на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду, є власністю даного учасника недержавного пенсійного фонду (незалежно від того, хто здійснював пенсійні внески) і, ніхто крім самого учасника, не може розпоряджатися даними коштами. Безумовною перевагою недержавних пенсійних програм є те, що пенсійні кошти учасника є об'єктами спадкування.

Станом на кінець 2016 р. в Державному реєстрі фінансових установ [8] міститься інформація про 64 НПФ та 22 адміністратори НПФ.

Кількість відкритих недержавних пенсійних фондів на кінець 2016 р. становила 28, це пояснюється тим, що вони є більш доступними для

Рис. 1. Територіальний розподіл НПФ станом на 30.09.2016 р.

Джерело: складено за даними [9]

Таблиця 1

Характеристика видів недержавних пенсійних фондів

Вид НПФ	Засновники	Вкладники	Учасники
Відкритий	Будь-які юридичні особи	Будь-які вкладники	Будь-які учасники
Корпоративний	Одне або кілька підприємств	Засновники та інші підприємства, учасники	Працівники підприємств-вкладників
Професійний	Професійні об'єднання	Засновники та інші підприємства за договорим, учасники	Члени професійних об'єднань

Таблиця 2

Динаміка основних показників діяльності НПФ

Показники	Станом на 30.09.2014	Станом на 30.09.2015	Станом на 30.09.2016	Темпи приросту, %	
				станом на 30.09.2015/ станом на 30.09.2014	станом на 30.09.2016/ станом на 30.09.2015
Кількість укладених пенсійних контрактів, тис. шт.	53,9	58,1	61,5	7,8%	5,9%
Загальна кількість учасників НПФ, тис. осіб	832,5	834,2	833,0	0,2%	-0,1%
Загальна вартість активів НПФ, млн. грн.	2478,5	2107,3	2076,9	-15,0%	-1,4%
Пенсійні внески, всього, млн. грн.	1738,4	1865,9	1875,8	7,3%	0,5%
- від фізичних осіб	69,0	77,3	87,1	12,0%	12,7%
- від фізичних осіб-підприємців	0,2	0,2	0,2	0,0%	0,0%
- від юридичних осіб	1668,8	1788,1	1787,7	7,1%	-0,02%
Пенсійні виплати, млн. грн.	349,8	528,9	608,2	51,2%	15,0%
Кількість учасників, які отримали/ отримують пенсійні виплати, тис. осіб	71,1	80,8	80,7	13,6%	-0,1%
Сума інвестиційного доходу, млн. грн	1242,8	984,7	1008,1	-20,8%	2,4%
Прибуток від інвестування активів НПФ, млн. грн	1090,4	780,0	774,1	-28,5%	0,8%
Сума витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів, млн. грн	152,4	204,7	234,0	34,3%	14,3%

Джерело: складено за даними [9]

різних категорій населення. В свою чергу учасниками корпоративних та професійних фондів можуть бути лише фізичні особи, які пов'язані професійною діяльністю чи перебувають у трудових відносинах з роботодавцем-засновником або роботодавцем-платником. Кількість корпоративних фондів становить 5, а професійних – 3 [7].

Згідно з даними Держреєстру фінансових установ недержавні пенсійні фонди зареєстровано у 8 регіонах України (рис. 1).

Як видно з рисунку, найбільша кількість НПФ зосереджена у м. Києві, там знаходиться близько 47 фондів. Зосередження недержавних пенсійних фондів у Києві пояснюється тим, що саме столиця є фінансовим та інвестиційним центром держави.

Динаміку основних показників діяльності НПФ, згідно звітних даних наведено у таблиці 2.

Як видно з табл. 2, у 2016 р. відбулося незначне зменшення загальної кількості учасників НПФ, станом на кінець вересня 2016 р. їх кількість становила 833,0 тис. осіб. Збільшення кількості пенсійних контрактів протягом аналізованого періоду пов'язане в першу чергу зі збільшенням пенсійних контрактів з фізичними особами. Так, збільшення кількості контрактів з фізичними особами станом на кінець вересня 2016 р. у порівнянні з аналогічним періодом попереднього року становило 7,6% (3,8 тис. шт.). Однак відбулося зменшення кількості контрактів з юридичними особами – на 5,2% (0,4 тис. шт.). Аналогічна тенденція спостерігається і при порівнянні з даними 2014 р.: збільшення кількості контрактів з фізичними особами на 17,4% (8,0 тис. шт.) та зменшення кількості контрактів з юридичними особами на 5,2% (0,4 тис. шт.). Це свідчить про низьку зацікавленість підприємств-роботодавців приймати участь у недержавних пенсійних програмах. В умовах низької популярності недержавних пенсійних фондів в Україні це є вкрай негативною тенденцією, адже саме підприємства-роботодавці можуть відігравати важливу роль у стимулюванні населення до участі у недержаних пенсійних фондах, сприяти їх популяризації. Разом із тим, для роботодавця це – інвестиція у висококваліфіковані кадри, які піклуються не лише про рівень поточного заробітку, але й про власний соціальний захист (у поточному та довгостроковому періоді). Це сприятиме формуванню колективу висококласних фахівців та може стати значимим фактором підвищення ефективності та продуктивності праці, що зрештою, впливає не лише на зростання прибутку конкретного підприємства, але є й складовою економічного зростання в країні.

Позитивною тенденцією є зростання обсягу пенсійних виплат НПФ (одноразових та на визначений строк). Станом на кінець вересня 2016 р. загальна сума виплат зросла майже на 15% у порівнянні з аналогічним періодом попереднього року (рис. 2). При цьому одноразові виплати зросли на 7%, а пенсійні виплати на визначений строк – на 67,4%, що свідчить про поступове зростання ролі НПФ у пенсійному забезпеченні населення. Сукупно недержавними пенсійними фондами було здійснено пенсійних виплат (одноразових та на визначений строк) 80,7 тисячі учасників, тобто 9,7% від загальної кількості учасників.

За даними Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [8; 9] протягом 2014-2016 рр. відбулося зростання середнього розміру одноразової пенсійної виплати на одного учасника НПФ (з 4,6 тис. грн. у 2014 р. до 6,4 тис. грн. у 2016 р.). та середнього розміру пенсійної виплати на визначений строк на одного учасника НПФ, який отримує пенсійну виплату на визначений строк (з 24,6 тис. грн. у 2014 р. до 31,6 тис. грн. у 2016 р.). Однак протягом аналізованого періоду загальна вартість активів, сформованих недержавними пенсійними фондами скоротилась більш ніж на 16%, з 401,6 млн. грн. у вересні 2014 р. до 30,4 млн. грн. станом на кінець вересня 2016 р. Втім суттєве скорочення відбулося лише у 2015 р. по відношенню до 2014 р., у 2016 р. скорочення становило лише 1,4%. У 2017 р. спостерігаємо зростання загальної вартості активів НПФ, що свідчить про зміну негативних тенденцій та поступове відновлення розвитку недержавного пенсійного забезпечення.

Структура розміщення коштів недержавних пенсійних фондів у країнах Організації Економічного Співробітництва та Розвитку [10] демонструє, що найбільшу питому вагу займають цінні папери (акції). Це характеризує інвестиційну політику НПФ як агресивну та забезпечує високу дохідність вкладених інвестицій. З другого боку, пенсійні кошти виступають джерелом капіталу, що сприяє розвитку економіки країни.

Для вітчизняних НПФ властиво формувати портфель, до якого входять об'єкти інвестування з мінімальним ступенем ризику. Тому особливого значення набуває вибір інвестиційних інструментів, використовуючи які НПФ зможуть забезпечити захист грошових коштів населення від інфляційних процесів і при цьому отримувати визначений приріст капіталу [11].

Отже, аналіз показників розвитку НПФ в Україні свідчить про поступовий розвиток даного компоненту національної пенсійної системи, втім популярність

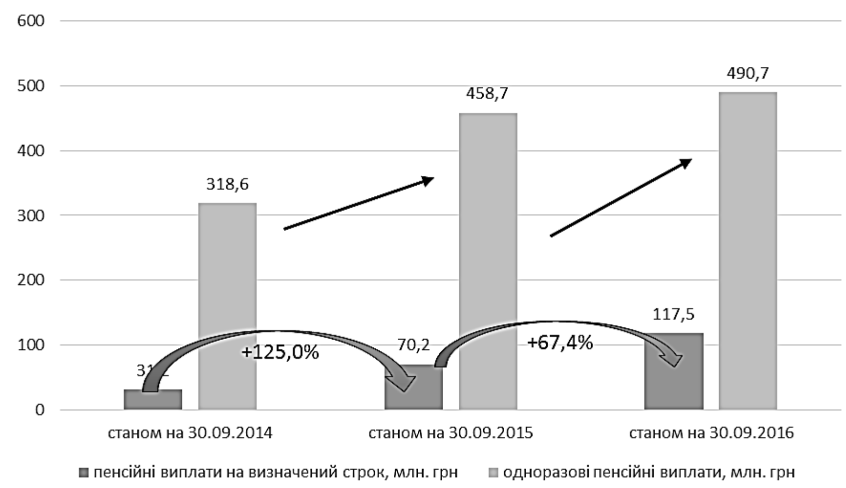

Рис. 2. Динаміка пенсійних виплат НПФ у 2014-2016 рр.

Джерело: складено за даними [8; 9]

недержаних пенсійних програм досі залишається низькою, що зумовлено у першу чергу:

– низьким рівнем довіри громадян до банків та інших установ фінансово-кредитної сфери, у т.ч. недержавних пенсійних фондів;

– низьким рівнем доходів населення, що впливає на можливість здійснення додаткових витрат на потреби пенсійного забезпечення;

– обмеженістю вибору фінансових інструментів для ефективного інвестування активів недержавних пенсійних фондів.

Висновки і пропозиції. Аналіз кількісних показників діяльності недержавних пенсійних фондів в Україні свідчить про поступовий розвиток даного сегменту, однак кількісне зростання на даному етапі розвитку НПФ не супроводжується суттєвими якісними змінами у сфері пенсійного забезпечення населення. Адже незважаючи на те, що з часів законодавчих змін 2003 р. минуло більш ніж десятиліття, вплив даного компонента пенсійної системи на рівень життя пенсіонерів досі залишається низьким. Непоінформованість населення, низький рівень заробітної плати, недовіра громадян до таких установ – все це стримує подальший розвиток НПФ в Україні.

Разом із тим, функціонування НПФ – це один із сучасних способів підвищення якості життя осіб похилого віку, адже солідарна пенсійна система не спроможна забезпечити гідний рівень життя пенсіонерів, враховуючи економічні та демографічні реалії сьогодення. Переваги недержавного пенсійного забезпечення полягають у тому, що вони здатні більш гнучко, в порівнянні з державною пенсійною системою, враховувати зміни потреб страхувальників. Це реалізується такими шляхами: вибір форми виплати (одноразова чи регулярна протягом визначеного періоду); право змінити НПФ за власним бажанням у будь-який момент після укладення договору пенсійного страхування; можливість сплачувати пенсійні накопичення правонаступникам (у випадку смерті учасника).

Отже, для активізації розвитку НПФ в Україні необхідно впроваджувати заходи, які безпосередньо впливають на ефективність подальшого реформування сфери пенсійного забезпечення, а саме: посилення стимулів для працівників та роботодавців (у першу чергу, податкових) для участі у недержавних пенсійних програмах; проводити більш активну інформаційно-роз'яснювальну роботу щодо видів та переваг недержавного пенсійного забезпечення, юридичних консультацій з питань чинного законодавства, що регулює сферу пенсійного забезпечення; запровадження відповідних освітніх програм. Окрім того, розвиток НПФ в Україні неможливий без подальшого розвитку фінансового ринку та зростання доходів населення.

Список літератури:

1. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 № 1058-IV [Електронний ресурс] / Режим доступу: www.zakon1.rada.gov.ua/
2. Лібанова Е.М. Нам просто нікуди підвищувати пенсійний вік [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.umoloda.kiev.ua/number/3162/188/111825/
3. Ткаченко Л.Г. Накопичувальна пенсія: не варта справа заходу? / Л.Г. Ткаченко // Дзеркало тижня. Україна. – 2015. – № 46. – С. 7.
4. Вітка Ю.В. Недержавні пенсійні фонди: особливості цивільно-правового статусу: [монографія] / Ю.В. Вітка. – К.: Експрес-Поліграф, 2010. – 216 с.
5. Кузьменко С.Г. Про деякі проблемні питання переходу до накопичувальної системи пенсійного забезпечення / С.Г. Кузьменко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. – 2015. – № 17.
6. Нечай А.А. Проблеми правового регулювання публічних фінансів та публічних видатків: монографія / А.А. Нечай. – Чернівці: Рута, 2006. – 264 с.
7. Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 № 1057-IV [Електронний ресурс] / Режим доступу: www.rada.gov.ua/
8. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс] // Режим доступу: https://nfp.gov.ua/content/derzhavniy-reestr.html
9. Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 30.09.2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://nfp.gov.ua/files/DepFinMon/NPF_III_kv%202016.pdf
10. Статистичні дані Організації Економічного Розвитку і Співробітництва // [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.oecd.org/statistics/
11. Шевченко Н. Інвестиційна діяльність недержавних пенсійних фондів: проблеми та перспективи розвитку недержавного пенсійного забезпечення / Н. Шевченко, В. Даценко // Україна: аспекти праці. – 2012. – № 1. – С. 3-7.

Хлыбова Т.А., Черненок Е.П.
Черноморский национальный университет имени Петра Могилы

РАЗВИТИЕ НЕГОСУДАРСТВЕННЫХ ПЕНСИОННЫХ ФОНДОВ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье проанализировано современное состояние развития негосударственных пенсионных фондов в Украине. Для осуществления анализа были использованы следующие показатели: стоимость активов, пенсионные взносы, пенсионные выплаты, инвестиционный доход и тому подобное. Определены проблемы, препятствующие эффективному развитию негосударственных пенсионных фондов в Украине. Очерчены перспективы развития негосударственных пенсионных фондов в Украине. Предложены рекомендации по совершенствованию деятельности негосударственных пенсионных фондов.
Ключевые слова: негосударственный пенсионный фонд, пенсионная система, пенсионное обеспечение, пенсионный вклад, инвестиционный доход.

Khlybova T.O., Chernenok K.P.
Petro Mohyla Black Sea National University

DEVELOPMENT OF NON-STATE PENSION FUNDS IN UKRAINE

Summary
The article examines the development of non-state pension funds in Ukraine. The following indicators are used while analyzing: non-state pension fund, pension system, pension provision, pension contribution, investment income etc. Problems that impede the effective development of non-state pension funds in Ukraine are indicated. Prospects for the development of non-state pension funds in Ukraine are outlined. Recommendations for the improvement of non-state pension funds functioning are offered.
Keywords: non-state pension fund, pension system, pension provision, pension contribution, investment income.

УДК 658.012

СИСТЕМА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Якименко-Терещенко Н.В., Долгунін М.Є.
Харківський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Вивчено підходи до поняття «економічна безпека підприємства». Визначено принципи формування та теоретичні засади функціонування системи економічної безпеки підприємства. Означено елементи системи економічної безпеки. Визначено сутність та склад системи соціально-економічної безпеки підприємства. Сформульовано принципи формування системи соціально-економічної безпеки підприємства.
Ключові слова: соціально-економічна безпека, принципи, система, система соціально-економічної безпеки підприємства.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Постановка проблеми. Існування підприємств у жорстких умовах світового та вітчизняного конкурентного середовища суттєво ускладнюють їх функціонування та обумовлюють необхідність забезпечення економічної безпеки на всіх стадіях життєвого циклу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Безпека є основою для існування і динамічного розвитку будь-яких систем, при цьому особливе значення має економічна безпека. Пильний інтерес наукової спільноти до економічної безпеки позначився на початку 90-х років минулого століття. Були поставлені питання про сутність економічної безпеки, її структуру, рівні, проблеми забезпечення. І в даний час проводяться численні дослідження в області формування термінологічного апарату теорії та методології економічної безпеки. Так проблемам забезпечення економічної безпеки підприємств присвячені праці Н.В. Афанасьева, Т.Г. Васильціва, М.Т. Гільфанова, Н.П. Левковець, Г.А. Мінаєва, В.С. Пономаренко, Л.Г. Шемаєвої та інших [1, 2, 4, 6-11].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на значну кількість робіт щодо проблематики економічної безпеки підприємств підприємством ця проблема достатнім чином не вивчена. Так додаткової уваги заслуговують теоретичні засади формування та функціонування системи соціально-економічної безпеки підприємства.

Формулювання цілей статті. Вивчення теоретичних засад та визначення принципів фор-

мування системи соціально-економічної безпеки підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. В науковій літературі сформувалося декілька підходів до визначення економічної безпеки підприємства. Серед них виділяють: стратегічний (економічну безпеку підприємства розглядають як стан захищеності підприємства від внутрішніх і зовнішніх загроз); ресурсно-функціональний (економічну безпеку пов'язують з процесами ефективного використання ресурсів); ринковий (економічна безпека забезпечуються ефективним використанням ресурсів для забезпечення ринкового розвитку підприємства); конкурентний (рівень економічної безпеки пов'язують з наявністю конкурентних переваг); гармонізований (стан економічної безпеки підприємства обумовлюється узгодженістю характеристик елементів системи) тощо.

Отже, економічна безпека підприємства – це такий стан розвитку підприємства, при якому гарантується і забезпечується найбільш ефективне використання і розвиток усіх видів ресурсів і складових потенціалу, що сприяє стабільності економічного і фінансового розвитку, ефективності нейтралізації, запобігання і протидії внутрішнім і зовнішнім факторам з метою досягнення стратегічної місії підприємства. Економічна безпека відображає рівень життєздатності підприємства протягом періоду життєвого циклу функціонування, рівень економічної ефективності діяльності, стан захищеності від зовнішніх і внутрішніх ризиків.

Концепція теорії економічної безпеки базується на основні положення:

1) економічна безпека – це стан економіки соціально-економічної системи, який досягається шляхом пошуку компромісів між її ресурсними можливостями і «силою» впливу негативних впливів, що визначається через можливість нанесення шкоди системі;

2) економічна безпека – поняття суб'єктивне, яке визначається через об'єктивні характеристики соціально-економічної системи, її зовнішнього і внутрішнього середовища;

3) економічна безпека передбачає стійкість системи в заданих параметрах. У зв'язку з цим виявляється зв'язок між теорією економічної безпеки і теорією стійкості.

Економічна безпека досягається тільки за умови цілеспрямованої взаємодії сукупності сил і засобів, здатних протидіяти негативним впливам, що впливають на економічну систему, тобто за умови створення системи економічної безпеки. Для розуміння сутності такої системи звернемося до базового поняття «система».

Виноград Е. Г. визначає систему як об'єкт, який вирішує актуальні суперечності в заданих умовах середовища за рахунок функціональної орієнтованості своєї динаміки і конструкції, яка сформована організаційними процесами [5].

Автор праць з соціального пізнання та соціальної інформації, В. Г. Афанасьєв, визначає систему як сукупність об'єктів, взаємодія яких викликає появу нових інтегративних якостей, які не властиві окремим компонентам, які створюють систему [2].

На думку М. І. Бідняка та В. В. Біліченко, система є не просто сукупністю одиниць, коли кожна частка керується законами причинного зв'язку, що діє на неї, а сукупністю відносин між цими елементами. Це в цілому визначає структуру системи, де існує матеріалізована частина – об'єкт та абстрактна частина – сукупність організаційних відносин між елементами об'єкта [3].

Функціонування системи характеризується такими категоріями, як функції, склад, структура, конструкція, поведінка та розвиток системи.

Функції – це властивості системи, необхідні для досягнення мети в певному середовищі. Відношення до реалізації мети розмежовує всі властивості систем на три класи: функціональні, дисфункціональні та нейтральні. Таке визначення функції виходить з необхідності врахування функціональної ролі як складу, так і структури, причому не тільки в конструкційному аспекті, а й у динамічному. Іншими словами, функціональні властивості повинні виявлятися як для елементів конструкції та відносин між ними, так і для процесів поведінки й розвитку системи, а також відносин між цими процесами.

Склад – це безліч функціональних елементів системи. Для динамічних систем термін «склад» має, окрім конструкційного змісту, ще й динамічний. У динамічному аспекті як елементи складу виступають функціонально-орієнтовані процеси поведінки та розвитку систем.

Структура – це безліч функціональних відносин між елементами системи. Поняття структури також є характеристикою не тільки конструкції, але й динаміки систем, позначаючи в другому випадку безліч відносин між системними процесами, необхідними для досягнення мети.

Конструкція системи – це єдність її складу і структури. Будучи відносно стабільною й довготривалою стороною системи, вона повинна відповідати як вимогам функціонування, так і розвитку. Оскільки функціонування системи може здійснюватися в кількох напрямках, причому ці напрями зазвичай розрізняються як за своєю значимістю для вирішення протиріч, так і за частотою й характером реалізації, то, очевидно, конструкція, як інваріантний щодо функціонування «зріз» системи, повинна бути орієнтована на все поле напрямків функціонування з урахуванням характеру, питомої ваги та значимості кожного з них.

Поведінка – це динаміка системи, яка здійснюється в межах існуючого типу її організації.

Розвиток – це зміна організації системи.

Функціональну орієнтованість системи, її поведінку та розвиток визначають такі фактори, як, по-перше, ресурсне та інформаційне забезпечення, по-друге, відкритість та доступність інформації до елементів системи, по-третє, перетворення управлінської інформації безпосередньо в функціональні ефекти, по-четверте, взаємодія між ресурсно-інформаційним забезпеченням, управлінням та виконанням [5].

Система економічної безпеки підприємства – це стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів для запобігання загрози та забезпечення стабільного функціонування підприємства в теперішньому часі та в майбутньому [4]. До числа основних завдань системи економічної безпеки підприємства належить: захист законних прав та інтересів підприємства та його

працівників; збір, аналіз, оцінка даних та прогнозування розвитку середовища; вивчення партнерів, клієнтів, конкурентів; недопущення проникнення на підприємство структур економічної розвідки конкурентів; протидія технічному проникненню в злочинних цілях; виявлення, попередження і припинення можливої протиправної та іншої негативної діяльності працівників підприємства на шкоду його безпеки; захист працівників підприємства від насильницьких посягань; забезпечення збереження матеріальних цінностей та відомостей, що становляться комерційну таємницю підприємства; добування необхідної інформації для вироблення найбільш оптимальних управлінських рішень з питань стратегії і тактики економічної діяльності компанії; фізична и технічна охорона будівель, споруд, території; контроль за ефективністю функціонування системи безпеки, вдосконалення її елементів.

На думку Пономаренко В.С., система економічної безпеки – це сукупність (комплекс) заходів та засобів, використання яких регламентується відповідними правовими актами (державними), регіональними, власними [9].

Систему безпеки підприємства, як стверджує Г.О. Мінаєв, утворюють фактори навколишнього середовища (внутрішні та зовнішні), функціональна система (власне система безпеки) і організаційно-управлінська система (система забезпечення безпеки) [8].

Шемаєва Л.Г. пропонує трактування змісту економічної безпеки підприємств як забезпечення реалізації стратегічних інтересів підприємства на основі використання можливостей зовнішнього середовища з застосуванням продуктивної взаємодії із суб'єктами зовнішнього середовища) [11].

Як комплекс організаційно-управлінських, режимних, технічних, профілактичних і пропагандистських заходів, спрямованих на кількісну реалізацію захисту інтересів підприємства від зовнішніх та внутрішніх загроз розглядають систему економічної безпеки О. М. Ляшенко та Ю. С. Погорелов [11].

Кожна система економічної безпеки унікальна, але при цьому слід враховувати такі принципи їх формування:

– система економічної безпеки підприємства повинна бути побудована виходячи з рівня розвитку, цілей, структури підприємства, положення підприємства на ринку, можливих ризикових ситуацій, політичного положення;

– система економічної безпеки підприємства повинна бути побудована на сполученні запобіжних заходів, які не дозволять відбутися негативній події, і заходів, які виникають у випадку появи реальної загрози та необхідності її нейтралізувати або мінімізувати наслідки;

– не можна відокремлювати систему забезпечення економічної безпеки підприємства, тому що вона є складовою частиною безпеки галузі, економіки країни і т.д. Дуже багато завдань безпеки не можуть бути вирішені самостійно, відокремлено від системи безпеки більш високого рівня;

– система економічної безпеки підприємства повинна ґрунтуватися на принципі диференційованості, тобто вибір заходів щодо подолання загроз, які виникли, відбувається залежно від характеру загрози і ступеня важкості її наслідків;

– система економічної безпеки підприємства повинна бути комплексною, тобто необхідні зусилля, спрямовані одночасно на всі складові економічної безпеки в комплексі, а не на одну або декілька. Тільки комплексні дії можуть дати реальний результат;

– система економічної безпеки повинна бути адаптивною, тобто завжди мати можливість переорієнтації свого потенціалу за необхідністю, що пов'язано із зовнішніми або внутрішніми змінами;

– система економічної безпеки підприємства повинна постійно вдосконалюватися і мати здатність розвиватися;

– система економічної безпеки повинна бути побудована таким чином, щоб вона могла створювати прогнози або в крайньому випадку на ранніх стадіях виявляти різні негативні фактори, а також вживати заходів з їхнього запобіганню або нейтралізації;

– система економічної безпеки повинна бути організована таким чином, щоб витрати на її утримання і забезпечення були економічно виправдані та не перевищували той оптимальний рівень;

– всі елементи системи економічної безпеки підприємства повинні бути взаємозалежні та взаємодіяти один з одним на основі принципу досягнення загальної стратегічної мети.

Як і будь-яка система, система економічної безпеки, являє собою сукупність елементів, що функціонують як єдине ціле. Елементи всередині системи пов'язані між собою, а через зовнішнє середовище за допомогою прямого і зворотного зв'язку – з іншими системами. Структурні елементи системи економічної безпеки, з точки зору різних авторів, різняться. Так підсистемами такої системи вважають оціночну, інструментальну, об'єктів дії та суб'єктів забезпечення, підсистему детермінант [5].

Структурними компонентами системи економічної безпеки підприємств також визначають: суб'єкти системи, ресурси, організаційно-правова основа побудови і функціонування системи економічної безпеки, механізми управління системою, механізми стратегічної взаємодії, технології, методи і засоби забезпечення економічної безпеки [2].

Шемаєвою Л. Г. визначено склад елементів системи економічної безпеки суб'єктів господарювання як організованої сукупності взаємопов'язаних елементів їхньої зовнішньої та внутрішньої безпеки, зокрема: спеціальні служби, об'єкти, наукові підходи, нормативно-правова база, політика, стратегія, концепція, принципи, функції, завдання, методи та засоби, що спрямовуються для забезпечення реалізації стратегічних і тактичних інтересів суб'єкта господарювання, захист цих інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз [11].

Висновки з даного дослідження і перспективи. Таким чином, вивчивши наукові праці з проблеми формування та функціонування системи економічної безпеки підприємства, її складових та управління ними, а також беручі до уваги посилення уваги до соціальної складової функціонування підприємства як соціально-економічної системи, вважаємо доцільним формування сис-

теми соціально-економічної безпеки підприємства. Таку систему утворюють теорія, методи, методологія, інструменти й механізми реалізації функції безпеки в соціально-економічній системі, які спрямовані на захист її інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз.

Складовими системи соціально-економічної безпеки підприємства є фінансово-економічна, кадрова, соціальна, інтелектуальна, інноваційна, виробнича, інформаційно-аналітична, екологічна, правова.

Формування системи соціально-економічної безпеки підприємства повинне базуватися на системі загальних (комплексності, системності, варіантності (альтернативності), прийнятного ризику) та специфічних положень, доповнених принципами оптимізації соціально-економічної безпеки, що забезпечує підвищення рівня життя працівників і соціальний прогрес, тобто пріоритетності вирішення завдань і здійснення заходів, спрямованих на збереження здоров'я і життя працівників підприємства, підтримку нормальних умов її існування та сумісності технічної й соціальної складових соціально-економічної безпеки.

Список літератури:

1. Адаменко Т. М. Система економічної безпеки підприємства: підхід до формування / Т. М. Адаменко // Економіка. Менеджмент. Підприємництво. – 2013. – № 25(2). – С. 265-273.
2. Афанасьев Н. В. Управление развитием предприятия: монография / Н. В. Афанасьєв, В. Д. Рогожин, В. И. Рудыка. – Х.: Издательский дом «ИНЖЕК», 2003. – 184 с.
3. Бідняк М. Н. Виробничі системи на транспорті: теорія і практика: монографія / М. Н. Бідняк, В. В. Біліченко. – Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2006. – 176 с.
4. Васильців Т. Г. Узагальнення концептуальних основ економічної безпеки підприємства / Васильців Т. Г. // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – № 212. – С. 153-158
5. Виноград Э. Г. Общая теория организации и системно – организационный поход / Э. Г. Виноград. – Томск: Изд-во Том. ун-та. 1989. – 336 с.
6. Гильфанов М. Т. Сущность и содержание системы экономической безопасности предприятия / М. Т. Гильфанов, Н. С. Максаков // Сборник научных трудов аспирантов и сотрудников Института экономики и управления. – Тамбов: Издательский дом ТГУ им. Г. Р. Державина, 2012.
7. Левковець Н. П. Система показників оцінки економічної безпеки підприємства за її функціональними складовими / Н. П. Левковець // Управління проектами, системний аналіз і логістика. Технічна серія. – 2010. – Вип. 7. – С. 297-304.
8. Минаев Г. А. Безопасность организации: учебник / Г. А. Минаев. – К.: КНТ, 2009. – 440 с.
9. Пономаренко В. С. Концептуальні основи економічної безпеки: монографія / В. С. Пономаренко, С. В. Кавун. – Х.: ХНЕУ, 2008. – 256 с.
10. Система економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: монографія: в 3 т. Т. 1 / О. М. Ляшенко, Ю. С. Погорелов, В. Л. Безбожний та ін.; за заг. ред. Г. В. Козаченко. – Луганськ: Елтон-2, 2010. – 282 с.
11. Шемаєва Л. Г. Економічна безпека підприємств у стратегічній взаємодії з суб'єктами зовнішнього середовища: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук: 21.04.02 / Л. Г. Шемаєва. – К., 2010. – 39 с.

Якименко-Терещенко Н.В., Долгунин М.Е.
Харьковский торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

СИСТЕМА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
Изучены подходы к понятию «экономическая безопасность предприятия». Определены принципы формирования и теоретические основы функционирования системы экономической безопасности предприятия. Определены элементы системы экономической безопасности. Определена сущность и состав системы социально-экономической безопасности предприятия. Сформулированы принципы формирования системы социально-экономической безопасности предприятия.

Ключевые слова: социально-экономическая безопасность, принципы, система, система социально-экономической безопасности предприятия.

Yakimenko-Tereshchenko N.V., Dolgunin M.E.
Kharkov Institute of Trade and Economics
Kyiv National University of Trade and Economics

SYSTEM OF ECONOMIC SAFETY OF ENTERPRISES

Summary
Approaches to the concept of « economic safety of enterprise» are studied. The principles of formation and theoretical foundations of the functioning of the enterprise's system of socio-economic safety are determined. Elements of the system of economic safety are defined. The essence and composition of system of socio-economic safety of the enterprise are determined. The principles of forming the system of social and economic security of the enterprise are formulated.

Keywords: socio-economic safety, principles, system, system of socio-economic safety.

НАШІ АВТОРИ

1. **Андрійчук Петро Олександрович** – доцент Київського національного університету культури і мистецтв, художній керівник заслуженого народного ансамблю пісні і танцю України «Дарничанка», заслужений працівник культури України
2. **Артемчук Микита Дмитрович** – аспірант кафедри філософії Київського університету туризму, економіки і права
3. **Бацуровська Ілона Вікторівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри електроенергетики, електротехніки та електромеханіки Миколаївського національного аграрного університету
4. **Бедрій Мар'ян Миронович** – кандидат юридичних наук, член Правничої комісії Наукового товариства імені Шевченка
5. **Бігун Радана Сергіївна** – бібліотекар кафедри військової підготовки Національного авіаційного університету
6. **Білик Михайло Юрійович** – студент факультету фінансів Харківського інституту фінансів Київського національного торговельно-економічного університету
7. **Білявець Сергій Якович** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри оперативного мистецтва факультету керівних кадрів Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького
8. **Брежнєва Наталія Костянтинівна** – магістр Харківського інституту фінансів Київського національного торговельно-економічного університету
9. **Бреус Олександр Дмитрович** – старший викладач Вищого навчального закладу «Київський медичний коледж № 3»
10. **Бугаєвський Костянтин Анатолійович** – кандидат медичних наук, доцент кафедри фізичної реабілітації та здоров'я Інституту здоров'я, спорту та туризму Класичного приватного університету
11. **Бурий Андрій Романович** – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
12. **Веклич Владислав Олександрович** – кандидат юридичних наук, заступник завідувача кафедри конституційного права, історії та теорії держави і права Навчально-наукового Інституту права імені князя Володимира Великого Міжрегіональної Академії управління персоналом
13. **Висоцька Ольвія Леонідівна** – асистент Львівського національного університету імені Івана Франка
14. **Вінтюк Юрій Володимирович** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри теоретичної та практичної психології Національного університету «Львівська політехніка»
15. **Вовк Світлана Михайлівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри організації вищої освіти організації охорони здоров'я Донецького національного медичного університету
16. **Вовк Тетяна Вікторівна** – викладач кафедри менеджменту виробничої та невиробничої сфери Донецького державного університету управління
17. **Возняк Степан Володимирович** – кандидат філософських наук, асистент кафедри філософії, соціології та релігієзнавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
18. **Войцеховський Віктор Сергійович** – аспірант кафедри логістики Національного авіаційного університету
19. **Волинець Юлія Олександрівна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри дошкільної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка
20. **Воробйов Євген Михайлович** – доктор економічних наук, професор, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
21. **Врублевський Володимир Анатолійович** – старший викладач кафедри бандури та кобзарського мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв
22. **Гайдаржийська Ольга Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри фінансів, обліку і аудиту Національного авіаційного університету
23. **Гапонова Еліна Олександрівна** – аспірант кафедри міжнародного бізнесу та економічної теорії Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
24. **Головатюк Іван Григорович** – актор Тернопільського обласного академічного театру актора і ляльки
25. **Горбатова Надія Олександрівна** – кандидат історичних наук, доцент, Київський національний університет культури і мистецтв
26. **Горбачук Ольга Ігорівна** – студентка факультету лінгвістики Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
27. **Гострик Анна Миколаївна** – магістр Одеської державної академії будівництва та архітектури
28. **Гребеннікова Альона Анатоліївна** – кандидат економічних наук, доцент, Національний університет біоресурсів і природокористування України
29. **Гросул Вікторія Анатоліївна** – доктор економічних наук, професор, Харківський державний університет харчування та торгівлі
30. **Гупало Олеся-Христина Степанівна** – магістр кафедри російської філології Львівського національного університету імені Івана Франка
31. **Гуртовенко Наталія Вікторівна** – викладач Уманського медичного коледжу

32. **Дахнова Олена Євгенівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри державних фінансів Харківського інституту фінансів Київського національного торговельно-економічного університету
33. **Деревнін Володимир Сергійович** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія»
34. **Дмитрієва Ніна Вікторівна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри технології будівельного виробництва Одеської державної академії будівництва та архітектури
35. **Долгунін Максим Євгенович** – магістр кафедри економіки підприємства та економічної теорії Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
36. **Дяченко Надія Олексіївна** – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу інтеграції вищої освіти і науки Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України
37. **Єсипок Володимир Миколайович** – народний артист України, професор, Київський національний університет культури і мистецтв
38. **Єфремова Оксана Валеріївна** – студентка Інституту післядипломної освіти Київського національного університету імені Тараса Шевченка
39. **Жабенко Олександр Вікторович** – кандидат наук з державного управління, провідний науковий співробітник відділу інтеграції вищої освіти і науки Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України
40. **Жилик Наталія Василівна** – магістр музичного мистецтва, викладач фортепіано Вишгородської дитячої музичної школи
41. **Жукова Марина Юріївна** – студентка філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету
42. **Зінсу Ольга Іванівна** – здобувач Національної Академії внутрішніх справ України
43. **Зубець Наталя Олександрівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Запорізького національного університету
44. **Іваниш Андрій Андрійович** – заслужений артист України, доцент кафедри бандури та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
45. **Іванова Тетяна Іванівна** – магістр Одеської державної академії будівництва та архітектури
46. **Калєнік Ксенія Володимирівна** – старший викладач кафедри готельного і ресторанного бізнесу Харківського державного університету харчування та торгівлі
47. **Кальченко Микола Миколайович** – кандидат економічних наук, заступник директора ТДВ «Русь»
48. **Карпенко Світлана Дмитрівна** – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри славістичної філології, педагогіки та методики викладання Білоцерківського національного аграрного університету
49. **Козловський Юрій Михайлович** – доктор педагогічних наук, Національний університет «Львівська політехніка»
50. **Корнієнко Олексій Олександрович** – магістр права, Державна установа «Урядовий контактний центр»
51. **Кравченко Валентина Олександрівна** – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри української літератури Запорізького національного університету
52. **Кравченко Олена Петрівна** – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
53. **Крохмальна Галина Іванівна** – кандидат філологічних наук, асистент кафедри початкової та дошкільної освіти Львівського національного університету імені Івана Франка
54. **Кряжев Павло Володимирович** – кандидат педагогічних наук, старший викладач Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
55. **Левицька Аліса Андріївна** – офіцер сектору Чернівецького прикордонного загону Державної прикордонної служби України
56. **Ленок Марія Іванівна** – студентка Запорізького національного університету
57. **Лещенко Анна Веніамінівна** – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри прикладної лінгвістики Черкаського державного технологічного університету
58. **Лігус Марія Валентинівна** – аспірант кафедри теоретичної і практичної філософії Київського національного університету імені Тараса Шевченка
59. **Лопухова Світлана Олександрівна** – заслужений художник України, доцент, доцент кафедри графічного дизайну і реклами Київського національного університету культури і мистецтва
60. **Малаш Сергій Миколайович** – аспірант кафедри маркетингу та реклами Київського національного торговельно-економічного університету
61. **Маліцька Наталія Володимирівна** – студентка Львівського національного університету імені Івана Франка
62. **Мальцева Валентина Євгенівна** – науковий співробітник лабораторії морфології сполучної тканини ДУ «Інститут патології хребта та суглобів імені професора М.І. Ситенка Національної академії медичних наук України»

63. **Марова Світлана Феліксовна** – доктор з державного управління, професор, професор кафедри менеджменту природоохоронної діяльності Донецького державного університету управління
64. **Мельничук Ірина Миколаївна** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри філософії та суспільних дисциплін ДВНЗ «Тернопільський державний медичний університет імені І.Я. Горбачевського МОЗ України»
65. **Мицик Ганна Михайлівна** – аспірант Запорізького національного університету
66. **Міхальов Володимир Олександрович** – доцент кафедри конституційного права Національного університету «Одеська юридична академія»
67. **Млиниська Марія Михайлівна** – студентка філософського факультету Прикарпатського національногоуніверситет імені Василя Стефаника
68. **Навольська Галина Іванівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
69. **Ніколайчук Анна Сергіївна** – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету
70. **Нос Любов Степанівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри початкової та дошкільної освіти Львівського національного університету імені Івана Франка
71. **Носкова Маргарита Вячеславівна** – доцент кафедри педагогіки та соціального управління Національного університету «Львівська політехніка»
72. **Оксенюк Катерина Ігорівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності Луцького національного технічного університету
73. **Оніпко Тетяна Анатоліївна** – аспірант кафедри економічної теорії та прикладної економіки Вишого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»
74. **Отрошко Вікторія Петрівна** – студентка Національного авіаційного університету
75. **Отчак Неля Ярославівна** – кандидат юридичних наук, викладач кафедри гуманітарних дисциплін Львівського державного університету фізичної культури
76. **Панасенко Надія Віссаріонівна** – кандидат хімічних наук, асистент кафедри медичної та фармацевтичної хімії Буковинського державного медичного університету
77. **Пелюстка Марина Іванівна** – психолог-консультант
78. **Перчук Оксана Володимирівна** – старший викладач кафедри обліку і оподаткування Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
79. **Петрина Христина Володимирівна** – аспірант Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
80. **Пилипенко Ірина Владиславівна** – студентка Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка
81. **Пікон Катерина Сергіївна** – Віце-президент Global Professional Consulting, США
82. **Пістунова Тетяна Василівна** – доцент, доцент кафедри інструментального мистецтва факультету музичного мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв
83. **Плукар Володимир Володимирович** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ
84. **Плюта Олена Павлівна** – аспірант Київського національного університету культури і мистецтв
85. **Постой Григорій Григорович** – старший викладач Київського національного університету культури і мистецтв
86. **Потапова Наталя Олександрівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку, аудиту та економічного аналізу Харківського інституту фінансів Київського національного торговельно-економічного університету
87. **Пукало Марія Ігорівна** – викладач спеціальних дисциплін ВСП Львівського автомобільно-дорожнього коледжу Національного університету «Львівська політехніка»
88. **Рабчун Оксана Станіславівна** – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського
89. **Раденко Юлія Володимирівна** – заслужена артистка України, доцент кафедри режисури телебачення Київського національного університету культури і мистецтв
90. **Радзієвська Світлана Олександрівна** – кандидат економічних наук, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії Державного економіко-технологічного університету транспорту
91. **Редько Тетяна Михайлівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, психології та методики фізичного виховання Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка, докторант Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
92. **Резніченко Андрій Вікторович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту ПВНЗ «Вінницький фінансово-економічний університет»
93. **Рибалка Ірина Сергіївна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедра англійської філології Маріупольського державного університету
94. **Сваричевська Анжела Петрівна** – асистент кафедри безпеки життєдіяльності Національного університету «Одеська морська академія»

95. **Свистун Людмила Анатоліївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів і банківської справи Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка
96. **Сембрат Алла Леонтіївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
97. **Сердюк Сергій Іванович** – начальник Департаменту персоналу Адміністрації Державної прикордонної служби України
98. **Сидорчук Анатолій Андрійович** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів імені С.І. Юрія Тернопільського національного економічного університету
99. **Сіненко Оксана Олександрівна** – кандидат педагогічних наук, доцент з/н кафедри академічного хорового мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв
100. **Слюсар Світлана Тимофіївна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри обліку і оподаткування Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
101. **Смольницька Ольга Олександрівна** – кандидат філософських наук, старший науковий співробітник відділу української філології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України
102. **Смоляр Олена Василівна** – аспірант Київського національного університету культури і мистецтв
103. **Сокуренко Олена Олександрівна** – студентка факультету аграрного менеджменту Національного університету біоресурсів і природокористування України
104. **Станіславський Владислав Геннадійович** – магістр економічних наук Міжнародного гуманітарного університету
105. **Тараненко Лариса Іванівна** – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
106. **Терлецький Дмитро Сергійович** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права Національного університету «Одеська юридична академія»
107. **Ткач Анна Андріївна** – старший викладач кафедри бандури та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
108. **Ткачук Таїсія Анатоліївна** – доктор психологічних наук, професор, Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди
109. **Тупчієнко Марія Романівна** – магістр державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка
110. **Фелонюк Тарас Анатолійович** – аспірант кафедри державного будівництва Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
111. **Халил Исрафилзаде** – студент Университета имени Витаутаса Великого, Каунас
112. **Хвіщук Олександр Віталійович** – аспірант кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
113. **Хлибова Тетяна Олексіївна** – студентка Чорноморського національного університету імені Петра Могили
114. **Хмельова Ілона Євгеніївна** – аспірант Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка
115. **Холманських Валерія Валеріївна** – студентка Маріупольського державного університету
116. **Хуртенко Оксана Вікторівна** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри теорії і методики фізичного виховання Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
117. **Царик Ольга Михайлівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри німецької мови Тернопільського національного економічного університету
118. **Черненок Катерина Петрівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів і кредиту Чорноморського національного університету імені Петра Могили
119. **Чорнобрива Наталя Василівна** – викладач педіатрії Рокитнівського медичного училища
120. **Чучман Василь Мар'янович** – асистент кафедри хорового співу факультету культури і мистецтв Львівського національного університету імені Івана Франка
121. **Шабаль Катерина Сергіївна** – здобувач Запорізького національного університету
122. **Школьна Тетяна Степанівна** – кандидат мистецтвознавства, Київський національний університет культури і мистецтв
123. **Шкраб'юк Вероніка Степанівна** – кандидат психологічних наук, викладач кафедри загальної та клінічної психології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
124. **Шморгун Інна Валентинівна** – вчитель англійської мови Спеціалізованої школи № 255 м. Києва
125. **Шувалов Олександр Вячеславович** – старший тренер Компанії ТОВ «Освіта Фреш 360»
126. **Щепіна Тетяна Георгіївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, обліку і аудиту Національного авіаційного університету
127. **Щербина Олена Вікторівна** – кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри прикладної математики та економічної кібернетики Херсонського державного аграрного університету
128. **Юдов Микола Олександрович** – заслужений працівник культури України, доцент, доцент кафедри сценічного мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв

129. **Якименко-Терещенко Наталія Василівна** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки підприємства та економічної теорії Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЇ СТАТЕЙ

Редакція наукового журналу
пропонує всім бажаючим студентам, аспірантам, докторантам, здобувачам, молодим фахівцям, викладачам, науковцям та іншим зацікавленим особам опублікувати свої статті за різними науковими напрямами

ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ СТАТТІ НЕОБХІДНО:

1. Заповнити **електронну форму реєстрації**, обов'язкову для публікації.

2. Надсилати на електронну пошту редакції info@molodyvcheny.in.ua **статтю** та **квитанцію про сплату вартості публікації наукової статті** (сплачується лише після повідомлення про прийняття матеріалів). Обов'язково в темі листа вкажіть **науковий розділ журналу**, в якому ви бажаєте опублікувати статтю.

3. Редакція рецензує вашу статтю протягом 2-3 днів. *Статті студентів публікуються за наявності рецензії або співавтора з науковим ступенем.*

4. Якщо стаття успішно пройшла рецензування,ми відправляємо вам лист з інформацією: **«Стаття пройшла рецензування, прийнята до публікації»**.

5. Як тільки електронна версія журналу розміщується на сайті, ми повідомляємо вам про це. Потім, після виходу журналу з друку, ми відправляємо вам друкований примірник в потрібній кількості.

ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ НАУКОВОЇ СТАТТІ:

Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи (з виділенням по тексту статті):

– **постановка проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

– **аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які посилається автор;

– **виділення невирішених раніше частин загальної проблеми**, яким присвячується стаття;

– **формулювання цілей статті** (постановка завдання);

– **виклад основного матеріалу дослідження** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– **висновки з даного дослідження і перспективи** подальшого розвитку в цьому напрямку.

Автори, які подали матеріали для публікації, погоджуються з наступними положеннями:

– відповідальність за достовірність поданої інформації в своїй роботі несе автор.

– автори зберігають за собою всі авторські права і одночасно надають журналу право першої публікації, що дозволяє поширювати даний матеріал із зазначенням авторства та первинної публікації в даному журналі.

СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ НАУКОВОЇ СТАТТІ:

Індекс УДК (у верхньому лівому кутку сторінки);

Прізвище та ініціали автора(-ів), місце роботи (навчання), вчений ступінь, вчене звання, посада – трьома мовами (українською, російською, англійською);

Назва статті – трьома мовами (українською, російською, англійською);

Анотації (мінімум 5 речень) та ключові слова (мінімум 5 слів) – трьома мовами (українською, російською, англійською);

Текст статті може бути українською, російською, англійською, німецькою, польською або французькою мовами;

Список літератури.

Формат статті	А4, орієнтація - книжкова, матеріали збережені та підготовлені у форматі Microsoft Word (*.doc або *.docx)
Поля	всі сторони – 2 см
Основний шрифт	Times New Roman (*Arial* і *Courier New* для текстових фрагментів)
Розмір шрифту основного тексту	14 пунктів
Міжрядковий інтервал	полуторний
Вирівнювання тексту	по ширині
Автоматична розстановка переносів	включена
Абзацний відступ (новий рядок)	1,25 см
Нумерація сторінок	не ведеться
Малюнки та таблиці	необхідно подавати в статті безпосередньо після тексту, де вони згадуються вперше, або на наступній сторінці. Розмір шрифта табличного тексту зазвичай на 2 пункти менше основного шрифту. Кількість таблиць, формул та ілюстрацій має бути мінімальною та доречною. Рисунки і таблиці на альбомних сторінках не приймаються.
Формули	повинні бути набрані за допомогою редактора формул (внутрішній редактор формул в Microsoft Word for Windows).
Посилання на літературу	у квадратних дужках по тексту [1, с. 2], бібліографічний список в кінці тексту. Посторінкові виноски та посилання не допускаються
Обсяг	від 10 до 20 сторінок включно

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 7 (47) липень, 2017 р.

Щомісячне видання

Коректор: В. Бабич

Дизайн: А. Юдашкіна

Комп'ютерна верстка: О. Данильченко

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 21.08.2017 р.
Формат 60х84/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 21,16. Тираж 100 прим.
Зам. 0817-56.

ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
73034, Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.